

**ATATÜRK İNKILÂPLARININ TÜRK ULUSAL
BASININDAKİ YANSIMALARI
(1922-1938)**

Doğın KOÇAK

**ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI
Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

DOĞAN KOÇAK

ATATÜRK İNKILÂPLARININ TÜRK ULUSAL BASININDAKİ
YANSIMALARI
(1922-1938)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. İSMAİL EYYUPOĞLU

ERZURUM-2023

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU danışmanlığında, Doğan KOÇAK tarafından hazırlanan bu çalışma 22/09/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman :	Prof.Dr. İsmail EYYUPOĞLU	İmza: Ashı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi :	Prof.Dr.S.Esin DAYI	İmza: Ashı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi :	Prof.Dr. Besim YILDIRIM	İmza: Ashı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi :	Doç.Dr. Tekin İDEM	İmza: Ashı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi :	Doç.Dr. Suna ALTAN	İmza: Ashı ıslak imzalıdır

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 22/09/ 2023

Prof. Dr. S. Esin DAYI
Enstitü Müdürü
Ashı ıslak imzalıdır

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Atatürk İnkılâplarının Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları (1922-1938)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönetime başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

Adı-Soyadı: Doğan KOÇAK

İmza : Aslı ıslak imzalıdır

Tarih : 22.09.2023

ÖZET

Tarihsel süreçte basın; kamuoyu oluşturma, yönlendirme ve iktidarı denetleme gücüne sahip önemli bir kitle iletişim aracı olarak konumlanmıştır. Basının kitleler üzerindeki etkisi onun devlet kontrolünde yasama, yürütme ve yargı dışında dördüncü bir güç olarak kullanılmasına neden olmuştur. Basının bir diğer özelliği de kaynak ve belge niteliği taşımasıdır. Diğer taraftan basın zihniyet ve kamuoyu oluşturma konusunda da aktif bir rol oynamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde basının ilk örnekleri XIX. yüzyılın başında ortaya çıktı. Yayımlanan gazetelerin birçoğu yabancı azınlıklar tarafından çıkarılmaktaydı. İlk resmi Türk gazetesi olan Takvim-i Vekayi ise 1831'de yayımlandı. Gazete, hem devletin siyasi ve idari faaliyetlerinin tanıtımını yapmakta hem de olayları günü gününe okuyucu ile paylaşmaktaydı. Bu ilk örnekle birlikte birçok Türk gazetesi yayımlanmaya başladı. Ancak I. ve II. Meşrutiyet'te bu gazeteler kanuni uygulamalara tabi tutuldu. Böylece devlet basını denetim altında tutmayı amaçladı. Milli Mücadele Dönemi'nde ise basın halkı bilgilendirme ve yönlendirme amacıyla kullanıldı.

1922-1938 yılları arasında basın Türkiye'de önemli bir konumda oldu. Çünkü siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik vb. birçok alanda yapılan bir dizi inkılâbın gerçekleştirilmesinde önemli bir etkiye sahipti. Bu dönemde yapılan inkılâpların kamuoyuna benimsetilmesinde ve duyurulmasında basın etkili bir unsur olarak kullanıldı.

1922'de önce Saltanat kaldırılmış, sonra Cumhuriyet'in ilanı ile rejim değiştirilmiş ve 1924'te de Hilafet'in kaldırılması ile demokrasi yolunda önemli adımlar atılmıştı. 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılmış, 1926'da Medeni Kanun kabul edilmiş, 1930'dan sonra da özellikle ekonomi ve sağlık alanlarında birçok yenilikler yapıldı. Bu süreçte basın aracılığıyla birçok yazar farklı görüşleriyle katkıda bulundu. Bunların bir kısmı inkılâplara destek verirken bir kısmı da eleştireldi. İnkılâplar karşısında yaşanan bazı olumsuz gelişmeler çıkarılan kanunlar aracılığıyla kolluk güçleri tarafından bastırıldı. Bundan basın da payını aldı. Olumsuz tavır takınan kurumlara resmi müeyyideler uygulandı. 1922-1938 yılları arasında Cumhuriyet rejiminden yana olan ve inkılâpları destekleyen basın kuruluşları yaptıkları yayımlar ile kamuoyunu bu yeni sürece hazırlamak gibi bir görev üstlendi. Bu doğrultuda yayımlar yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Türk İnkılâbı, Ulusal Basın, Gazete, Kamuoyu.

ABSTRACT

In the historical process, the press has been positioned as an important mass communication tool with the power to form public opinion, guide and control the government. The influence of the press on the masses has led to its use as a fourth power in state control, apart from the legislature, the executive and the judiciary. Another characteristic of the press is that it is a source and a document. On the other hand, the press also plays an active role in forming mentality and public opinion.

The first examples of the press in the Ottoman Empire emerged at the beginning of the XIXth century. Most of the newspapers were published by foreign minorities. The first official Turkish newspaper, *Takvim-i Vekayi*, was published in 1831. The newspaper both promoted the political and administrative activities of the state and shared the day-to-day events with the readers. With this first example, many Turkish newspapers began to be published. However, in the First and Second Constitutional Monarchy, these newspapers were subjected to legal practices. Thus, the state aimed to keep the press under control. During the National Struggle Period, the press was used to inform and guide the public.

Between 1922 and 1938, the press was in an important position in Turkey. Because it had a significant impact on the realization of a series of reforms in many fields such as political, socio-cultural, economic, etc. In this period, the press was used as an effective element in the adoption and announcement of the revolutions to the public.

In 1922, first the Sultanate was abolished, then the regime was changed with the proclamation of the Republic and important steps were taken towards democracy with the abolition of the Caliphate in 1924. In 1925, dervish lodges and lodges were closed down, the Civil Code was adopted in 1926, and many innovations were made after 1930, especially in the fields of economy and health. In this process, many writers contributed with their different views through the press. While some of them supported the revolutions, others were critical. Some negative developments in the face of the revolutions were suppressed by law enforcement forces through the laws enacted. The press also took its share from this. Official sanctions were imposed on institutions with negative attitudes. Between 1922 and 1938, press organizations that were in favor of the Republican regime and supported the revolutions undertook the task of preparing the public opinion for this new process with their publications. Publications were made in this direction.

Keywords: Atatürk Period, Turkish Revolution, National Press, Newspaper, Public Opinion.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
YEMİN METNİ.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	XVII
KISALTMALAR.....	XXI
KAYNAKÇA.....	XXIII
GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	1
I- Amaç-Problematik ve Araştırma Soruları	1
II- Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi- İlgili Araştırmalar ve Özgün Değeri.....	1
III- Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Anabilim Dalı'nın Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi.....	3
IV- Araştırma Yöntemi	3
1- Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniği	4
2- Araştırma Süreci- Uygulama ve Veri Analizi.....	5
B- KİTLE İLETİŞİMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	6
C- MODERN MATBAANIN ORTAYA ÇIKIŞI	10
D- TARİHSEL SÜREÇTE GAZETECİLİĞİN GELİŞİMİ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GAZETECİLİĞİN GELİŞİM SÜRECİ

A- OSMANLI DEVLETİ'NDE GAZETECİLİĞİN DOĞUŞU	18
I- Osmanlı Devleti'nde İlk Basımevleri (1494-1830)	18
II- Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dilde Yayımlanan Gazeteler (1795-1845)	23
B- TANZİMAT DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1839-1876)	27
I- Tanzimat Dönemi Türk Basını (1839-1876)	27
II- Osmanlı Devleti'nde Türkçe Yayımlanan Gazeteler (1831-1862)	30
C- I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1876-1908)	33
D- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1908-1918)	37
E- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1918-1922)	41

I- Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu (6 Nisan 1920)	42
II- Milli Mücadele Dönemi Gazeteleri.....	44

İKİNCİ BÖLÜM
SİYASİ ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR
VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI
(1922-1924)

A- SALTANAT'IN KALDIRILMASI.....	46
I- Birinci Meclis'te Ortaya Çıkan Gruplaşmaların İnkılâba Tesiri	46
II- Saltanat'ın Kaldırılması (1 Kasım 1922)	50
1- Mustafa Kemal Paşa'nın Kamuoyunu İnkılâba Hazırlaması	50
a) Mustafa Kemal Paşa'nın İnkılâp Metodu ve Basına Yansıyanlar	51
2- Barış Konferansı Öncesi Basında Rejime Yönelik Değerlendirmeler (Ekim 1922)	54
3- Saltanatın Kaldırılması TBMM'nin Gündemine Alınıyor (30 Ekim-1 Kasım 1922)	56
4- Saltanat'ın Kaldırılmasının Ulusal Basındaki Yansımaları	61
a) “Akşam” ve “Tanin” Gazetesi'ndeki Yansımalar	61
b) “Vakit” Gazetesi'nde İstanbul'un Geleceğine Dair Yapılan Açıklamalar ...	65
c) “Vakit” Gazetesi'nde Padişah Vahdettin'in İstanbul'dan Ayrılışı ve Yeni Halifenin Seçimine Dair Kamuoyuna Yapılan Bilgilendirme	67
d) Basında Tartışmaların Devam Etmesi.....	70
B- HALK FIRKASI'NIN KURULUŞU (9 EYLÜL 1923).....	76
C- ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞUNUN ULUSAL BASINA YANSIMALARI .	78
I- Öncesinde Yapılan Değerlendirmeler	78
II- Ankara'nın Başkent Oluşu (13 Ekim 1923)	83
III- Sonraki Süreçte Ulusal Basına Yansıyanlar	86
D- CUMHURİYET'İN İLANI (29 EKİM 1923)	90
I- Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Basına Yansıyanlar	90
II- Cumhuriyet İlan Ediliyor	94
1- Cumhuriyet'in İlanının Basındaki Yansımaları	100
E- HALİFELİĞİN KALDIRILMASI (3 MART 1924) VE BASINA YANSIMALARI	104
I- Halifeliğin Tarihsel Süreçteki Gelişimi.....	104

II- Hilafet'in Kaldırılma Nedenleri	107
1- İç Siyasi Nedenler	107
2- Dış Siyasi Nedenler.....	112
III-Halifeliğin Kaldırılması ve Basındaki Değerlendirmeler	115
1- TBMM'de Kabul Edilen Kanunlar ve Yapılan Tartışmalar	119
2- Basındaki Değerlendirmeler	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- YENİ TÜRK DEVLETİNDE ANAYASA HAREKETLERİ	129
I- İlk Anayasanın Kabulünden Önce Çıkarılan Anayasa Niteliğindeki Kanunlar ..	129
II- 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'nın Kabulü	130
III- 20 Nisan 1924 Anayasası'nın Hazırlanışı, Kabulü ve Basına Yansıyanlar	134
1- Kanunun Kabulü Öncesinde Basına Yansıyanlar	135
2- Meclis'teki Tartışmalar ve Basına Yansıyanlar	138
a) Necmeddin Sadık (Sadak) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	145
b) Mehmet Asım (Us) ve Hakkı Tarık (Us) Beylerin Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	147
3- 1924 Anayasası'nın Kabulü ve Basında Yapılan Değerlendirmeler	148
a) Necmeddin Sadık (Sadak) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri ...	149
b) Meclis'te Tartışmaların Devam Etmesi ve 1924 Anayasası'nın Kabulü ...	150
4- Anayasa'nın Kabulü Sonrası Basında Yaşanan Gelişmeler	152
B- TÜRK MEDENİ KANUN'UN HAZIRLANMASI, KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI	154
I- Medeni Kanun'un Kabulünden Önce Yaşanılan Gelişmeler	154
II-Medeni Kanun'un Hazırlanması Sürecinde Yaşanan Gelişmeler ve Basındaki Yansımaları	159
1- Necmeddin Sadık (Sadak) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	159
2-Şer'iyye Mahkemelerinin Kaldırılması ve Yeni Mahkemeler Teşkilatı'nın Kurulması Kanunu (8 Nisan 1924)	161
3- Medeni Kanun Komisyonların Görevlerinin Sonlandırılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bu Konudaki Görüşleri	163

III- Medeni Kanunun Kabulü (17 Şubat 1926) ve Basına Yansıyanlar	166
1- Öncesinde Basına Yansıyanlar ve Yaşanılan Gelişmeler	166
2- Medeni Kanunun Kabulü (17 Şubat 1926)	167
3- Medeni Kanunun Kabulü Sonrası Basına Yansıyanlar	170
a) Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri.....	171
b) Hukuk İnkılâbı'nın Türk Kadını Üzerindeki Olumlu Tesiri	174
C- TÜRK CEZA KANUNU'NUN KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI ..	176
I- Türk Ceza Kanunu'nun Kabulü (1 Mart 1926) ve Basına Yansıyanlar	176
II- Türk Ceza Kanunu İle İlgili Basındaki Değerlendirmeler	179
1- Mehmet Asım (Us) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	180
D- BORÇLAR KANUNU'NUN KABULÜ (22 NİSAN 1926) VE	
BASINDAKİ YANSIMALARI	183
E- KARA VE DENİZ TİCARET KANUNU'NUN KABULÜ VE BASINDAKİ	
YANSIMALARI	184
I- Basına Yansıyanlar ve Yaşanılan Gelişmeler.....	185
F- HUKUK MUHAKEMLERİ USULÜ KANUNU'NUN KABULÜ (18 HAZİRAN	
1927) VE BASINDAKİ YANSIMALARI.....	186
I- Basında Yapılan Değerlendirmeler ve Yaşanılan Gelişmeler	188
G- CEZA MUHAKEMLERİ USULÜ KANUNU'NUN KABULÜ (4 NİSAN 1929)	
VE BASINDAKİ YANSIMALARI	190
I- TBMM'de Yapılan Tartışmalar ve Basına Yansıyanlar.....	190
II- Kanunun Kabulü ve Basındaki Değerlendirmeler	192
H- İCRA VE İFLAS KANUNU'NUN KABULÜ VE BASINDAKİ	
YANSIMALARI	194
I- Öncesinde Yapılan Çalışmalar ve Basına Yansıyanlar	194
II- İcra ve İflas Kanunu'nun Kabulü (19 Haziran 1932) ve Basındaki	
Değerlendirmeler.....	199
1- Sait Azmi (Feyzioğlu) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri.....	199
İ- İŞ KANUNU'NUN KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI.....	200
I- Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in İlanına Kadarki Süreçte Yapılan	
Çalışmalar	200
II- Cumhuriyet'in İlanından Sonra Çıkarılan Kanunlar ve Basına Yansımaları.....	202
1- Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	208

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EĞİTİM ALANINDA YAPILAN İNKİLÂPLAR
VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A-EĞİTİM İNKİLÂBİ BAŞLAMADAN ÖNCE BASINDA YAŞANILAN TARTIŞMALAR VE BASINDAKİ DEĞERLENDİRMELER	210
I- Osmanlı Devleti’nde Eğitim Alanında Yaşanan Sorunsal	210
II- Milli Eğitim Anlayışının Oluşturulması	212
B- TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU (3 MART 1924) VE BASINDAKİ YANSIMALARI	215
I- Kamuoyunu Hazırlama Çalışmaları ve Basın	215
II- Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı (15 Temmuz-15 Ağustos 1923) ve Basındaki Yansımaları	220
1- Hasan Ali (Yücel) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	223
2- Ahmed Hamdi (Akseki) Bey’in Din Dersi Eğitimi İle İlgili Raporu	225
3- Ziya Gökalp’ın Hazırladığı “ <i>Halk Terbiyesi</i> ” adlı Rapora Göre Halk Eğitimi	227
III- Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Kabulü (3 Mart 1924)	230
1- Basına Yansıyanlar	232
a) “ <i>İkdam</i> ”, “ <i>Vakit</i> ” ve “ <i>Vatan</i> ” Gazetelerine Yansıyanlar	232
b) Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	233
IV- Medreselerin Kapatılması	235
1- Öncesinde Basına Yansıyanlar.....	235
2- Kanunun Uygulanması (11 Mart 1924)	239
3- Medreselerin Kapatılması Sonrası Basındaki Değerlendirmeler	241
a) “ <i>Tanin</i> ”, “ <i>Vakit</i> ”, “ <i>Akşam</i> ” ve “ <i>Hâkimiyet- i Milliye</i> ” Gazetelerine Yansıyanlar.....	241
b) Ahmed Cevdet Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri.....	244
V- İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı (21 Nisan–1 Mayıs 1924), Yaşanan Gelişmeler ve Basındaki Yansımaları	247
1- Basına Yansıyanlar	247
2- Muallimler Birliği Kongresi (24 Ağustos 1924)	250
a) Basındaki Değerlendirmeler	250

VI- Üçüncü Heyet-i İlmiye Toplantısı (27 Aralık 1925–8 Ocak 1926) ve Basına Yansımaları	252
1- Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun (22 Mart 1926) ve Basına Yansıyanlar	254
C- YENİ TÜRK HARFLERİNİN KABULÜ (1 KASIM 1928) VE BASINDAKİ YANSIMALARI	257
I- Cumhuriyet Öncesinde Osmanlı’da Süregelen Tartışmalar	257
II- Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Basında Yapılan Değerlendirmeler ..	259
1- Kâzım Karabekir Paşa’nın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	259
2- Kılıçzade Hakkı Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	260
3- Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	261
4- Mehmed Asım (Us) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	263
5- Necip Asım (Yazıksız) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	264
6- Kâzım Nazmi (Duru) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	264
7- Basındaki Diğer Değerlendirmeler	265
III- Hazırlık Sürecinde Basına Yansıyanlar	267
1- Mustafa Kemal Paşa’nın Sarayburnu Nutku (8/9 Ağustos 1928)	269
a) “ <i>Vakit</i> ”, “ <i>Hâkimiyet-i Milliye</i> ”, “ <i>Cumhuriyet</i> ”, “ <i>İkdam</i> ” ve “ <i>Akşam</i> ” Gazetelerine Yansıyanlar	269
b) Falih Rıfkı (Atay) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	270
c) Yunus Nadi Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	270
d) Basındaki Diğer Değerlendirmeler	271
3- “ <i>Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun</i> ”’un Kabulü (1 Kasım 1928) ve Basına Yansıyanlar	273
IV- Halk Dershaneleri (1927-1928) ve Millet Mekteplerinin Kuruluşu (1 Ocak 1929)	276
1- Basına Yansıyanlar	279
V- Halkevlerinin Kuruluşu (19 Şubat 1932) ve Basına Yansıyanlar	279
D- ÜNİVERSİTE REFORMU (1933)	283
I- Hazırlık Sürecinde Basına Yansıyanlar ve Yaşanan Gelişmeler	283
1- Kazım Nami Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	284
2- Basındaki Diğer Değerlendirmeler	285
II- Albert Malche’in Darülfünun Hakkındaki Raporu ve Üniversite Reformu	287
1- Basına Yansıyanlar ve Yaşanan Gelişmeler	288

BEŞİNCİ BÖLÜM
SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR
VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- KILIK–KIYAFET İNKILÂBİ VE BASINA YANSIYANLAR	293
I- Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kılık-Kıyafet ve Şapka	294
II- Mustafa Kemal Paşa’nın Başlık Hakkındaki Görüşleri ve Basına Yansıyanlar	296
III- Şapka Giyiminin Kanunlaşması (25 Kasım 1925) ve Yaşanan Gelişmeler	299
1- Kanun Tasarısı TBMM Gündemine Alınmadan Önce Basına Yansıyanlar ..	299
2- TBMM’de İlgili Kanunun Kabul Edilmesi (25 Kasım 1925)	301
3- Şapka Kanunu Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Basına Yansıyanlar	303
a) Ahmet Rasim Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri.....	306
IV- Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun’un Kabulü (3 Aralık 1934) ve Basına Yansıyanlar.....	308
B- TEKKE, ZÂVİYE VE TÜRBELERİN KAPATILMASI (30 KASIM 1925) VE BASINA YANSIYANLAR	309
I- Kavramsal olarak Tekke, Zaviye ve Türbe	309
II- Tekke ve Zaviyelerde Yaşanan Bozulmaların Tarihsel Nedenleri	310
III- Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması ve Basına Yansıyanlar	312
1- Mustafa Kemal Paşa’nın Konu İle İlgili Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	315
2- TBMM’de Kanunun Kabulü (30 Kasım 1925)	316
3- Basına Yansıyanlar	317
a) Ahmet Ağaoğlu Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri	317
b) Mustafa Nermi Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri	318
4- Cezai Uygulamalar ve Basına Yansıyanlar	318
C- TAKVİM VE SAAT BİRİMLERİNDE YAPILAN İNKILÂPLAR VE BASINA YANSIYANLAR	320
I- Takvim ve Saat İle İlgili Yapılan Değişiklikler ve Basındaki Değerlendirmeler	320
D- TÜRK TARİH KURUMU’NUN KURULMASI (15 NİSAN 1931)	323
I- Atatürk’ün Tarih Bilimine Verdiği Önem ve Basına Yansıyanlar	323
II- “ <i>Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti</i> ”nin Kurulması ve Basına Yansıyanlar	324
1-“ <i>Hâkimiyet-i Milliye</i> ”, “ <i>Akşam</i> ”, “ <i>Vakit</i> ” ve “ <i>Cumhuriyet</i> ” Gazetelerine Yansıyanlar	326

E- TÜRK DİL KURUMUNUN KURULMASI (12 TEMMUZ 1932)	329
I- Basına Yansıyanlar	331
1- Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	331
2- Diğer Gazetelerdeki Değerlendirmeler	334
F- SOYADI KANUNU (21 HAZİRAN 1934) VE BASINA YANSIYANLAR	338
I- Soyadı Kanunu İle İlgili Olarak “Akşam” ve “Milliyet” Gazetelerine Yansıyanlar	339
G- TÜRK KADININA TANINAN HAKLAR	342
I- Belediye Seçimlerine Katılma Hakkı (3 Nisan 1930)	342
1- Öncesinde Basına Yansıyanlar ve Belediye Kanunu'nun Kabulü	344
2- Kanunu'nun Kabulünden Sonra Basına Yansıyanlar	347
a) Mahmut (Soydan) Bey'in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri	348
b) Yakup Kadri Bey'in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri	349
II- Muhtarlık Seçimlerine Katılma Hakkı (28 Ekim 1933)	350
1- Öncesinde Basına Yansıyanlar	350
2- Kanunun Kabulünden Sonra Basına Yansıyanlar	352
a) Sadri Etem (Ertem) Bey'in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri	352
b) Peyami Safa ve Zeki Mesut'un Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	353
III- Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkının Türk Kadınına Verilmesi (5 Aralık 1934)	354
1- TBMM'de İlgili Kanun Görüşülürken Basına Yansıyanlar ve Meclis'te Yapılan Konuşmalar	354
2- İlgili Kanunun TBMM'de Kabulü Sonrası Basına Yansıyanlar	356
a) Necmeddin Sadak'ın Kadınlara Verilen Siyasi Haklarla İlgili Değerlendirmeleri	358
b) Ahmet Ağaoğlu'nun Kadınlara Verilen Siyasi Haklarla İlgili Değerlendirmeleri	359
3- 1935 Milletvekili Genel Seçimlerinde Kadınlar ve Basına Yansıyanlar	360

ALTINCI BÖLÜM
EKONOMİK VE SAĞLIK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR
VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- EKONOMİK ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE BASINA

YANSIMALARI 363

I- Birinci Türkiye İktisat Kongresi Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Basına Yansımaları 363

II- Milli Ekonomi İlkesi'nin Benimsenmesi Doğrultusunda Yapılan Yenilikler ve Basına Yansımaları 366

1- Hayvan Islahına Yönelik Yapılan Çalışmalar 366

2- Aşar Vergisinin Kaldırılması (17 Şubat 1925) ve Basına Yansıyanlar 367

3- Ticaret ve Sanayi Odalarının Kuruluşu ve Basına Yansıyanlar 370

4- İskân Kanunu ve Basındaki Değerlendirmeler 374

a) Zeki Mesut Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri..... 377

b) Şeref Nuri (İlkmen) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri 379

5- Kabotaj Kanunu'nun Kabulü (1 Temmuz 1926) ve Basına Yansıyanlar 381

6- Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927) ve Basındaki Değerlendirmeler .. 383

a) İsmail Hüsrev (Tökin) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri 384

b) Diğer Gazetelerdeki Değerlendirmeler 385

7- Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kuruluşu (5 Haziran 1929) ve Basındaki Değerlendirmeler..... 389

a) Vedat Nedim (Tör) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri 390

b) Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri 392

8- Ölçüler Kanunu'nun Kabulü (26 Mart 1931) ve Basına Yansıyanlar 393

a) Basındaki Değerlendirmeler 395

III- Kurulan Bankalar ve Basındaki Yansıması 396

1- Yeni Ziraat Bankası Kanunu (19 Mart 1924) ve Basındaki Değerlendirmeler 396

a) F. Hilmi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri 398

2- Kurulan Yeni Bankalar ve Basına Yansımaları 399

a) Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu (26 Ağustos 1924) ve Basındaki Değerlendirmeler 399

b) Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Kuruluşu (19 Nisan 1925) ve Basındaki Değerlendirmeler	402
c) Emlak ve Eytam Bankası'nın Kuruluşu (3 Haziran 1926) ve Basındaki Değerlendirmeler	404
d) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kuruluşu (11 Haziran 1930) ve Basındaki Değerlendirmeler	406
e) Türkiye Halk Bankası'nın Kuruluşu (8 Haziran 1933) ve Basına Yansıyanlar	409
IV- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) ve Basına Yansımaları	410
1- Basında Yapılan Değerlendirmeler	411
a) Ali Süreyya Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	412
b) Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	412
c) Samet Ağaoğlu'nun Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	413
d) Abidin Daver'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	413
IV- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942) ve Basına Yansımaları	415
1- Basında Yapılan Değerlendirmeler	416
a) Yaşar Nabi Nayır'ın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	417
b) Falih Rıfkı Atay'ın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	418
c) Kemal Ünal'ın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri	418
B- SAĞLIK ALANINDAKİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜN BASINA YANSIMASI	420
I- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sağlık Hizmetleri	420
II- Sağlık Alanında Yeniden Yapılanma Dönemi (1920-1923)	421
1-Cumhuriyet Dönemi Sağlık Alanında Yapılan Yenilikler ve Basına Yansımaları	423
2- Dr. Refik (Saydam) Bey Dönemi Sağlık Alanındaki Yenilikler	424
III- Sağlık Alanında Dikey Örgütlenme Dönemi (1924-1938)	426
1- Sağlık Alanında Çıkarılan Kanunlar ve Basına Yansıyanlar	428
a) 24 Ocak 1927 tarihli ve 964 sayılı “ <i>Eczâcılar ve Eczahaneler Hakkında Kânûn</i> ” ve Basına Yansıyanlar	428
b) 11 Nisan 1928 tarihli ve 1219 sayılı “ <i>Tabâbet ve Şu'abatı San'atlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kânun</i> ”	429
c) 14 Mayıs 1928 tarihli ve 1262 sayılı “ <i>İспенçiyârî ve Tıbbî Müstahzarlar Kânunu</i> ” ve Basındaki Değerlendirmeler	430

d) 27 Mayıs 1928 tarihli ve 1267 sayılı “ <i>Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun</i> ” ve Basına Yansıyanlar	431
e) 6 Mayıs 1930 tarihli ve 1593 sayılı “ <i>Umumi Hıfzıssıhha Kanunu</i> ” ve Basına Yansıyanlar	434
SONUÇ.....	438
EKLER.....	447

ÖNSÖZ

Fuat Süreyya Oral “*Türk Basın Tarihi*” adlı eserinde basın hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: “*Genel tarihler özel tarihlerin birliğinden doğar. Genel tarihlerin başta gelen bölümünü basın tarihleri teşkil eder. Ulusların sosyal ve moral yapılarını her yönüyle yansıtan biricik ayna basındır*”. Yine aynı şekilde Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “*Basın Milletın müşterek sesidir, başlı başına bir kuvvet bir öncüdür*” sözü ile basının toplumu aydınlatması bakımından üstlendiği misyon en güzel şekilde anlatılmaktadır. Buradan hareketle basının çağımızın en önemli kitle iletişim ve kamuoyu oluşturma araçlarından birisi olduğunu ifade etmeliyiz. Görsel ve işitsel araçların olmadığı dönemlerde gazetelerin kamuoyu oluşturma aracı olarak ön plana çıktığı ve tarih araştırmalarında da vazgeçilmez kaynaklar olduğu bir realitedir.

Basının kamuoyu oluşturma niteliği özellikle Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan inkılâplar açısından daha belirgindir. Bu kapsamda araştırma konumuz belirlenmiş ve Atatürk’ün öncülüğünü üstlendiği inkılâplar basın odaklı bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Tez konusu metne dönüştürülürken Giriş Bölümü’nde araştırmanın amacı, kuramsal çerçevesi, özgün değeri, yaygın etkisi, araştırmada kullanılan bilimsel yöntem, süreç ve veri analizi hakkında da bilgi verildi. Sonrasında bölümler tasarlandı:

Birinci Bölüm’de; “*Türkiye’de Gazeteciliğin Gelişim Süreci*” ana başlığı altında “*Osmanlı Devleti’nde Gazeteciliğin Doğuşu, Tanzimat Dönemi Basın-Yayım Faaliyetleri, I. ve II. Meşrutiyet Dönemi Basın-Yayım Faaliyetleri*” ve “*Milli Mücadele Dönemi Basın-Yayım Faaliyetleri*” dört alt başlıkta incelendi. Bu bölümde konu ile ilgili faydalanan gazeteler şunlardır: “*Takvim-i Vekâyi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İnkılâp*”.

İkinci Bölüm’de; “*Siyasi Alanda Yapılan İnkılâplar ve Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları*” ana başlığı altında bu bölüm beş alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; “*Saltanatın Kaldırılması, Halk Fırkası’nın Kuruluşu, Ankara’nın Başkent Olması ve Ulusal Basına Yansımaları, Cumhuriyet’in İlanı*” ve “*Hilafet’in Kaldırılması*”dır. Saltanatın kaldırılması sürecinde basının kamuoyu oluşturmaya ve bu doğrultuda yayımlanan haber ve köşe yazılarına yer verildi. Halk Fırkası’nın kuruluşu ve basının yaklaşımı değerlendirildi. Ankara’nın başkent olması sürecinde basına yansıyanlar ile Cumhuriyet’in ilanı konusu işlenerek öncesi ve sonrasında basına yansıyan değerlendirmeler hakkında bilgi verildi. Hilafet’in Kaldırılması adlı son başlıkta ise konunun tarihsel süreci hakkında bilgi verilerek bu kurumun kaldırılma nedenleri

üzerinde duruldu. Basında yer alan haber ve köşe yazılarına yer verildi. Bu bölümde konu ile ilgili olarak faydalanılan gazeteler şunlardır: “*Akşam, Anadolu’da Yeni Gün, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, İkdam, İleri, Le Petit Parisien, Neue Freie Presse, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Ulus, Vakit, Vatan*”.

Üçüncü Bölümde; “*Hukuk Alanında Yapılan İnkılâplar ve Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları*” değerlendirildi. Yeni Türk Devletinde Anayasa Hareketleri alt başlığı altında konu tarihsel bakış açısı ile temellendirilmeye çalışıldı. Özellikle 1921 ve 1924 Anayasalarının kabul süreci ve basındaki değerlendirmelere yer verildi. Sonraki süreçte hukuk alanında yaşanan gelişmeler gazeteler merkeze alınarak şu yedi alt başlık altında metinleştirildi: “*Türk Medeni Kanun’un Hazırlanması, Kabulü ve Basındaki Yansımaları, Türk Ceza Kanunu’nun Kabulü ve Basındaki Yansımaları, Borçlar Kanunu’nun Kabulü ve Basındaki Yansımaları, Kara ve Deniz Ticaret Kanunu’nun Kabulü ve Basındaki Yansımaları, Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun Kabulü ve Basındaki Yansımaları, İcra, İflas ve İş Kanunu’nun Kabulü ve Basındaki Yansımaları*”. Kanunların TBMM’de kabulünden önce basına yansıyanlar, Meclis’teki tartışmalar ve sonraki süreçte basında yapılan değerlendirmelere yer verildi. Bu bölümde konu ile ilgili olarak faydalanılan gazeteler şunlardır: “*Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Halk Gazetesi, İkdam, Milliyet, Tanin, Vakit, Vatan*”.

Dördüncü Bölüm’de; “*Eğitim Alanında Yapılan İnkılâplar ve Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları*” üzerinde duruldu. Bu bölüm dört alt başlıktan oluşmaktadır: “*Eğitim İnkılâbı Başlamadan Önce Basında Yaşanılan Tartışmalar ve Basındaki Değerlendirmeler*” adlı birinci alt başlıkta; Osmanlı Devleti’nde eğitim alanında yaşanan sorunsal ve yeni milli eğitim anlayışının oluşturulması konuları anlatıldı. “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Basındaki Yansımaları*” adlı ikinci alt başlıkta; kanunun kabulü öncesinde basın aracılığıyla kamuoyunun oluşturulması süreci anlatıldı. Ayrıca medreselerin kapatılması ve bu süreçte Hasan Ali Yücel, Ahmed Hamdi Akseki, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmed Cevdet ve Ziya Gökalp’in konu ile ilgili basına akseden değerlendirmelerine yer verildi. “*Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Basındaki Yansımaları*” adlı üçüncü alt başlıkta; Cumhuriyet öncesinde Osmanlı’da süregelen tartışmalar, Türk Harflerinin kabulü öncesinde basında yapılan değerlendirmeler ve kanunun kabulü ile sonrasında basına yansıyanlar incelendi. Ayrıca Halk Dershaneleri ve Millet Mekteplerinin ve Halkevlerinin Kuruluşu hakkında da bilgi verilerek basın odaklı değerlendirmelere yer verildi. Üniversite Reformu da bir diğer konu idi. Bu süreçte Albert Malche’in Darülfünun hakkındaki raporu ve basına yansıyanlar

değerlendirildi. Bu bölümde faydalanılan gazeteler şunlardır: “*Hâkimiyet-i Milliye, İkdam, Vakit, Vatan, Tanin, Akşam, Cumhuriyet, Milliyet, Resimli Gazete, Tevhid-i Efkâr*”.

Beşinci Bölüm’de ise “*Sosyal ve Kültürel Alanda Yapılan İnkılâplar ve Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları*” ana başlığı altında Osmanlı’dan Cumhuriyet’in ilanına kadarki süreçte kılık-kıyafet ve şapka konusu ele alındı. “*Tekke, Zâviye ve Türbelerin Kapatılması*” alt başlığı altında; tekke, zaviye ve türbe kavramları açıklandı ve kapatılma nedenleri izah edildi. Bu süreçte basın odaklı bilgiler ve değerlendirmelere yer verildi. “*Takvim, Saat ve Ölçü Birimlerinde Yapılan İnkılâplar ve Basına Yansıyanlar*” alt başlığında takvim ve saat ile ilgili yapılan değişiklikler ve basındaki değerlendirmeler üzerinde duruldu. Ayrıca Türk Dil ve Tarih kurumlarının kuruluşu Soyadı Kanunu’nun çıkarılması ile ilgili olarak gazetelerdeki haber ve yorumlar aktarıldı. “*Türk Kadınına Tanınan Haklar*” adlı son alt başlıkta ise Türk kadınına belediye, muhtarlık ve milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi öncesi ve sonrasında basında yapılan değerlendirmelere yer verildi. Bu bölümde faydalanılan gazeteler şunlardır: “*Cumhuriyet, İkdam, Hâkimiyet-i Milliye, Milliyet, Akşam, Vakit, Son Posta, Kurun*”.

Altıncı Bölüm’de; “*Ekonomik ve Sağlık Alanında Yapılan İnkılâplar ve Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları*” incelendi. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır: ilkinde ekonomi, ikincisinde ise sağlık alanındaki değişim ve dönüşümün basına yansımaları aktarıldı. Birinci Türkiye İktisat Kongresi sonrası milli ekonominin oluşturulması kapsamında çıkarılan kanunlar, tarım, ticaret ve sanayi alanlarında yapılan yenilikler ve iskân kanunu konuları basın ekseninde işlendi. Ayrıca kurulan bankalar, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi planları hakkında da basın odaklı bilgiler verildi. Konu kapsamında; Vedat Nedim Tör, Yunus Nadi, Zeki Mesut, Şeref Nuri İlkmen, Yaşar Nabi Nayır, İsmail Hüsrev Tökin ve Falih Rıfkı Atay gibi önemli yazarların basındaki değerlendirmeleri ile konu pekiştirildi. Sağlık konusunda yapılan inkılâplar; “*Yeniden Yapılanma Dönemi (1920-1923) ve Dikey Örgütlenme Dönemi (1924-1938)*” alt başlıkları altında incelendi. Bu süreçte çıkarılan kanunlar basın ekseninde anlatıldı. Konu kapsamında basında yapılan değerlendirme ve haber yazıları ile konu desteklendi. Bu bölümde yararlanılan gazeteler şunlardır: “*Hâkimiyet-i Milliye, İkdam, Tanin, Akşam, Cumhuriyet, Ulus, Hayat, Milliyet, Vakit, Yeni Ses, Son Posta*”.

Araştırma sürecinde bana bilgi ve desteklerini esirgemeyen başta Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü ve aynı zamanda Tez

İzleme Komitesi'nde yer alan kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. S. Esin DERİNSU DAYI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamı titizlikle okuyan ve katkılarıyla yön veren ve Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Besim YILDIRIM'a katkılarından ötürü müteşekkirim. Araştırma sürecinde yardımlarını esirgemeyen başta Prof. Dr. Asaf ÖZKAN olmak üzere Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün öğretim üyelerine ve idari personeline de ayrıca minnettarım.

Doktora tez çalışması olarak dört yıllık uzun ve yorucu bir zaman dilimi sonunda hazırlanan bu eserin metne dönüştürülmesine kadarki süreçte gerek konunun belirlenmesinde gerek yazım aşamalarında bana yol gösteren, tavsiyelerde bulunan, çalışmalarım boyunca hoşgörü ve desteğini esirgemeyen hocam, danışmanım ve rehberim Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU'na da sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca her ihtiyacım olduğunda yanımda olduklarını bildiğim annemin, babamın ve kardeşlerimin, koşulsuz destek veren kıymetli eşimin haklarını ödeyemem. İyi ki varsınız.

Doğan KOÇAK

Erzurum-2023

KISALTMALAR

A.DVN.MKL	: Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümayun Mukavele Kısım
AİİTE	: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜSBE	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BDT	: Basılmamış Doktora Tezi
BYLT	: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
Çev.	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
DBTDAT	: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
E.T	: Erişim Tarihi
Edit:	: Editör
HH.d	: Hazine-i Hassa Defterleri
HR.İM	: Hairkiye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.SFR.04	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
HSD.AFT	: Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
KAÜİİBFD	: Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
SBD	: Sosyal Bilimler Dergisi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sny.	: Sayfa numarası yok
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TKDB	: Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.N	: Yazarın notu
Y.PRK. MŞ.K	: Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı
Y.PRK.AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.MF	: Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı
Y.PRK.NMH	: Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayun Kalemî
Y.PRK.TKM	: Yıldız Perakende Evrakı Tahriratı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Yay.	: Yayınları

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)
Taha Toros Arşivi

B- RESMÎ YAYIN VE TUTANAKLAR

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Düstur

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Mebusan Tutanak Dergisi

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

T.C. Sağlık Bakanlığı, **Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)**, (Edit: Recep Akdağ), 2012.

TBMM Albümü (1920-2010)

Türk Kanun-i Medenîsi, Esbâb-ı Mucîbe Lâyihası, İstanbul, 1926.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Yeni İcra ve İflas Kanunu, Cezri Matbaa, İstanbul, 1932.

C- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Akşam

Anadolu'da Yeni Gün

Ceride-i Havadis

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Halk Gazetesi

Hayat

Hürriyet

İkdam

İleri

İnkılâp

İrade-i Milliye

Kurun

Le Petit Parisien

Milliyet

Neue Freie Presse

Resimli Gazete

Son Posta

Takvim-i Vekâyi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Ahval

Tevhid-i Efkâr

The Shangai Daily

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Ses

Yeni Şafak

2- Dergiler

Abant Tıp Dergisi

Adalet Dergisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi

Altüst Dergisi

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi
Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakóltesi Dergisi
Atatürk Yolu Dergisi
Atlas Tarih
Belgi Dergisi
Belleten
Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi
Bolvadin Araştırmaları
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
Deniz Ticareti Dergisi
Dergiabant
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Diyanet İlmi Dergi
Enderun Dergisi
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakóltesi Dergisi
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakóltesi Elektronik Dergisi
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
History Studies
Hukuk Gündemi Dergisi
İstanbul Sosyoloji Çalışmaları Dergisi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Mecmuası
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakóltesi Mecmuası
Journal of Analytic Divinity
Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
Kesit Akademi Dergisi
Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi
Maliye Dergisi
Marmara İletişim Dergisi
Mavi Atlas Dergisi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Mevzuat Dergisi

Milli Folklor

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Osmanlı Bilimi Araştırmaları

Popüler Tarih

Rast Müzikoloji Dergisi

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tarih Dergisi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi

Toplumsal Tarih

Turkish Studies

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni

Türk Yurdu

Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi

Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Yargıtay Dergisi

Yedikıta Dergisi

Yeni Nesil

D- ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜKLER

Britannica Concise Encyclopedia, Encyclopedia Britannica, Inc, 2000.

Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi

Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Yay., İstanbul, 2009.

Hilmi Z. Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1969.

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Yurt Yay., İstanbul, 1996.

Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yay., İstanbul, 2009.

Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-II-III, MEB Yay., İstanbul.

Memet Fuat, **Aydınlar Sözlüğü**, Adam Yayınevi, İstanbul, 2001.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle, (Haz: Ferit Develioğlu), Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.

Pars Tuğlacı, **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, 6, İstanbul, 1985.

Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yay. İstanbul, 1969.

Sosyal Bilimler El Sözlüğü, (Ed: Erhan Arda), Alfa Yay., İstanbul, 2003.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2012.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul.

Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, (Editör: Öcal Oğuz), Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yay, Ankara, 2004.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

E- KİTAPLAR

1- Hatıralar

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Haz: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, I, (Haz: Sabahattin Selek), İstanbul, 1985.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar I**, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973.

2- Araştırma Eserler

ACAR, İsmail, **Dilimiz, Atatürk ve Sonrası**, Balıkesir, 1983.

AKGÜN, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 6, Diyarbakır, 1986.
- AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Medreseleri, XIX Asır**, Beyan Yay., İstanbul, 2004.
- AKIN, Veysi, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay**, Ankara, 2000.
- AKİPEK, Jale G., **Türk Medeni Hukuku**, I, Ankara, 1973.
- AKKAYA, M. Ali, **Türk Beşikdevri Basmalarında Yazma Kitap Geleneğinin Etkileri ve İç Kapağın Gelişimi**, Hiperlink, İstanbul, 2015.
- AKKAYA, Yüksel, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- AKSOY, Murat, **Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- AKSUN, Ziya Nur, **II. Abdülhamid Han**, Ötüken Yay., Ankara, 2010.
- AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, I-II, İstanbul, 1997.
- AKTAŞ, Cihan, **Tanzimat'tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar**, Nehir Yay. İstanbul, 1991.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-2007**, Ankara, 2007.
- ALBERCA, Julio Ponce, **Gibraltar and Spanish Civil War (1936-1939)**, Bloomsbury Academic, Britain, 2016.
- ALPAY, Yalın, Emre Alkin, **Olaylarla Türkiye Ekonomisi**, Deniz Matbaa, İstanbul, 2020.
- ALTUKULAÇOĞLU, Havva, *"Halkevi Kütüphanelerinin Tarihteki Yeri ve Önemi"*, **Kitap ve Kütüphane**, (Editör: A. Demir, T. Tombuloğlu, S. Balcı), Efeakademi Yay., İstanbul, 2021.
- ARIĞ, Ayten Sezer, **Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
- ARSEL, İlhan, **Şeriat ve Kadın**, İstanbul, 1990.
- , **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, Ankara Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1993.
- , **Türk Anayasa ve Hukuku**, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara, 1959.
- ARTUN, Tuncay, **İşlevi Gelişimi Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık**, Tekin Yay., İstanbul, 1980.
- AŞIRDİZAR, Mahmut, **Hekimlik Ve Hukukun Kesişim Noktası: Tıbbi Hukuk**, İstanbul, 2021.

- AŞİROĞLU, Orhan Gazi, **Son Halife**, İstanbul, 1992.
- ATAAY, Aytekin, **Medenî Hukukun Genel Teorisi**, Fakülteler Matbaası, 1965.
- ATABAY, Mithat, **Türk Basın Tarihi**, Paradigma Yay., İstanbul, 2015.
- Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri (1921-1922)**, XII, Kaynak Yay.
- Atatürk'ün Hukuk Devrimi**, İÜ Mukayeseli Hukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 1983.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, (Der: Nimet Arsan), Ankara, 2006.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, IV, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 1999.
- , **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1955.
- ATEŞ, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yay., İstanbul, 2010.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1975.
- AYBUDAK, Utku, **Kapitalizme Entegrasyon ve İslamcılık(lar)**, DBY Yay., İstanbul, 2021.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam (1922-1938)**, III, İstanbul, 1975.
- AYHAN, Bünyamin, **Atatürk ve Basın**, Palet Yay., Konya, 2009.
- AYKOL, Hüseyin, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- AYTEKİN, E. Attila, **Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası İşçileri, 1848-1922**, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.
- AZİZ, Aysel, **İletişime Giriş**, Hiperlink Yay., İstanbul, 2016.
- BALCI, Fatih, **Türk Kültür Tarihinde Boğa-Öküz**, Hiper Yay., İstanbul, 2019.
- BASALLA, George, **Teknolojinin Evrimi**, (Çev: Cem Soydemir), Ankara, 2013.
- Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, I-II-III, (Haz: İ. Neziroğlu, T. Yılmaz), TBMM Basımevi, Ankara, 2014.
- BAYKAL, Hülya, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, 1970, İstanbul.
- BAYSAL, Jale, **Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş**, Türk Kütüphaneciler Derneği, İstanbul, 1991.
- , **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar**, Hiperlink, İstanbul, 2010.
- BAYTAL, Yaşar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, ATAM, Ankara, 2012.

- BAYTİMUR, Mehmet, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Kastamonu Valiliği, 1982.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- , **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yay., İstanbul, 1984.
- BIYIKLI, Mustafa, **Mustafa Kemal Atatürk’ün Dış Politika Konuşmaları**, Hiperlink Yay., İstanbul, 2011.
- BİLKAN, Ali Fuat, **Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu: Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme**, İletişim Yay., İstanbul, 2018
- BORA, Tanıl, **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yay., İstanbul, 2017.
- BORATAV, Korkut, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yay., İstanbul, 1974.
- , **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.
- BOZKURT, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- , **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, TTK, Ankara, 1996
- BOZKURT, Mahmut Esat, “*Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?*”, **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, 1944.
- , **Atatürk İhtilâli**, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 2000.
- BRİGGS, Asa -Peter Burke, **Medyanın Toplumsal Tarihi**, (Çev: İbrahim Şener), İletişim Yay., İstanbul, 2004.
- BROWNSTONE, David M., Irene M. Franck, **Timelines of the Arts and Literature**, HarperCollins, University of Michigan, 1994.
- BULFİNCH, Thomas, **Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018.
- BULUT, Mehmet, **Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.
- CANKAYA, Özden,-Melike Batur Yamaner, **Kitle İletişim Özgürlüğü**, Beta Yay., İstanbul, 2012.
- CARTER, Thomas Francis, **The Invention Of Printing In China And Its Spread Westward**, New York, 1925.

- CİN, Halil - Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, I, Konya, 1989.
- COŞKUN, Metin, “*Alacak ve Stok Yönetimi*”, **Finansal Yönetim**, (Ed: Nurhan Aydın), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2004.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1991.
- ÇAĞATAY, Neşet, **100 Soruda İslam Tarihi**, Gerçek Yay., İstanbul, 1972.
- ÇAKMAK, Umut, **Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri**, Astana Yay., Ankara, 2022.
- ÇANKAYA, Mücellitoğlu Ali, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)**, III, Mars Matbaası, Ankara, 1968.
- ÇAVDAR, Tevfik, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- , **Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu**, Uygur Yay., İstanbul, 1982.
- , **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2019
- ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- , **Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti**, Astana Yay., Ankara, 2020.
- ÇETİNTAŞ, Cengiz, **Cumhuriyet’in Kuruluş Yılı 1923**, TBMM Tutanakları Yıllığı: 4, Eskişehir, 2019.
- , **Cumhuriyet’in Birinci Yılı 1924**, TBMM Tutanakları Yıllığı: 5, Eskişehir, 2020.
- , **Kütahya Lisesi 100. Yılı (1890-1990)**, Kütahya, 1996.
- ÇIKAR, Mustafa, **Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997.
- ÇÖGENLİ, Mehmed Zahit, **İş Sağlığı ve Güvenliğinde Psikososyal Yaklaşımlar**, Eğitim Yay., Konya, 2019.
- DAĞLI, Erkan, **Darülfünundan Üniversiteye Alman Bilim İnsanlarının Türk Yükseköğretimine Katkıları**, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2022.
- DANIŞMENT, İsmail Hami, **Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961.
- DEMİR, Halim, **Milli Mücadele: Kuvayı Milliye - İttihatçılar ve Muhalifler**, Ozan Yay., İstanbul, 2008.

DEMİRCİ, Mehmed, “*Türkiye’nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar*”, **Türkiye’nin Çağdaşlaşma Problemi ve İslam**, (Haz: Mehmed Demirci), Ankara, 2000.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

-----, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yay, İstanbul, 2014.

DEWEY, John, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

DOĞRAMACI, Emel, **Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993.

DURMUŞ, İlhami, **İskitler (Sakalar)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.

Eğitim Ve Sosyal Yönleriyle Değişim Çağı: Yenilikçi Ve Güncel Yaklaşımlar, (Ed: İlyas ERPAY, Musa Çakır), Astana Yay., Ankara, 2020.

EKE, Erdal, **Sağlıkta Dönüşüm-Dönüşen Devlet Anlayışı Çerçevesinde Sağlık Sektöründe Bir Alan Araştırması**, Hiperyayın, İstanbul, 2019.

ENGELS, Friederich, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çev: Kenan Somer), İnter Yay., Ankara, 2000.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Dilde Birlik**, Cönk Yay., İstanbul, 1984.

ERDEM, Bora, **Matbaacılık ve Basım Süreci**, Cinius Yay., İstanbul, 2017.

ERGİN, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi V**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

ERK, Hasan Basri, **Meşhur Türk Hukukçuları**, İstanbul, 1958.

ERTÜRK, İbrahim Caner, **Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi (1839-1922)**, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2013.

ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Kemalizm: Çağdaş Devlet-Çağdaş Toplum**, İstanbul, 1998.

EYYUPOĞLU, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, ATAM, Ankara, 2002.

-----, **Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi (Seçilmiş Haberler 1938-1950)**, Fenomen Yay., Ankara, 2020.

GEÇİKLİ, Recep Murat, “*Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılması Konusunda Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar*”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I**, (Edit: Osman Köse), Kültür Yay., Samsun, 2016.

- GENCER, Tülay, “*Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim*”, **Tanzimat’tan Günümüze Ana Hatlarıyla Türk Eğitim Sistemi**, (Edit: Mehmet Kaya), Akademisyen Yay., Ankara, 2021.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki, **Devlet Kuran Meclis**, Hürriyet Yay., İstanbul, 1981.
- , **Altın Yıllar**, Hür Yay., İstanbul, 1981.
- GEVGİLİ, Ali, **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yay., İstanbul, 1990.
- GİRGİN, Atilla, **Türk Basın Tarihi’nde Yerel Gazetecilik**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.
- , **Türkiye’de Yerel Basın**, İstanbul, 2009.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÖKMAN, Muzaffer, **50 Yılın Tutanağı**, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.
- GÜLER, Ali, **Atatürk ve İslam**, Halk Kitabevi, İstanbul, 2016.
- GÜLMEZ, Mesut, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri: 1936 Öncesi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1983.
- GÜNDÜZ, Mustafa, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yay., Ankara, 2010.
- GÜNER, Deniz, **Sansür ve İktidar**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.
- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939, I**, TBMM Vakfı Yay. No: 33.
- GÜNGÖR, Erol, **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken, İstanbul, 1996.
- GÜRTAŞ, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982.
- GÜVEN, Cemal, **Anayasalar, Kanunlar ve TBMM Kararları (1876-2016)**, Eğitim Yay., Konya, 2016.
- GÜZ, Nurettin vd., **Medya ve Siyaset**, (Editör: Zülfikar Damlapınar), Konya, 2008.
- HALICI, Şaduman, **Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, ATAM, Ankara, 2004.
- HAZAN, G. Ender, **Izmir Jews 1600-2000**, İzmir, 2015.
- HOBSBAWM, Eric, **Devrim Çağı (1789-1848)**, (Çev: Bahadır S. Şener), Ankara, 2003.

İĞDEMİR, Uluğ, **Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu**, TTK, Ankara, 1973.

-----, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, TTK, Ankara, 1977.

İNALİ İbnül Emin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, I, Dergah Yay., İstanbul 1982.

İNBAŞI, Mehmet, Ersin Gülsoy, Zübeyde Güneş Yağcı, “*Güçlü Sultanlar Dönemi*”, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, (Edit: Tufan Gündüz), Grafiker Yay., Ankara, 2012.

İNÜĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yay., İstanbul, 1993.

İSKİT, Server, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943.

İş Sağlığı ve Güvenliği, (Edit: Mustafa Altın, Şakir Taşdemir vd), Eğitim Yay., Konya, 2018.

İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek On Yıl, (Haz: Oğuz Esen, Ercan Enç), DPT Yay., İzmir, 1992.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 -11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989.

-----, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Ankara, 1972.

KABACALI, Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul, 1990.

-----, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1994.

-----, **Türk Kitap Tarihi: Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar**, I, Cem Yay., İstanbul, 1989.

-----, **Türk Yayın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul, 2005.

KANSU, Ceyhun Atıf, **Devrimcinin Takvimi**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını**, Ankara, 1998.

KARA, İsmail, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler**, II, Risale Yay., İstanbul, 1986.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VII, TTK, Ankara, 2003.

-----, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)**, MEB, İstanbul, 1964.

KAŞIKÇI, Osman, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle**, OSAV, İstanbul 1997.

KAYA, Yahya Kemal, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Gül Yay., Ankara, 1981.

KELEŞ, Oktan, **Atatürk'e Atılan İftiralar**, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2021.

KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, İstanbul, 2005.

KILIÇ, Sezen, **Türk-Alman İlişkileri Ve Türkiye'deki Alman Okulları: 1852'den 1945'e Kadar**, ATAM, Ankara, 2005

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Türk İnkılâp Tarihi**, Erzurum, 1977.

KİLİ, Suna, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.

KİNROSS, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, AÜSBF Yay., Ankara, 1980.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 2009.

KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., İstanbul, 2010.

-----, **Türk Basını: Kuvayı Milliye'den Günümüze (70. Yılında Cumhuriyet Basını)**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

KUDRET, Cevdet, **Abdülhamit Devrinde Sansür I**, İstanbul, 2000.

KUZU, Ali, **Atatürk'ü Kimler Öldürdü?**, Başak Matbaa, İstanbul, 2007.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

LEE, Kenneth Doo, **Prince and the Monk: Shotoku Worship in Shinran's Buddhism**, New York, 2007.

LEVEND, A. Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TTK, Ankara, 1960.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara, 1993.

MALCHE, Albert, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

MANAZ, Abdullah, **Atatürk Reformları ve İslam**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1985.

- MEZARCI, Ali, **Çingenelerin Kitabı**, Cinius Yay., İstanbul, 2010.
- MUMCU, Ahmet, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I-II**, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir, 1998.
- MÜTERCİMLER, Erol, **Fikrimizin Rehberi: Gazi Mustafa Kemal**, Alfa Yay., İstanbul, 2008.
- NECMİ, İbrahim, **Muallimlere Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Okuma Yazma Dersleri**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1928.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, Timaş, İstanbul, 2010.
- On Beşinci Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
- ORAL, Mustafa, **Türk Ulusunun İnşası**, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2015.
- ORHON, Nafiz -Nuri Taşdelen, **1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)**, Ankara, 1987.
- OSKAY, Ünsal, **Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon: Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar**, Ankara, 1971.
- Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Harbi I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 130, İstanbul, 2013.
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ekonomi Öne Çıkan Sektörler**, (Edit: K. Yılmaz Genç), Astana Yay., Ankara, 2020.
- ÖKLEM, Necdet, **Hilafet'in Sonu**, İzmir, 1981.
- ÖNKAL, Hakkı, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.
- ÖYMEN, Onur, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.
- ÖZ, Baki, **Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler**, Yenigün Yay., İstanbul, 1997.
- ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.
- ÖZCAN, Selim, "*Osmanlı Devletinde; Hattatlık, Müstensihlik (Nasih, Nessah) ve Darüttıbaa (İlk Matbaa)'nın Kuruluşunun Gecikmesine Hattatların Etkisi*", **Osmanlı'dan Günümüze Kuran ve Hüsn-i Hat**, Ankara, 2017.
- ÖZÇELİK, Mücahit, **Türk Kamuoyunda Sakarya'dan Büyük Taarruz'a (Eylül 1921- Ağustos 1922)**, Yalın Yay., İstanbul, 2013.
- ÖZDİŞ, Hamdi, **Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877), Diyojen ve Çaylak Üzerine Bir Araştırma**, Libra, İstanbul, 2010.
- ÖZER, Ömer, **Liberal Basın**, LiteraTürk, İstanbul, 2010, s.45
- ÖZGÜÇ, Âgah, **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, İstanbul, 1990.

- ÖZGÜR, Özlem, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yay., İstanbul, 1976.
- ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın**, ATAM, Ankara, 2007.
- ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)**, I, TBMM Vakfı Yayınları No:1.
- MARMARA, Rinaldo, **Pancaldi: Quartier Levantin Du XIXe Siècle**, Les Éditions Isis, 2004.
- PAMUK, Şevket, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Kültür Yay., İstanbul, 2014.
- PAMUKÇİYAN, Kevork, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar II, Ermeni Harfli Türkçe Metinler**, Aras Yay., İstanbul, 2002.
- PERİN, Cevdet, **Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.
- PINAR, Mehmet, **Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel’de Siyasi Hayat (1923-1950)**, Hiper Yay., İstanbul, 2018.
- POLATOĞLU, M. Gökhan, **Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması**, ATAM, Ankara, 2017.
- Rıfat Özdemir’e Armağan, Bilim İçin Bir Ömür**, (Edit: Rahmi Doğanay, Ahmet Çelik, Fatih Özçelik), Hiper Yay., İstanbul, 2018.
- ROUX, Patrick Le, **Roma İmparatorluğu**, (Çev: İsmail Yergüz), Dost Yay., Ankara, 2006.
- SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1992.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- SARAY, Mehmet, **Atatürk’ü Nasıl Anlamalıyız? Söyledikleri ve Yaptıklarıyla Atatürk’ü Anlamak**, İstanbul, 2011.
- SATAN, Ali, **Halifeliğin Kaldırılması**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008.
- SAYMEN, Ferit Hakkı, **Türk Medeni Hukuku**, I, İstanbul, 1960.
- SELEK, Sabahattin, **Milli Mücadele (Büyük Taarruz’dan İzmir’e)**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1997.
- Seyyid Bey, **Hilafetin Mahiyet-i Şer’iyesi**, TBMM Matbaası, Ankara.
- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK, Ankara, 2014.

- SMİTH, Anthony D., **Milli Kimlik**, (Çev: B. S. Şener), İletişim Yay. İstanbul, 1994.
- SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yay., İstanbul, 1979.
- STAUBACH, Suzanne, **Clay: The History and Evolution of Humankind's Relationship with Earth's Most Primal Element**, London, 2013.
- SÜSLÜ, Azmi, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, ATAM, Ankara, 1995.
- ŞEKERCİ, Hülya, **Kur'an-Hayat Ekseninde Mümin Kadın**, Ekin Yay., İstanbul, 2012.
- ŞENOL, Cevat, Serdar Küçükdemirci, Neşe Işıldak, **Gazi Paşam**, Halk Kitebevi, İstanbul, 2011.
- ŞENTÜRK, Nazır, **İstanbul Valileri**, Doğan Yay., 2008.
- ŞİMŞEK, Ahmet, **Modern Türkiye Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2019.
- ŞİMŞEK, Ş. Şişmanoğlu, "The Anatolia Newspaper and The Heyday of The Karamanli Press", **Cries and Whispers in Karamanlidika Books**, (Edit: Evangelia Balta, Matthias Kappler), Wiesbaden, 2010.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- , **Türk Yazı Devrimi**, TTK, Ankara, 2008.
- TAN, Nail, **Atatürk ve Türk Dil Kurumu**, TTK, Ankara, 2011.
- TANİLLİ, Server, **Türkiye'de Aydınlanma Hareketi**, Alkım Yay., İstanbul, 2006.
- TANÖR, Bülent, **Kurtuluş Kurulu**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1998.
- , **Kuruluş**, İstanbul, 1997.
- Taşcıoğlu, Muhaddere, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara, 1958
- TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları**, 1, Bilge Yay., İstanbul, 2009.
- TERZİOĞLU, Zübeyde, **Türk Kadını Siyaset Sahnesinde (1930-1935)**, Giza Yay., İstanbul, 2010.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Atatürk ve Çevresi Yayınları, Ankara, 1971.
- DE VİNNE, Theodore Low, **The Invention of Printing**, New York, 1878.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yay., Ankara, 2011.
- TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt Yay., Ankara, 1982.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yay., Ankara, 1973.

-----, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

TORUN, Ozan, **Son Ayakta Kim Geldi? Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi**, İletişim Yay., İSTANBUL, 2021, sny.

TOYNBEE, Arnold J., **1920'lerde Türkiye: Hilâfet'in İlgaı**, (Çev: Hasan Aktaş), İstanbul, 1998.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yay., Ankara, 1990.

TUĞLACI, Pars, **Çağdaş Türkiye I**, Cem Yay., İstanbul, 1987.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük**, Yenigün Yay., İstanbul, 1997.

-----, **İslamcılık Cereyanı**, II, İstanbul, 1998.

TUNCER, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2002.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yay., Ankara, 1981.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul, 2009.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK, Ankara, 1982.

-----, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, 2005.

-----, **Türk Devrim Tarihi, III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)**, Bilgi Yay., Ankara, 2010.

TURSAN, Nurettin, **Ankara'nın Başkent Oluşu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

TÜREN, Ahmet Özgür, **Atatürk Ülkesine Sığınanlar**, Destek Yay., İstanbul, 2019.

Türk Ceza Kanunu Reformu, II, (Edit: Teoman Ergül), Ankara, 2004.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, (Edit: Durmuş Yalçın), ATAM, Ankara, 2008.

Türk Dış Politikasında Liderler/Süreklilik ve Değişim Söylem ve Eylem, (Haz: Ali Faik Demir), Bağlam Yay., İstanbul, 2007.

Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu: Dersaadet Ticaret Odası (1882-1923), (Haz: Ufuk GÜLSOY, Bayram Nazır), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2009.

ULUĞ, Naşit Hakkı, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1973.

ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, ATAM, Ankara, 2010.

- UNAT, Faik Reşit, **Hicri Tarihleri Miladi Takvime Çevirme Kılavuzu**, TTK, Ankara, 1988.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, İstanbul, 1998.
- ÜNAL, Tahsin, **Milli Eğitim Davamız**, Berikan Yay., Ankara, 2007.
- ÜRER, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yay., İstanbul, 2003.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Türk Medeni Hukuku**, I, İstanbul, 1968.
- WIENER, Peter F., **Hitler'in Manevi Atası Martin Luther**, (Çev: Seda Çiftçi), İstanbul, 2002.
- WILLIAMS, Raymond, **Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı**, (Çev: Savaş Kılıç), İstanbul, 2012.
- YAKUPOĞLU, Kenan, **Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi**, Bilimevi, İstanbul, 2006.
- YAKUT, Esra, **Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, Kitap Yay, İstanbul, 2005.
- YALÇIN, Bekir Sıtkı -İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılâbı: Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler: Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984.
- , **Atatürk İnkılâbı: Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler, Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin, “*Uyanış ve Toparlanma Çabaları*”, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, (Edit: Tufan Gündüz), Grafiker Yay., Ankara, 2018.
- YAMAKOĞLU, Cihan, **M. Esat Bozkurt, Türk Büyükleri Dizisi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- YAPICI, Ahmet, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, Çınar Mat., İstanbul, 2015.
- YAŞA, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)**, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980.
- YAŞAR, Yusuf, **Ceza Muhakemesi Sisteminde Seri Muhakeme Usulü Üzerine Bir İnceleme**, Astana Yay., Ankara, 2021.
- YEŞİL, Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- YILDIRAN, Alp Doğan, **İsyandar, İrtica ve İnkılâplar**, En Kitap, İstanbul, 2017.

YILDIZ, Özlem, **Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

YILMAZ, Mehmet Serhat, **Harf inkılâbı ve Millet Mektepleri, 1928-1935: (Kastamonu Örneği)**, Berikan Yay., Ankara, 2009.

YILMAZ, Mustafa, Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Dönemi'nde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Sefaretnâmesi, (Haz: Abdullah Uçman), İstanbul, 1975.

YÜCEL, Fikret, **Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü**, TTGV, Ankara, 2015.

ZENGİN, Yusuf, **Ahilik**, Tâlat Matbaası, İstanbul, 2001.

ZEYNAL, Abdurrahman, **Selçukludan Günümüze Erzurum Eğitim Kurumları Tarihi**, Erzurum İl Özel İdaresi Yay., Erzurum, 2011.

2- Lisansüstü Tezler

a) Yüksek Lisans Tezleri

ARUSOĞLU, Sezai, **Türkiye'de Fransızca Basın**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. M. Niyazi Öktem), İstanbul, 1988.

ATAGÜN, Sibel, **Şurâ-yı Ümmet Gazetesi'ndeki Siyasi Makalelerin Değerlendirilmesi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Fatma Ürekli), İstanbul, 2019.

BİNİCİ, Kader, **Türkiye'de Noterliğin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman Demircioğlu), Erzurum, 2021

DEMİREL, Rukiye, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Atatürk Dönemi Uygulamaları**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bülent Çukurova), Adana, 2009.

DİNÇ, Sait, **Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şuraları ve Alınan Kararların Uygulamaları (1923-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Adil Dağıstan), Ankara, 1999.

ERKOYUNCU, Ümran, **Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yapılan Yenilikler ve Kütüphanelerin Gelişimi (1923-1938)**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Ergün Akçora), Bingöl, 2020.

FERHATOĞLU, Filiz, **Sabah Gazetesinin (1876-1877) İnceleme Açıklamalı İndeks Ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız, İstanbul, 2012.

GEMRİK, Tuna, **Türkiye’de Solun Gelişimi ve “Sömürücüye Yumruk” Gazetesi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Eyyupoğlu), Erzurum, 2023.

GÜLAL, Tansel, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Politikası ve Aşarım Ekonomik Etkileri**, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Yörük), İstanbul, 1991.

KABAKULAK, Nurhan, **Yazı Değişikliği Karşısında Basımevlerinin Kamuoyu Oluşturma Çabalarının Günlük Basına Yansımaları (1928-1933)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Niyazi Çiçek), İstanbul, 2016.

KAVAK, Emre, **Ankara’nın İktisadi Tarihine Dair Bir Tetkik: Ankara Ticaret Odası Örneği 1938-1950**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Kala), İstanbul, 2015.

KILIÇER, G. Sevil, , **Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi: Karagöz (1930-1938)**, Ankara Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Korkmaz Alemdar), Ankara, 2005.

ÖZDEMİR, Nagihan, **Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Türk Dünyası**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İsmail Eyupoğlu), Erzurum, 2018.

ÖZTÜRK, Enise Aslı, **Tunalı Hilmi Bey’in TBMM’deki Yasal Faaliyetleri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Zafer Koylu), Eskişehir, 2006.

ŞAHİN, Saliha, **Osmanlı Devleti’nde Modern Batı Düşüncesinin Söylemsel İnşasında Yazılı Basının Rolü: Meşveret (1895-1898) ve Mizan (1896-1897) Karşılaştırması**, Marmara Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Cem Çetin), İstanbul, 2019.

TAŞ, Asım, **Türk Modernleşmesinde Halkevleri Ve Van Halkevi (1932-1951)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Sait Ebinç), Van, 2015.

THABET, Shahenda A., **II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Arapça Basın (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun), İstanbul, 2013.

UZAR, Gökçe Nazar, **İcra ve İflas Kanununun Tarihsel Gelişimi**, Ankara Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ramazan Arslan), Ankara, 2001.

YİTMENER, Çetin, **Ziraat Bankası'nın Cumhuriyet Dönemi Tarım Hayatına Etkileri**, İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erol Cihan), İstanbul, 1996.

b) Doktora Tezleri

ARIKAN, Ayten, **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Rengin Dramur), İstanbul, 2005.

AYHAN, Abdurrahman, **Türkiye'de Sosyal Sigorta Kurumlarında Geçen Hizmetlerin Birleştirilmesi Sorunu ve Uygulaması**, Anadolu Üniversitesi SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1983.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, **Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Esin DAYI), Erzurum, 1998.

OĞUZ, Esin Sultan, **Türkiye'de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler 1923-1980**, Hacettepe Üniversitesi Soysal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İrfan Çakın), Ankara, 2010.

ORTAK, Şaban, **Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri**, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. S. Esin Dayı), Erzurum, 2004.

F- MAKALE VE BİLDİRİLER

“Erzurum Hadisesi”, **Cumhuriyet**, (26 Kasım 1925), s.1.

- ABDURRAHMAN, Varis, “*Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme*”, **Milli Folklor**, S.61, (2004), s.124-133.
- ACUN, Fatma, “*Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine Değişme ve Süreklilik*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi**, XVI, Ankara, (Aralık-1999), s.155-167.
- AÇIKGÖZ, Ömer, Bülent Özkan, “*1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*”, **Mevzuat Dergisi**, 136, (Nisan-2009), s. 1-7.
- AĞAOĞLU, Ahmet, “*İrtica*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (1 Aralık 1925), s.1.
- , “*Ne Yapmalıyız?*”, **Akşam**, (10 Kasım 1923), s.1.
- , “*Tekke ve Zaviyelerin Seddi*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Aralık 1925, s.1.
- , “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*”, **Cumhuriyet**, (6 Aralık 1934), s.3.
- , “*Sanayileşen Türkiye*”, **Varlık**, (1 Eylül 1934), s.1.
- AĞIRBAŞ, İsmail, Yasemin Akbulut, Ömer R. Önder, “*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, (Güz-2011), s.733-748.
- AKGÜNDÜZ, S. Nuri, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları*”, **Dergiabant**, IV/8, (Aralık-2016), s. 1-16.
- AKIN, Fehmi, “*1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, VIII/3, (Aralık-2006), s.1-12.
- AKSAKAL, H. İbrahim, “*Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXVII/1, (Ocak-2017), s.219-231.
- AKSOY, Volkan, “*Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması*”, **History Studies**, X, S.8, (Kasım-2018), s.1-18.
- AKYILDIZ, Ali, “*Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti*”, **TDVİA**, XXXIX, İstanbul, 2010, s.7-8.
- ALBAYRAK, Sadık, “*İskilipli Mehmed Âtîf Efendi*”, **TDVİA**, XXII, İstanbul, 2000, s.583-584.
- ALİ, Hasan, “*Maarifte Bir İnkılâp*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (17 Ağustos 1923), s.4.
- ALKAN, Mehmet Ö., “*Ataç Özlüklerinin Tüm Issıları Kamâl Atatürk*”, **Toplumsal Tarih**, S.329, (Mayıs-2021), s.4-78.
- ALKAN, Mustafa, “*Hüseyin Rauf Orbay’m Hayatı (1880-1964)*”, **ATAM Dergisi**, XX/29, (Temmuz-2004), s.597-642.

- ALTINÖZ, İsmail, “Çingeneler”, **TDVİA**, I, Ankara, 2020, s.291-293
- ARI, Asım, “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXII/2, (2002), s.181-192.
- ARIKAN, Zeki, “Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi”, **TDVİA**, XLIII, İstanbul, 2016, s.551-552.
- ASIM, Mehmed, “Ceza Kanunumuz ve Gazeteler”, **Vakit**, (3 Mart 1926), s.1.
-----, “Darülfünun ve Barem”, **Vakit**, (27 Mayıs 1931), s.3.
-----, “Hilafet Bahsi”, **Vakit**, (10 Kasım 1923), s.1.
-----, “Latin Hurufu”, **Vakit**, (7 Mart 1924), s.1.
-----, “Mütehassıslar İçin Hazırlık”, **Vakit**, (19 Temmuz 1924), s.1.
-----, “Reis-i Cumhur’un Mevki”, **Vakit**, (3 Kasım 1923), s.1.
-----, “Şimdiki Meclis’in Müddeti”, **Vakit**, (20 Mart 1924), s.1.
-----, “İngiltere’den Bir Ses”, **Vakit**, (9 Mart 1924), s.1.
- ASLAN, Seyfettin, Tahir Dünder, “Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri”, **Mukaddime**, V/5, (Mart-2014), s.27-44.
- ÂŞIKKUTLU, Emin, “Muaddil”, **TDVİA**, XXX, Ankara, 2020, s. 303.
- ATABEY, Mithat, “Soyadı Kanunu ve Bu Konuda Yapılan Tartışmalar”, **Tarih Dergisi**, 42, (Mayıs-2012), s.230-249.
- AVCI, Casim -Azmi Özcan, “Hilafet”, **TDVİA**, XVII, İstanbul, 1998, s.540-541.
- AYDIN, M. Şevki, “Cumhuriyetimizin Bir Kurumu Olarak Kur'an Kursu”, **Diyanet**, 183, (Mart-2006), s.29-33.
- AYDIN, Mehmet Korkud, “1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)”, **Belgi Dergisi**, II/18, (2019), s.1379-1416.
- AYDIN, Ramazan, Ayşe Atılgan Yaşa, “Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14, (2019), s.352-358.
- AYSAL, Necdet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22, (Bahar-2011), s. 3-32.
- AYTEPE, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifelik’in Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt dışına Çıkarılmaları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, VIII/29, (Mayıs-Kasım-2002), s.16-17
- AZİZ, Şevket, “Darülfünun Meselesi: Darülfünun Mütehassısı!”, **Cumhuriyet**, (21 Ocak 1932), s.3.

- AZMİ, Sait, “Yeni İcra ve İflas Kanunu”, **Milliyet**, (20 Eylül 1932), s.2.
- BACANLI, Hakan, “Ölçü İnkılâbının Tarihsel Süreci, Ölçüler Kanunu’nun Kabulü Ve Uygulanışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXVIII/105, (Mayıs-2021), s. 101-136.
- BAKAN, Selahaddin, Hakan Özdemir, Yahya Demirkanoğlu, “Türk Modernleşmesinin Bir Aracı Olarak Harf İnkılâbı”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, V/9, (2013), s.41-60.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, VI/4, (Eylül-1948), s.219-258.
- BAYTER, Hacer, “Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Enstitüde Hazırlanan Yüksek Lisans-Doktora Tezleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, VII/23, (Mart-1999), s.299-319.
- BİNARK, İsmet, “Türk Kültür ve Medeniyetinin Bir Buluşu Olan Matbaacılığın Tarihçesi”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (TKDB)**, XVII/2, (1968), s.84.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Ahmet Hamdi Akseki”, **TDVİA**, II, (1989), s.293-294
- BOYACIOĞLU, Ramazan, “Atatürk’ün Hilafetle İlgili Görüşleri”, **ATAM**, XIII/37, Ankara, (Mart-1997), s.99-136
- BOZATAY, Şeniz Anbarlı, Konur Alp Demir, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VI/10, (2014), s.71-89.
- BOZKURT, Gülnihal, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, **ATAM**, VIII/22, (1991), s.45-53.
- BOZOKLU, Derya, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, **ATAM**, XIX/55, (Mart-2003), s.269-302.
- CAHİT, Hüseyin, “Asıl İnkılâp”, **Tanin**, (3 Mart 1924), s.1.
- , “Etraflı Düşünelim”, **Tanin**, (27 Eylül 1923), s.1.
- , “Gazi Paşa’nın Nutku”, **Tanin**, (2 Mart 1924), s.1.
- , “Heyet-i Vekile’nin İstifası”, **Tanin**, (29 Ekim 1923), s.1.
- , “İnkılâpların Korkacakları Düşmanlar”, **Tanin**, (8 Kasım 1922), s.1.
- , “İstanbul Meselesi”, **Tanin**, (13 Mart 1923), s.1.
- , “İstanbul’un Kusurları”, **Tanin**, (17 Mart 1923), s.1.
- , “Korktuğumuz Nedir?”, **Tanin**, (9 Kasım 1923), s.1.
- , “Latin Harfleri”, **Resimli Gazete**, (22 Eylül 1923), s.2.

-----, “*Latin Harfleri*”, **Tanin**, (6 Mart 1924), s.1.

-----, “*Necat Yolu*”, **Tanin**, (27 Şubat 1924), s.1.

-----, “*Son Haberler Karşısında*”, **Tanin**, (4 Mart 1924), s.1.

-----, “*Vahdet-i Tedris*”, **Tanin**, (5 Mart 1924), s.1.

-----, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, **Tanin**, (31 Ekim 1923), s.1.

CENTEL, Tankut, “*Atatürk Döneminin Çalışma Politikası*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV/1, (1981), s. 129-149.

CEVDET, Ahmed, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, **İkdam**, (15 Mart 1924), s.3.

CİVELEK, N. Kınay -Ayşe Ertuş, “*İslamcılık Panoramasından II. Meşrutiyet Basınına Bir Bakış: Beyânü'l-Hak Gazetesi I. Cilt (İndeks ve Yazı Özetleri)*”, **Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.11, (Ağustos-2020), s.1-53.

ÇAĞDAŞ Evrim Ergün, “*Türk Aydınlanma Hareketinde Hukuk Anlayışı Türkiye’de Hukukun Laikleşmesi*”, **Mevzuat Dergisi**, S.20, (Ağustos-1999), s.1-11.

ÇAYCI, Abdurrahman, “*Atatürk, Bilim ve Üniversite*”, **ATAM**, IV/10, (Kasım-1987), s.61-69.

ÇAYCI, Abdurrahman, “*Atatürk, Bilim ve Üniversite*”, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21–23 Eylül 1987), **ATAM**, Ankara, 1998.

DAVER, Abidin, “*Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?*”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1935, s.1.

DEMİR, G. Türkan, E. Altunay Şam, “*Millet Mekteplerinin Fikri Temelini Oluşturan Halk Dershane ve Konferansları Talimatnamesi Üzerine Bir İnceleme*”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.49, (Ocak-2017), s.337-350.

DEMİR, İsmail, “*Kabotaj Kanunu Üzerine Bazı Düşünceler*”, **Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi**, VI, S.1, (Haziran-2020), s. 60-74.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, “*Cumhuriyetin İlân Edilişi Ve Halifeliğin Kaldırılması Sürecinde “İstikbal” Gazetesi’nde Lütü Fikri Bey*”, **Atatürk Dergisi**, VII/1, (Temmuz-2018), s. 37-62.

DENİZ, Muzaffer, “*Atatürk’ün Din Ve Din Eğitimi Konusundaki Tutumu*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, IX/42, (Şubat-2016), s.1805-1814.

DENİZ, Önder, “*Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, II/23, (Ocak-2011), s. 57-72.

- DIETRICH, Oliver, Jens Notroff, Klaus Schmidt, “Göbekli Tepe: Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri”, **Kültürlerin Köprüsü Anadolu Sempozyumu (7-9 Temmuz 2014)**, Bonn, 2015, s.102
- DİNÇER, Nahid, “Atatürk'ün Milli Eğitim ile İlgili Görüşleri”, **İstanbul Sosyoloji Çalışmaları Dergisi**, S.19, (Eylül-2011), s.3-48.
- DOĞAN, Mehmet, “IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları”, **Mavi Atlas Dergisi**, IX/1, (Nisan-2021), s.198-214.
- DOKUYAN, Sabit, “Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/1, (2016), s.129-166.
- DUMAN, Önder, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, (Bahar- 2009), s.473-490.
- DURMUŞ, Büşra Tosun, “Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devletine Giriş Koşulları ve Tartışmalar”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, V/2, (Eylül-2017), s.950-968.
- DURMUŞ, Savaş, M. Kemal Aydemir, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, **KAÜİİBFD**, VII/12, 2016, s.155-167.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, “Volkan”, **TDVİA**, XLIII, 2013, s.123-125.
- EBÜZZİYA, Velid, “Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?”, **Tevhid-i Efkâr**, (19 Ekim 1923), s.1
- ELÇARPAR, Yasin, “Harf İnkılâbı Hakkında Görüşler Ve Uygulamaya Geçirilmesi”, **Enderun Dergisi**, II/2, (2018), s.24-31.
- EMİN, Ahmed, “Liberal Program İkmal Edilmiştir”, **Vatan**, (6 Mart 1924), s.1.
- ERASLAN, Cezmi, “Türk İnkılâbı'nda Yöntem ve Anlayış”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.2, (Bahar-2002), s.129-162.
- ERDÖNMEZ, Güray, “İcra ve İflas Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Amme Alacaklarının Tahsiline Etkileri”, **TBBD**, S.57, (2005), s. 135-161.
- EREN, Hasan, “Yazıda Birlik”, **Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu**, Ankara, 1981, s.
- Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (07-09 Aralık 2005)**, (Haz: Murat Alper Parlak), ATAM, Ankara, 2010.
- 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, (Haz: Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın), (1-6 Eylül 2002), III, TTK, Ankara, 2005.
- ERTAN, Veli, “Mustafa Rahmi Balaban”, **TDVİA**, V, 1992, s.1-2.

- ESAT, Mahmut, “*Türkiye Devleti’nde Eski ve Yeni Siyaset*”, **Anadolu’da Yeni Gün**, (3 Temmuz 1922), s.1.
- ESİRGİN, Seda Örsten, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri*”, **Adalet Dergisi**, III/ 62-63, (Aralık-2019), s. 429-480.
- EŞREF, Ruşen, “*Yeni Devir*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (2 Ekim 1923), s.1.
- ETEM, Sadri, “*Muhtar Kadın*”, **Vakit**, (28 Ekim 1933), s.3.
- EYİCE, Semavi, “*Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları*”, **Belleten**, XXXII/128, (Ekim-1968), s.509-526.
- EYYUPOĞLU, İsmail, “*Osmanlıdan Cumhuriyet’e Hukuk Alanında Laikleşme Süreci*”, **Atatürk Dergisi**, III/2, (Şubat-2010), s.205-227.
- EYYUPOĞLU, İsmail, Doğan Koçak, “*Halk Fırkası’nın Kuruluş Sürecinde Ulusal Basına Yansıyanlar (Aralık 1922-Şubat 1923)*”, **Atatürk Dergisi**, XI/2, (Aralık-2022), s.65-73.
- EZHERLİ, İhzan, “*Osmanlı Medreseleri ve Eğitim Metodları*”, **Diyanet İlmi Dergi**, VII/70-71, (Mart, Nisan- 1968), s.64-67.
- FERİDUN, Hikmet, “*Asrî Lakaplar*”, **Akşam**, (3 Temmuz 1934), s.3.
- GEÇER, Kadir Türker, “*Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusunda Kullanılan Üniforma Ve Rütbelere*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, XI/21, (2013), s.121-182.
- GEÇİKLİ, Recep Murat, Doğan Koçak, “*TBMM’nin Açılış Sürecinde Siyasi Yapılanma (Mart-Mayıs 1920)*”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, I/68, (Haziran-2022), s.111-119
- GİRİTLİ, İsmet, “*Ulusal Egemenlik ve Atatürk*”, **ATAM Dergisi**, XII/34, (Ocak-1996), s.347-356.
- GÖKSEL, Burhan, “*Atatürk ve Kadın Hakları*”, **ATAM**, I/1, Ankara, (Kasım-1984), s.213-235.
- GURBETOĞLU, Ali, “*II. Mahmut’un Temel Eğitimin Zorunluluğuna İlişkin 1824 Tarihli Talim-i Sıbyan Fermanının Çocuk Hakları Açısından İncelenmesi*”, **Turkish Studies**, XV/5, (Ağustos-2010), s.2333-2356.
- GÜÇTEKİN, Nuri, “*İsmail Hakkı Bey Ve Osmanlı Devleti’nde İlk Özel Mûsikî Okulu: Mûsikî-İ Osmanî Mektebi (1910-1920)*”, **Rast Müzikoloji Dergisi**, II/2, (2014), s.1-40.
- GÜÇTEKİN, Nuri, “*İstanbul’daki Özel İslam Mektepleri (1873-1922)*”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.22, (Aralık-2012), s.1-18.

- GÜL, Muhittin, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, V/1, **Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi**, (1988), s.249-258.
- GÜNAY Çağlar, “Kuvây-ı İnzibatiye”, **Atatürk Yolu Dergisi**, IV/15, (1995), s.344-347
- GÜRKAN, S. Leyla, “Zebûr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)**, XLIV, İstanbul, 2013, s.171-173.
- GÜRÜN, Fethi, “Belediyelerde Sağlık Hizmetlerinin Türk Mevzuatındaki Yeri”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.6, (Mayıs-2018), s.125-150.
- HAKKI, İsmail, “Cumhuriyetimizin Temelleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (3 Mayıs 1924), s.1.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Mehmet Âkif Aydın, “Cevdet Paşa”, **TDVİA**, VII, İstanbul, 1993, s.443-449
- HAMDİ, Ahmed, “Maarifte Tedrisat-ı Diniye”, **Hâkimiyet- i Milliye**, (19 Ağustos 1923), s.2.
- HİLMİ, F., “Ziraat Bankası sırf çiftçiler için çalışacak bir hale getirilmelidir!”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1929, s.3.
- HÜSREV, İsmail, “Sanayi Siyasetimiz”, **Hayat**, (14 Nisan 1927), s.19.
- İŞİK, Zekeriya, “Osmanlı’nın Son Zamanları Cumhuriyet’in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.51, (Nisan-2021), s.51-82.
- İBAR, Gazanfer, “Ahmet Cevdet’in Yenilikçi Gazetesi İkdâm”, **Atlas Tarih**, S.54, (Ağustos–Eylül 2018), s.46-53.
- İNAN, Nurkut, “Kaanunname-i Ticarete Göre Protestolar”, **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXI/1, (1966), s. 829-846.
- İZZET, Selami, “Bu Sual Abestir”, **Vakit**, (1 Haziran 1933), s.3.
- KABAPINAR, Yücel, “Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I, s.143-178.
- KADRİ, Yakup, “Kadınların İntihap Hakkı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13 Nisan 1930), s.1.
- , “Meclis ve Hanedan Bütçesi”, **Akşam**, (6 Şubat 1924), s.1.
- , “Türk Kadını”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (27 Mart 1930), s.1.
- KANETİ, Selim, “Türk Medeni Kanununun Atatürk İlkelerinin Işığında Yorumlanması”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV/1-4, (1981), s.59-69.

KARAOĞLU, Ömer, “Osmanlı İktisat ve Maliyesi’ne Yerli Bir Yaklaşım Örneği: Mizan Gazetesi”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, VIII/2, (Aralık-2013), s.191-206.

KARAYAMAN, Mehmet, “Türkiye’de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, X/1, (Aralık-2008), s.115-135.

KEMAL, Ömer, “Tarih Kongresinin Büyük Ehemmiyeti”, **Vakit**, (3 Temmuz 1932), s.3.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye”, **ÇTTAD**, VIII/18-19, (Haziran-2009) s.21-38.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalefi Bir Gazete: Sada-yı Millet”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX/1, (Ocak-2015), s.21-38.

KESKİN, Mustafa, “Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan ve Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışıyla Münasebeti”; turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1483/ E.T: 26.10.2021

KILIÇ, Fahri, “Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.61, (Güz-2017), s. 207-248.

KILIÇ, Selami, “Şapka Meselesi ve Kılık-Kıyafet İnkılâbı”, **Atatürk Yolu**, IV/16, (Kasım 1995), s. 529-549.

KIRKPINAR, Kenan, “Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/2, (Haziran-1992), s.105-125.

KİŞİ, Şule Sevinç, “Mübadele Sürecinde Hint Müslümanlarının Türkiye’ye Yaptıkları Yardımların Soruna Dönüşmesi (1923-1925)”, **ÇTTAD**, XX/41, (Güz-2020), s.541-542

KOCATÜRK, Utkan, “Atatürk’ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları”, **ATAM**, I/1, (Kasım-1984), s.3-95.

KOÇAK, Doğan, “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak Ve Özgürlükleri”, **Atatürk Dergisi**, VIII/1, (Temmuz-2019), s.79-98.

-----, “Türk Sinema Tarihine Bir Katkı: Tarihsel Süreç İçerisinde Milli Mücadele Konulu Üç Film”, **Atatürk Dergisi**, VII/2, (Aralık-2018), s.97-118.

KOLOĞLU Orhan, “*Türkçe Dışı Basın*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.95-98.

-----, “*Avrupa’ya Karşı Osmanlı’yı Müdafaa Eden Avrupalı: Blak Bey*”, **Popüler Tarih**, (Haziran-2000), s.44-47.

-----, “*II. Abdülhamit’in Basın Karşısındaki Açmazı*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1985, s.82-93.

-----, “*Osmanlı Basını ve Bilim*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1985, s.156.

KURTULUŞ, Rıza, “*Ahter: 1876-1896 Yıllarında İstanbul’da Yayımlanan İlk Önemli Farsça Gazete*”, **TDVİA**, I, s.56-57

KÜÇÜK, Cevdet, “*Abdülmecid Efendi*”, **TDVİA**, I, İstanbul, 1988, s.263-264.

KÜÇÜK, Cevdet, “*Murad V*”, **TDVİA**, XXXI, 2020, s.183-185

MEMDUH, Muallim İbrahim, “*Mekteplerimizde Milliyet*”, **Yeni Nesil**, (9 Haziran 1921), s.2.

MERAL, Yasin, “*İstanbul’da Basılan İlk Kitap: Leçons des Enfants (1488)?*”, **Mukaddime**, V/1, (Aralık-2014), s.149-152.

MERMİ, Mustafa, “*Din ve Devlet*”, **Cumhuriyet**, (3 Aralık 1925), s.2.

MESUT, Zeki, “*İnanmak ve İandırmak*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (10 Aralık 1932), s.1.

-----, “*Mühim Bir Kanun*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (22 Haziran 1934), s.1.

-----, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (29 Ekim 1933), s.3.

MUMCU, Ahmet, “*Atatürk’ün Ankara Hukuk Fakültesi’nin Açılışında Yaptığı Konuşma (5 Kasım 1925)’nin Sadeleştirilmiş Şekli*”, **Yargıtay Dergisi, Atatürk Armağanı**, VII/1-2, (Ocak-Şubat 1981), s.7.

MUTLU, Hasan, “*Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sermaye Birikimine Etkileri (Atatürk Dönemi 1935-1938)*”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, LII, (Özel Sayı), (2017), s.341-357

NABİ, Yaşar, “*Yeni Hamlemiz*”, **Ulus**, (20 Eylül 1938), s.2.

NADİ, Yunus, “*Gazi Hz. ile bir Hasbıhal*”, **Cumhuriyet**, (21 Ağustos 1932), s.1.

-----, “*Bir Türk Müessesesi Maliyesi*”, **Cumhuriyet**, (30 Haziran 1929), s.1.

-----, “*Gazi’nin Büyük Bir Eseri Daha: Türk Dili Cemiyeti*”, **(Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1932), s.1.

-----, “*İnkılâp Yolunda*”, **Cumhuriyet**, (6 Kasım 1925), s.1.

- , “İş Bankasına Halkın İtimadı Büyüktür”, **Cumhuriyet**, (16 Şubat 1931), s.1.
- , “Kadınların İntihap Hakkı”, **Cumhuriyet**, (4 Nisan 1930), s.1.
- , “Kanun Metni”, **Cumhuriyet**, (28 Şubat 1926), s.1.
- , “Kanun-ı Medeni”, **Cumhuriyet**, (28 Şubat 1926), s.1.
- , “Latin Harfleri”, **Cumhuriyet**, (10 Ağustos 1928), s.1.
- , “Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu “, **Cumhuriyet**, (12 Haziran 1936), s.1.
- , “Sanayi Kredi Bankası ve Ofisi”, **Cumhuriyet**, (23 Ocak 1933), s.1.
- , “Türk Ceza Kanunu”, **Cumhuriyet**, (2 Mart 1926), s.1.
- , “Türkiye İktisadiyatında Köylü”, **Cumhuriyet**, (8 Nisan 1932), s.1.
- , “Vücut Yahud Adem!”, **Cumhuriyet**, (27 Kasım 1925), s.1.
- , “Yeni Türkiye”, **Anadolu’da Yeni Gün**, (2 Temmuz 1922), s.1.
- , “Yeni Bir Banka”, **Cumhuriyet**, (20 Nisan 1925), s.1.
- NAHİT, Haşim, “Türkiye’de Tekkeler ve Tarikatlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (12 Ağustos 1925), s.2.
- NAMİ, Kazım, “Darülfünun’da İlim Havası”, **Cumhuriyet**, (6 Mart 1931), s.5.
- , “Latin harfleri?”, **Vakit**, (15 Mart 1924), s.3.
- NEDİM, Vedat, “Niçin ve Nasıl Kooperatif”, **Cumhuriyet**, (2 Ocak 1930), s.1.
- NUHOĞLU, H. Yavuz, “Dârüleytam”, **TDVİA**, VIII, İstanbul, 1993, s.521-522.
- NURİ, Celal, “Latin Harflerinin Türkçeye Tatbiki”, **İkdam**, (3 Ağustos 1928), s.1.
- NURİ, Şeref, “İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, **Ulus**, (1 Ağustos 1935), s.2.
- OKANDAN, Recai G., “Kanunların Anayasa’ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XXXIII/1-2, (1967), s.3-21.
- OKUR, Mehmet, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi**, V/1, (2005), s.199-217.
- , “Türkiye’de Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, **ÇTTAD**, IV/11, (Haziran-2005), s.93-109.
- OLGUN, Kenan, “Bolvadin Belediye Tabipliğine Yapılan Atamalar ve Karşılaşılan Sorunlar (1899-1910)”, **Bolvadin Araştırmaları**, (Edit: Mustafa Güler, Cantürk Kayahan), Eğitim Yay., Konya.

- ONAR, Sıddık Sami, “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Kodifikasyonu; Mecelle”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XX/I-4, (1955), s. 57-85.
- ÖKSÜZ, Mert, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyaset, Toplum Ve Mizah İlişkileri”, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat Ve Toplum Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)**, I.
- ÖNDER, Emre, Hatice Karakuş, “Atatürk ve Hukuk Devrimleri”, **Hukuk Gündemi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, S.1, Ankara, (Mayıs-2013), s.42-45.
- ÖNDER, Muharrem, “İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükmü ve Beyân Kabul Edilme Şartları”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12, (2018), s.7-42.
- ÖZ, Ayhan, “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XVI/29 (Ocak-2014), s.129-156.
- ÖZ, Mustafa, “Ağa Han”, **TDVİ**, s.454-455
- ÖZCAN, Azmi, “Meşveret”, **TDVİA**, XXIX, Ankara, 2004, s.396-398.
- ÖZÇAĞLAYAN, Mehmet, “Gazeteciliğin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel Bir Değerlendirme)”, **Marmara İletişim Dergisi**, XIII/13, (Nisan-2008), s.131-159.
- ÖZÇAKIR, Gürdal, “Ereğli Maâdin Nâzırı Dilaver Paşa”, **Yedikıta**, S.39, (Kasım-2011), sny.
- ÖZDİNÇ, Ahmet, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği”, **Abant Tıp Dergisi**, IX/1, (Nisan-2020), s.8-19.
- ÖZEL, Cengiz, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında ‘1341 (1925) Teşkilatına Göre Taksimat-ı Adliye Haritası’ Zaviyesinden Adalet Teşkilatı”, **Adalet Dergisi**, I/62-63, (Aralık-2019), s.189-210.
- ÖZER, Fince, “Kamûs-ı Türki’deki Galat Sözcüklerin Biçimbirimsel ve Anlamsal Olarak İncelenmesi”, **Kesit Akademi Dergisi**, S.19, (Haziran-2019), s.209-220.
- ÖZER, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.54, (Bahar-2014), s.131-168.
- ÖZKAYA, Yücel, “Atatürk Biyografisinden Sayfalar I”, **ATAM Dergisi**, VI/16, (Kasım-1989), s.93-152.
- ÖZTEKE, Fahri, “Türk Devriminin Tasavvuf Kurumlarıyla Kesişen Yolları”, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, XII/23, (Şubat-2017), s.213-230.

ÖZTÜRK, Selahattin, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu, “*Us, Hakkı Tarık*”, **TDVİA**, XLII, İstanbul, 2012, s.188-189.

ÖZYÜREK, Mustafa, “*Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Eğitimci: Nakiye Elgün*”, **Atatürk Dergisi**, III/2, (Aralık-2014), s.29-46.

-----, “*Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak*”, **Atatürk Dergisi**, IV/2, (Aralık-2015), s.82-97.

POLATOĞLU, M. Gökhan, “*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)*”, **Atatürk Dergisi**, VI/1, (Temmuz-2017), s.55-87.

RASİM, Ahmet, “*Osmanlı Tarihinde Serpuş*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (6 Nisan 1926), s.3.

RIFKI, Falih, “*Belediye Kanunu*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (26 Mart 1930), s.1.

-----, “*İstanbul Meselesi*”, **Akşam**, (13 Ekim 1923), s.1.

-----, “*Atatürk*”, **Milliyet**, (26 Kasım 1934), s.1.

-----, “*Üçüncü Hamle*”, **Ulus**, (21 Eylül 1938), s.1.

-----, “*Lisanımız ve Harfler*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (10 Ağustos 1928), s.1.

RUHİ, Edhem, “*Adliye Tenkifatına Dikkat!*”, **İkdam**, (5 Şubat 1924), s.3.

RÜŞTÜ, Nebile T., “*Milli İktisat ve Tasarruf: Türk Kadınının Bu Hareketteki Mevki*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (2 Mart 1930), s.2.

SADIK, Necmeddin, “*Süs Kadını, İş Kadını*”, **Akşam**, (8 Aralık 1934), s.1.

-----, “*Ne Birinin İstibdadı, Ne de Diğerinin Tahakkümü*”, **Akşam**, (17 Mart 1924), s.1.

-----, “*Hâkimiyet Millette midir, Millet Meclisi’nde midir?*”, **Akşam**, (8 Nisan 1924), s.1.

-----, “*Hanımlarımız ve Hukuk-ı Âile Kararnamesi*”, **Akşam**, (21 Ocak 1924), s.1.

-----, “*Meclis’te Fesih Kararı*”, **Akşam**, (17 Mart 1924), s.1.

-----, “*Ne Oluyoruz?*”, **Akşam**, (11 Ekim 1923), s.1.

-----, “*Payitaht Meselesi Mühim Bir Mesele midir?*”, **Akşam**, (13 Mart 1923), s.1.

SAFA, Peyami, “*Bana Kalırsa*”, **Cumhuriyet**, (29 Ekim 1933), s.5.

-----, “*Türk İnkılâbı*”, **Cumhuriyet**, (30 Ekim 1937), s.3.

SAKAL, Fahri, “*Ağaoğlu Ahmet Beyin Demokrasi Anlayışı*”, **ATAM Dergisi**, XII/22, (Mart-1996), s. 195-222.

SAKAOĞLU, Saim, “*Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Atatürk*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, XXXIX/1991, (1991), s.19-29.

SALGIR, Abdülkadir, “*Matbaacılığın İlk Ürünleri: İnkunabeller*”, **TKDB**, V/3, (1956), s.191-196.

SARI, Muhammed, “*Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar*”, **CTAD**, 14, (Güz-2011), s.87-113.

Siirt Mebusu Mahmud, “*İrtica*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13 Mayıs 1925), s.1.

-----, “*Devlet Bankası*”, **Milliyet**, (15 Haziran 1930), s.1.

-----, “*İnkılâbın Hududu*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (4 Nisan 1926), s.1.

-----, “*Türk Kadını*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (5 Nisan 1930), s.1.

SOYDAN, Tarık, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet Dönemine Türkiye’de Temel Eğitimin Gelişmesi ve Finansmanı Sorunu*”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, V/8, (2013), s.53-71.

SÜREYYA, Ali, “*İktisadi program niçin ve nasıl hazırlandı?*”, **Cumhuriyet**, (17 Aralık 1933), s.3.

-----, “*İstanbul Darülfünun’u ve Milli Türk Tarihi*”, **Cumhuriyet**, (17 Temmuz 1932), s.5.

SÜREYYA, Şevket, “*Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı*”, **Kadro**, II/14, (Şubat-1933), s.

ŞEN, Murat, “*Eski Yargılama Hukukumuzda Şahidin Yükümlülükleri ve Başkasından Naklen Şahitlikte Bulunma*”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, IV/1- 2, (2000), s. 181-195.

ŞENTÜRK, Ayşegül, “*Harf İnkılâbının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.26, (Ağustos-2012), s.27-44.

ŞÜKRÜ, Ahmet, “*Cumhuriyet Dedikodusu*”, **Vatan**, (3 Kasım 1923), s.3.

-----, “*Cumhuriyetçiler, Teşkilât-ı Esasiyeciler*”, **Vatan**, (24 Ekim 1923), s.2.

-----, “*Cumhuriyetçiler, Teşkilât-ı Esasiyeciler*”, **Vatan**, (24 Ekim 1923), s.2.

-----, “*İkinci Dil Kurultayı*”, **Milliyet**, (19 Ağustos 1934), s.1.

-----, “*Sanayi Misakı*”, **Milliyet**, (7 Aralık 1933), s.1.

-----, “Teşkilat-ı Esasiye Tadilatının Safhaları”, **Vatan**, (23 Ekim 1923), s.1.

-----, “Yeni Dünyaya Yeni Bir Yazı”, **İkdam**, (10 Şubat 1926), s.2.

TANIR, Engin Deniz, Cengiz Aslan, “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, LII/1, (Nisan-2019), s.251-276.

TANSEL, F. Abdullah, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri”, **Belleten**, XVII/66, (Nisan-1953), s.224-249.

TARIK, Hakkı, “Bir Meclis Kâfidir”, **Vakit**, (12 Mart 1924), s.1.

-----, “Hükümetimizin Şekli”, **Anadolu'da Yeni Gün**, (4 Ekim, 1923), s.1.

-----, “Yarınki Karar”, **Vakit**, (22 Mart 1924), s.1.

TAŞEKİN, Serap, “Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.2, (Güz-2020), s. 1004-1028.

TEKİN, Mehmet, “Tercüman-ı Hakikat”, **TDVİA**, XL, İstanbul, 2011, s.497-498

TEMEL, Mehmet, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, (Aralık-2010), s.1-33.

TERZİOĞLU, Arslan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına Ve Tıp Eğitimine Kısa Bir Bakış”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.2, (Ocak-2013), s.269-307.

TINAL, Melih, “Atatürk’ün İzmir Ziyaretleri Ve Vefatının İzmir’deki Yankıları”, **ÇTTAD**, VII/16-17, (Bahar-2008), s.19-33.

TUNA, Orhan, “Türk İş Hukuku ve Milli Korunma Kanunu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.1, (1939), s. 330-351.

TURAN, Ömer, “1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri”, **ATAM**, XI/32, (Haziran-1995), s. 477-492.

TURAN, Selahatin, “John Dewey’in İstanbul Türk Ocağında Öğretmenlere Hitabı”, **Türk Yurdu**, S.261, (Mayıs-2009); <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2277> /E.T: 09.03.2022.

TURAN, Şerafettin, “Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı”, **TDVİA**, XXXI, Ankara, 2020, s.321.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Süvari Kışlasından Kuleli Askeri Lisesine”, **Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi**, IX, 243-249.

- UÇAR, Ahmet, “Osmanlı’da İlk Matbaa Neden Geç Kuruldu?”, **Yedikıta Dergisi**, S.2, (Ekim-2008), s.28-31.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Halife”, **TDVİA**, XV, İstanbul, 1997, s.299-300.
- ULUSOY, Erol, “Modern Türk Hukukunun Oluşumu ve Gelişimi”; <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html/> E.T: 25.12.2021
- UNAT, Yavuz, “İslam’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, (Editör: Öcal Oğuz), Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yay, Ankara, 2004.
- UZBİLEK, Baha, “Sınıflı Toplumların Doğuşu”, **Altüst Dergisi**, S.28, (Mart-2019): altust.org/2019/03/sinifli-toplumlarin-dogusu/ Erişim Tarihi: 28.01.2023
- UZUN, Mustafa İsmet, “Ali Seydi Bey”, **TDVİA**, İstanbul, 1989, s.
- ÜNAL, Kemal, “Yeni Ekonomik Plan”, **Ulus**, 22 Eylül 1938, s.1.
- YAMAÇ, Müzehher, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXII, (TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), (Kasım-2020), s.204-220.
- YAVAN, M. Kürşad, “İttihatçılar ve İzmir Suikastı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXVIII/232, (Şubat-2018), s.97-116.
- YAVUZ, Bige, “Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, **Belleten**, LX/228, (Ağustos-1996), s.443-464.
- YAZICI, Harun Ş., “2020 Paradigma ve Gerçekleri İle 1926 Yılında Uygulamaya Konan Kabotaj Kanunu’nun Değerlendirilmesi”, **Deniz Ticareti Dergisi**, İstanbul (Temmuz-2020), s.63-65.
- YERLİKAYA, İlhan, “Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakıf Gazetesi’nde (1875-1884) İlan ve Reklamlar”, **Marmara İletişim Dergisi**, VIII/8, (Ekim-1994), S.201-212.
- YILDIRIM, Vehbi Emre, “1933 Yılında Âli İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”, **Turkish Studies**, IX/7, (Yaz-2014), s.561-575.
- YILMAZ, Ejder, “Cumhuriyetimizin Yetmişbeş Yılında Hukuk Usulü ve Muhakemeleri Kanunu’nda ve İcra ve İflas Kanunu’nda Ortaya Çıkan Gelişmeler”, **TBBD**, S.3, 1998, s. 871-886.
- , “Dünden Bugüne İcra ve İflas Kanunumuz”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, II/3-4, (Konya-2003), s.9-45.
- YILMAZ, İskender, “Cumhuriyet’in İlânının İstanbul’da Karşılığı”, **Atatürk Dergisi**, I/4, 1990, s.111-118.

YILMAZ, Ömer, “Anadolu Millî Mücadele Hareketine Tekke ve Tarikat Şeyhlerinin Katkıları”, **Journal of Analytic Divinity**, IV/2 (Aralık-2020), s.148-165.

YURTOĞLU, Nadir, “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye’de Posta, Telgraf Ve Telefon (Ptt) Teşkilatı (1920-1960)”, **ATAM Dergisi**, XXXII/93, (Ocak-2016), s.47-104.

YÜKSEL, Büşra, “Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri”, **İş ve Hayat**, III/6, (Aralık-2017), s. 155-178.

YÜKSEL, Nahit, “Cumhuriyet’in “İlk” Bütçesi: Coşku, Gurur ve Kaygı”, **Maliye Dergisi**, S.159, (Temmuz-Aralık 2010), s.299-322.

ZEKERİYA, M., “Dewey Ne Yapacak”, **Cumhuriyet**, (19 Ağustos 1924), s.1.

G- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1 / E.T: 16.04.2021.

<http://havadissergisi.org/matbuat-serbesti-gazetesi/> E.T: 04.06.2021

<http://historyofinformation.com/detail.php?entryid=2662> E.T 03.02.2020

<http://iskanunu.com/genel/633-is-sagligi-ve-guvenligi-icin-cagdas-duzenlemeler-geldi/>E.T: 30.12.2021

<http://sosyolojisi.com/francois-rabelais-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi/40812.html> E.T: 27.06.2021

<http://sosyolojisi.com/mustafa-resit-belgesay-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi/42710.html/> E.T: 01.04.2023

<http://toleducation.org/faculty/kaarle-nordenstreng-phd/> E.T: 03.02.2020

http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf /E.T: 08.03.2022

<http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=33963/> E.T: 02.03.2022

<http://www.ncert.nic.in/ncerts/l/jess307.pdf> /E.T. 03.02.2020.

<https://ataturk.org.au/akm-belleten-cumhuriyet-tarihinde-bugun-24-haziran-elektrik-isleri-etut-idaresi/05.03.2023>; <https://www.tkgm.gov.tr/kadastro-db/tarihce/> E.T: 05.03.2023

<https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/cengiz-ozakinci/ataturkun-devrimleri-batiya-degil-turk-tarihine-dayanir/> E.T: 25.09.2022

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1929-ekonomik-buhrani/>E.T: 20.12.2021

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/3008-sayili-is-kanunu/> E.T: 30.12.2021

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/> E.T: 10.05.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-hayvancilik-politikasi/> E.T: 25.01.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-iskan-kanunlari/> E.T: 21.02.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-ekonomi-politikasi/> E.T: 25.01.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-bes-yillik-sanayi-plani/> E.T: 05.03.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/> E.T: 06.09.2022.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/general-harington-1872-1940/> E.T: 20.05.2021

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliy-gazetesi/> E.T: 21.05.2021

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/heyet-i-ilmiye/> E.T: 05.03.2022

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismail-hakki-canbulat-1880-1926/> E.T: 17.09.2021

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismail-husrev-tokin-1902-1993/> E.T: 20.05.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/john-dewey-1859-1952/> E.T: 09.03.2022

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kabotaj-bayrami/> E.T: 21.02.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kadin-temsiliyeti-ve-1935-secimleri/> E.T: 22.05.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millet-mektepleri/> E.T: 10.03.2020.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-saydam-hifzissihha-enstitusu/> E.T: 05.03.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sanayi-tesvik-kanunu/> E.T: 25.02.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi/> E.T: 05.0.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/takvim-saat-ve-olcu-sistemlerinin-degistirilmesi/> E.T: 02.11.2022

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tarim-kredi-kooperatifleri/> E.T: 25.03.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekke-zaviye-ve-turbelerin-kapatilmasi/> E.T: 10.10.2022

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevhid-i-tedrisat-kanunu/> E.T: 01.03.2022

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-kanunu-ataturk-donemi/> E.T: 23.02.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-ve-sanayi-odalari/> E.T: 21.02.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-is-bankasi/> E.T: 25.02.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/> E.T: 09.04.2022.

<https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=6027> E.T: 25.02.2022

<https://erenkoyruhsinireah.saglik.gov.tr/TR-661933/tarihce.html/> E.T: 05.03.2023

<https://fenerbahcetarihi.org/2020/04/hakki-saffet-tari/> E.T: 25.06.2023

<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmecid-efendi/> E.T: 16.07.2021

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ciragan-vakasi/> E.T: 31.01.2023

<https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-ali-seyyid/> E.T: 16.04.2021

<https://islamansiklopedisi.org.tr/yetkin-mustafa-saffet/> E.T: 02.01.2021

<https://istanbuldagez.net/tarihi/yeralti-camii-karakoy/> E.T: 28.04.2023

<https://istanbultarihi.ist/118-osmanli-istanbulunda-giyim-kusam/> E.T: 25.09.2022.

<https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-63803/ataturkun-kastamonuya-gelisi-sapka-ve-kiyafet-devrimi.html> E.T: 25.09.2022

<https://kayseri.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Solmenübelgeleri/Ziraaimücadele/BağZararlıları/filoksera.pdf/> E.T: 27.04.2023

<https://kulturveyasam.com/rumi-takvim-nedir-rumi-aylar-ve-mevsimler-nelerdir/> E.T: 21.05.2021

<https://mahmutesatbozkurt.com/devlet-adami-mahmut-esat-bozkurt/> E.T: 15.12.2021

<https://mgm.gov.tr/genel/meteorolojitarihi.aspx/> E.T: 05.03.2023.

<https://mycmpi.org/governance/tapio-varis/> E.T:03.02.2020

<https://nilufergokce.com/makale/dr-refik-saydam-leyli-tip-talebe-yurdu/> E.T: 05.03.2023.

<https://orman.iuc.edu.tr/tr/content/emekli-ogretim-uyeleri/turk-ogretim-uyeleri/> E.T: 06.07.2023

<https://osmanli.org.tr/ikdamci-cevdet/> E.T: 17.09.2021

<https://sozluk.gov.tr/kooperatif/> E.T: 25.02.2023

<https://storia.camera.it/presidenti/zanardelli-giuseppe#nav> /E.T: 20.10.2021

<https://tarihgezisi.com/turbeler/hasan-dede-turbesi-bornova-izmir/> E.T: 02.11.2022

<https://ungo.com.tr/2019/09/martin-luther-kimdir/> E.T: 28.01.2023

<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiyenin-asi-ve-biyoteknoloji-ussu-2022-yili-sonunda-hizmete-alinacak-/2462019>; <https://www.healthworldnews.net/bolum-7-refik-saydam-hifzissihha-enstitusu/> E.T: 05.03.2023

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> E.T: 15.06.2021

<https://www.aydinlik.com.tr/haber/rasih-kaplan-atilgan-kimdir-351753/> E.T: 17.04.2021

<https://www.biography.com/inventor/johannes-gutenberg/> E.T: 10.07.2021

<https://www.birgun.net/haber/kuleli-askeri-lisesi-binasi-yeniden-faaliyete-gecti-410857> E.T: 01.03.2023

<https://www.biyografi.info/kisi/iskilipli-atif-hoca/> E.T: 11.10.2021

<https://www.biyografya.com/biyografi/1084#> E.T: 17.09.2021

<https://www.britannica.com/biography/Eugen-Huber/> E.T: 11.09.2021

<https://www.britannica.com/biography/John-Dewey>

<https://www.britannica.com/biography/Nevile-Meyrick-Henderson> E.T: 20.05.2021

<https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/koskundeki-sergi-basilan-son-halife-abdulmecidin-nu-tablosu-1-milyon-600-bin-liraya-satilmisti-850839> E.T: 20.05.2021

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sovyet-rusya-turkiye-ekonomik-isbirligi-1730562>

<https://www.ekodialog.com/Makaleler/cumhuriyet-doneminde-turk-bankacilik-sektoru.html> E.T: 01.03.2023

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/hasis/> E.T: 02.2.2022

<https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/o-gunlerden-bugunlere/> E.T: 25.02.2023

<https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-egitim-ogretim-uzerine/> E.T: 28.02.2022

<https://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/hayati/halibiyografi.htm/> E.T: 05.03.2022

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1219&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3/> E.T: 05.03.2023

https://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-saka_nin-ozgecmisi.tr.mfa/ E.T: 25.02.2023

https://www.mfa.gov.tr/sayin-yusuf-kemal-bey_in_ozgecmisi.tr.mfa/ E.T: 01.03.2022

<https://www.oktayaras.com/suat-davaz/tr/29634/> E.T: 01.04.2023

<https://www.osmanice.com/osmanlica-33754-nedir-ne-demek.html/> E.T: 20.01.2023

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11946.pdf> / E.T: 25.12.2021

<https://www.sehriyar.info/?pnum=917> / E.T: 06.09.2022.

<https://www.stendustri.com.tr/makina/ataturk-un-15-yilda-kurdugu-fabrikalar-h95211.html>/E.T: 05.03.2023.

<https://www.stendustri.com.tr/makina/ataturk-un-15-yilda-kurdugu-fabrikalar-h95211.html>/E.T: 25.02.2023.

<https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/> E.T: 06.09.2022.

<https://www.turkedebiyati.org/sadri-ertem/> E.T: 25.06.2023

<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2277> /E.T: 09.03.2022

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html/
E.T: 05.03.2023

<https://ziraatbank-kktc.com.tr/bankamiz-tarihcesi/>E.T: 20.02.2023

ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-padisahlari/ E.T: 26.12.2021

[ttps://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/) E.T: 09.04.2022.

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

I- Amaç-Problematic ve Araştırma Soruları

Kamuoyu ve zihniyet oluşturma en bilindik yollarından birisi basın kullanılmasıdır. Basın kitleler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ancak basın sadece kitleleri bilgilendirmek, eğitmek, kamuoyunu oluşturmak ve önemli gelişmeler hakkında açıklama yapmak için kullanılan bir araç da değildir. Tarihte önemli yeri olan olayların incelenmesinde birer kaynak ve belge niteliği taşıması bakımından da önemlidir. Çağdaş basın organları arasında gazeteler de özel bir yere sahiptir. Yayımlandıkları dönemin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik vb. olaylarının incelenmesinde ilk ve önemli kaynaklardır.

Basın günümüzde yasama, yargı, yürütme gibi yönetim güçlerinin yanında bir dördüncü güç olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda çağdaş demokrasilerin en önemli özelliklerinden biri de bağımsız bir basın-yayın örgütlenmesinin olmasıdır. Kamuoyu oluşturma yanında iktidarı yönlendirme ve denetleme erki olarak karşımıza çıkan basın, Türkiye’de 1922-1938 yılları arasında önemli bir konumdaydı. Bu dönemde siyasal, hukuk, eğitim, sosyo-kültürel, ekonomik ve sağlık alanlarında yapılan yeniliklerin kamuoyuna duyurulmasında ve benimsenmesinde basın ve özellikle de gazeteler etkili bir araç olarak kullanıldı.

Bu araştırmanın konu değeri açısından önemli olan ana problematik sorusu şudur: “Atatürk Dönemi’nde inkılapların ulusal basına yansımaları nasıldı?” Ayrıca “inkılapları halka tanıtmak amacıyla gazetelerin bu amaç doğrultusundaki işlevi nedir?” sorusu da bu çalışmanın diğer problematiğini oluşturmaktadır. Bu problematik kapsamında konunun alt problematiği de şudur: “Ulusal basın inkılapları kamuoyuna nasıl yansıtmıştır?”.

II- Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi- İlgili Araştırmalar ve Özgün Değeri

Araştırma konusuyla ilgili olarak elektronik ortamda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi’nde arama bölümüne “inkılâp”, “basın” ve “cumhuriyet basını” gibi sözcük öbekleri ile yapılan araştırmada birçok tez tespit edilmiştir. Ancak konumuzla ilgili çalışmaların çok az olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmamıza yakın yüksek lisans tezlerinin bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Nesrin Atıcı, 1926 Yılı Türk Basınında Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı; Işıl Sağlam, Cumhuriyet Gazetesi’ne

Göre Türkiye’de Ekonomik Politik (1930-1945); Özden Arıkan, Atatürk Döneminde Sosyal Alanda Yapılan İnkılâplara Tepkiler; Naim Sığın, Türkiye’de Modernleşme Sürecinde Basın: Ulus Gazetesi’nin Modernleşme Söylemi; Mehmet Yıldız, Türk Basınına Göre 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Türkiye Üzerindeki Siyasi ve İktisadi Etkileri; Demet Özkan, 1930 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı; Gönül Tok, 1931 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı; Yüksel Turan, 1936 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı.

Çalışılan bu tezlerin araştırma konumuza yakın oldukları; ancak hem araştırmamızın kapsadığı tarihsel süreç bakımından hem de kullanılan gazete sayısı açısından bu çalışmaların araştırmamızın kapsamına dâhilinde olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu çalışmalarda araştırmamızın kapsamına dâhil edilen yirmi altı farklı gazetenin incelenmediği, gazete yazılarının içerikte başlıklarının verilmediği ve içerikten birkaç cümle değiştirilerek çalışmaya eklendiği tespit edilmiştir. Bazı çalışmaların da siyasi gelişmelere yer verilmeden, sadece belli başlı gazete yazıları konuya dâhil edilerek hazırlandığı anlaşılmıştır. Ayrıca bir kısmında kronolojiye uyulmamış, konu ile ilgili gerekli bilimsel değerlendirmeler de yapılmamıştır. Bu çalışmaların çoğunda konu araştırma eserler kullanılarak anlatılmış; ancak yeterli düzeyde gazete kullanılmamıştır. Ayrıca siyasi gelişmeler ile ilgili haber yazıları cümle aralarında verilmiş; ancak haber yazılarının başlıkları içerikte kullanılmamış ve bazı çalışmalarda da köşe yazılarına yer verilmemiştir. Bazı lisansüstü tezlerde de gazete künyelerinin verilişinde eksiklikler mevcuttur. Konular ve basındaki köşe yazıları tek bir ana başlık altında toplanarak verilmiş ve alt başlıklar oluşturulmamıştır. Bu da konunun anlaşılmasını zorlaştırmış ve bazen de kronolojik hatalara neden olmuştur. Kullanılan gazete sayısı, kullanılan yöntem ve incelenen tarihi süreç açısından araştırmamız diğerlerinden ayrılmaktadır.

Ulusal Tez Merkezi’nde elektronik ortamda “*Atatürk İnkılâplarının Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları*” anahtar ifadesi yazıldığında da hiçbir Doktora ya da Yüksek Lisans tez çalışmasının olmadığı tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili çalışmaların yapılmamış olması bize akademik olarak bir “*açık alan*” bırakmıştır.

Araştırmanın özgün değeri; incelenen tarih aralığının (1922-1938) on beş yıllık uzun bir süreyi kapsamasından ileri gelmektedir. Bu süreçte Türkiye’de yaşanan siyasi gelişmeler ve yapılan inkılâplar dönemin her bakımdan etkin yirmi altı adet gazetesi dikkate alınarak incelenmiştir. Ayrıca hem araştırılan hem de incelenen gazete sayısı

bakımından diğer araştırmalardan ve benzer akademik çalışmalardan da farklıdır. Bu bakımdan araştırmamız özgün değer açısından literatürdeki önemli bir boşluğu da dolduracaktır.

Araştırma kuramsal çerçevesi, özgün değeri ve belirlenen problematik ile alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Kaynakça; süreli yayınlar, arşiv belgeleri, araştırma eserler vb. kullanılarak geniş tutulmaya çalışıldı. Böylece benzer konularda araştırma yapacak bilim insanlarına yardımcı olunması da hedeflendi.

III- Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Anabilim Dalı'nın Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi

Araştırmamız öncelikle Türk Basın Tarihi, Atatürk Dönemi inkılâplarının geçirdiği safhalar ve bu süreçte basının rolü hakkında özgün bilgiler içermesi bakımından dikkate değerdir. İnkılâpların gazetelerde çeşitli haber ve köşe yazıları aracılığıyla halka tanıtımında ve benimsetilmesinde önemli bir role sahip olmaları araştırmanın temel hareket noktalarından birisidir. Bu durum araştırmamızda konu ile ilgili olarak Atatürk Dönemi basınının irdelenmesine neden olmuştur. Araştırmamızın yaygın etkisi özellikle akademik camiada yapılacak eleştiriler ve tavsiye niteliğindeki değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkacaktır. Bu da sonraki süreçte araştırmanın yaygın etkisini artıracak ve literatüre sağladığı katkı ile bilimsel alanda önemli bir boşluğu doldurarak, araştırma sonunda elde edilecek verilerden bilim dünyasının da yararlanmasını sağlayacaktır.

Araştırmada, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nın belirlediği öncelikli alanlardan 21. Madde'de geçen “*Siyasi partilerin kuruluş ve gelişim süreçlerini incelemek, Türk Siyasi Hayatına katkılarını araştırmak*” ve 25. Madde'deki “*Yakın dönem Türkiye tarihi ile ilgili yerli ve yabancı basını araştırmak*” ifadeleri konumuz ile doğrudan ilişkilidir.

IV- Araştırma Yöntemi

Araştırmada “*Nitel Araştırma Yöntemi*” kullanıldı. Bu bağlamda bilimsel bir metin oluşturulması için “*doküman incelemesi*” tekniği uygulandı. Materyaller tarih biliminin gerektirdiği metoda uygun ve bilimsel ilkelerin ışığı altında değerlendirilerek incelenmeye çalışıldı.

1- Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniği

Araştırmamızda konu ile ilgili yazılı kaynak kapsamında; arşiv belgeleri, resmi yayın ve tutanaklar, süreli yayınlar, ansiklopedi ve sözlükler, araştırma eserler, yüksek lisans ve doktora tezleri, makale ve sempozyum bildirileri ve elektronik kaynaklar kullanıldı. Araştırma eserleri içerisinde; Şaduman Halıcı ve Murat Burgaç tarafından hazırlanan “*Altı Ok*”, Nurettin Güz’ün “*Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri*”, Fuat Süreyya Oral’ın “*Türk Basın Tarihi*”, Mithat Atabey’in “*Türk Basın Tarihi*”, Tevfik Çavdar’ın “*İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*”, Bünyamin Ayhan’ın “*Atatürk ve Basın*”, Deniz Güner’in “*Sansür ve İktidar*”, Ömer Özer’in “*Liberal Basın*”, Mustafa Yılmaz ve Yasemin Doğaner’in “*Cumhuriyet Dönemi’nde Sansür*”, İbrahim Örs’ün “*Türk Basınında Cumhuriyet’in 60 Yılı*” adlı eserler konumuz açısından rehber eserlerdir. Ayrıca Server İskit, Hıfzı Topuz, Orhan Koloğlu ve Erdoğan Tokmakçıoğlu’nun Türkiye’de basın tarihi üzerine yapmış oldukları çalışmalar da araştırmamız açısından önemlidir. Bu eserler incelediğimiz 1922-1938 yılları arasında yayımlanmış gazetelerin ve dönemin iktidarının basına bakışı hakkında bilgi vermesi bakımından yararlıdır. Çalışmada yabancı bilimsel eserlerden de yararlanıldı. Bu eserlerin bazılarının çevirisi olmadığı için Türkçeye tarafımızca çevrildi.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ile bu kurum kapsamında olan Cumhuriyet Arşivi (BCA)’nden, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi ve Taha Toros Arşivi’nden de yararlanıldı. Bu arşivler elektronik ortamda hizmet vermektedir. Araştırmada kullanılan BOA ve BCA belgeleri kronolojiye uygun olarak değerlendirildi. BOA belgeleri dipnotta kaynak olarak gösterilirken “*Fon*” bilgisinden sonra, önce “*Kutu*” sonra “*Gömlek*” numarası şeklinde; BCA belgeleri ise yazım kılavuzu kapsamındaki kurallara uyularak verildi. Araştırmada kullanılan TBMM Zabıt Ceridelerine internet üzerinden ulaşıldı. İnternette bulunan ceridelerde basım yeri ve basım tarihleri olmadığı için kullanılmadı.

Süreli yayımların kullanımı diğer kaynaklarla birlikte desteklendi. Toplamda yirmi altı adet gazete kullanıldı. (“*Akşam*, *Anadolu’da Yeni Gün*, *Ceride-i Havadis*, *Cumhuriyet*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Halk Gazetesi*, *Hürriyet*, *Hayat*, *İkdam*, *İleri*, *İrade-i Milliye*, *Kurun*, *Le Petit Parisien*, *Milliyet*, *Neue Freie Presse*, *Resimli Gazete*, *Son Posta*, *Takvim-i Vekâyi*, *Tanin*, *Tasvir-i Efkâr*, *Tercüman-ı Ahval*, *Tevhid-i Efkâr*, *Ulus*, *Vakit*, *Vatan*, *Yeni Ses*”). Araştırmada bu gazetelerin kullanılmasının temel nedeni dönemin siyasi ve toplumsal olaylarını yönlendirmede önemli bir etkiye sahip olmaları ve bu gazetelerde çalışan yazar ve aydınların belirlenen tarih aralığındaki dönemin

bürokrasisi üzerinde etkili olmalarıydı. Bu gazeteler dipnotta gösterilirken, “*Teşrin-i Evvel, Teşrin-i Sani*” vb. aylar çalışmada Türkçe karşılıklarıyla belirtildi. Gazetelerdeki önemli yazar ve aydınların konuyla doğrudan ilgili köşe yazıları ise alt başlık halinde verilerek metnin konuyla ilgisi ve önemi anlatılmaya çalışıldı. Yine aynı doğrultudaki haber yazıları da başlıksız verilerek kısaca bahsedildi. Bölümlerin bazı alt başlıklarında konu ile ilgili olarak farklı gazetelerde haber ve köşe yazısı yayımlanmadığı için sadece tek gazete haberi ya da tek bir köşe yazısı kullanıldı. Bu doğrultuda bazı başlıklar yazarların isimlerine göre bir kısmı da normal gazete adı verilerek oluşturuldu.

Araştırmada irdelenen konular, belirlenen tarih aralığı dikkate alınarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde ve kronolojik olarak değerlendirildi. Özellikle süreli yayınlar kapsamına giren gazetelerden daha çok yararlanıldı. Kullanılan gazeteler dipnotta kaynak olarak gösterilirken, yazım kılavuzuna uygun olarak gazete adı, gün, ay ve yıl sıralamasına uyularak verildi.

2- Araştırma Süreci-Uygulama ve Veri Analizi

Araştırma süreci başlangıçtan bitişe kadar oldukça yoğun geçti. Öncelikle konu ile ilgili literatür ve gazete taraması yapıldı. Osmanlıca gazeteler transkript edilerek gerekli okumalar ve fişlemeler yapıldı ve belirlenen konudaki akademik boşluk ile ilgili problematik oluşturuldu. Sonraki süreçte, ana başlıklar ve alt başlıklar belli bir düzen içerisinde verilerek araştırmanın ana taslağı oluşturuldu. Süreç ilerlerken yeni yayımlanmış eserler de incelendi. Araştırma konusu derinlemesine irdelenirken, konunun anlaşılmasını sağlayacak alt başlıklar ile araştırmanın temel problematik soruları cevaplandırılmaya çalışıldı. Yazım sürecinde konu ile ilgili yeni alt başlıklar belirlendi.

Problematığı çözümleyebilmek için ulaşılan kaynaklar araştırma konusunun sınırlarını belirledi. Erişilemeyen ve bilinmeyen kaynakların varlığı olasılık dâhilindedir. Araştırma sonuçları metne dönüştürülürken, doküman analizi yöntemi uygulandı. Bu yönetime uygun olarak önce dokümana ulaşma ve dokümanı anlama işlemi gerçekleştirildi. Sonra doküman ayrıntılı bir şekilde incelenerek veri analizi yapıldı. Elde edilen bilgiler içerik analizinden geçirilerek derinlemesine incelenip düzenlendi. Araştırma sürecinin sonunda çalışma, tarih biliminin gerektirdiği metoda uyularak metne dönüştürüldü.

B- KİTLE İLETİŞİMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

İnsanları diğer varlıklardan ayırt eden belirgin özellik temelde aklını kullanmaya başlaması ve semboller aracılığıyla kendi cinsinden olanlarla iletişim kurmasıdır. İletişim tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihsel süreçte iletişimin belli bir evrim geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu evrimin gelişim aşamaları dört ana dönemden oluşmaktadır. Bunlar; konuşmayı öğrenmek, yazının icadı, yazıyı matbaa ile çoğaltmak ve telgrafın icadından uydulara kadar gelişen elektronik iletişim araçlarından yararlanmaktır.¹

“*Kitle iletişim*”, iletişimin bir türüdür. Buradaki “*kitle*” sözcüğü Sanayi Devrimi² ile ilişkilidir. Niceliksel olarak çokluğu, niteliksel anlamda ise belirsizliği ifade etmektedir. Ancak sözcük XIX. Yüzyıl’a kadar bir takım içerik değişikliklerine uğramıştır. XVI. Yüzyıl’a kadar “*alt tabakadaki halk*” ya da “*avam*”; XVII. Yüzyıl’dan itibaren ise “*dengesiz/kararsız halk yığınları*” anlamında kullanılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte bu sözcük “*mücadeleci halk*” olarak ifade edilmiştir. Yani daha çok işçi sınıfı için uygun görülen bir kavram haline gelmiştir. Dönemin aydınları sözcüğe “*belli bir amaç için toplanan insan topluluğu*” anlamını da yükleyerek durumu romantikleştirmişlerdir.³

XX. Yüzyıl ile birlikte “*manipüle edilmiş insan topluluğu*” olarak kullanılmaya başlanmıştır. “*Kitleler hareketi*” ve “*kitle toplumu*” kavramları ise yine belli bir grubu temsil etmektedir. Yönetici sınıfın sosyal, siyasal ve ekonomiye dayalı her türlü sistemi sunduğu sınıfa “*kitle*” adı verilir. Bu da kitleleri kontrol etmek için kullanılan bir iletişim yöntemi olarak değerlendirilmesini haklı çıkarır. Bu bakımdan “*kolektif bilinç*”⁴ kavramı ile de ilişkilidir.⁵

¹ Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, AÜSBF Yay., Ankara, 1980, s.1.

² Teknolojinin, sanayi üretimin ve ulaştırma imkânlarının gelişmesi sayesinde 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de özellikle dokumacılık ve demir-çelik sanayi ile demiryolu sektöründe ortaya çıkıp dünyaya yayılan iktisadi değişimin adıdır. Fransız Devrimi ile çağdaş sayılmaktadır; ancak Sanayi Devrimi bir başlangıcı ve bir sonu olan bir olay değildi. Çünkü devrimin özü o tarihlerden sonra devrimci (özellikle de sosyalist) değişimin adeta bir kural halini alması olarak gelişti. Bu değişim halen daha devam etmektedir. (Sosyal Bilimler El Sözlüğü, (Ed: Erhan Arda), Alfa Yay., İstanbul, 2003, s.519).

³ Raymond Williams, **Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı**, (Çev: Savaş Kılıç), İstanbul, 2012, s.231-237.

⁴ “*Ortak şuur*” olarak da adlandırılan bu kavram bütünleşmeyi ifade etmektedir. Toplumun ortak düşünce, istek ve heyecanlarını kapsamaktadır. Kolektif bilinçte önde olan ortak görüş “*biz*” ve “*bizim*” dir. Toplum dayanışmasının en başat kaynağıdır. Kolektif bilinç her bireyde hazır olarak vardır. Kolektif bilincin çeşitleri şunlardır: Birlik ruhu, sınıf bilinci, ırk bilinci ve millî bilinç. (Hilmi Z. Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB, İstanbul, 1969, s.175)

⁵ Dönemin bir özelliği olarak sözcük birden çok anlam taşımaktadır: “*Aşırı muhafazakâr*” düşüncede büyük ölçüde bir “*aşağılama*” anlamı taşıırken, sosyalist düşüncede ise olumlu ve toplumsal bir güç olarak değerlendirilmektedir. (R. Williams, **Anahtar Sözcükler...**, s.231-237)

İletişim ise bireylerin birbirleriyle, toplumla ve toplumların birbirleriyle olan ilişkisini kapsamaktadır. Bu durum tarih öncesi çağlardan günümüze kadar devam etmiştir. Kitle iletişimin tarihi ise matbaanın icadı kadar eskidir. İletişim kavramını anlamak için onu tarihi süreçte toplumsal bir yapı olarak incelemek gerekmektedir. Antik çağlardan günümüze kadarki süreçte iletişimin temel işlevlerinde bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak sınıflı toplumların⁶ ortaya çıkmasıyla birlikte devletin bu toplumlar üzerinde etkili olma isteği yadsınamaz bir gerçektir. Bu doğrultuda toplumun “güçlü olan kesimi” kullandıkları kitle iletişim araçları ile “alt tabaka” olarak adlandırılan diğer kesimi baskı altında tutmaya çalışmıştır. Böylece egemen kesim kendi uhdesinde daha fazla güç bulundurmaya başarabilmiştir. Devlet ise bu araçları hem yasallaştırmış hem de iletişim araçlarını kontrol altında bulundurmak için yeni örgütsel çalışmalar geliştirmiştir. Böylece iletişim kurumsallaştırılmıştır.⁷

Friedrich Engels⁸ kitle iletişimin devlet tarafından kurumsallaştırılmasındaki gerekçeyi şöyle belirtmektedir: “Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir”.⁹ Buna göre devlet toplumsal sınıfları kontrol altında tutabilmek için kitle iletişim araçlarını kullanmaktaydı. Bu araçlar yöneten ve yönetilen sınıf arasındaki ilişkiyi düzenlemek için vardı. O, bu ilişkiyi şu ifadelerle vurguluyordu: “...İşte bundan ötürüdür ki, antik

⁶ Neolitik Dönem’de (M.Ö 9000) tarım toplumuna geçildi. Bu süreçte üretimin artması ve artan ürünlerin yönetimi, kullanımı, başkalarından korunması, artması için dinsel bağların güçlendirilmesi, gerekli araç ve gerecin imalatı gibi konularda uzmanlık alanları oluştu ve bu konularda söz sahibi insanlar ortaya çıktı. Bu da insanlar arasında statü farklılıklarına neden oldu. Böylece sınıflı topluma geçiş başladı. Bu gelişmeler sonucunda toplum içinde yavaş yavaş yöneten ve yönetilen sınıf belirginleşti. Kentleşme de bu sınıfsal ayrışmanın sonucunda gerçekleşti. Kentleşme ile sınıflı topluma geçiş tam olarak gerçekleşti. (Baha Uzbilek, “Sınıflı Toplumların Doğuşu”, **Altüst Dergisi**, S.28, (Mart-2019): altust.org/2019/03/sinifli-toplumların-dogusu/ Erişim Tarihi: 28.01.2023)

⁷ U. Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden...**, s.1.

⁸ 28 Kasım 1820’de Almanya-Barmen’de doğdu. Alman sosyalist düşünür Friedrich Engels bir fabrikatörün oğlu idi. Hegel felsefesi ile ilgilendi. Başlangıçta bir muhasebeci olarak çalışan Friedrich Engels bazı gazetelerde yazılar yazmaya başladı. 1841’de Berlin’de gönüllü olarak askerlik yaparken Berlin Üniversitesi’ndeki felsefe derslerine katıldı. Burada “Genç Hegelci”ler grubu içine girdi. 1842’de babası tarafından İngiltere’ye gönderildi. Bu yolculuk sırasında Köln’de Karl Marx ile tanıştı. 1844’te İngiltere’de “Çalışan Sınıfın Durumu” adlı bir makale yayınladı ve komünizm üzerine araştırmalar yaptı. 1848 Devrimi’ne öncülük eden Friedrich Engels, Karl Marx ile birlikte aynı yıl “Komünist Manifesto”yu hazırladı. 1870’te Londra’ya taşındı. 1883’te Karl Marx’ın ölümünden sonra “Komünizm’in otoritesi” olarak kabul edildi. Kendi kitaplarının yanı sıra Karl Marx’ın hayattayken tamamlayamadığı “Das Kapital” adlı kitabı tamamlamıştır. 5 Ağustos 1895’te Londra’da öldü. (**Britannica Concise Encyclopedia**, Britania, 2006, s.621)

⁹ Friederich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çev: Kenan Somer), İnter Yay., Ankara, 2000, s.157.

*devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi: Tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı ve modern temsili devletin ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi”.*¹⁰

Bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile yeni kitle iletişim araçları geliştirilmektedir. Bu araçların kullanım amacı toplumu yönlendirmeye dayalıdır. Bunu bazı çağdaş devletlerde görmek mümkündür. Çünkü bazı ideolojileri bu araçlar ile topluma yansıtmak daha kolaydır. Bu da kitle iletişim araçlarının devletler tarafından “*baskıcı yöntemler*” yerine etkin olarak kullanımını artırmaktadır.¹¹

Kitle iletişim araçları, içinde bulundukları toplumun özelliklerine göre bazı farklılıklara sahip olsa da, bütün kapitalist toplumlarda benzer işlevleri yerine getirmektedir. Nitekim bu araçlarda egemen sınıfın ideolojisini yaymak başat prensiptir. Diğer taraftan bunlar toplumlar üzerinde bir “*pekiştireç*” olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca siyasi açıdan kitleleri manipüle edici, ekonomik açıdan ise tüketimi “*kamçılایıcı*” bir özellik taşıdığını söylemek gereklidir.¹²

İletişim uzmanı Kaarle Nordenstreng¹³ ve Tapio Varis¹⁴ kitle iletişim araçlarının kapitalist toplumlardaki niteliğiyle ilgili bazı varsayımlarda bulunmuşlardır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür: “*Toplum içinde sınıf çelişkilerini gizlemek, yabancılaşmayı gözden kaçırmak, mevcut toplum düzeninin somut toplumsal alternatiflerini kötülemek, ticaret-endüstri sisteminin bir ögesi olarak kâr sağlamak*”.¹⁵

¹⁰ F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin...*, s.157-158.

¹¹ U. Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden...*, s.2.

¹² Ünsal Oskay, *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon: Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar*, Ankara, 1971, s.4.

¹³ Kaarle Tapani Jorma Johannes Magnus Bertel Nordenstreng, 1941’de Finlandiya’da doğdu. Bir sosyolog ve iletişim uzmanıdır. Tampere Üniversitesi’nde uzun yıllar Gazetecilik ve Kitle İletişim bölümünde Profesör olarak çalıştı. O, iletişim teorisi, uluslararası iletişim, kalkınma iletişimi ve medya etiği üzerinde araştırmalar yaptı. “*Normatif Medya Teorileri*” adlı kitabı da dâhil olmak üzere otuzdan fazla kitap yazdı. 2008’de Saint Petersburg Devlet Üniversitesi’nden, 2009’da ise Moskova Üniversitesi’nden Fahri Profesör unvanı aldı. 2014’te de Hıfzı Topuz adına düzenlenen sempozyumda, “*Gazetecilerin Uluslararası Hareketi: 120 Yıllık Sürekli Mücadele*” adlı bir bildiri sundu. (<http://toleducation.org/faculty/kaarle-nordenstreng-phd/> Erişim Tarihi (E.T.): 03.02.2020)

¹⁴ Pekka Tapio Varis, 1946’da Finlandiya’da doğdu. Varis, yüksek lisans ve doktora eğitimini Finlandiya Tampere Üniversitesi’nde tamamladı. 1979-1984 ve 1986-1989 arasında Kosta Rika’daki Birleşmiş Milletler (BM) Barış Üniversitesi Rektörü olarak Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü yaptı. 1997’de Profesör unvanıyla Tampere Üniversitesi’nde Medya Kültürü ve İletişim Eğitimi alanında dersler vermeye başladı. 1 Kasım 2006’dan itibaren Tampere Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde Mesleki Eğitim Bölüm Başkanı olarak görevini sürdürmektedir. Bu üniversitede UNESCO Küresel E-Öğrenim Kürsüsü’nün başında bulunmaktadır. “*Küresel Üniversite Sistemi ile Küresel Barış*”, “*Yeni Medya Dünyasında Kültürel Kimlik ve Entegrasyon*” ve “*Siber Çağda Küresel Medyanın Değerleri ve Sınırları*” da olmak üzere iki yüzün üzerinde makalesi vardır. (<https://mycmpi.org/governance/tapio-varis/> E.T: 03.02.2020)

¹⁵ U. Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden...*, s.2-3.

Bu özellikleri dışında kitle iletişim araçlarının modern insanın günlük yaşamında yaygın olarak kullanıldığı da vurgulanabilir. Çünkü toplumlar kitle iletişim araçları ile sadece habere ve yeni bilgilere ulaşmaz, aynı zamanda bir olay ya da düşünce etrafında tartışma imkânı da bulurlar. Ayrıca bu araçların ortaya çıkış ve örgütlenme yöntemleri ile işleyişinde uyulması gereken kurallar da toplumu ilgilendirmektedir.¹⁶

Kitle iletişim araçları hukuki alanda da etkilidir. İnsanın en temel hak ve özgürlüklerinden olan “*düşünceyi ifade etme*” özgürlüğünün gerçekleşmesinde etkin bir rol oynar. Çünkü insan psikolojik olarak elde ettiği bilgiyi başkalarıyla paylaşma ve kendini ifade etme ihtiyacı duymaktadır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da kitle iletişim araçlarından geçer. Bu nedenle kitle iletişim araçları demokrasinin de vazgeçilmez bir unsurdur.¹⁷

Demokratik toplumlarda “*modern ulus kimliği*” ve “*vatandaş oluşumu*” ekonomi, kültür ve eğitim alanlarında yapılan devrimlerle gerçekleşmiştir. Böylece bürokratik devlet aracılığıyla toplum içerisinde sınıflaşmaların önüne geçilerek, laik ve ulusal yapılar ortaya çıkmıştır. Özellikle eğitim, vatandaşa bilgi, beceri, anlayış ve bilinç kazandırılmasında yardımcı bir rol üstlendi.¹⁸ Vatandaşların eğitilmesi sürecinde, işlevsel kurumlardan birisi de basındır. Nitekim gazeteler, siyasi kimlik oluşturmada etkili bir basın aracıdır. Toplumun her alanına belli bir mesajın götürülmesinde etkili olan gazeteler ifade edilen alanlardaki devrimlerin gerçekleşmesinde de önemli bir güce sahiptir.

Gelişmemiş toplumlarda ise basın özgürlüğünden ve demokratikleşmeden bahsetmek mümkün değildir. Bu bakımdan bağımsız ve özgür basın demokratik bir hukuk devletinin de en önemli öğelerinden biridir. Demokrasi kültürü gelişmemiş ülkelerde sağlıklı bir toplum düzeninden söz edilemez. Bu nedenle toplum ve bireylerin olayları sağlıklı bir şekilde değerlendirmesinde özgür ve bağımsız basının önemi büyüktür.

Ulusal ve uluslararası düzeyde kitle iletişim araçlarının toplumların bakış açılarını olumlu ya da olumsuz anlamda değiştirme konusunda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum demokratik toplumlarda ve sınıfsal üstünlükleri olan kişilerin çalışan kitleler üzerinde egemenlik kurduğu toplumlarda değişkenlik göstermektedir. Ancak kitle iletişim araçlarının toplumlar için gerekliliği bir gerçektir.

¹⁶ Özden Cankaya,-Melike Batur Yamaner, **Kitle İletişim Özgürlüğü**, Beta Yay., İstanbul, 2012, s.V.

¹⁷ Ö. Cankaya,-M. Batur Yamaner, **Kitle İletişim Özgürlüğü**, s.V.

¹⁸ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, (Çev: B. S. Şener), İletişim Yay. İstanbul, 1994, s.102.

Bunu anlamak için kitle iletişim araçlarının ve özellikle de bunlardan biri olan basının tarihsel süreçte geçirdiği evrimi incelemek gereklidir.

B- MODERN MATBAANIN ORTAYA ÇIKIŞI

Basın-yayın araçlarıyla bunların tarihsel süreç içerisindeki gelişimini sağlayan etkenler arasında önemli bir ilişki vardır. Bunları teknik, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeler olarak sıralamak mümkündür. Basın tarihi dört döneme ayrılmaktadır:

1- Ortaya Çıkış Dönemi: Bu dönem yazının icadıyla başlayıp, 1789'daki Fransız Devrimi'ne kadarki süreci kapsamaktadır.

2- Gelişim Dönemi: 1789 Fransız Devrimi'nden başlayıp yine Avrupa'da ortaya çıkan 1848 Devrimi'ne¹⁹ kadarki süreci kapsamaktadır. Özgürlük ve hak mücadelesi ileri boyuttur. Buna rağmen sansür ve otoriter baskının olduğunu söylemek de mümkündür. Ayrıca basın özgürlüğünün olması gerektiği görüşü de benimsenmeye başlanmıştır.

3- Evrimselleşme Dönemi: Bu dönem 1850'den 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadarki süreci içine almaktadır.

4- Modern Dönem: Diğer bir adı “*gazeteli dönem*” olarak da bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar nitelendirilen dönemdir.²⁰ Belirtilen bu dört dönem modern gazeteciliğinin gelişiminde etkili oldu. Ancak bu süreçte öncelikle matbaanın ortaya çıkışı ile ilgili tarihsel süreçten bahsetmemiz yerinde olacaktır.

“*Basım*”; kıl, tahta ve taştan yapılmış kalıplar üzerine mürekkep ya da boya sürülerek, kâğıt ve kumaş gibi bir maddeye bastırılma yoluyla yazı ve resimlerin çoğaltılması işlemine verilen addır. Basımın ilk örnekleri yazının icadından sonra gerçekleşti. Ama bu bir süreci kapsıyordu. Hemen gerçekleşmedi. Çünkü insanlar arasında bilinen ilk haberleşme, işaretleme yöntemleri ile başladı. Yaya ve atlı haberciler aracılığıyla devam etti ve yazının icadı ile de bir haberleşme şeklini aldı.²¹

¹⁹ 1830'tan sonra İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya vb. devletlerde yaşanan ekonomik sorunlar toplumsal bir bunalıma neden oldu. Uygulanan yeni ekonomi politikaları 1848 devrimlerinin toplumsal ve ekonomik yönünü oluşturdu. Bu devrimler endüstride çalıştırılan sınıfın yoksullaşmasının bir sonucu idi. Bu sınıf ayaklanarak toplumsal bir devrim gerçekleştirdi. Zarar gören sadece yoksul halk değildi, aynı zamanda Sanayi Devrimi'ne uyum sağlayamayan küçük burjuvazi sınıfı. 1848 devrimleri 1830'da başlayan devrimlerin üçüncüsüdür. Bu devrimlerde burjuva ve işçi sınıfı birlikte hareket etti. 1848 Devrimleri; Fransa'da, İtalya'nın tamamında, Alman devletlerinde, Habsburg İmparatorluğu ile İsviçre'de meydana geldi. Bunun sonucunda milliyetçilik akımı etkili oldu. Mutlak monarşiler yıkıldı ve parlamenter yönetimler kuruldu. (Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı (1789-1848)**, (Çev: Bahadır S. Şener), Ankara, 2003, s.66, 132)

²⁰ Bora Erdem, **Matbaacılık ve Basım Süreci**, Cinius Yay., İstanbul, 2017, s.22.

²¹ M. Nuri İnüç, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yay., İstanbul, 1993, s.25.

Haberleşme konusundaki en önemli aşama yazının bulunmasıdır. Bunun yararı bilginin gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Haber bağlamında ise güvenilirlik sağlaması olmuştur. Nitekim yazı, sözlü haberleşmenin anlam değişmesi ve unutulması gibi sıkıntılarını aşmada önemli katkı sağlamıştır.²²

M.Ö 3500'e tarihlenen Sümer tabletleri ilk yazılı örnekler olarak kabul ediliyordu. Ancak yeni ortaya çıkan arkeolojik buluntular bu iddianın doğru olmadığını kanıtladı. 1961'de Romanya'nın Tartaria kentinde yapılan kazı çalışmaları sonucu, Neolitik Vinča kültürünü yansıtan yazılı tabletlerin yedi bin beş yüz yıl öncesine ait olduğu tespit edildi.²³ 1963'te İstanbul Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nin birlikte yürüttüğü "*Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Projesi*" kapsamında Şanlıurfa'nın 22 km kuzeydoğusunda Tektek dağlarının üzerinde bulunan Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Neolitik Dönem'den kalan tabletlere rastlanıldı. Bu tabletler on iki bin yıl öncesine dayanıyordu. Bu, 1994'ten itibaren Heidelberg Üniversitesi'nden Dr. Klaus Schmidt ve ekibi tarafından yapılan araştırmalar sonucunda da kanıtlandı. Tapınak olarak yapılmış bu yapıda "T" biçiminde tabletler tespit edildi. Bunların üzerinde bir takım kabartmalar vardı. Bu tespit yazının geliştirilmesindeki ilk adım olarak kabul edildi.²⁴

Anadolu'da ve Mezopotamya'da kullanılan "*basım*" ya da "*baskı*" yöntemleri aynıydı: Silindir biçimindeki bir kalıp kullanılarak kil üzerine bastırma ya da yuvarlama yöntemi ile kalıptaki yazının çıkarılması işleminden ibaretti. Balmumu da kullanılan materyaller arasındaydı.²⁵

Kâğıt üzerine yazı yazma işlemini ilk kullananlar Mısırlılardı. Sonra bu yöntem M.S. 105'te Çinliler tarafından da kullanılmaya başlandı.²⁶ Matbaa ya da bir diğer ifade ile basımevi, basım işleminin gerçekleştirildiği yere verilen addır. Matbaanın bulunuşu kitle iletişiminin doğuşunu temsil etmektedir.²⁷ Tarihsel süreçte ilk modern baskı örnekleri VIII. Yüzyıl'da Çin ve Japonya'da ortaya çıkmıştır. Özellikle Japonya'da

²² Ömer Özer, **Liberal Basım**, LiteraTürk, İstanbul, 2010, s.45.

²³ **Yeni Şafak**, 22 Nisan 2017.

²⁴ Oliver Dietrich, Jens Notroff, Klaus Schmidt, "*Göbekli Tepe: Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri*", **Kültürlerin Köprüsü Anadolu Sempozyumu (7-9 Temmuz 2014)**, Bonn, 2015, s.102

²⁵ B. Erdem, **Matbaacılık ve Basım Süreci**, s.47, 50.

²⁶ Önceleri yapımında papirüs kullanılırken, sonra dut ağacı kabuğu, kendir, kenevir ve paçavradan kâğıt yapılmaya başlandı. Bunun nedeni parşömenlerin keçi derisinden elde edilmesi ve maliyetinin yüksek olmasıydı. Bir adet keçiden iki sayfa parşömen yapılabilirdi. (Jale Baysal, **Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş**, Türk Kütüphaneciler Derneği, İstanbul, 1991, s.64)

²⁷ Ö. Özer, **Liberal Basım**, s.47.

İmparatoriçe Suiko Dönemi'nde (M.S.592-628) Baş Danışmanı Shōtoku Taishi²⁸ öncülüğünde Sanskrit dilinde yazılan Budizm inanışının kutsal metinleri Çin alfabesiyle bastırıldı. Bu dönemdeki Japon matbaalarında basım sırasında harflerin tek tek dökülerek kullanıldığı bilinmektedir. 1041'de Bi Sheng²⁹ adlı bir Çinli de bunu porselenden yapılma harfleri kullanarak denemiştir. Bu da modern matbaacılığın gelişimini hızlandırmıştır.³⁰

Sonraki dönemlerde matbaa Uygurlara, onlardan da Müslüman Araplara geçti. Uygurların IX. Yüzyıl'dan itibaren baskı yaptığı bilinmektedir. Ancak ele geçen yeni buluntular Uygurların matbaayı daha önceden keşfettiklerini doğrulamaktadır. Tun-Huang mağarasında yapılan kazı çalışmalarında II. ve VIII. Yüzyıllardan kalma kâğıtlar bulunmuştur. Bunlar incelendiğinde farklı bir baskı yönteminin uygulandığı anlaşılmıştır. Ayrıca kullanılan malzemelerin ise dut ağacının kabuğundan yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yöntem Uygurlara özgü idi. Türkistan'daki kazılarda yapılan incelemeler doğrultusunda blok baskı yönteminin II. ve VIII. yüzyıllarda kullanılmaya başlandığı tespit edildi. Bu da Uygurların matbaa ile Çin'den daha önce karşılaştıklarının bir göstergesi idi.³¹

Çin'in matbaanın gelişiminde birçok katkısı olduğu aşikârdır. Ancak Uzak Doğu'da “*tipografi*” yönteminin gelişemediği anlaşılmaktadır. Çin'de kullanılan basım yöntemi “*ksilografi*”³² idi. Tipografi basit anlamda yazıda kullanılan harflerin baskı için

²⁸ Gerçek adı Umayado olan Shōtoku Taishi, M.S.574'te Japonya'da doğdu. Shōtoku, Soga ailesinin bir üyesi ve İmparator Yōmei'nin ikinci oğluydu. M.S.593'te vefatı prens ve naip oldu. Ölene kadar bu pozisyonda kaldı. Budizm ve Konfüçyüs öğretisi Japonya'da yayılmasını sağladı. Bu dönemde yeni siyasi, dini ve sanatsal kurumlar açtı. Yönetimdeyken Çin'deki ekonomik, bürokratik ve dini sistemi Japonya'da da uyguladı. Çin takvimini kabul etti ve buraya elçiler gönderdi. “*Japon Budizmi'nin babası*” olarak bilinmektedir. M.S. 622'de Japonya'da öldü. (Kenneth Dooley, **Prince and the Monk: Shotoku Worship in Shinran's Buddhism**, New York, 2007, s.1)

²⁹ M.S. 990'da Çin'de doğan Bi Sheng, Kuzey Song Hanedanlığı döneminde (960-1127) yaşadı. Dünyanın ilk hareketli matbaa teknolojisinin mucidi idi. Basım işlemi sırasında her biri ateşte pişirilerek sertleştirilen kilden yapılma matbaa harfleri kullandı. Bundan önce kullanılan yöntemde harfler ahşap bloklara oyuluyordu. Bu icat John Gutenberg'in hareketli baskı makinesi için bir örnek oldu. 1051'de Çin'de öldü. (**The Shanghai Daily**, June 12, 2011; Suzanne Staubach, **Clay: The History and Evolution of Humankind's Relationship with Earth's Most Primal Element**, London, 2013, s.97-98)

³⁰ İsmet Binark, “*Türk Kültür ve Medeniyetinin Bir Buluşu Olan Matbaacılığın Tarihçesi*”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (TKDB)**, XVII/2, (1968), s.84.

³¹ Thomas Francis Carter, **The Invention Of Printing In China And Its Spread Westward**, New York, 1925, s.4-5.

³² Bu teknikte düz tahta bloklar kullanılmaktaydı. Önce orijinal metinde bulunan yazılar tahta bloklar üzerine kabartma harfler elde edecek biçimde oyuluyordu. Daha sonra blokların üzerine mürekkep sürülüyordu. Bu da kâğıt üzerine tekrar tekrar baskı yapılmasını kolaylaştırıyordu. M.S. 960-1279 arasında Sung Hanedanlığı Dönemi'nde kitap üretimi ve öğrenme süreci hızlandı. Bu nedenle Çin “*tipografi*” yöntemi gelişemedi. Tahta kalıplı baskıcılık daha kullanışlıydı. Bu yöntem sayesinde dönemin klasik edebiyat ve felsefe metinleri basıldı. Yazarlar desteklendi. Kütüphanecilik gelişti. Çin'de kısa sürede kitap sayısı arttı. Bu da okur-yazarlık oranını yükseltti. Bu döneme ait günümüze kadar gelen

hazırlanması ya da tasarımıdır. Çin Alfabesi'nde toplamda “beş bin farklı harf” bulunuyordu. Bu da baskıda çalışan işçileri ve ustaları güç durumda bırakıyordu. Bu durum tipografi yönteminin Çin'de gelişimini engellemiştir.³³

Kâğıt üretimine Çin'den bin yıl sonra XII. Yüzyıl'da Avrupa'da başlandı. Matbaacılığın Avrupa'da ilk ortaya çıkışı 1440'ta idi. İlk basımevleri ise XV. Yüzyıl'dan itibaren özellikle Hollanda'da gelişim gösterdi. Bu bakımdan Hollanda matbaa alanında bir merkez idi. Buradaki ilk baskı yöntemi tahta kalıplarla yapıldı.³⁴

Modern basım denemelerinin ilki Almanya'da 1444'te Johann Gutenberg³⁵ tarafından gerçekleştirildi. Baskıda kendi yöntemini geliştirdi ve başarılı da oldu. Gutenberg metal dökümünde uzmandı. Bu da onun küçük, sağlam ve standart büyüklükte metal harfler üretmesini kolaylaştırdı. Johann Gutenberg yöntem olarak metal harfler kullanmayı tercih etti. Her harf için ayrı metal kalıplar hazırlıyordu. Böylece basımevi harfleri tekrar kullanabiliyordu. Mürekkebin metalde tutunabilmesini için yağlı mürekkeplerden yararlandı. Metal harflerin kâğıda basımını kolaylaştıran bir baskı makinesi geliştirdi. Yeni matbaalar kuruldu. Kitap sayısı arttı. Fiyatı ucuzladı.³⁶

1455-1456 arasında Avrupa'da basımı yapılan ilk kitap Latince “*Gutenberg İncili*” oldu.³⁷ Johann Gutenberg matbaacılığı XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren tüm Avrupa'da uygulanmaya başlandı. Avrupa'da gezici Alman matbaacıları aracılığıyla 1480'de yüz ondan fazla şehirde matbaa bulunmaktaydı. İtalya'da elli,

“*blok baskılı*” kitaplar, Çin'de matbaacılık alanındaki ustalık düzeyini yansıtmaktadırlar. (George Basalla, **Teknolojinin Evrimi**, (Çev: Cem Soydemir), Ankara, 2013, s.265)

³³ Atilla Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, İstanbul, 2009, s.3.

³⁴ A. Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, s.3.

³⁵ 1395'te Almanya-Mainz'da aristokrat bir ailenin çocuğu olarak doğan Johann Gutenberg, hareketli tip baskı yönteminin Avrupa'daki mucididir. Bir dönem kuyumcu olarak çalıştıysa da, 1438'e kadar baskı denemeleri de yaptı. 1450'de finansör Johann Fust'tan destek aldı. 1457'de Kutsal kitap Zebur'u yeniden bastı. Çin ve Kore'de kullanılan baskı yönteminden farklı bir yöntem uyguladı ve Baskı Devrimi'ni başlattı. Onun bu buluşu beş yüz yıl boyunca Avrupa'da yenilikleri de beraberinde getirdi. Bu olay modern insanlık tarihini başlatan ikinci bin yılın dönüm noktası idi. Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve bilimsel devrimin gelişiminde önemli bir rol oynadı. Modern bilgiye dayalı ekonomi ve öğrenmenin kitlelere yayılması için maddi bir temel oluşturdu. 3 Şubat 1468'de Mainz'da öldü. (<https://www.biography.com/inventor/johannes-gutenberg> / E.T: 10.07.2021)

³⁶ A. Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, s.3.

³⁷ “*Mazarin Kitab-ı Mukaddesi*”, “*Gutenberg Kutsal Kitabı*” ve “*42 Satırlık İncil*” adlarıyla da basıldı. Kitabın Gutenberg'e atfedilmesinin nedeni önceki İncillere göre basımında parşömen yerine kâğıt kullanımı ve her sayfada iki yekpare sütunun ve kırk iki satırın bulunmasıydı. Bu kitabın kırk sekiz adet nüshası bulunmaktadır. Bu dönemde dini eserler daha çok tercih ediliyordu. Johann Gutenberg tarafından ilk basılan kitabın bir İncil olması da bunun bir göstergesiydi. XV. yüzyılda İncil'in birçok dilde basıldığı bilinmektedir. Lâtince metni en az yüz otuz üç kez basılmıştır. Ayrıca on beş kez Almanca on üç kez İtalyanca ve on bir kez de Fransızca basımı yapılmıştır. Özellikle kilise mensuplarınca yazılan kitaplar en çok basılan ve okunan eserler olmuştur. (Abdülkadir Salgır, “*Matbaacılığın İlk Ürünleri: İnkunabeller*”, **TKDB**, V/3, 1956, s.192.; İ. Binark, “*Türk Kültür ve Medeniyetinin Bir Buluşu...*”, s.89.)

Almanya’da otuz, İspanya’da sekiz, İsviçre ve Belçika’da beş, İngiltere’de dört Bohemya’da iki ve Polonya’da bir adet matbaa faaliyettedir.³⁸

1500’den itibaren Avrupa’da matbaa sayısı iki yüzü geçti. Bazı ülkelerde diğerlerine oranla fazla idi: İtalya’da seksen, Almanya’da elli iki, Fransa’da kırk üç. Bu dönemde toplamda yirmi yedi bin kitap üretildi. Her baskının yaklaşık olarak beş yüz civarında olduğu düşünülmektedir. Böylece toplamda on üç milyon kitap basılmıştır. Basılan kitaplardan Avrupa’da yüz milyon kişinin faydalandığı ve bunların sadece iki milyonunun Venedik’te üretildiği bilinmektedir. Avrupa’da gerçekleşen “Gutenberg Devrimi” ile birlikte okuryazarlık oranı da artacaktı.³⁹

Avrupa’da Arap harfleriyle de kitaplar basılıyordu. “Gregorio dei Gregorii” basımevi tarafından 12 Eylül 1514’te İtalya’nın Fano kasabasında bu özellikte bir kitap basıldı. Bu basımevi Papa II. Julius’un yardımlarıyla kurulmuştu. Burada basılan kitaplar da başlangıçta dini nitelikteydi. 1516’da biri Arapça olmak üzere dört dilde basılan kutsal kitap Zebur⁴⁰ bunlardan biriydi.⁴¹

1517’de basımevlerinin getirdiği yenilikler ile dini reformcu Martin Luther⁴², Roma Katolik Kilisesi’nin birçok uygulamasını eleştiren “Doksan Beş Tez” adlı bir eser yazdı. Bunun basılı bir kopyası Almanya-Wittenberg’deki bir kilise kapısına gönderildi ve kiliseye meydan okudu. Martin Luther’in “Yeni Ahit”ı Almacaya çevirdi; beş bin adet basıldı. Üç ay sonra ikinci basımı yapılmaya başlandı. Martin Luther’in hazırladığı nüshanın çok sayıda basımı yapıldı. Bu da kilise içinde bir bölünmeye ve Protestan

³⁸ İ. Binark, “Türk Kültür ve Medeniyetinin Bir Buluşu...”, s.89; Ö. Özer, **Liberal Basın**, s.51.

³⁹ Asa Briggs-Peter Burke, **Medyanın Toplumsal Tarihi**, (Çev: İbrahim Şener), İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.26.

⁴⁰ “Zebûr” kelimesinin kökeni “yazmak” anlamındaki “zebr” mastarından türemiştir. Zebr “akıl, düşünce; yazı, taşa nakşetme” gibi anlamlara gelmektedir. Zebur ise “yazılı metin, kitap” anlamını taşımaktadır. Zebûr özellikle de Hz. Davut’a indirilen kutsal kitabı ifade etmek için de kullanılmaktadır. (S. Leyla Gürkan, “Zebûr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)**, XLIV, İstanbul, 2013, s.171-172).

⁴¹ Alpay Kabacalı, **Türk Kitap Tarihi: Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar**, I, İstanbul, 1989, s.12.

⁴² 10 Kasım 1483’te Almanya- Eisleben’de doğdu. Almanya’da Reform hareketini başlatan bir rahiptir. Bir madencinin çocuğu olan Martin Luther, Erfurt Üniversitesi’nde Felsefe ve Hukuk bölümlerinde okudu. Ancak okuldan ailesinin yanına dönerken yolda yıldırım çarpması sonucu keşiş olmaya karar verdi. Böylece 1505’te St. Augustin Tarikatı’na bağlı bir manastırda eğitim almaya başladı. 1456’da rahip oldu ve Wittenberg Üniversitesi’nde teoloji derslerine girdi. İncil üzerine çalıştı ve Profesör oldu. 1510’da Roma’ya yaptığı bir seyahat sırasında din adamlarının “cennetten arsa satma” ve “günahları affetme” gibi bazı uygulamaları karşısında “Doksan Beş Tez”ini yayınladı. Bu eleştiri yazısından dolayı Papa X. Leo tarafından aforoz edilerek “dinsiz” ilan edildi. Wittenberg’e dönünce Saxonya Dükü III. Frederick tarafından korundu. Burada İncil’i Almacaya çevirdi. 1524’te Protestanlık Mezhebi’ni kurdu. 1525’te eski bir rahibe olan Kathrine von Bora ile evlendi. Lutheryan Kilisesi’nin de kurucusudur. O, Türkleri Tanrı tarafından katoliklere gönderilen bir ceza olarak görüyordu. Türklerle karşı savaşmanın Hristiyanlarca bir vazife olduğunu şu sözleriyle vurgulamaktaydı: “Biz Türkleri din adamlarıyla birlikte kılıçtan geçirmediğimiz, hatta onları öldürmediğimiz Türkler’e karşı galip gelemeyiz”. M. Luther, 18 Şubat 1546’da Eisleben’de öldü. (Peter F. Wiener, **Hitler’in Manevi Atası Martin Luther**, (Çev: Seda Çiftçi), İstanbul, 2002, s.86; <https://ungo.com.tr/2019/09/martin-luther-kimdir/> E.T: 28.01.2023)

Reformu'nun başlangıcına neden oldu. Martin Luther, “*Baskı Tanrının en büyük armağanı*” ifadesiyle bu olayı değerlendirdi. Yaşananlar Avrupa’da Ortaçağ’ı sonlandırdı. Akabinde yaşanan gelişmeler 1789’da Fransız Devrimi’nin ortaya çıkmasını sağladı.⁴³

Avrupa’daki basımevlerinde tahta kalıpların yanı sıra ilk kez tek tek harflerle gerçekleştirilen baskı denemeleri 1430’da Hollanda-Haarlem kentinde Lourens Janszoon Coster⁴⁴ tarafından yapıldı.⁴⁵ XVI. Yüzyıl’ın ikinci yarısında İtalya, İsviçre, Fransa ve İspanya’da modern anlamda baskı yapılmaya başlandı. Orta Amerika’daki ilk girişim; Meksika’da 1539’da bir İtalyan tarafından, Kuzey Amerika’da ise 1638’de Londra’dan getirilen bir matbaa ile gerçekleştirildi.⁴⁶ Fransız yazar François Rabelais⁴⁷ basımevi sayısının artmasının olumlu sonuçları olduğunu ve bu gelişmelerin tüm dünyayı toplumsal olarak köklü bir değişikliğe götürdüğünü şöyle ifade etmiştir: “*Artık okumayan kalmadı. Hırsızlar, cellâtlar, meyhaneciler, seyisler ve halkın aşağı tabakası bile eskinin doktor ve âlimlerinden daha bilgili. Kadınlar ve çocuklar bile okuyor*”.⁴⁸

İlk basımevleri ile dünyada köklü bir değişim gerçekleşti. Bu değişim önce bireyleri, sonra da toplumları etkiledi. Bu da kitle hareketlerine neden oldu.

C- TARİHSEL SÜREÇTE GAZETECİLİĞİN GELİŞİMİ

Yazılı kitlesel iletişimde matbaanın icadı bir devrim özelliği taşımakta idi. Çünkü yazılı iletişim olgusu kitlelere ulaşan bir duruma gelmişti. Ancak matbaanın ilk kullanımı gazete basımı ile değil, kitap basımı ile oldu. Çünkü gazete sektörüne yeterli

⁴³ <http://www.ncert.nic.in/ncerts/l/jess307.pdf> /E.T. 03.02.2020.

⁴⁴ John Gutenberg’in rakibi Lourens Janszoon Coster, 1370’te Hollanda-Netherlands’da doğdu. Kendisi uzun süre burada Haarlem Kilise’sinde zangoç olarak çalıştı. Bu nedenle kilise tarafından “*çan çalan kimse*” anlamına gelen “*sacristan*” unvanı verildi. 1417-1434 arasında veznedar ve vergi memuru olarak da çalıştı. Coster’in 1430-1440 arasında ilk hareketli tipte baskı yapan makineyi geliştirdiği bilinmektedir. L. J. Coster, 1440’ta Haarlem’de öldü. (Theodore Low De Vinne, **The Invention of Printing**, New York, 1878, s.336-338)

⁴⁵ David M. Brownstone, Irene M. Franck, **Timelines of the Arts and Literature**, HarperCollins, University of Michigan, 1994, s.73.

⁴⁶ İ. Binark, “*Türk Kültür ve Medeniyetinin Bir Buluşu...*”, s.89.; Büşra Tosun Durmuş, “*Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devletine Giriş Koşulları ve Tartışmalar*”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, V/2, (Eylül-2017), s.956.

⁴⁷ Yazar ve rahip olan François Rabelais, 1494’te Fransa’da doğdu. Bir avukatın oğlu olduğu için babasının etkisiyle hukuk okudu. Fransiskan Okulu’nda eğitim alarak bir rahip oldu. Fransiskan Kilisesi kendisini yönlendirmeye başlayınca, 1530’da Benedict Tarikatı’ndan ayrılarak tıp okumaya karar verdi. Gargantua ve Pantagruel adlı beş ciltlik bir roman yazdı. Romanda kilisenin skolâstik düşüncesini eleştirdi. Bu nedenle eseri sansürlendi. Ancak okunmaya devam etti. Düşüncelerinden dolayı Fransız Rönesansı’nın öncüsü oldu. 9 Nisan 1553’te Paris’te öldü. (<http://sosyolojisi.com/francois-rabelais-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi/40812.html> E.T: 27.06.2021)

⁴⁸ **Hürriyet**, 25 Ekim 2008.

yatırım yapılmıyordu. Bu da gazetelerin ortaya çıkışını geciktirdi.⁴⁹ Gazeteler ilk olarak önceleri “*haber mektubu*” ya da “*haber bülteni*”⁵⁰ adıyla ortaya çıktı. Bu mektuplar tüccar ve gemici vb. mesleklerdeki kişiler tarafından haberleşmeyi sağlamak amacıyla kullanıldı. Bu da gazete sektörünün gelişimini hızlandırdı.⁵¹

Haberlerin günlük olarak yazılıp dağıtılması M.Ö 202’de Çin’de Han Hanedanı döneminde başladı. Bunun yapılmasının amacı İmparator ile resmi görevliler arasındaki iletişim sağlamaktı. Avrupa’da benzer ilk uygulama ise M.Ö 59’da Roma’da gerçekleşti. Hükümetle ilgili haberler Roma Forumu’ndaki⁵² üyelere günü birlik iletiliyordu. Bu uygulama M.S 222’e kadar devam etti. Bu bültenlerde şu haber başlıkları vardı: Siyasi olaylar, davalar, skandallar, askeri harekâtlar. Modern anlamda haber ve yorumları halk kitlelerine ulaştıran ilk basın örnekleri 1450’den sonra Johann Gutenberg ile başladı.⁵³

Avrupa’da gazete yayımcılığı başlangıçta günlük ve haftalık olarak gerçekleşmekteydi. Bunların bir kısmı düzenli, bir kısmı da aralıklı yayımlanıyordu. Düzensiz de olsa belirli aralıklarla yayımlanan süreli yayınları şöyle sıralamak mümkündür: 1609’da Almanya-Augusburg’da “*Avis Relation Oder Zeitung*”; 1619’da Hollanda’da “*Riuewe Tijdinghe*”; İngiltere’de 1622’de “*The Weekly New*”; 1631’de Fransa’da “*La Gazette de France*”⁵⁴; 1640’ta Roma’da “*Gazetta Publica*”. İlk düzenli gazeteler ise XVII. Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başladı. Bunlar günlük yayımlanıyordu: Almanya’da 1660’da “*Leibziger Zeitung*”; İspanya’da 1661’de “*La Gaceta de Madrid*”; İngiltere’de 1665’te “*Oxford Gazette*” ve “*Post Boy*” adları ile

⁴⁹ Aysel Aziz, **İletişime Giriş**, Hiperlink Yay., İstanbul, 2016, s.132-133.

⁵⁰ Kristof Kolomb’un coğrafi keşifleri 1493’te Barselona’da “*haber bülteni*” adıyla halka duyuruldu. Bu dönemdeki haber bültenlerine “*avisi*”, “*avis*” ve “*gazette*” denilmekteydi. (Onur Öymen, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.25)

⁵¹ Mehmet Özçağlayan, “*Gazeteciliğin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel Bir Değerlendirme)*”, **Marmara İletişim Dergisi**, XIII/13, (Nisan-2008), s.133.

⁵² Şehir merkezi olarak da bilinen Roma Forumları, ticaret, iş, fahişelik, ibadet ve adalet gibi birçok faaliyetin yürütüldüğü yerlerdi. İmparatorluk forumları imparatorların siyasal eserlerini, Roma halkının arzusu olan bir süreklilik içine yerleştiriyordu; aynı zamanda fetihçi geçmişin ve mutlu şimdinin tek güvencesi olan yeni rejimin anısını ve üstünlüğünü tamamen kabullenmiş olduklarını ifade ediyorlardı. Çeşitli anıtlarda ve imparatorluk forumlarında kütüphaneler, iktidar ve yönetime yararlı arşivler ve başvuru kaynakları da vardı. Halk iradesi özellikle daha spontan bir biçimde forumda, çeşitli gösterilerde ya da sivil şenliklerde tecelli ediyordu. (Patrick Le Roux, **Roma İmparatorluğu**, (Çev: İsmail Yergüz), Dost Yay., Ankara, 2006, s.47, 51, 95)

⁵³ O. Öymen, **Bir Propaganda Silahı...**, s.25.

⁵⁴ Bu gazete yayımlanan ilk resmi gazete özelliği taşımaktadır. Théophraste Renaudot adlı bir doktor tarafından 30 Mayıs 1631’de Fransa’da yayımlandı. Düzenli olarak haftada bir gün -cumartesi günleri-okurlara ulaştırılıyordu. İki bölümden oluşuyordu. Birinci bölümünde dış; ikinci bölümünde ise iç olaylarla ilgili haberler vardı. Başlangıçta sayfa sayısı dört iken, sonraları talebin artmasından dolayı sayfa sayısı sekize çıkarılmıştır. (<http://historyofinformation.com/detail.php?entryid=2662> E.T 03.02.2020)

yayımlandı. Ayrıca Çarlık Rusyası'nda ise I. Petro tarafından 1703'te St. Petersburg'da ilk gazeteler yayımlandı. Avrupa'da gazeteciliğin bu ülke ve kentlerde ortaya çıkmasının nedeni buraların birer ticaret merkezi olması idi. Matbaada olduğu gibi gazetenin de Amerika'da ortaya çıkışı uzun sürmedi. İlk Amerikan gazetesi sadece bir sayı basılan 1665'te "*Public Occurences*" idi. buna karşın yayımlanan ilk süreli gazete ise 1784'te "*Pennsylvania Packet*" idi. Amerika'da 1880'de on yedisi günlük, iki yüzü de haftalık olmak üzere çeşitli dergi ve gazeteler yayımlanmaktaydı.⁵⁵

Gündelik yaşamda gazetenin tüm insanlara ulaşmaya başlaması ona olan talebi artırdı. Bu da beraberinde gelişimi zorunlu kıldı. Gazetelerin içerik ve haber değeri açısından gelişimi ve buna bağlı olarak gazetecilik mesleğinin ortaya çıkması Sanayi Devrimi ile gerçekleşti. Ortaya çıkan yeni teknolojiler haberleşme sürecini hızlandırdı. Johann Gutenberg tarafından icat edilen metal harfli ve hareketli baskı makineleri yerine buharla çalışan otomatik baskı makineleri kullanılmaya başlandı. Bu da basılan gazeteleri teknik olarak geliştirdi ve kalitesini artırdı. Kâğıt fiyatlarının düşüşü gazeteyi satışlarını olumlu etkiledi. Böylece okuyucunun gazetelere erişimi kolaylaştı.⁵⁶

Gazeteler ilk ortaya çıktıkları dönemde sadece belirli meslek grupları arasındaki haberleşmeyi sağlıyordu. Toplumu yönlendirme amacı gütmemekteydi. Modern anlamda gazetecilik ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktı. Buradaki kullanım amacı tamamen kitlelere yönelikti. Yeni icatlar gazetenin dünyanın birçok yerinde hızlıca basımını kolaylaştırdı. Bu da okuyucular için olumlu bir durumdu.

⁵⁵ A. Aziz, **İletişime Giriş**, s.133.

⁵⁶ M. Özçağlayan, "*Gazeteciliğin Gelişimi...*", s.133-135.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE GAZETECİLİĞİN GELİŞİM SÜRECİ

A- OSMANLI DEVLETİ’NDE GAZETECİLİĞİN DOĞUŞU

I- Osmanlı Devleti’nde İlk Basımevleri (1494-1830)

Osmanlı Devleti’nin hareketli tip baskı makineleri ile tanışması II. Bayezid Dönemi (1481–1512)’nden itibaren başlamaktaydı.⁵⁷ Bu makinelerin İstanbul’a gelmesini sağlayanlar Yahudi Cemaati oldu. 31 Temmuz 1492’de Elhamra Kararnamesi’ne göre İspanya’dan çıkarılan Yahudiler⁵⁸ yanlarında getirdikleri matbaalarla ilk basımevlerini İstanbul’da 1494’te kurmuşlardı. Aynı yıl David ve Samuel Nahmes adlı iki kardeş kurdukları basımevinde “*Arba’ah Turim*” adlı kitabı bastı. Osmanlı Devleti sınırlarında basılan ilk eser böylece literatüre geçmiş oldu.⁵⁹

1496’da Yahudiler tarafından ikinci basımevi Selanik’te kuruldu ve bunu Edirne, Halep, Şam ve İzmir takip etti. XVI. ve XVIII. Yüzyıllar arasında Yahudi Cemaate ait basımevi sayısı otuz idi.⁶⁰ II. Bayezid döneminde İstanbul ve Selanik’te on dokuz iken I. Selim döneminde ise sayı otuz üçtür. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Yahudiler kitap basımına devam etti: “*Acemistan Musevileri*”ne göre hazırlanmış bir İbranice-Türkçe lügat basıldı. İlk kitaplar İbranice olsa da, Latince, Yunanca ve İspanyolca eserlerin de basıldığı anlaşılmaktadır. Bu dildeki kitapların birçoğu dine dayalı idi. Ancak ilerleyen zamanlarda tarih, dil ve toplum konularıyla ilgili de eserler de yayımlanacaktı.⁶¹

Osmanlı topraklarında basımevi tekeli sadece Yahudilerin elinde değildi. Ermeni ve Rumlar da basım faaliyetleri içerisindeydi. Bu bağlamda 1511’de Venedik’te başlayan Ermeni matbaacılığı 1564-1567 arasında Osmanlı coğrafyasında faaliyet

⁵⁷ Bu dönemde basılan kitaplarda “*Sultan Bayezid’in himayelerinde basılmıştır*” ifadesi kullanılmıştı. Buradan hareketle dönemin basımevlerine karşı olumsuz bir tutum takınılmadığı anlaşılmaktadır. (Ahmet Uçar, “*Osmanlı’da İlk Matbaa Neden Geç Kuruldu?*”, *Yedikta Dergisi*, S.2, (Ekim-2008), s.28)

⁵⁸ Kastilya Kraliçesi I. Isabel ile Aragon Kralı II. Ferdinand tarafından imzalanan kararnameye göre; Yahudilere Hristiyanlığa geçmeleri ya da ülkeyi terk etmeleri için dört ay süre verildi. Kemal Reis yönetimindeki bir filo İspanya sahillerini vurmak için 1505’te buraya gönderildi. Birçok Müslüman ve Yahudi kurtarılarak Anadolu’ya getirildi. Anadolu’da Adana, Tarsus, Sis ve Kadirli bölgesine yerleştirildi. (Mehmet İnbaşı, Ersin Gülsoy, Zübeyde Güneş Yağcı, “*Güçlü Sultanlar Dönemi*”, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, (Edit: Tufan Gündüz), Grafiker Yay., Ankara, 2012, s.122-123)

⁵⁹ M. Ali Akkaya, **Türk Beşikdevri Basmalarında Yazma Kitap Geleneğinin Etkileri ve İç Kapağın Gelişimi**, Hiperlink, İstanbul, 2015, s.71.; Dönemi anlatan başka kaynaklarda da İstanbul’da basılan ilk kitabın 1488’de “*Çocuk Dersleri*” olarak çevrilen “*Leçons des Enfants*” adlı İbranice bir sözlük olduğu da ifade edilmektedir. (A. Kabacalı, **Türk Kitap Tarihi...**, s.19; Yasin Meral, “*İstanbul’da Basılan İlk Kitap: Leçons des Enfants (1488)?*”, **Mukaddime**, V/1, (Aralık-2014), s.149-151)

⁶⁰ A. Kabacalı, **Türk Kitap Tarihi...**, s.22.

⁶¹ M. A. Akkaya, **Türk Beşikdevri Basmalarında Yazma Kitap...**, s.72.

gösterecekti. Ermenilere ait ilk basımevi, İstanbul'da Surp Nigoğos Kilisesi bünyesinde teşkilatlandırıldı. Tokatlı Abgar Tıbir tarafından kurulan bu basımevi hareketli tip baskı tekniği ile kitap basıyordu.⁶²

Rumlar da basımevi konusunda kendilerini geliştirdi. Cemaat tarafından toplamda altı kitap basıldı. İlk basılan kitap "*Pokır Keraganutiün*" adlı bir gramer kitabıydı. İlk Rum basımevi ise 1627'de Rahip Nicodimus Metaxes tarafından İstanbul'da kuruldu. Burada Rumlar tarafından "*Museviler Aleyhine Bir Risale*" olarak çevrilen "*Court Trait  Contre Les Juifs*" adlı ilk kitap basıldı.⁶³

1494-1729 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler tarafından kurulan basımevi sayısı toplamda otuz yedi idi. Basımevlerinin tamamı yabancı dilde kitap basıyordu. Bunun birçok sosyal ve siyasi nedeni vardı.⁶⁴ Bunlardan birisi dinsel kitapların basımının günah olduğu görüşü idi. Bunda dönemin batılı bakış açısının İslam'a zarar vereceği fikri etkiliydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti matbaalı döneme daha geç girdi.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde devlet destekli basımevlerinin ortaya çıkışı Padişah III. Ahmet Dönemi (1703-1730)'ne rastladı. III. Ahmet yenilikleri destekleyen bir kişiydi. Matbaa ile ilgili gelişmeler ise "*Lale Devri*" olarak adlandırılan 1718-1730 arasında gerçekleşti. Bu on iki yıllık süreç Osmanlı Devleti için bir "*Aydınlanma*" dönemi idi. Ayrıca "*Osmanlı Rönesans*"ı olarak da değerlendirilebilir. Dış ilişkiler adına da "*iyimser*" ilişkilerin kurulduğu bir dönemdi. Osmanlı Devleti 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmalarıyla topraklarının büyük bir kısmını kaybetti. Bu savaşlarda Batı'nın silah alanındaki üstünlüğü de Osmanlı Devleti'nce kabul edildi. Bu kayıplar devlet yöneticilerinin Batı medeniyetini yakından tanıma isteğini artırdı. Böylece Avrupalı, konularında uzman kişilerle iletişime geçilmeye başlandı. Bu doğrultuda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa önce Avusturya ile bir antlaşma imzaladı.

⁶² Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s.2.

⁶³ A. Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde...*, s.2.

⁶⁴ Dönemin düşünce yapısına göre kitap elle üretilmeliydi. Çünkü "*pahalı ve lüks bir eşya*" idi. Herkesin sahip olması mümkün değildi. Eğer matbaada basılırsa, sıradanlaşır ve herkesin ulaştığı bir ürün haline gelirdi. O dönemde kitapla ilgili bir talebin olmaması da bu görüşü destekliyordu. Eğitim-öğretim medreselerde belli başlı el yazması kitaplar etrafında yürütülmekteydi. (Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, I, İstanbul, 1997, s.24); Osmanlı Devleti'nde geçimini "*hattatlık*" ve kopyacı "*müstensihlik*" ile sağlayan kişiler vardı. Bunların sayısı oldukça fazla idi. Ayrıca Medrese ve Şeyhülislamlarca korunuyorlardı. Basımevlerinin Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkışı hattatlar için bir tehditti. Bu nedenle Türkçe kitap basımını engelleyen önemli bir etkenin hattatlar olduğunu söylemek mümkündür. (Selim Özcan, "*Osmanlı Devletinde; Hattatlık, Müstensihlik (Nasih, Nessah) ve Darü'ttbaa (İlk Matbaa)'nın Kuruluşunun Gecikmesine Hattatların Etkisi*", *Osmanlı'dan Günümüze Kuran ve Hüsn-i Hat*, Ankara, 2017, s.430)

⁶⁵ A. Briggs-P. Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi...*, s.27.

Yirmi beş yıl süreyle iki devlet de birbirine saldırmayacaktı. Bu antlaşmadan sonra önce imar faaliyetleri yürütüldü. Sonra da yurt dışına birçok elçi gönderildi.⁶⁶ Bu kişiler, Avrupa’da gittikleri yerlerde birçok konuda çeşitli raporlar hazırlayarak bunları Padişah’a ve Sadrazam’a sundu.⁶⁷

7 Ekim 1720’de Fransa’ya Elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin resmi görevi şuydu: Fransa ile diplomatik ilişkilerin başlatılması ve Fransa’daki kaleleri ve fabrikaları raporlayarak askeri, teknik ve sosyal alandaki gelişmeler hakkında bilgi vermesi. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi 21 Mart 1721’de Paris’te bulunan on iki yaşındaki XV. Lui’nin sarayına yerleşti. Burada ilk Osmanlı Elçiliği’ni kurdu ve kurumsallaştırdı. Hazırladığı “*Fransa Sefaretnamesi*” adlı raporunda, şu soruyu sormakta ve önemli bir değerlendirmede bulunmaktaydı: “*Geçmişte, Müslümanlar ile karşılaştırıldığında o kadar zayıf olan Hristiyanlar, şimdi neden bu kadar çok ülkeyi ellerine geçirmişlerdir ve hatta bir zamanların muzaffer Osmanlı ordularını yenmektedirler?*”

Müslümanlar, düşmanlarının durumları hakkında bilgi sahibi olmalı ve ileri görüşlü davranmalılardır. Ayrıca yeni Avrupa yöntem ve teknikleri, örgüt ve stratejileri ile taktikleri ve savaş sanatı ile ilgili konularla da yakından ilgilenmelidirler”. Bu yenilikler takip edilerek uygulanırsa, Osmanlı Devleti karşısında hiçbir devletin duramayacağı belirtiliyordu.⁶⁸ Hazırlanan metinde askeri konuların etkin bir şekilde ele alındığı da anlaşılmaktadır.

Bu rapor ile Osmanlı Devleti’nde ilk basımevlerinin kurulmasının önü açıldı. Bu doğrultuda atılacak ilk adım Şeyhülislam’dan fetva alınması idi. Bunda da başarılı olundu. Yenişehirli Abdullah Efendi tarafından Temmuz 1726’da çıkarılan fetva ile Kur’an-ı Kerim ve diğer kutsal kitapların dışındaki bilim ve tekniğe dayalı eserlerin matbaada basımına karar verildi.⁶⁹ Bu durum Osmanlı’da matbaanın kurulmasından önce uygulanan ilk sansür olarak da değerlendirilebilir.

⁶⁶ Yirmisekiz Çelebi Mehmed’in oğlu Mehmed Said Efendi, Yusuf Agâh Efendi’nin sırkatibi Mahmut Raif Efendi ilk gönderilen elçilerdendir. Mahmut Raif Efendi Fransızca eser yazan ilk Osmanlıdır. Bu elçilerin hazırladıkları raporlar ile Fransız toplumunun kültürü, sanatı, ekonomisi, tarımı, ticareti, sağlık kuruluşları Osmanlı yöneticilerinin etkilenmesine neden oldu. (M. Alaaddin Yalçınkaya, “*Uyanış ve Toparlanma Çabaları*”, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, (Edit: Tufan Gündüz), Grafiker Yay., s.368-369)

⁶⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.201; **Yirmisekiz Çelebi Mehmet Sefaretnâmesi**, (Haz: Abdullah Uçman), İstanbul, 1975, s.6-7.

⁶⁸ O. Sander, *Siyasi Tarih*..., s.202.; Zeki Arıkan, “*Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi*”, *TDVİA*, XLIII, İstanbul, 2016, s.551, 552.

⁶⁹ Yenişehirli Abdullah Efendi matbaanın insanlar için faydasını şöyle vurgulamaktaydı: “*En iyisini Allah bilir; basma sanatında maharetli olan kimse düzenlenmiş bir kitabın harflerini ve kelimelerini bir kalıba doğru olarak nakşedip kâğıda basmakla az zamanda meşakkatsiz çok sayıda kitap ortaya çıkarır. Bu da*

Adı geçen rapor Lale Devri'nde gerçekleşecek “*Aydınlanma*” düşüncesini yansıtmaları açısından önemliydi. Ayrıca XIX. Yüzyıl'da üst bürokrasinin birçok alanda yaptıkları modernleşme çalışmaları için de yol gösterici bir nitelik taşımaktaydı.⁷⁰ Matbaanın Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte gazetecilik alanında olumlu gelişmeler yaşanacaktı.

Osmanlı Devleti'nde yurt dışına gidip buradaki gelişmeleri bildiren elçiler bu raporlarını Bâb-ı Âli'ye sundu. Ortak yönleri Avrupalı devletlerin gelişmelerini artan kitap sayısına ve bunu sağlayan matbaaya borçlu olduklarıydı. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri de basımevlerinin açılması ve matbaaların kurulmasına karar verdi. Osmanlı Devleti'nde ilk uygulamalı matbaa çalışmaları İbrahim Müteferrika'ya aitti.⁷¹

Padişah'tan basımevi açma ve kitap basma konusunda izin alan İbrahim Müteferrika, Sultan Selim mahallesinde bulunan evinin alt katında “*Dar'üt-Tıba'at-ül-Amire*” ya da “*Basmahane*” olarak adlandırılan ilk Türk basımevini 14-16 Aralık 1727 açtı. İstanbul'da baskı ustası olarak tanınan Yahudi Mürettip İona Eşkenazi basımevinde görevlendirildi. Ayrıca Almanya'dan Hollanda ve Viyana'dan da harf kalıpları getirtilti. Bunların bir benzeri kuyumcu Zambak Oğlu'na yaptırıldı.⁷²

Dar'üt-Tıba'at-ül-Amire'de ilk basılan kitaplar on sekiz punto büyüklüğündeydi. Toplamda on altı kitap basıldı. Bunlardan ilki 31 Ocak 1729'da basımı yapılan Vankulu Sözlüğü ya da “*Kitab-ı Lügat-ı Vankulu*” idi. Bu sözlük Arapça'dan Türkçe'ye çeviriyi kolaylaştırmak için yazılan “*Sihah ül-Arabiyye*” adlı kitabın bir çevirisi idi. “*Vankulu*” lakabıyla tanınan Mehmet Efendi tarafından derlendiği için bu adı aldı.⁷³

Osmanlı Devleti'ndeki ilk basım faaliyetleri Avrupa'dan üç yüz yıl sonra başladı. Buna rağmen İbrahim Müteferrika'nın 1727-1745 arasında yürüttüğü çalışmalar

ucuz kitap basımını sağlar. Bu vecihle faydalı bir iş olmakla dinimiz bu kimsenin bu işi yapmasına izin verir. Birkaç âlim kimseler basımı yapılacak kitapta düzeltme yapmak için görevlendirilecek. Bu düzeltmeden sonra basım işlemi gerçekleştirilirse, bu iş güzel bir iş olur”. (A. Uçar, “*Osmanlı'da İlk Matbaa...*”, s.29)

⁷⁰ O. Sander, **Siyasi Tarih...**, s.202-203.

⁷¹ İbrahim Müteferrika, 1674'te Romanya'da-Koloszvar kentinde doğdu. Kendisi Hristiyan Kalvinist bir ailenin çocuğu idi. İlköğrenimini Kalvinist Koleji'nde tamamladı. Ailesi onun bir Kalvinist Rahip olmasını istiyordu. Ancak kendisi tanrının birliğine inanan bir Unitarist oldu. 1692 ya da 1693'te Thököly ayaklanması sırasında Türklere esir düştü ve İstanbul'a getirildi. 1692'de adını İbrahim olarak değiştirdi ve Müslüman oldu. Önce Türkçeyi öğrendi. Sonra İslâmi bilimlerde kendini geliştirdi. Devlet hizmetlerinde bulundu. 1719'dan itibaren kitap basımıyla ilgili faaliyetlere başladı. 1727'de kendi kurduğu basımevinde Padişah'tan Türkçe kitap basma iznini aldı. Vankulu Sözlüğü dışında burada toplamda on altı kitap bastı. Bunlardan bazıları şunlar idi: 1729-Tuhfe'tül Kibar fî Esfar ül-Bihar, 1730-Tarih-i Seyyah, 1730-Tarih-i Hind-i Garbi, 1730-Tarih-i Timur Gûrgan, 1732-Kitab-ı Cihan Nüma, 1735-Tarih-i Naima. 1745'te İstanbul'da öldü. Galata Mevlevihanesi haziresinde bulunmaktadır. (Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.50-55)

⁷² Alpay Kabacalı, **Türk Yayın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1987, s.33.

⁷³ A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde...**, s.8.

sonucunda toplam yirmi üç baskıda on iki bin beş yüz adet kitap yayımlandı. Ancak 1730'da Patrona Halil İsyanı'nın çıkması basım faaliyetlerinin durmasına neden oldu. Böylece Padişah III. Ahmet'in "*barışçı dönemi*" sona ermeye başladı. İbrahim Müteferrika'nın yaptığı çalışmalar Yeniçeriler tarafından "*gâvur usulü*" olarak değerlendirilmekteydi. İsyancıların isteği üzerine matbaa faaliyetlerine önem veren Sadrazam Damat İbrahim Paşa ile otuz yedi kişi boğdurularak idam edildi. III. Ahmet'in tahttan indirilmesini isteyen isyancılar bunda da başarılı oldu. Padişah, yeğeni I. Mahmut lehine tahttan kendi isteğiyle feragat etti. Bu olayla birlikte "*Osmanlı Rönesans'ı*" olarak bilinen Lale Devri sonlandı. İbrahim Müteferrika 1745'te ölünce basım faaliyetleri durdu. Dönemin koşulları matbaanın 1783'e kadar engellenmesine neden oldu. Böylece Osmanlı Devleti kırk yıl Lale Devri'nin getirdiği olumlu gelişmelerden uzak kaldı.⁷⁴ 1783-1798 ve 1798-1802 basım faaliyetleri arasında devam ettirilmeye çalışıldı.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde İbrahim Müteferrika'nın basımeviden sonra ikinci basımevi "*yenilikçi padişah*" III. Selim'in emri ile 1796'da açıldı. Basımevi Hasköy'de bulunan "*Mühendishane-i Berri-i Hümayun*" ile "*Mühendishane-i Bahri-i Hümayun*"un bulunduğu bina içerisindeydi. Burada Geometri derslerine giren Müderris Abdurrahman Efendi'nin başında bulunduğu bu basımevinde ilk kez kitaplarda resim ve şekillere de yer verildi. Basımevinin adı kitaplara da işleniyordu: "*Dar'üt Tıba'at-ül-Mamuretü's-Sultaniye*" ya da "*Dar'üt Tıba'at-ül Cedide*". Bir yıl sonra burada iki renkli basılan ilk eser, Ayıntabi Ahmet Asım tarafından çevrilen "*Burhan-ı Katı*" adlı Farsça-Türkçe sözlük idi.⁷⁶

III. Selim Dönemi (1789-1807)'nde açılan üçüncü basımevi 1802'de devlet desteğiyle Üsküdar'da bulunuyordu. Basımevinin sorumlusu yine Müderris Abdurrahman Efendi idi. İstanbul'da açılan basımevleri dışında Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de basımevleri açıldı. Bunlardan birisi de 1822'de kurulan Bulak Basımevi⁷⁷ idi. Burası Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın desteğiyle Mısır'ın resmi gazetesi "*Vakayi-i Mısriye*"yi çıkarmak ve bilimsel faaliyetler yapmak için kuruldu.

⁷⁴ O. Sander, **Siyasi Tarih...**, s.203.

⁷⁵ Orhan Koloğlu, "*Osmanlı Basını ve Bilim*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1985, s.156. 156-160.

⁷⁶ A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde...**, s.8.

⁷⁷ Başlangıçta Fransızlar tarafından kurulan bu basımevi, Milano'da yetiştirilmiş Mısırlı bir grubun 1821'de matbaa için gerekli olan araç ve gereci Mısır'a getirmeleriyle kuruldu. Bulak Basımevi İstanbul'dan giden Aziz Efendi'nin "*ta'lık baskı*" uygulamasıyla tanındı. (J. Baysal, **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar**, Hiperlink, İstanbul, 2010, s.52)

1842'e kadar bu basımevinde yüz yirmi beş adet Türkçe, yüz on iki adet Arapça ve altı adet de Farsça olmak üzere toplamda iki yüz kırk üç kitap basıldı. Kitapların elli altısı 1830'a kadar yayımlanmaya devam ettiyse de bu sürekli olmadı. Osmanlı Devleti'nde kitap basımı 1830'dan sonra arttı.⁷⁸

II- Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dilde Yayımlanan Gazeteler (1795-1845)

Osmanlı Devleti'nde basımevlerinin kurulması Avrupa'dan üç yüz yıl sonra gerçekleşti. Aynı durum gazete basımı için de geçerliydi. 1711'de Londra'da yayımlanan gazetelerin baskı sayısı altı bin beş yüz iken, 1753'te yirmi bine ulaştı. Paris'te 1836'da basılan elli dokuz gazetenin yıllık toplam baskı sayısı ise kırk iki milyondur. Londra'daki kırk iki gazetenin baskı sayısı otuz dokuz milyon iken, Prusya'dakilerin on beş milyon idi.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde yabancı dildeki basım faaliyetleri gayrimüslimler ve yabancı devletlerin elçilikleri tarafından gerçekleştirildi. Bunun gerekçesi yabancı devletlerin Osmanlı Devleti ile siyasi ve ticari ilişkilerini geliştirmek istemesiydi. İlk gazetelerin dili Fransızca olsa da başka dillerde de basılıyordu. Bunun 1789'da meydana gelen Fransız Devrimi ile de bir ilişkisi vardı.⁸⁰

1- Bulletins Des Nouvelles (1795) (Haberler Bülteni)

Türkiye'de yabancı dilde yayımlanan ilk gazetenin basımı Ağustos 1795'te İstanbul'da Fransız Elçiliği tarafından gerçekleştirildi. Gazetenin yayımlanması için Paris'ten Louis Allier de Hauteroche adlı bir kişi yanında üç basın işçisi ile birlikte İstanbul'a gönderilerek basımevine müdür olarak atandı. Araç ve gereçler Marsilya'dan getirildi. Louis Allier de Hauteroche sadece bir müdür değil aynı zamanda bir ajandı. Bunu Fransız Hariciye Vekâleti tarafından gönderilen bir mektuptan anlamak mümkündür. Mektupta özetle Cumhuriyet kavramının tanıtımının yapılması ve doğuda bulunan diğer ajanlarla irtibat halinde olunması isteniyordu.⁸¹

Gazetenin amacı; Fransız Devrimi'nin getirdiği Cumhuriyeti ve diğer yenilikleri Osmanlı Devleti'nde yaşayan Fransızlara ve Türklere tanıtmaktı. Dönemin Fransa Elçisi Raymond de Verninac Saint-Maure gazetenin Türkçe basımının yapılmasını istediye

⁷⁸ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.163-164.

⁷⁹ A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde...**, s.9.

⁸⁰ Nurettin Güz vd., **Medya ve Siyaset**, (Editör: Zülfikar Damlapınar), Konya, 2008, s.64.

⁸¹ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.XXXVII.

de baskı araç-gereçlerinin eksikliğinden dolayı gerçekleşemedi. “*Bulletins Des Nouvelles*” gazetesi Raymond de Verninac Saint-Maure’un 1796’da ülkesine dönmesine kadar devam etti.⁸²

2- Gazette Française de Constantinople (1796) (İstanbul’un Fransız Gazetesi)

Bu gazete Fransız elçisi R. Verninac’ın yerine atanan elçi General Aubert Dubayet desteğiyle İstanbul’da basıldı. Ekim 1796’da “*Gazette Française de Constantinople*” adı ile ayda bir kez dört sayfa olarak yayımlanmaya başlandı. Sadece Fransa ve dış dünyada yaşanan gelişmeleri aktaran bu gazete, Eylül 1798’e kadar yayımlandı.⁸³

3- Le Spectateur Oriental (1821) (Şark Gözlemcisi)

Fransız bir Avukat olan Alexandre Blacque⁸⁴ tarafından İzmir’de Fransız elçiliğine bağlı olmadan 24 Mart 1821’de haftalık ve dört sayfa olarak yayımlanmaya başlandı. Ancak Fransız konsolosluğunun girişimleri sonucu 27 Mart 1824’te kapatıldı. Nedeni ise Fransız çıkarlarını ve Ege Adaları konusunda Yunanistan’ı destekleyen devletleri eleştiren yazılar yayımlanması idi.⁸⁵

4- Le Courrier de Smyrne (1828) (İzmir’in Habercisi)

Bu gazete Alexandre Blacque tarafından 1828’de İzmir’de devletin desteğiyle yayım hayatına başladı. “*Le Spectateur Oriental*” gibi Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlere karşı çıkarlarını savundu. Ancak Rus ve Fransız büyükelçiliklerinin baskıları

⁸² Nurettin Güz vd., **Medya ve Siyaset**, s.64.

⁸³ 1 Temmuz 1798’de Fransa Napolyon Bonapart tarafından Mısır’a bir çıkartma yaptı. 2 Eylül 1798’de Osmanlı Devleti Fransa’ya savaş ilan etti ve İstanbul’daki elçiliğini kapattı. Buradaki memurlar tutuklanarak, Yedikule zindanında gözaltına alındı. (Nafiz Orhon-Nuri Taşdelen, **1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon’un Mısır Seferi)**, Ankara, 1987, s.37;

⁸⁴ 1797’de Fransa’da doğan Alexander Blacque, ailesiyle birlikte 1826’da İzmir’e gelerek burada Fransız ticaret kolonisi temsilcisi oldu. Sonra Fransız Elçiliği tarafından burada yayımlanan “*Spectateur Oriental*” adlı gazetede yazılar yazmaya başladı. Aynı yıl gazeteye ortak olunca, gazeteyi fiilen idare etmeye başladı. İzmir ve İstanbul’daki gazetelerde Avrupa’nın ticari çıkarlarına karşı Osmanlı Devleti’ni savunan yazılar yazdı. Fransız Elçiliği gazetesini kapatınca 1828’de “*Courrier de Smyrne*” adında bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazetede de Osmanlıları savundu. 1831’de İstanbul’da resmi bir gazete yayımlatmak isteyen Sultan II. Mahmut’un isteği üzerine buraya gelerek “*Moniteur Ottoman*” adlı gazeteyi öldüğü 1836’a kadar yayımladı. Osmanlı Devleti’nde Blak Bey olarak adlandırıldı. Osmanlı devletinde ticaret serbestliğini savunmuş ve Osmanlı düzenindeki tekelleri, devletin geri kalmasının başlıca nedeni olarak göstermişti. 39 yaşında Malta’da ölünce Babıali, karısı ve beş çocuğunu koruma altına aldı. (**Taha Toros Arşivi**, TT582250; Orhan Koloğlu, “*Avrupa’ya Karşı Osmanlı’yı Müdafaa Eden Avrupalı: Blak Bey*”, **Popüler Tarih**, (Haziran-2000), s.44-45).

⁸⁵ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yay., Ankara, 1973, s.30-32.

sonucunda Alexandre Blacque, II. Mahmut (1808-1839)'tan aldığı destek ile gazeteyi 1831'de satarak İstanbul'a gitti.⁸⁶

5- Le Moniteur Ottoman (1831) (Osmanlı Öğretici)

II. Mahmut'un desteğiyle 1831'de İstanbul'da Alexandre Blacque tarafından yayımlanmaya başladı. Dili Fransızca idi. Resmi bir gazete olmakla birlikte, “*Takvim-i Vakayi*”nin çevirisiydi.⁸⁷ Gazetede Hükümet'in politikası Batı dünyasına tanıtılıyordu. 1836'da Alexandre Blacque Malta'da öldü. Ancak gazete 1850'ye kadar yayımlanmaya devam etti.⁸⁸

6- Le Courier de Constantinople (1845) (İstanbul'un Habercisi)

Osmanlı Padişahı Abdülmecit'in (1839-1861) desteği ile yayımlandı. Edward Blacque tarafından 1845'te İstanbul'da ilk sayısı çıkarıldı. Bu da resmi bir gazete idi⁸⁹.

Osmanlı Devleti'nde yayımlanan gazetelerin çoğu Fransızca idi. Ancak diğer dillerde de gazete basılmaktaydı. Aşağıdaki tabloda gazete ismi, dil, basım yeri ve yayım yılı ifade edilmiştir:

Gazete Adı	Dili / Basım Yeri	Yayım Yılı
Filos Ton Neon ⁹⁰	Rumca/İzmir	1831-1832
Journal de Smyrne	Fransızca/İzmir	1832-1842
Echo de L'Orient	Fransızca/İzmir	1838-1845
İştemeran Bidani Kidelyats	Ermenice/İzmir	1839-?
Journal de Constantinople ⁹¹	Fransızca/İstanbul	1846-1866

⁸⁶ H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.32.

⁸⁷ O. Koloğlu, “*Türkçe Dışı Basın*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.95.

⁸⁸ H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere...**, s.XI.

⁸⁹ Alexandre Blacque'in büyük oğlu Edward Blacque (1824-1895) “*Le Courier de Constantinople*” gazetesinde başyazar olarak çalıştı. Osmanlı Hükümeti'nin yardımlarıyla Paris'te Saint Barbe Koleji'nde okudu. 1842'de ailesinin yanına İstanbul'a döndü. Mart 1845'te annesinin desteğiyle gazetecilik yapmaya başladı. Yaptığı görevler şöyle idi: 1845'te Paris Elçiliği Kâtibi, 1856'da Tarino Elçiliği, 1867'de Washington Elçiliği, 1873'te Basın Genel Müdür, 1876'da Şurayı Devlet Üyeliği, 1878'de Beyoğlu Belediye Başkanı, 1890'da Bükreş Elçiliği. 1893'te emekli oldu. 18 Haziran 1895'te Büyüka'da öldü. Washington'daki ikameti sırasında “*Türk Viskisi*” adı altında içkinin ABD'ye ithalini ve tanınmasını sağladı. Oğlu Richard ya da Reşad Blacque 1921'de Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi için Londra'ya giden Sadrazam Tevfik Paşa Hükümeti'nin delegelerindendi. Günümüzde Blacque Ailesi'nin Fransa, İrlanda ve Arjantin'de yaşadıkları bilinmektedir. (O. Koloğlu, “*Avrupa'ya Karşı Osmanlı'yı Müdafaa Eden Avrupalı: Blak Bey*”, s.44-47)

⁹⁰ İzmir'de çıkarılan ilk Rum gazetesi idi. Sadece üç ay yayımlandı. 1832'de adı “*Astir en ti Anatoli*” olarak değiştirildi. (Ş. Şişmanoğlu Şimşek, “*The Anatolia Newspaper and The Heyday of The Karamanli Press*”, **Cries and Whispers in Karamanlidika Books**, (Edit: Evangelia Balta, Matthias Kappler), Wiesbaden, 2010, s.109)

Tsarigradski Vestnik	Bulgarca/İstanbul	1848-1861
Bizantis	Rumca/İzmir	1850-1888
Levant Herald	Fransızca-İngilizce/İstanbul	1858-1914
Hadikatü'l-Ahbâr	Arapça/Beyrut	1858-1909
el-Cevâib ⁹²	Arapça/İstanbul-Kahire	1861-1884
La Turquie ⁹³	Fransızca/İstanbul	1866-1895
Levant Times and Shipping Gazette ⁹⁴	Fransızca-İngilizce/İstanbul	1867-1875
La Réforme ⁹⁵	Fransızca/İstanbul	1869-1922
Le Phare du Bosphore ⁹⁶	Fransızca/İstanbul	1870-1890
La Buena Esperenca ⁹⁷	Ladino/İzmir	1874-1914
Stamboul ⁹⁸	Fransızca /İstanbul	1875-1964
Ahter ⁹⁹	Farsça/İstanbul	1876-1896
Eklisiastiki Aliteia	Rumca/İzmir	1881-1922

⁹¹ İzmir'deki "Journal de Smyrne" ve "Echo de L'Orient" adlı gazetelerin birleşmesi sonucu İstanbul'da yayımlandı. (H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.34)

⁹² Lübnanlı bir Marunî ailenin çocuğu olan Ahmed Faris Eş-Şıdyak tarafından 31 Mayıs 1861'de yayımlandı. Sadece Suriye'de değil, aynı zamanda diğer Arap eyaletlerinde, Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Hindistan, Çin ve hatta Güneydoğu Asya adaları ile Orta Asya'da da etkiliydi. 1883'e kadar İstanbul'da yayım hayatına devam etti. Bu tarihte gazete idaresi Kahire'ye nakledildi. 1884'te gazete kapatıldı. (Shahenda A. Thabet, **II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Arapça Basım (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun), İstanbul, 2013, s.36-38)

⁹³ "Journal de Constantinople" gazetesi yerinel1866'da günlük yayımlanmaya başladı. (H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.34)

⁹⁴ John Laffan Hanly ve Henry Hanly kardeşler tarafından çıkarılan bu gazete, 1875'te "Stamboul" adıyla Fransızca yayımlanmaya başladı. Cumhuriyet döneminde gazeteye "İstanbul" adı verildi. 1964'te kapatıldı. (O. Koloğlu, "Türkçe Dışı Basın", s.95)

⁹⁵ İzmir'de ünlü Ermeni gazeteci İstapan Oskan tarafından Fransızca neşredilmekteydi. (Kevork Pamukciyan, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar II, Ermeni Harfli Türkçe Metinler**, Aras Yay., İstanbul, 2002, s.144)

⁹⁶ Fener Rum Patrikhanesi'nin sözcülüğünü yapmaktaydı. (Orhan Koloğlu, **Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., 2010, s.33)

⁹⁷ 1871'de Aeron de Yosef Hazan tarafından "Eszeranza" adıyla çıkarılan gazete, 1874'te isim değiştirerek "La Buena Esperenca" adını aldı. Dili İspanyolca ve İbranice karışımı olan Ladino dili idi. 1914'e kadar yayımlandı. (G. Ender Hazan, **İzmir Jews 1600-2000**, İzmir, 2015, s.78)

⁹⁸ İki dönemde yayımlandı: 1875-1896 arasındaki İngilizleri desteklediği dönem, 1896-1964 arasındaki Fransız çıkarlarını savunduğu dönem. İlk dönemde Hanly kardeşler ile Edouard Chester, ikinci dönemde ise Regis Delbeuf ve Pierre Le Goff tarafından çıkarıldı. (Sezai Arusoğlu, **Türkiye'de Fransızca Basım**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. M. Niyazi Öktem), İstanbul, 1988, s.17-18)

⁹⁹ İstanbul'da dönemin İran Büyükelçisi Muhsin Han Muîn-ül mülk'ün teşvikiyle yayımlanan ilk farsça gazetedir. Gazetede İran'ın sosyal hayatı ile siyasi, sanat ve edebi faaliyetleri hakkında yazılar yayımlandı. Ayrıca Avrupa'daki gelişmeler de kamuoyuna aktarıldı. Bazı yazılarından dolayı Babîâli tarafından 1896'da süresiz olarak kapatıldı. (Rıza Kurtuluş, "Ahter: 1876-1896 Yıllarında İstanbul'da Yayımlanan İlk Önemli Farsça Gazete", **TDVİA**, I, s.56-57)

B- TANZİMAT DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1839-1876)

Bu dönemde Türkçe resmi ve özel gazetelerin yayımlandığı görülmektedir. Bu dönem Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876)'in padişahlık yıllarını kapsamaktadır. Tanzimat dönemi birçok bakımdan dikkat çekicidir.

I- Tanzimat Dönemi Türk Basını (1839-1876)

1831'de Takvim-i Vekâî'nin yayım hayatına başlamasından sekiz yıl sonra 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte gazetecilik sektörü de gelişmeye başladı. Bu nedenle Türkiye'de 1839-1876 arasındaki döneme “*ilk gazeteli dönem*” ya da gazeteciliğinin “*Tanzimat Dönemi*” adı verildi.¹⁰⁰

Tanzimat Dönemi aydınları batıdaki düşün çevrelerinden etkilendi. Basın mensupları için de aynı durum geçerliydi. Bu dönemin Türk basınının karakteristiğini şöyle özetlemek mümkündür: Ülkedeki iç siyasi gelişmeler hakkında bilgi vermek, yabancı gazetelerden çeviriler yapmak, Padişah icraatlarını ve üst bürokrasi ile ilgili tayin ve terfi işlemlerini halka duyurmak, sosyal, ekonomik ve ticari gelişmeleri değerlendirmek ve okuyucu mektupları yayınlamak.¹⁰¹

Türkiye'de yayımlanan ilk gazeteler Tanzimat Dönemi'nin ürünleri idi. Yayımlanan yazılar basın ile ilgili hukuki düzenlemeleri de beraberinde getirdi. Sansür uygulandı ve basın-yayım devlet kontrolü altına alınmaya çalışıldı.

1- Matbaalar Nizamnamesi (1857)

On maddeden oluşan bu nizamname 15 Şubat 1857'de yürürlüğe girdi. Buna göre kitap ve broşürler basılmadan önce sansür edilebilecekti. Bu dönemde basımla ilgili her türlü “şey” kayıt altına alındı. Devlet bu tüzükle ruhsatsız ve gizli açılan basımevlerinin de kontrolünü sağlayacaktı. Nizamnamenin 1. Maddesi'ne göre İstanbul'da basımevi açacak olan kişiler, Meclis-i Maarif ve Zaptiye'nin incelemelerinden sonra haklarında olumsuz bir durum yoksa Sadrazam'ın izni ile faaliyete geçebilecekti. 2. Madde'de bu hakkı kazananlara “*sened-i mahsus*” ya da bir izin belgesi veriliyordu. Diğer illerde açılacak basımevleri ise valilerden izin alınacaktı. 3. Madde'ye göre ise bir sakıncası olmayanlar Meclis-i Maarif tarafından tutanakla Sadrazamlık makamına sunulacak gerekli izin çıkarsa basım yapabilecekti. 4. Madde yabancılar ile ilgiliydi: Yabancılar, Hariciye Nezareti'nden izin almak koşuluyla

¹⁰⁰ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.18.

¹⁰¹ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.251.

basımevi açacaklardı. 5. Madde'nin belirttiği üzere başvurusu kabul edilmeyip gerekli ruhsatı alamayanlar kitap ve risale basımı yapamayacaktı. Nizamnamenin 6. Maddesi yine yabancıların gazete basımıyla ilgili şu ibareyi vurguluyordu: “*Kezalik düvel-i ecnebiye tebasından olup da gazete tab’ etmek isteyenler dahi Hariciye Nezareti’nden izin ve ruhsat-ı havi sened almadıkça basmahane küşad edemeyeceklerdir*”. 7. Madde’de Osmanlı Devleti ve toplumunu olumsuz etkileyen kitap ve broşürlere el konulacağı ifade edilirken, 9. Madde’de nizamnameye uymayan basımevlerinin kapatılacağı ve kendilerinin de cezalandırılacağı vurgulanmaktaydı.¹⁰²

2- Ceza Kanunnamesi (1858)

1810’da hazırlanan Fransız Ceza Kanunu’ndan tercüme edilerek uyarlanan bu kanunname; 138., 139. ve 213. maddeleri basınla ilgiliydi. 138. Madde’de Padişah, hükümet ve gayrimüslimler aleyhinde gazete ve diğer basılı kaynaklarda olumsuz yayım yapanlar hapis ve para cezası ile cezalandırılacaktı.¹⁰³ Kanunun 139. Maddesi’nde ise edepsiz resim ve tasvir yapanlar ile ahlaka aykırı yazılar yayımlayanlara 1 ile 5 mecdiye altını arasında para cezası uygulanacaktı.¹⁰⁴ 213. Madde ile de başkaları hakkında asılsız haber yapan afiş ve yayımlar fiili olarak yasaklanıyordu.¹⁰⁵

3- Matbuat Nizamnamesi (25 Kasım 1864)

Bu nizamname ile basının hukuki anlamda sınırları belirlendi. 17 Şubat 1852’de III. Napolyon (1852-1870) tarafından Fransız basınına denetim altına almak için çıkarılan tüzük örnek alınarak hazırlandı. 1909’a kadar yürürlükte kalan ve otuz beş

¹⁰² **Düster**, 1/II, İstanbul, 1928, s.227-228.

¹⁰³ 138. Madde: “*Devlet-i Aliyyenin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda saltanat-ı seniyye ve erbab-ı hükümet ve tebaa-i saltanat-ı seniyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap ve evraki muzirre tab ve neşrine mütecasir olan kimselerin iptida bastırmış olduğu şeylerin zaptiyle derece-i cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapatıldıktan sonra on mecdiye altınından elli mecdiye altınına kadar cezayı nakdi ahz olunur*”. (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, A.DVN.MKL. Kutu(K):74.Gömlek(G):31.)

¹⁰⁴ 139. Madde: “*Âdâb-ı umumiyye muhalif olarak nazma ve nesre hezl ve hicve dair şeyleri veyahut edepsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşr eden kimseden bir mecdiye altından beş mecdiye altına kadar mücâzât-ı nakdiye alınır ve yirmidört saatten 1 haftaya kadar haps olunur*”. (**BOA**, A.DVN.MKL.K:74.G:31); Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul, 1990, s.19.

¹⁰⁵ 213. Madde: “*Bir adamın sahihan mürtekeb olmuş olması lazım gelse mücâzât-ı kanuniyeyi davet edecek cürmü ve halkın nefretini mücip olacak şeyleri diğer bir şahıs kendisine bir cemiyette lisanen veyahut el yazısı veya basma kâğıt talik ve neşr ile idare-i memurin-i devlet hakkında müfteriyata tasaddi eder ve şahsi merkumun bu isnadâtı tebeyyün eyler ise azv olunan maddenin faili hakkında kanuna tertib edecek ceza aynıyle müfteri hakkında icra olunur fakat kanuna ve nizama hükümet-i ihbar ve kuvvat etmesin davayı hukuk eylemek bu kaideden müstesnadır*”. (**BOA**, A.DVN.MKL.K:74.G:31).

maddeden oluşan bu tüzüğün 1. Maddesi'nde gazete yayımlayabilmenin şartının hükümetten izin belgesi almak olduğu belirtiliyordu. 9. Madde'de ise yabancı ülkelerde basımı gerçekleştirilen ve Osmanlı Devleti hakkında olumsuz haber yapan gazetelerin ülkeye girmesi yasaklanmıştı. 10. ve 34. maddeler ise suç ve cezalar ile ilgiliydi.¹⁰⁶ Ön sansür kaldırılarak Osmanlı basınının Avrupaî düzeye ulaşması amaçlandı. Bu da Türk basınının gelişimini sağladı. Yabancı basında bazı sınırlamalar getirilerek, kapitülasyonların basına yansması engellendi.¹⁰⁷

4- Âli Kararname (12 Mart 1867)

Bu kararname ile Osmanlı basınına yeni bir sansür anlayışı getirildi. Hükümete gazete kapatma yetkisi tanınarak basına karşı sıkı tedbirler alındı. Amaç hükümet aleyhindeki yayımları engellemektir. 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin getirdiği özgür basın ortamı Âli Kararname ile son buldu. Bu kararname ile bazı muhalif gazeteler kapatıldı. Bunlar; “*Muhbir, Utarit, Ayine-i Vatan, İbret, Hadika, Şark, Hülasat-ül Efkar, Hayal, Diyojen*” idi. Kararname 1909'a kadar yürürlükte kaldı.¹⁰⁸

5- Âli Kararname (11 Mayıs 1876)

Matbuat Nizamnamesi ile kaldırılan ön sansür uygulaması bu kararname ile tekrar uygulanmaya başlandı. Bu devlet tarafından uygulanan ilk resmi sansür uygulamasıydı. Bu nedenle bu kararnameye “*Sansür Hakkında Âli Kararname*” adı da verilmektedir. Buna göre her gazete basılmadan önce ön kontrolden geçirilecek uygunsa yayımlanabilecekti. Uygun değilse, gazetede ki haber ve yazılarda sansür uygulanacaktı.¹⁰⁹ Buna yurt dışından gelen gazeteler de dâhil edildi. Ön kontrol ve sansür uygulaması Matbuat Dairesi ve valiliklerce yapılıyordu.¹¹⁰

¹⁰⁶ BOA, A.DVN.MKL.K:5.G:9.

¹⁰⁷ O.Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s.77.

¹⁰⁸ Kanunda belirtilen sansür uygulaması uygulamada temelli kaldırılmamıştı. Gazetelerde çıkan haberler denetlenmeden yayınlanırsa, sansür memurları tarafından belirli yerleri sansürlenmekteydi. Bu nedenle gazete sahibi çıkan olayın doğruluğunu gazetede yayımlamadan önce denetlemeli ve kontrol ettirmeliydi. Sonraki süreçte devlet bunu bir düzene oturtmak için bazı tedbirleri almak zorunda kalacaktı. (BOA, DH.MKT.K:520.G:68); Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür I*, İstanbul, 2000, s.5-7.

¹⁰⁹ H.Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, s.49.

¹¹⁰ O.Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s.92; Bu kanunla birlikte sansür uygulamasında bazı gereksiz durumlar da ortaya çıkmaya başladı. Özellikle bazı sansür memurlarının gazetelerdeki haberleri “keyfi” olarak sansürlemeye çalışması bu durumun temel nedeniydi. Konu ile ilgili olarak “*Tercüman-ı Hakikat*” gazetesini yönetimi tarafından 1889'da Padişah'ın özel kalem müdürlüğü olan Mabeyn-i Hümayun-ı Mülukane Başkitâbet-i Celîlesi'ne gönderilen şikâyet yazısı dikkate değerd. Yazıda yapılan bu işlem “*bütün matbaa halkının boş bir zahmete sokulması*” olarak değerlendiriliyordu. (BOA, Y..PRK.AZJ.K:16.G:57)

II- Osmanlı Devleti'nde Türkçe Yayımlanan Gazeteler (1831-1862)

1- Takvim-i Vekâyi (1 Kasım 1831)

İlk resmi Türkçe gazete idi. Hükümetin yaptığı faaliyetleri halka duyurmak için kuruldu. Başlangıçta toplumu bilinçlendirmek ve aydınlatmak gibi bir amacı olmamasına rağmen zamanla bu niteliği de kazandı. II. Mahmut tarafından desteklenen “*Takvim-i Vekâyi*”, Süleymaniye Camisi ile Üniversite bahçesi arasında bir konakta yayımlanmaktaydı. Gazetenin başında Mekke Kadılığı yapmış Esat Efendi bulunuyordu. Gazete, Tanzimat Dönemi aydın ve bürokratik kadrolarının yetişmesinde etkiliydi. 1860’tan itibaren resmi gazete olarak 4 Kasım 1922’ye kadar yayımlandı.¹¹¹

2- Ceride-i Havadis (31 Temmuz 1840)

Türkiye’de özel çaba ve sermaye ile basımı yapılan ilk Türkçe gazete idi.¹¹² “*Morning Herald*” adlı İngiliz gazetesinin muhabiri olan William Churchill tarafından yayımlandı. Dış haberlere öncelik verilen gazetede batı parlamenter sistemine ait haberlere ve edebi çevirilere yer veriliyordu. Yarı resmi olan bu gazetede ilk olarak ölüm ilanları yayımlandı. 1864’te Churchill’in ölümünden sonra 27 Eylül 1864’te gazete kapatıldı.¹¹³

3- Tercüman-ı Ahval (21 Ekim 1860)

Türkler tarafından yayımlanan ilk özel Türkçe gazete idi. Ağâh Efendi ve Şinasi tarafından 21 Ekim 1860’ta yayımlandı. Gazete iç ve dış siyasi gelişmeler ile birlikte sosyal ve ekonomik haberlere de yer veriyordu. Ayrıca edebi yazılar da vardı. Liberal

¹¹¹ İlk sayısı iki sayfa mukaddimesi ile toplamda on sayfadan oluşmaktadır. Mukaddimedede tarihin gerekli olduğu, İbn Kesir, İmam Süyûti, İbn Cevzî, Kadı Beyzavî ve İbn Haldun gibi müfessirlerin tarihin İslamiyet için önemini belirttiklerini ve gazetenin şeriata aykırı olmadığı ifade edilmektedir. (**Takvim-i Vekâyi**, 1 Kasım 1831); M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.175; H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.5-7.

¹¹² “*Ceride-i Havadis*”in mukaddimesinde gazetenin, okuyucularını bilmedikleri konularda bilgilendireceği, diğer ülkelerin durumları hakkında ve özellikle de sanayi ve ticaret konularında okuyuculara bilgi vereceği ifade edilmektedir. Gazetenin ilk sayfasında dâhili haberler, diğer sayfalarında ise yurt dışındaki haberlere ve ilanlara yer verilmekteydi. (**Ceride-i Havadis**, 31 Temmuz 1840)

¹¹³ II. Mahmut döneminde İngiliz aileleri Kadıköy tarafına yerleşmeye başlamıştı. Halkın tepki göstermesi üzerine bu aileler Muhafız Paşa tarafından Beyoğlu’na naklettirildi. William Churchill Kadıköy’de avlanmak istediğini Paşa’ya söyleyip ondan izin aldı. Burada avlanırken Defterhane Kâtibi Necati Efendi’nin oğlunu yaralayınca tutuklanarak tersanede hapsedildi. Ancak bu olay kapitülasyonlar ve yabancı azınlıklara tanınan dokunulmazlık hakkının ihlal edildiği gerekçe gösterilerek İngiliz Elçiliği’nce protesto edildi. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Churchill’in serbest kalmasını sağladı. Ayrıca O’na bir adet pırlantalı nişan, zeytinyağı ihracı için ferman ve Türkçe gazete çıkarma izni verildi. (M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.181-183)

eğilimli bir gazete olmakla beraber, toplumun siyasal uyanışında da etkiliydi. Hükümeti eleştiren yazılarından dolayı 11 Mart 1866'da kapatıldı.¹¹⁴

4- Tasvir-i Efkâr (27 Haziran 1862)

Bu adın verilmesinin nedeni Şinasi'nin bir "*fikir gazetesi*" çıkarma isteğinden dolayı idi. Bu nedenle de gazeteye "*Fikirlerin Belirtilmesi*" anlamına gelen "*Tasvir-i Efkâr*" adı verildi. Okuyucuların düşüncelerini yansıtan yazılara yer verilmesi de önemli bir yenilikti. Gazetenin amacı ilk sayıda da belirtildiği üzere halkın kendine faydalı olanı düşünmesini ve kendi sorunlarını çözmesini sağlamak idi. Ayrıca "*düşünce özgürlüğü, halk oylaması*" ve "*halk ile aydın arasında köprü kurulması*" görüşlerini de savunuyordu. Bu da gazetenin bazı çevrelerin tepkisini üzerine çekmesine sebep oldu. Yaşanan gelişmeler "*millet*" kavramını yazılarında ilk kullanan Şinasi'nin 1865'te Paris'e kaçmasına neden oldu.¹¹⁵

Dönemin gazeteleri aydın çevreler ve okurlar üzerinde etkiliydi. Türkçe basılan resmi, yarı resmi ve özel gazeteler sayesinde Türk aydını "*Batı Liberalizm*"i ile tanışmaya başladı. Bu ve benzeri görüşleri savunan yeni gazeteler ve basımevleri kuruldu. Edebiyatta Farisi yazım stili terk edildi. Montesquieu ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürlerin kitapları Türkçeye çevrildi. Osmanlı Devleti Avrupa'yı tanımaya çalıştı. Sultan Abdülaziz (1861-1876) Avrupa gezisine çıkarak Viyana, Paris ve Londra'ya gitti. Böylece Avrupa'yı ziyaret eden ilk Osmanlı Padişahı oldu.¹¹⁶ Osmanlı Devleti'nde yayımlanan gazetelerden bazılarının dili, basım yeri ve yayım yılı şöyle gösterilebilir:

Gazete Adı	Dili / Basım Yeri	Yayım Yılı
Vakayi-i Mısriye ¹¹⁷	Türkçe-Arapça/Kahire	1828

¹¹⁴ H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.10-12; İlk sayının mukaddimesinde gazetenin başta iç ve dış haberler olmak üzere eğitici ve halkı bilgilendirici olduğu ifade edilmektedir. Herkesin anlayabileceği bir dilde hazırlandığı vurgulanan gazetenin haftada bir kez sadece Pazar günleri yayımlanacağı verilen bilgiler arasındadır. (**Tercüman-ı Ahval**, 21 Ekim 1860)

¹¹⁵ İlk sayıda yayımlanma amacı şu ifadelerle belirtilmekteydi: "*Havadis ve maarife dair Osmanlı gazetesi. Bir nüshası 1 kuruştur. Haftada iki defa İstanbul'da tab' ve neşr olunur*". Şinasi ilk sayıda mukaddimede okuyucuların istedikleri bilgileri sadece gazetelerden öğrenebileceklerini ve gazetelerin "*uygar ülkeler*" için lüzumlu yayımlar olduğunu belirtmekteydi. İlk sayfada dâhili haberlere yer verilirken, ikinci sayfasında harici haberler dikkate değerd. (**Tasvir-i Efkâr**, 27 Haziran 1862); M. Nuri İnügür, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.195-198.

¹¹⁶ O. Sander, **Siyasi Tarih...**, s.311.

¹¹⁷ Mehmet Ali Paşa tarafından Kasım 1828'den itibaren çıkarılan ilk Türkçe-Arapça gazete idi. Türkçe olmasının nedeni yöneticilerin Türk olmasından kaynaklanıyordu. Kuruluş amacı Mısır'ın tarım,

Ruzname-i Ceride-i Havadis ¹¹⁸	Türkçe/İstanbul	1864
Muhbir ¹¹⁹	Türkçe/İstanbul-Londra	1866-1868
İşkodra	Türkçe/İşkodra	1868
Basîret ¹²⁰	Türkçe/İstanbul	1869-1878
Diyojen ¹²¹	Türkçe/İstanbul	1870-1873
İbret ¹²²	Türkçe/İstanbul	1870-1873
İnkılâp ¹²³	Türkçe/Cenevre	1870
Medeniyet	Türkçe/İstanbul	1874-1877
İstikbal	Türkçe/İstanbul	1875-1876
Vakit	Türkçe/İstanbul	1875-1884

hayvancılık ve sanayi alanında gelişimini sağlamaktı. Ayrıca devlet memurlarının bilgilendirilmesi ve merkezden kontrolü için de kullanıldı. (O.Koloğlu, **Osmanlı Dönemi Basımının İçeriği**, s.6-8)

¹¹⁸ W. Churchill'ın ölümünden sonra oğlu Alfred Churchill tarafından 27 Eylül 1864'te çıkarılmaya başlandı. Başlangıçta “*Ceride-i Havadis*” gazetesinin eki olarak çıkan bu gazete “*Tercüman-ı Ahval*”a rakip olarak yayımlandı. (M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.184)

¹¹⁹ Yönetimi Ali Suavi'ye ait olmasına rağmen sahibi Filip Efendi idi. Osmanlı Hükümeti'ni eleştiren yazıları yayımlaması, “*Milli Meclis*” düşüncesini savunması ve okuyucuların gönderdiği mektuplar aracılığıyla hükümete sorular sormasından dolayı kısa sürede politik kesimin tepkisine neden oldu. 27 Mayıs 1867'de kapatıldı. 1867-1868 arasında Londra'da yayımlandı. (H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.18-19)

¹²⁰ 22 Ocak 1869'da İstanbul'da “*Basiretçi*” lakabıyla anılan Ali Efendi tarafından bir fikir gazetesi olarak günlük –Cuma ve Pazar günleri dışında- yayımlanmaya başlandı. Gazete başlığının altına ilk kez “*Milli Gazetesi*” cümlesi eklendi. Ali Efendi 1870-1871 Fransa-Prusya savaşında Prusya'yı destekleyen yazılar yayımladı. Bunun üzerine Bismark, Ali Efendi'yi Prusya'ya davet ederek ona yeni baskı makineleri hediye etti. Bu nedenle “*Basiret*” gazetesi yabancı bir devletten para ve araç yardımı gören ilk gazetedir. Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'yı eleştiren yazıların ve Çırağan Vakası'ndan bir gün önce Ali Suavi'nin gönderdiği yazının yayımlanması sonrası Ali Efendi, Kudüs'e sürgün edildi ve gazete 20 Mayıs 1878'de kapatıldı. (Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yay., Ankara, 2011, s.59; <https://islamansiklopedisi.org.tr/ciragan-vakasi/> E.T: 31.01.2023)

¹²¹ Kayserili Rum asıllı Theodor Kasap tarafından 24 Kasım 1870'te çıkarılan ilk Osmanlı siyasi mizah ve hiciv gazetesi idi. Adını Sinop'ta yaşamış Yunanlı Filozof Diogenes alan gazete başlangıçta Fransızca, Rumca ve Ermenice olarak yayımlandıysa da daha sonra tamamen Türkçe çıkmaya başladı. Padişah ve Hükümet'e yönelik hiciv yazıları ve fıkralardan dolayı 10 Ocak 1873'te kapatıldı. (Hamdi Özdiş, **Osmanlı Mizah Basımında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)**, Diyojen ve Çaylak Üzerine Bir Araştırma, Libra, İstanbul, 2010, s.81, 88)

¹²² 1870'te yayımlanmaya başlayan bu gazetenin sahibi Ermeni kökenli Aleksan Sarrafyan Efendi idi. Gazetede haber yönlü yazılardan çok felsefi ve eleştiri yönlü yazılar tercih ediliyordu. Yazıların pek çoğu Namık Kemal'e aitti. Gazetenin amacı siyasi ve sosyal olayları analiz ederek kamuoyunu bilgilendirmektir. “*Özgürlük, vatan, adalet, eşitlik*” gibi kavramlar kullanılarak Osmanlı Hükümeti eleştirildi. Ayrıca Meşrutiyet fikrinin ortaya çıkmasında da etkili oldu. “*Vatan yahut Silistre*” adlı tiyatro oyununun tefrihası gazetede yayımlanınca Namık Kemal Magosa'ya sürgün edildi. 5 Nisan 1873'te gazete kapatıldı. (H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.21)

¹²³ 1 Mayıs 1870'te Cenevre'de Mahmut Nedim Paşa'nın oğlu Mehmet Bey ile Hüseyin Vasfi Paşa tarafından çıkarılmaya başlandı. Sadece beş sayı yayımlandı. Gazetede çıkan yazılar, Osmanlı Devleti'nin mali durumundaki kötü gidişatın nedeninin Abdülaziz'e dayandırılıyordu. Gazetede “*La Revolution*” Fransızca alt başlığı altında “*Müslüman Demokrasinin Yayın Organı*” anlamına gelen “*organe de le democratie musulmane*” yazısı da vardı. Gazete adını başlığın sağ ve sol köşesinde Arapça ve Fransızca olarak tercümesi yapılan Şuara Suresi'nin 227. Ayeti'nden alıyordu: “*Nihayet zulme gömülenler, nasıl bir inkılâpla devrileceklerini günü gelince öğrenecekler*”. (M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.227.; **İnkılâp**, 28 Nisan 1870)

C- I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1876-1908)

Bu dönemin en belirgin özelliği basının halk tarafından benimsenmesi idi. Aynı zamanda bürokratik kesimin de basın-yayım faaliyetlerine oldukça önem vermesi başka bir özelliği idi. 20 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirildi.¹²⁴ Yerine aynı gün Abdülaziz'in yeğeni V. Murat (Mayıs 1876-Ağustos 1876) tahta çıkarıldı.¹²⁵ O'nun üç ay padişah olduğu bu dönemde basın-yayım alanında özgür bir ortamın oluştuğunu söylemek mümkündür. Önceden süresiz kapatılan gazeteler bu dönemde tekrar açıldı. Sürgün edilen gazete sahipleri ve yazarlar ülkeye tekrar geri dönebildi. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi ve V. Murat 31 Ağustos 1876'da tahttan indirildi.¹²⁶ Yerine küçük kardeşi II. Abdülhamit tahta çıkarıldı ve Abdülhamit'in başa geçmesi dolayısıyla çeşitli törenler düzenlendi.¹²⁷

II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) meşruti sisteme geçişin ilk evresi olması bakımından önemli idi. Nitekim bu dönemde 7 Şubat 1831 tarihli Fransa Cumhuriyet Anayasası'ndan yararlanılarak ilk Osmanlı Anayasası olan "*Kânûn-ı Esâsî*" hazırlandı ve 23 Aralık 1876'da Meclis-i Âyan ve Meb'usan tarafından kabul edildi. Anayasa'nın 12. Maddesi basın ile ilgiliydi. Basın-yayım faaliyetlerinin kanunlara uyulması şartıyla serbest olduğu dile getiriliyordu.¹²⁸ Ancak önceki basın kanunlarının kaldırılmamış olması da dikkat çekiciydi. Çünkü bunlar basının özgür olmadığını hatırlatır nitelikteydi.¹²⁹

Kânûn-ı Esâsî'nin ilanından sonra önceki basın kanunlarının yeterli olmadığı kanaatinde olan II. Abdülhamit, yeni bir kanunun çıkarılmasını Sadrazam Mithat Paşa'dan istedi. Mithat Paşa basın kanununun hazırlanması için bir komisyon kurdurdu. Basınla ilgili hazırlanan yeni tasarı 25 Nisan 1877'de Meclis-i Meb'usan'a sunuldu. Dört bölümden ve elli bir maddeden oluşan bu tasarı yapılan tartışmalardan sonra 2

¹²⁴ Midhat Paşa Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için Şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye gerekçeli bir fetva hazırlattı. Fetvada Sultan Abdülaziz'in devlet yönetiminden bihaber olduğu, dünya ve din işlerini birbirine karıştırdığı ve "*mülk-ü milleti tahrib*" ettiği ifade edilmekteydi. (BOA, Y.EE.K:21.G:28)

¹²⁵ Tahttan indirilen Abdülaziz, yeni Sultan V. Murat'a tebrikini de içeren bir tezkere gönderdi. Tezkeresinde kendisini "*eliyle silahlandığı askerlerin tahttan indirdiğini*" belirterek Sultan V. Murat'ı ve Abdulmecid hanedanını tebrik etmekteydi. (BOA, Y.PRK.NMH.K:1.G:1)

¹²⁶ Ziya Nur Aksun, **II. Abdülhamid Han**, Ötüken Yay., Ankara, 2010, s.13.; Cevdet Küçük, "*Murad V*", **TDVİA**, XXXI, 2020, s.183-185; Mithat Paşa'nın 29 Ağustos 1876'da isteği üzerine Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından hazırlanan fetvada Sultan'ın tahttan indirilme nedeni olarak V. Murat'ın akıl ve ruh sağlığının yerinde olmadığı gerekçe gösterilmekteydi. (BOA, Y.PRK.BMŞ.K:1.G:2)

¹²⁷ BOA, Y.PRK.TKM.K:1.G:19.

¹²⁸ 12. Madde: "*Matbuat kanun-ı dairesinde serbesttir*". (Düster, Matba-i Amire, İstanbul, 1878, s.5)

¹²⁹ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.254-255.

Mayıs'ta kabul edildi.¹³⁰ Matbuat Kanunu'nun Birinci Bölümü, basımevlerinin kuruluş ve işletilmesi; İkinci Bölümü, süreli yayım ve gazeteler; Üçüncü Bölüm, basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara uygulanacak cezalar; Dördüncü Bölüm ise basınla ilgili davaların görüşüleceği mahkemeler ve duruşma usulleri hakkında bilgi veriyordu.¹³¹

1877 tarihli Matbuat Kanunu ilk basın kanunu özelliği taşımaktaydı. Kanuna göre gazete yayımlamak için Hükümet izni gerekiyordu. Bu izin belgesi Matbuat Dairesi ve valiliklerce verilecekti. Meclis'teki tartışmalarla ilgili olumsuz yorum ve anlatımların yayımı yasaktı. Ayrıca devlet ve halkın güvenliğini tehdit eden yazıları paylaşan gazeteler süresiz kapatılacaktı. Sorumlular bir ile üç yıl arasında hapisle cezalandırılacaktı.¹³²

Kânûn-ı Esâsî'de kanunlar önünde eşitlik, herkesten eşit vergi alınması, kişi dokunulmazlığı, liyakat temelli memuriyet ile basın ve ibadet özgürlüğü gibi bazı haklar getirildi. Ancak Padişah'ın da bir takım hakları vardı. Buna göre Padişah olağanüstü durumlarda Meclis-i Meb'usan'ı kapatabilecekti.¹³³ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının başlaması ve bu savaş sonunda devletin yenilgiye uğraması üzerine, II. Abdülhamit kendisine Anayasa'nın verdiği hakkı kullanarak anayasayı feshetti. 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı tatil ederek sıkıyönetim ilan etti.¹³⁴

Meclis'in kapatılmasıyla birlikte basınla ilgili bir takım yasaklamalar da beraberinde geldi. Bu yasaklamalar sansür olarak görüldü. Bunlar sırasıyla; Türkçe ve azınlıkların dilleriyle yayımlanan gazetelerin sansürü, Türkiye'de ve dışarıda yabancı dillerde basılan gazetelerin sansürü, yerli ve yabancı kitap sansürü idi.¹³⁵ Bu uygulamalardan önce 1878'de bir Sıkıyönetim Nizamnamesi çıkarılarak basın üzerinde de denetim kurulmaya başlandı.¹³⁶ Bu amaçla da 1880'de "*Encümen-i Teftiş ve Muayene*" adlı bir heyet kuruldu. Heyet basımına izin verilen ve yasaklanan kitap ve dergiler için bir liste yayımladı.¹³⁷ Bu tarihten itibaren uygulanan sıkı denetim ve sansür

¹³⁰ 2 Mayıs 1877'de kabul edilen kanun 12 Mayıs'ta Ayan Meclisi'nden geçti. Matbuat Kanunu, II. Abdülhamit'in onayına sunulduysa da mizah gazetelerinin yasaklanması ve gazete çıkarmak için devlete verilmesi istenen garanti parasının Meclis'te kabul edilmemesinden dolayı tasarımı onaylamadı. Bu nedenle de yürürlüğe giremedi. (H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.57)

¹³¹ H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.52.

¹³² M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.257-258.

¹³³ Hüseyin Aykol, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.53.

¹³⁴ BOA, Y.EE.K:71.G:41; A. Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, s.51

¹³⁵ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.261-262.

¹³⁶ Kanun-ı Esâsî'nin 113. Maddesi gereği Padişah'ın meclisi geçici olarak fesih etme yetkisi vardı: "*Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır*". (S. Kili, Ş. Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000, s.43).

¹³⁷ BOA, Y.PRK.MF.K:3.G:51; H. Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.59.

aydın çevrelerde tepkiye neden olmasına rağmen, uygulamada herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktı. 1897’de Maarif Vekâleti’ne bağlı olmak üzere “*Tedkik-i Müellefat*” komisyonu kuruldu. Maarif Nazırı’nın Başkanlığı’nda beş üyeden oluşan bu komisyon “*Encümen-i Teftiş ve Muayene*”den geçen ve siyasi olmayan Arapça, Türkçe, Farsça kitapların ve Türkçe piyeslerin denetim ve sansüründen sorumlu idi.¹³⁸

Bu dönemin belirgin bir özelliği de II. Abdülhamit tarafından uygulanan İslamcı politikanın basın ve yayım organlarında da etkisini göstermesiydi.¹³⁹

II. Abdülhamit Dönemi’nde basında uygulanan sansür ve bazı yasaklamalar yurt dışında yayımlanan gazetelerde de eleştirildi. Bu yazılara Osmanlı coğrafyasından da destek verildi. Bu da 1900’den itibaren yasaklı gazete ve süreli yayımların Osmanlı sınırlarından girmesini kolaylaştırdı. Yenilikçi gençler ile aydınlar üzerinde oldukça etkili oldu.¹⁴⁰ Özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından sonra bu etki artacak ve 27 Nisan 1909’da II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesine kadar devam edecekti.¹⁴¹ I.Meşrutiyet Dönemi yayımlanan bazı gazeteleri dili, basım yeri ve yayım yılına göre şöyle sıralayabiliriz:

Gazete Adı	Dili / Basım Yeri	Yayım Yılı
Vakit ¹⁴²	Türkçe/İstanbul	1875-1884
Sabah ¹⁴³	Türkçe/İstanbul	1876-1922

¹³⁸ BOA, Y.MTV.K:57.G:5; İsmail Eyyupoğlu, **Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi (Seçilmiş Haberler 1938-1950)**, Fenomen Yay., Ankara, 2020, s.11.

¹³⁹ II. Abdülhamit’in basın politikası içerdeki parçalanmayı önleyerek, dışarıya güçlü bir devlet izlenimi verme düşüncesinden ileri gelmekteydi. Basında tam liberalizm uygulanmadığı için devlet otuz yıl daha devam ettirilebildi. Bu süreç Osmanlı toplumu içindeki Türk ve Müslüman aydınlar için düşünsel anlamda “*kendini yenileme ve ortaya çıkma*” imkânı sağladı. Ancak ondan öncekilerde olduğu gibi sonrakilerin yönetiminde de tam basın özgürlüğü gerçekleştirilemedi. (Orhan Koloğlu, “*II. Abdülhamit’in Basın Karşısındaki Açmazı*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1985, s.82-84)

¹⁴⁰ Ali Gevgili, **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yay., İstanbul, 1990, s.68, 78, 82.

¹⁴¹ İ. Eyyupoğlu, **Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi**, s.12.

¹⁴² “*Vakit*” gazetesi 26 Mayıs 1875’te Diyarbakırlı Filip Efendi (1828-1900) tarafından İstanbul’da Kemalpaşazade Lastik Said Bey’in başyazarlığı altında yayımlanmaya başladı. (İlhan Yerlikaya, “*Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakit Gazetesi’nde (1875-1884) İlan ve Reklamlar*”, **Marmara İletişim Dergisi**, VIII/8, (Ekim-1994), s.201-203); Yaz-kış ayağına lastik “*pabuç*” giyindiği için bu isimle anılır. (Y.N)

¹⁴³ İstanbul’da ciltçilik yapan Papadopulos adlı bir Rum tarafından 8 Mart 1876’da yayımlanan gazetenin başyazarı Şemseddin Sami’dir. Basın tarihimizde ilk defa bu gazete dokuzuncu sayısından sonra Miladi tarihi kullanmıştır. 1889’da Mihran Efendi gazeteyi satın almıştır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra gazeteye yeni bir yön vermek amacıyla “*Peyam*” gazetesi ile birleştirilmiş ve Ali Kemal gazetenin başına getirilmiştir. Yeni adı “*Peyam-ı Sabah*” olmuştur. 15 Eylül 1922’de Ali Kemal gazeteden uzaklaştırılınca adı Sabah’a dönüştürülmüştür. Ancak gazete Mihran Efendi tarafından kapatılmış ve kendisi de yurtdışına kaçmıştır. (Bekir Sıtkı Baykal, “*Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi*”, **AÜDTCF Dergisi**, VI/4, (Eylül-1948), s.222; Filiz Ferhatoglu, **Sabah Gazetesinin (1876-1877) İnceleme Açıklamalı İndeks Ve**

Tercüman-ı Hakikat ¹⁴⁴	Türkçe/İstanbul	1878-1924
İstikbal ¹⁴⁵	Türkçe/ İstanbul-Napoli Cenevre-Londra	1879-1895
Tarik	Türkçe/İstanbul	1884-1899
İkdam ¹⁴⁶	Türkçe/İstanbul	1894-1928
Meşveret ¹⁴⁷	Türkçe-Fransızca/Paris	1895-1908
Mizan ¹⁴⁸	Türkçe/İstanbul-Paris- Kahire-Cenevre	1886-1909
Şûrâ-yı Ümmet ¹⁴⁹	Türkçe-Fransızca/Paris-	1902-1910

Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız, İstanbul, 2012, s.9-10.)

¹⁴⁴ Türk basınının en uzun ömürlü günlük gazetelerindendir. İstanbul'da Ahmet Mithat Efendi tarafından yayımlanmaktaydı. Gazete halkı bilgilendirmeyi ve kültür düzeyini yükseltmeyi amaç edindi. Yazarları arasında; Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet İhsan (Tokgöz), Hüseyin Rahmi (Gürpınar) ve Ahmet Rasim gibi tanınmış kişiler vardı. II. Meşrutiyet'ten sonra tarafsız kaldıysa da Halifeliliği savunmaktaydı. Bu nedenle de İttihat ve Terakki karşıtı bir tutum takındı. Ahmet Mithat Efendi 1912'de ölünce, başyazar Ahmet Ağaoğlu oldu. Ahmet Ağaoğlu döneminde İttihat ve Terakki'yi destekleyen bir çizgide yoluna devam etti. (Mehmet Tekin, “*Tercüman-ı Hakikat*”, **TDVİA**, XL, İstanbul, 2011, s.497-498)

¹⁴⁵ Ali Şefkati tarafından on beş günde bir yayımlanmaktaydı. Jön Türklerin sözcülüğünü yaptı. Napoli, Cenevre ve Londra'da basımı yapılarak Türkiye'ye gönderildi. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.134)

¹⁴⁶ Ahmet Cevdet tarafından 5 Temmuz 1894'te yayımlanmaya başlandı. Rotatif baskı (daireli klise ile yapılan) makinesini Türkiye'ye ilk getiren ve bu baskı tekniğini ilk uygulayan gazetedir. Diğer gazetelerden önde gelmesinin nedeni Ahmet Cevdet'in gazetecilikten yetişmiş tecrübeli bir kişi olmasından ileri geliyordu. Yazar kadrosu arasında; Abdullah Zühdü, Ali Kemal, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Sami Paşazade Sezai, Halit Ziya (Uşaklıgil), Ahmet Rasim, Fatma Aliye, Rauf Yekta gibi önemli isimler yer alıyordu. Gazeteye adını veren “*ikdam*” sözcüğü “*gayret ve sebatla çalışma, devamlı çalışarak ilerleme*” anlamlarına gelmekteydi. İlk sayısında gazetenin amacının “*halkı eğitmek, bilgilendirmek, haberdar etmektir*” olduğu dile getirilmekteydi. Ahmet Cevdet, gazetede kullandığı sade Türkçe ile dilin sadeleşmesinde öncü oldu. Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara çizgisinde yayım politikası izledi. Gazete, Cumhuriyet devrimlerinin ve yeni yaşam biçiminin kökleşmesi için büyük çaba gösterdi. 31 Aralık 1928'de ekonomik nedenlerden dolayı kapatıldı. Ahmet Cevdet Bey ise 26 Mayıs 1935'te Ankara'da I. Matbuat Kongresi'ne katıldığı sırada heyecanlanarak kalp krizi geçirdi ve ertesi gün öldü. (Gazanfer İbar, “*Ahmet Cevdet'in Yenilikçi Gazetesi İkdam*”, **Atlas Tarih**, S.54, (Ağustos-Eylül 2018), s.46-51)

¹⁴⁷ Ahmet Rıza tarafından Paris'te 1 Aralık 1895'te yayımlanmaya başladı. İttihat ve Terakki yanlısı bir politika izledi. Yazar kadrosu arasında; Hoca Kadri, Halil Ganem, Abdullah Cevdet, Şerefeddin Mağmûmî ve Mizancı Murat idi. Ahmet Rıza yazılarında Meşrutiyet'i bir ilerleme aracı olarak görmüştür. Osmanlı Devleti aleyhine yazdığı yazılardan dolayı 1898'de kapatılmışsa da, Fransızca basımı 1908'e kadar iki yüz iki sayı olmak üzere yayımlanmaya devam etmiştir. (Azmi Özcan, “*Meşveret*”, **TDVİA**, XXIX, Ankara, 2004, s.396-397; Saliha Şahin, **Osmanlı Devleti'nde Modern Batı Düşüncesinin Söylemsel İnşasında Yazılı Basının Rolü: Meşveret (1895-1898) ve Mizan (1896-1897) Karşılaştırması**, Marmara Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Cem Çetin), İstanbul, 2019, s.99-100)

¹⁴⁸ “*Mizancı Murat*” adıyla bilinen Mehmet Murat Bey tarafından 1886-1909 yılları arasında basımı yapılan “*Mizan*” gazetesi, Jön Türk taraftarı bir yayım politikası takip etmiştir. Murat Bey, II. Abdülhamit'e yakın görüşte olan Ahmet Rıza grubu ile ayrı düşerek, 1897'de Jön Türk hareketinin başına getirildi. Gazete, İttihat ve Terakki Fırkası yayın organı haline geldiyse de, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında aleyhte yazılar yazmaya başladı. Bu da kapatılmasına neden oldu. Mehmet Murat Bey ise 31 Mart Vakası'nın destekçilerinden olduğu iddia edilerek Rodos'a sürgün edildi. Burada hatıralarını kaleme alan Murat Bey, 1913'te çıkan af üzerine İstanbul'a döndü. 15 Nisan 1917'de Anadoluhisari'ndeki yalısında öldü. (Ömer Karaoğlu, “*Osmanlı İktisat ve Maliyesi'ne Yerli Bir Yaklaşım Örneği: Mizan Gazetesi*”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, VIII/2, (Aralık-2013), s.192; S. Şahin, ...**Meşveret**, s.101)

Meşrutiyet'in basın alanında özgür bir ortam getireceği düşünülmüşse de bu gerçekleşmedi. Yine de kamuoyunun belirli bir kesiminde gazetelere sahip çıkıldı. Bu da devletin basın-yayım organları üzerinde kontrol ve denetimi artırmasına neden oldu. Devlet gazeteleri kullanarak Panislamizm politikasını uygulamaya çalıştı. Özel gazeteler Babiâli'nin uygulamalarına yönelik olumsuz eleştirilerden dolayı İstanbul'daki basımevlerini Avrupa'ya taşıyarak bir süre yurtdışında yayım yaptı. Devlet tarafından uygulanan sansür, bu eleştirilerin odağındaydı. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam edecekti.

D- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1908-1918)

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ile anayasal dönem yeniden başladı ve Meclis-i Meb'usan bir kez daha açıldı.¹⁵⁰ Bu haber 24 Temmuz tarihli bütün İstanbul gazetelerinde halka duyuruldu. 25 Temmuz'da ise sansür uygulamalarına son verildi. Ancak bu “özgür ortam” dokuz ay devam edebildi.¹⁵¹

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bazı siyasi gruplaşmalar da başladı. Bunlardan birisi de İttihat ve Terakki Partisi idi. Bu siyasi oluşumun iki önemli yayım organı vardı: “*Tanin*”¹⁵² ve “*Şûrâ-yı Ümmet*”. İttihat ve Terakki Partisi'ne muhalif gazeteler de vardı. Bunlardan bazıları şunlardı: “*Hukuk-u Umumiye, Serbesti, Fedakâran-ı Millet, İkdâm,*

¹⁴⁹ “*Şûrâ-yı Ümmet*” gazetesi Ahmet Rıza'nın öncülüğünde Paris'te hazırlanmış ve Kahire'de yayımlanmıştır, 10 Nisan 1902 ile 12 Mayıs 1910 tarihleri arasında iki yüz yirmi sayı olarak çıkmıştır. Gazete'nin amacı Osmanlı Devleti'ne yabancı müdahalesini engellemek, devletin kötü gidişatını durdurmak ve toplumun genelini reformlar ile aydınlatmaktır. (Sibel Atagün, **Şûrâ-yı Ümmet Gazetesi'ndeki Siyasi Makalelerin Değerlendirilmesi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Fatma Ürekli), İstanbul, 2019, s.20)

¹⁵⁰ BOA, HR.SYS.K:1858.G:4.

¹⁵¹ Sansürün kaldırılması sonrası gazete çıkarmak için imtiyaz alanların sayısı iki yüze ulaştı. Bununla birlikte gazete satışları da yükseldi. Özellikle bazı gazetelerin baskı sayısı elli bine çıktı. Halkın istediği “*genel af*” basının da desteği ile kabul edildi. Af Kanunu ile sürgün edilen ve yurt dışına kaçan birçok gazeteci geri döndü. Bu basın için olumlu bir durumdu. Ancak “*gazeteciliği bilmeyen ve kişisel hırsları olanların*” gazete çıkarması, kontrol ve denetim süreçlerinin güncellenmemesi bazı olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Bunlardan birisi, padişah, paşa, nazırlar ve diğer devlet yöneticileri aleyhinde yazılan yazılar idi. Bu durum basında bir “*anarşiye*” neden oluyordu. Dönemin önemli gazeteleri şöyle idi: “*İkdâm, Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Saadet*”. (M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.305-307)

¹⁵² 2 Ağustos 1908'de yayım hayatına başladı. Yazarları arasında; Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım vardı. İlk Sorumlu Müdürü Muammer Naili olan “*Tanin*” gazetesini çıkarma düşüncesi ve sermaye Hüseyin Kazım'a aitti. İsmi Tevfik Fikret tarafından konuldu. 31 Mart Vakası sırasında gazete saldırıya uğradı. Yayımlanan yazılardan dolayı sonraları da birçok fiziki tacize uğradı ve birçok kez kapatıldı. “*Cenin, Renin, Senin*” ve “*Hak*” adlarıyla yeniden yayımlandıysa da 1925'te İstiklal Mahkemeleri'nce kapatıldı. (M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.309; H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.103)

Volkan, Beyânü'l-Hak".¹⁵³ Birbirine zıt düşüncelerin olduğu bu dönemde olumsuz bir olay yaşandı. 13 Nisan 1909'da İstanbul'da yönetime karşı "gerici bir ayaklanma" çıkarıldı. "31 Mart Vakası" olarak bilinen bu ayaklanmada nazır, mebus ve subaylar sokaklarda öldürüldü. II. Abdülhamit, sadrazamı değiştirdi ve yeni bir hükümet kurmak zorunda kaldı. Ancak III. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın emri ile Kurmay Başkanlığı'nı başlangıçta Mustafa Kemal'in yaptığı "Hareket Ordusu" Selanik'ten İstanbul'a gelerek bu ayaklanmayı bastırdı. Sıkıyönetim ilan edilerek olayın gerçekleşmesini sağlayan Derviş Vahdeti ve diğer suçlular da yakalanarak idam edildi.¹⁵⁴

31 Mart Vakası'nın bastırılmasından sonra Meclis-i Meb'usan 27 Nisan'da toplandı. Toplantıda II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusu görüşüldü ve oy birliğiyle kabul edildi.¹⁵⁵ Yerine kardeşi V. Mehmet Reşat (1909-1918) aynı gün tahta çıkarıldı. V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkışı vesilesiyle Sofya'da bulunan yabancı elçiler ve diğer İslam bölgelerinden tebrik telgrafları gönderildi.¹⁵⁶ Basın ve yayım organları üzerindeki kontrol ve sansür uygulamalarına yeniden geri dönüldü. Meclis'te basın kanunu ile ilgili bazı tasarılar üzerinde 16 Temmuz 1909'da görüşüldü ve kanunlaştırıldı. Yeni "Matbuat Kanunun"da¹⁵⁷ 1881 tarihli "Fransız Basın Kanunu" örnek alındı. Kanunda sansür uygulaması ile ilgili bir ifadeye yer verilmemişti. Ancak asayiş bozmaya ve halkı kışkırtmaya yönelik yazıların bulunduğu gazetelerle ilgili açılan davalarda, dava sonuçlanana kadar hükümet bu gazeteyi kapatma hakkına sahipti.¹⁵⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından 1910'a kadar çıkarılan süreli yayımların sayısı üç yüz ellinin üzerindeydi. 1910'da bu sayı dört yüz seksen üçe ulaştı. Ancak bunlar birkaç sayı çıktıktan sonra kapatılıyordu. Bunun nedeni gazetelerde hükümet aleyhine yayımlanan yazılar idi. Bu durum ilerleyen zamanlarda sadece "gazete kapatma" olarak gerçekleşmeyecekti.¹⁵⁹

¹⁵³ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.313.

¹⁵⁴ İsmail Hami Danişment, **Sadrazam Tefik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961, s.5, 24.

¹⁵⁵ İ. H. Danişment, **31 Mart Vak'ası**, s.136.

¹⁵⁶ BOA, HR.SFR.04.K:835.G:32.

¹⁵⁷ Bu kanun 8 Ağustos 1931'e kadar yirmi iki yıl yürürlükte kaldı. Bu süreçte on beş kez değişikliğe uğradı. (H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.101)

¹⁵⁸ BOA, Y.EE.K:112.G:23; A. Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, s.84.

¹⁵⁹ Yazarların faili meçhul cinayetler ile ortadan kaldırılmaları durumun başka bir yönünü oluşturuyordu. Bunlardan ilki 9 Haziran 1910'da "Sada-yı Millet" gazetesi başyazarı Ahmed Samim'in öldürülmesi ile gerçekleşti. Cinayetin sorumlularının ittihatçı olduğu iddia edildiyse de suçlu bulunamadı. Bu "ilk basın

1912'ye kadar birçok gazete hükümet tarafından kapatıldı. Dönemin önemli siyasi gelişmeleri sansür politikasının basın üzerindeki etkisini azalttı.¹⁶⁰ Ancak bu uzun sürmedi. 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki taraftarı olan subaylar tarafından gerçekleştirilen “*Bab-ı Âli Baskını*” ile basındaki sansür uygulamalarına geri dönüldü. Bu olaydan sonra 1909 tarihli Matbuat Kanunu'nda bazı düzenlemeler yapıldı.¹⁶¹ Bunlar şöyle idi:

3 Mart 1912	Gazete imtiyazı almak için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozito yatırılması ve ordu mensuplarının gazetelerde yazı yazması yasaklandı
16 Şubat 1913	Ahlak kurallarına aykırı yazı ve resimler yasaklandı
9 Mart 1913	Meclis üyelerinin gazete sorumlu müdürü olmaları yasaklandı
9 Kasım 1913	İç ve dış güvenliği tehdit edecek yazıların yayımlanması yasaklandı
25 Ağustos 1914	Askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu ile ilgili haber yapmak yasaklandı

Matbuat Kanunu'nda yapılan bu değişikliklerin dışında 25 Temmuz 1914'te kabul edilen “*Sansür Talimatnamesi*”nde basın-yayımla ilgili bazı sansür uygulamaları dikkat çekmekteydi. Toplamda 61 maddeden oluşan bu talimatnamenin 49. ve 50. Maddeleri önemliydi. Bu maddelere göre; basılacak kitap, risale ve süreli yayımlar Maarif Nezareti'nden bir ruhsatname almalıydı. Bu talimatnameye uymayan ajanslar ve gazeteler geçici ya da tamamen kapatılacak; gazete sahipleri ve yazarlar ise idam ile yargılanacaktı.¹⁶²

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte sansür uygulamaları da artırıldı. 14 Ekim 1918'de Talat Paşa Hükümeti savaştan yenik çıkınca istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Sadâret'e Ahmet İzzet Paşa getirildi ve yeni Hükümeti kurdu. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı.¹⁶³ Ahmet İzzet Paşa Hükümeti yirmi beş gün

cinayeti” muhalefeti susturmaya yönelikti. (A. Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, s.84)

¹⁶⁰ Haziran 1912’de Halâskâr Zâbitân Grubu’nun kurulmasından sonra 18 Temmuz’da beyannamesi bu grup tarafından bütün gazetelerde yayımlatıldı. “*Ülkenin yaşanan bu siyasi bunalımdan kurtarılması gerektiği*” belirtiliyordu. Bu gruba göre ordu siyasetten uzak tutulmalıydı. Bu gelişme karşısında Said Paşa Hükümeti 16 Temmuz 1912’de istifa etti. 22 Temmuz 1912’de Ahmet Muhtar Paşa Başkanlığı’nda üç eski Sadrazam tarafından “*Büyük Kabine*” kuruldu. Amacı; İttihat ve Terakki Fırkası’na son vermek idi. Bu yeni kabine 4 Ağustos’ta Meclisi’ni feshetti. Sıkıyönetim ilan edilerek, ittihatçı memurların görevlerine son verildi ve ordu mensuplarının siyasi girişimleri yasaklandı. (İ. Eyyupoğlu, **Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi**, s.14)

¹⁶¹ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.319.

¹⁶² **Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Harbi I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 130, İstanbul, 2013, s.125; A. Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, s.95-97.

¹⁶³ BOA, HSD.AFT.K:6.G:70; BOA, HR.SYS.K:2305.G:20.

devam edebildi. Ahmed İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine yeni hükümet 11 Kasım'da sabık Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa tarafından kuruldu.¹⁶⁴ 21 Aralık 1918'de de VI. Mehmet Vahideddin tarafından yeni seçimler yapılmak üzere parlamento feshedildi.¹⁶⁵

II. Meşrutiyet Dönemi yayımlanan gazetelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Gazete Adı	Dili / Basım Yeri	Yayın Yılı
Hukuk-u Umumiye ¹⁶⁶	Türkçe/İstanbul	1908-1909
Volkan ¹⁶⁷	Türkçe/İstanbul	1908-1909
Beyan-ül Hak ¹⁶⁸	Türkçe/İstanbul	1908-1912
Serbesti ¹⁶⁹	Türkçe/İstanbul-Paris-Mısır	1908-1920
Tanin	Türkçe/İstanbul	1908-1925

¹⁶⁴ BOA, HR.SFR.04.K:562.G:130; R. Murat Geçikli, Doğan Koçak, “TBMM’nin Açılış Sürecinde Siyasi Yapılanma (Mart-Mayıs 1920)”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/68, (Haziran-2022), s.111.

¹⁶⁵ Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943, s.180; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, 1993, s.239-240.

¹⁶⁶ İlk sayısı 16 Eylül 1908’de yayımlanan “*Hukuk-ı Umumiye*”nin ilk sorumlu müdürü ve başyazarı Karapınar eski Kaymakamı Necip Nadir Bey’dir. Sonraki müdürler arasında Mevlanzade Rıfat, Hüsnüpaşazade Dr. Ali Saip, Ahmet Esat Beyler vardı. Toplam yüz yetmiş iki sayı yayımlanan gazetenin yazarları arasında İbnü’l Mahmut Asım, Hasan Fehmi, Derviş Vahdeti, Dr. İbrahim Temo gibi önemli kişiler bulunuyordu. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin yayın organı olan gazetenin amacı Meşrutiyet’in ilanı öncesi sürgün ve firari olan kişilerin yurda dönmesi ve sıkıntılarının çözülmesi, iktidarın uygulamalarının sorgulanarak halkın sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaktaydı. “*Hukuk-ı Umumiye*”nin son sayısı 27 Mart 1909’da yayımlandı. (Hasan Taner Kerimoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: *Hukuk-ı Umumiye*”, *ÇTTAD*, VIII/18-19, (Haziran-2009) s.22-25, 36)

¹⁶⁷ Gazetenin sahibi, başyazarı ve sorumlu müdürü Derviş Vahdeti’ydi. Günlük yayımlanan bu gazete, sade bir dille İttihatçıların kendi yandaşlarına iş imkanı sağlamasından dolayı işsiz kalan insanların haklarını savunduğunu belirtmekteydi. Bu doğrultuda Derviş Vahdeti, Hadim-i İnsaniyet Cemiyeti’ni kurdu. Gazete bu cemiyet’in yayım organı haline geldi. Halkı ve askeri tahrik eden yazılar yayımlanmamış olsa da, 31 Mart Vakası sonrası öldürülme tehlikesinden dolayı İstanbul’dan kaçan Derviş Vahdeti bu olayın baş müsebbibi olarak kabul edilmiş ve yakalanarak 19 Temmuz 1909’da idam edilmiştir. Günümüzde bu gazetenin nüshaları M. Ertuğrul Düzdağ tarafından tam koleksiyon halinde yayımlanmıştır. (M. Ertuğrul Düzdağ, “*Volkan*”, *TDVİA*, XLIII, 2013, s.123-124)

¹⁶⁸ II. Meşrutiyet Dönemi’nin İslamcı yayım organı olarak bilinmektedir. Toplamda yüz seksen iki sayı çıkan bu gazete, İslamcı bir politika takip etmiştir. Haftalık yayımlanan gazetenin imtiyaz sahipleri Şehri Ahmed Ramiz ve Nasuh Efendizade Mustafa Asım Efendi’dir. Sorumlu Müdürler ise sırasıyla Mehmet Fatm Efendi, Mimarzade Mehmet Ali ve Kilisli Münir Efendi idi. Gazete İslami bilgilere ve haberlere daha çok yer vermiştir. Bütün sayılarında Meşrutiyet övülmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bağlılık bildirilmiştir. Yazar kadrosu arasında; Mahmud Kemal İnal, Mehmed Esad, Mehmed Arif, Bursalı Mehmed Tahir, Elmalılı Hamdi Yazır, Konyalı Mehmed Vehbi, Mustafa Sabri, Mehmed Fatm ve Ömer Nasuhi Bilmen vardı. (N. Kınay Civelek-Ayşe Ertuş, “*İslamcılık Panoramasından II. Meşrutiyet Basınına Bir Bakış: Beyânü’l-Hak Gazetesi I. Cilt (İndeks ve Yazı Özetleri)*”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.11, (Ağustos-2020), s.2-3)

¹⁶⁹ 1 Aralık 1908’de Mevlanzade Rıfat tarafından günlük yayımlanmaya başlayan bu gazete, İttihat ve Terakki aleyhine yayınlar yaptı. Bu nedenle başyazarı Hasan Fehmi, Galata Köprüsü üzerinde 6 Nisan 1909’da ittihatçılar tarafından öldürüldü. Gazetenin basımı bir süre İstanbul dışında sonra da Paris ve Mısır’da yapıldı. Yazarlarından bazıları şöyledir: Hasan Fehmi, Ali Muhtar, Ömerli Lütfi, Şerafettin Mağmumi, Yaşar Nezihe, Florinalı Nazım. (<http://havadissergisi.org/matbuat-serbesti-gazetesi/> E.T: 04.06.2021)

Karagöz ¹⁷⁰	Türkçe/İstanbul	1908-1968
Sada-yı Millet ¹⁷¹	Türkçe/İstanbul	1909-1910

II. Meşrutiyet'in ilanı basın alanında beklenen özgür ortamı beraberinde getiremedi. Ancak kısa süre de olsa birçok gazete bundan faydalanabildi. Bu dönemde yaşanan siyasi ve dini gruplaşmalar basının kullanılmasını kolaylaştırdı. Özgür basın I. Meşrutiyet'te olduğu kadar özgürleşemedi. Çıkarılan yeni kanunlar, sansür ve şiddet eylemleri ile basın çalışıldı. Devlete ve yönetime yönelik yapılan dini ve siyasi karakterli hareketler ise özgür gazeteciliğin engellenmesine neden oldu.

E- MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ BASIN-YAYIM FAALİYETLERİ (1918-1922)

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte 1 Kasım'dan itibaren İtilaf Devletleri mütarekenin 7. Maddesi'ne dayanarak Anadolu'yu işgale başladı.¹⁷² Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti tarafından basın üzerinde sansür uygulamalarına devam edildi. Bu doğrultuda 5 Şubat 1919'da Sadrazam Tevfik Paşa ve İcra Vekilleri Heyeti üyelerinin imzasıyla “*Kanun-u Muvakkat*” adıyla bir kararname yayımlandı.¹⁷³ İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri temsilcileri de bu uygulamalarda etkindi. Özellikle sansür komisyonlarında işgal komutanlarının temsilcilerinin de bulunması bunun bir göstergesiydi. Kitap, gazete ve dergiler dışında sinema ve tiyatro gibi toplumsal alanda etkisi olan alanlarda da sansür uygulamaktaydı.¹⁷⁴

¹⁷⁰ İlk sayısı 10 Ağustos 1908'de çıkan gazetenin sahibi Ali Fuat Bey'dir. Haftada iki gün yayımlanmıştır. Ali Fuat Bey ölünce CHP tarafından satın alınmış ve yaşanan siyasi olayları mizahi bir dille veren gazetenin imtiyaz sahipleri ve müdürleri arasında; Burhan Cahit Morkaya, Aka Gündüz, Orhan Seyfi Orhon, Sedat Simavi, İbrahim Öktem, Muammer Sosyal ve Orhan Öztrak gibi önemli kişiler bulunuyordu. Milli Mücadele'ye destek veren bir yayın politikası benimseyen gazete, Cumhuriyet'in ilanı sonrası gerçekleştirilen inkılaplara da destek olma politikası gütmüştür. (G. Sevil, Kılıçer, **Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi: Karagöz (1930-1938)**, Ankara Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Korkmaz Alemdar), Ankara, 2005, s.42-45,53)

¹⁷¹Başlangıçta düzensiz aralıklarla Yorgaki Molla Hrinos tarafından yayımlanan gazete, Ahmet Samim Bey'in sorumlu müdür ve İstanbul Mebusu Pandelaki Kozmini Efendi'nin de başyazar ve imtiyaz sahibi olduğu süreçte haftalık olarak basımı yapıldı. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.183; Hasan Taner Kerimoğlu, “*II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalefi Bir Gazete: Sada-yı Millet*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX/1, (Ocak-2015), s.151-152)

¹⁷² 7. Madde: “*Müttefiklerin güvenliğini tehdit eden bir durumun ortaya çıkması halinde Müttefikler herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır*”. (BOA, HSD.AFT. K:6.G:70).

¹⁷³ Sıkıyönetim bölgelerinde askeri yönetim ve sansür kurulunun özel izni olmadıkça gazete yayımlanması yasaklandı. Buna uymayanlar hapis ve para cezalarıyla cezalandırılacaktı. (M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.319)

¹⁷⁴ 8 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen Fransız Generali Franchet d'Esperey mütareke sürecinde “*Mürebbiye*” adlı bir Türk filmini yasaklatmıştır. Filmde Türk bir ailede çalışan Anjel adındaki Fransız bir mürebbiyenin hayatı konu ediniyordu. Anjal, aile içinde anlaşmazlıklara neden olan ve ahlaki yönü

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte Milli Mücadele yeni bir safhaya girdi. İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti tarafından bu dönemde birçok basın ve yayım organı kapatıldı. İstanbul'da kapatılan basın-yayım organları özellikle Milli Mücadele'yi destekler nitelikteydi. Anadolu'da başlatılan "*Milli Harekât*" Sivas Kongresi sonrası basın aracılığıyla desteklenmeye çalışıldı. 14 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlanan "*İrade-i Milliye*" gazetesi bunun ilk örneği oldu.¹⁷⁵ 10 Ocak 1920'de Ankara'da yayımlanmaya başlanan "*Hâkimiyet-i Milliye*" bu desteğin devamıydı.¹⁷⁶

28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin Mecis-i Mebusan'da kabulü sonrası 16 Mart'ta İstanbul resmen işgal edildi.¹⁷⁷ İstanbul'daki gazeteler üzerinde etkin bir baskı ve sansür uygulandı. Böylece Türkiye'de basın alanında iki grup ortaya çıktı. Bunlardan ilki Anadolu'daki mücadeleyi destekleyenler idi. Diğer ise Milli Mücadele'ye karşı çıkan İstanbul Hükümeti'nin yanlıları tarafından oluşturulan gruptu. Bu grup Milli Mücadele'yi "*hıyanet*" olarak değerlendirmekteydi.¹⁷⁸

I- Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu (6 Nisan 1920)

Basının toplum üzerindeki etkisini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele Dönemi'nde gazetelerden etkin bir şekilde yararlandı. Hâkimiyet-i Milliye'nin her sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın bir tamim ve beyannamesinin oluşu bunun bir göstergesiydi. Ancak bu dönemde bağımsız bir ajans bulunmamaktaydı. Bu durum askeri ve siyasi haberlerin elde edilmesiyle ilgili sorunlara neden oluyordu.¹⁷⁹

Dış ilişkilerdeki bütün haberleşmeler Antalya'da bulunan İtalyan Temsilciliği ile gerçekleştirilmekteydi. Bu durum işgal altında olan İstanbul ile haberleşme imkânlarını sınırlandırıyordu. Yaşanan olumsuzluklar milli bir ajansın kurulmasını zorunlu hale getirmekteydi. Böyle bir ajans dünya kamuoyuna Milli Mücadele'nin sesini duyurmak için de gerekliydi. Ayrıca Türk halkına Milli Mücadele ile ilgili doğru bilgilerin

zayıf bir kadındı. Fransız oluşu da İtilaf Devletlerinin dikkatini çekmişti. Film, "*Fransızlar küçük düşürülüyor*" düşüncesiyle İstanbul ve Anadolu'da yasaklandı. (Doğan Koçak, "*Türk Sinema Tarihine Bir Katkı: Tarihsel Süreç İçerisinde Milli Mücadele Konulu Üç Film*", **Atatürk Dergisi**, VII/2, (Aralık-2018), s.105)

¹⁷⁵ Gazetenin ilk sayfasında sağ üstte imtiyaz sahibi Selahattin (Ulusalerk) Bey'in adı geçmekte altında Sivas'ta yayımlandığı ve sol üst köşede de bir nüshasının 100 para olduğu ifade edilmekteydi. Gazete adının altında "*Haftada iki defa neşrolunur*" ve "*Metâlib ve amâl-i milliyenin müdafidir*" ibareleri vardı. (*İrade-i Milliye*, 14 Eylül 1919).

¹⁷⁶ A. Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, s.103-106.

¹⁷⁷ BOA, HR.SFR.4.K:972.G:46; BOA HR.SYS.K:2608.G:7.

¹⁷⁸ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.337.

¹⁷⁹ İ. Eyyupoğlu, **Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi**, s.19; Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın**, Ankara, 2007, s.48.

verilmesi de bir zorunluluktur. Bunun için Ankara’da Halide Edip (Adıvar) ve Yunus Nadi (Abalıoğlu) tarafından milli bir ajans kurma çalışmalarına başlandı. Halide Edip ve Yunus Nadi 31 Mart 1920’de bir araya geldi. Kurulacak ajansın adıyla ilgili “*Türk Ajansı, Ankara Ajansı, Anadolu Ajansı*” önerilerine karşın Yunus Nadi’nin önerisi olan “*Anadolu Ajansı*” kabul edildi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa ile de paylaşıldı. O da uygun buldu. Yapılan görüşmede bazı kararlar alındı. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Ajansı’nı halka tanıtacak ve ajansın kuruluş amacını açıklayacaktı. Yunus Nadi ve Halide Edip ise dönemin resmi ve gayri resmi yerli ve yabancı haberlerini bir araya getirecekti. Bu haberler günde iki kez Anadolu’daki bütün vilayetlere ulaştırılmak üzere telgrafhaneye verilecekti. Anadolu Ajansı Mustafa Kemal Paşa’nın da desteği ile 6 Nisan 1920’de kuruldu. Türk halkının ve ordunun Milli Mücadele ile ilgili doğru bilgilendirilmesi bu ajans aracılığıyla sağlanacaktı.¹⁸⁰

Milli Mücadele Dönemi Anadolu Ajansı tarafından servis edilen haberlerin milli politikaya ters düşmemesine dikkat edildi. Bu politikaya tamamen zıt olan haberler tamamen engellendi. Mustafa Kemal Paşa yurt içi ve dışından alınan bütün haberleri kendisi kontrol ederek, ajansın halka doğru haberleri ulaştırmasını sağladı. Amaç devlet ve millet arasındaki bütünleşmenin tam olarak sağlanmasıydı.¹⁸¹

23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) açılmasıyla birlikte Meclis gücünü sadece basın ile değil, aynı zamanda kanunlar aracılığıyla da pekiştirmeye çalıştı.¹⁸² Bu doğrultuda 29 Nisan 1920’de iki sayılı “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” kabul edildi. Kanunun 1. Maddesi’ne göre; TBMM’ye karşı söz, eylem ve yazı ile karşı koyanlar ya da karışıklık çıkarmak isteyenler “*vatan haini*” kabul ediliyordu. Ayrıca kanuna karşı gelenler idamla yargılanacaktı.¹⁸³

TBMM tarafından alınan önlemler bununla sınırlı kalmadı. Mustafa Kemal Paşa’nın isteği doğrultusunda; İstanbul Hükümeti tarafından desteklenen gazetelerin

¹⁸⁰ Y. Özkaya, **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın**, s.48-51.

¹⁸¹ İ. Eyyupoğlu, **Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi**, s.20.

¹⁸² Meclis bunu gerçekleştirirken propaganda faaliyetlerinden de yararlanmak istiyordu. Ancak bunun için bir komisyona ihtiyaç vardı. Bu durum 27 Nisan 1920’de TBMM’de yapılan toplantıda söz alan Bursa Milletvekili Abdullah Servet (Akdağ)’ın verdiği karar ile giderildi. O, propaganda faaliyetleri için bir “*İrşad Şubesi*”nin kurulması ile ilgili teklifinde “*İrşad’ın insanlık hayatının saadeti yolunda en önemli unsur olduğu, fakat ne yazık ki, düşmanların bu güzel hakikati, kötü yollarda kullanmakta ve batılı hak gibi gösterme gayreti ile insanları kötü duruma düşürdüklerini ifade etmiş ve düşmanların yapmış olduğu plan ve teşkilatlı programın çok etkili olduğunu, bunun için silaha benzer silahla karşı konulabileceğini, doğruluğuna inanılan gerçekleri milletin önüne açıkça sermek için harekete geçilmesi gerektiğini*” vurgulamaktaydı. Bu görüş mecliste kabul edildi ve bir propaganda komisyonu kuruldu. (**Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, I/1, s.94)

¹⁸³ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918 -11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989, s.61, 84, 101.

Halkı yanlış bilgilendirmesini engellemek için 6 Mayıs 1920’de “*Sansür Talimatnamesi*” yayımlandı. İstanbul ile her türlü resmi yazışma yasaklandı. Ayrıca İstanbul’dan gelen her türlü resmi yazışma da geri gönderildi. Buna uymayan memurlar Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargılanacak ve vatan haini ilan edilecekti.¹⁸⁴

Milli Mücadele Dönemi’nde kamuoyu oluşturmaya yönelik çalışmalar “*Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü*”nın kurulması ile gerçekleşti. Bu amaçla TBMM’de bir tasarı hazırlandı ve 7 Haziran 1920’de kanunlaştı. Böylece psikolojik istihbarat vasıtalarıyla toplanmış bilgiler propaganda amacıyla kullanılarak eyleme dönüştürüldü. Anadolu Ajansı da bu müdürlüğe bağlandı. Bu sayede yurt içinde ve dışında Milli Mücadele lehinde bir kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı.¹⁸⁵

TBMM’nin bu uygulamalarına karşılık İstanbul Hükümeti de bir takım yaptırımlar ile TBMM aleyhinde olumsuz propaganda ağı oluşturmaya çalıştı. Bunlardan birisi Matbuat Kanunu’nda yaptığı bir değişiklikle ilgiliydi. 5 Ağustos 1920’de kabul edilen bir kararname ile gazetelerde; iç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belgelerin yayımlanması tamamen yasaklandı. Böylece İstanbul Hükümeti basın üzerindeki baskısını artırdı ve Milli Mücadele’nin halk tarafından desteklenmesini engellemeye çalıştı. Ancak bunda başarılı olamadı.¹⁸⁶

II- Milli Mücadele Dönemi Gazeteleri

Dönemin gazetelerini Anadolu ve İstanbul Basını olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlar da kendi içlerinde Milli Mücadeleyi destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayrılmaktadır:¹⁸⁷

İstanbul Basını		Anadolu Basını	
Destekleyen	Desteklemeyen	Destekleyen	Desteklemeyen
Ahali	Alemdar	Açıksöz	Adalet
Akbaba	Aydede	Ahrar	Ferda
Akşam	Hakikat	Albayrak	Islahat
Aydınlık	İstanbul	Anadolu’da Peyam- 1 Sabah	İrşad
Hadisat	Payıtaht	Babalık	Köylü
İfham	Peyam-1 Sabah	Dertli	Rehber
İkdam	Stamboul	Doğru Söz	Selamet

¹⁸⁴ Y. Özkaya, *Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın*, s.55.

¹⁸⁵ İ. Eyyupoğlu, *Türk Basın Tarihinde Ayın Tarihi*, s.21.

¹⁸⁶ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, 1970, İstanbul, s.187.

¹⁸⁷ Y. Özkaya, *Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın*, s.10; E. Tokmakçıoğlu, *Türk Basın Tarihi*, Ankara, 2011.

İleri	Te'min	Gaye-i Milliye	Zafer
Memleket	Ümit	Hâkimiyet-i Milliye	
Sebilü'r Reşad		Hukuk-ı Beşer	
Tanin		İbret	
Tarik		İrade-i Milliye	
Tasvir-i Efkâr ¹⁸⁸		İstiklal	
Tercüman-ı Hakikat		İzmir'e Doğru	
Trakya		Küçük Mecmua	
Vakit		Mücehede-i Milliye	
Vatan		Öğüt	
Yeni Asır		Sada-yı Hale	
Yeni Gün ¹⁸⁹		Ses	
Yeni Mecmua		Yeni Adana	
		Anadolu'da Yeni Gün	

Anadolu'da Milli Mücadele'ye öncülük eden önemli gazeteler ise şunlardı: İzmir'de Hukuk-ı Beşer, Sivas'ta İrade-i Milliye, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye, Afyon, Konya ve Ankara'da Öğüt. Bu gazetelerin amacı Milli Mücadele'nin başarıya ulaştırılması ve halkın bütünleştirilmesiydi.¹⁹⁰ 9 Eylül 1922'de Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanması ile Milli Mücadele karşıtı Türkçe basın da etkinliğini kaybetti.

¹⁸⁸ Ebüzziya Tefik tarafından 31 Mayıs 1909'dan itibaren yayımlanmaya başladı. Onun ölümünden sonra oğulları Talha ve Velit Beylerin yönetimine geçti. “İntihab-ı Efkâr”, “Tefsir-i Efkâr” ve “Tevhid-i Efkâr” adlarıyla yayımına devam eden bu gazete Milli Mücadele'yi desteklediyse de Hilafet'i savunduğundan İstiklal Mahkemesi tarafından 6 Mart 1925'te süresiz kapatıldı. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.204)

¹⁸⁹ Bu gazete önce İstanbul'da daha sonra da Ankara'da Yunus Nadi tarafından 2 Eylül 1918-11 Mayıs 1924 tarihleri arasında yayımlandı. Mütareke Dönemi'nde Ankara Hükümeti'ni destekleyen yazılar yayımladığı için İtilaf Devletlerince birkaç kez kapatılması üzerine Yunus Nadi tarafından Ankara'ya taşındı. Çalışmalarına 9 Ağustos 1920'den itibaren burada devam etti. Gazete “Anadolu'da Yeni Gün” adıyla da yayımlandı. Yazarları şunlardı: Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Şükrü Kaya, Enver Behnan Şapolyo, Zekeriya Sertel, Nüzhet Haşim. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.234)

¹⁹⁰ “İrade-i Milliye” ve “Hâkimiyet-i Milliye” Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkını işgale karşı harekete geçirmek için kullandığı iki gazeteydi. Ankara'ya geldikten sonra “Anadolu'nun Sesi” adlı bir gazeteyi yayımlatmaya başladı. Bu dönemde Konya'dan getirilen matbaa makinelerinin kurulması ile kendisi ilgilendi. Ancak kısa süre sonra bu isimden vazgeçildi ve “Hâkimiyet-i Milliye” adı üzerinde karar kılındı. 10 Ocak 1920'de ilk sayısı yayımlanan bu gazetenin Millî Mücadele ve Cumhuriyet Tarihi bakımından önemli bir rolü vardı. Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın ilk amacı askeri bir ordudan önce bir “basın ordusu” kurmaktı. Bu nedenle basın-yayım alanında etkin olan yazar ve teknisyen herkesi Ankara'da bir araya getirtti. Türk halkının uyanışını sağlamak için gazeteleri bir propaganda aracı olarak kullandı. “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin ilk sayılarında “kendi kaleminden çıkan” imzasız yazılar bunun belirgin örneklerinden biriydi. (Cevdet Perin, **Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s.96)

İKİNCİ BÖLÜM
SİYASİ ALANDA YAPILAN İNKİLÂPLAR
VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI
(1922-1924)

A- SALTANAT'IN KALDIRILMASI

I- Birinci Meclis'te Ortaya Çıkan Gruplaşmaların İnkılâba Tesiri

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları arasında “*iktidar öncülüğü meselesi*” önde gelen sorunlardan biriydi. Bu sorun Birinci Meclis Dönemi'nde daha belirgin hale geldi. 1920-1923 yıllarını kapsayan bu dönemde Müdafaa-i Hukuk Hareketi toplumsal anlamda gerçekleştirildi ve bağımsız bir Türk Devleti kuruldu. Bunda rolü olan kurucuların karşılaştıkları hukuki ve anayasal sorunlar Birinci Meclis'te tartışılan konulardan biriydi. Diğer de Meclis ile ilgiliydi. Bu dönemdeki Meclis “*kurucu*” bir nitelikteydi. Bu nedenle de Meclis Hükümeti¹⁹¹ sistemi uygulandı.¹⁹²

Birinci Meclis'te Milli Mücadele ittifakı içerisinde bazı görüş ayrılıklarının oluşu 1921 Anayasası'nın getirdiği bazı ilkelerin bir sonucuydu. 1921 Anayasası, Meclis ve Heyet-i Vekile Reisliğini aynı kişide birleştiriyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık Kanunu ile meclis yetkilerini kullanma hakkının verilmiş olması da görüş ayrılıklarının bir diğer nedeniydi. Bu durum mecliste iki grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Mustafa Kemal Paşa kendine yakın kişilerin desteğini de alarak Meclis'te örgütlü bir yapı oluşturmak istiyordu. Bu, “*Birinci Grup*” ile mümkün olacaktı. Böylece hem TBMM'deki çoğunluk üzerinde etkin olunacak hem de ilerde yapılacak inkılâplar bu grubun desteğiyle kolayca gerçekleştirilecekti. Onun tasarladığı “*örgütlü bir parlamento*” kurma girişimleri kısa sürede olumlu sonuçlar vermeye başladı. Nitekim 10 Mayıs 1921'de Meclis'te “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*” (A-RMH Grubu) kuruldu.¹⁹³

¹⁹¹ Bu hükümet sisteminde temsili demokrasi ön plandadır. Diğer bir adı ise “*Konvansiyonel sistem*”dir. 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'ndaki değişikliklerle önce Cumhuriyet rejimi ile ilgili ön hazırlık yapılmaya çalışıldı. Bu, 29 Ekim 1923'te gerçekleştirildi. 1924'te Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda kısmen Meclis Hükümeti sistemi devam ettirildi. 1960 Askeri Darbesi sonrası 1961 Anayasası ile bu sistem yeniden değerlendirildi. (Tari̇k Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük**, Yenigün Yay., İstanbul, 1997, s.119)

¹⁹² Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.12.

¹⁹³ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.212.

Kuruluş amacını ve iki maddelik programını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle ifade etmekteydi: “...*Bu grup için yaptığım programın başlarına bir temel madde koydum. Bu maddenin ruhu, iki noktadan ibaretti: Birinci nokta; grup, Misak-ı Milli ilkeleri içinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barışı elde etmek için, milletin tüm nesnel ve tinsel güçlerini gereken hedeflere yöneltecek ve bu amaçla kullanacak ve memleketin resmî ve hususî bütün örgüt ve kuruluşlarını bu temel amaca yararlı kılmaya çalışılacaktır. İkinci nokta; grup, devlet ve milletin örgütlerini, Anayasaya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptayıp hazırlamaya çalışacaktır*”.¹⁹⁴

Birinci Grup'un en belirgin özelliği inkılâpçı bir düşünce yapısına sahip olmasıydı. Eskiye bağlı gelenekçi grup ya da muhalif grup ise “*İkinci Grup*” olarak adlandırılacaktı.¹⁹⁵ TBMM'de yaşanan bu ikilik anayasal düzlemde de ortaya çıktı. Çünkü Birinci Meclis iki anayasalı bir dönemden ibaretti. Bir tarafta Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, diğer tarafta ise Kanun-ı Esasi yürürlükteydi. Bu durum 1924 Anayasası'na kadar devam edecekti.¹⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1920'den itibaren Birinci Meclis'te ortaya çıkan bu ikiliğin meclisi “*işleyemez*” hale getirdiğini belirtiyordu. Ona göre oluşturulan gruplar Meclis'te düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek amacıyla kurulmuşsa da bu gerçekleşememişti. Kendisi Nutuk'ta bu grupların kuruluş amaçlarını şöyle ifade etmekteydi:

“*Meclis'te birlik olarak çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler ortaya çıkmaya başladı... İlk Anayasa'nın kaynağı olan 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclise sunmuştum. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan bölümlerden başka, Büyük Millet Meclisi'nin temel niteliği ve yönetim yöntemi hakkındaki görüşleri saptayan ve Meclis'in açılmasından sonra okunup kabul edilen önerimi de, bu bölümle birlikte 'Halkçılık Programı' adı altında bastırıp yayımlatmışım. Bildirdiğim örgütler, benim bu programımdan esinlenerek birtakım adlar takınmaya ve programlar saptamaya başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu örgütlerin belli başlarının isimlerini sayayım: Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu*”.¹⁹⁷ Bu gruplar dışında mecliste başka isimsiz gruplar da vardı.

¹⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz: Bedi Yazıcı), İstanbul, 1995, s.579.

¹⁹⁵ A. Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, s.12.

¹⁹⁶ T. Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük*, s.92.

¹⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.578.

Bunlar; 1920 sonlarında kurulan “*Türkiye Komünist Fırkası*” ve “*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*” idi.¹⁹⁸

A-RMH Grubu’nun 10 Mayıs 1921’de kurulmuş olması grup dışında bırakılan milletvekillerinin bazı tepkilerine neden oldu. Bunlardan biri de Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey¹⁹⁹ idi. Hüseyin Avni Bey 12 Mayıs 1921’de Meclis’e bir önerge verdi. Kendisi A-RMH Grubu’nun Meclis’te var olan “*muhalif*” bir gruba karşı kurulmuş olduğunu şu ifadeleriyle belirtmekteydi: “*Yarın Anadolu’da bu gayeye muhalif Meclis-i Milli’de insan varmış diye başka bir şekilde zehap hâsıl olur. Hâlbuki Meclis’te buna muhalif kimse yoktur. Bu program bütün milletin programıdır. Ben de bu gruba girebilirim. Ben de o gruptayım ve o grubun temeliyim. Beni hariç tutmak doğru bir şey değildir. Bu gaye etrafında ben ve bütün arkadaşlarım bu ana kadar çalıştık. Yoksa şimdiden sonra çalışılacak değil. Bugüne kadar Meclis o gaye üzerinde çalışmıştır. Bu program Heyet-i Umumiye’ye aittir. Biz bunu kabul ederiz. Cihan bilsin ki, Meclis’te buna muhalif kimse yoktur. Bunu ilân ediyorum. Bu benim için en esaslı bir vazifedir*”.²⁰⁰

Hüseyin Avni Bey’in bu önergesine karşılık gecikmedi. Grup Başkan Vekili Edirne Mebusu Şeref (Aykut) Bey²⁰¹, aralarında herhangi bir ayrışmanın söz konusu olmadığını, bu grubun siyasi bir parti olma amacı taşımadığını ve Misak-ı Milli’ye herkesin yemin ettiğini ve bu nedenle de gruba bütün herkesin katılabileceğini ifade etti.

¹⁹⁸ A. Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup**, s.213.

¹⁹⁹ 1887’de günümüzde Elazığ’ın Karakoçan İlçesi’ne bağlı bulunan Kümbet Köyü’nde doğdu. Baba adı Mustafa, anne adı Münire’dir. Dârü’l- Fünûn Hukuk Fakültesi mezunudur. Yaptığı görevler şöyleydi: Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi 9. Fırka 50. Alay Takım Komutanı (Üstegmen), Erzurum Hazine Dava Vekili, Doğu Anadolu Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti üyesi, Erzurum Kongresi Doğu Beyazıt Delegatesi, Osmanlı Meb’ûsân Meclisi IV. Dönem Erzurum Milletvekili, I. Dönem Erzurum Milletvekili, Büyük Millet Meclisi Reis Vekili, Kavânîn Maliye Encümeni Reisi. I. Meclis’te Mustafa Kemal Paşa’nın güçlenmesine karşı olan grup içerisinde yer aldı. 1923 Seçimleri sonrası Meclis dışında kaldı. 1926’da Mustafa Kemal Paşa’ya düzenlenen suikast sonrasında İstiklal Mahkemesi’nde yargılandı; ancak suçsuz bulunarak beraat etti. 1945’te Milli Kalkınma Partisi’nin kuruluşunda yer aldı. 23 Şubat 1948’de İstanbul’da öldü. Beykoz Küçüksu Mezarlığına defnedildi. Hüseyin Avni Bey’in kızı Fethiye Hanım’ın eşi Türk yazar ve fikir adamı Nurettin Topçu’dur. (TBMM Albümü (1920 - 2010), I, Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.28)

²⁰⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)**, I/34, s.296-299.

²⁰¹ Mehmet Şerafettin (Aykut) Bey, 1874’te Edirne’de doğdu. Miralay Oruç Paşazâde Arif Bey’in oğlu idi. Hukuk Fakültesi mezunu olan Şeref Bey Talat Paşa ve arkadaşlarının avukatlığını yaptı ve İttihat ve Terakki içerisinde “*deli şeref*” olarak adlandırıldı. Buradaki faaliyetlerinden dolayı sekiz yıl Yemen’de tutuklu kaldı. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde İzmir’de gazetecilik çalışmalarını yürüttü. Burada “*Hizmet*” gazetesini çıkardı. “*Tercüman-ı Hakikat*” gazetesinde de yazarlık yaptı. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Edirne Milletvekili olan Şeref Bey, 16 Mart 1920’de İstanbul’un İşgali üzerine işgal kuvvetleri tarafından tutuklanarak Malta’ya sürgün edildi. Türkiye’ye dönünce Edirne Milletvekili olarak TBMM’de faaliyetlerine devam etti ve I, IV, V ve VI. Dönemlerde Meclis’te görev yaptı. 18 Mayıs 1939’da İstanbul’da öldü. (TBMM Albümü (1920 - 2010), I, s.24; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s.321; <https://www.biyografya.com/biyografi/7567/E.T:13.05.2021>)

Konuşmasının devamında A-RMH Grubu'nun özel bir kuruluş olduğunu, Meclis'in ise resmî bir nitelik taşıdığını da vurgulayarak, görüşmelere son verdi. Bu açıklamalara rağmen Hüseyin Avni Bey, A-RMH Grubu'na katılmadı. Kısa süre sonra kurulacak olan İkinci Grup'a katılarak yönetime karşı muhalefetini devam ettirdi.²⁰² Mustafa Kemal Paşa Meclis'teki bu grupları bir araya getirmeye çalıştıysa da gruplar arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden başarılı olamayacaktı.

TBMM'deki muhalefet kişisel egemenliğe karşı olarak Meclis egemenliği ilkesinden ortaya çıkmıştı. Birinci Grup örgütlü bir şekilde oluşturulmuştu. Ancak Mayıs 1921'den sonra bu grupta yer almayan milletvekilleri İkinci Grup içerisinde bir yıl süresince faaliyetlerini sürdürdüler. Temmuz 1922'de de ikinci "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*" kuruldu. Kuruluşta yaşanan gecikmenin nedeni işgal devam ederken Milli Mücadele'nin birlik ve beraberlik içerisinde yürütülme isteğiydi.²⁰³

İkinci Grup'un kuruluş nedenini Hüseyin Avni (Ulaş) 30 Nisan 1923 tarihli "*Tevhid-i Efkâr*" gazetesine verdiği demeçte şöyle açıklamaktaydı: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Misak-ı Milli'yi hedef itti haz etmişti ve bunun için çalışıyordu. Meclis 337 (1921) senesi Mayıs'ında bu gayeye vasıl olmak için takip olunacak tariki tayin etmek üzere teşekkül eylediğini ilan etmiş ve Misak-ı Milli'yi dahi program olarak kabul etmiştir. O vakit bu programı dâhil ve haricin yanlış anlamasına meydan vermemek için, milletin kabul eylediği bu program yalnız bir zümrenin programı olmayıp bütün Meclis'in Heyet-i Umumiyesi'nin gaye teşkil ettiğinden mezkûr programı bir kere daha Heyet-i Umumiye'ce kabul etmiş ve buna aleyhtar tek bir fert olmadığını beyan eylemiş idik. Aynı zamanda, vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin münhasıran bir zümreye tabiyetlerini protesto ederek hedef bir olduğu halde ihtilafa sebebiyet verilmemesini, aynı program etrafında muhtelif cereyanların vücut bulmasını arzu eylemediğimizi, atiyen fırka halinde taazzuv edecek olan cemiyetlerin şimdiden teşekkülüne meydan verilmeyip harbin nihayetine tehir olunmasını ve müttehid bir kitle halinde gayenin istihsaline çalışılmasını daha na'fi gördüğümüzü de beyan eylemiş idik. Bu hususa ait müzakerat 34'üncü içtima zabıtlarında mazbuttur. Böyle bütün Meclis'in müşterek ve müttehid olması lazım (iken) teşkilatın haricinde bırakılan aza dahi bilzarure aynı gayeye vusul için ikinci bir Müdafaa-i Hukuk Grubu teşkil eylemek*

²⁰² F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, s.296.

²⁰³ A. Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, s.229-230.

*zarureti karşısında kaldılar. Birinci Müdafaa-i Hukuk'tan bazı rüfeka dahi istifa ederek İkinci Grup'a iltihak eylediler”.*²⁰⁴

Birinci ve İkinci grupların kurulduğu dönemlerde saltanat sorunu ile ilgili birçok sorun büyük ölçüde çözümlenmişti. Bunu TBMM'nin aldığı kararlardan anlamak mümkündü. Tek meşru yetkili artık Ankara idi. Bir sene öncesine kadar Meclis'te Saltanat ve Hilâfet makamlarının kurtarılması konusu öncelikliken, 1921'den itibaren bu konu önemszenmemeye başlandı. 1923'e kadar Meclis'te tartışılan başat konu yeni Türk Devleti'nin yönetim şeklinin ne olacağı idi. İki grup da aynı görüşü savunuyordu. Artık Türkiye'de karar verici tek makam TBMM idi. Saltanat ve Hilâfet ise birer “*manası olmayan şey*” olarak nitelendirilmekteydi.²⁰⁵

TBMM'nin açılış amacı doğrultusunda farklı görüşteki birçok insan tek çatı altında toplandı. Ancak Milletvekilleri arasında Meclis'in açılışından itibaren var olan görüş ayrılıkları 1921'den sonra daha da artmaya başladı. Bunun sonucunda Meclis'te birbirinden farklı iki grup ortaya çıktı. Bu iki grup arasındaki yönetime egemen olma mücadelesi TBMM'de yürütmenin işleyemez hale gelmesine neden oluyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir Meclis'te yapmayı planladığı inkılâpları gerçekleştirmesi zordu. Bunun için öncelikle kamuoyunun desteğinin alınması gerekiyordu.

II- Saltanat'ın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

1- Mustafa Kemal Paşa'nın Kamuoyunu İnkılâba Hazırlaması

Mustafa Kemal Paşa toplum hayatında basının önemli bir yeri olduğunu biliyordu. Bu nedenle de Milli Mücadele'yi başlattığı ilk günden itibaren basını kullanmayı tercih etti. O, yaptığı her yenilik öncesi basın aracılığıyla bunu halka iletmenin halk üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu bildiği için 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı'nı kurdurdu. Bunun Türkiye'de milli bir basının oluşmasında etkisi fazlaydı.²⁰⁶

Milli Mücadele Dönemi'nden sonra basın, yapılacak inkılâplar için kamuoyunu hazırlama amacıyla kullanıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu amaç doğrultusunda kullandığı ilk yöntem; inkılâptan önce basına verdiği demeçleri ile halkı buna hazırlamak ve inkılâptan sonra basından yararlanarak halka bilgi vermek ve desteğini almaktı. Halk basın aracılığıyla inkılâbı tanıyacak ve özümseyebilecekti. Böylece halkın

²⁰⁴ Halim Demir, **Milli Mücadele: Kuvayı Milliye - İttihatçılar ve Muhalifler**, Ozan Yay., İstanbul, 2008, s.130.

²⁰⁵ **TBMMZC**, I/24, s.276.

²⁰⁶ Y. Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın**, s.7.

yapılan inkılâp karşısındaki tepkisi de ölçülebilecekti. Saltanat'ın kaldırılmasında önce Mustafa Kemal Paşa'nın basına verdiği demeçlerden bu yöntemi uyguladığı anlaşılmaktaydı.²⁰⁷

Basın, bir dünya görüşü düzeyinde yeni sivil/siyasal toplum için inkılâpları tartışacak, ideolojik, kültürel ve etik alanlarda çağdaş bir toplumun ilk düşünsel üstyapısını oluşturacaktı.²⁰⁸ Bu bağlamda basın hem yeni Türkiye'nin “*kurtuluşunda*” hem de yeniden “*kuruluşunda*” etkin olarak kullanılacaktı. Bu, basının dinamik bir işlevi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'de TBMM'yi açışında yaptığı konuşmada şöyle ifade etmektedir: “*Matbuat milletin sada-yı umumisidir. Bir milleti tenvir ve irşâdda, bir millete muhtaç olduğu gıda-yı fikrîyi vermekte, hulâsa bir milletin hedef-i saâdet olan istikâmet-i müşterekede yürümesini teminde, matbuat başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir. Ehemmiyet ve ulviyeti cihan-ı medeniyette bedahet kesbeden matbuata Hükûmetimiz'in birinci derecede atf-ı ehemmiyet eylemesi; bu hususta sarf edeceği mesaiyi millete ifa ile mükellef olduğu hayırlı hizmetlerin baş tarafına koyması Meclis-i Âli'nin kat'iyetle talep edeceği husûsattandır*”.²⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa basının, “*milletin sesi*” olduğunu, milleti aydınlatmada ve ihtiyaç duyulduğunda düşünsel olarak kullanılan bir “*mutluluk aracı*”, güç kaynağı ve rehber olduğunu ifade ediyordu.

a) Mustafa Kemal Paşa'nın İnkılâp Metodu ve Basına Yansıyanlar

Mustafa Kemal Paşa'nın inkılâbı yapmadan önce uyguladığı bir yöntem daha vardı. Bu, kendi demeçleri dışında yakın çevresinde bulunan yazar arkadaşları aracılığıyla da kamuoyunun tepkisini ölçme ve verilen tepki karşısında nasıl bir yol izleneceğine karar verme idi.²¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in²¹¹ konuyla ilgili yazıları dikkate değerdi. Bu yazılar aracılığıyla milli egemenliğe dayalı

²⁰⁷ Cezmi Eraslan, “*Türk İnkılâbı'nda Yöntem ve Anlayış*”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2, 2002, s.137.

²⁰⁸ A. Gevgili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi...*, s.123-124.

²⁰⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, (Der: Nimet Arsan), Ankara, 2006, s.241.

²¹⁰ A. Gevgili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi...*, s.124.

²¹¹ 1892'de Kuşadası'nda doğdu. 19012'de İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Ayrıca İsviçre Freiburg Üniversitesi'nde de Hukuk eğitimi almış ve burada kapitülasyonlar hakkında hazırladığı doktora tezi ile Hukuk Doktoru unvanını kazandı. Yaptığı görevler; çiftçilik, Ege Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı Üyesi, I, II, III, IV, V, VI ve VII. Dönem İzmir Milletvekili. Adalet ve İktisat Bakanlığı da yapan Mehmet Esat Bozkurt, Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından biri olmakla birlikte Türkiye'de hukuki yapının temelini oluşturulmasında da katkıları vardır. 1934'te Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra Atatürk tarafından kendisine “*Bozkurt*” soyadı verilmiştir. 1935'te Mason Localarının

bir yönetim biçiminin kurulması düşüncesi ile “*halkın nabzı*” ölçülmeye çalışılıyordu. Nitekim “*Anadolu’da Yeni Gün*” gazetesinin 31 Mayıs 1921 tarihli nüshasında Mahmut Esat Bey tarafından yazılan “*Halk Saltanatı*” adlı köşe yazısında da bu durum söz konusuydu. Bu yazıda halk ve üst bürokrasi arasında yönetimle ilgili klasik bir düşüncenin var olduğunu ifade ediyordu. Buna göre; halk kendisini idare edemezdi. Bir “*veliye*” ihtiyacı vardı. Bu, o kadar “*kökleşmiş*” ve “*köhne*” bir sav idi ki II. Abdülhamit’in “*istibdadına*” bir gerekçe olarak görülmekteydi. Ona göre; bunun dışında başka teorileri savunanlar da vardı. Bunlar da yönetimi elinde bulunduranların aydın bir “*oligarşi*” grubu tarafından gerçekleştirilmesini istemekteydi. Ancak bu grup oluşturulurken halkı buna dâhil etmeme düşüncesi de savunulmaktaydı. Bu kişiler “*aşağı tabaka*” olarak adlandırdığı halkın hiçbir şekilde yönetimde olmaması gerektiğini düşünmekteydi. Ancak bu yüksek görülmeye alışmış grup “*çürümüş*” bir azınlıktan ibaretti. Mahmut Esat Bey “*bu azınlık gruptan kaç kişinin Milli Mücadele sırasında memleketin imdadına koşmuştur?*” sorusuyla da okuyucularına bu gerçeği dile getirmekteydi. Devamında Türk Milleti’nin “*velisiz*” yönetimine ya da kendi kendisini yönetme hakkına izin verilmediği sürece başka sınıf ve grupların yönetimi altında olacağının bir gerçeklik olduğunu belirtiyordu. Halka dayalı bir yönetimde toplumun üretici sınıfını “*mesut edecek*” yönetim şeklinin kurulması gerekiyordu. Ancak bu gerçekleştirilirken, halkı düşünen kişilerin de “*idareye yetki ve kudret sahibi*” olmaları gerekiyordu. Halkçılık olarak adlandırılan bu düşünce halkın her anlamda maddi ve manevi olarak yükselmesini sağlamaktı. Bunu gerçekleştirmeye kimse engel olamazdı. Mahmut Esat Bey yazısını şu cümlelerle sonlandırmaktaydı: “*...Halkçılık, hakiki bir milliyetçiliktir. Bu, Anavatanı kurtaracak, Türk’ün düşmanlarını halkın yıldırım gücüyle çiğneyecek, yurdumuzu al bayrağın öz toprağı haline getirecektir*”.²¹²

2 Temmuz 1922’de “*Anadolu’da Yeni Gün*” gazetesinde Yunus Nadi Bey tarafından yayımlanan “*Yeni Türkiye*” başlıklı köşe yazısında Anadolu’da yükselmekte olan inkılâp hareketi “*milli varlık*” olarak adlandırılmakta, Babıâli Hükümeti’nin artık “*Babıhalî*” olduğu ifade edilmekte ve “*dâhili*” ve “*harici*” siyasette de yeni bir Türkiye’nin olduğunu belirtmekteydi. Kendi çıkarı için bazı antlaşmalar imzalayan

kapatılmasında önemli katkıları oldu. Konuyla ilgili seksen sayfalık “*Masonlar Dinleyiniz*” adlı bir makale yazmışsa da günümüzde bu çalışma kitap haline getirilmiştir. Kitapta masonluğun “*soygunculukla*” eşdeğer anlam taşıdığını belirten Mahmut Esat Bey, 21 Aralık 1943’te beyin kanaması sonucu İstanbul’da öldü. (Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli**, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 2000, s.7; Cihan Yamakoğlu, **M. Esat Bozkurt, Türk Büyükleri Dizisi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s.43; M. Esat Bozkurt, **Masonlar Dinleyiniz!**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s.20)

²¹² Mahmut Esat, “*Halk Saltanatı*”, **Anadolu’da Yeni Gün**, (31 Mayıs 1921), s.1.

Babîali Hükümeti zihniyetinin Türk milleti için artık bir önem arz etmediği de Yunus Nadi Bey tarafından vurgulanıyordu.²¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın “*eski ve yeni Türkiye*” değerlendirmesine benzer bir değerlendirme 3 Temmuz 1922'de yine “*Anadolu'da Yeni Gün*”de “*Türkiye Devleti'nde Eski ve Yeni Siyaset*” başlıklı köşe yazısında Mahmut Esat Bey tarafından kamuoyuna sunulmuştu. Buna göre; artık Osmanlı'dan kalan Türkiye yoktu. Yeni Türkiye çok daha farklı bir nitelikteydi. Eski Türkiye'de Tanzimat ve Islahat gibi demokratik girişimlerin azınlıkları güçlendirdiği bir vaka idi. Buna karşın Türk milletinin hukuki ve sosyal birçok alanda haksızlığa uğratıldığı da bir gerçektir. Meşrutiyet hareketleri ile “*büyük ihtilalcıların*” Türk halkı için “*çağın manasına göre*” şuurlu bir inkılâp yapamadıkları da ortadaydı. 1908 İhtilali'nden miras kalan tek şey ise Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin aleyhine sonuçlandığı gün Türk Milleti'nin haksızlıklara karşı “*milli bir isyan*” ve hürriyet duygusu ile hareket etmesiydi. Tanzimat'tan itibaren oluşan düşünce yapısı Batı'ya karşı Türk halkının isyan etmesinde etkili idi. Eski Türkiye'nin durumu bundan ibaretti.²¹⁴

Yeni Türkiye'de ise her şey daha farklıydı. Yeni Türkiye, yenileşme tarihi içerisinde Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile “*yeni bir devrin başlangıcı*” idi. Bu kanun halka kendi saltanatını gerçekleştirme imkânı veriyordu. Ancak bunu gerçekleştirmek için faaliyete geçmek gerekliydi. Bu da inkılâplar ile yapılabilirdi. Eğer yapılmazsa, halkın durumu “*eski hamam, eski tasta ibaret*” kalacaktı. İki Türkiye arasındaki tek fark vatan savunmasından ibaret olacaktı. Kanunlar içerisinde kalıp gerçekleştirilemeyen “*göstermelik inkılâplar*” halk için tehlikeli idi. Bu yeni dönemde milli halk düşüncesi ön planda olmalıydı. Bunu gerçekleştirmek için iktisadi alanda gelişilmeliydi. Ona göre çağdaş bir siyaset çağdaş bir idare zihniyeti ile gerçekleştirilebilirdi. Türk aydınlarının fark edemedikleri sorun buydu. Düşünülen inkılâplar her alanı kapsamalıydı. Çağdaş dünyada bağımsız bir ülke olmada kullanılmalıydı. Mahmut Esat Bey köşe yazısının sonunda ileride kurulacak milli devlet'in niteliğini de şu sözleriyle özetlemekteydi: “*Türk halkı bunu bekliyor ve günü gelince alacaktır da. Başka türlü yaşayamaz. Türk'ün mukadderatını ellerinde*

²¹³ Yunus Nadi, “*Yeni Türkiye*”, **Anadolu'da Yeni Gün**, (2 Temmuz 1922), s.1.

²¹⁴ Mahmut Esat, “*Türkiye Devleti'nde Eski ve Yeni Siyaset*”, **Anadolu'da Yeni Gün**, (3 Temmuz 1922), s.1.

*tutanların bu incelikleri görmekte olduklarına ve bu aşkı yaşadıklarına inanmak isteriz. Yaşasın Türk Milleti!”*²¹⁵

Basının kamuoyu üzerindeki etkisi Mustafa Kemal Paşa’nın bunu kullanmasında etkili oldu. Burada iki yöntem söz konusu idi: İnkılâpla ilgili kendi demeçlerini gazetelerde yayımlatmak ve aydınların görüşlerinden faydalanmak idi. Yazar ve aydınların köşe yazıları halk üzerinde etkiliydi. Mustafa Kemal Paşa da bu iki “kanal” aracılığıyla inkılâbın benimsetilmesi konusunda halka ulaşmayı başardı.

2- Barış Konferansı Öncesi Basında Rejime Yönelik Değerlendirmeler (Ekim 1922)

Büyük Taarruz’un zaferle sonuçlanması ve Mudanya Mütarekesi’nin 11 Ekim 1922’de imzalanması²¹⁶ ile Ankara Hükümeti uluslararası alanda tanındı. İtilâf Devletleri, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nden itibaren barışla ilgili bütün görüşmelere İstanbul Hükümeti’ni davet etmişlerdi. İtilaf Devletleri’nin yaşadığı mağlubiyet, Ankara Hükümeti’nin de göz ardı edilemeyeceğini gösterdi. Ancak İstanbul Hükümeti’nin varlığı da İtilaf Devletleri’nin kendi lehlerine kullanabileceği bir konu idi. Nitekim öyle de oldu. 17 Ekim 1922’de Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM Başkanlığı’na bir telgraf çekti. Telgrafta; “*yakında toplanacak olan Barış Konferansı’na İstanbul ve Ankara temsilcilerinin birlikte katılmalarının uygun olacağı*” belirtiliyordu.²¹⁷

Mustafa Kemal Paşa 18 Ekim 1922’de Tevfik Paşa’nın telgrafına cevap verdi. O, telgrafında Tevfik Paşa’ya şunları belirtti: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin zaferin doğal sonucu olarak yapılması yakın olan Barış Konferansı’nda Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunur. Bu gerçekler karşısında yasa ve hukuk dışı olduğu yüce Meclis tarafından birçok kere bildirilip ilân edilmiş olan kurulların veya bu gibi kurul üyelerinin şimdiye kadar çok defa olduğu gibi bundan sonra da devletin politikasını karıştırmaktan vazgeçmemelerinin ne ölçüde büyük sorumluluklar doğuracağı açıkça bellidir*”.²¹⁸

Mustafa Kemal Paşa telgrafında İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Ankara Hükümeti’ni karşı karşıya getirmek istediğini vurgulamaktaydı. Öngörülen gelişme kısa süre sonra gerçekleşti. 28 Ekim 1922’de hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti

²¹⁵ Mahmut Esat, “*Türkiye Devleti’nde Eski ve Yeni Siyaset*”, s.1.

²¹⁶ İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, ATAM, Ankara, 2002, s.235.

²¹⁷ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 2009, s.216.

²¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.1201

İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak Barış Konferansı'na davet edildi. İtilaf Devletlerinin amacı; konferansta ikilik çıkararak yapılacak barış antlaşmasının hükümlerini kendi istedikleri gibi belirlemektir.²¹⁹

Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletlerinin ikilik çıkarma konusundaki çabalarının boşa olduğunu 28 Ekim 1922'de bir Fransız Muhabir Robert Vaucher'e verdiği demeçle vurguladı. Yeni Türkiye'de Saltanat'ın kaldırılarak bu ikiliğe son verileceğini Fransız gazetesi “Le Petit Parisien”ın muhabiri ile yaptığı röportajdan anlamak mümkündür. “Le Petit Parisien”de “Mustafa Kemal Paşa'nın Letit Parisien Özel Muhabiri İle Röportajı” başlığıyla yayımlanan haber yazısı Türk gazetelerinde de önemli bir yer edindi. “İkdam” ve “Tanin”²²⁰ gazeteleri haberi aynen yayımladı. Robert Vaucher'nin yönetimle ilgili “Türkiye’de komünist bir idare mi tesis etmek istiyorsunuz?” sorusuna karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi: “Yeni Türkiye’nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı Hükümeti tarihe karışmıştır. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. Tabii millet değişmemiştir. Aynı Türk unsuru bu milleti teşkil ediyor. Ancak tarz-ı idare değişiyor. Ankara Hükümeti'nden evvel İstanbul'da bir Sultan ve bunun hükümeti vardı. Millet, memleketin işlerine, vazifesi kanun yapmaktan ibaret olan bir Meclis vasıtasıyla iştirak edebiliyordu. Bu tarz-ı hükümet, millete hâhişker olduğu istiklal ve hürriyeti vermeye kâfi değildi. Bu hükümet tarzının verdiği fena neticeler meydandadır. Sultan'ın hükümeti Türkiye'nin bağımsızlığına son veren Sevr Antlaşması'nın şartlarını kabul ettiler. Diyebiliriz ki Sultan ve hükümeti kendi kendilerini öldürdüler”.²²¹

Konuşmasının devamında milletin bundan sonra ölmektense yaşamak istediğini, bunun için kendilerinin ne gerekiyorsa yapacaklarını belirtiyordu. Bu yeni hükümetin millet tarafından oluşturulan yasama ve yürütme erkine sahip milletvekillerinden meydana geldiğini vurgulamaktaydı.²²² Bu özelliklerinden dolayı bu inkılâbın başka hiçbir yerde olmadığını ifade etmekteydi.²²³

²¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.663.

²²⁰ İşgalci İngiliz kuvvetlerinin 1920'de İstanbul'u işgali sonrasında Malta'ya sürgün edilen Hüseyin Cahit Bey, 1922'de sürgünden döndüğünde “Tanin”i yeniden çıkarmak istedi. Ancak kendisine izin verilmeyince gazeteyi “Renin” adıyla çıkarmaya başladı. Gazetede Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar yayımlandı. Gazete, bir süre sonra yeniden aynı adla yayımlanmaya devam etti. (Y.N)

²²¹ **Tanin**, 2 Kasım 1922; **İkdam**, 3 Kasım 1922; **Le Petit Parisien**, 1 Novembre 1922.

²²² Mustafa Bıyıklı, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları**, İstanbul, 2011, s.56.

²²³ Peyami Safa'nın 30 Ekim 1937'de “Cumhuriyet” gazetesinde “Türk İnkılâbı” başlıklı köşe yazısı da bunu destekler nitelikteydi: “Türk İnkılâbı'nın teorisi yoktur. Patentini hiçbir Avrupa filozofunun elinde görmek mümkün olmayan bu yüzde yüz Türk rejimi, Atatürk'ün realist kafası ile hadiselerin temasında doğdu. Diyalektiğe ve akademik münakaşaya gelmemesinin sebebi budur. Neyi münakaşa edelim? Sultan Reşat'ın salak olup olmadığını mı? Vahdettin'in hain olup olmadığını mı? Hanedan'ın dejenere olup

Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede Türkiye’de yeni kurulacak sistem hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmedi. Bu yeni sistemin “*halka dayalı*” olduğunu ve buna “*Halk Hükümeti Sistemi*” adı verildiğini şöyle ifade etmekteydi: “*Kısacası, hükümet biçimimiz, kendi dilimizde halk sistemi olarak adlandırdığımız saf demokrasi sistemidir. Bu sistemdeki ilk amacımız halkın arzu ve isteklerini karşılamaktır. İkincisi ise her zaman ülkenin kaderine kendisinin yön verebilmesi ve yönetimini elinde tutmasıdır. Bu nedenle bu yönetim biçimi ülkedeki bütün alanlarda uygulanacaktır*”. Fransız Muhabir Mustafa Kemal Paşa’ya “*İstanbul’a vardığınızda Sultan’ı tanıyacak mısınız?*” Sorusunu sorduğunda şu cevabı aldı: “*Ne Sultan ne de onun bakanları bizim için yoktur. Tüm yetkiler Büyük Millet Meclisi’nde birleşmiştir. Saltanat’tan kurtulduktan ve ulusal özgürlük ve egemenliği yeniden kazandıktan sonra kendimizi bu boyunduruğun altına bir daha sokmayacağız. 20. Yüzyılda hürriyetimizi başkalarının hâkimiyetine teslim edemeyiz. TBMM, Halifeliğin dayanabileceği bir güç olacak*”.²²⁴

Lozan Barış Konferansı’na Ankara ve İstanbul hükümetlerinin davet edilerek “*ikilik çıkarılmaya*” çalışılması Saltanat’ın kaldırılmasının ana nedeni olarak görülse de, temel neden Mustafa Kemal Paşa’nın basına verdiği demeçlerden anlaşılmaktaydı. Kendisi artık egemenliğin millette olduğunu ve yeni bir devletin kurulduğunu her fırsatta tekrarlayacaktı.

3- Saltanatın Kaldırılması TBMM’nin Gündemine Alınıyor (30 Ekim-1 Kasım 1922)

İtilaf Devletlerinin Lozan Barış Konferansı için yaptıkları davet üzerine Tevfik Paşa harekete geçti. Kendisi konferansa katılma önerisini olumlu karşılıyordu. Bu tavır TBMM’de birçok tepkiye neden oldu. 30 Ekim 1922’de yapılan Meclis toplantısında bu konu hakkında görüşüldü. Milletvekilleri Tevfik Paşa’nın yaptığı bu teklifi “*vatan hainliği*” olarak görüyordu.²²⁵ Bir kısmı da Osmanlı Saltanatı’nın son bulunduğunu ve

olmadığını? Bu noktada bir tereddüt sahibi olan ya salaktır, ya hain veya dejenere. Artık bir Saltanat ve Cumhuriyet münakaşamız olamaz”. (Peyami Safa, “*Türk İnkılâbı*”, **Cumhuriyet**, (30 Ekim 1937), s.3.)

²²⁴ **Le Petit Parisien**, 1 Novembre 1922.

²²⁵ Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa’nın bu yaklaşımı hakkında Nutuk’ta şöyle bir değerlendirmede bulunuyordu: “*Yani Tevfik Paşa demek istiyordu ki: ‘memlekette düşman kalmadı; o halde, Padişah yerinde, Hükümet onun yanında; millete düşenin de bu makamların vereceği emirlere uymaktır. Böyle olunca da, elbette birliğe engel bir şey kalmamış olur’*. Yalnız, Tevfik Paşa, Ankara’dan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansı’na İstanbul ile Ankara’nın birlikte davet edilmiş olması dolayısıyla, daha önce benden çok gizli talimat almış bir kimsenin elden gelen sür’atle İstanbul’a gönderilmesini sağlamaktı. Tevfik Paşa’ya verilmek üzere, İstanbul’da Hamit Bey’e çektiğim telgrafla: ‘*Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devletin siyasetini bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne büyük bir sorumluluk doğuracağına aşikâr bulunduğunu*’ bildirdim”. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.667)

İstanbul Hükümeti'nin artık Türkiye ile ilgili konularda söz hakkının olmadığını belirtiyordu. Konuyla ilgili olarak Meclis'e dönemin Sıhhiye Vekili ve Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur ile seksen bir arkadaşı tarafından altı maddelik bir önerge sunuldu: Türkiye'nin gerçek temsilcilerinin TBMM ve Ankara Hükümeti olduğu, İstanbul'daki Padişahlık makamının tarihe karıştığı, İstanbul'da bir Hükümetin artık varlığının söz konusu olmadığı, Hilâfet'in işgalcilerin elinden kurtarılacağı, Osmanlı Devleti yerine yeni bir Türk Devleti kurulduğu vurgulanmaktaydı. Özellikle Saltanat üzerine yapılan tartışmalarda devletin yönetim şeklinin ne olacağı ile ilgili görüşler de sunuldu.²²⁶

Yapılan tartışmalar sonunda “*Hilâfet*” ve “*Hâkimiyet-i Milliye*” konuları hakkında Dr. Rıza Nur'un verdiği önerge ile ilgili bir oylama yapıldı. Toplamda yüz yirmi altı milletvekili önergeye kabul oyu verdi. Afyonkarahisar Milletvekili İsmail Şükrü (Çelikalay) ve Lazistan Milletvekili Mehmet Necati (Memişoğlu) red oyu kullanırken; Biga Milletvekili Hamit (Karaosmanoğlu), Erzincan Milletvekili Hüseyin (Aksu) ve Malatya Milletvekili Hüseyin Sıtkı (Gür) ise çekimser oy kullandı.²²⁷ Meclis'te çoğunluk sağlanamadı. Bu nedenle de konunun 1 Kasım 1922 tarihine bırakılmasına ve yeniden oylanmasına karar verildi. Milli egemenlik konusunda aynı düşünceleri paylaşan milletvekilleri, bu egemenliğin nasıl sağlanacağı konusunda ayrı görüşleri savunuyorlardı. Saltanat makamının kaldırılması için “*psikolojik bir an'ı*” bekleyen Mustafa Kemal Paşa öncelikle yakın çevresindeki insanların ne düşündüğünü bilmeliydi. Bunu da yaşanan gelişmeler sonucu öğrenecekti.²²⁸

Meclis'teki milletvekilleri Saltanat ve Hilâfet konularında aynı görüşteydi. Ancak bazı karşıt görüşlü olanlar da yok değildi. Bunlar arasında İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay)'ın²²⁹ başında bulunduğu bir grup da vardı. Rauf Bey Saltanat

²²⁶ Görüşmeler sırasında dönemin Sağlık Bakanı ve Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur görüşlerini şöyle ifade etmekteydi: “*Bu ikilikten bugüne kadar ne kadar zarar gördük ve düşmanlarımızın bunu vasıta ederek ne entrikalar yaptığı malûmdur. Ne dolaplar döndürdükleri malûmdur. Bunları kırmak lâzımdır, onun için acilen ve katiyen bu işi bitirmek lâzımdır. Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu'nun birinci maddesi Hâkimiyeti bilâkaydüşart Padişah'tan, Padişahlıktan almıştır. Millete vermiştir, bitmiştir*”. (TBMMTD, I/24, 292-298)

²²⁷ TBMMTD, I/24, 297-298.

²²⁸ Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994, s.409.

²²⁹ Osmanlı Devleti Dönemi Bahriye Nazırı olan Hüseyin Rauf Bey, 1880'de İstanbul'da Cibali semtinde doğdu. Baba tarafı Kafkas kökenli ve Abhaz asıllıdır. Annesi ise Kürt aşireti lideri Bedirhan Paşa'nın kızıdır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Rauf Bey, İstanbul Hükümeti adına 30 Ekim 1918'de devletin işgal ve çöküş belgesi olan Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde ise Amasya Genelgesi'ni imzalayanlar arasında bulunmaktadır. Son Osmanlı Meb'ûsân Meclisi'nde IV. Dönem Sivas Milletvekilliği yapmış olmakla beraber 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra yaptığı görevler ise şunlardır: İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Nafia Vekili, I. Dönem Sivas, II. Dönem İstanbul, VI. Dönem Kastamonu Milletvekili, 1942'de Londra Büyükelçiliği. 1949'da ara seçimlerde bağımsız aday olduysa

taftarı idi. Bu nedenle de onun başında bulunduğu grup Meclis'te Saltanat'ın kaldırılacağı ile ilgili propaganda yapmaya başladı. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Refet (Bele)'nin²³⁰ Keçiören'de bulunan evine bazı konularla ilgili görüşmek istediğini belirterek davet etti. Refet Paşa'nın evinde gerçekleşen görüşme sırasında Rauf Bey, Saltanat ve Hilâfet'in kaldırılmasına karşı olduğunu ve bu iki makama da vicdanen bağlı bulunduğunu belirtti. Refet Paşa da Rauf Bey'in görüşlerine katıldığını ifade etti. Mustafa Kemal Paşa ise onlara ona şu karşılığı verdi: “Söz konusu ettiğiniz sorun, bugünün sorunu değildir. Mecliste bazılarının telâşlanıp tedirgin olmalarına da yer yoktur”.²³¹

30 Ekim'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği önerenin 6. Maddesi ile ilgili değişiklik yapmak için 1 Kasım 1922'de bir önerge daha verildi. Bu önerge ile 6. Madde daha açık bir şekilde ifade edilmeye çalışıldı. Bu madde'nin ilk halinde “*Türkiye Hükümeti'nin Hilâfet makamını esir olduğu yabancıların elinden kurtaracağı*” belirtiliyordu. Bu makamın kime ait olacağı ve nasıl kullanılacağı ifade edilmemişti. Bu nedenle yeni önergede maddeye açıklık getirildi. Buna göre; “*Hilâfet makamı Türklere yani Hanedanı Âli Osman'a aittir. Türkiye Devleti Hilâfetin Makamı'nın güveneceği tek yerdir. Halifeliğe TBMM tarafından Osmanlı hanedanından ilmen ve ahlâken eslâh ve erşed olan biri seçilecektir. TBMM Hükümeti Hilâfet makamını esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracaktır*”.²³²

1 Kasım Çarşamba günü TBMM'ye Hüseyin Avni (Ulaş) da bir önerge sundu. İki maddelik bu önerge Dr. Rıza Nur'un önergesinden farklı bir nitelikteydi. Önerenin 1. Maddesi'nde Türk halkının TBMM Hükümeti dışında başka bir hükümeti tanımadığı ve İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'deki işgalle birlikte son bulduğu

da başarılı olamadı. Bu tarihten 1964'te geçirdiği kalp krizi sonucu ölümüne kadarki süreçte üniversitelerde ders vermiştir. (TBMM Albümü (1920 - 2010), I, s.57; Mustafa Alkan, “Hüseyin Rauf Orbay'm Hayatı (1880-1964)”, ATAM Dergisi, XX/59, (Temmuz-2004), s.597)

²³⁰ İbrahim Refet Bele, 1881'de Selanik'te doğan İbrahim Refet Bele, 1898-Harbiye Mektebi mezunudur. Ayrıca Milli Mücadele'ye katılan ilk beş generalden birisidir. Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası görüşünü savunanlar arasında bulunduyorsa bunda “ısrarcı” davranmamıştır. Refet Bey, Milli Mücadele Dönemi çıkarılan –Çerkez Ethem başta olmak üzere- birçok ayaklanmanın bastırılmasını sağlamıştır. Yaptığı görevler şunlardı: Osmanlı Meb'ûsân Meclisi IV. Dönem, TBMM I. Dönem İzmir Milletvekili, Güney Cephesi Komutanı I. İcra Vekilleri Heyeti Dâhiliye Vekili, III. İcra Vekilleri Heyeti Müdafaa-i Milliye Vekili, III. Kolordu Komutanı, Erzurum Kongresi Heyeti Temsiliye Üyesi. Kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi olan Refet Bey, 2 Ekim 1963'te İstanbul'da ölmüştür. (TBMM Albümü (1920 - 2010), I, s.36; biyografya.com/biyografi/11793 E.T: 13.05.2021)

²³¹ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.665.

²³² TBMMTD, I/24, s.304.

belirtilmekteydi. 2. Madde ise Dr. Rıza Nur'un verdiği önergede 6. Madde ile aynı idi. Bu iki maddelik önergede Saltanat'ın kaldırılmasıyla ilgili bir ifade bulunmuyordu.²³³

Mustafa Kemal Paşa önergelerle ilgili yapılan tartışmalar sonunda Halifelik ve Saltanat'ın tarihi geçmişi hakkında bir konuşma yaptı. Bu iki makamın faydadan çok zarar getirdiğini belirtirken, Türk milletinin gerçek temsilcisinin TBMM olduğunu şu ifadelerle vurguladı: “*Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Ve bu Makam-ı Hâkimiyetin hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir Makam-ı Saltanat, bundan başka bir Heyet-i Hükümet yoktur ve olamaz*”.²³⁴

Mustafa Kemal Paşa Meclis'te Hilâfet taraftarı olanları tanımaktaydı. Meclis'teki bu “*muhafazakâr unsurların*” yeni tartışmalara neden olmalarını önlemek için bir “*çözüm yolu*” buldu. Buna göre Saltanat makamı Hilafet'ten ayrılmalıydı. Saltanat cismani iktidarı temsil ediyordu. Hilâfet ise daha çok ruhani idi. Buna göre Hilâfet makamı kalacaktı. Bu makam için şehzadelerden biri seçilecek, görevi dini çerçevede olacaktı. Ancak bu kişi siyasetle uğraşmayacaktı. Yani Hilâfet, temsili bir makam olarak kalacaktı. Egemenliğin millete ait olduğunu, Osmanlı Devleti'nin sonlandığını ve yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunu bildiren bir önerge hazırladı.²³⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma sonrası üç önergenin Şer'îye ve Kanun-ı Esasi encümenlerine gönderilmesine karar verildi. Ancak bazı milletvekilleri bu önergelerin sadece Şer'îye ve Kanun-ı Esasi encümenlerine gönderilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Şer'îye, Adliye ve Kanun-ı Esasi encümenlerinden oluşan ortak bir komisyon oluşturuldu.²³⁶ Bu ortak komisyon karar metni hazırladı ve Başkanlık

²³³ TBMMTD, I/24, s.304-305.

²³⁴ TBMMTD, I/24, s.310.

²³⁵ L. Kinross, *Atatürk...*, s.409.

²³⁶ Mustafa Kemal Paşa bu üç komisyonun Saltanat konusunda yapılacak inkılâp ile ilgili çıkardığı bazı sorunları ve bunun çözümünü Nutuk'ta şöyle anlatmaktaydı: “*Üç komisyon, bir odada toplandı. Başkanlığa Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Sorunu görüşmeye başladılar. Diyanet İşleri Encümeni üyesi hoca efendiler; Halifeliğin Sultanlıktan ayrılmayacağına, bilinen safsatalara (kof sözlere) dayanarak savundular. Bu savları çürütmek ve bozmak yolunda özgürce konuşanlar, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmayı dinliyorduk. Bu biçim, görüşmelerin istenilen sonuca varmasını beklemek, boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda; Karma Komisyon Başkanı'ndan söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şunları söyledim: "Efendim, dedim. Hâkimiyet ve Saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim gereğidir diye; görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik, güçle, kuvvetle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin egemenliğini, ele geçirmişlerdi; bu sarkıntılıklarını altı yüzyıldan bu yana sürdürmüşlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu saldırganlara artık yeter diyerek, egemenliğini, ayaklanarak kendi eline, almış bulunuyor. Bu bir olup bittir. Söz konusu olan; millete egemenliğini, bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Sorunu değildir. Sorun zaten olupbitti durumuna gelmiş gerçeği açıklamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun, yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes bunu doğal karşılarsa, bence uygun olur. Yoksa gerçek yine yöntemine göre saptanacaktır. Ama belki bir takım kafalar kesilecektir*”.

(Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.671)

Divanı'na sundu.²³⁷ İki maddeden oluşan bu metnin 1. Maddesi'nde Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile Türkiye halkının gerçek temsilcisinin TBMM olduğu, bunun dışında Misak-ı Millî sınırları dâhilinde TBMM Hükümeti'nden başka bir Hükümet'in olmadığı ve İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren sonlandığı belirtilmekteydi. 2. Maddesi ise Hilâfet makamının Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu, TBMM'nin Hilâfet makamı için liyakat sahibi birini adı geçen hanedandan seçeceği ve Hilâfet'in tek dayanağının TBMM olduğu vurgulamaktaydı. Bu metin Meclis tarafından aynı gün kabul edildi.²³⁸

Saltanat'ın kaldırıldığı 1 Kasım gününü Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle anlatmaktaydı: *“Sûratle kanun tasarısı, tespit olundu. Aynı günde Meclis'in İkinci Celsesi'nde okundu. Tayin-i Esami (İsimler okunarak) ile oya konulması teklifine karşı, kürsiye çıktım. Dedim ki, buna hacet yoktur, memleket ve milletin istiklâlini ebediyen korunmuş kılacak esasatı Meclis-i Âli'nin, müttefikan kabul edeceğini zannederim (Oylansın sesleri) yükseldi. Nihayet, Reis, reye koydu ve müttefikan kabul edilmiştir, dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi, Ben Muhalifim!.. Bu sada (söz yok!) sadaları ile boğuldu. İşte Efendiler; Osmanlı saltanatının; yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir”*.²³⁹

Saltanat'ın 1 Kasım 1922'de kaldırılması ile İstanbul Hükümeti'nin de varlığı sonlandı. Ancak Hilâfet makamı hanedandan bir kişi seçilerek devam ettirilecekti.²⁴⁰ Yani Osmanlı Hanedanı ortadan kaldırılmadı. Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Devleti adıyla yeni bir devlet kuruldu. Ancak kurulan yeni devletin hükümet biçiminin ne olacağı sorunu ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Saltanat'ın kaldırılmasının iki önemli nedeni vardı. Bu nedenlerden ilki İstanbul Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na katılma hakkını kendinde görerek Türk Milleti'nin vermiş olduğu mücadeleyi anlamsızlaştırmaya çalışması idi. Diğerisi ise konferansta İtilaf Devletlerinin ikilik çıkararak antlaşma hükümlerini kendilerine uygun hale getirmelerini engellemektir.²⁴¹

²³⁷ TBMMTD, I/24, s.311.

²³⁸ Düstur, 3/III, İstanbul, 1928, s.152; TBMMTD, I/24, s.314.

²³⁹ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.672.

²⁴⁰ Saltanat'ın kaldırılmasından sonra aynı gün Halife'nin TBMM tarafından seçilmesine karar verildi. (Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0.202.379.3).

²⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.667; Saltanat'ın kaldırılmasının hukuksal alanda getirdiği bir takım sorunlar da vardı. Bunlardan birisi 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ilgiliydi. Saltanat'ın kaldırılması ile kanunun 1. Maddesi birbiriyle çelişmekteydi. Bu madde Saltanat'ın TBMM tarafından korunacağını belirtmekteydi: *“Makam-ı muallâyı Hilâfet ve Saltanat'ı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yedi ecanipten tahlise ve taarruzat-ı def maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen ve fiilen muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan*

Saltanat'ın kaldırılması yaşanan siyasi gelişmelerin bir sonucuydu. Tevfik Paşa'nın Lozan'a gitme konusundaki tavrı bu durumu daha da hızlandırdı. TBMM'de yaşanan tartışmalara rağmen milletvekillerinin çoğunluğu Saltanat'ın kaldırılması konusunda hemfikir. Bir kısmı ise Hilafet taraftarı olduğu için buna muhalifti. Meclis'teki bu tepkilere son vermek için önce Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrıldı. Daha sonra da Saltanat tamamen kaldırıldı. Milletin egemenliği önünde bir engel olan bu makamın “ilgası” basına da yansdı.

4- Saltanat'ın Kaldırılmasının Ulusal Basındaki Yansımaları

a) “Akşam” ve “Tanin” Gazetesi'ndeki Yansımalar

Saltanat'ın kaldırılması gazetelerde “sevinçle” karşılandı. “Akşam”²⁴² gazetesinin 3 Kasım 1922 tarihli nüshasında yeni bir Türk devletinin kurulduğu hakkında açıklamalı bir haber yazısı ve TBMM'de alınan kararlar yer almaktaydı. İstanbul Hükümeti'nin Türk Milleti'ni Milli Mücadele Dönemi'nde yalnız bıraktığı şöyle ifade edilmekteydi: “*Hürriyet ve namus müdafaasında bütün dünya ve kendi hâkim ve hükümeti tarafından tek başına terk olunan ve üç sene süren mücahededinde rüşti ve kemalini ispat eden millet, dün Ankara Büyük Millet Meclisi'nde yeni Türkiye Devleti'nin esaslarını ilan etti*”.²⁴³

hain-i vatan addolunur” (İsmet İnönü, **Hatıralar**, I, (Haz: Sabahattin Selek), İstanbul, 1985, s.346.; **TBMMTD**, I/4, s.105.); Bu nedenle de bazı anayasal değişikliklerin yapılması zorunluydu. Bu ise 15 Nisan 1923'te çıkarılan “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi'nin Tadili Hakkında Kanun*” ile gerçekleştirilecekti. Milli Hâkimiyet'in Türkiye'deki tek temsilcisi TBMM olacaktı. Değişiklik yapılan bu kanuna karşı muhalif hareketlerde bulunanlar, “vatan haini” ilan edilmekteydi. Yapılan değişiklik şöyle idi: “*Saltanat'ın ilgasına ve hukuk-u hâkimiyet ve hükümlerinin gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazamin kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesian hain-i vatan addolunur*”. (**TBMMZC**, I/29, s.182)

²⁴² 20 Eylül 1918'de Necmeddin (Sadak), Ali Naci (Karacan), Kazım Şinasi (Dersan) ve Falih Rıfkı (Atay) tarafından kuruldu. Halen İstanbul'da yayımlanmakta olan en eski gazetelerden biridir. Önceleri akşamları çıkarken 9 Haziran 1957'den itibaren sabah çıkarılmaya başlanmıştır. İlk yazı işleri müdürü Muammer Senihi idi. Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteler arasındadır. 1924'te gazeteyi Peyami Safa satın almış ve Fransızca basımı da “*L'akşam*” adıyla çıkarılmaya başlanmıştır. Falih Rıfkı ve Ali Naci Beyler gazeteden ayrıldıktan sonra 1926'da Vala Nurettin, Nazım Hikmet ve Hüseyin Cahit Yalçın gazeteye dâhil oldu. Yapılan inkılapları destekleyen gazete, 1950'den sonra DP iktidarına karşı muhalif bir tavır takındı. Bu dönemde yazı işlerini Hıfzı Topuz ve Osman Necmi Karaca yürüttü. 1967'de gazeteyi Malik Yolaç aldı. Bu dönemde gazetenin basımı İstanbul, Ankara ve Adana'da aynı anda gerçekleştirildi. İlhami Soysal ve Çetin Altan gibi gazeteciler de diğer yazarlar arasına katılarak yazılar yazdı. 12 Mart 1971 müdahalesi sonrası gazetenin yazarları sık sık tutuklandı. Bu tarihlerde Nur Öken gazeteyi satın aldı. 1982'de yayımına ara verildiyse de 1994'te yeniden çıkmaya başladı. Bu tarihten sonraki imtiyaz sahipleri şöyledir: Mehmet Emin Karamehmet 1997-2013 yılları arasında, TMSF 2013'te, Ethem Sancak 2013-2017, Zeki Yeşildağ 2017'den günümüze. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.18-19)

²⁴³ **Akşam**, 3 Kasım 1922.

Haberin devamında Saltanat'ın kaldırıldığı; ancak Hilâfet'in Osmanlı Hanedanı'nda kalacağı vurgulanmaktaydı: “Devletimiz yeni Türkiye Devleti'dir. Artık Türk Milleti'nin kendisinin başka hâkim ve sultanı yoktur. Hilâfet, Âl-i Osman Hazretlerinde devam edecektir”. Kurulan yeni devletin özellikleri hakkında şu bilgiler de aktarılmaktaydı: “Teşkilât-ı Esâsîye Kanunuyla Türkiye halkı, hukuk ve hâkimiyet-i hükümraniyesinin mümessil-i hakikiyesi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde gayr-i kabili terk ve ferağ olmak üzere temsil ve bilfiil istimale ve irade-i millîyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekli Hükümet tanımaz. Binaenaleyh, 16 Mart 1336 tarihinden itibaren hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i Hükümeti tarihe müntakıl addeylemiştir. Hilâfet, Türkiye Devleti'ne ve Hanedanı Âli Osman'a aid olup, Halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâkan erşed ve aslah olanı intihab olunur. Türkiye Devleti Makam-ı Hilâfet'in istinatgâhıdır.”²⁴⁴

Saltanat'ın kaldırılmasından sonra 1 Kasım gününün bayram ilan edilmesine TBMM'de dönemin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) tarafından 1 Kasım 1922'de önerildi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bunda etkisi yok değildi. O, Rauf (Orbay)'ı bir gün önce odasına davet edip, saltanatı kaldırmak istediğini vurgulayarak, Meclis'te bir konuşma yapması talimatını verdi.²⁴⁵

Rauf Orbay Meclis kürsüsünden Saltanat'ın kaldırıldığı 1 Kasım'ın bayram olarak kabul edilmesini şöyle ifade etmekteydi: “Efendim, bu akşam Risalet penah Efendimizin Velâdetlerine tesadüf etmekle Âlem-i İslâm müşerreftir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ki; hakiki millete istinad ediyor, onun da bihakkin istiklâlinin teyid edildiği gündür. Bu ikisi hürmetine bu mesut geceyi tes'iden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini bendeniz de teklif ediyorum”.²⁴⁶ Rauf (Orbay)'ın kısa sürede değişen görüşleri Mustafa Kemal Paşa'da güvensizliğe neden olacaktı.²⁴⁷

TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922 tarihli Saltanat'ın Kaldırılması kararını İstanbul'a hemen bildirmedi. Çünkü alınan kararlar çelişebilirdi. Kararda İstanbul 16 Mart 1920'den itibaren işgal altında olduğu için İstanbul Hükümeti'nin varlığının devam etmediği ifade edilmekteydi.²⁴⁸

²⁴⁴ **Akşam**, 3 Kasım 1922; **Tanin**, 3 Kasım 1922.

²⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.667.

²⁴⁶ **Akşam**, 3 Kasım 1922.

²⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.667.

²⁴⁸ **TBMMTD**, I/24, s.304-305.

4 Kasım 1922 tarihli “*Akşam*” gazetesinde “*Saltanat-ı Milliye Şerefine Büyük Halk Nümayişi*” başlıklı haber yazısında ise İstanbul’da yapılan kutlamalar hakkında bilgiler verilmekteydi. Ayrıca TBMM’nin hâkimiyetin millete ait olduğu hakkındaki 1 Kasım 1922 tarihli 308 numaralı kararın İstanbul’un birçok semtinde yaşayan “*halk tabakaları*” arasında da büyük bir coşku ile kutlandığı vurgulanıyordu. Haberin devamında Refet (Bele) Paşa ile ilgili de bir yazı bulunuyordu. Kendisinin “*makam-ı saltanat*”ın kaldırılışından memnun olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca 2 Kasım’da Kadıköy’de binlerle ifade edilen bir kalabalık karşısında yaptığı konuşmadan bahsediliyordu. Halk bu konuşma karşısında olumlu bir tepki göstermişti. Saltanat’ın Kaldırılması kararı karşısındaki memnuniyetin bir göstergesi idi. Aynı günün akşamı Kadıköy’de tıbbiye öğrencileri ve halkın katılımıyla fener alayı düzenlendi. Verilen haberin sonunda İstanbul’da gerçekleştirilen bu sevinç gösterilerinin İstanbul ve Anadolu arasında düşünülen ikiliğin olmadığını şöyle vurgulanmaktaydı: “*Asıl Türk ve Müslüman İstanbul, asıl vatana merbut İstanbul bütün bu tezahüratıyla Anadolu ile farz ve tefhim edilen ikiliğin hiç bir surette mevcut olmadığını ve olamayacağını göstermiş olacaktır*”.²⁴⁹

Saltanat’ın kaldırılması sadece İstanbul’da değil, Anadolu’nun birçok bölgesinde de “*sevinçle*” karşılandı. “*Akşam*” gazetesinin 4 Kasım 1922 tarihli nüshasında “*İzmir’de Saltanat-ı Milliye Şenlikleri*” başlıklı haber yazısında Milli Saltanat’ın saat 05.00’te yüz bir pare top atışıyla ilan edildiği belirtiliyordu. Uçakların bu şehrin üzerinde bir saat kadar uçtuğu ve halkın da gerçekleştirilen “*Saltanat-ı Milliye Şenlikleri*”ne katıldığı ifade edilmekteydi. Yüz binlerce kişinin İzmir Tren İstasyonu’nda ve şehrin büyük bölümünde tek kişinin saltanatına karşılık Milli Saltanat’ın ilanını “*coşkuyla*” karşıladıkları anlatılmaktaydı.²⁵⁰

Saltanat’ın kaldırılışının yankıları saray tarafından olumsuz karşılanmıştı. Bunu 4 Kasım 1922 tarihli “*Akşam*” gazetesindeki haber yazısında yayımlanan eski Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile yapılan bir görüşmeden anlamak mümkündür. Gazetenin muhabiri Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede ona TBMM’de verilen kararın “*nasıl bir tesire*” neden olduğunu sordu. Kendisi bu kararın saray ve çalışanlar üzerinde olumlu bir etkiye neden olmadığı ve Bakanlar arasında istifa edenlerin olduğunu şöyle ifade etmekteydi: “*Maarif Nazırı Said Bey istifa etmişti. Maliye Nazırı Tevfik Bey’in de istifa ettiğini haber aldım. Diğer rüfeka arasında istifa eden yoktur*”. Saltanat’ın

²⁴⁹ *Akşam*, 3 Kasım 1922.

²⁵⁰ *Akşam*, 4 Kasım 1922.

kaldırılmasından bir gün sonra Bâb-ı Âli tarafından Lozan Barış Konferansı'na kendileri adına bir temsilci gönderilmemesine dair verdikleri karar da “Akşam” gazetesine yansıyan diğer bir haberdir.²⁵¹

Gazetenin 5 Kasım 1922 tarihli nüshasında Saltanatın kaldırılmasının yurt dışındaki akislerine yer verildi. Bu haberlerden birisi de “*İnkılâbımız Paris'te Hüsn-ü Tesir Etti*” başlığını taşımaktaydı. Haberin devamında Fransız gazetelerinin bunu Türklerin büyük başarısı olarak gördüğünü ifade ediyordu.²⁵² Gazetenin 6 Kasım tarihli nüshasında ise “*İngiltere’de İnkılâbımız Nasıl Tesir Bıraktı?*” başlıklı haber yazısı dikkate değerdi. Bu yazıda Saltanat’ın kaldırılmasıyla ilgili olarak “*demokrasiye dayalı bir yönetim biçiminin yeni Türkiye’de galip geleceği*” ifade edilmekteydi. Türkiye’nin eski batıl düşüncelerden kurtarıldığı ve Büyük Taarruz’dan²⁵³ sonra artık siyasi tecrübesini göstermesi gerektiğini vurgulamaktaydı.²⁵⁴ Başka bir haberde ise İstanbul’da Fatih ve Eminönü arasında yapılan şenliklere devam edildiği, Bâb-ı Âli’nin kapısının kapandığı ve Yıldız Sarayı’nın “*meş’um ışığının*” söndüğü belirtilmekteydi. Haberde bu şenlikler şöyle tasvir edilmekteydi: “*Halkın her tabakasından sanat erbabı bayrak fener ve davullarla takım takım Fatih’ten hareket ettiler. Alay bunlardan başka Dar’ül Halaka-i Haliye Medresesi talebesi, Dar’ülmallimin, Dar’üşşafaka, Sultani talebesi, Bahriye ve Tıbbiye mekteplerinden birer grubu ihtiva ediyordu. Her tarafta yeniden yapılan zafer takları fenerlerle donatılmış ve Dar’ülfünun ve Dar’ülmuallimin elektrik ile tenvir edilmişti. Fatih Belediye Dairesi parkı baştanbaşa ışıklar içinde ve kadın, çocuk, ihtiyarlarla dolmuş bir halde idi*”.²⁵⁵

Gazetenin verdiği bu haberde Beyazıt ve Divanyolu bölgelerinde “tekbir” ve “Yaşasın Büyük Millet Meclisi” sesleriyle bütün gece Saltanat’ın kaldırılmasının kutlandığı ve etkinliklere Refet Paşa’nın da katıldığı vurgulanıyordu. Cumhuriyet’in ilanından önce İstanbul’un son Belediye Başkanı Ziya Bey de bu kalabalığa karşı bir konuşma yaptı. Konuşmasında kısaca şunlara değindi: “...Bugün millet tek vücut

²⁵¹ Akşam, 4 Kasım 1922.

²⁵² Akşam, 5 Kasım 1922.

²⁵³ Milli Mücadele’de Türk ordusunun Yunan kuvvetlerine karşı başlattığı genel saldırının adıdır. Süvari kolordusu I. ve XIV. Tümenlerle 25/26 Ağustos 1922 gecesi saldırıya geçti. 9 Eylül’de Türk Süvarileri İzmir’e girdi. 1 Eylül’den 17 Eylül’e kadar süren takip ve çekilme harekâtı sırasında İnegöl-Bursa bölgesinde, Kütahya ve Mudanya’da önemli muharebeler oldu. Nihayet son Yunan askerleri, 17 Eylül 1922’de Bandırma’da gemilere binerek Anadolu’yu terk ettiler. (Sabahattin Selek, **Milli Mücadele (Büyük Taarruz’dan İzmir’e)**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1997, s.132, 144).

²⁵⁴ Akşam, 6 Kasım 1922.

²⁵⁵ Tanin, 5 Kasım 1922; Akşam, 5 Kasım 1922.

*halindedir. Hiçbir şekilde ve tarzda ayrılık bulunmamaktadır. Böyle bir millete Cenab-ı Hak kuvvet ve tevfik ihsan etti”.*²⁵⁶

Saltanat’ın kaldırılması İstanbul ve Anadolu’da çeşitli etkinliklerle kutlandı. Halkın sevinç gösterileri gazetelere de yansdı. Ankara’daki milletvekillerinin verdikleri olumlu demeçlere karşın, İstanbul’da bulunan eski bakan ve saray görevlilerinin istifa haberleri ve bu durumdan memnun olmadıklarına yönelik ifadeleri basında yer buldu. Eski başkent geleceği konusunda ise TBMM kesin kararı verecekti.

b) “Vakit” Gazetesi’nde İstanbul’un Geleceğine Dair Yapılan Açıklamalar

Gazetenin 3 Kasım 1922 tarihli nüshasında TBMM’nin 1 Kasım’da gerçekleştirdiği Meclis toplantısında “*Saltanat’ı ref ettiği*” ifade edilmekteydi. Hilâfet, Osmanlı Hanedanı’ndan TBMM tarafından seçilecek liyakat sahibi birine verilecekti. Yazının sonunda Türkiye Devleti’nin Makam-ı Hilâfet’in tek dayanağı olduğu da belirtiliyordu.²⁵⁷

4 Kasım tarihli nüshasında ise İstanbul’un yönetimiyle ilgili TBMM’de konunun görüşüldüğü ve herhangi bir kararın alınmadığı belirtilmekteydi. Yapılan tartışmalar İstanbul’un bir vilâyet olarak yönetilmesinin daha uygun olacağı yönündeydi.²⁵⁸ Bu sorun Meclis’te kısa sürede çözümlendi. On altı maddelik bir talimatname hazırlandı. 1. Maddesi’nde TBMM tarafından Saltanat’ın kaldırılmasıyla İstanbul Hükümeti’nin yok sayıldığı, İstanbul Valiliği ve İstanbul Vilâyeti Meclisi İdare heyetlerinin Ankara’dan talimat beklediklerini ifade etmeleri üzerine İstanbul’un yönetiminin 4 Kasım 1922’den itibaren TBMM Hükümeti’ne geçtiği belirtilmekteydi. 2. Madde’de ise İstanbul’un bir vilayet olarak yönetileceği belirtilmekteydi: “*İstanbul, şimdilik. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına bir vilâyet olarak idare olunacaktır. Üsküdar, Çatalca, Beyoğlu mutasarrıflıkları İstanbul Vilâyeti’ne mülhaktır*”. Talimatnamede İstanbul’daki belediyeler, görevli memurlar, nizamî, adlî, şer’i bütün kurumlar Ankara Hükümeti’ne bağlanıyordu.²⁵⁹

Gazetenin 5 Kasım 1922 tarihli nüshasında “*Dünden İtibaren İstanbul’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin İdaresi Teessüs Etmiş*” başlıklı bir haber vardı. İstanbul’da bulunan Refet Paşa’nın buradaki yönetimi 4 Kasım’dan itibaren üzerine aldığını ve memurların görevlerine devam edecekleri vurgulanıyordu. Haberde

²⁵⁶ Tanin, 5 Kasım 1922; Akşam, 5 Kasım 1922.

²⁵⁷ Vakit, 3 Kasım 1922.

²⁵⁸ Vakit, 4 Kasım 1922.

²⁵⁹ TBMMTD, I/3, s.1010.

Refet Paşa ile yapılan bir röportaj da paylaşılmaktaydı. Röportajda; muhabirin Saray ve Padişah hakkında vaziyetin ne olacağı sorusunu yönelttiğinden bahsedilmekteydi. Refet Paşa bu soruya, “*TBMM Hükümeti kararnamesi Padişah’ın durumunu tespit etmiştir*” suretinde cevap verecekti. Röportajın sonunda Refet Paşa, Saltanata bağlı bulunan nazırların görevlerinin de sona erdiğini ve bu kişilerin emekli olarak hayatlarına devam edebilecekleri açıklamasında bulunacaktı.²⁶⁰

Diğer bir haberde ise “*İstanbul, Vilâyet Haline Kalb Edildi*” başlıklı yazı dikkat çekiciydi. Bu yazıda İstanbul’da TBMM idaresinin kuruluşuyla ilgili gelişmeler aktarılıyordu. 4 Kasım’da Bâb-ı Âli tarafından gönderilen devlet görevlileri ile görüşen Refet (Bele) Paşa onlara İstanbul’un bundan sonra TBMM’ye ait bir vilayet haline geldiğini ifade ediyordu. Bu doğrultuda İstanbul için 5 Kasım’dan itibaren “*TBMM Hükümeti İstanbul Vilâyeti*” resmi unvanı kullanılmaya başlandı. Yönetimle ilgili bir takım değişiklikler yapıldı. İstanbul’a ilk olarak Vali Vekili unvanıyla Abdülhak Hakkı Bey görevlendirildi. Bundan iki gün sonra 7 Kasım 1922’de Esat Bey TBMM Hükümeti adına atanan ilk İstanbul Valisi oldu.²⁶¹ Haberin sonunda devlet dairelerindeki memurların görevlerine devam edebileceği ifadesi yer alıyordu. Bu da yeni yönetimle birlikte İstanbul’da çalışan memurlar ne olacak sorusunun cevabı niteliğindeydi.²⁶²

Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1922’de TBMM’de bir konuşma yaptı. Hilâfet makamının tarihsel geçmişi hakkında bilgi verdi. Hazreti Muhammed’in son Peygamber oluşu, dört Halife Dönemi, Emevi ve Abbasi dönemlerinde yaşanan olaylar, çatışmalar, Halifeliğin Türklere geçişi ve sonrasında bu makamın “*sultanların gölgesinde*” kalması ve Saltanat’ın hangi nedenlerle kaldırılması gibi birçok konuya değindi.²⁶³ 8 Kasım 1922 tarihli “*Vakit*” gazetesinde Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşması olduğu gibi yayımlanırken, bu konuşma “*Türk Devleti’nin kuruluşunu sağlayan Nutuk*” olarak değerlendiriliyordu.²⁶⁴

Saltanat’ın kaldırılması İstanbul’un kaderinin ne olacağı sorununu ortaya çıkardı. Bu durum basının gündemini işgal etti. TBMM’de tartışıldı. Saltanat’ın

²⁶⁰ **Vakit**, 5 Kasım 1922.

²⁶¹ 1875’te Şebinkarahisar’da doğan Esat Bey, 7 Ekim 1922-4 Nisan 1923 yılları arasında görev yaptı. Osmanlı Devleti eski Sadrazam Müşir Ahmed İzzet Paşa’nın kardeşidir. Harp Okulu’nu Süvari Teğmeni olarak bitirdi. Balkan ve Çanakkale savaşları ile Kafkas ve Sina cephelelerinde görev aldı. 1919’da Binicilik Okulu Müdürlüğü’ne atandı. 1924’te General oldu. 1925’te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Esat Bey, 1921’de Fevzi Paşa’nın direktifiyle Hüsameddin Paşa tarafından kurulan Müsellah Müdafaa-i Milliye Teşkilatı’nın Başkanlığını da yürütmüştür. (Nazır Şentürk, **İstanbul Valileri**, Doğan Yay., 2008, s.77)

²⁶² **Vakit**, 6 Kasım 1922.

²⁶³ **TBMMTD**, I/24, s.310.

²⁶⁴ **Vakit**, 8 Kasım 1922.

kaldırılması İstanbul'un başkent olma durumunu da ortadan kaldırıyordu. Ancak Hilafet makamının geleceği ve yeni Halife'nin kim olacağı sorunu vardı. Bu da kısa süre sonra yapılacak seçimle çözümlenecekti.

c) “*Vakit*” Gazetesi’nde Padişah Vahdettin’in İstanbul’dan Ayrılışı ve Yeni Halifenin Seçimine Dair Kamuoyuna Yapılan Bilgilendirme

“*Vakit*”teki haberlerden birisi de Vahdettin’in İstanbul’dan ayrılmasıyla ilgiliydi. Haberde Vahdettin’in adı “*Hakan-ı Sâkıt*” olarak geçiyordu. Bunun anlamı “*hükümranlığına son verilmiş padişah*” idi.²⁶⁵ Vahdettin 16 Kasım’da İşgal Orduları Komutanı General Harington’a²⁶⁶ bir mektup yazdı. İngiltere’ye sığınma talebini şöyle ifade etmekteydi: “*İstanbul’da hayatımı tehlikede gördüğümünden, İngiltere Devlet-i Fehimesi’ne iltica ve bir an evvel İstanbul’dan mahalli ahara naklimi talep ederim Efendim*”.²⁶⁷ Haberin devamında General Harrington aracılığıyla 17 Kasım’da İngiliz zırhlısına binerek İstanbul’dan ayrıldığı belirtiliyordu. Gazetede konuyla ilgili İngiliz Karargâhı’ndan gelen bir açıklamaya da yer veriliyordu. Vahdettin’in “*hayatını tehlikede görmesinden dolayı*” İslam’ın Halifesi unvanıyla İngiliz himayesine girdiği ve başka bir yere götürülmesini istediği vurgulanıyordu. Devamında da “*Türkiye’deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington, Zat-ı Şahaneyi almaya giderek, bir İngiliz Harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı*

²⁶⁵ **Vakit**, 18 Kasım 1922.

²⁶⁶ Tam adı Sir Charles Tim Harington idi. 31 Mayıs 1872’da Chichester’da doğdu. Askeri kariyerine başladığı Cheltenham ve Sandhurst’te eğitim gördü. 1899’da Güney Afrika’daki Boerlere karşı savaştı. Britanya Ordusu Generali olan Charles Harington Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Cephesi’nde yer alan birliklerin komutanlığını yaptı ve çeşitli çatışmalara katılarak başarı elde etti. 1918-1920 yılları arasında Genelkurmay Başkan Yardımcılığına atandı. Onun Milli Mücadele Dönemi’nde ve 1923’e kadarki süreçte İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı olarak görev almasındaki etken İngiliz General Milne ile Fransız General Franchet d’Espèrey arasında yaşanan İstanbul’un komutası konusundaki anlaşmazlıktı. Ekim 1920’de İstanbul’a atanan Harington’un buradaki görevi düzen ve asayiş sağlamaktı. 1923’te İstanbul’dan ayrılırken düzenlenen tören hazırlıkları TBMM adına Selâhaddin Âdil Paşa ile İtilaf Devletleri adına Harington tarafından yürütüldü. Fenerbahçe ile İngiliz karması ile yapılan futbol müsabakasına “*General Harington Kupası*” adı verildi. Yaptığı diğer görevler şöyleydi: 1923-1927 arasında Britanya Kuzey Komutanlığı, 1927-1931 arasında Hindistan’da Batı Komutanı, 1931’de Britanya Adası’nda Aldershot Komutanlığı, 1933’te Cebelitarık’ta Vali. 1938’de emekli oldu. 22 Ekim 1940’ta öldü. Aynı yıl “*Tim Harington Looks Back*” adıyla hatıraları yayımlandı. (Julio Ponce Alberca, **Gibraltar and Spanish Civil War (1936-1939)**, Bloomsbury Academic, Britain, 2016, s.46; Abdurrahman Bozkurt, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/general-harington-1872-1940/E.T:20.05.2021>)

²⁶⁷ Erol Mütercimler, **Fikrimizin Rehberi: Gazi Mustafa Kemal**, Alfa Yay., İstanbul, 2008, s.470; Bu mektup üzerine General Harrington sekreterini çağırarak Sultan Vahdettin’in bir İngiliz gemisiyle İstanbul’dan ayrıldığına dair bir bülten hazırlattı. Bülteinde Sultan Vahdettin’in hayatını tehlikede gördüğünden kendi isteğiyle İngiltere’nin himayesine girdiği belirtilmekteydi. General Harrington bunun çoğaltılarak İstanbul’da basına ve gerekli yerlere dağıtılması için emir verdi. O gün İstanbul’da yayımlanan bütün gazetelerde İngiliz Sefareti’nin bu bildirisi yayımlandı. (Alp Doğan Yıldırım, **İsyanlar, İrtica ve İnkılâplar**, En Kitap, İstanbul, 2017, s.142).

*Şahane vapurda Bahr-i Sefid Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir De Brock tarafından istikbal edilmiştir” denilmektedir.*²⁶⁸

17 Kasım’da Padişah Vahdettin’in bir İngiliz gemisiyle İstanbul’u terk etmesi üzerine bir beyanname de yayımlandı. Beyannamede İslam’ın Halifesi Padişah’ın İngiliz zırhlısı ile İstanbul’dan hareket ettiği ve Türkiye’deki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Harrington’un da ona refakat ettiği ifade edilmektedir.²⁶⁹

Vahdettin gemideyken onu İngiliz Yüksek Komiser Vekili Sir Neville Henderson²⁷⁰ ziyaret ederek görüştü. Bu görüşmede Sir N. Henderson, Vahdettin’e, dönemin İngiltere Kralı V. George’tan herhangi bir isteğinin olup olmadığını sordu. Bu kralın talebiydi. Yaşanan gelişmeler karşısında 11 Kasım 1922’de Refet Paşa tarafından bir beyanname yayımlandı. Vahdettin’in İngiltere’nin koruyuculuğu altına girdiği ve bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul’dan ayrıldığı belirtilmekteydi.²⁷¹ Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa ise Refet Paşa’dan İstanbul’daki emanetlerin korunmasını, İngilizlerin bu emanetleri zorla alma ihtimalinden de bahsedecekti. Bu nedenle de önlem alınmasını isteyecekti.²⁷²

Vahdettin’in İstanbul’dan ayrılışından sonra 19 Kasım 1922’de TBMM’de yeni Halife’nin seçimiyle ilgili görüşmelere başlandı. Görüşmeler sırasında seçilecek olan Halife’nin kabul edilen kanun maddesi gereği Osmanlı Hanedanı’ndan olması gerekiyordu. Ayrıca bu kişi ilmen, ahlaken ve yaşça da olgun biri olmalıydı. TBMM’de yapılan görüşmeler bu doğrultuda devam etti. Ancak sadece bu konunun sonuçlanmadığı bilgisi “*Vakit*” gazetesi tarafından okurlarla paylaşılmaktaydı.²⁷³

Mustafa Kemal Paşa Halife seçimiyle ilgili kesin bir kararın olmadığını TBMM’de 18 Kasım 1922’de yaptığı bir konuşmada şöyle açıklamaktaydı: “*Meclişçe*

²⁶⁸ **Vakit**, 18 Kasım 1922.

²⁶⁹ **BCA**, 30.10.0.0.202.379.10.

²⁷⁰ İngiliz Büyükelçisi Sir Neville Henderson 10 Haziran 1882’de İngiltere-Sussex’te doğdu. “*Aziz Michael*” ve “*Aziz George Nişanı*” sahibi olmakla beraber 1932’de de şövalye unvanı aldı. Amcası, “*Alice Harikalar Diyarında*” kitabına adını veren Alice Liddell ile evli olan Reginald Hargreaves’tır. 1920-1924 yılları arasında İstanbul’da Yüksek Komiser olmuştur. Burada bulunduğu süre boyunca, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Irak’ın Musul bölgesi üzerindeki iddiasının neden olduğu “*Musul Anlaşmazlığı*” konusundaki müzakerelerde önemli bir rol oynadı. 1924’ten sonra yaptığı görevler şöyleydi: 1924-1928’de Mısır Büyükelçisi, 1929-1935 arasında Yugoslavya Krallığı’nın Olağanüstü Elçisi ve Tam Yetkili Bakanı, 1935’te Arjantin Büyükelçisi, 1937’de Berlin Elçisi. İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce Nazi Almanyası Hava Kuvvetleri Komutanı Hermann Göring ile dostluk kuran Henderson, Hitler’i Polonya’ya saldırmaktan vazgeçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. 1940’ta yayınlattığı “*Bir Misyona Başarıyla: Berlin 1937-1939*” adlı kitabını yazdı. Savaşın başlamasıyla İngiltere’ye döndü. 1942’de kanserden öldü. (<https://www.britannica.com/biography/Neville-Meyrick-Henderson> E.T: 20.05.2021)

²⁷¹ **BCA**, 30.10.0.0.202.379.10; **Vakit**, 18 Kasım 1922.

²⁷² **TBMMTD**, I/3, s.1043.

²⁷³ Bu, “*Yeni Halife’nin İntihabı Hakkında Müzekerat*” başlıklı haberle okuyucu ile paylaşılmaktaydı. (**Vakit**, 19 Kasım 1922).

intihap olunacak Halife malum değildir. Ancak intihap keyfiyetinin dağdağalı olmaması düşünülmektedir". Mustafa Kemal Paşa gelecekte "Sultan" sıfatıyla hareket etme düşüncesinde olmayan bir kişinin Halife seçilmesi gerektiğini de belirtiyordu. Ona göre Halife olacak kişiden Müttefik Devletlere sığınmayacağına ve onlarla işbirliği yapmayacağına dair bir sözleşme de alınmalıydı.²⁷⁴

20 Kasım'da "Vakit" gazetesine TBMM'de yeni Halife'nin seçimiyle ilgili haberler yansımaya başlamıştı. "*Büyük Millet Meclisi'nde Müzakerat*" başlıklı haber yazısında Meclis'te gerçekleştirilen üç oturum sonunda Hilâfet için seçim yapıldığı anlatılmaktaydı. Açılış konuşmasını dönemin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey yaptı. Konuşmasında; Vahdettin'in İngilizlere iltica ederek, bir İngiliz gemisiyle Hilâfet'in merkezi İstanbul'dan kaçtığını belirtiyordu. Bu nedenle de Halifelikle ilgili gerekli olanın yapılmasını ifade etmekteydi. Rauf Bey'in açıklamaları bitince Şer'iye Evkâf Vekili Mehmet Vehbi (Çelik) Bey²⁷⁵ de bir konuşma yaptı. "*Makam-ı Hilâfet'ten Hal'ine Dair Fetva*" okundu ve TBMM tarafından da onaylandı.²⁷⁶

Bundan sonra Halifelik için seçim gerçekleştirildi. Aday olarak üç kişi gösterildi. Bunlardan birisi daha önce Mustafa Kemal Paşa tarafından tavsiye edilen Abdülmecid Efendi²⁷⁷ idi. Muhafazakâr kesimce aday gösterilen diğer isim ise II. Abdülhamit'in büyük oğlu Mehmet Selim Efendi²⁷⁸ ve küçük oğlu Abdurrahim Efendi idi. Seçimde toplamda yüz altmış iki milletvekili oy kullandı. Seçim sonunda Mustafa Kemal Paşa ve I. Grup'un adayı Abdülmecid Efendi yüz kırk sekiz oy alarak Halife

²⁷⁴ **TBMMTD**, I/3, s.1043.

²⁷⁵ 1862'de Konya-Hadim'de doğdu. Baba adı Hüseyin, anne adı ise Şerife'dir. Yaptığı görevler şunlardı: Mahmudiye Medresesi Müderrisi, Konya Hukuk Mektebi Fıkıh Öğretmeni, Konya Vali Vekili, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde I. ve IV. Dönem Konya Milletvekili, TBMM I. Reis Vekili, I. Dönem Konya Milletvekili, Şer'iye ve Evkâf Encümen Reisi. Milli Mücadele Dönemi Kuvâ-yi Milliye Harekâtına destek veren Mehmed Vehbi Bey, evli ve beş çocuk sahibiydi. 28 Kasım 1949'da öldü. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.44)

²⁷⁶ **Vakit**, 20 Kasım 1922.

²⁷⁷ Osmanlı Hanedanı'nın "*Son Halifesi*" olmakla birlikte aynı zamanda ilk ve tek ressam üyesidir. Sanat eğitimi II. Abdülhamit'in desteğiyle tamamladı. Amcasının oğlu Mehmet Vahdettin'in 4 Temmuz 1918'de tahta çıkması üzerine Osmanlı tahtının veliahdı olan Abdülmecid, TBMM tarafından 19 Kasım 1922'de Halife seçildi. Bu görevi 3 Mart 1924'e kadar sürdürdü. Halifeliğin kaldırılması üzerine Osmanlı hanedanlarıyla birlikte yurtdışına sürgün edildi. Önce İsviçre'ye ardından Nice şehrine taşındı. 1944'e kadar Fransa'da yaşadı ve burada öldü. (<https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/koskundeki-sergi-basilan-son-halife-abdulmecidin-nu-tablosu-1-milyon-600-bin-liraya-satilmisti-850839> E.T: 20.05.2021)

²⁷⁸ 11 Ocak 1870'te İstanbul'da doğdu. Annesi Bedrifelek Kadınefendi idi. 1886'da Deryal Hanımefendi, 1905'te Nilüfer Eflakyer Hanımefendi, 1910'da ise Pervin Dürrü Yekta Hanımefendi'yle Yıldız Sarayı'nda yapılan düğünlerle evlendi. Nemika Esin adında bir kız ve Abdülkerim Efendi adında bir oğlu vardı. 1922'de Saltanat kaldırılınca Beyrut'a yerleşti. 1937'de öldü. Mezarı Suriye- Şam'dadır. (<https://www.biyografya.com/biyografi/26142> E.T: 20.05.2021)

seçildi. Mehmet Selim Efendi üç, Abdurrahim Efendi ise iki oy alabildi. Dokuz kişi de çekimser kaldı.²⁷⁹

Saltanat'ın kaldırılması sonrası Sultan Vahdettin İngiltere'ye sığınarak Türkiye'den ayrıldı. Böylece milli egemenlik karşısındaki engellerden biri kaldırılmış oldu. TBMM'de ise birçok tartışmaya neden olan “*Halifelik meselesi*” yapılan seçim ile çözümlendi. Seçimi Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının desteklediği Abdülmecid Efendi kazandı. Ancak Hilafet de milli egemenlik karşısında Saltanat ile aynı sonu paylaşacaktı.

d) Basında Tartışmaların Devam Etmesi

Saltanat'ın kaldırılması ve sonrasında yaşanan gelişmeler dönemin birçok gazetesine yansdı. Milli Mücadele'de halkın bilinçlendirilmesinde önemli katkıları olan öncü gazetelerden birisi de “*Hâkimiyet-i Milliye*”²⁸⁰ idi. Gazetenin 1 Kasım 1922 tarihli nüshasında “*Hilâfet İçin Bulunan Suret-i Hal*” başlıklı bir yazı dikkate değerdi. Bu yazıda Hilâfet'in Türklere ve Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu belirtiliyordu. Devamında Türkiye Devleti'nin Hilâfet'in gerçek koruyucusu olduğu vurgulanmaktaydı. Yazıda “*Padişahlık ile birleşik bir durumda olan Hilâfet*”in nasıl bir nitelik kazanacağı da tartışılmaktaydı. Bu konunun TBMM'de 30 Ekim tarihli oturumda görüldüğü de “*Tarihi Bir Celse*” başlıklı köşe yazısında okuyuculara aktarılmaktaydı. Saray ve Bâb-ı Âli'nin Türklere karşı bir “*hıyanet*” içinde olduğu vurgulanarak, Saltanat'ın kaldırılma nedeni gerekçelendiriliyordu.²⁸¹

Gazetenin 2 Kasım tarihli nüshasında ise TBMM'de Saltanat'ın “*ilgası*” şöyle ifade edilmekteydi: “*Dün Meclisimiz ittifak-ı tam ile kararını verdi: Türkiye Halkı*

²⁷⁹ **Vakit**, 20 Kasım 1922; Abdülmecid Efendi'nin Halife seçilmesi dolayısıyla Merkezi Hilafet Komitesi Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafi gönderdi. (**Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)**, 500.8241.54284.1).

²⁸⁰ Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kararlarını millete duyurmak için Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle 10 Ocak 1920'de Ankara'da çıkarıldı. Adı bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiştir. Haftada iki gün çıkan gazetenin Yazı İşleri Müdürü Nizamettin Nazif (Tepedenlioğlu) Bey, sorumlu Müdür ise Recep Zühtü Bey idi. Başyazar Falih Rıfkı (Atay) Bey'di. Gazetenin adının altında “*Mesleği, milletin iradesine hâkim kalmaktır*” cümlesi yazılıydı. İlk köşe yazılarının çoğu Mustafa Kemal Paşa tarafından yazdırılmıştır. TBMM Hükümeti'nin yarı resmî organı sayılan ve 6 Şubat 1921'den itibaren günlük çıkarılmaya başlanan gazetenin yazar kadrosu arasında şu kişiler vardı: Ruşen Eşref, Ahmet Ağaoğlu, Dr. Adnan Adıvar, Hüseyin Tevfik, Hüseyin Ragıp, Mahmut Esat, İzzet Ülvi, Dr. Tevfik Rüştü, Yusuf Akçura ve Hamdullah Suphi. Gazete; 1920–1934 arasında “*Hâkimiyet-i Milliye*”, 1934–1953 arasında “*Ulus*”, 1953–1954 arasında “*Yeni Ulus*”, 1954–1955 arasında ise “*Halkçı*” adlarıyla yayımlandı. 10 Haziran 1955'ten itibaren yeniden “*Ulus*”, 1971'den sonra ise “*Barış*” adıyla yayın hayatını sürdürmüştür. (Mithat Atabay, **Türk Basın Tarihi**, Paradigma Yay., İstanbul, 2015, s.78-79; E. Tokmakçioğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.223; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliy-gazetesi/> E.T: 21.05.2021)

²⁸¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Kasım 1922.

İstanbul'daki şekl-i hükümeti ebediyen tarihe müntakil addetmiştir". Hilâfet'in Türkiye Devleti'ne ve Hanedanı Âli Osman'a aid olduğu, Halifelîğe TBMM tarafından bu hanedan içerisinde liyakat sahibi birisinin seçileceği vurgulanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün Hilâfet ve Saltanat hakkında bir konuşma yaptığı da belirtilmekteydi.²⁸²

"*Tanin*" gazetesinde de Saltanat'ın Kaldırılması'yla ilgili yazılar ağırlıklı olarak yer tutmaktaydı. 2 Kasım 1922 tarihli nüshada Saltanat'ın kaldırılma nedeni üzerinde durulmaktaydı. Bu haber "*Büyük Millet Meclisi'nin Mukarrerat-ı Mühimmesi*" başlıklı bir köşe yazısı ile aktarılmaktaydı. Lozan Konferansı'na her iki Hükümet'in davet edilmesinin TBMM'de Saltanat ile ilgili tartışmalara neden olduğu ve 1 Kasım'da Saltanat sorununun tamamen çözümlendiği ifade edilmekteydi. Ayrıca Bâb-ı Âli tarafından gönderilen telgraf üzerine yeni halk hükümeti sisteminin kurulduğu; bunun da Türkiye'nin bütün sınırlarını kapsadığı vurgulanmaktaydı. Yazının sonunda, "*İstanbul Vilayet Meclis İdaresi'ne özel bir yetki verildi. Milli egemenliğin İstanbul'da da uygulanması bekleniyor*" denilmekteydi.²⁸³

3 Kasım'da Yıldız Saray'ında İstanbul Hükümeti toplandı. Sonrasında Ahmet İzzet Paşa ile Ziraat Vekili Safa Bey tarafından bir basın açıklaması yapıldı.²⁸⁴ Lozan Barış Konferansı'na kendilerinin katılamayacaklarını ve TBMM temsilcilerinin gitmesinin daha uygun olacağı ifade edildi.²⁸⁵

Saltanat'ın kaldırılması ve Refet Paşa'nın İstanbul yönetimini üstlenmesi yönündeki bilgiler birçok gazete de haberleştirildi. "*İkdam*" gazetesinin 4 Kasım tarihli nüshasında "*İstanbul Hükümeti'nin İstifası*" ile ilgili haber bu kapsamda dikkat çekmekteydi.²⁸⁶

"*Tanin*" gazetesinin aynı gün yayımlanan nüshasında ise "*İstanbul Hükümeti'nin Vaziyeti Hakkında*" başlıklı yazı sarayın durumunu anlatmak için yeterliydi. Yazıda saray çalışanlarından biriyle röportaj yapan "*Tanin*" gazetesi muhabiri İstanbul Hükümeti'nin durumunu sorunca; 2 Kasım'dan itibaren hiçbir faaliyette bulunulmadığı ve Heyet-i Vükelâ'nın henüz istifa etmediği ifade ediliyordu. İstifa durumu yetki sahibi bir heyetin İstanbul'a gelmesiyle söz konusu olabilecekti. Bu gerçekleşmeden yapılacak istifa İstanbul'un sosyal ve iktisadi hayatına zarar verebilirdi. Yazının sonunda resmi

²⁸² Hâkimiyet-i Milliye, 2 Kasım 1922.

²⁸³ Tanin, 2 Kasım 1922.

²⁸⁴ Akşam, 3 Kasım 1922.

²⁸⁵ İleri, 5 Kasım 1922.

²⁸⁶ İkdam, 4 Kasım 1922.

uygulamaların devamı ve dış ilişkilerin sürdürülmesi için İstanbul Hükümeti'nin istifasını biraz daha geciktirebileceği, ancak bunun daha fazla süremeyeceği vurgulanıyordu. Bu ifadeden İstanbul Hükümeti'nin yakında faaliyetlerini sonlandıracağı anlaşılmaktaydı. Nitekim öyle de oldu.²⁸⁷

4 Kasım 1922 tarihli nüshada Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in gazetecilere verdiği bir demeç dikkate değerdi. Ona göre Saltanat'ın kaldırılması bir inkılâp idi. Bu inkılâbın gerçekleştirilmesini Türk milleti de istiyordu. Yoksa gerçekleşemezdi. Millet kendi kaderini “*zalimlere mahkûm*” etmek istememekteydi. Bu düşüncede olan İstanbul Hükümeti de bunu anladı. Türk Milleti yaşamak istiyordu. Bu istek, yaşanan felaket ve sefaletlerin bir sonucuydu.²⁸⁸

4 Kasım'da 1922'de İstanbul Hükümeti tarafından istifa ile ilgili bir beyanname yayımlandı. Aynı gün Tevfik Paşa ile İstanbul Belediye Başkanı Ziya Bey ve iki Âza, Refet (Bele) Paşa'yı ziyaret etti. Yapılan görüşmede; Ziya Bey, Belediye Başkanı olmasına rağmen, Saltanat'ın kaldırılmasıyla birlikte İstanbul'un yönetiminin artık Padişah'a ait olmadığını ve bu nedenle de görevine devam edemeyeceğini ve görevlerinin sonlandığını ifade ediyordu.²⁸⁹ Refet (Bele) Paşa yaşanan gelişmeleri 5 Kasım'da Ankara'ya telgraf ile bildirdi.²⁹⁰

5 Kasım 1922'de Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa haberi bütün gazetelerde yayımlandı. İstanbul ile ilgili bir sorumluluklarının kalmadığını ifade eden Tevfik Paşa, İstanbul'da çalışan memurların görevlerine devam etmelerini de istedi. Bundan sonra İstanbul, “*Türkiye Büyük Meclisi namına*” idare edilecekti. Yapılan inkılâp ile Millet egemenliğine dayanan “*Saltanat-ı Milliye*”nin başladığı ve TBMM'nin İstanbul ile ilgili aldığı kararın insanlar üzerinde “*bir bomba etkisi*” yarattığı ifade edilmekteydi. Ayrıca İstanbul'da yaşayan insanların sonunda “*meşru bir idareye*” kavuştukları da belirtilmekteydi.²⁹¹

²⁸⁷ Tanin, 4 Kasım 1922.

²⁸⁸ Tanin, 4 Kasım 1922.

²⁸⁹ Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Atatürk ve Çevresi Yayınları, Ankara, 1971, s.92.

²⁹⁰ Gaziantep Milletvekili olan Ali (Kılıç) Bey bu olayı hatıralarında şöyle anlatmaktaydı: “*Gazi Paşa ve beraberindekilerle birlikte, Ankara'daki eski Türk Ocağı binasında, Paşa'nın şehit yavruları arasından seçerek yetiştirdiği ve yanında gezdirdiği öğrencilerin bir piyesini seyrediyorduk. Kazım Karabekir Paşa da Gazi'nin yanındaydı. İstanbul'un fiilen Büyük Millet Meclisi'nin yönetimine geçtiğini bildiren Refet Paşa'nın mektubu o dakikada geldi. Gazi'nin emriyle telgraf orada hazır bulunan halka okutturuldu. Halk, Gazi'ye karşı coşkun, sürekli ve candan bir tezahüratta bulundu. İstanbul'daki İtilaf Devletlerine mensup işgal kuvvetlerine gelince; bu kuvvetler Lozan Barışı'ndan sonra birkaç ay daha kaldılar. 6 Ekim 1923'te artık İstanbul'u boşaltmaya ve çekip gitmeye karar verdiler*”. (*Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Haz: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.187)

²⁹¹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1922.

6 Kasım tarihli bütün gazetelerde İstanbul'daki memurların endişelenmemesi gerektiği onların görevlerine devam edecekleri bildirilmekteydi. Böyle bir haberin bütün gazetelerde yer almasının nedeni İstanbul'da bu konuya dair söylentilerin çıkarılmasıydı. Bundan ötürü İstanbul'daki resmi kurumlar faaliyetlerini bir süreliğine durdurmuşlarsa da Refet (Bele) Paşa'nın açıklamaları yükselen tansiyonu düşürecekti. Bu bağlamda yapılan bu inkılâbın Türk milleti tarafından desteklendiği, Osmanlı Devleti'nden kalan bütün evrak ve eşyanın Refet (Bele) Paşa tarafından teslim alındığı da haberler arasındaydı.²⁹²

6 Kasım'dan itibaren İstanbul yönetiminin el değiştirmesi ve İstanbul'un bir vilayet haline getirilmesi yeni düzenin habercisiydi. 7 Kasım'da yabancı basına yansıyan haberler de dikkat çekiciydi. Özellikle İngiltere ve Fransa'daki gazeteler Türkiye'de gerçekleştirilen inkılâbı demokrasinin başlangıcı olarak görüyorlardı. “Saltanat-ı Şahsiye” yerine demokratik bir idarenin kurulacağı yabancı basında da ifade edilmekteydi.²⁹³

“Tanin” gazetesinin 8 Kasım 1922 tarihli nüshasında ise Sıhhiye Vekili ve Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur'un demecine yer verilmekteydi: “Öyle zannediyorum ki İstanbul henüz bu meseleyi layıkıyla anlayamamıştır. Size şunu söyleyebilirim ki, Anadolu'nun prensiplerini ameliyat sahasındaki faaliyetini anlayabilmek muhakkak orada bir müddet kalmakla kabildir. Hilâfet dünyanın en kuvvetli Müslüman Devleti'ne verilmiştir. Kim muhafazaya muktedir ise ona verilir. İslamiyet'i kim muhafaza ederse o, Hilâfet'e namzettir. Bütün bu aranılan şeyler ancak yeni Türkiye'de mevcuttur. Hilâfet'in istinatgâhı Büyük Millet Meclisi'dir. Orduları bu hususta her an toplamaya hazırdır. Halife manen bütün âlem-i İslam üzerinde etkilidir”²⁹⁴.

Rıza Nur'a göre Halife'nin tek amacı İslamiyet'i korumak olmalıydı. Her türlü saldırılardan “muhafaza” ederek gerçek mutluluğa ulaşmasını sağlamaktı. Ancak süreç bunun tam tersini göstermişti: “Hilâfet yüzünden Müslüman devletlerin maruz kaldığı felaketler, inkırazlar, izmihlaller meydandadır. Ne zaman ki Halife idare-i mülke karışmış ve müdahil olmuştur. Sonra Hilâfet ile Saltanat'ı cem eden bu şahsiyet-i tetkik ediniz. Ayrı ayrı kuvvetler halinde iken mi yoksa bir şahısta birleştiği zaman mı memlekete sevinç ve inkişaf temin etmiştir. Derhal tezahür edin”²⁹⁵.

²⁹² Tanin, 6 Kasım 1922.

²⁹³ Tanin, 7 Kasım 1922.

²⁹⁴ Tanin, 8 Kasım 1922.

²⁹⁵ Tanin, 8 Kasım 1922.

Konuşmasının devamında Saltanat'ın kaldırılışının “*büyük bir inkılâp*” olduğunu ifade ediyordu. Bu inkılâp dünyada gerçekleştirilmiş ciddi bir yenilik ve şimdiye kadar kimsenin yapamadığı bir “*icraat*” idi. İnkılâpların bir anda yapılamayacağını, bunun bir süreci kapsamı gerektiğini belirtiyordu. Meşrutiyet yönetiminin önceden yaptığı yenilikler ile bu inkılâbın farklı olduğunu; çünkü bunun millet tarafından da anlaşıldığı ve desteklendiğini bir gerçektir. Anadolu halkı ve Asya TBMM'nin yaptığı her yeniliği ve işi takip ediyordu. Köylü kesim her şeyin farkındaydı ve “*Saltanat-ı Şahsiye*”ye dayalı bir yönetimi istemiyordu. Ona göre halk büyük zorluklarla elde ettiği egemenliğini Saray için feda edemezdi. Saray yüzyıllardır Anadolu halkını anlayamamıştı. İslam'ın mutluluğunun burada olduğunu öğrenememişti. Diğer İslam ülkeleri de aynı düşüncedeydi. İslam için faydalı olan şeyin Saltanat'ın Hilâfet'ten ayrılması ve tamamen kaldırılmasıydı. Bunun gerçekleşmesinden sonra İslam'ın tek temsilcisinin Türkiye olduğunu ifade ediyordu. Türkiye ise milli egemenliğe dayalı bir yönetimle yaşamaya devam edebilirdi.²⁹⁶

Dr. Rıza Nur, diğer İslam devletlerinin de bundan sonra kendilerine bağlanacaklarını vurguluyordu. Ancak Hilâfet'in tek bir kişinin elinde olması ve miras olarak kalması bazı tehlikeleri beraberinde getirebilirdi. Böyle bir şeyin bundan sonra gerçekleşmeyeceğini de savunuyordu. Çünkü millet “*köle*” olmak istememekteydi. Millet artık “*hür*” yaşamalıydı. Bu, kölelikle hürriyet arasındaki en görünür mücadele idi. Halife olacak kişi öncelikle bu makamı daha iyi duruma getirecek olgunluğa sahip olmalıydı. İslam dininin ve kurumlarının medeni bir din olmasına rağmen, Padişahların Hilâfet'i iyi bir şekilde kullanamadığı ortadaydı. Hilâfet'in din adına misyonerlik yapan Papazlıktan “*yüce*” olduğu bir gerçektir. O, sözlerini tamamlarken yeni Halife'nin seçimle belirleneceğini de sözlerine ekledi.²⁹⁷

8 Kasım 1922 tarihli “*Tanin*” gazetesinde dikkate değer diğer bir değerlendirme de gazetenin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in “*İnkılâpların Korkacakları Düşmanlar*” başlıklı köşe yazısı idi. Bu makalede Saltanat'ın kaldırılmasının bir inkılâp olduğunu ifade etmekteydi. Bundan sonra yapılacak inkılâplarda bazı “*göz ardı edilmemesi*” gereken durumlar vardı. O bunlarla ilgili de bazı tavsiyelerde bulunuyordu: İnkılâplar II. Meşrutiyet ortamında yapılanlara benzememeliydi. İnkılâptan en çok korkacak olanlar ona düşman olanlardı. Bu inkılâp düşmanları kendi “*zayıf*” dönemlerinde herhangi bir eylemde bulunmazlardı. Geride inkılâbın ne olduğunu

²⁹⁶ **Tanin**, 8 Kasım 1922.

²⁹⁷ **Tanin**, 8 Kasım 1922.

anlamayan “*kabadayı*” ve “*kahraman*” nitelikli insanlar kalırdı. Ona göre bu nitelikteki insanlar inkılâbın en etkili “*asilerinden*” daha bilinçsizdi. Bunlardan başka bir sınıf daha vardı. Bunları “*kendini beğenen güruh*” olarak nitelemek doğru olacaktı. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey toplumun bu sınıfını şöyle ifade etmekteydi: “*Bu sınıf bağırdıkça seslerinin gürültüsünden daha çok coşarlar. Coştukça bağırırlar. Yavaş yavaş ayaklarının altından sağlam toprak çekilmeye başlar. Hakikat dünyasından gittikçe uzaklaşırlar. Feryatlarından vücut bulmuş ve gayri tabi bir âlem içinde etraflarına yıldırım saçarak boş yere gürültü yapıp dururlar*”. Ona göre inkılâbın anlamını bilmeyen bu kişiler birer “*fodul kahraman*” idi. Bu kahramanların “*alkış tutan müritleri*” ise onlardaki egoyu artırmaktaydı. Böylece gerçekleştirilmesi planlanan inkılâp doğmadan ölmekteydi. Çünkü bu kişiler iki tarafı dinleyecek “*muhakeme*” gücüne sahip değildi.²⁹⁸

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, bu nitelikteki bir inkılâbı “*yoldan çıkmaya mahkûm bir tramvaya*” benzetiyordu. Böyle bir durumda gerçek inkılâp düşmanlarının saldırıya geçeceği bir gerçektir. “*10 Temmuz İnkılâbı*”²⁹⁹ olarak adlandırdığı II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan toplumsal gelişmelerin buna bir örnek olabileceğini vurgulamaktaydı. Saltanat’ın kaldırılmasından itibaren yapılacak inkılâpların II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan yasaklı dönemden farklı olması gerektiğini belirtilmekteydi. Yani “*aşırı*” ya da “*koyu*” İttihatçıların yolu izlenmemeliydi. Çünkü bu insanlar her şeyi bırakıp kaçtıktan sonra ülkenin ağır yükü gerçek vatanseverlerin üzerinde kalmıştı.³⁰⁰

Yıkılan Osmanlı Devleti ise bu vatanseverlerin hafızalarından silinmiyordu. Ancak vatani kurtaran bir güç ortaya çıktı. O da “*Hareket-i Milliye*” idi. Ona karşı herkesin bir “*minnet borcu*” vardı. Her türlü saldırıyı göze alarak bu borcu ödemenin vatani görev olduğu da bir gerçektir. Ancak burada hassas bir konuya dikkati

²⁹⁸ Hüseyin Cahit, “*İnkılâpların Korkacakları Düşmanlar*”, **Tanin**, (8 Kasım 1922), s.1.

²⁹⁹ Bu dönemde tedavülde Rumi takvim kullanılıyordu. Bu takvim, Hz. Muhammed’in Miladi 622’de Mekke’den Medine’ye hicretini başlangıç kabul etmekteydi. Rumi takvim Osmanlı döneminde Hicri takvimle birlikte kullanıldı. Bu da Miladi takvime göre 13 Mart 1840’a denk geliyordu. Aynı tarihin Rumi takvimdeki karşılığı ise 1 Mart 1256 idi. Rumi takvim için yılbaşı 1 Mart idi. Rumi takvim Avrupa’nın kullandığı Gregoryen Miladi takviminden on üç gün gerideydi. Tanzimat’a kadar Hicri takvim kullanılırken, Tanzimat’ta yılbaşı Mart ayına alınarak Rumi takvime geçildi. Ancak bu takvimler arasında zaman farkı vardır. Hicri ile Miladi takvim arasında on bir, Rumi ile Miladi arasında ise on üç günlük fark vardı. Rumi takvime göre iki mevsimden söz edebilir: Kasım Günleri; Kış Günleri. Hızır Günleri; Yaz Günleri. Kasım Günleri 8 Kasım’da başlayıp, 5 Mayıs’ta sonlanmaktaydı. Hızır Günleri ise 6 Mayıs-7 Kasım arasındaydı. Cumhuriyet Dönemi’nde Miladi takvim 26 Aralık 1925’ten itibaren kullanılmaya başlandı. 1 Mart’ta başlayan Mali takvim uygulaması ise 1983’e kadar devam etti. (<https://kulturveyasam.com/rumi-takvim-nedir-rumi-aylar-ve-mevsimler-nelerdir/> E.T: 21.05.2021)

³⁰⁰ Hüseyin Cahit, “*İnkılâpların Korkacakları Düşmanlar*”, s.1.

çekmekteydi. Bu da imzalanmayan barış antlaşmasıydı. Lozan Barış Konferansı'na katılan kişilere önemli bir görev düşmekteydi. Bu, konferansın Türkiye'de yaşayan herkesin lehine sonuçlandırılmasıydı. Bunun için de farklı görüşteki insanların bir araya gelerek “tek bir cephe” oluşturması gerekliydi. Konferansa katılanların aralarındaki anlaşmazlıklara son vermesi ve Batıya karşı “uyanık” olunması gerektiği de ifade edilmekteydi. Ona göre bundan sonra gerek konferansta ve gerek Türkiye'nin geleceği konusunda düşünce birlikteliği içerisinde olunmalıydı.³⁰¹

Geçmişin tecrübelerinden faydalanılarak hareket edilmeliydi. Bu birliktelik dinler için de geçerliydi. Farklı dinlere mensup kişilere hoşgörü gösterilmesi gerektiği; yoksa yeni inkılâpların faydadan çok zarar getireceği de unutulmamalıydı. Hoşgörüsüz bir inkılâbın “meddahlık” yapmaktan başka bir şey olmayacağını ve bu inkılâpların “küçük bir fırtınada” ortadan kaybolacağını belirtmekteydi. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey geride sadece bu uyarılarda bulunan değeri bilinmeyen dostların kalacağını vurgulayarak yazısını tamamlamaktaydı.³⁰²

Saltanat'ın kaldırılışı basında genellikle olumlu karşılandı. Yazarlar yaptıkları değerlendirmelerde bu inkılâptan sonra atılacak adımlarda daha dikkatli olunması gerektiğini savunuyordu. Bir kısmı da bu inkılâbın sonunun II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan olumsuz olaylarla aynı akıbete uğrayacağı “endişesini” taşıyordu. Tartışılan diğer bir konu ise İstanbul ile ilgiliydi. İstanbul'un geleceğinin ne olacağı sorusuna cevap aranıyordu. Bu sorunun cevabı yeni başkentini ilanı sonrası bulunabilecekti.³⁰³

B- HALK FIRKASI'NIN KURULUŞU (9 EYLÜL 1923)

Gazetelerdeki bu tartışmalar devam ederken diğer siyasi gelişmeler de gündemde ağırlıklı olarak yer tutuyordu. Genel seçimlerin 28 Haziran 1923'te sona ermesinden sonra yeni Meclis'in 2 Ağustos'ta açılmasına karar verildi. Ancak katılımın yeterli sayıda olmaması nedeniyle açılış 11 Ağustos'a ertelendi. Milletvekili Genel

³⁰¹ Hüseyin Cahit, “İnkılâpların Korkacakları Düşmanlar”, s.1.

³⁰² Hüseyin Cahit, “İnkılâpların Korkacakları Düşmanlar”, s.1.

³⁰³ Tevfik Çavdar “İz Bırakan Gazeteciler ve Gazeteler” adlı eserinde yeni başkent ile ilgili basının yaklaşımını şöyle değerlendirmekteydi: “...Yeni devlet içerisinde İstanbul'un konumu ne olacaktı? Bizans'tan bu yana imparatorluklara başkentlik yapmış olan İstanbul bu ayrıcalıklı durumunu devam ettirecek miydi? Türkiye'nin ekonomi, kültür ve politika açısından başat bir yere sahip olan şehrin, Ankara'nın merkez oluşuna karşı kendiliğinden bir savunma durumuna geçmesi beklenirdi. Nitekim öyle de oldu. Değişik eğilimleri yansıtan basın Ankara'ya yönelik eski ulusal cephe yaklaşımını terk etti”. Tevfik Çavdar basının 1923-1925 yıllarındaki sürecini “sancılı yıllar” olarak adlandırmaktaydı. (Tevfik Çavdar, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.87-88)

Seçimlerinden sonra Meclis'te çoğunluğu oluşturan kesim Birinci Grup milletvekilleri idi.³⁰⁴

TBMM'de gündem Ağustos ayından itibaren Halk Fırkası Nizamnamesi'nin hazırlanması idi. Bu konuda iki rapor hazırlandı. 7 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa, milletvekilleri ile nizamname hakkında bir toplantı yaptı ve Meclis'te partileşmeye yönelik çabaları anlatarak, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştüğünü ifade etti. Milletvekillerine dağıtılan nizamname 106 madde ile bir ekten oluşmaktaydı.³⁰⁵

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'te Abdurrahman şeref Bey'in konuşması ile faaliyetlerine başladı.³⁰⁶ 13 Ağustos'ta Meclis Başkanı seçimi yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa yüz doksan altı oy ile Meclis Başkanı oldu. Fethi (Okyar) Bey ise İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na seçildi. Meclis Başkanı ve Hükümet yelerinin belirlenmesinden sonra Meclis'te görüşülen ilk konu barış antlaşması ile ilgiliydi. 24 Temmuz'da imzalanan Lozan Barış Antlaşması yeni Meclis'te 23 Ağustos 1923'te onaylandı.³⁰⁷

Nizamname hakkında yapılan tartışmalar Eylül ayının başında sonuçlanarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis Grubu 9 Eylül 1923'te nizamnameyi onayladı. 11 Eylül'de Fırka Başkanlığı'na TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Genel Sekreterliğe de Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey seçildi ve böylece Halk Fırkası fiilen kurulmuş oldu.³⁰⁸ Böylece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, "*Halk Fırkası*" adıyla siyasi bir partiye dönüştürüldü.

Parti programı dokuz maddeden oluşmaktaydı. Buna göre; hâkimiyet millete ait olacak, TBMM dışında hiçbir makam milletin kaderini tayin hakkına sahip olamayacak, her türlü kanun hâkimiyet-i milliye esasına uygun olarak ıkarılacak, Saltanat'ın kaldırılması kararı değişmeyecek, mahkemeler ile ilgili gerekli "*ıslah*" alışmaları

³⁰⁴ F. oker, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem....I**, s.9.

³⁰⁵ İhsan Güneş, "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş*", s.441-442.

³⁰⁶ F. oker, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem....I**, s. 9.; "*Ulus*" gazetesinin 9 Eylül 1923 tarihli nüshasında İsmet İnönü tarafından kaleme alınan "*Siyasi Hayatımızın 43 Yılı ve CHP*" başlıklı köşe yazısında 1923'te gerçekleştirilen seçimler ile ilgili değerlendirmede bulunurken İkinci Grup'un muhalif ve uzlaşmaz oluşunu ve Atatürk idaresine karşı muhaliflerinden hemen hemen hiç kimsenin İkinci Meclis'e giremediğini belirtmekteydi. (*Ulus*, 9 Eylül 1923)

³⁰⁷ Cengiz etintaş, **Cumhuriyet'in Kuruluş Yılı 1923**, TBMM Tutanakları Yıllığı: 4, Eskişehir, 2019, s.13, 471.

³⁰⁸ İ. Güneş, "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş*", s.441-442; Nitekim Mustafa Kemal Paşa bu konudaki görüşünü 7 şubat 1923'te Balıkesir Paşa Camii'nde halka hitaben yaptığı konuşmasında siyasi partilerin gerekliliği ve Türkiye'deki toplumsal duruma da değinerek "*halkçılık*" temeline dayalı bir partinin kurulması üzerinde durmuştu. Bu sırada Halk Fırkası ile ilgili sorulan bir soruya "*Halk Fırkası dediğimiz zaman onun için bir kısım değil, bütün millet dhildir. Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır*" cevabını vermişti. (**Atatürk'n Söylev ve Demeçleri II**, s.293)

yapılacak ve ekonomi alanında yeni kararlar alınacaktı. Ayrıca barış sadece “*milli iktisadi bağımsızlık*” korunursa devam ettirilecekti.³⁰⁹

12 Eylül 1923 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi bu önemli gelişmeyi “*Halk Fırkası Düinden İtibaren Resmen Teşkil Etmiştir*” başlıklı haberle okuyucularıyla paylaşıyordu.³¹⁰ Halk Fırkası’nın ilk etapta sadece Ankara’da bir şubesinin olması “*İstanbul’da neden bir şube açılmıyor?*” sorusunun basın tarafından hükümete yöneltilmesine neden oldu. 29 Kasım 1923 tarihli “*Tanin*” gazetesinde “*Halk Fırkası*” başlıklı haberde Müdafaa-i Hukuk teşkilatının Halk Fırkası’na dönüştürülmüş olması normal karşılanıyordu. Ancak İstanbul’daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatında Halk Fırkası ile ilgili henüz hiçbir teşebbüste bulunulmamış ve Halk Fırkası Genel Merkezi’nden de konu ile ilgili bir yaptırım yazısı gönderilmemişti.³¹¹ Haberin devamında fırka içerisinde nüfuzlu kişilerin fikirlerinin fırka ile uyumlu hale getirilmeye çalışıldığı ve aynı görüşte olmayanların firkadan uzaklaştırıldığı şöyle ifade edilmekteydi: “...Bu vaziyet karşısında Halk Fırkası’nın şehrimizde tesisinde görülen tehiri ve bilhassa milli bir teşkilat olan Müdafaa-i Hukuk’un erkânı arasında böyle bir teşebbüsün nasıl karşılanacağını anlamak faideden hâli değildir”. Gazete muhabirinin Ankara’da fırkaya yakın bir bürokratla yaptığı röportajda İstanbul’a Türk ordusunun daha yeni girdiğini, ilerleyen süreçte burada da bir teşkilat kurulacağını ve firkada bulunacak kişilerin düşünsel anlamda serbest olacakları belirtilmekteydi.³¹²

C- ANKARA’NIN BAŞKENT OLUŞUNUN ULUSAL BASINA YANSIMALARI

I- Öncesinde Yapılan Değerlendirmeler

Cumhuriyet’in ilanını hazırlayan süreçte gerçekleşen önemli gelişmelerden birisi de devletin yeni başkentinin belirlenmesiydi. Başkent in İstanbul’dan Anadolu’ya taşınması görüşü Osmanlı’nın son dönemlerinde de gündeme getirilmiş; ancak gerçekleştirilememişti.³¹³ Bu doğrultuda 1 Kasım 1922’de Saltanat’ın kaldırılması

³⁰⁹ M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti*..., s.52-53.

³¹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Eylül 1923; “*Halk Fırkası*” adı 10 Kasım 1924’te Fırka Grubu’nda alınan karar gereği “*Cumhuriyet Halk Fırkası*” adına dönüştürüldü. (BCA, 490.1.0.0.1.1.1).

³¹¹ *Tanin*, 29 Kasım 1923.

³¹² *Tanin*, 29 Kasım 1923.

³¹³ Başkent in Anadolu’ya taşınması konusu ilk olarak Padişah II. Osman tarafından düşünüldüğü de bilinmektedir. Bunun yanı sıra eski kanunların yerine yenilerini yapmak ve ilmiye sınıfının siyasette uzaklaştırılmasını sağlamak gibi “*milli*” ve “*seküler*” bir devlet kurmak istediği de bazı tarihçilerin kaynaklarında verilen bilgiler arasındadır. (Mehmet Doğan, “*IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları*”, *Mavi Atlas Dergisi*, IX/1, (Nisan-2021), s.200)

sonrası yeni başkentin neresi olacağı konusu gündeme getirildi. 1923 yılının ilk aylarından itibaren bu mevzu basında tartışılmaya başlandı. Birçok yazar ve aydın, gazeteler aracılığıyla kendi görüşlerini okuyucuya ve başta da iktidara aktarmaya çalıştı. Yeni başkentin hangi nitelikler taşıması gerektiğiyle ilgili çeşitli değerlendirmeler yapıldı.

13 Mart 1923 tarihli “*Akşam*” gazetesinin başyazarı Necmeddin Sadık (Sadak) Bey³¹⁴ tarafından kaleme alınan “*Payitaht Meselesi Mühim Bir Mesele midir?*” başlıklı yazı yeni başkent konusuna dikkat çekmekteydi. Necmeddin Bey ülke yönetimini elinde bulunduranların ortak kanaatinin İstanbul’un tekrar başkent olamayacağını düşündüklerini belirtmekteydi. Böyle düşünülmesindeki ana etkenin Milli Mücadele Dönemi boyunca İstanbul’un Türklerin bir “*zaafi*” olarak algılanması olduğunu vurgulamaktaydı: İşgal döneminde İtilaf Devletleri İstanbul’un yönetim ile ilgili bütün kontrol merkezlerini elinde bulundurmaktaydı. Bu durum millet egemenliğini tehdit etmekteydi. Anadolu ise Milli Mücadele’nin yapıldığı yer idi. İstanbul bu süreçte “*feda edilmek*” durumundaydı. Milli Mücadele devam ederken Anadolu Hareketi tarafından İstanbul’un “*feda*” edilmesi işgalcilerin planlarına bir “*darbe*” idi. Çünkü İstanbul’u kontrol altından tutan İtilaf Devletleri bu şehri kullanarak Anadolu’yu ele geçiremeyeceklerini anladı. Necmeddin Bey İstanbul ile ilgili aydınlar arasında savunulan bazı düşünceleri de aktarmaktaydı. İstanbul’un taşıdığı bir takım özellikler vardı. Bu şehrin hem ticari hem de siyasi bakımdan “*kozmopolit*” bir yer olması bunlardan ilkiydi. Bu durumun hükümet açısından olumsuz yönleri olabilirdi. Bunlardan birisi burada Türk düşmanlığı yürüten “*gizli*” teşkilatların bulunmasıydı. Bu nedenle İstanbul’un yeni devletin başkenti olması halinde olası saldırıların hedefi haline gelebilirdi.³¹⁵

³¹⁴ 1890’da Isparta’da doğdu. Babası Sadık Şahabettin Bey, annesi Arife Hanım idi. 1910’da Galatasaray Lisesi’nden mezun oldu. 1912’de Fransa-Lyon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nü tamamladı. 1913’te İstanbul’a geri döndü. Fransızca ve Almanca bilmekteydi. 1927’de Sivas Milletvekili olmak üzere altı dönem milletvekilliği, 1947-1950 yılları arasında da Dışişleri Bakanlığı yaptı. Sosyolog kimliği dışında özellikle gazeteci yönüyle de Türkiye’nin önde gelen aydınları arasındaydı. Necmeddin Bey’in yazım hayatının en verimli ve uzun süreli dönemi “*Akşam*” gazetesi yılları oldu. Milli Mücadele döneminde “*Akşam*”ın birinci sayfasında başyazar olarak makaleler yazdı. Yazıları özellikle dış politika ve bunların Türkiye’ye etkileri ile ilgiliydi. Birinci Lozan Konferansı’na “*Akşam*” gazetesi adına katılan Necmeddin Bey’in “*Lozan Mektupları*” ile bilinen yazıları önemlidir. 3 Ağustos 1953’ten itibaren New York’taki Memorial Hastanesi’nde kanser tedavisi gören Necmeddin Bey, 21 Eylül 1953 Pazartesi günü hayatını kaybetti. Cenazesi 2 Ekim’de İstanbul’a getirilerek, aynı gün Şişli Camii’nde kılınan cenaze namazından sonra Zincirlikuyu’daki asrı mezarlıkta toprağa verildi. (Mustafa Özyürek, “*Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak*”, *Atatürk Dergisi*, IV/2, (Aralık-2015), s.84, 92)

³¹⁵ Necmeddin Sadık, “*Payitaht Meselesi Mühim Bir Mesele midir?*”, *Akşam*, (13 Mart 1923), s.1.

Necmeddin Bey aydınlar arasında İstanbul'dan başka bir şehrin Türkiye'nin yeni başkenti olamayacağını savunanların da olduğunu belirtiyordu. Onlara göre Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra İstanbul yeniden başkent olmalıydı. Ancak devlet yönetimi bu şehirden uzaklaştırılmalıydı. Burası sadece bir başkent olmalıydı. İstanbul'dan başka Anadolu'da başkent olabilecek bir şehir de yoktu. Anadolu'da İstanbul gibi bir şehir kurma düşüncesi ise uzun bir süreci kapsayabilirdi. Çünkü Anadolu'da yeni bir şehir kurmak zordu. Bunun için yeni binalar ve yolların yapılması gerekiyordu. Necmeddin Bey'in görüşü yeni başkentin neresi olacağı ile ilgili değildi. Ona göre yeni başkent ile ilgili tartışmaların çok büyütülmemesi gerekiyordu. O, daha çok “*payitaht*” sözcüğünün ne anlam ifade ettiğinin bilinmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu sözcüğün taşıdığı anlam “*Milli Meclis*” ve “*Merkez-i Hükümet*” anlamlarından uzakta bir yönetimi akla getiriyorsa tehlikeliydi. Eğer böyle bir anlam vermiyorsa, Ankara'nın ya da Anadolu'da herhangi bir şehrin başkent olmasında bir sakınca olamazdı.³¹⁶

Necmeddin Bey'e göre İstanbul'daki kurumları Anadolu'da belirlenecek bir şehre nakletmek zordu. Bunun için bir asır geçmeliydi. İstanbul'daki mektepleri, müzeleri, darülfünunu, medreseleri, kütüphaneleri, kitapçı dükkânlarını, matbaaları, hastaneleri, mecmuaları, cemiyetleri ve birçok insanları yeni bir başkente nakletmek imkânsız değildi. Ancak bunu başarmak Türk halkının gözünde İstanbul'un bir “*medeniyet ocağı*” olduğu düşüncesini değiştiremezdi. Başka bir yerde yeni bir başkent kurulsa bile İstanbul'un ifade ettiği anlamın yeni başkente nakledilmesi mümkün değildi. Ona göre İstanbul bu nedenden dolayı uzun seneler “*fikir ve müdafî*” merkezi olarak kalacaktı. Ne yapılırsa yapılsın buranın artık merkez olmadığı fikri Anadolu halkına kabul ettirilemezdi. Yönetimin ve siyasetin merkezinin Anadolu'da bir yerde olmasının bir sakıncası yoktu. Ancak İstanbul'un fikri ve ilmi anlamda bir merkez olarak kalması zorunlu idi. Necmeddin Bey bu gerçeğin kabul edilmesinin zorunlu olduğunu da belirtmekteydi. Bunun böyle olmasında hiçbir sakınca da yoktu. Tam tersine bütün faaliyetler İstanbul'da gerçekleştirilirse, Anadolu şehirleri gelişemez ve halkı da refah seviyesine ulaşamazdı. Anadolu'da sosyal anlamda gerilemeye neden olabilirdi. Bu önceki dönemler Osmanlı Devleti'nde yaşanmıştı. Bütün imkânlar İstanbul için harcanmıştı. Anadolu ise harabe olarak kalmıştı. Taşımacılık gelişmemişti. Ancak Anadolu'da bir başkent olursa zorunlu olarak Anadolu imar edilecek, binalar, yollar ve şimendiferler yapılacaktı.³¹⁷

³¹⁶ Necmeddin Sadık, “*Payitaht Meselesi Mühim Bir Mesele midir?*”, s.1.

³¹⁷ Necmeddin Sadık, “*Payitaht Meselesi Mühim Bir Mesele midir?*”, s.1.

İstanbul'un idari, siyasi, fikri ve ilmi bir merkez niteliğini kaybetmesi buradaki nüfusun da azalmasına neden olabilirdi. İstanbul'da Türk ve Müslüman nüfusun çoğunluğunu Bab-ı Ali ordusu ve memurlar oluşturuyordu. Buradaki Türk nüfusu azalırsa, yabancı nüfus artacak ve Türk-Müslüman bir şehir olma özelliğini kaybedecekti. Türk nüfuzunun gücü diğer unsurlarda toplanabilirdi. Necmeddin Bey bu tarzda düşünceleri ve ihtimalleri ileri süren aydınların da olduğunu ifade etmekteydi. Bu nedenle yeni bir başkent oluşturulacaksa da İstanbul için bu ihtimaller karşısında yeni tedbirler alınmalıydı. İstanbul'un Hilâfet'in merkezi olarak kalması buranın manevi olarak korunmasında ve dünya çapında saygınlığını devam ettirmesinde önemli bir etkendi. Bu da İstanbul'un siyasi anlamda gücünü devam ettirmesine neden olabilirdi.³¹⁸

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey de yeni başkentin İstanbul mu yoksa Anadolu'da bir yer mi olacağı konusunu “*Tanin*” gazetesinin 13 Mart 1923 tarihli nüshasında “*İstanbul Meselesi*” başlıklı köşe yazısı ile değerlendirmekteydi. Hüseyin Cahit Bey yeni başkentin Anadolu'da bir yer olmaması düşüncesini savunanlara farklı bir görüş ile karşılık veriyordu. Ona göre İstanbul, eskiden beri Türkler ile Avrupalılar arasında ele geçirilmesi gereken bir yerdı. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ile İstanbul yeniden kurtarılmıştı. Ancak başkent sorunu şimdi sadece Türkler arasında tartışılmaktaydı. Kendisi Ankara'daki bir muhabir aracılığıyla İstanbul'un yeniden başkent olamayacağını aktarmaktaydı. Ancak burasının bir Türk ve Müslüman şehri olarak kalacağını da belirtmekteydi. Ona göre Anadolu'da hiçbir Türk şehri bir başkent olabilme kapasitesine sahip değildi. Ayrıca İstanbul'da “*hain*” bir hükümdar olduğu sürece başkentin Anadolu'da “*Müdafaa-i Milliye*”nin korunması için daha uygun bir yerde bulunması zorunlu idi. Bu sorun çözümlendikten sonra İstanbul'un Hükümet'in merkezi olmasında bir sakınca yoktu. Bu nedenle başkentin Ankara ya da Anadolu'nun başka bir şehrine taşınması düşüncesi gereksizdi. Kendisi başkentin başka bir şehirde olmasının İstanbul'da bulunmasından daha faydalı olacağı düşüncesinin sorgulanması gerektiğini savunmaktaydı. Ancak bunun nedeni boğazlar değildi.³¹⁹

Hüseyin Cahit Bey başkentin Anadolu'da bir şehirde kurulması görüşünün savaş ya da askeriye ile ilgili olamayacağını da ileri sürmekteydi. Çünkü Türk ordusu gelecekte öngörülen bir saldırıya karşı ülkenin savunulmasıyla ilgili planları hazırlayıp bütün tertibatını ona göre yapmaktaydı. Savaş çıktığında İstanbul'da kalmak tehlikeli olsa bile Hükümet mevcut planı doğrultusunda önceden karar verdiği konuma

³¹⁸ Necmeddin Sadık, “*Payitaht Meselesi Mühim Bir Mesele midir?*”, s.1.

³¹⁹ Hüseyin Cahit, “*İstanbul Meselesi*”, *Tanin*, (13 Mart 1923), s.1.

çekilebilirdi. Ona göre Ankara'yı İstanbul gibi bir merkez haline getirmek çok zordu. O bunu şu cümleleriyle dile getirmekteydi: “*Ankara'nın sokaklarına taş kaldırımlar yapılacaktı, bir otel inşa edilecekmiş deselerdi daha çok sevinecektim*”. Kendisi İstanbul'un başkent olmamasının bir nedeninin de Anadolu'nun tam ortasında değil de köşesinde bir yerde kalmasından dolayı kaynaklandığını vurgulamaktaydı. Ayrıca Anadolu'nun birçok şehri İstanbul ile kolay bir ulaşım ağına sahipti. Ancak Ankara için bunu ifade etmek mümkün değildi. Öncelikle ulaşım ağı sorunun çözülmesi yerinde olacaktı. Ayrıca Kars, Samsun, Trabzon ve diğer şehirlerin İstanbul'a karayolu ile daha yakın olduğunu belirtmekteydi. TBMM Hükümeti'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasının ne gibi olumsuz sonuçlara neden olacağı da düşünülmesi gerekliydi.³²⁰

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, “*Tanin*”nin 17 Mart 1923 tarihli nüshasında yayımladığı “*İstanbul'un Kusurları*” başlıklı köşe yazısında Ankara ve İstanbul'u kıyaslamının yanlış olduğunu; iki şehrin de üstün ve zayıf niteliklerinin bulunduğunu belirtmekteydi. Ona göre Ankara'da hayat daha zordu. Savaş zamanı burada yaşayanların çektiği zorluklar bilinmekteydi. Savaş döneminde yaşanan zorluklar barış döneminde de devam ederse, Ankara önemini kaybederdi. Savaş döneminde Ankara uygun bir merkezdi. Ancak barış döneminde İstanbul gibi bir kültür merkezi yerine Ankara'nın tercih edilmesi uygun değildi. Ayrıca eski İstanbul Hükümeti'nin yaptığı faaliyetleri anımsatmasından dolayı bu şehrin başkent olmaktan çıkarılmasının yanlış olduğunu belirtmekteydi.³²¹

Yeni başkent sorunu Saltanat'ın kaldırılması sonrası barış görüşmeleri sürecinde gündeme getirilen önemli bir konuydu. Ankara'da yeni bir devlet kurulmuştu. Ancak İstanbul'da önemli bir kadim şehirdi. Bu iki şehir ile ilgili karşılaştırmalar basında sürekli yer edindi. Aydınların bir kısmı yeni başkent konusunda Ankara'yı tercih etmekteydi. Bunlar daha çok Anadolu'nun imar bakımından yetersiz olmasından dolayı bu eksikliğin giderileceği görüşünü savunmaktaydı. Seçimini İstanbul'dan yana kullanan yazarlar ise daha çok bu şehrin bir kültür ve ticaret başkenti haline getirilmesi konusunda hem fikirdi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın konuyla ilgili yaptığı değerlendirme basındaki bu tartışmayı tamamen sonlandıracaktı.

³²⁰ Hüseyin Cahit, “*İstanbul Meselesi*”, s.1.

³²¹ Hüseyin Cahit, “*İstanbul'un Kusurları*”, **Tanin**, (17 Mart 1923), s.1.

II- Ankara'nın Başkent Oluşu (13 Ekim 1923)

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmış ve onaylanmış olması bazı gereklilikleri beraberinde getiriyordu. Bunlardan ilki kurulan yeni devletin merkezi meselesi diğeri de yönetim şeklinin ne olacağı konusuydu. Hükümet merkezi meselesi Eylül 1923'ten itibaren basında tartışılan konuların başında geliyordu. Bunun nedeni Mustafa Kemal Paşa'nın Eylül ayında "*Neue Freie Presse*" adlı bir Avusturya gazetesine verdiği demeçle ilgiliydi. Görüşme, 27 Eylül 1923 tarihli "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde de "*Başkumandan Gazi Mustafa Paşa Hazretlerinin Viyana'da Münteşir Neue Freie Presse Namındaki Avusturya Gazetesine Vaki' Beyanının Asıl Metni*" başlıklı haberle aktarıldı. Mustafa Kemal Paşa gazete muhabirinin Türk Devleti'nin yeni başkenti neresi olacağına dair sorusuna şu cevabı veriyordu: "*Yeni Türkiye'nin payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendiliğinden zahir olur: Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin payitahtıdır*".³²² Mustafa Kemal Paşa'nın bu demecinden sonra ulusal gazetelerde milletvekillerinin konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermeye başlandı.

Türkiye'nin temel dış politik sorunları çözüme kavuşturulduktan sonra özellikle anayasal faaliyetler ve devletin iç politikası ile ilgili konular üzerinde durulacaktı. 9 Ekim 1923'te Halk Fırkası toplantısında Hükümet merkezi konusuyla ilgili birçok tartışma yapıldı. İsmet (İnönü) Bey ve on dört Meclis üyesi TBMM'ye bir kanun teklifi sundu.³²³ Bu, Ankara'nın yeni Türk devletinin başkenti olması yönündeydi. Teklifte barış antlaşmasından sonra ülkede birlik ve beraberliğin sağlanarak, güven ortamının oluşturulduğu, bir yönetim merkezine ihtiyaç duyulduğu ve bunun kararlaştırılmasının zorunlu olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca basına yansıyan bir takım "*tereddütlerin*" sonlandırılması gerektiğinin de doğru olacağı vurgulanmaktaydı. Böylece başkent in Anadolu'da olması düşünülmekteydi. Özellikle de Ankara yeni devletin başkenti olma konusunda uygun koşullara sahipti.³²⁴

³²² **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Eylül 1923; Josef Hans Lazar tarafından "*Neue Freie Presse*"te yayımlanan bu röportaj "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Avrupa İle İlişkiler Hakkında Mustafa Kemal İle Mülakat*" başlığıyla paylaşılmaktaydı. (**Neue Freie Presse**, 2 Ekim 1923)

³²³ Teklifin yapılmasındaki ana etken Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar için belirlediği statünün hükümet merkezinin daha güvenilir bir coğrafi alana taşınmasını zorunlu hale getirdiğiydi. Bu durum şöyle ifade edilmekteydi: "...Mülâhazat-ı mezkûre muahedenameyle boğazlar için kabul edilen ahkâm yeni Türkiye'nin esası mevcudiyetini, memleketin menabi-i kuvvet ve inkişafını Anadolu'nun merkezinde tesis etmek lüzumunu vaziyeti coğrafya ve sevk-ül ceyşiyenin müsaadesi dâhilî ve haricî emniyet ve istidadı hususunda mesbuk olan tecarip ile hulâsa olunabilir". Ankara fiil olarak hükümet merkezi konumundaydı. Yapılan düzenleme ise bunun hukuki olarak belirlenmesinden farklı bir şey değildi. (**TBMMZC**, II/2, s.665-666)

³²⁴ **TBMMZC**, II/2, s. 665; **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ekim 1923.

10 Ekim 1923'te tasarı TBMM Genel Kurulu'na sunuldu. Buna sadece İkinci Meclis'e bağımsız olarak giren Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey³²⁵ itiraz etti. İtirazında; yeni başkentin “*yalçın kayalarda ve izbe ovalarda*” kurulma asırlarının çoktan geçtiğini, İstanbul'un bir ticaret başkenti olduğunu ve tekrar başkent olmasında herhangi bir sakıncanın olmadığını ifade etmekteydi.³²⁶ Bu sava karşılık Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri) Bey³²⁷ ise şunu savunmaktaydı: “*Hâdisat Ankara'yı Türkiye Devlet hürresinin merkezi olmak üzere idad etmiştir (saymıştır). İstanbul, evet, bir payitaht idi. Fakat payitaht maattessüf Anadolu ve Rumeli'yi kurtaramadı. Kurtaramadı demekten maksadım oradaki sâf ve nezih kütlenin kurtaramadığı değildir. Kurtaramayan Hükümet-i merkeziyenin; payitahtın, Babîâlî'nin orada bulunması idi. Yoksa sâf ve nezih İstanbul ahalisi arkalarında silâh, mühimmat ve saire torbalarını taşımak suretiyle Anadolu'nun, bilâhara da kendilerinin tahlisina şitaban oldular... Biz Ankara'nın yazın tozuna, kışın çamuruna tahammül etmeliyiz ki, Anadolu'nun bütün levazım ve ihtiyacatını anlayabilelim ve ona göre derdine devasaz olalım*”. Celal Nuri İleri İstanbul'un Osmanlı Hükümeti'nin başkenti olduğunu, Ankara'nın ise milli ve bağımsız bir devletin başkenti olacağını da belirtti.³²⁸

10 Ekim 1923 tarihli “*Vakit*” gazetesinde Ankara'nın başkent olması hakkındaki karara İsmet (İnönü) Bey'in fırka toplantısında yaptığı bir saatlik konuşmadan sonra varıldığı belirtilmekteydi. Ankara'nın yeni başkent olduğu Kanun-ı Esasi'ye eklenen bir madde ile de resmileştirilmişti. İsmet Bey dışında söz alanlar şöyleydi: Abdurrahman Şerif, Celal Nuri (İleri), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Feridun Fikri (Düşünsel), Abdullah Azmi (Torun), Ahmet Ferid (Tek), Ragıp (Soysal), Hasan Fehmi (Tümerkan).³²⁹

³²⁵ 1884'te Gümüşhane-Camikebir'de doğdu. Baba adı İbrahim Lütfi, anne adı Hümeysin'dir. Mekteb-i Sultani mezunudur. Arapça ve Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Çifti, tüccar, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân IV. Dönem Gümüşhane Mebusu, Milli Mücadelede Trabzon Kongresi Başkanı, Erzurum Kongresi Üyesi, TBMM II. Dönem (1923-1927) Gümüşhane Milletvekili. Zeki Bey bir süre sonra TCF'ye geçmiştir. 19 Temmuz 1952'de ölen Zeki Bey'in hatıraları 2007'de “*Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*” adıyla yayımlandı. (TBMM Albümü..., s.97)

³²⁶ TBMMZC, II/2, s. 666-667.

³²⁷ Gazeteci ve yazar kimliği ile tanınan Celal Nuri İleri 1881'de Gelibolu'da doğdu. Galatasaray Sultanisi ve Hukuk Fakültesi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Avukat, “*Currier d'Orient, Tanin, Hak, İctihat (1912), Hürriyet-i Fikriye, İkdam*” gazetelerinde yazarlık. 1919-1924 arasında çıkardığı “*İleri*” (1919-24) gazetesindeki yazılarıyla Milli Mücadele'yi destekledi. Siyasi yaşamı 1919'da Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Gelibolu Milletvekili olarak girdi. TBMM'de 1920-1927'de Gelibolu, 1927-1935 arasında ise Tekirdağ Milletvekili oldu. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında komisyon başkanı idi. 1924'te “*İleri*” gazetesi kapatılınca adını, 1934'te soyadı kanunu çıkınca soyadı olarak aldı. Arı Türkçe ve kadın haklarının Türkiye'deki ilk savunucusudur. Toplamda elli kitap, iki bin iki yüz de makalesi vardır. Kitaplarından bazıları şunlardır: Havaici Kanuniyyemiz (1914), Kadınlarımız (1914), Hatemu'l-Enbiya (1915), Taç Giyen Millet (1923), Türk İnkılâbı (1926). (<https://www.biyografya.com/biyografi/1084#E.T:17.09.2021>)

³²⁸ TBMMZC, II/2, s. 667, 669.

³²⁹ Vakit, 10 Ekim 1923.

Okuyucuya aktarılan diğer bir konu da milletvekillerinin Hükümet merkezi konusundaki görüşleri idi. Milletvekillerinden bir kısmı Ankara'nın yeni merkez olduğunu ifade ederken, diğer bir kısım ise Sivas'ın başkent olmasını teklif etmişti. Yeni bir şehrin başkent olarak kurulmasının daha uygun olacağını savunanlar da vardı. Ayrıca Ankara adının değiştirilerek yerine “*Gazi Mustafa Kemal Paşa Şehri*” adının kabul edilmesini vurgulayanların da olduğu belirtilmekteydi. Ankara'nın Hükümet merkezi olarak kabulü dışında İstanbul yönetiminin yenilenerek yeni başkent Ankara'ya bağlanması da görüşülen konular arasındaydı. Bunun bir takım nedenlerinin olduğu belirtilmekteydi. Bunlardan en önemlisi İstanbul'un Türkiye'nin yeni merkezi olması yönünde bir talepte bulunulmamasıydı.³³⁰

İstanbul gazetelerine yaptığı beyanatta; İstanbul'un Merkez hükümet olduğu ile ilgili maddenin Kanun-ı Esasi'de değiştirilmediği için bu şehir dışındaki bir mahallenin Hükümet merkezi olarak ilan edilemeyeceğini söyleyen İsmail Hakkı Canbolat Bey³³¹ ise toplantıda söz almadı. “*Vakit*” gazetesi İsmail Bey'in bu tutumunu “*sükût-ı ihtiyâr*”³³² olarak değerlendiriyordu. İsmet Paşa da konuyla ilgili görüşlerini aktardı. Ülkenin her tarafının savunulması gerektiğini ve bunun için uygulanacak siyasetin “*kendi kendimize güvenmek*” olduğunu belirtmekteydi. Yeni başkent ile ilgili de şunları vurguladı: “*Bunun için merkezimiz vatanımızın ortasında olması lazımdır. Vatanımızın ortası da Ankara'dır. Ankara gerçi birçok vesait-i medeniyeden mahrumdur, fakat bir Ankara'yı Hükümet merkezi olarak ilan etmekle cihana karşı mücadelemizde daima müşkülata ve bütün yokluklara karşı galebe edeceğimizi ilan etmiş olacağız*”. “*Vakit*”te yayımlanan diğer önemli bir haber ise İstanbul Belediye Meclisi ve son Başkanı Ziya

³³⁰ **Tanin**, 10 Ekim 1923.

³³¹ 1880'de İstanbul'da doğan ve “*Adıge*” olan İsmail Canbolat/Canbulat Bey, Büyük Çerkes Sürgünü sırasında Anadolu'ya göç eden “*Hatko*” ailesindendir. Babası asker olan Hatko Cemal Canbulat Bey'dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli istihbaratçılarından. Harp Okulu mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Tarih Öğretmenliği, İstanbul Valiliği, Emniyet Genel Müdürü, 1912 yılı Mebusan Meclisi'nde İzmit Milletvekili, Stokholm Elçisi, 1918 Dâhiliye Nazırı, Teceddüt Fırkası Kurucu Üyesi, 1923 yılında TBMM İstanbul II. dönem İstanbul Milletvekili, TCF Kurucusu. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikastla ilgili olduğu iddiasıyla İstiklal Mahkemesi kararıyla asılarak idam edildi. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismail-hakki-canbulat-1880-1926/> E.T: 17.09.2021)

³³² “*Susmak, suskun kalmak, konuşmayı bırakmak, konuşmaya gücü yettiği halde söz söylememek, susmayı tercih etmek*” anlamlarına gelmektedir. Fıkhî bir terimdir. İnsan iradesinin yansıtılmaması açısından olumsuz bir tutumdur. Burada kişinin sözlü, yazılı ve herhangi bir şekilde işarete başvurmadan kendini soyutlaması, İslam Fıkhiinde “*susan kişiye bir söz isnâd olunmaz*” yorumunun yapılmasına neden olmuştur. (Muharrem Önder, “*İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûnun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları*”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.12, 2018, s.9)

Bey'in Hükümete İstanbul'un yeniden başkent yapılması için özel bir statü teklifi sunması ile ilgiliydi.³³³

Gazetelerdeki değerlendirmelere karşın TBMM'nin yirmi yedi nolu Ankara'nın başkent olması ile ilgili karar 13 Ekim 1923'te kabul edildi.³³⁴ Böylece başkent sorunu da çözümlenmiş oldu. Çünkü İstanbul ve Anadolu basını için yeni başkent in neresi olacağı önemli bir tartışma konusuydu. Bu karar sonraki süreçte 1924 Anayasası'nın 2. Maddesi'nde şöyle yer alacaktı: *“Türkiye Devletinin dini, dîn-i İslâm'dır; resmî dili Türkçedir, makarr-ı Ankara şehridir”*.³³⁵ Böylece önemli bir sorun daha çözümlendi. Konuyla ilgili yapılan tartışmalar sonlandırıldı.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Ankara'nın yeni başkent yapılmasındaki nedeni şöyle belirtmekteydi: *“Efendiler, yeni Türkiye Devleti'nin başkentini bir kanunla tespit etmek gerekiyordu. Bütün düşünceler, Yeni Türkiye'nin başkenti Anadolu'da ve Ankara şehri olarak seçme lüzumunda birleşiyordu. Bu seçimde, coğrafi durum ve askerî strateji en büyük önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir an önce tespit ederek, içten ve dıştan gelen kararsızlıklara bir son vermek şarttı”*.³³⁶

Gazetelerin birçoğunda ortak görüş Ankara'nın başkent olması gerektiğini savunurken, farklı görüşte gazeteler de vardı. Yazarların bir kısmı İstanbul'un başkent kalması yönünde yazılar yazdı. Yeni Meclis'teki milletvekillerinin görüşleri ise tamamen farklıydı. Buna rağmen Ankara'nın başkent olması kaçınılmazdı. Çünkü bu şehrin Milli Mücadele'den kalma sembolik bir özelliği vardı.

III- Sonraki Süreçte Ulusal Basına Yansıyanlar

Ankara'nın başkent kabul edilmesi ile İstanbul'un ne olacağı konusu basında farklı değerlendirmeleri beraberinde getirdi. *“Akşam”* gazetesi yazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey tarafından 13 Ekim 1923'te gazetede yayımlanan *“İstanbul Meselesi”* başlıklı köşe yazısı bununla ilgiliydi. Falih Rıfkı Bey'in yazısı Ankara'nın başkent yapılmasını eleştiren ve İstanbul'a özel bir statü verilmesini teklif eden eski Belediye Başkanı Ziya Bey'e karşı bir cevap niteliğindedir. İstanbul basınında vurgulanan konu İstanbul'a ayrı bir statü verilmesiyle ilgiliydi. Falih Rıfkı Bey bu görüşe karşılık kendince şöyle *“basit”* bir cevap veriyordu: *“...Acaba İstanbul'un, bizim bahşetmemiş olduğumuz bir vaziyet-i*

³³³ **Vakit**, 10 Ekim 1923.

³³⁴ **BCA**, 51.0.0-0.8.65.38; **TBMMZC**, II/2, s.666; Nurettin Tursan, **Ankara'nın Başkent Oluşu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s.61.

³³⁵ Cemal Güven, **Anayasalar, Kanunlar ve TBMM Kararları (1876-2016)**, Konya, 2016, s.157; N. Tursan, **Ankara'nın Başkent Oluşu**, s.55.

³³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.771.

hususiyesi yok mudur? Halledilecek mesele budur. Mesele şu veya bu şehre vaziyet-i hususiye vermek değil, vaziyet-i hususiyesi olan bir şehrin idaresini temin etmek mevzu bahisdir". İstanbul'da devlet dairelerindeki denetimsiz düzen hakkında da bilgi verilmekteydi. Bu düzenin de devlet teşkilatının Ankara'ya taşınmasıyla son bulduğu ifade ediliyordu.³³⁷

Falih Rıfkı Bey İstanbul'un bir buçuk milyon nüfusa sahip olduğunu belirtiyor ve buradaki yaşamın Anadolu şehirlerindeki benzemediğini ve "karışık" olduğunu şu cümleleriyle vurguluyordu: "Yalnız borsa senedindeki tahvilleri bir şubeyi uğraştırmaya kifayet eder. İstanbul yalnız ticari nokta-i nazardan bir transit merkezi değildir. Bütün cereyanlar da İstanbul'dan geçiyor ve bugün memleket efkâr-ı umumiyesi İstanbul gazetelerinin havasını teşkil ederek vücut bulmaktadır. İstanbul'a bir adam lazım ki vilayet, belediye ve zabıta işlerinin içinde boğulmaksızın, İstanbul'u yüksekte kavrasın ve bir memur gibi mütemadiyen Ankara ile muhabere etmeyerek iş görebilsin. Şimdiki dar teşkilat baki kaldıkça İstanbul'un davası bugün Ali Haydar Bey, yarın Ahmet, öbür gün Mehmet Bey'dir. Yakında bu mesele müzakere edileceğine nazaran İstanbul tarafından mebusların rakamlarla ve vesikalarla tenviri pek faydeli olur. Onun için bu satırları yazdım".³³⁸ Aynı gazetenin 14 Ekim tarihli nüshasında ise "Merkezi Hükümet Meselesi" başlıklı haber yazısında Ankara'nın başkent kabul edilmesiyle Meclis'teki tartışmaların bir kaç gün sonra sonlanacağı belirtilmekteydi. Haberde başkent Ankara olacağının herkes tarafından bilinen bir durum olduğu şöyle belirtilmekteydi: "Merkezi hükümetin neresi olacağı meselesi malumdur. Fakat bazı zevat bunun böyle olmayacağına veya olacağına inanmıyorlardı".³³⁹

"Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinin 14 Ekim 1923 tarihli nüshasında yayımlanan "İstanbul Matbuatı ve Ankara" başlıklı haber yazısında Ankara'nın başkent olarak İstanbul gazetelerince kabul edilmemesinin nedeni "anlayışsızlık" ve "hırçınlık" olarak değerlendirilmekteydi. "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesi Ankara'nın yapılacak inkılâpların merkezi olacağını ifade etmekteydi. Devleti yeni temeller ve inkılâplar üzerinde kurmak amacıyla burası tercih edilmişti. Ayrıca Anadolu'nun ortasında olan bu şehir halka da daha yakındı. Hâlbuki İstanbul yüzlerce yıldır Anadolu halkına karşı arasındaki mesafeyi kapatamamıştı. Diğer taraftan "İstanbul inkılâp ruhuna bigâne kalmıştı" ve Ankara'nın inkılâp konusundaki çabasını da görmezden geliyordu. Devamında "Tanin"

³³⁷ Falih Rıfkı, "İstanbul Meselesi", **Akşam**, (13 Ekim 1923), s.1.

³³⁸ Falih Rıfkı, "İstanbul Meselesi", s.1.

³³⁹ Haber yazısı "Merkez, Maaş, Teşkilat-ı Esasiye Meseleleri" başlığıyla verilmekteydi. (**Akşam**, 14 Ekim 1923)

gazetesinde Hükümet'i sürekli eleştiren Hüseyin Cahit Bey'in yazı yazmasının da "Ankara'nın inkılâpçı ruhu tarafından bahşedilmiş" bir özgürlük olduğu belirtiliyordu. "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinin İstanbul gazetelerine karşı "anlayışsız" tabiri "İkdam" gazetesini yazarı Ahmet Cevdet (Oran) Bey'in³⁴⁰ eleştirisine neden oldu. Ahmet Cevdet Bey'in değerlendirmesi "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinde yayımlandı. Yazıda Ahmet Cevdet Bey'in inkılâplara yabancı kalmış olduğu ifade edilmekte ve onun şu ifadelerine yer verilmekteydi: "...anladık; siz Hâkimiyet-i Milliye'yi bilâkaydüşart ilan ettiniz. Anladık; siz bütün salâhiyetleri tek bir Meclis'te topladınız. Anladık; siz Cumhuriyet'i tertip etmek istiyorsunuz. Anladık..."³⁴¹ 15 Ekim 1923 tarihli "Vatan" gazetesinde "Hâkimiyet-i Milliye'nin Hırçınca Bir Makalesi" başlıklı haber yazısı sert bir üslup takındı. Yazıda İstanbul ile Ankara matbuatı arasında derin bir zihniyet farkının olduğu ve İstanbul basının Ankara'dan özellikle de inkılâp konusunda hızlı adımlar atmasını beklediği belirtilmekteydi.³⁴²

15 Ekim 1923'te İstanbul'un ne olacağıyla ilgili sorular gazete yazarları tarafından iktidara yöneltilmeye başlandı. Buna karşılık Ankara'nın neden tercih edildiğine dair değerlendirmeler de yapılmaktaydı. "Akşam" gazetesinde "Yeni Merkez Hükümet ve İstanbul" başlıklı yazıda Ankara'nın yeni başkent seçilmesinin nedenlerinden en önemlisinin askeriye olduğu belirtilmekteydi. Çanakkale savaşlarını yöneten ve İstanbul'da bulunan kumanda heyeti savaşabilme yetisini kaybetmişti. Bu nedenle merkezi hükümet endişe içerisindeydi. İşgal birlikleri Çanakkale'yi geçerse "ne olacağız" düşüncesi hâkimdi. Çanakkale geçilseydi, önce İstanbul sonra da bütün Anadolu işgal edilecekti. Milli Mücadele'de yaşanan zorluklar merkezi hükümetin kolayca takip edilebilecek bir yerde olmasını zorunlu hale getirmekteydi. Savaş sırasında başkentin hızlıca nakledilmesi imkânsızdı. Bu nedenle yeni askeri merkezin İstanbul'dan uzaklaştırılması gerekiyordu. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında merkezin Ankara'da olması etkiliydi. Diğer taraftan Ankara'dan daha iyi bir stratejik noktaya sahip bir şehir de yoktu.³⁴³

³⁴⁰ Kaynaklarda "İkdamcı" Cevdet olarak da adlandırılmaktadır. 1891'de İstanbul'da doğan Ahmet Cevdet Bey, Hukuk Fakültesi mezunudur. "Tercüman-ı Hakikat, Takvim-i Vekayi, Sabah, Tarik, Saadet" gazetelerinde çalıştı. 1894'te "İkdam" gazetesini satın aldı. Dilde sadeleşme ve Türkçülük akımının savunucusu oldu. İttihat ve Terakki'ye karşı tutumundan dolayı bir süre yurt dışında yaşadı. Cumhuriyet ilan edilince Türkiye'ye döndü. Bir yazısından dolayı İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanıp amlandı. Türk basınında ilk kez "Bir gazetecinin baş görevi halk tarafından anlaşılır olmaktır" ilkesini uygulayarak gazetesinin tirajını kırk binin üzerine çıkardı. 1935'te Ankara'da öldü. Mezarı İstanbul-Eyüpsultan'dadır. (<https://osmanli.org.tr/ikdamci-cevdet/> E.T: 17.09.2021)

³⁴¹ Hâkimiyet-i Milliye, 14 Ekim 1923.

³⁴² Vatan, 15 Ekim 1923.

³⁴³ Akşam, 15 Ekim 1923.

Ankara'nın başkent kabul edilmesini eleştiren diğer bir gazete ise “*Vatan*” idi. Gazetenin 15 Ekim 1923 tarihli nüshasında “*Hükümet Merkezimiz*” başlıklı haber yazısında Ankara'nın yönetim merkezi olması olumsuz karşılanıyordu. TBMM açısından Ankara'nın başkent kabul edilmesi bir hataydı. Bunun “*emredercesine*” ve emrivaki bir tavır ile gerçekleştirilmesi de hiç demokratik değildi. Diğer taraftan Ankara'nın imar bakımından birçok eksigi vardı. Ekonomik yönden desteklenmesi gereken bir şehrin başkent kabul edilmesi siyasi bir hataydı. Yönetim merkezi TBMM'nin sürekli faaliyette bulunacağı bir yer olacaktı. Bu bakımdan başkent in Meclis'in faaliyetlerini gerçekleştirmesinde ihtiyaç duyulan imkânları karşılaması da gerekliydi. Ancak Ankara Meclis'in çalışmalarını yürütebilmesi için gerekli olan koşulları taşıyamıyordu. Ayrıca bu şehrin imar çalışmaları yıllarca sürebilirdi. Bu durum Meclis'in faaliyetlerinin yürütülmesinde çeşitli zorluklara neden olabilirdi. Halk Fırkası'na bağlı olan ve Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili yapılan oylamada oy veren milletvekillerinin birçoğu da bu kanaatteydi. Ankara'daki olumsuz koşullar milletvekillerinin düzenli olarak çalışma isteğini de olumsuz etkileyecekti. Buna rağmen başkent in Anadolu içinde olmasını siyasi olarak savunanlar da vardı. Ancak Meclis'teki bürokratik kesim Anadolu içinde yerleşime en uygun yerin gerekli incelemeler sonucunda seçilmesi şartıyla bu görüşe destek veriyorlardı. Eğer böyle bir inceleme ve araştırma yapılmazsa, seçilecek yeni başkent faydadan çok zarar getirebilirdi.³⁴⁴

“*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde ise “*Tanin*”de yapılan bir değerlendirmeye karşılık cevap verilmekteydi. “*Tanin*” İstanbul'un Avrupa'nın kapısı olduğunu belirtiyor ve buranın gözden çıkarılmasının Avrupa'nın gözden çıkarılması olduğunu ifade ediyordu. Konuyla ilgili olarak “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi, “*Fatih zamanından beri İstanbul'da bulunan idare merkezinin millet ve vatani ne kadar yakından gördüğünü*” bir soru olarak “*Tanin*”e yöneltiliyordu.³⁴⁵ Diğer taraftan “*Vakit*” gazetesinin 19 Ekim 1923 tarihli nüshasında “*Merkezi Hükümet Hal Edildikten Sonra*” başlıklı yazısı yeni başkentle ilgili yapılan olumsuz değerlendirmelere cevap niteliğindeydi. Muhalif gazetelere göre yeni hükümet Anadolu'nun ihtiyaçlarını Ankara'dan takip edemez ve sadece bunlara “*şası*” bir gözle bakabilirdi. Anadolu halkının ihtiyaçları İstanbul'un

³⁴⁴ *Vatan*, 15 Ekim 1923.

³⁴⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Ekim 1923.

başkent olarak devam etmesiyle karşılanabilirdi. Bu nedenle İstanbul'un başkent olması daha uygundu.³⁴⁶

“*Vakit*” gazetesindeki yazıda Avrupa'yı kaybetmek gibi bir şeyin söz konusu olmadığı belirtilmekteydi. “*Maddi Avrupa*” kaybedilebilirdi. Ancak Avrupa'nın bu maddi yönü sadece “*tedhiş*”ten ibaretti. Bunun kaybedilmesinde bir sakınca yoktu, aksine Anadolu için faydalıydı. İç huzurunu kaybetmiş bir devlet ve millettense maddi Avrupa'yı kaybetmek kendi şahsiyetini korumaya çalışan bir hükümet için daha uygundu. “*Vakit*” gazetesi İngiliz Başbakanı David Lloyd George'un vazgeçmesi üzerine söylediği şu sözünü hatırlatarak sonlandırıyor: “*Güzel, medeni ve muazzam, Türk ve Müslüman İstanbul*”. İngiliz Başbakanı'nın bu sözünün gazete tarafından okuyucuya aktarılması, başkent in İstanbul olarak kalmasına yönelik halkın desteğini almaya yönelikti. Aynı gazetede diğer bir haberde ise İstanbul'da ilk kez olmak üzere “*Şura ve Umumi Müfettişlik usulünün İstanbul için uygulanması*” İstanbul Belediye Meclisi'nin aldığı bir kararla, hükümete teklif edilmekteydi. Teklifte İstanbul'un Hükümet merkezi olarak kalmasının devam ettirilmesi isteniyordu.³⁴⁷

Gazetelerin bir kısmı Ankara'nın başkent olmasının nedenleri üzerinde dururken, diğer bir kısmı ise İstanbul'un Avrupa ile yakın bir geleceğinin olacağını belirten yazılar yazıldı. Ancak İstanbul'un Anadolu halkına inkılâp boyutunda uzak kalması da Ankara'nın tercih edilmesinde önemli bir nedendi. İnkılâp için yeni bir şehir gerekiyordu. Yeni başkent Osmanlı Devleti'nin hatalarından uzak olmalıydı. Milli Mücadele'nin sembolik kalesi olan Ankara'nın bu süreçte Türk inkılâbının başkenti olması kaçınılmazdı.

D- CUMHURİYET'İN İLANI (29 EKİM 1923)

I- Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Basına Yansıyanlar

Cumhuriyet'in³⁴⁸ ilanına zemin hazırlayan gelişmeler Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren oluşmaya başlamıştı. Savaşın zaferle sonuçlanması ve 24 Temmuz

³⁴⁶ **Vakit**, 19 Ekim 1923.

³⁴⁷ **Vakit**, 19 Ekim 1923.

³⁴⁸ “*Cumhuriyet*” Arapça bir sözcüktür. Arapça “*cmhr*” kökünden türetilmiştir. “*Cumhur*” sözcüğü ise Arapçada başta “*kum yığını*”, “*cemiyet*”, “*toplum*” ve “*kamu*” olmak üzere çok çeşitli anlamlara gelmektedir. Literatürde bu sözcük sözcüğü tek başına kullanılmadığı gibi başka devletlerin yönetimlerine ilişkin olarak kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla egemenliğin birden fazla iradeye bağlı olduğu yönetim ya da devlet biçimidir. Dar ve teknik anlamıyla Cumhuriyet, yönetenlerin ve özellikle devlet başkanının seçimi ve belli süre için belirlendiği yönetim biçimidir. Diğer bir anlamı ise Monarşik olmayan devlet ya da yönetim biçimi; diğer bir ifadeyle irsi olmayan devlet başkanlığı. (Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yay., İstanbul, 2010, s.2020; Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1998, s.177)

1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile Hükümet daha çok iç politikaya yöneldi. Siyasi alanda yaşanan gelişmeler Cumhuriyet'in ilanını hızlandırdı. Bu durum dönemin aydınlarınca merak edilen yeni rejimin ne olacağı konusunu gündeme taşıyordu.

Lozan Barış Antlaşması'nın ve başkentin belirlenmesi yeni bir sürecin başlangıcına zemin hazırladı. Sıra yönetim şekline gelmişti. Barış Antlaşması sonrasında Mustafa Kemal Paşa gazetelere verdiği demeçlerde bu konuyu gündeme taşımaya başladı.³⁴⁹

Kendisi bu konudaki niyetini 23 Eylül 1923'te "*Neue Freie Press*" gazetesini yazarı Joseph Hans Lazar'a açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmeleri aynı gazetede "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Avrupa ile ilişkiler üzerine Mustafa Kemal ile mülakat*" başlığıyla yayımlanacaktı.³⁵⁰

24 Eylül tarihli "*Vatan*" gazetesinde ise bülten haberi olarak aktarılan bu demeçte Mustafa Kemal Paşa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak yeniliklerin henüz tamamlanmadığını, daha birçok düzeltmenin gerçekleştirileceğini ifade etmekteydi. Bütün bunlar Cumhuriyet rejimi temel alınarak hayata geçirilecekti. Bu da sonraki süreçte Türkiye'de daha demokratik bir Cumhuriyet'in ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Böylece Türkiye bu Cumhuriyet anlayışı ile Batılı devletler karşısında daha çağdaş bir konuma yükselecekti.³⁵¹

25 Eylül 1923 tarihli "*Vatan*" gazetesinde ise "*Türkiye Halk Cumhuriyeti*" başlığıyla konu farklı bir açıdan değerlendiriliyordu: "...bugüne kadar mevcut idare şeklimiz zaten Cumhuriyet kelimesi ile ifade edilebilir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda hazırlanan tadilat, tamamı ile yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin Garp'taki numunelerinden birine daha fazla benzetilmesi demektir. İntihap edilen şeklin hangisi olduğu ve temeli mevcut sistemdeki hususiyetlerin bununla nasıl telif edileceği ancak daha fazla malumat geldikten sonra anlaşılacaktır".³⁵²

³⁴⁹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi-2*, İstanbul, 1997, s.48; Yücel Özkaya, "*Atatürk Biyografisinden Sayfalar I*", *ATAM Dergisi*, VI/16, (Kasım-1989), s.113.

³⁵⁰ *Neue Freie Presse*, 2 Ekim 1923.

³⁵¹ *Vatan*, 24 Eylül 1923; Giresun Milletvekili Hakkı Tarık (Us) Bey ise Türkiye'deki Cumhuriyet'in Batıdan farkını şöyle açıklamaktaydı: "*Bizim Reis-i Cumhuremiz Meclis ve Meclisimizin reisi Gazipaşa'dır ve Reis-i Cumhur için, Gazi Paşa için herhangi bir memleketteki şekle uyarak Meclis'ten Hükümet'ten ayrı bir vaziyet meydana getirilmesi gayri tabidir, zorakidir ve daha uzun müddet hatta devamlı mahkûmu olacağımız Milli Mücadele'de Gazi Paşa'yı kumanda mevkiinden veya saf-ı harpten hariç bırakmaktan başka bir arzu ve manayı ifade etmez. Tavsiye edilen şeklin bu ayırıcı vasfını bu itibarla çok dikkat çekici buluyorum*". (Hakkı Tarık, "*Hükümetimizin Şekli*", *Anadolu'da Yeni Gün*, (4 Ekim 1923), s.1.)

³⁵² *Vatan*, 25 Eylül 1923.

Bu demeç “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 27 Eylül 1923 tarihli nüshasında aynen yayımlandı. “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 2 Maddesini 1 Kelimede Hülâsa: Cumhuriyet*” başlığıyla okuyucuya aktarılan yazıda Mustafa Kemal Paşa şunları ifade ediyordu: “*Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, teşriî salahiyeti, milletin yegâne mümessili olan Meclis’te tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülâsa etmek mümkündür: Cumhuriyet. Bütün Avrupa ve Amerika’daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse, aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye’nin de bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer Cumhuriyet usulüyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizim de hâkimiyete malik bir parlamentomuz vardır. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mesuldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin Millet Meclisi elinde bir oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mesuliyetine ve vazifesine ait mesele de, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak tadilat ile tespit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle reis-i cumhurdan, reis-i hükûmetten ve mesul vekillerden müteşekkil bir Hükûmet teşkil edeceğiz*”. Mustafa Kemal Paşa, yukarıda adı geçen gazeteciye Türkiye’deki yönetim şeklinin zaten Cumhuriyet olduğunu söylemiş ve kısa süre sonra Cumhuriyet idaresinin ilan edileceğini belirtmişti.³⁵³

Türkiye’de kurulacak Cumhuriyet rejiminin Avrupa’dakine mi yoksa ABD’dekine mi benzer bir sistem olacağına dair basında birçok değerlendirme yapıldı. Hüseyin Cahit Bey tarafından “*Tanin*” gazetesinde yayımladığı “*Etraflı Düşünelim*” başlıklı köşe yazısında Fransa’da uygulanan yönetim şeklinin daha uygun olduğu belirtmekteydi. Ancak Ona göre Fransız sistemindeki sistem aynen kullanılmamalıydı. Bunun Türkiye’ye ve Türk halkına uyarlanması gerekliydi. Hüseyin Cahit Bey Cumhurbaşkanı’nın yetkilerinin de sınırlandırılmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktaydı.³⁵⁴

“*Vatan*” gazetesinin 30 Eylül tarihli nüshasında ise “*Yeni Şekl-i Hükümetimiz Hakkında Ankara’da İki Cereyan*” haber başlığıyla TBMM’de Cumhuriyet hakkındaki iki farklı görüş dile getirilmekteydi. Bunlardan ilki Mustafa Kemal Paşa’nın hem devlet başkanı hem Meclis Başkanı hem de Cumhurbaşkanı olmasını isteyenlerdi. Bu istekleri kanunlaştırılmalıydı: “*Aynı zamanda Hükümet’in daha vasi salahiyeti ve haiz-i*

³⁵³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1923.

³⁵⁴ Hüseyin Cahit, “*Etraflı Düşünelim*”, *Tanin*, (27 Eylül 1923), s.1.

mesuliyet olmasını istiyorlar. Bu fikirde olanlar Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda tadilat icrasına taraftardır". Yazıda ifade edilen ikinci "zümre" ise Cumhuriyet'i desteklemekteydi. Bu gruptakiler Mustafa Kemal Paşa'nın fırka ve Meclis başkanlığından çekilmesini görüşünü savunmaktaydı. İkinci "zümre" Mustafa Kemal Paşa'nın siyaseti tamamen bırakması taraftarıydı.³⁵⁵

"Vatan"da değerlendirilen diğer bir konu ise Kabine ya da İcra Vekilleri Heyeti ile ilgiliydi. Bu konuda da Meclis'te iki görüş vardı. Birincisinde Başbakan'ın Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi ve yardımcılarının da ya Meclis'ten ya da Meclis dışından tercih edilmesi söz konusuydu. İkinci görüştekiler ise Başbakan seçiminin Meclis tarafından gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağını savunmaktaydı. Gazetenin aktardığına göre çoğunluk Başbakan'ın Meclis tarafından seçilmesi taraftarıydı.³⁵⁶

"Akşam" gazetesi yazarı Necmeddin Sadık Bey ise basındaki bu eleştirileri farklı bir açıdan değerlendirmekteydi. Gazetenin 11 Ekim 1923 tarihli nüshasında "Ne oluyoruz?" başlığıyla Necmeddin Bey okuyucuya şunları aktarmaktaydı: "...milliyetperver İstanbul matbuatı İstiklal Harbi'nin en tehlikeli, en ümitsiz günlerinde bile bugün yine iş başında bulunan hemen hemen aynı şahsiyetleri bu kadar şiddetle ve devamlı surette tehdit etmemiştir. Bugün bu gazetelerin makalelerini okudukça insan korkuyor, gayr-i ihtiyari kendi kendisine şu suali soruyor: Ne oluyoruz? Nereye gidiyoruz? Memleket mahv mı oluyor? Göremediğimiz, anlayamadığımız bir felaketin arifesinde miyiz? Bugün Cumhuriyet meselesi çıktı. Daha Cumhuriyet kelimesi ağızdan çıkar çıkmaz, ortalıkta bir gürültü, bir münakaşa başladı".³⁵⁷

Necmeddin Sadık Bey bazı aydınların yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu desteklemesini bir takım nedenlere bağladığını belirtmekteydi. Bu kişiler Cumhuriyet yönetiminin "milli hâkimiyete" yarar sağlayacağını düşünmekteydiler. Bundan dolayı Hükümet aydınlar tarafından desteklenmekteydi. Aydınların bir kısmı ise Türkiye'de kurulacak Cumhuriyet yönetiminin yarı "taklit" ve yarı "özgün" olması yönünde ortak bir görüşe sahipti. Ancak bu durum aydınlar içinde bir takım endişe ve korkuları da beraberinde getirmekteydi. Bunlara rağmen Hükümet yine de destekleniyordu.³⁵⁸

Necmeddin Sadık Bey'e göre basın günlük siyasi haberler yayımlayarak bir takım "dedikodular" ile Hükümet'i eleştirmekte ve "incir çekirdeğini doldurmayan" tartışmalarla gündemi meşgul etmekteydi. "Dedikodu" yerine daha gerçekçi konular

³⁵⁵ Vatan, 30 Eylül 1923.

³⁵⁶ Vatan, 30 Eylül 1923.

³⁵⁷ Necmeddin Sadık, "Ne Oluyoruz?", Akşam, (11 Ekim 1923), s.1.

³⁵⁸ Necmeddin Sadık, "Ne Oluyoruz?", s.1.

üzerinde durulmalıydı. Siyaset yapmayı bilmeyen bu kişilerin gerçekleri anlatması gerektiğini belirtmekteydi. Bu yapılabilirse yapılan değerlendirmelerin halk üzerinde bir etkiye sahip olacağını vurgulamaktaydı.³⁵⁹

19 Ekim 1923 tarihli “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinde Velid Ebüzziya tarafından yazılan “*Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?*” başlıklı köşe yazısında Cumhuriyet konusu “*gayr-ı ciddi*” bir üslupla şöyle eleştirilmekteydi: “...durup dururken dertsiz başımıza dert çıkardık. Hâkimiyet-i Milliye usulü ile memleket güzel güzel idare edilirken, birdenbire her nedense bir Cumhuriyet havası esmeye başladı ve birçoğumuzun aklını aldı, götürdü. Bizim muhafazakâr kafamızı beğenemeyenlerin müteceddid ve Terakkiperver dimağları haftalardan beri Ankara istasyon binasında bir Cumhuriyet doğurmaya çalışıyorlar. Bizim bildiğimize göre Cumhuriyet istasyon binalarında değil, millet meclislerinde doğar”.³⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın yabancı basına verdiği demeçlerden sonra Cumhuriyet tartışmaları basında yer edinmeye başladı. Ancak bu, Mustafa Kemal Paşa’nın daha önce de sık sık dile getirdiği bir konuydu. Türkiye’de görünürdeki yönetim şekli ve uygulamalar Cumhuriyet olmasına rağmen bunu dile getirmek için belli bir sürecin geçmesi gerekliydi. Özellikle basında bu konuyla ilgili çıkan haberler kamuoyu oluşturmaya yönelik çalışmalardı. Buradaki amaç Cumhuriyet ile ilgili aydın ve siyasilerin görüşlerinin ne olduğunu öğrenmek ve belirginleşmesini sağlamaktı. Buna karşılık İstanbul’da bulunan muhalif basın ise Cumhuriyet ile ilgili çıkan haberleri eleştirmekteydi. Ancak bunun halk üzerinde etkisinin olmadığı kısa süre sonra anlaşılabaktı.

II- Cumhuriyet İlan Ediliyor

Ali Fethi (Okyar) Bey’in Meclis açıldıktan sonra başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti devlet işlerini gerektiği gibi yürütememeye başladı.³⁶¹ Bunun nedeni Fethi

³⁵⁹ Necmeddin Sadık, “*Ne Oluyoruz?*”, s.1.

³⁶⁰ Velid Ebüzziya, “*Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?*”, **Tevhid-i Efkâr**, (19 Ekim 1923), s.1; Bu eleştirilerin odağında Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu vardı. Gazetelerin aktardığına göre bu iki kişi Cumhuriyet konusunda çalışma yapmakla görevlendirilmişti. Cumhuriyet ile ilgili konular şahıslar aracılığıyla değil, TBMM’de tartışılmalıydı. (Fahri Sakal, “*Ağaoğlu Ahmet Beyin Demokrasi Anlayışı*”, **ATAM Dergisi**, XII/22, (Mart-1996), s.195)

³⁶¹ Mustafa Kemal Paşa Fethi (Okyar) Hükümeti’nin iş göremez duruma getirildiğini Nutuk’ta şöyle dile getirmekteydi: “*Efendiler, yeni Meclis; ilk evresinde, gizli muhalefet yapan çok küçük bir grubun aldatmalarına kanmak durumuyla karşılaştı. Fethi Bey ve arkadaşları, işlerini rahat yürütemeyecek bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan, bana, birçok kez yakındı ve Bakanlar Kurulu’ndan çekilmek istedi. Öbür bakanlar da onun gibi yakınıyordu. Kötülük, Hükümet’in, Meclis’te seçimle iş başına getirilmesi idi. Bu gerçeği çoktan görmüştüm*”. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.773-774)

Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı dışında Dâhiliye Vekili olmasından ileri gelmekteydi. 20 Ekim 1923'te Fethi Bey Halk Fırkası Grubu'nda Başbakanlık görevini daha iyi yapabilmek için Dâhiliye Vekilliği görevini bırakacağını açıkladı. 24 Ekim'de de istifa etti. Aynı gün TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa da Ordu Müfettişi olarak atandığı için Meclis'teki görevinden istifa etti.³⁶²

24 Ekim tarihli “*Vatan*” gazetesinde Ahmet Şükrü (Esmer) Bey³⁶³ tarafından “*Cumhuriyetçiler, Teşkilât-ı Esasiyeciler*” başlığıyla bir köşe yazısı yayımlandı. Cumhuriyet'i destekleyen aydınlar ile milletvekillerinin çoğu Meclis'in yetkilerinin bir kısmını Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesini istiyorlardı. Teşkilât-ı Esasiye taraftarları ise buna karşı idi. Ahmet Şükrü Bey Cumhuriyet taraftarlarının; her türlü yetkinin Cumhurbaşkanı'na verilmesi sonucunda Meclis'in hiçbir hükmünün kalmayacağı görüşü ile Meclis'te güçler dengesinin korunması gerektiği görüşü arasında kaldıklarını belirtmekteydi.³⁶⁴

İstifalar üzerine 25 Ekim 1923'te Halk Fırkası Grubu, TBMM ikinci başkanlığına İstanbul Milletvekili Rauf (Orbay) Bey'i, Dâhiliye Vekilliği'ne de Erzincan Milletvekili Sabit (Sağiroğlu) Bey'i çoğunluk ile aday olarak belirledi.³⁶⁵ Ancak Ali Fethi Bey Dâhiliye Vekilliği'ne Ferit (Tek) Bey'i, TBMM İkinci Başkanlığına da Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'i tavsiye etti. Halk Fırkası Grubu bu teklifleri dikkate almadı. Mustafa Kemal Paşa ise ne Sabit Bey'in Dâhiliye Vekili olmasını ne de Rauf Bey'i TBMM İkinci Başkanlığına uygun bulmadığını şöyle belirtmekteydi: “...oysa, ben, Sabit Beyin İçişleri Bakanı olmasını uygun bulmamıştım. Sabit Bey'in kimi illerde Vali olarak çalıştırılmış olmasını yeni Türkiye'nin İçişlerini yeni koşullarla yönetebileceğine yeter kanıt saymıyordum. Rauf Bey'in de, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü, Rauf Bey, daha dün, Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında davrandığı için o makamı

³⁶² Cengiz Çetintaş, **Cumhuriyet'in Kuruluş Yılı 1923**, TBMM Tutanakları Yıllığı: 4, Eskişehir, 2019, s.785; İskender Yılmaz, “*Cumhuriyet'in İlânının İstanbul'da Karşılığı*”, **Atatürk Dergisi**, I/4, 1990, s.111)

³⁶³ 1891'de Lefkoşa'da doğdu. Baba adı Mehmet Arif, anne adı Fatma idi. İstanbul Hukuk Fakültesi mezunudur. New York Columbia Üniversitesi'nde Hukuk Doktorası yaptı. İngilizce ve Fransızca bilmekteydi. Buradayken “*Saday-ı Vatan*” adlı ve ABD'de Türkçe olarak yayımlanan ilk haftalık gazeteyi çıkarttı. Yaptığı görevler şunlardı: Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Okulu, Galatasaray Lisesi İngilizce Öğretmenliği, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi öğretmenliği, Erkan-ı Harbiye ve Polis Enstitüsü siyasi tarih öğretmenliği, “*Vakit*”, “*Ulus*” ve “*Barış*” gazeteleri yazarlıkları, “*Vatan*” Gazetesi kurucu üyeliği, TBMM VI. ve VII. Dönem İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. 1925'te “*Vatan*” gazetesi kurucusu üyesi olmasından dolayı tutuklandı. 1926'da ise “*Milliyet*” gazetesini çıkarmaya başladı. 1936'da Ankara'ya yerleşti. 1969'da emekli oldu. 1982'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.399; <https://www.biyografiya.com/biyografi/1173/> E.T: 26.10.2021)

³⁶⁴ Ahmet Şükrü, “*Cumhuriyetçiler, Teşkilât-ı Esasiyeciler*”, **Vatan**, (24 Ekim 1923), s.2.

³⁶⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Ekim 1923.

*bırakmaya zorlandığı duyulmuştu. Buna karşın onu, Meclis'in İkinci Başkanlığına getirtmekle, bütün Meclis'in onunla görüş birliğinde olduğunu, yani, bütün Meclis'in, Lozan Barış Antlaşmasını yapan ve Bakanlar Kurulu'nda Dışişleri Bakanı olan İsmet Paşa'ya karşı olduğunu göstermek amacı güdüliyordu.*³⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa 25 ve 26 Ekim günleri Hükümet'i, Meclis'in doğal başkanı olması nedeniyle Çankaya'da topladı. Bakanlara, görevlerinden istifa etmelerinin zamanı geldiğini belirtti. Ayrıca tekrar seçilecek olurlarsa, istifa ederek Heyet-i Vekile'ye girmemeleri gerektiğini de ifade etti.³⁶⁷ Bu konuda anlaşma sağlandı. Böylece Meclis'teki muhalif grubun hükümet oluşturmaya fırsat verilecekti. Ayrıca bir süre ona yardım da edilecekti. 27 Ekim 1923'te Fethi (Okyar) Hükümeti istifa etti³⁶⁸ ve *"Meclis'in her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyet-i Vekile'nin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyla"* istifa ettiklerini bir yazı ile Meclis Başkanlığına bildirdi. Bu istifa aynı gün toplanan Meclis Genel Kurulu'nda da okundu.³⁶⁹

Meclis'teki muhalif grup ise kendilerine verilen fırsatı değerlendirmek için toplantılar yapmaya ve Heyet-i Vekile listeleri hazırlamaya başladı. Hazırlıklara 28 Ekim 1923 günü de devam edildi. Ancak bu girişimlerde başarılı olamadılar. Bu nedenle yeni hükümet kurulamadı. Meclis'teki gruplaşmalar, fikir çatışmaları ve sürekli devam eden kulis çalışmaları bunun en önemli nedeniydi.³⁷⁰ Ayrıca Bakanların Meclis tarafından teker teker seçilmesine dayanan *"Meclis Hükümeti Sistemi"* hükümetin çalışmalarını zorlaştırmaktaydı. Bu da İcra Vekilleri Heyeti içinde uyum sorunlarına sebebiyet vermekteydi. Bunlara Fethi Bey'in istifası nedeniyle yeni hükümetin Meclis Hükümeti Sistemi'nden dolayı bir türlü kurulamaması bunalımının da eklenmesi üzerine yeniden yapılanma sürecine gidildi. Bu da gerçekleştirilecek inkılâpların önünü

³⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.773.

³⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir şeyi istemesinin başlıca nedeni Fethi (Okyar)'ın İçişleri Bakanlığı için aday gösterdiği Ferit (Tek)'in ve TBMM ikinci başkanlığına aday gösterdiği Yusuf Kemal (Tengirsek)'in seçilememesiydi. Parti grubu bu adaylar yerine ikinci başkanlığa Rauf (Orbay)'ı, İçişleri Bakanlığı'na ise Erzurum Milletvekili Sabit Bey'i seçmişti. Mustafa Kemal Paşa bu iki adayın seçilmesini istememekteydi. Bu nedenle Favzi (Çakmak) dışında bütün bakanları ve başbakanı istifa etmeye davet etti. Bu da siyasi bir bunalımın çıkmasına neden oldu. (Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yay., Ankara, 1981, s.59-60)

³⁶⁸ Anıl Çeçen *"Atatürk ve Cumhuriyet"* adlı eserinde şöyle bir değerlendirmeye yer veriyordu: *"Ansızın Cumhuriyet'in ilan edilmesi hoş karşılanmayabilirdi. Hele kamuoyunda giderek artan tepkiler etkili olursa, atılacak geri alınmak zorunda kalınabilirdi. Bu nedenle hem zamanlamayı iyi ayarlama hem de siyasal bir gerekçe yaratmak gerekliydi. Mustafa Kemal'in bu amaçla bulduğu yol yapay bir hükümet bunalımı yaratmaktı"*. (Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.262)

³⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.775.

³⁷⁰ Yeni Meclis'te amaçlanan düşünce uyumlu bir meclisin oluşturulmasıydı. Ancak istenildiği gibi olmadı. İkinci dönemin başlarında da bütünüyle *"uysal"* bir meclis oluşturulamadı. Bunu yaşayan hükümet bunalımı ile anlamak mümkündür. Çünkü Meclis kendini seçtiren iradede bağımsız hareket etme eğilimi içerisindeydi. (A. Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, s.598-599)

açacak bir yönetim biçimini zorunlu hale getirmekteydi.³⁷¹ Bu açıdan yönetim biçiminin Cumhuriyet olması bu sorunu da ortadan kaldıracaktı. Çünkü Başbakan, bakanları kendisi belirleyecek ve yeni yönetim biçimi ile bu tür teknik zorluklar da ortadan kaldırılacaktı.³⁷²

28 Ekim 1923 tarihli “*Vakit*” gazetesinde Fethi Bey’in istifası farklı bir nedene bağlanıyordu. Buna göre Fethi Bey’in kurduğu Hükümet ile Meclis arasında güvensizliğe dayalı bir anlaşmazlık vardı.³⁷³ Sonraki gün Hüseyin Cahit Bey’in “*Tanin*”de yayımladığı “*Heyet-i Vekile’nin İstifası*” başlıklı yazısında bu nedeni tamamen Hükümet’e bağlamaktaydı. Buna göre Hükümet yetmiş dört gün görevde kalmış; ancak hiçbir konuda başarı gösterememişti. Bu durum Türkiye’ye birçok kayıp yaşattmıştı. Hüseyin Cahit Bey sorunun tek çözümünün Meclis ile uyumlu bir Hükümet’e bağlı olduğunu ifade ediyordu. Yani Hükümet öncelikle Meclis’in tam desteğini almalıydı.³⁷⁴

28 Ekim 1923’de Mustafa Kemal Paşa, yakın arkadaşları İsmet (İnönü), Kâzım (Özalp), Fethi (Okyar)’ı ve Rize Milletvekili Fuat (Sirmen) ile Afyon Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın)’i de Çankaya’da yemeğe davet etti. Yemekte şunları vurguladı: “*Yarın Cumhuriyet’i ilan edeceğiz!*” dedim. Orada bulunan arkadaşlar, hemen bu düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakika, yapılacak işler için, kısa bir program saptayıp arkadaşları görevlendirdim”.³⁷⁵ Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa İsmet (İnönü) ile yalnız kalarak Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nda yapılacak değişikliği görüştü. Kanunun 1. Maddesi’nin sonuna “*Türkiye Devleti’nin şekli-i hükümeti Cumhuriyet’tir*” cümlesinin eklenmesini istedi. Bu kararlaştırıldıktan sonra diğer düzenlemeler üzerinde de konuşuldu.³⁷⁶

29 Ekim 1923’te sabah saat 10.00’da Halk Fırkası Grubu, Ali Fethi (Okyar)’ın Başkanlığında toplandı. İlk görüşme İcra Vekilleri Heyeti’nin seçimi ile ilgiliydi. Saip

³⁷¹ Yürürlükteki yasaya göre Bakanlar Kurulu üyeleri ile başkan TBMM tarafından gizli oy ve salt çoğunlukla ayrı ayrı seçilmekteydi. Bu yöntem hükümet kurulmasını zorlaştırmaktaydı. Bu da kendi içerisinde uyumlu bir Bakanlar Kurulunun oluşmasına olanak sağlamıyordu. Mustafa Kemal Paşa bunu kısa sürede çözdü. Buna göre Cumhuriyet ilan edilmeli, cumhurbaşkanı başbakanı seçmeli ve bakanlar kurulu başbakan tarafından oluşturulmalıydı. Yeni kurul meclisin önüne çıkarılmalıydı. (Bülent Tanör, **Kuruluş**, İstanbul, 1997, s.26-27)

³⁷² S. Akşin, **Türkiye’nin Yakın Tarihi-2**, s.49.

³⁷³ **Vakit**, 28 Ekim 1923.

³⁷⁴ Hüseyin Cahit, “*Heyet-i Vekile’nin İstifası*”, **Tanin**, (29 Ekim 1923), s.1.

³⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.779; Mustafa Kemal Paşa bu açıklaması sonrası Özel Kalem Kâtibi Hasan Rıza (Soyak) Bey’e dikte ettirdiği yazıyı çıkarıp okumaya başladı: “*Devletin adı Türkiye Cumhuriyeti, bayrağı kırmızı zemin üzerine beyaz ay ve yıldızdır*”. (A. Doğan Yıldırım, **İsyandar, İrtica ve İnkılâplar**, s.145)

³⁷⁶ Kemal Zeki Gençosman, **Devlet Kuran Meclis**, Hürriyet Yay., İstanbul, 1981, s.172.

(Kozan) Bey Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey'in, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na İsmet (İnönü) Bey'in seçilmesini belirtti. Ekrem (Rize) Bey ise yeni İcra Vekilleri Heyeti'nin eski kurulun yerini doldurup dolduramayacağına dair Mustafa Kemal Paşa'dan bir açıklama yapmasını istedi. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Meclis'te olmadığı için görüşmeler öğleden sonraya bırakıldı ve yapılan uzun tartışmalardan sonra bir sonuç alınamadı.³⁷⁷

Öğleden sonra saat 13.30'da yapılan toplantının başında milletvekilleri söz aldı ve İdare Heyeti'nin hazırladığı İcra Vekilleri Heyeti listesindeki kişilerin nitelik bakımından yetersiz olduklarını, bu nedenle Hükümet ile yaşanan sorunun çözümlenemeyeceğini ifade ettiler. Bu sırada Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) söz alarak bu tartışmalar karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın neden sustuğunu sordu. Bazı milletvekilleri de Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini açıklaması için önerge verdi. Kemaleddin Sami (Gökçen) Mustafa Kemal Paşa'ya başvurunun bu sorunun çözümünde önemli bir adım olacağını dile getirdi. Bu doğrultuda oturuma ara verildi. Mustafa Kemal Paşa ise kendisine süre tanınmasını istedi.³⁷⁸ Bunun üzerine toplantı ertelendi ve Meclis Genel Kurulu akşam saat 18.00'de İkinci Reis Vekili İsmet Bey Başkanlığında yeniden toplandı. Gündemde Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun bazı maddelerinin düzenlenmesi ile ilgili kanun teklifi vardı. Komisyon mazbatayı okudu. Mazbatada, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve yönetim biçiminin milletin kendi kendisini idare etme esasına dayanmasının Cumhuriyet anlamına geldiği açıklandı. Bu değişikliklerle birlikte diğer düzenlemelerin nedenleri de belirtildi. 1921 Anayasası'nın 1.Maddesi'nin sonuna, “*Türkiye Devleti'nin şekl-i Hükümeti Cumhuriyet'tir*” cümlesi eklendi. Ayrıca 2, 4, 10, 11 ve 12. maddeler de yeniden düzenlendi.³⁷⁹

³⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.781-785.

³⁷⁸ “Gazi Paşa Meclis'in bu iradesini red edemeyerek şahsa beyan edilecek fikrinin hall-i meseleye hadim olamaması ihtimalini derpiş ederek mühlet istemiştir”. (**Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Ekim 1923)

³⁷⁹ “*Hâkimiyet; bilâkaydüşart milletindir.*(1), *Türkiye Devleti'nin dini, dini İslam'dır, resmi lisanı Türkçedir.* (2), *Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümet'in inkısam ettiği şüabat-ı idareyi icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.*(4), *Türkiye Reis-i Cumhuru Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifeyi riyaset yeni Reis-i cumhur'un intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.* (10), *Türkiye Reis-i Cumhur'u devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyet-i Vekile'ye riyaset eder.* (11), *Başvekil, Reis-i cumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur, diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis azası arasında intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reis-i cumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse, keyfiyeti tasvip Meclis'in içtimasına talik olunur.* (12)” (Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifak'tan Günümüze”**, İstanbul, 2000, s.103)

Maddelerin görüşülürken 1. Madde ile ilgili söz isteyen olmadığı gibi madde okunurken sürekli alkışlandı ve “*Yaşasın Cumhuriyet*” sesleri ile karşılık verildi. Kanun teklifi oy birliği ile kabul edildi. Bu sırada Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Dr. Fikret (Onuralp) kanunun kim tarafından yürütüleceğini sordu. Meclis Reis Vekili İsmet Bey, “*Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun bâzı mevaddını tadil eden mevaddı kanuniyedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun icrasına kim memur ise bunun da icrasına o memurdur*” ifadeleriyle karşılık verdi.³⁸⁰ Böylece Cumhuriyet 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasi Kanunu’nda yapılan değişikliklerle ilan edilmiş oldu.

29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanı sonrası Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Dr. Fikret (Onuralp) Bey Cumhurbaşkanı’nın da hemen seçilmesiyle ilgili bir önerge verdi. Önerge kabul edildi. Gizli oylama ile Cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa orada bulunan yüz elli sekiz milletvekilinin katılımıyla Cumhurbaşkanı seçildi. Bir teşekkür konuşması yapan Mustafa Kemal Paşa sözlerini şöyle tamamladı: “...*Bu sayede ve Allah’ın inayetiyle, şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vazâifî hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim. Daima muhterem arkadaşlarımın ellerine, çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi biran bile müstağni görmeyerek çalışacağım. Milleti teveccühünü daima noktayı istinat telâkki ederek, hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır*”.³⁸¹ Meclis oturumu saat 21.00’de sona erdi. Her yerde gece yarısından sonra yüz bir pare top atışı yapıldı. Cumhuriyet’in ilanı duyuruldu. İlk Cumhuriyet Hükümeti aşağıda da ifade edileceği üzere İsmet Bey tarafından kuruldu. Meclis Başkanlığına ise Fethi Bey seçildi.³⁸² Böylece hem hükümet bunalımı hem de rejimle ilgili sorun üç saat içerisinde çözümlendi.

Cumhuriyet’in ilk hükümeti ise 30 Ekim 1923’te kuruldu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nu değiştiren 364 Sayılı Yasa’nın 12. Maddesi gereğince, Malatya Milletvekili İsmet (İnönü) Bey’i Cumhuriyet Hükümeti’ni kurmakla görevlendirdi. İsmet Bey tarafından oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM’de 30 Ekim’de 1923’te Meclis’in onayına sunuldu. Oylamaya katılan yüz altmış altı milletvekili “*müttefiken*” yeni hükümete güvenoyu verdi. İsmet Bey de bir teşekkür konuşması yaptı: Takip edecekleri yolun Cumhuriyet’i güçlendireceğini ve bu çizgi doğrultusunda olacağını şu

³⁸⁰ TBMMZC, II/3, s.98.

³⁸¹ TBMMZC, II/3, s.100; Mehmet Saray, *Atatürk’ü Nasıl Anlamalıyız? Söyledikleri ve Yaptıklarıyla Atatürk’ü Anlamak*, İstanbul, 2011, s.77.

³⁸² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.791.

cümleleriyle vurgulamaktaydı: “*Meclisi Âlinin inkişaf ve terakki için, huzur müsalemet için öteden beri musırran iltizam ettiği esaslar; Cumhuriyet Hükümetinin hattıhareketi olacaktır. Dâhilde huzur ve emniyeti ve terakki ve inkişafı temin etmek için Cumhuriyet Hükümeti, kemal-i azim ve metanetle, kemal-i ısrar ve takip ile hareket edecektir*”. Ayrıca iç politikada Cumhuriyet Hükümeti olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını, refah ve menfaatlerini düşünerek devam edileceğini de ifade etti. Dış politikada izlenecek yol ise barışçıl politikaların devamıydı. Bundan sonraki süreçte yapacaklarının Allah’ın da yardımıyla “*sözden çok eyleme*” dönüşeceğini belirterek konuşmasını sonlandırdı.³⁸³

TBMM Başkanlığı’na 1 Kasım 1923’te Meclis’te yüz elli sekiz milletvekilinden yüz elli birinin oyunu alan Ali Fethi (Okyar) Bey seçildi. O da bir konuşma yaptı. Meclistekilere teşekkür ettikten sonra kendisine verilen bu görevi taraf tutmadan ve düşünce özgürlüğünü kısıtlamadan yerine getireceğini belirterek konuşmasını sonlandırdı.³⁸⁴

Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye’de yaşanacak değişim süreci kendiliğinden evrime bırakılmamış ve inkılâplarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki süreçte Kurtuluş Savaşı inkılâplarla devam ettirilen çağdaşlaşma savaşına dönüşmüştür.

1- Cumhuriyet’in İlanının Basındaki Yansımaları

Cumhuriyet’in ilânı bir yıldan fazla devam eden rejim tartışmalarını sonlandırdı. Aslında bu inkılâp Meclis’teki Halife ve Meşrutiyet taraftarlarının beklentilerine de bir cevap oldu. Halk ise buna olumlu karşılık verdi. İstanbul’da yüz bir pare top atılarak kutlandı. Ancak Cumhuriyet’in ilanı sonrası izlenen yöntem tartışmalara neden oldu. Hüseyin Cahit Bey 31 Ekim 1923 tarihli “*Tanin*” gazetesinde “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlığı ile yazdığı köşe yazısında Cumhuriyet’in ilan edilme yöntemini şöyle değerlendiriyordu: “...*Meclis-i Mebusan’da alkışlarla kabul, hariç toplanarak tesid ederek ilan ettiğimiz Cumhuriyet’in yaşamasını şahiden istiyor muyuz? İstiyorsak her şeyden evvel şunu bilmeliyiz ki, Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrayin ile yaşamaz. Onu yaşatmak ister*”.³⁸⁵ Hüseyin Cahit Bey’e göre Cumhuriyet sisteminin devam

³⁸³ TBMMZC, II/3, s.103-104; 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla Fransa, İran, Belçika, Hollanda, Romanya, Danimarka, Çekoslovakya, Amerika, Japonya, İspanya, Britanya ve İtalya elçilikleri tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya iletilmek üzere İstanbul Delegeşi Adnan Bey’e tebrik mesajları gönderildi. (BOA, HR.İM. K:87.G:50).

³⁸⁴ TBMMZC, II/3, s.168.

³⁸⁵ Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, *Tanin*, (31 Ekim 1923), s.1.

ettirebilmesi için iyi bir yönetime ihtiyaç vardı. Cumhuriyet onu taşıyabilecek ya da ona layık olacak toplumlar tarafından yaşatılabilirdi. Cumhuriyet bir “*tılsım*” değildi; ancak TBMM’de bir “*afsun*” yapılmıştı. Buna göre sanki her türlü devlet işi kendi kendine düzelecek ve sorunlar kendiliğinden çözümlenecekti. Hüseyin Cahit Bey böyle bir şeyin mümkün olmadığını şu ifadeleriyle belirtmekteydi: “*İşler biz düzeltirsek düzelecek, dertler biz çaresini bulursak ortadan kalkacaktır*”.³⁸⁶

Hüseyin Cahit Bey kendisinin inkılâp ve Cumhuriyet karşıtı olarak yansıtılmasına cevap olarak şunları ifade etmekteydi: “*...Ben Cumhuriyetçiyim. Bütün Hey'et-i İctimaiyyeler için en yüksek şekl-i idare mefkûresinin Cumhuriyet'ten başka bir şey olamayacağına kaniim... Fakat Cumhuriyetçi olmakla beraber bu kelimeye bir put gibi tapmam. Bir Cumhuriyet'in kıymeti onu idare edecek ellerdedir*”. Hüseyin Cahit Bey halkın ortaçağ zihniyetini taşıması ve çağdaş düşünen devlet adamlarının olmaması halinde yapılan inkılâbın “*gölünç*” ve anlamı olmayan bir sözcük olacağını ifade ediyordu. Cumhuriyet’in fiili olarak “*canlı*” bir hale gelmesi ve Türkiye’nin her alanda gelişebilmesi verilecek yeni bir mücadeleye bağlıydı. Ancak bu durum “*kardeş kavgasına*” dönüştürülememeliydi. Cumhuriyet tek başına bir anlam ifade etmeyecekti. Bu nedenle önce bunun halka benimsetilmesi gerekliydi. Hüseyin Cahit Bey Ankara’daki bürokrasinin devleti yönetebilecek bir zihniyete sahip olmadığını ve Cumhuriyet’in ilanının da “*sıkboğaz*” bir surette gerçekleştiğini belirtmekteydi.³⁸⁷ Eleştiriler daha çok Cumhuriyet’in aceleye getirildiği esasına yönelikti.

“*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 31 Ekim 1923 tarihli nüshasında yayımlanan “*Cumhuriyet ve O*” başlıklı yazıda 29 Ekim “*Türk inkılâbının en gururlu günü*” olarak değerlendirilmekteydi. Cumhuriyet’in ilanı kurtuluş mücadelesinin hem bir sonucu hem de evrensel bir başlangıcı idi. Ayrıca Anadolu’nun birçok yerinde halkın bu inkılâbı sevinç ile karşıladığı belirtilmekteydi. Haberde Saltanat’a da gönderme yapılmaktaydı: Saltanat sahibi kişiler Türk milletini işgalci güçler karşısında yalnız bıraktığı gün ilan edilmişti. Erzurum’dan Ankara’ya gelinceye kadar geçen sürede yaşananlar ve sonrasında verilen mücadele hatırlatılarak Cumhuriyet’e nasıl ulaşıldığı okuyucuya aktarılmaktaydı. Cumhuriyet, “*Anadolu çocuklarına merhamet gösteren şefkatli bir anneye*” benzetilmekteydi. Aynı gazete de yayımlanan “*Meclis Riyaseti ve Muhterem Bir Namzet*” başlıklı yazıda ise Cumhurbaşkanı’nın yetkileri hakkında kısa bir bilgilendirmede bulunmaktaydı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda uygulanan son

³⁸⁶ Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, s.1.

³⁸⁷ Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, s.1.

düzenlemelere göre; “*Reis-i Cumhur Hazretleri Büyük Millet Meclisi’nin reisi olduğu gibi, aynı zaman da Hükümet’in de reisi bulunacaktırlar. İcap ettiği zamanda hem Meclis’e, hem de Hükümet’e riyaset hakkına haizdirler*”.³⁸⁸ Bu durum özellikle de Hüseyin Cahit Bey tarafından eleştirilecekti.

2 Kasım 1923 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde Ruşen Eşref Bey tarafından kaleme alınan “*Yeni Devir*” başlıklı köşe yazısı Saltanat ile Cumhuriyet arasındaki farkı belirtmesi açısından önemliydi. “*Bazı Tereddütler Münasebetiyle*” başlıklı yazıda ise İstanbul gazetelerinde çıkan eleştiri yazılarına verilen cevaplara yer verilmekteydi.³⁸⁹ Cumhuriyet’in “*sorumsuz*” kişiler tarafından bir günde yapılan düzenlemeler sonucunda ilan edilmiş olması “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi tarafından sert bir dille eleştirilmekteydi. Cumhuriyet’in ilanı “*sorumsuz*” kişiler tarafından değil, Ankara’da bulunan milletin temsilcisi TBMM üyeleri tarafından kabul edilmişti. Ayrıca halk da bu durumdan oldukça memnundu.³⁹⁰

3 Kasım 1923 tarihli “*Vakit*” gazetesinde Mehmet Asım tarafından yazılan “*Reis-i Cumhur’un Mevki*” başlıklı köşe yazısında Mustafa Kemal Paşa’ya Meclis tarafından verilmiş olan TBMM, Hükümet ve Halk Fırkası Başkanlıklarının Cumhuriyet’in ilanı ile sona ermesi gerektiğini savunmaktaydı.³⁹¹ Aynı tarihli “*Vatan*” gazetesinde ise Ahmet Şükrü Bey “*Cumhuriyet Dedikodusu*” başlıklı köşe yazısında Ankara’da Cumhuriyet’in mahiyeti ile ilgili bir milletvekili ile görüşüğünü ve bu milletvekilinin Cumhuriyet hakkında “...dağ aylarca hamile kaldıktan sonra pek küçük bir şey bile doğurdu” dediğini ifade etmekteydi. Ahmet Şükrü Bey buna karşılık “*Dağ küçük bir şey bile doğurmuş olsaydı, daha çok müşkülat çekecekti*” ifadesiyle bu inkılâbı küçümser bir tavır takınmaktaydı.³⁹²

3 Kasım tarihli “*Vatan*”da, “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin Cumhuriyet konusunda özgür tartışma ortamını suiistimal ettiği belirtilmekteydi.³⁹³ 4 Kasım tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*”de ise buna cevap verilmekteydi. “*Müfsidler Hadlerini Bilmelidirler*” başlıklı yazıda Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte “*31 Martçı*” ve “*Derviş Vahdetçilerin*” sırayla kendilerini belli etmeye başladıkları belirtilmekteydi. İşgalci Avrupa’ya karşı kazanılan zaferin “*takviye*” edilmesi gerekiyordu. Yani zaferin devamı hem dışarıda hem de içerde yapılacak inkılâplar ile devam ettirilmeliydi.

³⁸⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1923.

³⁸⁹ Ruşen Eşref, “*Yeni Devir*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (2 Kasım 1923), s.1.

³⁹⁰ Ruşen Eşref, “*Yeni Devir*”, s.1.

³⁹¹ Mehmed Asım, “*Reis-i Cumhur’un Mevki*”, *Vakit*, (3 Kasım 1923), s.1.

³⁹² Ahmet Şükrü, “*Cumhuriyet Dedikodusu*”, *Vatan*, (3 Kasım 1923), s.3.

³⁹³ Ahmet Şükrü, “*Cumhuriyet Dedikodusu*”, s.3.

Dışarıda Lozan ile sağlanan zafer içeride “istibdat” ve “irtica” taraftarlarına karşı yürütülmeliydi. Hükümet bu saldırılara karşı gerekli tedbirleri almalıydı.³⁹⁴

Cumhurbaşkanı’nın hem Meclis’in hem de Hükümet’in başkanı olması Hüseyin Cahit Bey tarafından 9 Kasım 1923 tarihli “*Tanin*”de eleştirilmekteydi. Burada yayımlanan “*Korktuğumuz Nedir?*” başlıklı yazısında Cumhurbaşkanı’na verilen yetkilerin ülkeyi diktatörlüğe götürebileceğini şu ifadeleriyle belirtmekteydi: “...diktatörlükten korkuyoruz; diktatörlüğe doğru yürümekte olunmasından korkuyoruz”.³⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa eleştirel yayım yapan İstanbul gazetelerinin samimi olmadıklarını ve bundan bir fayda elde edemeyeceklerini Nutuk’ta şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: “...İstanbul’da iki, üç gazete ve yalnız İstanbul’da toplanan bazı kişiler, milletin umumi ve samimi olan sevincine katılmakta tereddüt etti; endişeye düştü, Cumhuriyet’in ilanına delalet edenleri tenkide başladı... Mesela ‘Yaşasın Cumhuriyet’ başlığı altındaki yazılar bile Cumhuriyet’in tarz-ı ilan tespitinin garip olduğunu ‘sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal’ bulunduğunu ilan ediyordu. Bu yazıların sahibi şu mütalaalarda bulunuyordu: ...Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde, Kanun-ı Esasi tadilatı yapılvirmesi en munis tabir ile gayr-ı tabi bir harekettir’. Bizim bu davranışınız ‘medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, irdelemiş, devlet idaresine ehil olmuş dimağlardan çıkacak muhakeme eseri değilmiş. Cumhuriyet’in ilanını Meclis’in alkışlarla kabul etmesi, milletin toplanarak kutlaması tenkit olunuyor. Deniyordu ki: ‘Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehriyân ile yaşamaz’. Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi’nde bir afsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir. Ben Cumhuriyetçiyim diyenlerin, Cumhuriyet’in ilanı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek şekl-i idare mefkûresinin Cumhuriyet’ten başka bir şey olamayacağına kani olduğunu iddia edenlerin Cumhuriyet kelimesine ‘bir put gibi tatmam’ demesindeki mana ve maksat ne idi? ... Bu sözlerle, itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, Cumhuriyet’in ilânına mâni olmak içinmiş”.³⁹⁶

Rejime yönelik bir inkılâp olan Cumhuriyet’in ilan edilmesi Türkiye’de genel anlamda olumlu bir tepki ile karşılandı. Gazeteler içerisinde bir kısmı bu inkılâbı

³⁹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1923.

³⁹⁵ Hüseyin Cahit, “Korktuğumuz Nedir?”, *Tanin*, (9 Kasım 1923), s.1.

³⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.791.

yeterince değerli bulmamış, bir kısmı ise Cumhuriyet'in ilanını aceleye getirilen bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Bu durum yayımlanan gazetelerdeki köşe yazılarından ve aydınların bakış açısından anlaşılmaktadır.

E- HALİFELİĞİN KALDIRILMASI (3 MART 1924) VE BASINA YANSIMALARI

I- Halifeliğin Tarihsel Süreçteki Gelişimi

İslâm tarihi açısından önemli bir yere sahip olan “*Halife*”, sözcük olarak Arapça “*half, halef*” köklerinden türetilmiştir. “*Halife*” sözcüğü “*arkada olmak, birinin arkasından gitmek, yerine geçmek*” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca “*birinin yerine geçerek görevini devam ettiren*” olarak da tanımlanmaktadır.³⁹⁷ İslam tarihinde “*Halife*”, Peygamber'in halefi olarak kendisinden sonra yerine geçen ve siyasi işlerdeki temsilcisidir. Türkçedeki karşılığı ise “*kalfa*”dır. Halifenin bulunduğu makam ise “*Hilâfet makamı*” olarak tanımlanmaktadır.³⁹⁸

Halifelik Hazreti Peygamberin ölümünden sonra seçimle ya da “*istişare usulü*” ile gerçekleştirilirken, sonraları bir saltanat halini alıp babadan oğula geçerek, hanedana dönüştü. Bu durum özellikle Emevi Devleti ile birlikte ortaya çıktı. Şîî'lerde ise durum daha farklıydı. Muaviye ve Hz. Ali taraftarları arasındaki mücadele sonucu Şîî'ler halifelğe karşı “*İmamlık*” adı verilen ve Hz. Ali soyundan gelenlere ait olan bir çeşit “*başkanlık*” sistemini ortaya çıkardı.³⁹⁹

İslam tarihi açısından Halifelik beş dönemden ibarettir: “*Hulefâ-yı Râşidin*” ya da “*Dört Halife*” Dönemi (632-661), Emevi Dönemi (661-750), Abbasi Dönemi (750-1258), Mısır Abbasileri Dönemi (1261-1517) ve Osmanlı Dönemi (1517-1924. Tarihteki ilk Halife Hz. Ebubekir, son Halife ise Abdülmecid Efendi idi. Halifelik makamında dokunulmazlık söz konusu değildi. Nitekim bunu Hz. Ali'nin ve Hz. Osman'ın öldürülmesini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir. Hz. Âdem'in soyundan gelen tüm insanları ifade etmek için kullanılmaktadır. İslam literatüründe ise devlet başkanı ya da en yüksek yönetici anlamlarına gelmektedir. Kavramsal olarak biri siyasette, diğeri de tasavvufta olmak üzere iki alanda kullanılmaktadır. Siyasette devlet yöneticisi olarak kullanılırken, tasavvufi tarikatlarda ise müritlerin şeyhlerinin yerine geçerek “*irşad*” faaliyetlerinde bulunması olarak açıklanmaktadır. (Süleyman Uludağ, “*Halife*”, TDVİA, XV, s.299-300)

³⁹⁸ Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s.11.

³⁹⁹ Hilmi Z. Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, s.124.

⁴⁰⁰ Oğuz Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt dışına Çıkarılmaları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, VIII/29, (Mayıs-Kasım-2002), s.16-17)

Klasik dönem İslâm amme hukuk doktrinde Halife olacak kişide bir takım niteliklerin olması zorunluydu. Bunlar; bilgili ve erdemli olmak, toplumda belli bir saygınlığa ve liyakate sahip olmaktı. Emeviler Dönemi'nde seçilecek halifelerde seçimden ziyade “*kayıtsız şartsız itaat*” anlamı içeren bir “*biat*” yöntemi uygulanmaya başladı. Böylece Hilâfet, babadan oğula ya da hanedanın başka bir üyesine geçmek suretiyle saltanata dönüştü.⁴⁰¹

Abbasiler Dönemi'nde Hilâfet merkezi Bağdat idi. Abbasilerin Şiilere ve Emevi ailesinden olanlara karşı güttükleri dışlayıcı siyaset nedeniyle, İslam ülkelerinde Halife unvanını taşıyan hükümdarların sayısı üçe çıktı: Bunlardan ilki 909-1171 yıllarında Mısır'da Şii Fatımi Halifeliği idi. Diğerisi ise İspanya'da 929'da III. Abdurrahman tarafından ilan edilen halifelikti.⁴⁰²

Türklerin Hilâfet ile ilk karşılaşması Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde gerçekleşti. 1059'de Bağdat'a giren Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Abbasilere karşı ayaklanan Kuzey Irak'taki Şii'leri ve Musul'da Fâtımî halifesi adına hutbe okutan Arslan el-Besâsîrî'yi etkisiz hale getirdikten sonra Bağdat'a döndü ve Halifeyi kurtardı.⁴⁰³ Halife Kaim-Biemrillâh ise Tuğrul Bey'in bu yardımına karşılık ona “*Doğunun ve Batının Sultanı*” adını verdi. Böylece halife sadece “*ruhani lider*” olarak kaldı. İslam Devleti temsilciliği ise Türk sultanına devredildi.⁴⁰⁴

Ruhani bir liderliğe dönüşen Halifelik, Cengiz Han'ın torunu İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun 1258'de Bağdat'a girmesiyle son buldu. Dönemin Abbasi Halifesi Mutasım öldürüldü ve ailesi katledildi. Amcası El Mustansır Billâh ise katledilen sülalenin kurtulabilen tek üyesi olarak kaldı ve 1261'de Mısır'da Kölemenlere sığındı.⁴⁰⁵

Hilâfet makamı son olarak Osmanlı Devleti tarafından kullanıldı. Ancak Hilâfetin Osmanlı Devleti'ne ne zaman geçtiği konusu kesin değildir. Kabul edilen görüş I. Selim'in⁴⁰⁶ 1517'de Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı Devleti'ne geçtiği yönündedir. Nitekim dönemin kaynaklarında Hilâfet makamının devredilmesine ait bir kayıt da yoktur. Böyle bir şeye gerek olmadığı da Yavuz Sultan Selim'den önce bazı

⁴⁰¹ Casim Avcı-Azmi Özcan, “*Hilafet*”, TDVİA, XVII, İstanbul, 1998, s.540-541.

⁴⁰² O. Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması...*”, s.17.

⁴⁰³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 2009, s.138-139.

⁴⁰⁴ C. Avcı, “*Hilafet*”, s.541.

⁴⁰⁵ S. Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, s.14.

⁴⁰⁶ “*Yavuz Sultan Selim*” olarak da adlandırılmaktadır. Babası II. Bayezid annesi Dulkadiroğulları Beyliği'nden Gülbahar Hatun'dur. 1512-1520 yılları arasında toplamda sekiz yıl tahtta kalmıştır. 1520'de, “*Aslan Pençesi*” adıyla bilinen bir çıban yüzünden elli yaşında iken vefat etmiştir. (ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-padisahlari/ E.T: 26.12.2021)

Osmanlı padişahlarının Halife unvanını kullanmamalarından anlaşılmaktadır.⁴⁰⁷ Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethinden dönerken yanında Halife III. El Mütevekkil Alellah Muhammed'i ve eski kutsal Hilâfet emanetlerini de İstanbul'a getirdi. Yavuz Sultan Selim sadece önceden Mısır Sultanlarınca kullanılan ve “*kutsal Mekke ve Medine'nin hizmetkârı*” anlamına gelen “*hadimü'l haremeyni's-şerifeyn*” unvanını aldı. Halifelğin Osmanlı Devleti'ne geçtiği ile ilgili ifadeler 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra ortaya çıktı.⁴⁰⁸

Osmanlı Devleti'nde Halifelik başlangıçta etkin olarak kullanılmadı; çünkü devletin Hilafet'i kullanıp güçlenme gibi bir amacı yoktu. Ancak Yavuz Sultan Selim'den sonra Osmanlı padişahları din işlerini “*Halife*”, yönetim ile ilgili işleri de “*Sultan*” unvanı ile çözmeye çalıştılar.⁴⁰⁹

Halifelğin siyasi olarak kullanımı Padişah II. Abdülhamit Dönemi'nde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu döneme kadar padişahların fetihlerde başarı elde etmesinde Hilâfet makamının bir etkisi olmadı. Devleti bulunduğu kötü durumdan kurtarmak amacıyla II. Abdülhamit Hilâfet makamının dini gücünü kullanmak istediye de ortaya çıkan milliyetçilik akımından dolayı başarılı olunamadı.⁴¹⁰ Bu amaçla 1876'da ilan edilen Kanun-u Esasi'ye de II. Abdülhamit, “*İslâm dininin koruyucusudur*” maddesini ekletti. Bu değişiklik “*padişahların bütün Müslümanların halifesi olduğu*” düşüncesinin ortaya çıkmasına neden oldu.⁴¹¹ Ancak gerek Birinci Dünya Savaşı gerek Milli Mücadele dönemlerinde bu makamın İslam toplulukları üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı kısa sürede anlaşıldı.⁴¹²

Hilafet kavramı ya da makamı Hz. Muhammed'in vefatından önce yoktu. Dört Halife Dönemi'nde devlet liderliği başlangıçta seçimle yapılırken, sonrasında saltanat şekline dönüştü. Hilafet makamı dini ve siyasi anlamda İslam topluluklarını yönetme ve

⁴⁰⁷ Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hiçbir Padişah “*Halife*” unvanı kullanmamıştır. Devletin kurucuları “*Bey, Sultan, Hudavendigâr, Sultanü'r-Rûm, Sultanü'l-guzât ve'l-mücahidîn, Kayzer-i Rûm, Padişah*” unvanlarını tercih etmişlerdir. (Mustafa Keskin, “*Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan ve Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışıyla Münasebeti*”; turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1483/E.T: 26.10.2021)

⁴⁰⁸ O. Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Halifelğin Kaldırılması...*”, s.18.

⁴⁰⁹ M. Goloğlu, **Halifelik Ne idi? Nasıl alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Ankara, 1973, s.17.

⁴¹⁰ S. Akgün, **Halifelğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, s.17.

⁴¹¹ M. Goloğlu, **Halifelik Ne idi?...**, s.18.

⁴¹² Burada ifade edilen Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye Cephesi'nde Arap aşiretleri ve şeyhleri üzerinde bir etkisinin olmadığıdır. Bu cephedeki Türk birliklerinin İngiliz ajan Thomas Edward Lawrence tarafından yönlendirilen Arap aşireti ve topluluklarınca saldırıya ve katliama uğramaları da bunun bir göstergesidir. Ancak bu durum Hind Müslümanları için geçerli değildi. Çünkü Milli Mücadele Dönemi'nde bölgeye gönderilen Hind Hilafet Komitesi yardım toplamıştı ve bu yardımların bir kısmı Türkiye'ye getirilmişti. (Şule Sevinç Kişi, “*Mübadele Sürecinde Hint Müslümanlarının Türkiye'ye Yaptıkları Yardımların Soruna Dönüşmesi (1923-1925)*”, **ÇTTAD**, XX/41, (Güz-2020), s.541-542)

üzerlerinde bir etki yapma amacı güttü. Bu durum Osmanlı Devleti ile de devam etti. Ancak başlangıçta halifeliğin Osmanlı Devleti tarafından tamamen kullanıldığı söylemek mümkün değildir. Daha çok bu makam devletin zayıfladığı dönemlerde gündeme gelmiştir.

II- Hilafet'in Kaldırılma Nedenleri

1- İç Siyasi Nedenler

Milli Mücadele Dönemi'nde Padişah Vahdettin'in Halifelik yetkilerini “*milli harekete*” karşı kullanması, Padişahın gerçekte hangi düşüncede olduğunu göstermekteydi. Padişah, Kuva-yı Milliye ile savaşmak amacıyla “*Kuvâ-yı İnzibâtiyye*”⁴¹³ adıyla bir “*Hilâfet Ordusu*” kurdurdu.⁴¹⁴ Ancak yapılan bu girişimler Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasını engelleyemedi.

1 Kasım 1922'de Saltanat'ın Halifelikten ayrılmasından sonra 18 Kasım'da Hilâfet makamına seçilen Abdülmecid Efendi'nin İslam ülkeleri için bir bildiri yayımlaması üzerine 19 Kasım 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Refet (Bele) Bey aracılığı ile uyması gereken kuralları bir telgraf ile belirtti. Buna göre Abdülmecid Efendi sadece “*Halife-i Müslimin*” unvanını kullanabilecek ve buna başka şeyler eklemeyecekti. Ayrıca Halife diğer İslam ülkeleri için yayımlayacağı bildirilerde; TBMM'nin ve Hükümeti'nin Türkiye halkı için en uygun sistem olduğunu vurgulayacaktı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa halifenin yetkilerini de sınırlayan bir uyarıda bulundu.⁴¹⁵

Abdülmecid Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına karşılık olarak 19 Kasım 1922'de Refet Bey aracılığıyla gönderdiği bir telgrafta bir takım şartlarının olduğunu şöyle ifade ediyordu: “...*Müslümanların Halifesi sanıyla hadimü'l haremeyni's-şerifeyn unvanını uygun buldum. Cuma selamlığında Fatih'in kılığına girmesini anormal buldum. Redingot ya da İstanbul giyebileceğini; askeri üniformanın elbette söz konusu olamayacağını, bildirdim. Yayımlanacak bildiride Vahdettin'in adı anılmaksızın eski halifenin tinsel kişiliğinden ve zamanında düşülen kötü durumlardan söz edilmesi gerekli olduğunu bildirdi*”.⁴¹⁶

⁴¹³18 Nisan 1920'de İngilizler, Damad Ferid ve yandaşlarının kısa süreli çalışmaları sonucu, İstanbul Hükümet'i tarafından Kuvâ-yı Milliye'yi yok etmek amacıyla kuruldu. Kuvâ-yı İnzibâtiye, Dâhiliye ve Harbiye Nezâretleri'ne bağlıydı. Subaylar, görevli ve emekli olan gönüllülerden oluşuyordu. (Günay Çağlar, “*Kuvâ-yı İnzibatiye*”, *Atatürk Yolu Dergisi*, IV/15, 1995, s.344-347)

⁴¹⁴F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi II. Dönem...*, I, s.279.

⁴¹⁵O. Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması...*”, s.20.

⁴¹⁶Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.677.

Abdülmecid Efendi uyması gereken kuralları yerine getirmiyordu. O, seçildiği ilk günden itibaren hiç sakal tıraşı olmamış, sadece saçlarını kestirmekle yetinmişti. Topkapı Sarayı önünde bir merasim yaptırmak istiyordu. Ayrıca Osmanlı Padişahlarının cüluslarında olduğu gibi kılıç alayı ve el öperek bayramlaşma töreni yapılmasını, sonra da Eyüp Sultan'a gidilmesi taraftarıydı. Hükümet, bu isteklerin eski saltanat törenlerindeki uygulamalara benzer olduğu gerekçesiyle törenin Dolmabahçe'de yapılmasını istedi. Tören Topkapı'da yapıldı; ancak kılıç alayı gerçekleştirilmedi. Halife Abdülmecid sadece Fatih camiiinde İstiklal Marşı ile karşılandı.⁴¹⁷

Abdülmecid Efendi'nin Halife seçildikten sonra bir Sultan gibi hareket etmesi Meclis içinde ve dışındaki bir takım halife taraftarlarını harekete geçirdi. Bunlardan birisi İskilipli Atıf⁴¹⁸, diğeri de Şükrü Hoca olarak bilinen Afyonkarahisar Milletvekili İsmail Şükrü (Çelikay) idi. Bu kişiler Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu gezisine çıkmasını fırsat bilerek iki kitapçık yayımladılar.⁴¹⁹ İskilipli Atıf'ın yayımladığı "*İslam Yolu*" adlı kitapçıkta halifenin din işlerinin yanında dünya işlerine de bakması gerektiği vurgulanmaktaydı.⁴²⁰ İsmail Şükrü Bey ise "*Hilâfet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*" adlı kitabında "*Halife Meclisin, Meclis de Halifenindir*" düşüncesini savunmaktaydı. Ona göre Meclis halifenin danışma organı, halife ise Meclis'in ve devletin başkanı idi.⁴²¹ Ayrıca Hilâfet'in Papalık gibi temsili bir makam

⁴¹⁷ Orhan Gazi Aşıroğlu, **Son Halife**, İstanbul, 1992, s.55-56.

⁴¹⁸ 1875'te Çorum'a bağlı İskilip-Tophane (Toyhane) köyünde doğdu. abası, Akkoyunlu aşireti beylerinden ve İmamogulları'ndan Mehmed Ali Ağa, annesi Mekke-i Mükerrerme'den göç etmiş Benî Hattâb aşireti şeyhlerinden, Kartaldağ yaylasında medfun Arap Dede adıyla şöret bulmuş şeyhin torunu Nazlı Hanım'dır. Medrese eğitimi aldıktan sonra İstanbul-Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. "*Sebilürreşad*" "*Alemdar*" ve "*Beyânülhak*"ta yazılar yazdı. Milli Mücadele'ye muhalif Teali İslam Cemiyeti başkanlığı yaptı. İskilipli Atıf sadece inkılâpların yapılmaya başladığı dönemde değil, Milli Mücadele Dönemi'nde ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşıt bir tavır takındı. Bu nedenle idam edilmesinin nedeninin sadece Cumhuriyet'ten sonra yapılan inkılâplar ile ilgili olduğunu söylemek yanlıştır. 1924'te "*Frenk Mukallidliği ve Şapka*" adlı risâleyi yazmıştır. Ancak şapka kanunu çıkana kadar tutuklanmamıştır. Bu kanun çıkınca Rize, Giresun, Maraş, Sivas, Erzurum gibi illerde kanuna karşı kışkırtmaların ortaya çıkmasında yazmış olduğu risalenin kullanıldığı tespit edilmiş, 16-18 Aralık 1925'te Giresun İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve serbest bırakılmıştır. Şapka karşıtı isyan yapılan bölgelerde risalesinin yasaklanmasına rağmen yeniden bulunmuş olması ve geçmişte başkanı olduğu cemiyetin Milli Mücadele'ye karşı tutumundan ötürü tekrar tutuklanarak yargılanmış ve 4 Şubat 1926'da Ankara'da eski meclis binası yakınlarındaki Karaoğlan Çarşısı'nda Babaeski Müftüsü Ali Rızâ ile idam edilmiştir. (Sadık Albayrak, "*İskilipli Mehmed Âtîf Efendi*", **TDVİA**, XXII, İstanbul, 2000, s.583-584; <https://www.biyografi.info/kisi/iskilipli-atif-hoca/E.T: 11.10.2021>)

⁴¹⁹ Batı Anadolu gezisi 14 Ocak-20 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleşti. Toplamda otuz beş gün sürdü. Bu gezi sırasında İzmit'te 16/17 Ocak 1923'te gazetecilere bir basın toplantısı veren Mustafa Kemal Paşa toplantıda Hilâfet'i kaldırmak istediğini açıklaması üzerine Hüseyin Cahit Bey bu açıklamaya karşılık "*bu işin büyük bir hata olacağını, akıl karı bir iş olmadığını*" ve böyle bir şeyin "*mantıksızlık*" olduğunu belirtmişti. (İsmail Eyyupoğlu, Doğan Koçak, "*Halk Fırkası'nın Kuruluş Sürecinde Ulusal Basına Yansıyanlar (Aralık 1922-Şubat 1923)*", **Atatürk Dergisi**, XI/2, (Aralık-2022), s.67; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938)**, III, İstanbul, 1975, s.337)

⁴²⁰ O. Aytepe, "*Yeni Belgelerin Işığında Halifelüğün Kaldırılması...*", s.20.

⁴²¹ Alpaz Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1994, s.97.

olmadığını ve ilgilendiği bütün toplumsal alanlarda Şeriat'ın uygulanabileceği bir Hükümet biçiminin olduğunu da açıklamaktaydı.⁴²²

Hilâfet taraftarlarından biri de Refet Bey idi. Doğu Trakya'nın devir-teslim işleri ona verilmişti. Refet Bey İstanbul'da iken Halife tarafından sevgi ve bağlılık gösterileriyle karşılanmıştı. Buna karşılık Halife Abdülmecid ile samimi ilişkiler kurmuş ve Konya'dan getirdiği “Konya” adlı bir atı halifeye hediye etmişti. TBMM Hükümeti'nce Refet Bey'in bu davranışı abartılı olarak değerlendirilmekteydi. Onun Halife Abdülmecid'e bağlılığını bildirmesi ve halifenin de aynı şekilde Refet Bey'e olumlu tepkiler vermesi hem Mustafa Kemal Paşa'yı hem de TBMM Hükümeti'ni rahatsız etmekteydi.⁴²³

Diğer taraftan Halife Abdülmecid'in Mustafa Kemal Paşa ile Cumhuriyet'in ilanı sonrasındaki mektuplaşmalarında bir hükümdar gibi davranmaya başlaması dikkatleri kendi üzerine çekmesine neden oluyordu. 31 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir tebrik telgrafını “*Abdülmecid bin Abdülaziz Han*” adıyla iletmişti. “*Halife-i Müslimin*” yani “*peygamber vekili*” unvanı ile gönderebilirdi; ancak padişah oğlu olduğunu vurgulamak için bu ifadeyi kullanmayı tercih etti. Ayrıca bunla da yetinmedi. Adının yanına “*Zillullah*” ifadesini de ekledi. Bu da “*Allah'ın yeryüzündeki gölgesi*” anlamına geliyordu.⁴²⁴ Mustafa Kemal Paşa ise bu ifadeye karşılık halifenin ne anlama geldiğini hatırlatmak adına, “*İstanbul'da Halife-i Müslimin Abdülmecit Hazretlerine*” karşılığıyla cevap verdi.⁴²⁵

Abdülmecid'in gerek kendini bir “*han*” olarak görmesi gerek TBMM Hükümeti'nin talimatlarının dışına çıkması, Hilâfet makamının dini ve siyasi anlamda Mustafa Kemal Paşa tarafından “*gereksiz*” olarak anlamlandırılmasının temel nedenlerinden biri oldu. Diğerleri ise Abdülmecid'in kendi isteği doğrultusunda hükümdarların yaptığı gibi Cuma selamlığı düzenlemesi, İstanbul'daki yabancı devlet elçilikleri ile bir devlet başkanı gibi ilişki kurmaya çalışması, Ankara'dan İstanbul'a gelen bürokratların kendisini resmi ziyarette bulunmalarını istemesiydi. Bu nedenler Hilâfet makamının kaldırılmasını zorunlu hale getirmekteydi.⁴²⁶

Mustafa Kemal Paşa, Halife Abdülmecid'in yaptığı bu uygunsuz davranışları Nutuk'ta şöyle değerlendirmekteydi: “*Efendiler, kolaylıkla önemsiz ayrıntılar*

⁴²² Arnold J. Toynbee, **1920'lerde Türkiye: Hilâfet'in İlgası**, (Çev: Hasan Aktaş), İstanbul, 1998, s.75.

⁴²³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.685.

⁴²⁴ O. Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması...*”, s.20.

⁴²⁵ Necdet Öklem, **Hilafet'in Sonu**, İzmir, 1981, s.35.

⁴²⁶ O. Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması...*”, s.21.

sayılabilecek bu açıklamalarımnda belirtmek istediğim temel nokta şudur: Ben kişisel egemenliğin kaldırılmasından sonra başka sanla eş nitelikte bir makamdan başka bir şey olmaması gereken Halifeliğin kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun söylenmesi için uygun zaman ve fırsatı beklemeyi doğal sayıyordum. Halife seçilen Abdülmecid Efendi'nin Bu gerçeği hiç anlamadığı ileri sürülemez. Özellikle kendisinin halife sanıyla padişahlık yapması için gerekli ortamı ve koşulları hazırlayıp sağlayabileceklerini hayal edenlerin bulunduğu düşünülürse; onun ve doğal yandaşlarının saf ve gafil olduğu sanmak hiç de doğru olamaz".⁴²⁷

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden Halife Abdülmecit değil, onun çevresindekiler de tedirgin olmuştu. Çünkü İstanbul'da Hilâfet'i destekleyen bir kesim vardı. Bunlar arasında eski Başbakan Rauf (Orbay), Refet (Bele), Dr. Adnan (Adıvar) ve eşi Halide Edip (Adıvar) gibi tanınmış kişiler de bulunuyordu. Özellikle Rauf Bey ve Refet Bey Saltanat'ın kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa ile Kasım 1922'de bir görüşme yaparak düşüncelerini aktarmışlardı. Rauf Bey Hilâfet makamına ve Halife'ye vicdanen bağlı olduğunu şöyle dile getirmekteydi: *"Bu makamı kaldırmak, lağvetmek, onun yerine başka bir mahiyette bir varlık yerleştirilmesine çalışmak felaket ve hüsrana yol açar, asla caiz değildir".* Refet Bey de Rauf Bey'den farklı düşünmemekteydi. Ona göre de Padişahlık ve Hilafet'ten başka bir yönetim biçimi söz konusu değildi.⁴²⁸

8 Kasım 1923'te İstanbul basınında Halife'nin istifa edeceği yönünde çıkan bazı haberler⁴²⁹ Halife Abdülmecid'in bu konuda bir açıklama yapması gerektiğini düşünmesine neden oldu. Halife Abdülmecid ertesi gün "Vatan" gazetesine verdiği *"Halife Hazretlerinin Gazetemize Beyanâtı"* adlı demecinde; kendisinin Hilafet makamına yasal yollarla seçildiğini, İslam âleminden olumlu tepkiler aldığını, çıkarılan söylentilerin asılsız olduğunu ve kendisinin bu konuda bilgisinin olmadığını belirtmekteydi.⁴³⁰ Ona göre Hilâfet makamından istifa etmek *"nankörlük"* olacaktı. Devamında şunları aktarıyordu: *"...İslam âleminden şahsıma bir itiraz olursa çekilirim. Asla bir yere yapışıp orayı bırakmayacak değilim... Tekrar ederim ki ben siyasetle*

⁴²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.679.

⁴²⁸ Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938)**, III, s.54.

⁴²⁹ Konuyla ilgili *"Akşam"* gazetesinde bir yazı yayımlandı. Necmeddin Sadık (Sadak) Bey tarafından kaleme alınan yazıda Halife Abdülmecid'in istifasından sonra hiçbir etkisi olmayan hilafet makamının daha etkin olacağı ifade edilmekteydi. (Selami Kılıç, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, İstanbul, 2005, s.88)

⁴³⁰ **Vatan**, 9 Kasım 1923.

uğraşmıyorum. Hakkımda Müslümanların teveccühü baki kaldıkça, Halifelik makamından çekilmeme sebep görmüyorum".⁴³¹

10 Kasım 1923 tarihli "Tanin" gazetesinde yayımlanan "Huzûru Hazreti Hilâfetpenâhîye Açık Arıza"⁴³² başlıklı yazıda İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey⁴³³ Halifenin istifa söylentilerinin konuşulduğu bu dönemde aksi yönde bir çağrıda bulunuyordu: "...zat-ı penâhilerinin hiç istifa fikirleri olmadığı halde memleket için musibet ve felaketten başka bir şey getirmesine imkân olmayan bu gibi haber ve şayiaları kimler çıkarıyor ve bunlarla ne gibi bir gaye istihdaf ediliyor." Lütfi Fikri Bey halifenin istifa etmesini bir "musibet-i azime" olarak değerlendiriyordu.⁴³⁴ Aynı tarihli "Akşam"da ise Ahmet Ağaoğlu tarafından yazılan "Ne Yapmalıyız?" başlıklı köşe yazısı Lütfi Fikri Bey'in bu çağrısına bir eleştiri niteliğindeydi. Yazıda Türk milletinin artık "kendi mukadderatını temin edecek yegâne amilin kendi idaresi" olduğu vurgulanmaktaydı.⁴³⁵

Mehmed Asım Bey de "Vakit'te yayımladığı "Hilafet Bahsi" başlıklı köşe yazısıyla bu yönde bir değerlendirmeye yer vermekteydi. Abdülmecid'nin istifa haberlerini yalanladığına dair açıklamaları hatırlatılarak şöyle bir değerlendirmede bulunuyordu: "...hatıralardadır ki makam-ı hilafet ile Saltanat Vahideddin'in şahsında birleşmiş olduğu zamanlarda İngiliz gazeteleri 'Türkiye'deki hükümet şekli bu tarzda oldukça Hristiyan ekalliyetler üzerinde müsavat kaidesinin tatbik edilemeyeceğini, Türk Hükümeti'ni asrileştirmek gayrimümkün olduğunu' neşretmekte devam ediyorlardı... Halbuki aynı gazeteler Türkiye'de Hilafet ile Saltanat birbirinden tefrik edilir edilmez, dillerini değiştirmişler, bu yeni şekl-i hükümetin memleket'in an'anâtına, telakkiyatına muvafık olmadığını propaganda etmeye başlamışlardı". Ahmed Asım Bey İngiltere'nin basın aracılığıyla yaptığı propaganda ile Türkiye'de bir kesimi Hilafet bir kesimi de TBMM etrafında toplamak ve birbirleri ile ayrılığa düşürerek mücadele

⁴³¹ Naşit Hakkı Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1973, s.389-390.

⁴³² Lütfi Fikri, "Huzûru Hazreti Hilâfetpenâhîye Açık Arıza", **Tanin**, (10 Kasım 1923), s.1; "Arıza" sözcüğü "mektup" anlamındadır. (Y.N)

⁴³³ 1872'de İstanbul'da doğdu. Gerçek adı Ömer Lütfi idi. Babası Çemişkezekli bir ağa olan Fikri Paşa'dır. 1890'da Mülkiye'yi tamamladı. Mektep Hocalığı, Kaymakam Vekilliği ve Erzurum yakınındaki bir kazada kaymakamlık görevlerinde bulundu. Erzurum Ruslar tarafından işgal edilince, esir oldu ve Rusya üzerinden Avrupa'ya kaçtı. 1894'te Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bir süre Mısır'da avukatlık yaptı ve 1908'de Türkiye'ye geri döndü. İttihat ve Terakki muhalifi olan Lütfi Bey, bir süre de Dersim Mebusu olarak Osmanlı Meclisi'nde görev aldı. Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası'nın kurucularındadır. Kuvayı Milliye taraftarıdır. I. Meclis'te İkinci Grup içerisinde yer aldı. Kendisi Meşrutiyetçi idi. Cumhuriyet Dönemi'nde iki kez İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. 1934'te Paris'te öldü. (Asuman Demircioğlu, "Cumhuriyetin İlân Edilişi Ve Halifeliğin Kaldırılması Sürecinde "İstikbal" Gazetesi'nde Lütfi Fikri Bey", Atatürk Dergisi, VII/1, (Temmuz-2018), s.43)

⁴³⁴ T. Z.Tunaya, **İslamcılık Cereyanı...**, s.84.

⁴³⁵ Ahmet Ağaoğlu, "Ne Yapmalıyız?", **Akşam**, (10 Kasım 1923), s.1.

ettirme amacında olduğunu vurgulayarak köşe yazısını şu cümlelerle sonlandırmaktaydı: “...Acaba bu kadar tecrübelerden sonra içimizde İngilizlerin bu suikastlarına alet olacak insan kalmış mıdır?”⁴³⁶

Gerek Abdülmecid Efendi’nin Hilafet hakkındaki tutuculuğu gerek Mustafa Kemal Paşa’nın arkadaşları ve Meclis’teki halife taraftarları bu makamın kaldırılmasından yana değildi. İç nedenler açısından Abdülmecid Efendi’nin kendisini bir halifeden çok bir Sultan gibi görmeye başlaması ve bu durumun yeni kurulmuş bir devlet açısından tehlike oluşturması Hilafet’in kaldırılmasını hızlandırdı. Diğer taraftan basında yapılan değerlendirmeler de bunda etkili oldu.

2- Dış Siyasi Nedenler

Hilâfet’in kaldırılması konusu iç ve dış nedenlerden dolayı gündeme getirildi. İç neden yukarıda da ifade edildiği gibi Halife Abdülmecid’in “*başına buyruk*” hareketleriydi. Dış nedenler ise daha çok İngiltere’nin bu konuya tüm yönleriyle dikkatini vermesinden ileri geliyordu. Bu bağlamda en etkili dış neden; İsmailiyye Mezhebi’nin imamı kabul edilen ve aynı zamanda İngiltere İslam Cemiyeti’nin üyeleri olan Ağa Han⁴³⁷ ve Hintli Emir Ali⁴³⁸ adlı iki kişinin halifeliğin korunmasıyla ilgili İsmet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa’ya Londra’dan gönderdikleri mektuptu. Bu mektubun İsmet Bey’in eline geçmeden 5 Aralık 1923’te İstanbul’da çıkarılan “*Tanin*”, “*İkdam*”, “*Tevhid-i Efkâr*” gazeteleri ile Trabzon’da “*İstikbal*” gazetesinin başyazarlığını yapan Faik Ahmet (Barutçu)⁴³⁹ Bey tarafından da yayımlanması Hilâfetin

⁴³⁶ Mehmed Asım, “*Hilafet Bahsi*”, **Vakit**, (10 Kasım 1923), s.1.

⁴³⁷ Gerçek adı Sultan Muhammed Şah’tır. “*Ağa Han*” ise İran Kaçar hükümdarlarının saraylarında asalet sahibi kimselere verilen bir şeref unvanıdır. Bu unvanı ilk kullanan Hasan Ali Şah’tır. 1817’den itibaren başlayan Ağa Hanlar Dönemi günümüzde son Ağa Han olarak bilinen Kerim el-Hüseynî devam ettirilmektedir. 1877 Karaçi doğumlu Sultan Muhammed Şah ise Hilafet’in kaldırılacağı dönemde bunu engellemek için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. Son günlerini İsviçre’nin Versoix şehrinde geçirdi. 1957’de burada öldü. Cenazesi Mısır-Asvan’da defnedildi. (Mustafa Öz, “*Ağa Han*”, **TDVİ**, I, s.454-455)

⁴³⁸ 1849’da Hindistan’da doğdu. Hz. Muhammed (sav)’in kızı Hz. Fâtıma’nın soyundan geldiği iddia edildiği için “*Seyid*” unvanını ile bilinmektedir. Horasanlı Şiî bir aileye mensuptu. 1873’te hukuk öğrenimini tamamlayınca İngiltere’de baroda çalışmaya başladı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti için Hindistan’da yardım topladı. 1884’te hukuk profesörü oldu ve Londra’da Little Portland Street’teki Unitarian Kilisesi’nde Isabella Ida ile evlendi. Emekli olduktan sonra İngiltere’ye yerleşti. 1908’de Hindi Müslümanları Birliği’nin Londra şubasını açtı. 1909’da Devlet Danışma Meclisi üyeliğine seçildi. Londra Merkez Camii’nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Hindistan Hilâfet Hareketi’nin Londra’daki öncüsü oldu. Şii olmasına rağmen, Şi’a’daki imâmet ve Sünnîlik’teki hilâfet arasında “*birlikte var oluş teorisini*” geliştirdi. 1928’de İngiltere’de öldü. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-ali-seyyid/E.T: 16.04.2021>)

⁴³⁹ 1894’te Trabzon’da doğdu. Babası Hacı Mehmed Hami Bey, annesi Mürvet Hanım idi. Rüştîye ve İdadi öğrenimini Trabzon’da tamamlayınca İstanbul Hukuk Fakültesi’nde girdi; ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle askere gitmek zorunda kaldı. Terhis olunca Trabzon’a döndü. Hukukçu, gazeteci ve

kaldırılmasını hızlandırdı. Mektubun içeriğinde Hilâfetin aslına uygun bir biçimde korunması ve bu makamın da papalık gibi bir makama eş değer hale getirilebileceği dile getirilmekteydi.⁴⁴⁰ Bu durum İngiltere'nin dolaylı olarak devlet işlerine karışabileceğinin bir göstergesiydi.⁴⁴¹

Ağa Han ve Emir Ali imzasıyla Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a hitaben yazılmış bu mektupların gazetelerde yayınlanması üzerine meselenin araştırılarak bu olayda rolü olan başta İngiliz Büyükelçisi baş tercümanının uzaklaştırılmasına ve bu konuda bir soruşturmanın başlatılmasına 6 Aralık'ta karar verildi. Mektupların asıllarına ulaşılmadan bunların basında yayımlanmasına yardım edenler tespit edilerek cezalandırılacaktı.⁴⁴²

Yaşanan gelişmeler karşısında 8 Aralık 1923'te bir İstiklal Mahkemesi kuruldu.⁴⁴³ Başkanlığını Hatay Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'in yaptığı İstiklal Mahkemesi Heyeti aynı gün İstanbul'a gönderildi⁴⁴⁴. Heyet 10 Aralık'ta İstanbul'a geldi ve mektubu yayımlayan gazete sahipleri, müdürleri ile başyazarların gözaltına alınmasına ve 11 Aralık'ta tutuklanmalarına karar verdi.⁴⁴⁵ Tutuklananlar arasında; “*Tanin*” gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), “*İkdam*” gazetesi sahibi Ahmet Cevdet (Oran) ve gazete Müdürü Ömer İzzeddin, “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesi sahibi Velid Ebuuzziya ve Müdürü Hayri Muhiddin Bey vardı. Tutuklama gerekçesi ise bu kişilerin 1 Kasım 1922 Saltanat'ın kaldırılması kararına ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesi'ne muhalif olmaları ve “*kamuoyunda fesat ve karışıklık çıkarma cesaretinde*” bulunmalarıydı.⁴⁴⁶

yazar kimliği ile Milli Mücadele'ye katıldı. Trabzon Baro Başkanlığı ve İstikbal Gazetesi Sahipliği görevlerinde bulunan Faik Ahmet Bey, 1939'da Trabzon Milletvekili olarak TBMM'ye girdi. VI., VII., VIII., IX. Dönem Trabzon, XI. Dönem Ankara Milletvekilliği ile Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı yaptı. Merhum Büyükelçi Ecmel Barutçu'nun babasıdır. 1959'da öldü. (Asuman Demircioğlu, **Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)**, Atatürk Üniversitesi AİİTE, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. S. Esin DAYI), Erzurum, 1998, s.XVII-XXVIII; **TBMM Albümü (1920 - 2010)**, II, s.597)

⁴⁴⁰ Haber “*Hilafet Meselesine Dair*” başlığıyla paylaşılmaktaydı. (**Tanin**, 5 Aralık 1923); **İkdam**, 5 Aralık 1923.

⁴⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, II, İstanbul, 1998, s.84.

⁴⁴² **BOA**, HR.İM. K:22.G:198.

⁴⁴³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1975, s.190.

⁴⁴⁴ 10 Aralık 1923 tarihli “*Akşam*” gazetesinde yaşananlar “*İstanbul'a Gelen İstiklal Mahkemesi'ne Dün Nasıl Karar Verildi?*” başlıklı haber yazısı ile okuyucuya aktarılmaktaydı. Buna göre bu mahkemenin kurulması için bir seçim yapıldığı ve Başkanlığına yüz on iki oy alarak İhsan Bey'in getirildiği belirtilmekteydi. (**Akşam**, 10 Aralık 1923)

⁴⁴⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, Ankara, 1995, s.40-41.

⁴⁴⁶ Seyfettin Aslan, Tahir Dünder, “*Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri*”, **Mukaddime**, V/5, (Mart-2014), s.29.

Ağa Han ve Hintli Emir Ali'nin mektubunun İstanbul gazetelerinde yayımlanması Hilafet'in kaldırılması düşüncesine karşı İngiltere'nin aldığı bir karşı hareketti. Gazetelere de yansımaları oldu. 10 Aralık 1923'te yayımlanan "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde "*Mektup Hadisatının Tahlili*" başlığıyla bu olay İngiltere ile bağdaştırılıyordu. Buna göre İngiltere'nin bir amacı vardı: İslam topluluklarının bulundukları bölgeleri "*Şiilik*" ve "*Sünnilik*" olarak bilinen iki mezhepsel kategoriye ayırarak iki Hilafet şeklinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktı.⁴⁴⁷

"*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinin 12 Aralık 1923 tarihli nüshasında yayımlanan "*Ağa Han ve Emir Ali Cenaplarına Tavsiyelerimiz*" ve "*Ağa Han, Emir Ali Samimi Değildir*" haber yazıları konuyu açıklar nitelikteydi. Gazetede Hint Müslümanlarının Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'ye birçok yardımda bulundukları belirtilmekteydi. Ancak bu durum onlara Türkiye'nin içişleriyle ilgili kararlara müdahale etme hakkını vermemekteydi. Hintli Emir Ali ve Ağa Han bu durumda yapmayı planladıkları şeylere dikkat etmeliydiler. "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde Emir Ali ve Ağa Han'ın Hilafet için yaptıkları çalışmaların "*laftan*" ibaret olduğu da okuyucuya aktarılıyordu. Bu da bir örnek aracılığıyla daha açıklayıcı hale getirildi: Birinci Dünya Savaşı sırasında Hint Hükümeti tarafından İngiltere'nin hizmetine bir milyon dört yüz bin asker verilmişti. Bu askerler ise Filistin'in işgali ve savaştaki diğer cephelerde kullanılmıştı. Yazıda Emir Ali ve Ağa Han'a şöyle bir soru iletilmekteydi: Eğer Hindistan Hükümeti Hilafet'in korunmasına yönelik bir amaç taşıyorsa neden böyle bir yardımda bulunarak binlerce Müslüman'ın katliamına seyirci kalmıştı?⁴⁴⁸

Bu soru ile Emir Ali ve Ağa Han'ın "*samimi*" olmadıkları şöyle belirtiliyordu: "...Ağa Han ile Emir Ali, bu iki zat Ankara'ya müşterek imza ile bir mektup göndermişlerdir. Bu mektup, aldığımız haberlere göre, muhtelif İstanbul gazetelerine gönderilmiştir. Bu gazetelerden üçü mektubu '*ehemmiyetli havadis*' adıyla aynen neşretmişlerdir. İngiliz faaliyetlerinde bulunan, İngiltere'den asalet rütbeleri alan ve İngiliz Hanedan ve ricaline bağlı olduğu malum bulunan iki zatın şekl-i idaremize müdahale etmeleri hayret hisleri uyandırmıştır". Mektup, Ankara'da bir çeşit "*saltanat-ı ferdiye*" propagandası yapma amacı da taşımaktaydı. Yazıda Emir Ali ve Ağa Han'ın Hilafet'i savunan ve öven demeçlerine de yer verilmekteydi.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Aralık 1923.

⁴⁴⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Aralık 1923.

⁴⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Aralık 1923.

Mektubun İstanbul gazetelerinde yayımlanması sonrası 15 Aralık 1923'te gazetecilerle ilgili yargı süreci başladı. Savcı Vasıf Çınar⁴⁵⁰, gazete yazar ve sahiplerinin Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 2. ve 3. maddelerine göre cezalandırılmalarını istemekteydi. Savcı sadece Hüseyin Cahit Bey'in Cumhuriyet düşüncesini savunmuş olduğunun dikkate alınmasını vurgulamış ve yazı işleri müdürlerinin de beraatlarını dile getirmişti. 2 Ocak 1924'te mahkeme sonuçlandı. Ağa Han ile Hintli Emir Ali'nin mektuplarının belirtilen gazetelerde yayımlanmasında bir kasıt görülmediği için gazeteciler ve diğer sanıkların serbest bırakılmasına karar verildi.⁴⁵¹ Lütfi Fikri Bey ise 27 Aralık'ta yapılan duruşmada beş yıl kürek cezasına çarptırıldı. Ancak onun cezası da TBMM tarafından Genel Af kapsamına alınarak 14 Şubat 1924'te kaldırıldı.⁴⁵²

Hilafet'in kaldırılmasında etkili olan en önemli dış neden Hintli Emir Ali ve Ağa Han'ın İngiltere'nin yönlendirmesi sonucunda İstanbul gazetelerine gönderdikleri halifeyi ve Hilafet makamını destekleyen mektuptu. Bu mektup İstanbul'da okuyucusu çok olan gazetelerde yayımlandı. Mektuplar taraflar arasında karışıklık çıkarma amacı güdüyordu. Diğer taraftan Hintli Emir Ali ve Ağa Han'ın Hindistan'ın bağımsızlığı için değil de İngiltere'nin amacı doğrultusunda hareket etmeleri samimiyezsiz olduklarının bir kanıtıydı. Bu gelişme Hükümet'e istediği fırsatı da verdi. İstanbul'a gönderilen İstiklal Mahkemesi gazetecilere büyük bir ceza vermemiş olsa da basın üzerinde istenilen tesir yaratılmıştı.

III-Halifeliğin Kaldırılması ve Basındaki Değerlendirmeler

Yaşanan bu gelişmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa İzmir gezisinde bulunmaktaydı. Gazetecilerle 4 Şubat 1924'te bir görüşme yaptı. “*İkdam*” gazetesindeki “*İzmir’de Kumandanlar Meclis’i Toplanıyor*” haberi dikkate değerdi. Komutanlar

⁴⁵⁰ Hüseyin Vasıf Çınar, 1896'da Yunanistan/Kandiye'de doğdu. Babası Abdullah Hulusi Efendi, annesi de Ayşe Sıdika Hanım idi. Öğretmen, gazeteci ve siyasetçi kimlikleriyle tanınan Hüseyin Vasıf Bey, Bedirhani aşiretinden Kaymakam Abdullah Hulusi Bey'in oğluydu. 1916'da İstanbul Hukuk Fakültesi mezunudur. Altay Spor Kulübü kurucularından ve İzmir Türk Ocağı üyesi idi. Ayrıca İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti kurucularından da olan Vasıf Bey, Balıkesir Kuvayı Milliyecisi olarak da görev almıştır. Milletvekili Esat Çınar'ın kardeşi, Eski Hazine Müsteşarı ve Tekirdağ Milletvekili Faik Ötrak'ın annesinin dayısıdır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu için elli arkadaşı ile 3 Mart 1924'te önerge veren Vasıf Bey 1923'te Manisa, 1927 ve 1931'de de İzmir'den TBMM'ye girdi. Bir dönem Milli Eğitim Bakanı ve İstiklal Mahkemesi Savcısı olarak görev aldı. Çeşitli ülkelerde elçilik yaptı. 1935'te Moskova'da öldü. (TBMM Albümü (1920 - 2010), I, s.117)

⁴⁵¹ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*..., s.41-42.

⁴⁵² 26 Aralık 1923 tarihli ve 445 sayılı “Aff-ı Umûmî Kânûnunun Birinci Maddesine Müzeyyel Kânûn” ile 391 sayılı Genel Affa ek bir ek yasa çıkarılarak, kürek ya da bir yerde zorunlu ikamet cezasına mahkum edilenlerin cezalarında indirimine gidildi. (TBMMZC, II/2, s.800; *Resmî Gazete*, 7 Nisan 1924, S.68, s.13-14).

toplantısına Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık edeceği, otuz kişinin katılacağı ve görüşmelerin üç hafta süreceği belirtilmekteydi. Başka bir haberde ise Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilerle yaptığı görüşme “*Gazi Paşa Heyet-i Matbuatı Kabul Etti*” başlığı ile ayrıntılara yer verilmekteydi. Gazetecilerin Mustafa Kemal Paşa'nın Göztepe'deki Köşk'üne gündüz saat 3.00'te davet edildiği ve görüşmenin dört saat sürdüğü ifade edilmekteydi. Haberde gazetecilerin görüşmeden “*fevkalade memnun ve müteşekkîr*” olarak ayrıldığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Matbuat Heyeti'ni sonraki gün akşam yemeğine davet ettiği de verilen bilgiler arasındaydı. İstanbul'dan gelen Matbuat Heyeti arasında sadece “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebüzziya Bey yoktu. Bunun nedeni Anadolu Ajansı tarafından şöyle açıklanmaktaydı: “...*Velid Ebüzziya Bey 1 Şubat 1924 tarihli gazetesinde Hilafet hakkında olarak mezkûr ziyaretin izhar olunan arzu üzerine vuku bulacağını yazmış olmasından dolayı kabul olunmamıştır*”.⁴⁵³

Mustafa Kemal Paşa 15-22 Şubat 1924'te düzenlenecek olan Harp Oyunları dolayısıyla İzmir'e gelen İstanbul basınının ileri gelenleriyle yaptığı görüşmede onlardan Cumhuriyet idaresinin başarıya ulaşması için gereken desteğini vermelerini istedi.⁴⁵⁴ Ayrıca basının “*milletin gerçek ses ve iradesinin gerçekleştiği yer olan Cumhuriyet etrafında çelikten bir kale*” oluşturması gerektiğini de ifade etti.⁴⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa 22 Şubat'ta eşi Latife Hanım'ın Göztepe'deki köşkünde bir akşam yemeği verdi. Davette Mareşal Fevzi (Çakmak), Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy) ve Cevat (Çobanlı) Paşalar bulunmaktaydı. Görüşme sonunda Hilafet'in kaldırılması konusunda karar birliğine varıldı. Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanlar Ankara'ya döndüklerinde Muvazene-i Milliye Encümeni bütçe görüşmelerini sürdürmekteydi.⁴⁵⁶

Halifelik ile ilgili tartışmalar Şubat 1924'te Cumhuriyet'in ilk bütçesi TBMM'de görüşülürken ortaya çıktı. “*Akşam*” gazetesi yazarlarından Yakup Kadri

⁴⁵³ **İkdam**, 5 Şubat 1924.

⁴⁵⁴ Melih Tinal, “*Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri Ve Vefatının İzmir'deki Yankıları*”, **ÇTTAD**, VII/16-17, (Bahar-2008), s.23.

⁴⁵⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Şubat 1924; 30 Ocak 1924'te İzmir'e gelenler arasında Ahmet Emin (Yalman), Hüseyin Cahit (Yalçın), Velid Ebuzziya, İsmail Müştak, Suphi Nuri (İleri) ve Necmettin Sadak Beyler vardı. Velid Ebuzziya İzmir'e gelmesine rağmen, Mustafa Kemal Paşa onunla görüşmeyi kabul etmedi. Bu görüşme sonrasında basın ile Ankara arasında bir uzlaşma sağlandı. Bundan sonra basın yeni Cumhuriyet'in ve inkılâpların koruyucusu ve yönlendiricisi olacaktı. Ancak basınla Mustafa Kemal arasında var olan bu zimmî sözleşme çok geçmeden bozulacaktı. Hüseyin Cahit'in İstanbul'a döndüğünde ittihatçılarla olan ilişkileri ve Velid Ebuzziya'nın tavrı bunda etkilidir. (Bünyamin Ayhan, **Atatürk ve Basın**, Palet Yay., Konya, 2009, s.129-130)

⁴⁵⁶ S. Akgün, **Halifelik'in Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, s.164; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s.56.

(Karaosmanoğlu) Bey⁴⁵⁷ 6 Şubat'ta görüşmeler devam ederken hanedan üyelerine ait bütçe ödeneklerini değerlendiren “*Meclis ve Hanedan Bütçesi*” başlıklı bir köşe yazısı kaleme aldı. Hanedan üyelerine verilen bazı imtiyazların kurulan Cumhuriyet yönetimi ile uyuşmadığı şöyle belirtilmekteydi: “...Görülüyor ki Muvazene-i Milliye Encümeni gerek Büyük Millet Meclisi ve gerek riyaset-i Cumhur mahsusatından hanedan bütçesine yüz binlerce lira ilave etmekle gayr-i kabili izah bir harekette bulunmuş ve Cumhuriyeti muvâzalı bir şekle düşürmüştür. Esas itibariyle Halk Fırkası nizamnamesinin 1. Maddesi'ne mugayir olarak memlekette imtiyazlı bir sınıfın mevcudiyetini tasdik etmiştir. Bu sınıfın bütün ananelerini, şereflerini, rütbelerini tanımıştır; her fırsatta lanetle yad ettiğimiz vatan haini Vahdettin'in kızlarını ‘Fatma Ulviye Sultan Hazretleri ve Rukiye Sabiha Sultan Hazretleri binti Vahdettin Han’ unvanlarıyla zikretmiştir”. Yakup Kadri Bey bu ifadelerin Muvazene-i Milliye Encümeni tarafından bilinçsizce söylendiğini, ancak bu söylemden hareketle milli egemenlik ile “saltanat-ı ferdiye” arasında bir anlaşma olduğu anlamı çıkabileceğini vurgulamaktaydı.⁴⁵⁸

Bütçe müzakerelerinde üzerinde önemle durulan konulardan biri Hilâfet makamı için bütçeden ayrılan paranın doğru olup olmadığı idi.⁴⁵⁹ Halife Abdülmecit'in kendisine verilen ödeneği yetersiz gördüğü ve arttırılması gerektiği talebi de tartışılan konular arasındaydı.⁴⁶⁰ Bu isteğe cevaben Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'in⁴⁶¹ yaptığı konuşması sonrası hanedan ve halifeliğin bütçesinden 100.000 lira

⁴⁵⁷ 1889'da Manisa'da doğdu. Babası, Manisa'nın tanınmış Karaosmanoğlu Ailesi'ne mensup Abdülkadir Bey, annesi İkbâl Hanım'dır. Babası, 1833'te Kavalalı İbrahim Paşa'nın Manisa'yı işgali sırasında ona yakınlık göstermiş ve onun Mısır'daki konağına yerleşmişti. Ailesi, Mısırlı İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine Türkiye'ye gelince, ilköğrenimini Manisa'da Fevziye Mekteb-i İptidaisi'nde tamamladı. 1903'te İzmir İdadisi'ne girdi. 1908'de ailesi ile birlikte İstanbul'a döndü ve Balkan Savaşı'na kadar burada yaşadı. Bu arada İstanbul Hukuk Mektebi'ne girdi; ancak üçüncü sınıftan terk etti. Almanca ve Fransızca bilen Yakup Kadri Bey'in yaptığı görevler şunlardı: Gazetecilik, yazarlık, “İkdam” gazetesi Başyazarlığı. Ayrıca TBMM II., III. Dönem Mardin, IV. ve XII Dönem Manisa Milletvekilliği, Kurucu Meclis Millî Birlik Komitesi Temsilciliği (6 Ocak 1961 – 15 Ekim 1961) de yaptı. Millî Mücadele'den itibaren Atatürk'ün yakın arkadaşları arasında yer alan Yakup Kadri Bey'in eserlerinden bazıları; “Nur Baba, Kiralık Konak” ve “Yaban” idi. 1974'te Ankara'da öldü. (TBMM Albümü (1920 - 2010), I, s.113)

⁴⁵⁸ Yakup Kadri, “Meclis ve Hanedan Bütçesi”, **Akşam**, (6 Şubat 1924), s.1.

⁴⁵⁹ Nahit Yüksel, “Cumhuriyet'in “İlk” Bütçesi: Coşku, Gurur ve Kaygı”, **Maliye Dergisi**, 159, (Temmuz-Aralık 2010), s.300.

⁴⁶⁰ Bu isteğin yanlış olduğunu ifade eden ve itiraz edenlerden birisi de Yusuf Akçura idi. O, Abdülmecit'in bu isteğinin kanuna aykırı olduğunu şöyle dile getirmekteydi: “...Kanunun bilmem kaçınıcı babının 24, 25. Fasılları yani Hanedan-ı Hilafet'e tahsisat vermek fasılları tamamen esasatımıza, firkamızın esasına, Cumhuriyetimizin temeline mugayyir şeyler”. (TBMMZC, II/6, s.346)

⁴⁶¹ Mustafa Abdülhalik Renda, 1881'de Renda'da Arslan Efendi ile Nafia Hanım'ın oğlu olarak Yanya'da doğdu. 1903'te Mülkiye Mektebi'den yüksek derece ile mezun oldu. Fransızca, İngilizce, Rumca ve Bulgarca bilen Mustafa Bey'in yaptığı görevler şunlardı: Fransızca öğretmenliği, Vali, Kaymakamlık, Mutasarrıflık, TBMM II., III., IV., V., VI., VII. ve VIII. Dönemlerde Çankırı Milletvekili, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, Maliye Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı. (TBMM Albümü (1920 -

kesinti yapıldı. Böylece Halife bütçesi 331.000 liraya düşürüldü.⁴⁶² Bu Halife için dolaylı yoldan bir gönderme idi.

Mustafa Kemal Paşa da 1 Mart 1924'te Meclisi açış konuşmasında İslam dininin yüzyıllardan beri bir siyaset aracı olarak kullanıldığından, bu nedenle de İslam'ın bulunduğu bu kötü durumdan kurtarılması gerektiğini belirtmekteydi. Ona göre İslam yüceltilmeli, dini inançlar ve vicdan değerleri siyasete alet edilmemeliydi. Böylece İslam dininin gerçek yüceliği de belirebilirdi.⁴⁶³ Bu konuşma gazetelerde çeşitli değerlendirmelerin yapılmasına neden oldu.

"İkdam" gazetesi 2 Mart 1924 tarihli nüshasında yayımlanan "Yeni Devrin Yeni Başlangıcında" başlıklı haber yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından hareketle "kapanan bir devir, açılan yeni bir ufuk" değerlendirmesi yapılmaktaydı.⁴⁶⁴ Aynı tarihli "Tanin" gazetesinde ise durum bundan farklı değildi. Hüseyin Cahit Bey "Gazi Paşa'nın Nutku" başlıklı yazısında Hilafet'in bir gün sonra kaldırılacağına dair telgraf aldığını ve bunun gerçekleşmesi halinde memnuniyet duyacağını belirtmekteydi. Daha önceki yazılarında hilafet taraftarı olan Hüseyin Cahit Bey bu yazısında halifenin ve Hilafet makamının savunuculuğunu yapmadığı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Aksine Mustafa Kemal Paşa'ya yapılacak bu inkılâptan dolayı O'nu bir gün önceden tebrik etmekteydi. Hüseyin Cahit Bey Hilafet'in Cumhurbaşkanlığı ya da TBMM'nin nezdinde toplanmasına da karşı olduğunu vurgulamaktaydı. Ona göre Hilafet makamı tamamen kaldırılmalıydı.⁴⁶⁵

2 Mart 1924'te toplanan Halk Partisi Grubu'nda yapılan görüşmeler sonucu, Hilâfet, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ve Harbiye Nezareti kaldırılacak ve eğitim-öğretim birleştirilecekti. Ancak bunu gerçekleştirmek için kanunlar hükümet tasarısı ile değil, milletvekillerinin önerisi ile Meclis'e sunulacaktı.⁴⁶⁶ Bu doğrultuda 3 Mart 1924'te, Urfa Milletvekili Saffet (Yetkin) Bey⁴⁶⁷ ve elli üç arkadaşı tarafından on üç maddeden

2010), I, s.143; Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)**, III, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s.973-974).

⁴⁶² S. Akgün, **Halifelğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, s.164.

⁴⁶³ Ramazan Boyacıoğlu, "Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri", **ATAM**, XIII/37, Ankara, (Mart-1997), s.130.

⁴⁶⁴ **İkdam**, 2 Mart 1924.

⁴⁶⁵ Hüseyin Cahit, "Gazi Paşa'nın Nutku", **Tanin**, (2 Mart 1924), s.1.

⁴⁶⁶ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s.56.

⁴⁶⁷ Şeyh Saffet Efendi olarak tanınmaktadır. 1866'da Urfa'da doğdu. Babası Kadiri ve Halveti şeyhi olan Mustafa Saffet Efendi, El Ezher Üniversitesi mezunudur. II. Meşrutiyet sonrasında üç dönem Urfa Mebusluğu yaptı. 1922'de Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine getirildiyse de kurumun Ekim 1922'de kapanması üzerine II. Dönem TBMM seçimlerine katılncaya kadar Urfa Halveti Dergâhı Postnişinliği'nde bulundu. 1923 seçimlerinde Urfa'dan milletvekili seçildi. Umûr-ı Diyâniyye, İrşâd, Şer'iyye ve Evkaf, Nizamnâme-i Dâhilî, Umûr-ı Tasarrufiyye, Diyanet ve Evkaf ve Me'mûrîn Encümen-i

oluşan bir kanun teklifi hazırlandı. Hilâfet'in kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye dışına çıkarılmasına yönelik teklifin gerekçesinde, Hilafet makamından dolayı Türkiye'de iç ve dış politikada ikiliğin ortaya çıktığı⁴⁶⁸ ve "*Hanedanın Hilâfet kisvesi altında*" Türkiye için tehlike arz ettiği şöyle belirtilmekteydi: "*Bu hanedanın Türk Milletiyle münasebattar olan her vaziyet ve kuvveti mevcudiyet-i milliyemiz için mahzû tehlikedir*". Bu kanunun kabulünden itibaren on gün içerisinde hanedan mensubu olan kişiler Türkiye dışında çıkmak zorundaydı. Ayrıca hanedan mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından da çıkarılmaktaydı. Hanedana ait olan saraydaki değerli eşyalar da millete "*intikal*" edecekti.⁴⁶⁹

3 Mart 1924'te Fethi (Okyar) Başkanlığı'nda açılan Meclis oturumunda üç kanun tasarısı sunuldu: 1- Şeriyye ve Evkâf, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına yönelik kanun, 2- Tevhid-i Tedrisat hakkında kanun 3- Hilâfetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Haricine Çıkarılmasına Dair kanun. Kanunlarla ilgili yapılan tartışmalarda özellikle hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmasıyla ilgili görüş ayrılıkları ortaya çıktı.⁴⁷⁰

Hilafet'in kaldırılması kararı İzmir'de alındı. Bu karar sadece Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmedi. Yeni kurulan devletin üst kademesinin de ortak kararıydı. TBMM'de görüşüldü ve karara bağlandı. Böylece Laik devlet düzenine geçişin önü açıldı. Konu TBMM'nin gündemine gelince yaşanan gelişmeler şöyleydi:

1- TBMM'de Kabul Edilen Kanunlar ve Yapılan Tartışmalar

Meclis'te önce Siirt Milletvekili Halil Hulki (Aydın) Bey ve elli yedi arkadaşının imzasını taşıyan "*Şeriyye ve Evkâf, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Yönelik Kanun*" 3 Mart'ta görüşüldü ve bazı küçük değişikliklerle kabul edildi. Buna göre vakıfların yönetimi bir Vakıflar Genel Müdürlüğü kurularak Başbakanlığa bağlanıyordu. Ayrıca Başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Başkanlığı da kurulacaktı.⁴⁷¹ Amacı; "*İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları*

Mahsûsu heyetlerinde görev aldı. 3 Mart 1924'te elli üç arkadaşıyla birlikte Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılması için kanun teklifi verdi. II. Dönem TBMM seçimlerinde meclis dışı kalan Mustafa Saffet Efendi 1950'de öldü. Oğlu Türk bilim adamı Suut Kemal Yetkin'dir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/yetkin-mustafa-saffet/> E.T: 02.01.2021)

⁴⁶⁸ Volkan Aksoy, "*Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması*", **History Studies**, X, S.8, Kasım-2018, s.11.

⁴⁶⁹ TBMMZC, II/7, s.27-28.

⁴⁷⁰ TBMMZC, II/7, s.31.

⁴⁷¹ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s.57; TBMMZC, II/7, s.22-23.

idare etmek” idi.⁴⁷² Diğer kanun ise Manisa Milletvekili Vâsıf (Çınar) Bey ve elli yedi arkadaşının “*Tevhid-i Tedrisat Hakkındaki Kanun*” teklifiydi. Bu kanun da görüşülüp kabul edildi. Böylece eğitim-öğretim Maarif Vekâleti’nce tek bir elden yürütülecekti. Türkiye’de bulunan bütün eğitim kurumları bu vekâlete bağlandı.⁴⁷³ Sıra Urfa Milletvekili Saffet Bey ve elli üç arkadaşının Meclis’e sunduğu 431 sayılı “*Hilâfetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Haricine Çıkarılmasına Dair Kanunu*”nun görüşülmesine geldi.⁴⁷⁴ Bu kanuna ilk karşı çıkan kişi Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) olmuştu. Zeki Bey Hilafet’in kaldırmanın zamansız olacağını, kendisinin İslam birliği taraftarı olduğunu ve bunu gerçekleştirmenin batılı devletlerin lehine olacağını şu cümleleriyle belirtmekteydi: “...memleketimin siyaseti dâhiliye ve hariciyesi namına hilâfetin ilgasını kabul ederek bugünkü vaziyet dâhilinde bu müthiş kuvveti düşmanların veyahut diğer hükümetlerin kucağına atmayalım”.⁴⁷⁵ Zeki Bey Osmanlı Hanedanı’nın İstanbul’dan alınıp Ankara-Etlük’te bir yerde oturtulabileceğini, kendisinin Padişah ailesini değil, ülkenin politik durumunu düşündüğünü, Sultanlığa değil kişilere düşman olduğunu, bu nedenle de Hilafet’i kaldırmanın uygun olmadığını belirtmekteydi. Bu sözlere karşılık olarak Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey ise Zeki Bey’in İstanbul’da ve Vahdettin’in sarayına gidip geldiğini iddia etmekte; Kozan Milletvekili Ali Said (Ursavaş) ise Zeki Bey’e “*seni damat yapalım*” şeklinde bir teklifte bulunmaktaydı.⁴⁷⁶

Kanun teklifini yapanlardan Saffet (Yetkin), Vasıf (Çınar), Tunalı Hilmi, Rize Milletvekili Ekrem (Rize) ve Afyon Milletvekili İzzet Ulvi (Aykurt) ise geçmişte saygı duyulan bu kurumun devlet için zararlı bir hale geldiğini ve Meclis kürsüsünde halifelüğün kaldırılmasından yana olmayanları görmelerinden ötürü şaşkınlıklarını dile

⁴⁷² diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1 / E.T: 16.04.2021.

⁴⁷³ TBMMZC, II/7, s.24-27.

⁴⁷⁴ On üç Maddeden oluşan kanun maddelerine göre; Halife görevinden alınarak, Hilafet de Hükümet ve Cumhuriyet’in “*mana ve mefhumunda*” var olduğu için kaldırıldı. Bütün hanedan mensupları on gün içerisinde Türkiye’den gitmek zorunda olmakla birlikte Türkiye’ye “*ebediyen*” girmeleri de yasaklanmakta ve Türk vatandaşlık hakları da kaldırılmaktaydı. Hanedan mensupları Türkiye sınırları içerisinde taşınmaz mal elde edemeyeceklerdi. Bu kişiler taşınmaz mallarını bir yıl içerisinde hükümetin bilgisi ve onayı ile elden çıkarmak zorundaydı. Hanedan üyelerine yol giderlerine karşılık olmak üzere bir defaya mahsus para ödenecekti. Osmanlı İmparatorluğu’nda Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya bağlı olan gayrimenkulleri; saraylar ve köşkler ile taşınabilir eşyalar da millete intikal etmekteydi. (BCA, 51.0.0.0.2.12.7).

⁴⁷⁵ TBMMZC, II/7, s.31.

⁴⁷⁶ TBMM’de yapılan tartışmalar sonrası adı geçen kanunun kabul edilmesiyle hanedan mensuplarının sınır dışına ihracı ve onlardan kalan mal ve binaların korunması için Dâhiliye Vekâleti’ne 30.000 lira avans verildi. (BCA, 30.18.1.1.9.15.8); Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.17-19; Ali Satan, **Halifelüğün Kaldırılması**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008, s.217.

getirmişlerdi.⁴⁷⁷ Vâsıf Bey Cumhuriyet'i ilan eden bir milletin en yüksek görevinin kendi vatani, kendi varlığı için tehlike yaratabilecek ikiliklere meydan vermemesi gerektiğini ve Millet'in refahı için, Sultanlık benzeri bütün kuruluşların kaldırılmasını vurgulamaktaydı.⁴⁷⁸

Dönemin Adliye Vekili ve İzmir Milletvekili Seyyid Bey⁴⁷⁹ konu ile ilgili dikkate değer bir konuşma yaptı.⁴⁸⁰ O, Hilafet'in kaldırılmasının İslam tarihi açısından önemli bir inkılâp olduğunu, halifelik sorununun bir din sorunu olmaktan çok, bir dünya sorunu haline geldiğini ve konunun inançla bir ilgisinin olmadığını belirtmekteydi. Bu sorun tamamen millete ait genel hukuk ile ilgili bir meseleydi. Ayrıca bu makam ile kast edilenin Hükümet olduğunu, Kuran-ı Kerim'de "*meşveret*"in yani bir danışma heyetinin varlığından bahsedildiğini, devlet işlerinin halkın kendi aralarındaki danışma yolu ile yapılabileceğini ve bu yöntemin medeni ülkelerde de uygulandığını vurguladı. Çünkü Hilafet'te amaç adaletli hükümet kurmaktır. Kuran-ı Kerim bunu yapabilmeyi yolunu göstermekteydi. Ayrıca devlet idaresinde milletin birbirine danışması esası da Kuran-ı Kerim'de emredilmekteydi.⁴⁸¹

Belirtilen nedenlerden dolayı Seyyid Bey; "*Zannolunuyor ki biz Hilâfet'i lâğvedersek Mısır'da, Hindistan'da ve diğer İslâm memleketlerinde pek fena tesir yapacak. Bu bence pek boş fikirdir. Emin olun efendiler, bunun âlem-i İslâm'da hiçbir tesiri olamaz*" açıklamasını yaparak Hilafet kurumunun mevcut durumunu tek bir cümle özetledi.⁴⁸²

Seyyid Bey Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'daki Halife'nin "*Kutsal Savaşa Çağırma Buyruğu*"na hiç bir İslam ülkesinin katılmadığını ve Şeyhülislam'ın Malta'da tutsak olduğunda hiç bir İslam ülkesinin yardım etmediğini belirtti. Buna karşılık işgal edilen Osmanlı topraklarının İngiltere'ye bağlı Hint Müslüman birliklerinden oluştuğunu, Müslümanların birbirlerine yardım etmesi için de bir halifenin varlığına

⁴⁷⁷ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s.58.

⁴⁷⁸ **TBMMZC**, II/7, s.37.

⁴⁷⁹ 1873'te Abdullah Takîyüddin Bey ve İsmet Hanım'ın oğlu olarak İzmir'de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Akademisyen, hukukçu, siyasetçi ve yazar kimlikleriyle tanınan Mehmed Seyyid Bey, Osmanlı Meclis-i Mebusan I. II. ve III. Dönem İzmir, TBMM II. Dönem İzmir Milletvekili ve Adalet Bakanı görevlerinde bulundu. 1925'te İstanbul'da öldü. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.102).

⁴⁸⁰ Hilafet'in kaldırılmasında Seyyid Bey'in bu konuşması etkili oldu. Bu konuşma "*Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi*" adıyla 1924'te kitap haline getirildi. (Seyyid Bey, **Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi**, TBMM Matbaası, Ankara, 1924.)

⁴⁸¹ **TBMMZC**, II/7, s.43-49; M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi...**, s.21-22.

⁴⁸² Cengiz Çetintaş, **Cumhuriyet'in Birinci Yılı 1924**, TBMM Tutanakları Yıllığı: 5, Eskişehir, 2020, s.251.

gerek olmadığını da vurguladı.⁴⁸³ Bu yardım sırf bir kimsenin Halife adı ile bir makamda oturmasından ötürü yapılmamalıydı. Çünkü İslamiyet'te ruhaniyete ya da buna dayanan bir hükümet sistemi de yoktu. İslamiyet'te bir tek kutsal kavram vardı: o da Hak ve hakikat kavramı idi. Peygamber bile “*Allah'ım! Benim mezarımı, tapılır put yapma*” diye dua etmişken, İslamiyet Halife adı ile birinin bütün insanların başında bulunarak, tapınılacak kadar kutsal sayılmasını kabul edemezdi.⁴⁸⁴

Başbakan İsmet Bey de yasa önerisini destekleyen açıklamalarından sonra maddelerin oylanmasına geçildi. İkinci madde görüşülürken Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı (İçöz) Bey⁴⁸⁵ bütün hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılmasının gerekli olduğunu şu nedene bağlıyordu: “...Onlarda acı, bizde de bu acı baki kaldıkça imtizaca imkân yoktur. Bugün olmazsa yarın behemehâl bir Hilâfet Ordusu teşkil edecektir... Bunların en büyüğü, en ufağına kadar memleketten gitmesine taraftarım”. Trabzon Milletvekili Muhtar (Cilli) Bey de sadece hanedan mensuplarından kadınların yurt dışına çıkarılmamasını teklif etti. Buna karşılık Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey ise kadınların Türkiye’de kalmasının ileride kötü sonuçları beraberinde getireceğini savundu. Muhtar Bey’in teklifi oylanarak reddedildi.⁴⁸⁶

Meclis Başkanı Fethi Bey’in kanun teklifinin tümünü oylaması ile 431 sayılı kanun, on üç madde olarak düzenlendi ve kabul edildi. Hilâfet’in aslında Hükümet ve Cumhuriyet kavramlarının içinde olduğuna ve halifelik makamının kaldırıldığına şöyle işaret edilmekteydi: “*Halife hal’edilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumlarında mündemiç olduğundan Hilâfet makamı mülgadır*”.⁴⁸⁷ Meclis’te

⁴⁸³ M. Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*..., s.23.

⁴⁸⁴ F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi II. Dönem*..., I, s.328.

⁴⁸⁵ 1878’de Yozgat’ta doğdu. Jandarma Çavuşu Kethüdazade Hacı Mehmet Efendi’nin ve Hatice Hanım’ın oğludur. 1898’de Mülkiye İdadisi mezunu olan Süleyman Bey, az düzeyde Fransızca bilmekteydi. Milli Mücadele’de Yozgat Ayaklanması sırasında isyanı çıkaranlara Milli Mücadele’nin amacını anlatmak için görevlendirildiyse de tutuklandı; ancak isyanın bastırılması sonucu kurtarıldı. Yaptığı görevlerden bazıları şunlardı: Sanayi Mektebi Kâtip ve Veznedarlığı, Mucur, Zir, Hacıbektaş, Salmanlı Nahiye Müdürlüğü, Halce, Koyulhisar ve Darende Kaymakamlığı, TBMM I. ve II. Dönem Bozok, III., IV., V., VI., VII.ve VIII. Dönem Yozgat Milletvekilliği. Kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. Batı Cephesi’nde Çekirdeksiz Köy ve Dogatepesi Muharebelerine katılan Süleyman Sırrı Bey evli ve üç çocuk babası idi. 1927’de TBMM’de verdiği bir önerge ile Bozok ilinin isminin merkez ilçe ile eşleşecek şekilde Yozgat ismi ile değiştirilmesini sağladı. İçöz Soyadı Atatürk tarafından 1934’te kendisine verildi. 1963’te Ankara’da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.173; F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III, s.977-978).

⁴⁸⁶ TBMMZC, II/7, s.66-67; Azmi Süslü, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi*, ATAM, Ankara, 1995, s.129; M. Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*..., s.25.

⁴⁸⁷ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*..., s.58.; Ş. Turan, “*Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı*”, TDVİA, XXXI, s.321.

bulunanlardan Antalya Milletvekili Rasih Kaplan (Atılğan) Bey⁴⁸⁸ seyahat ettiği İslam ülkelerindeki toplulukların Mustafa Kemal Paşa'nın Halife olmasını istediklerini ifade ederek halifelik teklifinde bulunmuş, Mustafa Kemal Paşa ise karşılığı vermiştir: “*Zatı âliniz ulemayı dindensiniz! Halifenin reis-i devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında, kralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana isal ettiğiniz arzu ve tekliflerini ben, nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna, o tebaanın, metbuları razı olur mu?! Halifenin emir ve nehyi ifa olunur. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi infaza muktedir midirler? Binaenaleyh mevzuu, medlûlü olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?... Efendiler, açık ve kat’î söylemeliyim ki, ehli İslamı bir halife heyulâsile hâlâ işgal ve iğfal gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehli İslam’ın ve bilhassa Türkiye’nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna rapt-ı hayal eylemek de, ancak ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir*”.⁴⁸⁹

Hilafet’in kaldırılması Meclis görüşmeleri sırasında çok büyük tepkilere neden olmadı. Hatta bu teklifi yapanlar arasında tarikat şeyhleri de bulunuyordu. Sadece bazı gelenekçi milletvekilleri Hilafet’in kaldırılmasına tepki gösterdi. Hilafet’in tarihsel süreçte yaşanan olaylar üzerinde bir tesirinin olmadığı ve günün ihtiyaçlarına da karşılık veremediği dile getirilerek kaldırılmasına yönelik ortak karar kabul edildi. Hilafet’in kaldırılması basında olumlu değerlendirmeleri de beraberinde getirecekti.

2- Basındaki Değerlendirmeler

“*Tanin*” gazetesinin 3 Mart 1924 tarihli nüshasında Hüseyin Cahit Bey’in “*Asıl İnkılâp*” başlıklı yazısı dikkate değerdi. Meclis tarafından Türk milleti nezdinde gerçek bir yenilik yapıldığı ve bunun “*hakiki bir inkılâp*” olduğu belirtilmekteydi. Hüseyin Cahit Bey gerçek bir inkılâbın sürekli ve kalıcı hale getirilmesinin yöntemini şu ifadeleriyle dile getirmekteydi: “*...Yalnız şeklin değişmesine inhisar eden bu inkılâp*

⁴⁸⁸ 1883’te Akseki’de doğdu. Hoca Rasih Efendi olarak da tanınmaktadır. Babası Akseki Müftüsü ve Belediye Başkanı Mehmet Tahir Efendi, annesi Tevhide Hanım’dır. Konya Ziyaiye ve İrfaniye medreselerini tamamladıktan sonra Kahire Camiü'l-Ezher ve Kahire Dâru'l Fünun'da sosyoloji ve edebiyat öğrenimi gördü. İleri düzeyde Arapça bilen Rasih Bey’in yaptığı görevler şunlardı: 1911’de İttihat ve Terakki Fırkası üyesi olarak Konya İl Meclisi Antalya Üyeliği, Akseki Maarif Encümeni Başkanlığı, Antalya Liva Daimi Encümeni Üyeliği, TBMM I., II., III., IV., V., VI.ve VIII. Dönem Antalya, VII. Dönem Kahramanmaraş Milletvekilliği, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyeliği. İnkılâpların gerçekleştirilmesi sürecinde tereddütte olan milletvekillerinin ikna edilmesinde etkili oldu. 1952’de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.11; <https://www.aydinlik.com.tr/haber/rasih-kaplan-atilgan-kimdir-351753/> E.T: 17.04.2021).

⁴⁸⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.824-826.

*pek sathi ve süreksiz olur. Bir milletin istikameti, düstur hareketi, zihniyet ve gayesi değişirse, asıl o zaman bir inkılâp hakiki vukua gelmiş denilebilir”.*⁴⁹⁰

Hüseyin Cahit Bey Türk milletinin askeri dehasının hiçbir zaman inkâr edilemeyeceğini de belirtmekteydi. Ayrıca Avrupalıların da bu yönde şüphelerinin olmadığını vurgulamaktaydı. Ancak Türkler Avrupalılarca sosyal ve siyasi alanlarda “geri kalmış” olarak değerlendiriliyordu. Hilafet’in kaldırılması ihtimalini Avrupalı devletler de düşünememişti. Hüseyin Cahit Bey bu inkılâp ile Türkiye’de artık dine dayalı bir yönetimin olmadığını ve devlet idaresindeki “*aslî esâsâtın*” kabul edildiğini belirtmekteydi. Ayrıca Avrupa ve Türkiye arasında da nitelik bakımından bir farkın olmadığı, sadece nicelik farkının bulunduğunu ifade etmekteydi. Halifeliğin kaldırılmasıyla da “*Şark ile Garbın arasındaki derin uçurum*” doldurulmuş oluyordu. Bundan sonra medeniyet yolunda ilerlemek isterken, Türklerin önünde engel olabilecek hiçbir şey kalmamıştı. Hüseyin Cahit Bey’e göre yapılması gereken tek bir şey daha vardı. Bu da inkılâbın sürekliliğini uygun kadrolarla devam ettirmek idi. O, bu düşüncesini de şöyle dile getirmekteydi: “...*Bütün mesele bu esâsâtı tatbikte, bu ıslahatı icrada kabiliyet ve iktidar sahibi olmaktadır... Memleketi her hususta yenileştirmek için bu kadar takdire şayan ve teşekkür bir azim eseri gösterildiği sırada bu ufak düşüncelerin bertaraf edilerek yapılan inkılâbın ruhunu bihakkın idrak edecek ve icap eden ıslahatı her bir fikri ile ve bir Avrupalı kafasıyla tatbik eyleyecek zatlardan mürekkep bir kabine teşkil edilmesi pek çok şayan-ı temennidir”.*⁴⁹¹

3 Mart 1924 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde “*Dün Fırka’da Hilafet, Şer’iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Vekâletlerinin ilgası tahrir eyledi*” başlıklı haber yazısıyla halifeliğin kaldırıldığı vurgulanmaktaydı. Gazetede İstanbul gazetelerinin konuyla ilgili neler yazdığı hakkında da bilgi verilmekteydi.⁴⁹² “*Vakit*” gazetesinde ise bu gelişme şöyle değerlendirilmekteydi: “*Saltanat an’aneleri içinde yaşamış bir hanedana uzun tecrübelerden sonra itimat edilememektedir... Hilafet, emanet-i mübarekeyi muhafaza eden orduların sahibine aittir ve emanet-i mübareke Türk ordularının muhafazasında kaldıkça bu unvanı Türklerin elinden almak kabil değildir”.*⁴⁹³ 4 Mart tarihli “*Tanin*” gazetesinde Hüseyin Cahit Bey tarafından

⁴⁹⁰ Hüseyin Cahit, “*Asıl İnkılâp*”, *Tanin*, (3 Mart 1924), s.1.

⁴⁹¹ Hüseyin Cahit, “*Asıl İnkılâp*”, s.1.

⁴⁹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1924.

⁴⁹³ *Vakit*, 4 Mart 1924.

yayımlanan “*Son Haberler Karşısında*” başlıklı köşe yazısında halifeliğin kaldırılması “*Osmanlı Devleti’nin kesin olarak tasfiyesi*” olarak nitelendirilmekteydi.⁴⁹⁴

4 Mart 1924 tarihli “*Vatan*” gazetesi Hilafet’in kaldırıldığı haberini attığı büyük manşet ile okuyucuya duyurmaktaydı: “*Büyük Millet Meclisi dün gürültülü bir müzakereden sonra Hilafet’in, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin ilgası ve tedrisatın tevhidi hakkındaki kanunları aynen kabul etmiştir. İki celse arasında Halk Fırkası bir içtima akdetmiş, Paşa bu içtimada bulunarak hanedanın kadın azasıyla damatların ve sultanzâdelerin hudud haricine çıkarılmaktan istisna edilmelerini teklif etmiştir. Fırka hararetli müzakerat neticesinde teklifi kabul etmemiştir*”.⁴⁹⁵ Aynı tarihli gazetede Halife Abdülmecid’in Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği iki telgrafa da yer verilmekteydi. Telgraflarda Abdülmecid Efendi tarafından Osmanlı Hanedanı’nın dört asırdan beri Hilafet makamını devam ettirdiğini ve Meclis tarafından verilecek ilga kararının yapılmaması gerektiği ifade edilmekteydi.⁴⁹⁶

Kanun, yurt dışına çıkarılacak olan hanedan mensupları için on günlük bir hazırlık süreci vermişti. Erkek hanedan mensupları iki gün, kadınlar ise bir hafta içerisinde ülke dışına çıkarılacaktı.⁴⁹⁷ Bu süreç Abdülmecid Efendi’yi kapsamıyordu. Çünkü karar alındıktan hemen sonra Abdülmecid yurt dışına çıkarıldı. Meclis’in aldığı sürgün kararı ise İstanbul Valisi Ali Haydar (Yuluğ) Bey⁴⁹⁸ ve Polis Müdürü Saadettin Bey tarafından Abdülmecid’e iletildi.⁴⁹⁹ Abdülmecid Efendi bu kararı tanımadığını dile getirirse de 5 Mart tarihli “*Vatan*” gazetesinde yayımlanan haberde kendisinin sadece devlet ve milletin mutluluğunu istediğini belirten konuşmasına yer verilmekteydi: ...*Mecid Efendi, Hilafet’in ilgası haberi şayia olduğu günden beri ekser geceleri uyuyamamakta ve mahdumu ve bazı mukarrebini ile beraber vaktini sarayın üst katındaki kütüphanede geçirmekte idi. Seccadeci başı Şükrü Bey’in delâletiyle Vali*

⁴⁹⁴ Hüseyin Cahit, “*Son Haberler Karşısında*”, **Tanin**, (4 Mart 1924), s.1.

⁴⁹⁵ **Vatan**, 4 Mart 1924; Falih Rıfkı (Atay) Bey ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını “*Çankaya*” adlı eserinde şöyle dile getirmektedir: “*Mustafa Kemal damat ve sultanların memlekette kalabileceği hakkında bir tahrir vermiş olsaydı, belki de devrime hıyanet etmekle suçlanacaktı. Devrimci Meclis çoğunluğu hiçbir taviz vermemekte ısrar eder görünüşü ibret verici idi. Halife ve bütün hanedanı o gece Türkiye topraklarını terk ettiler*”. (Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, IV, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.56)

⁴⁹⁶ **Vatan**, 4 Mart 1924.

⁴⁹⁷ **Tanin**, 5 Mart 1924.

⁴⁹⁸ İzmir Gümrüğü memurlarından Mustafa Naili Bey’in oğlu olan Ali Haydar Bey, 1879’da İzmir’de doğdu. Mekteb-i İdadi ve Mülkiye mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı; kaymakamlık, 1912 seçimlerinde Muğla Mebusu, Mülkiye Müfettişliği, Muhacirin ve Aşair İdaresi Muavinliği, Mutasarrıflık, Vali, Şehremini. Osmanlı Hanedanı’nın yurtdışına çıkarılması sırasında kanunun uygulanması görevini yürüttü. Esad Bey’den sonra İstanbul’un ikinci valisi olan Ali Haydar Bey, İstanbul itfaiyesi kurucularındandır. 1937’de öldü. (N. Şentürk, **İstanbul Valileri**, s.79)

⁴⁹⁹ S. Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, s.199.

*Haydar ve Polis Müdürü Sadettin Beyler, Abdülmecit Efendi'nin nezdine dahil olarak Büyük Millet Meclisi'nin kararını ve hemen Hudut haricine çıkarılmaları lazım geldiği hakkında telakki ettikleri emri kendisine tebliğ etmişlerdir. Abdülmecid Efendi bu kararı kemâl-i sükûnetle karşılamış ve Hükümet'in kararına ittiba' edeceğini söyleyerek demiştir ki: Ben esasen devlet ve milletin saadetinden başka bir şey düşünemiyorum. Bugün de buna dua ediyorum. Ben giderim Devlet ve memleket mesut ve bahtiyar olsun".*⁵⁰⁰

5 Mart 1924 tarihli “*Vatan*” gazetesi “*Sabık Halife Abdülmecid Efendi dün akşam Simplon Ekspres katarı ile İsviçre'nin merkezi olan Bern şehrine müteveccihen hareket etmiştir. Hükümet Abdülmecid Efendiye yol masrafından başka 10.000 lira avans vermiştir*” manşeti altında bütün yolculuk ayrıntılarını okuyucuya aktarmaktaydı. Abdülmecid, oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, çocuklarının hocası Salih Keramet Nigâr, iki kadın efendi, özel kâatibi Hüseyin Nakip ve doktoru Selahaddin Bey'in İsviçre'ye sevki için Maliye Vekâleti tarafından 10.000 lira tahsis edildi. Özel otomobillerle ve üç kamyon eşya ile Polis Müdürü Saadettin Bey'in takibi eşliğinde Çatalca Tren İstasyonu'na getirilerek⁵⁰¹, 4 Mart 1924'te Simplon Ekspresi ile yola çıkarıldılar. Vali Ali Haydar Bey Abdülmecid'e 2000 Sterlin de para verdi. Toplamda 335.000 lira para tahsis edildi. İsviçre'nin Lemman Gölü kenarındaki Territel Kasabası'ndaki Büyük Alp Oteli'nde Abdülmecid ve ailesi için yer ayırt edildi.⁵⁰²

Mustafa Kemal Paşa'nın yaşanan gelişmeler karşısında yaptığı bir basın toplantısı ile yapılan inkılâp hakkında kamuoyunu bilgilendirmeye çalıştığı 5 Mart 1924 tarihli “*Vatan*” gazetesinin verdiği haberle desteklenmekteydi. “*Reis-i Cumhur Hazretleri Gazetecileri Kabul Etti*” başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın şu ifadelerine yer verilmekteydi: “*Son günlerde Meclis'çe ittihaz olunan mukarrerat, milletçe tabii ve hakikî bir surette zaten arzu edilmekte olan hususattır. Bunları fevkalâde olarak telâkkiye mahal yoktur. Millet bunları lisan-ı halile ve tabii bir tarzda istiyordu. Hakikî halâs ve selâmete karar vermiş olan bir millettten de başka türlü temayüle intizar edilemezdi. Bu mukarrerat millet ve memleket için herhalde çok hayırlıdır ve pek az zamanda bütün bu iyilikler tebarüz edecektir*”. Aynı haberin

⁵⁰⁰ *Vatan*, 5 Mart 1924.

⁵⁰¹ *Vatan*, 5 Mart 1924.

⁵⁰² Cevdet Küçük, “*Abdülmecid Efendi*”, TDVİA, I, İstanbul, 1988, s.264.

devamında Başbakan İsmet Bey ile yapılan bir mülakata da yer verilmekteydi. İsmet Bey de Meclis'in memleketin istediği tarzda bir ıslahat yaptığını vurgulamaktaydı.⁵⁰³

6 Mart tarihli “Vatan”da ise Ahmed Emin (Yalman) Bey tarafından yazılan “*Liberal Program İkmal Edilmiştir*” başlıklı köşe yazısında hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılmalarının nedeni şöyle belirtilmekteydi: “...dâhilde tahrikkar dedi-kodu ve su-i teveffüh ihtimallerini asgari dereceye indirmek için hanedan makamında bulunan bazı zevatın gönlünü kırmak, kendilerini vatanda ikamet hakkından mahrum etmek lazım gelmiştir. Böyle bir mecburiyet daima acı bir şeydir.”⁵⁰⁴

Halifeliğin kaldırılması diğer İslam ve Arap ülkelerinde çok büyük bir tepkiye neden olmadı. Sadece Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi ülkelere Abdülmecid’e teselli amaçlı telgraflar gönderildi. Bu durum eski halifeye İslam ülkelerinin hiç düşünmeden kendisine yardıma bulunacağını düşündürdüysede bu gerçekleşmedi.⁵⁰⁵

Hilafet’in kaldırılması İngiltere’yi olumsuz yönde etkiledi. 9 Mart 1924 tarihli “*Vakit*” gazetesinde Mehmet Asım Bey tarafından kaleme alınan “*İngiltere’den Bir Ses*” başlıklı köşe yazısında “*The Daily Telegraph*” gazetesinin yaptığı değerlendirmeye yer veriyordu. İngiltere’nin TBMM’nin aldığı bu karara tepkili olduğunu; Hilafet’in kaldırılmasını Türk ve Müslüman dünyasının menfaatlerine aykırı bulduklarını dile getirmekteydi. Ayrıca Hilafet’in kaldırılmaması halinde İngiltere’nin nasıl bir yol izleyeceğini ise şöyle açıklıyordu: “...Eğer Türkler böyle bir karar vermemiş, İstanbul’da Türk teşkilatı hükümeti haricinde bir Hilafet makamı tanımakta devam etmiş olsalardı, onların hemdemleri Türkiye’de dâhili nifak çıkarmak için daima bir entrika zemini bulacaklar, Türk Milleti’ni birbirine düşürmek, sonra Türkler ile hariçteki Müslümanlar arasında su-i tefehhüm icat etmek için bir entrika zemininden istifade edeceklerdi”.⁵⁰⁶

Mehmet Asım Bey köşe yazısında Hilafet kavramının “*ne olduğuna*” ve “*ne olmadığına*” da bir açıklık getirmekteydi. Ona göre Hilafet bağımsız bir İslam devleti anlamına geliyorsa, Türkiye’de bu da mevcuttu. Çünkü Türkiye bağımsız bir Müslüman devletiydi. Eğer Hilafet’in anlamı Müslüman bir Türk Hükümeti olarak

⁵⁰³ **Vatan**, 5 Mart 1924.

⁵⁰⁴ Ahmed Emin, “*Liberal Program İkmal Edilmiştir*”, **Vatan**, (6 Mart 1924), s.1.

⁵⁰⁵ S. Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, s.203-206.; Abdülmecid halifeliğin yeniden canlandırılması için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. Ekim 1924’te İsviçre’den Fransa’ya geçip, Nice’e yerleşti. Bir müddet burada kalarak kendini resim çalışmalarına verdi. 1939’da Paris’e taşındı. 23 Ağustos 1944’te ölümüne kadar burada kaldı. Paris’teki camide toprağa verilmiş ve cenazesi 1954’te Medine’ye nakledilmiştir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmecid-efendi> / E.T: 16.07.2021)

⁵⁰⁶ Mehmet Asım, “*İngiltere’den Bir Ses*”, **Vakit**, (9 Mart 1924), s.1.

değerlendirilecekse, Türkiye’de yine Hilafet anlayışı vardı. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti bir Müslüman hükümetinden oluşuyordu. Diğer taraftan Hilafet “*emanet-i mübareke*”nin korunmasıyla sağlanacaksa, Yavuz Sultan Selim’e intikal etmiş olan kutsal emanetler Türkiye’de idi. Onları muhafaza eden ise Türk Ordusu ve milleti idi. Ancak Mehmet Asım Bey’e göre Hilafet Afrika, Asya ve Hindistan gibi sömürge ülkelerinde bulunan Müslümanları emir altında bulundurmak ve hükmetmek olarak değerlendirilecekse, böyle bir Hilafet’in Türkiye’de olmadığını ve olmayacağını belirtmek gerekliydi. Ayrıca dünyada bulunan üç yüz milyon kadar Müslüman’ın başında bir Halife’nin olması zorunluluğu varsa, Türkler böyle ağır bir makamın sorumluluğunu kendi üzerlerine alamayacaklarını da vurgulamaktaydı.⁵⁰⁷

Hilafet’in kaldırılmasına basının bakışı ele alındığında hükümet yanlısı gazetelerin ilerlemenin ve Cumhuriyet olgusunun tamamlanmasında Hilafet’in kaldırılmasını desteklediği ve muhalefet basınının da bu kararı kabullendiği anlaşılmaktadır. Kararın basında herhangi bir olumsuz tepki ile karşılaşmamasında en önemli etken, İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin basına verdiği gözdağı ve basında çıkmaya başlayan yeni İstiklal Mahkemeleri’nin kurularak idam kararlarının TBMM’den geçmeden uygulanıp olağanüstü yetkilere sahip olacağı yönündeki haberlerdi. Diğer taraftan halifelikten söz etmenin vatana ihanet sayılması muhalif basının olumsuz haberler yayımlamasını engelledi.⁵⁰⁸

Hilafet makamı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin rejiminin önünde önemli bir engeldi. Yapılması planlanan laik inkılâpların gerçekleşmesi için bu “*işlevsiz*” kurumun kaldırılması bir gereklilikti. Mustafa Kemal Paşa Saltanat’ın kaldırılma sürecinden itibaren Hilafet’in de kaldırılmasının kaçınılmaz olduğunu bilmekteydi. Ancak kamuoyunu bu iki inkılâba hazırlamak için Saltanat ve Hilafet birlikte değil, belli bir süreçte ve aşama aşama kaldırıldı.

⁵⁰⁷ Mehmet Asım, “İngiltere’den Bir Ses”, s.1.

⁵⁰⁸ B. Ayhan, **Atatürk ve Basın**, s.130.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- YENİ TÜRK DEVLETİNDE ANAYASA HAREKETLERİ

I- İlk Anayasanın Kabulünden Önce Çıkarılan Kanunlar

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasının akabinde yapılan toplantıda alınan 1 numaralı karar⁵⁰⁹ ile açılan Meclis tescil edilmiş ve yeni bir devletin temelleri atılmıştı.

TBMM'nin açılışından itibaren aldığı kararlar ve çıkardığı kanunlar, milleti hukuki anlamda temsil etme yetkisine sahip olduğunu göstermekteydi. Aslında bu durum TBMM'nin kendi varlığına bir dayanak bulma ihtiyacından ileri geliyordu.⁵¹⁰ 24 Nisan 1920'de Meclis'te alınan bir karar ile “*milli irade*” vatanın geleceğine egemen kılınmak istenmekte, Meclis'in üzerinde bir gücün olmadığı vurgulanmakta ve yasama ile yürütme yetkilerinin TBMM'ye ait olduğu belirtilmekteydi.⁵¹¹ Bu karar ile milleti temsil eden erk artık TBMM idi. Ayrıca Padişah ile Halife üzerinde de bir güce sahipti.⁵¹²

29 Nisan'da TBMM'nin kabul ettiği 2 numaralı kanun “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” idi. Buna göre; her türlü sözlü ve yazılı isyan ile halkı bu yönde teşvik eden, vatan haini kabul edilerek idam ile cezalandırılacaktı.⁵¹³

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan sonra üç önemli karar daha alındı. Bunlar İstanbul ile resmi haberleşmelerin kesileceği, TBMM onayı dışında kabul edilen bütün anlaşma ve sözleşmelerin geçersiz kabul edilmesiyle ilgiliydi. Alınan kararlar, Meclis'in kendini tek meşru hükümet olarak kabul ettiğini göstermekteydi. Çıkarılan kanun, karar

⁵⁰⁹ Bu karar ile TBMM'nin kuruluşu şöyle ifade edilmekteydi: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kerre intihap edilen azalarla İstanbul Meclisi Mebusa'nından iltihak eden azalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi*”. (TBMMZC, I/1, s.2)

⁵¹⁰ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi II...*, s.253.

⁵¹¹ İsmet Giritli, “*Ulusal Egemenlik ve Atatürk*”, *ATAM Dergisi*, XII/34, (Ocak-1996), s.350.

⁵¹² Önerge Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmişti ve şu esasları içermekteydi: “*Mecliste mütekâsif milli iradeyi bilfiil vatan mukadderatına hâkim tanımak esas umdedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi fevkinde bir kuvvet mevcut değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icra-i salâhiyetleri camidir. Meclisten ayrılacak bir heyet meclise vekil olarak hükümet işlerini görür. Meclis reisi bu heyetin de reisidir. Padişah ve halife altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır*”. (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.430)

⁵¹³ Kanun maddesi şöyleydi: “*Makam-ı muallâyi Hilâfet ve Saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yediecanipten tahriş ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, hain-i vatan addolunur*”. (TBMMZC, I/1, s.137); Kanunun uygulanmasına yönelik 20 Temmuz 1920'de 3 maddeden oluşan bir talimatname de yayımlandı. (BCA, 30.18.1.1.1.5.3)

ve kararnameler yeni kurulan devletin yasama ve yürütme organının TBMM olduğunun açık bir göstergesiydi.⁵¹⁴

Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yeni devlet hukuki düzlemde meşrulaştırılmaya çalışıldı. Bununla ilgili çıkarılan kanunlar ve alınan kararlar bunun en önemli göstergesiydi. Akabinde bu hukuksal sürece devam edilecekti.

II- 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'nın Kabulü

Birinci TBMM Dönemi uygulanan ve yürürlükte olan kanun, 1876'da kabul edilip 1909'da yeniden düzenlenen Kanun-i Esasi idi. Ancak yaşanan gelişmeler milli egemenliğe dayalı bir Meclis'te oluşturulacak yeni hükümetin uygulayabileceği bir anayasayı zorunlu hale getirmekteydi.⁵¹⁵

Bu amaç doğrultusunda 25 Nisan 1920'de TBMM'de gerçekleştirilen toplantıda tartışmaya açılan konu, Hükümet'in yürütme gücünü nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda belirleyeceği ile ilgiliydi. Bu sorunun çözümü hakkında üç farklı görüş ileri sürüldü: Birincisi; Mustafa Kemal Paşa tarafından teklif ettiği üzere İcra Vekilleri Heyeti'nin⁵¹⁶ TBMM tarafından seçimle belirlenmesiydi. İkinci görüş Celalettin Arif Bey'e aitti. Ona göre öncelikle geçici bir İcra Encümeni seilmeliydi. Daha sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilme yöntemi ve TBMM ile ilişkilerin nasıl belirleneceği hakkında bir kanun tasarısı hazırlaması için Layiha Encümeni oluşturulmalıydı. Diğer görüş ise Tokat Milletvekili Ali Nazım Resmor (ztelli) Bey'e⁵¹⁷ aitti. Kendisi yürütme ile ilgili her işin ait olduğu meclis komisyonları tarafından yerine getirilmesini savunmaktaydı. Görüşmeler sonunda 25 Nisan 1920 tarihli 5 sayılı kararla Kuvve-i İcraiye'nin⁵¹⁸ oluşturulmasına karar verildi. Yürütme gücünün hangi ilkelere göre

⁵¹⁴ Nadir Yurtoğlu, “Haberleşme Sektörünün nemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye’de Posta, Telgraf Ve Telefon (Ptt) Teşkilatı (1920-1960)”, **ATAM Dergisi**, XXXII/93, (Ocak-2016), s.53.

⁵¹⁵ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi III...**, s.70-71.

⁵¹⁶ Bakanlar Kurulu.

⁵¹⁷ 1867’de Erzurum’da doğdu. Mülkiye Mektebi mezunudur. Aralık 1920’de Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası’nı kurdu. Aynı zamanda Genel Başkanı’ydı. Çerkez Ethem isyanından sonra parti, Şubat 1921’de faaliyetlerini durdurdu. Ancak partisini gizli komünist parti haline getirdiği savıyla İstiklal Mahkemesi’nde yargılandı. Mayıs 1921’de dokunulmazlığı kaldırılarak on beş yıl kürek cezasına çarptırıldı. Üç ay sonra çıkarılan bir af ile beraat etti. Nisan 1922’de “Yeni Hayat” adıyla bir gazete çıkarmaya başladı ve siyasi faaliyetlerine Hükümet’ten aldığı izinle devam etti. Eylül 1922’de bu parti yeniden kapatılarak Nazım Bey de üç ay hapisle cezalandırıldı. Cezası bittikten sonra siyasi faaliyetlerine son verdi. 1935’te İstanbul’da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.59; <https://www.biyografya.com/biyografi/3775/E.T:01.01.2021>)

⁵¹⁸ Yürütme Gücü.

oluşturulacağı tartışıldı.⁵¹⁹ Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa'nın Başkanlığı'nda altı üyeden meydana gelen Muvakkat İcra Encümeni oluşturuldu. Encümen tarafından hazırlanan tasarı 1-2 Mayıs 1920'de görüşüldü. Celalettin Arif Bey meclis komisyonları tarafından yürütme işlerinin görüşülmesi konusunda icra vekillerinin karar verme sürecinde özgür olduklarını ve komisyonlara yürütmeye ilgili konularda danışabileceklerini ifade etti. Tasarının görüşülmesi sırasında Manisa Milletvekili Refik Şevket (İnce) Bey⁵²⁰ ve diğer üyeler arasında yaşanan bir tartışmada Genelkurmay Başkanı'nın çalışma alanının ne olacağı vurgulanmaktaydı. Refik Şevket Bey'e göre Genelkurmay Başkanı İcra Vekilleri Heyeti içerisinde görev yapmamalıydı; çünkü bu durum Kanun-u Esasi'ye aykırı idi. Ancak Mustafa Kemal Paşa onunla aynı görüşte değildi. Çünkü Genelkurmay Başkanı'nın İcra Vekilleri içerisinde yer alması İcra Vekilleri'nin daha da güçlenmesini sağlayacaktı. 5 Mayıs 1920'de Yürütme gücünün daha etkin olarak kullanılması amacıyla İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması akabinde “*Şerhiye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisad, Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye, Nafia, Dâhiliye, Müdafaa-i Milliye, Hariciye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye*” olmak üzere on bir bakanlık oluşturuldu.⁵²¹

Hukuk-ı Esasiye Encümeni tarafından 18 Mayıs 1920'de hazırlanan “*Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye*” tasarısı Meclis Genel Kurulu tarafından görüşülmeye başlandı; ancak 22 Mayıs 1920'de yapılan görüşmelerde reddedilmesine karar verildi. Bunun nedeni Meclis'in dört ay çalışacağı, dört ayın sonunda her seçim bölgesinden ikişer milletvekilinin katılımıyla daimi heyet oluşturulacağı ve meclisin çalışmalarına böyle devam edecek olmasıydı.⁵²² Bu durum Meclis'in toplanması ve karar alınması başta olmak üzere bazı sorunları beraberinde getirdi.⁵²³

TBMM üyeleri yalnızca yasama alanında değil, aynı zamanda yürütmede de etkindi. Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı İcra

⁵¹⁹ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.8.

⁵²⁰ Mustafa Şevket Bey ve Ümmü Gülsüm Hanım'ın oğlu olarak 1884'te Midilli'de doğdu. Selanik Hukuk Mektebi mezunudur. Fransızca bilen Refik Şevket Bey'in yaptığı görevler şunlardır: Avukatlık, Birinci Dünya Savaşı'nda 135. Alay İaşe Subaylığı, I. Dönem Saruhan ve IV. Dönem Manisa Milletvekili, TBMM V. Şube Reisi, Kastaonu İstiklal Mahkemesi Başkanı, III. İcra Vekilleri Heyeti Adliye Vekili. 1955'te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.215).

⁵²¹ TBMMZC, I/1, s.185.

⁵²² TBMMZC, I/3, s.314-316.

⁵²³ Bunların çözümü için 5 Eylül 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu kabul edildi. (E. Özbudun, **1921 Anayasası**, s.10)

Vekilleri Heyeti tarafından kullanacaktı. Parlamenter sistemin temel kuralı Meclis'in, Hükümet'i her zaman denetleyebilmesi ve düşürebilmesiydi.⁵²⁴

Diğer taraftan kurulan Hukuk-ı Esasiye Encümeni 18 Ağustos'ta TBMM'nin kuruluş ve niteliği ile ilgili bir yasa tasarısı hazırladı. Burada Meclisin tanımı yapılıyor, toplanma yöntemi hakkında bilgi veriliyor ve milletvekilliğinin memurlukla birlikte yapılamayacağı da dile getiriliyordu. Buna göre bu Meclis geçici idi. Öncelik vatan değil, padişah ve halifenin kurtarılması idi. Milletvekilleri ise sürekli ve geçici diye iki gruba ayrılıyordu. Bu sisteme göre üç yüz altmış beş üyeden yüz yirmi ikisi “sürekli” milletvekili olabilecekti. Bu da Meclis'te tartışmalara neden oldu. Çünkü sürekli milletvekili olmak Meclis içerisinde siyasi bir dengesizliği beraberinde getirebilirdi. Ayrıca bu kişilerin hangi şartlara göre belirleneceği de önemli bir sorundu. Bu nedenle 22 Ağustos'ta tasarı oybirliği ile reddedildi.⁵²⁵

TBMM'de anayasa çalışmaları devam ederken Mustafa Kemal Paşa da 13 Eylül'de Meclis'e bir tasarı sundu. 18 Eylül 1920'de Meclis gündemine alınan tasarı otuz bir maddeden oluşmaktaydı. “*Bakanlar Kurulunun Siyasal, Sosyal, Yönetimsel, Askeri Görüşlerinin Özeti ve Yönetimin Örgütlenmesi Hakkındaki Kararlarını İçeren Program*” adıyla⁵²⁶ tasarının hazırlanma sürecini Mustafa Kemal Paşa şu cümleleriyle anlatmaktaydı: “*Efendiler, bu açıklamalardan bir hafta evvel, ben de, Meclis'e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasal, toplumsal, yönetsel, askerî görüş açılarını özetleyen ve yönetim örgütleri hakkındaki kararları içeren bu program, Meclis'in 18 Eylül 1921 günkü toplantısında okundu*”.⁵²⁷

Halkçılık programını da içeren bu tasarı bir takım çelişkileri de kapsıyordu. Bunlardan birisi hem egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu ifade ederken hem de saltanat ve hilafet makamını kurtarmayı vurgulamasıydı. Ayrıca bu iki makamın kurtarılmasına kadar geçen süre içerisinde geçici bir hükümet'in kurulması gerekliliği de savunulmaktaydı. 25 Eylül 1920'de Meclis'te yapılan gizli oturumda saltanat ve halifelik ile ilgili tartışmalar devam etti. Mustafa Kemal Paşa yukarıda ifade edilen tasarının ve geçici bir hükümet kurmanın birçok sorunu da beraberinde getireceğini ifade etmekteydi.⁵²⁸

⁵²⁴ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yay., İstanbul, 1979, s.41.

⁵²⁵ TBMMZC, I/3, s.420-29; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi III...**, s.71.

⁵²⁶ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi III...**, s.71.

⁵²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.553.

⁵²⁸ Mustafa Kemal Paşa bu durumu şu cümleleriyle vurguluyordu: “*Bugün fiilen tatbik etmek üzere yaptığımız birtakım mevaddı kanuniye vardır. Bunlara buna mümasil bir ifadeyi koyunca bize sorarlar, (halifeniz nerededir? Halifeniz esir midir? Nerededir) halife ve padişahınız? Ne cevap vereceksiniz?. Esir*

25 Eylül 1920 tarihli gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa saltanat ve halifelğin gelecekteki durumunun ne olacağı konusunda ilgili yapılan görüşmelerin gereksiz olduğunu savunmaktaydı. Saltanatın millete geçmiş, padişahlığın ise artık anlamsız olduğu düşüncesini bilen ancak bunu ifade etmek istemeyen kişilere şu cümleleriyle karşılık veriyordu: “*Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclis-i Âli’nin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temîn için çalışırken; hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgûl olması mahzurludur. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menâfi-i âliye iktizasındandır. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişaha muhafaza-i merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyid etmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır*”.⁵²⁹ Konuşmasının devamında Mustafa Kemal Paşa, halifelik ve saltanat makamlarının esaret altında olduğu ve Meclis’in önceliğinin vatanın ve milletin kurtarılması gerektiğini belirtiyordu. Ona göre; bunu gerçekleştirmek için Meclis’in güçlendirilmesi zorunluydu. Bu da çıkarılacak kanunlar ve yeni bir anayasa ile gerçekleştirilebilirdi. Kendisi bu düşüncesini şu ifadeleriyle açıklamaktaydı: “...ulus ve yüce Meclis, asıl amacını unutup halifeler sorunu ile mi uğraşacak? Bugün koyacağımız kanun kuralları, varlığımız ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi’ni ve millî hükümeti güçlendirmeye yönelik anlam ve yetkiyi içermeli ve dile getirmelidir”.⁵³⁰ Yapılacak yeni Anayasa ile ilgili Biga Milletvekili Hamdi (Karaosmanoğlu) Bey⁵³¹ de söz aldı. O, konuşmasında yeni anayasanın niteliği hakkında şu değerlendirmede bulundu: “...Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun-ı Esasî makamındadır. Yani Kanun-ı Esasî mahiyetindedir. Burada bu yapacağımız Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun makamı Hilâfet ve Saltanat hakkında sâkit (suskun) ye sâmit kalmasının dâhilen fena tesirler yapacağına kailim”.⁵³²

Hukuk Komisyonu tarafından iki ay devam eden çalışmalar sonunda bazı değişiklikler yapılara tasarıya son şekli verildi. Anayasa taslağının Kanun-ı Esasi’den farklı ve yeni olduğunu vurgulamak amacıyla da yeni bir ad verildi: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.⁵³³

mi diyeceğiz? İşte ulema ve fuzelâyı kiramımız vardır. Esir olan adam padişah olamaz. Biz ötedenberi diyoruz ki, halife ve padişahımız kuvvet ve kudreti şeriyesini istimalden memnudur, hainane hareket ediyor. Binaenaleyh bu mesele ile iştigal caiz değildir”. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/1, s.136)

⁵²⁹ İlhan Arsel, **Türk Anayasa ve Hukuku**, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara, 1959, s.63.

⁵³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.553

⁵³¹ Hukuk Mektebi mezunu olan Hamdi Bey, 1886’da Isparta’da doğdu. Yaptığı görevler arasında hâkim, savcı, I. Dönem Biga Milletvekilliği ve İstiklal Mahkemesi Başkanlığı vardı. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/1, s.15).

⁵³² TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/1, s.134.

⁵³³ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi III...**, s.72.

Kanun tasarısı 27 Ekim 1920’de Meclis Başkanlığına sunuldu ve üç ay devam eden görüşmelerden sonra 20 Ocak 1921’de TBMM tarafından kabul edildi. 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 23 madde ile bir ek madde olarak düzenlendi. Dönemin olağanüstü savaş koşulları nedeniyle içerdiği madde sayısı en az olan ve en kısa süre yürürlükte kalan Anayasa olma özelliğini taşımaktadır.⁵³⁴

İlk dokuz madde hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğu, TBMM’nin oluşumu ve yetkilerini vurgularken, sonraki maddeler; İdare, Vilâyet, Kaza, Nahiye, Umumi Müfettişlik ve Madde-i Münferide başlıkları altında il, ilçe, nahiye vb. yerlerin yönetimleri ile ilgiliydi.⁵³⁵ Bu tarihten itibaren TBMM Hükümeti için hem yürürlükte olan 1876 Kanun-ı Esasi’si hem de 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu iki ayrı Anayasa olarak dikkati çekmektedir. Ancak bu ikilik kısa süre sonra değişecekti. Çünkü inkılapların daha özgür bir ortamda gerçekleştirilebilmesi için daha yenilikçi bir anayasaya ihtiyaç vardı.

III- 20 Nisan 1924 Anayasası’nın Hazırlanışı, Kabulü ve Basına Yansıyanlar

Lozan Barış Antlaşması ile birlikte yeni kurulan Türk Devleti’nin bağımsızlığının tanınmasından sonra sırasıyla önce Cumhuriyet ilan edildi.⁵³⁶ 29 Ekim 1923’te yapılan değişikliklere rağmen⁵³⁷ 1921 tarihli Anayasa’da hak ve özgürlükleri içeren bir bölüm yoktu. Ayrıca yargı gücünü düzenleyen hükümler bulunmamakla birlikte siyasal iktidarın yargı yoluyla denetlenmesi imkânından söz etmek de mümkün değildi.⁵³⁸ Bunun için Anayasa Komisyonu dışında Meclis’te bulunan milletvekili ve

⁵³⁴E. Tuncer, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-1999)**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2002, s.9.

⁵³⁵S. Kili-Ş.Gözüböyük, **Türk Anayasa Metinleri**, s.91-93.

⁵³⁶Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yay., İstanbul, 2003, s.136.

⁵³⁷364 sayılı Kanun ile TBMM 1921 Anayasası’nın 1. Maddesi’ne “*Türkiye Devleti’nin hükümet şekli Cumhuriyet’tir*” ibaresi eklendi. Anayasa’nın 10. ve 11. maddelerinde yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanlığı’nın Meclis tarafından ve Meclis üyeleri arasından bir dönem için seçileceği, tekrar seçilmenin caiz bulunduğu, Meclis’e ve Bakanlar Kurulu’na Başkanlık edebileceği hükme bağlandı. 4. ve 12. maddelerine yeni bir şekil verilerek Hükümet’in kuruluş yöntemi değiştirildi. Meclis Hükümeti sistemi “*ılımlı*” hale getirildi. Önceden Bakanlar, Meclis üyeleri arasından ve Meclis tarafından seçilmekte, Bakanlar kendi aralarından birini Başbakan olarak seçebiliyordu. Bu yöntem son verildi. Bunun nedeni Meclis’te beliren “*gizli bir grup*”, muhalefet yaparak Hükümet’in kurulmasını ya da Hükümet’in yaptığı çalışmaları engelliyordu. Bu da ülke yönetimini olumsuz etkiliyordu. Bu eski yöntemin kaldırılmasıyla daha etkin ve istikrarlı bir Hükümet ile uzun vadede yenilikle yapılabilecekti. Artık bakanlar Cumhurbaşkanlığı tarafından atanan Başbakan tarafından seçilecekti. (İlhan Arsel, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, İstanbul, 1993, s.571)

⁵³⁸Müezzher Yamaç, “*Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXII, (TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), (Kasım-2020), s.215.

alanında uzman kişilerden özel bir komisyon oluşturuldu. Bu doğrultuda bir anayasa taslağı hazırlanacak ve bunun hazırlanmasında da başta ABD olmak üzere diğer birçok Avrupalı devletin anayasaları incelenecekti.⁵³⁹

Anayasa Komisyonu kısa sürede birçok devletin anayasalarını inceledi. Bunlar içerisinde kanuni hükümlerin birçoğu Fransa ve Polonya anayasalarından alınan yasalara göre uyarlanacaktı. Özellikle Polonya'nın tercih edilmesinde yasama, yürütme ve yargı erkinin Meclis'te toplanmış olması etkiliydi. Yani orada da Parlamenter Sistem vardı. İsviçre ve ABD'nin anayasaları da incelendi. Ancak bu iki devletin yönetim biçimleri kendilerine özgü olduğu için anayasalarından yararlanılmadı.⁵⁴⁰

Anayasa tasarısı 108 madde, bir ayrı bir de geçici madde olarak hazırlandı. Taslak, Anayasa Komisyonu sözcüsü Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri) Bey tarafından Genel Kurula sunuldu. Kendisi taslağı sunarken bunun beş senelik milli bir hareketin sonucu olduğunu belirtmekteydi. Kanun Türk milleti tarafından yazılmıştı. Ona göre bundan sonraki süreçte yapılacak inkılâp hareketlerinin ne yönde olacağı da bu kanunla belirleniyordu.⁵⁴¹

1- Kanunun Kabulü Öncesinde Basına Yansıyanlar

1924 Anayasası'nın hazırlanış sürecinden kabulüne kadar kamuoyu gazeteler aracılığıyla bilgilendirilmeye çalışıldı. 23 Ekim 1923 tarihli “*Vatan*” gazetesinde Ahmet Şükrü (Esmer) Bey tarafından yayımlanan “*Teşkilat-ı Esasiye Tadilatının Safhaları*” başlıklı köşe yazısında devletin kuruluşundan itibaren bütün güçlüklerle rağmen devletin en yüksek makamını hak eden kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu ve onun yerine başka birisinin düşünülme ihtimalinin olmadığı vurgulanıyordu.⁵⁴² Aynı gazetenin bir gün sonraki nüshasında yine Ahmet Şükrü Bey tarafından yayımlanan “*Cumhuriyetçiler, Teşkilât-ı Esasiyeciler*” başlıklı köşe yazısı da dikkate değerdi. Cumhuriyet taraftarları ile milletvekillerinin çoğunun Meclis yetkilerinin bir kısmının Mustafa Kemal Paşa'ya

⁵³⁹ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi III*..., s.73.

⁵⁴⁰ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi III*..., s.74; Mustafa Kemal Paşa'ya bu iki devletin anayasalarından yararlanması için Bourbon ailesinden Don Louis Bourbon 1921'de mektup yazdı. Mustafa Kemal Paşa Louis Bourbon'a verdiği yanıtta, Amerika'nın Avrupa'da olup bitenlerle ilgilenmediğini, Amerika'nın sadece kendi ülkesiyle ilgilendiğini ve “*Amerika Amerikalıdır*” ilkesini benimsediğini belirtmişti. Ayrıca Monroe Doktrini'nden hareketle “*Türkiye Türkiyelilerindir*” cevabını da vermişti. (*Atatürk'ün Bütün Eserleri (1921-1922)*, XII, s.241)

⁵⁴¹ Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, *Atatürk İnkılâbı: Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler: Gerekçe ve Tutanaklarıyla*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984, s.51.

⁵⁴² Ahmet Şükrü, “*Teşkilat-ı Esasiye Tadilatının Safhaları*”, *Vatan*, (23 Ekim 1923), s.1.

verilmesini istedikleri, Teşkilat-ı Esasiye taraftarlarının ise buna karşı çıktıkları belirtilmekteydi.⁵⁴³

“Akşam”da yayımlanan “*Teşkilat-ı Esasiye, İmar ve Mübadele*” başlıklı haber yazısında yeni kanunla birlikte kabine sistemine geçileceği, devletin yeni adının “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” olacağı, parlamenter yönetimin tamamen uygulanmayacağı, parlamenter ya da meşruti yönetimlerde yasama ve yürütme gücünün birbirinden ayrı olduğu, ancak yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda bunların tek kaynağının TBMM olacağı belirtiliyordu. Meclis sadece yürütme gücünü temsil için kendi içinden seçeceği bir kişiyi görevlendirecekti. Bu kişiye “*Reis-i Cumhur*” sıfatı veriliyordu. Buna göre Cumhurbaşkanı hem hükümetin reisi hem de devlet reisi olacaktı. Parlamenter sistemle Türkiye’de uygulanacak yeni sistemin birbirinden farklı olacağı da vurgulanıyordu.⁵⁴⁴

“*Tanin*” gazetesinin 31 Ekim 1923 tarihli nüshasında da Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey tarafından yayımlanan “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlıklı köşe yazısında Cumhuriyet’in “*tarz-ı ilanındaki aceleciliğin*” Teşkilat-ı Esasiye Kanunu için de uygulanmaması gerektiği ve hazırlanan tasarının firkada görüşülmeden kanunda tadilat yapılmasının normal bir durum olmadığı ifade edilmekteydi.⁵⁴⁵

2 Aralık 1923 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*”de yayımlanan “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Tadilatı*” başlıklı haberde ise kanunla ilgili basında çıkan “*yalan-yanlış*” haberlerin gerçeği yansıtmadığı, kanunun Kanun-ı Esasi Encümeni’ne gönderildiği, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bir devlet için “*vücudu elzem*” olduğu ve bu yolda kanunun “*ikmalî*” için çalışılacağı vurgulanıyordu. Böylece hukuk devleti olma yolunda önemli bir adım daha atılmış olacaktı.⁵⁴⁶

Yine “*Hâkimiyet-i Milliye*”de 1 Şubat 1924 tarihli “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Tadili*” başlıklı haber yazısında komisyon tarafından düzenlenen maddeler okuyucuya sunulmaktaydı.⁵⁴⁷ 2 Şubat tarihli nüshada ise “*Teşkilat- Esasiye*” başlığı altında 9. madde ve TBMM’de görüşülen diğer maddeler ile ilgili bilgiler verilmekteydi.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Ahmet Şükrü, “*Cumhuriyetçiler, Teşkilât-ı Esasiyeciler*”, *Vatan*, (24 Ekim 1923), s.2.

⁵⁴⁴ *Akşam*, 28 Ekim 1923.

⁵⁴⁵ Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, *Tanin*, (31 Ekim 1923), s.1.

⁵⁴⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Aralık 1923.

⁵⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Şubat 1924.

⁵⁴⁸ 9. Madde’ye göre; “*Türkiye Büyük Millet Meclisi, kanunu mahsusuna tevfikân Millet tarafından müntahap mebuslardan müteşekkildir*” ifadesi yer alıyordu. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1924)

11 Şubat 1924'te komisyon tarafından anayasa tasarısı düzenlenerek Genel Kurul'a sunuldu. Bu gelişme 14 Şubat 1924 tarihli "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesi aracılığıyla "*Teşkilat-ı Esasiye Kanun-u Layihası*" adlı başlıklı haber yazısı ile halka da duyuruldu. Yazıda TBMM tarafından Anayasa Komisyonu'na verilen görevin başarılı bir şekilde tamamlandığı şöyle ifade edilmekteydi: "*Kanun-ı Esasi Encümeni ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi'nin kendisine tevdi ettiği vazifeyi ikmal etti*". Devamında okuyucuya şöyle seslenilmekteydi: "*mezkûr layihanın Encümence kabul edilen Heyet-i Umumiye'sini karilerimize arz etmekle iktifa ediyoruz*".⁵⁴⁹

14 Şubat tarihli haberin devamında 1921 Anayasası'nın ülke sorunlarına çözüm getiremeyeceği dile getirilmekte ve yeni anayasanın yapılma nedeni şöyle ifade edilmekteydi: "*Meclis'teki Rüesasıyla aza'nın nihayetsiz hüsn-ü niyet ve müteakabil hürmetine rağmen, idare tarzının kıfayetsizliğinden gelen müşkilat, zaman zaman, hatta düşmanları ümide düşürecek mahiyette, buhran emarelerinin hadvetine sebep olmuştur. Yüksek şahsi kabiliyetlerin mütemadi mesaisi şekil noksanını ikmale masruh olmasaydı, artık eski tabiriyle yad etmekte beis olmayan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla memleketin o zamanki mevcudiyetini idareye imkan bulunamazdı. Şimdiki Meclis'in ilk heyet-i vekilesi istifa ettiği zaman idare mesuliyetini uhdesinde toplayacak bir heyet-i vekile teşkiline imkân olunamaması eski Teşkilat-ı Esasiye'ki usullerle alelade hayatını yaşayan bir devletin işlerini görmek kabil olamayacak tamamen sabit oldu*". Devamında ülkenin ihtiyaçlarını karşılayan, milleti destekleyen ve milletten gücünü alan, diğer ülkelerdeki demokrasi unsurlarını da göz önünde bulundurarak yeni bir anayasanın oluşturulması ve "*takviye*" edilmesinin bir zorunluluk haline geldiği belirtilmekteydi.⁵⁵⁰

"*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinin 26-29 Şubat 1924 tarihleri arasında kanunla ilgili yayımlanan haberler "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası*" başlığı ile veriliyordu. 26 Şubat tarihindeki nüshada Anayasa Komisyonu'nun kanuna son şeklinin verilerek sunulacağı şöyle belirtilmekteydi: "*Uzun esbab-ı mûcibe mazbatasına istinaden bu layiha bugün Heyet-i Umumiye'ye mal edilerek makam-ı riyasete verilecektir. Layihanın esbab-ı mûcibesi ile maddeleri yarından itibaren derce başlayacaktır*".⁵⁵¹ 27

⁵⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1924; 1-14 Şubat 1924 tarihleri arasında bu gazetede kanunla ilgili haberlerin "*Teşkilat-ı Esasiye*" ve "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tadili*" başlıkları altında verildiği görülmektedir. (Y.N)

⁵⁵⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1924.

⁵⁵¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Şubat 1924.

Şubat'ta Teşkilat-ı Esasiye hakkında son düzenlemelerin yapılmaya devam edildiği ifade edilmektedir.⁵⁵² Gazetenin 29 Şubat tarihli nüshasında ise “*Teşkilat-ı Esasiyemizin Son Şekli*” başlığıyla komisyonun Genel Kurul’a gönderdiği maddelerin bir kısmı yayınlanmaktaydı.⁵⁵³ 3 Mart’tan itibaren de anayasa tasarısının tamamı okuyucuya sunulmuştur. 1924 Anayasası’nın hazırlanma sürecinde okuyucu basın aracılığıyla bilgilendirilerek yeni anayasa ile ilgili kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.

2- Meclisteki Tartışmalar ve Basına Yansıyanlar

Komisyon tarafından hazırlanan “*Teşkilat-ı Esasiye Hakkında Kanun-u Esasi Encümeni Mazbatası ve Teklifi Kanunisi*” adlı tasarı taslak inceleme heyetince olumlu değerlendirilerek 9 Mart 1924’te TBMM’ye sunuldu.⁵⁵⁴ Meclis’te tasarıyla ilgili yapılan görüşmelerde; anayasanın bir kurucu Meclis tarafından hazırlanması gerektiği, ikinci bir Meclis’e daha ihtiyaç duyulduğu, Cumhurbaşkanı’na verilmek istenen Meclis’i dağıtma yetkisi ve Cumhurbaşkanı’nın veto hakkı ile ilgili konular tartışıldı.⁵⁵⁵ Görüşülen konularda amaç Mustafa Kemal Paşa’nın yetkilerinin kısıtlanmasına yönelikti. Ancak kabul edilecek yeni anayasa ile yetkilerini sınırlandıran yine kendisi olacaktı.⁵⁵⁶

9 Mart 1924’te TBMM’de sunulan anayasa tasarısı ile ilgili yapılan görüşmelerde milletvekillerince farklı ülkelerdeki sistemler karşılaştırıldı. Manisa Milletvekili Abidin Bey⁵⁵⁷ TBMM ile batılı ülkelerdeki meclisler arasında böyle bir karşılaştırma yaptı. Kendisi bu ülkelerde kurucu meclislerin anayasaları hazırladığını vurguluyordu. Anayasa tasarısını oluşturulacak bir “*kurucu meclis*” tarafından yapılması gerektiğini savunmaktaydı. Bu görüşünü Avrupa devletleri ve ABD’yi örnek vererek

⁵⁵² **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1924.

⁵⁵³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Şubat 1924.

⁵⁵⁴ **TBMMZC**, II/7, s.204.

⁵⁵⁵ Teklifi yapanlar; Bursa Milletvekili Refet (Canitez), Karesi Milletvekili Süreyya (Örgeevren) ve Niğde Milletvekili Ebubekir Hazım (Tepeyran) idi. (**TBMMZC**, II/7, s.217)

⁵⁵⁶ Hasan Rıza Soyak anılarında yaşananları şöyle dile getirmekteydi: “*Anayasa’da Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini en küçük hadde indiren de bizzat Atatürk idi. Bir aralık Cumhurbaşkanı’na, Büyük Millet Meclisi’nden çıkan kanunlara karşı veto hakkı verilmesini istemişti. Fakat bazı arkadaşlarının bilhassa İzmir Mebusu Mahmut Esat Bozkurt ve Saraçoğlu Şükrü Beyler gibi genç hukuk adamlarının itirazı üzerine cereyan eden uzun tartışmalardan sonra ondan da vazgeçmiştir. Böylece Devlet Reisi’ne yalnız tasdikine sunulan kanunların on gün zarfında mevcut sebeplerini de bildirmek suretiyle yeniden düzeltilmesini isteme hakkı tanınmıştır. Kendisi her münasebet düştükçe; Bizde Cumhurbaşkanı bir imzacıdan başka bir şey değildir*” demekteydi. (Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar I**, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973, s.54-55)

⁵⁵⁷ 1890’da Manisa ya da eski adıyla Saruhan’da doğdu. Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunları: İzmir Müdafaa-i Hukuk Manisa Temsilcisi, Birinci Türkiye İktisat Kongresi Manisa Temsilcisi, II. Dönem Saruhan Milletvekili. Abidin Bey 1926’da Atatürk’e suikast girişiminin engellenmesi sonrasında Ankara İstiklal Mahkemesi’nce İzmir’de yapılan duruşmada suçlu bulunarak idamına karar verildi ve 13 Temmuz 1926’da idam edildi. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.116)

şöyle dile getirmektedir: “...Avrupa ve Amerika’da ve sair memleketlerde yani Kanun-ı Esasiyi kendisine düstur esas ittihaz etmiş olan memleketlerde bu gibi asli kanunlar suret-i katiyede behemehâl o devletin, o milletin Meclis-i müessesatı tarafından tertip ve tesbit olunur”.⁵⁵⁸ Ancak önerisi kabul edilmedi.

Bursa Milletvekili Hasan Refet (Canıtez) Bey⁵⁵⁹ ile İzmir Milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey ise TBMM dışında ikinci bir meclise ihtiyaç olduğu görüşünü savunuyordu. Refet Bey tek meclisi olan ülkelerde ayaklanma gibi birçok “felaketin” ortaya çıktığını dile getirmektedir: “...Avrupa’nın ve Amerika’nın tarih-i siyasisini tetkik edersek görürüz ki; bir meclis usulü, daima ihtilâllerin büyük, muazzam felâketlerin neticesi olarak tevellüd eder. Nitekim bizde de böyle olmuştur”. Ona göre kanunların daha dikkatli hazırlanabilmesi ve Hükümet ile Meclis arasındaki sorunların çözümü için alanlarında uzman kişilerden oluşan ikinci bir meclise gereksinim vardı.⁵⁶⁰

İkinci Meclis önerisini savunanlar arasında Mahmut Esat Bey ve Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal)⁵⁶¹ da vardı. Önce Mahmut Esat Bey söz aldı. 9 Mart 1924’te TBMM’de yaptığı konuşmada ikinci bir Meclis’in kurulmasıyla devlet işlerinde karşılaşılan sorunların daha kolay çözümlenebileceğini ve diktatörlüklerin önüne geçilebileceğini vurguladı. Ayrıca böyle bir meclisin oyunu alan Cumhurbaşkanı’na Meclis’i feshetme hakkı vermek diğer ülkelerde de uygulanan bir sistem değildi. Tek meclisli bir modelde Cumhurbaşkanı’na fesih yetkisi verilmemeliydi.⁵⁶² Ona göre İcra Vekilleri Heyeti⁵⁶³ gibi yürütme organlarının olası diktatörlüklerini önleyebilmek amacıyla da bu sistem uygulanmalıydı.⁵⁶⁴

⁵⁵⁸ TBMMZC, II/7, s.229.

⁵⁵⁹ 1880’de Bursa’da doğdu. Bursa Nüfus Müdürü Said Efendi’nin oğlu idi. 1903’te Mülkiye’den mezun oldu. Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice bilmekteydi. Yaptığı görevler; kaymakamlık, mutasarrıflık, Nüfus Müdüriyeti Umum Müdürü, müsteşarlık, valilik, Osmanlı Meclis-i Mebusan II ve III. Dönem Bursa Mebusluğu, TBMM II, III, IV, V, VI, ve VII. Dönem Bursa Milletvekilliği, II. Hükümet Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı. 1946’da Ankara’da öldü. (Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)**, III, s.992; **TBMM Albümü 1920-1950**, I, s.141).

⁵⁶⁰ TBMMZC, II/7, s.235.

⁵⁶¹ Ragıp (Soysal), 1881’de Uşak’ta doğdu. Baba adı Hasan, anne adı Atike idi. Rüştîye mezunudur. Yaptığı görevler şunlardır: Ticaret, Uşak Medresesi Tarih Öğretmeni, Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönem Kütahya Mebusluğu, TBMM I, II ve III. Dönem Kütahya Milletvekilliği ile I. Dönem Divan-ı Riyaset Kâtipliği. 1947’de Ankara’da öldü. (**TBMM Albümü 1920-1950**, I, s.46)

⁵⁶² TBMMZC, II/7, s.240.

⁵⁶³ TBMM’nin 10 Ocak 1945 tarihli toplantısında 1924 tarihli “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”nun sadeleştirilerek 4695 sayılı kanun olarak “Anayasa” başlığıyla yürürlüğe konulmasına karar verildi. Böylece “İcra Vekilleri Heyeti” ifadesi yerine “Bakanlar Kurulu”, “Vekâlet” sözcüğü yerine “Bakanlık”, “Vekil” yerine de “Bakan” sözcükleri kullanılmaya başlandı. (Şaban Ortak, “İcra Vekilleri Heyeti”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/icra-vekilleri-heyeti/> E.T: 02.10.2023)

⁵⁶⁴ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi III...**, s.75.; Meclis’te anayasanın hangi çoğunlukla kabul edileceğine dair bir karar alınmamıştı. Bu belirsizlik öncelikle çözümlenmeliydi. TBMM 11 Mart 1924 tarih ve 83 sayılı “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Ekseriyet-i Mutlakanın Sülûsan Ekseriyetiyle Kabul Edilmesine

TBMM’de yapılan Meclis görüşmeleri ve tartışmalar basına da yansıdı: 10 Mart 1924 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde kanun tasarısıyla ilgili gerçekleştirilen görüşmelerin 9 Mart’tan itibaren başladığı şu haber yazısıyla verilmekteydi: “*Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu layihasının dün müzakeresine başlandı ve Heyet-i Umumiye’si hakkında muhtelif hatipler söz aldılar. Heyet-i Umumiye hakkında Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey encümen namına izahat verdikten sonra bazı hatipler tecdid-i intihabata ve bazı kanunların tekrar Meclis’e iadesi hakkındaki maddelere itiraz ettiler. Teşkilat-ı Esâsiye müzâkeratında muteber olan ekseriyet, mevcudun sülûsan ekseriyeti olması esası kabul edildi*”.⁵⁶⁵

Meclis’teki görüşmelerde eleştirilen diğer bir konu ise Cumhurbaşkanı’na gerektiğinde Meclis’i dağıtma ve kanunları “veto” etme yetkisinin verilmesiydi. Anayasa tasarısında Cumhurbaşkanı seçimleri yenileyebilirdi. Ancak bazı şartların yerine getirilmesi gerekiyordu. Bunlar Hükümet’in görüşünü almak ve millet ile TBMM’ye seçimin yenilenme gerekçesini açıklamak idi.⁵⁶⁶

Manisa Milletvekili Abidin Bey tasarıda belirtilen ve Cumhurbaşkanı’nın veto etme ve Başkumandanlık yetkisiyle ilgili 36. ve 41. maddelere muhalif bir tavır sergiledi. İnönü ve Sakarya muharebeleri gibi işgal dönemlerinde Cumhurbaşkanı’na verilmeyen bu yetkilerin neden şimdi verildiğini şu cümleleriyle diğer milletvekillerine soruyordu: “...*Bu kadar büyük esaslarla Büyük Millet Meclisi’mize verdikten sonra bunu da veto hakkı diye âhara verirsek, devredersek ne dereceye kadar doğrudur ve ne dereceye kadar vahdet-i kuva ile icrai, teşriî salâhiyetlerle mezcediliyor*”. Abidin Bey Cumhurbaşkanı’na seçimleri yenileme ve veto yetkisinin verilmesinin kabul edilemez olduğunu ifade ederek, bunların kabul edilmemesi için de bütün gücüyle çalışacağını belirtiyordu.⁵⁶⁷

Mahmut Esat (Bozkurt), Feridun Fikri (Düşünsel), Halis Turgut⁵⁶⁸ ve Şükrü (Saraçoğlu) da Cumhurbaşkanı’na verilecek yetkiler konusunda olumsuz eleştirilerde

Dair Kararı” ile bunu çözdü. Buna göre yeni Anayasa toplantı yeter sayısı olan üye tam sayısının salt çoğunluğun üçte ikisinin oyu ile kabul edilecekti. (Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.57)

⁵⁶⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Mart 1924.

⁵⁶⁶ H. Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar I**, s.55.

⁵⁶⁷ **TBMMZC**, II/7, s.231-232.

⁵⁶⁸ Mehmet Halis Tarıkahya, 1886’da Sivas’ta doğdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerindendi. Yaptığı görevler şunlardı: Sivas Vilayet Matbaa Müdürü, Nahcıvan Mutasarrıf Vekili, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Şubesi Kurucusu ve Sivas Merkez Heyeti Başkanı, Ziraat Odası Başkanı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kurucu Üyesi ve TBMM II. Dönem Sivas Milletvekili. Şeyh Said İsyanı sonrası çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılmasına muhalefet edenlerdendi. 1926’da Atatürk’e suikast girişiminin engellenmesi sonrasında Ankara İstiklal Mahkemesi’nce İzmir’de yapılan

bulundular. Mahmut Esat Bey Meclisi dağıtma yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesinin Milli egemenlik anlayışı ile uyuşmadığını dile getirmekteydi. Ona göre bu durum milli egemenliğe bir darbeydi. Önemli olan Türk'ün geleceğinin sağlam temeller üzerinde kurulmasıydı: *“İnkılâbın üzerinden beş yılın geçmemesine rağmen mutlakiyet yönetimlerinde bile olmayan böyle bir sisteme terk etmek”* milletin kaderini belirsizleştirmekten başka bir şey değildi.⁵⁶⁹

Mahmut Esat Bey 9 Mart 1924'te Meclis'te yaptığı konuşmada anayasayı hazırlayan komisyonun özellikle veto ve feshetme konularında *“acemice”* davrandığını belirtiyordu. Feridun Fikri Bey veto yetkisinin bir kişiye verilmesinin savunulamayacak bir şey olduğunu, kanunların yeniden gözden geçirilmesi için ikinci bir meclise gerek olmadığını ifade etmekteydi. Ona göre adı geçen anayasa maddeleri güçlü bir iç tüzük ve kurulacak düzenli bir *“Şura-yı Devlet”* ile kolayca oluşturulabilirdi. Halis Turgut Bey'e göre ise milleti temsil eden Meclis'e verilmiş olan seçimin yenilenmesi ve veto yetkisinin bir kişide toplanması yanlıştı, milli egemenlik ile uyuşmuyordu. Ayrıca *“Saltanat'ı yıkıp atan bir millet”* hiçbir zaman böyle bir Cumhurbaşkanı'nı destekleyemezdi.⁵⁷⁰

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in⁵⁷¹ gündemi diğerlerinden daha farklıydı. Ona göre anayasa metninde *“Acem”* ve *“Arap”* sözcük ve yazım kurallarına yer verilmemeliydi. Türkçe ifadeler kullanılmalıydı. Malatya Milletvekili Reşid (Ağar)

duruşmada suçlu bulunarak idamına karar verildi ve 13 Temmuz 1926'da idam edildi. (TBMM Albümü 1920-1950, I, s.178; <https://www.biyografya.com/biyografi/12035/E.T:01.03.2021>)

⁵⁶⁹ Şaduman Halıcı, **Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943), ATAM**, Ankara, 2004, s.265.

⁵⁷⁰ TBMMZC, II/7, s.240-242.

⁵⁷¹ Abdullah Hilmi Tunalı 1871'de Bulgaristan'da doğdu. Babası Kantarcıoğulları ailesinden tütün fabrikası sahibi ve reji tütün eksperisi İsmail Efendi, Annesi Hacıabdullah ailesinden Rukiye Hanım idi. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı nedeniyle ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Fatih Askeri Rüşdiyesi'ni tamamladıktan sonra Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne devam etti. Sonra Gülhane Askeri Tıbbiyesi'ne girdi. Ancak eğitimini yarıda bırakarak yurtdışına gidip Cenevre Üniversitesi Pedagoji Bölümü'nde okudu. Kendisi bir İttihatçı olan Hilmi Bey burada cemiyetin Cenevre şubasını kurdu. Belli bir süre *“Mizan”* ve *“Meşveret”* gazetelerinde yazılar yazdı. Yurtdışındayken İsviçreli *“Juliette”* Hanım (sonradan *“Hürriyet”*) ile evlenen Hilmi Bey'in bu evliliğinden *“Sevda”* adında bir kızı, *“İnsan”* adında bir oğlu oldu. İttihatçı faaliyetlerinden dolayı uzun süre Avrupa'da yaşayan Tunalı Hilmi Bey, 1900'de II. Abdülhamit'in kendisini affetmesi ve bir antlaşma imzalaması üzerine Madrid'e elçi olarak atandı. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a geldi. 1916'a kadar başta Karadeniz Ereğlisi olmak üzere birçok yerde kaymakamlık yaptı. IV. Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ve I. Dönem TBMM'de Bolu, II. TBMM'de (1923-1927) de Zonguldak milletvekili oldu. Türkçe'nin özleştirilmesine önem veren Tunalı Hilmi Bey'in Meclis'te yaptığı *“kadınlara siyasi hak tanınması”* gibi on yedi kanun teklifinin çoğu dönemin ilerisinde olduğu için kabul edilmedi. 1928'de tüberküloz nedeniyle öldü. Mezarı Cebeci Asri Mezarlığı'ndadır. Eserlerinden bazıları şunlardır: İstikbal(1898), Peşte'de Reşid Efendi (1899), Rezalet yine İspanya'da (1900), Kongre Nedir, Nasıl Olmalıdır?(1901), Memiş Çavuş Büyük Millet Meclisinde (1923). (TBMM Albümü 1920-1950, I, s.17; Enise Aslı Öztürk, **Tunalı Hilmi Bey'in TBMM'deki Yasal Faaliyetleri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Zafer Koylu), Eskişehir, 2006, s.5-7).

Bey⁵⁷² ise yeni anayasanın bazı maddelerinin Saltanat'ı hatırlattığını belirtmekteydi: *“Teşkilât-ı Esâsiye vücuda getirilmesinin yegâne sebebi, eski Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun maddelerinin kısmen Saltanat’la ve kısmen sabık Hükümet’in usul ve kavaidiyle alâkadar olduğundan dolaydır. Yalnız bu Teşkilât-ı Esâsiye Cumhuriyet şekli idaresine muvafık surette tertib edilmek lâzım gelirken maalesef bâzı maddelerinde Saltanat ve Hükümet-i sabıka kokusu mevcut bulunmaktadır”*.⁵⁷³

Mahmut Esat Bey Cumhurbaşkanı’na Meclisi feshetme yetkisinin verilmesiyle ilgili de görüşü olumsuzdu. Kendisi “Vatan” gazetesinin 11 Mart 1924 tarihli nüshasında *“Hükümet Meclisi-Meclis Hükümeti”* adlı köşe yazısında bunu şu ifadesiyle dile getirmekteydi: *“Bize göre hâkimiyet-i milliye’nin faaliyette en âli tecelligahı millet meclisleridir”*. TBMM dışında feshetme yetkisi hiç kimseye verilmemeliydi. Buna Avrupalı devletleri örnek göstererek destek verenlere şu sözleriyle karşılık vermektedir: *“Almanya gibi devletler icra heyetlerine fesih hakkını kabul ettirebiliyorlar. Fakat Türkiye’imiz için bu behemehâl alınması icab eden bir görenek değildir. Türk İnkılâbı (Hâkimiyet-i Milliye) esâsâtına bilâkaydüşart riayete azimkârdır... Bize böyle bir mecburiyet tahmil etmiyor. Osmanlı İmparatorluğu meşrutiyeti (fesih salahiyeti)’ne rağmen bunu yapabildi mi? Teşkilat-ı Esasiye’nin bütün muvafakiyetleri sırasında Türk icra heyetinde böyle bir salahiyet var mıydı?”*. Yazının devamında feshetme ile ilgili maddenin kabul edilmesinin *“ihtilali”* beraberinde getirebileceği de ifade ediliyordu.⁵⁷⁴

İkinci Meclis fikrine katılmayanlar arasında İzmir Milletvekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey de bulunmaktaydı. Ona göre TBMM ülke sorunlarının çözümünde yeterliydi ve ikinci bir meclise ihtiyaç yoktu. Şükrü Bey dışında iki meclisli yönetime farklı bir değerlendirme ile Hakkı Tarık (Us) Bey⁵⁷⁵ de görüşlerini dile getirmekteydi.

⁵⁷² Reşid Açar, 1875’te Malatya’da doğdu. Yakup Bey ve Hatice Hanım’ın oğludur. Rüştüye Mektebi mezunu olan Reşid Bey, Çiftçilik, Bidâyet Mahkemesi Azalığı, TBMM I. ve II. Dönem Malatya, III., IV. ve V. Dönem Gaziantep Milletvekilliği yapmıştır. Oğuzların Avşar boyuna mensup olan Reşid Bey, Hüveydi Aşireti’nin de lideridir. 1935’te öldü. (TBMM Albümü 1920-1950, I, s.111)

⁵⁷³ F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*, I, s.458.

⁵⁷⁴ *Vatan*, 11 Mart 1924.

⁵⁷⁵ İsmail Hakkı Tarık (Us) 1889’da Manisa-Gördes’te doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Gazetecilik, öğretmenlik, Tasvir-i Efkâr Yazı İşleri Müdürlüğü, İstanbul Muallimler Cemiyeti Başkanı, Türk Basın Birliği İstanbul Şube Başkanı, Matbuat Cemiyeti Başkanı, “*Vakit*” ve “*Son Saat*” gazeteleri sahibi. Milli Mücadele Dönemi verdiği hizmetlerden dolayı kendisine İstiklal Madalyası verildi. II., III., IV., V. dönemlerde Giresun Milletvekili olarak TBMM’de yer aldı. Gezi, fıkra ve anı, türünde eserleri vardır. Dönemin Türkçe gazete ve dergilerini halkın hizmetine sunmak için toplayan Hakkı Tarık Bey’in oluşturduğu koleksiyonla “*Hakkı Tarık Us Koleksiyonu*” kurulmuştur. “*Vakit*” gazetesinde çalışırken Milli Mücadele için Anadolu’ya silah ve insan geçirmek için bazı görevler üstlendi. Aynı adlı gazetede Çerkez Ethem ile ilk röportajını yaptı. “*Tarık*” adı ağabeyi Mehmed Asım (Us) Bey tarafından kendisine verildi. Günümüzde Beyazıt’ta bulunan Sahaflar Çarşısı’nda kitap ve kitapla ilgili malzeme dışında başka bir şey satılmasının önüne geçilmesini

12 Mart 1924 tarihli “*Vakit*” gazetesinde “*Bir Meclis Kâfidir*” başlığıyla yayımlanan köşe yazısında Hakkı Tarık Bey şöyle bir değerlendirmede bulunmaktaydı: “*Kanun-ı Esasi Encümeni yahut Celal Nuri Bey ve arkadaşları, Millet Meclisi’ni sadece sözü millete bırakan bir mevki’de bırakmışlar, Millet Meclisi’nin sözünü millete bırakmakla beraber mevki’ni boş, yahut milletin mürakabesinden, yani millet mümessillerinin mürakabesinden, milletin teyidinden mahrum bir kuvvete terk etmeyi zaruri ve gayr-i kâbil içtinab görmüşlerdir. İki Meclis olursa Mebusan mevki’inde olacak birinci Meclis, Ayan mevki’inde olacak ikinci Meclis’in re’yini aldıktan sonra tecdid-i intihaba sevk edilebilir. Hükümet bir ve ikinci meclislerden mürekkep Büyük Millet Meclisi’ni fesh etmek hususunda bir kayd altında ve milletin takayyüdü altında bulunur*”. Ona göre TBMM’nin dışında ikinci bir meclis oluşturmak milli egemenlik açısından da bir takım sorunları beraberinde getirebilirdi. Ayrıca ikinci bir meclis yeni Anayasa’nın hazırlanmasında çok da etkin olamayacaktı.⁵⁷⁶

12 Mart 1924 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*” haber başlığı altında kanunun kabul edilmesi sürecinin çok uzadığı belirtilmekteydi. Birinci Meclis tarafından 1921’de kabul edilen kanunun birçok eksiğinin olduğu belirtilmekte ve bu durumun yapılacak “*ikmal*” çalışmaları ile değiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun “*mübarek*” bir belge olduğu, gelecekte Türk tarihi açısından övgüyle bahsedileceği vurgulanıyordu. Şimdi hazırlanan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, “*Magna Carta Libertatum*”⁵⁷⁷ ile de karşılaştırılıyordu. Batı dünyası Magna Carta’ya nasıl sahip çıkıp gurur duyuyorsa, Türkler de Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu hakkında övgüyle söz etmeli ve gurur duymalıydı.⁵⁷⁸ Burada kanun tasarısının kabulüne yakın günlerde okuyucunun desteğini almaya yönelik bir mesaj da veriliyordu.

Yazının devamında İngiltere ve Fransa gibi medeni ülkelerde kabul edilen kanunların ilk halleriyle uygulanmadığı, bu nedenle de Türkiye’de de Teşkilât-ı Esâsiye

sağladı. (TBMM Albümü 1920-1950, I, s.96; Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu, “*Us, Hakkı Tarık*”, TDVİA, XLII, İstanbul, 2012, s.188-189).

⁵⁷⁶ Hakkı Tarık, “*Bir Meclis Kâfidir*”, *Vakit*, (12 Mart 1924), s.1.

⁵⁷⁷ “*Magna Carta Libertum*”, 1215’te Kral “*Yurtsuz*” John ile baronlar arasında Runnymede çayırında imzalanmış olan belgenin adıdır. “*Kıran kırana*” bir savaşın sonunda kralın, baronlara yenilmesiyle kabul edilmiş olan bu büyük Özgürlük Fermanı’nın önemi çağcıl demokrasi tarihinde kralın yetkilerini sınırlayan ilk temel belge olmasından ileri gelmektedir. Magna Carta’yı oluşturan 63 madde İngiliz feodal toplumunun çeşitli sınıf, katman ve kurumlarının geleneksel olarak sahip oldukları hak ve özgürlükleri güvenceye almaktadır. Bu sınıflar içinde en önemlisi baronlardır. Fermanla geleneksel uyruk hakları da anımsatılıp açıkça tanınmaktadır. Ayrıca kilisenin tam özerk olmasını sağlayan temel ayrıcalıklar burada yinelenmiş ve anımsattığı bu temel hak ve özgürlükleri güvence altına almıştır. (Sosyal Bilimler El Sözlüğü, (Edit: Erhan Arda), s.397)

⁵⁷⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1924.

Kanunu'nun ilk halinin ihtiyacı karşılayamadığı ve değiştirilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Ancak yazıda Başkumandanlığa dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir makamında verilemeyecek “*salahiyetler*” verildiği, tam bir “*diktatör*” gibi hareket edildiği ve bu yöntemle ülkenin kurtarılacağına dair bir takım görüşlerin olduğu ifade ediliyordu. Olağanüstü dönemlerde Hükümet tarafından uygulanmaya çalışılan bu siyasette yönetimde bulunanlar sistemi devam ettirebilecek “*kabiliyet*” ve “*istidada*” sahip olmalıydı. Böyle bir sistemin devam edemeyeceği Birinci ve İkinci Meclis'te yaşanan siyasi olaylarla da sabitti.⁵⁷⁹

Birinci ve İkinci Meclis herhangi bir sorunun çözümünde ilk olarak Kanun-i Esasi'den yararlanmaktaydı. Bu da her iki Meclis'te de çelişiklere neden oluyordu. Bunu 12 Mart tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi “*bir paçavradan ibaretti*” ifadesiyle değerlendirmekteydi. Ancak yeni bir Anayasa olmadığı için Meclis her seferinde “*bu paçavraya*” başvurmak zorunda kalıyordu. Yazıda bu durum “*gayr-i mantıkî*” olarak vurgulanmakta ve Kanun-i Esasi'nin “*saltanat-ı meşruta*” için yapılmış bir kanun olduğu ve TBMM'nin buna son verdiği şöyle belirtilmekteydi: “*Hâlbuki Büyük Millet Meclisleri Saltanat-ı meşrutayı iskât etmiş ve onun yerine millet hâkimiyetini ikame eylemişlerdir*”.⁵⁸⁰

Diğer eleştirilerden birini de 16 Mart 1924'te Meclis'teki konuşması ile dikkatleri üzerine çeken Şükrü (Saraçoğlu) Bey yapmıştı. Konuşmasında seçimin yenilenmesi ve veto etme yetkisinin bir kişiye verilmesinin “*irtica*”dan başka bir şey olmayacağını şöyle ifade etmekteydi: “*...Bugün Millet Meclisi'nin şahsiyetinde toplanmış olan haklarından hiçbir şey geriye doğru dönemez. Bunlar yalnız millet tarafından ve yalnız millete gitmek şartıyla Büyük Millet Meclisi'nin elinden alınabilir, yalnız millet tarafından doğrudan doğruya millete intikal etmek şartıyla olabilir. Böyle olduğu halde veto, tecdid-i intihâbat kelimesi altında saklanan fesih hakkını büyük millettten başka her hangi bir başa veya bir kaç başa vermek -kendi kanaatimce söylüyorum ve encümen azasının affına mağrûren diyorum ki- bu bir irticadır efendiler*”. Kendisi insanlık tarihi geliştikçe ideal olan kanunların doğrudan doğruya ulus tarafından yapılması yönteminin bulunacağını savunuyordu.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 12 Mart 1924.

⁵⁸⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 12 Mart 1924.

⁵⁸¹ TBMMZC, II/7-I, s.528.

a) Necmeddin Sadık (Sadak) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Şükrü Bey'in bu görüşlerine karşı Necmeddin Sadık Bey daha farklı bir tutum sergiledi. 17 Mart 1924'te "Akşam" gazetesinde yazdığı "Meclis'te Fesih Kararı" başlıklı köşe yazısında feshetme ve tecdid-i intihabat haklarının bir kişiye verilmesinde milletvekillerinin kendi sahip oldukları hakların elden çıkacağı düşüncesiyle buna karşı oldukları görüşünü savunmaktaydı. Ayrıca Meclis milli egemenliği kendi bünyesinde toplamışken, bu güce başka bir makamın müdahale etmesi düşünülemezdi.⁵⁸² Necmeddin Bey tek bir Meclis'te bulunan bu yetkinin ikinci bir meclis ile paylaşılmasının mümkün olmadığını şöyle dile getirmekteydi: "Milletin bu en yüksek hukukunu kullanmaya hâiz olan Meclis bu hakları ne derece kısıkanıyorsa, vazifesini o kadar iyi ifâ etmiş olur. Fakat her vekâletin bir hududu vardır. Bâhusus bilâ kaydü şart devir ve ferağ edilmiş olan bu siyasi hakların istimâli ile su-i istimâli arasında farklar ve manalar koymak lazımdır. Millet meclislerinin feshi, milletin hakk-ı saltanatını su-i istimâl eden meclislere karşı milletin elinde yegâne silahtır". Bu gibi durumlarda milletin de isyan etme ya da ihtilal yapma hakkının olduğunu ifade eden Necmeddin Bey, bu hakkın millet tarafında imkânsız olduğunu belirtmekteydi. Çünkü isyan ve ihtilal iki ya da üç yıl içerisinde gerçekleştirilebilecek olaylar değildi. Bir meclise ve hükümete karşı isyan etme durumu "nadiren" yaşanabilirdi.⁵⁸³

Yazıda Türk Milleti'nin "ihtilal" gibi yıkıcı olaylara karşı taraftar olmadığı da vurgulanıyordu. Necmeddin Bey şu soruyu okuyucuya yöneltiyordu: "O zaman istediği her şeyi yapabilen bir Meclis'e karşı ne yapılabilirdi? O halde ne olacak. Bir Millet Meclisi tasvir edilebilir ki, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu istediği gibi tadil ediyor. Meclis'in müddetini yirmi seneye çıkarıyor; memlekette türlü türlü kanunlar neşrediyor. Böyle bir hali tasvir etmek güçtür. Memleketinin başına müstebid bir hükümdardan daha fena musallat olacak bir Meclis, müttefikan imkân dâhilindedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, muhayyel tehlikeleri evvelden görerek çaresini bulmuş oluyor".⁵⁸⁴

Necmeddin Bey'in Cumhurbaşkanı makamıyla ilgili de bir değerlendirmesi vardı. Ona göre Cumhurbaşkanı sadece kendini seçen çoğunluğa karşı eşit ve tarafsız olmamalı, Meclis'in tamamına karşı bu tavır içerisinde bulunmalıydı. Tarafsız olmazsa, Hükümet kurulamazdı. Cumhurbaşkanı'nın Meclisi dağıtmaya her zaman yetkisi

⁵⁸² Necmeddin Sadık, "Meclis'te Fesih Kararı", **Akşam**, (17 Mart 1924), s.1.

⁵⁸³ Necmeddin Sadık, "Meclis'te Fesih Kararı", s.1.

⁵⁸⁴ Necmeddin Sadık, "Meclis'te Fesih Kararı", s.1.

olmalıydı. Bir tek Meclis olduğu sürece Cumhurbaşkanı'nın seçimleri yenileme yetkisi hakkında lehte ya da aleyhte birçok eleştiri yapılabilirdi.⁵⁸⁵

Necmeddin Bey'e göre egemenliğin tek bir Meclis'te olmasının sakıncaları vardı. Kendisi, bu sakıncaları şöyle dile getirmekteydi: “*Bugün Meclis'te, Reis-i Cumhur'a bu salahiyetini vermek istemeyenlerle bunu lüzumlu görenler aynı derecede haklıdırlar. Hiçbir millet, bütün hukukunu bilâ kaydü şart bir Meclis eline tevdi' edemez. Çünkü nihayet bir Meclis insanlardan mürekkebdır ve bir gün memleketin başına bela olabilir. Diğer taraftan fesih hakkı Reis-i Cumhur'a verilirse, Reis-i Cumhur bu hakkını daima şu veya bu şekilde tarafgirâne bir tarzda istimal edebilir. Buna mani olmakta kabil değildir.*” Böyle bir Meclis yerine Hükümet'in de kararını almak koşuluyla Cumhurbaşkanı'na seçimi yenileme yetkisinin verilmesi daha uygundu. Bu seçenek “*meclis istibdadına*” karşı tercih edilebilirdi. Necmeddin Bey de ikinci bir meclisin olması gerekliliğinden yanaydı. O, Ankara'da milletvekilleri arasında ikinci bir meclisin oluşturulması düşüncesinin de olduğunu belirtmekteydi. Çünkü “*müstebid*” bir meclis karşısında ikinci bir meclis milletin ve Cumhuriyet'in menfaatlerini savunabilirdi. Bu ikinci Meclis geçmişte olduğu gibi Âyan Meclisi'ne benzemeyebilir ve yüz kişiden oluşturulabilirdi. Böylece bu yeni Meclis ile feshetme sorunu da çözümlenebilirdi.⁵⁸⁶

Meclis'in sahip olması gereken yetkiler ve görev süresi ile ilgili konular basında farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. 19 Mart 1924 tarihli “*Vakit*”te Necmedin (Sadak) Bey tarafından yayımlanan “*Ne Birinin İstibdadı, Ne de Diğerinin Tahakkümü*” başlıklı köşe yazısında Meclis'in Cumhurbaşkanı'na bazı yetkileri vermekten korktuğu dile getiriliyordu. Cumhurbaşkanı'nın kendisine verilecek yetkileri bir gün suiistimal etme ihtimalinin olması Meclis'in “*endişe*” duymasına neden oluyordu. Buna karşılık Necmeddin Bey şu soruyu okuyucuya yöneltiyordu: “*...Bir Reis-i Cumhur'un tecdid-i intihap salahiyeti, bir Meclis'in hududu belli olmayan hukuk-ı hükümrânisinden daha mı çok tehlikelidir?*”⁵⁸⁷

Seçimlerin dört yılda bir yapılması kararının Meclis tarafından verilmesinin bazı tehlikeleri beraberinde getireceğini belirten Necmeddin Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlarken, TBMM'nin sadece Meclis'i değil, milletin “*endişelerini*” de dikkate almak zorunda olduğunu hatırlatmaktaydı. Yazısında halkın ve

⁵⁸⁵ Necmeddin Sadık, “*Meclis'te Fesih Kararı*”, s.1.

⁵⁸⁶ Necmeddin Sadık, “*Meclis'te Fesih Kararı*”, s.1.

⁵⁸⁷ Necmeddin Sadık, “*Ne Birinin İstibdadı, Ne de Diğerinin Tahakkümü*”, **Akşam**, (17 Mart 1924), s.1.

milletvekillerinin karşılıklı beklentilerine de yer veren Necmeddin Bey, milletvekillerinin gelecekte ortaya çıkacak siyasi yapılanmalara karşı milletin bağımsızlığını güvence altına almaları gerektiğini vurgulamaktaydı. Necmeddin Bey'e göre millet ise Cumhurbaşkanı'na sınırsız yetki verilmesini istememekle beraber TBMM'nin muhtemel “*ibtibdatına sed çekilmesini*” de arzu etmekteydi. Halk nazarında Meclis ile Cumhurbaşkanı'nın istibdadı arasında bir fark yoktu. İkisi de aynıydı.⁵⁸⁸

b) Mehmet Asım (Us) ve Hakkı Tarık (Us) Beylerin Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

20 Mart 1924 tarihli “*Vakit*” gazetesinde Mehmet Asım (Us) Bey'in “*Şimdiki Meclis'in Müddeti*” adlı köşe yazısı konu ile ilgili Meclis'in kanaatini dile getirir nitelikteydi. Anayasa tasarısında TBMM'nin görev süresi dört yıl olarak belirlenmekteydi. Bu madde Meclis tarafından “*ittifakla*” kabul edilmişti. Herhangi bir değişiklik söz konusu olduğunda bununla ilgili karar yine TBMM tarafından verilecekti. Mehmet Asım (Us) Bey diğer gazetelerde okuyuculara yöneltilen şu soruyu tekrar gündeme getiriyordu: “*İntihabatın dört senede bir yapılması hakkındaki madde hükmünden ikinci Meclis'in istisna edilmemiş olması, mezkûr Meclis'in dört sene ifa-yı vazife etmesinin kabul olunması mı demektir?*”⁵⁸⁹

Mehmet Asım Bey'e göre diğer gazetelerde durum böyle kabul edilmekteydi. Milletvekillerinin bazıları da durumu böyle algılamıştı. Meclis'e “*bilâkaydüşart*” sınırsız yetki verildiği zaman bunun tehlikeli sonuçları olacağı tahmin edilmekteydi. Ancak bu durum çarpıtılmaktaydı: “*İntihabatın dört yılda bir yapılması ile ilgili kanunla Meclis'in istisnası için vaki olan teklifinin reddedilmiş olması, ikinci Büyük Millet Meclisi'nin suret-i mutlakada dört sene esasından istifade etmesinin kabul edilmesi demek değildir*”. Mehmet Asım Bey TBMM'de yapılan tartışmaların gereksiz olduğunu belirterek bazı gazetecilerin kanun maddeleri ile ilgili “*tefsire*” ihtiyaçları olduğunu vurgulamaktaydı. Bu “*tefsiri*” yapmak Meclis'in göreviydi. Meclis'in iki yıl mı yoksa dört yıl mı görev yapacağı konusuna açıklık getirmek çok basit bir meseleydi.⁵⁹⁰

“*Vakit*”in 22 Mart 1924 tarihli nüshasında ise Hakkı Tarık (Us) tarafından yapılan bir değerlendirme dikkate değerdi. “*Yarınki Karar*” adlı yazıda okuyucuya

⁵⁸⁸ Necmeddin Sadık, “*Ne Birinin İstibdadı, Ne de Diğerinin Tahakkümü*”, s.1.

⁵⁸⁹ Mehmed Asım, “*Şimdiki Meclis'in Müddeti*”, *Vakit*, (20 Mart 1924), s.1.

⁵⁹⁰ Mehmed Asım, “*Şimdiki Meclis'in Müddeti*”, s.1.

TBMM'nin yetkilerinin ne olması gerektiği hakkında bilgi verilmekteydi.⁵⁹¹ Cumhurbaşkanı'nın Meclis'i feshetme yetkisine sahip olmasının yanlış olduğunu ifade eden Hakkı Tarık Bey, seçimlerinin yenilenmesi yetkisinin de “*milletin yegâne temsilcisi*” olan TBMM'de kalması gerektiğini savunmaktaydı. TBMM eğer seçimi yenileyecekse bunu milletin isteği doğrultusunda yapmalıydı. Bir takım milletvekillerinin “*meclisin millet demek olduğunu*” unutmış olduklarını da ifade etmekteydi. Buna rağmen Meclis'te ileriye sürülecek teklifler yine Meclis tarafından kabul edilerek kararlaştırılmalıydı.⁵⁹² 23 Mart tarihli nüshada ise “*Maddelerin Aynen Kabulü İmkânsızdır*” başlıklı haber yazısı ile bir takım değişikliklerin yapılması gerektiği hakkında şu bilgi verilmekteydi: “*Meclis'in ancak Cumhuriyet'e muhalif karar verdiği zaman veya sülûsan-ı ekseriyetinin Reis-i Cumhur'a iltihakıyla tecdid-i intihabat kararının istimal edilebilmesi düşünülmektedir*”.⁵⁹³

Meclis'te kabul edilecek yeni anayasa ile birlikte Cumhurbaşkanı ve TBMM'nin yetkilerinin ne olacağına yönelik yapılan tartışmalar basına da yansdı. Bu durum özellikle basında farklı değerlendirmelerin yapılmasına bazen hükümete tavsiye niteliğinde yazıların yayımlanmasına neden oldu. Basında yapılan tartışmalarda farklı görüşler ve konu ile ilgili farklı değerlendirmeler doğru adımların atılmasına ve demokratik bir devletle uyumlu bir anayasanın ortaya çıkmasına yönelikti. Bu süreçte basın aracılığıyla hem kamuoyu hazırlandı hem de yeni anayasanın şekillenmesinde katkıda bulunuldu.

3- 1924 Anayasası'nın Kabulü ve Basında Yapılan Değerlendirmeler

Basındaki değerlendirmeler Meclis'teki Milletvekillerini de etkilemekteydi. Bu da yeni Anayasa'nın kabulünü kolaylaştırıyordu. Nisan ayının ilk haftalarında TBMM'deki tartışmalar özellikle Başkumandanlık konusu etrafında yoğunlaştı. 7 Nisan tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde bu konu “*Teşkilat-ı Esasiye'nin Başkumandanlık Maddesi Üzerinde Müzakerat*” haber başlığı ile okuyucuya aktarılıyordu. Özellikle Mehmet Arif Bey'in⁵⁹⁴ Meclis'te Başkumandanlık hakkında yaptığı değerlendirmeye de yer verilmekteydi. Ona göre “*gelişigüzel*” seçilmiş bir

⁵⁹¹ Hakkı Tarık, “*Yarınki Karar*”, **Vakit**, (22 Mart 1924), s.1.

⁵⁹² Hakkı Tarık, “*Yarınki Karar*”, s.1.

⁵⁹³ **Vakit**, 23 Mart 1924.

⁵⁹⁴ 1882'de Adana'da doğdu. Almanca bilen Arif Bey, Erkan-ı Harbiye mezunudur. Yaptığı görevleri şöyleydi: Albay, III. Kolordu Komutanı, V. Fırka Kurmay Başkanı, II. Dönem TBMM Eskişehir Milletvekili. Çeşitli nişan ve madalyalar ile İstiklal Madalyası ve takdirname sahibi olan Arif Bey, 1926'da İzmir suikastı davasında suçlu bulunarak İzmir'de idam edildi. (**TBMM Albümü 1920-1950**, I, s.95).

Cumhurbaşkanı Başkumandan olarak tayin edilemezdi: “Efendiler! Başkumandan olacak zat memleketin en güzide erkân-ı askeriyesinden en tecrübelisi, en mümtazı olmak lâzım”. Arif Bey bu makamın başına gelecek olan kişinin “ihtisas” sahibi bir kişi olması gerektiğini de şöyle vurguluyordu: “Beyefendiler! Memleketin en güzide, en değerli kumandanlarını bulup çıkarmak ve Heyet-i Celilenize arz etmek lâzım ve zaruridir. Malumu âlinizdir ki, her memlekette eski kumandanlardan böyle harp sahnelerinde, birçok mezâyâsı görülmüş ümera-yı askeriyeden müteşekkil bir Şura-yı Askerî vardır. Bu Şura-yı Askerî memlekete çok hizmet etmiş, harp sahnelerinde çok tecrübe görmüş erkân-ı askeriyedendir. Öyle olmak lâzımdır”.⁵⁹⁵

a) Necmeddin Sadık (Sadak) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

“Akşam” gazetesinin 8 Nisan 1924 tarihli nüshasında “Hâkimiyet Millette midir, Millet Meclisi’nde midir?” başlıklı köşe yazısıyla Necmeddin Bey’in milli egemenliğin kimde olduğu konusu ile ilgili yazısı dikkate değerdi. Ona göre eğer milletin hak ve hukukuna Meclis değil, bizzat millet sahip ise milletin ülkenin kötü gidişatı karşısında sesi çıkabilmeliydi. Halk hakları konusunda itiraz edebilmeliydi. Millet seçimlerde oy hakkını tekrar kullanarak Meclis faaliyetlerine yön verebilmeliydi. Eğer egemenlik millette değil, TBMM’deyse ve milletin geleceği ile ilgili söz hakkını TBMM kayıtsız, şartsız elinde bulunduruyorsa⁵⁹⁶, Meclis istediği şeyi yapmakta özgürdü. Kimse ses çıkaramazdı.⁵⁹⁷

Necmeddin Bey TBMM’nin yaptığı faaliyetler karşısında milletin tepkisini gösterecek bir aracı olmadığını da şu ifadeleriyle vurgulamaktaydı: “Meclis kendisine milletin bütün bütçesini tahsis eder, kimse bir şey söyleyemez, millet razı olur, çünkü razı olmadığını ifadeye muktedir değildir. Herhangi bir ekseriyet fırkası cahil bir adamı, bir takım siyasi endişelerle, Başkumandan yapar, millet katlanır, çünkü hâkim-i mutlak millet değil, Meclis’tir”. Yazıda kimsenin itiraz edemediği bir Meclis’in bir takım sorunları beraberinde getireceği de şöyle belirtilmekteydi: “Her halde Meclis bir taraftan itiraz görmelidir. Eğer milletin mukadderatına, kendisi değil bir meclis bilâkaydüşart hâkim olacaksa, Cumhuriyet’in manası kalmaz. O zaman böyle bir Meclis

⁵⁹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Nisan 1924.

⁵⁹⁶ Yazar TBMM’nin milli egemenliği elinde bulundurma işlevini “el koyan” anlamına gelen “vâzu’l-yed” sözcüğüyle ifade etmiştir. (Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle, (Haz: Ferit Develioğlu), Aydın Kitabevi, Ankara, 1993, s.1140); Başlıktan da anlaşılacağı üzere yazar burada okuyucuya bir mesaj veriyordu: TBMM bu hakkı belli bir süre elinde mi bulunduracaktı, yoksa milletin söz hakkına el mi koymuştu. (Y.N)

⁵⁹⁷ Necmeddin Sadık, “Hâkimiyet Millette midir, Millet Meclisi’nde midir?”, Akşam, (8 Nisan 1924), s.1.

ile mutlak bir hükümdar arasında hiç fark yoktur. Hükümdarlar gibi meclisler de müstebit olabilirler. Meclislerin istibdadı daha müthiş olur”.⁵⁹⁸

Necmeddin Bey yeni Anayasa ile ilgili Meclis’te tartışılan Cumhurbaşkanı’na verilmesi düşünülen Başkumandanlık, veto ve feshetme yetkileri hakkında da görüşlerini ifade ediyordu. Ona göre Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun maddeleri birer “teferruattan” ibaretti. Veto hakkı, Başkumandanlık ve fesih yetkisi ile ilgili de şunları belirtmekteydi: “Fesih hakkı, veto hakkı, Başkumandanlık salahiyeti gibi hak ve salahiyetlerin şu veya bu kuvvete ait olması daha umumi ve esaslı bir telkinin neticeleridir”.⁵⁹⁹

b) Meclis’te Tartışmaların Devam Etmesi ve 1924 Anayasası’nın Kabulü

TBMM’de yeni Anayasa maddeleri ile ilgili yapılan tartışmalar 8-14 Nisan tarihleri arasında da devam etti. 14 Nisan 1924’te basında bu maddelerin kabulüyle ilgili değerlendirmeler “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinde okuyucuya şöyle sunulmaktaydı: “Dün Meclis’te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun müzakeresine devam olundu. Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihasının; yeni teşekkül eden Heyet-i Vekile’nin Meclis’e suret-i arzına dair olan maddesi Kütahya Mebusu Recep Bey’in teklifi kabul edildi”.⁶⁰⁰

TBMM’de ise Anayasa tasarısı ile ilgili yapılan tartışmalar sonunda tasarı maddeleriyle ilgili değişikliklerin yapılmasına ve kabulüne geçilmesine karar verildi. 20 Nisan 1924’de yapılan Meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı’nın seçimleri yenilemek için Hükümet’in görüşünü alarak Meclis’i dağıtabilme yetkisinin verilmesine yönelik 25. Madde oylandı. Ancak yüz otuz üyenin yüz yirmi altısının oyuyla reddedildi.⁶⁰¹ Cumhurbaşkanı’na veto yetkisinin tanınması sonucunda eleştirileri dikkate alan Mustafa Kemal Paşa bu önerisinden kendisi vazgeçti.⁶⁰² Cumhurbaşkanı’na yasaları bir kez daha görüşülmesi için -on gün süreyle- Meclis’e geri gönderebilme yetkisi tanındı. Anayasa ve bütçe ile ilgili kanunlar buna dâhil değildi. Geri gönderilen yasayı Meclis ikinci kez yeniden kabul ederse, bu kanunu Cumhurbaşkanı kabul etmek zorundaydı.⁶⁰³

Anayasa tasarısında birtakım önemli değişiklikler de yapıldı. Cumhurbaşkanlığı süresi Meclis’in seçim dönemlerine uygun olarak dört yıla indirildi. Kadınların

⁵⁹⁸ Necmeddin Sadık, “Hâkimiyet Millette midir, Millet Meclisi’nde midir?”, s.1.

⁵⁹⁹ Necmeddin Sadık, “Hâkimiyet Millette midir, Millet Meclisi’nde midir?”, s.1.

⁶⁰⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 14 Nisan 1924.

⁶⁰¹ Fehmi Akın, “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII/3, (Aralık-2006), s.5-6.

⁶⁰² H. Rıza Soyak, Atatürk’ten Hatıralar I, s.54-55.

⁶⁰³ Recai G. Okandan, “Kanunların Anayasa’ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XXXIII/1-2, (1967), s.12.

milletvekili seçme, seçilme hakkına sahip olmasıyla ilgili maddeler üzerinde de görüşmeler yapıldı. Ancak kabul edilmedi. Buna göre 10. ve 11. Maddelerde, “On sekiz yaşını ikmal eden her Türk, mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir” ve “Otuz yaşını ikmal eden her Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir” denilmekteydi.⁶⁰⁴ Bayazıt Milletvekili Şefik (Baydar) Bey⁶⁰⁵ ve Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey “her Türk” ifadesi içinde kadınların da olduğunu, kadınların da bu ülkenin vatandaşı olarak seçimlere katılabilmesinin sağlanması gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine Urfa Milletvekili Yahya Kemal (Beyatlı) Bey⁶⁰⁶, “30 yaşını ikmal eden, kadın ve erkek her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetine haizdir” şeklinde bir değişiklik teklifinde bulundu. Ancak Meclis’teki çoğunluk tarafından kabul edilmedi. Milletvekilleri bu oylamayı alkışlayınca Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey, “Kadına hak vermediniz. Bari alkışlamayın yahu!” sözüyle tepki gösterdi. Celal Nuri Bey ise tartışmaya gerek kalmadığını ve maddenin ilgili fırkasına “her erkek Türk” ifadesinin eklenmesini teklif etti. Feridun Bey bunu kabul etmediyse de teklif aynen kabul edildi.⁶⁰⁷ Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey’in herkesin ancak beş yıldan beri oturduğu ve nüfusuna kayıtlı olduğu yerden seçilebilmesini isteyen önergesi ise reddedildi.⁶⁰⁸

9 Mart-20 Nisan 1924 arasında TBMM’de gerçekleştirilen değişikliklerle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Nisan 1924’teki oturumda oya sunularak 105 madde olarak 491 sayılı kanun numarası ile Genel Kurul tarafından kabul edildi ve yasalaştı. Kanun kısa süre sonra Fransızca olmak üzere farklı dillere de çevrildi ve yayımlandı.⁶⁰⁹ 22 Nisan 1924 tarihli “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesi bu olayı şöyle halka duyurdu:

⁶⁰⁴ İ. Arsel, **Türk Anayasa ve Hukuku**, s.84.

⁶⁰⁵ Şefik (Baydar), 1871’de Doğubayazıt’ta doğdu. Baba Dursun, anne adı Badiseba’dır. Rüstiye Mektebi mezunu idi. Arapça ve Farsça bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Bayazıt Belediye Meclisi Kâtipliği, Eleşkirt Bidayet Mahkemesi 1. Kâtipliği, Bayazıt Savcı Yardımcılığı, Siirt Mahkemesi Savcılığı, Muş Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Riyasetliği, Van Merkez Meydan Mahkemesi Savcılığı, Sivas Mahkeme Temyiz Azalığı, Osmanlı Meclis-i Mebûsan III. ve IV. Dönem Bayazıt Mebusluğu, TBMM II. ve III. Dönem Bayazıt Milletvekilliği ile II. Dönem Kavanin-i Maliye Encümeni (Mali Kanunlar Komisyonu) Reisliği. 1936’da Doğubayazıt’ öldü. (**TBMM Albümü 1920-1950**, I, s.85)

⁶⁰⁶ Yahya Kemal (Beyatlı), 1884’te Üsküp’te doğdu. Baba adı İbrahim Naci, anne adı Nakiye idi. Yahya Kemal, şair, yazar, müderris, mütefekkir, siyasetçi ve diplomat kimlikleriyle bilinmektedir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Yahya Kemal’in yaptığı görevlerden bazıları şunlardı: Darüşşafaka Öğretmeni, İstanbul Darülfünun Edebiyat Bölümü Müderrisi, “Dergâh” dergisi sahibi, Lozan Barış Konferansı Danışmanı, TBMM II. Dönem Urfa Milletvekili. Yahya Kemal, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin en büyük temsilcilerinden biridir. Türk edebiyat tarihi içinde “Dört Aruzcu”dan biri olarak kabul edilir. Şiirleri 1961’de “Kendi Gök Kubbemiz” adlı kitapta toplanmıştır. (**TBMM Albümü 1920-1950**, I, s.121; <https://www.nkfu.com/turk-edebiyatinin-dev-ismi-yahya-kemal-beyatlinin-sozlerinden-secmeler/>)

⁶⁰⁷ **TBMMZC**, II/7-I, s.542-543.

⁶⁰⁸ M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930: Devrimler ve Tepkileri**, s.43.

⁶⁰⁹ **BCA**, 490.1.0.0.59.229.8; <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/> E.T: 15.06.2021

“Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihası’nın müzakeresi hitam bulmuş ve kanun ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul olunmuştur.”⁶¹⁰ Böylece Cumhuriyet Dönemi’nin ilk Anayasası kabul edilmiş oldu.

4- Anayasa’nın Kabulü Sonrası Basında Yaşanan Gelişmeler

TBMM’de kabul edilen yeni anayasanın maddeleri sadece yönetimle ilgili değildi. 1924 Anayasası’nın 77. Maddesi basın ile ilgiliydi. Bu maddeye göre; basın kanunlar çerçevesinde serbestti ve yayımlanmadan önce hiçbir teftiş ya da incelemeye bağlı değildi. Bu maddede yeni olan; basının yayınlanmadan önce hiçbir teftişe ve incelemeye yani sansüre bağlı olmaması ibaresiydi. Bu madde kuramsal olarak varlığını korurken, ağırlıklı olarak Şeyh Said İsyanı ve çok partili siyasal yaşama geçişin ilk denemesi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın devrim ilkelerinden sapması nedeniyle Cumhuriyet rejiminin kuruluşunun üzerinden yaklaşık on altı ay geçtikten sonra 4 Mart 1925’te TBMM’de kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile uygulamaya dönüşemedi.⁶¹¹

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun 1. Maddesi, “irtica ve isyana ve ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini ihlale yönelen örgüt, kışkırtma, özendirme, girişim ve yayını hükümet, Cumhurbaşkanı’nın onayı ile doğrudan doğruya ve idareten yasaklamaya yetkilidir” hükmünü getirmişti.⁶¹² İki yıl süreyle yürürlükte kalacağı belirtilen bu kanun ile 6 Mart 1925’te “Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Sebülürreşat”⁶¹³ ve 8 Mart’ta da İzmir’de “Sada-i Hak”, Adana’da “Sayha”, Trabzon’da “İstikbal” ve “Kahkaha” ve İstanbul’da “Press de Suar” gazeteleri kapatıldı.⁶¹⁴

14 Nisan’da da “Şeyh Sait isyanı bahane edilerek muhalefet susturulmak isteniyor” içerikli yazısı ile Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey’in “Tanin” gazetesinin de “yanlı haber vermekten dolayı” yayımı durduruldu. Hüseyin Cahit Bey ise Çorum’a sürgün edildi.⁶¹⁵ Bir süre sonra “Vakit” ve “Vatan” gazeteleri de kapatıldı. Gazetelerin sahipleri ve yazarları İstiklal Mahkemesi’nde yargılanarak tutuklandı. Vedat Nedim (Tör), Şevket Sürayya (Aydemir) ve Hasan Ali (Yücel) beylerin de yer aldığı ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın yayın organı olan “Aydınlık” dergisi de bu

⁶¹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Nisan 1924.

⁶¹¹ Mithat Atabey, **Türk Basın Tarihi**, Paradigma Yay., İstanbul, 2015, s.87.

⁶¹² TBMMZC, II/15, s.131.

⁶¹³ BCA, 30.18.01.01.013.12.12.

⁶¹⁴ BCA, 30.18.01.01.013.13.5.

⁶¹⁵ BCA, 30.18.01.01.013.22.15; Mert Öksüz, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyaset, Toplum Ve Mizah İlişkileri”, Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat Ve Toplum Sempozyumu (28-30 Nisan 2016), I, s.394.

kanunla kapatılan süreli yayınlar arasındaydı.⁶¹⁶ CHP’ni köylüyü ve işçiyi istismar eden burjuva partisi olarak nitelendiren, Şeyh Said İsyanı’na “*yobazların sarıkları, yobaz zümresine kefen olmalı*” biçiminde yayınlarında yer veren ve “*şeyhiyle, halifesiyle, sultanlarıyla, kahrolsun derebeylik*”, “*Cumhuriyet Hükümeti Kürdistan derebeyliğini tasfiye edecektir*” diyen “*Orak Çekiç*” dergisi de 12 Mart 1925’te kapatıldı.⁶¹⁷

Basına uygulanan kapatma cezalarından sonra sıkıyönetim ilan edilen bölgelerdeki haberleşmeye sansür geldi. Hükümet 3 Mayıs 1925’te 1846 sayılı “*Havali-i Şarkiyede İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Kararnamesi*”ni kabul etti. Kararnameye ait bir talimatname hazırlandı: 15 ve 16. Maddeleri basınla ilgiliydi. Bu maddelerde sıkıyönetim bölgelerinde yayımlanan gazete ve diğer yayımların basımının sansüre tâbi olduğu, bölgeye dışarıdan gelecek gazete ve yayımların sansür kurulunca görülmesinden sonra dağıtılabileceği belirtilmekteydi.⁶¹⁸ 31 Mayıs’ta çıkarılan ek bir kararname ile Fransızca gazete ve mektuplara da sansür uygulandı ve bazıları da kapatıldı. Kararname ile sıkıyönetim bölgelerindeki basın, bölgeye dışarıdan gelecek gazete ve dergilerle birlikte tüm haberleşme denetim altına alındı.⁶¹⁹

Şark İstiklal Mahkemesi’nin 7 Haziran 1925’te aldığı karar gereği “*ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları iddiasına dayanarak*” aralarında Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemalî (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem

⁶¹⁶ Bu gazeteciler 1930’lu yıllarda CHP’nin yayın organı “*Kadro*” dergisi yazarları arasında yer almışlardır. 1909 Matbuat Kanunu’nu yürürlükten kaldıran 25 Temmuz 1931’de TBMM’de kabul edilen 1881 sayılı “*Matbuat Kanunu*”, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın siyasetten çekilmesinden kısa bir süre sonra gerilimli bir siyasi ortam içerisinde hazırlanmıştı. 1931 Matbuat Kanunu’nun 12. Maddesi’nde belirtildiği üzere gazete sahiplerinde bazı özelliklerin olması gerekiyordu. Bunlar arasında; Türk olmak, yirmi yaşını doldurmak, üniversite mezunu olmak, devlet memuru ve ordu mensubu olmamak, gazete ve dergi sahiplerinde vatan, Milli Mücadele, Cumhuriyet ve inkılâp aleyhinde yayın yapıp herhangi bir mahkeme tarafından mahkûm olmamak ve Milli Mücadele yıllarında düşman emellerine hizmet edici yayın yapmamış olmak vardı. (M. Atabey, **Türk Basın Tarihi**, s.88-89; **TBMMZC**, IV/3, s.362-363); 1931 Matbuat Kanunu ile birlikte bireylerin kişisel ya da özel yaşamlarını ima yoluyla bile olsa yayımlayanlar para ve hapis cezalarına çarptırılacaktı. Ayrıca TBMM üyelerine, Bakanlar Kurulu’na, devlet memurlarının onur ve şereflerini kırıcı, zan altında bırakıcı yayın yapanlar da para ve hapis cezalarına çarptırılacaktı. Padişah ile hilafetçilik yolunda olan ve komünist ile anarşistliğe kışkırtan yayımların yapılması bu kanun ile kesin olarak yasaklandı. Bu kanunla iktidar, basın-yayın yasaklarını hangi gerekçelere dayandığını açıkça ortaya koydu. 27. Madde kanunun en çok eleştirilen maddesi oldu. Buna göre yazarın yazdığı yazıdan hem yazı işleri müdürü, hem genel yayın yönetmeni, hem de gazete sahibi sorumluydu. Ayrıca ülkenin menfaatine zarar verecek yayımlar yapan gazete ve dergiler de kanunun 50. Maddesi gereği Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılabilmekteydi. (Deniz Güner, **Sansür ve İktidar**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017, s.76).

⁶¹⁷ M. Atabey, **Türk Basın Tarihi**, s.88-89.

⁶¹⁸ Nurettin Güz, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri**, s.174.

⁶¹⁹ Bu dönemde “*Tanin*”in Fransızca yayımlanan gazetesi de “*huzur bozucu yayımlarından*” dolayı yayımı durduruldu. (**BCA**, 30.18.01.01.013.25.16; Nurettin Güz, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri**, s.174)

(Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) ve İsmail Müştak (Mayakon) gibi birçok gazeteci de tutuklandı.⁶²⁰

1924 Anayasası ile ilgili Meclis'te yapılan tartışmalar sırasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya tanınmak istenen yetkilerin reddedilmesinin ana nedeni “*milli egemenlik*” ve “*meclis üstünlüğü*” ilkesinin üyeler tarafından benimsenmiş olmasıydı. Hak ve özgürlükler bakımından birçok eksikliği taşımış olsa da bu ilk Anayasa yönetimde düzen ve disiplini beraberinde getirmiştir. Bu da yapılan inkılâpların uygulanmasında etkili olacaktı. Bu bakımdan 1924 Anayasası inkılâpçı bir karaktere de sahiptir.

B- TÜRK MEDENİ KANUN'UN HAZIRLANMASI, KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- Medeni Kanun'un Kabulünden Önce Yaşanılan Gelişmeler

Medeni Kanun ile ilgili çalışmalar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru gerçekleştirildi. Bunun nedeni XIX. Yüzyıl Fransız Medeni Kanunu'nun Avrupa'nın ve Osmanlı coğrafyasının tamamını etkisi altına almasıydı. Tanzimat Dönemi'nde bu gelişme Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. Özellikle XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren toplumsal anlamda aile kanununa olan ihtiyaç gündeme taşındı. Bu durum Osmanlı aydınları tarafından da dile getirildi. Böylece onlar arasında bir medeni kanun hazırlanması fikri ortaya çıktı. Dönemin aydınları arasında oluşturulacak kanunun niteliğinin ne olacağı konusunda iki görüş vardı. Bunlardan ilki gelenekçilerdi. Diğeri ise yenilikçilerden oluşuyordu. Bu iki görüşteki grupların kendince önderleri bulunuyordu: “*Yenilikçiler*”in temsilcisi Âli Paşa⁶²¹ idi. Kendisi Fransız Medeni Kanunu'nun alınması görüşünü savunuyordu. “*Gelenekçi*” görüşü savunanların lideri ise Ahmet Cevdet Paşa⁶²² idi. Bu gruptakiler “*İslam Hukuku Grubu*” olarak da

⁶²⁰ M. Öksüz, “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyaset, Toplum ve Mizah İlişkileri*”, s.394.

⁶²¹ Tam adı Mehmed Emin Ali Paşa'dır. 5 Mart 1815'te İstanbul'da doğan Ali Paşa, II. Mahmud'un damadıdır. İlk olarak 27 Nisan 1830'da Divan-ı Hümayun kaleminde çalışmaya başladı. Sonra Mühimme Kalemî'ne tayin edildi. Fransızca'yı çok iyi konuşabilen Ali Paşa sırasıyla şu görevlerde bulundu: 1833'te Tercüme Odası'nda tercüman, 1838'de Paris Maslahatgüzarı, 1841'de Londra Sefiri, İzmir ve Bursa Valiliği, Meclis-i Vala Reisliği, Meclis-i Tanzimat Reisliği. 11 Şubat 1867 - 7 Eylül 1871 yılları arasında olmak üzere yedi kez Hariciye Nazırlığı ve beş kez de Sadrazamlık yaptı. Sadrazamlık yaptığı dönemde devletin çeşitli kurumlarında gayri Müslim memurların sayısı arttı. “*Yeni Osmanlı*” akımına karşı olan Ali Paşa Islahat Fermanı'nın hazırlanıp yürürlüğe konulmasında etkili olmuştur. 7 Eylül 1871'de elli altı yaşındayken İstanbul'da öldü. (İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, I, Dergah Yay., İstanbul 1982, s.4.)

⁶²² 27 Mart 1823'te Bulgaristan-Lofça'da doğan Ahmet Cevdet Paşa iyi bir tarihçi ve hukukçudur. Babası Lofça Meclis Âzası'ndan “*İstabl-ı Âmire pâyelisi*” Hacı İsmâil Ağa, annesi ise Lofçalı Topuzoğlu hânedanından Ayşe Sümbül Hanım'dır. Farsça, Arapça ve Fransızca bilen Ahmet Cevdet Paşa Fatih

adlandırılıyordu. İki gruptan sadece gelenekçi düşüncede olanlar medeni kanun hazırlanması konusunda yeterli desteği aldı. Böylece yeni kanunun hazırlanmasında ana kaynak İslam Hukuku temel alınacaktı. Bu doğrultuda Ahmet Cevdet Paşa'nın Başkanlığı'nda bulunan bir heyet oluşturuldu. 1868-1876 yılları arasında ilk medeni kanun çalışmalarına başlandı.⁶²³

1876 yılının sonunda “*Mecelle*”⁶²⁴ adıyla medeni kanun niteliğinde bir kanun oluşturuldu. Mecelle özellikle I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde de yararlanılan önemli bir “*kanun kitabı*” oldu. Ancak bu da dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte değildi. Yeni çalışmalar yapmak gerekiyordu.⁶²⁵ Bunlar da oluşturulacak komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilecekti. Bu doğrultuda 9 Mayıs 1916'da, bir “*Kanun-i Medeni Komisyonu*” ya da diğer adıyla “*Mecelle Komisyonu*” oluşturuldu. Komisyon çalışmalarında Fikhî esasları gözetilecekti.⁶²⁶

“*Mecelle Komisyonu*” Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla çalışmalarını yürütemedi. Özellikle işgal kuvvetlerinin baskısı bunda etkiliydi. Bu durum kısa süre sonra değişecekti. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve sonrasında gerçekleştirilen inkılaplar ile bu alanda yapılacak çalışmalar 1922'den itibaren hızlandırılacaktı.⁶²⁷

Eski hukuk sisteminin kaldırılmasının iki önemli nedeni vardı. İlki Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısında yapılan antlaşmalar ve kapitülasyonlar ile

Medresesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Mecelle'nin oluşturulmasındaki heyetin başkanlığını da yapmıştır. 1854'ten sonra çeşitli devlet kademelerinde bulunmuştur. Yaptığı görevler şunlardır: 1856'da Galata Mollası, 1857'de Meclis-i Âli Tanzimat üyeliği, 1863'te Bosna-Hersek Müfettişi, 1868'de Divan-ı Ahkâmı Adliye Reisliği, 1873'te Maarif Nazırı, 1878'de Suriye Valisi, 1873'te Evkaf, 1877'de Dâhiliye, Ticaret ve Ziraat nazırlıkları. “*Tarih-i Cevdet*” adlı on iki ciltlik bir eseri bulunmaktadır. 1774-1825 yıllarını anlatan bu eser dışında yazdığı kitaplardan bazıları şunlardır: “*Tevarih-i Hulefa*”, “*Kıyas-ı Enbiya*”, “*Divançe-i Cevdet*”. Ayrıca Türk dilinin ilk gramer kitabı olan “*Kavaid-i Osmaniye*” de diğer önemli eserlerindendir. Celali Takvim üzerinde çalışmaları bulunan Ahmet Cevdet Paşa, 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında öldü. Mezarı Fatih Camii bahçesindedir. Kızı Fatma Aliye (Topuz) Hanım'dır. (Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Âkif Aydın, “*Cevdet Paşa*”, TDVİA, VII, İstanbul, 1993, s.443-449)

⁶²³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, TTK, Ankara, 2003, s.171.

⁶²⁴ Bir kanunname olan Mecelle derleme bir kitaptır. Temeli Fıkıh'a dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin medenî hukukunun bir kısmını içermekle beraber içeriği tamamen Hanefî Mezhebi'ne ait hükümleri kapsıyordu. Asıl adı “*Mecelle-i Ahkâmı Adliye*” ya da “*Adliye ile ilgili kuralları içeren kitap*” idi. Mecelle, bir mukaddeme ile on altı kitaptan ve 1851 maddeden oluşmaktaydı. Kitaplar sırasıyla şu bölümlerden meydana gelmekteydi: “*Bey*”, *İcar (kira)*, *Kefalet*, *Havale*, *Rehin*, *Emanet*, *Hibe*, *Gasp ve İtlaf*, *Hacir*, *İkrah ve Şufa*, *Envâ-ı Şirket (ortaklık çeşitleri)*, *Vekâlet*, *Sulh ve İbra*, *İkrar (borcu kabul etme)*, *Dava*, *Beyyinat ve Tahlif (kanıt ve delil)*, *Kaza (yargı)*”. (Sıddık Sami Onar, “*Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu; Mecelle*”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XX, S. 1-4, 1955, s. 58, 65.)

⁶²⁵ Osman Kaşıkçı, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle**, OSAV, İstanbul 1997, s.312.

⁶²⁶ Jale G. Akipek, **Türk Medeni Hukuku**, I, Ankara, 1973, s.40; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türk Medeni Hukuku**, I, İstanbul, 1968, s. 68,72.

⁶²⁷ Jale G. Akipek, **Türk Medeni Hukuku**, s.41; Ferit Hakkı Saymen, **Türk Medeni Hukuku**, I, İstanbul, 1960, s.36.

yargısal açıdan bağımlı hale gelmesiydi. Bu da gayrimüslimlerin suç işledikleri zaman yargılanamamasına neden oluyordu. Devlet bu yabancılar üzerinden herhangi bir denetime sahip değildi. Hukuk birliği olmadığı gibi bağımsız bir yargı gücü de yoktu.⁶²⁸

İkinci neden ise eski hukuk sistemi ile dönemin toplumsal sorunlarının çözülmesinin mümkün olmadığı idi. Yani eski hukuk Türk milletinin ihtiyaçlarına karşılık verememekteydi. Özel hukuk alanındaki sorunlar İslam hukuku ile çözümleniyordu. Kamu hukuku alanında ise Padişahların Şeyhülislam'dan aldıkları fetvalar ile bu alanda kanun koyabilmekteydi. Devlet içerisinde hukuk alanında bir ikilik mevcuttu. Diğer taraftan kadın-erkek arasında hukuki bir eşitliğin sağlanamamış olması, ticaret ve ceza hukuklarında ve yargılama yöntemlerinde uygulanacak önemli kurum ve kuruluşların olmayışı Türk Devleti için sakıncalı bir durumdu.⁶²⁹ Bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet Dönemi'nde eski hukuk sisteminin benimsenmeye devam edilmesine imkân yoktu.

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922'de TBMM'yi açış konuşmasında medeni kanun alanındaki ihtiyacı şu cümleleriyle vurguluyordu: *“Efendiler! Hükümet memlekette kanunu hâkim kılmak ve adaleti hüsnü tevzi etmekle mükelleftir. Bu itibarla adliye işi pek mühimdir. Binaenaleyh siyaset-i adliyemizi de izah etmeği faydalı buluyorum. Siyaset-i adliyemizde takip edilecek gaye, evvelâ halkı yormaksızın süratle, isabetle, emniyetle adaleti tevzi etmektir.*

*Saniyen, heyeti içtimaiyemizin bütün dünya ile teması tabîi ve zaruridir; bunun için seviye-i adaletimizi bilcümle medenî heyet-i içtimaiyenin seviye-i adaleti derecesinde bulundurmak mecburiyetindeyiz. Bu hususâtı tatmin için mevcut kanun ve usullerimizi bu nikatı nazardan ıslah, ihya ve tecdid etmekteyiz ve edeceğiz. Bunda memleketimizin vüsati, vesaiti serianın noksanı vesair mevani ile müşkülâtta başka bazı mahallerin hayat-ı içtimaiyelerindeki hususiyetler de nazar-ı dikkate alınmıştır”.*⁶³⁰

Mustafa Kemal Paşa hukuk alanında yapılacak inkılâpların toplumsal yaşamda halkı zorlamayacak olmasının önemine de vurguda bulunuyordu. Yenilikler bir an önce gerçekleştirilmeliydi. Mustafa Kemal Paşa hukuk sisteminde yapılacak değişikliklerin medeni bir toplum olmadaki öneminin farkındaydı. Bu doğrultuda Türkiye'deki hukuk

⁶²⁸ Gülnihal Bozkurt, “Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, **ATAM**, VIII/22, (1991), s.47.

⁶²⁹ G. Bozkurt, “Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, s.48-49.

⁶³⁰ Bu konuşma “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinde “Dün Üçüncü Seneye Girerken” manşetiyle verilmekteydi. (**Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1922); **TBMMZC**, I/18, s.4; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Ankara, 2006, s.236.

sistemi Batı toplumlarındaki hukuk sistemi ile aynı düzeyde olmalıydı. Bu, çağı yakalamanın önemli bir yolu idi.⁶³¹

1 Mart 1922 tarihli konuşmasında Mustafa Kemal Paşa yeni medeni kanunun yapılma gerekçesini şu cümleleriyle açıklıyordu: “Efendiler! Terakkiyat-ı asriye milletlerin medenî ihtiyaçlarını tevsi, teksir ve tenvir ve bu ihtiyacât-ı medeniye ile mütenasip medenî hakların vücudunu istilzam eder. Her devletin mensup olduğu heyeti içtimaiyenin derece-i temeddüniyle mütenasip, mevzuatı hukukiyesi vardır”.⁶³²

Mustafa Kemal Paşa medeni kanunların toplumların ihtiyaçlarının karşılanmasında ve toplumsal sorunların çözümünde kullanımının önemini biliyordu. Batılı devletlerin kanunları birbirlerine benzer nitelikteydi. Türkiye kısa sürede başardığı birçok zaferle diğer Batılı ülkelerle denk olduğunu her anlamda ispat etmişti. Yeni Anayasa ve “zihniyet” oluşumu Türkiye’nin yaptığı atılımı göstermekteydi. Mustafa Kemal Paşa bunu 1 Mart 1922’deki şu sözleriyle vurguluyordu: “...Dünyada mevcut bilcümle medenî devletlerin kanunu medenileri hemen yekdiğerinin pek yakınıdır. Bizim milletimiz ve hükûmetimiz fikri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medenî kavimden dün değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh bizim dahi mevzuat-ı hukukiyemizin bilcümle medenî devletlerin müdevvenat-ı kanuniyesinden nâkıs olması caiz değildir. Mücahedatımızın mâtufl olduğu istiklâl-i tam mefhumunda istiklâl-i adlimizin de mündemiç bulunduğu tabiidir. Binaenaleyh; her müstakil devletin bir hakkı lâyenfekki olan tevzii adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız”.⁶³³

1923’te yedi adet komisyonun kurulmasına karar verildi. Her komisyon farklı alanlarda çalışacaktı. 1 Mart 1923’te Mustafa Kemal Paşa TBMM’yi açış konuşmasında medeni kanun ile ilgili yeni kanunların komisyonlar aracılığıyla yapılacağını ifade etti.⁶³⁴ Bu konuşma manşet haberi olarak “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 2 Mart tarihli nüshasında “Reis-i Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dördüncü milli sene münasebetiyle dün idare-i dâhiliyemiz, vaziyet-i hariciyemiz ve bilhassa hâkimiyet-i milliyenin telif ve takviyesi hususunda pek mühim bir nutuk irad buyurdular” başlığıyla şöyle verilmekteydi: “Yeni sene zarfındaki tasavvurat-ı adliyemiz meyanında tadil ve ihzar-ı kavanin komisyonları vardır. Şimdiye kadar kanun

⁶³¹ Doğan Koçak, “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak Ve Özgürlükleri”, **Atatürk Dergisi**, VIII/1, (Temmuz-2019), s.85.

⁶³² **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1922; **TBMMZC**, I/18, s.4.

⁶³³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1922; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, I, s.236.

⁶³⁴ **TBMMZC**, I/28, s.8.

halinde tedvin edilmemiş olan veraset, vasiyet gibi ahkâm-ı hukukiyemizin Kanunu medenimiz olan Mecelle'ye ilavesi ve Mecelle'nin de ihtiyacat-ı asriyeye muvafık bir şekilde tadil ve ıslahı, berri ve bahri ticaret kanunlarıyla usul-ü muhakemat-ı cezaiye ve kavanin-i cezaiyenin tadili ve ayrı ayrı ahkâm-ı muhtevi bulunan usulü muhakemat-ı hukukiye ile usulü muhakeme-i şeriyenin tevhidi maksatlarıyla her biri beşer zattan mürekkep yedi komisyon kariben ifayı vazifeye olunacaktır. Bundan başka istikbali adlimizi temin maksadiyle Anadolu'da asri esaslar dairesinde bir hükkam (hâkimler) mektebi vücuda getirilmesi vekâleti aidesince düşünülmektedir".⁶³⁵

2 Mayıs 1923'te yeni "Vacibat" ve "Ahkâm-ı Şahsiye" komisyonları oluşturuldu. Ancak bunlar 1916'da oluşturulan komisyonlar ile benzer nitelikteydi. Bu da komisyonlardan beklenen yeniliğin görülememesine neden oldu. Olumlu bir sonuç alınamayınca, 1924'te yeni medeni kanun komisyonları oluşturuldu.⁶³⁶ Amaçları yeni bir medeni kanun oluşturmak ve dönemin ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu komisyonlar da beklentiyi karşılayamadı. Bunun en önemli nedeni gelenekçi yöntemlerin takip edilmesiydi. Bu nedenle komisyonların görevlerine son verildi.⁶³⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk medeni kanun çalışmaları Tanzimat'tan itibaren yapılmaya başlandı. Bu dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu gelenekçi grup çalışmaların yürütülmesinde etkili oldu. Oluşturulan heyet kısa sürede olumlu sonuçlar elde etmeye başladı. Bu doğrultuda "Mecelle" adıyla bilinen ilk özel hukuk kuralları kodeksi hazırlandı. Şer'i hükümlerin esas alınarak hazırlanmasıyla oluşturulan bu kanunun içerik bakımından tam bir medeni kanun özelliği taşıması önemli bir eksiklikti. Aile ve miras hukuku ile ilgili hükümlere yer verilmemesi nedeniyle sonraki dönemlerde toplumsal alanda yaşanan gelişmeler yeni bir medeni kanunun oluşturulmasını zorunlu hale getirdi. Bu doğrultuda kurulan yeni komisyonlar Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreçte çalışmalarını yürüttü; ancak istenilen başarıya

⁶³⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Mart 1923.

⁶³⁶ Dönemin Adalet Bakanı Mehmet Seyyid Bey 26 Ocak 1924'teki Meclis görüşmelerinde komisyonlarla ilgili şunları aktarmaktaydı: "Vacibat; malûmuâliniz bildiğiniz vacip, yani zimmette sabit ve lâzım olan şey, vecibe dediğimiz vecaip diye taksim yapılmıştır. İşte Fransızların (Obligasyon) dedikleri kelimenin tercümesi... Gerek bir akitten, gerek bir fiilden bir şahsın zimmetinde sabit ve vacibolan şeydir. (Vecibe) tâbiri diğerle (vacip); malûmuahsanınız, tarafeyn bir mukavele akdederse o tarafeynin zimmetine bâzı mükellefiyetler sabit olur. Parayı vermek gibi, mebyü teslim etmek gibi. Malı medyunu teslim etmek gibi ve saire gibi tarafeynin zimmetlerinde sabit ve lâzım birer vasıflar bulunur, mükellefiyetler bulunur, işte o mükellefiyetlere vecibe, tâbiri diğerle vacip diyoruz... Bir de eşhas üzerine terettüb eden ahkâm vardır ki, şahsîdir. Bu ahkâm-ı şahsiye dediğimiz -nikâh ve talâk oraya dâhil olmuştur. Hukuku aile kamilen ve teferuatıyla oraya dâhil olmuştur. O itibarla bu kısım ahkâmı tedvin ile meşgul olan komisyona da (Ahkâmı Şahsiye) Komisyonu namı verilmiştir". (TBMMZC, II/5, Ankara, 1958, s.375.)

⁶³⁷ Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, TTK, Ankara, 1996, s.190.

ulaşılamadı. Şer'i hükümlerin dönemin ihtiyaçlarını karşılayamaması komisyonlarla ilgili değişiklikleri zorunlu hale getirecekti.

II- Medeni Kanun'un Hazırlanması Sürecinde Yaşanan Gelişmeler ve Basındaki Yansımaları

1923'teki çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 1924'te yeni komisyonlar oluşturuldu. Komisyonların çalışma yöntemleri hakkında bir talimatname hazırlandı. Buna göre; bir araya getirilecek kanunların tamamen medeni bir devlet ve kavram esasıyla azami bir uygunluk içinde olması gerekliydi. Ayrıca Türkiye'nin ve halkın ihtiyaçlarının gözden uzak tutulmaması da bir zorunluluktur. Bu amacı gerçekleştirmek için hazır olan kanunlardan ve Batı milletlerinin kanun ve eserlerinden ihtiyaç duyulan esasların alınması gerekiyordu. Talimatnamede ticaret kanunlarıyla ilgili uluslar arası hukuk, örf ve adalet kurallarına da uyulacaktı.⁶³⁸

1- Necmeddin Sadık (Sadak) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Konuyla ilgili olarak basında da yeni medeni kanun ve aile ile ilgili konularda yazarlar tarafından çeşitli eleştiri yazıları yayımlandı. Bu eleştirileri yapanlardan birisi de Necmeddin Sadık Bey idi. "Akşam" gazetesinin 21 Ocak 1924 tarihli nüshasında yayımladığı "Hanımlarımız ve Hukuk-ı Âile Kararnamesi" adlı köşe yazısı oluşturulacak Medeni Kanun'da aileyi ilgilendiren konulara ait bir eleştiri idi. Necmeddin Bey kadınların kendileriyle ilgili konularda haklarını savunmaları gerektiğini ve sessiz kalmamalarını belirtiyordu. Türk kadınının sosyal ve siyasi alanda örgütlenmesini, TBMM'de aile ile ilgili alınan kararlar karşısında tarafsız kalmamalarını ve sorgulamalarını ifade etmekteydi.⁶³⁹

Necmeddin Bey özellikle de Medeni Kanun'da kadın-erkek eşitliğine dayanan bu aile kararnamesiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyordu: "...nihayet Türk kadınlığını alakadar eden mühim bir mesele çıktı. Millet Meclisi, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni müzakereye başladı. Dokuz yaşındaki kızları evlendiren, dört zevceye müsaade eden, erkeklerin talak hakkını takyid etmediği halde kadınlara da bir talak hakkı vererek ailenin esaslarını büsbütün zayıflatan bu kararname şer'iyye ve adliye encümenlerinden aynen geçiyor ve kadınlarımızdan hiç kimse ses çıkarmıyordu. Hemen

⁶³⁸ İsmail Eyyupoğlu, "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Hukuk Alanında Laikleşme Süreci", **Atatürk Dergisi**, III/2, (Şubat-2010), s.224.

⁶³⁹ Necmeddin Sadık, "Hanımlarımız ve Hukuk-ı Âile Kararnamesi", **Akşam**, (21 Ocak 1924), s.1.

hemen bütün gazeteler bu kararname aleyhine feryat ettiler; yalnız lüzumlu lüzumsuz her vesile ile harekete geçen, nümayişler yapan hanımlarımız kadınlığını hayati bir derecede alakadar eden bir meselede harekete geçmediler". Necmeddin Bey Meclis'te alınan kararlar ile Türk kadınının tahkir edildiğini vurgulamaktaydı. Buna neden sessiz kalındığını da kendince okuyucuya aktarmaktaydı.⁶⁴⁰

Necmeddin Bey Türk kadınının herhangi bir konuda erkeklere müracaat etmesinin sosyal bir “*nezaket*” kuralı olduğunu vurgulamaktaydı. Üniversitelerde okuyan genç kızların savundukları kadın-erkek hukuku arasındaki eşitsizlik konusu hakkında bir açıklama yapmalarını da beklediğini belirtmekteydi. Necmeddin Bey yeni kabul edilecek aile kararnamesinin üç konu üzerinde duracağını şöyle ifade etmekteydi: “...*Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde, en sathi bir tetkikle göze çarpan üç mesele vardır: Taaddüd-ü zevcat (çok eşlilik), talak (boşanma), dokuz yaşındaki kızların izdivacı*”. Bu konuların tartışılması sırasında dikkat edilecek bazı hususlar da vardı. Bunlar “*terakki*” ve “*tekâmül*” gösterilmesi beklenen Türk milletinin uyduğu “*örfi*” kanunlar ile adli kanunlar arasında ortaya çıkacak uyuşmazlıkların kaldırılmasıydı. Ona göre bir kanun yapılırken ya da değiştirilirken “*vicdani*” olarak da sorgulanması gerekiydi.⁶⁴¹

Necmeddin Bey'in eleştirdiği diğer bir konu ise İslam dininin getirdiği bazı sosyal hükümlerin değiştirilemez olmasıydı. Ona göre oluşturulacak kararnamede aile kurumuyla ilgili kadın-erkek eşitliği hakkındaki maddeleri ekleyenler ahkâm-ı şer'iyyenin değiştirilebileceğini iddia etmekteydiler. Necmeddin Bey İslamiyet'in ilerlemeye engel olmadığını, ancak Türk ve Müslümanlarda ailenin tarihinin incelenmesi gerektiğini belirtmekteydi. Çünkü her toplumsal kurumun kökeni geçmişteydi. Gelişme ve ilerlemeyi ortaya çıkaracak bazı nedenler vardı. Bu süreçte aile kurumuna yabancı bazı unsurlar ya da “*bidatler*” girmiş olabilirdi. Toplumun genel kanaatine aykırı davranışta bulunmak doğru değildi. Tarihi “*tekâmül*” süreci içerisinde Türk ve Müslüman toplum yapısına bu tarzda “*bidatlerin*” karışmış olması muhtemeldi. Bunun için tarihi ve sosyal açıdan bir değerlendirme yapılmalı ve kadınlar bu yöndeki uzmanlıklara başvurmalıydılar. Bunlar da Türk aile yapısının çağdaş ihtiyaçları ile İslam dininin hükümleri hakkında doğru bilgiler veren gerçek din âlimleriydi.⁶⁴²

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1924'te yaptığı TBMM'ni açış konuşmasında gazetelerdeki eleştirilere cevap niteliğinde bir karşılık verdi. Yeni medeni kanunla

⁶⁴⁰ Necmeddin Sadık, “*Hanımlarımız ve Hukuk-ı Âile Kararnamesi*”, s.1.

⁶⁴¹ Necmeddin Sadık, “*Hanımlarımız ve Hukuk-ı Âile Kararnamesi*”, s.1.

⁶⁴² Necmeddin Sadık, “*Hanımlarımız ve Hukuk-ı Âile Kararnamesi*”, s.1.

toplumsal ihtiyaçların karşılanacağını ve “medeniyet yolunun” takip edileceğini vurgulamaktaydı. Kendisi bu görüşlerini şu cümleleriyle belirtmekteydi: “*Millet her mütemeddin memlekette olan terakkiyat-ı adliyenin memleketin ihtiyacına tavafuk eden esasatını istiyor. Millet, seri ve kati adaleti temin eden medeni usulleri istiyor... Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet; milletleri uyanmaktan men eden en ağır bir kâbustur. Türk milleti üzerinde kâbus bulunduramaz*”.⁶⁴³

2- Şer’iyye Mahkemelerinin Kaldırılması ve Yeni Mahkemeler Teşkilatı’nın Kurulması Kanunu (8 Nisan 1924)

“*İkdam*” gazetesinin 5 Şubat 1924 tarihli nüshasında Edhem Ruhi Bey tarafından “*Adliye Tenkîsatına Dikkat!*” başlıklı köşe yazısında konu ile ilgili önemli bir değerlendirme yapıyordu. Edhem Bey tarafından Türkiye’nin en büyük ihtiyacının adliye alanında olduğu belirtilmekte, bunun gerçekleşmemesi halinde inkılâp yapmanın bir anlamı olmadığı ve dökülen kanların boşuna olacağı vurgulanmaktaydı. Ayrıca İstinaf Mahkemelerinin lağvedilmesi ile ilgili de dönemin Adliye Vekili Seyyid Bey’in bir kez daha düşünmesi gerektiğini ve bu konuda acele etmemesini tavsiye etmekteydi.⁶⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart’taki konuşmasından iki gün sonra “3 Mart Devrimleri” olarak kabul edilen yenilikler gerçekleştirildi. Hilafet’in kaldırılmasından sonra adli alanda birçok yenilik yapılmaya başlandı.⁶⁴⁵ Aynı gün Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tamamen dine yönelik eğitim sistemine son verildi. Bunlar da hukuk alanında laik sisteme geçişin önemli adımları oldu.⁶⁴⁶ Kaldırılan Şer’iyye ve Evkaf Vekâletinin yerine, İslâm dininin itikadî ve ibadete dayalı hüküm ve işlerinin yürütülmesi ile dinî kurumların yönetiminden görevli Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün kurulmasından sonra her bakanlık da Başbakanlığa bağlandı.⁶⁴⁷

⁶⁴³ TBMMZC, II/7, s.5.

⁶⁴⁴ Edhem Ruhi, “*Adliye Tenkîsatına Dikkat!*”, *İkdam*, (5 Şubat 1924), s.3.

⁶⁴⁵ Emre Önder, Hatice Karakuş, “*Atatürk ve Hukuk Devrimleri*”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, S.1, Ankara, (Mayıs-2013), s.43.

⁶⁴⁶ Saltanat ve Hilafet’in kaldırılmasını hukuk inkılâbından soyutlamak mümkün değildir. Çünkü bu iki makam teokratik yönetim anlayışının iki ana unsuruydu. Bu nedenle bu makamların devam ettiği bir ülkede hukuk inkılâbının gerçekleştirildiğini ifade etmek gerçek dışı bir söylemdir. (G. Bozkurt, “*Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri*”, s.46)

⁶⁴⁷ Ali Akyıldız, “*Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti*”, *TDVİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s.7-8.

Bu yeniliklerle beraber Medeni Kanun'un hazırlanma sürecinde atılan adımlardan en önemlisi ise 8 Nisan 1924'te şer'i hukukun temel uygulayıcısı olan Şer'iyye Mahkemelerinin 469 sayılı “*Mehakimi Şer'iyye'nin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatı'na Ait Ahkâm-ı Muaddil Kanunu*” ile kaldırılması oldu.⁶⁴⁸ Bu kanunla kadılık ve naiplik kurumları da kaldırıldı. Onların yerine mahkemelerde hâkim ve savcılar görev almaya başladı.⁶⁴⁹

Şer'iyye mahkemelerin yerine sulh, asliye, cinayet mahkemeleri kuruldu. Bunlardan birisi de Ankara'da kurulan “*Müstakil Cinayet Mahkemesi*” idi. “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 8 Mayıs 1924 tarihli nüshasında “*Yeni Adliye Teşkilatı*” başlıklı haberde mahkeme ile ilgili ayrıntılar okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Buna göre; Adliye Vekâleti'nin yeni teşkilatlanmasından ötürü Ankara Müstakil Cinayet Mahkemesi Başkanlığına Antep İstinaf Başkanı Niyazi Bey atandı. Azalıklarda ise Müdafaa-yı Milliye Hukuk Müşavirliği Yardımcısı Kemal Bey, Ziraat Bankası Hukuk Müşaviri Hakkı Bey, Ankara İstinaf azasından Şakir Bey, Karesi Hâkim Yardımcısı Rükneddin Bey vardı. Müdde-i Umumiliğe ya da Cumhuriyet Savcılığı'na ise Ankara İstinaf Müdde-i Umumîsi Nail Bey atandı. Savcı yardımcısı olarak da Necmeddin Tahir Bey atandı.⁶⁵⁰ Belirtilen bu mahkemelerin üzerinde Temyiz Mahkemesi bulunacaktı. Adliye Vekâleti Haziran 1924'te açılan yeni mahkemelerin bulunduğu illeri gösteren bir harita hazırlattı. Buna göre; Erzurum, Elazığ, Trabzon, Rize, Diyarbakır, Gaziantep, Adana, Mardin, Tokat, Yozgat, Kastamonu, Sivas, Kayseri, Konya, Çorum, Ankara, Bursa, İzmir ve İstanbul'da cinayet mahkemeleri kurulacaktı. Buralarda başlangıçta dört yüz ondan fazla hâkim ve altı yüz altmış mahkeme azası görev yapacaktı.⁶⁵¹

Şer'iyye Mahkemelerinin kaldırılması ile uzun zaman Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve devlet açısından iki başlılığa neden olan hukuk düzeninin önüne geçildi. İlerleyen süreçte laik düzene geçilmesinde de uygun bir ortamın hazırlanması açısından önemli bir adım atıldı.

⁶⁴⁸ **TBMMZC**, II/8, s.439; Cevat Şenol, Serdar Küçükdemirci, Neşe Işıldak, **Gazi Paşam**, Halk Kitebevi, İstanbul, 2011, s.153.

⁶⁴⁹ Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, “*Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme*”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VI/10, 2014, s.86.

⁶⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Mayıs 1924.

⁶⁵¹ Belirtilen illerdeki cinayet mahkemeleri bir reis ve dört azadan oluşacaktı. Bu mahkemeleri günümüzde Ağır Ceza Mahkemeleri adıyla tanımlamak mümkündür. (Cengiz Özel, “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında '1341 (1925) Teşkilatına Göre Taksimat-ı Adliye Haritası' Zaviyesinden Adalet Teşkilatı*”, **Adalet Dergisi**, I/62-63, (Aralık-2019), s.194-196)

3- Medeni Kanun Komisyonların Görevlerinin Sonlandırılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bu Konudaki Görüşleri

Mustafa Kemal Paşa konuşmalarında bir takım yeniliklerin yapılmasında zamanın şartlarının elverişli olması yönünde açıklamalarda bulunmaktaydı. 1 Kasım 1924'te TBMM'nin 2. Dönem 2. Toplanma yılını açarken yaptığı şu konuşma bu doğrultuydu: “...Memlekette adli ihtiyacın temini için icabeden tekml kanunların tedvini ve bilhassa kâfi adette hâkimlerin ve tâli adliye memurlarının tedariki zamana muhtaçtır. Ancak büyük kanunlar hazırlanuncaya kadar, acil değişikliklerle, hayat-ı umumiyenin bir an evvel medeni esaslar üzerinde kurulması gerekir”⁶⁵².

“Ahkâm-ı Şahsiye” ve “Vacibat” komisyonları 1925 yılının sonuna kadar medeni kanun ve aile ilgili çalışmaları yürüttü. Önce “Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu”, yüz kırk iki maddeden oluşan ve aile hukuku ile ilgili bir tasarı hazırladı. Ancak bu da içerik bakımından 1917’de hazırlanmış olan Aile Hukuku Kararnamesi ile benzer nitelikteydi. Tasarı 1925’te Adliye Vekâleti’ne sunuldu.⁶⁵³

“Vacibat Komisyonu” ise borçlar konusuyla ilgili bir tasarı hazırladı. Mecelle ve İsviçre Borçlar Kanunu’ndan bazı kanunların eklenmesiyle hazırlanan tasarı iki yüz elli bir maddeden oluşmaktaydı. Yeni Borçlar Kanunu’nun içeriğinde Osmanlı Devleti’nin gelenekçi kanunları ve Avrupa’dan alınan bir takım modern kanunlar bir arada bulunuyordu.⁶⁵⁴

Hazırlanan tasarılar İslam Hukuku ile ilgili hükümlere yer verilmedi ve bu kez daha farklı bir yöntem uygulanmaya çalışıldı. Ancak komisyonların çalışma yöntemlerinin beklenen “modernidete”den uzak oluşu olumlu bir sonucun alınamamasına neden oldu. Çünkü mevcut kanunlara ekleme yapılmaktan başka bir yöntem uygulanmamıştı. Yöntem gelenekçi olmakla beraber “yenilikçi bir ruhtan” da uzaktı. Bu durum Hükümet’te komisyonların “modern” ve “laik tarzda yenilik” yapamayacağı düşüncesinin ortaya çıkmasına ve komisyonların çalışmalarının sonlandırılmasına neden oldu.⁶⁵⁵

Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey 1925’te komisyonların da bulunduğu bir toplantıda konuşma yaptı. Kendisi şunları ifade ediyordu: “...Türk ihtilalının kararı, batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeğe

⁶⁵² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I, s.352.

⁶⁵³ H. V. Velidedeoğlu, Türk Medeni Hukuku, I, s.77.

⁶⁵⁴ H. V. Velidedeoğlu, Türk Medeni Hukuku, I, s.78.

⁶⁵⁵ Doğan Koçak, “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu...”, s.83.

mahkûmdurlar”. Konuşmasının devamında Mahmut Esat Bey yeni oluşturulacak kanunların Batı’dan alınmasının zorunlu olduğunu şu ifadeleriyle vurgulamaktaydı: “...Bu prensip bakımından kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm”.⁶⁵⁶

1925’te komisyonların çalışmaları sonlandırıldı. Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1925’te TBMM’nin açılışında bir konuşma yaptı. Kendisi yeni bir Medeni Kanun’un oluşturulmasını ve bunun da eskisinden farklı olması gerektiğini şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: “...Geçmiş idarelerden müdevver nakâfi kanunlarla geçirdiğimiz senelerde hayat-ı umumiyenin mâruz kaldığı müşkülât iktihâm olunabilmişse bu, milletimizin Cumhuriyet’e olan sarsılmaz alâka-i tabîyesinden ve idare-i Cumhuriyet’in esasındaki kuvvet ve kudretindendir. Fakat nâkâfi kanunların devamına müsaade etmek yüzünden milletin mâruz bulunduğu müşkülâtın bir an evvel izalesi gayri kabil-i tehir zaruriyat cümlesindendir. Meclis-i Âli’ye takdim edilecek olan Ceza Kanunu, Kanun-u Medeni ve Ticaret Kanunu’nun bu sene-i içtimaiye esnasında tedvin ve neşrolunmasındaki müstaceliyeti bilhassa ifade etmek isterim”.⁶⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa eski kanunların toplumun ihtiyacına cevap veremediği ve çeşitli sosyal sorunları da beraberinde getirdiği konusuna dikkat çekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa’nın istediği çağdaş medeni kanunun diğer Avrupalı devletlerin kanunlarıyla benzer özellikleri taşımasının bu sürecin bir parçası olacağını da ifade etmekteydi. Çünkü dünyadaki bütün toplumların ihtiyaç duyduğu gereksinimler aynıydı. Bundan hareketle Türk Milletinin genel ihtiyaçlarının diğer milletlerden farklı olması da düşünülemezdi. Bu nedenle yapılacak medeni kanunun diğer çağdaş devletlerinkiyle aynı nitelikleri taşımasında da bir sakınca olmamalıydı.⁶⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın TBMM’de yaptığı 1 Kasım 1925 tarihli konuşma “İkdam” gazetesinin 2 Kasım tarihli nüshasında “Reis-i Cumhur Gazi Paşa Dün Meclis’te Tarihi Nutkunu İrad Etti” başlıklı manşet ile paylaşılıyordu. Böylece okuyucu da bu konuda bilgilendirilerek inkılâp için kamuoyu oluşturuluyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın konuşması şöyle paylaşılıyordu: “...yetersiz kanunların devamına müsaade etmek yüzünden milletin maruz bulunduğu müşkilâtın bir an evvel izalesi gayr-i kabil-i

⁶⁵⁶Mahmut Esat Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, 1944, s.11.

⁶⁵⁷Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I, s.357.

⁶⁵⁸İkdam, 2 Kasım 1925.

*tehir zaruriyet cümlesindendir. Hayat-ı umumiyeimizi yeni baştan tanzim edecek olan bu esasi kanunlar muasır medeniyetin kanunları zümresinden olmak tabiidir. Milletimizin dâhil olduğu heyet-i medeniyenin iktisadi ve medeni ihtiyacı o kadar yakındır ki buna tekabül etmesi lazım gelen kanunlarda dahi aynı tekarüp lüzumu barizdir. Asrı hazırın ihtiyacatına muvafık kanun yapmak ve onu hüsnü tatbik eylemek ümran ve terakki esbabının en mühimlerindenidir”.*⁶⁵⁹

5 Kasım 1925’te Ankara Hukuk Fakültesi’nin açılışında yaptığı konuşmada ise aynı düşünceyi savunduğu anlaşılmaktadır. Bu konuşma “*Hâkimiyet-i Milliye*” ve “*Cumhuriyet*” gazetelerinin 6 Kasım tarihli nüshalarında “*yeni hukuk zihniyeti*” içerikli haber başlıklarıyla neden eski yöntemlerden vazgeçildiği konusuna açıklık getiriliyordu. Yeni ve çağdaş medeni kanunlar yapmanın zorunlu olduğu Mustafa Kemal Paşa’nın şu cümleleriyle dile getiriliyordu: “...*Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski esâsât-ı hukukîyei temelinden kal’etmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni esâsât-ı hukukîye ile elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz. Bütün bu icraatta dayanağımız milletin istidat ve kabiliyeti ve kesin irade-i kat’iyesidir*”.⁶⁶⁰

Cumhuriyet’in ilanı ve Hilafet’in kaldırılmasından sonra yeni bir medeni kanun oluşturma konusunda başarılı bir sonuç elde edilemedi. Bunun nedeni dönemin kadrolarının yenilikçi bir düşünce yapısına sahip olamamasıydı. Ancak 1926’ya kadarki süreçte yapılan komisyon çalışmalarında fıkıh temelli olmayan bir medeni kanun hazırlama girişiminden eski gelenekçi yapıdan uzaklaşmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu da hem laiklik hem de çağdaşlaşma açısından önemli bir adım olmuştur. Osmanlı Devleti’nde yapılan medeni kanun çalışmalarında toplumun ihtiyaçları karşılanamadığı için bu durum birçok sosyal sorunu beraberinde getirmiştir. Bu da siyasi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa hukuk alanında yapacağı inkılâplar ile Türk Milletinin ihtiyaç duyduğu yenilikçi ruhu kısa sürede ortaya çıkaracak ve “*fıkri hür, vicdanı hür, irfanı hür*” hukukçuların yetiştirileceği sistemin kurulmasını sağlayacaktı.

⁶⁵⁹ TBMMZC, II/19, s.9-10; **İkdam**, 2 Kasım 1925.

⁶⁶⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Kasım 1925.

III- Medeni Kanunun Kabulü (17 Şubat 1926) ve Basına Yansıyanlar

1- Öncesinde Basına Yansıyanlar ve Yaşanılan Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşmada hukuk alanında yapılacak inkılâplarda özellikle de milli unsurların ön planda tutulacağını dile getirmekteydi. Bu konuşma metni önceki bölümde de ifade edildiği üzere gazetelerin 6 Kasım 1925 tarihli nüshalarında manşet haberi olarak verildi. Konuşmada öncelikle Türk İnkılâbı'nın ne anlama geldiğini açıklamaya çalışan Mustafa Kemal Paşa Türk İnkılâbı'nın “ihtilal” kavramından tamamen farklı olduğunu şu cümleleriyle dile getiriyordu: “...*bu inkılâp, kelimenin ilk anda ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir dönüşümü ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en olgun tarz olmuştur*”.⁶⁶¹

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'ni zihniyet ve toplumsal ihtiyaçlar açısından tatmin etmenin en önemli yolunun yeni hukuk kanunlarının oluşturulması ve çağdaş hukukçularının yetiştirilmesiyle mümkün olacağını dile getirmekteydi. Türkiye'de eski toplumsal kurallar ve hukuk kuralları yerine yenilerinin getirilmesi zorunluluktan ibaretti. Bu bir “*emrivaki*” olarak uygulanacaktı. Çünkü son üç yüz yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerdeki kanunları uygulamaya çalışması ve bu süreçte karşılaşılan engeller bunu zorunlu hale getirmekteydi. Bu doğrultuda yeni kanunlar getirilerek eskileri tamamen kaldırılacaktı. Devlet bunu yaparken kendi yöntemini uygulayacaktı. Çünkü her “*inkılâbın kendisine göre bir müeyyidesi*” vardı.⁶⁶²

Mustafa Kemal Paşa dine dayanan yüzyıllık bir siyasal anlayış yerine, ulus bağına dayanan bir anlayış değişikliğinin gerekli olduğunu da şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “...*Milletin, mevcudiyetini devam ettirmek için fertleri arasında düşündüğü müşterek bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti bağıyla fertlerini toplamıştır*”.⁶⁶³

Ulus olarak çağdaş toplumlar arasında yaşayabilmek ve sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik alanlarda gelişmek ve ilerlemek için öncelikli olarak medenileşmek gerekliydi. Bu tip toplumlara ayak uydurmak ve böylece çağdaş uygarlık seviyesine

⁶⁶¹ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1925; “*Vakit*” ise bu haberi “*Reis-i Cumhur Hazretleri Çok Mühim Bir Nutuk İrad Ettiler*” başlığıyla okuyucu ile paylaşmaktaydı. (**Vakit**, 6 Kasım 1925)

⁶⁶² **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1925; Yaptırım gücü, kişileri hukuk kurallarına uymaya zorlayıcı nitelikteki kanun hükümleridir. (Pars Tuğlacı, **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, 6, İstanbul, 1985, s.2045)

⁶⁶³ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1925; Ahmet Mumcu, “*Atatürk'ün Ankara Hukuk Fakültesi'nin Açılışında Yaptığı Konuşma (5 Kasım 1925)'nın Sadeleştirilmiş Şekli*”, **Yargıtay Dergisi, Atatürk Armağanı**, VII/S.1-2, (Ocak-Şubat 1981), s.7.

ulaşmak bir zorunluluktur. Günden güne değişen ve gelişen dünya karşısında eski kanun ve kurallarla yaşamak, çağın koşullarına uyum sağlamamak Türk devlet ve milletinin batılı devletler karşısında her anlamda geri kalmış görülmesi anlamına gelmekteydi.⁶⁶⁴

6 Kasım 1925 tarihli “Cumhuriyet”te gazetenin başyazarı Yunus Nadi Bey tarafından yayımlanan “*İnkılâp Yolunda*” başlıklı köşe yazısında; eski hukuk sistemi “*çürümüş*” olarak adlandırmakta ve sadece bir Hukuk Mektebi’nin açılmadığını aynı zamanda çağdaş bir hukuk sisteminin kabul edilerek inkılâp hukukunun temellerinin atıldığını da ifade etmekteydi.⁶⁶⁵

2- Medeni Kanunun Kabulü (17 Şubat 1926)

Mustafa Kemal Paşa’nın konu ile ilgili görüşleri ve basında yayımlanan yazılar yeni bir medeni kanunu zorunlu hale getirdi. Bu doğrultuda Kasım 1925’ten itibaren çalışmalar hızlandırıldı. İlk önce İtalya, Almanya ve Fransa medeni kanunları, sonra da İsviçre medeni kanunu incelendi. Alman Medeni Kanunu dışındakiler tamamen gelenekseldi. Alman Medeni Kanunu ise bilimsel yönden başarılı bulunsa da soyut ve uygulanması zordu. İsviçre Medeni Kanunu’nun⁶⁶⁶ kabul edilmesinde etkili olan neden modern görüşlerle hazırlanmış olmasıydı.⁶⁶⁷ Konu ile ilgili bir komisyon tarafından gerekli hazırlıklar yapıldı. İsviçre Medeni Kanunu üzerinde bazı değişiklikler yapılarak aynen kabul edilmesi kararına varıldı.⁶⁶⁸

Önce İsviçre Medeni Kanunu’nun Türkçe tercümesi yapıldı. Sonra da Medeni Kanun metni TBMM’de Adliye Komisyonu’na gönderildi. Burada Türk milletinin aile ve sosyal yapısı ve ekonomik yaşantısını çağın gereklerine göre uyarlayacak kanun maddeleri komisyon tarafından görüşülüp onaylandı. Medeni Kanun’un İsviçre’den “*iktibas*” edilmesindeki yönelim dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in tercihi olduğunun bir göstergesiydi. Kendisi kanunların her millete özel olarak yapılmaması

⁶⁶⁴ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1925; Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.530.

⁶⁶⁵ Yunus Nadi, “*İnkılâp Yolunda*”, **Cumhuriyet**, (6 Kasım 1925), s.1.

⁶⁶⁶ İsviçreli hukukçu Eugen Huber tarafından hazırlandı. Huber, 1849’da İsviçre-Stammheim’da doğdu. 1880’de Basel’de İsviçre Federal Hukuku, İsviçre Medeni Hukuku ve hukuk tarihi üzerine ders vermeye başladı. 1888’de Halle’de Alman Kamu Hukuku ve Alman Medeni Hukuku Profesörü oldu. 1892’de İsviçre için bir medeni kanun hazırlamakla görevlendirildi. 1904’te tamamladığı tasarı, Ocak 1912’de yasalaşarak yürürlüğe girdi. 1892-1923 arasında Bern’de medeni hukuk kürsüsünde de görev alan Huber 1923’de Bern’de öldü. (<https://www.britannica.com/biography/Eugen-Huber> /E.T: 11.09.2021)

⁶⁶⁷ Selim Kaneti, “*Türk Medeni Kanununun Atatürk İlkelerinin Işığında Yorumlanması*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV/1-4, 1981, s.60.

⁶⁶⁸ Komisyonunda bulunanlar arasında; mahkeme başkanı ve üyeleri, hukukçu milletvekilleri, avukatlar ve hukuk alanında çalışan profesörler bulunmaktaydı. Toplamda yirmi altı kişiden oluşan komisyonun amacı İsviçre Medeni Kanunu’nu Türk toplum hayatına uyarlamak ve Türkçe tercümesi yapılarak birtakım hükümleri Türk hukuk yapısına benzetmektir. (H. V. Velidedeoğlu, **Türk Medeni Hukuku**, I, s.80)

gerektiğini savunmakta, Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal kanun ve hükümlerin Türk aile ve toplum yapısına uymadığını ve milletin ihtiyaçlarına cevap veremediğini ileri sürmekteydi.⁶⁶⁹

Mahmut Esat Bey, İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesindeki kararın nedenlerini şu cümleleriyle açıklamaktaydı: “...*Milli hayat-ı içtimaiyenin nazımı olan ve yalnız ondan mülhem bulunması icab eden müdevven bir kanun-u medeniden Türkiye Cumhuriyeti'nin mahrum kalması ne asrın hazır medeniyeti icabatıyla ve ne de Türk İhtilâlinin istilzam ettiği mana ve mefhumla kabil-i telif değildir. ... İhzar olunan Türk Kanun-u Medenisi Kavanini medeniye sırasında en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanunu Medenisi'nden ahiz ve iktibas olunmuştur*”.⁶⁷⁰ Mahmut Esat Bey'in direktifleri doğrultusunda Medeni ve Ceza Usul Kanunları, İcra ve İflas Kanunu gibi yasaların hazırlanması çalışmalarına başlandı.⁶⁷¹

Yirmi altı kişiden oluşan komisyon, İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye çevirdi. Yeni kanun taslağı hazırlandı ve 20 Aralık 1925'de İcra Vekilleri Heyeti'nde kabul edildi.⁶⁷² TBMM'de 11 Şubat 1926'da Medeni Kanun metni ile ilgili görüşmeler başladı. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey görüşlerini şöyle dile getirdi: “...*Bu kanunların en önemlisi olan ve Türk'ün sosyal hayatında devrimin gereklerini ve durumunu anlatacak olan bu Medeni Kanun, dünyanın, uygarlık âleminin en tanınmış yazarlarınca beğenilen bir uygar yapıttır. Bize de memleketimizin en seçkin hukukçuları tarafından aktarılmıştır... Dokuz yüzden çok maddeyi içine alan Medeni Kanun'umuzun en önemli bölümlerini özellikle aile, hukuksal kuruluşlar, miras sorunları ve mallarla ilgili haklar meydana getirmektedir. Türk tarihinin, benim anlayışıma göre, en acındırıcı insanı 'Türk Kadını'dır. Yeni tasarının aile kuruluşu ve miras hükümleri şimdiye kadar istendiği zaman kolundan tutularak bir tutsak gibi yerden yere vurulan fakat dünya kurulalı beri hanım olan Türk annesini gereken saygılı yerine getirecektir. Türk annesini gerçek ve saygı değer yerine getirecek olan bu kanun, unutmamak gerekir ki, aynı zamanda Türk toplumunu en güçlü ve temelli bir surette kuvvetlendirmiş olacaktı*”.⁶⁷³

Medeni Kanun hazırlamak üzere çalışmalara başlayan komisyonun sözcüsü ve Muğla Milletvekili Şükrü (Kaya) Bey konuşanlar arasındaydı. Kendisi konuyla ilgili

⁶⁶⁹ TBMMZC, II/22, s.1.

⁶⁷⁰ **Türk Kanun-i Medenîsi, Esbâb-ı Mucîbe Lâyihası**, İstanbul, 1926, s.4.

⁶⁷¹ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 2010, s.239.

⁶⁷² BCA, 30.18.1.1.17.81.4.

⁶⁷³ M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, s.173.

görüşlerini şu cümleleriyle vurguladı: “...Şimdiye kadar, bu gibi durumlar ve ilişkiler, türlü mezheplere, düşüncelere, söylentilere, özel görüş ve anlayışlara bağlı idi. Türk milleti, kendi doğru düşüncesi ve deneyleriyle bu kuralları kaldırma kararına varmıştır”. Şükrü Bey toplumun ihtiyaçlarını karşılayamayan ve medeni davranışlarına engel olan kanunların kendi kendilerini kaldıracaklarını ya da bunu o kanunları koyanlar tarafından gerçekleştirileceğini belirtmekteydi. Çünkü her çağın uyulması gereken kendi kuralları vardı. Şükrü Bey konuşmasının devamında şu noktalara dikkat çekmekteydi: “...Memleketin esenliğini üstüne alan Cumhuriyet’i güçlendirmek istiyorsanız ona layık kanunlar yapınız ve gericiliği besleyen kanunları kaldırınız. Gericici kanunlar bir yanda yürürlükte iken, Devrim de öte yanda kendini kendi yolundan savunma zorunda kalır. Eski kuralların çok kötü bir yanı da, kadınlarımızı birçok haklardan yoksun etmesi idi. Artık bu eşitsizlikleri düzeltmenin zamanı gelmiştir. Bu kanun doğrudan doğruya İsviçre Kanunu’ndan alınmış, harfi harfine aktarılmıştır”.⁶⁷⁴

Şükrü Bey’in dışında Tokat Mebusu Mehmed Emin (Bayav)⁶⁷⁵ ile Sinop Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk)⁶⁷⁶ beylerin de “övuçü” konuşmaları oldu. Meclis görüşmeleri akabinde 17 Şubat 1926’da 743 sayılı Türk Medeni Kanunu Meclis tarafından oylanarak kabul edildi. 937 maddeden oluşan yeni Medeni Kanun 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girdi.⁶⁷⁷ Bu maddeleri şöyle özetlemek mümkündür: Hukuki bakımdan kadın ve erkek birbirine eşittir. (Madde 8–10). Poligami ya da çok eşlilik kesinlikle yasaktır. (Madde 112, Fıkra 1). Boşanma işlemi kanunlaştırılmıştır. Her iki tarafta eşit şartlarda boşanma hakkına sahiptir.(Madde 129.130.131.132.133.134). Karı

⁶⁷⁴ Kemal Zeki Gençosman, **Altın Yıllar**, Hür Yay., İstanbul, 1981, s.167.

⁶⁷⁵ 1878’de Tokat’ta doğdu. Baba adı Seyyid Mehmet, anne adı Münire idi. Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı; Savcı Yardımcılığı, Edirne Vilayeti İstinaf Mahkemesi Savcı Başkanı, III ve II. Sınıf Adliye Müfettişi, Kastamonu Vilayeti istinaf Müdde-i Umumi, II. Dönem TBMM Tokat Milletvekili ve Umuru Tasarrufiye Encümeni Başkanı. Beyaz Kurdeleli Harp Madalyası sahibi olan Emin Bey, 1955’te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.119)

⁶⁷⁶ Kadı Hasan Raci Efendi’nin oğlu olan Yusuf Kemal Bey 1878’de Sinop-Boyabat’ta doğdu. Hukuk Mektebi mezunudur. Ayrıca Paris Hukuk Fakültesi Siyasi ve İktisadi Bilimler Şubesi Doktora ve Londra Siyasi ve İktisadi Bilimler Fakültesi’nde uzmanlık eğitimini tamamladı. Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. TBMM Hükümeti adına 16 Mart 1921’de Moskova Antlaşması’nı imzalayan heyet içerisinde yer alan Yusuf Kemal Bey’in yaptığı görevler şöyleydi: Avukatlık, Darülfünun Hukuk Şubesi Ceza Hukuku Öğretmeni, Teftiş Kurulu Başkanı ve Adliye Nezareti Müsteşarı, Osmanlı Meclis-i Mebusan I ve IV. Dönem ile I. Dönem TBMM CHP Kastamonu ve VII. Dönem Demokrat Parti Sinop Milletvekili. Ayrıca Birinci İcra Vekilleri İktisat, İkinci İcra Vekilleri Heyeti Adliye, Üçüncü ve Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti Hariciye Vekili. 1950’de tamamen siyaseti bırakan Yusuf Kemal Bey, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Ekonomi Profesörü olarak çalıştı. 6 Ocak 1961-25 Ekim 1961 tarihleri arasında Temsilciler Meclisi’nde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Temsilcisi olarak görev yaptı. 1969’da Ankara’da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.117; **Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Dışişleri Bakanları Listesi**; https://www.mfa.gov.tr/sayin-yusuf-kemal-bey_in_-ozgecmisi.tr.mfa/ E.T: 01.03.2022)

⁶⁷⁷ M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi...**, s.173.

ve kocanın birbirine karşı hak ve görevleri tespit edilmiştir. Karı-koca mallarının idaresi, mal ayrılığı (Madde 186), mal birliği (Madde 191), mal ortaklığı (Madde 211) şekillerinden birine göre tespit edilmiştir. Miras konusunda ise eşitlik kabul edilmiştir.⁶⁷⁸

3- Medeni Kanunun Kabulü Sonrası Basına Yansıyanlar

Kanunun kabulünden bir gün sonra gazetelerde Türk Medeni Kanunu ile ilgili haberler yayımlanmaya başladı. 18 Şubat 1926 tarihli “*Halk Gazetesi*”nde kanun hakkında şu bilgiler verilmekteydi: “*Hukukta İnkılâp: Türk Kanun-u Medenisi Meclis’te alkışlarla kabul edildi. İnkılâp yolunda can veren ve henüz topraklar altında gözleri kapanmayan İnkılâp şehitlerini bu ve bu gibi eserler tatmin edebilir*”. Aynı tarihli gazetede “*Adliye Tarihinde Yeni Bir Dönem*” başlıklı diğer bir haberde ise bu inkılâp “*adliye tarihinde bir dönüm noktası*” olarak değerlendirilmekteydi.⁶⁷⁹ Aynı tarihli “*İkdam*” gazetesinde ise kanunun kabulü övgü ile karşılanmaktaydı. Türk milleti ve topluluklarına “*yeni ve feyizli medeni bir hayatın açıldığı*” ifade edilmekteydi.⁶⁸⁰

“*Vakit*” gazetesi ise kanunun Türk aile yapısına kazandırdığı resmi nikâhla ilgili bir habere yer verilmekteydi. Buna göre kanunla uygulanmaya başlanacak olan Belediye memuru huzurundaki “*evlenme akdi*”, kanunun kabulünden bir gün sonra Ankara’da öğretmen olan Bahattin Bey ile Zafer Ticarethanesi sahibi Ziya Bey’in kızı Zehra Hanım arasında yapılmıştı. Evlenen her iki taraf da artık Medeni Kanun’un hükümlerine “*tâbiyeti taallûk*” edeceklerdi.⁶⁸¹

“*Cumhuriyet*” gazetesi ise 26 Şubat tarihli nüshasında “*Journal de Geneve*” adlı İsviçre gazetesinin konuyla ilgili yaptığı bir değerlendirmeye yer verilmekteydi: “*Bir İsviçre gazetesi: İşte milyonlarca halkın hayatını değiştiren hakiki inkılâp budur*”. “*Journal de Geneve*” gazetesindeki haberde Mustafa Kemal Paşa’nın “*dünyada Türkiye inkılâbından daha derin bir inkılâp olmadığı*” sözünün bir abartı olmadığı dile getirilmekteydi. Medeni kanun “*ferdi, maşeri, siyasi içtimai, ahlaki, dini*” alanların tamamını kapsamaktaydı. Cumhuriyet’in ilanı, Hilafet’in kaldırılması, fesin yasaklanması gibi inkılâpların hepsi de birkaç ay içerisinde gerçekleştirilmişti. Ayrıca dini törenlerde kadınların yüzlerini örtmelerindeki zorunluluğun kaldırılması, kadınların

⁶⁷⁸ Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara, 1958, s.56.

⁶⁷⁹ *Halk Gazetesi*, 18 Şubat 1926.

⁶⁸⁰ *İkdam*, 18 Şubat 1926.

⁶⁸¹ *Vakit*, 19 Şubat 1926.

veraset hakları, sosyal hayatta etkin olmaya başlamaları, “*sinn-i rüşd*” ya da olgunluk çağına ulaşmayan gençlerin evlenmelerine müsaade edilmesi gibi önemli konular da İsviçre gazetesinde değinilen ayrıntılardı.⁶⁸²

İsviçre Medenî Kanun’un Türk Medeni Kanunu’na örnek alınması gelişigüzel bir durum değildi. Medeni Kanun’un alınmasındaki amaç halkın yurttaşlık ilişkilerini geleneklere, alışkanlıklara ve din kurallarına uygun şekilde düzenlemek değildi. Bunun tersine bu ilişkileri olması gereken şekilde yeniden düzenlemektir. Kanunun inkılâpçı niteliği buradaydı. Çünkü medeni hukuk siyasal hukukun temeliydi. Ayrıca medeni hukuk yeni siyasal hukukun gereklerine uymak zorunluluğu taşımaktaydı. Bu yüzden de kanunlaştırılmıştı.⁶⁸³

Medeni Kanun’un olmaması Türkiye açısından uluslar arası siyasi bir soruna da neden olabilirdi. Çünkü Lozan Antlaşması ile adli kapitülasyonlara son verilmekteydi. Ancak antlaşmanın 48. Maddesi gayrimüslim azınlıkların kişi ve aile hukuku ile ilgili sorunlarının çözümlenmesi konusunda “*cemaat içi*” bir özerklik öngörmekteydi. Bu sorunların Mecelle kapsamında çözülme ihtimali yoktu. Medeni Kanun’un kabulüyle devletin bağımsızlığının zarar görmesi engellenmekteydi. Kanunun yürürlüğe girmesiyle Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Ortodoks, Katolik, Musevi ve Gregoryen gibi gayrimüslim azınlık cemaatleri, Lozan Antlaşması’nın 48. Maddesi’nin kendilerine sağladığı haklardan vazgeçip, Medeni Kanun hükümlerine bağlı kalmayı tercih etti.⁶⁸⁴

Türk Medeni Kanunu Atatürk inkılâplarının temeli olmakla birlikte şer’i hukuk sisteminden laik hukuk sistemine geçişin de bir belgesidir. İsviçre Medeni Kanunu’nun kabul edilmesi ile Türk milletinin aile hayatında ve hukuki alanlarda diğer milletler gibi medeni olduğu ispatlandı. Ayrıca hukuki alanda büyük bir boşluk da doldurulmuş oldu. Bu kanun, 1924 Anayasası’nın getirdiği demokratik yapının doğal bir sonucu idi. Türk kadını erkek karşısında medeni kanun ile eşit haklar elde etti.

a) Yunus Nadi Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Türk Medeni Kanunu’nun kabulü basında önemli değerlendirmelere neden oldu. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 28 Şubat 1926 tarihli nüshasında Yunus Nadi Bey tarafından yazılan “*Kanun Metni*” başlıklı köşe yazısında Medeni Kanun’un önemine şöyle dikkat

⁶⁸² *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1926.

⁶⁸³ N. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.531.

⁶⁸⁴ T. Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, s.240.

çekmekteydi: “*Hakikaten yeni Türk Medeni Kanunu muasır Türklüğe hayat ve şeref veren en büyük bir tesistir*”. Yunus Nadi Bey “*muazzam*” olarak adlandırdığı bu hukuk inkılâbının ülke çapındaki olumlu yansımalarının görülmeye başlandığını da belirtmekteydi. Bunlar Türk Milletinin samimiyetinin birer sonucuydu. Türk Medeni Kanunu, İsmet Paşa Hükümeti’nin adli alanda yaptığı “*ıslahatın en yükseği*” olarak değerlendirilmekteydi. Yunus Nadi Bey “*inkılâpçı*” olarak adlandırdığı TBMM’yi bu kanunla şimdiye kadar gerçekleştirilen inkılâplardan birini başarmış olduğunu da dile getirmekteydi.⁶⁸⁵

Bu kanunla Türk Milleti kendi öz benliğine geri dönmüştü. Ayrıca hayatın gerekliliklerini de kendi idaresi ile gerçekleştirecekti. Artık özgür bir Türkiye vardı. Bunu dışa bağımlı olmadan çıkardığı kanunlar ile de sağlam temeller üzerine oturtacaktı. Yunus Nadi Bey’e göre yeni Medeni Kanun medeni hukuk alanındaki boşluğu dolduracaktı. Kanun Türk Milleti’nin kendi isteği doğrultusunda alınmıştı. Türk Milleti bu kanunu kendi kanunu olarak uygulamak için bir anda değil, bir “*idrak*” ve “*inkılâp*” sürecinden geçirdikten sonra kabul etmişti. Yunus Nadi Bey Medeni Kanun ile ilgili işlemlerin en kısa sürede uygulamaya konulacağını, bu kanunun tarihteki ilk nitelikli kanun olduğunu şu cümleleriyle dile getirmekteydi: “...*hakikaten bu kanun-u medeni gelinceye kadar biz Türklerin müdevvin ve gayr-i müdevvin bir kanun metnimiz bile yoktu denilebilir. Bugün bütün Şark bile bir tedvinden mahrumdur, şimdi bütün Şark içinde Türkiye’dir ki onu kendi muhiti için kabul ve ilan ile bütün Şark’a ve bütün Asya’ya vazifesini ifa eylemekte bulunuyor*”.⁶⁸⁶

Aile hayatı medeniyetin temelini oluşturmaktaydı. Bu nedenle bu kurumun ihtiyacı olan her yeniliğin yapılması ve kanunlarla desteklenmesi gerekiyordu. Çünkü aileyi kuran bireyler arasındaki ilişkileri “*haysiyet*” ve “*fazilet*” gibi erdemler ve en güçlü hukuk görüşlerine uyumlu hale getirmek, medeniyetin kuruluşunu sağlayan en önemli etkeni. Uygarlıkların ortaya çıkışı ve devamı bu temel kurala göre şekillenmişti. Bu yüzden kanunun adı “*Medeni Kanun*” ya da “*Medeniyetin Kanunu*” olarak ifade ediliyordu.⁶⁸⁷

Yunus Nadi Bey Türklerin daha önce aile hayatını düzenleyen yazılı bir medeni kanunlarının olmadığını, yeni kanun etrafında inkılâp fikrinin daha iyi anlaşılacağını ve kanunların insanın kendi hayatından “*ilham*” alınarak yapılması gerektiğini şöyle

⁶⁸⁵ Yunus Nadi, “*Kanun Metni*”, **Cumhuriyet**, (28 Şubat 1926), s.1.

⁶⁸⁶ Yunus Nadi, “*Kanun Metni*”, s.1.

⁶⁸⁷ Yunus Nadi, “*Kanun Metni*”, s.1.

belirtmekteydi: “...Arz üzerinde yaşayan ve medeniyet yolunda ileri giden insanların medeniyet namına ve hukuk namına bulabildikleri hakikatlerin en kâmilleri yine kendi hayat ve mahiyetlerinden ilham alınmak suretiyle vaz’ ve tesis olunan esasattan ibarettir. Bunu garbın müterakki medeniyet ve hukuk fikirlerinin her safhasında ayan-ı beyan görürüz”.⁶⁸⁸ Yunus Nadi Bey’e göre kanunlar hayatın ihtiyaçlarına göre hazırlanmalıydı. Geçmişe dönük ve gündelik hayatta uygulanamayan şer’i hukuk kanunları toplumun ve onun çekirdeğini oluşturan aile kurumunun ihtiyaçlarına cevap verememekteydi.⁶⁸⁹

Yunus Nadi Bey medeni kanunun hazırlanmasında şer’i hükümlere dayanılarak yapılan yorumlardan çıkan uyuşmazlıkların başarısızlığa neden olacağını da şöyle ifade etmekteydi: “...bir madde üzerinde bin bir ihtilaf yapan semavi akideli hukuk dairelerinde beşeriyete tatbik olunabilecek devamlı herhangi bir esas bulmak imkânı yoktur. ‘Ailenin şöyle velinin böyle’ dediği meselelerde hukuk fikrini farz etmeğe ilmen cevaz yoktur. Hukuk ancak beşeri hayatın ihtiyaçlarının ifadesi olduğu zaman hukuk olur”. Hukuk kuralları “evham” ve hayallerden oluşturulamazdı.⁶⁹⁰

Yunus Nadi Bey’in diğer eleştirdiği bir konu ise Doğu ve Batı halkları arasındaki uyuşmazlığın nedenleriydi. Ona göre doğu toplumlarının yaşantıları üzerinde etkili olan en temel unsur “semavi” kaynaklara dayanan ve “esatir”⁶⁹¹ olan şeylere inanmaktı. Doğulu toplumlar bunları birer “hayat kaidesi” olarak kabul etmişlerdi. Batı toplumlarında ise doğudan farklı olarak sadece yaşamın gerektirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda hukuk kuralları düzenlenmekteydi. Yani kanunlar “ilham” türündeki duygulardan değil, tamamen hayatın içinden ve temel ihtiyaçlardan ortaya çıkmaktaydı. Bu durum Batıdaki kadınlar için de geçerliydi.⁶⁹²

Batı toplumlarında kadın ailenin temeliydi. Bu anlayış ile Batılı toplumlar kısa sürede “terakki” ve “tekâmül” etmişti. Yunus Nadi Bey bu durumu açıklarken Arabistan coğrafyasında yaşayan toplulukları örnek veriyordu. Ona göre bu bölgede yaşayan

⁶⁸⁸ Yunus Nadi, “Kanun Metni”, s.1.

⁶⁸⁹ Yunus Nadi, “Kanun Metni”, s.1.

⁶⁹⁰ Yunus Nadi, “Kanun Metni”, s.1.

⁶⁹¹ Yunus Nadi bu sözcüğü “uydurma-asılsız” anlamlarında kullanmış olsa da Arapça bir sözcük olan “esatir”, masal, efsane, hikâye ve rivayet anlamlarında da kullanılmaktadır. Farsça’da “istuvâr”, Yunanca’da “isturya”, Fransızca’da “istuvâr” ya da “histoire”, İngilizce’de ise “history” sözcükleriyle eşdeğerdir. Bunların Türkçe karşılığı “tevarih” ya da “tarih” olarak geçmektedir. Arap literatüründe “mesturat-ı evvelin” anlamına da gelen “esatir-i evvelin” Türk literatüründe masal, Yunan literatüründe “misus”, Fransız literatüründe ise “mit” olarak karşımıza çıkmakta ve “evvel zaman hikâyeleri”, “öncekilerin hikâyeleri” olarak kullanılmaktadır. (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul, s.2004)

⁶⁹² Yunus Nadi, “Kanun Metni”, s.1.

şehirli ve çöl topluluklarına ve Arap coğrafyasından olmayan milletlere yerli örf ve adetlerin “şer’i” ve “mer’i” kaideler⁶⁹³ adıyla kabul ettirilmesi doğu toplumlarının gerileme ve çökmesinin en önemli nedeniydi. Doğunun uyguladığı hukuki kaynaklar anlaşılmaz idi. Ayrıca hiç bir ilmi temeli de yoktu. Yeni Türk Medeni Kanunu ise Türk aile hayatında bu yokluktan doğan ihtiyacı gidermek için hazırlanan bir “nur” ve “ışık rehberi” idi.⁶⁹⁴

b) Hukuk İnkılâbı’nın Türk Kadını Üzerindeki Olumlu Tesiri

17 Şubat 1926’da TBMM’de kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile Türk kadını aile birlikteliği içerisinde erkekle kanun önünde eşit haklara sahip oldu.⁶⁹⁵ Bu durum çıkarılan kanunlarla Anayasal güvence altına alındı. Evlilikte kadın ve erkek arasındaki eşitlik böylece korunmuş olacaktı.⁶⁹⁶

Türk Medeni Kanunu ile Türk vatandaşlarının durumu modern ve çağdaş ülkeler seviyesine çıkarıldı. 1926’a kadarki kanunlara bakıldığında kadın ve erkek arasındaki ilişkinin tamamen erkek egemen anlayışa sahip olduğunu görmek mümkündür. Bu tarihten sonra erkek merkezli aile anlayışı değişmeye başladı. 1926 Medeni Kanunu Türkiye’deki kadınların toplumdaki konumunu yükseltmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Medeni Kanun’un Türk kadınına kazandırdığı haklar genel olarak şunlardan oluşmaktaydı:

1 Eylül 1926’da çıkarılan “Evlenme Talimatnamesi” ile evlilik ve boşanma konularında uyulacak hükümler belirlendi ve bunları uygulayacak merciler açısından büyük kolaylık sağladı. Talimatnameye göre; 18 yaşını tamamlayan kız ve erkek bireyler evlenebilirdi. Adliye Vekâleti 1927’de Türkiye’de yaşayan yabancı Müslümanların ikinci bir kadınla evlenebilmesi için yaptıkları başvuruların kabul edilmeyeceğini belirtti. 11 Haziran 1936’da kabul edilen 3038 sayılı kanun ile medeni nikâh yapılmadan önce dini nikâh yaptırmanın ceza-i müeyyidesi artırıldı.⁶⁹⁷

Kanun önünde kadın-erkek eşitsizliği sonlandırıldı. Artık kadınlar gündelik hayattan soyutlanamayacak ve özellikle de ticari hayatta etkin olabileceklerdi. Böylece

⁶⁹³ “mer’i” sözcüğü Arapça olmakla birlikte “yürürlükte” ve “geçerliliği devam eden” anlamlarına gelmektedir. “şer’i” sözcüğü ise “şeriat ile ilgili” ve “şeriata uyan” anlamlarında kullanılmaktadır. (Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul, 2009, s.296, 423).

⁶⁹⁴ Yunus Nadi, “Kanun Metni”, s.1.

⁶⁹⁵ Burhan Göksel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *ATAM*, I/1, Ankara, (Kasım-1984), s.233.

⁶⁹⁶ *TBMMZC*, II/22, s.229-234.

⁶⁹⁷ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, Ankara, 1972. s. 27; Kanunun 237.Maddesi’nde belirtilen hükümlere uymayanlar üç aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaktı. (*Resmî Gazete*, 23 Haziran 1936, S.3337, s.6715)

çeşitli meslek dallarında çalışabilme imkânına sahip olacaklardı. Şer'i düzende erkek maddi gücüne göre imam nikâhı ile dörde kadar kadınla evlenebilmektedir. Bu kadınlar aynı evde yaşayabilmektedir. Birbirinin ardınca evlenen kadınlar “kuma” ya da “ortak” olarak adlandırılmaktaydı. Kadınlardan olan çocuklar babadan gelecek veraset hakkına eşit oranda sahipti. Türk Medeni Kanunu ile erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklandı. Kadınlar da sadece bir erkekle evlenebileceklerdi.⁶⁹⁸

Kadın ve erkek arasında yaşanacak olan boşanma nedenleri de iki taraf için de eşitlendi. Boşanma sırasında çocukların velayeti sadece erkeğe verilirken Medeni Kanun ile birlikte bu durum da değişti. Türk Medeni Kanunu ile “Belediye-Muhtar nikâhı” ve Nüfus Kütüğü’ne geçirilerek medeni evlenme usulü kabul edildi. Böylece nikâh usulü de devlet güvencesine alındı. Resmi nikâhtan sonra çiftlerin istemesi halinde dini nikâh da yaptırılabilirdi. Bu konuda da bir engel çıkarılmadı.⁶⁹⁹

Mirasla ilgili konularda da kadın erkek arasındaki eşitsizlik sonlandırıldı. Mecelle’de kadın, baba-ana mirasından erkek kardeşine nazaran yarım hisse alabiliyordu. Türk Medeni Kanunu ile kadınlara erkek kardeşleriyle birlikte eşit miras hakkı tanındı. Böylece kadın, erkek ile aynı statüye ulaştı: Yani toplumu oluşturan birey olabilme konumuna. Dönemin şartlarına bakılacak olursa Türk Medeni Kanunu getirdiği toplumsal hükümler ile Türk kadınına Batılı devletlerdeki kadınlara göre çağ atlatmıştır.⁷⁰⁰

Medeni Kanun sonrası kadınlar toplumsal hayatın içerisinde görülmeye başlandı. Önceleri tramvay, tren ve vapur vb. ulaşım araçlarında kadınlara özgü “haremlik” adı verilen bölümler bulunmaktaydı. Buradan kadın erkek toplumsal birlikteliğinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum gelenekselleşmiş örf ve adetlerin toplumda ortaya çıkardığı ayrıştırmanın da bir sonucuydu. “Haremlik-selamlık”⁷⁰¹ uygulamasına

⁶⁹⁸ Bu tipteki evlilikler İslami toplumlarda bazı dini görüşlerle savunulmaya çalışıldı. Bu görüşe göre “çok eşli” evliliklerde kadın, “modern kölelikten” ya da “fuhşiyattan” uzaklaştırılmaktaydı. Erkeğin kadını aldatması bu geleneksel yöntemle engellenmekteydi. Erkek çok eşli bir hayatta kendi şehvetini elinin altında bulunan eşleriyle gidermekteydi. Böylece evlilik dışı ilişki yaşama hali kalmamaktaydı. Ancak “tek eşli” aile düzeninde erkek eşinden başka kadınlarla görüşme isteği halinde olacağından aldatma yaşanabilirdi. Bu da erkek ve kadın açısından küçültücü bir durumdu. Ayrıca evlilik dışı doğan ve “veled-i zina” olarak adlandırılan çocuklar da başka ailevi sorunları beraberinde getirmekteydi. Kadının haysiyet ve gururuna zarar veren çok eşli evlilik, şer’i düzenin dörde kadar kadın alma hakkını tanıyan esaslarını hem “kutsal” hem de “ahlaki” olarak göstermeye çalışmaktaydı. (İlhan Arsel, **Şeriat ve Kadın**, İstanbul, 1990, s.311.)

⁶⁹⁹ Fatma Acun, “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine Değişme ve Süreklilik”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi**, XVI, Ankara, (Aralık-1999), s.162.

⁷⁰⁰ Doğan Koçak, “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu...”, s.94.

⁷⁰¹ Kesin olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte kadın ve erkeğin her zeminde ayrı ortamlarda bulunmalarını hedefleyen uygulamaya verilen addır. Genel görüş Abbasi Dönemi’nden itibaren uygulandığıdır. Osmanlı Devleti’nde ise özellikle de Bizans ve İran’ın etkisiyle sarayda haremlik

bir örnek de dönemin sinemaları için verilebilir. Sinemalarda kadınlar erkeklerden sahneye doğru açılan dikey bir paravan ya da demir parmaklık ile birbirinden ayrı yerlerde oturmaktaydı.⁷⁰² Aynı durum tiyatrolar ve umumi eğlence yerleri için de geçerliydi. Buralarda kadınlar çarşafli ve peçe ile haftanın belli gün ve saatlerinde bulunabilirlerdi.⁷⁰³ Türk Medeni Kanunu’ndan sonra Türk kadınına verilen hukuki haklar ile toplumu ayırıştıran bu sorunlar tamamen ortadan kaldırıldı. Türk kadını elde ettiği haklar ile sosyal hayatın her alanın yer almaya başladı.⁷⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa’nın Türk Medeni Kanunu’nun yapılmasını istemesindeki amaç şuydu: Kadını ve erkeği ile Türk aile yapısını korumak, sağlam ve mantikî temellere dayandırmak, toplumun en küçük ve önemli çekirdeğinin aile olmasından dolayı sosyal, siyasal ve ekonomik farkın kalkmasını sağlamak. Aileyi oluşturan kadın ve erkek doğal hukukuna kavuşmalıydı. Ayrıca kadınların toplumsal hayatta ve Türkiye’nin ekonomik kalkınmasında aktif rol almaları da öncelikteydi. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar olumlu sonuçlar verdi.

C- TÜRK CEZA KANUNU’NUN KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- Türk Ceza Kanunu’nun Kabulü (1 Mart 1926) ve Basına Yansıyanlar

Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ilk ceza kanunu 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu’ndan iktibas edilerek oluşturuldu.⁷⁰⁵ Ceza hukuku ise aynı yöntemle 1826 ve 1838 yıllarında ceza kanunnamelerinin çıkarılması ile sistemli hale getirildi. Sonraki süreçte 1840 ve 1851’de daha kapsamlı ceza kanunları çıkarıldı. Ancak zamanla bu kanunlar dönemin koşulları için yeterli olmamaya başladı.⁷⁰⁶

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışından itibaren yeni Türk Devleti’nin niteliği ortaya çıkmaya başladı. Bu da özellikle laiklik ilkesinin yerleştirilmesine yönelikti. Buna yönelik hukuk alanında yapılan inkılâplar Medeni Kanun’un ilanından sonra Ceza Hukuku alanında da hızlandırıldı. Önce Lozan Antlaşması’nın 28. Maddesi ile adli kapitülasyonlara son verildi. 1923 ve 1924’te Adliye Vekâleti tarafından oluşturulan

olarak adlandırılan bir bölümün oluşturulduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı kent yaşamında yaygın olan bu uygulamanın kırsal kesimde uygulanmadığı yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. (Hülya Şekerci, **Kur’an-Hayat Ekseninde Mümin Kadın**, Ekin Yay., İstanbul, 2012, sny.)

⁷⁰² Doğan Koçak, “*Türk Sinema Tarihine Bir Katkı: Tarihsel Süreç İçerisinde Milli Mücadele Konulu Üç Film*”, **Atatürk Dergisi**, VII/2, (Aralık-2018), s.100-101.

⁷⁰³ Fahrettin Kırzioğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Erzurum, 1977, s.99.

⁷⁰⁴ Âgah Özgüç, **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, İstanbul, 1990, s.33.

⁷⁰⁵ Mehmed Asım, “*Ceza Kanunumuz ve Gazeteler*”, **Vakit**, (3 Mart 1926), s.1.

⁷⁰⁶ Halil Cin- Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, I, Konya, 1989, s.344-345.

hukuk komisyonları beklentiyi karşılayamadı.⁷⁰⁷ Bunun üzerine Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in direktifleri doğrultusunda Ağustos 1925'te Eskişehir'de Temyiz Mahkemesi Birinci Başkanı İhsan Bey ile temyiz üyeleri ve başsavcıdan oluşan iki komisyon kuruldu. Komisyonlar tarafından yeni bir Ceza Kanunu tasarısı hazırlandı. Altı ayda tamamlanan tasarı için örnek alınan kanun, 1909'da dönemin Adliye Nazırı Necmeddin Molla (Kocataş) tarafından Yusuf Ziya Bey'e Fransızcadan tercüme ettirilmiş olan 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu idi.⁷⁰⁸ Hazırlanan tasarı Başbakanlık Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti'ne gönderildi ve TBMM'ye sunuldu.⁷⁰⁹

Yeni Türk Ceza Kanunu ile ilgili çalışmalar 1926'dan itibaren daha da hızlandırıldı. Konuyla ilgili bazı düzenlemelerin yapılacağı konusundaki haberler basın aracılığıyla okuyucu ile de paylaşılmaya başlandı. Amaç kamuoyunun bilgilendirilmesi ve halkın desteğinin de alınmasıydı. 9 Ocak 1926 tarihli “İkdam” gazetesinde çıkan “Yeni Kanun-u Cezamızda Cürümlerin Taksimatı” başlıklı haberde ceza kanunu ile ilgili taslak çağın bilimsel ilerlemelerine göre düzenlenen bir “*eser-i mükemmel*” olarak değerlendirilmekteydi. Eski ceza kanununda suçlar üç bölümde toplanmaktaydı. Bunlar; cinayet, cünha ya da küçük suçlar ve kabahatler idi. Ancak haberde yeni ceza kanunundaki bu bölümlerin “*cürüm*” ve “*kabahat*” olmak üzere iki kısımdan oluştuğu belirtilmekteydi.⁷¹⁰ “Cumhuriyet” gazetesinin 28 Şubat 1926 tarihli nüshasında Yunus Nadi Bey tarafından bu durum şöyle anlatılmaktaydı: “...Adli ıslahatımız yeni kanun-u medenimizin vaz' ve tesisi ile bitmiyor. Bunu hâkimler kanunu tatbik etti. Bir iki gün sonra yeni Ceza Kanunu da takip edilecek”.⁷¹¹

1 Mart'ta TBMM'de tasarı ile ilgili görüşmeler başladı. Mahmut Esat Bey eski ceza kanununun yetersizliğini dile getirerek şunları vurguladı: “...Arkadaşlar ceza kanunumuz çok serttir. Çünkü inkılâp çok kıskançtır. Fakat şunu heyet-i celilenize temin edebilirim ki sertliği ile beraber ilmi bir eserdir. Bundan korkacak olanlar ve korkması lazım gelenler Türk milletinin menfaatlerine, Türk milletinin hukukuna ve inkılâbına karşı tekin olmayanlardır ve bunların korkması lazımdır...”. Mahmut Esat Bey devamında bu yeni ceza kanununun kabul edilmesinin ülke menfaatine olduğunu şöyle ifade etmekteydi: “...Fakat memleketimizi sevenler, bizden olanlar, Türk İnkılâbına

⁷⁰⁷ Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi...**, s.190.

⁷⁰⁸ **Türk Ceza Kanunu Reformu**, II, (Edit: Teoman Ergül), Ankara, 2004, s.40; 1889 tarihli İtalya’nın ilk Ceza Kanunu 26 Ekim 1826’da İtalya-Brescia şehrinde doğan Giuseppe Zanardelli tarafından hazırlandı. (<https://storia.camera.it/presidenti/zanardelli-giuseppe#nav/E.T: 20.10.2021>)

⁷⁰⁹ **BCA**, 30.18.01.01.017.80.12.

⁷¹⁰ **İkdam**, 9 Ocak 1926.

⁷¹¹ Yunus Nadi, “Kanun-ı Medenî”, **Cumhuriyet**, (28 Şubat 1926), s.1.

*hayırhah olanlar, namuslu insan olanlar, bu sert Ceza Kanunu'nda kendilerine bir masuniyet melcei bulacaklardır. Bu Ceza Kanunu namuslu insanlar için bir masumiyet hüccetidir. Korkacak olanlar arz esliğim gibi tekin olmayanlardır. İnkılâbın ve devletin mânası tekin olmayanları, zorbaları mütecavizlerini korkutmaktadır, ezmektedir. Türk Ceza Kanun lâyihasını kabulünüzü rica ederim”.*⁷¹²

Mahmut Esat Bey bu yeni ceza kanununun Türk inkılâbını ve Cumhuriyeti koruyucu nitelikte olacağını, demokratik, laik ve çağın en modern ve nitelikli ceza kanunu olduğunu belirtti. Ayrıca Türk halkının ihtiyaçlarına göre oluşturulduğunu da vurguladı. TBMM’de yapılan bu konuşma sonraki gün basında okuyucu ile paylaşıldı.⁷¹³

TBMM’de konu ile ilgili başka milletvekilleri de görüşlerini paylaştı. Bunlar arasında Sinop Milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Mahmut Esat Bey’i destekler nitelikte eski ceza kanunu ile yeni ceza kanunu tasarısı arasındaki farklara dikkat çekerken⁷¹⁴ Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de bu tasarının bir abide olduğunu şu cümleleriyle ifade ediyordu: “...*bu ceza Kanunu lâyihası bir âbidedir, dedim. Türkçenin ne kadar mükemmel, ne kadar elastikli, ne kadar geniş olduğuna inanmayanlar buna baksınlar da boyunlarını eğsinler ve yüzleri kızsın*”. Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey ise “*Yeni teklif edilen kanun-u ceza lâyihası hutut-u umumiyesi itibariyle cidden muvafık ve çok iyi bir kanundur...*” sözleriyle kanunu destekler nitelikte bir konuşma yaptı. Sadece tasarıdaki idam hükmünün kaldırılmasını istedi. İsviçre, Romanya, Portekiz, Almanya gibi devletlerde bu uygulamanın kaldırıldığını ifade etti ve bu doğrultuda bir önerge verdi.⁷¹⁵

TBMM’de tekrar söz alan Mahmut Esat Bey idam cezası konusu hakkında bilgi verdi. Bu kanun ile inkılâplara yapılacak saldırıların önüne tamamen geçilemeyeceğini; ancak idam uygulamasının varlığıyla bu saldırıların düzenlenmeden önlenebileceğini şöyle vurguluyordu: “...*Türk milletinin ve inkılâbının menfaatlerine kast edenler bunu behemehâl hayatları ile öderler... Bu cihet herkesin kulağına küpe olmalıdır...*”⁷¹⁶

⁷¹² **TBMMZC**, II/23, s.4-5; Bu konuşma “Vakit”te “Meclis-i Milli Dün Yeni Ceza Kanunumuzu Kabul Etti” başlığı altında paylaşılmaktaydı. (**Vakit**, 2 Mart 1926)

⁷¹³ **Vakit**, 2 Mart 1926.

⁷¹⁴ **TBMMZC**, II/23, s.8.

⁷¹⁵ **TBMMZC**, II/23, s.9; TBMM’de yaşanan bu gelişme “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde manşet haberi olarak şöyle verilmekteydi: “*Türk inkılâbının en kuvvetli müeyyidelerinden birisi olan (Türk Ceza Kanunu) dün Büyük Millet Meclisi’nde kabul edildi*”. Ayrıca kanunun çağın ihtiyaçlarını karşılayacak bir nitelikte olduğu verilen bilgiler arasındaydı. (**Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1926)

⁷¹⁶ **TBMMZC**, II/23, s.13-14; **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1926.

TBMM’de yapılan görüşmeler sonucunda 765 sayılı Türk Ceza Kanunu 1 Mart 1926’da kabul edilerek 13 Mart’ta yayımlandı ve 1 Temmuz 1926’da yürürlüğe girdi.⁷¹⁷

Kanunun 158. Maddesi basın ile ilgiliydi. Buna göre Cumhurbaşkanı’na karşı hakaret edenler ve aleyhine “*tecavüzkârane*” neşriyatta bulunanlar, üç yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılacaktı. Cumhurbaşkanı aleyhine gıyabında “*lisanen tecavüzatta bulunanlar*” da bir yıldan üç yıla kadar hapsedilecekti.⁷¹⁸

Türk Ceza Kanunu’nun 426. ve 427. maddeleri ise matbuat ile ilgiliydi. Buna göre; müstehcen, halkın ar ya da hayâ duygularını inciten ve ayıp sayılan şeylerin kitap, gazete, risale, makale, ilan, dergilerde yayımlanması ve sinema-tiyatro gibi halka açık salonlarda gösterilmesi yasaklanmaktaydı. Ayrıca “*başka birinin namusunu çiğneyecek ve saygınlığını sarsacak ya da şöhrat ve servetine zarar verecek bir maddeyi yayımlayarak tehdide ya da şantaja yönelenler*” de Türk Ceza Kanunu’nun 192. Maddesi gereğince cezalandırılacaktı. Kanunla birlikte hem Türk aile yapısının korunması amaçlandı hem de bireylerin kişilik haklarına karşı yapılacak sözlü saldırılar suç kapsamına alındı.⁷¹⁹

II- Türk Ceza Kanunu İle İlgili Basındaki Değerlendirmeler

“Cumhuriyet” gazetesinin 2 Mart 1926 tarihli nüshasında komisyonlar ile ilgili ayrıntılar Yunus Nadi Bey tarafından yazılan “*Türk Ceza Kanunu*” başlıklı köşe yazısında okuyucu ile paylaşılmakta ve kanunun inkılâp sürecinin en büyük kanunu olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca hem ceza kanunu hem de medeni kanunla “*keyfî*” kurumların birer birer yıkılarak onların yerlerine “*dünyanın gözlerini kamaştıran*” yeni kurumların kurulduğu da vurgulamaktaydı. Kanunun en önemli özelliği Yunus Nadi Bey’in de ifade ettiği üzere “*sade bir halk lisanı*” ile yazılmış olmasından ileri geliyordu. Ayrıca kanun hazırlık aşamasında Türk toplumunun özelliklerine göre oluşturulmaya çalışılmıştı.⁷²⁰

2 Mart 1926 tarihli “*Vakit*” gazetesinde ise yeni kabul edilen ceza kanunu için “*Meclis-i Milli Dün Yeni Ceza Kanunumuzu Kabul Etti*” haber başlığıyla bu yeni inkılâp

⁷¹⁷ Muzaffer Gökman, **50 Yılın Tutanağı**, Hürriyet Yay, İstanbul, 1973, s.44,47.

⁷¹⁸ **Resmî Gazete**, 13 Mart 1926, S.320, s.1089; Kanuna Temmuz 1931’de ek iki fıkra daha eklendi. Bu fıkralara göre Cumhurbaşkanı’na yapılan hakaret ya da “*tecavüz*” Cumhurbaşkanı’nın adı açıkça zikredilmeden ima edilse bile bu hakaretin Cumhurbaşkanı’nın şahsına yapıldığına dair tereddüt edilmeyecek derecede işaretler varsa hakaret yapılmış kabul edilecekti. Cumhurbaşkanı makamına ve şahsına karşı “*edep ve hümete münafi hareket ve neşriyatta bulunanlar*” altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaktı. (BCA, 30.18.01.02.21.54; Resmî **Gazete**, 3 Temmuz 1931, S.1863, s.713)

⁷¹⁹ **Resmî Gazete**, 13 Mart 1926, S.320, s.1091, 1120.

⁷²⁰ Yunus Nadi, “*Türk Ceza Kanunu*”, **Cumhuriyet**, (2 Mart 1926), s.1.

okuyucuya aktarılmaktaydı. Yazıda Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in yeni ceza kanunu hakkında TBMM'de yaptığı değerlendirmelerine yer verilmekteydi. Kendisi bu kanundan korkması gerekenlerin Türk milletinin hukuk ve inkılâbına karşı fikirdekiler olduğunu vurgulamaktaydı. Aynı başlıklı haberde Türk Ceza Kanunu'nun yapılma amacı Mahmut Esat Bey'in şu cümleleriyle ifade edilmekteydi: “...*inkılâbın ve Cumhuriyet'in vaz'ettiği esaslar ve prensipler ve vücuda getirdiği eserler başka bir tabir ile inkılâbın davası, Türk milletinin hak davası halihazırdaki ceza kanunumuzla kâfi derecede müeyyidelerle takviye edilmiş değildir. Vakıa milletimizin varlığı bu eserin en büyük müeyyidesidir. Fakat milletimizin yılmaz iradesinin bir kanun çerçevesi halinde tecelli etmesi de Cumhuriyet'in ve hukuk-u nâsın müdafaası için ihmal-i mümkün olmayan bir zarurettir. Bugün Heyet-i Celilenizin nazar-ı tasvibine arz ettiğim Ceza Kanunu bu maksatla hazırlanmıştır. Bu maksadı takip etmektedir.*”⁷²¹

Mahmut Esat Bey eski kanunun toplumun ihtiyacını karşılayamadığını ve tamamen Padişah hak ve hukukunu korumak amacıyla oluşturulduğunu şöyle dile getirmekteydi: “...*hâlihazırda mer'î Ceza Kanunumuz bundan takriben seksen sene evvel vücuda getirilmiştir. Saltanat devrinin sırf şahsî menfaatlerini müdafaa etmek ve kendi vaziyetini korumak için vücuda getirdiği bir kanunla inkılâbı ve Cumhuriyeti ifade ve onun menafini müdafaa etmek imkânı yoktur. Saltanatın, tacdarların en belli başlı şiarı yalnız kendilerini ve kendi menfaatlerini düşünmektir*”. Yazıda Mahmut Esat Bey'in yaptığı konuşmada yeni kanunun demokratik olduğundan Türk halkının ihtiyacı dikkate alınarak hazırlandığından bahsedilmekteydi. Ona göre ceza kanunu örnekleri içerisinde en “*mütekâmil*” ve “*müterakki*” olanı idi.⁷²²

1- Mehmet Asım (Us) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Basında yeni ceza kanununun “*mükemmel*” tarafları dışında bazı eksik yönlerine dikkat çeken yazılar da yayımlandı. “*Vakit*” gazetesinin 3 Mart tarihli nüshasında “*Ceza Kanunumuz ve Gazeteler*” başlıklı köşe yazısıyla Mehmet Asım (Us) Bey dikkati matbuat ve gazetelerin durumunun ne olacağına çekmekteydi. Yazıda Mehmet Asım Bey “*yeni ceza kanunumuz hakikaten denildiği derecede mükemmel bir kanun mudur?*” eleştirel tarzdaki ifadesiyle de okuyucuya bir soru yöneltmekteydi. Mehmet Asım Bey bu soruyu “*ihtimal ki öyledir*” karşılığıyla kendisi cevaplandırmaktaydı. Ancak kendince bazı yanlış durumlar vardı. Bu da ceza kanununun maddelerinin geniş çapta

⁷²¹ *Vakit*, 2 Mart 1926.

⁷²² *Vakit*, 2 Mart 1926.

bir incelemeden geçirilmeden kabul edilmesi idi. Eski ceza kanunu maddeleri 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan alınmaydı. Yeni Türk Ceza Kanunu tasarısı ise Temyiz Mahkemesi'nden oluşturulan bir kurul tarafından İtalyan Ceza Kanunu'na göre yapılmıştı. Yeni ceza kanunu gazete ve matbuat konusuyla ilgili ne gibi gelişmeleri beraberinde getirecekti. Çünkü bu konu da önemliydi. Yeni kanundaki maddeler özellikle de matbuat ve gazeteler ile ilgili olanların incelenmesi gerekliydi. Mehmet Asım Bey'e göre yeni kanundaki maddeler gazeteciliğin zorluklarını ve ihtiyaçlarını giderebilecek nitelikte değildi. Yeni ceza kanunundaki diğer bir önemli konu ise bu kanundaki maddelerin bazı makamların elinde “*dehşetli bir silah*” haline gelebileceği idi.⁷²³

Mehmet Asım Bey'e göre bu maddeler “*insafsızca*” uygulanabilecek ve gazetecilerin karşılaştıkları zorluklara bir kolaylık getiremeyecekti. Konuyla ilgili olarak Mehmet Asım Bey ceza kanununun 137. Maddesi'ni örnek vermekteydi. Buna göre; savaş ve barışta ordu, donanma makamları ve askeri kurumlar tarafından yayımlanacak tebliğ ve gelişmelerden başka devletin kara, deniz ve hava kuvvetlerinin yapacağı, harekât ve savunma araçları hakkında makale, fıkra ya da askerlikle ilgili haber yapan gazete ve dergilerin imtiyaz sahibi ya da sorumlu müdürlerine 250 ile 500 lira arasında para cezası uygulanacaktı.⁷²⁴ Ayrıca yaptığı haberin kaynak ve muhabirini açıklamayan imtiyaz sahibi ve sorumlu müdüründen para cezası alındıktan sonra bu kişilere üç aydan altı aya kadar da hapis cezası verilecekti.⁷²⁵

Mehmet Asım Bey vatan ve milletin ordu ve askeriye hakkında türlü gelişmeden haberdar olması gerektiğini; ancak bu kanuna herkes gibi kendisinin de uyacağını belirtmekteydi. Ancak kanunda geçen “*askerlikle ilgili*” ifadesinin açıklanması gerekiyordu. Çünkü kanunun bu konuda neye izin verdiği tam olarak belli değildi. Kendisi bunu şöyle dile getirmekteydi: “...hiç olmazsa *salâhiyettar askeri makamlar askerlik etrafında neşredilecek hangi nev'i havadislerinde cürüm kanunu teşkil edeceğine dair matbuata vazih ve teferruatlı bir tebliğ vermeleridir. Esasen madde-i kanuniyenin ibaresi alelumum askerlik etrafında yazılacak her havadis memnu' olmadığını göstermektedir. Askeri daireler tarafından müsaade edilecek olanlar neşr-i*

⁷²³ Mehmed Asım, “*Ceza Kanunumuz ve Gazeteler*”, s.1.

⁷²⁴ Mehmed Asım, “*Ceza Kanunumuz ve Gazeteler*”, s.1.

⁷²⁵ **Resmî Ceride**, 13 Mart 1926, S.320, s.1084.

cürüm olmaktan istisna edilmiştir".⁷²⁶ Bu bağlamda ceza kanununun 161. Maddesi'ne de bir açıklık getirilmesini istemektedir.⁷²⁷

Mehmet Asım Bey'in basındaki değerlendirmeleri dışında Türk Ceza Kanunu'nun uygulanabilmesi için alınan bazı önlemlerle ilgili haber yazıları da basında yer edindi. Bunlar "*Akşam*" gazetesinin 6 Nisan 1926 tarihli nüshasındaki "*Hukuk-ı Hayatımızda Yeni Bir İnkılâp Başlıyor*" başlıklı haberde ifade edildiği üzere; "...Cumhuriyet'e kast edenler ve demokrasi birliğini inkâr edenler hakkında şedid cezaları" içermektedir.⁷²⁸ "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinin 7 Nisan tarihli nüshasında ise eski ceza kanunu ile yeni Türk Ceza Kanunu arasındaki farklılıkların halka tanıtımı amacıyla bir kitapçığın hazırlandığı belirtilmekteydi.⁷²⁹ Bu eser daha sonra genişletilerek kamuoyu ile de paylaşılacaktı.

Türkiye Cumhuriyeti'ni sağlam temeller üzerine oturtmak için yapılan hukuk inkılâbının oluşturulmasında batılı kanunların kabulü, toplumda şer'i hukukun neden olduğu birtakım sosyal sorunların ortadan kaldırılmasını sağladı. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren hukuk alanında yapılmaya çalışılan ceza kanunu uygulamaları batılılaşma hareketlerinin bir göstergesidir. Ancak bu modernleşme çabaları ile bir sonuç elde edilememiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise bu durum tamamen tersine dönmüştür. Osmanlı Devleti'nde Fransız hukuk sisteminin alınmasıyla başlayan batılı tarzdaki modernleşme hareketleri, Cumhuriyet Dönemi'nde şartların da uygun olması sonucunda hukuk alanında yapılan inkılâbın başarıya ulaşmasıyla sonuçlanmıştır. Cumhuriyet idaresi bu kanunla kendisine has bir hukuk sistemi kurma aşamalarından birini daha tamamladı. Bu sistemin iki temel ayağı vardı. Bunlardan ilki rejimle bağdaşmayan eski düzeni kaldırmak idi. İkincisi ise rejime karşı düzenlenebilecek her türlü tehlikeyi engelleyebilecek yeni bir hukuk anlayışını inşa etmektir.

⁷²⁶ Mehmed Asım, "Ceza Kanunumuz ve Gazeteler", s.1.

⁷²⁷ "Efkâr-ı umumiyyeyi tehyî edecek suret veya mahiyette aslı olmayan havadis veya musanna veya muharref veya aslı olmaksızın bir kimseye isnad olunmuş evrakı bilerek neşir ve nakil edenlerle resmi evrak ve nutukları tağyir ve tahrif ile neşir eyliyenler hakkında bir aydan altı aya kadar hapis ve yirmi beş liradan elli liraya kadar ağır ceza-yı nakdi hükmolunur. Bu neşriyat, umumi asayişî bozmağa sebep olmuş ise faili hakkında altı aydan iki seneye kadar hapis ve elli liradan yüz liraya kadar ağır cezayı nakdi hükmolunur" (**Resmî Ceride**, 13 Mart 1926, S.320, s.1087)

⁷²⁸ **Akşam**, 6 Nisan 1926.

⁷²⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Nisan 1926.

D- BORÇLAR KANUNU'NUN KABULÜ (22 NİSAN 1926) VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden sonra onun tamamlayıcısı sayılan diğer kanun Borçlar Kanunu'dur. 1925'te oluşturulan “*Vacibat*” ya da Borçlar Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda; Türk Medeni Kanunu'nda olduğu gibi “*İsviçre Borçlar Kanunu*”⁷³⁰ da Fransızcadan Türkçeye tercüme edilerek sade bir dille hazırlandı.⁷³¹ Yabancı sözcükler çıkarılarak yerine Türkçe sözcük ve deyimler eklendi. Bu doğrultuda “*vecibe*” sözcüğü yerine “*borçlar*” sözcüğü tercih edildi.⁷³² Medeni Kanunun “*adi akitler*” ile ilgili olan bölümü “*Borçlar Kanunu*” başlığı altında toplandı. Borçlar Kanunu'na kadar “*adi akitler*”, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hükümlerine göre uygulanmaktaydı. Kanunun yapılma gerekçesi ise mahkemelerde Mecelle'nin uygulanamadığı, toplumun ihtiyaçlarına cevap veremediği ve bu yüzden niteliğini kaybettiği idi. Bu durum adli sistemde çeşitli zafiyetlere neden olmaktaydı.⁷³³

6 Nisan 1926'da sunulan tasarı toplamda 544 maddeden oluşmaktaydı. Tasarı Adliye Vekili Mahmut Esat Bey ve ilgili komisyonların incelemesi sonrası 10 Nisan 1926'da Adalet Komisyonu'na gönderildi. Birtakım düzeltmelerden sonra tasarı TBMM'de oylamaya sunuldu.⁷³⁴

22 Nisan'da yapılan oturumda Mahmut Esat Bey kanunun “*mükemmel*” olduğunu, İsviçre “*Codes des Obligations*”dan alındığını, Mecelle'nin yerine geçeceğini ve arasındaki farkları, Medeni ve Borçlar kanunu ile Saltanat ve Hilafet gibi ortaçağın iki “*ceberut*” kurumunu yıktığını ve Borçlar Kanunu ile Türk milletinin ekonomik, sosyal ve ticari saygınlığının artacağını vurguladı. Tunalı Hilmi Bey ise onu destekler nitelikte bir konuşma yaparak kanunun Türkçe yazılmasından dolayı teşekkürlerini ilettili. Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey de Borçlar Kanunu ile medenî hayattaki ihtiyaçların tamamen karşılanacağını belirtirken, Trabzon Milletvekili

⁷³⁰ Fransızcada “*Codes des Obligations*”, İngilizcede ise “*Swiss Code Of Obligations*” olarak adlandırılmaktadır. Kanun, İsviçre özel hukukunun bir parçasını oluşturan hukuki bir metindir. İsviçre Medeni Kanunu'nun da beşinci kitabıdır. Tam adı “*Federal Yasa*”dır. 30 Mart 1911'de İsviçre Medeni Kanunu'nun tamamlayıcısı olarak oluşturulmuştur. İsviçre özel hukukunda, sözleşme ve hukuki sorumluluktan kaynaklanan yükümlülükleri düzenlemektedir. Ayrıca şirketler hukukunun da ana metni olarak kabul edilmektedir. (İsviçre Federal Arşivi (AFS); <https://www.amtsdruckschriften.bar.admin.ch/viewOrigDoc.do?id=10076251/E.T:12.09.2023>)

⁷³¹ Komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan Şükrü Kaya idi. Milletvekilleri; Hasan Fehmi (Ataç), Mustafa Fevzi (Sarhan), Asaf, Abdullah ve Ahmet Saki (Derin) beyler. Hâkimler; Mehmet Sabri (Toprak), Şefkati, Fuat Hulusi (Demirelli) ve Osman Beyler. Profesörler; Abdurrahman Münip, Ebül'ulâ Mardin, Mustafa Reşit (Özsoy), Samim (Gönensay), Vasfi Raşit (Sevig) ve Avukat Nazım beyler. (Aytekin Ataay, *Medenî Hukukun Genel Teorisi*, Fakülteler Matbaası, 1965, s.64)

⁷³² *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Mart 1926.

⁷³³ Ş. S. Aydemir, *Tek Adam (1922-1938)*, III, s.272.

⁷³⁴ *BCA*, 30.18.1.1.18.2.7; *TBMMZC*, II/24, s.86;

Ahmet Muhtar (Cilli) Bey ile Ergani Milletvekili Kazım Vehbi (Oral) Bey de kanunla ilgili düşüncelerini dile getirdiler.⁷³⁵

Son maddesinde “*Medeni Kanun’un tamamlayıcısı*” olduğu ifade edilen Borçlar Kanunu 22 Nisan’da oy birliği ile kabul edildi.⁷³⁶ Bu gelişme 23 Nisan 1926 tarihli “*Vakit*” gazetesinde “*Türklerin Hukuk-u Medenisini Tesis Eden Adımlar*” başlığı altında “*Meclis Borçlar Kanunu’nu da Kabul Etti*” haberiyle okuyucuya aktarılmaktaydı. Kanunun kabulü şöyle anlatılıyordu: “*Büyük Millet Meclisi’nin dünkü içtimasında evvelce verilen karar üzerine Borçlar Kanunu müzakere ve bu kanunun da heyet-i umumiyesi bir madde ile kabul olunmuştur... Bu kanun ile Türklerin hukuk-u Medenisini tesis yolunda bir büyük adım daha atılmış oluyor. Borçlar Kanunu 557 maddelik bir kanundur*”⁷³⁷ 8 Mayıs tarihli 366 sayılı Resmî Gazete’de yayımlandı.⁷³⁸ 4 Ekim 1926’da 743 sayılı Medeni Kanun ile birlikte yürürlüğe girdi.⁷³⁹

Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ile tamamlanmış oldu. Bu iki kanun da laiklik ilkesine uygundur. Türk toplumunun aile yapısı bu kanunlar ile çağdaşlaşma yolunda yeniden yapılandırılarak, sosyal yaşam medeni kanunlar doğrultusunda sağlam temellere oturtulmak istenmiştir.

E- KARA VE DENİZ TİCARET KANUNU’NUN KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Çağdaş uygarlık yolunda ilerleme doğrultusunda hukuk alanında yapılan diğer bir yenilik de ticaret alanında gerçekleştirildi. Osmanlı Devleti’nde ilk ticaret kanunu Tanzimat sonrasında uygulanmaya başlandı. Bu dönemde özellikle Fransa’dan “*iktibas*” edilen kanunlar etkinliğini korudu. Bunlardan biri de 1850’de uygulamaya konulan Fransa’dan alınan “*Kanunname-i Ticaret*” idi. Bu, özel hukuk alanındaki en önemli girişimlerden biriydi. Bu kanunname faizle borç vermeyi yasalaştırarak şer’i hukukun izin vermediği ortaklık ilişkilerini getirmekteydi. Bu gelişme ulemadan bağımsız ve İslam Hukuku dışındaki konularla da ilgilenen bir hukuk ve yargı sisteminin

⁷³⁵ TBMMZC, II/24, s.173-175.

⁷³⁶ “*Madde 557: Kanun-u Medenînin mütemmimi olan işbu kanun merbut tashihat ile beraber kabul edilmiştir*”. (Resmî Ceride, 8 Mayıs 1926, S.366, s.1415)

⁷³⁷ *Vakit*, 23 Nisan 1926.

⁷³⁸ Resmî Ceride, 8 Mayıs 1926, S.366, s.1332.

⁷³⁹ Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye I*, Cem Yay., İstanbul, 1987, s.218.

tanınmasının başlangıcı idi.⁷⁴⁰ Bu açıdan ticaret alanında laik bir özellik taşıdığı da ifade edilebilir.

Bazı eksikliklerden dolayı 1908’de yeni bir ticaret kanunu hazırlanması amacıyla bir komisyon kuruldu. Çalışmalar 1916’ya kadar devam etti ve yeni bir komisyon daha oluşturuldu. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle komisyonlar çalışmalarını tamamlayamadı.⁷⁴¹ Ayrıca yeni kanunların mevcut kanunlarla uyumu sağlanamadı. Bu da ikiliğe neden olmaktaydı.⁷⁴²

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sonrasında ticari alandaki bu ikiliğin sonlandırılması amacıyla yapılan çalışmalar 1923’ten sonra hızlandırıldı. 1925’te alanında uzman kişilerden oluşan bir komisyon oluşturuldu. Başkanlığında İstanbul Darülfünun Müderrisi ve eski Adliye Nazırı Mehmet Celal Bey bulunmaktaydı. Komisyon Fransa’da bulunan Adliye Vekâleti Uluslararası Hukuk Dairesi’nden ticaretle ilgili kanunların toplanarak gönderilmesini istedi.⁷⁴³

I- Basına Yansıyanlar ve Yaşanılan Gelişmeler

“Akşam” gazetesinin 8 Ocak 1926 tarihli nüshasında “*Ticaret Kanunumuz*” haber başlığı altında yeni ticaret kanunu tasarısı ve ilgili komisyonun çalışmaları hakkında okuyucu bilgilendirilmekteydi. Buna göre öncelikle Kara Ticaret Kanunu ile ilgili çalışmalar yapılarak bir tasarı hazırlanmış ve 31 Aralık 1925’te Adliye Vekâleti’ne gönderilmişti.⁷⁴⁴

Haberin içeriğinde eski ticaret kanununun yüzyıl önce Fransa Kanunu’ndan yanlış ve eksik tercüme ile iktibas edilmiş olduğu ve toplamda 150 maddeden oluştuğu belirtilmekteydi. Eski kanunun çağın toplumsal ihtiyaçlarına cevap veremediği, yenisinin Alman Kanunu’ndan iktibas edileceği vurgulanmaktaydı. Bu bağlamda Almanya ve Belçika ticaret kanunlarının da incelendiği dile getirilmekteydi. Alman kanununda yeterli görülemeyen yerlerde diğer devletlerin kanunlarına başvuracaktı. Yeni düzenlenen kanunun Türkiye için yeterli olacağı şöyle vurgulanmaktaydı: “...*Kanun-u Ticaret asrın ihtiyaçlarına tamamıyla tekabül edecek bir şekildedir*”. Kanun tasarısı 950 maddeden oluşacaktı. Ancak eklemelerle genişletilebilirdi. Haberde

⁷⁴⁰ Esra Yakut, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yay, İstanbul, 2005, s.108-109.

⁷⁴¹ *Atatürk’ün Hukuk Devrimi*, İÜ Mukayeseli Hukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 1983, s.34.

⁷⁴² E. Yakut, *Şeyhülislamlık...*, s.111.

⁷⁴³ BOA, HR.İM. K:175.G:50.

⁷⁴⁴ *Akşam*, 8 Ocak 1926.

komisyonun bundan sonraki süreçte Deniz Ticaret Kanunu ile ilgili çalışmalar yürüteceği ifade edilmekteydi.⁷⁴⁵

Yeni Ticaret Kanunu tasarısı⁷⁴⁶ 23 Ocak 1926'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylandı. Kanunun kabul edilmesindeki gerekçe şöyle vurgulanmaktaydı: “...hali hazırdaki Ticaret Kanunumuz Türkiye Cumhuriyeti'nin ticaret ihtiyacat-ı hazırasını ifade ve tatmin edemeyecek bir haldedir. Hâlihazırdaki Ticaret Kanunu bugün tatbik kabiliyetini tamamen kaybetmiş metruk bir halde bulunmaktadır... İnkılâbın istihdaf ettiği en mühim gayelerden birisi de şüphe yok ki iktisadi vaziyetin itilâsı ile memlekette refahın teminidir”. Yeni Ticaret Kanunu Almanya ve İtalya'nın kanunlarının incelenmesi sonucunda toplamda 1015 maddeden oluşmaktaydı.⁷⁴⁷

865 sayılı Ticaret Kanunu 29 Mayıs 1926'daki Meclis görüşmeleri sonrasında aynen kabul edildi. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey yeni Ticaret Kanunu ilgili görüşlerini şöyle dile getirmekteydi: “...Yeni Ticaret Kanununa ihtiyacımız pek çoktur. Elimizdeki kanun, ticaret mahkemelerinin tamamıyla ihtiyacını tatmin edemiyor. Bütün mesail örf ve adetle halledilmektedir. Hâlbuki zamanın vaziyeti ticariye ve iktisadiyesi buna müsait değildir. Bir an evvel müsait ve mükemmel esaslarla hâkimlerimizin hükmetmesi ve beynelmilel bir mana ifade eden ticarî ve iktisadî âlemde yeni Türk Cumhuriyeti'nin mefhumu tebellür etmesi zamanı gelmiştir...”⁷⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk ticaret kanunu olan bu kanun 4 Ekim 1926'da Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu ile yürürlüğe girdi.⁷⁴⁹

Kara ve deniz ticaretine yönelik kanun çalışmalarında diğer batılı ülkelerin mevcut ticaret kanunlarından yararlanıldı. Çıkarılan kanunlar birbirlerinin tamamlayıcısı oldu. Basında bu gelişmeler okuyuculara sunularak bilgilendirildi.

F- HUKUK MUHAKEMLERİ USULÜ KANUNU'NUN KABULÜ (18 HAZİRAN 1927) VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Tanzimat Dönemi'ne kadarki hukuk sistemi şer'i hukuka göre düzenlenmişti. Tanzimat ile birlikte Fransa'dan alınan 1807 tarihli Fransız Usul Kanunu'ndan yararlanılarak Mecelle Cemiyeti tarafından 21 Haziran 1879'da “Usul-ü Muhakeme-i Hukukiyye Kanun-u Muvakkat” adıyla yeni bir hukuk metni oluşturuldu. 1909 ve

⁷⁴⁵ Akşam, 8 Ocak 1926.

⁷⁴⁶ BCA, 30.18.1.1.17.85.16; Başlangıçta adı “Ticaret-i Berriye Kanunu” olarak geçse de sonradan “Ticaret Kanunu” olarak değiştirilmiştir. (Y.N)

⁷⁴⁷ TBMMZC, II/25, s.22, 109.

⁷⁴⁸ TBMMZC, II/25, s.590.

⁷⁴⁹ M. Gökman, 50 Yılın Tutanağı, s.45, 48.

1911’de ise kanuna bir takım eklemeler yapılarak nitelik bakımından dönemin hukuk sistemine uyulması amaçlandı ancak başarılı olunamadı.⁷⁵⁰ Bunun yanında teokratik sistem de devam ettirildi.

Batı ve Şer’i hukukun birlikte kullanımı bazı karışıklıklara neden olmaktaydı. Bunlardan bazıları; halk arasında eşitsizliklerin yaşanması, “*imtiyazlı*” sınıf ve zümrelerin ortaya çıkması ve toplumda adalet inancının ortadan kalkması idi. Bu durum Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam etti.⁷⁵¹ 1914’te Osmanlı Devleti’nde yaşayan müslüman ve gayrimüslim vatandaşların aile hukuklarını da içerecek ortak bir kanun hazırlanması için “*İhzar-ı Kavanin Komisyonları*” kuruldu.⁷⁵² Ancak bu komisyon da istenileni veremedi.

Mecelle’nin kaldırılarak daha uygar bir sistemi benimseyen bir yargılama usulü için yeni bir usul kanununa ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart 1924 tarihli Meclis’i açış konuşmasında, “*Türk hukuk usulünün çağın gereklerine uygun olmayan bağlardan kurtarılması*” ifadesi ile bu durum vurgulanmaktaydı. Bu doğrultuda bazı adımlar atılmaya başlandı. Buna göre önce ikili mahkeme usulü kaldırılacaktı. Bu, mahkemelerde çalışan hâkimler açısından da olumlu bir durumdu. Diğer bir gelişme ise Başbakan İsmet (İnönü) Bey’in öncülüğünde gerçekleşti. İsmet Bey 8 Nisan’da Meclis’e bir tasarı sundu ve aynı gün kabul edildi.⁷⁵³ Böylece o güne kadar yürürlükte olan usul hukuku 8 Nisan 1924 tarihli 469 sayılı “*Mehakim-i Şer’iyyenin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun*” ile önemli ölçüde değiştirildi.⁷⁵⁴ Bu da hukuk alanındaki laikleşme sürecinin ilk adımlarından biri oldu.⁷⁵⁵

Usul hukukuna yönelik diğer bir adım Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’den geldi. Bu doğrultuda “*İhzar-ı Kavanin Komisyonlarının*” devamı niteliğinde Mayıs 1924’te “*Tadil-i Kavanin Komisyonları*” kuruldu. Bu komisyonların amacı kanunlar içerisinde çağın ihtiyaçlarına uymayan maddelerin çıkarılması ve medeni esaslara uygun kanunların hazırlanmasıydı.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ G. Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi...**, s.103-105.

⁷⁵¹ Çağdaş Evrim Ergün, “*Türk Aydınlanma Hareketinde Hukuk Anlayışı Türkiye’de Hukukun Laikleşmesi*”, **Mevzuat Dergisi**, S.20, (Ağustos-1999), s.2.

⁷⁵² Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.209.

⁷⁵³ Bu kanunlar Şer’iye Mahkemeleri kaldırıldı. Onların yerini 4 Ekim 1926’a kadar hâkimlerin görevli olacağı “*Nizamiye Mahkemeleri*” aldı. (Abdullah Manaz, **Atatürk Reformları ve İslam**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1985, sny)

⁷⁵⁴ **TBMMZC**, II/8, s.431.

⁷⁵⁵ Murat Aksoy, **Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.121.

⁷⁵⁶ Ömer Turan, “*1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri*”, **ATAM**, XI/32, (Haziran-1995), s.489.

I- Basında Yapılan Değerlendirmeler ve Yaşanılan Gelişmeler

Muhakeme-i usul kanunlarının hazırlanması basının da desteklediği bir konuydu. 3 Mayıs 1924 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde dönemin Darülfunun Emmini İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey⁷⁵⁷ tarafından kaleme alınan “*Cumhuriyetimizin Temelleri*” başlıklı köşe yazısında Cumhuriyet’in temelinin eşit yargılama ve adalete dayandığı belirtilmekteydi. Eşitlik ise Türkiye’de yaşayan bütün vatandaşların aynı hukuk yapısına sahip olmalarıyla mümkün olabilirdi. Bu doğrultuda hiçbir fert ve “*sınıf sultasına*” bağımlı bir eşitlikten söz edilemezdi. Her vatandaşın “*toplumsal feyiz ve nimetlerden*” yararlanabilmek için eşit imkân ve araçlara ihtiyacı vardı.⁷⁵⁸

Çalışmaların hızlandırılması amacıyla 1925’te Mahmut Esat Bey tarafından yeni bir komisyon kurduruldu. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 28 Haziran 1925 tarihli nüshasında da konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmekteydi. Buna göre komisyonun adı “*Usul-ü Muhekkemat-ı Hukukiye*” olarak belirlenmişti. Başkanlığını da Mustafa Reşit (Belgesay) Bey⁷⁵⁹ yürütmekteydi.⁷⁶⁰ Ancak bu komisyon da beklentileri karşılayamadı. Bu nedenle öncekinden farklı bir yöntem uygulanmaya çalışıldı. Medeni Kanun’un oluşturulmasında İsviçre hukuk sisteminin uygulanması kararı Muhakeme Usulü

⁷⁵⁷ “*Baltacıoğulları*”ndan Kırşehir-Mucur’lu İbrahim Ethem Efendi’nin ve Düzceli Hamdune Hanım’ın oğlu olan İsmail Hakkı Bey, 1887’de İstanbul’da doğdu. 1903’te Vefa İdadisi’nden mezun oldu. 1908’de Darülfünun-u Osmaniye’nin Ulum-u Tabiye (Fen) Şubesi’nden mezun olan İsmail Hakkı Bey bir süre gazete yazarlığı ve öğretmenlik yaptıktan sonra 1910’da pedagoji ve el sanatları konusunda inceleme yapmak üzere Avrupa’ya gönderildi. Paris, Londra, Belçika, İsviçre ve Almanya’daki eğitim sistemini inceleyen İsmail Hakkı Bey’in en çok İngiliz eğitim sistemi ilgisini çekti. 1911’de Türkiye’ye dönerek Dârülmuaallimin-i İbtidaiyye’deki görevine devam etti. Fransızca ve İngilizce bilen İsmail Hakkı Bey’in yaptığı diğer görevler şunlardı: Gazetecilik, hattatlık, kâtiplik, öğretmenlik, Maarif Vekâleti Müsteşarı, Darülfünun İlahiyat Şubesi İçtimai Ruhiyat ve İslam Bediiyatı Hocası, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Pedagoji Profesörü. Ayrıca VII. Dönem Afyonkarahisar ve VIII. Dönem de Kırşehir Milletvekilliği yapmıştır. 1957’de Kur’an-ı Kerim’i Türkçeye tercüme eden İsmail Hakkı Bey, 1978’de Ankara’da öldü. Hikâye ve roman, tiyatro, felsefe, sosyoloji, estetik ve din alanlarında birçok eseri mevcuttur. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.373; <https://www.biyografi.info/kisi/ismail-hakki-baltacioglu/> E.T: 12.09.2023)

⁷⁵⁸ İsmail Hakkı, “*Cumhuriyetimizin Temelleri*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mayıs 1924, s.1.

⁷⁵⁹ 1887’de İstanbul’da doğdu. Babası Beşiktaş Belediye Reisi Mehmet Rıza Bey’dir. Ailesinin hukukçu olması nedeniyle kendisi de 1907’de Darülfünun’un Hukuk bölümünden mezun oldu. Adliye Nezareti tarafından yurt dışına gönderilerek Paris Hukuk Fakültesi’nde öğrenimine başladı. 1914’te Türkiye’ye geri döndü. Evkaf Mektebi’nde Malumat-ı Kanuniye ve Ceza Kanunu Muallimliği ve Evkaf Nezareti Avukatlığı yaptıktan bir süre sonra İstanbul Hukuk Fakültesi Ticaret-i Bahriye ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Müderrisi olarak çalıştı ve Muhakeme-i usul kanunlarının birçok bölümünü kendi hazırladı. 1955’te Ordinaryus Profesör olarak emekli oldu. “*Kuran Hükümleri ve Modern Hukuk*”, “*Türk Kanunu Medenî Şerhi*” ve “*İcra ve İflâs Kanunu Şerhi*” başlıca eserleridir. 1969’da öldü. (Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul, 1958, s.487-490; <http://sosyolojisi.com/mustafa-resit-belgesay-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi/42710.html/> E.T: 01.04.2023)

⁷⁶⁰ “*Adliye Vekili Bugün Şehrimizden Gidiyor*” başlıklı haberde verilen diğer bir bilgi de Medeni Kanun oluşturulurken İsviçre Medeni Kanunu’na, Ticaret Kanunu için Alman Ticaret Kanunu’na, Usul-ü Muhekkemat-ı Hukukiye ve Ceza Kanunu için Almanya ve kısmen de İsviçre kanunlarına ve Ceza Kanunu için de İtalyan Ceza Kanunu’na kaynak olarak başvurulacağı ifade edilmekteydi. (Cumhuriyet, 28 Haziran 1925).

Kanunu çalışmalarında da etkili oldu. Bu doğrultuda Mahmut Esat Bey'in direktifleri ile yargılama hukuku alanındaki ihtiyacın karşılanması amacıyla İsviçre'nin Neuchatel Kantonu'nun 7 Nisan 1925 tarihli "*Code de Procédure Civile*" adlı usul kanunu Türkçeye tercüme edilmeye başlandı.⁷⁶¹

Basında da konuyla ilgili haberlere yer verilmekteydi. "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinin 4 Nisan 1926 tarihli nüshasında Siirt Milletvekili Mahmut Nedim (Soydan) Bey⁷⁶² tarafından yazılan "*İnkılâbın Hududu*" başlıklı yazıda inkılâp kanunlarının batıdan derlenmesinin devlet hayatında önemli bir adım olduğu ifade edilmekteydi. Ancak bundan daha önemli ise inkılâp ruhunun bütün kurumlara nüfuz ettirilmesi idi. Türkiye'de yaşayan her vatandaşın yapacağı fiiller kanunlar ile saptanmalıydı. Bu başarılsa Türkiye "*kurtuluş merhalesine*" ulaşmış olacaktı.⁷⁶³ Konuyla ilgili diğer bir değerlendirme ise "*Akşam*" gazetesinin 6 Nisan 1926 tarihli nüshasında yayımlandı. "*Hukuk Hayatımızla Yeni Bir İnkılâp Başlıyor*" başlığı altında konuyla ilgili olarak okuyucu bilgilendirilmekteydi. Buna göre hâkimler İsviçre'den alınan yeni kanunların uygulanması ve derlenmesi konusunda da hiçbir zorlukla karşılaşmayacaktı. Eski hukuk sisteminde bu durum birçok adaletsizliğe neden olmaktaydı.⁷⁶⁴

Komisyon tercüme sırasında Alman ve Fransız usul kanunlarından da eklemeler yaparak 1926'nın sonunda çalışmalarını tamamladı. Tasarı, Ocak 1927'de Mahmut Esat Bey'in de katılımıyla Adalet Komisyonunca incelendi ve 11 Mayıs'ta kabul edildi. Tasarı 23 Mayıs 1927'de TBMM'ye gönderilerek 16 Haziran'da Meclis'te görüşülmeye başlandı. Tasarının kabul edilme gerekçesi eski hukuk usulü muhakemeleri kanununun şariat ve fıkıh kurallarına göre hazırlanması ve çağın ihtiyaçlarına cevap verememesiydi. Bu kanundan önceki çalışmalar sadece Mecelle'yi destekleme amacıyla yapılmıştı. Kabul edilen yeni kanun özellikle Medeni Kanun'un da uygulanmasını kolaylaştıracaktı.⁷⁶⁵

Meclis görüşmeleri sırasında tasarı ile ilgili eksiklikler de giderildi ve bütün halinde tek oylama ile kabul edildi. Bazı milletvekilleri kanuna destek verirken bir

⁷⁶¹ G. Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...**, s.206.

⁷⁶² 1883'te Siirt'te doğdu. Baba adı Mehmet Rüştü, anne adı Emine idi. Harp Okulu mezunudur. Fransızca, Almanca VE Arapça bilen Mahmut Nedim Bey'in yaptığı görevler şunlardı: Manastır Fırkası Kurmayı, Sultan Hamit'in Muhafız Subayı, Mustafa Kemal Atatürk'ün Refakat Subayı, TBMM II., III., IV. ve V. Dönem Siirt Milletvekili, İş Bankası Kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanı, "*Hakimiyet-i Milliye*" gazetesi Müdür ve Başyazarı. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.117).

⁷⁶³ Siirt Mebusu Mahmut, "*İnkılâbın Hududu*", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1926, s.1.

⁷⁶⁴ *Akşam*, 6 Nisan 1926.

⁷⁶⁵ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)**, I, TBMM Vakfı Yayınları No:1, s.558.

kısmı da bütün olarak oylama yapılmasına karşı çıktı. Ancak 18 Haziran 1927’de kanun TBMM’de oylanarak kabul edildi ve 1086 sayılı “*Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu*” 2, 3 ve 4 Temmuz 1927 tarihli 622, 623, 624 sayılı Resmi Gazetelerde de yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁷⁶⁶

Yeni Türkiye’de mahkemelerdeki yargılama yöntemleri eski usule göre yapılamazdı. Bununla ilgili çalışmalar 1923-1927 yılları arasında oluşturulan komisyonlarca tamamlanmaya çalışıldı. 1926’da hukuk birliğinin sağlanması amacıyla batıdan birçok kanun iktibas edildi. Medeni Kanun gibi ceza, usul ve ticaret kanunlarının metin olarak batılı ülkelerden alınması, hukuk alanında gelenekçi ve şer’i yaklaşımdan daha çok çağdaş bir yaklaşıma evirilmeyi ve bu konudaki kararlılığı ifade etmekteydi. Batıdan hukuk sistemi alınması bir amaç değildi. Bu sadece çağdaş uygarlık yolunda ilerleme amacıyla kullanılan bir araç olacaktı.

G- CEZA MUHAKEMLERİ USULÜ KANUNU’NUN KABULÜ (4 NİSAN 1929) VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- TBMM’de Yapılan Tartışmalar ve Basına Yansıyanlar

Osmanlı Devleti Dönemi ceza davalarıyla ilgili yargılama yöntemine yönelik kanunlar 25 Haziran 1879’da Fransa’dan alınan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’na göre düzenlenmişti.⁷⁶⁷ Ancak bu kanunda da öncekilerde yapıldığı gibi tercüme hataları vardı. Ayrıca çağın gereklerine de yeterli karşılığı verememekteydi. Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart 1924 tarihli TBMM’yi açış konuşmasında bunu ifade etmesi üzerine bir takım adımlar atılmaya başlandı.⁷⁶⁸

Yeni bir ceza muhakemeleri usulü kanununa ihtiyaç duyulmasının ana nedeni ise ceza davalarının hızlı sonuçlandırılmamasıydı. Yürürlükteki kanun bunu sağlayacak nitelikte değildi. Ayrıca sağlıklı bir yargı sisteminin oluşturulması halk ile devlet arasındaki bağın daha da güçlenmesini sağlayacaktı.⁷⁶⁹ Bu amaç doğrultusunda Mahmut Esat Bey’in direktifleri ile 1925’te bir tasarı hazırlandı. 18 Nisan’da onaylanarak Adalet Komisyonu’na gönderildi. Yeni düzenlemelerden sonra 22 Nisan 1925’te “*Usul-ü*

⁷⁶⁶ **Resmi Ceride**, 2 Temmuz 1927, S.622, s.2743; **Resmi Ceride**, 3 Temmuz 1927, S.623, s.2776; **Resmi Ceride**, 4 Temmuz 1927, S.624, s.2792; K. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)**, I..., s.564.

⁷⁶⁷ Kanun iki kitap ve 487 maddeden oluşmaktaydı. Amacı; Nizâmiye Mahkemelerindeki davalarda uygulanacak ceza hükümlerini düzenlemektir. Ayrıca “*müdde-i umumilik*” kurumu hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. (S. Nuri Akgündüz, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları*”, **Dergiabant**, IV/8, (Aralık-2016), s.13)

⁷⁶⁸ **TBMMZC**, II/7, s.5.

⁷⁶⁹ <https://mahmutesatbozkurt.com/devlet-adami-mahmut-esat-bozkurt/> E.T: 15.12.2021

Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu” TBMM’de görüşülmeye başlandı. Mersin Milletvekili Ahmet Besim (Özek) Bey⁷⁷⁰ tasarının 1. Maddesi hakkında itirazda bulunarak bir konuşma yaptı. Kendisi mahkemelerde cezalandırılacak sanıkların dört hâkim tarafından verilecek karar sonrasında cezalandırılabilmesini savunmaktaydı. Bunun nedenini şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “...muhterem efendiler; cinayet mahkemelerinde bazen böyle usulü dairesinde olmayıp tebrîe⁷⁷¹ eden mücrimin de vardır. Fakat efendiler çok iyi bilirsiniz ki cihet-i cezaiyede meşhur bir kaide var. (Bir masumu tecziye etmekten ise bin mücrimi tebrîe etmek evlâdır.) Bu meşhur bir düsturdur. Bu esasa binaen mücrimiyet kararlarında ekseriyeti sülûsanı ârâ şart ittihaz edilmiştir. Arz ettiğim bu kaide garbın kaidesidir. Fakat şarkta buna dair bir kaide vardır. Hadis-i Şerif’ten muktebestir”.⁷⁷²

Mahmut Esat Bey ise Besim Bey’e suçluların beraat ettirilmesinin adaletsizlik olduğunu ve bunların “istibdat” döneminden kaldığını savunarak düşüncelerini şöyle ifade etti: “...Besim Bey, bir masumu tecrimden ise bin mücrimi tebrîe ediniz diyor. Bin mücrim tebrîe edildiği gün hangi masumun hakkı kurtarılmış olur? Soruyorum Besim Bey; bin mücrimi mütemadiyen tebrîe ediyorsunuz, yani o mücrimler ki masumların ve mazlumların hakkını çiğnemiştir. Bir masumu tecrim etmemek için bin mücrimi tebrîe ediyorsunuz, dünyayı zulüm içinde bırakıyorsunuz. Bu hak mıdır?... Bir hakikata iki kişinin reyi ile mi vasıl oluruz, yoksa üç kişinin reyi ile mi vasıl oluruz? Ekseriyeti, akalliyete tabi etmek demek; istibdat fikirlerini meşru görmek demektir. Bu doğru olur mu efendiler?”. Tartışmalar sonrasında tasarı oya sunularak kabul edildi.⁷⁷³ Ancak eski usule göre uygulanmaya devam eden kanun çağın gereklerine uyacak nitelikte değildi.

⁷⁷⁰ 1882’de Tarsus’ta doğdu. Babası Hafız Mahmut Bey, annesi Rallime Hanım idi. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Kilis Bidâyet Mahkemesi Başkanlığı, Ayıntab (Gaziantep) İstinâf Mahkemesi Üyeliği, Mersin Bidâyet Mahkemesi Üyeliği, , Dava Vekilliği, Gaziantep 1.Sınıf Sulh Hâkimliği, Runkale Bidâyet Hâkimliği, TBMM II. Dönem Mersin Milletvekilliği. Eşi Şahide Hanım ve çocukları Sağkal ve Biricikin 1930’da çıkan bir yangında hayatlarını kaybetmişlerdir. 1965’te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.113; Mehmet Pınar, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel’de Siyasi Hayat (1923-1950*, Hiper Yay., İstanbul, 2018, s.250).

⁷⁷¹ Kökeni Arapçadır. Sözcük anlamı “arındırma, temize çıkarma” iken, hukuk literatüründeki karşılığı “suçsuzluğunu ortaya çıkarmak” olarak bilinmektedir. (M. Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.463).

⁷⁷² TBMMZC, II/18, s.485; Kendisi de hukukçu olan Besim Bey’in bunu istemesindeki neden İslam ve Osmanlı yargılama sisteminde uygulanan yöntemdi. İslam hukukunda cezai uygulamalarda şahit usulünün var olması buna bir örnekti. Mahkemelerdeki yargılamalarda “vicdani delil” yöntemi kabul edilmemekteydi. Sadece şahitler delil olarak kabul ediliyordu. Örneğin; İslam hukukunda bir kamu suçu olarak kabul edilen “zina” davalarında ispat için dört erkek şahide ihtiyaç vardı. (Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 6, Diyarbakır, 1986, s.201; Murat Şen, “Eski Yargılama Hukukumuzda Şahidin Yükümlülükleri ve Başkasından Naklen Şahitlikte Bulunma”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV/1- 2, (2000), s.181)

⁷⁷³ TBMMZC, II/18, s.488, 498.

Mustafa Kemal Paşa bunu 1 Kasım 1928'deki Meclis'i açış konuşmasında da ifade etmekteydi.⁷⁷⁴ Yani yeni ceza muhakemeleri usulü ile ilgili çalışmalar yapılacaktı.

Bu doğrultuda 9 Ocak 1929'da İstanbul Hukuk Fakültesi Reisi Müderris Tahir (Taner) Bey'in Başkanlığındaki uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından bir kanun tasarısı hazırlandı. “*Hâkimiyet-i Milliye*”de “*Yeni Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiyi Kanunu Lâyihası Tasvip Olundu*” başlığıyla paylaşılan haberde tasarısının 427 maddeden oluştuğu bilgisi verilmekteydi.⁷⁷⁵ Heyet şu kişilerden oluşmaktaydı: Temyiz Mahkemesi Sabık Âzasından Asım Bey, Hukuk Fakültesi Tarihi Hukuk Müderrisi Yusuf Ziya Bey, Usulü Muhakematı Cezaiye Müderrisi Cevdet Ferit Bey, Hukuku Ceza Müderrisi Muavini Vehbi Bey, Adliye Meslek Mektebi Hukuku Ceza Muallimi Avukat Bahir Bey, Muhtelit Hakem Mahkemesi Nezdinde Türk Ajanı Vasfı Raşit Bey ve Mektebi Mülkiye Hukuku Medeniye Muallimi Avukat Sıddık Sami beylerden Tasarı İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilerek Meclis'e sunuldu.⁷⁷⁶ Adalet Komisyonundan geçen tasarı 1 Nisan'da Meclis'te görüşülmeye başlandı. Yapılan görüşmeler sonunda tasarının madde halinde değil de tamamının oylanmasına karar verildi.⁷⁷⁷

II- Kanunun Kabulü ve Basındaki Değerlendirmeler

4 Nisan 1929'da görüşülen tasarının kabul gerekçesi Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in imzasını taşımaktaydı. Gerekçede eski ceza usulünün “*mutlakıyet devrine*” ait olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin cezai yargılama usulünün mahkemelerde yetersiz oluşu ve genel ihtiyacı karşılayamadığı belirtilmekteydi. Tasarının 1877 tarihli Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu örnek alınarak hazırlandığı da ifade edilmekteydi. Tasarısının temel amacı adalet prensiplerini ihlal etmemek koşuluyla davaların kısa sürede tamamlanmasını sağlamaktı.⁷⁷⁸ 426 maddeden oluşan 4 Nisan 1929 kabul tarihli ve 1412 sayılı “*Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu*” 20 Nisan'da da Resmi Gazete'de yayımlandı.⁷⁷⁹

Yeni kanunla ilgili haberler ve değerlendirmeler gazetelere de yansımaya başladı. 5 Nisan 1929 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde “*Adliye Vekilinin Nutku*” başlıklı haberde yeni Ceza Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun “*parlak bir eser*” olduğu vurgulanmaktaydı. Ayrıca Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in Meclis'te yaptığı bir

⁷⁷⁴ TBMMZC, III/5, s.5.

⁷⁷⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ocak 1929.

⁷⁷⁶ Adliye Ceridesi, S.84, İstanbul, (Temmuz-1929), s. 543.

⁷⁷⁷ K. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1927-1931), I, s.180.

⁷⁷⁸ K. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1927-1931), I, s.181.

⁷⁷⁹ DBTDA, 502. 23182.101210.70; Resmi Gazete, 20 Nisan 1929, S.1172, s.6963.

konusmaya da yer verilmekteydi. Mahmut Esat Bey bu yeni ceza muhakemeleri kanununun “daha yeni ve ilmi esaslara dayandığı”, medeni milletlerin kanunları tercih edilerek oluşturulduğu ve göreneklerden ziyade davalarda “sür’at ve sadeliğin” kabul edileceği belirtmekteydi.⁷⁸⁰ Aynı tarihli “Milliyet” gazetesinde⁷⁸¹ ise “Kanunlarımız” başlığıyla “Ceza Usulü Muhakemeleri Hakkındaki Kanun Layihası” ile ilgili TBMM’de yapılan görüşmeler okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Gazetede Mahmut Esat Bey’in konuşmasına şöyle yer verilmekteydi: “Muhterem Efendilerim, Reis-i Cumhur Hazretlerinin nutuklarında büyük heyetinize takdim olunduğunu beyan buyurdıkları Cumhuriyet Adliyesi’nin ana kanunlarından sonuncusu olan Ceza muhakemeleri usulü, icra, iflas ve deniz ticareti kanunları tamamen hazırlanmıştır. Takriben 1500 maddelik bir mecmua teşkil etmekte olan kanunlardan ceza muhakemeleri usulü kanunu layihasını yüksek heyetinizin mütalaa ve tasvibine arz etmiş bulunuyoruz. Diğerleri de birer hafta onar gün fasıla ile takdim edebileceğimizi umuyoruz”.⁷⁸² Kanun 20 Ağustos 1929’da yürürlüğe girdi.⁷⁸³ Böylece 25 Haziran 1879 tarihli “Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati” elli yıllık bir yürürlük döneminden sonra kaldırıldı.⁷⁸⁴

Ceza Muhakemeleri Kanunu ile Türk toplumu hukuk alanında önemli bir kazanım elde etmiştir. Önceki kanunlarda olduğu gibi Batı hukuk sistemi Türk hukuk sistemi ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır.

⁷⁸⁰ Cumhuriyet, 5 Nisan 1929.

⁷⁸¹ İlk sayısı 11 Şubat 1926’da Mustafa Kemal Paşa’nın isteği doğrultusunda Siirt Milletvekili Mahmut Celal (Soydan) Bey tarafından çıkarılmaya başlandı. 13 Mart 1926 tarihli nüshasında Mahmut Celal ve Falih Rıfkı Bey’in imzalarıyla Atatürk’ün Birinci Dünya Savaşı’na ait hatıratı aynen yayımlanmaya başlandı. Bu hatıralar 1944’te Enver Behnan Şapolyo tarafından “Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi” adlı eserde aynen yayımlandı. Bir süre kapatılan gazete 3 Mayıs 1950’de aynı adla Ali Naci Karacan tarafından yeniden yayımlanmaya başlandı. Bu dönemde Demokrat Parti yanlısı bir politika izledi. 1954’te gazete yönetimin başına Abdi İpekçi geçti. Yazarları arasında Peyami Safa, Mümtaz Soysal, Hasan Pulur, Bülent Ecevit, Haldun Taner, İsmail Cem gibi önemli kişilerin bulunduğu gazete 1979’da Abdi İpekçi’nin öldürülmesi üzerine Genel Yayın Müdürlüğü’ne Doğan Hepar, Genel Koordinatörlüğe ise Altan Öymen getirildi. 1988’de Aydın Doğan tarafından satın alınan “Milliyet”in 2005’te Genel Yayın Müdürlüğü’ne Sedat Ergin getirildi. Doğan Holding tarafından Nisan 2011’de Karacan ve Demirören gruplarının ortaklaşa oluşturdukları konsorsiyuma, “Vatan” ile birlikte 79 milyon dolar karşılığında satıldı. Gazetenin sahipliği Demirören ailesine geçti. (M. Atabey, **Türk Basın Tarihi**, s.104; E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.160; <https://www.koseyazari.info/milliyet/> E.T: 01.06.2021).

⁷⁸² Milliyet, 5 Nisan 1929.

⁷⁸³ Bu kanun 4 Aralık 2004’te TBMM’de kabul edilen 5217 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 1 Haziran 2005’te yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır. (Yusuf Yaşar, **Ceza Muhakemesi Sisteminde Seri Muhakeme Usulü Üzerine Bir İnceleme**, Astana Yay., Ankara, 2021, s.127)

⁷⁸⁴ Seda Örsen Esirgen, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri”, **Adalet Dergisi**, III/ 62-63, (Aralık-2019), s.443.

H- İCRA VE İFLAS KANUNU'NUN KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- Öncesinde Yapılan Çalışmalar ve Basına Yansıyanlar

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce icra işlemleri kadılar aracılığıyla yürütülmekteydi.⁷⁸⁵ Ancak kadılık sisteminin bozulması, rüşvet ve iltimasın kadılar aracılığıyla yapılmaya başlanması ya da kadılık makamına uygun kişilerin atanamamasından ötürü Padişah II. Mahmut (1808-1839) tarafından 1815'te bir “*Adalet Fermanı*” yayımlandı.⁷⁸⁶

Tanzimat'tan itibaren icra işlemleriyle ilgili konuların çözümünde bir takım yenilikler yapıldı. 1870'te “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye İcra Cemiyeti*” adıyla bir cemiyet kuruldu.⁷⁸⁷ İcra işlerini genel anlamda düzenleyen ilk kanun bu dönemde çıkarılan 1879 tarihli “*İlamat-ı Hukukiye'nin Tenfizine Dair Kanun*” idi. Sonraki süreçte bunun yerine 1914'te geçici bir icra kanunu daha çıkarıldı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu alandaki çalışmalar durdu.⁷⁸⁸

Cumhuriyet'in ilanından sonra icra ve iflas alandaki ihtiyacı gidermek amacıyla TBMM'de 21 Mart 1924'te “*Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye ve Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanunlariyle Sulh ve İcra Kanunlarının Bazı Mevadını Muaddil Kanun*” tasarısı kabul edildi.⁷⁸⁹ Kanunla ilgili ilave ve değişiklikler sonraki 14 ve 15 Nisan günlerinde de devam etti.⁷⁹⁰

Bu gelişme uygulama alanında yeterli değildi. Kamuoyunda bu durum bir beklentiye neden oldu ve gazete haberleriyle de dile getirilmeye çalışıldı. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 6 Haziran 1925 tarihli nüshasında “*Muallimler Cemiyeti: Muallimler Hakkındaki Kanunlar*” başlığı altında konuyla ilgili olarak Muallimler Cemiyeti'nin bu

⁷⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin idari birimlerinden olan kazalar, kadılar tarafından yönetilen yargı merkezleriydi. Kadılar, insanlar arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları şer'i hükümlere göre karara bağlayan önemli devlet memurlarıydı. Kadıların yetkileri arasında; şer'iyye sicillerinin yazımı, veli ve vasisi olmayan gençleri evlendirme, yetim-öksüz ve gariplerin mallarının korunması, vasi ve vekillerin tayini ya da azledilmesi, vakıfların kontrol edilmesi, evlenme akdini icra etmek gibi toplumsal konular vardı. Kadılar medreselerde yetişmekte, isteğe göre kaza kadılığı yapmakla birlikte müderris de olabilmekteydi. (Kader Binici, **Türkiye'de Noterliğin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman Demircioğlu), Erzurum, 2021, s.84; Rıfat Özdemir'e Armağan, **Bilim İçin Bir Ömür**, (Edit: Rahmi Doğanay, Ahmet Çelik, Fatih Özçelik), Hiper Yay., İstanbul, 2018, s.151)

⁷⁸⁶ Bu fermanla birlikte kadıların bazı yetkileri ellerinden alındı. (Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1991, s.90)

⁷⁸⁷ Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...**, s.125.

⁷⁸⁸ 149 maddeden oluşan kanun 1929'a kadar ilaveler ile birlikte yürürlükte kalarak kullanıldı. (Gökçe Nazar Uzar, **İcra ve İflas Kanununun Tarihsel Gelişimi**, Ankara Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ramazan Arslan), Ankara, 2001, s.21-24)

⁷⁸⁹ **TBMMZC**, II/8-1, s.734-736.

⁷⁹⁰ **TBMMZC**, II/8, s.692.

beklentisi dile getirilmekteydi. Haberde çalışan ve emekliye ayrılan öğretmenler ile ilgili TBMM’de yapılan görüşmeler hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmekteydi. Beklentiler ise şöyle ifade ediliyordu: “...gerek ilk, yüksek mektep muallimlerine ve mekteplerin idari anasırlarına dair ahkâm-ı kanuniyenin de en münasip şekilde çıkarılması, orta tedrisat muallimleri kanunlarının arz-ı ihtiyaç ettiği tadilatın icra edilmesi temenni olunuyor”.⁷⁹¹

İcra ve iflas alanında daha hızlı ve kesin kararlar doğrultusunda hareket etmek için çağdaş bir icra ve iflas kanununun kabulü gerekliydi. Hukuk alanında yapılan kanunların yürürlüğe konulması sonucunda bu ihtiyaç daha da belirginleşti. Önceki kanunlar ile icra ve iflas alanında bir uyumun olması da bir zorunluluktur. Bu doğrultuda Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in de direktifleri sonucunda 1926’da harekete geçildi. Önce icra ve iflas kanunlarının hazırlanması için birer komisyon oluşturuldu. Bu dönemde iflas hukuku ile ilgili konularda 1850 tarihli “*Kanunname-i Ticaret*”teki iflas kısmı yürürlükteydi.⁷⁹² Komisyon tarafından iflas kanunu ile ilgili İtalyan Ticaret Kanunu’nundaki hükümlerden yararlanıldı ve özellikle de İtalyan iflas kanunu layihasının bir örneği dönemin Roma Büyükelçisi Suat (Davaz)⁷⁹³ Bey’den istendi.⁷⁹⁴ İcra ile ilgili konularda ise Alman Medeni Usûl Kanunu’nun Cebri İcra Hukuku’na ilişkin kanunlarından Türkçeye tercümeler yapılmaya başlandı. Böylece bir tasarı hazırlandı⁷⁹⁵ ve Ocak 1927’de İcra Vekilleri Heyeti’nde görüşüldü. Komisyon 20 Ocak 1927’de iflas kanunu için 144 madde hazırladığı halde bu yeterli görülemedi.⁷⁹⁶

3 Şubat 1927’de TBMM’de icra kanunu ile ilgili tasarıda yapılacak değişikliğe dair kabul gerekçesinde bu tasarrının hazırlanma nedeninin halktan gelen şikâyetler ve kanundaki eksiklikler olduğu belirtilmekteydi. Amaç icra işlemlerinin daha hızlı ve

⁷⁹¹ **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1925.

⁷⁹² Nurkut İnan, “*Kanunname-i Ticarete Göre Protestolar*”, **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXI/1, (1966), s.829.

⁷⁹³ Konya Defterdarı Ahmet Muhtar Beyin oğlu olan Büyükelçi Suat Bey 1881’de İstanbul doğdu. Ailesi aslen Denizli-Tavas ilçesindendir. Liseyi Galatasaray Sultanisi’nde tamamladı. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardır: Hariciye Nezareti Ticaret Müdürlüğü, Müsteşarlık, Roma Büyükelçiliği (1923-1932), Paris Büyükelçiliği (1932-1939), Tahran Büyükelçiliği (1940-1941). Milli Mücadele Dönemi ve inkılaplar döneminde Atatürk’e desteğini esirgemeyen Suat Bey Atatürk’ün hayattayken değişmez büyükelçilerinden biriydi. 1941’de Tahran’da kalp krizi geçirerek vefat etti. Ölümünden elli gün sonra cenazesi Türkiye’ye getirildi. (Bilal N.Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.225-231; <https://www.oktayaras.com/suat-davaz/tr/29634/> E.T: 01.04.2023)

⁷⁹⁴ **BOA**, HR.İM.K: 195. G:87.

⁷⁹⁵ Ejder Yılmaz, “*Cumhuriyetimizin Yetmişbeş Yılında Hukuk Usulü ve Muhakemeleri Kanunu’nda ve İcra ve İflas Kanunu’nda Ortaya Çıkan Gelişmeler*”, **TBBD**, 3, 1998, s.880.

⁷⁹⁶ Gökçe N. Uzar, **İcra ve İflas Kanununun Tarihsel Gelişimi**, s.40.

kolay yapılmasını sağlamaktı. Böylece toplumun adalet konusuyla beklentisi karşılanmış olacaktı.⁷⁹⁷

İcra ve iflas kanunu ile ilgili diğer düzenlemelere 1928’de de devam edildi. Çalışmalarındaki düzensizlik nedeniyle yeni bir komisyon daha kuruldu. Önce Almanya ve İsviçre icra kanunları incelenerek yürürlükteki kanuna yeni maddeler eklendi. 27 Şubat 1928’de Meclis’te yapılan görüşmelerde tasarıya eklenecek maddelerle ilgili kabul gerekçesi şöyle ifade edilmekteydi: “...*bu gibi işlerle mahkemeleri lüzumsuz yere meşgul etmemek milyonlarca davayı rüyet etmekte olan Türk hâkimlerinin mühim mesele-lî hukukiyeyi daha müsait şerait tahtında tetkik etmelerine imkân bahş olmak için zarurudur.*” Görüşmeleri sonucunda kanun tasarısı 15 Mart 1928’de kabul edildi.⁷⁹⁸

Kanunla ilgili haber ve değerlendirmeler basına da yansıdı. “*Akşam*” gazetesinin 25 Nisan 1928 tarihli nüshasında “*Halka Kolaylık*” haber başlığı altında konuyla ilgili ayrıntılar okuyucular ile paylaşılmaktaydı. Haberde yeni icra kanununun icra alanında karşılaşılan birçok sorunu gidereceği belirtilmekteydi. İcra daireleri hukuki davaların bir kısmının sonuca bağlanması konusunda yardımcı olacaktı. Ayrıca icra ile ilgili ihbarname süresi on beş gün olarak belirlendiği de belirtilmekteydi. Borçlu kişi on beş gün içerisinde icra dairesine başvurarak beyanda bulunmazsa, alacaklının isteği kabul edilecek ve icra işlemi gerçekleştirilecekti. Kanun gereği alacaklıların icra dairesine yapacakları başvurularda kayıt ve pul masrafı gibi harcamaların da kaldırıldığı vurgulanmaktaydı.⁷⁹⁹ Kanunun getirdiği diğer bir yenilik ise Türk Hukuk tarihi açısından önemlidir. Bu yeni kanunla borç nedeniyle hapis cezası kaldırılacaktı.⁸⁰⁰ Ancak kısa süre sonra bu kanunun yeterli olmadığı anlaşılabacak ve yeni düzenlemeler yapılacaktı.

1 Kasım 1928’de Meclis açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa İcra ve İflas Kanunu tasarısının Meclis’e sunulacağını ifade etmekteydi.⁸⁰¹ Yeni İcra ve İflas Kanunu tasarısının hazırlanmasında “*İsviçre Federal İcra ve İflas Kanunu*” örnek alınacaktı. 6 Şubat 1929’da tasarının İcra Vekilleri Heyeti toplantısında incelenerek TBMM’ye gönderilmesine karar verildi.⁸⁰² 16 Şubat’ta Meclis’e gelen tasarı Adalet

⁷⁹⁷ TBMMZC, II/30, s.9.

⁷⁹⁸ TBMMZC, III/3, s.3-6.

⁷⁹⁹ *Akşam*, 25 Nisan 1928.

⁸⁰⁰ Bu durum kanunun özellikle de borçluları koruduğu inancının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu süreçte borçlu şahsın hapisle cezalandırılmasının yeniden hukuk sistemine dâhil edilmesini isteyenler de vardı. (Erol Ulusoy, “*Modern Türk Hukukunun Oluşumu ve Gelişimi*”, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html/> E.T: 25.12.2021)

⁸⁰¹ TBMMZC, III/5, s.5.

⁸⁰² BCA, 30.18.1.2.1.14.30.

Komisyonu'na gönderildi. Tasarı Adalet Komisyonu tarafından görüşüldü ve rapora bağlandı. 13 Nisan 1929'da Meclis Genel Kurulu'nda gelen tasarının önce görüşme yöntemi saptanacaktı. Buna göre İcra ve İflas Kanunu ve tatbikine ait kanun tasarıları madde madde değil, bütün olarak görüşülüp onaylanacaktı.⁸⁰³

Tasarı 18 Nisan 1929'da TBMM'de görüşülmeye başlandı. Aynı gün kabul edildi. Gerekçe ve rapor tarihi de aynen eklendi. Görüşmeler sırasında Adliye Vekili Mahmut Esat Bey kanunun İsviçre'den alınma nedenini şöyle açıklamaktaydı: *"...Elimizde mevcut kanunu neden bir tarafa bıraktık ve bunun yerine İsviçre Federal kanununu aldık? Ve niçin İsviçre Federal kanunlarını diğerlerine tercih ettik? Her vakit, hatıra gelebilen bu düşünceler etrafında kısaca malûmatımı arz etmek için müsaadelerini rica edeceğim. Bu günkü icra kanunumuz dünkü mülga kanunlarımızın müeyyidesidir. Bu günkü kanunlarımız, başta kanun-u medenî olmak üzere elimizdeki icra kanun ile müeyyidesiz kalmak tehlikesine maruzdur. İsviçre'nin Federal Kanunu'nu diğer memleketlerin kanunlarına tercih etmemize sebep de bu kanunu onlardan daha pratik, daha yüksek buluşumuzla beraber, Türkiye Cumhuriyeti için İsviçre Kanun-u Medenisi'ni ve Borçlar Kanunu'nun evvelce almış olmamız bu kanunlar arasında insicamı muhafaza içindir ki, İsviçre İflas Kanunu'nu diğer memleketlerin kanunlarına tercih ettik".*⁸⁰⁴

Yaşanan gelişmeler icra alanında çalıştırılmak üzere memur açığını ortaya çıkardı. Bu doğrultuda gazetelerde icra dairelerinde çalıştırılmak amacıyla icra memurlarına dair ilanlar verilmeye başlandı. 19 Nisan 1929 tarihli "Cumhuriyet" gazetesinde "Adliyede İcra Memuru İsteniyor" haber başlığı ile bu durum okuyucu ile de paylaşılmaktaydı. Aynı tarihli gazetede "İsviçre İcra Kanununu kabul ettik" başlığı ile bu yeni kanun hakkında bilgi verilmekteydi. Buna göre artık borçlular hapis cezası ile cezalandırılmayacaktı. Kanunla ilgili olarak İstanbul Milletvekili Yusuf (Akçura) Bey'in Meclis'te yaptığı bir konuşmaya da yer verilmekteydi. Yusuf Bey beyanatında "kanunun tarihte asırlarca devam etmiş olan bir tekâmülün neticesi" olduğunu ve yeni öz Türkçe sözcüklerle yazıldığını ifade etmekteydi. Haberde milletvekillerinin de İcra ve İflas Kanunu'nu olumlu karşıladıkları da belirtilmekteydi.⁸⁰⁵

19 Nisan 1929 tarihli "Vakit" gazetesinde ise TBMM'de İcra ve İflas Kanunu'nun kabulü ve Mahmut Esat Bey'in konuyla ilgili şu ifadesine yer

⁸⁰³ K. Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1927-1931)*, I, s.201.

⁸⁰⁴ TBMMZC, III/10, s.67.

⁸⁰⁵ Cumhuriyet, 19 Nisan 1929.

verilmekteydi: “*Bu kanunla yakın bir atide mütegalibenin, borçtan hapsedtirmek silahı da paramparça edilmiş bulunacaktır*”.⁸⁰⁶ Aynı gazetenin 20 Nisan tarihli nüshasında ise “*İcra, İflas ve Tatbikatı Kanunu Müzakere Edilirken*” başlıklı haberde kanunun Meclis’te görüşülmesi ve Mahmut Esat Bey’in de bir konuşmasına yer verilmekteydi. Buna göre kanunun “*insicamı muhafaza*” amacıyla İsviçre’deki kanun örnek alınarak bir yılda iki komisyon tarafından hazırlandığı ifade edilmekteydi. İcra işlemleri alacaklılar ile borçlular arasında icra dairelerine gitmeden halledilecekti. Bu kanunun olumlu sonuçları da sonraki süreçte görülecekti.⁸⁰⁷

21 Nisan tarihli “*Vakit*”te ise “*Yeni Kanun, Eski Hukuk İstılahları Tarihe Karıştı*” başlığıyla yeni icra ve iflas kanunu hakkında bilgi verilmekteydi. Haberde kanunun dört ay sonra uygulanmaya başlanacağı ifade edilmekteydi. Borçlu olup da cezaevlerinde bulunanlar kanunun uygulanmaya başlamasıyla birlikte beraat edeceklerdi. Ayrıca yeni kanunda “*Beyi, şira, icar, isticar, bedel-i icar*” eski hukuk terimleri yerine tamamen öz Türkçe “*alım, satım, kira, kira karşılığı*” gibi ifadeler kullanılacaktı. Hacizle ilgili konularda ise şunlar belirtilmekteydi: “*...bir meslek veya sanatın icrasına yarayacak aletler, kitaplar, ibadete mahsus eşya ve kitaplar, yakacak gibi şeyler haczedilmeyeceklerdir*”. Borçlu kişi borcunu taksitlendirme sözü verdiğinde, eşya ve emlak haczi kaldırılacaktı.⁸⁰⁸

345 maddeden oluşan “*İcra ve İflas Kanunu*” ile 12 maddelik “*İcra ve İflas Kanunu’nun Tatbiki Hakkında Kanun*” birlikte ve bütünüyle onaylandı. Böylece 1424 ve 1425 sayılı kanunlar oluştu.⁸⁰⁹ Kanun 4 Mayıs 1929 tarihli 1183 sayılı Resmi Gazete’de yayımlandı.⁸¹⁰ 4 Eylül 1929’da da yürürlüğe girdi.⁸¹¹ Ancak bu kanunun kısa süre sonra ihtiyacı karşılayamayacağı ortaya çıktı. Çünkü kanun “*acele*” ile yazılmış ve ülke gerçekleri ile örtüşmüyordu.⁸¹²

⁸⁰⁶ **Vakit**, 19 Nisan 1929.

⁸⁰⁷ **Vakit**, 20 Nisan 1929.

⁸⁰⁸ **Vakit**, 21 Nisan 1929.

⁸⁰⁹ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701425.pdf / E.T: 21.12.2021

⁸¹⁰ **Resmi Gazete**, 4 Mayıs 1929, S.1183, s.7107.

⁸¹¹ M. Gökman, **50 Yılın Tutanağı**, s.61.

⁸¹² Kanunun borçluları koruduğu ile ilgili kamu vicdanında bir takım düşünceler ortaya çıktı. Hukukçu akademisyen Bilge Umar bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “*Kanun çok aceleyle gelmişti ve ülkemizin gerçeklerine uygun değildi. Çünkü ülkemiz insanını borçlarını ödememe yolundaki eğilimini yansıtmıyordu ve kötü niyetli borçlularla mücadelede başarısızdı. Bu arada, İsviçre Kanunu’nda olduğu gibi, haczin borçluya daha önceden bildirilmesi kuralı benimsenmişti ve ancak daha önceden haber verildiği içindir ki, icra müdür hacze gittiğinde borçlunun haczi caiz hiçbir malını bulamıyordu*”. (Ejder Yılmaz, “*Dünden Bugüne İcra ve İflas Kanunumuz*”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, II/3-4, (Konya-2003), s.10)

II- İcra ve İflas Kanunu'nun Kabulü (19 Haziran 1932) ve Basındaki Değerlendirmeler

Dünyada ortaya çıkan 1929 Ekonomik Buhranı⁸¹³ gibi bir takım gelişmelerden ötürü “İcra ve İflas Kanunu”nun değiştirilmesi amacıyla 11 Şubat 1931’de yeni bir tasarı hazırlandı.⁸¹⁴ 1929 tarihli İcra ve İflas Kanunu Resmi Gazete’de 19 Haziran 1932’de yayımlanan yeni “İcra ve İflas Kanunu” ile ilga edildi. 2004 sayılı bu yeni İcra ve İflas Kanunu toplamda 370 maddeden oluşmaktaydı.⁸¹⁵ Böylece bir önceki İsviçre Federal İcra ve İflas Kanunu’ndan önemli ölçüde ayrıldı ve yerli bir kanun haline getirildi.⁸¹⁶ Bunun nedeni zaman içerisinde değişen ve gelişen toplumsal koşulların da etkisiydi.⁸¹⁷

1- Sait Azmi (Feyzioğlu) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

“Milliyet”in 20 Eylül 1932 tarihli nüshasında “Yeni İcra ve İflas Kanunu” başlıklı köşe yazısında yeni kanun hakkında Adliye Encümeni Kayseri Milletvekili Sait Azmi (Feyzioğlu) Bey⁸¹⁸ konu ile ilgili bir değerlendirme yaparak 1929 tarihli İcra ve İflas Kanunu’nun kabul edilme süreci hakkında bilgi vermektedir. Kendisi eski icra

⁸¹³ 1929 Ekonomik Buhranı; gelir dağılımındaki eşitsizlikler, şirketlerde yaşanan mali dengesizlik, bankaların mali yapılanmalarındaki bozulmalar, dış ödemelerde yaşanan açıklar ve ekonomi yönetimindeki tecrübesizlik gibi nedenlerden dolayı ABD’de 24 Ekim 1929’da başlayan “büyük buhran” ya da “Kara Perşembe” olarak adlandırılan ve ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçları ile dünya ülkelerini de etkileyen ilk ve en büyük ekonomik krizdir. 1929 Ekonomik Buhranı, İkinci Dünya Savaşı’na kadar devam etti. Bu süreçte binlerce şirket ve banka iflas etti ve borsa tabiri caizse dibe vurdu. Şirketlerin iflası ve borsanın çöküşü ile başlayan süreçte ekonomik kayıp bugünün parası ile 400.000.000.000 milyar dolardı. Bu süreçten Türkiye de etkilendi. Buna karşılık bazı önlemler alınmaya çalışıldı. (Ömer Açıkgoz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Mevzuat Dergisi**, S.136, (Nisan-2009), s.2; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1929-ekonomik-buhrani/E.T: 20.12.2021>)

⁸¹⁴ **BCA**, 30.18.1.2.17.10.1.

⁸¹⁵ **Yeni İcra ve İflas Kanunu**, Cezri Matbaa, İstanbul, 1932, s.190; E. Yılmaz, “... İcra ve İflas Kanunu’nda Ortaya Çıkan Gelişmeler”, s.880; **Resmi Gazete**, 19 Haziran 1932, S.2128, s.1567.

⁸¹⁶ 1932’deki kanunla birlikte icra memurlarının ilamsız icranın kuvvetlendirilmesine yönelik teklifleri üzerinde 1940’ta da bazı değişiklikler yapıldı. Böylece İsviçre Kanunu’nun etkisinden tamamen uzaklaşarak, halkın yerli ve milli ihtiyaçlarına göre 18 Şubat 1965 tarihli 538 sayılı İcra ve İflas Kanunu kabul edildi. Bu kanunun da kapsamı 1980’den itibaren genişletildi. (E. Ulusoy, “Modern Türk Hukukunun Oluşumu ve Gelişimi”, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html/>; <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11946.pdf> / E.T: 25.12.2021)

⁸¹⁷ E. Yılmaz, “... İcra ve İflas Kanunu’nda Ortaya Çıkan Gelişmeler”, s.880; Son olarak 17 Temmuz 2003 tarih ve 4949 sayılı Kanun ile 21 Şubat 2004 tarih ve 5092 sayılı Kanun ile İcra ve İflas Kanunu’nun gerek cüz’i gerekse külli icraya ilişkin hükümlerinde önemli değişiklikler yapıldı. Ayrıca malvarlığının terki suretiyle konkordato ya da iflas anlaşması, sermaye şirketleri ve kooperatiflerin uzlaşma yoluyla yeniden yapılandırılması gibi bazı yeni kurumlar getirildi. (Güray Erdönmez, “İcra ve İflas Kanunu’nda Yapılan Değişikliklerin Amme Alacaklarının Tahsiline Etkileri”, **TBB**, 57, 2005, s.135)

⁸¹⁸ 1889’da Kayseri’de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Serbest avukat, hâkim, Kayseri “Misak-ı Milli” ve “Atayol” gazetesi Başyazarı, Kayseri Baro Başkanı, Atayol, IV ve VIII. Dönem Kayseri Milletvekili. 1950’de Kayseri’de öldü. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.481)

kanunlarının inkılâp kanunları ile birlikte yürütülemeyeceğini ve bu konuda 1929'da iki yolun tercih edildiğini ifade ediyordu. Bunlardan ilki yeni bir icra ve iflas kanunu oluşturmak, ikincisi de “*muasır milletlerin icra kanunlarından birini iktibas etmek*” idi. 1929'da ikinci yol tercih edilmişti. Çünkü yeniden kanun yapmak bilinmeyen tecrübeler edinmek anlamına geliyordu. Ancak İsviçre'den alınan ise uzun yıllar denenmiş, “*feyiz semereleri*” görülen bir kanundu. Sait Azmi Bey kanunun dışarıdan kabul edilme nedenini şöyle ifade ediyordu: “...*Harpten, mücadeleden yeni çıkan, inkılâplar yapan memleket ve halkı tecrübe sıkıntılarından esirgemek lazımdı*”.⁸¹⁹

1932 tarihli yeni kanun tamamen 1929 Ekonomik Buhranı'nın toplum üzerindeki olumsuz etkisi sonucunda hazırlanmıştı. Çünkü 1929 İcra ve İflas Kanunu uygulamada eksiklikler taşımakla birlikte ülke ihtiyaçlarını da karşılamıyordu. Ayrıca toplumun karakter yapısına da uygun değildi. 1929 İcra ve İflas Kanunu İsviçre'den alınınca Türkiye'deki köylü ve tüccarlar borçlarını ödememeye başlamıştı. Bunun nedeni İsviçre İcra ve İflas Kanunu'nun uygulamadaki eksiklikleriydi. Sait Azmi Bey bu nedenle 1929 kanunu yerine 1932'de kendi toplum yapımıza uygun yeni bir İcra ve İflas Kanunu hazırlandığını ifade etmekteydi.⁸²⁰

İcra ve İflas Kanunu, önceden çıkarılan medeni, borçlar ve ceza alanındaki kanunların tamamlayıcısı oldu. 1870'ten itibaren ortalama elli yıl yürürlükte olan eski icra ve iflas kanunu geçerliliğini devam ettiremedi. Bunun nedeni alacaklı ve borçlu olanların hukuki süreçte yaşadıkları sorunlardı. Bunu gidermek adına 1924-1929 yılları arasında kurulan komisyonlar aracılığıyla tasarılar hazırlandı ve bunlara ilaveler eklendi. Ancak bu da yeterli görülmedi ve iktibas yoluna gidilerek İsviçre icra ve iflas kanunları alındı. Kısa süre sonra İsveç toplumu ve Türk toplumu arasındaki ekonomik koşulların farklılığı ve dünyada yaşanan siyasi gelişmeler İsviçre'den alınan kanunun kaldırılarak yerli Türk icra ve iflas kanununun yapılmasına neden oldu. Böylece hukuk alanındaki bu inkılâp ile toplumun beklentileri bir nebze de olsa karşılanmış oldu.

I- İŞ KANUNU'NUN KABULÜ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in İlanına Kadarki Süreçte Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nde iş ve işçi kanunu ile ilgili ilk çalışmalar Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte yapıldı. Bu durum Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin

⁸¹⁹ Sait Azmi, “*Yeni İcra ve İflas Kanunu*”, **Milliyet**, (20 Eylül 1932), s.2.

⁸²⁰ Sait Azmi, “*Yeni İcra ve İflas Kanunu*”, s.2.

siyasi yakınlaşmasının bir sonucuydu. Bu ilişkiler ekonomik ilişkileri tetikledi. Batılı devletler için Osmanlı toprakları “ucuz bir pazar” niteliğindeydi. Bu da Osmanlı’da modern anlamda ilk sanayileşme hareketlerinin başlamasına neden oldu. İş kanunu ile ilgili düzenlemeler de bu dönemde gerçekleştirildi. Bu doğrultuda çalışma hayatına yönelik ilk düzenleme ise 1867’de Maadin Nazırı Dilaver Paşa⁸²¹ tarafından hazırlanan nizamname idi. Osmanlı topraklarındaki işçilerin yoğun olarak çalıştıkları alan kömür madenleriydi. 100 maddeden oluşan ve hazırlayanın adı ile anılan Dilaver Paşa Nizamnamesi, Padişah onaylı olmamakla birlikte, ilk uygulandığı yer Ereğli Kömür Havzası idi.⁸²² Nizamnamenin resmi adı ise “*Ereğli Maden-i Hümayun İdaresinin Nizamnamesi*” idi.⁸²³

Dilaver Paşa Nizamnamesi’ndeki eksikliklerin giderilmesi amacıyla 1869’da yeni düzenlemeler yapıldı. 1810 Fransız Maden Hukuku’ndan alınan 2 Şubat 1869’da “*Maadin Nizamnamesi*” hazırlandı.⁸²⁴ Bu nizamname madenlerde çalışıp kaza sonucunda ölen işçilerin ailelerine tazminat verilmesi, kaza ve hastalık durumlarında ise doktor ve ilaç yardımı gibi ihtiyaçların karşılanması zorunluluğunu getirmekteydi.⁸²⁵ Ayrıca Dilaver Paşa Nizamnamesi’nden daha kapsamlı ve daha tamamlayıcı idi. Çünkü iş kazalarına yönelik koruyucu ve önleyici tedbirler içermekteydi.⁸²⁶ Madenlerde zorla çalıştırılma sistemine de son verildi.⁸²⁷ 1876 tarihli Mecelle’ye de işçinin haklarını koruyan yükümlülükler eklendi.⁸²⁸

⁸²¹ Çerkez kökenlidir. Tunus Valisi Ahmet Paşa tarafından köle olarak alınıp eğitildi. Sonra İtalya’ya denizciliği öğrenmeye gönderildi. Yaptığı görevler şunlardı: Mirliva, “*Saik-i Şadi*” vapuru süvariliği, Ereğli Bahriye Kaymakamı, Tuna Nehri İdaresi Başkanlığı, Rodos Kaymakamlığı, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Tuna filosu komutanı, Çerkes Gönüllü Süvarileri Komutanı, Ferik. Osmanlı-Rus savaşı sonrasında 1882’de İstanbul Liman Başkanlığı görevine getirildi. 1896’da emekliye ayrılan Dilaver Paşa, 1899’da öldü. (Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Yurt Yay., İstanbul, 1996, s.420; Gürdal Özçakır, “*Ereğli Maâdin Nâzırı Dilaver Paşa*”, **Yedikata**, S.39, (Kasım-2011), sny.)

⁸²² Nizamnamede işçilerin çalışma süreleri on saat idi. Ayrıca dinlenme süresi de verilmişti. İşçiler için yatacak yer temini ve ücretlerinin de öncelikli olarak ödenmesi şarttı. İşçiler çalışmamış olsalar bile ücretler ödenmeliydi. Madende bir de doktor bulunmaktaydı. Ağır hasta işçiler izin verilerek evlerine gönderilmekteydi. Hastalık iş sözleşmesinin sonlanması ana nedeni kabul edilmiştir. İş kazaları ve bunlara karşı alınması gerekli önlemler hakkında düzenlemeler yapılmamıştır. Ancak Nizamnamedeki uygulamalar gereği gibi tatbik edilemedi. (**İş Sağlığı ve Güvenliği**, (Edit: Mustafa Altın, Şakir Taşdemir vd), Eğitim Yay., Konya, 2018, s.19)

⁸²³ **BOA**, HH.d. K:24938; Mehmed Zahit Çögenli, **İş Sağlığı ve Güvenliğinde Psikososyal Yaklaşımlar**, Eğitim Yay., Konya, 2019, s.15.

⁸²⁴ Serap Taşekin, “*Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü*”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.2, (Güz-2020), s.1005.

⁸²⁵ Abdurrahman Ayhan, **Türkiye’de Sosyal Sigorta Kurumlarında Geçen Hizmetlerin Birleştirilmesi Sorunu ve Uygulanması**, Anadolu Üniversitesi SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1983, s.47.

⁸²⁶ M. Z. Çögenli, **İş Sağlığı ve Güvenliğinde Psikososyal Yaklaşımlar**, s.16.

⁸²⁷ 10 Aralık 1968 tarihli “*Sömürücüye Yumruk*” gazetesinde 1887’de Ereğli Maden Ocağı’na giren Ethem Çavuş’un anıları yayımlanmıştır. Ethem Çavuş anılarında; ocağa on dört yaşında getirildiğini, köy çocuklarının “*yeniçeri devşirmesi*” gibi seçilerek gruplar halinde madenlerde çalıştırıldığını, çalışmak istemeyenlerin dayak yediğini, on iki günü tamamlayanların köylerine geri dönebildiklerini ve 1932’ye

Bu dönemde yapılan diğer düzenlemeler ise şöyleydi: 1866'da kurulmuş olan Askeri Tekaüt Sandığı, 1881'de sivil memurlar için kurulan Emekli Sandığı, 1890'da Seyr-ü Sefâin Sandığı, 1909'da askeri ve mülki sandıklarla Tersane-i Amire'nin işçi ve memurları için Emeklilik ve Malüllük Sandığı, 1910'da Hicaz demiryolu memur ve müstahdemlerine hastalık, kaza halleri için bir yardım sandığı, 1917'de Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandığı. Çıkarılan kanun ve nizamnameler Türkiye'de belli bölgelerinde çalışan işçileri kapsamaktaydı. Geneli kapsayıcı bir kanun yapmak Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirildi.⁸²⁹

Cumhuriyet'in ilanından önce işçilerin çalışma koşulları ile ilgili iki düzenleme yapıldı. Bunlar Zonguldak ve Ereğli bölgeleri içindi.⁸³⁰ Bunlardan birincisi 28 Nisan 1921'de çıkarılan 114 sayılı “Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafî-i Umumiyesine Olarak Furuhtuna” dair kanundur. Diğeri ise 10 Eylül 1921 tarihli 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun” idi.⁸³¹ Türkiye'deki ilk sosyal sigorta kurumu özelliği taşıyan bu kanunla on sekiz yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmaktaydı. Ayrıca işçiler sekiz saatten fazla ve zorla çalıştırılmayacaklardı. Ölen işçilerin ailelerine tazminat verme ve yaralananlar için doktor bulundurma şartı bu kanunda da geçerliydi.⁸³² 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde ilk kez ulusal düzeyde işçilerin durumu ele alındı. İşçi Grubu'nun Esasları başlığı altında toplamda 34 maddeden oluşan bu bölümde özellikle işçi hakları dile getirilmekteydi.⁸³³

II- Cumhuriyet'in İlanından Sonra Çıkarılan Kanunlar ve Basına Yansımaları

Cumhuriyet'in ilanından sonra iş kanunu ile ilgili kapsayıcı kanunlar çıkarıldı. Bunlardan birisi Dönemin Dâhiliye Vekili ve Muğla Milletvekili Şükrü (Kaya) Bey ile arkadaşlarının Meclis'te 31 Aralık 1923'te teklif ettikleri 14 maddeden oluşan “Hafta

kadar bu ocaklarda çalıştığını anlatmaktadır. (Tuna Gemrik, **Türkiye'de Solun Gelişimi ve “Sömürücüye Yumruk” Gazetesi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Eyyupoğlu), Erzurum, 2023, s.150-151).

⁸²⁸ İş Sağlığı ve Güvenliği, s.19.

⁸²⁹ A. Ayhan, **Türkiye'de Sosyal Sigorta...**, s.48.

⁸³⁰ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/3008-sayili-is-kanunu/> E.T: 30.12.2021

⁸³¹ E. Atilla Aytekin, **Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak- Ereğli Kömür Havzası İşçileri, 1848-1922**, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s.40.

⁸³² İş Sağlığı ve Güvenliği, s.20.

⁸³³ Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s.79.

Tatili Kanunu” tasarısıydı.⁸³⁴ Tasarı 3 Ocak 1924’te kabul edildi. 394 sayılı Resmi Gazete’de 21 Ocak’ta yayımlandı.⁸³⁵ Bu kanunla çalışanlara hafta tatili hakkı imkânı sağlandı. Böylece on bin ve daha fazla nüfuslu kentlerdeki işyerlerinde çalışan işçilerin haftada bir gün yani yirmi dört saat tatil yapmaları uygun görüldü. Tatil günü ise Cuma olarak belirlendi.⁸³⁶

Kanunla ilgili “*Akşam*” gazetesinin 4 Ocak 1924 tarihli nüshasında “*Tatil Kanunu*” haber başlığı ile okuyucular da şöyle bilgilendirilmekteydi: “*Cuma günü kapanacak ve açık kalacak yerler bugün Cuma tatili kanununun metnini aldık; bu kanunun Meclis’te kabul edilen sekiz maddesini aynen neşrediyoruz...*” Haberde bu kanunun dışında tutulan yerler ise hastaneler, dispanserler, eczaneler, diş muayenahaneleri, kimya ve bakteriyoloji laboratuvarları, hamamlar, tephirhaneler⁸³⁷, vapur, tramvay, su, elektrik, gaz, telefon şirketleri, liman, iskele ve istasyon, gümrük ve nakliye şirket ve cemiyetleri, deniz ve kara nakliyeleri ve belediye hizmetleri, matbaalar, günlük gazete bayileri, müzeler, umumi kütüphaneler, umumi bahçeler, tiyatrolar, spor, konferans ve konser salonları, sinemalar, halkı eğlendirmeye mahsus oyun yerleri ve kulüpler idi.⁸³⁸

Diğer bir düzenleme ise İcra Vekilleri Heyeti’nin 26 Ocak 1924’teki toplantısında görüşülen ve Meclis’e sunulması kararlaştırılan ve 120 maddeden oluşan “*Mesai Kanunu Layihası*” idi. Tasarı 3 Şubat’ta Meclis gündemine taşındı. Amaç işçinin üretim gücünden yararlanmak, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak, işçi sorunlarının çözümünü sağlamak, üretimde verimi artırmak, çalışma koşullarını iyileştirmek ve işçileri çalışma hayatında güvence altına almaktır.⁸³⁹ Ticaret Komisyonu’nun 99 maddeye indirerek “*iş mecellesi*” adı altında TBMM Başkanlığı’na sunduğu tasarı yasalaşmadı.⁸⁴⁰

4 Şubat 1924 tarihli “*Akşam*” gazetesinde “*Cuma Tatili Hakkında*” başlıklı haber yazısında kanunun 11 Şubat’tan itibaren uygulanmaya başlanacağı belirtilmekteydi.

⁸³⁴ Kanunun 6. Maddesi şöyleydi: “*Cuma günleri tatil eden fabrika, maden ocağı ve sair müessesatta bekçilik, kapıcılık etmek veyahut makine ve kazanları temizlemek, işletmek ve maden ocaklarının intikasız faaliyeti bir mecburiyeti fenniye tahtında bulunan hidamatını devam ettirmek gibi ifası zaruri hizmetlerde Cuma günleri çalıştırılan müstahdemin ve ameleye o hafta içinde yirmi dört saatten dün olmamak üzere birer gün mezuniyet verilir*”. (TBMMZC, II/4, s.599)

⁸³⁵ **Resmi Ceride**, 21 Ocak 1924, S.54, s.1.

⁸³⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/3008-sayili-is-kanunu/> E.T: 30.12.2021

⁸³⁷ Buğuevleri olarak da tanımlanmaktadır.

⁸³⁸ **Akşam**, 4 Ocak 1924.

⁸³⁹ Mesut Gülmez, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri: 1936 Öncesi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1983, s.204, 206.

⁸⁴⁰ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, I, TBMM Vakfı Yay. No: 33, s.292.

Uygulamada zabıtlar ve polisler görevliydi. Eğlence yerleri, tiyatro, sinema gibi yerlerin “tatilden müstesna” olduğu ifade edilmekteydi. Yabancı okullar da kanuna tabi tutulacaktı. Kanun Türk vatandaşları ve yabancı uyruklulara eşit oranda uygulanacaktı. Kanuna uymayan yabancı uyruklu vatandaşlar da Türkler ile aynı surette cezalandırılacaktı.⁸⁴¹ Benzer bir haber de 5 Şubat tarihli “İkdam”da “Cuma Tatili” başlığıyla okuyucu ile paylaşılıyordu: “Cuma tatili kanunu bu hafta dahi tatbik olunamayacaktır. Zira kanunun tarihi neşrinden itibaren mürûr etmesi lazım gelen on günlük müddet ancak Cumartesi günü hitam bulacaktır. Buna binaen kanunun gelecek haftadan sonra tatbiki lazım gelmektedir”.⁸⁴²

29 Mart 1927’de yeni bir İş Kanunu tasarısı hazırlandı. Kanun Türkiye’de sanayi işletmelerinin tesislerini kolaylaştırmak ve bu konuda girişimcilere bazı kolaylıklar sağlamak amacıyla birçok hükümden oluşmaktaydı.⁸⁴³ Ayrıca Türkiye’deki ekonomik gelişmeleri hızlandırmak, işçilerin üretim gücünün artırılmasını sağlamak da amaçlar arasındaydı. Ancak bu tasarı da 1927 seçimlerinden önce kanunlaşmadan önemini kaybetti.⁸⁴⁴

Üçüncü bir İş Kanunu tasarısı ise iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili olarak yapıldı.⁸⁴⁵ Bununla ilgili çalışmalara 1929’da başlandı. Kanun tasarısı “*Umumî Hıfzıssıhha Kanunu Esbab-ı Mucibe Lâyihası*” adıyla 17 Nisan 1929 tarihinde Kırklareli Milletvekili Dr. Mehmet Fuad (Umay) Bey⁸⁴⁶ tarafından teklif edildi. Gerekçede de belirtildiği üzere kanunun amacı Türkiye’deki salgın hastalıkları sonlandırmaktı.⁸⁴⁷ 24 Nisan 1930’da TBMM’de kabul edilen 1593 sayılı “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” çocuk

⁸⁴¹ **Akşam**, 4 Şubat 1924.

⁸⁴² **İkdam**, 5 Şubat 1924.

⁸⁴³ **BCA**, 30.18.1.1.23.20.7; Orhan Tuna, “*Türk İş Hukuku ve Milli Korunma Kanunu*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.1, (1939), s.331.

⁸⁴⁴ M. Gülmez, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri**, s.224.

⁸⁴⁵ M. Z. Çögenli, **İş Sağlığı ve Güvenliğinde Psikososyal Yaklaşımlar**, s.16-17.

⁸⁴⁶ 1885’de Kırklareli’de doğdu. Baba adı Mehmet Nuri, anne adı Saniye idi. Baba tarafı Oğuz Türklerinin Akarap oymağının Mısırlıoğulları ailesinden gelmektedir. Türk hekim, bürokrat ve siyasetçi kimlikleriyle tanınan Fuad Bey, Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)’nin kurucusu ve başkanıdır. TBMM’nin I. Dönem Bolu, II. Dönemi’nden VIII. Dönemi’ne kadar da Kırklareli Milletvekili oldu. Kırmızı-Yeşil İstiklal Madalyası sahibi olan Fuad Bey Sıtma İle Mücadele Kanunu, Kırkkilise olan bugünkü Kırklareli ilinin isminin verilmesini, Dahi (Harika) Çocuk Kanunu’nun çıkarılmasını sağladı. Ayrıca ABD’ye giderek Himaye-i Etfal Cemiyeti için de bağış toplamıştır. 1963’te İstanbul’da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.106; Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay**, Ankara, 2000, s.1)

⁸⁴⁷ **BCA**, 30.18.1.2.3.21.13; **TBMMZC**, III/18, s.1-8.

ve genç işçiler ile gebe kadınların korunmasına yöneliktir.⁸⁴⁸ Kanun 6 Mayıs 1930'da Resmi Gazete'de yayımlandı.⁸⁴⁹

2 Mart 1932'de çalışma hayatına yönelik yeni bir İş Kanunu Tasarısı daha hazırlandı.⁸⁵⁰ 11 Haziran 1932'de Meclis'te kabul edilen 2007 sayılı “*Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San’at ve Hizmetler Hakkında Kanun*” ile Türkiye’de yabancılar tarafından yapılması yasaklanan işler tanımlanmaktaydı.⁸⁵¹ Kanunun amacı Türk işçisini ve esnafı korumaya yöneliktir.

24 Nisan 1935'te çalışma hayatını düzenlemek amacıyla yeni bir iş kanunu tasarısı daha hazırlandı.⁸⁵² Bununla ilgili çalışmaların yapıldığı basın aracılığıyla da okuyuculara duyurulmaktaydı. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 24 Mayıs 1935 tarihli nüshasında “*İş Kanunu Gelecek Toplantı Devresine Yetiştirilecek*” haber başlığıyla okuyucular bilgilendirilmekteydi. Buna göre İş Kanunu tasarısını inceleyen karma komisyon Pazar günü toplanarak tasarının TBMM’nin gelecek toplantı devresine kadar tamamlanacağı ifade edilmekteydi.⁸⁵³

27 Mayıs 1935'te kabul edilen 2739 sayılı “*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun*” ile 1. Madde’de sadece milli bayram olarak Cumhuriyet’in ilan edildiği 29 Ekim günü tatil kabul edilmiştir. 2. Madde’de ise genel tatil günleri belirtilmekteydi.⁸⁵⁴ Buna göre; Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Zafer Bayramı, Şeker Bayramı, Bahar Bayramı, Kurban Bayramı, Yılbaşı ve hafta tatili olarak Pazar günü de tatil kabul edildi.⁸⁵⁵ Kanun tatil günlerini çalışanların lehine düzenlemekteydi. Ayrıca çalışma hayatına ve ekonomiye olumlu etkisi oldu. Diğer taraftan milli birliğin oluşmasına yardımcı olması bakımından da önemli bir gelişmeydi.⁸⁵⁶

29 Mayıs 1935 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde hafta tatiliyle ilgili yapılan değişiklik hakkında ayrıntılı bilgi verilmekteydi. Buna göre tatil günleri Cuma’dan Pazar’a alınmıştı. “*Tatil Gününün Pazar Oluşuna Herkes Sevindi*” başlıklı haber yazısında esnafın Cuma gününün tatil yapılmasından şikâyetçi olduğu şöyle ifade

⁸⁴⁸ Cemal Güven, **Anayasalar, Kanunlar ve TBMM Kararları (1876-2016)**, Eğitim Yay., Konya, 2016, s.24; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/3008-sayili-is-kanunu/> E.T: 30.12.2021

⁸⁴⁹ **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930, S.1489, s.8895.

⁸⁵⁰ **BCA**, 30.18.1.2.26.14.20.

⁸⁵¹ **Resmi Gazete**, 16 Haziran 1932, S.2126, s.1564.

⁸⁵² **BCA**, 30.18.1.2.53.30.13.

⁸⁵³ **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1935.

⁸⁵⁴ **Resmi Gazete**, 27 Mayıs 1935, S.3017, s.5262.

⁸⁵⁵ Büşra Yüksel, “*Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri*”, **İş ve Hayat**, III/6, (Aralık-2017), s.168.

⁸⁵⁶ Önder Deniz, “*Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, II/23, (Ocak-2011), s.64-65.

edilmektedir: “Piyasada çalışanlar cumaları bir şey kazanmıyor, pazar ve pazartesi günleri de kaybediyorduk; hükümete bin şükran! diyorlar”.⁸⁵⁷

Hafta tatilinin TBMM tarafından Cuma’dan Pazar gününe alınmasındaki amacın evrensel tatil günlerine uymak olduğu ve ekonomik bir şehir olan İstanbul’un bu kararı olumlu karşıladığı belirtilmekteydi. Tatil gününün Cuma’dan Pazar’a alınmasının diğer bir nedeni ise şu ifadelerle açıklanmaktaydı: “...Çünkü her adımında Avrupa’ya uymak mecburiyetinde bulunduğumuz bu devirde Cuma günleri her yeri kapamak yüzünden ettiğimiz ziyan öyle küçük rakamlarla ölçülemeyecek kadar büyüktü”. Bu karara en çok sevenler arasında; “banka ve borsacılar, ekonomik alanda çalışanlar, tecimenler ve endüstriyel işlerle uğraşanlar” bulunmaktaydı.⁸⁵⁸

Aynı tarihli haberde gümrük komisyoncusu Kamil Bey ile yapılan bir röportaja da yer verilmektedir. Kamil Bey şunları ifade ediyordu: “Biz şimdiye kadar resmen haftada bir gün Cuma günleri ve tabii olarak da Pazar günleri tatil yapıyorduk. Pazar günü tatil yapan Avrupa’dan tüccarlar bir haber alamadıklarında birçok defalar Pazartesi günü de çalışmamak durumunda kalırdık. Tatilin pazar gününe çevrilmesi ile bir değil iki gün kazanmış oluyoruz”. Pazar günleri Avrupa borsalarından bilgi alınamamaktaydı. Çünkü pazar günü İstanbul borsası da kapalıydı. Cuma gününün dışında çalışanlarına pazar günleri öğleden sonra tatil vermek zorunda kalan işverenler ve bankalar da bu kararı “sevinçle” karşılamaktaydı. Esnaf ise Pazar günleri öğleden sonra bankaların kapalı olmasından dolayı rahatsızdı. Çünkü esnafın bu yerler ile alışverişi vardı. Tatil olduğu için bir şey yapamamakta ve Pazartesi’yi beklemek zorunda kalmaktaydı. Ancak bu karar ile birlikte esnaf da hem bir gün dinlenecek hem de ekonomik anlamda işlerini de yürütecekti.⁸⁵⁹ Karar 1 Haziran Cumartesi günü yürürlüğe girecek ve uygulanacaktı. Cumartesi günü öğleden sonra Pazar akşamına kadar resmi dairelerde çalışılmayacak, sadece dükkânlar açık kalacaktı.⁸⁶⁰

8 Haziran 1936’da Meclis’te kabul edilen⁸⁶¹ ve 15 Haziran 1936’da Resmi Gazete’de yayımlanan 3008 sayılı “İş Kanunu”, Cumhuriyet Dönemi sosyal güvenlik ve meslek güvenliğini bir arada inceleyen ilk kanun olması yönünden önemlidir. 148 maddeden oluşan kanun 1937’de yürürlüğe girecekti.⁸⁶²

⁸⁵⁷ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1935.

⁸⁵⁸ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1935.

⁸⁵⁹ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1935.

⁸⁶⁰ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1935.

⁸⁶¹ Resmi Gazete, 15 Haziran 1936, S.3330, s.6621.

⁸⁶² Mehmed Z. Çögenli, İş Sağlığı ve Güvenliğinde Psikososyal Yaklaşımlar, s.16-17.

9 Haziran 1936 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde “İş Kanunu Meclis’ten Çıkarken” başlıklı haber yazısında kanunun çalışma ve sosyal hayata getirileri hakkında bilgi verilmekteydi. Buna göre Türkiye’de işçilerin hakları kapsamlı halde korunabilecekti. Haberde Manisa Milletvekili Refik Şevket (İnce) Bey’in konu ile ilgili görüşlerine de yer verilmekteydi. O, bu kanun için “Türkiye Cumhuriyeti’nin meydana getirdiği yepyeni bir eser” ifadesini kullanmaktaydı. Kanunun 1. Maddesi bu toplumsal eserin yüksekliğini ve inkılâpçılığını göstermesi açısından yeterliydi. Bundan önce işçi kavramı günlük hayatta “*bedenini ve beynini işverene kiralayan kişi*” olarak tanımlanmaktaydı. Ancak kanunla birlikte işçi de işveren de aynı amaç için çalışan birer bireydi. Bu da Türkiye’nin refaha ulaşmasıydı.⁸⁶³

İş Kanunu Türkiye’de toplumsal sorunlara neden olan sekiz konu ile ilgili hazırlanmıştı. Bunlar; süreli ve süresiz işlerin tanımı, işin süresi, işçinin sağlığını koruma ve iş güvenliğini sağlama, iş ve işçi bulma, grev ve lokavt yasağı, iş hayatının denetlenmesi, çalışma hayatında yapılacak sosyal yardımlar ve cezai hükümler idi. Haberde İş Kanunu’nun Türkiye’nin ihtiyaçlarına karşılık vereceği de ifade edilmekteydi. Çünkü diğer ülkelerin iş kanunlarında belirtilen sorunlara bir çözüm üretilmemişti. Batı ülkelerinde halen daha Roma ve Jüstinien kanunlarının etkileri vardı. Bu nedenle Türk İş Kanunu Türkiye’ye özgü bir özelliğe sahipti. Vatandaşın sürekli olarak gelişimini ve refahını sağlayacaktı. CHP Genel Sekreteri Recep Peker yeni kanunun bir rejim kanunu olacağını, kanunla birlikte Türkiye’de çalışma hayatının yeni rejimin istediği “*ahenk*” ve anlaşma yoluna gireceğini ve ulusal devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin uygulanacağını vurgulamaktaydı.⁸⁶⁴

Tarih boyunca liberal devlet tipi içinde işçi ve “*patron*” sınıfı ya da “*proleter*” ve “*burjuva*” sınıfları birbirine düşman iki sınıftı. Bu durum ülke çıkarlarını zedelemekte ve “*dağılma*” tehlikesini ortaya çıkarmaktaydı. İş kanunu ile ulusal devlet tipinde dengeli bir çalışma hayatı oluşturulacaktı. Böylece vatandaşlar arasında bir sınıflaşma olmayacak ve milli hedeflere kısa sürede birlik ve beraberlik anlayışı içerisinde ulaşılabilecekti. Bu bakımdan kanun, milliyetçi ve halkçı özellikler de taşımaktaydı. İnkılâpçı bir düşünüş biçimi ilerlemek için atılan her adıma ayak uydurmalıydı. Önceki dönemden kalma hukuk sisteminin bir kısmı “*semavi*” dönemlerin ürünüyken, bir kısmı da liberal fikirlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti’nin kültür hayatında milli olmayan pek çok unsur vardı. Hukuk da yabancı unsurların bulunduğu

⁸⁶³ Cumhuriyet, 9 Haziran 1936.

⁸⁶⁴ Cumhuriyet, 9 Haziran 1936.

bir alandı. Diğer alanlarda yapılan inkılâplarda olduğu gibi hukuk alanında da millilik önemsenmeliydi. Nitelikleri bakımından İş Kanunu, milli ve inkılâpçı bir kanundu. Bu özellik sonraki süreçte kuvvetlenerek milli birlik içinde, milli iş beraberliği ile hak ettiği tarafta kendini geliştirecekti.⁸⁶⁵

3008 sayılı İş Kanunu’nun 1. Maddesi ile “işçi, işveren, işyeri” kavramları tanımlanmaktaydı. 2. Madde’de de ise kanunun kapsadığı işyerlerinde on işçi çalıştırma esası vardı. Bundan az işçi çalıştırılan yerlerde işçiler bu kanunun bazı maddelerinden yararlanamamaktaydı. Kanunda “zorunlu sigortalılık” esası kabul edildi. Bu, günümüzdeki sosyal güvenlik mevzuatına uygundur. Bu nedenle 3008 sayılı İş Kanunu’nun Türkiye’de iş hukukunun ortaya çıkışında önemlidir. Çünkü işçi ve işveren arasındaki denge sağlanmış ve işçi lehine yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁸⁶⁶ Kanun 1967’e kadar yürürlükte kaldı. Böylece sosyal güvenlik alanına yeni bir anlayış getirildi. Günümüz sosyal güvenlik uygulamalarının da temeli atılmış oldu.⁸⁶⁷

1- Yunus Nadi Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Yunus Nadi tarafından “Cumhuriyet” gazetesinin 12 Haziran 1936 tarihli nüshasında yayımlanan “Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu” başlıklı köşe yazısında kanunun altı yıllık bir çalışma sonunda tam kapsamlı olarak hazırlandığı, Cumhuriyet rejiminin ana kanunlarından biri olacağını vurgulamaktaydı. Cumhuriyet öncesi dönemde özellikle Meşrutiyet Dönemi’nde ve sonraki süreçte işçi hareketlerinin yaşandığı ancak bunların batıdan taklit edilerek yapıldığı bir gerçektir. Bunlar hem geçici hem de işçi açısından zararlı girişimlerdi. Yeni İş Kanunu özgün olmakla birlikte bunun gibi benzer “suni” hareketlere de son vermekteydi. Bu nedenle Yunus Nadi Bey yeni İş Kanunu’nu “yapılan kanunların en mükemmeli” olarak adlandırmaktaydı.⁸⁶⁸

Kanunun kusursuz oluşu sosyal ihtiyaçların tam anlamıyla karşılanmasından dolayıydı. Çünkü kanun sadece işçi lehine hazırlanmamıştı. Aynı zamanda işverenin haklarını da koruyan bir kanundu. Kanunun yapılmasındaki diğer bir amaç ise yapılacak işin ülkeye fayda getirmesini ve yürütülmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda devlet işçi ve işverenin haklarını tarafsız olarak koruyacaktı. Avrupa’da ortaya çıkan işçi hareketlerinin aynısının Türkiye’de de yaşanmasının önüne geçilmesi bu kanunun

⁸⁶⁵ Cumhuriyet, 9 Haziran 1936.

⁸⁶⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/3008-sayili-is-kanunu/> E.T: 30.12.2021

⁸⁶⁷ Bu kanun toplumsal ihtiyaçları karşılayamaz duruma geldiği için yerine 12 Ağustos 1967’de 931 sayılı İş Kanunu çıkarıldı. (Resmî Gazete, 12 Ağustos 1967, S.12672, s.1; <http://iskanunu.com/genel/633-is-sagligi-ve-guvenligi-icin-cagdas-duzenlemeler-geldi/> E.T: 30.12.2021)

⁸⁶⁸ Yunus Nadi, “Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu”, Cumhuriyet, (12 Haziran 1936), s.1.

çıkarılmasında ana etkeni. Ayrıca sınıf mücadelesine karşı da önemli bir adım olacaktı. Diğer taraftan çalışma hayatındaki en önemli konulardan biri de adaletli olmak ve her türlü adaletsizliğin önüne geçmekti. Bu, hem işçi hem de işvereni düşünen bir adalet olmalıydı. Yunus Nadi Bey bu kanunun sonraki kanunlar için başlangıç olacağını şu cümleleriyle belirtmekteydi: “...Evvela bu kanunun onda mündemiç yüksek ruhtan hiçbir zerre kaybedilmeyerek tatbiki ile, sonra bu vadede ileri götürecek dikkat ve gayretlerin meydan vereceği yeni tekamül safhalarını muvaffakiyetle tahakkuk ettirip giderek”. Kanunun önemli bir getirisi de işçilerin sigortalı olmasını sağlamaktı. İşçi emeğinin karşılığını alabilmeli ve geleceğiyle ilgili bir “endişe” taşımamalıydı. Bunu başarmak demek Türkiye’nin “cennet” olması ile aynı şeydi.⁸⁶⁹

Çalışma hayatına yönelik sonuncu kanun ise 17 Haziran 1938 tarihli 3457 sayılı “Sinaî Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılmasına Kanun”dur. Bu, işyerlerinde meslekî eğitimi düzenleyen ilk kanundur. Buna göre; müstahdem ve işçi sayısı yüzden fazla olan maden ocakları ile diğer sanayi kuruluşlarında çalışan çırak, kalfa ve ustaların meslekî bilgilerini arttıracak kursların açılması öngörülmekteydi.⁸⁷⁰

İş kanunu konusunda 1923’ten itibaren yapılan çalışmaların tamamında işçilerin lehine düzenlemeler yapıldı. Bu bakımdan çıkarılan kanunlar hem işçi haklarını korumayı amaçlamış hem de işveren ile ilişkiler yasal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. İş ve işveren arasındaki ilişkilerin devlet tarafından dengelenmeye çalışılması da devletçilik politikasının benimsendiğinin bir göstergesidir. 1936’dan önce çıkarılan kanunların sistematik olmadıkları görülmektedir. 1936’da çıkarılan İş Kanunu ise çalışma hayatını tamamen kapsayıcı bir niteliktedir. Çıkarılan kanunlar ile toplumsal düzeyde sınıfların ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir. Bu da sınıflar arası çatışmaların yaşanmasını engellemesi açısından önemlidir. İş Kanunu’nun çıkarılma sürecinde basın çıkarılan kanunların işveren ve işçilere duyurulmasında önemli bir araç olarak kullanıldı. Gerek köşe yazıları gerek haber yazıları ile işçiler kanunlarla elde ettiği yasal hakları öğrendi. Bu da işçi ve işveren arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde etkili oldu.

⁸⁶⁹ Yunus Nadi, “Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu”, s.3.

⁸⁷⁰ Tankut Centel, “Atatürk Döneminin Çalışma Politikası”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XLV/1, 1981, s.145.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM ALANINDA YAPILAN İNKİLÂPLAR VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- EĞİTİM İNKİLÂBİ BAŞLAMADAN ÖNCE YAŞANILAN TARTIŞMALAR VE BASINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

I- Osmanlı Devleti'nde Eğitim Alanında Yaşanan Sorunsal

XVII. Yüzyıldan itibaren başlanan modern okul açma faaliyeti, XIX. Yüzyıldan itibaren daha da hızlandı.⁸⁷¹ 1824'te II. Mahmut tarafından yayımlanan “*Talim-i Sıbyan Fermanı*” ile İstanbul'daki çocuklar için ilköğretimin zorunlu ve parasız olması öngörülmekteydi.⁸⁷² 1826'da yayımlanan diğer bir ferman ile bu sadece İstanbul'da değil ülkedeki bütün çocukları kapsayacaktı.⁸⁷³

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda bir tarafta modern eğitimden uzak sadece dini eğitim veren medreseler, diğer tarafta ise batılı tarzdaki okullar ve azınlıklar tarafından açılan yabancı misyoner okulları vardı. Bu okulların olumsuz tarafı kendi programlarını oluşturmuş olmaları ve kendi amaçları doğrultusunda eğitim vermeleri idi. Yani insanları kendi ideolojilerine uygun yetiştirmeleri idi. Bu nedenle bu okullardan mezun olanlar da birbirinden farklı görüş ve zihniyetlere sahip olmaktaydı. Bu da milli birlik ve beraberliği engellemekte ve aydınlar arasında görüş ayrılıklarına neden olmaktaydı.⁸⁷⁴

XX. Yüzyılda ise eğitim-öğretim kurumları amaç, müfredat ve öğretim sistemleri açısından birbirinden daha farklıydı. Bu kurumları üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; dini eğitim veren kurumlar ile ulemanın tekelinde bulunan Sıbyan Mektepleri ve Medreseler idi.⁸⁷⁵ Medreseler tamamen ulema tarafından yönetilmekte ve dört ile altı yaş aralığındaki kız ve erkek çocuklar burada birlikte eğitim almaktaydı.⁸⁷⁶

⁸⁷¹ T. Ünal, *Milli Eğitim Davamız*, s.116-117.

⁸⁷² Ali Gurbetoğlu, “II. Mahmut'un Temel Eğitimin Zorunluluğuna İlişkin 1824 Tarihli Talim-i Sıbyan Fermanının Çocuk Hakları Açısından İncelenmesi”, *Turkish Studies*, XV/5, (Ağustos-2010), s.2333; Fermanın genel amaç zorunlu din eğitimin verilmesine yönelikti. Bu, fermanın 1. Maddesi'nde şöyle ifade edilmekteydi: “Her bir şeyden evvel zaruriyyat-i diniyyeyi öğrenmekliği umur-ı dünyeviyyenin cümlesine takdim eylemek lazımdır” (<http://www.kadiscilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=33963/> E.T: 02.03.2022)

⁸⁷³ Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Gül Yay., Ankara, 1981, s.95.

⁸⁷⁴ Tahsin Ünal, *Milli Eğitim Davamız*, Berikan Yay., Ankara, 2007, s.116.

⁸⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim kurumlarının başlıcalarını; Sıbyan Mektepleri, medreseler, Enderun, Şehzadegan Mektepleri, tekkeler ve ahilik gibi örgütler oluşturmaktaydı. (İbrahim Caner Ertürk, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2013, s.27).

⁸⁷⁶ Medreselerde eğitim işiyle meşgul olan ve belli bir öğrenim sürecinden sonra icazet, mülazemet ve beratla buralarda ders verenlere de “*müderris*” adı verilmekteydi. Müderrisler görev alacakları bölgeye

Genel eğitim kurumu ve meslek okulları ise şunlardı: Rüştîye, İdadi, Sultani, Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye, Muallim Mektepleri vs. Bu okulların bir kısmı ordunun subay ihtiyacını karşılarken diğerleri sivil bürokrasiyi yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardı.⁸⁷⁷ Son grubu da yabancı misyoner okulları ve azınlık okulları oluşturuyordu.⁸⁷⁸

Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, dönemin bürokratları tarafından yapılması istenen ve bu doğrultuda da çıkarılan çeşitli nizamnameler ile gerçekleştirilmeye çalışılan bir konuydu. Bu doğrultuda eğitimle ilgili 1 Eylül 1869 tarihli “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” adıyla bir kanun çıkarıldı. Bu, eğitimin düzenlenmesi amacıyla yapılmış ilk temel kanundu. Kanunda ilkokuldan yüksek öğretime kadar resmi okullarda, eğitim ve öğretimin “*Osmanlı birliği*” görüşünü kapsayacak şekilde güçlendirilmesi amaçlanıyordu. Ancak yapılan çalışmalardan başarılı bir sonuç elde edilemedi.⁸⁷⁹

Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi görüşü ise Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gündeme getirilen bir konuydu. 5 Mart 1917’de Mebusan Meclisi’nde maarif bütçesi görüşüldüğünde Maarif Nazırı Şükrü (Bayındır) Bey⁸⁸⁰ tarafından da dile

göre Anadolu ve Rumeli Kazasker dairelerine giderek Kazasker Meclisi’nde “*matlab*” adı verilen deftere isimlerini yazdırmakta ve “*Nöbet*” adı verilen bekleme süresinin dolması sonucunda aday hiyerarşik yapılanma içerisinde kendisine uygun bir medreseye müderris olarak atanmaktaydı. (Abdurrahman Zeynal, *Selçukludan Günümüze Erzurum Eğitim Kurumları Tarihi*, Erzurum İl Özel İdaresi Yay., Erzurum, 2011, s.41; Tülay Gencer, “*Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim*”, *Tanzimat’tan Günümüze Ana Hatlarıyla Türk Eğitim Sistemi*, (Edit: Mehmet Kaya), Akademisyen Yay., Ankara, 2021, s.22; Utku Aybudak, *Kapitalizme Entegrasyon ve İslamcılık(lar)*, DBY Yay., İstanbul, 2021, s.321.

⁸⁷⁷ A. Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup*, s.143.

⁸⁷⁸ XX. Yüzyılın başlarında Ziya Gökalp başta olmak üzere Osmanlı aydınlarının eğitim alanında şikayetçi oldukları konulardan biri, onun “*iki başlı*” olmasıydı. Özellikle de rekabet ve uyumsuzluklara neden olduğu için bir takım sıkıntıların da kaynağıydı. Ziya Gökalp’ın Osmanlı eğitim sistemi hakkında söylediği şu sözler konuyu daha iyi anlatmaktadır: Bir Türk ile on dakika konuşunuz, zihniyetinin hangi okulda biçimlendiğini anlarsınız”. (Server Tanilli, *Türkiye’de Aydınlanma Hareketi*, Alkım Yay., İstanbul, 2006, s.105-106); <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevhid-i-tedrisat-kanunu/> E.T: 01.03.2022

⁸⁷⁹ “*Genel Eğitim Tüzüğü*” adı da verilen bu tüzük ile “*ilmi*” ve “*idari*” olmak üzere iki dairenden oluşan “*Meclis-i Kebir-i Maarif*” (Büyük Eğitim Meclisi) adıyla bir meclis kuruldu. Eğitim ile ilgili bütün işleri bu meclis yürütecekti. Okulların teftiş ve değerlendirilmesi, eğitim öğretim hakkı, eğitim kurumlarının yönetimi, okulların kademelere ayrılması, hazineden alınacak eğitim ödenekleri, öğretmenlerin eğitimleri ve atamaları, merkez ve taşra örgüt yapıları görev alanı içerisindeydi. Bu konular Cumhuriyet Dönemi’nde kurulacak ve günümüze kadar gelecek olan milli eğitim teşkilat yapısının da ana hatlarını oluşturdu. (Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-2007*, Ankara, 2007, s.192; *Eğitim Ve Sosyal Yönleriyle Değişim Çağı: Yenilikçi Ve Güncel Yaklaşımlar*, (Ed: İlyas Erpay, Musa Çakır), Astana Yay., Ankara, 2020, s.41)

⁸⁸⁰ Ahmet Şükrü Bayındır, 1875’te Kastamonu’da doğdu. Dârü’l Muallimînin Âliye Fen şubesinden mezun oldu. Yaptığı görevler şunlardı: Öğretmenlik, katiplik, Selanik Maarif Müdürlüğü, Siroz ve Saruhan mutasarrıflığı, Dâhiliye Vekâleti Muhabera Umum Müdürlüğü, Maarif Nazırlığı, Meclis-i Mebusan III. Dönem Kastamonu Milletvekili, Posta, Telefon ve Telgraf Nazırlığı, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı, Trabzon Valiliği, TBMM II. Dönem Kocaeli Milletvekilliği. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu üyeliği de yapan Şükrü Bey, 1926’da Atatürk’e yapılan İzmir suikastının engellenmesi sonrasında İstiklal Mahkemesi’nde on üç arkadaşıyla yargılanarak idam cezasına çarptırıldı. 13 Temmuz 1926’da

getirilmişti. Şükrü Bey konu ile ilgili şunları ifade ediyordu: “...Vahdet-i fikriyye meselesi, işte, asıl Darülfünunlarda temin edilecektir. Orada talim ile meşgul olan erbabı ihtisas, kendi fikirlerini rahle-i tedrislerinde bulunanlara güzelce telkin etmek vazifesi ile mükelleftirler. Eğer, onlar telkinâtı Memleketin arzusu dâhilinde yaparlarsa, işte vahdeti fikriyye temin edilmiş olur. Çünkü Darülfünun mezunlarıdır ki, bir memlekette fikir hâsıl edebilirler, o fikirlerin etrafında bir mecmua teşkil edebilirler...”⁸⁸¹

Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e geçişte devralınan eğitim sistemi hem karışık hem fikir birliğinden uzak hem de çeşitli maksatlara ve ideolojilere hizmet etmekteydi. Ayrıca akademik zihniyetten de uzaktı. Bu okullarda yetişen aydınlar arasında “fikir çatışması” yaşanmaktaydı. Bu da sonraki süreçte sosyal sorunlara neden oluyordu. Eğitim düzeni milli olmamakla birlikte hem de yanlış yorumlanan bir din temeli esas alınarak sağlanıyordu. Ayrıca deney ve gözleme dayalı bilimlerden de faydalanılmıyordu.⁸⁸²

Osmanlı Devleti’nin başında bulunanlar için devletin batı karşısındaki gecikmişliğinin giderilmesinin tek yolu modern bilim ve tekniğe sahip olmaktı. Bunu gerçekleştirmenin en etkili araçlarından biri ve başlıcası eğitim idi.⁸⁸³ Ancak bu alanda yapılan çalışmalar çeşitli siyasi ve toplumsal nedenlerden dolayı başarıya ulaşamadı. Bu ancak Cumhuriyet’in ilanı sonrasında gerçekleşecek ve akılcı, çağdaş ve yenilikçi bir eğitim sisteminin temelleri atılacaktı.

II- Milli Eğitim Anlayışının Oluşturulması

Milli Mücadele Dönemi’nde daha modern bir eğitim sistemine ihtiyaç olduğu anlaşıldı. Bu gerçekleştirilirken birlik ve beraberliğe ve milli varlığa ters bir anlayışın oluşturulmamasına dikkat edildi. Mustafa Kemal Paşa bu durumu Milli Mücadele Dönemi’nde de birçok kez dile getirdi ve tam bağımsızlığın çağdaş yöntemlerle eğitilmiş genç kuşakların yetiştirilmesi sonucu ortaya çıkabileceğini ifade etti. Kendisi bağımsızlık savaşı devam ederken bile bu doğrultuda faaliyetler yürüttü.⁸⁸⁴ Amacı

başta Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Ziya Hurşit, Ayıcı Arif, İsmail Canbulat, Cavit Bey olmak üzere 13 kişiyle birlikte idam edildi. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.105; M. Kürşad Yavan, “İttihatçılar ve İzmir Suikastı”, Türk Dünyası Araştırmaları, CXVIII/232, (Şubat-2018), s.112)

⁸⁸¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), III/3, s.79.

⁸⁸² T. Ünal, Milli Eğitim Davamız, s.116-117.

⁸⁸³ S. Tanilli, Türkiye’de Aydınlanma Hareketi, s.105.

⁸⁸⁴ Bu dönemde Batı Cephesi’nde Yunan kuvvetleri saldırıya geçti. 13 Temmuz’da Afyonkarahisar, 17 Temmuz Kütahya ve 19 Temmuz 1921’de ise Eskişehir işgal edildi. (Mücahit Özçelik, Türk

olağanüstü koşullar altındayken bile eğitimin önemini Türk halkına göstermek ve böylece bağımsızlığın geniş kitlelere yayılmasını sağlamaktı.⁸⁸⁵ Bu doğrultuda yeni bir milli eğitim anlayışının oluşturulması gerekiyordu. Öncelikle kamuoyu oluşturulmaya çalışılacaktı. Ancak bu süreçte Osmanlı Devleti'nden kalma dini eğitim veren medreselere yönelik yeniliklerin yapıldığı da dikkate değerdı.⁸⁸⁶

“Yeni Nesil” mecmuasının 9 Haziran 1921 tarihli 7. Sayısında Muallim İbrahim Memduh tarafından yazılan “Mekteplerimizde Milliyet” başlıklı köşe yazısında milli bir eğitim sisteminin oluşturulması gerektiği şöyle vurgulanmaktaydı: “...Mekteplerde milli telkinat sıkı programlara tabi olmalı, yalnız muallimlerin, mürebbilerin hamiyetine, heyecanına, keyfine, arzusuna bırakılmamalıdır. Halkımızın ruhunda, vicdanında yaşayan fakat asırların müruruyla ölmeyen yeni içtimai tarihimize geçmeyen bedîi, dinî, hukukî, ahlakî duygularımız çocuklara mekteplerde telkin olunmaya başladığı tarihten itibaren müsterih olabiliriz”.⁸⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa 16 Temmuz 1921’de Ankara’da topladığı Maarif Kongresi ile bu amacı gerçekleştirme adına ilk önemli adımı attı. Açılış konuşması Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan kongre, gazeteler aracılığıyla da okuyuculara duyuruldu. “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 17 Temmuz 1921 tarihli nüshasında “Evvelki Gün Maarif Kongresi Açıldı” başlıklı haber yazısında Mustafa Kemal Paşa’nın eğitim ve öğretim alanında yapılacak yeniliklere ve Türk eğitimcilerinden beklentilerine dair konuşmasına yer verildi. Mustafa Kemal Paşa eskiden beri takip edilen “tahsil ve terbiye” yöntemlerinin devletin gerilemesinin ana nedeni olduğunu vurgulamaktaydı. Toplumun milli bir terbiye programına da ihtiyaç duyduğunu ve bunu gerçekleştirmenin kendi “vasıta-ı milliyemiz” ile başarılabilceğini belirtti. Mustafa Kemal Paşa doğu ve batıdan gelen yabancı etkilerden de uzak durulması gerektiğini ve milli bir eğitim sisteminin oluşturulmasının zorunlu olduğunu ifade etmekteydi.⁸⁸⁸

Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a (Eylül 1921- Ağustos 1922), Yalın Yay., İstanbul, 2013, s.14)

⁸⁸⁵ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yay., Ankara, 2010, s.58.

⁸⁸⁶ “Hâkimiyet- i Milliye” gazetesinin 24 Şubat 1921 tarihli nüshasında “Şer’iyye Vekili Fehmi Efendi Hazretleriyle Mülakat” başlıklı yazıda “medreselerin ıslahı” konusuyla ilgili sorulan bir soruya Mustafa Fehmi (Gerçekker) bu kurumların yeniden gerekli iyileştirmelere tabi tutulacağını belirtmekteydi. Bunun için bir komisyon kurulmuştu. Amaç; halka doğru yolu göstermek ve aydınlatmaktı. Ayrıca medreseler aracılığıyla gerçek bilginler yetiştirilecek ve bunlar faydalı birer birey olacaktı. (**Hâkimiyet- i Milliye**, 24 Şubat 1921)

⁸⁸⁷ Muallim İbrahim Memduh, “Mekteplerimizde Milliyet”, **Yeni Nesil**, (9 Haziran 1921), s.2.

⁸⁸⁸ **Hâkimiyet- i Milliye**, 17 Temmuz 1921.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'deki Meclis'i açış konuşmasında eğitim politikası ile ilgili uygulamalar Türk toplumunun ana unsurunu oluşturan köylülere uygulanacaktı. Amaç; “*cehaleti*” önlemek ve bütün köylülere okuma-yazma, vatanını, ulusunu, dinini, dünyasını tanıyacak ve tanıtacak kadar tarih, coğrafya, din ve ahlak bilgisi vermektir. Ayrıca köylülere dört işlemi öğretmek, milli eğitim programının ilk hedefiydi.⁸⁸⁹

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra da Mustafa Kemal Paşa milli eğitim ve öğretim faaliyetleriyle ilgili çalışmalara destek verdi. Zaferi kutlamak için İstanbul'dan Bursa'ya giden öğretmenler grubu ile Bursa öğretmenlerine, Şark Tiyatrosu'nda 27 Ekim 1922 gecesinde bir konuşma yaptı ve toplumsal sorunların çözümünde “*ilim ve fenne*” ihtiyaç olduğunu belirtti. Ayrıca eğitimin ve öğretimin ana merkezinin okul olduğunu şu sözleriyle ifade etti: “...*Mektep, genç dimağlara insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefî, istiklâli, istiklâl tehlikeye düştüğü zaman, onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu öğreten, memleketi, milleti kurtarmağa çalışanların mesleklerinde namuslu birer mütehassıs ve âlim olmalarını temin eden, milletin fikrî terbiyesinde rehber olan, ilim ve fenni veren, millî dehamızı geliştirecek, hislerimizi lâıyk olduğu yüksek dereceye erdirecek, yüksek seviyeli meslek mensuplarını yetiştiren, çocuklarımıza vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, çocuklara esaslı olarak; millette, Türkiye Devleti'ne, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne düşman olanlarla mücadele etmeği öğretecek yegâne yerdir*”.⁸⁹⁰ Buna göre ülkesine ve milletine faydalı olacak bireyler aynı zamanda “*namuslu*” olmakla birlikte mesleğinde de uzman ve birer bilgin olmalıydı. Bunu sağlayacak yer ise okuldu.⁸⁹¹

Mustafa Kemal Paşa eğitim konusunda kamuoyu oluşturmak amacıyla aydın ve gazetecilerin desteğinden de yararlandı. Bu doğrultuda 16 Ocak 1923'te gazetecilerle İzmit'te basın toplantısı yaptı. Eğitim ve öğretimin amacının halkın bilgilendirilmesi gerektiğini şu cümleleriyle dile getirmekteydi: “...*taassubu olan cahildir. İlim behemehâl cehle galebe çalar. O halde halkı tenvir ediniz*”.⁸⁹²

Çağdaş ve bilime dayalı bir eğitim sistemin kurulması için öncelikle kamuoyunun buna hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bunu

⁸⁸⁹ TBMMZC, I/18, s.8.

⁸⁹⁰ Nahid Dinçer, “Atatürk'ün Milli Eğitim ile İlgili Görüşleri”, *İstanbul Sosyoloji Çalışmaları Dergisi*, S.19, (Eylül-2011), s.44-45.

⁸⁹¹ Mehmet Saray, *Atatürk'ü Nasıl Anlamalıyız? Söyledikleri ve Yaptıkları İle Atatürk'ü Anlamak*, Yalın Yay., İstanbul, 2011, s.144.

⁸⁹² İ. Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, s.63.

gazetecilerle yaptığı basın toplantısı ile gerçekleştirmeyi planlıyor ve onların da desteğini almayı istiyordu.

B- TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU (3 MART 1924) VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- Kamuoyunu Hazırlama Çalışmaları ve Basın

Kamuoyu oluşturulması amacıyla Mustafa Kemal Paşa çeşitli şehirlerde halkla toplantılar yapmaktaydı. 31 Ocak 1923'te İzmir'de halkla yaptığı toplantıda kendisine medreseler hakkında bir soru soruldu. Mustafa Kemal Paşa bu soruya cevaben Türklerde ruhbanlık sınıfının olmadığını, herkesin eşit olduğunu ve dinin gereklerini eşit olarak öğrenmesi gerektiğini belirtti. Sonra şunları da ifade ederek dini alanda bile okulun ve eğitimin önemine vurguda bulundu: “...Her fert dinini, diyanetini imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir”.⁸⁹³

Mustafa Kemal Paşa İzmir'de 2 Şubat 1923'te halka yaptığı başka bir konuşmasında ise eğitim-öğretim alanında ikiliğe son verilmesi gerektiğini belirtiyordu. Osmanlı Devleti'nde yaşanan “ideolojik” programlara dayalı eğitim anlayışından tek ve “millî” programlı bir anlayışa geçilmeliydi. Kendisi eğitim ve öğretimin birleştirilmesi gerektiğini şu ifadesiyle vurgulamaktaydı: “Ulusumuzun memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek aynı biçimde oradan çıkmalıdır”.⁸⁹⁴

6 Şubat 1923'te Manisa-Kırkağaç'ı ziyaret ettiği sırada bir vatandaşın kendisine medreselerin ihmal edildiğine dair şikâyeti üzerine, Mustafa Kemal Paşa medreselerin programlarındaki eksikliklerden dolayı çağın şartlarına uyum sağlayamadığını ve bu kurumların yerine gerçek bilginler yetiştirecek modern kurumların açılması gerektiğinin daha doğru olacağını şu cümleleriyle ifade etti: “...dinimizin hakikat-i felsefiyyesini tetkik, tettebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesahup edecek güzide ve hakikî ulemayı kiram dahi yetiştirecek müessesat-ı âliyyeye malik olmalıyız”.⁸⁹⁵

⁸⁹³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)**, Bilgi Yay., Ankara, 2010, s.55-56.

⁸⁹⁴ Asım Arı, “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXII/2, (2002), s.185; Toplantıda Dârül Muallimîn-i Ali'yi bitirdikten sonra 1923'te, İzmir Lisesi'ne edebiyat öğretmenini olarak atanan Hasan Ali (Yücel) Bey de bulunmaktaydı. Bu, kendisinin Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşmasıydı. Hasan Ali Bey söz alarak Mustafa Kemal Paşa'ya mekteplerin yanında “fossil” niteliğinde bulunan medreselerin devam edip etmeyeceğini de sordu. Mustafa Kemal Paşa ise cevap olarak eğitim birliği ve karma uygulamaya geçileceğini vurgulayarak eğitimde birliğin sağlanacağını belirtti. (Mustafa Çıkar, **Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s.46)

⁸⁹⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s.289.

Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim ve öğretimin “birleşik” hale getirilerek birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik görüşleri özellikle de gazeteler aracılığıyla okuyucuya aktarılmaktaydı. Amaç kamuoyunda ortak bir bilinç oluşturmaktı. “*Vakit*” gazetesinin 7 Şubat 1923 tarihli nüshasında “*Gazi Başkumandanımız Balıkesir’de*” bu konuşmaya da yer veriliyordu.⁸⁹⁶ Aynı haber “*İkdam*”da ise “*Gazi Paşa Balıkesir’de, Halk Arasında*” başlıklı haber yazısıyla paylaşılıyordu.⁸⁹⁷ Bu haberlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir’de halkla yaptığı konuşma aynen verilmekteydi. “*Vakit*” gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın şu cümlesini aktararak eğitimin birleştirilmesine yönelik yapılacakların ilk işaretini veriyordu: “...*Bu millet baş eğmez. Bundan sonra ilim, marifet, nur yollarında dahi aynı muvaffakiyeti temin için hal-i vahdet ve tesanütte çalışalım*”.⁸⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa eğitim alanında yapacağı inkılâbı uygulamadan önce uygun ortamı hazırlamaya çalışmaktaydı. 1 Mart 1923’te TBMM’yi açış konuşmasında milli eğitimde uygulanacak yöntemi şu cümleleriyle açıklamaktaydı: “...*Terbiye ve tedriste tatbik edilecek usul, malûmatı, insan için fazla bir süs, bir vasıta-ı tahakküm yahut medenî bir zevkten ziyade maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kabil-i istimal bir cihaz haline getirmektir. Maarif Vekâletiniz bu esasa ehemmiyet vermektedir*”.⁸⁹⁹

Milli eğitim politikasının amacı ve bu doğrultuda izlenecek yöntemler 17 Şubat-4 Mart 1923’te gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi’nden sonra Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey⁹⁰⁰ tarafından 7-8 Mart’ta yayımlanan bir genelge ile uygulanmaya başlandı.⁹⁰¹ Genelge Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni üyesi Mustafa Rahmi (Balaban) Bey⁹⁰² tarafından “*Misak-ı Maarif*” ya da “*Eğitim Andı*”

⁸⁹⁶ **Vakit**, 7 Şubat 1923.

⁸⁹⁷ **İkdam**, 7 Şubat 1923.

⁸⁹⁸ **Vakit**, 7 Şubat 1923.

⁸⁹⁹ **TBMMZC**, I/28, s.11.

⁹⁰⁰ İsmail Safa Özler, 1887’da Adana’da doğdu. Baba adı Ali, anne adı Hava idi. Mülkiye mezunudur. Fransızca bilen İsmail Safa Bey’in yaptığı görevler şunlardır: Şam İdadisi’nde Tarih-Coğrafya Öğretmenliği, Pozantı Kuvâ-yi Milliye Teşkilâtı Başkanlığı, gazetecilik, çiftçilik, Adana Halk Evi Başkanlığı, TBMM I. Dönem Mersin, II. Dönem Adana, VI. Dönem Seyhan (Adana) Milletvekili, I. Hükümet Maarif Vekili. Kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası sahibidir. 1940’ta kalp krizi sonucu öldü. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.51)

⁹⁰¹ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi, III, (İkinci Bölüm) (1923-1938)**, s.66.

⁹⁰² 1888’de Bergama’ya bağlı Balaban köyünde doğdu. Rüştîye’den sonra Medrese eğitimi aldı. 1910’da İstanbul Dârü’l Muallimin’den mezun oldu. Maarif Nezâreti kendisini Avrupa Talebe Müfettişliği’ne atayınca İsviçre’nin Cenevre şehrine geldi ve burada J. J. Rousseau Enstitüsü’nde felsefe, psikoloji, pedagoji ve sosyoloji derslerini aldı. Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmekteydi. Yaptığı görevler arasında; “*İkdam*” gazetesi İsviçre Muhabirliği, öğretmenlik ve İzmir Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu Müdürlüğü vardı. Cumhuriyet Dönemi’nde ansiklopedik bilgilerin yayılmasında önemli hizmetleri oldu. Başlıca eserleri; Ruhîyata Medhal (1920), Tabiat ve İnsan (1920), Türkiye’de Orta Tahsil

olarak adlandırıldı. Genelge iki bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde; bakanlığın salt okulları yöneten bir kuruluş olmaktan kurtarılmasının gerektiği, ikinci bölümde ise eğitimde izlenecek amaçların ne olacağı hakkında bilgi verilmekteydi. Bu amaçlar şöyle sıralanmaktaydı: Ulusal duyguların güçlendirilmesi, yeni kuşakların çalışma ve üretici olma düşüncesiyle yetiştirilmesi ve eğilecek bireylerin “ulusçuluk” fikri yanında “uygar” ve “hümanist” ülküler taşımasının sağlanması.⁹⁰³

Eğitim alanında yaşanan gelişmeler basın aracılığıyla da okuyuculara duyurulmaya çalışıldı. Cumhuriyet eğitimine geçişin ilk genelgesi “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 7 Mart 1923 tarihli nüshasında “*Yeni Türkiye’nin Dördüncü Maarif Senesi*” başlığıyla yayımlandı. Haberde genelgenin birinci bölümü hakkında bilgi verilmekteydi. Buna göre; genelge Türk eğitiminde bir “çıgır” açacaktı. Ayrıca Maarif Vekâleti’nin “*mektep nezareti*” olmaktan çıkarılarak üç amacı gerçekleştirmeye yöneldiği belirtilmekteydi. Haberde İsmail Safa Bey’in konuşmasına da yer verilmekte, “*Maarif-i Umumiye müessesesinden maksat nedir?*” sorusu ile konuya şöyle açıklık getirilmekteydi: “...Şimdiye kadar maarif idaresi en doğru anlamıyla bir mektep nezaretinden başka hiç bir şey değildi. İstanbul’da ilk maarif teşkilatının temeli 1254’te neşrolunan bir ferman ile atıldı. Bunun bütün muhteviyatı mahalle mekteplerine aitti. Mekteplerin biraz daha asri bir şekle dönüşümü düşünüldüğü sırada yalnız okuyup yazmanın tamimi, yalnız cehlin izalesi, yalnız yetişecek neslin aktan kararı seçmesi söz konusu idi”.⁹⁰⁴

Tanzimat’tan itibaren Osmanlı Maarif Nezareti tarafından uygulanan “*iptidai*” eğitim dışında bir yenilik söz konusu olmadığı da yazıda vurgulanmaktaydı. Eğitimde yapılacak yeniliklerin inkılâplar ile gerçekleşebileceği şöyle belirtilmekteydi: “...Terbiye ve maarifin asıl milli, heyecanlı ve serbest cereyanları, bir memlekete siyasi inkılâplarla beraber dâhil olur. Fikri tekâmüllerin en sonra geçebildiği hudutlar, sarayların aşılmaz duvarlarıdır”. Milli bağımsızlığın sonraki süreçte tehlikeye düşmemesi için tek bir çözüm önerisi ileri sürülmekteydi. Bu da “...büyük, küçük bütün efrad-ı milletin, bütün milli, içtimai zümrelerin fikren daha yükselmesi, onun esaslarını şuurlu bir imanla kavraması” idi.⁹⁰⁵

(1920), Avrupa Milletleri Ruhîyatı (1920), Tarih Boyunca Ahlâk (1949), Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim Ahlâk İman (1950). (Veli Ertan, “*Mustafa Rahmi Balaban*”, TDVİA, V, 1992, s.1; <https://www.biyografya.com/biyografi/12869/> E.T: 01.03.2022)

⁹⁰³ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, 2005, s.191.

⁹⁰⁴ *Hâkimiyet- i Milliye*, 7 Mart 1923.

⁹⁰⁵ *Hâkimiyet- i Milliye*, 7 Mart 1923.

Eğitim ve öğretimde yapılacak yenilikler ilkokul ile sınırlı kalmamalıydı. Yenilik, Türkiye'nin bütün öğretim kademeleri için uygulanmalıydı. İlkokulda sonra mesleki uzmanlıkları kolaylaştırıp teşvik edecek kurumlara da ihtiyaç vardı. Ancak öncelikle üç amacın gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bunlar da; eğitim, öğretim ve uzmanlaşma idi. Milli ve çağdaş eğitime geçişin ilk aşaması eğitim ve öğretimin vatanın en uzak köşelerine götürülmesiydi. Sonraki aşama ise nesilden nesile geçecekti. Her nesil görevi gereği yeni nesilleri geleceğin ihtiyaçlarına göre hazırlayacaktı. Yeni nesil ise *“fıkren çok kuvvetli, ilmen iyi hazırlanmış oldukları kadar ahlaken de sarsılmaz”* bir karaktere sahip olmalıydı. Yazıda milli eğitimin esaslarının üç ilkede toplandığı belirtilmekteydi. Bunlar şöyle sıralanmaktaydı: *“1- Harici düşmanlar çoktur. Memleket dâhilinde kuvvetli bir hiss-i millî ile ittihad etmeye muhtacız. Muhtelif kanaatlerin yahut meslek firkalarının millî kardeşliğe ve memleket sevgisine müessir olmamasını yarınki terbiyemizde bir nokta-i hareket ad edeceğiz. Kendi millî varlıklarına muhalif bulunmayan her içtihadı hürmetkâr olmalıdır. 2- İktisadi inkılâplar pek yakındır. Tehlikenin nerelerden geldiğini ihtiyatkâr bir görüşle ihata ettikten sonra onu azm ve temkinle karşılayacak, memleketi iktisadi bir esaret altında bırakmayacak dimağlar mekteplerde hazırlanacaktır. Bunun için gençliği çalışmak fikri ve istihsal gayesiyle yetiştirmek ve onlara istihsal vasıtalarını vermek mesleğini takip edeceğiz. 3- Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan müessesenin enkazı altından yeni mefkûreler doğacağını gençlik artık daha kati bir surette bilecektir. Şarkı, garbı işgal eden vekayîin muvacehesinde ancak soğukkanlılığını ve iradeyi kudretini muhafaza edecek okumuş, yazmış bir neslin muzaffer olacağını yeni nesle telkin etmemiz lazımdır”*.⁹⁰⁶

“Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 8 Mart tarihli nüshasında ise aynı başlığın devamı niteliğinde bir haber yazısı verilmekteydi. *“Halk mekteplerinin yetiştireceği güzidelere cemiyetin faidesiz ve müstehlik unsurları değil faideli fertleri olacaktır”* başlıklı yazıda ise genelgenin ikinci bölümü hakkında bilgi verilmekte ve öğretimin amaçları üzerinde durulmaktaydı. Buna göre öğretimde uygulanacak yöntemde amaç bilgiyi insanın hayatında onu başarıya ulaşmasını sağlayacak, uygulanabilecek ve kullanılabilir bir araç haline getirmesiydi. Yeni nesli eskisinden farklı hale getirecek eğitim ve öğretim olacaktı. Gençlik iyi bir eğitim aldıktan sonra hem ahlaklı hem de vatanı için çalışıp faydalı olacaktı.⁹⁰⁷ Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa'nın eğitimin

⁹⁰⁶ Hâkimiyet- i Milliye, 7 Mart 1923.

⁹⁰⁷ Hâkimiyet- i Milliye, 8 Mart 1923.

amacı konusunda ifade ettiği formül Şu olacaktı: “*Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür*” kuşaklar yetiştirmek.⁹⁰⁸

Gerek gazete yazıları gerek Mustafa Kemal Paşa’nın gittiği yerlerde eğitim, öğretim ve kültür konuları üzerinde durulması eğitimde yapılacak yeniliklerde kamuoyunun desteğinin alınmasını kolaylaştırdı. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’da 16 Mart 1923’te esnaf cemiyeti üyelerine yaptığı konuşma da bu amaç doğrultusunda idi. Mustafa Kemal Paşa insanları yanlış bilgilendirenlerin özellikle dini kullandıklarını ve “şeriat” sözüyle halkı kandırdığını Şu cümleleriyle belirtmekteydi: “...aziz arkadaşlar, bizi yanlış yola sevk eden habisler bilirsiniz ki, alekser din perdesine bürünmüşler, saf ve nezih halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz; görürsünüz ki milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve melanetten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırlar. Halbuki elhamdülillah hepimiz Müslümanız, hepimiz dindarız, artık bizim dinin icaplarını öğrenmek için Őundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esaslarını anlatmaya kâfidirler.”⁹⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa 23 Mart 1923’te Konya ziyaretinde Darü’l-Hilafe Medresesi’ni de gezerek teftiş etti. Medresedeki derslere katılarak öğrencilere yönelik olumlu görüşlerini Tedrisat Umum Müdürü Ahmed Hamdi (Akseki) Bey’e⁹¹⁰ aktardı. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu haberi “*Büyük Gazi Konya Darü’l-Hilafe’sinde*” başlığıyla veriyordu. Haberde Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarından dolayı Ahmed Hamdi Bey’e teşekkür ederek Türk milletinin “ihya” edilmesinin gerçek bilginler sayesinde olacağını ifade ettiği Şöyle belirtilmekteydi: “...Bugün bütün cihana karşı yine bir mevcudiyet gösterebilmiş olmak hususunda hakiki ulemamızın mevkii büyüktür.

⁹⁰⁸ S. Tanilli, **Türkiye’de Aydınlanma Hareketi**, s.106.

⁹⁰⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Mart 1923.

⁹¹⁰ 1887’de Antalya-Akseki’de doğdu. Türkiye’nin Üçüncü Diyanet İşleri Başkanındır. Babası Güzelsu Camii imamı Mahmud Efendi, annesi Hatice Hanım’dır. Kuran-ı Kerim’i babasından öğrenen Ahmet Hamdi Efendi, Mecidiye Medresesi’nde okuduktan sonra İstanbul’a gelerek Fatih Medresesi’nde Darülfünun Ulumi Âliye-i Diniye’yi, Darü’l Hilafeti’l Âliye’yi, Medresetü’l Mütahhasısın’i birincilikle tamamladı. Arapça, Farsça ve İngilizce bilmekteydi. Yaptığı görevler; öğretmenlik, yazar, Kürsü Şeyhliği, Sebülürreşad Dergisi Muhabirliği, İstanbul Üniversitesi Hadis Müderrisliği, Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti azalığı, Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı, Diyanet İşleri Başkanı. Milli Mücadele’de yaptığı yazı, vaaz ve konferanslarla Anadolu Harekâtını destekledi. 1923’te Darü’l Hilafe’lerin ıslah edilmesinde görev alan Ahmed Hamdi Efendi, 1920’de kurulan Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti’nin üyesi olduğu ve bu cemiyetin faaliyetlerine katıldığı ithamıyla 1925’te Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde Distolcular Davası’nda yargılandı. Ancak mahkemede suçsuz bulunarak beraat etti. 1951’de öldü. Diyanet İşleri Kütüphanesi’nde üç bin ciltlik kitaplığı bulunan Ahmet Hamdi Bey’in eserlerinden bazıları Şunlardır: Rûh ve Bekâ-yı Rûh, İslamda İktisat ve Tasarruf, Ahlak Dersleri, Askere Din Dersleri, Köylüye Din Dersleri, İmam Gazali’nin Ruh Nazariyesi, İbn-i Sina Felsefesi, Tayyare ve Kuvvet. (Süleyman Hayri Bolay, “Ahmet Hamdi Akseki”, **TDVİA**, II, 1989, s.293-294).

*Ben Heyet-i İlmiyeniz muvacehesinde ve bütün milletin huzurunda ilan ederim ki hakiki ulemamızın, münevveranın ve ashab-ı fennin daimi tenvir ve irşadına mazhar olarak sarsılmaz bir kitle halinde olan milletle beraber biperva ileri yürüyeceğim”.*⁹¹¹

Mustafa Kemal Paşa eğitim alanında yaşanan gerilemenin ve kültürel yozlaşmanın ortadan kaldırılması konusunda öğretmenlere büyük bir görevin düştüğünü de vurgulamaktaydı. Bu doğrultuda 24 Mart 1923’te Kütahya Lisesi’nde öğretmenlere yaptığı konuşmada konuyla ilgili olarak Türkiye’nin ve toplumun gerçek refaha ulaşması için iki orduya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmekteydi. Bunlardan ilki “*asker ordusu*” idi. Etkinlik alanı ise vatan sınırlarının korunmasıydı. Diğeri ise “*irfan ordusu*” idi.⁹¹² “*İrfan ordusu*” öğretmenlerden oluşacaktı. Öğretmenlerin temel görevi halkı bilgilendirmektir. Mustafa Kemal Paşa öğretmenlerin eğitim ve öğretimdeki önemine şu cümleleriyle dikkat çekmekteydi: “...Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun semeratı üfûl eder”.⁹¹³

“Misak-ı Maarif” ya da “Eğitim Andı” olarak adlandırılan genelge yeni eğitim politikalarının temelini oluşturmaktaydı. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi eğitim alanındaki ilk genelge olması yönünden de önemlidir. Eğitim Andı’nda amaçlanan eğitim ve öğretimin Türkiye’nin en uzak yerlerine götürülmesiydi. İlk etapta köylülerin eğitilmesi öngörülmekteydi. Diğer taraftan genç kuşağın yeni milli eğitim ile vatana ve millete faydalı birer kişi olmaları hedeflenmekteydi. Bu gazeteler aracılığıyla da dile getirilmekteydi. Basın yeni milli eğitim anlayışının kamuoyu tarafından benimsenmesinde önemli bir araçtı. Sonraki süreçte daha da etkin olarak kullanılmaya devam edilecekti. Ancak bundan önce eğitim alanında yapılması gereken ikinci aşama olan ilmi heyetlerin oluşturulması gerekliydi.

II- Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı (15 Temmuz-15 Ağustos 1923) ve Basındaki Yansımaları

1923’te eğitim alanında yapılan çalışmalar sonucunda eğitim teşkilatı ilmî ve idari olmak üzere ikiye ayrıldı. Heyet-i İlmiyeler ise ilmi teşkilatlar grubu içerisinde Maarif Vekâleti’ne bağlı bir birim olarak faaliyetlerine başladı. Birinci Heyet-i İlmiye

⁹¹¹ Hâkimiyet- i Milliye, 23 Mart 1923.

⁹¹² Cengiz Çetintaş, *Kütahya Lisesi 100. Yılı (1890-1990)*, Kütahya, 1996, s.28.

⁹¹³ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, s.325; “Üfûl etmek” olarak kullanılan bu tabir kaybolmak, ölüm ve batmak anlamlarına gelmektedir. (Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.503).

Toplantısı da çağdaş ve bilimsel bir eğitim sistemi kurma amacıyla 15 Temmuz-15 Ağustos 1923'te yapıldı. Toplantı Türkiye'de uygulanacak eğitim politikalarının belirlenmesinde önemliydi. Bu bakımdan eğitim şûralarının da öncüsü niteliğindeydi.⁹¹⁴

Birinci Heyet-i İlmiye'nin oluşturulmasında birçok eğitimci ve uzman yer aldı. Bu heyet 1926'a kadarki süreçte eğitim alanında kurulacak yeni sistemin ilk aşamalarını düzenleyen bir devlet organı olarak çalıştı. Kendi alanlarında uzman bir kadroya sahip olan heyet, birinci toplantısını Ankara'da 15 Temmuz 1923'te Darülmuaallimin⁹¹⁵ Konferans Salonu'nda saat 14.00'te gerçekleştirdi.⁹¹⁶

Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı'na katılan üyeler içerisinde dönemin Maarif Vekili İsmail Safa Bey Başkanlığında; müsteşar, bakanlık genel müdürleri, ilgili bakanlıkların temsilcileri, üniversite profesörleri, yüksekokul müdürleri, çeşitli tür ve derecedeki eğitim kurumlarının temsilcileri vardı.⁹¹⁷ Katılımcılar öncelikle Mustafa Kemal Paşa'ya İsmail Safa Bey aracılığıyla bir telgraf gönderdi. Bununla katılımcılar bağlılıklarını bildirmekte ve Mustafa Kemal Paşa'yı Heyet-i İlmiye'nin “*doğal önderi*” olarak kabul etmekteydi.⁹¹⁸

15 Temmuz-15 Ağustos 1923'te gerçekleştirilen toplantıda görüşülen konular Maarif Vekâleti tarafından belirlenmekteydi. “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 16 Temmuz 1923 tarihli nüshasında “*Heyet-i İlmiye'nin İlk İctimai*” başlıklı haber yazısı ile okuyucu toplantı hakkında bilgilendirilmekteydi. Açılış konuşması İsmail Safa Bey tarafından yapıldı. İsmail Safa Bey Milli Mücadele Dönemi'ne değinerek, bundan sonraki süreçte Anadolu'daki “*yıkımın*” yeniden imar edilmesi gerektiğini, bunu yapacak olanların da “*âlim ve mütefekkirler*” olduğunu belirtmekteydi. Kendisi Heyet-i İlmiye'nin oluşturulma ve birinci toplantısının yapılma nedenini şu sözleriyle ifade etmekteydi: “*...milletimizin ruhundaki mukaddes ateş, inkılâp aşkı her şeyin üstünde canlı ve azimkâr yaşamaktadır. Son düşman neferinin denize döküldüğü günden beri bütün nazarlar maarif üzerinde toplandı. Her taraftan fikri ve hakiki bir hareket başladı. Maarifimizin noksanları, mektep ve program meseleleri, ihtiyacı tatmin edecek ve hayatta müfid olacak yeni bir sistem kabulü hakkında ciddi ve devamlı talepler karşısında bulunuyorduk*”. Yapılan yeni eğitim programı uzun bir süreçte uygulanacak,

⁹¹⁴ http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf / E.T: 05.03.2022

⁹¹⁵ Erkek Öğretmen Okulu. (Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.91).

⁹¹⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1923; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/heyet-i-ilmiye/> E.T: 05.03.2022

⁹¹⁷ http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf / E.T: 05.03.2022

⁹¹⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/heyet-i-ilmiye/> E.T: 05.03.2022

yeni kurulan Türkiye'ye yeni bir eğitim istikameti verilecekti. Heyet-i İlmiye'den beklenen ise yapılacak çalışmalardan eğitim alanında verim alınabilmesiydi.⁹¹⁹

Toplantının gündem konuları şunlardan oluşmaktaydı: Millî Eğitim Yürütme Programı, Milli Hars, Üstün Değerde Müracaat Kitaplarının Dilimize Çevrilmesinde Takip Olunacak Esaslar, İstatistik Genel Müdürlüğü Teşkilatı, Millî Büyük Sözlük, Millî Müzik, Millî Dil ve Edebiyat, Millî Tarih Kitaplığı, Millî Hazine Evrakı, Millî Tarih ve Coğrafya Enstitüleri, Etnografya Müzesi, Millî Müze, Okul Müzesi, Ankara'da Yüksek Seviyede Dersler, İlkokul Programlarında Değişiklikler, İlköğretimden Sonra Hayatî Öğretim Programı, İlköğretim Kararnamesinin Değiştirilmesi Teklifi, Kız ve Erkek Öğretmen Okulları Tüzük ve Programları, Sultanîlerde Teşkilat ve Öğretim Süresi ve Sultanî Adının Değiştirilmesi, Lise İzcilik Esas Teşkilatı, Teftiş Kurulu Tüzük Teklifi, Eski Eserler Tüzüğü, İstanbul Kız ve Erkek Öğretmen Okullarında Orta Kısım Açılması, Galatasaray Lisesinin Teşkilat ve Programları, Yüksek Öğretmen Okulu Öğrencilerine Mesleki Bilgiler Verilmesi ve Din Eğitimi Esasları.⁹²⁰

Başlangıç aşamasında beş komisyon oluşturuldu. Bunlar, Birinci Heyet-i İlmiye'nin çalışma düzeninde önemli bir rol oynadı. Komisyon üyeleri içerisinde Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Yakup Kadri ve Necmettin Sadık gibi önemli yazar ve aydınlar da bulunmaktaydı.⁹²¹

15 Temmuz 1923'te başlayan ilk toplantı 16 Ağustos'a kadar devam etti. Her oturumda farklı konularla ilgili kararlar alındı. Bunlar arasında; binalar ve öğretim araçları ile ilgili konular, “tevhid-i terbiye” ya da eğitimin birleştirilmesi konusu, farklı derecedeki okulların birbirleriyle ilişkileri, öğrenci ve öğretmenler açısından askerlik konusu, öğretmen ve müderrislerin maaşları ve siyasetle meşgul olmamaları, memurların geçim sıkıntıları, ilk ve ortaöğretimde ana esaslar ve din dersleri ile ilgili kararlar vb. belirlenmeye çalışıldı.⁹²²

Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 16, 17 ve 19 Ağustos 1923 tarihli nüshalarında Birinci Heyet-i İlmiye toplantısı sonunda alınan kararlar, yapılanlar ve aydınların değerlendirmeleri okuyucuya aktarılmaktaydı. 16 Ağustos tarihli nüshasında “*Heyet-i İlmiye Azaları Türk Ocağı'nda*” haberde Ankara Türk Ocağı'nda Heyet-i İlmiye için verilen çay ziyafetine değinilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa Heyet-i İlmiye

⁹¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Temmuz 1923.

⁹²⁰ http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf / E.T: 05.03.2022

⁹²¹ Engin Deniz Tanır, Cengiz Aslan, “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, LII/1, (Nisan-2019), s.257-258.

⁹²² E. D. Tanır, C. Aslan, “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, s.257-258.

üyelerinden, askerlik ve siyaset alanında kazanılan zaferin bir benzerinin de kültür ve bilim alanında gerçekleştirilmesini istedi.⁹²³ Aynı tarihli gazetede “*İzci ve Keşşaf Teşkilatı Hakkında*” başlıklı yazıda ise gençlerin askerliğe hazırlığı konusu üzerinde durulmaktaydı. Buna göre ortaokullarda on beş yaşından büyük öğrenciler “*keşşaf*” olacak, bundan başka askeri hizmet için binicilik ve denizcilik eğitimleri alacaktı. Bu Türk Devleti için önemliydi. 22 Madde olarak belirlenen izci ve kâşif yönetmeliğine göre öğrencilerin Maarif Teşkilatı dışında izcilik faaliyetlerine katılması yasaklandı. İzci ve kâşiflikle ilgili haberleşmelerin tamamı Maarif Vekâleti’ne bağlı “*İzci ve Kâşiflik İdman Komisyonu*” aracılığıyla yürütülecekti.⁹²⁴

1- Hasan Ali (Yücel) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 17 Ağustos 1923 tarihli nüshasında Hasan Ali (Yücel) Bey⁹²⁵ tarafından yazılan “*Maarifte Bir İnkılâp*” başlıklı köşe yazısında cehaletin Türkiye için büyük bir sorun olduğu ve milli iradenin temsilcisi olan Maarif Vekâleti’nin bu sorunla mücadele etmesi gerektiğini belirtmekteydi. Bu doğrultuda Bakanlık da kendine düşen görevi yapmış ve eğitim alanında yürütülecek mücadelenin planını hazırlamak için bir Heyet-i İlmiye oluşturmuştu. “*İrfan*” mücadelesinde heyet planını kısa süre içerisinde uygulayacağını da ifade etmekteydi. Eğitim ve öğretimde ihtiyaç duyulan şey Türkiye’de yeniliklerin yapılmasıydı. Bu da ülkede var olan kültür araçları ve unsurların yeterince kullanılmasıyla mümkün olacaktı. Bu çözümlenmesi gereken öncelikli bir sorundu.⁹²⁶ Diğer taraftan Hasan Ali Bey Türkiye’de ortaöğretimde yaşanan bir sorunu da dile getirerek buna şöyle dikkat çekmekteydi: “...Her maarifçi biliyor ki Anadolu’nun muhtelif aksamına dağılmamış birçok lise ve Darülmualliminler var. Maarif Vekâleti’nin son zamanda neşrettiği (Türkiye’de orta tahsil) isimli broşürü erkam (sayılar) ile ispat ediyor ki köşeye, bucağa sıkışmış olan bu mekânın ekseri kısmındaki talebenin adedi on’u geçmiyor. Mesela Bitlis ve Biga’da beş,

⁹²³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Ağustos 1923.

⁹²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Ağustos 1923.

⁹²⁵ 1897’de İstanbul’da doğdu. Dedesi Japon sularında batan Ertuğrul Fırkateyni süvarisi Albay Ali Bey’dir. Babası Ali Rıza Bey, annesi Neyyire Hanım idi. Sırasıyla; Mekteb-i Osmanî, Vefa İdadisi, Cağaoğlu Darü’l Muallimîn-i Âliye (Yüksek Öğrenim Okulu) okullarında eğitim gördü. Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler; öğretmenlik, Maarif Müfettişliği, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, V, VI, VII ve VIII. Dönem İzmir Milletvekili, 10, 11, 12, 13 ve 14. Hükümet Milli Eğitim Bakanı. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi’nin kurulması, Yüksek Mühendis Okulu’nun İTÜ’ye dönüştürülmesi, Ankara Tıp Fakültesi, Ankara Devlet Konservatuvarı ve Köy Enstitüleri’nin kurulması da onun bakanlığı döneminde gerçekleşti. Ayrıca dünya klasikleri başta olmak üzere diğer dillerden yapılan tercümelemler de yine onun döneminde gerçekleştirildi. 1961’de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.403; <https://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/hayati/halibiyografi.htm/> E.T: 05.03.2022)

⁹²⁶ Hasan Ali, “*Maarifte Bir İnkılâp*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (17 Ağustos 1923), s.4.

*Van’da dokuz, Kırkkilise’de altı talebe mevcut. Diğer tarafta da otuz beş kırk tespitini geçenler çok az”.*⁹²⁷

Hasan Ali Bey eğitimde uygulanan sistemsel yanlışlara da dikkat çekmekteydi. Ona göre devlet okula gitmeyen öğrenci sayısını bilmekle birlikte öğretim, okul ve yönetim ile ilgili gerekli harcamalardan da kaçınmamaktaydı. Ayrıca bazı öğretmen okullarında yapılan sınıfta bırakma uygulaması da devlet için kötü bir izlenim bırakıyordu. Hem para harcanıyor hem de öğrencinin topluma kazandırılmaması gibi bir durumla karşılaşılıyordu. Hasan Ali Bey bunun bir an önce düzeltilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Bir diğer konu ise Türkiye’de yeterli sayıda okulun bulunmamasıydı. Eski programlara dayalı eğitim-öğretim kurumlarını “fossil” olarak nitelendiren Hasan Ali Bey şu değerlendirmede de bulunmaktaydı: “...Lüzumsuz fazlalıklar noksan gibidir’ kaidesi işte bu sahada kendini göstermektedir. Kesif (aşıırı) ve kavi cehalet düşmanının önüne birer küçük lokma gibi atılan bu zayıf maarif müessesatı (pis-zinde), daha sahih bir tabir ile bugün müstahase (fossil) halinde yaşamaktadır”.⁹²⁸

Köşe yazısında Birinci Heyet-i İlmiye toplantısına da yer veren Hasan Ali Bey toplantının ve İsmail Safa Bey’in eğitimle ilgili yaptığı konuşmanın “samimi” ve “tatminkâr” olduğunu vurgulamaktaydı. Çünkü toplantıda alınan karara göre; Türkiye’nin belirlenen bölgelerinde yeni okullar açılacak ve bunlar kendisinin de ifade ettiği üzere “irfanımıza çok hizmetler eden İstanbul Darülmuallimini ve Galatasaray Lisesi gibi” bir nitelik taşıyacaktı. Yeni programa göre öğretmen okulları ve liselerin açılması bir zorunluluktur. Yeni okulların açılması kararı ile “mevcut mektepler kapansın” görüşü gündeme getirilirse, buna verilecek cevap basitti. Kendisi bunu bir örnekyle şöyle açıklamaktaydı: “Her hangi bir babaya sorulsa ve denilse ki ‘sıska’ ve ‘kötürüm’ on evladı mı istersin, gürbüz halde üç evladı mı? Elbette o peder ikinci şıkka rıza gösterecektir. İtiraf etmeli bizde bugünkü mekteplerimizin çoğu yine hasta ve çelimsizdir”.⁹²⁹

Hasan Ali Bey mevcut okulların programlarının Türkiye’ye bir “hayır” getirmeyeceğini de vurgulamaktaydı. Ancak bu okulların kapatılmasını isteyen “maraz” görüşlü kişiler gibi de düşünmemek ve bunların imhası değil, birleştirilmesi için çalışmak gerekliydi. Okullar “canlı” ve “sağlam” bir programa sahip olmalı ve yeniden dönüştürülmeliydi. Heyet-i İlmiye ve İsmail Safa Bey de bu görüşteydi. Birinci Heyet-i

⁹²⁷ Hasan Ali, “Maarifte Bir İnkılâp”, s.4.

⁹²⁸ Hasan Ali, “Maarifte Bir İnkılâp”, s.4.

⁹²⁹ Hasan Ali, “Maarifte Bir İnkılâp”, s.4.

İlmiye toplantısında alınan karar gereği artık nicelik önemli değil, okulların sahip olacağı nitelikler daha önemliydi. Hasan Ali Bey eğitim konusunda büyük bir inkılâbın yapıldığını şu cümleleriyle ifade ediyordu: “...*maarif ıslahatında; şerli müessesatı toprağa gömüp yeni ve canlı müessesat ibda etmek suretiyle bugün bir inkılâb-ı irfan yapılıyor. Bu hadiseyi memnuniyetle karşılamayacak tek bir münevver yok sanırım*”.⁹³⁰

Hasan Ali Bey eski eğitim sistemini mezara gömülmesi gereken bir ölüye benzetiyordu. Artık çağa uyulmalı ve daha çağdaş okullar açılmalıydı. Buralarda uygulanacak eğitim-öğretim programlarının da inkılâbın amacı etrafında düzenlenmesi gerekliydi.

2- Ahmed Hamdi (Akseki) Bey’in Din Dersi Eğitimi İle İlgili Raporu

Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 19 Ağustos 1923 tarihli nüshasında “*Maarifte Tedrisat-ı Diniye*” başlıklı haberde Şer’iyye Vekâleti Tedrisat Umum Müdürü Ahmed Hamdi (Akseki) Bey tarafından önce Heyet-i İlmiye Başkanlığı’na sunulan kanun teklifi ve rapora yer verilmekteydi. Raporda din eğitimiyle ilgili tavsiye niteliğindeki değerlendirmeler vardı. Ayrıca din eğitiminin başarısız olmasının nedenleri açıklanarak, program, kitap, öğretmen ve öğrencilerin nasıl olması gerektiği hakkında da bilgi verilmekteydi. Ahmed Hamdi Bey dinin her toplumda olmasının zorunlu olduğunu olmamasının ise bazı toplumsal sorunları beraberinde getireceğini şöyle belirtmekteydi: “...*din fikri ve ulûhiyet fikri, beşerde fitridir. Bu his olmaksızın, insanın gerçek saadeti mümkün değildir. Bu cihet bütün basiret sahipleri kişilerce kabul edilmiş olmakla beraber, bazı sebep ve amirlerin tesirleriyle, son asırlarda batıda ortaya çıkan dinsizlik cereyanlarının maalesef memleketimize de sirayet ettiği, dini esaslar ve itikatlara karşı birtakım tereddüt ve şüpheler uyandığı da inkâr edilemez. Hâlbuki dinsizlik, ruhi ve içtimai bir hastalık olduğu cihetle, bununla musap olan bir cemiyette içtimai bağların zaafa uğrayacağı, aile ve ahlak hislerinin gevşeyeceği açık bir hakikattir*”.⁹³¹

Gençlerin manevi yönlerinin bozulmaması için öğretmenlere, yazarlara ve hatiplere büyük görev düşmekteydi. Öğretmenler okullarda öğretecekleri yeni fikirlerle, yazarlar ise yazacakları dini ve ahlaki makaleler ve eserleri ile söyleyecekleri vaaz ve konferanslarla gençlerin din duygularını canlandırabileceklerdi. Böylece gençlerdeki dine karşı oluşacak “*şüpheler*” ve bunun sonucunda ortaya çıkacak “*acılar*” engellenmiş olacaktı. Ahmed Hamdi Bey dinin toplumsal yapısı ile ilgili konulara da değinmekteydi.

⁹³⁰ Hasan Ali, “*Maarifte Bir İnkılâp*”, s.4.

⁹³¹ Ahmed Hamdi, “*Maarifte Tedrisat-ı Diniye*”, *Hâkimiyet- i Milliye*, (19 Ağustos 1923), s.2.

Ona göre dinin gençler üzerinde bir etkisi vardı. Ayrıca mekteplerde uygulanan “*ulum-ı diniye*” dersleri toplumsal ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktı. Mevcut programlarda din dersleri dışında bir şey öğretilmemekteydi. Müfredat yenilenmediği gibi her yıl aynen tekrar edilmekten ibaretti. Öğretilenler ise her öğrenciye ailesi tarafından verilmekteydi. Bunları öğretmek için yıllarca eğitim vermeye gerek yoktu. Çünkü uygulanan yöntemde aynı dersleri sürekli tekrar ettirmek öğrencinin “*şüphe*” içerisinde kalmasına neden olmaktaydı. Bu da sonraki süreçte dine olan “*muhabbetin*” ortadan kalkmasına neden oluyordu. Ayrıca din eğitiminde çağın ihtiyaçları ve çağın dine bakışı dikkate alınmamaktaydı. Bu konuda din dersi öğretmenlerine çok büyük görev düşmekteydi. Çünkü öğretmenler yeni neslin düşüncelerinin oluşturulması ve onların eğitilmesinde etkili olan din ve ahlak kurallarını öğretecek birer rehberdir. Din dersi öğretmenlerinin alanlarıyla ilgili sürekli kendilerini geliştirmeleri gerekiyordu.⁹³²

Ahmed Hamdi Bey’e göre din ve dil bir milletin en önemli unsurlarıydı. Bu iki unsura karşı herkesin gereken değeri vermesi gerekliydi. Din öğretmenleri yalnız bırakılmamalı ve diğer alanlardaki öğretmenler tarafından da onlara yardım edilmeliydi. Özellikle de fen bilgisi ve deneysel çalışmalara dayalı dersler ile din dersleri birbirini desteklemeliydi. Çünkü Allah’ın varlığının ispatı doğa bilimlerinin incelenmesiyle mümkün olabilirdi. Konuyla ilgili olarak İslam dininin esaslarını öğrencilere daha anlaşılır bir yöntemle öğretmek için okutulması gereken en önemli ders doğa bilimleri idi. Birçok ayet de bunu destekler nitelikteydi. Ayrıca toplumsal sorunlar karşısında öğrencilerin kendilerinde ortaya çıkabilecek ruhsal bozuklukların çözümü için dini esaslardan faydalanılabiliirdi.⁹³³

Ahmed Hamdi Bey yeni nesilde ortaya çıkan düşünce ve ahlak ile ilgili bozulmaların nedenlerine de değinmekteydi. Bunlardan ilki iş başına gelen yöneticilerin ve gençlerin eğitim ve öğretimiyle meşgul olanlar devlet görevlilerinin din konusuna gereken önemi vermemeleri idi. Diğer ise din dersleri ile meşgul olan kişilerin zaman ve mekâna göre değişmesi gereken ve ihtiyaç duyulan öğretim yöntemlerinin sadece birini kullanmalarıydı. Öğrenciler için başka bir öğretim yöntem kullanılmamaktaydı. Bu da din dersi veren kişilerin mesleklerinde doğru yolu gösterebilecek bir yetkinliğe sahip olmamalarının bir göstergesiydi. Ayrıca din derslerinde okutulan kitapların Türkçe olmaması da başka bir sorundu. Bu da gençlerin dinden nefret etmelerine neden olmaktaydı. Maarif Vekâleti çağın gereklerine uygun gelişmeleri takip etmeliydi. Lise

⁹³² Ahmed Hamdi, “*Maarifte Tedrisat-ı Diniye*”, s.2.

⁹³³ Ahmed Hamdi, “*Maarifte Tedrisat-ı Diniye*”, s.2.

ve kız ve erkek öğretmen okullarında din derslerine özgü bir kitap basılmamış olması da bir takım sorunlara neden olmaktadır. Gençlerde ortaya çıkan “*buhranlara*” engel olmak için bazı tedbirlerin alınması bir zorunluluktur.⁹³⁴

Ahmed Hamdi Bey’e göre alınması gereken tedbirler şunlardır: 1- Din derslerine ait programlar çağın şartlarına göre yeniden düzenlenmeli, 2- Öğrencilerde “*din sevgisi*” ortaya çıkaracak tarzda din kitapları basılmalı, 3- Dini ilimlerinin öğretildiği derslerde öğrencilere İslam dininin ferdi bir din olmasının dışında toplumsal ve ahlaki bir din olduğu bilgisi öğretilmelidir. Ayrıca ders konularındaki “*ıslahat, fikhî ve kelamî tabirler*” anlaşılabilir hale getirilmemelidir. Anlatımlar açıkça ifade edilmelidir. 4- Derslerde fikhî ve itikadî konular öğretilirken, alanında uzman kişilerin anlatması gereken konuları öğretmen anlatmaya çalışmamalıdır. Din derslerinin içeriğinde “*ruhi*” konulara da yer verilmelidir. Öğrencinin dine karşı “*sevgisini*” artırmak için bir takım uygulamalar geliştirilmeli ve ibadetin nasıl yapılacağı konusunda bilgi verilmelidir. Ayrıca ibadetlerin toplumsal ve ahlaki faydaları da anlatılmalıdır. 5- Her dersin konusu farklı olduğu için öğretmenler de kendi sıraları gelince konuyu anlatmalı ve öğrencide din duygusunun gelişimi sağlanmalıdır. Öğretmenler öğrencinin dine karşı “*laubali*” bir tavır almasına neden olacak sözlerden kaçınmalıdır. 6- Dini edebiyata önem verilmeli 7- Mevlid-i Şerif gibi kutsal kabul edilen “*mübarek*” ve resmi günlerden yararlanılmalı 8- Din konusunda kendisini ispat etmiş kişilerin hayatlarını anlatan kitaplarda özellikle de onların toplumla ilgili faaliyetleri anlatılmalı 9- Hazreti Peygamberin hayatı ile ahlak ve topluma yönelik yaptığı yenilikler öğrencilere anlatılmalı 10- Dini bilimlerde uzman öğretmenler soyları ve kökenleri araştırılarak seçilmeli ve bu meslek için özellikle de medreselerin felsefe bölümü mezunları tercih edilmeliydi.⁹³⁵

3- Ziya Gökalp’ın Hazırladığı “*Halk Terbiyesi*” adlı Rapora Göre Halk Eğitimi

Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı çok yönlü bir faaliyet programını gündeminde bulundurmaktaydı. Toplantıda sadece okullar ve bununla ilgili konular görüşülmemekle birlikte aynı zamanda halka yönelik faaliyetler ve eğitim çalışmaları da gündemdeki yerini korumuştur. Özellikle de halk eğitimi ile ilgili hazırlanan raporlar dikkate değerdi.

⁹³⁴ Ahmed Hamdi, “*Maarifte Tedrisat-ı Diniye*”, s.2.

⁹³⁵ Ahmed Hamdi, “*Maarifte Tedrisat-ı Diniye*”, s.2.

Bu konuda Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Bey⁹³⁶ tarafından hazırlanan halk eğitimini işleyen geniş bir rapor da Heyet-i İlmiye'ye sunuldu. Yapılan toplantı sonunda bu rapor da kabul edildi. 20 Ağustos 1923 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*”de “*Halk Terbiyesi*” başlığıyla aynen yayımlanan raporda özetle şu konular üzerinde durulmaktaydı:

Eğitim okul ile sınırlandırılmamalıydı: Hayatın her dönemini kapsmalı ve gerekli eğitim ve öğretimini tamamlamamış insanların da bu konudaki eksiklikleri giderilmeliydi. Halk eğitiminin işleyeceği ana konular şunlar olmalıydı: Dini, ahlaki, doğal bilimler, teknik bilgiler, sağlık ve görgü kuralları.⁹³⁷

Raporda halk eğitiminde kullanılacak başlıca araçlar da belirlenmişti. Buna göre; kullanılacak öncelikli araç “*halk kitapları*” idi: Kamuoyunda yayılan halkın kitap okumadığı doğru bir bilgi değildi. Halk kitap okuyordu. Raporda bu örneklerde açıklanmaktaydı: “*Köroğlu kitaplarının her sene bir milyon nüsha basılıp dağıtıldığı bilinmektedir. Yalnız bu nevi kitapların halkın ilgilendiği halk edebiyatına müstenit olması icap eder. Halk Edebiyatı; destanlar, türküler, masallar gibi ananevi kısımlarla birtakım şiirler ve hikâyelerden ibaret, yazılı kısımlardır. Bu esaslar, yüksek derecede bir mefkûreciliği ifade ettiğinden, terbiyevi tesirleri de pek yüksek olur*”.⁹³⁸

Raporda belirtilen diğer etkin araçlardan biri de “*Halk Mektepleri*” idi. Bu okulların temel amacı; okula gitmemiş insanlara ve gitmiş insanlar içerisinde “*tekâmüle*” ihtiyacı olanlara gece ve cuma günleri olmak üzere okullar açarak okuma-yazma öğrenmelerini ve belli kurslar ile eğitim almalarını sağlamaktı. Ayrıca buralarda halkın birlik ve beraberlik içerisinde birbirleriyle soysal ilişkiler kurmasını ve aynı “*zevk ve muaşeret*” bilgisine sahip olmasını sağlamak da temel amaçtı.

“*Halk Mecmuaları*” ve “*Halk Gazeteleri*” de yaygınlaştırılmalıydı. Bu türden yayımların önemini anlamak için “*Karagöz*” gazetesinin halk üzerindeki etkisini incelemek yeterli olacaktı. Bu nedenle halk gazeteleri kurulmalıydı.⁹³⁹ “*Halk Musikisi*” ve “*Halk Dansları*” da önemli birer araçtı. Halk eğitiminde kullanılmalı özellikle de

⁹³⁶ 1866'da İstanbul-Balat'ta doğdu. İdare-i Mahsusa memurlarından Raşid Efendi'nin oğlu idi. On üç yaşında mahalle camisinde okuduğu ezanı dinleyen bir hünkar müezzininin tavsiyesi ile saraya alındı ve Muzika-ı Hümayun'da Suyolcu Latif Ağa'dan Türk müzikisi nazariyatı ve usul, Zati (Arca) Bey ve Guatelli Paşa'dan Batı müziği dersleri aldı. Kendini geliştiren İsmail Hakkı Bey kısa sürede serhânende unvanıyla ve kıdemli yüzbaşı rütbesiyle saray fasıl heyetini başına geçti. Yaptığı görevler şunlardı; müzik öğretmenliği, kaymakamlık, 1909-1910 yılları arasında Dârü'l Mûsikî-i Osmanî Cemiyeti İkinci Müdürlüğü, 1923'te açılan Dârü'l Elhan Şark Müzikisi Bölümü Müdürlüğü, 1926'da Tarihî Türk Müzikisi Eserlerini Tasnif ve Tespit Heyeti Üyeliği. 1927'de Karaköy tramvayında geçirdiği kalp krizi sonucu öldü. (Nuri Güçtekin, “*İsmail Hakkı Bey Ve Osmanlı Devleti'nde İlk Özel Müsikî Okulu: Müsikî-i Osmanî Mektebi (1910-1920)*”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, II/2, 2014, s.3-5).

⁹³⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1923.

⁹³⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1923.

⁹³⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1923.

halk müziği ve halk dansları derlenerek doğru ve güzel bir şekilde dönüştürülmeli, yeniden kurgulanıp “ıslah” edilmeliydi. Milli bir müzik oluşturulmalı ve dans ile bu geliştirilmeliydi. Bu yapılırken de halk bilgilendirilmeli ve sanat bütün toplumda genelleştirilmeliydi.⁹⁴⁰

“*Halk Sineması*” ve “*Halk Tiyatroları*” da halk eğitiminde kullanılacak önemli unsurlardı. Bunlar özellikle halkın aydınlatılması, bilinçlendirilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi için önemli birer araç idi.⁹⁴¹ “*Karagöz*”, “*Orta Oyunu*” gibi ananevi sahneler Türk Ocaklarında oynanarak geliştirilmeliydi.

“*Halk Müzeleri*” de medeni hayatı anlama ve telkin etmek için önemliydi. Bu müzelerde bina yapımı, köy inşası, ev teşkilatı hakkında bilgi verilmesi gerekliydi. “*Halk Kütüphaneleri*” de “*Halk okulları*” ve “*Halk kitapları*” kadar önemliydi. Şehir merkezlerinde ve köy okullarında halk edebiyatını, halk eğitimini içeren kütüphaneler kurulmalıydı. Okullardaki öğretmenlerin nezareti altında halkın kitap okuması sağlanmalıydı.⁹⁴²

Halk eğitiminde kullanılacak diğer önemli bir araç da “*İçtimalar*” idi: Dini, milli bayramlar, dernekler ve insanların birlikteliğini sağlayıcı sosyal aktiviteler de toplantı niteliği taşımakla birlikte halk eğitiminde başarıya götürebilirdi. Bayramlar, Cuma günleri, Ramazan ve Kandil geceleri, nefret ettirici ve olumsuz niteliklerden kurtarılarak, toplumsal bir hale getirilmeli ve söz sanatları kullanılarak kulağa hoş bir etki bırakmalıydı. Böylece halk üzerindeki eğitici ve ahlaki etkisi daha da artacaktı.⁹⁴³

“*Cemiyetler*”: Esnaf Teşkilatı, Mesleki Teşkilat ve köylerde tarım sendikaları kurulmalıydı. Bunlar toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın araçlarıydı. Ayrıca eğitici etkileri de dikkat çekiciydi.⁹⁴⁴ Konferanslar ve gündelik zamanlarda camilerde verilen vaazlar da halkın sosyal ve medeni terbiyesi, görgüsü ve ahlakı açısından çok

⁹⁴⁰ **Hâkimiyet- i Milliye**, 20 Ağustos 1923.

⁹⁴¹ Özellikle de sinema, Atatürk’ün üzerinde durduğu önemli konulardandı. Halkın bilinçlendirilmesi amacıyla 1923’ten itibaren çeşitli tarihi filmler çekildi. 1923’te Kemal Film’in yapımcılığını üstlendiği Halide Edip Adivar’ın aynı adlı romanından uyarlanarak çekilen “*Ateşten Gömlek*” ilk Milli Mücadele filmi idi. Muhsin Ertuğrul tarafından 1929’da çekilen “*Ankara Postası*” ve 1932’de çekilen “*Bir Millet Uyanıyor*” adlı filmler de halkın milli duygularını harekete geçirmede etkiliydi. Ankara Postası, 1920-1922 yılları arasındaki Padişah taraftarları ve Kuva-yı Milliyeçiler arasındaki çatışmayı konu edinmişti. Bir Millet Uyanıyor adlı filmde ise Milli Mücadele döneminde Said Molla ve destekçilerine karşı mücadele eden Kuva-yı Milliyeçi Yüzbaşı Davut ve Emir Eri Tilki’nin başından geçen olaylar anlatılmaktaydı. Bu filmler sayesinde halk daha etkin biçimde bilinçlendirilmekteydi. (D. Koçak, “*Türk Sinema Tarihine Bir Katkı: Tarihsel Süreç İçerisinde Milli Mücadele Konulu Üç Film*”, s.110-111)

⁹⁴² **Hâkimiyet- i Milliye**, 20 Ağustos 1923.

⁹⁴³ **Hâkimiyet- i Milliye**, 20 Ağustos 1923.

⁹⁴⁴ **Hâkimiyet- i Milliye**, 20 Ağustos 1923.

önemliydi. Bu da yeniden düzenlenmeliydi. Raporda belirtilenlerin yapılabilmesi için kültür ve eğitim-öğretim müdürlükleri arasında özel bir komisyon kurulmalıydı.⁹⁴⁵

III- Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kabulü (3 Mart 1924)

Mustafa Kemal Paşa zafer sonrası dönemde ve Cumhuriyet'in ilanından önceki süreçte toplumsal dengeleri gözeterek eğitim ve din konularıyla ilgili farklı değerlendirmeler yapmıştır. Bu, kendisinin “*pragmatik*” yaklaşımının bir sonucuydu. Ayrıca istediği siyasi ortamın oluşmasından önce kendi fikirlerini açıkça ifade etmemiştir. Bunun nedeni inkılâpların gerçekleştirilmesi için uygun ortamın oluşmasını tercih etmesiydi. Cumhuriyet'in ilanı sürecinde ve Hilafet'in kaldırılması ile Mustafa Kemal Paşa eğitim ve din konularında farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. İnkılâpların yapılış sürecinde din ve eğitim konularında yapılan olumlu değerlendirmeler olası toplumsal dengeleri bozmamak ve olumsuz tepkileri önlemek amacı taşımaktaydı. Ayrıca bunun çeşitli siyasi ve toplumsal nedenleri de vardı. Birinci Meclis Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yürütülen muhalif hareketler siyasi bir nedendi. Diğer taraftan toplumun yapılacak yeniliklere hazır olmaması da bir başka gerekçeydi. Kamuoyunun desteği gerek basın organları ile gerek çıkarılan kanunlar ile alınmaya çalışıldı. İkinci Meclis'in açılışı ile Mustafa Kemal Paşa eğitim konusundaki görüşlerini olduğu gibi açıkça dile getirmeye başladı.⁹⁴⁶

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ve uygulanması sürecinde de bu durum geçerliydi. Eğitim alanında yapılacak inkılâplarda daha çok “*millî*” bir anlayış oluşturmak temel amaçtı. Çünkü Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumları millî bir amaç gütmüyordu. Osmanlı'daki eğitim kurumlarında birbirlerinden farklı görüşteki insanlar yetişmekteydi.⁹⁴⁷ Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti'nin hangi nedenlerden yıkıldığını çok iyi bilmekteydi. Bunlardan birisi eğitimdeki bozulma idi. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa eğitim sisteminin akılcı ve çağdaş esaslara uygun köklü bir sisteme oturtulmasını istemekteydi. Bu sorunun Cumhuriyet Türkiye'si'nde devam etmemesi için öğretim birliğinin sağlanması şarttı.⁹⁴⁸ Bu amaç doğrultusunda dönemin Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey ve elli yedi arkadaşı tarafından “*Tevhid-i Tedrisat Hakkındaki Kanun*” teklifi hazırlanarak önce 2 Mart 1924'te CHP grubunda

⁹⁴⁵ Hâkimiyet- i Milliye, 20 Ağustos 1923.

⁹⁴⁶ Muzaffer Deniz, “Atatürk'ün Din Ve Din Eğitimi Konusundaki Tutumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/42, (Şubat-2016), s.1806.

⁹⁴⁷ T. Ünal, *Millî Eğitim Davamız*, s.116-117.

⁹⁴⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (Edit: Durmuş Yalçın), ATAM, Ankara, 2008, s.109.

karara bağlandı ve 3 Mart'ta da TBMM'ye sunuldu.⁹⁴⁹ Teklif gerekçesinde; Tanzimat Dönemi'nde öğretimin birleştirilmesi amacıyla bir takım adımların atıldığı ancak başarılı olunamadığı belirtilmişti. Ayrıca eğitim ve öğretimde birliğin sağlanması ve milletin aynı eğitimden geçmesi ile toplumda dayanışma ve birlik sağlanabilecekti. Eğitimdeki ikilik sakıncalı sonuçları ortaya çıkarmakta ve iki farklı eğitimden iki farklı görüşe sahip insan tipi karşı karşıya gelmekteydi. Bu nedenle Türkiye'deki bütün eğitim kurumlarının Maarif Vekâleti'ne bağlanması ve eğitimin tek bir merciden yürütülmesi istenmekteydi.⁹⁵⁰ Teklif geneli üzerinde görüşme yapılmaksızın maddelere geçilerek 3 Mart 1924'te görüşülerek kabul edildi. Böylece eğitim ve öğretim tek bir elden yürütülecekti. 430 sayılı bu kanun 7 Nisan 1924 tarihli Resmi Gazete'de de yayımlandı.⁹⁵¹

“*Öğretim Birliği*” anlamına gelen bu kanunla bir takım düzenlemeler yapıldı. Bunlar; Türkiye'deki tüm bilim ve öğretim kurumları ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ve özel vakıflarca yönetilen medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne bağlandı (Madde 1 ve 2). Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekteplere ve medreselere ayrılan para vekâlet bütçesine aktarıldı (Madde 3). Maarif Vekâleti'ne yüksek din uzmanlarının yetiştirilmesi amacıyla Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi ile imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı okullar açacaktı (Madde 4).⁹⁵² Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile açılacak imam hatip okulları sadece Meslek Okulu olarak planlandı. Bu okullardan mezun olanlar din işlerini yürütmekle görevli olacaktı.⁹⁵³

Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince kabul edilen modern milli eğitim anlayışı doğrultusunda azınlık ve yabancı okullar üzerinde de bazı uygulamalara gidilecekti. Bu

⁹⁴⁹ TBMMZC, II/7, s.24-27; Rukiye Demirel, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Atatürk Dönemi Uygulamaları**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bülent Çukurova), Adana, 2009, s.26.

⁹⁵⁰ TBMMZC, II/7, s.25.

⁹⁵¹ **Resmî Ceride**, 7 Nisan 1926, S.68, s.3.

⁹⁵² Öğretimin birleştirilmesi “*Vahdet-i Tedris*” olarak da kullanılmıştır. (Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.329-330); Tevhid-i Tedrisat Kanunu öncesinde aynı gün TBMM'de kabul edilen 429 sayılı kanunla Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Bu kanun laikliğe giden yolda ve din işlerinin devletten ayrılmasında önemli bir adımdı. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldıktan sonra din işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulacaktı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevleri din, inanç ve ibadet konuları ile sınırlandırılmış, şeriat konularında bir yetki tanınmamıştır. (Bahir Mazhar Erüreten, **Kemalizm: Çağdaş Devlet-Çağdaş Toplum**, İstanbul, 1998, s.55); Şer'iyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Vekâletlerinin ilga edilmesi merkezileşme adına yapılmıştır. Ayrıca kanun gerekçelerinde de belirtildiği üzere amaç askerlik ve dinin siyaset alanından çekilmesini sağlamaktır. (TBMMZC, II/7, s.21.

⁹⁵³ 1974'ten itibaren imam hatip okulları lise kabul edilerek daha sonraki dönemlerde de bu okullardan mezun olanların üniversitenin herhangi bir fakültesine girebilme ve başka mesleklerde görev alabilmeleri sağlandı. Bu da Türkiye'de yüzlerce İmam Hatip Okulu'nun açılması sonucunu beraberinde getirdi. Böylece öğrenim birliği prensipleri fiilen ortadan kalkmış oldu. (B. Mazhar Erüreten, **Kemalizm**, s.56)

okulların dini propaganda açmalarını engellemek için bina, kitap ve programları devlet denetimi altına alınacaktı. Böylece Katolik ve Protestan misyonierlerin kurdukları okullar da aynı süreçten geçecekti.⁹⁵⁴ Bu amaçla yabancı okulların uymaları gereken kurallar basın aracılığıyla da duyuruldu. “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 5 Şubat 1924 tarihli nüshasında yayımlanan “*Ecnebi Mektebler*” başlıklı haber ile ilgili ayrıntılar önceden kamuoyu ile paylaşıldı. Buna göre; bu okullardaki dini semboller kaldırılacak, Müslüman ve Hristiyanların başka mezheplerinden olanların bu okullarda dini ayinlere katılmaları yasak olacak, milli kültürün korunması amacıyla Türkçe ve Türk Tarihi ve Coğrafyası ile ilgili dersler, Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak verilecek ve yabancı okullardaki okul müdürlerinin yardımcıları bakanlık tarafından atanacaktı.⁹⁵⁵ Yabancı okullar ile ilgili düzenlemeler bununla sınırlı kalmadı. 1925, 1926, 1931, 1933, 1935 tarihlerinde yayımlanan tamim ve yönergeler ile de yabancı okullar üzerinde tam bir denetim sağlanmaya çalışıldı ve onların laik eğitim prensipleri doğrultusunda Türk okullarıyla paralellik gösterecek programları uygulamaları için önemli adımlar atıldı.⁹⁵⁶

Türkiye’de başlatılan inkılâp hareketleri 3 Mart 1924 kararı ile devam ettirildi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim ve öğretimin Maarif Vekâleti tarafından yürütülmesine ve çağdaş olmayan eğitim kurumlarının kapatılmasına yönelikti. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti çağdaş devlet yapısını ve toplumunu oluşturacak kadroları nasıl yetiştireceğini de bu kanunla belirlemiş oldu. Türkiye’de çağdaşlaşmanın ilk adımı Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile başlatıldı. Sonra Hilafet’in kaldırılması ile bu inkılâp güvence altına alındı. İkinci adım ise eğitim öğretim birliğinin sağlanması ile gerçekleşti. Böylece eğitim-öğretim konusu çağdaş bir sistemle devam ettirilecekti. Ancak çağdaş sisteme aykırı kurumların varlığı bunun önünde bir engeldi. Öncelikle bu konunun da çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Bunun ilk irdelendiği yer de gazetelerdi.

1- Basına Yansıyanlar

a) İkdâm, Vakit ve Vatan Gazetelerine Yansıyanlar

4 Mart 1924 tarihli “*Vatan*” gazetesinde “*Büyük Millet Meclisi dün gürültülü bir müzakereden sonra Hilafet’in Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nin ilgası ve Tedrisatın Tevhidi hakkındaki kanunları aynen kabul etmiştir*” başlıklı haber manşetiyle okuyucu

⁹⁵⁴ S. Tanilli, *Türkiye’de Aydınlanma Hareketi*, s.106.

⁹⁵⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1924.

⁹⁵⁶ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK, Ankara, 2014, s.44-48.

bilgilendirilmekteydi. TBMM’de dönemin İktisat Vekili Hasan (Saka) Bey⁹⁵⁷ ile Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı (İçöz) Bey arasında geçen bir konuşmaya yer verilmekteydi. Buna göre Tevhid-i Tedrisat hakkındaki kanun maddeleri görüşülürken 5. maddenin “*sınai ve ziraat mekteplerinin istisnasına dair bir fıkra ilavesi*” ile ilgili olarak Süleyman Sırrı Bey’in teklifine⁹⁵⁸ karşılık Hasan Bey şöyle bir açıklama yapmıştı: “*Madde o suretle yazılmıştır ki bu mektepler dâhil değildir*”. Tartışmasız bir müzakereden sonra kanunun kabulü için oylama yapılarak kabul edildiği belirtilmekteydi.⁹⁵⁹

5 Mart 1924 tarihli “*Vakit*” ve “*İkdam*” gazetelerinde yayımlanan “*Darülfünun’un Heyeti’ne Teşekkür*” başlıklı haber yazısında 3 Mart günü Darülfünun Emmini İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilen tebrik telgrafı ve Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafa cevabı paylaşılmaktaydı. Telgrafında; demokrasi ve Cumhuriyet ilkelerinin uygulanması ve “*milletin ilim ve medeniyet yolunda layık olduğu mertebeye*” ulaştırılmasındaki katkılarından dolayı Mustafa Kemal Paşa Darülfünun Heyeti’ne teşekkür etmekteydi.⁹⁶⁰

b) Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

“*Tanin*” gazetesinin 5 Mart 1924 tarihli nüshasında ise Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey tarafından yazılan “*Vahdet-i Tedris*” başlıklı köşe yazısı dikkate değerdi. Kendisi

⁹⁵⁷ Hasan Hüsnü Saka 1885’te Trabzon’da doğdu. Saka Oğulları ailesinden Trabzonlu Hafız Yunus Efendi’nin ve Emine Hanım’ın oğludur. Hasan Bey Mülkiye Mektebi’nden mezun olduktan sonra Paris’te Siyasi İlimler Mektebi’nde İktisat ve Maliye eğitimi aldı. Yaptığı görevler şunlardı: Profesör, Hukuk Mektebi Umumi İktisat öğretmen, Eskişehir Bölge İktisat Müdürü, Yazar, Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönem Trabzon Mebusu, TBMM I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII. ve IX. dönem Trabzon Milletvekili, Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti Maliye, Beşinci İcra Vekilleri Heyeti İktisat Vekili, Rusya-Türkiye Ticaret Muahede Encümeni Üyesi, Lozan Barış Konferansı Türk Delegesi Üyesi, 1.Hükümet İktisat, 2. Hükümet Ticaret, 4. Hükümet Maliye Vekili. 13 Eylül 1944 den 10 Eylül 1947 tarihine kadar Dışişleri Bakanlığı, Haziran 1945’te Sanfransisko’da toplanan Konferansa Türk Görüşme Heyeti Başkanı ve 5 Eylül 1947’de Başbakan olan Hasan Bey 1960’ta öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.120; Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Dışişleri Bakanları Listesi; https://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-saka_nin-ozgecmisi.tr.mfa/E.T:25.02.2023)

⁹⁵⁸ “*Ziraat, ticaret, sınai mektepleri gibi mektepler müstesnadır*” cümlesinin eklenmesini teklif etti. (TBMMZC, II/7, s.26-27)

⁹⁵⁹ *Vatan*, 4 Mart 1924.

⁹⁶⁰ Darülfünun Emmini İsmail Hakkı Bey İzmir’de 11-12 Şubat 1924’te Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul Darülfünun Heyeti ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermekteydi. Mustafa Kemal Paşa’nın “*terbiye dini mi olmalı, yoksa milli mi olmalı*” sorusuna karşılık İsmail Hakkı Bey şu cevabı veriyordu: “*...din içtimai bir müessesedir. Realitede yaşamaktadır. Fakat devlet onu mekteplerinde öğretmeye mecbur değildir. Devlet terbiyesinin karakteri ancak milli olabilir. İnkılâp maarif müesseselerini laikleştirmelidir*”. Bu cevaba karşılık Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu fikrin aksine bir anlayışla çıkarıldı. Sonraki süreçte yeni mesleki din eğitimi kurumları açıldı ve okullarda din derslerine de devam edildi. Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak, Kur’an Kursları açıldı. Ayrıca TBMM kararı ile Kur’an-ı Kerim’in Türkçe meal ve tefsiri yapıldı. Bu dönemde Sahih-i Buhari’nin özet çevirisi de yayımlandı. (M. Şevki Aydın, “*Cumhuriyetimizin Bir Kurumu Olarak Kur’an Kursu*”, *Diyanet*, 183, (Mart-2006), s.30-33); *Vakit*, 5 Mart 1924; *İkdam*, 5 Mart 1924.

eğitim alanında yapılan inkılâp ile eski eğitim sistemini karşılaştırarak bir değerlendirme yapmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti eski eğitim sisteminden kurtulmak için yeni bir adım atmıştı. Bu bir cesaretin ürünüydü. Çünkü bir tarafta yıkımdan söz etmek mümkünken, diğer tarafta da yeni bir şey inşa edilmekteydi. Türkiye kendi geleceğini yeniden şekillendirerek “*vatan binasının*” temellerinden birini oluşturan “*tedrisatın tevhidi*” inkılâbı ile önemli bir adım atmıştı. Eski ve yeni eğitim sistemi birbirinden farklıydı. Çünkü bu kanundan önce bir tarafta “*eski şark Türkiye’si*”sine özgü eğitim zihniyeti varken, diğer tarafta da yenileşme ve çağdaşlaşma faaliyetleri “*gayr-i müsait bir tarlaya düşmüş tohumlar gibi*” “*cılız*” ve “*cansız*” kökleşmeye çalışıyordu. Hüseyin Cahit Bey’e göre eski eğitim sisteminde “*ikilik*” vardı. Türkiye “*eski şark*” olmadığı gibi bir Avrupa ülkesi niteliği de taşımamaktaydı. Bu nedenle eğitimde bir türlü ilerleme sağlanamıyordu.⁹⁶¹

Hüseyin Cahit Bey böyle bir ortam yeni nesil için geleceğe dair bir ümit görünmemekteydi. Gençlikte olmayan “*meşkûre-i vahdet*” idi. Yani fikir birliği yoktu. Herkes okuduğu okulun verdiği eğitim ile farklı amaçlar taşıyordu. Hüseyin Cahit Bey fikir birliğinin bir millet için “*onu ayakta tutan bel kemiği*” olarak adlandırmaktaydı. Milleti bir araya getiren ve toplumsallaştıran şey neydi? Bunun cevabını Hüseyin Cahit Bey şöyle vermektedir: “...bunu ancak terbiye temin edebilecekti. Fakat biz terbiye ve tedris-i tevhid etmemiştik. Memleket büyük bir buhran ruhu içinde çırpınıyordu. Yeni yetişen çocuk ana ve babasını kendisine ruhen yabancı görüyordu. Düşünüşler, görüşler, emeller ayrılmıştı. Dünya ve hayat telakkileri ayrılmıştı. Eski fasılalarla eski nesillerle yeni nesiller böyle ayrıldıkları gibi memlekette de yeni nesli yeknesak bir terbiye-i fikriye ve ahlakiye içinde birleştiremiyorduk. Bir tarafta medreseler bir tarafta mektepler birbirlerine zıt ruhlar âmâl ediyorlardı”.⁹⁶²

Türkiye’de medrese ve mekteplerin birbirinden ayrı hareket ettikleri bir gerçektir. Hüseyin Cahit Bey’e göre bu kurumlarda çalışanların gerektiğinde vatanın “*selamet*” ve “*saadeti*” için canını verebilecek olmalarına rağmen fikirsel anlamda birbirinden farklıydılar. Bu da birbirlerini bir “*yabancı*” görmelerine neden olmaktaydı. Bu sorunu çözmek gerekiyordu. Bununla ilgili çeşitli çözüm önerileri üretildiyse de başarılı olamadı. Hüseyin Cahit Bey medreseli ve mektepli sorununun şöyle çözümlendiğini dile getirmekteydi: “...Türkiye Cumhuriyeti memleketin maddi ve manevi selametini temin edecek esasları ararken parmağını bu yaranın da üzerine koydu. Medreseleri kaldırdı

⁹⁶¹ Hüseyin Cahit, “*Vahdet-i Tedris*”, **Tanin**, (5 Mart 1924), s.1.

⁹⁶² Hüseyin Cahit, “*Vahdet-i Tedris*”, s.1.

ve tedris vazifesini Maarif Vekâleti'ne tevdi eyledi.” Kendisi eğitimdeki birliğin olumlu sonuçlarının belli bir süreçte ortaya çıkacağını ve gelecek nesillerin bu inkılâbı gerçekleştirenlere şükran duyacaklarını belirtmekteydi.⁹⁶³

Hüseyin Cahit Bey'e göre din derslerine de ihtiyaç vardı. Bunun için öğretmenlerin Arapça bilmesi de gerekliydi. Ancak bu öğretim yöntemlerini eski medrese yöntemleri ile değil çağın modern okullarında uygulanan yöntemler ile gerçekleştirmek bir gereklilikti. Başında sarığıyla bir hoca efendi ile elinde neşteri ile bir doktorun fikirce yabancı olmamaları yapılan inkılâbın amacıydı. Tedrisat ayrı ayrı iki kaynaktan “ilham” aldığı ve genç ruhlara bu zihniyetteki insanların rehberlik ve öğretmenlik ettiği sürece Türkiye'nin gelişmesi mümkün değildi. Tevhid-i Tedrisat ile artık “ruhi ayrılıklara” son verilmekteydi. Hüseyin Cahit Bey yazısını şu cümlelerle sonlandırmaktaydı: “...Bugün memlekette biz birbirimizi anlayamıyoruz. Fakat yarın evlatlarımız Pek tabii surette birbirlerinin lisanını anlayacaklardır”.⁹⁶⁴

Tevhid-i Tedrisat Kanunu basın tarafından olumlu karşılandı. 3 Mart'ta kabul edilen kanunla öğrenim birliğinin sağlandığı gazeteler aracılığıyla da halka duyuruldu. Gazetecilerin köşe yazıları da konuyla ilgili kamuoyunun bilgilendirilmesinde etkili oldu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanmasına bütün eğitim kurumları gibi medreseler de dâhil edildi. Ancak medreselerin kapatılması sürecinde önce medreselerin fiziki şartları, nitelikleri, buralarda çalışan müderris ve öğrencilerin ne olacağı konusu belirlenmeye çalışıldı.

IV- Medreselerin Kapatılması

1- Öncesinde Basına Yansıyanlar

“Tanin”in 6 Mart tarihli nüshasında “Maarif İşleri” başlıklı bir haber dikkate değerdi. Haberde Türkiye'deki medreselerin tamamının Maarif Müdürlüğü'ne bağlandığı ifade ediliyordu. Maarif Müdürlüğü 5 Mart'ta “Medaris-i ilmiye” ve “Darü'l-Hilafe” medreseleri müdüriyetlerine gönderdiği bir tebliğ ile “şimdiye kadar Şer'îyye Vekâletince idare edilmekte olan bilcümle medreselerinin Maarif Vekâleti'ne”

⁹⁶³ Hüseyin Cahit, “Vahdet-i Tedris”, s.1; Hüseyin Cahit Bey medreselerin kaldırıldığına dair bu bilgiyi vermesine rağmen aslında medreseler hemen kapatılmamıştı. Sadece Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştı. Medreselerin kapatılması ile ilgili genelge sekiz gün sonra 11 Mart 1924'te yayımlanacaktı. (Y.N)

⁹⁶⁴ Hüseyin Cahit, “Vahdet-i Tedris”, s.1.

bağlandığını bildirmiş ve İstanbul sınırları dâhilinde bulunan bütün medreselerin tebliğ tarihinden itibaren Maarif Vekâleti ile iletişim halinde olmaları vurgulanmaktaydı.⁹⁶⁵

6 Mart tarihli “*Vakit*”te ise benzer haberleri görmek mümkündü. “*Maarif Müdüriyeti medreselere Vaz’i yed etti*” başlıklı haberde medreselerin artık bakanlık tarafından idare edileceği belirtilmekteydi. İstanbul’da bulunan medreseler Maarif Vekâleti ile iletişimde bulunacaktı. Askeri okulların durumu ile ilgili olarak şu bilgi verilmekteydi: “*Tali ve iptida-i mekatib-i askeriye’nin maarif idaresince devralması hakkında Maarif Vekâleti’nden emir gelmiştir. Talim muamelesine birkaç güne kadar başlanacaktır*”.⁹⁶⁶

7 Mart 1924 tarihli “*Tanin*”de “*Sarıklar Çıkarılıyor*” başlıklı haber yazısında Medreselerin bakanlığa bağlanması üzerine bütün medreselere gönderilen tebliğde medreselerin bakanlık yönetimi tarafından idare edilecekleri belirtilmekteydi. Ayrıca İstanbul’da bulunan medreseler ile ilgili müfettişlerce bir rapor hazırlanarak bakanlığa sunulmuştu. Buna göre; İstanbul’da altı dereceli medrese vardı. Bütün medreselerin mevcut öğrenci sayısı sekiz yüz elli dört idi. Medreseler dört müdür, yüz otuz bir öğretmen, dört dâhiliye müdürü, on üç sınıf ve şube müdürü, iki müdür yardımcısı ve elli iki hizmetli tarafından yönetilmekteydi.⁹⁶⁷

Medreselerin yeni eğitim sistemine dâhil edilmeleri kısa sürede dönüştürülmesiyle mümkün olacaktı. Bu süreçte istenilen şartları taşımayan medreseler kapatılacak, bir kısmı modern okullara dönüştürülecek, bazıları da farklı amaçlar için kullanılmaya devam edilecekti. Bu medreselerden “*sıhhiye*” ve “*fenniye*” dersleri veren medreseler “*Numune Mektebi*” ve liseye dönüştürülecekti. Dini eğitim veren medreselerin öğrencileri de sarık ve cübbe gibi kıyafetleri kullanmayacaktı. Hükümet tarafından Tevhid-i Tedrisat’ın amacını gerçekleştirmek için “*ibtidâi*” ve “*tâlî*” mektepler⁹⁶⁸ kaldırıldı. Askeri mekteplerin “*rüştiye*” ve “*idadiye*” bölümleri de kaldırılarak, askerlikle ilgilenenler, liseden mezun olduktan sonra yüksek öğrenime

⁹⁶⁵ **Tanin**, 6 Mart 1924.

⁹⁶⁶ **Vakit**, 6 Mart 1924.

⁹⁶⁷ **Tanin**, 7 Mart 1924.

⁹⁶⁸ İlk ve orta dereceli okullardı. 1 Eylül 1869’daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Sıbyan mektepleri iptidai mekteplere dönüştürüldü. (Nuri Güçtekin, “*İstanbul’daki Özel İslam Mektepleri (1873-1922)*”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.22, (Aralık-2012), s.4); Bu okulların kaldırılma nedenini İstanbul Alman Lisesi Müdürü Dr. Richard Pröyzer şöyle ifade etmekteydi: “*Türkiye Abdülhamit’in istibdadına nihayet verdiği zaman muhtelif içtimai sahalarda henüz kaos halinde idi. Bu hal bilhassa Maarif sahasında daha çok göze çarpıyordu. İlk mektepler yok denecek kadar azdı. Tali mektepler de öyle bir vaziyette idiler ki çocuklarının tahsillerine ehemmiyet verenler ya hususi muallim tutmağa veya çocuklarını ecnebi mekteplerine göndermeğe mecbur oluyorlardı*”. (Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri Ve Türkiye’deki Alman Okulları: 1852’den 1945’e Kadar**, ATAM, Ankara, 2005, s.72)

başlamak üzere askeri bir Darülfünun niteliği taşıyan Mekteb-i Harbiye'ye gidecekti. Din bilimleri üzerine eğitim almak ve bu alanda meslek sahibi olmak isteyenler ise liseden mezun olduktan sonra Darülfünun İlahiyat Şubesi'ne kayıt yaptırmalıydı. Bu fakültelerden “icazetname” alabilenler hatip ve diyanet işlerinde memur olabilecekti. Türkiye'nin her tarafında “ibtidai” ve “tali” eğitim kaldırılacaktı. Yüksek öğrenim ise meslek esası gözetilerek yeniden düzenlenecekti.⁹⁶⁹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanması doğrultusunda Kuleli Askeri Lisesi⁹⁷⁰ de kaldırılacak ve buradaki öğrenciler sivil elbise ile lise eğitimlerini tamamlayabileceklerdi. Kuleli Askeri Lisesi öğrencilerinin Çengel Köy Lisesi adıyla yeniden kurulması düşünülen bir lisede yatılı olarak mezun olmaları da yapılacaklar arasındaydı. Haberde sarık ve cübbe kullanmaları yasaklanan İstanbul'daki medrese öğrencilerinin eğitimlerine devam edebilmeleri için elbise ve iâşe gibi ihtiyaçlarının temin edilmesi bakanlık bütçesinde “*mühim bir sarsıntıya*” neden olacağı belirtilmekteydi. Bu nedenle Maarif Müdüriyeti, Bakanlığa başvuru yaparak medrese öğrencilerinin Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki liselerde yatılı olarak eğitimlerinin devam ettirilmesini talep ediyordu.⁹⁷¹

Yeni kanun ile Darüleytamlar⁹⁷² da Maarif Vekâleti'ne devredilmekteydi. İstanbul'da bulunanlar ise Maarif Müdüriyeti'nin hizmetine geçiyordu. Darüleytamlarda da yeniliklerin yapılması kararlaştırılmıştı. Bütün illerdeki Darüleytamlarının birleştirilerek Bakanlıkta oluşturulacak “*özerk*” bir müdüriyete bağlanacağı

⁹⁶⁹ **Tanin**, 7 Mart 1924.

⁹⁷⁰ XIX. Yüzyılın ilk yarısında, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Çengelköy ile Vaniköy arasında modern mimari üsluba göre inşa edilmiştir. 1828-1837 yıllarında Dersaadet Ordusu I. ve II. Süvari alayına tahsis edildi. 1842'e kadar karantinahane olarak kullanıldı. Eylül 1859'da Sultan Abdülmecid'in tahttan indirilmesine yönelik darbe teşebbüsüne girişenlerin yargılanmaları burada yapıldığı için bu olaya “*Kuleli Vakası*” adı verildi. Birçok kez onarım gördü. Bugünkü tarihi bina ise Sultan Abdülaziz tarafından yapılan binadır. Belli bir süre hastane olarak kullanılan bina, Milli Mücadele Dönemi İstanbul'un işgal sürecinde Ermeni Yetimhanesi olarak kullanıldı. 6 Ekim 1923'te İstanbul'un işgalden kurtarılmasından sonra eğitim-öğretime açıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sivil liseye dönüştürüldü. 1925'ten itibaren askeri lise olarak kullanılmaya devam etti. II. Dünya Savaşı devam ederken 1941'de Konya'ya nakledildi. 1947'de tekrar faaliyete geçti. 1950'de Kuleli ve Maltepe askeri liseleri birleştirildi. 1975-1976'e kadar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liselerin fen kolu programını uygulandı. 2008-2011 yıllarında onarım yapıldı. 15 Temmuz Askeri Darbesi sonrası kapatılan Kuleli Askeri Lisesi binasında Milli Savunma Üniversitesi'nin Yabancı Diller Yüksekokulu 2022'de faaliyete geçti. (Zekeriya Türkmen, “*Süvari Kışlasından Kuleli Askeri Lisesine*”, **Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi**, IX, s. 243-249; <https://www.birgun.net/haber/kuleli-askeri-lisesi-binası-yeniden-faaliyete-gecti-410857> E.T: 01.03.2023)

⁹⁷¹ **Tanin**, 7 Mart 1924.

⁹⁷² “*Yetimler yurdu, yetimhane*” anlamlarına gelmektedir. Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifiyle 25 Kasım 1914'te kuruldu. İttihat ve Terakkî Fırkası'na bağlı olarak 1915'te faaliyete geçti. Kuruluş amacı I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terkeden İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'ın boşalttıkları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan çocukları himaye altına almaktı. (H. Yavuz Nuhoglu, “*Dârüleytam*”, **TDVİA**, VIII, İstanbul, 1993, s.521).

belirtilmekteydi. Vakıf okullarının yönetimi ise Bakanlığa geçtiği için bu gibi okullarda da esaslı bir “ıslahat” çalışmasının yapılması planlanmaktaydı.⁹⁷³

7 Mart tarihli “*Vatan*”da da İstanbul medreseleriyle ilgili okuyucuya bilgi verilmekteydi. “*İstanbul'daki Medreseler*” başlıklı haberde buradaki medreselerin Maarif Müdüriyeti ile iletişime geçmesi gerektiği, bunların Şer’iyye Vekâleti’nden ayrılarak Maarif Vekâleti’ne bağlandığı ifade edilmekteydi. İstanbul’daki medreseler kendi içinde altı adetti ve birbirinden farklı özellikler taşıyordu. Bunların bazıları şöyleydi; 1- “*İhzari*” ya da hazırlayıcı medreseler ki bunlar resmi ibtidailer ile dönemce denkti. 2- İbtidai hariç ve dâhil medreseler ki bunlar tahsil-i taliye denk medreselerdi. 3- Sahn-ı Medrese-tül Mütahassisîn idi.⁹⁷⁴ Bu medreselerde yüksek öğrenim dersleri görülmekteydi. Bunların dışında bir de “*medreset-ül irşad*”⁹⁷⁵ vardı. Bu medrese de vakıflara bağlıydı. Haberde medrese ödeneklerinin de Darülfünun’a verileceği belirtilmekteydi.⁹⁷⁶

İstanbul’daki bu medreselerin tamamı bir medrese olarak kabul edilmekteydi.⁹⁷⁷ Bu nedenle tamamı “*Dârü’l-Hilafeti’l-Aliyye Medresesi*” ya da kısaca “*Darülhilafe*” şeklinde adlandırılmaktaydı. Medrese öğrenimi on iki yıldır. Buna göre; Tâli Kısım-ı Evvel, Tâli Kısım-ı Sâni ve Âli olmak üzere üç bölüme ayrılmış, her bölümün öğrenim süresi dört sene olarak belirlenmişti. Her bölümün genel müdürü vardı ve onun tarafından yönetilmekteydi. Bu medreselerden mezun olanlardan gerekli şartları taşıyanlar uzman olmak zorundaydı. İki yıllık bir uzmanlık eğitiminden sonra da mezun olunmaktaydı. Bu medreseye girme şartı ise Rüştîye (ortaokul) ya da altı yıllık bir ilköğretim okulundan mezun olmak idi. Medreselerin kendi kadrolu öğretmenleri

⁹⁷³ **Tanin**, 7 Mart 1924.

⁹⁷⁴ 1917’de açıldı. İslami bilimlerde uzman ve alanında yetkin müderris yetiştirmek amacıyla yüksek öğrenim kurumu olarak planlandı. Öğrenim süresi dört yıl idi. Medrese; Tefsir-Hadis, Fıkıh-Üsûl-i Fıkıh, Kelâm-Tasavvuf-Felsefe olmak üzere üç ayrı uzmanlık bölümüne ayrılmıştı. Sonradan “*Süleymaniye Medresesi*” adını aldı. Ancak, istenilen başarı elde edilemedi. (Mehmet Bulut, “*Tevhid-i Tedrisat ve Diyanet Hizmetleri -II*”; <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6027> E.T: 25.02.2022)

⁹⁷⁵ Medresetü’l-Vâizin ile Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutaba’nın birleştirilmesiyle 1919’da açıldı. Bu medresenin vaizlik şubesini bitirenler ve yapılan sınavları kazananlar askeri kıta imamlıklarına, vilayet, liya ve kasaba vaizliklerine atanmaktaydı. İmam- hatiplik bölümünü bitirenler ise imam, hatip ve müezzin görevlerine atanabileceklerdi. 1924’te diğer medreselerle birlikte kapatıldı. (<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6027> E.T: 25.02.2022)

⁹⁷⁶ **Vatan**, 7 Mart 1924.

⁹⁷⁷ 26 Şubat 1910’da çıkarılan “*Medaris-i İlmiyye Nizamnamesi*” ile İstanbul ve taşradaki bütün medreseler tek bir medrese olarak kabul edildi. İslam hilafetinin merkezinde bulunması dolayısıyla bu yeni medreseye “*Dârü’l-hilafeti’l-aliyye Medresesi*” adı verildi. (Mübahat S. Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.14)

dışında felsefe, sosyoloji, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve fen dersleri için de dışarıdan hocalar gelerek ders vermekteydi.⁹⁷⁸

8 Mart tarihli “Vatan”da ise “Kim Sarık Saracak?” başlıklı haber yazısı dikkate değerdı. Çünkü önceki günlerde yasaklanan cübbe ve sarık gibi kıyafetlerin kimler tarafından kullanılacağı ve kullanılamayacağı ile ilgili bilgiler okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Buna göre; Diyanet İşleri Başkanlığı kimlerin sarık sarabilecekleri hakkında kanun hazırlayacaktı. İstanbul medreselerindeki beş yüz altmış yetişkin yatılı öğrenci Anadolu’daki Maarif mekteplerine yerleştirilecek, bunların sarık ve cübbeleri alınacak, yatılı medreseliler de aynı uygulamaya tabi tutulacaktı. Bunun gerekçesi şöyle açıklanıyordu: “...Bundan böyle her canı isteyen sarık sarmasına müsaade edilmeyecektir. Şimdiye kadar kisve-i ilmiyeden den istifade eden birçok müfsitler halkı izlâl⁹⁷⁹ ederek şahsi ve hasis⁹⁸⁰ menfaatlerini milletin zararına olarak istihsale çalışmakta idiler. Artık kisve-i ilmiye yalnız ehil ve layık olanlar tarafından giyilebilecektir. Sarık sarabilecek kimselerin haiz olacakları o saf ve şerait-i umur-u diyaniye riyaseti tarafından bir nizamname ile tespit edilecektir. Bu nizamnameye muhalif olarak sarık ve cübbe giyenler tecziye olunacaktır”.⁹⁸¹

2- Kanunun Uygulanması (11 Mart 1924)

Mustafa Kemal Paşa tarafından “eski Türklerin modern zihniyette kurdukları üniversiteler” olarak tanımlanan medreseler, kuruldukları tarihten itibaren Tanzimat’a kadarki süreçte Müslüman Türk topluluklarında genel öğretim kurumları olarak işlev gördü.⁹⁸² Ancak medreselerdeki bozulmalar ve ilmiye mensuplarının özellikle XVI. yüzyıldan itibaren devlet yönetiminde nüfuz sahibi olma ve makam elde etme çabası içine girmeleri Osmanlı Devleti’nin yıkılmasını hızlandırdı.⁹⁸³ Bu nedenle de Tanzimat’tan itibaren medreselerin yanında mektepler açılmaya başladı.⁹⁸⁴ Böylece

⁹⁷⁸ M. Bulut, “Tevhid-i Tedrisat...: <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6027> E.T: 25.02.2022

⁹⁷⁹ Doğru yoldan saptırmak ve alçaltmak anlamlarına gelmektedir. (M. Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.238).

⁹⁸⁰ “Aşağılık, hakir, değersiz, ucuz, yücelikten yoksun” anlamlarıyla eşdeğerdir. Ayrıca pinti ve cimri anlamlarında da kullanılmaktadır. (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/hasis/> E.T: 02.2.2022)

⁹⁸¹ **Vatan**, 8 Mart 1924.

⁹⁸² Mehmet Bulut, **Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s.142.

⁹⁸³ Kenan Yakupoğlu, **Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi**, Bilimevi, İstanbul, 2006, s.215.

⁹⁸⁴ Tanzimat Dönemi’nde açılan mektepler systemsiz ve plansız bir şekilde kurulduğu için halkın ihtiyacını karşılayacak bir mahiyete sahip değildi. Mektepler kendilerinden bekleneni veremedikleri için medreseye olan üstünlüğünü gösterememekteydi. Bunun en önemli nedenlerinden biri burada çalışan hocaların medrese mezunu olmalarıydı. Bu nedenle eğitim Tanzimat Dönemi’nde istenilen yönde

Osmanlı Devlet’inde iki farklı eğitim sürecine dâhil edilen iki farklı zihniyette insan yetişmeye başladı. Bu ikiliğin ortaya çıkardığı zararlar da dikkate alınarak, çağın şartlarına uymayan ve eğitim öğretimdeki modernleşmeye göre kendini yenileyemeyen medreseler, 3 Mart 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılmaya başlandı. Bu ilk adım 11 Mart’ta fiiliyata geçirildi.⁹⁸⁵

Medreselerin kapatılması ile genel eğitim ve öğretimde herhangi bir duraksama söz konusu olmadı. Çünkü zamanında medreselerin yaptığı işlevi mektepler üstlendi. Din eğitimi alanında ortaya çıkacak boşluk ve bir takım sorunların çözümü kanunun 4. Maddesi ile sağlanmaktaydı: “4. Madde: Milli Eğitim Bakanlığı yüksek din uzmanları yetiştirilmek üzere Darülfünun’da bir İlahiyat Fakültesi kurulması ve imamlık ile hatiplik gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için de ayrı mektepler açacaktır”.⁹⁸⁶ Bu durumda Tevhid-i Tedrisat Kanunu din eğitimi için bir engel değil, bir kanuni dayanak olmaktaydı. Çünkü kanunun bu maddesine dayanılarak bir İlahiyat Şubesi kurulacak ve İmam Hatip mektepleri faaliyete geçirilecekti. Kur’an kursları ise Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olacaktı.⁹⁸⁷

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun getirdiği düzenlemeler önce “Medaris-i İlmiye” olarak adlandırılan medreselerin Maarif Vekâleti’ne bağlanmasını sonra da yayımlanan bir genelge ile kapatılmasını sağladı. Maarif Vekili Vasıf Bey 11 Mart 1924’te ilgili makamlara gönderdiği telgrafla kanunun 2. Maddesi ile bakanlığa bağlanan medreseleri kapattı. Diğer okullar ise dönüşüme tabi tutuldu. Bu doğrultuda Darü’l-Hilafe medreseleri İmam Hatip Okullarına dönüştürüldü. 1924’te öğretime başlayan bu okullar

gelişemedi. Buna karşılık Türk eğitimci Muallim Cevdet ise medreselerin programının Avrupa’daki eğitim anlayışına daha uygun olduğunu iddia etmekteydi. (Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri, XIX Asır**, Beyan Yay., İstanbul, 2004, s.130,133)

⁹⁸⁵ Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982, s.78.

⁹⁸⁶ Ali Güler, **Atatürk ve İslam**, Halk Kitabevi, İstanbul, 2016, s.215.

⁹⁸⁷ Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun temel amacının din eğitimini sonlandırmak değildi. Bu görüşte olanlar için dönemin Başbakanı İsmet İnönü 5 Mayıs 1925’te Muallimler Birliği Kongresi’nde yaptığı konuşmada bu konunun bir takım kötü niyetli kişiler tarafından kullanıldığını belirttikten sonra şunları vurguladı: “...Bu işin müteşebbislerinin, muakkiplerini elbette yeknazarda dinsizlik ittihamına maruz kalacakları tabî idi. Tevhid-i tedrisatı düşündüğümüz zaman onun avam-feribane işğalâta vesile yapılacağını tahmin etmiyor değildik. Bizim için bunların hepsi malûm idi. Kapanan bazı müesseselerin hiç olmazsa harfleri ve hareketleri tanıtmak gibi bir faidesi vardı, şeklinde nazariyeler ileri sürüleceğini, Tevhid-i Tedrisat ile bir takım müessesatı kapatmak yerine onları ıslah etmek daha faydalıdır, gibi fikirlerin ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayici olacağını hep biliyorduk. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi kararını verdi... Tedricen varılacak muazzam gayeleri tacil etmek, inkılâp yapmaktır. Büyük Millet Meclisi’nin zarurî bir neticeyi bir kanun ile tacil ve tesbit etmesi bir inkılâp addolunabilir. Bunu yapmak için etraflıca düşündük. Gördük ki başka hiçbir çare yoktur. Gördük ki bütün dünyanın yolu bu yoldur. İtilâya ve medeniyete eren milletler hep bu yoldan giderek bugünkü seviyelerini buldular. Mugalâtalara, tezvirlere boyun eğmek itirafı arz olurdu. İnkılâplar kadir ve kahirdir”. (Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, s.79-80; <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-egitim-ogretim-uzerine/> E.T: 28.02.2022)

“İmam Hatip Mektepleri” adı altında Türkiye’nin yirmi dört merkezinde açıldı. İmam Hatip Okulları dört yıllık ortaöğrenim seviyesindeydi. Ders programı Medresetü’l Vaizin’in geliştirilmiş haliydi. Dini ağırlıklı derslerin yanında okutulan dersler şunlardı: Fransızca, Cebir, Fizyoloji, Ruhیات (Psikoloji), Nebatat, Tarih, Coğrafya, Musiki, İctimaiyat (Sosyoloji) ve Fransızca. Medreselerin “*Ali Kısmı*” ise İstanbul Darülfünun bünyesinde açılan İlahiyat Şubesi’ne devredildi.⁹⁸⁸

3- Medreselerin Kapatılması Sonrası Basındaki Değerlendirmeler

a) “*Tanin*”, “*Vakit*”, “*Akşam*” ve “*Hâkimiyet- i Milliye*” Gazetelerine Yansıyanlar

11 Mart 1924’te basındaki haberler medreselerin Darülfünun’a devredilmesi ile ilgiliydi. Ayrıca ilahiyat şubelerinin açılması da değerlendirilmekteydi. “*Tanin*” gazetesinde “*Darülfünunda*” başlıklı haberde İstanbul Darülfünun’nda bir İlahiyat Şubesi’nin açılması için 10 Mart’ta bakanlıktan telgrafla İstanbul Darülfünun Emaneti’ne bir tebligatta bulunulduğu belirtilmekteydi. Edebiyat ve Hukuk Şubeleri konuyla ilgili görüşlerini sonraki gün bildireceklerdi. Aynı gazetede “*Evkaf Haberleri*” başlıklı yazıda; İlmiye Medreselerinin 3 Mart kanunlarından önce iaşesi de dâhil olmak üzere Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti tarafından karşılandığı vurgulanmaktaydı. Ancak bu tarihten sonra Maarif Vekâleti’nin medreselere “*iki satırlık*” bir tebligatname göndermesiyle başvuru yapılması gereken kurumun sadece Maarif Müdüriyeti olduğu belirtilmişti.⁹⁸⁹

13 Mart 1924 tarihli gazetelerde Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey’in medreselerin kapatılması, yerlerine yeni okulların açılması ve eğitim alanında yapılan yenilikler ile ilgili bir demecine yer verilmekteydi. “*Vakit*” gazetesinde “*Medreselerin Seddi Emri Geldi*” başlıklı haber yazısında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nu ile başlatılan uygulamalara devam edileceği, Dârümuallimîn-i Âliye’nin modern duruma getirileceği ve bir Musiki Dârümuallimi’nin açılacağı belirtilmekteydi. Haberde tamamen imam ve müezzin mektebine dönüştürülen medreseler ile ilgili de bilgi verilmekteydi. Vasıf Bey ise okulların durumuyla ilgili çalışmaların devam ettiğini belirterek Türkiye’deki toplam yirmi dokuz adet Darü’l-Hilafe medreselerinin nitelik bakımından incelendiğini ve bu medreselerde okuyan öğrencilerin yarısından fazlasının medreselerin ihzari kısımlarına dâhil olduklarını belirtti. Ayrıca medreselerdeki bazı bölümlerin yeni şubelere

⁹⁸⁸ A. Güler, *Atatürk ve İslam*, s.220.

⁹⁸⁹ *Tanin*, 11 Mart 1924.

aktarılmama nedenlerini şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “...*Dünyanın her yerinde ibtidai tedris ve terbiye yalnız Maarif mekteplerinde görülmüyor. Meslek düşünceleri ibtidai tahsilden sonra mevzubahistir. Bu yüzden bu kısımları ilga ettim*”.⁹⁹⁰

13 Mart tarihli “Akşam”da “Medreseler Kapanıyor” başlıklı haber yazısında Dâhiliye Vekâleti tarafından vilayetlere medreselerin kapatıldığına dair bir tebliğin gönderildiği belirtilmekteydi. Tebliğ altı maddeden oluşuyordu. Buna göre; devlet teşkilatında kadrosu ve bütçesi olmayan medreselerde ders verilmesine izin verilmediği (madde 1), medreselerdeki öğrencilerin bulundukları bölgenin mekteplerine ya da liselere nakledileceği (madde 2), belirtilen medreselerde müderris sıfatıyla çalışan hocaların isterlerse mekteplerde din dersi öğretmeni olarak çalışabilecekleri (madde 3), eğitim ve öğretimin Maarif Mektepleri tarafından yürütüleceği (madde 4), Darü'l-Hilafe medreselerinin “hariç” ve “dâhil” kısımlarının imam-hatip yetiştirilmek üzere faaliyetlerine devam edeceği, bu bölümlerdeki öğrencilerin isterlerse liselere geçiş yapabileceği, ders programları ve kadrolar hakkında henüz karar verilmediği (madde 5), bu tebliğin hemen uygulanması gerektiği (madde 6).⁹⁹¹

“Hâkimiyet- i Milliye” gazetesinin 13 Mart 1924 tarihli nüshasında ise “Maarif Vekili Vasıf Bey Efendi'nin Beyanatı” başlıklı haber yazısında Vasıf Bey'in belirttiği üzere medrese öğrencileri ilkokul ve liselerin ilgili bölümlerine yerleştirilecekti. Bir ortaokul görevi gören “İptida-yı Dâhil” ile ilkokul niteliğinde olan “İptida-yı Hariç” bölümleri⁹⁹² Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 5. Maddesi'nde belirtildiği üzere imam ve hatip yetiştirmek amacıyla okul olarak değerlendirilecekti. Bu okulların programı Bakanlık tarafından belirlenecekti. Vasıf Bey ilmiye medreselerinin durumunun da incelendiğini, Türkiye'de kaza ve köylerde toplamda dört yüz yirmi dokuz adet olduğunu ifade etmekte ve Şer'iyye Vekâleti tarafından verilen ruhsat ile bu kurumlara atanan müderris tarafından açılan bu medreselerin öğretmen, sınıf ve programlarının da olmadığını vurgulamaktaydı. Ayrıca mevcut medreseler çocukların sağlığını olumsuz etkileyecek fiziki şartlara sahipti. Vasıf Bey bu olumsuz nedenlerden dolayı medreselerin kapatılması ile ilgili çalışmaları başlattığını şu cümleleriyle belirtmekteydi: “...Çocukların ibtidai tedrislerini böyle şahısların elinde programsız ve

⁹⁹⁰ Vakıf, 13 Mart 1924.

⁹⁹¹ Akşam, 13 Mart 1924.

⁹⁹² İhzan Ezherli, “Osmanlı Medreseleri ve Eğitim Metodları”, *Diyanet İlmi Dergi*, VII/70-71, (Mart, Nisan- 1968), s.64-65.

muallimsiz bırakmaya imkân yoktur. Buna binaen bütün bu medreselerin kapatılması hakkında dün emir verdim. Bunların talebesi ibtidai mekteplerimize nakledilecektir".⁹⁹³

Vasıf Bey eski medrese müderrislerinin istemeleri halinde açılan Maarif Mekteplerinde din derslerini vermek için çalışabileceklerini de belirtmekteydi. Bu yapılanlardan sonra kanunun amacının gerçekleştirildiğini şöyle ifade ediyordu: "...*Bu suretle memlekette hakiki bir inkişaf-ı kâmil temin etmek için Meclis-i Ali'nin son ilan ettiği kanun dâhilinde terbiye ve tedris usul ve hayatı tevhid ve tanzim edilmiş oldu*".⁹⁹⁴

"Akşam" gazetesinin 13 Mart 1924 tarihli nüshasında "*Darüleytamlar Maarif'e Devrolundu*" başlıklı haberde medreselerden sonra İstanbul'da bulunan Darüleytamların da bakanlığa devri ile ilgili ayrıntılar okuyucu ile paylaşılmaktaydı. İstanbul'da bulunan Ortaköy, Beykoz, Balmumcu olmak üzere üç ve Valide Bağı ile Çağlayan Kız olmak üzere iki, toplam beş Darüleytam'ın genel durumları hakkındaki bilgiler on beş güne kadar Bakanlığa bildirilecekti. Maarif Vekâleti İstanbul'daki Darüleytamlar için ayrı bir müdürlük kuracaktı. Haberin devamında medreseler, darüleytamlar ve askeri idadilerin Bakanlığa devri dolayısıyla İstanbul'da yeterli sayıda müfettiş olmamasından dolayı iki müfettiş atanacağı da belirtilmekteydi. Askeri okulların kadroları değiştirilmeyecekti. Bir süre daha bu kadrolar çalışacaktı. Ancak bu okullar müfettişler tarafından denetlenecekti.⁹⁹⁵ Aynı tarihli gazetede "*Diniyat Fakültesi*" başlıklı haberde ise İstanbul Darülfünun'da kurulacak İlahiyat Fakültesi hakkında bilgi verilmekteydi. Fakülte'nin amacı tamamen "*ilmi*" konular üzerinde çalışmalar yapmaktı. Dersler ise tefsir, tefsir tarihi, hadis, hadis tarihi, toplumbilim tarihi, psikoloji ve Türk dini tarihi olarak belirlenmişti.⁹⁹⁶

14 Mart 1924 tarihli "*Vakit*" gazetesinde "*Sarık Sararak hırsızlık yapan Vâsıl*" başlıklı haber ile sarık yasağının ne kadar doğru bir karar olduğu ortaya çıkmaktaydı. Haberde on kişilik bir grubun sarık takarak insanları aldattığı ve hırsızlık yaptığı belirtilmekteydi. Başında "*Vâsıl*" adında sarıklı bir adamın olduğu grubun bir kısmı Pangaltı semtinde⁹⁹⁷, bir kısmı da Mecidiyeköy civarında hırsızlık yapmaktaydı.⁹⁹⁸ Aynı tarihli "*Akşam*"da ise bu olay ayrıntılarıyla paylaşılmaktaydı. "*Başına Sarık Saran ve*

⁹⁹³ *Hâkimiyet- i Milliye*, 13 Mart 1924.

⁹⁹⁴ *Hâkimiyet- i Milliye*, 13 Mart 1924; *Vakit*, 13 Mart 1924.

⁹⁹⁵ *Akşam*, 13 Mart 1924.

⁹⁹⁶ *Akşam*, 13 Mart 1924.

⁹⁹⁷ Eski adı ile "*Pancaldi*" İstanbul'un Avrupa Yakası'nda bulunan Şişli ilçesindeki bir semttir. Kesin sınırları çizilememekle birlikte, idarî olarak Halaskargazi, Bozkurt ve Cumhuriyet mahallelerinin keşiştiği alana yayıldığı söylenebilir. (Rinaldo Marmara, *Pancaldi: Quartier Levantin Du XIXe Siècle*, Les Éditions Isis, 2004, s.39, 47)

⁹⁹⁸ *Vakit*, 14 Mart 1924.

Cübbe Giyen Bir Rum” başlıklı haber yazısında Pangaltı’da hırsızlık yapan çetenin başındaki “*Vasıl*” adındaki adamın bir Yunanlı olduğu ortaya çıkmıştı. Yunanlının başında bulunduğu bu hırsızlık çetesi on kişiden oluşmakta, dört ve altı kişilik iki gruba ayrılarak hoca kılığında evlere girip insanları kandırdıkları ve hırsızlık yaptıkları belirtilmekteydi.⁹⁹⁹ Yine “*Akşam*”da “*Medreseler*” başlıklı haber yazısında bakanlığa devredilen İstanbul’daki medreselerin İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından kapatıldığı ve derslerin de tatil edildiği belirtilmekteydi.¹⁰⁰⁰

a) Ahmed Cevdet Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

15 Mart tarihli “*İkdam*”da Ahmed Cevdet Bey tarafından yazılan “*İki Türü Maarif İhtiyacı*” başlıklı köşe yazısında farklı bir konuya dikkat çekilmekteydi.¹⁰⁰¹ TBMM’de kabul edilen 3 Mart kararları sonrasında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile darüleytamlar, askeri, ibtidai ve idadileri ve bütün medreseler bakanlığa devredilmişti. Medreseler ve diğer okullarda verilen dersler ile öğrenciler hayata hazır hale getirilmekte ve bu kurumlarda onlara günlük hayatta kullanabilecekleri genel bilgiler öğretilmekteydi. Yeni eğitim sistemi üç ana evreden (ilk, orta ve yüksek eğitim) ibaret olacaktı. Ayrıca eğitim adına yeni düzenlemeler yapılmaya devam edilecekti. Eski sistemde yıllarca “*ibtidai*” okullarda okuduktan sonra mezun olan insanlar memur oluyor ancak o kadar eğitimden sonra istediği maaşı bile alamıyordu. Bu nedenle eğitimde “*köklü ıslahatlar*” yapılmalı, bu sorunlar çözümlenmeli ve eğitim bu üç dereceli süreçten ibaret olmamalıydı. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bu üç derece genel eğitim konusunda etkindi.¹⁰⁰²

Yeni eğitim teşkilatı ile sadece insanlık erdemleri ve amaçları gerçekleştirilebilirdi. Ancak bu eğitim sistemi insana “*hayat*” verememekteydi. Bundan kastedilen Türkiye’de zengin olmak, refaha ulaşmak ve bayındırlık faaliyetlerinden yararlanmak ise bunları elde etmek genel eğitim kurumlarından ziyade mesleki kurumlardan alınan eğitim ile mümkün olabilirdi. Bu doğrultuda da kısa sürede yeni çalışmalar yapılmalıydı. Böylece meslek sahibi insanlar da yetişebilirdi.¹⁰⁰³

Ahmet Cevdet Bey Türkiye’nin Avrupa’dan mesleki eğitim alanındaki eksikliklerini de okuyucu ile paylaşmaktaydı. Bunlardan biri Türkiye’de küçük meslek

⁹⁹⁹ *Akşam*, 14 Mart 1924.

¹⁰⁰⁰ *Akşam*, 14 Mart 1924.

¹⁰⁰¹ Ahmed Cevdet, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, *İkdam*, (15 Mart 1924), s.3.

¹⁰⁰² Ahmed Cevdet, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, s.3.

¹⁰⁰³ Ahmed Cevdet, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, s.3.

okullarının olmayışındı. Sadece birkaç zanaat üzerine eğitim veren “*Sınâî Mektebi*” vardı. Bunlar ise teknik özelliklere sahip değildi. Bu nedenle ilk iş olarak küçük el sanatları eğitimi veren kurumları açmak yerinde bir hamle olacaktı. Bu okulların Hükümet tarafından bir an önce açılması gerekiyordu. Diğer ülkelerdeki nüfusun %20’si tercihini yüksek öğrenimden yana kullanıyorken, %80’i ise ilköğretim eğitimi ile yetiniyordu. Münih’teki hükümet bu kesimin kendi hayatlarını kazanabilmesi için onlara mesleki bir eğitim vermekte ve böylece hem hükümet için hem de toplum için büyük bir katkı sağlamış oluyordu.¹⁰⁰⁴

Avrupa’daki ülkelerde her zanaatın genel ve mesleki programları, ders zamanları, iş zamanları ve yeni teknik donanım ile atölyeleri vardı. Bu kurumlarda öğretilen mesleklerden bazıları şunlardı: Tornacılık, tesviyecilik, debağat, eldivencilik, saraçlık, fiçî ve varil imalatçılığı, çanak-çömlekçilik, arabacılık, çilingirlik, doğramacılık, marangozluk, oymacı ve döşemecilik, sobacılık, saatçilik, berberlik, takma saç imalatçılığı, fırıncılık, pastanecilik, şekerlemecilik, lokantacılık, aşçılık, matbaacılık, duvarcılık, oymacılık, kuyumculuk, bakırcılık, terzilik, kunduracılık ve dökmeçilik. Münih’te bulunan bu meslekleri öğreten okullarda meslek sahibi olan kişiler kısa sürede hayatlarını kimseye ihtiyaç duymadan idame ettirebilmekteydi. Avrupa’daki bu sistemi Türkiye’de kurmak zor değildi. Önce bu meslekleri öğretecek atölyeler kurulmalı, sonra da gerekli alet ve cihazlar ile bu eğitimleri verecek zanaatkarlar Avrupa’dan getirilmeliydi. Bu okullar dışında daha yüksek kapasiteli fabrikaların mühendislerini yetiştiren okullar da vardı. Bunların imkânları öncekilere göre daha fazlaydı. Çünkü bu okullarda atölyelerin yanında bilimsel laboratuvarlar ve bitki-bilim bahçeleri de vardı.¹⁰⁰⁵

Avrupa eğitim sisteminin Türkiye’den diğer bir farkı ise sanata ve sanatçıya gereken değerin verilmesiydi. Buna göre teknik ve mesleki resim dersleri oldukça önemliydi. Bunlara örnek ağaç ve mermer ressamlığı, halı ressamlığı idi. Ayrıca bahçıvanlık, meyve ağaçları ve bunların hastalıkları ile ilgili yöntemlerin öğretildiği dersler, gaz, buhar ve elektrik makineleri, tazyik makineleri, madeni tunç işleri ile ilgili teknik dersler de meslek yüksek okullarında okutulmaktaydı. Bu dersler uygulamalı ve uygulamasız olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. Avrupa’da bulunan okullar şöyle sıralanabilirdi: Küçük ticaret, sanayi ve ziraat okulları ve orman mektepleri. Bu okullardan sonra mühendislik ile ilgili daha yüksek okullar geliyordu. Buralarda

¹⁰⁰⁴ Ahmed Cevdet, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, s.3.

¹⁰⁰⁵ Ahmed Cevdet, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, s.3.

elektrik, telli-telsiz telgraf ve telefonlar, uçaklar, madenler vb konularda eğitim verilmekteydi. Diğer taraftan öğretmen, felsefeci, doktor, mühendis, avukat, diplomat, ilahiyatçı vb meslekleri öğreten yüksek öğrenim kurumları da vardı. Bu mesleklerin Türkiye’de modern anlamda okutulabilmesi için Avrupa’dan uzman kişilerin Türkiye’ye gelmeleri için gerekli imkânların sağlanması şarttı. Avrupa’da uygulanan iki türlü eğitim tarzı o ülkelerin kısa sürede her alanda gelişmesini sağlamıştı. Bunların dışında toplumsal ihtiyacı karşılayacak kurumların da Türkiye’de açılması gerekiyordu. Çünkü toplumda hayatına yön veremeyecek ve özel eğitime muhtaç kimsesiz çocuklar, genç-yaşlı kadın ve erkekler vardı. Darüleytamlardaki çocuklar, Darülacezelerdeki insanlar ve dilsiz, sağır, kör, sakat, saralı, psikolojik hastalar da bunlardan bazılarıydı.¹⁰⁰⁶

15 Mart 1924’te oluşturulan bir komisyon tarafından İstanbul’da bulunan medreseler kapatılmaya başlandı. İstanbul’daki medreselerden Süleymaniye Medresesi tarafından bakanlığa bir tasarı gönderildi. Tasarıda Süleymaniye Medresesi’nin İlahiyat Fakültesi¹⁰⁰⁷ olarak kullanılmasının uygun olacağı, imam, hatip, müftü ve müderris yetiştirmek için bakanlığın eğitim programına uyulacağı ve sonraki yıl eğitime başlanacağı belirtilmekteydi.¹⁰⁰⁸

Gazetelerde medreselerin kapatılması ile ilgili haberler ve köşe yazıları yapılan inkılâbı desteklemekteydi. Gazeteciler yazılarıyla halkı bu doğrultuda aydınlatmaya çalışmaktaydı. Öncelikle basında medreselerin neden kaldırıldığı konusu sorgulandı. Bu yapılırken de Avrupa’daki eğitim sistemi ile ilgili değerlendirmeler halka sunulurken Türkiye’de eğitim alanında yapılan inkılâbın ayrıntıları anlatıldı. Bu nedenle Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun bir sonucu olarak medreselerin kapatılması, yerine modern eğitim kurumlarının açılması ve bazı medreselerin yeni okullara dönüştürülmesi tek bir amaç doğrultusunda yapıldı. Bu da halkın bilinçlenmesini sağlamak ve farklı eğitim anlayışlarına son vererek milli terbiye ve kültür doğrultusunda Cumhuriyet kadrolarını yetiştirmek idi. Bu amaç gerçekleştirilirken de gazeteler halkın desteğini alma konusunda önemli birer araç oldu.

¹⁰⁰⁶ Ahmed Cevdet, “İki Türlü Maarif İhtiyacı”, s.3.

¹⁰⁰⁷ Gazetede “şube” yerine “fakülte” adı tercih edilmiştir. (Y.N)

¹⁰⁰⁸ **Akşam**, 16 Mart 1924.

V- İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı (21 Nisan–1 Mayıs 1924), Yaşanan Gelişmeler ve Basındaki Yansımaları

Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında üzerinde durulan ana konu eğitimde birliğin sağlanması idi. Bu gerçekleşince eğitim politikasında da benimsenen bir ilke haline getirildi ve yasal düzenlemelerle güvence altına alındı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da bunu 1 Mart 1924'te TBMM'yi açış konuşmasında da şu cümleleriyle ifade etmişti: “...*Milletin arayış umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâifateian tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz*”.¹⁰⁰⁹ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle birlikte eğitimde önemli bir adım atıldı. 6 Mart'ta kurulan İkinci İsmet (İnönü) Bey kabinesinde kısa süreli İstanbul İstiklal Mahkemesi savcısı Vasıf (Çınar) Bey de Maarif Vekili oldu.¹⁰¹⁰ İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı Vasıf Bey döneminde 21 Nisan-1 Mayıs 1924'te gerçekleştirildi. Amacı; eğitim ve kültür sorunlarını görüşmek, bunların çözümüyle ilgili düzenlemeler yapmak ve bu alanda uzman kişilerin de görüşlerine başvurmak. Toplantıya Maarif Vekâleti'nden toplamda otuz beş kişi katıldı.¹⁰¹¹ Toplantıda görüşülen ana gündem konusu ilk ve ortaöğretim kurumlarının öğretim süreleri ve yeni eğitim sisteminde kullanılacak ders kitaplarının modernize edilmesi idi.¹⁰¹²

1- Basına Yansıyanlar

İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı başlamadan üç gün önce konu ile ilgili bilgiler “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi 17 Nisan 1924 tarihli nüshasında “*Maarif Vekâleti*” başlıklı haber yazısında verilmekteydi. Katılımcılar arasında müsteşarlar, milletvekilleri, öğretim daireleri müdürleri, öğretmenler, bazı üniversite müderrisleri, kız ve erkek öğretmen okulları müdürleri ve lise müdürleri vardı.¹⁰¹³ Toplantıda görüşülen ve karar bağlanan konular ise ilkokul öğretim süresinin altı yıldan beş yıla, orta öğretimin yedi yıldan altı yıla indirilmesi: Ortaokul ve liselerin ayrı ayrı birer bölüm hâline getirilerek her iki kısmın sürelerinin üçer yıl olarak tespit edilmesi, öğretmen okullarının öğretim sürelerinin dört yıldan beş yıla çıkarılması, kız liselerinin de erkek liseleri gibi tam sınıflı hâle getirilmesi, ortaokul, lise ve öğretmen okulu

¹⁰⁰⁹ TBMMZC, II/7, s.4; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.822.

¹⁰¹⁰ M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s.96.

¹⁰¹¹ *Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti*: http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf /E.T: 08.03.2022

¹⁰¹² Esin Sultan Oğuz, *Türkiye'de Kültür Politikaları 1923-1980*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İrfan Çakın), Ankara, 2010, s.81.

¹⁰¹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1924.

programlarının genişletilerek sosyoloji derslerinin eklenmesi, ilkokul öğretim programlarının geliştirilmesi ve ders kitaplarının yazdırılması idi.¹⁰¹⁴

İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı sonrası kısa sürede başlatılan yeni eğitim süreci uygulanmaya çalışıldı. Bu bağlamda yurt dışından uzmanların davet edilerek Türk eğitimine katkı sağlamaları da amaçlandı ve Türkiye'ye yabancı uzmanlar davet edildi. Bu uzmanlardan Türk eğitim sisteminde yaşanan sorunların nedenleri ve bunların çözümüne ilişkin raporlar hazırlanması istenildi. Bu uzmanlardan birisi de ABD'li eğitimci ve filozof John Dewey¹⁰¹⁵ idi.

“*Vakit*” gazetesinin 19 Temmuz 1924 tarihli nüshasında Mehmed Asım (Us) Bey tarafından yazılan “*Mütehassıslar İçin Hazırlık*” başlıklı köşe yazısında dışarıdan getirilecek uzmanlar için öncelikle onların masraflarıyla ilgili bütçenin oluşturulması gerektiği belirtilmekteydi. Mehmed Asım Bey yabancı uzmanların Türkiye'ye gelmesiyle her şeyin bir anda değişmeyeceğini, böyle düşünenlerin yanıldığı ifade etmekteydi.¹⁰¹⁶

Jonh Dewey, Mustafa Kemal Paşa'nın 1924'te Türkiye'ye daveti üzerine 22 Temmuz 1924'te İstanbul'a geldi. 23 Temmuz tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde John Dewey'in Türkiye'ye gelişi “*Maarif Mütehassısı*” başlıklı haberde okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Habere göre Maarif Müsteşarı Fuad (Köprülü) Bey ile buluşan John Dewey Ankara'ya gidecek, iki ay Türkiye'de kaldıktan sonra Kolombiya Üniversitesi'ndeki derslerine geri dönecekti.¹⁰¹⁷

John Dewey Türk eğitimi üzerine yaptığı incelemeler doğrultusunda iki rapor hazırladı: “*Bütçeye Konulması Muktazi Tahsisat Hakkında Muhtıra*” başlıklı ilk raporunda sekiz madde yer almaktaydı. İkinci raporu ise Giriş, Program, Maarif Vekilliği Teşkilâtı, Muallimlerin Yetiştirilmesi ve Terfihi, Muallimlerin Yetiştirilmesi,

¹⁰¹⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/heyet-i-ilmiye/> E.T: 09.03.2022

¹⁰¹⁵ “*Pragmatizm*” olarak bilinen felsefi akımın kurucularından olan John Dewey, 1859'da ABD'de doğdu. Amerikalı filozof ve eğitim kuramcısıdır. 1879'da Vermont Üniversitesi'nden lisans derecesi mezun oldu ve 1884'te Johns Hopkins Üniversitesi'nden felsefe doktoru oldu. 1896'da Chicago Üniversitesi'nde bir “*Laboratuvar Okulu*” kurdu. 1905'ten 1930'a kadar Columbia Üniversitesi'nde ders verdi. John Dewey, İsmail Safa (Özler) Bey'in Maarif Vekâleti döneminde Türkiye'ye davet edildi. Yaklaşık iki aylık ziyaretinde incelemelerini içeren iki rapor hazırladı. Bunlardan ilkinin Türkiye'deyken verdi. Rapor, bütçeye acele konulması gereken bazı ödenekleri ve bunların nerelere harcanacağını belirtmekteydi. Diğer raporu ise ABD'ye döndükten sonra gönderdi. Raporlar Maarif Vekâleti tarafından 1939'da tek kitapta yayımlandı. John Dewey 1952'de öldü. (<https://www.britannica.com/biography/John-Dewey>; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/john-dewey-1859-1952/> E.T: 09.03.2022)

¹⁰¹⁶ Mehmed Asım, “*Mütehassıslar İçin Hazırlık*”, **Vakit**, (19 Temmuz 1924), s.1.

¹⁰¹⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Temmuz 1924.

Mektep Sistemi, Sıhhat ve Hıfzıssıhha, Mektep İnzibatı, Muhtelif Mevat başlıklarından oluşmaktaydı.¹⁰¹⁸

İkinci raporunda; öğretmen yetiştirme konusunu ayrı bir başlık altında inceleyen John Dewey, köy okullarında görev yapacak öğretmenlerin köy şartları dikkate alınarak eğitilmesini ve köy ile köylünün kalkınmasına öncü olacak şekilde yetiştirilmesinin doğru olacağını savunmaktaydı. Ayrıca köylere atanacak öğretmenlerin sadece ekonomik durumları göz önüne alınarak yetiştirilmemesi gerektiğini ve köylülerin de kültürel birikimlerinin ve inançlarının dikkate alınmasının eğitimde ilerlemeyi kolaylaştıracağını ifade etmekteydi.¹⁰¹⁹

Açılan yeni okullarda verilen eğitimlerin amacı gündelik yaşamın ihtiyaçlarını karşılamalı, mezun olan bireylerin ticari ve ekonomik yeteneklerini de artırmalıydı. Okullarda kadın-erkek arasında eşitliğin sağlanması ve ikisi arasında birbirini destekler nitelikte bir işbirliğinin olması raporda vurgulanan konular arasındaydı. Raporda öğretmenliğin konumuyla ilgili bazı tavsiyelerde de bulunmaktaydı. Ona göre öğretmenler eğitimde merkezde olmalı, öğrenci ise dinleyici rolünü üstlenmeliydi. Dewey'in bu görüşleri eğitimde etkisini kısa sürede gösterdi. Eğitim mesleki amaca hizmet etmeli ve yaygınlaştırılmalıydı.¹⁰²⁰

19 Ağustos 1924 tarihli “Cumhuriyet”te M. Zekeriya (Sertel) Bey tarafından “Dewey Ne Yapacak” başlıklı köşe yazısında John Dewey’in tavsiyesi üzerine “*öğretim konusunda Türkiye’de yapılması gerekenler*” ile ilgili bilgi verilmekteydi. Buna göre ilk önce okullardan başlanmalıydı. Çünkü Dewey’in de belirttiği üzere “*Her memlekette mektebin kalbi muallimler*” idi. Eğitim alanında yenilikler yapabilmek için bireysel girişimciliği ön plana çıkaran ve gençlerin yeteneklerini geliştiren bir öğretim programı hazırlanmalıydı. Böyle bir “*terbiye sistemi*” hazırlamak yabancılaşmak da değildi. M. Zekeriya Bey ABD’nin kendi eğitim sistemini Türkiye’ye aşılama planı olduğunu iddia edenlere karşı John Dewey’in “*...Ecnebi bir terbiye sistemi, sistemlerin en mükemmeli dahi olsa, onu taklit etmek kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olmaktan başka bir şey değildir*” sözüyle karşılık veriyordu.¹⁰²¹

John Dewey’e göre eğitim ve öğretim sistemi tespit edilirken eski metot ve sistemler kullanılmamalı ya da Fransız eğitim-öğretim sistemi gibi dışarıdan öğretim

¹⁰¹⁸ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s.8.

¹⁰¹⁹ Selahattin Turan, “John Dewey’in İstanbul Türk Ocağında Öğretmenlere Hitabı”, **Türk Yurdu**, S.261, (Mayıs-2009): <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2277> /E.T: 09.03.2022.

¹⁰²⁰ S. Turan, “John Dewey’in İstanbul Türk Ocağında Öğretmenlere Hitabı”: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2277> /E.T: 09.03.2022.

¹⁰²¹ M. Zekeriya, “Dewey Ne Yapacak”, **Cumhuriyet**, (19 Ağustos 1924), s.1.

sistemleri de alınmamalıydı. Çünkü bir ülkenin eğitim-öğretim sistemi o ülkede yaşayan insanların ihtiyaçlarından doğmalıydı. John Dewey'e göre de bir ülkenin “*usul, talim ve terbiye sistemi*” insanların arzu ve tecrübelerine göre belirlenmeli ve geliştirilmeliydi. Öncelikle halkın gerçek ihtiyaçlarına cevap verebilmeliydi. M. Zekeriya Bey, Dewey'in görüşlerinden yararlanmak için eğitim-öğretimde taklitçilikten vazgeçilmesi gerektiğini şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: “...*En iyi terbiye sistemi bugün Fransa'da yarın İngiltere'de diğer bir gün Almanya'da tatbik edilebilir. Biz henüz bu sistemi ve onun icaplarını anlamadan, hangi ihtiyaçlara cevap verdiğini tetkik etmeden, hemen taklide teşebbüs edersek, bugün düştüğümüz maarifsizliğe mahkûm kalabiliriz. Şimdiye kadar maarifimiz bu taklitçilik yüzünden çok zarar görmüştür. Bugünkü maarifimiz Fransız maarifinin ibtidai bir kopyasından başka bir şey değildir. Dünyada en fena terbiye sistemi Fransa sistemi olduğu ve bu sistem bizim ihtiyacımızdan doğmuş bulunmadığı için bu yüzden uğradığımız zararın hududu yoktur*”.¹⁰²²

2- Muallimler Birliği Kongresi (24 Ağustos 1924)

İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı'nda alınan kararlar 1924-1925 eğitim-öğretim yılından başlanarak aşamalı olarak yürürlüğe kondu. 24 Ağustos 1924'te Ankara'da toplanan Muallimler Birliği Kongresi de Heyet-i İlmiye Toplantıları'nın bir sonucuydu. Amaç kongrelerin “*tek çatı altında*” toplanmasını sağlamaktı. Mustafa Kemal Paşa kongrede eğitim ve öğretmenlerle ilgili şunları ifade etti: “*Öğretmenler, yeni nesli, Cumhuriyet'in fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz ve yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin beceriniz ve fedakârlığınızın derecesi ile orantılı olacaktır. Cumhuriyet, fikren ilmen ve bedenen kuvvetli ve yüksek karakterli muhafızlar ister, yeni nesli bu nitelikte ve yetenekte yetiştirmek sizin elinizdedir... Memleket evladı her öğretim kademesinde ekonomik hayatta yapıcı, etkili ve başarılı olacak şekilde donatılmalıdır. Millî ahlâkımız, medenî esaslarla ve hür fikirlerle geliştirilmeli ve kuvvetlendirilmelidir*”.¹⁰²³

a) Basındaki Değerlendirmeler

25 Ağustos 1924 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde Muallimler Birliği Kongresi hakkında ayrıntılar paylaşılıyordu. “*Muallimler Kongresi*” başlıklı haberde İstanbul Muallimler Birliği temsilcilerinin kongrede alınan “*tek çatı altında toplanma*” kararına

¹⁰²² M. Zekeriya, “*Dewey Ne Yapacak*”, s.1.

¹⁰²³ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s.32.

muhalefet ettikleri belirtilmekteydi. Bunun nedeni şöyle ifade ediyordu: “...*İstanbul muallimleri murahhasları Türkiye Muallimler Birliği namı altında bir cemiyet tesisini değil, her yerde ayrı ayrı muallim cemiyetleri teşkil ederek bunların federasyon mahiyetinde ittifak etmelerini talep eylemektedirler*”.¹⁰²⁴ Bu görüşün öncüleri Muallimler Birliği temsilcisi Hakkı Tarık (Us) ve Hamit Beyler idi.¹⁰²⁵ Kongre çoğunluğu ise buna karşı olarak birliğin tek teşkilat altında toplanmasını desteklemekteydi. Ancak bu görüş kabul görmediği için reddedildi. Temsilciler kongreye devam edemeyeceklerini bildirerek kongreden ayrıldı.¹⁰²⁶

“Cumhuriyet”in 1 Eylül 1924 tarihli nüshasında ise “*İstanbul Muallimleri*” başlıklı haberde “*muallimlerin ancak federasyon şeklinde birlik teşkiline taraftar oldukları*” paylaşılmaktaydı.¹⁰²⁷ Aynı gazetenin 4 Eylül tarihli nüshasında ise “*Türkiye Muallimler Birliği Bir Beyanname Neşretti*” başlıklı haberle böyle bir şeyin söz konusu olmayacağı, birliğin tek çatı altında bütün muallimleri temsil edeceği yayımlanan bir beyanname ile belirtildi.¹⁰²⁸

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Heyet-i İlmiye Toplantıları Türkiye genelindeki cemiyetler de dâhil olmak üzere bütün kurum ve kuruluşların tek çatı altında toplanmasını sağladı. Yani eğitim alanında merkezileşmeye dönük ilk adımdı.¹⁰²⁹ Bunun yapılmasındaki amaç şahsileştirmeleri ortadan kaldırmak ve eğitim alanında tek programı tatbik etmek ve bilim yolunu takip edebilmektir. Bu amacı gerçekleştirecek olanlar ise öncelikli olarak öğretmenlerdi. Mustafa Kemal Paşa bu görüşü 22 Eylül 1924’te Samsun’da İstiklâl Ticaret Mektebi’nde öğretmenler tarafından verilen çay ziyafetinde onlara hitaben şu cümleleriyle vurguluyordu: “...*Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız, ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır*”. Bu nutuk “Cumhuriyet, Vakıt” ve “Hâkimiyet-i Milliye” gazetelerinde de yayımlandı.¹⁰³⁰

¹⁰²⁴ Cumhuriyet, 25 Ağustos 1924.

¹⁰²⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1924.

¹⁰²⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1924.

¹⁰²⁷ Cumhuriyet, 1 Eylül 1924.

¹⁰²⁸ Cumhuriyet, 4 Eylül 1924.

¹⁰²⁹ Tarık Soydan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet Dönemine Türkiye’de Temel Eğitimin Gelişmesi ve Finansmanı Sorunu”, *Karadeniz SBD*, V/8, 2013, s.63.

¹⁰³⁰ Cumhuriyet, 22 Eylül 1924; Hâkimiyet-i Milliye, 22 Eylül 1924; Vakıt, 22 Eylül 1924.

VI- Üçüncü Heyet-i İlmiye Toplantısı (27 Aralık 1925 – 8 Ocak 1926) ve Basına Yansımaları

1925'te yaşanan Şeyh Said Ayaklanması, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması gibi siyasi gelişmeler Türkiye'de okul ve eğitim konusunun yeniden ele alınmasını zorunlu hale getirdi. Çünkü Cumhuriyet esaslarına bağlı okullarda çocukların “*kalp ve dimağlarına*” Cumhuriyet için özverili davranma ülküsünün yerleştirilmesi bunun gibi olayların yaşanmasını engelleyecekti.¹⁰³¹ Üçüncü Heyet-i İlmiye'nin de bu olaylardan sonra toplanması bu doğrultuda atılan adımlardan biriydi.

Üçüncü Heyet-i İlmiye çalışmalarına Ankara'da 26 Aralık 1925'te dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati (Uğural) Bey¹⁰³² Başkanlığında başladı. “*Cumhuriyet*”in 26 Aralık tarihli nüshasında “*Maarif İnkılâbımız*” başlıklı haberde Necati Bey'in “*maarifin başına*” geçtiği ve “*inkılâbın en cevval adamlarından biri*” olduğu bilgisi okuyucu ile paylaşılıyordu.¹⁰³³ Toplantı gündeminde; eğitime ayrılan kaynakların en uygun şekilde kullanımı, ortaokullarda karma eğitime geçilmesi ve “*Milli Talim ve Terbiye Dairesi*”nin kurulması gibi konular vardı. Çalışmalar 8 Ocak 1926'a kadar devam etti.¹⁰³⁴ Toplantıya katılanlar arasında; Müsteşar Nafi Atuf (Kansu) Bey, Teftiş Heyeti Başkanı Rıdvan Nafiz (Edgüer), Telif ve Tercüme Heyeti Başkanı Abdülfeyyaz Tevfik (Yergök), Orta Tedrisat Genel Müdürü Cevat Bey, Hars Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay), İlk Tedrisat Müdürü İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), İhsaiyat Müdürü Hilmi Ziya (Ülken), İstanbul Edebiyat Fakültesi Reisi Müderris Köprülüzade Mehmet Fuad ve Darülfünun Ruhیات Müderrisi Ali Haydar Bey, Kız Muallim Mektebi Müdürü Mehmet Emin (Erişirgil), Galatasaray Lisesi Müdürü Behçet (Gücer), Çamlıca Orta Mektep Müdürü Mehmet Ali (Ayni), Adana Erkek Lisesi Müdürü Ragıp Nureddin (Ege), Ankara Lisesi Müdürü Feridun Bey, Müfettiş Hilmi, Cevat ve Kadri Beylerle, İstanbul Lisesi Müdürü Hüseyin Besim Bey, İzmir Muallim Mektebi Müdürü Ahmed Hikmet Beyler vardı.¹⁰³⁵ Cumhuriyet eğitimini yeniden belirleme çalışmaları doğrultusunda

¹⁰³¹ N. Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, s.33.

¹⁰³² 1892'de İzmir'de doğdu. Babası Darendeli Mehmet Halit Bey, annesi Havva Naciye Hanım idi. Fransızca bilen Mustafa Necati Bey İstanbul Hukuk Mektebi mezunu idi. Yaptığı görevler şunlardı: Muharrir ve Dava Vekili, Özel Okul Kurucusu ve Müdür, Kız Öğretmen Tarih-Coğrafya Öğretmeni, “*İzmir'e Doğru*” gazetesi sahibi, Bayındırlık ve İskân Bakanı, Adalet Bakanı, Milli Eğitim Bakanı. TBMM I. Dönem Saruhan, II ve III. Dönem İzmir Milletvekili ve Sivas İstiklal Mahkemesi Üyesi olan Mustafa Necati Bey Kırmızı-Yeşil İstiklal Madalyası sahibi idi. Altay Spor Kulübü'nün kurucularındandı. 1929'da apandisitinin patlaması sonucu Ankara'da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.55)

¹⁰³³ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1925.

¹⁰³⁴ E. S. Oğuz, **Türkiye'de Kültür Politikaları**, s.81.

¹⁰³⁵ **BCA**, 180.9.0.0.12.70.15.

yapılan bu toplantıda eğitimin ana sorunları üzerinde duruldu.¹⁰³⁶ Üçüncü Heyet-i İlmiye ile ilgili çalışmalar “*Cumhuriyet*” gazetesinin 29 Aralık 1925 tarihli nüshasında “*İlmi Heyet*” başlıklı haber yazısıyla okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Yazıda Necati Bey’in de Heyet-i İlmiye çalışmalarına katıldığı belirtilmekteydi.¹⁰³⁷

Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısında alınan kararlar incelendiğinde Türkiye’ye davet edilen yabancı uzmanların özellikle de John Dewey’in raporlarının dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Görüşülen konular şunlardı: Devlet ve vilâyet bütçelerinden eğitime ayrılan paraların verimli bir şekilde kullanmak, okullara müracaat eden bütün çocukları alabilecek şekilde okulların kapasitelerini artırmak, lise, öğretmen ve meslek okullarının düzenli olarak belli merkezlerde sayı ve niteliklerini artırmak, yatısız ortaokullarda karma eğitimi başlatmak, stajyer öğretmenlere meslek eğitimi vermek, öğretmenlerin terfileri için yasal düzenlemeler yapmak, eğitim ve öğretim işleriyle meşgul olmak üzere bir Milli Talim ve Terbiye Dairesi kurmak.¹⁰³⁸ Maarif Vekili Mustafa Necati Bey toplantıda özellikle de öğretmen yetiştirme konusu üzerinde durdu. Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısında mevcut ve yeni açılacak öğretmen okullarının belli bölgelerde toplanarak geliştirilmesi planlandı. Üçüncü Heyet-i İlmiye on iki toplantıdan oluşan son toplantısını 8 Ocak 1926’da gerçekleştirdi. Bu toplantıda eğitim-öğretim işleriyle ilgilenecek bir Milli Talim ve Terbiye Dairesi’nin kurulmasını kararlaştırıldı.¹⁰³⁹

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey’in başkanlığı döneminde gerçekleştirilen Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısı ile eğitim ve öğretim sosyal ilişkileri düzenleyen bir araç olarak görüldü. Eğitimde fırsat eşitliği ilkesi de Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısında alınan kararların bir sonucuydu.¹⁰⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa’ya göre çağdaşlaşmanın en etkili aracı eğitim idi. Toplumsal birlik ve beraberliğin eğitim alanındaki bütünleşme ile gerçekleşeceğini bilen Mustafa Kemal Paşa bu doğrultuda yeni eğitim sistemine olan ihtiyacın farkındaydı. Yeni eğitim sistemi batılılaşmanın ilk koşulu olarak görüldüğünden önce eğitim sistemi laikleştirilmeliydi. Süreç bu yenileşmenin hem yayıcısı ve hem de koruyucusu olmalıydı. Halkı modernleştirme çabaları içerisinde Mustafa Kemal Paşa

¹⁰³⁶ **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (07-09 Aralık 2005)**, (Haz: Murat Alper Parlak), ATAM, Ankara, 2010, s.144.

¹⁰³⁷ **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1925.

¹⁰³⁸ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi V**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.2007.

¹⁰³⁹ Ayhan Öz, “*Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Milli Eğitim Şûralarında Din Eğitimi*”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XVI/29 (Ocak-2014), s.131-132.

¹⁰⁴⁰ Ahmet Şimşek, **Modern Türkiye Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s.262.

milli eğitim ve halk eğitimi üzerinde durdu. Bu iki sistemin amacı Türk toplumunun düşünce ve davranış alanlarında yenilenmesini sağlamaktı. Kamu eğitiminin devletin en önemli görevi olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in eğitim politikasını laiklik ve halkçılık ilkelerine dayandırdı.¹⁰⁴¹

Heyet-i İlmiye toplantılarının amacı da Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi bilimsel ve çağdaş bir eğitim sisteminin ön hazırlıklarını yapmaktı. Böylece Cumhuriyet'i tehlikeye sokacak her türlü zararlı girişimi de daha ilköğretimden itibaren engellemiş olacaktı. Bu amaç doğrultusunda devlet, eğitim programı ve politikalarının belirlenmesinde Heyet-i İlmiye'lerden yararlandı. Toplantılar eğitim konusuyla ilgili gerçekçi sorunların çözümü için yapıldı. Alınan kararlar hemen uygulanmaya çalışıldı.

1- Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun (22 Mart 1926) ve Basına Yansıyanlar

Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısında alınan kararlar “*Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun*”un çıkarılmasında etkili oldu. 30 Ocak 1926'da tasarı halinde sunulan¹⁰⁴² 789 sayılı bu kanun 22 Mart 1926'da kabul edildi.¹⁰⁴³ Öğretmenliğin meslek olarak kabul edilmesi ve “*Talim ve Terbiye Dairesi*” ve “*Dil Heyeti*”nin kurulması bu açıdan önemliydi. Eğitim-öğretim ile ilgili Talim ve Terbiye Dairesi, Bakanlığın danışma organı olarak çalışacak, Dil Heyeti ise Türk dili ve bununla ilgili bilimsel konular hakkında faaliyetlerde bulunacaktı.¹⁰⁴⁴ “*Milliyet*” gazetesinin 23 Mart 1926 tarihli nüshasında “*Meclis'te Kabul Edilen Yeni Kanunlar*” başlığı altında Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun'un kabulüyle ilgili ayrıntılara yer verilmekteydi.¹⁰⁴⁵

Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile öğretmenlerin özlük, meslek ve ekonomik hakları ile ilgili düzenlemeler yapıldı. Öğretmenliğin tanımı yapılarak statüsü belirlendi. Kanunun 18. Maddesi'ne göre okul müdürü kadrolarına öğretmenlerin yanı sıra Profesörler de atanabilecekti. Öğretmenlere göreve başlamadan önce öğretim yılına hazırlık ödeneği ödenmesi uygulaması ilk kez başlatıldı. Kanunun 7. Maddesi ile ortaöğretim kurumlarının statüleri de belirlendi. Buna göre ortaöğretim kurumları şunlar olacaktı: Lise, ortaokul, ilk muallim mektepleri ve köy muallim mektepleri. Heyet-i İlmiye toplantıları Milli Eğitim Şuralarının alt yapısının oluşturulmasında örnek olması açısından önemli bir aşamaydı.

¹⁰⁴¹ Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, s.25.

¹⁰⁴² BCA, 30.18.1.17.86.4.

¹⁰⁴³ Mehmet Okur, “*Türkiye'de Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları*”, ÇTTAD, IV/11, (Haziran-2005), s.106.

¹⁰⁴⁴ N. Sakaoğlu, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, s.33.

¹⁰⁴⁵ Milliyet, 23 Mart 1926.

Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun sonrası çıkarılan diğer kanunlar ile Türk gençlerinin ücretsiz eğitim hakkına kavuşması sağlandı.¹⁰⁴⁶ 24 Nisan 1926'da çıkarılan 822 sayılı “*Lise ve Orta Mektepler Talebesinden Neharî Ücreti Alınmaması Hakkında Kanun*”¹⁰⁴⁷ ile ilkokullar gibi, lise ve ortaokullarda da gündüzlü okuyan öğrencilerden para alınmamasına, aynı tarihli 823 sayılı “*Mektep Kitaplarının Maarif Vekâletince tabi hakkında Kanun*” ile de öğrencilerin eğitim materyallerine ücretsiz ulaşmasına imkân sağlandı.¹⁰⁴⁸ 8 Haziran 1926 tarihli 915 sayılı “*Lise ve Orta Mekteplere Alınacak Leyli Meccani Talebe Hakkında Kanun*” ile de bir kısım okullara parasız yatılı öğrenci kabulü gerçekleştirildi.¹⁰⁴⁹ Maarif Vekili Necati Bey çıkarılan kanunlar ile sadece öğrencileri değil aynı zamanda öğretmenlerin de birbirleriyle olan ilişkilerinde bir dayanışma içerisinde olması gerektiğini onlara hatırlatmaktaydı. 9 Haziran 1926 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde Necati Bey’in “*Kız Muallim Mektebi’nde Verilen Çay Ziyafeti*”ne katılması ve buradaki öğretmenlere yaptığı konuşmaya yer verilmekteydi. Necati Bey öğretmenlere manevi dayanışmayı maddi hale getirmek için gerekli önlemleri almaları gerektiğini belirten bir konuşma yaptı. Çıkarılan kanunların işlevsel hale getirilmesi konusunda öğretmenlerin de desteğinin önemli olduğunu vurguladı. Öğretmenlerin kendi aralarında dayanışmayı teşvik etmeleri gerektiğini, maddi ve manevi olarak birbirlerine yardım etmelerini ve meslektaşları içerisinde ölenlerin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade etti.¹⁰⁵⁰

John Dewey’in verdiği raporlar Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun’un ortaya çıkarılmasında Heyet-i İlmiyelerde olduğu gibi etkili oldu. Özellikle de Milli Eğitim Talim ve Terbiye Dairesi ve Dil Heyeti kuruluşu, köy okullarının ziraata uygun eğitim vermeleri ve buradaki çocukların köy hayatına uyumlu ve gündelik hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir şekilde eğitilmesi ile okul, müze ve kütüphanelerin belirlenen programa uyularak hazırlanması konularında John Dewey’in hazırladığı iki rapordan yararlandı.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁶Sait Dinç, **Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şuraları ve Alınan Kararların Uygulamaları (1923-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Adil Dağıstan), Ankara, 1999, s.18-19.

¹⁰⁴⁷ **Resmi Gazete**, 3 Mayıs 1926, S.362, s.1317.

¹⁰⁴⁸ **TBMMZC**, II/24, s.186.

¹⁰⁴⁹ **TBMMZC**, II/26, s.233; **Resmi Gazete**, 29 Haziran 1926, S.407, s.1695.

¹⁰⁵⁰ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926.

¹⁰⁵¹ J. Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, s.1-2, 22; John Dewey dışında alanında uzman birçok bilim adamı Türkiye’ye davet edildi. Bunlar arasında; Alfred Kühne, Omer Buyse, Beryi Parker, Albert Malche, George Stichler, Clemens Holzmeister, Adolf Ferriere, Oskar Frey ve Ernst Egli vardı. (Şaban Ortak, **Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri**, Atatürk

1923'ten itibaren Türkiye'ye davet edilen bilim adamlarının kırk yedi eseri Türkçeye tercüme edilerek çocuk eğitimi konusunda önemli bir adım daha atılmış oldu. Bu eserlerden bazıları şunlardı: John Dewey'in; "*Çocuk ve Mektep*", "*Mektep ve Cemiyet*", "*Demokrasi ve Terbiye*", Omer Buyse'un; "*Umumi ve Ali Amerika Tahsil Usulleri*", William Rasmussen'in; "*Dört İle Yedi Yaş Arasındaki Çocukların Ruhiyatı*" ve Alfred Binet'in; "*Çocuklar Hakkında Asri Fikirler*"i idi.¹⁰⁵²

John Dewey "*zirai eğitim, halk mektepleri ve iktisadi teavün*" gibi konularda Danimarka'ya bir heyetin gönderilmesinin uygun olacağını tavsiye etmekteydi.¹⁰⁵³ John Dewey'in tavsiyelerini dikkate alan bakanlık 1926'da yurt dışına birçok inceleme heyeti gönderdi. Heyetlerin yaptıkları çalışmalar basın aracılığıyla okuyucu ile paylaşıldı. 2 Ağustos 1926 tarihli "*Vakit*"te "*Maarif Müsteşarımız Rusya'dan döndü*" başlıklı haber yazısında Teftiş Heyeti Başkanı Rıdvan Nafiz (Edgüer) Bey'in Rusya'daki eğitim kurumlarında yaptığı incelemeler sonrası hazırladığı raporun Bakanlığa sunulduğu belirtilmekteydi.¹⁰⁵⁴ 5 Ağustos tarihli "*Milliyet*" gazetesinde ise "*Rusya'da Tetkikat, Maarif Erkânımız Rusya'da neler gördü, Ruslar herkesi nasıl okutabiliyorlar?*" başlıklı haber yazısı ile konu değerlendiriliyordu. Buna göre Rusya'daki okullar bulundukları bölgenin ihtiyaçlarını özellikle de "*içtimai, zirai, sıhhi*" konularda karşılayabilmekteydi. Rus eğitiminde Alman ve ABD'li pedagogların görüşleri dikkate alındığı ve deney ile gözleme de öncelik verildiği belirtilmekteydi.¹⁰⁵⁵

Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile eğitim alanında önemli bir adım atıldı. Cumhuriyet eğitimine uygun idealleri yaymada bu kanun ile ilk ve ortaöğretimin esasları belirlendi ve ücretsiz yapılmaya başlandı. Çıkarılan kanunlar ile eğitim hizmetleri modern hale getirildi. Yurt dışından getirtilen uzmanlar bu konuda etkili oldu. Yurt dışına gönderilen heyetler ile de Türkiye'de modern eğitim sistemi kurulmaya çalışıldı. Eğitim alanındaki ayrılık ve farklılıklar giderildi.

İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. S. Esin Dayı), Erzurum, 2004, s.38)

¹⁰⁵² Mehmet Okur, "*Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları*", *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, V/1, 2005, s.214.

¹⁰⁵³ J. Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, s.6.

¹⁰⁵⁴ *Vakit*, 2 Ağustos 1926.

¹⁰⁵⁵ *Milliyet*, 5 Ağustos 1926.

C- YENİ TÜRK HARFLERİNİN KABULÜ (1 KASIM 1928) VE BASINDAKİ YANSIMALARI

I- Cumhuriyet Öncesinde Osmanlı'da Süregelen Tartışmalar

Tarihsel süreçte Türkler yazı dilinde farklı alfabeler kullanmışlardır. Ancak kullanılan alfabelerin birçoğu uzun ömürlü olamamıştı. Yani kısa süreli ve bölgesel kalmıştı. Birden çok alfabenin Türkler tarafından kullanımının nedeni ise Türk milletinin çok geniş bir coğrafyaya yayılması ve farklı kültürlerle etkileşimde bulunmasıydı.¹⁰⁵⁶

İslamiyet'ten önce Orta Asya'da Türkler Uygur ve Göktürk alfabelerini kullanmaktaydı. İslamiyet'ten sonra ise Arap alfabesi kullanılmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nde, kullanılan alfabe de Arap alfabesiydi.¹⁰⁵⁷ Kullanılan dil Türkçe olmakla birlikte Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca gibi dillerden birçok sözcük de alınmıştı. Ancak Arap alfabesinden farklı olarak Türkçede kullanılan bazı farklı harfler de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde Latin harfleri ilk kez sarayda hanedan mensupları tarafından kullanıldı.¹⁰⁵⁸

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren alfabe konusunda farklı görüşler ortaya çıktı. Özellikle de alfabenin değiştirilmesi ya da ıslah edilmesi konuları tartışılan meseleler arasındaydı. Bunun temel nedeni dönemin aydınlarının eğitim sistemini batılı tarzda yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünmelerinden dolayındı. Bu da yazının değiştirilmesi ya da ıslahı tartışmalarını beraberinde getirdi.¹⁰⁵⁹

Türk Dili için alfabe ıslahını savunanların başında 1862-1863 yıllarında Mehmed Münif Paşa ve Azerbaycanlı Ahundzade Feth Ali bulunmaktaydı. Münif Efendi 11 Mayıs 1862'de kurucusu olduğu “*Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye*”de verdiği bir konferansta alfabe konusunu ele almış, Arap harflerine yeni bir şekil vermek,

¹⁰⁵⁶ Türkler tarih boyunca; Köktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Tibet, Süryan, Arap, Grek, İbrani, Latin ve Kiril alfabeleri gibi başlıca on üç farklı alfabe kullanmışlardır. Ancak göç edip yerleştikleri bu yeni bölgelerde yaygın konuşulan diller farklı alfabelere dayanan Rumca, Ermenice, Süryanice ve Arapça idi. (Ali Fuat Bilkan, **Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu: Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme**, İletişim Yay., İstanbul, 2018, s.9)

¹⁰⁵⁷ Mehmet Serhat Yılmaz, **Harf inkılâbı ve Millet Mektepleri, 1928-1935: (Kastamonu Örneği)**, Berikan Yay., Ankara, 2009, s.4.

¹⁰⁵⁸ III. Selim Döneminde (1789-1807) ilk kez İstanbul'da Latin alfabesi kullanıldı. II. Mahmut Döneminde (1808-1839) ise dil ve alfabe değişikliğine yönelik denemeler yapıldı. Ancak başarılı olunamadı. Bazı kaynaklarda II. Abdülhamid'in de alfabe değişikliği yapmak istediği de belirtilmektedir. III. Mustafa (1717-1774)'nın kızı Hatice Sultan'ın Sahir Sarayı'nı Batı üslubuna göre restorasyonunun yapılmasını emrettiği bir belgede Osmanlı arşivlerinde Latin alfabesinin ilk defa kullanıldığı görülmektedir. Hatice Sultan ile Fransız Mimar ve ressam Antonio İgnace Melling arasında yapılan mektuplaşmalar Latinceydi. Harf inkılâbından 125 yıl önce Latin alfabesi saraya girmişti. (Oktan Keleş, **Atatürk'e Atılan İftiralar**, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2021, s.181)

¹⁰⁵⁹ M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, İstanbul, 1998, s.16.

bunların ıslah edilmesi ile yazılış ve okunuşunu kolaylaştırmak gerektiğini ifade etmişti. Bunun toplumsal nedenini ise şöyle belirtmekteydi: “*Avrupalıların yazılarında telaffuz zorlukları olmadığı gibi öğretim yöntemleri de mümkün mertebe kolay olduğundan altı yedi yaşındaki çocuklar pekâlâ okuyup-yazma öğrenmekte, erkek-kadın, uşak ve amele güruhuna varıncaya kadar ifade-i merama muktedir olacak derecede iyi ve yanlışsız yazma tahsil ederler ve yazı yazmayı öğrenirler*”.¹⁰⁶⁰

Sonraki süreçte üzerinde durulan yazı tartışmalarının ana nedeni eğitim konusuna dayandırıldı. Eğitimdeki başarısızlık ve istenilen verimin alınamamasında alfabe ve yazı sorunu dile getirildi. 1869’da Londra’da Genç Türkler tarafından yayımlanan “*Hürriyet*” gazetesindeki bir makalede Türk okullarında çocuklara verilen öğretim eleştirilmekteydi. Ermeni, Rum veya Yahudi çocukları kilise veya havra okullarında altı ayda gazete ve mektup okumayı ve bir yılda da mektup yazmayı öğrenirlerken, Müslüman çocukları, bir gazete bile okumaktan aciz olarak yıllarca eğitim görmekteydi. Bu sorun öğretmenlerde de vardı. Bunun nedeni ise çocukların zekâsından ötürü değil, eğitim sisteminin yetersiz ve işlevsiz oluşuydu.¹⁰⁶¹

Yazı ile ilgili tartışmaların başlangıcından itibaren Arap harflerin ıslahı görüşüne karşılık Latin alfabesinin kabulü fikri II. Meşrutiyet’in ilanına kadar açıkça dile getirilemedi. 1908’deki II. Meşrutiyet ile birlikte dilde sadeleşme ve Türkçeye dönüş gibi konularda yaşanan tartışmalar iki yaklaşımla sınıflandırılabilir: Birincisi Arap alfabesinin ıslah edilmesi idi.¹⁰⁶² Bu görüşte olanlardan birisi Şemsettin Sami idi. O, Arapça ve Farsça sözcüklerin kendi kuralları, Türkçe sözcüklerin ise belirlenecek kurallar çerçevesinde yazılmasını önerdi.¹⁰⁶³ Bu dönemde Enver Paşa da Arap harflerinin ayrı ayrı yazılarak, her ünsüz harf önüne bir ünlü konularak yazılmasını uygulamaya çalışmışsa da bu yazım yöntemi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam edebildi.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶⁰Münif Efendi yazı ıslahı ile ilgili iki yöneme dikkat çekmiştir. Biri mevcut sözcükleri olduğu gibi bırakıp alt ve üstlerine bilinen hareketler ve yeni işaretler koymak, diğeri ise sözcükleri birbirinden ayrı harflerle, bitişirmeden yazmaktır. (A. Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TTK, Ankara, 1960, s.154)

¹⁰⁶¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK, Ankara, 1993, s.423.

¹⁰⁶²1869’da Londra’da bulunan Namık Kemal ile Melkum Han ve İstanbul’da da “*Terakki*” ve “*Ruzname-i Ceride-i Havadis*” gazeteleri arasında yaşanan Arap harflerinin ıslah edilmesi gerektiği ve Latin harflerinin okuma-yazmayı kolaylaştırdığı hakkındaki tartışmalar bunlara örnekti. (F. Abdullah Tansel, “*Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri*”, **Belleten**, XVII/66, (Nisan-1953), s.223)

¹⁰⁶³ Fince Özer, “*Kamûs-ı Türki’deki Galat Sözcüklerin Biçimbirimsel ve Anlamsal Olarak İncelenmesi*”, **Kesit Akademi Dergisi**, S.19, (Haziran-2019), s.211

¹⁰⁶⁴ “*Enver Paşa Yazısı*”, “*Ordu Elifbası*” ve “*Hatt-ı Cedit*” adları verilen bu ayrıışık harflerle, Harbiye Nezareti tarafından bazı resmi genelgeler özellikle bu yazı ile yazılarak ordu ile iletişim sağlanmıştır.

İkincisi ise Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanımı meselesi idi. Bu görüştekilerden bazıları şunlardı: Celal Nuri (İleri), Hüseyin Cahit (Yalçın), Giritli Ahmet Saki ve Kılıçzade Hakkı. Bu yazarlar Arap harflerinin İslam coğrafyaları ile siyasi ve kültürel bağlantısını savunanlara karşılık, Arap harflerinin dinen kutsal olmadığını ve Türkçenin bu yazı sistemi ile yazılamayacağını ve Latin harflerinin eğitimde sağlayacağı görüşünü savunmaktaydı.¹⁰⁶⁵

II- Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Basında Yapılan Değerlendirmeler

17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de Kâzım Karabekir Paşa'nın Başkanlığı altında toplanan İktisat Kongresi'nde Türkiye'yi ekonomik olarak ilgilendiren birçok konu görüşüldü. 21 Şubat'ta müzakereler devam ederken Latin harflerinin kabulü hakkında kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı tarafından bir önerge verildi. Ancak önerge özellikle de Kâzım Karabekir'in "*Latin harfleri İslam birliğini bozacak*" gerekçesi nedeniyle reddedildi. Kâzım Karabekir Paşa sonraki süreçte bu konudaki düşüncelerini kamuoyuna da açıklama ihtiyacı duydu. Görüşlerini basın aracılığıyla paylaştı.¹⁰⁶⁶

1- Kâzım Karabekir Paşa'nın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

"*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinin 5 Mart 1923 tarihli nüshasında "*Latin Harflerini Kabul Edemeyiz!*" başlıklı haber yazısında Kâzım Karabekir Paşa'nın bir demecine yer verilmekteydi. Kâzım Karabekir konunun kongrenin dışında bir mesele olduğunu ve bu görüşü savunanların sonradan pişman olduklarını belirttikten sonra şunları ifade etti: "*...Bu fikir bir zamanlar Avrupa'da hercümerci mucib oldu. Bu cereyan evvela orada başladı. Bizim İslam hurufatımız kafi değilmiş, Latin hurufatı alınmalı imiş... Biz bunun vahametini ve bu harflerin değiştirilmesinin bugün küre-i arz üzerinde yaşayan üç yüz elli milyon ehl-i İslam'a ait olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmasın bir şekl-i huruf kabulü noktasına doğru yürüdüler... Bugün bir kuvvet vardır ki, bu kuvvet bütün cihana karşı bu propagandayı yapıyor: Türk yazısı güçtür okunamaz. Bendeniz bu mesele ile bizzat uğraştım. Arnavutluk İhtilali içinde bulundum.*

Ancak bu yazı askeriyede işleri geciktirmesi üzerine yapılan şikâyetlerden dolayı bir daha kullanılmadı. (S. Kılıç, *Türk Devrimi...*, s.159; İsmail Acar, *Dilimiz, Atatürk ve Sonrası*, Balıkesir, 1983, s.142-143)

¹⁰⁶⁵ Ayşegül Şentürk, "*Harf İnkılabının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü*", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.26, (Ağustos-2012), s.31.

¹⁰⁶⁶ M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Yenigün Yay., İstanbul, 1998, s.42.

Acaba bu Latince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket herc-ü merce gider. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız tarihimiz ve binlerce cilt asarımız bu lisanla yazılmış iken büsbütün başka bir şekilde olan bu harfleri kabul ettiğimiz gün, en büyük felaket derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah verilmiş olacak. Bunlar âlem-i İslâma karşı diyeceklerdir ki, Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytankarane fikir budur. Sonra bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Latin haruf yoktur. Bugün Fransızca haruf o kadar karışıktır ki bizim dilimizi kabil değil terennüm edemez. Bu mesele inceden inceye tetkik edilmiştir. İstirham ediyorum zararlı olan ki zararını bilhassa İslam kavimleri çekmiştir". Kazım Karabekir Paşa Latin harflerinin kabulü ile diğer İslam ülkelerinin buna tepki göstereceğini bu gibi fikirlerin tartışılmasının bile doğru olmadığını ifade etmekteydi.¹⁰⁶⁷

2- Kılıczade Hakkı Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Kâzım Karabekir Paşa'nın basına verdiği demeçten sonra alfabe konusu ile ilgili tartışmalar yeniden gündeme geldi. Konuyla ilgili olarak iki grup ortaya çıktı. Bunlar Latin harflerinin kabulünü destekleyenler ve desteklemeyenler idi. Aydınlar gazete ve dergilerde görüşlerini açıkça ifade etmeye çalıştı. Bunlardan birisi de Kılıczade Hakkı Bey idi. Kılıczade Hakkı Bey 1 Temmuz 1923'te "*İçtiha*"¹⁰⁶⁸ dergisinde yayımladığı "*İzmir İktisat Kongresinde Latin Harfleri*" adlı makalesinde Kâzım Karabekir Paşa'yı şöyle eleştirmektedir: "*Ne gariptir ki yüksek bir tahsil görmüş çok zeki bir Kâzım Karabekir Paşa o kadar fecayi-i tarihiye ve içtimaiyeden sonra, sırf ilmi bir mesele olan Latin harflerinin kabulü arzusunun takbih ediyor ve buna sebep olarak hulasaten, âlem-i İslam ne der? diyor. Evet âlem-i İslam ne der? İşte bu kâbus*".¹⁰⁶⁹

Kılıczade Hakkı Bey, İslam görünümlü devletlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupalı devletlerle birlik olup Osmanlı Devleti'ne hiçbir yardımda bulunmadığını da ifade etmekteydi. Kâzım Karabekir Paşa'nın "*âlem-i İslam ne der?*" sorusuna kendi sorduğu bir soruyla şöyle karşılık veriyordu: "*...Biz yalnız Müslüman mıyız; yoksa hem Türk hem Müslüman mıyız? Eğer yalnızca Müslüman isek bize Arap*

¹⁰⁶⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1923.

¹⁰⁶⁸ Batıcılık akımının önde gelen isimlerinden Abdullah Cevdet tarafından 1 Eylül 1904'de Cenevre'de yayımlanmaya başlandı. Rıza Tevfik, Kılıczade Hakkı, Mithat Cemal ve Celâl Nuri derginin yazarları arasındaydı. Dergide siyasetten daha çok kültürel konulara ağırlık verilmekte ve özellikle de zamanına göre ilerici düşünceleri (ailenin çağdaşlaşması, medrese öğrenimine son verilmesi, Latin harflerinin kabulü, laikliğin benimsenmesi vb.) savunmaktaydı. Derginin temel amacı; okuyucuları bilgilendirerek bilinçlenmesini sağlamaktı. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.128).

¹⁰⁶⁹ S. Kılıç, **Türk Devrimi**..., s.174.

*harfleri ve Arap dili lazımdır. Ve ilim olarak Kur'an yetişir. Bunun yanında Milliyet ve kavmiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır”.*¹⁰⁷⁰

Kılıçzade Hakkı Bey, Kazım Karabekir'in görüşlerinin hatalı olduğunu ve Arap harflerinin Türk çocuklarının mahreç yapısına uygun olmamasından ötürü hem sözcüklerin yanlış telaffuz edildiğini hem de okuma yazmanın zor öğrenildiğini belirtmekteydi. Kılıçzade Hakkı Bey devamında Kur'an-ı Kerim'in Latin harfleriyle yazılması konusuna dikkati çekerken, bir Türk'ün Arapçayı bir Arap gibi okuyamayacağını; ancak Latin harfleriyle yazmak ve okumanın daha kolay olduğunu vurguladı. Latin harfleriyle Kur'an-ı Kerim'i okumak bir Müslüman'ı dinden çıkarmayacağı gibi başka bir alfabe ile yazmak da günaha sokmazdı.¹⁰⁷¹

3- Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Hüseyin Cahit Bey ise 22 Eylül 1923 tarihli “Resimli Gazete”de yayımladığı “Latin Harfleri” başlıklı makalesinde şunları ifade etmekteydi: “*Memleketin her tarafı derin bir cehalet karanlığı içinde midir? Memlekette okuyup yazmak bilenler dünya ve vatan işlerine alakadar olanlar hiç mesabesinde midir? Maatteessüf evet. Bugün Türk matbaasının bastıkları gazetelerin yekûnu Avrupa'nın bir vilayet merkezindeki tek bir gazetenin bastığı aded-i tabına uzaktan bile yaklaşamaz. Baş mikyasa bize ispat eder ki biz de okuyup yazma bilenler adedi nüfusumuza nispetle pek azdır. Gazete bile okunamayan bir memlekette ilmi ve edebi eserlerin ne kadar rağbet göreceği pek kolay tahmin edilebilir. Şüphesi olanlar kitapçılara ve muharrirlere sorabilirler. Zaten Milli kütüphanemizin bomboş olması, en küçük Balkan devletleri lisanına tercüme edilmiş âsar-ı muhâlledenin bile lisanımızda bulunmaması böyle bir tetkik külfetine de hacet bırakmaz”.*¹⁰⁷²

Hüseyin Cahit Bey ülkedeki cehaletin azaltılamamasının nedeni olarak Arap harflerini göstermekteydi. Mektebe gönderilen çocukların üç-dört yılda bile bu harfleri okuyup yazamamakta ve buna yetişkin insanların da dâhil olduğunu belirtmekteydi. Bu durumda bir köy çocuğunun yıllarca eğitim öğretim görmesinin de bir anlamı yoktu. Bu nedenle bir an önce Türk konuşma yapısına uygun olmayan Arap harfleri yerine öğrenimi kolay ve anlaşılır Latin harflerinin kabulü daha önemli bir adım olacaktı.

¹⁰⁷⁰ Bilal N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, TTK, Ankara, 2008, s.59.

¹⁰⁷¹ B. N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, s.59.

¹⁰⁷² Hüseyin Cahit, “Latin Harfleri”, **Resimli Gazete**, (22 Eylül 1923), s.2.

Ayrıca Arap harflerini kullanmak için de bir zorunluluk yoktu. Latin harflerine karşı tepki verenlerin mantıktan ziyade duygusal davrandığını vurgulayan Hüseyin Cahit Bey, “*memleketi kurtarmak için en lüzumlu tedbir*” olarak harflerin değiştirilmesini belirtmekteydi.¹⁰⁷³

Alfabe ile ilgili meseleler TBMM’de bütçe görüşmeleri sırasında gündeme getirildi. 25 Şubat 1924’te gerçekleştirilen 111.Oturumda İzmir Milletvekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey’e göre okuma-yazma konusundaki sorunun tek nedeni kullanılan harflerdi. Ayrıca Arap harfleri Türk dilini yazmaya elverişli de değildi. Şükrü Bey şu cümleleriyle konuya dikkat çekmekteydi: “...*Hacımızın, hocamızın, amirimizin, memurumuzun gayretine, yıllardan, asırlardan beri yapılan bunca fedakârlıklarına rağmen halkımın yalnızca yüzde ikisi ya da üçü okumuştur... Buna rağmen okuyup yazmak bilmiyoruz. Bu pek büyük bir derttir. Benim kanaatimce buna sebep doğrudan doğruya harflerdir*”.¹⁰⁷⁴

27 Şubat 1924’te “*Tanin*”de Hüseyin Cahit Bey tarafından yazılan “*Necat Yolu*” başlıklı köşe yazısı da Şükrü Bey’in bu konuşmasını destekler nitelikteydi. Hüseyin Cahit Bey harf alanında yapılacak değişikliği bir “*kurtuluş yolu*” olarak görmekteydi. Ayrıca Türk milleti bu kadar zaman üzerindeki cehaleti bu yola girerek atabilirdi. Bakanlığın bundan sonraki süreçte yapması gereken en önemli iş Latin harflerine geçmek olmalıydı. Cehalet bitirilirse, Türkiye’de çok kısa bir sürede her şey değiştirilebilirdi. Böylece okuma-yazma bilmeyen insanların da gelecekleri değişecek ve bu kişiler rahatlıkla gazete ve kitap okuyabileceklerdi.¹⁰⁷⁵

Aynı gazetenin 6 Mart tarihli sayısında ise Hüseyin Cahit Bey “*Latin Harfleri*” başlıklı yazısıyla konuyu eleştirenlere karşılık vermektedir: “*Tevhid-i Tedrisat esası ile memleketi kurtarmak hususunda en emin hatveyi atan Cumhuriyet Latin harflerini de kabul ederse tedrisatın bir hakkın semeredar olmasını ve az vakit içinde memlekette büyük bir terakki-i manevi vücuda gelmesini temin edecektir. Yegane necat yolu bundan ibaret olmasına rağmen, bazı arkadaşların Latin harflerine taraftar olmadıklarını görüyorum*”. Bu yazı aslında “*İkdam*” gazetesi yazarı Mehmet Ali Tevfik Bey’in önceki günlerde gazetede Latin harfleri aleyhinde yazdığı köşe yazısına da bir karşılık idi. Buna göre Mehmet Ali Tevfik Bey Avrupa’da pek çok yerde Slavlara özgü harflerin kullanımının olduğunu ve Rusların da bu harfler sayesinde eğitim alanında

¹⁰⁷³ B. N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, s.60.

¹⁰⁷⁴ *TBMMZC*, II/6, s.336.

¹⁰⁷⁵ Hüseyin Cahit, “*Necat Yolu*”, *Tanin*, (27 Şubat 1924), s.1.

ilerlediklerini savunmaktaydı. Hüseyin Cahit Bey ise buna şöyle karşılık veriyordu: “...Biz bu sözleri fikrimizi çürütecek bir delil diye telâkki edemiyoruz. Türkçeyi Slav harfleri ile Ermeni harfleri ile de pekiyi yazabiliyoruz. Fakat bunlardan birini intihap lazım gelince daha umumi ve münteşir oldukları için Latin harflerini tercih ediyoruz”.¹⁰⁷⁶

4- Mehmed Asım (Us) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

7 Mart 1924 tarihli “Vakit” gazetesinde ise Mehmed Asım Bey “Latin harfleri” konusuyla ilgili yazdığı köşe yazısında konuyu destekler bir tavır ile okuyucu karşısına çıkmaktaydı. Latin harflerinin kullanımının yarar getirmesi ve Arap harflerinin kullanımına devam edilmesinin zararlı olacağı meselelerinden ziyade konunun daha çok bilimsel bir yaklaşımla incelenmesi gerektiğini savunmaktaydı. Mehmet Asım Bey her iki yazı sisteminin de kullanılması taraftarıydı. İki yazı türü belli okullarda öğretilmeliydi. Bu uygulamanın sonucunda eldeki verilere göre hareket edilmeliydi.¹⁰⁷⁷

Mehmet Asım Bey konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapıyordu: “Bize öyle geliyor ki bu meseleleri halletmek için tecrübe usulüne müracaat etmek en kestirme bir yoldur. Bu tecrübeyi yapmak için hükümet yardım ederse, az zaman içinde hangi tarafın daha haklı, hangi nokta-i nazarın daha doğru olduğu anlaşılacaktır”. Mehmet Asım Bey’e göre yeni harfleri tecrübe etmek için “ibtidai mektepler” en iyi uygulama kurumlarıydı. İbtidai mekteplerde bu harfler ve yazılar olduğu şekilde öğretilmeliydi. Türk dili derslerinde hiçbir değişiklik yapılmamalı, sadece ibtidai mekteplerin birinci sınıflarında Türkçe harfler ile beraber Latince harfler de uygulamalı öğretilmeliydi. Bazı mekteplerde öğrencilere Latince harflerin şekilleri gösterilmeli, bu harfler ile Türkçe’nin nasıl yazılabileceği öğretilmeliydi. Ayrıca Latin harfleriyle telif edilmiş olan Türkçe okuma kitapları okutulmalı, sonra biraz “maddi fedakârlık” yapılarak Latin harfleri ile yazılmış bazı basit Türkçe okuma kitapları ve ders kitapları bastırılmalıydı. Mehmet Asım Bey bunları yapmanın çocuklara hiç bir zararının olmayacağını aksine çocuklar üzerinde iyi bir tecrübe edinilmiş olacağını savunmaktaydı.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁶ Hüseyin Cahit, “Latin Harfleri”, **Tanin**, (6 Mart 1924), s.1.

¹⁰⁷⁷ Mehmed Asım, “Latin Hurufu”, **Vakit**, (7 Mart 1924), s.1.

¹⁰⁷⁸ Mehmed Asım, “Latin Hurufu”, s.1.

5- Necip Asım (Yazıksız) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Basında alfabe konusu ile ilgili farklı iki görüş ortaya çıktı. Bunlardan ilki Hüseyin Cahit ve Mehmed Asım Beyler gibi alfabe değişikliğini isteyenlerdi. Diğer görüşü savunanlar ise alfabe değişikliği yerine imla ile ilgili düzenlemelerin yapılmasını teklif etmekteydiler. İmla konusunu savunanlar okuma ve yazmayı öğrenme konusunda harflerin çok da önemli olmadığını vurgulamaktaydı. Bu görüşte olanlardan biri de Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Lisaniyatı Müderrisi Necip Asım (Yazıksız) Bey idi. “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinin 8 Mart 1924 tarihli nüshasında “*Terakki İçin Latin Harfini Kabule Mecbur muyuz?*” başlıklı haber yazısında Necip Asım Bey’in konuyla ilgili bir beyanatına yer verilmekteydi. Necip Asım Bey’e göre; Latin harfleri ile Osmanlıca alfabe arasında bir fark yoktu. İki yazı şekli de köken olarak Aramice’ye dayanmaktaydı. Tek farkın doğuda sağdan sola, batıda soldan sağa ise yazılmasıydı. Diğer farkları da şöyle açıklamaktaydı: “...*Garpta her millet her harfe kendi lehçesinde olan sedayı verir. Her millet kabul ettiği harfleri evvela kendine mal etmeyi düşünmüştür. Şarkta ise Arap harflerinin sedası mümkün merteye aynen muhafaza olunur. Bence dünyada hiçbir harf terakki mani olamaz.*”¹⁰⁷⁹

Necip Asım Bey, Arap harflerinin Türkçe sözcükleri ifade etmedeki yetersizliğini kabul etmekte, ancak bunu için şu öneriyi ileri sürmekteydi: “...*Bütün harflerin esası bir olduğuna göre lisanımızı aynı bugünkü harflerimizle Avrupa harfleri gibi tamamıyla okunacak bir hale ifrağ edebiliriz*”. Kendisi okuma-yazma konusundaki geri kalmışlığın sadece harflere indirgenmemesini savunmaktaydı. İlk çözümlenmesi gereken sorun imla konusuydu. Çünkü Arap harfleri Türk dili ve ses yapısına uygun değildi. Türk dilinde yaşanan durağanlığın diğer bir nedeni ise başka milletlerin dillerinden etkilenmiş olmasıydı. Bu sorun zamana bırakılmamalı ve hemen çözümlenmeliydi.¹⁰⁸⁰

6- Kâzım Nazmi (Duru) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

15 Mart 1924 tarihli “*Vakit*” gazetesinde ise Kâzım Nazmi (Duru) Bey¹⁰⁸¹ tarafından yazılan “*Latin Harfleri?*” başlıklı köşe yazısı imla ile ilgili düzenlemelerin

¹⁰⁷⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Mart 1924.

¹⁰⁸⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Mart 1924.

¹⁰⁸¹ Asker, eğitimci ve siyasetçi kimlikleriyle tanınan Kâzım Nuri Duru, 1876’da İstanbul’da doğdu. Baba adı Mustafa, anne adı Zehra idi. Harp Okulu mezunu idi. Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı; öğretmenlik, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Kurucu Üyesi, Maarif Müfettişliği, Türk Dünyası gazete sahibi, Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürü, Muallimler Cemiyeti Başkanı, Tasvir-i Efkâr, Doğu, Demokrat İzmir, Son Posta, Çınar Altı gazete ve dergileri yazarı, TBMM V. ve VI.

yapılmasını daha yararlı bulmaktaydı. Yazıda kendisinin Latin harflerine neden aleyhtar olduğu konusunu da açıklamaktaydı. Kâzım Nazmi Bey'e göre hangi dilde olursa olsun okuma bilenler, yazıyı ve harfleri tahlil ederek okumamaktaydılar. Bu nedenle okuma ve yazmada harfleri bilmek önemli olmadığı gibi okuma-yazma ile de bir ilişkisi yoktu. Ayrıca okullardaki dersler ve verilen eğitim hem öğretmenleri hem de öğrencileri sıkıntıya sokacaktı. Eski harflere alışkın olan eğitimciler çocuklara bu doğrultuda eğitim verebilmekteydi.¹⁰⁸²

Kâzım Bey, Latin harflerini kullanan Fransızların neden okuma yazma konusunda geri kaldığını da okuyucuya sorgulatmaktaydı. Fransızlar da Latin harflerini kullanıyordu; ancak okuma-yazma konusunda diğer ülkelerin gerisindeydiler. Kâzım Bey kendi savını desteklemek için Mısır, Suriye, İran, Azerbaycan ve Rusya'daki Türklerin kullandıkları alfabelerin Türkiye'dekinden daha kötü durumda olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre yine de bin yıldır Türklerin bu geniş coğrafyada kullandıkları Türkçe, Türk milleti ile bütünleşmiş ve “başkalarının malı” olmaktan kurtulmuştu.¹⁰⁸³

7- Basındaki Diğer Değerlendirmeler

Basında tartışmaların devam ettiği 1924 yılı içerisinde diğer bir eleştiri de “*Latin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?*” adlı otuz iki sayfadan oluşan eseriyle dikkatleri üzerine çeken Ali Seydi Bey'den¹⁰⁸⁴ geldi. Kendisi Türk aydınları içerisinde Latin harflerine karşı olanların da olduğunu, kendisinin dil alanında uzman olmadığını ve eleştirisinin sadece “*milli ve vatani*” olduğunu belirtmekteydi. Ali Seydi Bey, dil konusunda dört öneri üzerinde durmuştu. Bunlar; 1- Eski milli harflere (Orhun alfabesi gibi) dönmek, 2- Arap ses uyumuna özgü harfleri Türk alfabesinden atmak, 3- Kimi eklemelerle Latin harflerini almak, 4- Dönemin alfabesinde köklü değişiklikler yapmak. Ali Seydi Bey özetle şunları vurgulamaktaydı: “*Diyelim ki, Lâtin yazısı resmen alındı.*

Dönemlerde Manisa milletvekili. Dördüncü Mecidi ve Fransa Palm Akademisi Nişanı sahibi olan Kâzım Nazmi Bey 1967'de öldü. Eserleri arasında; Türkçe Oku, Türkçe Yaz (1925), Türkçemizi Nasıl Öğretmeli? (1925), Mekteplerde Ahlak Nasıl Telkin Edilmeli? (1925), Türkün Kitabı (1931), Muallimin Meslek Ahlakı (1934), Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim (1938), İttihat ve Terakki Hatıralarım (1957) vardı. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.277)

¹⁰⁸² Kazım Nazmi, “*Latin harfleri?*”, **Vakit**, (15 Mart 1924), s.3.

¹⁰⁸³ Kazım Nazmi, “*Latin harfleri?*”, s.3.

¹⁰⁸⁴ 1870'te Erzincan'da doğdu. 1891'de Mülkiye İdâdîsi'nden mezun oldu. Arapça ve Fransızca bilen Ali Seydi Bey'in yaptığı görevler şunlardı: Tarih öğretmenliği, Hazine-i Hâssa Tahrirat Kalemi mümeyyizi, Müfettişlik, Tarih-i Osmânî Encümeni daimi azalığı, Dâhiliye Nezâreti Teftiş Heyeti Umum Müdürü vekilliği, Adana Vali Vekilliği, Mutasarrıflık ve IV. Dönem Trabzon Milletvekili. 1933'te öldü. Eserleri arasında; “*Resimli Yeni Türkçe Lügat, Lisân-ı Osmânî'de Müsta'mel Lügat-ı Ecnebiyye, Hükûmât-ı İslâmiyye Târîhi*” ve “*Vezâif Nazariyesi Üzerine Mürettep Ahlâk-ı Dînî*” vardı. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.224; Mustafa İsmet Uzun, “*Ali Seydi Bey*”, **TDVİA**, İstanbul, 1989, s.445)

*Hükümet, eski yazıyı yasaklayacak mı? Özgür bir ülkede böyle şey olur mu? ‘Buna hiç ihtimal veremem’ der. Yasakladı diyelim. Yürür mü? Eskiden Avrupa saati alınmıştı. Yürümemişti. Lâtin yazısının alınması daha kötü sonuçlar doğurur. Türkiye, iki yazılı, iki dilli olur çıkar. Lâtinci Tanin, İleri gazeteleri okuyucu yitirir. Okuyucular, eski yazıyla çıkan İkdam, Tevhid, Vatan gibi gazetelere kayarlar”.*¹⁰⁸⁵

Bu görüşler karşısında Arap harflerinin hemen kullanımdan kaldırılması gerektiğini savunanlar da vardı. Bunlardan birisi de Doktor İsmail Şükrü Bey idi. 10 Şubat 1926 tarihli “İkdam” gazetesinde “Yeni Dünyaya Yeni Bir Yazı” başlıklı köşe yazısında Türk milletinin yeni bir yazıya layık olduğunu belirtmekteydi. Bu yazı öncelikle “müşkülatsız” olmalı, okurken ve yazarken hiçbir zorlukla karşılaşılmalıydı. Kendisi harf konusundaki tartışmalara uzmanlığı ve yetkisi olmayan kişilerin katılmasını gereksiz bulmaktaydı. Öncelikle hükümetin yapması gereken dil konusunda uzman kişilerin bir araya getirilmesi ya da dışarıdan bu kişilerin Türkiye davet edilmesiydi. Şükrü Bey, Türk milletinin bir an önce eğitim ve öğretim alanında ilerlemesi için gereken her şeyin yapılmasını şu cümleleriyle anlatmaktaydı: “...Benim itikadımca umum milletimizin maarif cihetinden çarçabuk inkişafı, evveleminde Osmanlı dilini tasfiye ile dilimizi ve hurufumuzu değiştirmekle yazımızı bir takım lüzumsuz ve azim külfetlerden kurtarmaya çalışmakla mümkün olacaktır”.¹⁰⁸⁶

“Akşam” gazetesinin 3 Nisan 1926 tarihli nüshasında ise “Latin harflerini kabul etmeli mi, etmemeli mi?” başlıklı haber yazısı dikkate değerdi. Arap harflerinin Türk kelimelerini ifade etmede yetersiz ve bunun inkâr edilemez bir gerçek olduğu vurgulanmaktaydı. Yazıda bir edebiyat öğretmeninin konuyla ilgili görüşlerine de yer verilmekteydi. Buna göre; Latin harflerinin kabul edilmesinin olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağı, Arap harfleriyle Türkçenin ifade zorluğu ve harflerin ıslah edilmesi konusunun zor bir durum olduğu belirtilmekteydi.¹⁰⁸⁷ Aynı gazetenin 6 Nisan tarihli nüshasında yayımlanan “Latin Harflerini Kabul Etmeli mi Etmemeli mi?” başlıklı haber yazısında Abdullah Cevdet (Karlıdağ) Bey’in¹⁰⁸⁸ konuyla ilgili görüşlerine yer

¹⁰⁸⁵ Bilal N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, s.67.

¹⁰⁸⁶ İsmail Şükrü, “Yeni Dünyaya Yeni Bir Yazı”, **İkdam**, (10 Şubat 1926), s.2.

¹⁰⁸⁷ **Akşam**, 3 Nisan 1926.

¹⁰⁸⁸ Yazar, doktor ve gazeteci kimlikleriyle tanınan Abdullah Cevdet 1869’da Malatya’da doğdu. Askeri Tıbbiye mezunu idi. Öğrenciyken İttihat ve terakki Cemiyeti’ne katıldı. Siyasi fikirlerinden dolayı Trablus’a sürgün edildiyse de beş yıl sonra Avrupa’ya kaçtı. Cenevre’de Jöntürk’lere katıldı ve II. Abdülhamit hakkında yazılar yazdı. Burada “İçtihad” dergisini çıkardı. Dine karşı duruş ve tutumu nedeniyle dergisi sık sık kapatıldı. 1918’de İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nde yer aldı. Yazılarında Batılılaşmayı savundu. Başlıca yapıtları şunlardı: Hiç (1890), Tuluat (1890), Düşünen Musiki (1931). (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.2)

verilmekteydi. Kendisi harf konusunda otuz yıllık bir mücadele olduğunu, kütüphanelerde korunmaya layık eser sayısının sınırlı sayıda bulunduğunu belirtmekteydi. Kendisi Latin harflerinin Hititlere dayandığını, Hititlerin soyunun ise Türklere dayandığını ifade etmekteydi. Buna göre köken itibariyle de Latin alfabesi Türklere aitti.¹⁰⁸⁹

Harf inkılâbı ile ilgili tartışmalar Cumhuriyet öncesi dönemde başladı. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ve inkılâpların gerçekleştirilmeye başlanması üzerine gazeteciler tarafından Latin harflerine geçilmesine yönelik yazılar yayımlandı. Bu durumu desteklemeyen gazeteler de ve yazarlar da vardı. Gazetelerde birçok aydın Latin harflerine geçilmesi yönünde görüş paylaştı. Diğer inkılâplara göre harf inkılâbı daha uzun bir süreyi kapsadı. Bunun en önemli nedeni kamuoyu oluşturma ve bu konuyla ilgili halkın bilinçlendirilmesini sağlamaktı. Bunu gerçekleştirme görevi de basına düşüyordu.

III- Hazırlık Sürecinde Basına Yansıyanlar

Alfabe tartışmaları devam ederken Azerbaycan ve Orta Asya'da Sovyetlere bağlı Türk bölgelerinin 1927'de Latin harflerine geçişi Türkiye'yi de etkiledi. Alfabe değişikliğinin amacı okuma-yazma oranını artırmak olmakla birlikte diğer amacı da Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin Orta Asya'daki Türkler ile dil bağının kopmasını engellemekti. Özellikle de Mart 1926'da gerçekleştirilen Bakü Kongresi'nden sonra Türk devletlerinin Latin alfabesine geçmesi sonrasında Türkiye'de gerçekleştirilen Harf inkılâbı bir “*tesadüf*” değildi.¹⁰⁹⁰

Harf inkılâbından önce 1928'de Hükümet Latin rakamlarını kabul etmekle işe başladı. TBMM 20 Mayıs 1928'deki toplantısında 1288 sayılı “*Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun*”u kabul etti. 28 Mayıs'ta Resmi Gazete'de yayımlanan kanun 1 Haziran 1929'dan itibaren geçerli olacaktı. Türkiye'de milletlerarası rakamlar kısa süre sonra uygulanmaya başlanacaktı.¹⁰⁹¹

Milletlerarası rakamların TBMM'de kabulü sırasında birçok milletvekili harflerin de değiştirilmesi yönünde konuşma yaptı. Gazetelerde ise Latin harflerinin kabulü konusu yeniden gündeme getirildi. Yazarların çoğu Latin harflerinin kabulünü desteklemekteydi. Bunlara karşılık Arap harflerinin ıslahı ile eskisi gibi kullanılmasını

¹⁰⁸⁹ Akşam, 6 Nisan 1926.

¹⁰⁹⁰ Hasan Eren, “Yazıda Birlik”, Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu, Ankara, 1981, s.87.

¹⁰⁹¹ Resmi Gazete, 28 Mayıs 1928, S.900, s.5221.

savunanlar da vardı. 23 Mayıs 1928’de Maarif Vekâleti’nde yazar ve eğitimci uzmanlardan oluşan özel ve geçici bir Dil Komisyonu oluşturuldu. Amacı; Latin alfabesi örnek alınarak Türkçe’nin yapısına uygulanabilecek kolay bir yeni Türk alfabesi meydana getirmektir. Komisyon Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan, Macar gibi birçok milletin alfabesini inceledi. İlk toplantısını 26 Haziran 1928’de Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında yaptı.¹⁰⁹² 15 Haziran 1928 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde komisyon hakkında bilgi verilmekteydi. Buna göre komisyon; üçü milletvekili, üçü Maarif Vekâleti yüksek görevlisi ve üçü de uzman olmak üzere dokuz üyeden oluşmaktaydı.¹⁰⁹³

Konu ile ilgili haberler gazetelere de yansdı. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 27 Haziran 1928 tarihli nüshasında “*Latin Harfleri İçin Bir Komisyon Teşkil Etti*” başlıklı haber yazısında şu bilgiler verilmekteydi: “*Latin harflerinin tarz-ı tatbiki hakkında bir proje ihzarına memur edilen komisyon bugün Maarif Vekâleti’nde Talim ve Terbiye Reisi Mehmet Emin Bey’in riyaasetinde mesaisine başlamıştır*”. Komisyon yaptığı ilk toplantıda nasıl bir yöntem izleneceği konusunu belirlemeye çalıştı. Türk diline uyarlanacak harfler hakkında inceleme yapılması için Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat ve İbrahim Beylerin de aralarında bulunduğu bu komisyonun hazırlayacağı rapor ikinci toplantıda görüşülecekti.¹⁰⁹⁴

2 Ağustos tarihli “*Akşam*” gazetesinde çıkan bir haberde Latin harflerinin kabulü ile Türk dilinin Avrupa medeniyetine dâhil olacağı ve oradaki diller arasında kendisine yeni bir mevki kazanacağı belirtilmekteydi.¹⁰⁹⁵ 3 Ağustos tarihli “*İkdam*” gazetesinde ise “*Yeni Elifba ve Yeni İmaj*” başlıklı haber için bir dökümhaneye verilen “*yeni elifba*”nın şekli okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Aynı tarihli gazetede Celal Nuri (İleri) Bey tarafından yazılan “*Latin Harflerinin Türkçeye Tatbiki*” başlıklı köşe yazısında ise uyarlanacak harflerin Türk dilinde nasıl uygulanacağına dair önerilerini sunmaktaydı. Buna göre harflerle ilgili uygulamalar dikkatlice yapılmalıydı. Avrupa dillerinden alınan harflerin şekilleri değiştirilmemeli, ancak eğer Türkçeye uyarlanamazsa o zaman hareke eklenip şekil değiştirilebilecekti. Ayrıca fonetik incelemeler yapılmalıydı.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹² M. Ş. Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, s.58-59.

¹⁰⁹³ Milletvekilleri: Falih Rıfkı (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu); Eğitimciler: Mehmet Emin (Erisirgil), İhsan (Sungu), Fazıl Ahmet (Aykaç); Dil Uzmanları: Ragıp Hulusi (Özden), İbrahim (Grantay), Ahmet Cevat (Emre). (*Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Haziran 1928)

¹⁰⁹⁴ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1928.

¹⁰⁹⁵ *Akşam*, 2 Ağustos 1928.

¹⁰⁹⁶ Celal Nuri, “*Latin Harflerinin Türkçeye Tatbiki*”, *İkdam*, (3 Ağustos 1928), s.1.

1- Mustafa Kemal Paşa'nın Sarayburnu Nutku (8/9 Ağustos 1928)

Harf inkılâbı ile ilgili tartışmaların İstanbul'da başlatılması tesadüf değildi. Bu şehir hem nüfus hem de okur-yazar oranı bakımından Anadolu'nun pek çok yerinden daha yüksek bir seviyedeydi. Ayrıca matbuatın da merkezi konumundaydı. Kısa süre sonra İstanbul'da başlatılan yeni harflerle ilgili çalışmalar Anadolu'nun birçok yerinde devam ettirilmeye başlandı. Bu faaliyetlerin başlatıldığı bu dönemde Mustafa Kemal Paşa da milleti buna hazırlamaya çalışma amacıyla 8/9 Ağustos 1928 Perşembe gecesi Sarayburnu (Gülhane) Parkı'nda CHP'nin düzenlediği bir toplantıda harf inkılâbının başladığını müjdeleyen nutkunu söyledi.¹⁰⁹⁷

Kendisi yeni Türk harflerine ait görüşlerini şöyle ifade etti: “...*Vatandaşlar, bu notlarım, Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşiniz bunu derhal okumağa tespit etti, ve okuyabilir de. Ancak henüz tamamen istinas etmemiş olduğu görülmüyor. İsterim ki, bunu hepiniz beş on gün içerisinde öğrenesiniz. Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarınızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendinizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindesiniz*”.¹⁰⁹⁸

a) “Vakit”, “Hâkimiyet-i Milliye”, “Cumhuriyet”, “İkdam” ve “Akşam” Gazetelerine Yansyanlar

“Atatürk'ün Sarayburnu Nutku” olarak adlandırılan bu konuşma gazetelerde “halka nutuk” olarak verilmekteydi. 10 Ağustos 1928 tarihli “Vakit” gazetesinde yayımlanan haber yazısında gelişmeler şöyle aktarılmaktaydı: “Gazi Hazretleri 9 Ağustos Perşembe akşamı saat on dokuz raddelerinde Ankara motoruyla Dolmabahçe Sarayı'ndan hareket etmişler, bir müddet gezintiden sonra saat yirmi üçe doğru Gülhane Parkı'na çıkarak Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından tertip olunan müsamerayı şerefleştirmişlerdir”.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁷ M. Ş. Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, s.62.

¹⁰⁹⁸ “Cumhuriyet”in 11 Ağustos 1928 tarihli nüshasında “Halaskar Gazi'nin Evvelki Gece Sarayburnu'ndaki Nutukları” başlıklı haberde aynen yayımlanmaktaydı. (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1928); Falih Rıfki Bey Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasını şu ifadelerle anlatmaktaydı: “...Halk yazı inkılâbı müjdesini çılgınca alkışlıyordu. Çünkü bu inkılâbı halk için ve halk adına yaptığını halka anlatabiliyordu. Nitekim daha sonra Büyüka'da'ya gitmiştik. Kıyıda bahçeye çıkınca, orta binadan tuvaletli hanımlar, fraklı ve smokinli efendiler kendisini karşılamak üzere ilerledikleri sırada bana eğildi: -Çocuk, dedi, orada yaptığımızı burada yapamazdık. O bir saray Tanzimatçısı değildi. Sonra Anadolu'ya, köylere çıktı. Bir karatahta üzerinde yeni yazının ilk derslerini verdi. Ve üç ayda "yaptı". (Falih Rıfki Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1955, s.63)

¹⁰⁹⁹ *Vakit*, 10 Ağustos 1928.

b) Falih Rıfkı (Atay) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Aynı tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde ise Falih Rıfkı (Atay) Bey tarafından yayımlanan “*Lisanımız ve Harfler*” başlıklı köşe yazısında harf inkılâbının yapılma nedenleri hakkında okuyucular bilgilendirilmekteydi. Buna göre; Türk dilinde imla birliğinin olmama nedeni Arap harfleriydi. Ayrıca bu Arap harflerinin okunup yazmadaki zorluk ve öğrenilmesinin zaman alması da kaldırılmasının diğer bir nedeniydi. Türkçe ise Arapça ve Farsça’dan giren birçok sözcük ve kuraldan dolayı zor bir dil haline gelmişti. Türk dili bağımlı bir dil olmuştu. Türkçeyi bu durumdan kurtarmak için öncelikle Arap harfleri yerine yeni ve öğrenilmesi kolay bir alfabenin kullanılması gerekiyordu. Bu bir zorunluluktur. Ayrıca medenileşmek ve Avrupalılaşmak bir kültürel amaç idi. Bunu başarmak ise Arap ve Fars unsurlarından Türk dilinin kurtarılmasıyla mümkün olacaktı. Yoksa Türk dili bu diller karşısında “*esir*” olmaktan kurtulamayacaktı.¹¹⁰⁰

c) Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

10 Ağustos 1928 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde ise Yunus Nadi Bey’in yazdığı “*Latin Harfleri*” başlıklı köşe yazısı bu yeni inkılâbın yapılma nedenlerini açıklar nitelikteydi. O da daha çok bir eğitimci gözüyle değerlendirme yapmaktaydı. Ona göre çocuk belki üç aylık bir zaman diliminde verilecek sıkı bir eğitimden sonra “*dere*” ve “*dede*” gibi yazılışta birbirine benzeyen ve karışıklığa neden olabilecek basit kelimeleri okuyup yazabilirdi. Ancak aynı durum “*dürdane*” ve “*Darüşşafaka*” gibi zor kelimelerle çocuğun karşılaşması halinde aynı olumlu sonucu veremezdi. Bu nedenle çocukların kısa sürede okuyup yazması mümkün olmuyordu.¹¹⁰¹

Avrupa dilleri ile Arapça, Çince ve Japonca arasındaki farkları da belirten Yunus Nadi, “*en mütekâmil*” okuma-yazma yöntemini ise şu cümleleriyle açıklamaktaydı: “...*Harflerin delâleti ile kelimeleri okumalıyız ve harfleri bildikten sonra onları sıralayarak kelimeleri vücuda getirebilmeliyiz; bunun en kestirme yolu ise Latin harflerini kabul ve istimalden ibarettir*”. Yunus Nadi Bey, bu yeni harfleri öğretme konusunda başarılı olunmak isteniyorsa şu yöntemin izlenmesini de vurgulamaktaydı: “...*yeni harflerimize esas itibariyle ve umumî surette pek âlâ tayin olunmuştur nazarı ile bakılabilir. Bizce bundan sonra düşünülecek en mühim cihet tatbikattır. Harflerin*

¹¹⁰⁰ Falih Rıfkı, “*Lisanımız ve Harfler*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10 Ağustos 1928), s.1.

¹¹⁰¹ Yunus Nadi, “*Latin Harfleri*”, *Cumhuriyet*, (10 Ağustos 1928), s.1.

*tayin ve tespitiinde olduğu gibi tatbikiinde dahi -ve bilhassa tatbikatında- tam ve kâmil bir isabetle yürümek bu işin nihaî muvaffakiyet şartını teşkil eder”.*¹¹⁰²

Yeni harflerin öğretilmesi için bazı tedbirlerin alınması gerektiğini de söyleyen Yunus Nadi, eski Arap harflerinin de şimdilik Latin harfleri yanında halkın yeni harfleri daha kolay öğrenebilmesi adına kullanılması gerekliliğini savunmaktaydı. Diğer yapılması gerekenleri ise şöyle sıralamaktaydı:

1- Yeni harfler öncelikle öğretmen okullarında eğitim gören öğretmenlere öğretilmeli,

2- Halkın daha çabuk öğrenmesi için gece mektepleri açılmalı,

3- Gündelik hayatta kullanılan vapurlar, cadde isimleri, tren istasyonları gibi pek çok alanda yeni harfler uygulanmalı ve yanında eski yazı da verilmeliydi.¹¹⁰³

d) Basındaki Diğer Değerlendirmeler

Mustafa Kemal Paşa’nın Sarayburnu’nda yaptığı konuşmada; yeni Türk harfleri toplumun her kesimi tarafından öğrenilmeli ve öğretilmeliydi: Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretilmesi gerekliydi. Bu, bir vatanperverlik ve milliyetperverlik görevi haline getirilmeliydi.¹¹⁰⁴ 11 Ağustos 1928 tarihli “Cumhuriyet”te ise yeni harfler ve Türk halkı ile ilgili Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşmasına yer verilmekteydi: “Gazimizin hitaplarından: Nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyet-i içtiması yeni harfleri öğreneceklerdir!”¹¹⁰⁵

Aynı tarihli “İkdam” gazetesinde ise Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşması aynen verilmekteydi. Kendisi “cehaletin” Türk milleti için utanılacak bir durum olduğunu, Türk milletinin ise utanmak için yaratılmadığını şu sözleriyle vurguluyordu: “...vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hata bizde değildir. Türkün seciyesini (karakterini) anlamayarak, kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları düzelteceğiz. Hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyet-i

¹¹⁰² Yunus Nadi, “Latin Harfleri”, s.1.

¹¹⁰³ Yunus Nadi, “Latin Harfleri”, s.1.

¹¹⁰⁴ **İkdam**, 11 Ağustos 1928.

¹¹⁰⁵ **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1928.

içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet âleminin yanında olduğunu gösterecektir".¹¹⁰⁶

Sarayburnu nutkundan sonra, Dolmabahçe Sarayı'nda alınan inkılâp kararı sonrası yapılacak ilk iş milleti “cehaletten” kurtarmak için kendi diline uymayan harflerin yerine Latin esaslı Türk harflerini kabul etmek olacaktı.¹¹⁰⁷ “İkdam” gazetesinde yayımlanan “Gazi Hazretleri Dün de Saraydan Bir yere Çıkamadılar” başlıklı haberde Dolmabahçe Sarayı'nda İstanbul'daki milletvekilleri için Ağustos 1928'de bir kurs açıldığı; kursa Mustafa Kemal Paşa'nın da bizzat katıldığından bahsediliyordu. Kurs, “Milliyet” gazetesi yazarı ve aynı zamanda öğretmen olan İbrahim Necmi (Dilmen) Bey tarafından verilmekteydi.¹¹⁰⁸

5 Eylül 1928 tarihli “Akşam” gazetesinde “Yeni Harfler” başlıklı yazıda İstanbul Belediyesi'nde yeni harfleri öğretme amacıyla açılacak olan iki kursa değinilmekteydi. Buna göre kurs yeni harfleri öğretmek ve uygulatmak üzere iki kısımdan oluşacaktı. Kurslardan birisi yeni harfleri hiç bilmeyenler ile ilgilenecek ve onlara yeni harfleri temelden öğretecek, diğeri ise harfleri tanıyanların okuma-yazmasını ilerletmesine yardım edecekti.¹¹⁰⁹

Dil komisyonundaki uzmanlara göre harf inkılâbının yerleşmesi için beş ile on beş yıllık bir sürece ihtiyaç vardı. İsmet (İnönü) Bey de bu inkılâbın gereğini “*tam olarak anlayamamış*” ve bunun gerçekleşmesi için en az yedi yıllık bir sürecin geçmesi gerektiğini savunmuştu. Bu tereddüt Mustafa Kemal Paşa tarafından öğrenilince, “*bu iş için altı ay bile fazladır*” karşılığını vermişti. Diğer taraftan Arap alfabesini hemen bırakmak da mümkün değildi. Bu nedenle o dönemde çıkarılan gazete ve diğer yayımların yarısı Arap harfli, yarısı da Latin harfli olarak basılması gerektiği düşünülmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu inkılâbın üç ay gibi çok kısa bir zamanda yerleşeceğine ve başarılı olacağına inanmaktaydı.¹¹¹⁰ 31 Ekim 1928'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Gurubu “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki*

¹¹⁰⁶ **İkdam**, 11 Ağustos 1928.

¹¹⁰⁷ Ceyhun Atıf Kansu ise “Devrimcinin Takvimi” adlı eserinde bu gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir: “...Bir uygarlık değişimidir bu. Bu devrim uygarlık yolumuzu Batı uygarlığına bağlayan köprülerden biridir. Halkça sevgiyle beslenen devrimlerden biridir. Hani Müslümanlıkça izin yoktu? Halk, Müslüman Türk halkı bu devrimi benimsemiş ve bu harfleri öğrenip okuyup yazmıştır. Müslümanlık gitmemiş, ama her yeniliğe karşı koyan yasakçı ortaçağ anlayışı devrilip gitmiştir, hem de halk yönünden devrilmiştir. Yıllar sonra, Atatürk düşmanları, eski yazı gelsin derlerken, elbetteki Müslümanlığı istemiyorlardı, neden ki Müslümanlık yerli yerindeydi, onlar, çıkarlarına uygun gelen karanlıklardan yararlanan yasakçı ortaçağ düzenini istiyorlardı”. (Ceyhun Atıf Kansu, **Devrimcinin Takvimi**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.53)

¹¹⁰⁸ **İkdam**, 14 Ağustos 1928.

¹¹⁰⁹ **Akşam**, 5 Eylül 1928.

¹¹¹⁰ A. Manaz, **Atatürk Reformları ve İslam**, s.315.

Hakkında Kanun Tasarısı”nın¹¹¹¹ TBMM’de görüşülmesinin 1 Kasım’da yapılmasına karar verdi.¹¹¹²

3- “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun*”un Kabulü (1 Kasım 1928) ve Basına Yansıyanlar

TBMM yeni çalışma dönemine 1 Kasım 1928’de başladı. Mustafa Kemal Paşa Meclisi açış konuşmasında; “...*Büyük Türk Milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır... Bu okuma yazma anahtarı Latin esasından alınan Türk Alfabetesidir... Aziz arkadaşlarım; yüksek ve ebedi yadigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir*” ifadeleriyle alfabe konusuyla ilgili yapılanların ne kadar yerinde olduğuna dikkat çekti.¹¹¹³ Aynı gün kabul edilen 1353 sayılı 11 maddelik bir kanunla da Latin harflerine dayanan Türk Alfabeti kabul edilmiş oldu. Kanuna göre, 1929’dan itibaren devlet ile yapılacak bütün yazışma ile basımı yapılacak gazete ve diğer yayımlar yeni Türk alfabeti ile basılmak zorundaydı.¹¹¹⁴ İnkılâpların benimsenmesi için bu bilinçte yeni nesillerin yetiştirilmesi gerekiyordu. Eski yazı devam ederek batılı bir devlet olmak Türkiye’yi ne doğulu ne de batılı anlamda bir zihniyete sahip hale getirmeyecekti. Bu çelişkinin ortadan kaldırılması adına bu inkılâp yapılmak zorundaydı. Mustafa Kemal Paşa yeni Türk harfleri için şu değerlendirmeyi yapıyordu: “*Bu ulvi yadigârınızla Türk milleti yeni bir nur âlemine giriyor*”¹¹¹⁵

2 Kasım 1928 tarihli gazetelerde Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Kasım’da Meclisi açış konuşmasında yaptığı konuşma okuyucu ile paylaşıldı. “*İkdam*” gazetesinde bu haber “*Gazi Hazretlerinin Nutukları*” başlıklı haber yazısıyla verilmekteydi.¹¹¹⁶ 2 Kasım’dan itibaren gazeteler aracılığıyla resimli yeni alfabe ek olarak dağıtıldı. Amaç kısa sürede herkes tarafından bu alfabenin öğrenilmesi idi. Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti kararıyla yeni alfabe bütün okullar için de kabul edildi.¹¹¹⁷

11 Kasım 1928’de alınan bir kararla Türkiye’de Millet Mektepleri açıldı. Her yaşta vatandaşta bu okullarda yeni Türk Alfabeti öğretildi. Harf inkılâbı Latin

¹¹¹¹ BCA, 30.18.1.1.30.63.16.

¹¹¹² Yasin Elçarpar, “*Harf İnkılâbı Hakkında Görüşler Ve Uygulamaya Geçirilmesi*”, *Enderun Dergisi*, II/2, 2018, s.28.

¹¹¹³ TBMMZC, III/5, s.5.

¹¹¹⁴ Resmi Gazete, 3 Kasım 1928, S.1030, s.6001.

¹¹¹⁵ İkdam, 2 Kasım 1928.

¹¹¹⁶ İkdam, 2 Kasım 1928; “Akşam” gazetesinde de “*Reis-i Cumhur Hazretlerinin Nutukları*” başlığıyla verilmekteydi. (Akşam, 2 Kasım 1928).

¹¹¹⁷ Milliyet, 7 Kasım 1928.

alfabesinin kabulü gibi anlaşılrsa da, Latin harfleri olduğu gibi alınmamış ve Türk dil yapısına uygun yeni harfler oluşturulmuştu.¹¹¹⁸ 1928’de İbrahim Necmi (Dilmen) Bey tarafından öğretmenler için hazırlanan “*Muallimlere Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Okuma Yazma Dersleri*” adlı eser basıldı. Kitapta öğretmenlere Türkçe nasıl okunur ve yazı nasıl yazılır konularıyla ilgili kısa dersler verilmekteydi. Osmanlıca yer alan yazılar karşılarında Latin harfleriyle verilerek öğretilmeye çalışıldı.¹¹¹⁹

27 Kasım 1928 tarihli “*Akşam*” gazetesinde “*Talebe ve Yeni Harfler*” başlıklı haberde yeni harfler ile ders programının uygulanmasına Aralık ayından itibaren başlanacağı belirtilmekteydi. Bütün okullarda eğitim ve öğretimin başlangıcından itibaren eski müfredatın yerine yeni harfler ile yeni müfredatın uygulanacağı ve Maarif Vekâleti’ne verilen emir üzerine sadece yeni harflerin öğretileceği vurgulanmaktaydı. Bakanlık tarafından yeni müfredata uyulup uyulmadığı ve öğrencilerin yeni harflere yönelik tepkilerinin ne olduğu konusuna yönelik genel bir teftiş uygulaması başlatıldığı da haber içeriğinde okuyucu ile paylaşılmaktaydı: “*Maarif müfettişleri son günlerde yaptıkları umumi bir teftiş neticesinde talebenin yeni Türk harfleriyle kolayca ünsiyet ettiklerini görmüşler ve neticeden beyanı memnuniyet eden raporlar vermişlerdir*”.¹¹²⁰

Müfettişler tarafından yapılan denetlemelerde öğrencilerin yeni harflere kolayca uyum sağladıkları ve yeni harflerle okuyup yazmada başarılı oldukları dikkate değerd. Yeni eğitim-öğretim ders programı Kasım 1928’den itibaren uygulanmaya başlanacaktı. Milli Eğitim Müdürlüğü okullara gönderilen bir genelge ile bu durumu önceden bildirdi.¹¹²¹ Aynı tarihli gazetede “*Yeni Harflerimiz ve Ecnebi Müesseseler*” başlıklı diğer bir haberde ise Ticaret Müdürlüğü tarafından Türkiye’de bulunan yabancı şirketlerin yeni Türk harflerinin uygulanmasına yönelik teftişlerin olacağı da belirtilmekteydi. Bu şirketler yeni harfler ile ilgili açtıkları kurslara dair Ticaret Müdürlüğü’ne bilgi vermekteydi. Yabancı şirketler içerisinde yeni harflerle ilgili uygulamalar hakkında devleti bilgilendiren en iyi şirket “*Rus Ticaret-i Hariciye Bankası*” idi.¹¹²²

Yeni inkılâbın başarılı olmasında gazetelerin ve çıkan yazıların kamuoyu üzerinde çok büyük bir etkisi oldu. Ancak yeni harflerle ilgili yapılan uygulamalardan

¹¹¹⁸ A. Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, s.315.

¹¹¹⁹ İbrahim Necmi, *Muallimlere Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Okuma Yazma Dersleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1928.

¹¹²⁰ *Akşam*, 27 Kasım 1928.

¹¹²¹ *Akşam*, 27 Kasım 1928.

¹¹²² *Akşam*, 27 Kasım 1928.

sonra basımevlerinin birçoğunda 1928-1933 yılları arasında bir tiraj kaybı yaşandı.¹¹²³ Ayrıca satışlarda da büyük bir düşüş gerçekleşti. Bu durum gazetelerin ve basımevlerin gelirinin azalmasına neden oldu.¹¹²⁴

Harf İnkılâbı sonrası basının kendisi maddi açıdan zarar gördüyse de yaşanan olumsuz durumun kısa sürede üstesinden gelindi. 1930'a kadar bu inkılâp büyük ölçüde tamamlandı. İnkılâbın yerleşmesi için devlet bir takım tedbirler aldı. Eski yazının kullanımını yasaklayan 1 Kasım 1928 tarihli “*Türk Harflerinin Kabul Ve Tatbiki Hakkında Kanun*” TBMM’de kabul edildi.¹¹²⁵ Kanunla basının yeni harfleri kullanması zorunlu hale getirildi; ancak mevcut ekonomik durumu buna uygun olmayan gazeteler için bazı düzenlemeler yapıldı. Para yardımı, gümrük vergisi muafiyeti ve bedelsiz nakliye bunlar arasındaydı.¹¹²⁶

Kanunla birlikte artık Latin alfabesini öğrenmeden resmi makamlarda işlem yapmak da yasaklandı. Ayrıca yeni harflerin kullanımının yaygınlaştırılması için aşamalı olarak bir buçuk yıllık bir geçiş süreci öngörüldü.¹¹²⁷

1 Haziran 1929’dan sonra Arap alfabesinin kullanımı tamamen yasaklandı. Sadece banka ve şirketlerde bulunan Arap harfleriyle basılmış defter ve nizamnameler için 1930 yılı Haziran ayına kadar Arap harflerinin kullanımı ile ilgili izin verildi. Devlet okulları ise tamamen yeni harflerle eğitime-öğretime başladı.¹¹²⁸ Ancak buna uymayanlar çeşitli devlet memurluklarına yine eski yazı ile başvuruda bulunmaktaydı. “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi bununla ilgili bilgiyi “*Türk Harfleri*” başlıklı haber yazısıyla paylaşmaktaydı. Buna göre resmi ve şahsi hiçbir başvuruda eski harfler kabul edilmeyecek ve başvurular işleme alınmayarak iptal edilecekti.¹¹²⁹ “*Cumhuriyet*”te yayımlanan “*İlk Tahsil Tamamen Türk Mekteplerinde Yapılacak*” başlıklı haber yazısında yabancı okullar ile ilgili de bazı düzenlemeler gerçekleştirildiği

¹¹²³Nurhan Kabakulak, **Yazı Değişikliği Karşısında Basımevlerinin Kamuoyu Oluşturma Çabalarının Günlük Basına Yansıması (1928-1933)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Niyazi Çiçek), İstanbul, 2016, s.43.

¹¹²⁴ Orhan Koloğlu, **Türk Basını: Kuvayı Milliye’den Günümüze (70. Yılında Cumhuriyet Basını)**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s.64.

¹¹²⁵ TBMMZC, III/5, s.7.

¹¹²⁶ BCA, 30.10.0.0.83.547.16.

¹¹²⁷ Selahaddin Bakan, Hakan Özdemir, Yahya Demirkanoğlu, “*Türk Modernleşmesinin Bir Aracı Olarak Harf İnkılâbı*”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, V/9, 2013, s.53.

¹¹²⁸ Adı geçen kanunda madde 3, madde 6 ve madde 9’da bu hükümler geçmekteydi. (**Resmi Gazete**, 3 Kasım 1928, S.1030, s.6001-6002)

¹¹²⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Temmuz 1930.

belirtilmekteydi. Buna göre yabancı okulların ilköğretim bölümleri kaldırılacak ve ilköğretim sadece Türk okullarında verilecekti.¹¹³⁰

Harf İnkılâbı sonucunda yukarıda da ifade edildiği üzere bazı gazete ve dergiler kapanmaya başladı. Satışlar düştü. Bu da gazete yayımlayan şirketlerin iflas etmesine neden oldu. Basının Harf inkılâbını henüz kabullenmediği bu süreçte yeni gazeteler çıkarmak çok sağlıklı görülme de bu olumsuz etki kısa bir süre sonra ortadan kalktı. Gazeteler okuyucu sayısını artırmak için bazı kampanyalar başlattı. Ekonomik zorluk çeken gazetelere devlet tarafından maddi destek sağlandı. Türk basınının bu zorlu geçiş sürecini devletin verdiği ekonomik destek ile atlattığı bir gerçektir.¹¹³¹

Harf inkılâbı sonrasında yurt dışından Arap harfleriyle Türkçe olarak yayımlanan gazetelerin Türkiye'ye girmesi de yasaklandı. Bunun nedeni yurt dışında bulunan kaçak ve “Yüzellilik” olarak adlandırılan bazı kişilerin yayımladıkları gazeteler aracılığıyla “*memleket efkâr-ı umumiyesinde menfî tesirlere*” neden olmalarıydı.¹¹³²

Harf İnkılâbı ile okuma-yazmanın kolaylaşması, demokrasinin başlıca koşullarından biri olan eğitimin yaygınlaşmasının en önemli etkenlerinden biri oldu. Harf İnkılâbı ve eğitim seferberliği, Türkiye'nin uygar dünyaya doğru attığı adımların en büyüklerindendir.

IV- Halk Dershaneleri (1927-1928) ve Millet Mekteplerinin Kuruluşu (1 Ocak 1929)

Türkiye’de okur-yazarlık oranını arttırmak için Maarif Vekâleti çaba gösterse de yeterli olmadı.¹¹³³ Yeni alfabenin öğretilmesi amacıyla 1927-1928’de okur-yazar olmayanlara okuma-yazma öğretmek ve yurttaşlara Cumhuriyet hakkında ilk bilgileri vermek amacıyla “*Halk Dershaneleri*” açıldı.¹¹³⁴ 22 Şubat 1928’de TBMM’de kabul edilen 6704 numaralı kararname ile “*Halk Dershâneleri ve Konferansları Nizamnâmesi*” yayımlandı. Buna göre dershanelerin nitelik, amaç ve sınırlarını belirlemektedir. Nizamname’nin 1. Maddesi’nde Halk Dershanelerinin amacı şu cümlelerle vurgulanıyordu: “*Halk Dershaneleri, mecburi tahsil yaşını geçirmiş iken*

¹¹³⁰ **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1930.

¹¹³¹ Bu süreçte devlet “*Cumhuriyet*”e aylık 2.250, “*Milliyet*”e 2.000, *Vakit*’e 850, “*İkdam*”a 1.200, “*Akşam*”a 1.100 lira yardımda bulundu. (B. Ayhan, **Atatürk ve Basın**, s.161-162)

¹¹³² **BCA**, 030.18.01.1.2.13.

¹¹³³ Yetişkinlere yönelik eğitim ya da halk eğitim faaliyetleri John Dewey’in tavsiyesi üzerine başlatıldı. (J. Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, s.6)

¹¹³⁴ **BCA**, 180.9.0.0.2.11.1; S. Tanilli, **Türkiye’de Aydınlanma Hareketi**, s.106; Halk Dershaneleri, devletin halk eğitimi konusundaki ilk denemesi olmakla birlikte Millet Mekteplerinin de fikri temelini oluşturmuştur. (Y.N)

okumamış yahut istediği terbiye veya tahsil derecesine erişememiş olanlara mahsus olup ihtiyari ve meccanidir".¹¹³⁵

Halk Dershaneleri iki kısımdan oluşmaktaydı. Kadın ve erkekler için ayrı dershaneler açılıyordu. Birinci kısım ilk halk dershaneleri zorunluydu. Buraya hiç okuma-yazma bilmeyenler alınacaktı. Birinci kısımda beş ay ders verilecekti. Erkek halk dershanelerinde haftada beş gece ikişer saat ders verilecekti. Kadın halk dershanelerinde ise Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri öğleden sonra birer saatten olmak üzere iki ders verilecekti. Sonraki süreçte sınıflar beşe çıkarılacaktı. İkinci kısımdaki halk dershaneleri ise isteğe bağlı "*Umumi Halk Dershaneleri*" idi. Burada ders ve konferanslar verilecekti. Halk Dershaneleri "*halk için*" açıldığından ücretsizdi.¹¹³⁶

Halk Dershanelerine giriş için belli bir yaş kriteri de belirlenmişti. Buna göre iki kısım öğrenci vardı: Yirmi yaşına kadar olanlar ve yirmi ile kırk yaş arasındakiler. Yirmi yaşına kadar olanların bu dershanelere gelmeleri zorunluydu. Ayrıca yaş ve seviyeye göre de sınıflar oluşturulacaktı.¹¹³⁷

1927-28 yılları arasında açılan 3304 Halk Dershanelerinden toplamda 64.302 kişi okur-yazarlık belgesi aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın da isteği üzerine yeni Cumhuriyet rejiminin hedefleri doğrultusunda tüm vatandaşların gereken bilgi ve donanımlara sahip olması, belirli bir eğitim seviyesine ulaşması amacını taşımaktaydı.¹¹³⁸ Ancak bu çalışmalara rağmen okur-yazar oranı istenilen düzeye ulaşmadı. Mevcut alfabe ile yaygın bir halk eğitimin gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldı.¹¹³⁹

Dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Bey 7 Kasım 1928'de Meclis'te yaptığı konuşmada yeni Türk alfabesini halka öğretmek için "*Millet Mektepleri*" adı altında halk eğitim kurumlarının açılacağını, bu kurumların yurttaşların normal yaşamını aksatmadan, onlara okuma-yazma öğreteceğini, bu okulların eğitim-öğretim sürelerinin iki, dört ve altı ay olacağını, özellikle de okulun olmadığı bölgelere "*seyyar*" Millet

¹¹³⁵ **Resmi Gazete**, 19 Temmuz 1928, S.943, s.5543.

¹¹³⁶ **Resmi Gazete**, 19 Temmuz 1928, S.943, s.5544; G. Türkan Demir, E. Altunay Şam, "*Millet Mekteplerinin Fikri Temelini Oluşturan Halk Dershane ve Konferansları Talimatnamesi Üzerine Bir İnceleme*", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.49, (Ocak-2017), s.343.

¹¹³⁷ G. Türkan Demir, E. Altunay Şam, "...*Halk Dershane ve Konferansları Talimatnamesi Üzerine Bir İnceleme*", s.343.

¹¹³⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millet-mektepleri/> E.T: 09.03.2022.

¹¹³⁹ Fahri Kılıç, "*Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi*", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.61, (Güz-2017), s.210.

Mektepleri açılacağını ifade etmekteydi.¹¹⁴⁰ Böylece halk eğitiminin başarıyla yürütülebilmesi için Halk Dershanelerinin kapatılmasına yerine 1 Ocak 1929'da yeni bir yaygın halk eğitim kurumu olan “*Millet Mektepleri*”nin açılmasına karar verildi.¹¹⁴¹

Millet Mektepleri teşkilatın kurulması için elli maddeden oluşan “*Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi*” hazırlanarak 11 Kasım 1928 İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylandı.¹¹⁴² 24 Kasım 1928 tarihli Resmi Gazete’de de yayımlanarak yürürlüğe girdi.¹¹⁴³

Yönetmeliğin 1. Maddesi’nde mekteplerin kuruluş amacı şöyle ifade edilmekteydi: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türk dilinin ferdî ve umumî, hususî ve resmî bilcümle muharreratta Türk harfleriyle tespiti kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbikinde vuzuh ve vücuha iraesî için yani Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetten Türk milleti azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süratle okur-yazar bir hale getirmek maksadıyla Millet Mektebi Teşkilatı yapılmıştır*”.¹¹⁴⁴ Teşkilatın Genel Başkanlığı ve Millet Mekteplerinin Baş Öğretmenliği, 4. Madde de ifade edildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmişti. Bu da onun bu konuya verdiği hassasiyeti göstermesi açısından önemliydi.¹¹⁴⁵

Millet Mektepleri iki kısımdan oluşacaktı. Birinci kısım; eğitim yaşını geçirmiş, Arap ve Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harfleriyle okuyup öğrenmeleri için dört aylık bir süreci kapsamaktaydı. İkinci kısım ise eski Arap harfleriyle okuyup yazan, ancak Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harfleriyle okuyup yazmayı öğrenmeleri için iki aylık bir süreci kapsıyordu. Her Türk vatandaşı kadın-erkek fark etmeksizin bu teşkilatın bir üyesi idi. Yönetmeliğe göre dört tip mektep oluşturulmaktaydı: Sabit, gezici, halk okuma odaları ve köy yatı dershaneleri.¹¹⁴⁶

22 Eylül 1929’da yönetmeliğin kapsamı genişletildi.¹¹⁴⁷ 16 Ekim 1929’da yürürlüğe giren yeni talimatname elli altı maddeden oluşmaktaydı. Önceki

¹¹⁴⁰ TBMMZC, III/5, s.26-29; **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, II, (Haz: İ. Neziroğlu, T. Yılmaz), TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.127.

¹¹⁴¹ Mustafa Albayrak, “*Millet Mektepleri*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millet-mektepleri/> E.T: 10.03.2020.

¹¹⁴² BCA, 30.18.1.2.1.1.13.

¹¹⁴³ Resmi Gazete, 24 Kasım 1928, S.1048, s.6101.

¹¹⁴⁴ Resmi Gazete, 24 Kasım 1928, S.1048, s.6101.

¹¹⁴⁵ Resmi Gazete, 24 Kasım 1928, S.1048, s.6102.

¹¹⁴⁶ Resmi Gazete, 16 Ekim 1929, S.1321, s.8396.

¹¹⁴⁷ BCA, 30.18.1.2.5.48.16.

yönetmelikten farkı, halka okuma-yazmanın dışında gündelik hayatta pratik bilgiler edinmesini kolaylaştıracak temel eğitimin de verilecek olmasıydı.¹¹⁴⁸

1- Basına Yansıyanlar

Yeni talimatname çoğaltılarak dağıtımı yapıldı ve Milli Eğitim Müdürlükleri, Kaymakamlıklar ve Valilikler tarafından uygulanmaya başlandı. “Cumhuriyet”te yayımlanan “*Herkes okuyacak: Millet Mektepleri komisyonu dün toplandı*” başlıklı haberde sadece İstanbul’da okutulacak 250 bin ile 300 bin arasında insanın olduğu vurgulanıyordu. Buna göre; on altı yaşından kırk beş yaşına kadar, kadınlar dâhil, okuma-yazma bilenler ve bilmeyenlere listelerin Polis Merkezi ve Mahalle İhtiyar Heyetlerince düzenlendiği, mevcut halk dershanelerinin ay sonuna kadar sınav yaparak başarılı olanlara Millet Mektebi mezuniyet belgesi vereceği, başarılı olamayanların da 1 Ocak 1930’da tekrar mektebe gönderileceği ifade edilmekteydi. İfade edilen yaş kriteri arasındaki herkesin bu mekteplere gelmesi zorunluydu. Okuma-yazma bildiğini iddia edenler de Millet Mekteplerinde sınava tabi tutulacaktı. Bu kurallara uymayanlar devlet memuru olamayacaktı. Kadınlara pazartesi, perşembe günleri öğleden sonra; erkeklere de haftada dört gece ders verilecekti. Millet Mektepleri ile ilgili masraflar için bir bütçe hazırlanacak ve belediye başkanına, ticaret odalarına birer tezkere yazılarak yapılacak yardım miktarı belirlenecekti. Yazının sonunda İstanbul Vali Yardımcısı Muhittin (Üstündağ) Bey’in şu sözleri ile haber sonlandırılmaktaydı: “...*Kararname mucibince herkes okuyacak, herkes okumaya mecburdur*”.¹¹⁴⁹

Yeni harflerin toplumda yerleşmesi için 1928-1929 ders yılından başlayıp 1938’e kadar 2.520.779 kişi Millet Mekteplerinde eğitim gördü. Askerlikte yapılan eğitimlerde verilen okuma-yazma kursları ile 1937’de terhis olan her 100 kişiden 77’sinin okuma-yazma öğrendiği anlaşılmaktadır. Bu da eklenince toplumun okuma-yazma oranının sıfırdan başlayarak geldiği aşamayı göstermektedir.¹¹⁵⁰

V- Halkevlerinin Kuruluşu (19 Şubat 1932) ve Basına Yansıyanlar

Türk Ocaklarının CHP’nin 1927 Kurultayı sonrası parti denetimi altına girmeden bir yıl önce basında yapılan bazı değerlendirmeler bu kurumlar içerisinde yaşanan bazı

¹¹⁴⁸ Bu durum 1929 tarihli talimatnamenin 1.Maddesi’nde şöyle ifade edilmekteydi: “*Türkiye halkını okuyup yazmağa muktadir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak maksadıyla millet mektepleri teşkilâtı vücuda getirilmiştir*”. (Resmî Gazete, 16 Ekim 1929, S.1321, s.8396).

¹¹⁴⁹ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1929.

¹¹⁵⁰ B. Ayhan, Atatürk ve Basın, s.168.

bozulmaların olduğuna yönelikti. 2 Haziran 1926'da “Cumhuriyet” gazetesinde “*Türk Ocakları ile Faşizm arasında müşabehet var mıdır?*” başlıklı haberde Türk Ocakları Âzasından Aydın Milletvekili Dr. Reşid Galib Bey'e yöneltilen bu soru dikkate değerdi. Bu soruya Dr. Reşid Galib Bey şu cevabı veriyordu: “...Zannetmem. Faşizm bir irticadır. Ocaklılık ise tekâmül ve inkılâptır. Faşizm âdi bir politikacılıktır. Ocaklılık temiz bir vatancılıktır. Faşizm emperyalisttir. Ocak ise sadece hudut bekçisidir. Bundan maada, bunlar iki ayrı milletin milli müesseseleri olmak itibarıyla bittabi aralarında ayrıca bu milletlere has evsaf farkları da bulunmak zaruridir.”¹¹⁵¹

Türk Ocakları, İttihat ve Terakki'nin “*Türkçülük*” anlayışının Cumhuriyet Dönemi'nde çalışmaya devam eden önemli bir örgütüydü.¹¹⁵² 15 Ekim 1927'de toplanan CHP İkinci Büyük Kongresi'nde Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in karşı koymasına rağmen, kabul edilen yeni parti tüzüğünün 40. Maddesi ile Türk Ocakları, partinin denetimi altında bir kuruluş olarak kabul edildi.¹¹⁵³

17 Kasım 1930'da SCF'nin kapatılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa çıktığı yurt gezisinin birinci kısmını tamamladığı zaman yapılan inkılâpların halka yeterince ulaştırılamamış olduğunu, devletin öncü kadrosunun halkla bütünleşemediğini ve halkın da inkılâp konusunda fazla bilinçli olmadığını tespit etti. Yapılan yenilikler halka yeterince benimsetilemediği gibi halk da bu yeniliği algılamada güçlük çekiyordu. Bu gezi sırasında halk ile devlet arasındaki kopukluğun farkına varan Mustafa Kemal Paşa bunun için bazı önlemler alma yoluna gitti.¹¹⁵⁴ Bu nedenle İstanbul'da gazetecilere bir açıklama yapma gereği duydu. “Cumhuriyet” gazetesinin 2 Ocak 1931 tarihli nüshasında bu habere “*Gazi'nin İrşadı: Büyük Halkevleri İrşad Edilecek*” başlıklı habere yer verildi. Burada Halkevlerinin hangi nitelikleri taşıyacağına yönelik bilgiler

¹¹⁵¹ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1926; 2 Aralık 1930 tarihli “*Son Posta*” gazetesinde yayımlanan “*İster İnan! İster İnanma*” başlıklı haber yazısında ise Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün “*Hür Adam*” gazetesinde yayımladığı bir yazı okuyucu ile paylaşıyordu. Fuat Bey'e göre CHP'nin kendi şubesi gibi benimsediği Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey “*komünizmin amansız düşmanı*” ve liberalizm taraftarıydı. (**Son Posta**, 2 Aralık 1930).

¹¹⁵² “*Türk Yurdu*” dergisi, 24 Kasım 1911'de Yusuf Akçura'nın yönetiminde yayın hayatına başladı. Derginin amacı ilk sayıda “*Maksat ve Meslek*” başlığı altında şöyle ifade edilmekteydi: “*Türkklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksadımız, işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın münderecatı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun.*” (**Türk Yurdu**, 24 Kasım 1911, s.1)

¹¹⁵³ Mete Tunçay “*Tek Parti Yönetimi*” adlı eserinde ocakların kapatılma nedenini şöyle izah etmekteydi: “...Mustafa Kemal Paşa, bu Türkçü yuvayı kendi iktidarına karşı bir çeşit muhalefet merkezi diye görmüş ve geleneksel taktiğiyle, bölerek bir kısmını etkisiz bırakmayı, bir kısmını da taamıyla kendisine bağlamayı tasarlamıştı”. (M. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi**, s.296).

¹¹⁵⁴ Havva Altukulaçoğlu, “*Halkevi Kütüphanelerinin Tarihteki Yeri ve Önemi*”, **Kitap ve Kütüphane**, (Editör: A. Demir, T. Tombuloğlu, S. Balcı), Efeakademi Yay., İstanbul, 2021, s.107.

de verilmekteydi. Bu ön haber okuyucuyu bilgilendirme ve hazırlama amacı taşıyordu. Buna göre; Halkevleri en az bin beş yüz kişi kapasiteli olacak, içerisinde sinema, tiyatro ve kütüphane gibi sosyal ve kültürel aktivitelere de yer verilecek ve gerektiğinde halk için konferanslar da düzenlenebilecekti. Halkı toplayarak bir araya getirmek ve gençliğin bilinçsel yükselişini sağlamak amacı taşıyan bu kurumlar 1931'den itibaren kurulmaya ve teşkilatlanmaya başlanacaktı.¹¹⁵⁵

5 Şubat 1931 tarihli “*Milliyet*”te yayımlanan bir haber Türk Ocaklarının kapatılmasının nedenini okuyucu ile paylaşıyordu: “*Gazi Hz. Türk Ocaklarının vazife ve vaziyetlerini bir defa daha işaret buyurdular*” başlıklı haberde Aydın Türk Ocağı’na gelen Mustafa Kemal Paşa’ya “*programsızlıktan ve vasıtasızlıktan köylere gidemediklerini*” söyleyen ocaklılara Mustafa Kemal Paşa “*Şeyh ve müritlerin köye giderken otomobil masrafını düşünmediklerini ve bir mefkûreye vakfî nefsedenlerin gayeleri uğrunda her türlü zahmet ve fedakârlıktan zevk alacaklarını*” ifade ederek karşılık verdi.¹¹⁵⁶

Türk Ocakları 10 Nisan 1931’de gerçekleştirdiği Olağanüstü Kurultay sonucunda kendini feshederek bütün gayrimenkullerini CHP’ye devredip partiye katılma kararı aldı. Bu gelişme basına da yansdı. Bir gün sonraki gazetelerde bununla ilgili haberler okuyucu ile paylaşıldı. 11 Nisan 1931 tarihli “*Cumhuriyet*”te “*Türk Ocakları Halk Fırkasına İltihak Etti*” manşetiyle paylaşılıyordu. Buna göre yapılan kurultay sonunda Türk Ocakları ve merkez heyetinin “*hükmi şahsiyetinde*” toplanan bütün yetki ve sorumlukları CHP’de toplanmaktaydı.¹¹⁵⁷ “*Milliyet*”te bu gelişme “*Kurultay, dün fesih ve fırkaya iltihak kararını verdi*” başlığıyla paylaşılıyordu. Haberde Hamdullah Suphi Bey’in kurultayda Merkez Denetleme İlim ve Sanat Heyetlerinin hazırladığı bir raporu okuduğunu ve bir değerlendirmede bulunduğunu belirtmekteydi. Buna göre ocakların kaldırılmasında etkili olan Mustafa Kemal Paşa’nın bu yöndeki isteğiydi. Hamdullah Bey durumu şöyle izah etmekteydi: “*...Gazi Hazretleri son zamanlarda fırkanın kadrolarını milliyetperver, halkçı ve Cumhuriyetçi genç zümrelerle büyütmeyi arzu buyurdular. Bu hareketin kısa bir ifadesi inkılâp fırkasının safları içinde milliyetperver ve Cumhuriyetçi gençliğe bir vazife ve mesuliyet vermektedir*”.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁵ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1931.

¹¹⁵⁶ *Milliyet*, 4 Şubat 1931; *Milliyet*, 5 Şubat 1931.

¹¹⁵⁷ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931.

¹¹⁵⁸ *Milliyet*, 11 Nisan 1931.

CHP'nin 10-18 Mayıs 1931'de gerçekleştirdiği Üçüncü Büyük Kurultayı'nda Halkevlerinin kurulması herhangi bir tartışma olmaksızın oy birliğiyle kabul edildi.¹¹⁵⁹ Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra inkılâpların halka tanıtılarak benimsetilmesi, halkın yeterli düzeyde eğitilebilmesi ve gelecek kuşaklara yaygın kültür ve eğitim aktarımı yapabilmek için ocakların yerine başka bir kuruluşa ihtiyaç vardı. Daha kapsamlı bir halk eğitim programının yürütülmesi amacını taşıyacak olan Halkevlerinin kurulmasına karar verildi.¹¹⁶⁰ Bu doğrultuda önce “*Halkevleri Talimatnamesi*” yayımlandı. Talimatnameye göre toplumun her kesiminden bütün vatandaşların kendi ihtiyaçlarına göre çeşitli sosyal faaliyet alanlarında aktif olabilmeleri için Halkevleri dokuz şubeden oluşacaktı.¹¹⁶¹ Bunlar; Dil-Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleri idi. Halkevinin faaliyete geçmesi için bunlardan en az üç bölümün açık olması gerekiyordu.¹¹⁶²

Türkiye'nin çeşitli vilayet merkezlerinde Halkevi açmak için hazırlıklara başlandı. Yeni halkevi açılacak illere 12 Ocak 1932'de Halkevleri Talimatnamesi gönderilerek halkevinin kuruluşunda dikkate alınacak temel esaslar bildirildi.¹¹⁶³ 17 Şubat tarihli “*Milliyet*”te yayımlanan “*Halkevleri Cuma günü merasimle açılıyor*” başlıklı haberle okuyucu bilgilendirilmekteydi.¹¹⁶⁴

19 Şubat 1932'de Ankara, İstanbul, Bursa, Eskişehir, Afyon, İzmir, Aydın, Denizli, Çanakkale, Adana, Diyarbakır, Samsun, Van ve Konya'da ilk Halkevleri açıldı. Ankara'daki açılışta Recep (Peker) Bey halkevlerinin önemini belirten bir konuşma yaptı. Ondan sonra Halkevlerinin kuruluşunda önemli yeri olan Aydın Milletvekili Reşid Galip Bey de Halkevlerinin açılma nedenini belirterek, Halkevi Talimatnamesi'ndeki maddelerle ilgili açıklamalarda bulundu.¹¹⁶⁵

¹¹⁵⁹ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.280.

¹¹⁶⁰ M. Tunçay, *Tek Parti Yönetimi*, s.299.

¹¹⁶¹ “*Dokuz Oğuz*”, “*Dokuz Umde*”, “*Altı Ok*” ve “*Dokuz Işık*” ifadelerinde geçen dokuz ve altı sayıları tesadüfi seçilmiş sayılar değildir. Reşid Galip Halkevlerinin açılış günü yaptığı konuşmada buna şöyle ifade etmekteydi: “*Türklerde, eski zamanlardan beri, dokuz sayısı kutlu bilinir. Bizim şubelerimizin sayısı da dokuz oldu*”. (Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2019, s.317).

¹¹⁶² CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1932, s.6.

¹¹⁶³ BCA, 490.1.0.0.3.12.3.

¹¹⁶⁴ *Milliyet*, 17 Şubat 1932.

¹¹⁶⁵ Ankara'daki Halkevi de dâhil olmak üzere birçok Halkevi Türk Ocaklarının binalarında açıldı. (Asım Taş, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri Ve Van Halkevi (1932-1951)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Sait Ebinç), Van, 2015, s.19-20)

Halkevleri, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik prensipleri içinde çalışan birer kültür ve terbiye kurumu olarak oluşturulmaya çalışıldı. Halkın “terbiye”si için görev yapmaya başladı.¹¹⁶⁶

Basın aracılığıyla da okuyucular yaşanan gelişmeler hakkında günü birlik bilgilendirildi. “*Milliyet*”in 4 Nisan 1932’de yayımlanan haberinde Halkevlerinde toplantılara katılacak kişilere “*Halkevi çatısı altında derin samimiyet ve arkadaşlık hissi*” var olduğu için (Cumhurbaşkanı ve devlet erkânı hariç) kimseye ayrıcalık yapılmayacak, toplantılara geç gelenler yer bulamazlarsa ayakta duracaklardı. Öğretmen ve lisans öğrencilerinin Halkevlerinde görev almalarına yönelik bir bilgilendirme yazısı da paylaşılıyordu. Buna göre bu kurumlarda görev almak isteyenler Halkevlerine gelerek her türlü görevde bulunabileceklerdi. Öğrenciler görev alabilmek için reşit olmak ve ders ile okul düzenine uymak zorundaydı.¹¹⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa yeni kurulan Türk Devletini “*halk devleti*” olarak nitelendirmekteydi. Bu nedenle de Cumhuriyet yönetimini ve inkılâpları halka aşlamak ve halkın bilinçlenmesini sağlamak amacıyla Halkevlerini açtırdı. Basın da bu doğrultuda kullanılarak okuyucu yapılan çalışmalardan ve Halkevlerinden haberdar edildi. Halkevlerinin nitelikleri ve ne amaçla kurulduğu gazeteler aracılığıyla halka duyuruldu.

D- ÜNİVERSİTE REFORMU (1933)

I- Hazırlık Sürecinde Basına Yansıyanlar ve Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyetin ilk on yılında Darülfünun yönetimine müdahale edilememiş ve maddi destek sağlanarak ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı.¹¹⁶⁸ 1924-1933 yılları arasında inkılâpçı çevrelerce Darülfünun’un inkılâplara karşı kayıtsız kaldığı iddiası nedeniyle yükseköğretim konusunda iki farklı grup ortaya çıktı. Bunlardan ilki; üniversitelerin hiçbir şeyin etkisinde kalmadan akılcı ve bilimsel yöntemler rehberliğinde özerk bir yapıya sahip olmasını isterken, diğeri de Darülfünun’un yenilenmesi ve özerklik verilmemesi gerektiğini savunmaktaydı.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁶ A. Taş, **Türk Modernleşmesinde Halkevleri...**, s.20.

¹¹⁶⁷ **Milliyet**, 4 Nisan 1932.

¹¹⁶⁸ Abdurrahman Çaycı, “*Atatürk, Bilim ve Üniversite*”, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21–23 Eylül 1987), **ATAM**, Ankara, 1998, s.64.

¹¹⁶⁹ Ümran Erkoyuncu, **Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yapılan Yenilikler ve Kütüphanelerin Gelişimi (1923-1938)**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Ergün Akçora), Bingöl, 2020, s.55.

1- Kazım Nami Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

6 Mart 1931 tarihli “Cumhuriyet”te Kazım Nami Bey tarafından yazılan eleştirel köşe yazısında İngiltere’de Oxford ve Cambridge Üniversitelerinde uygulanan “*tutorial sistem*” hakkında bilgi verilmekteydi. Bu sisteme göre; adı geçen üniversiteler öğretim üyeleri, asistanlar ve öğrenciler için bir ev gibiydi. Öğrenciler, öğretim üyelerini aileleri olarak görmekte, öğretim üyeleri de asistan öğrencileri kendi aile fertleri gibi benimsemekteydi. Bu da öğrenci-öğretim üyesi arasındaki ilişkide bir çeşit “*ailevi bağın*” oluşmasını sağlamaktaydı. Bu bağ hem akademi için güven ortamının oluşmasını sağlıyor hem de akademik işleri daha da hızlandırıyordu. Ancak Türkiye’deki Darülfünun’da böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildi. Çünkü İstanbul Darülfünun’u bir ev ve müderrisler de bir aile olmaktan uzaktı. Çünkü müderrislerin aileleri, Darülfünun hayatı ile ilgilenmemekteydi. Ancak Avrupa’daki durum kadınlı-erkekli tek bir aile gibi yaşamaktan ibaretti. İstanbul Darülfünun’unda da öğrencisi ile ilgilenen öğretim üyeleri vardı; ancak bunlar “*bir elin beş parmağını*” geçmiyordu. Ayrıca öğrenci-hoca ilişkisinde her zaman arada bir mesafe ve uzaklık vardı. Bu da hem Darülfünun’u hem de bilimsel aktiviteleri olumsuz etkilemekteydi. ABD’de bile “*zenciler ile beyazlar arasında böylesine bir ayrımcılığın olmadığını*” belirten Kazım Bey, İstanbul Darülfünun’un son on yılda bir “*ilim havasını*” oluşturamadığını ve bu gidişle de bunu başaramayacağını vurgulayarak makalesini sonlandırmaktaydı.¹¹⁷⁰

Aynı gazetenin 24 Nisan 1931 tarihli nüshasında yayımlanan “*Darülfünun*” başlıklı haber Kazım Nami Bey’in eleştirel yazısının Darülfünun yönetimi tarafından dikkate alındığını gösteriyordu. Habere göre; Darülfünun Emaneti fakülte öğrencilerine yardım etmek için “*Darülfünunlar Kulübü*” adıyla yeni bir cemiyet kurmaya karar vermişti. Bu kulüp Avrupa’da olduğu gibi öğrencilerin her türlü ihtiyacını karşılayacak ve yardıma muhtaç olanlara da para yardımında bulunacaktı. Bunun için Avrupa’daki nizamnameler incelenecek ve Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fen Fakültelerinden ikişer uzman kulüpte görevli olacak ve Darülfünun müderrislerinden bir kişi de Kulüp Başkanlığı yapacaktı.¹¹⁷¹

¹¹⁷⁰ Kazım Nami, “*Darülfünun’da İlim Havası*”, *Cumhuriyet*, (6 Mart 1931), s.5.

¹¹⁷¹ *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931.

2- Basındaki Diğer Değerlendirmeler

27 Mayıs 1931 tarihli “*Vakit*”te Mehmed Asım tarafından yayımlanan “*Darülfünun ve Barem*” başlıklı köşe yazısında İstanbul Darülfünun müderrisleri arasındaki bir anlaşmazlığa ve maaş konusundaki memnuniyetsizliklerine yer veriliyordu. Buna göre devlet, çalışan müderrislerin maaşlarına zam yapmasına rağmen müderrisler maaş ve görev konusunda birbirleri ile bir türlü anlaşamamıştı.¹¹⁷²

“*Cumhuriyet*”in 6 Ağustos 1931 tarihli nüshasında ise Darülfünun’da yaşanan başka bir soruna dikkat çekilmekteydi. Habere göre artık eskisi gibi Darülfünun’da yapılan seçimlere “*hile karıştırılamadığı*” ve seçimlerde en çok oy alan kişinin bölüm başkanlığı kadrosuna ya da müderrisliğe atandığı ifade edilmekteydi.¹¹⁷³

20 Ağustos 1931 tarihli “*Vakit*”te yayımlanan “*Müderrislerin maaşları tespit edildi*” başlıklı haber yazısında Darülfünun Divanı’nın önceki gün toplanıp müderris maaşlarının belirlenen hesaba göre tespit edildiği ve 65 yaşını tamamlayan müderrislerin görevlerine vekâleten devam etmelerine ve bu müderrislere “*fahri müderris*” unvanı verilmesine karar verildiği okuyucu ile paylaşılıyordu.¹¹⁷⁴

Eleştirel anlamda bir diğer haber yazısı da “*Vakit*”te yayımlandı. “*Darülfünun Müderrislerinin Dereceleri*” başlıklı haberde Darülfünun yönetiminin yapılan inkılaplara karşı kayıtsız kaldığı ve bazı müderrislerin hak etmediği halde devletten maaş aldığı ifade edilmekteydi.¹¹⁷⁵

29 Mayıs 1932’de TBMM’de yapılan bütçe görüşmelerinde; İstanbul Darülfünunu’nun “*ıslah*” edilmesi ve çağdaş bir eğitim kurumuna dönüştürülmesi tartışılmış ve Darülfünun’da ıslahat yapılması şartı ile ödenek ayrılması konusu üzerinde durulmuştu. Konu ile ilgili olarak yapılan tartışmalar sırasında Manisa Milletvekili Mehmet Refik (İnce) Bey¹¹⁷⁶ şu soruları soruyordu: “...*Darülfünunumuzun seyri ta’bi’i itibarı ile acaba nasıl gidiyor? Cumhuriyet devrinin mütezayit terakkiyatı içerisinde Darülfünun’un katettiği mesafe nedir? Bu gün memalik-i ecnebiyede acaba kaç talebemiz vardır ve bunların miktarı seneden seneye artıp veya eksiliyor ve oradan*

¹¹⁷² Mehmed Asım, “*Darülfünun ve Barem*”, *Vakit*, (27 Mayıs 1931), s.3.

¹¹⁷³ *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1931.

¹¹⁷⁴ *Vakit*, 20 Ağustos 1931.

¹¹⁷⁵ *Vakit*, 21 Ağustos 1931.

¹¹⁷⁶ Mehmet Refik Şevket (İnce) 1884’te Midilli’de doğdu. Mustafa Şevket Bey ve Ümmü Gülsüm Hanım’ın oğlu olan Mehmet Refik Bey, Selanik Hukuk Mektebi mezunudur. Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Birinci Dünya Savaşı’nda 135.Alay İlaş Subayı ve XXI. Kolordu Adli Müşaviri, avukatlık, I. Dönem Saruhan, IV, V, VI ve IX. Dönem Manisa Milletvekili, TBMM 5. Şube Reisi, Kastamonu İstiklal Mahkemesi Başkanı, IX. Dönem Anayasa Komisyonu Başkanı, 3. İcra Vekilleri Heyeti Adliye Vekili, IXI. Hükümet Milli Savunma Bakanı, XX. Hükümet Devlet Bakanı. 1955’te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), II, s.583).

*neşet edenlerin hâsılasından memnun muyuz ve bunlardan ne dereceye kadar istifade ediyor? Bunlardan memnun olmadıklarımız üzerinde ne gibi tedabir ittihaz olunuyor? Onun için bu darülfünun müessesesine taallük eden bu husustaki malûmata da zannederim ki ihtiyaç vardır”.*¹¹⁷⁷

Zeki Mesut tarafından “*Hâkimiyet-i Milliye*”de yayımlanan “*İnanmak ve İlandırmak*” başlıklı köşe yazısında Darülfünun hakkında bir değerlendirmeye yer verilmekteydi. Buna göre eski zihniyetteki Darülfünun ile Cumhuriyet Türkiye’si yükseköğrenim kurumları birbirinden farklıydı. Darülfünun yeniliğe ve inkılâba uzaktı. Bunun dışında yapılan yenilikler karşısında da kayıtsız ve tepkisizdi.¹¹⁷⁸ Ayrıca Darülfünun’daki bazı fakülteler “*eğitim*” konusu üzerinde durmuyor sadece “*terbiye*” ya da “*öğretim*” konusuyla ilgileniyorlardı. Burada çalışan öğretim üyelerinin makam ve mevki için “*ihtiras hesapları*” yaptığı dedikodularının çıktığı¹¹⁷⁹, Darülfünun’un inkılâplar ve devlet ile uyumlu hareket etmediği de ifade edilmekteydi.¹¹⁸⁰ Diğer taraftan Darülfünun’da çalışan müderrislerin yeterli düzeyde olmadığı da belirtilmekteydi.¹¹⁸¹

İnkılâpların yapılmasında İstanbul Darülfünunu’nun kayıtsız bir görünüm içerisinde olmasına yönelik Dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey bu kurumun sosyal ve siyasî alanda çeşitli inkılâpların yapılmasına rağmen hiç bir tepki vermediğini ve yeniliklere karşı tarafsız kaldığını ifade etmekteydi. Ona göre ekonomik alanda önemli adımlar atılmış; ancak Darülfünun bir eleştiri ya da övgü içeren bir değerlendirme bile yapmamıştı. Ayrıca hukuk alanında radikal değişikliklerin yapıldığını, Darülfünun’un sadece yeni kanunları öğretim programına almakla yetindiğini, harf inkılâbının

¹¹⁷⁷ TBMMZC, IV/8, s.338-360.

¹¹⁷⁸ Zeki Mesut, “*İnanmak ve İlandırmak*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10 Aralık 1932), s.1.

¹¹⁷⁹ Bununla ilgili “*Tevfik Salim Paşa Müderris Olamaz mı?*” başlıklı bir haber 6 Mart 1931 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde okuyucu ile paylaşılmıştı. Habere göre; Tevfik Salim Paşa hakkında basında yalan haberler çıkarılmıştı. Bu hem Darülfünun’u karalamak amacıyla hem de Tevfik Salim Paşa’yı küçük düşürmek için yapılmıştı. Haberde Tevfik Salim Paşa İstanbul Darülfünun’da İç Hastalıkları Müderrisliği için yapılan seçimde aday olmuş; ancak “*sözde*” Müderrisler Meclisi tarafından tercih edilmediği için üçte iki oranında oy alamamış ve kadroya yerleşememişti. Bu haberin yapılan incelemeler sonucunda doğru olmadığı “*Cumhuriyet*” gazetesi tarafından teyit edilmekteydi. (*Cumhuriyet*, 6 Mart 1931)

¹¹⁸⁰ Bununla ilgili olarak 1924’te yaşanan bir olay bunu kanıtlar nitelikteydi. Darülfünun’un bahçesinde fotoğraf çektiren öğrencilere “*fotoğraf çekirmek günahtır*” gerekçesiyle idare tarafından disiplin cezası verilince bu olay öğrenci olaylarına neden oldu. Bu, Ankara’ya yansıyınca Meclis tarafından tepki ile karışlanmış Darülfünun’un özerkliğinin kaldırılıp kaldırılmaması konusunda tartışmalara neden olmuştu. (Ahmet Özgür Türen, *Atatürk Ülkesine Sığınanlar*, Destek Yay., İstanbul, 2019, s.71)

¹¹⁸¹ Erkan Dağlı, *Darülfünundan Türk İnsanlarının Bilim İnsanlarının Türk Yükseköğretimine Katkıları*, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2022, s.59; Dönemin İstanbul Darülfünun müderrislerinin hayatları incelendiğinde bir kısmının basında iddia edildiği gibi yetersiz olmadığı, Fransızca, Arapça ve Farsça başta olmak üzere birkaç dil bildikleri anlaşılmaktadır. (Y.N)

yapılmasına karşı Darülfünun'un bu hareket karşısında da hiç ses çıkarmadığını, yeni bir tarih anlayışı kurulmasına rağmen yine Darülfünun'un buna tepkisiz kaldığını ifade etmekteydi. Reşit Galip Bey'e göre İstanbul Darülfünun'u âdete "bir tecerrüt içinde dış âlemde elini ayağını çekmişti".¹¹⁸²

17 Haziran 1932 tarihli "Cumhuriyet"te yayımlanan "Darülfünun'da İlmi İstılahlar Hakkında Bir Konferans" başlıklı haber yazısında yukarıda ifade edilen iddialara karşılık Darülfünun Müderrisi Kemal Cenap (Berksoy) Bey tarafından verilen bir konferansta "Latin harflerini kabul etmiş bulunmamız hasebi ile, asılları Latince alınan beynelmilel ilim ıstılahlarını sadece lahikalarını değiştirmek sureti ile imlaları ile beraber almamız ve bunları kendi şive ve ahengimize göre okumamız gerektiğini" vurgulamaktaydı. Ayrıca Türk dilinde mevcut terimlerin Fransızcadan alındığını ve bunları Fransız şivesi ile söylemenin bilimsel söylemden uzaklaştırdığı eleştirisinde bulunmaktaydı.¹¹⁸³

17 Temmuz 1932'de "Cumhuriyet"te Ali Süreyya tarafından yayımlanan "İstanbul Darülfünun'u ve Milli Türk Tarihi" başlıklı köşe yazısında Darülfünun'un on seneden beri Türkiye'nin tamamına yeni bir düzen getiren Türk inkılâbına karşı "övgü dolu bir eser" bile yayımlamadığını ve yeni tarih anlayışını da kavrayamadığını vurgulamaktaydı. Darülfünun'un bu tarafsızlığı ve istenilen nitelikte olmaması kabul edilebilir değildi.¹¹⁸⁴

II- Albert Malche'nin Darülfünun Hakkındaki Raporu ve Üniversite Reformu

Gerek basında yapılan değerlendirmeler gerek Meclis'teki tartışmalar sonucunda Avrupa'dan yabancı bir uzman getirilmesi kararı alındı.¹¹⁸⁵ Çağdaş eğitim kurumlarının tasarlanması amacıyla İsviçre Cenevre Üniversitesi'nden Pedagoji Uzmanı Prof. Dr. Albert Malche¹¹⁸⁶ 1931'de Türkiye'ye davet edildi ve 16 Ocak 1932'de Türkiye'ye

¹¹⁸² Abdurrahman Çaycı, "Atatürk, Bilim ve Üniversite", **ATAM**, IV/10, (Kasım-1987), s.64.

¹¹⁸³ **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1932.

¹¹⁸⁴ Ali Süreyya, "İstanbul Darülfünun'u ve Milli Türk Tarihi", **Cumhuriyet**, (17 Temmuz 1932), s.5.

¹¹⁸⁵ Ü. Erkoyuncu, Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yapılan Yenilikler..., s.55.

¹¹⁸⁶ Musevi kökenli olan Albert Malche 1876'da İsviçre'de doğdu. Pedagog, siyasetçi, akademisyen kimlikleriyle tanınan Albert Malche 1932'de Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilerek İstanbul Üniversitesi reformuna yol açan raporu yazdı. Cenevre Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: İlkokul Müdürlüğü, Senato Sekreterliği, akademisyenlik, Pedagog, İsviçre Konfederasyonu Eyaletler Meclisi Üyeliği ve Başkanlığı, İsviçre'de Hür Demokrat Parti'de Milletvekili. Mustafa Şekip Tunç ve İbrahim Alaattin Gövsa'nın da hocası olan Alber Malche, Musevi kökenli olmasından dolayı Naziler tarafından Almanya'da yasaklanan bilim adamlarının Türkiye'ye gelmelerini

geldi. “Cumhuriyet”’in 17 Ocak tarihli nüshasında yayımlanan “*Darülfünun’un ıslahı için Hükümet tarafından davet edilen Prof. Malche İstanbul’a gelmiştir*” başlıklı haber ile okuyucu bilgilendirilmekteydi. Haberde Malche ile yapılan bir röportaja da yer veriliyordu. Buna göre; Albert Malche Türkiye’ye gelme nedenini şöyle izah ediyordu: “...*Hükümetiniz tarafından yapılan bir teklif üzerine memleketinize bir hizmette bulunmak arzusunu duydum. Beni hem İstanbul, hem de Ankara için davet ettiler*”. Albert Malche demecinde buradaki incelemelerini tamamlayıp Ankara’ya geçeceğini de ifade ediyordu.¹¹⁸⁷ Aynı haber “*Milliyet*” gazetesinde de “*Beklenen Mütihassıs Dün Geldi*” başlıklı yazı ile verilmekteydi.¹¹⁸⁸

Önce İstanbul Darülfünun’una gelen Albert Malche, burada kısa süreli bir inceleme yaptı. Daha sonra da Ankara’ya hareket etti ve 18 Ocak’ta Ankara’ya vardı.¹¹⁸⁹ Başbakan İsmet (İnönü) Bey ve Maarif Vekili Esat (Sagay) Bey ile bir görüşme yaptı. Eğitim ve öğretim konuları üzerine yapılan bu ziyaretten sonra 21 Ocak 1932’de tekrar İstanbul’a döndü.¹¹⁹⁰

1- Basına Yansıyanlar ve Yaşanan Gelişmeler

Yaşanan gelişmeler basın aracılığıyla takip edilmekte ve okuyucu günü gününe bilgilendirilmekteydi. 21 Ocak 1932 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde “*Profesör Malche Ankara’dan dönüyor*” başlıklı haberde Albert Malche’in İstanbul’da ne yapacağına dair bilgiler okuyucu ile şöyle paylaşıyordu: “...*Mütihassıs İstanbul’da bir Darülfünun’un ne gibi esaslar üzerinde kurulmasına lazım geldiği hakkında tetkikat yapacak, müderrislerle görüşecek, Mart iptidasında memleketine dönerek raporunu yazıp gönderecektir*”.¹¹⁹¹ Aynı tarihli gazetede Tıp Fakültesi Antropoloji Öğretim Üyesi Şevket Aziz (Kansu) Bey tarafından Albert Malche ile ilgili yapılan bir değerlendirme dikkat çekiciydi. Şevket Aziz Bey öncelikle basında “*Darülfünun Mütihassısı*” olarak adlandırılan Albert Malche’in kendi alanında uzman olduğunu; ancak “*Darülfünun Mütihassıslığı*” diye bir uzmanlığın olmadığını ifade ediyor ve yabancı bir uzmanın dışarıdan getirilmesine karşı çıkıyordu. Kendisi bunun yerine Türkiye’nin yetiştirdiği uzmanlardan yararlanmanın daha faydalı olacağını savunuyordu. Türkiye’yi ve Türk

sağladı. 1953’te Nobel Barış Ödülü’ne aday gösterilen Malche 1956’da öldü. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/> E.T: 10.05.2023)

¹¹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1932.

¹¹⁸⁸ *Milliyet*, 17 Ocak 1932.

¹¹⁸⁹ “*Son Posta*” gazetesindeki haberde Albert Malche “*Darülfünun Mütihassısı Ankara’ya geldi*” olarak verilmekteydi. (*Son Posta*, 19 Ocak 1932).

¹¹⁹⁰ Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s.1-2

¹¹⁹¹ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1932.

toplumunu tanıyan, burada yetişmiş, yetenekli düşünürlerden yardım almak daha yararlı olacaktı.¹¹⁹²

Albert Malche 24 Ocak'ta İstanbul Darülfünun'undaki çalışmalarına başladı ve dört aylık bir inceleme sürecinden sonra “*İstanbul Darülfünunu Hakkında Rapor*” adıyla hazırladığı çalışmayı 29 Mayıs 1932'de tamamladı.¹¹⁹³ 1 Haziran'da da Maarif Vekili Esat Bey'e sundu.¹¹⁹⁴

Albert Malche raporunda Darülfünun'daki eksikliklere dikkat çekiyordu. Rapora göre; Darülfünun'da akademik birimler arasında “*bilimsel ortak çalışma*” anlamında bir bağlantı söz konusu değildi. Fakültelerin bazılarında sadece öğretim yapılmaktaydı. Öğretim metodu ders notlarına dayalıydı. Her sene değişmeden aynı bilgiler tekrarlanmaktaydı. Fakültelerin öğretim seviyeleri ise lise düzeyindeydi. Öğretim üyeleri öğrencilere bilimsel etik ve araştırma yöntemlerini öğretmemekte, bu da öğrencilerin yetersiz kalmasına neden olmaktaydı. Öğrenciler yabancı dil de bilmemekteydi.¹¹⁹⁵

Öğretim üyelerinin aslî görevleri öğrencilere gerekli desteği vererek, kendi başlarına bilimsel aktivite ve araştırmaları yapacak konuma gelmelerini sağlamaktı. Darülfünun'daki birimlerde Türkçe akademik yayın ve bilimsel çalışma da yetersizdi. Ayrıca öğrencilerin kendi alanlarında uygulamaya yönelik faaliyetler yapılmamakta ve kişisel çalışmalar ya da bilimsel araştırma olanakları da kısıtlı kalmaktaydı. Kullanılan kitaplar belli başlı basımevlerinin yayınlarıydı. Birimlerde kurumsal eğitim verilmekte ancak Türkiye'nin ve toplumun sorunlarına yönelik bir eğitim verilmemekteydi. Öğretim üyeleri öğrencilere lise öğretmenleri gibi sadece ders anlatmaktaydı. Ayrıca öğretim üyeleri arasında da anlaşmazlıklar vardı. Öğretim üyelerinin birçoğu kendi mesleki işlerini öğretim üyeliğinden daha üstün görmekteydi. Bu da üniversite ve bilim adamı olma ruhuna aykırı bir durumdu. Kütüphaneler düzenlenmeli, kapanış saatleri daha ileri bir zamana atılmalı ve dışarı kitap verme uygulaması başlatılmalıydı. Sınav sistemi değiştirilmeli, hafızaya dayalı sınavlar yerine uygulamaya dayalı sınavlar yapılmalıydı.¹¹⁹⁶

¹¹⁹² Şevket Aziz, “*Darülfünun Meselesi: Darülfünun Mütahhasısı!*”, **Cumhuriyet**, (21 Ocak 1932), s.3.

¹¹⁹³ İnceleme sürecinde; İstanbul Darülfünun'unun çalışma ve faaliyetlerini, Fakültelerin, kütüphane, klinik, laboratuvarların, enstitü ve mekteplerin durumunu yerinde inceledi. Dersleri izledi ve öğretim elemanları ile birebir görüşmeler yaptı. Fransa, İngiltere ve İsviçre gibi batılı ülkelerin üniversitelerinin yapısını da inceledi ve raporuna ekledi. (A. Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, s.1-2)

¹¹⁹⁴ A. Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, s.3-4.

¹¹⁹⁵ A. Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, s.14-16.

¹¹⁹⁶ A. Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, s.16-22.

1933'te Darülfünun konusuyla ilgili basında ağır eleştiriler yapıldı. “Kadro” dergisinin Şubat 1933 tarihli sayısında Şevket Süreyya (Aydemir) Bey tarafından yayımlanan “*Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey*” başlıklı köşe yazısında Darülfünun'da toplumsal meselelerinin tartışılması ve inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik kavramlarının işlenerek genç beyinlere aktarılması gerektiği şöyle vurgulanıyordu: “*Genç nesil, inkılâba fikri rehber olan ve inkılâbı fikir cephesinde koruyan bu inkılâpçı, devletçi ve milliyetçi Darülfünun'un toplumun her kesimi için ortaya attığı görüşler etrafında toplamalı ve ülkenin kurtarılması, yeniden kurulması hedefine doğru*” yönlendirilmesi gerekiyordu. Şevket Süreyya Bey inkılâbın yapılmaya başlandığı ilk yıllardan itibaren Darülfünun kürsülerinde bütün toplumsal ilimleri kapsayan, inkılâbın “*kuruluş ve yaratılış davalarını*” inceleyen ve işleyen, orijinal bir tek eser ve bir tek broşürün yayımlanmadığını dile getirerek Darülfünun çalışanlarını eleştirmekteydi.¹¹⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa Albert Malche'nin raporundaki değerlendirmeleri dikkatlice inceleyerek bu raporu bir kültür programı gibi benimsedi. Milli ve çağdaş bir üniversite kurulması amacıyla Bakanlık tarafından aynı yıl bir komisyon oluşturuldu.¹¹⁹⁸ Mustafa Kemal Darülfünun hakkında hazırlanan raporu inceledikten sonra Türkiye'nin sosyo-ekonomik alanda neden kalkınamadığını da anladı. Çünkü bu kurum adı geçen alanlarda uzman yetiştirememekte ve yaratıcılıktan da uzak kalmaktaydı.¹¹⁹⁹ Darülfünun'un kapatılarak yerine daha çağdaş bir eğitim-öğretim kurumunun açılmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa bunu şu sözleriyle dile getirmekteydi: “...*öğretim işlerinde ve kurulacak üniversitede esaslı tedbirlerle hareket etmekte kesin kararlıyız*”.¹²⁰⁰

Bu süreçte basında çıkan eleştirilere karşılık Bakanlık, Üniversite Reformu hakkında sadece Albert Malche'den yardım istememiş, aynı zamanda Darülfünun Divanı, Fakülte Meclisleri, diğer birimler ve dekanlardan da reform tasarıları talep etti.¹²⁰¹ Ülkenin kendi dinamikleri de hesaba katılarak, ortak görüşlerle en iyinin ve doğrunun arayışı içerisine girildi. Mustafa Kemal Paşa da bu durumu şöyle izah etmekteydi: “*Biz Türkler özellikle Türk inkılâbını yapmış olanlar bilmelidirler ki bizi layık olduğumuz seviyeye çıkarmaya bir yabancı uzman dahi bile olsa muktedir değildir. Düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak alemin en yüksek düzeyine çıkaracak*

¹¹⁹⁷ Şevket Süreyya, “*Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı*”, **Kadro**, II/14, (Şubat-1933), s.7.

¹¹⁹⁸ A. Çaycı, “*Atatürk, Bilim ve Üniversite*”, s.67.

¹¹⁹⁹ E. Dağlı, **Darülfünundan Üniversiteye...**, s.108.

¹²⁰⁰ E. Dağlı, **Darülfünundan Üniversiteye...**, s.108.

¹²⁰¹ A. Özgür Türen, **Atatürk Ülkesine Sığınanlar**, s.71.

olan, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktır. Bunu gerçekleştirecek olanlar elbette bilim dünyasında kendini kabul ettirmiş her adamın tespitlerinden görüş ve düşüncelerinden yararlanacaklardır”. Mustafa Kemal Paşa Türkiye’de yeni bir kurumun kurulmasından ziyade kültür programının yapıldığını ifade etmekteydi.¹²⁰²

Yaşanan gelişmeler sonucunda 18 Mayıs 1933’te Bakanlık yeni bir üniversite kurulmasına yönelik 2252 sayılı “İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanunu” TBMM’ye sundu.¹²⁰³ 31 Mayıs’ta Meclis’te kabul edilen ve on dört maddeden oluşan bu kanun ile Darülfünun bütün birimleri kaldırıldı. Bakanlık 1 Ağustos’tan itibaren İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kurmakla yükümlüydü.¹²⁰⁴ Kanun 6 Haziran 1933’te yürürlüğe girdi.¹²⁰⁵

Bakanlıkça İstanbul Üniversitesi kurulurken üç temel amaç esas alındı. Bunlar; üniversite ve inkılâplar arasında sıkı bir işbirliği oluşturmak, üniversiteyi idari ve ekonomik konularda denetim altında tutmak ve üniversitenin ülke sorunları karşısında çözüm önerileri sunmasını sağlamak idi.¹²⁰⁶ Üniversite kadrosu üç kaynaktan oluşacaktı. Bunlar; Darülfünun’dan alına kadrolar, Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini başarıyla tamamlayıp ülkeye dönenler ve Yurt dışından getirilecek yabancı uzmanlar idi.¹²⁰⁷

Darülfünun’un ilga edilerek İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülmesi sürecinde basında da okuyucu bilgilendirildi. “Cumhuriyet”te yayımlanan “Darülfünun binası Tıp Fakültesi’ne veriliyor” başlıklı haberde edebiyat ve hukuk fakültelerinin İstanbul Lisesi’ne geçeceği, Askeri Tevkihane Binası olarak kullanılan Bekirağa Bölüğü ise teşrihhaneye¹²⁰⁸ dönüştürülecekti.¹²⁰⁹ Aynı tarihli haber “Milliyet” gazetesinde “Nakil hazırlığı başladı” başlığıyla veriliyordu.¹²¹⁰

“Vakit”te ise Selami İzzet tarafından yayımlanan “Bu Sual Abestir” başlıklı yazıda Peyami Safa’nın Albert Malche hakkında “En Tabi Sual” başlıklı köşe yazısı eleştirilmekteydi. Peyami Safa’ya göre; Darülfünun’a “kuvvetli bir aşı” yapan Malche’in ortaya çıkacak reaksiyonu iyi anlayabilmesi için, çok iyi derecede bir uzman

¹²⁰² Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları”, **ATAM**, I/1, (Kasım-1984), s.9.

¹²⁰³ **TBMMZC**, IV/15, s.256.

¹²⁰⁴ E. Dağlı, **Darülfünundan Üniversiteye...**, s.108.

¹²⁰⁵ **Resmî Gazete**, 6 Haziran 1933, S.2420, s.2635-2636.

¹²⁰⁶ Ü. Erkoyuncu, Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yapılan Yenilikler..., s.57.

¹²⁰⁷ A. Çaycı, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, s.67-68.

¹²⁰⁸ Tıp fakültelerinde gövdebilim ya da otopsi dersi yapılan yer.

¹²⁰⁹ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1933.

¹²¹⁰ **Milliyet**, 2 Haziran 1933.

olması gerekliydi. Peyami Safa “*en tabi sual*” olarak Malche’in uluslararası tanınırlığı hakkında bir soru sormuştu. Selami Bey de buna karşılık “*Vakit*”te şu cevabı veriyordu: “...*Peyami Bey’in bu suali sormaktaki amacı aşikârdır... İtiraf edelim ki Malche’in eser sahibi olup olmadığını ilmi sistemi bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fakat diyoruz ki Malche’in eseri yoktur, ilmi sistemi yoktur. Avrupa akademilerinde unvanı da yoktur. Bundan ne çıkar. Malche idareci ve ıslahatçıdır. Eserleri idari icraatlarıdır... Eğer darülfünunumuzu ıslah için eser sahibi, ilmi sistem sahibi, akademilerde unvan sahibi bir âlim getirtseydik pek doğru bir iş yapmış olmazdık. Esasen Peyami Safa Bey’in istediği vasıflara sahip bir profesör gelip de herhangi müessesenin ıslahı ile uğraşmazdı. Durkheim’in ilmi sistemi vardır. Acaba bir Darülfünun ıslah projeleri ile uğraşmış mıdır? Einstein eser sahibi bir âlimdir diye kendisine böyle bir iş teklif edilebilir mi?*”¹²¹¹

1933’e kadar İstanbul Darülfünun’u adıyla eğitim veren kurum 1 Ağustos 1933’ten itibaren “*İstanbul Üniversitesi*” adını aldı¹²¹² ve 18 Kasım’da faaliyete geçti. Türkiye’nin ilk üniversitesi olarak eğitim hayatına başlayan İstanbul Üniversitesi’nin açılışı nedeniyle Mustafa Kemal Paşa 21 Kasım 1933’te üniversiteye gönderdiği mektupta şunu vurgulamaktaydı: “*İstanbul Üniversitesi’nin açılmasından dolayı çok sevinç duydum. Bu yüksek ilim ocağında, kıymetli profesörlerin elinde Türk çocuğunun müstesna zekâ ve eşsiz kabiliyetinin çok büyük gelişmelere erişeceğinden eminim*”.¹²¹³

¹²¹¹ Selami İzzet, “*Bu Sual Abestir*”, *Vakit*, (1 Haziran 1933), s.3.

¹²¹² E. Dağlı, *Darülfünundan Üniversiteye...*, s.138.

¹²¹³ A. Doğan Yıldırım, *İsyânlar, İrtica ve İnkılâplar*, s.147.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA YAPILAN İNKİLÂPLAR VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- KILIK–KIYAFET İNKİLÂBİ VE BASINA YANSIYANLAR

Kıyafet ve giyim-kuşam insanoğlunun ilk ortaya çıktığı çağlardan beri vardır. Kıyafet her millete ve o milletin kültürüne göre farklılık göstermektedir. Farklı giysiler sadece farklı milletler arasında değil, aynı zamanda o toplumların kendi içlerinde farklı sınıfları ayırt etmek amacıyla kullanıldığı da bir gerçektir. Özellikle de giyim-kuşam ve başlık da buna bir örnektir. Bu farklılık zamanla toplumdaki bireylerin hem sosyal ve siyasi hem de dini alandaki statüsünü belirlemektedir.¹²¹⁴

Günümüzde kullanılan birçok kıyafetin her millete özgü bir geçmişi vardır. Pantolon, ceket, şapka, ayakkabı, çizme vb. kıyafetlerin kökenlerinin ilk olarak VII. yüzyılda tarih sahnesine çıkan İskitler tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tür giyimin en güzel örneğini ise Kazakistan’da Alma-Ata yakınlarında Esik kurganından çıkarılan ve literatüre “*Altın elbiseli adam*” olarak giren hükümdarın giyimi göstermektedir. Bu şahıs başında yüksekçe bir başlık da taşımaktadır.¹²¹⁵

Altay bölgesinde M.Ö. 500’lere ait Pazırık’ta bulunan bir halıda resmedilen atlı üzerinde ceket ve pantolon dikkat çekicidir. Yapılan aştırmalar sonucunda Batı icadı olarak bilinen ceket, pantolon, fötr şapka vb. giysilerin kökeninin İskit ya da Saka Türk giyimi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle de fötr şapkanın kökeni de yine Saka/İskit olarak bilinen Türklere aittir. Fötr şapka ise köken olarak bir Kırgız başlığıdır. Bin yıl önceki Batıda kullanılan sanat yapıtlarının hiç birinde fötr şapka görülmemektedir. İlk fötr şapkaların da Kırgız başlığı biçiminde oluşu bunun ispatıdır. Fransa Kralı XI. Louise tarafından kullanılan başlık incelendiğinde ise Kırgızlar tarafından günlük hayatta kullanılan şapka ile aynı olduğu görülmektedir.¹²¹⁶

Türk kültür tarihi incelendiğinde çağın gereklilikleri ve coğrafyanın özelliklerine göre kıyafetler giyen Türklerin de İslamiyet’i kabul etmeleri ve Anadolu’ya yerleşmeleri ile birlikte giyim ve kuşamları da farklılık göstermiştir. Bu durum özellikle de Osmanlı Devleti zamanında özgün bir biçim almıştır. Bu dönemde en büyük

¹²¹⁴ Selami Kılıç, “*Şapka Meselesi ve Kılık-Kıyafet İnkılâbı*”, *Atatürk Yolu*, IV/16, (Kasım 1995), s.529.

¹²¹⁵ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s.IX, 69-70.

¹²¹⁶ Cengiz Özakıncı, “*Batı’dan Alındığı Savlanan Atatürk Devrimleri’nin Türk Tarihi’ne Dayanan Kökenleri*”; <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/cengiz-ozakinci/ataturkun-devrimleri-batiya-degil-turk-tarihine-dayanir/> E.T: 25.09.2022

değişikliğin başlıklarda yaşandığı görülmektedir. Kalpak yerine kavuk, sarık ve külah kullanılmaya başlanmış ve ilerleyen süreçte de resmi devlet görevlilerinin, ilmiye, ordu ve tarikat mensuplarının rütbe ve derecelerini belirleyen birer simge haline gelmiştir.¹²¹⁷

I- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kılık-Kıyafet ve Şapka

Osmanlı toplumunda bir kıyafet birliğinden söz etmek imkânsızdı. Her kesimin kendine özgü belirlenmiş giyim-kuşamları vardı. Giyinilen kıyafetler ve takılan başlıklardan herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu anlaşılmaktaydı. Mülkiye ve ilmiye sınıfı sakal bırakabilmekte, asker sınıfı ise sakal bırakamamaktaydı. Bu durum özel kanunlarla belirlenmişti.¹²¹⁸

Türkiye'de yakın dönemde kıyafet konusu ile ilgili tartışmalar ilk olarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketine paralel olarak ortaya çıktı. Padişah III. Selim (1789-1807) ile başlayan ve II. Mahmut (1808-1839) ile devam eden batılılaşma çabaları kısa sürede her alana yansdı. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde kılık-kıyafet alanında yapılan en önemli değişiklik fesin kullanımıyla gerçekleşti.¹²¹⁹

II. Mahmut döneminin önemli sadrazamlarından olan Mehmet Hüsrev Paşa 1826'da Kaptanpaşalık makamında ve donanma ile beraber Akdeniz'de bulunduğu sırada, Türk bahriyelilerini Avrupa devletlerinin donanmalarında olduğu gibi askerlik eğitimine tabi tuttu. 1827'de İstanbul'a döndüğünde başlarında fes bulunan askerleri de beraberinde getirdi. Padişah'ın Cuma namazı alayına çıkan bu kırmızı fesli askerler, hem Padişah II. Mahmut hem de halk tarafından beğenilince, II. Mahmut fesin kara askerleri için kullanılmasına karar verdi. Sonra da bütün devlet memurları tarafından giyilmesi 1828'de çıkarılan kıyafet nizamnamesi ile zorunlu hale getirildi.¹²²⁰ 1829'da bu kanun ile sarık ve cüppe yasaklanarak yalnız ulema sınıfındakilere, devlet

¹²¹⁷ Necdet Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22, (Bahar-2011), s. 4-5.

¹²¹⁸ N. Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, s.5.

¹²¹⁹ Cihan Aktaş, **Tanzimat’tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar**, Nehir Yay. İstanbul, 1991, s.60-61.

¹²²⁰ Anadolu’da Friky Kralı Midas’ın icat ettiği “*Frikyalı Külahı*” fesin ilk örneğidir. Sonra da sırasıyla Roma ve Bizanslılar tarafından ve Rönesans döneminde ise İtalyanlar tarafından kullanılmıştır. İslamiyet’in ortaya çıkışından sonra fes giyilen ilk Müslüman ülkesi ise Fas olmuştur. Fes, kuzey Afrika’nın batısında Fas şehrinde kullanılmaya başlanmış kırmızı renkli bir baş kisvesidir. Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu coğrafyalarda ve diğer bazı Müslüman ülkelerinde kullanılmıştır. Sonra da Cezayir ve Tunuslular tarafından yaygın olarak kullanılan bir kıyafet unsuru haline gelmiştir. Fesin Türkiye’de önce askeri bir başlık olarak resmen kabulü 1827-1828 arasındadır. 1925’te kullanımı yasaklanmıştır. (Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yay. İstanbul, 1969, s.113-114)

memurlarına ise ilk kez fes, pantolon ve ceket giyilmesi zorunluluğu getirildi. Cübbe ve terliğin yerine de redingotlar, pelerinler, pantolonlar ve siyah derili potinler geçti.¹²²¹ Ancak toplumun bazı kesimi fesin kullanımına karşı gelerek II. Mahmut için “*gâvur padişah*” adını kullandı.¹²²²

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında yaşanan özgür ortamda kıyafet konusu yine gündeme geldi. “*İçtiha*” dergisinde “*Garpçıların Programı*” başlıklı yazıda fesin yerine şapkanın kullanılmasının, sarık ve cübbenin de sadece ilmiye sınıfına mensup kişilerce kullanımının doğru olacağı belirtilmekteydi.¹²²³

Sonraki süreçte çıkarılan bazı kanunlar ile askeri alanda bir takım değişiklikler yapıldı. 18 Haziran 1909’da çıkarılan “*Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*” de buna bir örnekti. Kanunla, ceket ve pantolon kullanılmaya devam edildi. Askeriyedeki her sınıf için de “*kalpak*”¹²²⁴ kullanımı zorunlu hale getirildi. Ayrıca II. Abdülhamid Dönemi’ndeki gibi her birliğin ayrı üniforma kullanması da kaldırıldı. Bu kanunu 22 Haziran 1909 tarihli “*Bahriye-i Şâhâne Zâbitânının Elbise-i Resmiye Nizâmnâmesi*” ve 22 Mayıs 1911’de çıkarılan “*Jandarma Elbise Nizâmnâmesi*” takip etti. Birinci Dünya Savaşı’nda bu nizamnamelere göre askeri kıyafetler belirlendi. Yapılan düzenlemeler 1 Kasım 1922’ye kadar yürürlükte kaldı.¹²²⁵

Birinci Dünya Savaşı’nda şapkanın özelliklerini taşıyan “*Enveriye*” ve “*Kabalak*” adı verilen başlıklar askerler için kullanıma sunulmuş, Milli Mücadele Dönemi’nde ise kalpaklar Kuva-yı Milliyeciler tarafından kullanılmıştır.¹²²⁶

Osmanlı Devleti’nde kılık-kıyafet konusu batılılaşma sürecinde gündeme sürekli gelmiş ve bir takım denemeler yapılmıştır. Ancak gerek çağın zihniyetinin buna hazır olmayışı gerek Padişahların bu yenilikleri yapmada yeterli seviyede bulunmayışından dolayı bu gerçekleştirilememiştir.

¹²²¹ B. Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s.102-103; Betül İpşirli Argıt, “*Osmanlı İstanbul’unda Giyim-Kuşam*”; <https://istanbultarihi.ist/118-osmanli-istanbulunda-giyim-kusam> /E.T: 25.09.2022.

¹²²² N. Aysal, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri*”, s.7.

¹²²³ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.49,50.

¹²²⁴ Tüylü ve postlu külah şeklindedir. Deriden ve çuhadan yapılmakta, üstüne sarık sarılarak serpuş görünümü verilmektedir. Tatar, Çerkes, Bulgar, Acem kalpakları da vardır. Başlangıçta çuhadan yapılarak XIX. Yüzyılın ilk yarısında Eşkinici sınıfının kullanımına sunulmuştur. II. Meşrutiyet’ten sonra resmi serpuş olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar yaygın olarak kullanılmış, halk serpuşu adıyla tanımlanmıştır. (R. Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s.142)

¹²²⁵ Kadir Türker Geçer, “*Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusunda Kullanılan Üniforma Ve Rütbeler*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, XI/21, 2013, s.121; N. Aysal, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri*”, s.8.

¹²²⁶ Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)**, MEB, İstanbul, 1964, s.147.

II- Mustafa Kemal Paşa'nın Başlık Hakkındaki Görüşleri ve Basına Yansıyanlar

Cumhuriyet Dönemi'nde şapka ve kıyafet alanında yapılacak değişiklik, batı tarzının örnek alınması gibi görünse de özde pantolon ve benzeri kıyafetler eski Türklere ait giyim-kuşam unsurları idi. Bunu öze dönüş olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa'da bu düşüncesini gerçekleştirme isteği kıyafet alanında yapılan inkılâbın nedeni idi.¹²²⁷

Türk halkının fes yerine fötr şapkayı kullanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, 17 Ocak 1923 İzmit'te İstanbul gazetecileri ile yaptığı basın toplantısında bunu şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “*Buhara’da, İran’da, Afganistan’da Müslümanlar şapka giyerler, şapka ile namazlarını kırlarlar. Hicaz’da, Yemen’de de böyledir. Bizde her yerde fazla mı taassup vardır?*”¹²²⁸ Diğer taraftan kendini medeni olarak adlandıran Batı’ya karşı Türk milletinin zihniyet ve görünüş bakımından geri kalmadığını göstermek de şapka ve kıyafet konusunda yapılacak inkılâbın diğer önemli bir nedeniydi.¹²²⁹ 1910’da Fransa’da yapılan Picardie manevralarına üç kişilik heyet içerisinde Kolağası olarak giden Mustafa Kemal Paşa’nın başında renkli ve sırma şerit bir kalpak vardı. Belgrat İstasyonu’nda arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey’in kullandığı fes ile alay edilmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhuriyet Dönemi’nde Türk kültürü ile hiçbir bağı olmayan fese karşı antipatiye neden olmuştu.¹²³⁰

Bu nedenlerden dolayı Mustafa Kemal Paşa şapkanın Türk halkı tarafından benimsenmesi için ilk adım olarak Kastamonu’ya gidip orada şapkayı tanıtacaktı. Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu’yu tercih etmesinin bir nedeni vardı. Dönemin CHP Genel Sekreteri Saffet Arıkan ilk olarak neden Kastamonu’da şapkanın giyileceği konusunda Mustafa Kemal Paşa’nın şunları söylediğini aktarmaktaydı: “*Niçin Kastamonu’yu seçtiğimi bilmezsin. Dur, anlatayım. Bütün vilayetler beni tanırılar. Ya üniforma ile yahut fesli, kalpaklı sivil elbise ile görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu’ya*

¹²²⁷ C. Özakıncı, “Batı’dan Alındığı Savlanan Atatürk Devrimleri’nin Türk Tarihi’ne Dayanan Kökenleri”; <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/cengiz-ozakinci/ataturkun-devrimleri-batiya-degilturk-tarihine-dayanir/> E.T: 25.09.2022

¹²²⁸ İ. Arar, *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı*, s.72.

¹²²⁹ Nutuk’ta Mustafa Kemal Paşa fes konusunda kendini batıcı olarak adlandıran kişilere karşı da şu ifadeleri kullanmıştır: “*Efendiler! Milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alâmetifarıkası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medenî âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medenî hey’atı içtimaiyeden, zihniyet itibar ile de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi*”. (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.870)

¹²³⁰ Şerafettin Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK, Ankara, 1982, s.4.

*gidemedim, ilk önce nasıl görürlerse öyle alışırlar, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmişlerdir. İtaatlıdırler, munistirler. Adları mutaassıba çıkmışsa da anlayışlıdırlar. Bunun için şapkayı orada giyeceğim”.*¹²³¹

24 Ağustos 1925’te Mustafa Kemal Paşa yanında Kütahya Milletvekili Nuri (Conker), Rize Milletvekili Fuat (Bulca), Muhafız Kıtası Kumandanı İsmail Hakkı (Tekçe) ve diğer arkadaşlarıyla birlikte Ankara’dan Kastamonu’ya hareket etti. Kastamonu girişinde kendini karşılamaya gelen halkı elinde panama şapkasıyla karşılayan Mustafa Kemal Paşa halkı başı açık selamladı. Onu karşılayanlar da bu durumu görünce fes ve kalpaklarını çıkardılar.¹²³²

25 Ağustos’ta Mustafa Kemal Paşa şehir kütüphanesindeki konuşmasında sarığın din adamlarına ait bir başlık olduğunu ifade etti. Yetkisi olmayan kişilerin sarık sarmamaları gerektiğini, yetkisi olanların ise sadece görevlerini yaparken bunu takmalarını vurguladı. Bu sırada Kastamonu Valisi, milletvekilleri, memurlar ve şehrin ileri gelenleri beyaz kumaştan şapkaya benzer başlıklar yaptırmışlardı.¹²³³ Aynı gün Kastamonu Belediyesi’nde esnaf ile konuşmaları sırasında bir terziye elbiselerini şalvarlı ve cübbeli bir esnafı göstererek “*Şalvarlı elbiseler mi ucuz, yoksa beynelminel son kıyafet mi ucuz?*” Terzinin “*Beynelmilel son kıyafetler ucuz*” demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa “*İşte görüyorsunuz ya bu elbiseler hem ucuzdur hem de basit ve yerli malıdır*”. Bir başka esnafa ise fesini göster deyince adam fesini çıkardı ve fesin altında sarıklı bir takke çıktı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa şunları ifade etti: “*İşte, içinde takke, üzerinde abani sarık, fes... Bunların hepsinin ayrı ayrı parası yabancılara gidiyor. Bunu söylemekten maksadım şudur: Biz her bakımdan medeni insan olmalıyız. Çok acılar gördük. Bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamadığımız içindir. Fikrimiz, zihniyetimiz medeni olacaktır. Şekillerimiz kıyafetlerimiz tepeden turnağa medeni olacaktır*”.¹²³⁴

26-27 Ağustos 1925’te İnebolu’ya gelen Mustafa Kemal Paşa Türk Ocağı’nda bir konuşma yaptı. 27 Ağustos 1925 tarihli “Cumhuriyet”te de “Reis-i Cumhur Hazretlerinin Seyahati” başlığıyla haberleştirildi. Konuşmasında; Türk milletinin Türkiye Cumhuriyet’ini kurduğunu, medeni olduğunu ve zihniyet bakımından da batılı devletlere medeni olduğunu göstermek zorunda olduğunu ifade etti: “...Medeniyim

¹²³¹ Mehmet Baytimur, **Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Kastamonu Valiliği, 1982, s.23

¹²³² Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam III**, s.252; <https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-63803/ataturkun-kastamonuya-gelisi-sapka-ve-kiyafet-devrimi.html> E.T: 25.09.2022

¹²³³ C. Aktaş, **Tanzimat’tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar**, s.140.

¹²³⁴ **Atatürk’ün Bütün Eserleri (1924-1925)**, XVII, s.278.

diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı baştan aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütakâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeğe mecburdur".¹²³⁵

Yaşanan gelişmeler "İkdam" gazetesinin 29 Ağustos tarihli nüshasında da "Beynelmilel Kıyafet Çok Cevherli Milletimiz İçin Layık Bir Kıyafettir" başlığıyla okurlara ulaştırılıyordu. Türk kültüründe yeri olmayan fesin giyilmesinin caiz olmasına karşılık, neden şapkanın caiz olmadığı okuyuculara sorulmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmaya da yer veriliyordu. Mustafa Kemal Paşa Türk halkının her anlamda "esaret zincirlerinden" kurtulduğunu, yenilikçi ve gelişmiş bir millet olduğunu şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: "...Bizim kıyafetimiz medeni, beynelmilel midir? Size iştirak ediyorum hayır, hayır tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu?".¹²³⁶

Aynı tarihli "Cumhuriyet"te "Gazi Paşa'nın İnebolu'daki Nutukları" başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasına yer verilmekteydi. Kendisi medeni ve uluslar arası kılık-kıyafetin Türk milleti için bir cevher olduğunu, ayakta iskarpın ya da fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bunların tamamlayıcısı olan güneşten koruyucu özelliği bulunan şapkanın da kullanılmak için uygun olduğu ifade ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa elindeki şapkayı göstererek "bu serpuşun adına şapka denir" sözleriyle ilk olarak burada şapkayı tanıttı.¹²³⁷

İnebolu'dan sonra 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya dönen Mustafa Kemal Paşa burada yine bir konuşma yaptı. Kıyafet konusuna değinerek şunları ifade etti: "...Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat gayri kabil-i inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Meselâ karşımda kalabalığın içinde bir zât görüyorum (eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir caket, daha alt tarafım göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu alelâcaib kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?".¹²³⁸

¹²³⁵ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1925.

¹²³⁶ İkdam, 29 Ağustos 1925.

¹²³⁷ Cumhuriyet, 29 Ağustos 1925.

¹²³⁸ Ayten Sezer Arıg, Atatürk Türkiye'si'nde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.41.

31 Ağustos 1925'te Çankırı'ya gelen Mustafa Kemal Paşa konu ile ilgili olarak burada da bir konuşma yaptı. Konuşmasında özellikle toplumdaki bazı kimselerin dini nitelikte kıyafetler giyerek halkı kandırdığına dikkat çekiyordu. Bu konuşma 1 Eylül tarihli “İkdam” gazetesinde “Gazi Paşa Ankara'ya Avdet Ediyor” başlıklı haber yazısında okuyucu ile şöyle paylaşılıyordu: “...Hükümeti Cumhuriyetimizin bir Diyanet İşleri Riyaseti makamı vardır. Bu makamın merbut müftü, hatip, imam gibi muvazzaif birçok memurlar bulunmaktadır. Bu vazifedar zevatın ilimleri, faziletleri derecesi malumdur. Ancak bu yolda vazifedar olmayan birçok insanlar da görüyorum ki, aynı kıyafet iktisasında berdevamdırlar. Bu gibiler içinde çok cahil hatta ümmi olanlarına tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cühela, bazı yerlerde halkın mümessilleriymiş gibi onların önüne düşüyorlar. Halkla doğrudan doğruya temasa adeta bir mani teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum. Bu sıfat ve selahiyeti kimden, nereden almışlardır”.¹²³⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın gittiği yerlerde şapka ile ilgili yaptığı konuşmaların yansıması kamuoyu oluşturmaya yönelikti. Kılık-kıyafet alanında yapılan yenilikler bazı toplumsal sorunların çözümünde de etkili olacaktı.

III- Şapka Giyiminin Kanunlaşması (25 Kasım 1925) ve Yaşanan Gelişmeler

1- Kanun Tasarısı TBMM Gündemine Alınmadan Önce Basına Yansıyanlar

Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu ve İnebolu seyahatleri sırasında yapmış olduğu açıklamalar, giydiği şapka ve kıyafetler topluma açık bir mesaj oldu. Basın aracılığıyla da kamuoyu bilgilendirildi. Böylece devlet memurları henüz yasal düzenleme yapılmadan şapka giymeye başladı.¹²⁴⁰

1 Eylül 1925'te Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya dönüşünde halkın kendisini şapka ile karşılamasından memnun kalmıştı.¹²⁴¹ Burada yaptığı konuşma Hükümet üzerinde etkisini gösterdi ve 2 Eylül'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilen 2413 sayılı “Tekâyâ ve Zevâyânın Seddine ve İlmiyye Sınıfı Kisvesine ve Bi'l-umûm Devlet Me'mûrlarının Kıyâfetlerine Dâir İcrâ Vekilleri Hey'etinin 2 Eylül 1341 Târihli İctimâ'ında Müttehiz Karâr Üzerine Tanzîm Edilmiş Olan Karârnâme” ile memurlar

¹²³⁹ İkdam, 1 Eylül 1925.

¹²⁴⁰ E. Z. Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, s.149.

¹²⁴¹ İkdam, 1 Eylül 1925.

için şapka giyinme uygulaması zorunlu hale getirildi.¹²⁴² Ordu ve donanma mensupları ile ulema ve hakimler bunun dışında tutulacak, onların kullanacağı kıyafetler yeniden düzenlenecekti. Bu zorunluluk sadece memurlar için uygulandı. Halk ise buna uymakta başlangıçta serbest bırakıldı. Aynı gün yayımlanan ikinci bir kararname ile de din adamları için kılık-kıyafet düzenlemesi getirildi. Buna göre din adamları beyaz sarık ve siyah üstlük giyecek, ordudaki imamların sarık ve cübbeleri ise askeri kıyafetlerde kullanılan renk ile uyumlu olacaktı. Din adamlarına görevleri dışında sivil elbise giyme izni verildi. Ayrıca din adamı olmayanlar dini kıyafetle gezemeyecekti. Cumhuriyet Bayramı'nda şapkalar çıkarılacak ve bu kuralların dışına çıkanlar bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaktı.¹²⁴³

Kıyafet konusundaki kararın kabul edilmesiyle birlikte gazetelerde konu ile ilgili haberler verilmeye başlandı. 1 Eylül 1925'te yayımlanan “*İkdam*” gazetesinde “*İstanbul'da Şapka Giyenler Çoğalıyor*” başlıklı haber yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın şapka konusundaki konuşmalarından sonra İstanbul'da şapka imalatında bazı sıkıntıların yaşandığı belirtilmekteydi. Şapka fiyatlarının yükseldiği, fesçi ve kalıpçı esnafın şapkaya olan talepten dolayı endişelendiği ifade edilmekteydi. Ayrıca Sirkeci'deki birçok tüccarın ve öğretmenlerin de şapka giymeye başladığı verilen bilgiler arasındaydı.¹²⁴⁴

Aynı gazetenin 2 Eylül tarihli nüshasında ise “*Devlet Memurları Şapka Giyorlar*” başlıklı haber yazısında; Ankara'da şapka giyenlerin sayısının arttığı ve kısa sürede İstanbul'u geride bırakacağı ve İcra Vekilleri Heyeti üyelerinin de şapka giymeye başladıkları okuyucu ile paylaşılmaktaydı.¹²⁴⁵

Aynı tarihli “*İkdam*”da “*Darülfünun'un Sarıklı Müderrisleri*” başlıklı haberde ise Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde Müderris Mustafa Şevket Efendi'nin şapka giyimine örnek olsun diye sarığı çıkararak kalpak takmaya başladığı ifade edilmekteydi. İlkokullardaki öğretmenlerin de Kılık-Kıyafet Kanunu gereği medeni kıyafetler giymesi gerektiği Maarif Müdüriyeti'nin yayımladığı tamimle belirlenmişti. Resmi dairelerde de memurlar pardösü ve şapka ile işlerine gelecek ve bu kıyafetlerini içeri asarak görevlerine başlayacaklardı.¹²⁴⁶

¹²⁴² Resmi Ceride, 2 Eylül 1925, S.168, s.445.

¹²⁴³ G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.29.

¹²⁴⁴ *İkdam*, 1 Eylül 1925.

¹²⁴⁵ *İkdam*, 2 Eylül 1925.

¹²⁴⁶ *İkdam*, 2 Eylül 1925.

3 Eylül tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde “Şapka İktisası Taammüm Ediliyor”, başlıklı haber yazısında şapka fiyatları ile ilgili bilgilere yer veriliyordu. Buna göre; şapka fiyatlarının iki ay önce 2-3 lira olduğu; ancak kanunun kabul edilmesiyle birlikte fiyatların 7-8 liraya kadar çıktığı belirtilmekteydi.¹²⁴⁷

“Cumhuriyet” gazetesinin 4 Eylül tarihli nüshasında “Şapka İmalathaneleri” başlıklı haber yazısında ise kısa süre içerisinde şapka imal eden fabrikaların kurulmasının bir gereklilik olduğu belirtilmekteydi.¹²⁴⁸ Aynı gazetenin 5 Eylül tarihli nüshasındaki “Şapka Süratle Taammüm Ediliyor” başlıklı haberde ise şapkayı sadece erkekler değil kadınların da kullanmaya başladıklarından bahsediliyordu.¹²⁴⁹

“Cumhuriyet”in 7 Eylül tarihli nüshasında “Şapka Fabrikası” başlığıyla verilen haberde ise bazı fabrikaların fes üretiminden sorumlu bölümlerinin şapka üretmeye uyumlu hale getirilerek karşılanacağı, sonraki yılda ise seri üretime geçileceği ve fotr şapkaların fiyatlarının ucuzlayacağı belirtilmekteydi.¹²⁵⁰

“Şapkalara Narh” başlıklı haberde de şapka satışlarında mağazalara etiket kullanımının zorunlu tutulacağı ve bununla ilgili gerekli kontrollerin yapılacağı ifade edilmekteydi. Böylece şapka satışlarında piyasa kontrol altında tutulacak kimse kendi isteği doğrultusunda fiyat değişikliğinde bulunamayacaktı.¹²⁵¹

2- TBMM’de İlgili Kanunun Kabul Edilmesi (25 Kasım 1925)

16 Ekim’de Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşları Şapka Kanunu’na yönelik teklifi Meclis’e vererek 25 Ekim’den itibaren görüşülmeye başlandı.¹²⁵² Bu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu ve İnebolu seyahatleri sırasında kıyafet, şapka ve fes konusuyla ilgili yaptığı değerlendirmeler kısa sürede gerçekleştirilmeye çalışıldı. Özellikle basın aracılığıyla bu gelişmeler okuyucuyla da paylaşıldı. Bununla ilgili olarak 21 Kasım 1925 tarihli “Cumhuriyet”te yayımlanan “Kastamonu Gazi’nin Gösterdiği Medeniyet Yolunda” başlıklı haber yazısında fes üzerine sarık saran insanların kendilerini aldattıkları ve bunun kırsal kesimde yaşayan insanlara da zarar verdiği şöyle ifade ediliyordu: “...Kastamonu’da kim bilir ne zamandan kalma manasız bir görenek tesiri, fesin üzerine sarık sarmak âdet olmuştur. Bundan halk bilhassa köylü cidden mutazarrır oluyordu. Meselâ alelâde bir fes yüz elli

¹²⁴⁷ Cumhuriyet, 3 Eylül 1925.

¹²⁴⁸ Cumhuriyet, 4 Eylül 1925.

¹²⁴⁹ Cumhuriyet, 5 Eylül 1925.

¹²⁵⁰ Cumhuriyet, 7 Eylül 1925.

¹²⁵¹ Cumhuriyet, 8 Eylül 1925.

¹²⁵² A. Sezer Arıç, Atatürk Türkiye’sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma, s.60.

kuruşa alınıyor, köylü için ona muhakkak elli kuruşluk bir de yazma sarmak mecburi idi. Hâlbuki köylülerimiz şapkalarını elli ile yüz kuruş arasında tedarik edebiliyorlar... Ne kadar mesuduz ki, vatani büyük bir bâdireden, Türklüğü büyük ve muhakkak bir felâketten askerî ve siyasi dehası ile kurtaran Gazi bir işareti ile bizi medenî insan şekline soktu. Biz zaten medenî idik. Fakat medenî kıyafeti daha evvel kabul edenler bizi acâib kıyafetimizle medeniyetten, medenî insanlıktan, uzakta görüyorlardı". Yazıda Kastamonuluların Mustafa Kemal Paşa'nın medeni kıyafet konusundaki vurgusunu memnuniyetle karşıladıkları ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'ndan sonra fes giymedikleri de belirtilmekteydi.¹²⁵³

25 Kasım 1925'te Bursa Milletvekili Nurettin (Sakallı) Paşa TBMM'ye sunulan teklifin anayasaya, insan haklarına ve kişi dokunulmazlığına aykırı olduğunu içeren bir önerge sundu. Buna karşılık Konya Milletvekili Refik Bey şapkanın Türk milletine zorla kabul ettirilmediğini, bunun Türk milleti tarafından memnuniyetle kabul edildiğini ifade etti. Adliye Vekili Mahmut Esad Bey de kanunun anayasaya aykırı olmadığını savundu.¹²⁵⁴ TBMM'de Yapılan görüşmeler sonrasında 25 Kasım 1925'te "*şapka iktisası*"¹²⁵⁵ kanunlaştı. 28 Kasım'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.¹²⁵⁶ 671 sayılı "*Şapka İktisası Hakkında Kanun*"un gerekçesinde özetle şunlar vurgulanıyordu: "*Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uluslar içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş uluslar arasında bir marka niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi yerine çağdaş uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gereği belirtilmiş ve ulusumuz bu çağdaş uygar başlığı giymek suretiyle herkese örnek olduğundan bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz*".¹²⁵⁷

Kanunun 1. Maddesi'nde de belirtildiği üzere "*Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilümun müessesata mensup*

¹²⁵³ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1925.

¹²⁵⁴ Mahmud Esad Bey savunmasını şu cümlelerle tamamlamaktaydı: "...Hür ve medenî milletlerin kisvesini almak hürriyetsizlik midir? Sonra 'Mal ve can malıfuzdur. İşkence ve eziyet yoktur. Hiç bir kimse hiç bir fedakârlığa icbar edilemez' diyorlar. Evet efendiler, hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. Buna hiç şüphe yoktur. Bu kanunu Heyet-i Celilenizin kabul etmesi bu maddenin teyidinden başka bir mana ifade etmez. Milletin hâkimiyetini burada Heyet-i Celileniz temsil eder. Evet, efendiler, tekrar ediyorum, her Türk hür doğar ve hür yaşar. Fakat medeni milletlerin kisvesini almak Türk milletini esarete mi sevk etmek demektir ve sonra ikinci derecede hürriyet namütenahi, hudutsuz bir şey midir? Her hürriyetin kanunlarla, nizamlarla bir hududu vardır. Nihayet onun hududları bu Türk'ün ve Türk milletinin yüksek menfaatleridir". (**TBMMZC**, II/9, s.222-224).

¹²⁵⁵ "*İktisâ*" sözcüğü Arapçadır. "Giyinme" ve "bürünme" anlamlarına gelmekle birlikte, kazanmak, tahsil etmek ve elde etmek anlamlarında da kullanılmaktadır. Buradaki anlamı da şapkanın kullanılması ve giyinişidir. (Mehmet Kanar, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, s.216)

¹²⁵⁶ **Resmi Ceride**, 28 Kasım 1925, S.230, s.691.

¹²⁵⁷ M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930: Devrimler ve Tepkileri**, s.150.

memurin ve müstahdem Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafı bir itiyadın devamını hükümet meneder” ifadesiyle şapka giyimi anayasal zemine oturtuldu.¹²⁵⁸

3- Şapka Kanunu Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Basına Yansıyanlar

“Şapka İktisası Hakkında Kanun”un kabul edilmesi bazı şehirlerde ayaklanmalara neden oldu. Bunlardan ilki 24 Kasım 1925’te Erzurum’da ve 25 Kasım’da da Kayseri’de inkılâp karşıtı kişiler ve onlara mensup olanlar tarafından gerçekleştirildi. Erzurum’da tepkili bir grup çarşının bir bölümünü kapatmaya çalıştı. Bu kişiler Valinin evi ve makamına giderek “gâvur memur istemiyoruz” diye bağırdı. Gösteri yaparak zabıtalara uyarılarına uymadılar. Erzurum’daki bu gösteri kısa sürede dağıtıldı ve otuz kişilik grup tutuklandı.¹²⁵⁹

Kayseri’de de Şeyh Ahmed Efendi ve dört arkadaşının yönlendirilmesiyle büyük bir yürüyüş yapıldı. Üç yüz kişiden oluşan bu grup da kısa sürede dağıtılarak tutuklandı. Ankara İstiklal Mahkemesi üyeleri Kayseri’ye gelerek tutukluları yargıladı ve Şeyh Ahmet Efendi ve dört arkadaşı idama mahkûm edildi. Yine Sivas’ta da 25 Kasım’da şapka aleyhinde duvarlara yazı ve afişler asıldı. Buna zamanında müdahale edemeyen muhtarlar tutuklandı. Ancak suçsuzlukları anlaşıncı serbest bırakıldılar. Sivas ulemasından İmamzade Mehmet Necati Efendi ile Abdurrahman Efendi “Türkiye devletinin şeklini tebdil ve tağyir amacıyla halkı ayaklandırmaya kışkırttığı ve suçları sabit olduğu” gerekçesiyle idama mahkûm edildi. Ancak Abdurrahman Efendi firar etti, Mehmet Necati Efendi ise üç gün sonra idam edildi.¹²⁶⁰ Yaşanan bu olaylar kısa sürede basında da yer edindi.

26 Kasım 1925 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde “Erzurum’da Bazı Mutaassıpların Mürteciyâne Bir Nümayiş Teşebbüsü” başlıklı haber yazısında şapka inkılâbına karşı gelen bazı kişilerin isyan girişiminde bulundukları belirtilmekteydi. Bu olayın kısa sürede bastırılarak bunu düzenleyen kişilerin de yakalandığı ifade edilmekteydi. Ayrıca Erzurum’da 25 Kasım’dan sonra bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildiği de verilen bilgiler arasındaydı. Aynı gazetede “Erzurum Hadisesi” başlıklı bir yazıda ise bu olayların çıkmasının doğal olduğu; çünkü inkılâbın daha yeni yeni

¹²⁵⁸ TBMMZC, II/19, s.221.

¹²⁵⁹ C. Aktaş, *Tanzimat’tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar*, s.145.

¹²⁶⁰ C. Aktaş, *Tanzimat’tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar*, s.145-148.

yapılmaya başlandığı; Fransa’da bile ihtilal sonrası kral taraftarlarının bulunduğu; inkılâp sürecinde, bu olaya neden olan kişilerin kafalarına inkılâbı yerleştirmek için biraz daha zamana ihtiyaç duyulduğu ifade edilmekteydi.¹²⁶¹

Gazetenin 27 Kasım’da yayımlanan nüshasında ise Yunus Nadi’nin “*Vücut Yahud Adem!*” başlıklı köşe yazısında bu olayların Musul meselesinden dolayı İngilizler tarafından bölgede casusluk yapan kişilerce çıkarıldığı vurgulanmaktaydı. Diğer taraftan bu olayların hepsi inkılâp hareketlerine, yeniliklere, şapka giyilmesine karşı bir hareketti. Yunus Nadi bu olayların yaşanmasında etkili olan kişilerin kendi çıkarlarını düşündüklerini, zihinsel olarak yarını değil, geçmişte kalmayı istediklerini ve bunun için ölmeyi bile tercih edebileceklerini ifade etmekteydi. Buna karşılık yapılacak en etkili şey şu olacaktı: “...ölmeyi tercih ederler. O halde onları oraya göndermekten ve istediklerine kavuşturmaktan daha kestirme bir hareket olamaz”. Milletın temsilcisi Meclis ve Hükümet’e yönelik yapılan bu irticai olaylar karşılıksız bırakılmamalıydı. Bunu yaparken de “zorba” zihniyettekilerin başı ezilmeliydi. Yunus Nadi bu açıklamasını ünlü İngiliz şair ve yazar W. Shakespeare’in şu sözleriyle tamamlıyordu: “...vücut yahud adem... İşte mesele budur”.¹²⁶²

Anadolu’da yaşanan irticai olaylara karşılık Meclis’te şapka konusunda Nurettin Paşa’nın verdiği önerge sonrasında yaşanan tartışmalar ve değerlendirmeler basına da yansıdı. “Cumhuriyet”in 2 Aralık 1925 tarihli nüshasında Nurettin Paşa için “*Millet Meclisi’nde İrtica Paşası’nın İşı Ne?*” adlı haber yazısı dikkate değerdı. Nurettin Paşa’nın şapkayı değil fesi, yenileşmeyi değil taassubu, inkılâbı değil irticai savunduğı, bu nedenle de Nurettin Paşa’nın “*Türk inkılâp meclisinde*” yeri olmadığı ve cezalandırılması gerektiğı vurgulanıyordu. Habere göre; TBMM’de ayaklanmalar ile ilgili hiç konuşmayan bu “*irtica paşasının*” ilk işı şapka aleyhinde bir önerge vermek olmuştı. Bu önerge sonrasında bazı bölgelerde ve şehirlerde şapka aleyhinde ayaklanmalar ve isyan girişimleri başlatılmıştı. Bunlar “*korkudan sinmiş*” ve “*pusmuş*” olan “*irticai yılanlara*” benzetiliyordu. Nurettin Paşa’nın Meclis’teki şapka karşıtlığı ayaklananlar açısından güneşe benzetilmişti. İrticacılar Nurettin Paşa’nın bu hareketi sonrasında hemen ayaklanmış ve “*masum*” halkı da buna alet etmişlerdi. Haberde bu kişiler “*yılana*” benzetilmekteydi. Bu ayaklanmalar inkılâp ve Cumhuriyet’in “*demir pençesi*” tarafından engellenerek “*bu yılanların kafaları*” ezilmişti. Ancak Nurettin

¹²⁶¹ Gazetenin ilk sayfasında Türk askeri ve ayaklanma çıkaranlar ile ilgili bir karikatüre yer veriliyordu. Ayaklananlar uzun kuyruklu bir timsaha benzetilmekteydi. Türk askeri de bu timsahı ayağı altına almıştı. (Cumhuriyet, 26 Kasım 1925, s.1)

¹²⁶² Yunus Nadi, “*Vücut Yahud Adem!*”, Cumhuriyet, (27 Kasım 1925), s.1.

Paşa'ya neden bir yaptırım uygulanmıyordu? sorusu okuyuculara yöneltiliyordu. TBMM'nin her yemininde bu paşa, irticai harekâtı körüklediği halde “*masûniyyet-i teşrîiyyesine*”¹²⁶³ güvenerek “*ferih fahur*”¹²⁶⁴ yerinde oturmaktaydı. Haberin devamında Nurettin Paşa için protesto telgraflarına da yer verilmekteydi. Gazetede Nurettin Paşa'nın “*kafası bir yılanın ağzı içerisinde*” karikatürize de edilmişti.¹²⁶⁵

Yazıda Nurettin Paşa'nın bu irticai olaylar karşısında sessiz kalmasının bazı sonuçlarının olması gerektiği şöyle vurgulanmaktaydı: “*Eğer Nurettin Paşa da zerre kadar vicdan, zerre kadar insaf, zerre kadar memleket duygusu, zerre kadar hayâ olsaydı, şimdi çıkar, kendini müdafaa ederdi. Cevap vermediği takdirde efkâr-ı millette müphem vaziyettedir. Böyle müphem vaziyette olan bir adam, memleketi mütemadiyen kundaklayan mütemadiyen körükleyen adamlar, milletin hayatına tercüman olan Büyük Millet Meclisi'nin harim-i ismetinde*”¹²⁶⁶ duramaz. Bunun yeri burası *değildir*”.¹²⁶⁷

Erzurum'daki olayların bir benzeri de Maraş ve Rize'de de yaşandı. Maraş'ta Büyük Cami civarında toplanan bir takım kişiler “*şapka istemeyiz*” diye bağırarak bu inkılâbı protesto etti. Ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Birçok kişi tutuklanarak “*dinî kıyam*” ve “*şapkaya muhalefet*” suçundan yargılandı.¹²⁶⁸

Basında bu olaylar “*irtica*” olarak değerlendirildi. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 3 Aralık 1925 tarihli nüshasında “*Maraş'ta Eski Bir Mebus Daha Tevkif Edildi*” başlıklı haber yazısında suçluların İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra cezalandırıldığı paylaşılmaktaydı. Toplamda elli yedi kişi kanuna muhalefet ve irtica olaylarına neden olmaktan idam edildi.¹²⁶⁹

Rize'de ise başlarında cami imamlarının olduğu bir grup Hükümet Konağı'na ve karakola karşı yürüyüşe geçti. Buradaki olaylar da köylere kadar sirayet etti. Rize olayları on gün devam etti. Ancak kısa sürede bastırıldı ve yüz kırk üç kişi tutuklandı. 12-13 Aralık 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanan sanıklardan

¹²⁶³ Milletvekilliğinin getirdiği dokunulmazlık özelliği. (Mehmet Kanar, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, s.282)

¹²⁶⁴ “*Sevinçle*” anlamına gelen bu sözcük Arapçadır. “*ferih fahur*” özcüğüyle birlikte kullanılmakta ve iftihar etmek anlamına gelmektedir.

¹²⁶⁵ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1925.

¹²⁶⁶ “*Harim*” sözcüğü bir kimse için muhterem ve mukaddes olan şeyler, saldırıdan uzak yer, ev, mekan ve mevki sözcüklerine karşılık gelmektedir. Ayrıca Suriye ve Mısır'da harem dairesi için de kullanılır. İran ve Hindistan'da ise buna benzer “*haremgah*” ve “*zenane*” kullanımları mevcuttur. “*harim-i ismet*” sözcüğü ise “*namus ocağı, mukaddes ocağı*” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Farsçada “*kutsal aile yuvası*” ve “*kutsal bölge*” anlamlarında da kullanılmaktadır. (M. Zeki Pekalin, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 749; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.167)

¹²⁶⁷ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1925.

¹²⁶⁸ C. Aktaş, *Tanzimat'tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar*, s.146.

¹²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1925.

sekizi 14 Aralık'ta idama mahkûm edildi. Seksen kişi beraat etti, elli beş kişi de çeşitli cezalara çarptırıldı. Gösterilerde özellikle de köy imamlarının ve Rize Ulu Cami İmamı'nın halkı yönlendirdiği ve İskilipli Atıf Efendi'nin "*Frenk Mukallitliği ve Şapka*" adlı risalesinin gösterilerde halkı kışkırtmak için kullanıldığı tespit edildi.¹²⁷⁰

"Cumhuriyet"ın gazetesinin 11 Aralık 1925 tarihli nüshasında "*İrtica Paşa'sının Pençe-i Adalete Teslimi İsteniyor*" başlıklı haber yazısında yine Nurettin Paşa adına Anadolu'nun her bölgesinden gönderilen telgraflara yer veriliyordu. Bunlardan birinde "*inkılâba kundak atmak isteyen bu paşa, irtica kabuğuna bürünmüş bir hortlaktır*" değerlendirmesi yapılmaktaydı.¹²⁷¹

Şapkanın günlük hayatta kullanımı sadece halk tarafından değil, aynı zamanda devlet memurları ve özellikle de din adamları arasında da kısa sürede rağbet gördü ve halka örnek olsun diye kullanılmaya başlandı. 2 Mart 1926 tarihli "*Cumhuriyet*"te "*Müftülerde Tecdid*" başlıklı haber yazısında Ayvalık Müftüsü Mehmed Şakir Efendi'nin şapkalı bir fotoğrafı yayımlanarak şu değerlendirmede bulunulmaktaydı: "*Ayvalık Müftüsü Şakir Efendi şapka giymiştir. Ayvalık Kazası Müftüsü Mehmet Şakir Efendi'nin şapkalı bir resmini sevinçle dercediyoruz. Müftü serpuşun Anadolu ulema zümresi tarafından da mazhar olduğu hüsn-ü kabulün bariz bir nümunesi olan bu hareket, aynı zamanda şunu da ispat etmektedir ki inkılâbın yaratıcı hamlelerini, büyük ve münevver şehirlerden kazalara ve nahiyelere kadar süratle ilerlemekte ve en ücra taşra belediyelerde bile cehlin, taassubun son izleri silinmektedir. Artık adetleri hiçe inen kaba sofı ve yobaz sürülerine Ayvalık müftüsü Şakir Efendi'nin bu medeni hareketi de müessir bir ders olmazsa o zavallıların topuna yazıklar olsun!*"¹²⁷²

a) Ahmet Rasim Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Bir başka değerlendirme de 6 Nisan 1926 tarihli "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde Ahmet Rasim Bey¹²⁷³ tarafından yapılmaktaydı. "*Osmanlı Tarihinde*

¹²⁷⁰ Yargılananlar arasında; İmam Molla İbrahim Efendi, Muhtar ve Bayraktar Hamdi Efendi, Hafız Mehmed Efendi, İnşallah-Maşallah lakaplı Ali Efendi ve Pekmezci Hacı Hüseyin Efendi idama mahkûm edildi. (C. Aktaş, *Tanzimat'tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar*, s.146)

¹²⁷¹ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1925.

¹²⁷² *Cumhuriyet*, 2 Mart 1926.

¹²⁷³ 1865'te İstanbul'da doğdu. Babası Menteşeoğulları'ndan Kıbrıslı Bahaeddin Efendi, annesi Nevbahar Hanım'dır. 1883'te Darüşşafaka'dan mezun oldu. Fransızca, Arapça ve Farsça bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Yazarlık, gazetecilik, Posta ve Telgraf İdaresi Memurluğu, "*Tercüman-ı Hakikat, Saadet, İkdam, Sabah, Malumat, Servet, Tanin, Hak, Tasvir-i Efkâr*" gazeteleri ve "*Güneş, Gülşen, Sebat, Say, Servet-i Fünun, Resimli Gazete, Musavvar, Malumat*" dergileri yazarı, TBMM, III ve IV. Dönemi İstanbul Milletvekili, Kütüphane Encümeni Reisi. Aynı zamanda bestekâr olan Ahmet Rasim Bey 1932'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.152).

Serpuş” başlıklı köşe yazısı ile fes ve şapka konusunun anlaşılması açısından farklı değerlendirmelere yer vermektedir. Yazıda Osmanlı kültüründe sarık, fes, külah, kavuk gibi kıyafetlerin yeri ve kullanımı hakkında bilgi verilmektedir. Ahmet Rasim Bey başa takılan bu gibi kıyafetlerin Türk kültürüne ait olmadığını ancak kültürle özdeşleştiğini ve bu nedenle de fes ya da benzeri “*serpuşları*” çıkarmanın ve “*başı açık*” gezmenin toplum nazarında “*ayıp*” kabul edildiğini belirtmektedir.¹²⁷⁴ Ancak durum Avrupa’da daha başka bir hâl alıyordu. Ahmet Rasim Bey İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrasında Avrupa’ya yaptığı bir seyahat ile bunu izah ediyordu. Avusturya’da fes giyen insanlara karşı “*küçümseyici bir gözle*” bakıldığını; ancak fes yapım ve satım şirketlerinin çoğunun bu ülkede olduğunu ifade ediyordu. Bu durumun vahametini ironik bir dille anlatan yazar, bu gezi sırasında başındaki fes ve üzerindeki kıyafet nedeniyle her gittiği yerde istenmediğini ve kovulduğunu da belirtiyordu.

Ahmet Rasim Bey’e göre fes nedeniyle Avrupa’daki insanlar gözünde Türkler “*aşağılık*” olarak değerlendirilmekteydi. Avrupa’da fes ve kıyafet yüzünden başından geçenleri anlatan yazar okuyucuya şu soruyu yöneltiyordu: “*Fes bir milli serpuş mudur?*”. Ahmet Rasim bu sorunun cevabını da kendi ifadesiyle şöyle veriyordu: “*...şüphe yok ki değildi*”. II. Mahmut’un yanlış bir kararı sonucu Osmanlı toplumuna giren festen önce Türklerin Avrupalı birçok milletin giydiği kıyafet ve şapkalar benzer şapkalar kullandığını da belirten Ahmet Rasim Bey, Fatih Sultan Mehmet Han’ın bile “*beyaz börk*” giydiğini vurgulayarak fesin Türklere ait olmadığını ifade ediyordu. Festen önce Osmanlı’da kullanılan şapka tiplerine de örnek veren yazar bunların “*kallavi*¹²⁷⁵, *kavuk*, *kalafat*¹²⁷⁶, *börk*, *selimî*, *mücevveze*¹²⁷⁷, *kafesî*, *paşai*” olduğunu vurgulayarak yazısını sonlandırmaktaydı.¹²⁷⁸

Kıyafet alanında ve şapka ile ilgili yapılan inkılâplar yeni Türkiye Cumhuriyeti için medeniyet yolunda atılan adımlardan biri olmuştur. Başlangıçta halk bu konuda serbest bırakılmış, zorlanmamış; ancak sonraki süreçte bazı şehirlerde yaşanan irticai olaylar sonrasında çıkarılan kanunlar ile bu durum kontrol altına alınmaya çalışılmış ve

¹²⁷⁴ Ahmet Rasim, “*Osmanlı Tarihinde Serpuş*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (6 Nisan 1926), s.3.

¹²⁷⁵ II. Mahmut Dönemi’nde gerçekleştirilen kıyafet inkılâbından ve fesin umumi bir serpuş olarak kabulünden önce Sadrazam ile vezirlerin giydiği resmi kavuğun adıdır. (R. Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s.140).

¹²⁷⁶ Yeniçerilerin merasim, alay ve tören serpuşu idi. Gündelik hayatlarında başlarına en kıdemsiz neferden yeniçeri ağasına kadar kalafat giyerlerdi. (R. Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s.139).

¹²⁷⁷ Padişah, sadrazam, vezirler, devlet ve saray erkânı ve yüksek memurlar tarafından protokol gereğince giyilen resmi kavuğun adıdır. (R. Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s.178).

¹²⁷⁸ Ahmet Rasim, “*Osmanlı Tarihinde Serpuş*”, s.3.

özellikle de resmi dairelerde şapka ve kıyafet uygulaması zorunlu hale getirilmiştir. Yaşanan gelişmeler basına da yansımıştır. Basın yine önceki inkılâplarda olduğu gibi şapka inkılâbında da bir araç olarak kullanılmış ve inkılâbın başarıya ulaştırılmasında etkili olmuştur. Şapka ve kıyafet batı taklidinden öte düşünce inkılâbının sembolü haline gelmiştir.

IV- Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'un Kabulü (3 Aralık 1934) ve Basına Yansıyanlar

Kıyafet konusuyla ilgili diğer bir değişiklik de 3 Aralık 1934'te gerçekleştirildi. Şapkanın benimsenmesi sonrasında kılık-kıyafet konusunda bir değişiklik yapıldı. 3 Aralık 1934 tarihli 2596 sayılı “*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*”un kabulüyle toplumda kılık-kıyafet ile bazı kişilerin halk üzerinde nüfuz kurmasının önüne geçildi. Bu amaç doğrultusunda çıkarılan kanunun 1. Maddesinde bu durum şu cümlelerle ifade edilmekteydi: “*Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhanî kisve taşımaları yasaktır. Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhanî kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhanî hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir*”.¹²⁷⁹ Bu gelişmeye dair ayrıntılar 4 Aralık 1934 tarihli “*Milliyet*” gazetesinde “*Kıyafet Kanununun Esasları*” başlıklı haber yazısıyla okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya göre kanun “*şu ferde ya da bu teşekküle karşı*” alınmış bir önlem değildi. Geneli kapsamaktaydı. Ayrıca laikliğin ülke genelinde uygulanması açısından da kanunun kabulü önemli bir gelişmeydi.¹²⁸⁰

Din adamlarına getirilen yasak alınacak izin doğrultusunda uygulanamayabilirdi. Aynı tarihli “*Akşam*” gazetesinde bununla ilgili bir bilgi paylaşılmaktaydı. “*Kıyafet Kanunu kabul edildi*” konu ile ilgili şunlar vurgulanmaktaydı: “*...kanunla birlikte hükümete verilen salahiyyete istinaden Diyanet İşleri Reisine, Hahambaşına, Ermeni ve Rum patriklerine mabet ve ayin haricinde de muvakkaten ruhani kıyafetleriyle gezebilme müsaadesi verilecektir*”.¹²⁸¹ Kanunun 1.Maddesi 14 Haziran 1935'te çıkarılan 2/2787 sayılı “*Ruhani Kisve Giymeleri Uygun Görülenler Hakkında Karar*” ile

¹²⁷⁹ Kanun maddeleri incelendiğinde daha çok hangi kıyafetlerin giyilemeyeceği konusuna açıklık getirilmiştir. (Resmî Gazete, 4 Nisan 1931, S.2879, s.4527).

¹²⁸⁰ Milliyet, 4 Aralık 1934.

¹²⁸¹ Akşam, 4 Aralık 1934.

değiştirildi. Buna göre sekiz ruhanî reisinin ibadethaneler dışında dini kıyafetlerini giyebilmelerine izin verilmekteydi.¹²⁸²

B- TEKKE, ZÂVİYE VE TÜRBELERİN KAPATILMASI (30 KASIM 1925) VE BASINA YANSIYANLAR

I- Kavramsal olarak Tekke, Zaviye ve Türbe

Tekke Arapçada dayanmak, sırtını bir yere yaslamak ve güvenmek anlamlarına gelen “vika” kelimesinden türemiştir. Çoğulu ise “tekâyâ” dır. Kavramsal olarak tekke, tarikat mensuplarının o tarikatın âdap ve erkânını icra etmek üzere bir şeyhin liderliğinde toplandıkları yerdir. İlk kurulan İslam devletlerinde ve sonra da Osmanlı Devleti’nde medreseler genellikle toplumun elit kesimine hitap etmekteydi. Tekkeler ise geniş halk yığınlarının eğitimi ile ilgilenmekteydi. Bu açıdan tekkeler dönemin önemli ahlak ve eğitim kurumları arasındaydı.¹²⁸³

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde tekkeler, sosyal, ekonomik, moral, ilmî ve siyasî fonksiyonlar icra etmekteydi.¹²⁸⁴ Bektaşî ve Mevlevî tekkeleri ise diğerlerine göre daha ayrıntılı ve geniş idi. Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde tekkelerin yanında hamam, mescit, değirmen, ahır ve mezarlık gibi mekânlar da vardı. Tekkeler ekonomik olarak bağımsızdı. Bazen de Padişah ve diğer devlet adamlarından çeşitli vakıfların bağlanması ile maddi yönden desteklenmişlerdir. Ancak zamanla bu durum kötüye kullanılmış ve tarikat içi tartışmalara neden olmuştu.¹²⁸⁵

Arapça bir kelime olan “zâviye” ise aç, köşe, evin küçük bir köşesi ve odası gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “zevâyâ” dır. Küçük tekkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Zâviyeler genellikle şehir ve kazaların kenarlarında ve uzak yerlerde kurulmuştur. Tasavvufi gelenekte de dünya için zâviye kavramı kullanılır.¹²⁸⁶ Osmanlı Devleti’nde herhangi bir tarikata ait olup içinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz misafir edildikleri binaları, şehirlerde mescit, medrese ve hamam gibi bölümleri bünyesinde toplayan külliyesi ve geçitlerde, yol kenarlarında yolculara

¹²⁸² Resmi Gazete, 22 Haziran 1935, S.3035, s.5369.

¹²⁸³ Ahmet Yapıcı, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, Çınar Mat., İstanbul, 2015, s.41; Fahri Özteke, “*Türk Devriminin Tasavvuf Kurumlarıyla Kesişen Yolları*”, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, XII/23, s.214.

¹²⁸⁴ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Yay., İstanbul, 2009, s.646.

¹²⁸⁵ A. Yapıcı, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.42.

¹²⁸⁶ E. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.722.

bir sığınak niteliğinde olup yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan küçük misafirhaneleri ifade etmek için kullanılmaktadır.¹²⁸⁷

Arapça bir kelime olan “*türbe*” ise toprak anlamına gelmekte ve İslami literatürde “*veli*” olarak adlandırılan kişilerin bulunduğu üstü kapalı olarak yapılmış mezarlara verilen addır.¹²⁸⁸ İslamiyet öncesindeki dönemde “*kurgan*” olarak adlandırılan bu tip mezarlar, İslamiyet ile birlikte türbe adını aldı. İslamiyet’in kabulü ile bu köklü gelenek yeni dinin etkisiyle de yeniden reforme edilerek, iki katlı türbe tipinin doğmasında etkili oldu. Böylece Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerine kadar sürecek olan mumyalanmış cesetler alt katta korunmak, üst katta ise ölünün ruhuna saygı göstermek ve dua etmek için kullanıldı.¹²⁸⁹

II- Tekke ve Zaviyelerde Yaşanan Bozulmaların Tarihsel Nedenleri

XV. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde merkezi otoritenin güçlenmesi üzerine bu kurumlar da devlet düzeninin bir parçası haline geldi. Bu yüzyıldan sonra toplumda yaşanan sosyal ve ekonomik alandaki bozulmalar tekke ve zaviyeleri de etkiledi ve tekke ve zaviyelerde bir takım bozulmalar yaşandı.¹²⁹⁰ XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekkeler bağımsız kurumlarken şeyhlerin tahsisatla geçinen birer devlet memuruna dönüştükleri kurumlara dönüştü. Bu da tekke ve zaviyelerin bozulmasını hızlandırdı.¹²⁹¹

Osmanlı toplumu içerisinde tekke ve zaviyelerin bozulmasının en önemli nedenlerinden biri medrese ve tekkeler arasındaki rekabetti. Diğer önemli bir neden ise şeyh çocuklarının “*evlâdiye*” yoluyla tekkelere şeyh olarak atanmasıydı. Başlangıçta şeyhin ölümünden sonra yerine en liyakatli halifesi geçerken, daha sonra liyakatsiz, gayri ahlaki davranışları olan ve yeterli tasavvufi eğitimden yoksun bulunan şeyh çocukları ve ailenin en büyük erkeği tekkelerin başına geçmeye başladı. Bu da tekkelerdeki eğitim ve düzeninin bozulmasına neden oldu. Kısa sürede tekkelerde şeyhlik makamı için babadan-oğla uygulamasına başlandı.¹²⁹²

¹²⁸⁷ A. YAPICI, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.42.

¹²⁸⁸ E. CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.665.

¹²⁸⁹ HAKKI ÖNKAL, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.2.

¹²⁹⁰ A. YAPICI, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.75.

¹²⁹¹ Tekkeler Hristiyanlıktaki manastırlara benzetilmektedir; ancak aralarındaki en önemli fark tekkelerin gündelik hayata kapalı olmamasıdır. Tarihsel süreçte bu tür teşkilatlanmalar ilk olarak Mitra ve eski Mısır dinine kadar gitmektedir. (Erol Güngör, **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken, İstanbul, 1996, s.89; A. YAPICI, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.81-83)

¹²⁹² Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, Timaş, İstanbul, 2010, s.214.

Tekke ve tarikatlar arasındaki anlaşmazlık ve rekabet de tekkelerdeki bozulmaların diğer nedeniydi. Tekke postnişinliği, tarikat prensipleri ve tarikatlar arası nüfus çatışmaları gibi nedenlerle ortaya çıkan anlaşmazlıklar tekkeleri ve tarikatları zayıflattı. Bunlar zaman zaman toplumsal bir sorun haline dönüştü. Tekkelerde tasavvuf eğitimini tamamlamamış ehliyetsiz kişilere hak etmedikleri halde icazet verilmeye başlanması da tekkelerin işlevini yitirmesine neden oldu. Bu durum tekke ve tarikatlarda bozulmayı daha da derinleştirdi. Ayrıca kendi nüfuslarını sağlamlaştırmak isteyen bazı devlet adamlarının tekke şeyhleri aracılığıyla kendi amaçları doğrultusunda çeşitli siyasi ilişkiler kurmaya başlaması, tekkelerin halk nazarındaki saygınlığını kaybetmesine neden oldu. Bu da tekkelerin toplumsal konumunu ve işleyişini olumsuz yönde etkiledi. Tekkelere giderek tarikatlara sızan Bâtını ve ibâhi zümreler¹²⁹³ de bu bozulmada etkili idi.¹²⁹⁴

Başlangıçta Anadolu'nun Türkleşmesinde, Rumeli'deki iskân faaliyetlerinde ve bölgeye Türk nüfusunun yerleştirilmesinde önemli görevler üstlenen tekke ve zaviyeler, içsel bozulmalara dair yapılan eleştirilere rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele Dönemi'nde etkinliklerine devam etti.¹²⁹⁵ Gerek İstanbul Hükümeti gerekse Milli Mücadele'yi yürüten kadro tekke ve zaviye mensuplarının nüfuzundan kendilerince yararlanmışlardır. Erzurum ve Sivas cenahında etkili olan Erzincan Milletvekili Nakşibendi Şeyhi Fevzi Efendi, Bolu Milletvekili Halvetiye Şeyhi Abdullah Sabri, Kırşehir Milletvekili Halvetiye Şeyhi Yahya Galip, Özbekler Tekkesi Şeyhi Mehmed Ata Efendi, Kadiri Hatuniye Dergahı Şeyhi Sadeddin Efendi, Nakşi Hacı Bektaş Dergahı Şeyhi Hacı Hasan Efendi gibi tekke mensupları Milli Mücadeleyi destekleyenler arasındadır.¹²⁹⁶ Tekkelerin toplum üzerindeki etkisini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, şeyhlere ve tarikat mensuplarına mektuplar yazarak işgallere karşı verilen mücadeleye destek olmalarını istemiştir.¹²⁹⁷

Milli Mücadele sonrasında bazı tekke şeyhi ve mensuplarının inkılâpların yapılış sürecine katkı sunduklarını burada belirtmeliyiz. Hilafet'in kaldırılması sürecinde ve

¹²⁹³ Bunlar içerisinde en bilinenleri Şii, Babaî, Kalenderî ve Hurûfilerdir.

¹²⁹⁴ A. Yapıcı, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.79.

¹²⁹⁵ F. Özteke, “*Türk Devriminin Tasavvuf Kurumlarıyla Kesişen Yolları*”, s.215, 217.

¹²⁹⁶ Ömer Yılmaz, “*Anadolu Millî Mücadele Hareketine Tekke ve Tarikat Şeyhlerinin Katkıları*”, **Journal of Analytic Divinity**, IV/2 (Aralık-2020), s.155, 156, 158.

¹²⁹⁷ Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı en çok destekleyenler Alevi-Bektaşiler idi. Hacı Bektaşî Tekkesi Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya yardım ve desteklerini sürdürdü. Sivas'a gelen delegelerin konuk edilmesinde ellerinden geleni esirgemediler. Mustafa Kemal Paşa'yı bu yardımlarından dolayı kongreden sonra Hacı Bektaşî Tekkesi postnişini Salih Niyazi Baha'ya bir mektup göndererek memnuniyetini ve teşekkürlerini bildirmiştir. (Baki Öz, **Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler**, Yenigün Yay., İstanbul, 1997, s.55-56)

Osmanlı hanedanının yurt dışına gönderilmesi tasarısını Meclis'e sunan kişi Urfa Milletvekili ve aynı zamanda Halvetiye Şeyhi Saffet (Yetkin) idi. Bunlar arasında; arasında Biga Milletvekili Bektaşî Samih Rıfat ve Kırşehir Milletvekili Halvetiye Şeyhi Yahya Galip Bey de vardı. Osmanlı hanedanının yurtdışına gönderilmesi sonrası Mustafa Kemal Paşa'ya Konya'da Mevlevî Şeyhi olan Abdülhalim Çelebi bir tebrik telgrafı göndermişti.¹²⁹⁸

III- Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması ve Basına Yansıyanlar

Cumhuriyet Dönemi'nde tekke ve zaviyelerin kapatılmasının sosyal ve siyasal nedenleri vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de laiklik ve modernleşmeyi ilke edinmesi de bunda etkili oldu. Saltanat'ın 1 Kasım 1922'de kaldırılması, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924'te Hilafet ve Şer'iyye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılması ve medreselerin kapatılması bu amaç doğrultusunda gerçekleştirildi.¹²⁹⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 3 Mart 1924'te kurulması ile birlikte tekke ve zaviye benzeri kuruluşların kapatılması gündeme geldi. Artık bu gibi kurumların devletin kontrolü dışında din alanında eğitim vermesinin önüne geçildi. “Şer'iyye ve Evkâf, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun”un 5. Maddesi gereği tekke ve zaviyelerin işlevini bu tarihten itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı yapacaktı: “Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde bilcümle cevami ve mescidi şerifenin ve tekaya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vâiz, şeyh, müezzin ve kayyumların ve sair müstahdeminin tâyin ve azillerine Diyanet işleri reisi memurdur”.¹³⁰⁰

Başlangıçta tekke ve zaviyelerde verilen dini ve tasavvufî eğitim süreç içerisinde bozulmuştu. Birtakım bozulmalar ortaya çıkmıştı. Tekke ve zaviyelerin bir kısmı kendilerine tanınan ayrıcalıkları kötüye kullanarak baştaki şeyhin istek ve eğilimlerine göre hareket etmeye başlamıştı. Ayrıca tekkelerde devlete vergi vermeyenler ve askerlik yapmak istemeyenler de barınmaktaydı.¹³⁰¹ Cumhuriyet Dönemi'nin İslamcı-Türkçü isimlerinden Şemseddin Günaltay konu ile ilgili şunları ifade etmektedir: “Tekkeler vaktiyle hassas ruhlar, faziletli dimağlar, ateşli kalpler, ahlaklı ve necip simalar

¹²⁹⁸ A. Yapıcı, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.98.

¹²⁹⁹ Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan bu inkılaplar ile sosyal hayat gündelik hayatın ihtiyaçlarına göre şekillendirilmeye çalışıldı. Bu durum CHP programında da açıkça beyan edilmekteydi: “...Parti, bütün kanunların, nizamların ve usullerin muasır medeniyete ilim ve fenin temin ettiği esas ve şekillere göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir”. (Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yay., İstanbul, 1984, s.97-98)

¹³⁰⁰ **TBMMZC**, II/8, s.805.

¹³⁰¹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekke-zaviye-ve-turbelerin-kapatilmasi/> E.T: 10.10.2022

yetiştirmek, millette içtimai bir hayat uyandırmak, kitlenin irşadına hizmet etmek gibi muayyen ve feyizli gayeler gözetilerek tesis edilmişlerdi. Üzülecek bir şeydir ki bu gayeler sonradan unutuldu. O tarikatlar çığırından çıkarıldı... Çığırından çıkmış gayesini unutmuş tekkeleri ne yapmalı? Bunların fayda ve gereğı var mı?”¹³⁰² Bu kurumlar sadece işlevini yitirmemiş, aynı zamanda milli birlik ve beraberliğe zarar vermeye başlanmıştı. Bunlar tekke ve zaviyelerin kaldırılmasının sosyal nedenlerini oluşturmaktaydı.

Tekke ve zaviyelerin kapatılma nedenlerinden biri de siyasidir. 3 Mart 1924’te çıkarılan 429 sayılı kanunun 5. Maddesi gereğı bu kurumlar devlet kontrolüne verildi. Bu dönemde kanunla ilgili çok büyük tartışmalar olmadıysa da Şubat-Nisan 1925’te gerçekleşen ve irticai bir niteliğinde olan Şeyh Said İsyanı sonrası tekke, zaviye ve tarikatlar konusu gündeme geldi. Bu nedenle Şeyh Said İsyanı da tekke ve zaviyelerin kapatılmasında bir dönüm noktası oldu.¹³⁰³

Doğu ve Güneydoğu’da Şeyh Sait İsyanı ile ilgili yapılan yargılamalarda, isyan bölgesinde aktif olarak ayaklanma hazırlığı içerisinde olan Nakşibendî Şeyhi Şemsettin’in iki tekkesi ve yüzlerce müridi olduğu, bunların kendisine “Allah’ın yüzünü göster ya şeyh” diye hitap ettikleri belirlenmişti. Hani’li Şeyh Âdem’in tekkesinde de ayaklanma öncesi hazırlık yapıldığı saptanmıştı. Bu tekkelerin birer merkez olarak kullanıldığı anlaşıldı. Böylece İstiklal Mahkemesi ayaklanma bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verdi.¹³⁰⁴ Konu ile ilgili olarak basında birçok haber ve değerlendirme yazıları yayımlandı.

Mahmut (Soydan) tarafından 13 Mayıs 1925 tarihli “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinde yayımlanan “İrtica” başlıklı köşe yazısında Türkiye’de artık eski günlere dönülemeyeceğı, tekke ve zaviye mensuplarının da içinde olduğu irticai faaliyetlerin kahraman Türk ordusu tarafından bastırıldığı dile getirilmekteydi. Bu isyan yedi başlı bir “hidra”¹³⁰⁵ olarak değerlendirilmekteydi. Yazının sonunda Doğu Anadolu’da

¹³⁰² İsmail Kara, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler**, II, Risale Yay., İstanbul, 1986, s.426; Mehmed Demirci, “Türkiye’nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar”, **Türkiye’nin Çağdaşlaşma Problemi ve İslam**, (Haz: Mehmed Demirci), Ankara, 2000, s.166.

¹³⁰³ A. Yapıcı, **Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet**, s.110.

¹³⁰⁴ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi, III (Birinci Bölüm)**, s.178.

¹³⁰⁵ Literatürde “Hydra” olarak adlandırılan ve Yunan mitolojisinde anlatılan bir yaratığın adıdır. Efsaneye göre nefesi bir insanı öldürecek kadar zehirli olan bu yaratık üç, yedi ve bazen de dokuz başlı bir yılan şeklindeydi. “Heracles’in On İki Görevi” adlı efsanede anlatıldığı üzere Herkules’in üçüncü görevi Hydra’yı öldürmekti. (Thomas Bulfinch, **Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018, s.130).

başlatılan isyan uyuyan bir fitneye benzetilmekte ve irtica zihniyetinde olanlara hayat hakkı tanınmayacağı ifade edilmekteydi.¹³⁰⁶

26 Haziran 1925 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde ise “Şeyh Said Melunu” başlıklı haberde Şeyh Said’in yakalandığı ve müdafaasını hazırladığı belirtilmekteydi.¹³⁰⁷ 28 Haziran’da alınan karar, tekke ve zaviyelerin asıl amaçlarından saptıkları ve birer siyasi dernek gibi çalıştıkları için Cemiyetler Kanunu’nun izinsiz açılan kuruluşlara ilişkin hükmüne şöyle dayandırılmaktaydı: “Yapılan mahkemelerden ve incelemelerden, tekke ve zaviyelerin birer kötülük ve fesat ocağı oldukları ve bu tekkelerde ve zaviyelerde şeyhlerin kendilerine Allah süsü vererek, halkı kendilerine taptırmak gibi, dinin kabul edemeyeceği eylemler işledikleri, mahkeme huzurundaki ifadelerinden anlaşılması dolayısıyla Doğu İstiklal Mahkemesi, yargı bölgesi içindeki bütün tekkelerle zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir”.¹³⁰⁸

Doğudaki isyan kısa sürede bastırıldı. Şeyh Said ve kırk altı arkadaşı ile 29 Haziran 1925’te gece yarısı Diyarbakır’da idam edildi.¹³⁰⁹ İsyanın çıktığı bölgelerdeki kovuşturma ve yargılamalar esnasında isyan ile tekke ve zaviyelerin arasında bir bağlantı olduğunu tespit edilerek, bu kuruluşların birer “fesat” ve “fitne” ocağı olduğuna; tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verdi.¹³¹⁰ Bu sırada basında tekke konusu yeterince işlenmeye ve bu doğrultuda Cumhuriyet Hükümeti’nin ne yapması gerektiği yönünde tavsiyeler de verilmeye başlandı.

12 Ağustos 1925 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde “Cumhuriyet’in Temelleri” başlıklı bir yazıda tekke ve zaviye mensupları “eski devrin asalak mahlûkları” olarak değerlendirilmekteydi. Yazıda devleti “masaldan” kurtarıp gerçeklere, halka dayandıran bir inkılâbın kuvvetinden şüphe edenlerin ve onu yıkabileceklerini düşünenlerin bu hatalarını hayatlarıyla ödeyeceklerinin ilk sinyali de verilmekteydi: “...Eski devletin sırtında mesut ve müreffeh bir surette yaşadıkları asalak hayatını iade imkânsızlığını anlamayanların miktarları günden güne azalıyor... Efendiler Cumhuriyet’in temelleri sizin zannettiğinizden çok fazla sağlamdır. Onu yıkmanıza imkân yoktur. Eğer kafanızı değiştirmekten aciz iseniz, bu takdirde, hiç olmazsa selametiniz namına bir kenara

¹³⁰⁶ Siirt Mebusu Mahmud, “İrtica”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (13 Mayıs 1925), s.1.

¹³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1925.

¹³⁰⁸ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi, III (Birinci Bölüm)*, s.178.

¹³⁰⁹ *Vakit*, 29 Haziran 1925.

¹³¹⁰ B. Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s.266.

çekilip, zaten manası kalmamış olan hayatınızın sonunu sükûnet içerisinde beklemeyi öğrenin”.¹³¹¹

Yine aynı tarihte yayımlanan “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde ise “*Türkiye’de Tekkeler ve Tarikatlar*” başlıklı yazısıyla Haşim Nahit (Erbil) Bey tekke ve zaviyeleri “*maziden kalma müesseseler*” olarak değerlendirmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti’nin sadece bu kurumları değil, bu kurumları besleyen zihniyeti de ortadan kaldırması gerektiği ifade edilmekteydi. Başlangıçta “*Sufiyyun*” olarak adlandırılan ve Kadiri, Rifai, Nakşibendî, Mevlevî, Melamî vb. adlar altında sınıflara ve tekkelere ayrılan bu zümrenin felsefî yönlerinin olduğu, ancak bugün hiç birinin felsefî yönde bir ilerlemesinin olmadığı vurgulanmaktaydı. Yazıda kul ile Allah arasında aracı olarak görev yapan bu grupların Hazreti Muhammed’in “*İslamiyet’te ruhbanlık sınıfı yoktur*”¹³¹² ibaresine de karşı geldikleri ifade edilmekteydi. Din alanında bir yenilik yapılmak isteniyorsa önce tekkelere karşı yapılmalıydı. Bunu yapmak için öncelikle tekkelerin vakıf gelirleri devlet hazinesine bağlanmalı ve emlakî de millî emlake dönüştürülmeliydi. Tekkelerdeki şeyh, dede ve postnişin gibi kişilere verilen gelirler de kesilmeliydi. Sadece devlet değil, aynı zamanda İslam dininin âlimleri ve gençler de bu yozlaşmış kurumlara karşı gelmeliydi. Tekkelerin kamu menfaatlerine tahsis edilmeli ve tekke mensupları çalışmaya zorlanmalıydı. Üfürükçülük, falcılık gibi “*ilm-i gayb*” olarak adlandırılan şeylerin ve halkın maneviyatıyla oynanmasının bir kanun maddesiyle önüne geçilmeliydi. Haşim Nahit Bey bunların yapılmaması halinde yeni isyanların kaçınılmaz olduğu uyarısında bulunmaktaydı.¹³¹³

1- Mustafa Kemal Paşa’nın Konu İle İlgili Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

30 Ağustos 1925’te Kastamonu’ya yaptığı gezi sırasında Mustafa Kemal Paşa tekke ve zaviyelerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmış ve Türk halkı ile bu yerlerde bulunan tarikat mensubu kişilere nasihatte bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşmasına 1 Eylül 1925 tarihli “*Vakit*” gazetesinde “*Reis-i Cumhur Hazretlerinin yeni bir irşad ve ikazları*” başlıklı haberde yer verilmekteydi: “...Efendiler ve ey millet iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep

¹³¹¹ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925.

¹³¹² Neşet Çağatay, **100 Soruda İslam Tarihi**, Gerçek Yay., İstanbul, 1972, s.290.

¹³¹³ Haşim Nahit, “*Türkiye’de Tekkeler ve Tarikatlar*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Ağustos 1925), s.2.

*ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesayı tarikat bu dediğim hakikatı bütün vüzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapayacak, müritlerinin artık vasılı rüşt olduklarını elbette kabul edeceklerdir...Tekkenin amacı halkı uyuşturmak ve aptallaştırmaktır”.*¹³¹⁴

Hükümet yapılmakta olan inkılâbın toplumda kabul görmesi ve korunması amacıyla sadece tekke ve zaviyeler değil, aynı zamanda ölüden yardım isteme yerlerine dönüşmüş olan türbeleri de kapatma kararı aldı.¹³¹⁵ Bu doğrultuda İcra Vekilleri Heyeti tarafından 2 Eylül 1925’te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ve din görevlilerinin kıyafetlerine ilişkin bir kararname yayınlandı.¹³¹⁶ Bununla ilgili bir tasarı hazırlandı. Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşlarının imzalarını taşıyan tasarının gerekçesinde tekke ve zaviye gibi yapılanmaların İslamiyet’te olmadığı, vatan ve millet için tehlikeli oldukları, medeni toplumların hiç birinde de bunların olmadığı ve karışıklık çıkarmaya müsait oldukları belirtilmekteydi.¹³¹⁷

2- TBMM’de Kanunun Kabulü (30 Kasım 1925)

TBMM’de yapılan görüşmelerden sonra 30 Kasım 1925’te üç maddeden oluşan 677 sayılı “*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*” kabul edildi. Böylece ülke genelinde tekke, zaviye ve türbeler kapatılarak, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seytiklik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve başkalarını murada kavuşturmak amacıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatları taşıyarak hizmet vermek de yasaklandı.¹³¹⁸

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılma nedeni dine yönelik bir uygulama değildi. Bunun aksine çağın ihtiyaçlarını karşılayamayan bu kurumların devlete ve halka zarar vermesinin engellenmesine yönelikti. Diğer taraftan siyasi ve sosyal olaylar da tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasında etkili oldu. CHP programında bu durum şöyle ifade edilmekteydi: “...Parti, bütün kanunların, nizamların ve usullerin muasır medeniyete ilim ve fenin temin ettiği esas ve şekillere göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip

¹³¹⁴ **Vakit**, 1 Eylül 1925; **İkdam**, 1 Eylül 1925; M. Baytimur, **Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, s.140; G. Jaschke, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, s.36.

¹³¹⁵ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi, III (Birinci Bölüm)**, s.179.

¹³¹⁶ Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik ilk kararname “*Tekâyâ ve Zevâyânın Seddine ve İlmiyye Sınıfı Kisvesine ve Bi’l-umûm Devlet Me’mûrlarının Kıyâfetlerine Dâir İcrâ Vekilleri Hey’etinin 2 Eylül 1341 Târihli İctimâ’ında Müttehiz Karâr Üzerine Tanzim Edilmiş Olan Karârname*” olarak bilinmektedir. (**Resmi Ceride**, 5 Eylül 1925, S.168, s.446)

¹³¹⁷ **TBMMZC**, II/19, s.282.

¹³¹⁸ **Resmi Ceride**, 13 Aralık 1925, S.168, s.743.

olarak kabul etmiştir. Hiçbir vatandaşa kanunların müsaade ettiği dairede tatbik ettiği din veya itikatlarından dolayı müdahale edilemez. Parti, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet âmili görür”.¹³¹⁹

3- Basına Yansıyanlar

a) Ahmet Ağaoğlu Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri

1 Aralık 1925 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde Ahmet Ağaoğlu tarafından “*İrtica*” başlıklı köşe yazısında tarikat, şeyh, tekke, zaviye ve hurafelere dayanan inanışın Türk halkı için bir “bela” olduğu ifade edilmekteydi. Adı geçenler milleti kendi menfaatleri için eskiden olduğu gibi şimdi de birbirine düşürmüştü. Cinci hocalardan kabakçı Mustafalara, Derviş Vahdeti’den Şeyh Said’e kadar hep aynı oyun tekrarlanmıştı. Halkın İslam dinine gösterdiği hürmet bu kişilerce her seferinde kullanılmaktaydı. Tekke, zaviye ve tarikatların amacı milletin ilerlemesine ve yeniliklere açık olmasına engel olma idi. Türkiye’de matbaanın yaygınlaştırılamamasında da bu tekke ve tarikat zihniyeti vardı. Çünkü matbaacılık gelişirse, kitap sayısı artar, millet okur ve yeni düşünceler kısa sürede yayılırdı. Millet devleti, dini ve hayatı daha iyi anlar ve “*mutaassıp gericiler*” de bulundukları sosyal konumlarını kaybederlerdi. Bu gerici zihniyetin kullandığı propaganda söylemi ise son yüz elli yıldan beri aynıydı: “*Şeriat elden gitti, din kalmadı*”. Ahmet Ağaoğlu yazısında dinin kılık kıyafet ya da kravatla zarar görmeyeceğini şu ifadeleriyle belirtmekteydi: “...Din-i mübin-i Ahmedî boyun bağıyla mı uğraşıyor? Bütün bir cihanı altüst etmiş olan bu din pantolon üzerine mi durur. Hayır. O din o derece yüksek o derece yücedir ki sizin cehl ve cehaletten mahmur ruhunuz onun onun elif-basına bile yanaşamaz”.¹³²⁰

Ahmet Ağaoğlu’na göre Türk milletinin bu gerici zihniyetten kurtulmasının tek yolu çağdaş medeniyetin her türlü teknolojisi ile maddi ve manevi alandaki ilerlemelerinden yararlanması ile mümkün olacaktı. Böylece sadece vatan ve millet kurtulmayacak aynı zamanda din de gerici zihniyetin elinde oyuncak olmaktan kurtarılacaktı. Bu nedenle yapılacak inkılâpların kesin bir sonucu da dinin gelişmesi ve yükselmesine yönelik idi. Yazısını şu cümlelerle sonlandırmaktaydı: “...ey yarasa

¹³¹⁹ N. Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, s.99.

¹³²⁰ Ahmet Ağaoğlu, “*İrtica*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (1 Aralık 1925), s.1.

*gözlü mürteci! nur-u Muhammediyi göremiyorsan, gözlerine git ilaç al; milleti bunaltmaktan vazgeç ve yükselmesine, ilerlemesine mani olma”.*¹³²¹

b) Mustafa Nermi Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri

Konuya din ve devlet ekseninde bakan önemli bir yazar ise Mustafa Nermi Bey idi. “Cumhuriyet” gazetesinin 3 Aralık 1925 tarihli nüshasında “Din ve Devlet” başlıklı köşe yazısında Mustafa Nermi Bey, din ve devleti kesin çizgilerle ayıran şeyin Türk inkılâbını olduğunu vurgulamaktaydı. Ona göre Türk inkılâbı sadece Türk milleti için değil, aynı zamanda dünyadaki diğer milletler için de bir örnekti. Türk inkılâbı sömürgeci devletlere Türk milletinin “barbar” olmadığını da ispat etmişti. Eğer bu inkılâp yabancıların ve Fransız jakobenlerinden etkilenseydi, ortaya çıkan yenilikler halkın nazarında desteklenmez ve başarılı olamazdı. Diğer taraftan din ve devletin birbirinden ayrılması, devlet kavramının anlaşılması ve mahiyetinin kavranılması olarak da değerlendirilebilirdi. Her ikisi de birbirinden ayrı kurumlardı. Çünkü devleti ilgilendiren konular ve devlete güç veren kurumlar ayrı; kul ve sofu yetiştiren şeyler ayrı idi. Yazar Osmanlı Devleti’nden kalanlarla Türkiye Cumhuriyeti’nin açtığı kurumları “ihtiyarlık ve gençlik” kavramlarıyla değerlendirmekteydi. Artık eski kurumlar “ihtiyarlar” gibi geçmişte kalmıştı.¹³²²

4- Cezai Uygulamalar ve Basına Yansıyanlar

677 sayılı kanun 13 Aralık 1925’te Resmi Ceride’de de yayınlandı. Kanuna uymayanların cezalandırılacağı belirtildi. Buna göre kapatılan tekke, zaviye ve türbeleri açanlar üç aydan az olmamak üzere hapis ve 50 liradan aşağı olmamak üzere para cezasına çarptırılacaktı.¹³²³

3 Aralık 1925’te Ahmet (Ağaoğlu) Bey tarafından yayımlanan “Tekke ve Zaviyelerin Seddi” başlıklı köşe yazısında Ahmet Bey Meclis’in “İslamiyet’in ruhuna uygun” hareket ettiğini belirtmekteydi. Tekkelerin taşıdığı ruhun İslamiyet’in taşıdığı ruha tamamen zıt ve muhalif olduğunu, İslamiyet’in “hayatı memata, vücudu ademe, varlığı fenaya” tercih ettiğini; ancak tarikatların böyle bir arayışta olmadıklarını vurgulamaktaydı. İslamiyet Müslümanlara çalışmayı emretmekte, tarikatlar ise bu emre uymamaktaydı. İslamiyet akli ve mantığı ön plana çıkarıp, bilimi, maddi ve manevi

¹³²¹ Ahmet Ağaoğlu, “İrtica”, s.1.

¹³²² Mustafa Nermi, “Din ve Devlet”, **Cumhuriyet**, (3 Aralık 1925), s.2.

¹³²³ **Resmi Ceride**, 13 Aralık 1925, S.168, s.743.

ilerlemeleri savunmakta, tarikatlar ise bilim ve fenle birlikte dünyayı da inkâr etmekte ve fakirliği refah içerisinde yaşamaya tercih etmekteydiler. Kısaca ikisi arasında tam anlamıyla bir uyumsuzluk ve zıtlık vardı. Ahmet Bey Meclis'in tekke ve zaviyeleri kaldırmakla İslamiyet'in gelişmesini amaçladığını ve bu inkılâp ile hem milletin hem de dinin rahata erdiğini vurgulamaktaydı.¹³²⁴

Devlet kanuna uygun hareket etmeyenleri cezai uygulamalar ile engellemeye çalıştıysa da belli bir zaman sonra halk arasında bazı hurafelerin¹³²⁵ tekrar ortaya çıkmaya başladığı basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. 19 Ocak 1932 tarihli “*Son Posta*” gazetesinde “*Garip İtikatlarla Mücadele*” başlıklı bir haber tam da bu konuyla ilgiliydi. Haberde İzmir’de bazı kimselerin eski mezarlara mum dikerek adak adadıkları belirtilmekteydi. Hasan Dede türbesi¹³²⁶ olarak bilinen yatıra insanların özellikle de evlenemeyen genç kızlarla çocuğunu olmayanların gelerek adak adadıkları ve çeşitli dileklerde bulundukları ifade edilmekteydi. Bu olay sadece burada değil, “*Mızraklı Dede, Salih Dede, Ayet Dede, Soğan Dede, Horoz Dede*” türbelerinde de yaşanıyordu. Verilen bilgilere göre Hasan Dede türbesinde dilek tutup adak adamak diğer türbelerden daha etkiliydi. Sıtma, tifo, verem vb. hastalıkları olanlar bu türbeye gelerek bir bez parçasını bağlıyor ve on güne kalmadan iyileşiyordu. Buraya gelenler mezarın etrafında dönüyor ve adağını adayıp gidiyordu. Haberin sonunda Polis Müdürlüğü’nün bazı önlemler aldığı, ancak bunların yetersiz olduğu, “*inkılâp ülkesinde*” böyle çağdışı uygulamaların yerinin olmadığından bahsediliyordu.¹³²⁷

Tekke ve zaviyeler yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti için bir tehlike unsuru idi. Bunun nedeni bu yerlerin dini duyguları sömüren kişiler tarafından ele geçirilmiş olmasıydı. Şeyh Said isyanı da buna bir örnekti. Diğer taraftan bu kurumlar halkın dini öğrenmesine de engeldi. Basında yayımlanan köşe yazıları ile halk bilgilendirilmeye çalışıldı. Tekke ve zaviye mensuplarının dini kullanarak Türkiye’de irticai eylemler yapmasının önüne geçilmesi için kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı.

¹³²⁴ Ahmet Ağaoğlu, “*Tekke ve Zaviyelerin Seddi*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (3 Aralık 1925), s.1.

¹³²⁵ “*Batıl inanç*” olarak adlandırılmaktadır. (M. Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.193).

¹³²⁶ Günümüzde İzmir-Bornova’da Kızılay Mahallesi Şehitler Camii bahçesinde bulunmaktadır. İzmir’in “*yedi kardeş*” türbesi adıyla anılmaktadır. (<https://tarihgezisi.com/turbeler/hasan-dede-turbesi-bornova-izmir/> E.T: 02.11.2022)

¹³²⁷ *Son Posta*, 19 Ocak 1932.

C- TAKVİM VE SAAT BİRİMLERİNDE YAPILAN İNKILÂPLAR VE BASINA YANSIYANLAR

I- Takvim ve Saat İle İlgili Yapılan Değişiklikler ve Basındaki Değerlendirmeler

İslamiyet öncesi Türklerde zaman hesaplanması Bozkır kültürünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Eski Türk takvimi her biri bir hayvan adı ile anılan on iki yıllık devre esasına dayanıyordu. Bir yılda on iki ay vardı. Aylar birinç (birinci) ay, ikinç, üçünç ay vb. diye adlandırılmaktaydı. Bir gün on iki kısma ayrılmış ve her kısma “çağ” adı verilmişti. Günün başlangıcı gece yarısı kabul edilirken, bir yıl 365 gün 5 saat idi. Türk takviminde yılın başı 21 Mart idi. Ancak Güneş yılı ile Ay yılı arasında on üç günlük bir fark olduğu için 21 Mart tarihi bazı toplumlarda 9 Mart’a, bazı toplumlarda ise 1-3 Nisan ve 21 Haziran’a tekâbül eden kutlamalara yol açmıştır.¹³²⁸ Kökeni ay yılına dayandığı söylenen On İki Hayvanlı Türk Takvimi de Gök-Türkler zamanında Güneş yılına çevrilmiştir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi Gök-Türkler, Uygurlar, Bulgarlar ve daha önceleri de Hunlar tarafından kullanılmıştır.¹³²⁹

Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra ay yılı esas alındı. Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicret ettiği 610 yılını başlangıç kabul etti. Bu tarih Hicrî yıl olarak kullanılmaya başlandı. Hicri yıl Ay’ın hareketlerine göre belirlenmiş ve 354 günden ibaretti. Miladi takvimin temeli olan Güneş yılı ise 365 günden oluşmaktadır. Müslüman Türk Devletlerinde Hicri-Kameri takvim kullanılmışken, Osmanlı Devleti zamanında durum daha da farklıydı. Her otuz üç yılda bir artık yıl oluştuğu için güneş yılını esas alan Jülien Takvimi, Rumî ya da Malî Takvim -özellikle maliye ile ilgili konularda- kullanılmaya başlandı. Avrupa ise 1582’den itibaren güneş yılını 365 gün 5 saat 48 dakika olarak kabul eden Gregoryen Takvimi kullanıldı. Bu tarihten sonra Avrupa ile olan ilişkiler nedeniyle Osmanlı Devleti bu takvimi de kullanmaya başladı.¹³³⁰

Osmanlı Devleti’nde Hicri takvim yaygın olarak kullanılmaktaydı. Yılbaşı günü 1 Muharrem iken, 1839’dan sonra mali yılbaşı Mart ayı olarak kabul edildi. 13 Mart 1840’tan sonra Hicri Takvim ile birlikte, Rumi ve Mali Takvim de kullanıldı. Bu durum

¹³²⁸ İbrahim Kafesoğlu “*Türk Milli Kültürü*” adlı kitabında yılbaşının Türkler için 22 Aralık olarak kabul gördüğünü ifade etmiştir. (İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul, 2005, s.343-344); Yavuz Unat, “*İslam’da ve Türklerde Zaman ve Takvim*”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, (Editör: Öcal Oğuz), Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yay, Ankara, 2004, s.3).

¹³²⁹ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.343.

¹³³⁰ Faik Reşit Unat, **Hicri Tarihleri Miladi Takvime Çevirme Kılavuzu**, TTK, Ankara, 1988, s.159-160; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/takvim-saat-ve-olcu-sistemlerinin-degistirilmesi/E.T:02.11.2022>

Tanzimat Dönemi'nde bazı karışıklıklara neden oldu. Rumi ve Miladi takvim arasında 584 yıl ve 13 günlük bir fark vardı. II. Meşrutiyet Türkiye'de 10 Temmuz'da ilan edilmişken, Avrupa'da bu tarih 23 Temmuz'a tekabül etmekteydi. Bu sorunları düzeltmek için 15 Şubat 1916 gününün bir gün sonrası 2851 sayılı kanun gereği 1 Mart 1917 olarak kabul edildi. Bu uygulama ile on üç günlük fark kapatıldı. Ancak yılbaşının “Mart” olması yılbaşını “Ocak” olarak kabul eden Batılı ülkelerle bazı sorunlara neden oldu. Bunu çözmek amacıyla Osmanlı Devleti 24 Aralık 1917'de 615 sayılı yeni bir genelge çıkardı. Böylece 1918'in Ocak ayı Osmanlı Devleti için yılbaşı olarak kabul edildi.¹³³¹

Osmanlı Devleti'nde takvim dışında saat kullanımında da bazı değişiklikler yapıldı. Bilindiği üzere 1912'e kadar Osmanlı Devleti'nde alaturka saat kullanılmaktaydı. Bu tarihten itibaren resmi işlerde kullanılmak üzere alafranga saat sistemine geçildi. Bu, Osmanlı Devleti'nde yönetimin Batı ile aradaki uluslar arası ilişkileri kolaylaştırma ve belli bir uyumu sağlama düşüncesinin bir sonucuydu. Ancak bu da sadece toplumda ikiliğe neden olmaktaydı. Bu durum 26 Aralık 1925 tarihine kadar devam etti. Aynı gün TBMM oturumunda “*Rumi Takvimin İlgası İle Beynelmilel Takvimin Resmi Devlet Takvimi İttihazı Hakkında Kanun*” başlığı altında Meclis'te görüşüldü.¹³³²

26 Aralık 1925 günü TBMM'de geçmişte kullanılan takvimler ve medeniyetin kullandığı takvim sistemi üzerine görüşmeler yapıldı ve Miladi takvimin kullanımına karar verildi. “1/749 numaralı kanun layihası” kabul edildikten sonra 1 Ocak 1926'dan itibaren Hicri ve Rumi takvim yerine Miladi Takvim kullanılacaktı.¹³³³ Aynı gün 697 numaralı “*Günün Yirmi Dört Sâ'te Taksîmine Dâir Kânun*”un kabul edilmesiyle de Alaturka saat yerine Alafranga saat uygulamasına geçildi. Böylece gün 24 saat ve günün başlangıcı da gece yarısı olarak kabul edildi.¹³³⁴

Gerekçede iki neden belirtilmekteydi. Bunlardan birisi kullanılan takvimin hatalı ve diğer devletler ile uyumsuzluğa neden olması idi. Diğerisi ise kullanılan takvim ve saatlerin “*medenî bir şekle*” dönüştürme gerekliliğinden kaynaklanmaktaydı.¹³³⁵ Meclis'te konuyla ilgili öneri sunan Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar (Cilli) Bey¹³³⁶

¹³³¹ G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.30.

¹³³² *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.260.

¹³³³ *TBMMZC*, II/20, s.276-277

¹³³⁴ *Resmî Ceride*, 2 Ocak 1926, S.260, s.822.

¹³³⁵ *TBMMZC*, II/20, s.1.

¹³³⁶ 1871'de Trabzon'da doğdu. İstanbul Yüksek Mühendis Okulu mezunu idi. Yaptığı görevler şunlardı: Nâfia Nezâreti Demiryolları Umûm Müdürlüğü ve Müsteşarlığı, Hicaz Demiryolları Mühendisliği ve

oldu. Kendisi görüşmeler sırasında “*Şarki Türkiye saati, Garbi Türkiye saati*” olmak üzere iki farklı saat sisteminin kullanılmasını teklif ettiyse de, bu kabul edilmedi.¹³³⁷ Ahmet Muhtar (Cilli) Bey’in önerdiği saat sistemi kabul edilseydi, Türkiye için iki farklı saat sistemi ortaya çıkacağı için günümüzde merkezi saat sisteminden bahsetmek mümkün olamayacaktı.

27 Aralık 1925 tarihli “*Cumhuriyet*”te “*Beynemilel Esas*” başlıklı haber yazısında konu ile ilgili şunlar aktarılmaktaydı: “*Saatlerin 24 olarak kullanılması ve sene başının Kanunisanı olması kabul edildi*”. Yazıda Rumi takvimin kaldırılması, resmi devlet takviminin uluslararası takvim olarak belirlenmiş olması, hicri ve kameri takvimin belli özel durumlarda kullanımı için hicri ve kameri ayların ilk gününün rasathaneye tespiti konularına yer verilmekteydi. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında gün, gece yarısından itibaren başlayacak ve saatler sıfırdan yirmi dörde kadar sayılacaktı. Resmi devlet takviminde 31 Aralık 1925 gününü takip eden 1 Ocak 1926 gününden itibaren uluslar arası takvime geçilecekti.¹³³⁸

27 Aralık 1925’te “*İkdam*” gazetesinde ise “*Millet Meclisinde*” başlıklı haberde uluslar arası takvimin kabul edildiği ve Türkiye’de İzmit’ten geçen 30° doğu meridyeninin yerel saati belirleyeceği ifade edilmekteydi.¹³³⁹ Aynı tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde ise “*Büyük Millet Meclisi’nde Dünkü Müzakerat*” başlıklı yazıda saatlerin yirmi dörde taksimi ve Rumi Takvim’in kaldırılmasıyla uluslar arası takvimin resmi devlet takvimi olmasının Meclis’te görüşüldüğü bilgisi okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Haberde ilgili kanun layihası da paylaşılmakta ve Ahmet Muhtar Bey’in konuşmasına da yer verilmekteydi.¹³⁴⁰

Bu inkılâpla birlikte Türkiye Avrupalı saat ve takvim sistemini de benimsedi.¹³⁴¹ Yüzyıllarca kullanılan Hicri ve Rumi takvim yerine Miladi takvim kabul edildi. Bu da Türk devlet hayatında çağdaşlaşma yolunda atılan önemli adımlardan biri oldu.

Umum Müdürlüğü, Doğu Anadolu Demiryolları İstikşaf ve İnşaat Başmühendisliği, Osmanlı Mebusan Meclisi IV. Dönem ve TBMM II. Dönem Trabzon Milletvekilliği. 1. Hükümet Dönemi Nâfia Vekilliği de yapan Ahmet Muhtar Bey aynı zamanda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kurucu Üyesidir. 1958’de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.119).

¹³³⁷ TBMMZC, II/20, s.269.

¹³³⁸ Cumhuriyet, 27 Aralık 1925.

¹³³⁹ İkdam, 27 Aralık 1925.

¹³⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Aralık 1925.

¹³⁴¹ Fransız gazeteci Maurice Pernot’un 1927’de yayımlanan “*L’inquiétude de l’Orient: En Asie Musulmane*” adlı eserinde konu ile ilgili olarak şu değerlendirmeye yer verilmekteydi: “*Türkiye, Avrupa’yı körü körüne taklit etmek yerine bu kıtadan ilerlemesine yardımcı olacak araçları, hatta ona karşı savunmasını sağlayacak silahlara almak istemektedir. 1925’in sonunda Mustafa Kemal ülkesinin insanlara Avrupalı giyim-kuşamı kabul ettirdi; kadınlardan çarşafa ve hareme veda etmelerini istedi. 1926 başında ise Türkiye’de Gregoryen takvimi ve 24 saat uygulamasını başlattı. Metre sistemi ve Latin*

D- TÜRK TARİH KURUMU'NUN KURULMASI (15 NİSAN 1931)

I- Atatürk'ün Tarih Bilimine Verdiği Önem ve Basına Yansınlar

1930'lerden itibaren tarih alanında da bazı yeni görüşler ortaya çıkmaya başladı. Bu alanda öne sürülen yeni yaklaşım, uygulama ve görüşler ya da tezler, basında çok farklı olarak değerlendirilmekteydi. Bu da bir bakıma bu doğal sürecin bir sonucuydu.

Tarih, bireyi, toplumu ve devleti ilgilendiren bir bilim, bir alan niteliği taşımaktadır. Birey açısından öncelikle merak giderme, olayların içyüzünü öğrenme olanağı vermektedir. Ayrıca insan bilgisini artırıcı bir işlev de görmekte ve mesleki, felsefi, dinsel, ideolojik görüşlere destek olmaktadır. Bu doğrultuda Tarih bilimi yönetici, politikacı, bilim adamı ve toplumun her kesiminden herkes için bugünü daha iyi anlama, gelecek için görüş bildirmeyi sağlayan verileri içermektedir. Geçmişten ders alma, aynı yanlışlıklara düşmeme için de bazı ipuçları vermektedir.¹³⁴²

Mustafa Kemal Paşa da tarihin bu niteliklerini bildiği için ve geçmişte Osmanlı Devleti'nin yaptığı yanlışlarının benzerlerinin yapılmaması adına bu konu ile özel olarak ilgilenmeye başladı. Kendisinin tarih çalışmalarına ilgi göstermesinin diğer bir nedeni ise Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yaşadığı yenilgi ve geri çekilmelerden dolayı Batılı sömürgeci devletlerin gücü karşısında Türk insanında “*kendine güvensizlik*” duygusunun ortaya çıkması görüşüydü. Mustafa Kemal Paşa Türklerin tarihte büyük işler yaptıklarını ve yüksek medeni eserler ortaya koyduklarını tarihi veriler ışığında kanıtlamak istiyordu. Ayrıca bu kendine güvensizliğin yanlışlığını göstermek ve bu sayede milli bağları pekiştirerek geleceğe güven içerisinde bakılmasını sağlamak da diğer amacıydı.¹³⁴³

Mustafa Kemal Paşa'ya göre Türklerin bulundukları coğrafya Orta Asya'dan ibaret değildi. Kendisi Türk tarihinin kökenlerini Nuh Peygambere kadar götürmekteydi. 1 Kasım 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmada konuyla ilgili şunları vurgulamaktaydı: “...Efendiler! Bu dünyayı beşeriyette asgari yüz milyonu mütecaviz nüfustan mürekkep bir Türk Milleti azimesi vardır. Ve bu milletin saha-i arzdaki vüsat-i nispetinde saha-i tarihte de bir derinliği vardır. Bu derinliği isterseniz ölçelim: Birinci vâhid-i kıyasi, edvar-ı kabletarihiyeye ait mikyastır. Bu mikyasa göre Türk Milletinin

alfabesine geçileceği yolunda sinyaller verildi. Gazi Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yaşam koşullarının Batı'ninkilere eşit olmasını istemekte ve Türkiye'nin uygar uluslar birliğine kabul edilmesini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için bu eşitliğe güvenmektedir”. (Bige Yavuz, “Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, **Belleten**, LX/228, (Ağustos-1996), s.461).

¹³⁴² Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi, III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)**, s.89.

¹³⁴³ Ali Kuzu, **Atatürk'ü Kimler Öldürdü?**, Başak Matbaa, İstanbul, 2007, s.69.

cedd-i âlâsı olan Türk namındaki insan, ikinci eblülbeşer Nuh Aleyhüsselâmin Oğlu Yafes'in oğlu olan zattır".¹³⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa'yı diğer devlet lider ve devrimcilerden ayıran en belirgin özellik tarihten geniş ölçüde yararlanmasıdır. O, tarih çalışmalarına büyük önem vermiş ve bunu günlük yaşamının bir uğraşı durumuna getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın tarih ile ilgilenmesi, Milli Mücadele'nin kültür alanında devamı niteliğini de taşımaktaydı. Tam bağımsızlık anlayışının gereği olarak siyasal bağımsızlığın kültür ve ekonomi alanında da sağlanmasını zorunlu gören Mustafa Kemal Paşa, *"ulusal dille birlikte ulusal tarihe kavuşmayı"*, kültürel bağımsızlığın ana öğeleri olarak kabul etmekteydi.¹³⁴⁵

27 Eylül 1923'te yayımlanan *"Hâkimiyet-i Milliye"* gazetesindeki bir haberde Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturya gazetesi *"Neue Freie Presse"*'nin muhabirinin bir sorusuna konuyla ilgili şu karşılığı verdiği belirtilmekteydi: *"...Avrupa'da hâlâ Türkün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren inkişafa gayr-ı müsait bir adam olduğu zannedilmektedir. Bu azim bir hatadır"*.¹³⁴⁶

II- *"Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti"*'nin Kurulması ve Basına Yansıyanlar

Mustafa Kemal Paşa Türk tarihine ve milletine yapılmış iftiraların dayanaktan yoksun olduğunu kanıtlamak istemekteydi. 1928'den itibaren bu doğrultuda Türkiye'de ilk bilimsel çalışmaları yaptıran da kendisi idi. Ekim 1930'da Samsun gezisi sırasında Mustafa Kemal Paşa buradaki kütüphaneden Afet (İnan) aracılığıyla birkaç tarih kitabı aldı. Kitapların arasında Herbert George Wells'in *"Cihan Tarihinin An Hatları"* kitabı da bulunmaktaydı. Bu kitap Mustafa Kemal Paşa'nın tarih çalışmalarında etkili bir eser oldu.¹³⁴⁷ İlk önce Herbert George Wells'in¹³⁴⁸ *"Cihan Tarihinin An Hatları"* kitabını çevirterek benzerini 1930'da *"Türk Tarihinin Ana Hatları"* adıyla yayımlattı.¹³⁴⁹

¹³⁴⁴ TBMMZC, I/24, s.305.

¹³⁴⁵ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi, III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)*, s.90-91.

¹³⁴⁶ *Hâkimiyet- i Milliye*, 27 Eylül 1923, *Vakit*, 27 Eylül 1923, *Tanin*, 27 Eylül 1923, *Vatan*, 27 Eylül 1923; Tanıl Bora, *"Cereyanlar"* adlı kitabında Atatürk'ün bu bakış açısını inkılaplar açısından şu değerlendirme ile desteklemektedir: *"...Mustafa Kemal'in bu eleştirisinde de, Batı nezdinde kabul görme talebi saklıdır yine. Sadece diplomatik düzlemde kalmayan bir tanınma talebi... Nitekim Kemalizm'in milli inşa stratejisine, Türkleri 'fıtraten' Batılı bir ulus olarak takdim etmeye dönük bir kültürel program eşlik edecektir. Ama bir yandan, Batı'nın değerlerini Batı'dan çok daha evvel keşfetmiş olma iddiasını elden bırakmadan, modernleşmeyi bir Batılılaşma değil de öze dönüş hareketi olarak tarife dikkat ederek..."* (Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s.66-67)

¹³⁴⁷ Mustafa Oral, *Türk Ulusunun İnşası*, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2015, s.43-44.

Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci adımı ise 23 Nisan 1930'da VI. Türk Ocakları Kurultayı'nın 28 Nisan tarihli birleşiminde alınan bir kararla gerçekleştiği görülmektedir. Bu karara göre; Türk Ocakları içerisinde bir Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti kurulmalıydı. Bu amaç doğrultusunda bir heyet oluşturularak Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in başkanlığında 4 Haziran 1930'da çalışmalarına başladı.¹³⁵⁰ Heyet, 10 Nisan 1931'de Türk Ocaklarının kapanması¹³⁵¹ kararını veren VII. Kongreden sonra 15 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi üzerine çalışmalarına Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu'nun başkanlığını yaptığı "*Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti*"nin çatısı altında devam etti.¹³⁵² Cemiyet, 3 Ekim 1935'te "*Türk Tarih Kurumu*" adını alacaktı.¹³⁵³

Mustafa Kemal Paşa'nın da isteği üzerine başlatılan tarih çalışmaları sonraki yıllarda da devam edecekti. Kendisi Türk milletin gerçek tarihinin yeniden yazılmasını ve Türk ulusunun öz benliğine dönmesi gerektiğini 16 Ağustos 1931'de Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Başkanı Tevfik Bey'e yazdığı mektubunda şu ifadeleriyle vurgulamaktaydı: "*Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza inandıkça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız. Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir; yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır*".¹³⁵⁴

¹³⁴⁸ Herbert George Wells (1866-1946) İngiliz tarihçi ve bilim-kurgu yazarıdır. Günümüz bilim-kurgu edebiyatının öncü yazarlarından biri olan H. G. Wells, gençlik döneminde Jules Verne'nin kitaplarından esinlenmiştir. Kitaplarından bazıları şunlardır: "*Dünyaların Savaşı, Görünmez Adam, Dr. Moreau'nun Adası, Zaman Makinesi*". Wells'in "*Dünya Tarihinin Ana Hatları*" adlı kitabı Mustafa Kemal Atatürk tarafından okunarak değerlendirilmiştir. Wells'e göre kalıcı bir dünya barışı sağlamak uluslararası bir hükümet ile mümkün olabilirdi. Nutuk'ta konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "*Millete, şunu da hatırlattım ki, kendimizi, dünyaya egemen sanmak aymazlığı, artık sürmemelidir. Gerçek konumumuzu, dünyanın durumunu tanımamaktaki aymazlıkla, aymazlara uymakla milletimizi sürüklediğimiz yıkıntılar yetiştir. Bile bile aynı acıklı durumu sürdüremeyiz*". (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.691; Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, ATAM, Ankara, 2010, s. 246; <https://www.calameo.com/read/00233386311d2b5af715d/> E.T: 11.08.2023)

¹³⁴⁹ A. Kuzu, **Atatürk'ü Kimler Öldürdü?**, s.72; 1928-1931 yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın da isteği üzerine hazırlanan ve dört cilt olarak 1931-1941 arasında liselerde tarih derslerinde okutulan bu eserin yazılma nedeni şöyle belirtilmekteydi: "...Bu eserin gayesi asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkâr olunmuş Büyük Türk Milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktadır". (Semavi Eyice, "*Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları*", **Belleten**, XXXII/128, (Ekim-1968), s.511).

¹³⁵⁰ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu**, TTK, Ankara, 1973, s.4.

¹³⁵¹ 1931'de Türk Ocaklarının kapatılması ve Türk Yurdu dergisinin de yayımına son verilmesi 1930'lu yıllarda Avrupa'da gelişen ırkçılık akımlarının Türkiye'yi de etkilediğini göstermektedir. Böylece yeni yönetim, devletin öngördüğü milliyetçilik anlayışının dışında değerlendirdiği oluşumlara izin vermedi. (Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Dönemi'nde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.152)

¹³⁵² M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938: Tek Partili Cumhuriyet**, s.91.

¹³⁵³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/> E.T: 09.04.2022.

¹³⁵⁴ M. Oral, **Türk Ulusunun İnşası**, s.15; Afet İnan "*Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*" adlı eserinde Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihe ve Türk uygarlığına verdiği önemi onun cümleleriyle şöyle

Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti ilk kongresini 2 Temmuz 1932’de düzenledi. “Birinci Türk Tarih Kongresi” olarak da bilinen bu kongrede Mustafa Kemal Paşa Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti’nin amacını şu cümleleriyle ifade ediyordu: “*Türk Milleti, eski ve şerefli bir millettir. Zaten, Orta Asya’nın Altay Yaylası’nda yetiştiği için, daha başlangıçta, kartalların üstün niteliklerini kazanmıştır. Çok uzakları görür, hızlı uçuşu vardır ve bu nitelikleri kendinde barındıracak kadar güçlü bir ruhun sahibidir. Maddi ve fıkri hiçbir sınırın sıkıcılığına dayanamayan bir yaradılıştadır olduğundan, Yüksek Anayurdu’nun, dünyadan uzak kalmış durumuna karşı ayaklandı. Ve işte o zaman, İlk Türkler başlarını alarak Doğu’ya ve Batı’ya yayıldılar. Bugünün Türkleri olan bizler, işte o yılmaz atalarımızın bütün o akınları ile çok yakından ilgiliziz... Biz Türkler her çağda Doğu Kılıcı’nın keskin ağzı idik. Fakat sonraları birçok Levanten (Yakındoğu’da uzun zaman kalıp yerleşmiş ya da evlenerek soyu karışmış Avrupalılar), üstün durumdaki biz Türklerin arasına karıştı ve Osmanlı İmparatorluğu denen uluslar karışımı topluluk ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu, memleketteki Türkleri, Karayel (kuzeybatı) doğrultusunda Avrupa içlerine iki büyük med dalgası (kabarıp ilerleyen dalga) halinde kullanmakta yararlandı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Türkler, aradaki Balkanlar ile ötelerini ele geçirerek Viyana kapılarına dayandılar. Türklerin bu doğrultuda ikinci dalgalanışları Dördüncü Mehmet zamanındadır ki o da aynı derecede ustaca ve cesurca savaşmış ve zaferler kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, biz kahraman Türklerin sayesinde, büyük bir devlet oldu ve dinimiz olan İslam temeli üzerine büyük bir dinsel örgüt kuruldu. İşte bu devlet ile bu dinsel örgüt çok güçlü bir kuruluş halinde İstanbul’da birleştiler”.*¹³⁵⁵

1- “Hâkimiyet-i Milliye”, “Akşam”, “Vakit” ve “Cumhuriyet” Gazetelerine Yansıyanlar

Türk Tarih Kongresi ile ilgili gazetelerde çıkan haberler ile kamuoyu da bilgilendirilmeye çalışıldı. 2 Temmuz 1932 tarihli “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinde “Tarih Kongresi” başlıklı haber yazısında kongrenin dönemin Maarif Vekili Esat

ifade etmekteydi: “Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur diyen Atatürk, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ni onun için kurdu. Çünkü özellikle tarihi statik olmaktan kurtarmak istemiş, daima dinamik bir karakterle yeni nesillerin yurt ve ulus tarihinin üzerinde çalışmasını istemiştir. O demiştir ki: Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır”. (Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.430)

¹³⁵⁵ M. Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938: Tek Partili Cumhuriyet**, s.91-92.

(Sagay) Bey'in¹³⁵⁶ bir nutkuyla açıldığı belirtilmekteydi.¹³⁵⁷ 3 Temmuz tarihli “Akşam” gazetesinde ise “*Milli Tarih Kongresi Gazi Hazretlerinin Yüksek Huzurları ile Dün Açıldı*” başlıklı haberde Türklerin kökeni ve dünya medeniyetine yaptıkları katkılar hakkında kongrede yapılan tartışmalar aynen paylaşılmaktaydı. Haberde; Birinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan öğretmenlerin de yaptıkları konuşmalara yer verilmekteydi. Buna göre; öğretmenler daha önce okullarda okutulan tarih bilimine Türk Tarih Tezi ile yaklaşılmadığını ifade etmekte, bunu ilk gerçekleştiren kişinin Gazi Mustafa Kemal Paşa olduğunu ve bundan ötürü de kendisine minnet duyduklarını belirtmekteydi.¹³⁵⁸ Aynı tarihli “Vakit” gazetesinde Türk Tarih Tezi'ni destekler nitelikte çalışmalarıyla tanınan ve kongreye davet edilen Macar bilim insanı Frenc Zajti'nin Hindistanlılar başta olmak üzere Mahatma Gandhi'nin de Türk olduğu ile ilgili tezini sunacağı bilgisi paylaşılmaktaydı.¹³⁵⁹

3 Temmuz 1932 tarihli “Vakit” gazetesinde yayımlanan Ömer Kemal Bey'in “*Tarih Kongresi'nin Büyük Ehemmiyeti*” başlıklı köşe yazısı da dikkate değerdi. Ömer Kemal Bey yapılan tarih kongresi ile ilgili olarak şunları ifade ediyordu: “...*Bununla sadece tarih muallimleri ilgili değildir. Yarın demek olan gençlik zümresi bunu çok yakından takip etmektedir. Şunu da kaydedelim ki kongrenin ehemmiyeti Türk hudutları haricine çıkacak derecede yüksek bir mahiyet arz ediyor. Benliğinde Türk harsını, Türk ruhunu sezenler alakalarını dikkatle Ankara'ya çevirmişlerdir*”. Ömer Kemal Bey'in yazısının sonunda Türk Tarih Kongresi ile Türkiye'nin elde edeceği yararlar anlatılmaktaydı. Ömer Kemal Bey kongrenin amacını şu sözleriyle özetlemekteydi: “*Gazi Türkiye'sinin inkılâpçı nesline verilecek milli, vatani, harsi terbiyenin kanalları tarih kongresinin neticesinde hakiki vasfını iktisap edecektir*”.¹³⁶⁰

Ankara Halkevi'nde 2-11 Temmuz 1932'de gerçekleştirilen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde 8 Temmuz günü konuşan Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin geçmişte sadece bir savaş ve güç unsuru olarak kullanılmasını ve kendi özünün unutturulmaya

¹³⁵⁶ Mehmet Esat Sagay, 1874'te Selanik-Karaferiye'de doğdu. Manastır Aşâr Nazırı Yusuf Bey'in oğlu idi. 1894'te Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1898'de Suriye'de görevlendirildi. Sonra Harbiye'de Almanca öğretmenliği yaptı. Yaptığı görevler; Erkânıharbiye Sınıfları Tâbiye (taktik) Öğretmeni, Beyrut Askeri Rüştiye Müdürlüğü. 1919'da Miralay olarak emekli oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra; 1927'de İstanbul Belediye Meclisi Üyesi, TBMM III, IV ve V. Dönem Bursa Milletvekilliği, 6. ve 7. Hükümet Milli Eğitim Bakanı, IV. Dönem Meclis Başkanlığı Vekilliği, V. Dönem Meclis Hesaplarını Tetkik Encümeni Başkanlığı görevlerinde bulundu. Çeşitli nişan ve madalyalar sahibi idi. Evli ve iki çocuk babası olan Esat Bey aynı zamanda Erkânıharbiye Sınıfları Tâbiye Öğretmeni iken Mustafa Kemal Paşa'ya da hocalık etti. 22 Mayıs 1938'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.141)

¹³⁵⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Temmuz 1932.

¹³⁵⁸ Akşam, 3 Temmuz 1932.

¹³⁵⁹ Ömer Kemal, “Tarih Kongresinin Büyük Ehemmiyeti”, Vakit, (3 Temmuz 1932), s.3.

¹³⁶⁰ Ömer Kemal, “Tarih Kongresinin Büyük Ehemmiyeti”, s.3.

çalışılmasına karşı Türk Tarih Tezi'ni savunmaktaydı. Buna göre; Türklerin Orta Asya'da yüksek bir medeniyet kurdukları, ancak iklimsel değişimler sonucunda dünyanın birçok yerine göç ederek yayıldıkları, göç edilen yerlere Türk kültürünün, edebiyatının ve felsefesinin götürüldüğü ve böylece dünyaya medeniyeti getiren bir ulus oldukları belirtilmekteydi. Bundan dolayı Irak, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucularının Türklerin ataları olan Orta Asya kökenli insanlar oldukları ifade edilmekteydi. Ayrıca bu tezde ifade edilen diğer önemli bir konu ise Türklerin Anadolu'ya 1071 Malazgirt Muharebesi'nden binlerce yıl önce geldikleri ve bu nedenle de Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu savıydı.¹³⁶¹

“Cumhuriyet” gazetesinin 9 Temmuz 1932 tarihli nüshasında yayımlanan “*Gazi Hz. Muallimler arasında*” başlıklı haberde kongreye katılan öğretmenler şerefine bir çay ziyafeti verildiği ile ilgili bilgiler paylaşılmaktaydı. Katılanlar arasında; Maarif Vekili Esat (Sagay) Bey ve CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey de bulunuyordu. Akşam saat 18.00'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da köşke gelerek, öğretmenlerle sohbet ettiği ve resim çektirdikleri de verilen bilgiler arasındaydı. Mustafa Kemal Paşa öğretmenlere; “*tarih biliminin nasıl telakki edilmesi hususundaki fikirlerini ve tarih kongresine ait gözlemlerini*” ifade etmişti. Haberde Mustafa Kemal Paşa'nın öğretmenlere; tarihe verdiği önemi Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'un aşamalarını anlatarak değindiğine dair bilgilere de yer verilmekteydi. Kongrede Tarih Profesörü Zeki Velidi Togan'ın konuşması sırasında “*verdiği yanlış kaynaklardan dolayı*” tarih kongresinde kendisine verilen kürsünün geri alınmasının da muhtemel olduğu verilen bilgiler arasındaydı.¹³⁶²

¹³⁶¹ Yücel Kabapınar, “*Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I, s.144; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/> E.T: 09.04.2022.

¹³⁶² **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1932; Basında Zeki Velidi Togan için “*verdiği yanlış kaynaklardan dolayı kendisine verilen kürsünün geri alınması*” olarak belirtilen olayının nedeni kongrede yaşanan bir tartışmanın sonucuydu. Dr. Reşid Galip'in Türk Tarih Tezi ile ilgili sunumu sırasında “*Türklerin Orta Asya'dan kuraklık nedeniyle göç ettiği*” iddiası tartışmaya neden olmuştu. Zeki Velidi Togan Türklerin göç nedenini nüfus artışı ve savaşlar gibi iktisadi ve siyasi değişkenlere bağlıyordu. Yaşanan tartışmalar sonunda Zeki Velidi Togan hakkında bir kamuoyu oluştu ve kendisi 8 Temmuz 1932'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Tarih Kürsüsü Müderrisliği'nden istifa etti. İstifa nedeninde Türk Tarih Tezi'nin esasına karşı olmadığını, itiraz ettiği konunun ayrıntılarla ilgili bazı görüş ayrılıklarından kaynaklandığını belirtmekteydi. İstifa ettikten sonra Viyana'ya gitti. Doktorasını tamamladıktan sonra da Bonn ve Göttingen Üniversitelerinde ders verdi. 1939'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine tekrar Türkiye'ye geri döndü ve İstanbul Üniversitesi'nde Umumi Türk Tarihi Kürsüsü'nü kurdu. 1944'te Darülfünun'dan atıldı. Onunla birlikte üniversiteden talebesi Nihal Atsız ile birlikte Alparslan Türkeş ve Reha Oğuz Türkkan da uzaklaştırıldı. Kendisine destek veren yirmi üç kişiyle birlikte “*hükümeti devirmek için gizli bir örgüt kurmak*” suçundan yargılandı. Irkçılık-Turancılık olarak bilinen, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar kaybetmeye başlayınca Batılı ülkelere yeşil ışık yakmak, Almanya yanlısı görüntüsünü silmek isteyen hükümetin imzasını taşıyan davalarda hükümeti yıkmaya teşebbüs suçundan on yıl hapis cezası aldı. Ancak askerî mahkeme tarafından bozuldu. 1970'te İstanbul'da öldü. (Mustafa

Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasından sonra tarih ile ilgili çalışmalar hızlandırıldı. Görevli Türk ve yabancı bilim adamları ile Çankaya'da, Yalova'da, Dolmabahçe'de, vapurda, trende Atatürk'ün çalışmak için zaman bulduğu her yerde toplantılar yapıldı.¹³⁶³

Mustafa Kemal Paşa tarih çalışmalarına çok büyük bir önem vermişti. Kendisi konuya öğretisel ve yönlendirilebilen bir bakış açısıyla yaklaşmamış, bilimsel ve entelektüel bir tavır takınmıştır. Bu tutumunu da Türk Tarih Kurumu'nun ilk kurulduğu günden beri ortaya koymuştur. Basın ise bu çalışmaları olduğu gibi halk ile paylaşmış, yayımlanan yazılar ve görüşler ile milletin kendi öz benliğine dönmesi hedeflenmiştir.

E- TÜRK DİL KURUMUNUN KURULMASI (12 TEMMUZ 1932)

Dil, sosyal bir kurumdur. Kendine özgü kaide ve prensipleri vardır. Bu nedenle kendini onu kullanan bireylere de kabul ettirmektedir. Diğer taraftan dilin sosyal bir kurum oluşundan doğan ikinci bir özelliği ise millî oluşudur. Yani aynı millete mensup bütün insanlar tarafından aynı nesnelere, hareketlere, kavramlara aynı adların verilmesi; sözcükler arasındaki ilişkilerin aynı yöntemlerle sağlanması; sözcük sırasının aynı prensiplere tâbi tutulması o dili kullanan bireyler arasında bir yakınlığın doğmasına neden olmaktadır. Bu durum aynı dili kullanmanın sonucudur. Böylece din, kültür, gelenek ve tarih gibi diğer ortak değerlerle birlikte bir milletin oluşumunu sağlayan bu dilsel yakınlık, o milletin gelecekte devamını da sağlamaktadır. Bu nedenle dili meydana getiren ekler, sözcükler, sözcük grubu ve cümle gibi unsurların milletin bütün fertleri arasında ortak olması gereklidir.¹³⁶⁴

Dilde birlik bu bakımdan önemlidir. Bunun farkında olan Atatürk, özellikle 1928'dan itibaren tarih ve dil alanında bilimsel ve kültürel çalışmalara yöneldi. Türk Dil Kurumu'nun kuruluşundan önce bazı çalışmalar ve uygulamalar ile bunun ön hazırlığı basın ve çeşitli beyanatlarla yapıldı. Kamuoyu buna hazırlandı. Ardından 20 Mayıs 1928'de Türk Dili Tetkik Encümeni kuruldu. 3 Şubat 1928'den itibaren hutbeler camilerde Türkçe okutulmaya başlandı. 1 Eylül 1929'da da liselerde Arapça'nın zorunlu ders olarak okutulması kaldırıldı. 2 Ocak 1932'de İstanbul Yerebatan Camisi'nde ilk Türkçe Kur'an ve Türkçe ezan okutulması uygulamasına geçildi.¹³⁶⁵ Bu olay basına da

Oral, **Türk Ulusunun İnşası**, s.90-94; **Türk Dış Politikasında Liderler / Süreklilik ve Değişim Söylem ve Eylem**, (Haz: Ali Faik Demir), Bağlam Yay., İstanbul, 2007, s.447)

¹³⁶³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/> E.T: 09.04.2022.

¹³⁶⁴ Ahmet Bican Ercilasun, **Dilde Birlik**, Cök Yay., İstanbul, 1984, s.53-54.

¹³⁶⁵ B. Mazhar Erüreten, **Kemalizm**, s.160.

yansıdı. 21 Ocak 1932’de yayımlanan “Cumhuriyet”te “*Dini Bir İnkılâp: Türkçe Kur’an*” başlıklı haber yazısıyla okuyucu bilgilendirilmekteydi. Haberde bu uygulamaya neden geçildiği şöyle izah ediliyordu: “*Eskiden bazı Kur’an kitaplarının kenarlarında Türkçe tercümeleri de yazılı idi. Şimdi vaziyet bütün metnin yalnız Türkçe tercüme olarak tabı ve neşredilmesinden ibarettir. Bu vaziyeti peki tabii olarak Kuran’ın Türkçe olarak okunması ve hatta ibadetlerimizde din kitabımızın kendi dilimizdeki ifadesinin kullanılması takip edecektir*”.¹³⁶⁶

Haberin devamında sonraki gün Yeraltı Camii’nde¹³⁶⁷ Türkçe mevlit ve Kur’an okutulacağı belirtilmekteydi. Ayrıca gelişmiş ülkelerde de böyle uygulamaların yapıldığına dair örnekler verilmekteydi. Örneğin İncil her dile tercüme edilmişti. Anadolu’da Türkçeden başka dil bilmeyen Ortodoks Hristiyanlar bile ibadetlerini Türkçeye tercüme edilen İncil ile yapmaktaydı. İnsanların ibadetlerini kendi dillerinde yapmamaları mantıklı bir durum değildi. Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye tercümesinin yapılmamış olması ve ibadetlerin öz Türkçe gerçekleştirilmemesi “cehalet” ve “taassup” devirlerinin anlamsız ve zararlı bir uygulamasıydı. Süleyman Çelebi tarafından Türkçe olarak yazılmış mevlit okunduğunda insana ne kadar “hoş bir duygu” veriyorsa, Türkçe yapılacak ibadet de insanın hem hoşuna gidecek hem de ne dediğini anlayacak ve bilecekti. Bu da insanların daha dindar olmasını sağlayacaktı. Herkes okunanı anlayınca Kur’an’ın insanlar üzerindeki “tesir” ve “tessürü” daha da artacaktı. Bu durum şöyle izah edilmekteydi: “...Türkçe olarak okunan mersiye’nin güzelliği o feryat ve figanın kendi dilimizde terennüm edilmesinden başka bir şey midir? Evvelki gün Derviş Paşa merhumun cenazesinde Hafız Yaşar Bey’in Türkçe olarak taganni ettiği mersiye müteessir etmedik kimse bırakmadı... İşte Gazi Türk inkılâplarının pek tabii bir cereyan ile yürüdüğü tekâmül yolu budur ki nihayet Türklerin Tanrılarına karşı ibadetlerinde dahi öz dillerini kullanmalarında karar kılacaktır”. Bu “güzel çıkırın” kısa sürede uygulanması için imam, müezzin ve hafızların yetiştirilmeleri gerektiği vurgulanıyor ve haber sonlandırılıyordu.¹³⁶⁸

Atatürk yine kendisi tarafından kurdurulmuş olan Türk Tarih Kurumu’nun 11 Temmuz 1932’deki Kurultayı’nda dil konusunda şu isteğini belirtmekteydi: “*Dil işlerini de düşünmek zamanı gelmiştir. Türk dilinin kendi benliğinde, aslındaki güzellik ve*

¹³⁶⁶ Cumhuriyet, 21 Ocak 1932.

¹³⁶⁷ Karaköy’de bulunmaktadır. İstanbul’daki tarihi camiler arasında başka bir örneği olmayan bu yapı aslında İstanbul kuşatıldığında Bizanslıların Haliç ağzını kapatmak için gerdikleri ünlü zincirin kuzey ucunun bağlandığı “Kastellion” kalesinin bodrumudur. (<https://istanbuldagez.net/tarihi/yeralti-camii-karakoy/> E.T: 28.04.2023)

¹³⁶⁸ Cumhuriyet, 21 Ocak 1932.

zenginliğine kavuşması için bütün devlet kuruluşlarımızın dikkatli, ilgili davranmasını isteriz". 12 Temmuz 1932'de Türkçenin bir bilim ve kültür dili haline getirilmesini amaçlayan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" özel bir tüzel kişilik olarak kuruldu ve çalışmalarına başladı. Bu cemiyetin adı 1934'te "Türk Dili Araştırma Kurumu", 1936'da ise "Türk Dil Kurumu" olarak değiştirildi.¹³⁶⁹

Nizamnamesinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluş amacı Türk dilini incelemek ve elde edilen sonuçları yazı ile halka duyurmaktır. Bu amaca ulaşmak için de bazı faaliyetlerde bulunulacaktı. Bunlar; bilimsel toplantı ve kongreler düzenlemek, Türk dilini kendi kökenine ve ihtiyaçlarına göre tespit etmek, Türk dilini incelemek için gerekli dokümanları elde etmek, eski kitaplardan ve Anadolu'daki halk dilinden derlemeler yapmak, yaptırmak ve cemiyetin çalışmalarının sonuçlarını paylaşmak idi.¹³⁷⁰

"Cumhuriyet" gazetesinin 14 Temmuz 1932 tarihli nüshasında "Gazi Hazretlerinin Himayelerinde yeni bir cemiyet teşekkül etti" başlıklı haberde bu cemiyetle ilgili bilgi verilmekteydi.¹³⁷¹ Cemiyetin ilk Başkanı Çanakkale Milletvekili Mustafa Samih (Rıfat), Genel Sekreter Afyon Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın), Veznedar Celal Sahir (Erozan) ve dönemin tanınmış edebiyatçısı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), kurucu ve koruyucu Başkan ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk idi.¹³⁷²

I- Basına Yansıyanlar

1- Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Türk Dil Kurumu ile ilgili gelişmeler basın aracılığıyla okuyucular ile paylaşıldı. Özellikle bu kurumun kuruluş amacı ayrıntılı bir şekilde gazetelerde verilmeye çalışıldı. 20 Ağustos 1932 tarihli "Cumhuriyet" gazetesinde cemiyetin üyesi olan Yunus Nadi Bey tarafından yazılan "Büyük Gazi'nin Büyük Bir Eseri Daha: Türk Dili Cemiyeti" adlı köşe yazısında Türk Dil Kurumu'nun kurulmasındaki zorunluluğu şu cümleleriyle ifade ediyordu: "...İnsan medeniyetinin asli unsurunu dil teşkil etmekte olduğu cihetle Türk tarihinin eskiliği ispat olunurken Türk dilinin insan cemiyetleri içinde oynadığı rolü tayin etmek elbet faydalı olduğu kadar zaruri de bir şeydir... Türk dilinin aslına ait

¹³⁶⁹ B. Mazhar Erüreten, **Kemalizm**, s.160.

¹³⁷⁰ Nail Tan, **Atatürk ve Türk Dil Kurumu**, TTK, Ankara, 2011, s.18.

¹³⁷¹ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1932.

¹³⁷² **Vakit**, 14 Temmuz 1932; N. Tan, **Atatürk ve Türk Dil Kurumu**, s.17; <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/> E.T: 06.09.2022.

*araştırmalar ile pek esaslı tarih tetkiklerini ikmal ve tevsik edecek olan cemiyetin ifa edeceği vazife pek büyüktür”.*¹³⁷³

Yunus Nadi Bey Mustafa Kemal Paşa’nın bu iki kurumu kurdurarak Türk milletinin kültürünü yeniden ortaya çıkaracağını, Türk milletinin öz kültürünün kadim tarihlere dayandığını ve bir milletin yarısına hâkim olabilmesinin yolunun geçmişini bilmesine bağlı olduğunu belirtmekteydi. Mustafa Kemal Paşa’nın Türk Dil ve Tarih kurumlarını kurdurmasındaki en önemli amacının Hint-Avrupa dil ve kavimler teorisine göre medeniyetin Avrupa’da ilk olarak ortaya çıktığı ve sonra da Asya kıtasına yayıldığı görüşüne karşı medeniyetin ortaya çıktığı yerin Asya kıtası olduğunu belgeleriyle ispat etmekte.¹³⁷⁴

“Cumhuriyet”in 21 Ağustos tarihli nüshasında ise “*Gazi Hz. ile bir Hasbıhal*” başlıklı köşe yazısında Yunus Nadi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile Yalova’da yaptığı bir röportaja yer veriyordu: Cemiyetin kuruluş amacını Mustafa Kemal Paşa şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “*Maksat Türk milletine kendi mazisinde mevcut ve mevrus, istikbaline de şamil kendi kültürünü ortaya çıkararak göstermektir*”.¹³⁷⁵

Yunus Nadi Bey köşe yazısında bu kurumun kurulma nedenleri üzerinde durmaktaydı. Kendisi Türk milletinin şanlı tarihini halka öğretmek için ortak bir dilin kullanımının geçmişi anlamada daha etkin olacağını şu ifadeleriyle belirtmekteydi: “*Türk’ün tarihi, tarihin başladığı ilk günlere ve hatta başlamadığı kablet tarih zamanlara kadar çıkarıldıktan sonra bu büyük milletin her teveccüh ettiği istikamette imparatorluklar kurmakla mütemayiz cihangir hayatını dolduran ahval ve hadisat elbet bir dil ile ifade olunmak lazımdır*”. Yunus Nadi’ye göre Türk Dil Kurumu Türk milletinin geçmiş tarihlerde kullandığı ve dünyanın her tarafında bulunan kendi öz dilini ve bu dilsel malzemeyi medeniyetin ortak kullanımına sunmalıydı. Cemiyet bu amaç doğrultusunda kurulmuştu. Yapılacak bilimsel araştırmalar sonucunda Türk milletinin kendine ait bir lügati de olacaktı. Ayrıca Türk dilinin diğer milletlerin dilleri ile ilişkileri de tespit edilebilecekti.¹³⁷⁶

Yunus Nadi Bey görüşmede Mustafa Kemal Paşa’nın dil konusuyla ilgili önce “*kültür*” kelimesinin incelenmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bunun için Şeyh Süleyman Efendi Buhari tarafından yazılan “*Lügat-i Çağatay*” adlı esere bakılması gerektiğini,

¹³⁷³ Yunus Nadi, “*Gazi’nin Büyük Bir Eseri Daha: Türk Dili Cemiyeti*”, **Cumhuriyet**, (20 Ağustos 1932), s.1.

¹³⁷⁴ Yunus Nadi, “*Gazi’nin Büyük Bir Eseri Daha: Türk Dili Cemiyeti*”, s.1.

¹³⁷⁵ Yunus Nadi, “*Gazi Hz. ile bir Hasbıhal*”, **Cumhuriyet**, (21 Ağustos 1932), s.1.

¹³⁷⁶ Yunus Nadi, “*Gazi Hz. ile bir Hasbıhal*”, s.1.

burada kültür kelimesinin “kilturmak” olarak geçtiğini ve anlamlarının “getirmek, ihza, isal, irad ve peyda etmek, sevk etmek” ve “ikame etmek” olduğunu belirtmekteydi. Mustafa Kemal Paşa yaptığı açıklamada Türkçe fiillerde -mek ve -mak eklerinin kaldırılması ile geri kalanın asıl kelime olduğunu ve “Kilturmak” fiilinin aslının “kiltur” olduğunu da vurgulamaktaydı. Batı dillerinde kullanılan “kültür” kelimesi ile Türkçedeki “kiltur” kelimesi arasında telaffuz ve anlam bakımından benzerlikler vardı. Ayrıca batı dillerinde kültür kelimesinin hem maddi hem de manevi anlamlarının bulunduğu “Lügat-i Çağatay”da da benzer ifadelerle açıklandığını belirten Mustafa Kemal Paşa, Fransızcadaki kültür kelimesinin “tarlayı ekmek” ve “ilim ve fende ilerlemek” manasına geldiğini, Şeyh Süleyman Efendi’nin de bu kelimeyi batı dillerinden almamış olduğunu ve bunun Asya’dan Avrupa’ya geçtiğini şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “...Bu zaten Türk dilleri şubelerinden Çağatayca’nın kelimelerini toplamış onların manalarını yazmış olduğu meydandadır. Pek ufak bir telaffuz farkı ile kelime bütün manaları itibari ile Asya’da ve Avrupa’da aynıdır. Acaba onun asıl menşei Asya mıdır, Avrupa mıdır? Burasını tetkike çok zaman ve imkânımız vardır. Fakat şimdiden söylenebilir ki kelime esasen Asyalı’dır. Avrupa’nın halen çok müterakki olduğunda şüphe olmayan kültürü dahi aslen Türk’tür demek olur”.¹³⁷⁷

Türk Dil Kurumu’nun bundan sonraki süreçte üstleneceği rolün ne olacağı hakkında Yunus Nadi Bey de bir değerlendirme yapıyordu. Buna göre yapılacak araştırmalar sonucunda öz Türkçede kullanılan kelimelerin başka milletler tarafından kullanıldığı tespit edilecekti. Önce Türk milletinin tarihi araştırılacak, dil üzerinde çalışmalar yapılacak ve böylece Türk’ün kadim kültürü “yeniden uyanıp, ayaklanacaktı”.¹³⁷⁸

Milli Türk Talebe Birliği, Mustafa Kemal Paşa’ya Türk Dil Kurumu’nun kurulması ile Türk dilinde yapılmaya başlanan inkılâp çalışmaları dolayısıyla teşekkür etmekteydi. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa şu açıklamayı yapacaktı: “Dilimiz çok zengindir, güzeldir. Bunu ortaya çıkaracaklar sizin gibi duygusu derin yorulmaz Türk gençleridir. Türkçemizi günün en ileri bilgi dili yapmak değerli araştırmanızdan beklenir. Sizlere uğurlar dilerim”.¹³⁷⁹

¹³⁷⁷ Yunus Nadi, “Gazi Hz. ile bir Hasbıhal”, s.1.

¹³⁷⁸ Yunus Nadi, “Gazi Hz. ile bir Hasbıhal”, s.1.

¹³⁷⁹ Cumhuriyet, 30 Ağustos 1932.

2- Diğer Gazetelerdeki Değerlendirmeler

“Akşam” gazetesinin 4 Eylül 1932 tarihli nüshasında ise “Dil Kurultayına Hazırlık” başlıklı haber yazısında Falih Rıfkı (Atay) Bey’in “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinde yayımlanan bir köşe yazısına yer verilmekteydi: Batılların “öz Türkçe” için “kaba Türkçe” kavramını kullandıklarını ve yine “öz Türk” deyimine karşılık da “kaba Türk” kavramını tercih ettiklerini belirtmekteydi. Yapılacak çalışmalarla batılların bu yanlış değerlendirilmeleri de değiştirilmeliydi. Eski yazının yeni nesil için okunma konusunda zor olduğunu şu cümleleriyle ifade ediyordu: “...Biz derin bir yazı dili buhranı içinden geliyoruz. Bir neslin yazdığını sonraki nesillerde ancak mütehassıslar okuyabilir”.¹³⁸⁰

Falih Rıfkı Bey’e göre öz Türkçe için çalışılmalı ve bu doğrultuda yapılacak her teklif değerlendirilmeliydi. Eski yazı ve şiirlerin okunamamasının nedeninin ise “uydurma” Osmanlıca olduğunu belirtmekte, milli ve öz bir dilin oluşturulmaması halinde hiçbir eserin yaşamasının mümkün olamayacağını da vurgulamaktaydı.¹³⁸¹

Gazetelerde Türk Dil Kurumu ile ilgili olumlu değerlendirmeler yapılırken, 26 Eylül-4 Ekim 1932 tarihlerinde Birinci Türk Dil Kurultayı düzenlendi. Kurultayda tartışılan konular gazetelerde yapılan değerlendirmeler ile benzerlikler taşımaktaydı. Bu da gazetelerin inkılâbı gerçekleştirme sürecindeki etkisinin bir sonucuydu. Dolmabahçe Sarayı’nda 13.30-19.00 saatleri arasında yapılan ilk toplantının gündemi “Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri” idi. Konu ile ilgili birçok rapor ve tez sunuldu ve Türk dilinin diğer dillere olan etkisi üzerinde duruldu.¹³⁸²

Birinci Türk Dil Kurultayı ile ilgili gazete haberleri bir gün sonra yayımlanmaya başladı. “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinin 27 Eylül 1932 tarihli nüshasında İbrahim Necmi Bey tarafından yazılan “Dil Kurultayı Dün Açıldı” başlıklı haber yazısında dil inkılâbının başında Mustafa Kemal Paşa’nın olduğu ve bu inkılâbın başarıyla sonuçlanacağı belirtilmekteydi. Yapılan toplantının Türk diline ait çok büyük ve geniş çaplı bir inkılâp eseri olduğu da ifade edilmekteydi.¹³⁸³ Aynı tarihli “Milliyet” gazetesinde ise “Türk milletine kendi dilinde öz varlığını ve dirliğini veren inkılâp başladı” manşeti ile okuyucu bilgilendirilmekteydi. Gazetede Ahmet Şükrü Bey dil inkılâbını Osmanlıcadan Türkçeye geçiş inkılâbı olarak değerlendirmekteydi. Ona göre

¹³⁸⁰ Akşam, 4 Eylül 1932.

¹³⁸¹ Akşam, 4 Eylül 1932.

¹³⁸² N. Tan, Atatürk ve Türk Dil Kurumu, s.27; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/E.T: 06.09.2022>.

¹³⁸³ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1932.

Türk dili ve milleti bu inkılâp ile yeni bir ufkun aydınlığına girecekti. Aynı gazetede Fahri Kemal Bey tarafından yazılan “*Türk Tarihi-Türk Dili*” başlıklı köşe yazısında ise “*dilde inkılâp*” süreci ile ilgili bir değerlendirmeye yer verilmekteydi. Fahri Kemal Bey’e göre dil inkılâbı ve bu doğrultuda yapılan ilk kurultay, Milli Mücadele’de ve Lozan Barış Antlaşması’nda elde edilen başarılar kadar değerliydi. Ayrıca Türklerin tarih boyunca hâkim oldukları coğrafyalara sadece siyasi değer katmadıkları, aynı zamanda da dilleri ve kültür öğeleriyle de etkiledikleri bir gerçektir.¹³⁸⁴

27 Eylül 1932 tarihli “*Son Posta*” gazetesinde dil inkılâbı ve yapılan dil kurultayı ile ilgili şu haber yazısı manşet olarak okuyucu ile paylaşılmaktaydı: “*Türk dilinin fakir kalmasına müsaade etmeyeceğiz. Dil inkılâbı bize öz dilimizi kazandıran bir hamle olacak*”. Gazetede “*Dil İnkılâbı En Kısa Bir Zamanda Başarılacaktır*” başlıklı haber yazısında ise kurultay ile ilgili ayrıntılara yer verilmekteydi. Türk Dil Kurumu’nun Başkanı Samih Rifat Bey’in Birinci Kurultay’da yaptığı konuşmaya da değinilmekteydi. Samih Rifat Bey Türk dilinin gelişiminin önünde olan etkenleri şu cümleleriyle açıklıyordu: “*...On altıncı asırdayız. Osmanlı padişahları ecnebi kanı ile bulaşa bulaşa Türklükten çıkmışlardır. Türkleri hakir görmeye başlamışlardır. İşte Görüceli Koçi Bey’in Dördüncü Murad’a verdiği bir ıslahat projesi. Okuyunuz. Göreceksiniz ki burada Türk, Çingene ile müsavi addedilmiştir ve Türk padişahı da buna tahammül etmiştir. Fakat artık bu bitmiştir. Saray yıkıldığı gibi Saray lisanı da yıkılacaktır. Nasıl, ne şekilde, burasını Kurultay tespit edecektir*”.¹³⁸⁵

Birinci Türk Kurultay’ından sonra yapılan çalışmalar hızlandırıldı ve bu kurultayların devamı geldi. İkinci Dil Kurultayı da 18-23 Ağustos 1934’te gerçekleştirildi.¹³⁸⁶ İkinci Türk Dil Kurultayı Dolmabahçe’de dönemin Maarif Vekili Zeynel Abidin (Özmen) Bey’in Başkanlığında toplandı. İkinci Türk Dil Kurultayı’nın gündem konusu Türkçe’nin Ural–Altay dil ailesinde Türkçenin yeri idi. Diğer taraftan ilk kurultaydan ikinci kurultaya kadar geçen sürede yapılan faaliyetler ve elde edilen sonuçlar değerlendirildi. Ayrıca Türk dilinin diğer diller ile ilişkisi konusunda Türk ve yabancı bilim adamları tarafından birçok sunum yapıldı.¹³⁸⁷

19 Ağustos 1934 tarihli gazetelerde İkinci Türk Dil Kurultayı ile ilgili haber ve köşe yazılarına yer verilmekteydi. “*Milliyet*” gazetesinde “*Öz Dil Atılımımızda Yeni*

¹³⁸⁴ *Milliyet*, 27 Eylül 1932.

¹³⁸⁵ *Son Posta*, 27 Eylül 1932.

¹³⁸⁶ Saim Sakaoğlu, “*Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Atatürk*”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, XXXIX/1991, (1991), s.29.

¹³⁸⁷ N. Tan, *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*, s.62-68; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/E.T: 06.09.2022>.

Hızımıza Girdik” başlıklı haber yazısında Mustafa Kemal Paşa hakkında Türk tarihi ve Türk dili ile ilgili konularda “*en değerli gönüllü*” olarak bir değerlendirme yapılmaktaydı.¹³⁸⁸

“*Milliyet*” gazetesinde Ahmet Şükrü (Esmer) Bey tarafından yazılan “*İkinci Dil Kurultayı*” başlıklı yazıda ise Türk Dil Kurumu’nun kurultaylar aracılığıyla yapacağı faaliyetler iki aşamada gerçekleştirileceğinden bahsedilmekteydi: Akademik çalışmalar doğrultusunda Türk dili eski Türk lehçeleri ile ve yabancı dillerle karşılaştırılacak ve gramerinin tarihi gibi araştırmalara üzerinde çalışılacaktı. İkinci aşamada ise Türkçede olmayan sonradan giren yabancı kelimeler çıkarılarak yerlerine halk arasında konuşulan kelimeler alınacak ve öz Türkçeye dönüş sağlanacaktı. İbrahim Necmi Bey bu aşama için “*inkılâpçı çalışma*” adını vermişti. Ahmet Şükrü Bey dil inkılâbının da harf inkılâbı gibi önemli olduğunu ve bunların birbirini tamamladığını, yeni Türk devleti bir halk devleti olduğu için bu iki inkılâbın gerekliliğine değinmekteydi. Ahmet Şükrü Bey altı yıllık harf inkılâbının başarıyla sonuçlandığını, okur-yazar sayısının iki katına çıktığını da belirtmekteydi. Harf inkılâbı dil inkılâbı ile tamamlanmasaydı, halka kendi konuştuğu dili değil, sadece çok az bir zümre arasında anlaşılabilen Osmanlıca dilinin yazımı öğretilenkti. Bu durumda harf inkılâbından beklenen fayda ortaya çıkamayacaktı. Bu nedenle okur-yazar sayısının artırılması yolunda yapılan bu çalışmaların başarıyla sonuçlanması için dil inkılâbının yapılması gerekliydi.¹³⁸⁹

“*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 19 Ağustos 1934 tarihli nüshasında ise İkinci Dil Kurultayı ile ilgili şu haber dikkate değerdi: “*İkinci Dil Kurultayı dün açıldı. Gazi Reisicumhurumuzla Başvekilimiz ve Vekillerimizden çoğunun huzuru ile Dolmabahçe sarayında tam saat on dörtte açılan kurultayda yüzlerce aza ve davetli vardı*”. İkinci Dil Kurultayı’nda konuşma yapan Kurultay Başkanı Kazım Özalp dil inkılâbı ile ilgili şunları ifade ediyordu: “*...Dil birliği, el birliğinin, düşünces birliğinin, ülkü birliğinin sağlam temeli olduğu gibi göz kamaştırıcı gözgüsüdür*”. Tarihte yaşanan siyasi olaylardan dolayı Türk yazı dilinin öz Türkçeden ayrılmış olduğunu, farklı bir kullanım şekline girdiğini ve bu nedenle de öz Türkçenin yüzlerce yıl halk tarafından kullanımının engellendiğini ifade etti. Türk dilinin sağlam temelli, düzen ve hukuk kurallarına dayanarak işlenmesi ve genişletilmesinin gerekliliği üzerinde durdu.¹³⁹⁰

¹³⁸⁸ *Milliyet*, 19 Ağustos 1934.

¹³⁸⁹ Ahmet Şükrü, “*İkinci Dil Kurultayı*”, *Milliyet*, (19 Ağustos 1934), s.1.

¹³⁹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Ağustos 1934.

Dil kurultayları ile Türk dilinin yabancı kelimelerden arındırılması için başlatılan seferberliğe basın organları da katıldı. Bu amaç doğrultusunda bazı gazeteler isimlerini değiştirdi. 22 Kasım 1934'te “*Vakit*” gazetesi “*Kurun*” adıyla yayımlanmaya başladı. 28 Kasım'da da “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi “*Ulus*” adı ile yayımlandı.¹³⁹¹

Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında toplanan son kurultay ise 24 - 31 Ağustos 1936 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve Başkanlığını dönemin Maarif Vekili Saffet Arıkan'ın yaptığı Üçüncü Uluslararası Türk Dil Kurultayı'dır. Kurultayın gündemi Türk dilinin niteliği ve diğer dünya dilleri arasındaki yeri idi.¹³⁹² Kurultayda en çok ses getiren ise “*Güneş-Dil Teorisi*” idi. Bu konunun tartışılmasındaki amaç Türk dilinin uygarlığın en eski dillerinden biri olduğunu ve diğer medeniyetlerin dillerine kaynaklık ettiğini ispat etmektir. Konu ile ilgili yerli ve yabancı birçok bilimsel çalışma sunuldu.¹³⁹³

“*Cumhuriyet*” gazetesinin 29 Ağustos 1936 tarihli nüshasında “*Dil Kurultayının İlk Safhası Dünkü İhtimada Bitti*” başlıklı haberde kurultayda bilimsel tezlerin savunulduğu ifade edilmekte, Güneş-Dil Teorisi ile ilgili kendi tezini sunan Agop Dilaçan'ın şu değerlendirmesine yer veriliyordu: “...*Güneş-Dil Teorisi Türk dilinin etimoloji, morfoloji ve fonetiğini yaparken hem dil menşei, hem de dil aileleri arasındaki rabıta meselesini Türk dili anahtarı ile açmış ve aynı zamanda Türk dilini anlattırılmış, umumileştirmiş oluyor. Glottogam ve dil aileleri meselesine kök, ek ve kelime bakımından Türk etimolojisi, morfoloji ve fonetik Güneş-Dil prensiplerini tatbik edersek şimdiye kadar çözülmeyen bu muamma kati olarak halledilmiş oluyor. Bunun üzerine (Türk dili ana dildir) neticesine aposteriori (sonradan) olarak varıyoruz*”.¹³⁹⁴

Yazı dili ile konuşma dili arasındaki açığı kapatmak için yapılan çalışmalar dil inkılâbı alanındaki önemli gelişmelerdi. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasındaki temel amaç Türk dilinin öz zenginliğini ortaya çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında

¹³⁹¹ B. Ayhan, *Atatürk ve Basın*, s.195.

¹³⁹² Nagihan Özdemir, *Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Türk Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İsmail Eyupoğlu), Erzurum, 2018, s.162-165; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari>; Osman Aydoğan, “*Türk Dil Kurultayları*”: <https://www.sehriyar.info/?pnum=917> / E.T: 06.09.2022.

¹³⁹³ Güneş-Dil Teorisi'nin oluşumunda Viyanalı bir dil bilimci olan Dr. Hermann Kvergitsch tarafından Atatürk'e gönderilen kırk bir sayfalık bir çalışma da etkili oldu. Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Bey'in 24 Mart 1936'da Meksika'daki Türkiye Büyükelçisi Tahsin Mayatepek'e gönderdiği yazıda Güneş-Dil Teorisi'nin Atatürk'ün buluşu olduğu şu cümlelerle ifade edilmekteydi: “*Güneş-Dil Teorisi, dil materyalleri üzerine kurumun yıllardan beri yaptığı hazırlıkların Ulu Önderimizin yüksek dehasında uyandırdığı jeniyal bir buluştur. Teori, geçen yaz Florya Deniz Evinde Milli dâhimizin yüce dimağında doğmuştur. Kendi isimlerinin ilanını arzu buyurmadıklarından gazetelerdeki yazılarda Türk dahisinin bulduğu işaretlerle iktifa olunmuştur*”. (N. Tan, *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*, s.83)

¹³⁹⁴ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1936; Bu haber “*Akşam*”da “*Dil kurultayından dün de üç tez okundu*” başlığıyla paylaşılıyordu. (*Akşam*, 29 Ağustos 1936)

değerine yaraşır yüksekliğe erişirmek idi. Yapılan kurultaylar bu amacı bilimsel yanını oluşturunuyordu.

F- SOYADI KANUNU (21 HAZİRAN 1934) VE BASINA YANSIYANLAR

Eski Türk toplumlarında adın kutsal olduğuna inanılmaktaydı. Bu nedenle yeni doğan çocuklara adlar özel merasimlerle veriliyordu. Önad dışında kullanılan bir de soyadı vardı. Rumeli ve Anadolu’da birçok Türk ailesi toplumdaki konumlarını belirtirken ün ya da şöhretlerini soyadı gibi kullanmaktaydı.¹³⁹⁵

Osmanlı Devleti’nde ise bireylerin soyadı taşıma gibi bir zorunluluğu bulunmamaktaydı. Bu da aynı adı taşıyan kişilerin diğer insanlarla ve devlet ile olan ilişkilerinde bazı sorunlara neden olmaktaydı. Kişileri birbirinden ayırt edebilmek için bireyin doğduğu şehir ya da babasının adı kullanılmakta ve kendisine halk tarafından verilen lakaplar da tercih edilmekteydi. Örneğin; “*Mustafa Kemal Selanik, Ahmed oğlu Mehmed, Korsunoğlu Şevki, Çerkez Ethem, Topal Osman, Kel Ali, Gâvur İsmail, Gıgıllı Muhsin, Hacı Mehmed Efendi, Muhsin Bey, Kara Fatma*” gibi. Ancak aynı şehirde aynı adı taşıyan ve aynı lakapta olan başka insanların da olması bazı sorunları da beraberinde getiriyordu. Diğer taraftan insanları lakap ve unvan ile değerlendirmek de çağdaş bir uygulama değildi.¹³⁹⁶ Bu tip adlandırmalar kişilerin kim olduklarının belirlenmesinde devlet kayıtlarında, alım-satım, vergi ve askerlik gibi resmi işlemlerde de sorunlara neden olmaktaydı. Yeni Türkiye’de bu gibi eski uygulamaların devam ettirilmesi imkânsızdı.¹³⁹⁷ Diğer taraftan 1926’da kabul edilen Medeni Kanun gereği nüfusa kayıt işlemleri zorunlu hale getirildi. 1927’den itibaren yapılan genel nüfus sayımları da ülkede yaşayan insanları kayıt altına almayı amaçladı. Bunun için de herkesin soyadı alması gerekiyordu.¹³⁹⁸

Türk milli kimliğinin inşasında Soyadı Kanunu önemli bir adımdı. Ancak önce Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak gerekiyordu. Bu doğrultuda ilgili başlıkta da ifade edildiği üzere 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu.¹³⁹⁹ Böylece öz Türkçe sözcükler Türk edebi metinlerinde taranarak, Türkçenin zenginleştirilmesi için önemli faaliyetlerde bulunuldu. Sonra Türkçe sadeleştirilmeye

¹³⁹⁵ Varis Abdurrahman, “*Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme*”, **Milli Folklor**, S.61, (2004), s.125; Ahmet Mumcu, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I-II**, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir, 1998, s.94.

¹³⁹⁶ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 263.

¹³⁹⁷ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi, III (İkinci Bölüm)**, s.115.

¹³⁹⁸ Sabit Dokuyan, “*Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/1, 2016, s.131-132.

¹³⁹⁹ B. Mazhar Erüreten, **Kemalizm**, s.160.

çalışıldı. Yabancı kelimeler çıkarılarak yerlerine onları karşılayacak öz Türkçe yeni kelimeler bulundu.¹⁴⁰⁰

Soyadı kanunu ile ilgili “*Soyadı Hakkında 1/558 numaralı Kanun*” teklifi Muğla Milletvekili Mehmet Nuri (Tuna) Bey¹⁴⁰¹ tarafından toplamda on üç madde olarak 11 Mart 1933’te TBMM’ye sunuldu.¹⁴⁰² Gerekçede; her aile ve bireyin bir soyadı taşımasının yerleşmiş bir gelenek olduğu, ancak isteğe bırakıldığı, eski Türklerde soyadı kullanmanın ve soy şecerelerini saklamanın bir töre olarak kabul edildiği ve herkesin kendi soyadı ile ilgili tasarruf hakkına sahip olmasının gerekli olduğu ifade edilmekteydi.¹⁴⁰³ Tasarı 11 Aralık 1933’te İçişleri Komisyonu’nda görüşüldü. 13 Aralık’ta Mehmet Nuri Bey soyadın önaddan ayrılması için Adliye Komisyonu’na bir öneri daha sundu. “*Nüfus Kanununa zeyl olmak üzere teklif-i kanunu*” adıyla sunulan öneri görüşüldü. Komisyonlardan gelen raporların tamamlanması ile tasarı gerekli düzeltme ve ilavelerden sonra bir mazbata ile 21 Mayıs 1934’te Meclis Başkanlığı’na sunuldu.¹⁴⁰⁴

Muğla Milletvekili Mehmet Nuri (Tuna) Bey’in kanun teklifi, tasarı ile Adalet ve İçişleri Komisyonlarının raporları 16 Haziran 1934’te Meclis’te görüşülmeye başlandı. İlk sözü alan Bursa Milletvekili Refet (Canıtez) Bey oldu. Soyadı kanunu konusunda geç kalındığını ve Medeni Kanun’daki bazı maddelerde soyadlarına ilişkin hükümlerin olmasından dolayı bu kanunun Medeni Kanun’dan hemen sonra çıkarılması gerektiğini ifade etti.¹⁴⁰⁵

I- Soyadı Kanunu İle İlgili Olarak “Akşam” ve “Milliyet” Gazetelerine Yansıyanlar

17 Haziran tarihli gazetelerde TBMM’de soyadı kanununun müzakeresinin yapıldığı ile ilgili haber yazıları yayımlanmaktaydı. “Akşam” gazetesinde “*Soy Adı Kanunu*” başlığıyla verilen haberde tasarının TBMM’de kabul edildiği, kanun gereği bir

¹⁴⁰⁰ S. Dokuyan, “*Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci*”, s.131-132; Milli kimliğin inşasının son adımı da soyadı uygulaması olacaktı. (Y.N)

¹⁴⁰¹ 1882’de Tekirdağ’da doğdu. Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Zabıt Kâtipliği, İnoz İlçesi ve Dedeoğlu Sancağı Mahkemesi Piyade Mübaşirliği, Tekirdağ, Eskişehir, Sivas Bidâyet Mahkemesi Üye Yardımcılıkları, Saruhan (Muğla) Cinayet Müdde-i Umûmiliği, TBMM III, IV ve V. Dönem Muğla Milletvekilliği. 1938’de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.165).

¹⁴⁰² TBMMZC, VI/23, s.16.

¹⁴⁰³ M. Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938: Devrimler ve Tepkileri*, s.155.

¹⁴⁰⁴ Mehmet Korkud Aydın, “1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)”, *Belgi Dergisi*, II/18, 2019, s.1381.

¹⁴⁰⁵ Mithat Atabey, “*Soyadı Kanunu ve Bu Konuda Yapılan Tartışmalar*”, *Tarih Dergisi*, S.42, (Mayıs-2012), s.234.

ailenin ya da bir kişinin soyadı varsa kullanmasını yoksa almasının zorunluluğu belirtilmekteydi.¹⁴⁰⁶

Kanun maddeleri 18 Haziran'da da okunarak görüşüldü. Bursa Milletvekili Refet Bey aile adlarının da soyadı olarak kullanılmasının gerek olmadığını belirtti. Buna karşılık Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey ise kanun maddelerinin amacının Türklere kendi öz adlarını hatırlatmak olduğunu ve aile adı olanın aile adını kullanacağını, olmayanların ise kendilerine bir soyadı bulabileceklerini ifade etti.¹⁴⁰⁷

Görüşmeler 21 Haziran 1934'e kadar devam etti. Soyadı Kanunu ile ilgili on beş madde üzerinde oylama yapıldı. 2525 sayılı "*Soyadı Kanunu*"na göre her Türk'ün öz adından başka bir soyadı taşıması zorunlu hale getirildi. Soyadları Türkçe olmakla beraber memuriyet, rütbe, aşiret, yabancı ırk ve millet adlarıyla ahlaka aykırı ve gülünç sözcüklerin de soyadı olarak kullanılması yasaklandı. Aile birliğinde soyadı seçme hakkı erkeğe ait olacaktı. Reşit olan herkes soyadını seçmede özgürdü.¹⁴⁰⁸ "*Soyadı Kanunu*" 2741 sayılı ve 2 Temmuz 1934 tarihli Resmi Gazete'de de yayımlandı.¹⁴⁰⁹

3 Temmuz 1934 tarihli "*Akşam*"da Hikmet Feridun tarafından "*gülünç*" unvan ve lakaplar ile ilgili bir yazıya yer verilmekteydi. "*Asrî Lakaplar*" başlıklı köşe yazısında yazar son günlerde birçok ilginç lakaba denk geldiğini şöyle ifade etmekteydi: "...Geçen gün gazetelerden birinde bir zabıta havadisi vardı. Elektrik Kadri isminde bir adam arkadaşı Muradı iki yerinden yaraladıktan sonra kaçmış fakat biraz sonra da yakayı ele vermişti. Elektrik Kadri! Asrî bir lakap". Halk arasında "*Elektrik Kadri, Sürpriz Nuri, Tango Mehmet, Alman Melahat, Radyo Selim, Pire Mehmet*" vb. kullanılan lakapları "*karpuz kollu eski zaman elbiselerine*" benzetmekteydi. Bunların modası geçmiş ve kullanılması da artık "*ayıp*" ve "*gülünç*" olarak kabul edilmekteydi. Yazar bu lakapların çağa uyması için daha yenileri ile değiştirmenin de mümkün olduğunu şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: "*Mesela Apartman Ahmet, Buhran Mehmet, Kriz İzzet fena lakaplar mı?*" diyerek ironi yapmaktaydı.¹⁴¹⁰

Kanunla birlikte Türkiye'de yaşayan herkes bir soyadı almak için başvuruda bulundu. Dönemin birçok milletvekili, aydın ve yazarı da birer soyadı sahibi oldu. Birçoğunun soyadını Mustafa Kemal Paşa kendisi verdi.¹⁴¹¹ "*Atatürk*" soyadı da

¹⁴⁰⁶ *Akşam*, 17 Haziran 1934.

¹⁴⁰⁷ *TBMMZC*, VI/23, s.223-224.

¹⁴⁰⁸ *TBMMZC*, VI/23, s.245-259.

¹⁴⁰⁹ *Resmi Gazete*, 2 Temmuz 1934, S.2741, s.4075.

¹⁴¹⁰ Hikmet Feridun, "*Asrî Lakaplar*", *Akşam*, (3 Temmuz 1934), s.3.

¹⁴¹¹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yay, İstanbul, 2014, s.163.

Meclis'in 24 Kasım 1934'teki oturumunda Malatya Milletvekili İsmet (İnönü) Bey ve yirmi iki arkadaşı tarafından TBMM Başkanlığına sundukları 2587 sayılı kanun teklifi ile verildi. Böylece Türk'e her alanda “*Atalık eden Türklüğü kurtarmış, bağımsızlığına kavuşturmuş*” anlamlarına gelen “*Atatürk*” soyadı oy birliği ile kabul edildi.¹⁴¹² 26 Kasım 1934 tarihli “*Milliyet*”te Falih Rıfkı Bey “*Atatürk*” başlıklı köşe yazısında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktaydı: “*Adı kendine kendi adına kutlu olsun... Atatürk onun soyadı değildir. Atatürk onun kendisidir*”.¹⁴¹³

26 Kasım 1934'te TBMM'de yapılan toplantıda söz alan Meclis üyeleri toplumda sınıf ayrımına neden olabilecek ve şahsa üstünlük sağlayacak unvan ve lakapların da resmi dairelerde ve belgelerde kullanımının yasaklanmasına yönelik bir kanun teklif etti. 2590 sayılı “*Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun*” aynı gün oy birliği ile kabul edildi.¹⁴¹⁴ 27 Kasım tarihli “*Milliyet*” gazetesinde “*Meclis'te Büyük Bir Gün: Sınıf farkını gösteren unvanlar yıkıldı*” başlıklı haber yazısında ön adın önüne gelmek şartıyla erkekler için “*Bay*”, kadınlar için ise “*Bayan*” ifadesinin kullanılacağı; “*Müşir*” yerine “*Mareşal*”, “*Paşa*” unvanı yerine de “*General*” ibaresinin yer alacağı belirtilmekteydi. “*Ağa, Hacı, Hoca, Efendi, Bey ve Hanım*” gibi ifadeler sınıf ayrımına neden olduğu için artık kullanılamayacaktı.¹⁴¹⁵

29 Kasım 1934 tarihli Resmi Gazete'de de yayımlandı. Böylece “*ağa, hafız, hacı, hoca, molla, efendi, hazretleri*” vb. unvan ve lakaplar yasaklandı. Sivil rütbe ve resmî nişanlar ve madalyalar kaldırıldı. Buna sadece harp madalyaları dâhil edilmedi. Ayrıca Türkler yabancı devlet nişanları da taşıyamayacaklardı.¹⁴¹⁶

Atatürk soyadı ise sadece Mustafa Kemal Paşa'ya ait bir soyadı olarak belirlendi. Sonraki süreçte bu soyadının başkalarının suiistimallerine karşı korumak amacıyla bir kanun daha çıkarıldı: “*24/11/1934 Tarih ve 2587 Sayılı Kanunla Kemal Öz Adlı Türkiye Cumhuriyetine Verilen Atatürk Adının veya Bunun Başına ve Sonuna Söz Konarak Yapılan Adların Hiç Bir Kimse Tarafından Alınamayacağını Buyuran Kanun*”. Böylece “*Atatürk*” soyadı sadece Mustafa Kemal'in şahsına ait olacak, ailesi de dâhil

¹⁴¹² 25 Kasım 1934 tarihli “*Milliyet*”te “*Büyük Önderimiz Atatürk Soyasını Aldılar*” başlıklı haber ile okuyucu bu konuda bilgilendirilmekteydi. (*Milliyet*, 25 Kasım 1934); *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 264-265.

¹⁴¹³ Falih Rıfkı, “*Atatürk*”, *Milliyet*, (26 Kasım 1934), s.1.

¹⁴¹⁴ *TBMMZC*, VI/25, s.41, 46.

¹⁴¹⁵ *Milliyet*, 27 Kasım 1934.

¹⁴¹⁶ *Resmî Gazete*, 29 Kasım 1934, S.2867, s.4501.

hiç kimse tarafından ad ve soyadı olarak kullanılamayacaktı.¹⁴¹⁷ “*Kemal Öz Adlı Cumhuriyetimize Verilen Soy Adı Hakkında Kanun*” 2865 sayılı ve 27 Aralık 1934 tarihli Resmi Gazete’de de yayımlandı.¹⁴¹⁸

Soyadı Kanunu kişilerin ön adlarının yanında bir soyadı yerine dinî, sosyal ve ailevi unvanlar taşımalarının yol açtığı olumlu ve olumsuz ayrımcılığı ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirildi. Ayrıca nüfus ve tapu işlemleri gibi birçok resmi işlem sırasında yaşanan karışıklıkları gidermek de diğer bir amaçtı. Basında soyadı almanın gerekliliği konusu o dönemde insanların kullandığı lakapların gereksizliği ve çağdaş olmadığı konusu ile birlikte işlenerek okuyucularla paylaşıldı. Ayrıca sınıfsal ayrımcılığa ve insanların “*gölünç*” duruma düşmelerine neden olan lakapların kullanımının yasak oluşu da basın aracılığıyla halka duyuruldu.

G- TÜRK KADININA TANINAN HAKLAR

I- Belediye Seçimlerine Katılma Hakkı (3 Nisan 1930)

Mustafa Kemal Paşa Türkiye’de kadın ve erkeğin her alanda eşit haklara sahip olmasını istemekteydi. Bunu 31 Ocak 1923’te İzmir’de Eski Gümrük binasında yapılan toplantıda şöyle dile getirmekteydi: “...Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâıyıkıyla anlaşılır. Milletiniz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerim temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecâtı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayatı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin¹⁴¹⁹ ve müzahiri¹⁴²⁰ olacaklardır”.¹⁴²¹ Bu ifadesiyle Türkiye’de kadın-erkek eşitliğinin yeni Türk Devleti’nin esaslarından biri olacağını vurgulamaktaydı.

Kadın-erkek eşitliğine yönelik ilk önemli adım eğitim-öğretim alanında gerçekleştirildi. 3 Mart 1924’te kabul edilen 430 sayılı “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*” ile

¹⁴¹⁷ Resmi Gazete, 24 Aralık 1934, S.2888, s.4565; Bekir Sıtkı Yalçın, **Atatürk İnkılâbı: Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler, Gereke ve Tutanaklarıyla**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984, s.542.

¹⁴¹⁸ Resmi Gazete, 27 Aralık 1934, S.2865, s.4497.

¹⁴¹⁹ “Destgir” sözcüğüyle de eş anlamlı olan bu kelime “yardımcı, düşenin elini tutan” anlamlarına gelmektedir. (Ş. Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s.478)

¹⁴²⁰ “Müzaheret” kelimesiyle eş anlamlıdır. Zorda kalana ve durumu olmayana “arka çıkan, destek veren, destekçi” anlamlarına gelmektedir. (M. Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.341)

¹⁴²¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, s.286.

kadın ve erkeğin eşit öğretim haklarından yararlanması sağlandı. Kanun 7 Nisan 1924 tarihli Resmi Gazete’de yayımlandı.¹⁴²²

20 Nisan 1924’te yeni anayasa çalışmaları doğrultusunda hazırlanan tasarının TBMM’de görüşülürken kadınların seçimlere katılabilme ve seçme hakkına sahip olmasına yönelik bir girişim yapıldı. Buna göre tasarının 10 ve 11. maddelerinde belirtilen “18 yaşını ikmal eden her Türk, milletvekili seçimlerine katılma hakkına sahiptir” ve “30 yaşını ikmal eden her Türk, milletvekili seçilme hakkına sahiptir” ifadeleri tartışıldı.¹⁴²³

Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey ile Bayazıt Milletvekili Şefik Bey “her Türk” ifadesi içerisinde kadınların da olduğunu ve kadınların da seçimlere katılabilme hakkına sahip olmaları gerektiğini savundu. Bunun üzerine Urfa Milletvekili Yahya Kemal (Beyatlı) Bey “30 yaşını ikmal eden, kadın ve erkek her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetine haizdir” şeklinde bir değişiklik yapılması için teklifte bulunduysa da TBMM’deki çoğunluğun henüz buna hazır olmaması nedeniyle kabul edilmedi. Oylama alkışlanınca Kütahya Milletvekili Recep Bey kadına hak verilmediği gibi bunun alkışlanmasının da doğru olmadığını ifade ederek bu karara tepki gösterdi. Bunun üzerine Celal Nuri Bey tartışmaya gerek olmadığını ve maddenin ilgili fırkasına “her erkek Türk” ifadesinin eklenmesini teklif etti. Feridun Fikri Bey bunu kabul etmediyse de teklif aynı gün kabul edildi.¹⁴²⁴

Diğer önemli gelişme 17 Şubat 1926’da TBMM’de kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile kadınların sosyal hayatta özellikle de çeşitli meslek dallarında birçok kazanım elde etmesiydi. Kanun ile kadın hakları güvence altına alındı. Kadınlar; evlenme, boşanma, miras ve mal varlığı edinme gibi özel hayata dair haklar elde ederek erkeklerle eşit konuma getirildi. Bu her medeni toplumda ve ülkede olması gerekendi. Önce Türk kadınının sosyal, siyasi ve ekonomik alanlar katılımının önündeki engeller kaldırıldı. Gündelik yaşamda eşitlik sağlanarak çağdaş bir toplum olma yolunda önemli bir adım atıldı.¹⁴²⁵

¹⁴²² Resmi Ceride, 7 Nisan 1926, S.68, s.3.

¹⁴²³ İ. Arsel, *Türk Anayasa ve Hukuku*, s.84.

¹⁴²⁴ TBMMZC, II/7-I, s.542-543.

¹⁴²⁵ D. Koçak, “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri”, s.95.

1- Öncesinde Basına Yansıyanlar ve Belediye Kanunu’nun Kabulü

Medeni Kanun’un kabulünden sonra TBMM’de kadınlara siyasi haklar konusunda düşünceler farklılaşmaya ve kadınlar lehine düşünen milletvekili sayısında artış olmaya başladı. Ancak bu yeterli değildi.¹⁴²⁶ 21 Haziran 1927’de Meclis’te “*Askerlik Mükellefiyeti Kanunu*” görüşülürken kadınlara siyasi haklar verilmesi konusu Giresun Milletvekili Hakkı Tarık (Us) Bey tarafından gündeme getirildi. Hakkı Tarık Bey kadınların da seçme ve seçilme hakkına sahip olabileceğini, ancak bunun ne zaman gerçekleşeceğini belli olmadığı, bunun belli bir zaman sonra gerçekleşeceğini belirtmekteydi. Kendisi milletvekili seçimlerine katılma ve milletvekili olmanın tıpkı “*vatanın müdafaa edilmesi*” gibi bir vatandaşlık görevi olduğunu vurguladı.¹⁴²⁷

Hakkı Tarık Bey’e karşılık gecikmedi. Dönemin Milli Savunma Bakanı Recep (Peker) Bey kadınların zaten “*vatan evlatlarını*” yetiştirerek vatanın korunmasında önemli katkıları olduğunu ve seçme ve seçilme hakkının kadına verilmesi ve kadınların meclise girmelerinin yeterli olmayacağını vurguladı. Recep Bey bu konuşmasında kadınların seçimlere katılabilmesi için durumun müsait ve var olan elit bürokrasinin henüz hazır olmadığını şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: “...*bu mevzu üzerinde kadınların da buraya iştiraklerinin caiz ve kabil olmadığı hakkındaki fikrime arkadaşlarımın da iştirak etmiş olacaklarını arz ederim*”.¹⁴²⁸

Bu düşünce yapısı 1930’lardan itibaren değişmeye başladı. Bu doğrultuda öncelikle basında çıkan yazılar ile okuyucu bilinçlendirilmeye ve kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. Özellikle de kadının toplum hayatındaki önemini vurgulayan yazılar yayımlandı. 2 Mart 1930 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde Nebile T. Rüştü tarafından yazılan “*Milli İktisat ve Tasarruf: Türk Kadınının Bu hareketteki Mevki*” başlıklı köşe yazısı da bunlardan biriydi. Aile ve milleti ilgilendiren konularda eski zamanlardan beri önemli bir konuma sahip bulunan Türk kadınının milli tasarruf ve milli servetlerin çoğaltılması konusunda da kendisine düşen görevi yerine getireceği vurgulanıyordu.¹⁴²⁹

“*Hâkimiyet-i Milliye*”nin 26 Mart tarihli nüshasında ise Falih Rıfkı tarafından yazılan “*Belediye Kanunu*” başlıklı köşe yazısında tasarının komisyonlardan geçtiği ve Meclis’e gönderildiği, kanunun “*Türkiye’de yapılmış en güzel eser*” olduğu

¹⁴²⁶ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını*, Ankara, 1998, s.191.

¹⁴²⁷ TBMMZC, II/33, s.385.

¹⁴²⁸ TBMMZC, II/33, s.385.

¹⁴²⁹ Nebile T. Rüştü, “*Milli İktisat ve Tasarruf: Türk Kadınının Bu Hareketteki Mevki*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (2 Mart 1930), s.2.

vurgulanıyordu. Bu kanun ile sadece belediyecilik anlamında yeni bir düzen kurulmuyor, aynı zamanda kadınlara seçme ve seçilme hakkı da veriyordu. Türk kadınının vasıflarına da değinen Falih Rıfkı seçme ve seçilme hakkı ile ilgili şunları vurgulamaktaydı: “...*Türk kadını Türk erkeği gibi reyini verip, seçecek ve seçilecek, büyük şimal milletleri kadınlarının bütün haklarını almış olacaktır*”. Türk kadını da medenî toplumların kadınları gibi medeni haklara sahip olmuştu. Evlenmek, çalışmak ve özgür olarak yaşamak bunlardan bazılarıydı. Türkiye’de kadınlar artık avukat, doktor, hâkim olabilecek ve memur da olabilecekti. Ancak bunların hiç biri gerçek bir vatandaşlık hakkı olan seçme ve seçilme hakkının yerini tutamazdı. Belediye Kanunu’nun ilgili maddeleri sayesinde kadınlar da erkekler gibi oy kullanabileceklerdi.¹⁴³⁰

Türk tarihinin incelenmesi doğrultusunda Türk kadınının Türk erkeğinden bir farkının olmadığını belirten Falih Rıfkı Türk kadının ikinci plana atılmasındaki nedenin özellikle de Osmanlı Devleti’ndeki “*haremi çürüten taassup*” ve Bizans terbiyesi olduğunu ifade ediyordu. Ancak bu durum sadece şehir kadınları üzerinde etki etmekteydi. Çünkü köylü Türk kadını tarlada erkeğinin yanından hiç bir zaman ayrılmamış, Milli Mücadele Dönemi’nde de büyük fedakârlıklar yapmıştı. Bunu bilen inkılâpçı kadro Türk kadınının siyasi alanda geri durmasını istememekte ve bu kanun ile onun Türk erkeği ile eşit seviyede var olmasını sağlamaktaydı. Bu da Türkiye’deki inkılâbın bütün toplumsal sınıflar tarafından gerçekleştirilmiş ve benimsenmiş olduğunun bir kanıtıydı. Bütün seçimlerde kadınlara oy hakkı vermenin özellikle de Mustafa Kemal Paşa ve onun yakın arkadaşlarının gerçekleştirmek istediği bir amaç olduğunu da vurgulayan Falih Rıfkı, kadınlar için Belediye Kanunu’nun bu doğrultuda atılan ilk adım olduğunu ve bundan sonraki ikinci adımın ise yeni “*intihap kanunu*” olacağını okuyucu ile paylaşmaktaydı.¹⁴³¹

Yakup Kadri Bey de Falih Rıfkı’nın bu yazısını destekler nitelikte bir köşe yazısı yazdı. 27 Mart tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde yayımlanan bu yazıda Belediye Kanunu’nun “*Türk demokrasisi tarihine şeref veren bir kanun*” olmasının yanında Türk kadınına seçme hakkını vermesinden ötürü de ayrı bir kıymeti olduğunu vurguluyordu. Türk kadını Medeni Kanun’un kabulü ile sosyal haklarını elde etmişti. Ancak siyasi alanda bir hakkı yoktu. Eğer Belediye Kanunu ile bu hak kadına

¹⁴³⁰ Falih Rıfkı, “*Belediye Kanunu*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (26 Mart 1930), s.1.

¹⁴³¹ Falih Rıfkı, “*Belediye Kanunu*”, s.1.

verilmemiş olsaydı, Türk kadınına verilen sosyal hak ve hürriyetlerin hiç bir anlamı olmayacaktı.¹⁴³²

Bu siyasi hak verilmeseydi, Türk kadınının avukat, doktor, memur ve tüccar olabileceğini; ancak bulunduğu şehrin, ilçenin, kasabanın seçim işlerinde etkin olamayacağını ifade eden Yakup Kadri Bey, bu durumun Türkiye’de bazı zıtlıklara neden olabileceğini vurguluyordu. Aslında Türk kadını siyasi alanda etkin olmayı otuz yıldan beri hak ediyordu; çünkü son otuz yıllık süreçte kadınların Anadolu ve Rumeli’nin birçok yerinde, mahkemede dava takip eden, pazarda ticaretle uğraşan, tezgâhlarda ve imalathanelerde amelelik eden ve çiftçilik yapan bir toplumsal kimlik kazandığı ortadaydı. Gerekğinde vatan savunmasında da bulunan kadınlar böyle bir haktan da mahrum edilemezdi. Bu nedenlerden dolayı Belediye Kanunu kabul edilmeliydi.¹⁴³³ Avrupa kadını ile Türk kadınının sahip oldukları siyasi hakları karşılaştıran Yakup Kadri Bey Avrupa’da birçok ülkede kadınların siyasi haklarının olmadığını, orada kadın cemiyetlerinin siyasi haklarını elde etmek için devletle çatıştıklarını belirtmekteydi. Ancak Türkiye’de böyle bir şeyin söz konusu olmadığını, kadın hak ve hürriyetlerinin Türkiye’de “*zahmetsizce*” elde edildiğini ve bunun da Türk demokratik ve inkılâpçı zihniyetinin bir ürünü olduğunu ifade ediyordu.¹⁴³⁴

Yine “*Hâkimiyet-i Milliye*”nin 30 Mart tarihli nüshasında yayımlanan “*Türk Kadınlığının Gazi’ye Şükranı Bildirildi*” başlıklı habere göre kadınların belediye seçimlerine seçme ve seçilme hakkının verilmesinde etkili olan kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu belirtilmekteydi. Bu kanunun hazırlanması onun isteği doğrultusunda gerçekleşmişti. Bu nedenle kendisine birçok şehirden teşekkür telgrafi çekildi.¹⁴³⁵ Kadınlar önce belediye seçimlerine katılma hakkını elde etti. 3 Nisan 1930’da TBMM’de kabul edilen 1580 sayılı “*Belediye Kanunu*”na göre kadınların kanunda belirtilen seçme ve seçilme şartlarını taşıması yeterliydi.¹⁴³⁶

Kanunun 23 ve 24. maddelerinde belirtildiği üzere seçme şartları; Türk olmak, Seçim başlamadan önceki altı ay beri o bölgede ikamet etmekte olduğunu ispat etmek, 18 yaşını tamamlamış olmak, ağır hapis cezasına mahkûm olmamak, kamu görevinden yasaklı olmamak, hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti su-i istimal, iflâs gibi haysiyet suçlarıyla mahkûm bulunmamak, silâh altında bulunan askerler, jandarmalar, zabitler ve

¹⁴³² Yakup Kadri, “*Türk Kadını*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (27 Mart 1930), s.1.

¹⁴³³ Yakup Kadri, “*Türk Kadını*”, s.1.

¹⁴³⁴ Yakup Kadri, “*Türk Kadını*”, s.1.

¹⁴³⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1930.

¹⁴³⁶ S. Özer, “*Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesi...*”, s.141.

polisler, askerî memurlar belediye intihabına karışmazlar idi. Belediye seçimlerinde seçilmek için ise bunlara ek olarak; 25 yaşını tamamlamış olmak, Türkçe okur-yazar olmak ve Belediyeye ait bir işi yapan müteahhit ya da bunların kefil ve ortağı olarak borçlu bulunmamak şartları eklenmişti.¹⁴³⁷

Kanunun kabul edilmesinde üç yüz on altı milletvekilinin yüz doksan sekizinin kabul oyu yeterli oldu. Oturuma katılmayan milletvekili sayısı da fazlaydı. Konu ile ilgili Dâhiliye Vekili Şükrü Bey 20 Nisan'da yapılan oturumda şu değerlendirmeyi yapıyordu: “...*Muhterem Efendiler! Bu tasarının açık vasıflarından ve inkılâpçı hükümlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeği ile zaten müsavi olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamı ile tayin etmesidir*”. Şükrü Bey devamında Türk tarihinin her aşamasında Türk erkeği ile yan yana her türlü fedakârlığı yapan devlet ve milleti ilgilendiren konularda geri durmayan, “*her cefa ve her acıya katlanan faziletli Türk kadınının*” kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de hak ettiği yerini aldığını belirtti.¹⁴³⁸ Böylece kadınların siyasi haklarının tanınması için gerekli olan birinci aşama tamamlanmış oldu. Bunda basının rolünü göz ardı etmemek gerekir.

2- Kanunu’nun Kabulünden Sonra Basına Yansıyanlar

3 Nisan 1930 tarihli “*Milliyet*” gazetesinde “*Kadınlar Belediye Kanununun Tasdikini Tebrik Edecekler*” başlığıyla çıkan haberde Kadınlar Birliği’ne mensup üyelerin yapacağı programa yer verilmekteydi. Ayrıca bu kuruluşa üye olmayan kadınların ve kız öğrencilerin katılımıyla adı geçen kanuna destek verilecekti. Taksim’de Cumhuriyet Anıtı’nın önünde konuşma yapılacak ve şehir bandosunun eşliğinde etkinlik tamamlanacaktı. Kadınlar Birliği’nin 3 Nisan’ın “*kadınlar günü*” olarak kutlanması talebi de verilen bilgiler arasındaydı.¹⁴³⁹ Aynı gün yayımlanan “*Cumhuriyet*”te ise yine aynı konu haberleştiriliyordu. Öncekinden farklı olarak kanunun kabulü sonrası yapılacak gösterilerin “*erkeklerin yaptığı tezahüratın hiç birine benzemeyeceği*”, “*çok orijinal*” ve görülmemiş bir gösteri olacağı kamuoyuna duyuruluyordu.¹⁴⁴⁰

Gazetenin 4 Nisan tarihli nüshasında ise “*Kadınları İntihap Etmek Hakkı*” başlıklı haber yazısında Ankara Türk Ocağı’nda Mustafa Kemal Paşa’nın da katılımıyla Afet Hanım’ın konu ile ilgili bir konferans verdiği duyurulmaktaydı. Afet Hanım’ın şu

¹⁴³⁷ Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, S.1471, s.8826.

¹⁴³⁸ TBMMZC, III/17, s.24.

¹⁴³⁹ Milliyet, 3 Nisan 1930.

¹⁴⁴⁰ Cumhuriyet, 3 Nisan 1930.

cümlelerine yer veriliyordu: “Bu meseleye iştigal olmamın iki sebebi var. Birincisi; İntihap hakkında cinsiyet farkı olmaksızın her vatandaşa şamil olmasını katiyetle isteyen bir kadını. İkinci sebep; Türk bilgisi namı altındaki dersin de hocasıyım. Bu dersin programında intihap bahsi de vardır. İntihabın hak olduğu nazariyesi milli hâkimiyetin ifadesidir. Milli hâkimiyet ise bilirsiniz istisnasız vatandaşların umumu mahiyetindedir. Buna binaen sabiler ve delilerden başka vatandaşlar erkek ve kadın intiha hakkınsa maliktir. Milli hâkimiyeti cinsiyet farkı gözetmeksizin milletin bütün azasına ait olduğunda elbette mahal yoktur. Milli hâkimiyet cemiyetin yalnız bir kısmının lehine parçalanamaz”.¹⁴⁴¹

Afet Hanım konuşmasında erkeğe ilk eğitimi verenin kadın olduğunu, kadınları seçme ve seçilme hakkından mahrum edilemeyeceğini, batılı ülkelerin çoğunda kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiğini ve artık ekonomik hayatta da yer aldıklarını belirtmekteydi. Türk kadınının Türk tarihindeki önemine de yer veren Afet Hanım sözlerini kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasının demokrasinin bir gereği ve Türk inkılâbının başarısı olduğunu vurgulayarak tamamlıyordu.¹⁴⁴² Aynı haber 4 Nisan tarihli “Vakit” ve “Cumhuriyet” gazetelerinde de “Muallim Afet Hanım’ın Konferansı” başlığıyla veriliyordu.¹⁴⁴³ 4 Nisan tarihli “Cumhuriyet”te Yunus Nadi Bey tarafından yazılan “Kadınların İntihap Hakkı” başlıklı köşe yazısında kanunun alkışlarla kabul edildiğini, Türk toplumunun kadına hakkı olan konumun verilmesiyle daha da yükseldiğini ve bu başarının inkılâbın eseri olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁴⁴⁴

a) Mahmut (Soydan) Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri

Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey tarafından “Hâkimiyet-i Milliye”de yayımlanan “Türk Kadını” başlıklı köşe yazısında ise bu hakkın Türk kadınının hakkı olduğunu şöyle ifade edilmekteydi: “Kadınlarımızın hak ettikleri vaziyet, kazandıkları hak yalnız içtimâî sahaya münhasır değildir. Onlar bir vatandaş sıfatıyla millî hâkimiyette erkekler kadar hak ve vazife sahibi olmak haysiyetiyle siyasî hayatta da söz sahibi oluyorlar”.¹⁴⁴⁵

Mahmut Bey, Yunus Nadi ve Yakup Kadri’den farklı olarak bu hakkın kadınlara kanun ile verilmesinin yeterli olmadığını da belirtmekteydi. Ona göre Türkiye’de bu

¹⁴⁴¹ Milliyet, 4 Nisan 1930.

¹⁴⁴² Milliyet, 4 Nisan 1930.

¹⁴⁴³ Vakit, 4 Nisan 1930; Cumhuriyet, 4 Nisan 1930.

¹⁴⁴⁴ Yunus Nadi, “Kadınların İntihap Hakkı”, Cumhuriyet, (4 Nisan 1930), s.1.

¹⁴⁴⁵ Siirt Mebusu Mahmut, “Türk Kadını”, Hâkimiyet-i Milliye, (5 Nisan 1930), s.1.

gibi siyasi ve sosyal inkılâpların başarılı olması için öncelikle toplumun “*kabiliyetli*” olması gerekiyordu. İnkılâbın başarısı ve “*esrari*” burada ortaya çıkıyordu. Toplum hazır değilse inkılâp başarısız oluyor, hazırsa başarıya ulaşıyordu. Ancak Türk kadını bu konuda da yetenekli ve gayretli olduğu için kendilerine tanınan hakları elde edebilmişlerdi. Bunun tam tersini düşünmek bu inkılâpların başarısızlıkla sonuçlanması demekti. Ayrıca Türk kadınının toplumsal hayatta yerini bulması, sadece kanunların zorunla hale getirdiği bir durum değildi. Bunu gerekli kılan şey medeni dünyada kadına olan ihtiyaçtı. Toplumun kadın-erkek bir bütün olarak var edilmesi de bunun diğer bir gereği idi. Birinin olmadığı bir toplumun varlığından söz edilemeyeceği gibi kadınların olmadığı bir toplumda da gelişmiş bir medeniyetten bahsedilemezdi. Yeni medeni dünya Türk kadınının siyasi alanda etkin olmasını istiyordu. Onlar bu zorunluluğu “*ilham*” etmeseydi bile kadınları bu haklarından mahrum etmek büyük bir haksızlık ve mantıksızlık olacaktı.¹⁴⁴⁶

Mahmut Bey bir toplumu oluşturan en önemli unsurlardan birinin sosyal adalet ve eşitlik olduğunu şu sözleriyle vurguluyordu: “*Bir cemiyetin hayatında içtimai adalet fikri hâkim olmazsa o cemiyetin kuvvetinden, kudretinden daima endişe edilir*”. Afet Hanım’ın 4 Nisan’da Türk Ocağı’nda verdiği konferansa da değinen Mahmut Bey’e göre Afet Hanım yaptığı konuşma ile kadınlara siyasi haklarını vermek istemeyen “*gerici fikirli, köhne kanaat ve zihniyet*” sahipleri yenilgiye uğramıştı. Mahmut Bey’e göre kadın hareketi, türk inkılâbının prensipleri dikkate alındığında yeni bir şey ifade etmiyordu. Çünkü Türk inkılâbının doğurduğu yeni rejim, toplumsal kadın-erkek eşitliğine dayanan prensiplerden oluşmaktaydı.¹⁴⁴⁷

b) Yakup Kadri Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri

Yakup Kadri Bey ise 13 Nisan 1930 tarihli “*Kadınların İntihap Hakkı*” köşe yazısıyla önemli bir değerlendirmede bulunuyordu. Ona göre önceden kadınların seçme hakkına sahip olması “*bir hayal*” ve “*bir rüya*” idi. Sonunda kabul edilen kanun ile kadınlar seçme hakkı elde etmişti. Bunu bir “*emri vaki*” olarak değerlendiren Falih Rıfkı Bey, Türkiye’de cumhuriyetin ilanı, şeriatın ve saltanatın kaldırılması, şapka giyilmesi ve kadınları özgürleştirmek gibi inkılâpların gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu şöyle ifade ediyordu: “*...gençlik çağlarımızda kadınların açıldığını herhalde biz göremeyiz derdik. Şeyhülislam kapısı mı? O belki yüz sene sonra kapatılır ve burada tam*

¹⁴⁴⁶ Siirt Mebusu Mahmut, “*Türk Kadını*”, s.1.

¹⁴⁴⁷ Siirt Mebusu Mahmut, “*Türk Kadını*”, s.1.

manasıyla bir demokrasi, ancak iki asırda teessüs edebilir derdik. Lakin bunların hepsi on beş yirmi yıl bile geçmeden oldu".¹⁴⁴⁸

Yakup Kadri Bey bu inkılâpların yapılmasını sağlayan neslin kendi çağdaşları olduğunu belirtirken bu durumu “*ilginç*” bulduğunu da dile getirmekteydi. Kendisi bunu “*inkılâbın esrari*” olarak görmekteydi. Bunu açıklarken nereden geldiği bilinmeyen ve anlaşılmayan “*ilhamvari*” bir takım fikir ve ideallerin Türkiye’nin bir anda başka bir boyuta geçmesini sağladığını ifade ediyordu. Yapılan inkılâpların önünde durmak isteyenlerin “*felah ve selamet*” imkânı yoktu. Türk inkılâbını “*kuvvetli bir akıntıya*” benzeten Yakup Kadri Bey bu akıntıya karşı durmaya çalışanların başarısız olacağını ve akıntıya kapılacaklarını da vurgulamaktaydı. Kadının seçme hakkını elde etmesi bu yoldaki ilk “*merhale*” idi. Bu kazanımların devamının geleceğini, Avrupalıların yüzünü Türkiye’ye çevirdiğini belirterek, Türk kadınının Avrupalıların gözünde “*darbimesel*” olarak kabul edilen esareti, iradesizliği ve şuursuzluğu da bu inkılâpla ortadan kaldırılmıştı. Kadına atfedilen bu gibi özellikler Osmanlı Saltanatı’nın “*facia-i sergüzeşt*” olarak adlandırılan son dönemlerine ait olabilirdi. Bu nedenle bunu Cumhuriyet idaresine atfetmemek gerekliydi.¹⁴⁴⁹

Yakup Kadri Bey Türk kadınının her zaman erkeğin yanında eşit haklara sahip olduğunu şu sözleriyle ifade ediyordu: “*Türk kadını erkeğin arkadaşı, eşi olmuştur. Gerek iktisadî hayatta gerek siyasi hayatta kendisine verilen kudret ve şuur ile ifa etmiştir. Onun içindir ki Türk kadınına intihap salâhiyetini vermekle biz ancak onda esasen var olan bir hakkı tanımış olacağız*” sözleriyle yazısını sonlandırıyordu.¹⁴⁵⁰

Basın kadınların siyasi hayattaki bu ilk kazanımını inkılâbın bir eseri olarak görüyordu. Bu siyasi hakkın tanınmasında sadece inkılâp yeterli değildi. Aynı zamanda uygun zeminin ortaya çıkması da bir gereklilikti. Bunu bilen Mustafa Kemal Paşa da uygun siyasi ortamın ve zihniyetin oluşmasını bekliyordu. Bu ilk adımdan sonra 1933 ve 1934 kadınlara yönelik iki yeni siyasi adım daha atılacaktı.

II- Muhtarlık Seçimlerine Katılma Hakkı (28 Ekim 1933)

1- Öncesinde Basına Yansıyanlar

Kadınların Belediye Seçimlerine katılma hakkı elde etmesi sonrasında birinci aşama tamamlandı. İkinci aşama ise TBMM’nin Türk kadınına Muhtar Ve İhtiyar

¹⁴⁴⁸ Yakup Kadri, “*Kadınların İntihap Hakkı*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13 Nisan 1930), s.1.

¹⁴⁴⁹ Yakup Kadri, “*Kadınların İntihap Hakkı*”, s.1.

¹⁴⁵⁰ Yakup Kadri, “*Kadınların İntihap Hakkı*”, s.1.

Heyeti Seçimlerine haklarını tanınması ile gerçekleşecekti.¹⁴⁵¹ Kanun tasarı hazırlandıktan sonra TBMM'ye sunuldu ve 26 Ekim 1933'te görüşülmeye başlandı.¹⁴⁵²

Meclis'te bu konu ile ilgili görüşülen tasarı 27 Ekim tarihli gazetelere yansdı. “Akşam” gazetesinde yayımlanan “Kadınlar ve Mebusluk” başlıklı haberde; TBMM’de kadınların köy muhtarlığına ve ihtiyar heyeti azalığına seçilmelerine ve köy kanununda tadilat yapılmasına dair olan kanun lâyihasının görüşüldüğü okuyucu ile paylaşıyordu. Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey yaptığı konuşmada kanunun Türk inkılâbına katacağı kazanımlardan bahsetti. Kanunun bundan sonra Türkiye’de kadına olan bakışı değiştireceğini belirtti. Sonra CHP Genel Sekreteri Recep Bey Cumhuriyet Türkiyesi’nde Türk kadınına verilen bu hakların ve sosyal konumun bir değerlendirmesini yaptı.¹⁴⁵³

Tasarı ile ilgili TBMM’de yapılan görüşmeler sırasında Gaziantep Milletvekili Reşit (Galip) Bey “İhtiyar Meclisi” tabiri yerine genç kadın ve erkeklerden oluştuğu için bu tabirin değiştirilmesi ve bunlara “Köy Meclisi” denilmesinin daha uygun olacağını ifade etti.¹⁴⁵⁴ Tasarının diğer maddeleri görüşülerek kabul edildi. Kanunun kabulü sırasında Recep Bey şunları ifade etti: “İnkılâba girdiğimiz günden beri Türk kadını, bir defa erkeklerde dâhil olduğu halde bütün Türk vatandaşları arasında müsavî, şeref vatandaşlık hakkını almıştır”. Recep Bey Türk kadınına sosyal, idari ve medeni hukuk alanlarında erkekle birlikte iştirak hakkının kanunlarla tanınmış ve milletvekili seçme ve seçilme hakkının da gecikmiş olduğunu da belirtti. Bu da Meclis’in yapacağı çalışmalar sonucunda gerçekleşecekti. Bunun zamanını belirlemenin yanlış olduğunu da vurguladı.¹⁴⁵⁵

27 Ekim 1933 tarihli “Milliyet” gazetesinde “Köylü Kadınlar Muhtar Oluyor” başlıklı haberde toplumsal hayatta Türk erkeği ile birlikte her hizmeti yerine getiren Türk kadınının köy muhtarlığına ve ihtiyar heyeti azalığına seçilmeleri ile ilgili kanunun kabulü okuyucu ile şöyle paylaşıyordu: “...Büyük bir gayeyi temin eden ve köy kanununda tadilat yapılmasına dair olan layihanın müstaceliyetle müzakeresine karar verilmiş ve bu münasebetle ilk sözü alan Şükrü Bey kısa ve veciz bir nutukla Türk

¹⁴⁵¹ L. Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını*, s.191.

¹⁴⁵² TBMMZC, IV/17, s.48.

¹⁴⁵³ Akşam, 27 Ekim 1933.

¹⁴⁵⁴ TBMMZC, IV/17, s.50.

¹⁴⁵⁵ Akşam, 27 Ekim 1933.

inkılâbına yeni ve şerefli bir inkılâp daha ilave eden bu yeni kanunun maksat ve manasını izah etmiştir”.¹⁴⁵⁶

28 Ekim 1933’te bu hak kadınlara tanındı.¹⁴⁵⁷ 442 sayılı “Köy Kanunu”nun 20 ve 30. maddelerinde yapılan değişikliklerle¹⁴⁵⁸ Türk kadını muhtarlığa ve köy ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkını elde etti.¹⁴⁵⁹

2- Kanunun Kabulünden Sonra Basına Yansıyanlar

a) Sadri Etem (Ertem) Bey’in Basına Yansıyanlar Değerlendirmeleri

Kanunun kabulü sonrası basında hem haber hem de köşe yazılarında bazı değerlendirmelerde bulunuldu. 28 Ekim 1933 tarihli “Vakit”te Sadri Etem (Ertem) Bey¹⁴⁶⁰ tarafından yayımlanan “*Muhtar Kadın*” başlıklı köşe yazısında; TBMM’de kabul edilen kanun ile köylerdeki kadınların “*intihap hakkı*” elde ettiği vurgulanıyordu. Şehirlerdeki kadınlar için sosyal alanda gerçekleştirilen ilk atılım 1930’da belediye seçimlerine katılma hakkını kazanmaları ile başlatılmıştı. Bu ikinci atılım ile kadınlar artık köy muhtarı olabilme “*salahiyetine*” sahip oluyordu. Köydeki kadının evdeki, tarladaki, pazardaki işi göz önüne getirilecek olursa insan kendi kendine şu soruyu sorma ihtiyacı hissediyordu: “*Neden köydeki kadın şimdiye kadar bu hakka sahip olamamıştı?*”. Sadri Etem Bey bunun nedenini şöyle cevaplandırıyor: “...Çünkü köydeki kadını erkekten ayıran hususiyet sadece fizyolojidir. Bunun dışında kadın her şeyle erkeğin aynıdır. Onun gibi tarlada çalışır, çobanlık eder, araba kullanır, öküz sürer, bağda ırgatlık, pazarda satıcılık yapar. Erkek harbe gider, asker olur, kadınsa

¹⁴⁵⁶ **Milliyet**, 27 Ekim 1933.

¹⁴⁵⁷ L. Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını**, s.191.

¹⁴⁵⁸ 20. Madde şöyleydi: “Her köyde bir köy derneği, bir köy muhtarı, bir de ihtiyar meclisi bulunur. Köyde 24. Maddeye göre köy muhtarını ve ihtiyar meclisi azalarını seçmeğe hakkı olan kadın ve erkek köylülerin toplanmasına köy derneği derler. Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü kadın ve erkekler arasından seçilir. Köy muhtarı ihtiyar meclisinin başıdır”. 30. Madde ise şu hükümleri içeriyordu: “Karı, koca, ana, baba, kız, oğul, gelin, güvey ve kardeşlerin İhtiyar Meclisi’nde aza olarak bir arada bulunmaları yasaktır. Bunların seçilmiş olduğu görülür ise içlerinden en çok sayı kazanmış olan kadın veya erkek azalıkta bırakılır. Sayıları beraber olur ise evli olan, ikisi de evli ise yaşı büyük olan, yaşları da beraber ise çocuğu çok olan tercih olunur. Çocuk adedi de beraber olur ise kura çekilerek kurada adı önce çıkan azalığa alınır”. (TBMMZC, IV/17, s.50).

¹⁴⁵⁹ **TBMMZC**, IV/17, s.50.

¹⁴⁶⁰ 1898’de İstanbul’da doğdu. 1920’de Darülfünun Felsefe Bölümü’nden mezun oldu. Yaptığı görevler şunlardı: Öğretmenlik, gazetecilik, Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Müşavirliği, “Tercüman-ı Hakikat”, “Vakit”, “Son Telgraf” ve “Tanin” gazeteleri yazarlıkları, TBMM VI. ve VII. Dönem Kütahya Milletvekilliği. “Sol Kemalizm” ideolojisinin kurucularından ve “Eleştirel Gerçekçilik” akımının önde gelen yazarlarından olan Sadri Etem Bey’in eserlerinden bazıları şunlardır: Bacayı İndir, Bacayı Kaldır (1933), Silindir Şapka Giyen Köylü (1933), Türk İnkılâbının Karakterleri (1933), Bir vagon penceresinden (1934), Bir Şehrin Ruhu (1938). (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.369; <https://www.turkedebiyati.org/sadri-ertem/> E.T: 25.06.2023)

*ölenlerin açtığı gediği kendi bedeninden eklediği vücutlarla kapatır. Bir köy kadını evin, kocasının sadece karısı değildir”.*¹⁴⁶¹

Anadolu kadınının bir “iktisat makinesi” olarak tanımlayan Sadri Etem Bey köydeki kadınların şehirdekilere oranla daha çok yorulduğunu, bu nedenle de onların siyasi hakka sahip olmasının doğal bir şey olduğunu belirtmekteydi. Köyde erkeğin yaptığı her işi yapabilen Türk kadını neden muhtarlık gibi bir işi de yapamayacaktı. Sadri Etem Bey yazısını Anadolu’nun bir köyünde tanıştığı bir kadının ne kadar bilinçli olduğunu göstermesi açısından onunla yaptığı görüşmeyi okurlarına aktarıyordu: “Ben yeni harfleri öğrendim. Bana bir kanunu medeni ver, çünkü bu kanundan kocaların birden fazla karı almaları yasak ediliyor. Ben hem tarlada çalışayım, hem kağnımı süreyim, hem hasada gideyim bir de ortak belası çekeyim. Kanunla hakkımı koruyacağım”.¹⁴⁶²

b) Peyami Safa ve Zeki Mesut’un Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

29 Ekim 1933 tarihli gazetelerde kadınların artık köy heyetlerinde faaliyette bulundukları ile ilgili haberlere yer verilmekteydi. “Cumhuriyet” gazetesinde yayımlanan “Köy Heyetleri Geldi” başlıklı haberde Cumhuriyet Bayramı kutlama törenine katılmak üzere köylerden davet edilen heyetlerin Ankara’ya gelerek misafir edildikleri, köy heyetlerinin erkekler dışında kadınlardan ve çocuklardan oluştuğu, bir kısmının Halkevlerinde konuk edildiği, kendilerine köylü rozeti hediye edildiği verilen bilgiler arasındaydı.¹⁴⁶³

Aynı gazetede Peyami Safa tarafından yazılan “Bana Kalırsa” başlıklı köşe yazısında kadına yönelik yapılan inkılâplar ve son on yılda gerçekleştirilenlerin basite indirgenmemesi gerektiği ifade edilmekteydi. Kendisi 1923-1933 arasındaki bu on yıllık süreci on asırlık bir geçiş dönemine benzetiyordu. Bu dönem ortaçağdan yeniçağa, skolâstik zihniyetten çağdaş tefekküre geçişi sembolize ediyordu. On asır olarak adlandırdığı bu on yıllık süreçte Türkiye’nin büyük inkılâplar başardığı, yüz yılda yapılacak işlerin on yılda tamamlandığını belirtmekteydi. Bu on yıllık süreçte zaman göreceli olarak işlemiş kısa sürede büyük işler başarılmıştı. Peyami Safa, Fatih Sultan Mehmet ile Mustafa Kemal Paşa arasında da şöyle bir benzerlik kuruyordu: “...Fatih orta zaman Asya’sını Avrupa’ya doğru uzatmıştı; Gazi ise yeni zaman Avrupa’sını

¹⁴⁶¹ Sadri Etem, “Muhtar Kadın”, **Vakit**, (28 Ekim 1933), s.3.

¹⁴⁶² Sadri Etem, “Muhtar Kadın”, s.3.

¹⁴⁶³ **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1933.

Asya'ya doğru uzatıyor". İnkılâbın eksiklerinin de olduğunu belirten Peyami Safa bunların da en kısa sürede tamamlanacağını vurgulayarak yazısını tamamlıyordu.¹⁴⁶⁴

29 Ekim 1933 tarihli "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde de Zeki Mesut tarafından yayımlanan "*Yaşasın Cumhuriyet*" başlıklı köşe yazısında ise Türk kadınının on yıllık süreçte geçirdiği inkılâp aşamalarından bahsediliyordu. Türk kadını, Türk kızı ve anası artık özgürdü. Çünkü istenilen bilinç düzeyi toplumun geneline yayılmıştı. Türk kadını toplum içerisinde layık olduğu konumu elde etmişti. Bunu sağlayan da "*Cumhuriyet bilinci*" idi. Türk Cumhuriyeti bunu yaparken kadın-erkek fark gözetmiyordu. Bütün millet için çalışıyor ve millet ile iç içe bir vücut gibi hareket ediyordu.¹⁴⁶⁵

III- Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkının Türk Kadınına Verilmesi (5 Aralık 1934)

1- TBMM'de İlgili Kanun Görüşülürken Basına Yansıyanlar ve Meclis'te Yapılan Konuşmalar

Türk kadınının siyasi haklarının elde edilmesindeki son aşama ise 1934'te TBMM'de kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını sağlayan kanun tasarısının kabulü ile gerçekleşti.¹⁴⁶⁶ Öncesinde birçok gazetede konu ile ilgili haberler yayımlanarak kamuoyu inkılâba hazırlanmaya çalışıldı. 5 Aralık 1934 tarihli "*Son Posta*" gazetesinde "*Meclis Bugün Tarihi Kararını Veriyor*" başlıklı haberde konu ile ilgili şu bilgiler paylaşıyordu: "...Nüfus arttığı için Meclis'te 317 üye yerine 350-360 üye bulunması lazım gelmektedir. Firkanın ilan edeceği sayılam namzetleri arasında yirmiyeye yakın kadın namzet bulunacağı anlaşılmaktadır".¹⁴⁶⁷ Aynı tarihli "*Milliyet*" gazetesi ise "*Türk kadınının mebus seçmeleri ve seçilmeleri hakkındaki teklif bugün Meclis'te görüşülecek*" başlığıyla gelişmelerden okuyucuyu bilgilendirmekteydi. Türk kadının yerel seçimlere katılımı hakkında "*haklarının en büyüğünü alacağı*" ifade edilmekteydi.¹⁴⁶⁸

"Cumhuriyet'te yayımlanan "*Fırka Grubu'nun Dün Verdiği Tarihi Karar*" başlıklı haberde de Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile ilgili kararın CHP'nin Meclis Grubu'nda kabul edildiği vurgulanmaktaydı. Haberde;

¹⁴⁶⁴ Peyami Safa, "*Bana Kalırsa*", *Cumhuriyet*, (29 Ekim 1933), s.5.

¹⁴⁶⁵ Zeki Mesut, "*Yaşasın Cumhuriyet*", *Hâkimiyet-i Milliye*, (29 Ekim 1933), s.3.

¹⁴⁶⁶ Zübeyde Terzioğlu, *Türk Kadını Siyaset Sahnesinde (1930-1935)*, Giza Yay., İstanbul, 2010, s.87; L. Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını*, s.191.

¹⁴⁶⁷ *Son Posta*, 5 Aralık 1934.

¹⁴⁶⁸ *Milliyet*, 5 Aralık 1934.

“çarşaf içinde, peçe altında” ve “kafes arkasındaki” Türk kadınının tarihe karıştığını, Medeni Kanun ile kadınların sosyal haklarını elde ettiğini, ticaret ve iş hayatının her aşamasında başarılar gösterdiğini ve milletvekili seçme ve seçilme hakkını da elde ederek de son aşamanın tamamlanacağı belirtilmekteydi.¹⁴⁶⁹

5 Aralık'ta TBMM'de yapılan görüşmelerde Başbakan İsmet Bey ve iki yüz elli sekiz arkadaşı tarafından Meclis'e sunulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11. maddeleri ve “*İntihâb-ı Mebusân Kanunu*”nun ilgili maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki kanun teklifi ile kadınların seçimlere katılabilmesine yönelik ilk adım atıldı. Kanunun gerekçesini İsmet Bey şu cümleleriyle vurgulamaktaydı; “*Türk inkılâbını tarih anlatırken bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. Bu kurtuluşun muhtelif safhaları içinde de, bilhassa kadınların kurtulmasını anacaktır. Bizim inkılâbımızın, bu memlekette görülen birçok ıslahat teşebbüslerinden en baş ayırımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevki ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk İnkılâbı denildiği vakit bunun kadının kurtuluş inkılâbı olduğu beraber söylenecektir. Gelecek Büyük Millet Meclis’inde kadın sayılarıyla beraber çalışmak Büyük Millet Meclis’in kuruluşundan beri bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini daha ileri verimlerde bulunmasını temin edecektir*”.¹⁴⁷⁰

Konya Milletvekili Refik Koraltan “*durmadan yürüyen ve olgunlaşan büyük inkılâbın*” bu başarısıyla Türk kadınının toplumsal anlamda farklı bir yere sahip olacağını, kadının savaş zamanlarında erkekten hiçbir farkının olmadığını, gündelik yaşamda da erkekle “*omuz omuza*” çalıştığını ve sonunda layık olduğu konuma ulaştığını belirtmekteydi. Şebinkarahisar Milletvekili Sadri Maksudi Arsal¹⁴⁷¹ da buna benzer bir değerlendirme yaparak kadın zekâsının erkek ile eşit olduğunu Türk tarihinden örnekler vererek açıkladı. Sivas Milletvekili İsmail Memet Uğur¹⁴⁷² ise eski

¹⁴⁶⁹ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1934.

¹⁴⁷⁰ **TBMMZC**, IV/25, s.83.

¹⁴⁷¹ 1880’de Kazan’da doğdu. Babası Nizamettin Molla, annesi Meftune Hanım’dır. Rusya’da ismi, “*Sadrettin Nizamettinoviç Maksudov*” idi. Kazan Allemiye Medresesi’nde ilk eğitimini alan Sadri Maksudi Bey aynı zamanda Paris Hukuk Fakültesi ve Sorbonne Üniversitesi Edebiyat ve Sosyoloji Bölümü mezunudur. Fransızca, İngilizce, Rusça, Almanca, Farsça, Arapça bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Rusya Mebusan Meclisi Üyesi, Kazan Özerk Türk Devleti Millet Meclisi ve Ulusal Yönetim Başkanı, İdil-Ural Devleti ilk Cumhurbaşkanı, Hukuk Fakültesi Profesörü, Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Üyesi, Ankara Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi ve Genel Hukuk Tarihi Profesörü, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurucu Üyesi. TBMM’de IV. Dönem Şebinkarahisar, V. Dönem Giresun ve IX. Dönem Ankara Milletvekili olarak görev yapan Sadri Maksudi Bey Tolstoy tarafından “*Akıllı Tatar Çocuğu*” olarak adlandırılmıştı. 1957’de İstanbul’da öldü. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.223; <https://www.biyografi.info/kisi/sadri-maksudi-arsal/> E.T:11.08.2023)

¹⁴⁷² İsmail Memet Bey 1895’te Sivas’ta doğdu. Baba adı Hafız Mehmed, anne adı Mevlüde idi. İlkokul mezunu olan İsmal Memet Bey tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktaydı. Belli bir süre Köy Muhtarlığı,

ile yeni idare arasındaki farkı belirtmek için şu değerlendirmeyi yaptı: “*Padişahlardan biz bu hakkı isteseydik, Türk köylüsü, Türk kadını mebusluk hakkı isteseydi, mükâfat olarak bizi ya ipe çekerlerdi ya da denize atarlardı*”. Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ise “*kadınlara bu hakkın verilmiş olduğu*” ifadesinin doğru olmadığını, zaten mevcut olan bir hakkın bir şekil halinde tespit edilmiş olduğunu söyledi.¹⁴⁷³

5 Aralık 1934 tarihli ve 2598 sayılı “*İntihabı Mebusan Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Kanuna Bir Madde İlâvesine Dair Kanun*” ile kadınlara milletvekili seçilme hakkı tanındı.¹⁴⁷⁴ 11 Aralık 1934’te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 10. ve 11. maddelerinde yapılan bir değişiklik ile “*erkek*” sözcüklerinin yanına “*kadın*” sözcükleri de eklendi. Seçmen yaşı da on sekizden yirmi ikiye çıkartıldı. Seçim Kanunu’nun 2, 5, 11, 23 ve 58. maddelerinde de değişiklikler yapıldı. Böylece kadınlara her türlü seçme ve seçilme hakkı verildi.¹⁴⁷⁵

2- İlgili Kanunun TBMM’de Kabulü Sonrası Basına Yansıyanlar

Kanun ile ilgili haberler 6 Aralık 1934 tarihli “*Akşam*”da okuyucu ile “*Başvekil Kadınların Seçim Hakkı Etrafında Bir Nutuk Söyledi*” başlığıyla paylaşıyordu. Haberde; İsmet İnönü’nün verdiği takdir ve Celal Nuri İleri ile Hacim Muhittin Çarıklı’nın¹⁴⁷⁶ Teşkilat-ı Esasiye ve seçim kanunlarında verdikleri takrirler ve özellikle de İsmet Bey’in konu hakkındaki konuşması okuyucu ile paylaşıyordu.¹⁴⁷⁷

6 Aralık 1934 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde ise ilgili haber “*Türk Kadını Haklarının En Büyüğünü Aldı*” başlıklı manşetle paylaşıyordu. Türk kadına bütün siyasi haklara sahip olduktan sonra asker olma hakkının da verilmesi ile ilgili bazı milletvekillerinin görüş bildirdikleri belirtilmekteydi. Ayrıca Sovyet Rusya’da Rus

TBMM IV, V, VI, VII. ve VIII. Dönemlerde de Sivas Milletvekilliği yapmıştır. 1956’da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.222).

¹⁴⁷³ TBMMZC, IV/25, s.83; Z. Terzioğlu, *Türk Kadını Siyaset Sahnesinde (1930-1935)*, s.89.

¹⁴⁷⁴ Resmi Gazete, 11 Aralık 1934, S.2877, s.4521.

¹⁴⁷⁵ 10. Madde’de belirttiği üzere yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk milletvekili seçme hakkına sahipti. 11. Madde’de ise otuz yaşını bitiren kadın erkek her Türk milletvekili seçilebilecekti. (Resmi Gazete, 11 Aralık 1934, S.2877, s.4521); A. İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.349-350.

¹⁴⁷⁶ 1881’de Uşak’ta doğdu. Mülkiye Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Kaymakam, mutasarrıf, Karesi Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Başkanlığı, Osmanlı Mebûsan Meclisi IV. Dönem Karesi Mebusluğu, TBMM I.Dönem Karesi (Dönem içinde Olağanüstü Yetkili Bursa Valiliğine atandı), II. Dönem (Şark, Konya ve El-cezire İstiklal Mahkemeleri Başkanlıkları) ve III. Dönem Giresun, IV, V, VI, VII ve VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği, II. Dönem Memurin Muhakemat Encümeni Başkanlığı, VIII. Dönem Dilekçe Komisyonu Başkanlığı. Yunan işgali sırasında Batı Anadolu’da Kuvâ-yi Milliye hareketlerinin organize edilmesine önderlik etmiştir. Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası sahibi olan Hacim Muhittin Çarıklı 1950’den sonra siyasi hayattan çekildi. 1965’te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.149).

¹⁴⁷⁷ Akşam, 6 Aralık 1934.

kadınlarının askere alındıkları ve aynı uygulamanın Türk kadını için de uygulanabileceği verilen bilgiler arasındaydı.¹⁴⁷⁸

Cumhuriyet Türkiye'si'nin geçirdiği on yıllık süreçte kadının elde ettiği kazanımlar “Cumhuriyet” gazetesinde bir karikatürle anlatılmaya çalışılıyordu. 1923-1934 yılları arasında Türk kadınının konumu belirten iki karikatürden ilki 1923 tarihine atfedilmekte ve kadının evde oturup pencereden dışarıyı gözetleyen bir figür olarak nitelendirilmekteydi. 1934 tarihine atfedilen ikinci karikatürde ise TBMM kürsüsünde konuşma yapan “özgür” bir kadın figürü on yıllık süreci özetliyordu.¹⁴⁷⁹

7 Aralık tarihli “Kurun” gazetesinde¹⁴⁸⁰ “*Dünün Süs Kadını Bugün Ulus Sayılabılır*” başlıklı haberde Ankara’da kadınların, milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması sonrasında Ankara Halkevi’nde bir toplantı düzenledikleri bilgisi paylaşılıyordu. Katılımcılar arasında; Başbakan İsmet İnönü, TBMM Başkanı Kazım Özalp, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, Afet İnan ve bakanların olduğu da verilen bilgiler arasındaydı. Toplantıda önce Afet İnan bir konuşma yaparak toplanma amacını izah etti. Sonra Kız Lisesi Tarih stajeri Sıdika Emin Hanım bir konuşma yaparak günün anlam ve önemini şu cümleleriyle vurguladı: “*Türk tarihi, Türk kadınlığının yüksek eseridir. Son yüzyıllar bu hakikati bizden gizlemek istedi. Ancak hakikat gizlenir mi? Arkadaşlar kadının layık olmadığı derecede haklarından mahrum olması cemiyet için için geriliğin başlıca amilleri arasındadır. Yakın tarihimiz olarak Osmanlı devrinin son çağları buna bir örnektir. Cumhurluk devri bu kötü hatıraların hepsini birden sildi. Biz alınımız açık, Türk ırkının yüksek kabiliyetleri içinde artık yerimizdeyiz*”. Sıdika Hanım’ın konuşmasından sonra öğretmen olarak lisede görev yapan Süheyla Hanım söz alarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında ABD, İngiltere ve batı Avrupa’daki ülkelerde kadınların seçme ve seçilme hakkını elde ettikleri, ancak kadınların siyasal haklarını reddeden İtalya, Fransa, İspanya gibi ülkelerin de olduğunu, kadınların siyasal haklara sahip olmaları sonucu gerçek anlamda özgürleşebildiklerini, tarihsel süreçte Türk kadınının uzun süre eve kapatıldığını, Atatürk’ün bu durumu tersine çevirdiğini ve onları tekrar uyanışa geçirdiğini ifade etti.¹⁴⁸¹

¹⁴⁷⁸ **Akşam**, 6 Aralık 1934.

¹⁴⁷⁹ **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1934.

¹⁴⁸⁰ “*Vakit*” gazetesi 22 Kasım 1934’ten itibaren bu adla yayımlanmaya başladı. Gazetenin sahibi Mehmed Asım Us yapılan isim değişikliği ile ilgili şu bilgiyi veriyordu: “*Atatürk, Vakit kelimesi Arapçadır. Bunun Türkçesi Kurundur diye gazetenin adını Kurun’a çevirmiştik. Fakat Güneş-Dil Teorisinden sonra bana bir gün şöyle dedi: Vakit kelimesini biz Arapça sanıyorduk. Şimdi onun da Türkçe olduğunu anladık*”. (Mehmet Ö. Alkan, “*Ataç Özlüklerinin Tüm İssıları Kamâl Atatürk*”, **Toplumsal Tarih**, S.329, (Mayıs-2021), s.15).

¹⁴⁸¹ **Kurun**, 7 Aralık 1934.

8 Aralık tarihli “Akşam” gazetesinde “Dün Memleketin Her Tarafından Kadınlar Bayram Yaptılar” başlıklı haberde İstanbul’da kadınların Beyazıt Meydanı’nda büyük bir miting yaptıkları ve başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere CHP’ye ve diğer kuruculara teşekkür telgrafları çektiklerinden bahsedilmekteydi. Ayrıca yurdun her tarafında benzer mitinglerin düzenlendiği de verilen bilgiler arasındaydı.¹⁴⁸²

a) Necmeddin Sadak’ın Kadınlara Verilen Siyasi Haklarla İlgili Değerlendirmeleri

Necmeddin Sadak tarafından yayımlanan “Süs Kadını, İş Kadını” başlıklı köşe yazısında “kadının dünü ve bugünü” hakkında bilgi verilmekteydi. Ayrıca önceki gün “Kurun”da yayımlanan “Dünün Süs Kadını Bugün Ulus Saylavı” başlıklı haberde Türk kadını için yapılan “süs kadını” değerlendirilmesine de bir gönderme yapılmaktaydı. Necmeddin Bey bu değerlendirmenin yanlış olduğunu şu cümleleriyle ifade ediyordu: “Biz diyeceğiz ki arkadaşımız yanılmış... Türk kadını, süs kadını değildir, olmamıştır, olmamalıdır”.¹⁴⁸³

Necmeddin Sadak Bey Türk kadınının geçirdiği evrimi anlamak için “züppe kalabalıklar”¹⁴⁸⁴ yerine gerçek Türk kadınları toplulukları içerisinde olunması gerektiğini, yurtdışında yaşayıp ara sıra Türkiye’ye gelen “yabancı gazeteciler” tarafından yapılan böyle değerlendirmelerin yanlış olduğunu şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: “...Bütün Türk tarihi süresince kadını süs düşkünü görebileceğimiz bir devir yoktur. Türk kadını atalarımızın bin bir ülkede ün saldıkları çağlarda, erkeklerle yan yana ata binip savaşa gider, tarla sürüp ekin biçer, ulusla ulus işlerinde hep birlikte çalışır çabalar görürüz. Süs, kadın içindir. Ancak süs ile giyimi yaşamanın tek amacı sanan mutsuz kadınlar, varlıklarının değerini boşluk içinde öğütlemekten başka iş göremezler. Bellerine kadar inen çırıl çıplak dekoltelerini, öz benliklerini gizleyen alaca bulaca boyalar ile süs mankeni gibi dolaşmaktan öğünç duyan kadınlar her yerde olduğu gibi bizde de var. Bunlar Türk kadınlığının çokluğu değil, azlığıdır.

¹⁴⁸² Akşam, 8 Aralık 1934.

¹⁴⁸³ Necmeddin Sadak, “Süs Kadını, İş Kadını”, Akşam, (8 Aralık 1934), s.1.

¹⁴⁸⁴ “Kılıkta, kıyafette, konuşma biçiminde ve düşünüşte toplumun büyük kesiminin aykırı ve gülünç saydığı; Frenk benzetmesi yapmacık ve aşırılıklara kaçan kimse” anlamına gelen “züppe” sözcüğü İtalyanca “alla franca”dan gelen “alafranga” sözcüğü ile eş anlamlıdır. Alafranga ise genellikle “Frenk usulünce, Avrupalı tarzında ve Frenklerin alışkanlık ve yaşayışlarına uygun” anlamalarına gelmektedir. (Memet Fuat, Aydınlar Sözlüğü, Adam Yayınevi, İstanbul, 2001, s.112).

Türk kadını erdemlidir. Süs kadını değil, iş kadınıdır. Kadınlardan beklenen budur”.¹⁴⁸⁵

Necmeddin Sadak Milletvekili seçme ve seçilme hakkının kadınlara verilmesi ile Türk kadınının “eski-yeni” durumunu değerlendirmekteydi. Kendi deyimiyle “*süs kadını*” olarak görülen kadınların siyasi haklarını elde etmesiyle birlikte milletvekiline dönüşümü dile getiriliyordu. Ona göre bu konum daha saygın ve daha erdemli idi. “*Ulus sayılavı*” olarak nitelendirilen kadınların yeni konumlarına uygun hareket etmeleri doğru olacaktı.

b) Ahmet Ağaoğlu’nun Kadınlara Verilen Siyasi Haklarla İlgili Değerlendirmeleri

Ahmet Ağaoğlu tarafından “*Cumhuriyet*”in 6 Aralık 1934 tarihli nüshasında yayımlanan “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*” başlıklı köşe yazısında bu inkılâbın şimdiye kadar hiç kimse tarafından gerçekleştirilemediği ve kadınların seçme ve seçilme hakkını erkeklerden daha iyi kullanacakları ifade edilmekteydi. Ayrıca Türk kadınının dünya kadınları arasında hukuk alanında birinci sıraya yükseldiği ve sonraki süreçte vekil, vali ve kaymakam da olabilecekleri vurgulanıyordu. Ahmet Ağaoğlu’na göre yirmi yıl önce hiç kimsenin aklına böyle bir inkılâbın yapılacağına dair “*bir hayal bile*” gelemezdi.¹⁴⁸⁶

Avrupalıların Türk kadınına yönelik yanlış değerlendirmelerini de Ahmet Ağaoğlu şu cümleleriyle eleştiriyordu: “...*Türk ailesinin içyüzünden ve anne ile zevcenin aile arasındaki kuvvetli mevkiinden haberi olmayan ecnebler sarayın derme çatma paşaların haremlerine bakarak Türkü bir şehvet ve nefsanîyet timsali ve Türk kadınına da böyle bir erkeğin keyif ve heveslerine tabi bir mahlûk gibi telakki ederlerdi*”.¹⁴⁸⁷

Türklerin İslamiyet’e girdikten sonra Arapların yanlış uygulamalarının Türk kültürüne etki etmesi sonucunda Türk kadınının “*perde ardına*” girmek zorunda kaldığını vurgulayan Ahmet Ağaoğlu buna rağmen Türk milletinin kadın hakkındaki eski zihniyetini devam ettirdiğini ve ona gereken hürmeti gösterdiğini vurgulamaktaydı. Türk erkeğini evinin dışında bir “*savaşçı*” olarak nitelendiren Ahmet Ağaoğlu, Türk erkeğinin evinde eşine karşı gayet “*uysal*” ve “*yumuşak huylu*” olduğunu da ifade

¹⁴⁸⁵ Necmeddin Sadak, “*Süs Kadını, İş Kadını*”, s.1.

¹⁴⁸⁶ Ahmet Ağaoğlu, “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*”, *Cumhuriyet*, (6 Aralık 1934), s.3.

¹⁴⁸⁷ A. Ağaoğlu, “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*”, s.3.

ediyordu. Türk erkeğini tanımlarken ünlü İranlı bir şairin şu sözlerini de paylaşıyordu: “*Ev elbiselerini giydikleri zaman gelin gibidirler. At üzerine bindikleri zaman da aslan gibidirler*”.¹⁴⁸⁸

Batıdaki ülkelerde kadınların kazandıkları haklar kısa bir zamanda elde edilmemişti. Bu süreç yüzlerce yılı almıştı. Ancak Cumhuriyet Türkiye’sinde Anglo-Sakson milletlerden farklı olarak kadın haklarına yönelik inkılâplar kısa sürede gerçekleştirilmişti. İngilizler 1870’den itibaren bu amaç doğrultusunda çaba göstermiş; ancak 1924’te başarıya ulaşmış, yine İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, Almanya, Avusturya ve ABD ise bu tarihten sonra kadınlara siyasi hayata katılma hakkı tanımıştı. Fransa, İtalya ve Belçika’da ise kadınlar Türk kadınına verilen bu hakkı “*gıpta*” ederek izlemişti. Türk kadınları ise sadece on beş yıllık kısa bir zamanda erkek ile toplumsal hayatta her alanda eşitlik elde etmişti. Bunun gerçekleşmesindeki etken, Cumhuriyet idaresiydi.¹⁴⁸⁹

Türk kadınının kısa sürede elde ettiği hakları sıralayan Ahmet Ağaoğlu önce eğitim-öğretimde Türk kadınının eşit haklar elde ettiğini, bunun daha sonra da diğer alanlara sirayet ettiğini vurguladı. Hukuk alanında Medeni Kanun ile Türk kadını hem ailede hem de toplumsal hayatta tam bir özgürlük elde etmiş ve “*manevi bir varlık*” olarak yeniden ortaya çıkmıştı. Bundan sonraki süreçte “*Türk kadını kendisine tanınan bu haklardan yeterince istifade edecek mi?*” sorusunu okuyucuya yönelten Ahmet Ağaoğlu hak elde etmek ve onu kullanabilmenin birbirinden farklı şeyler olduğunu dile getirerek yazısını şu cümleleri ile tamamlamıştı: “*Şahsen ben Türk kadınına inanıyorum. Onun asırlardan beri kalbinde biriktirdiği yüksek hassasiyete, istisnai duygulara pek güveniyorum ve bu hassasiyet ve duyguların yarınki Türk cemaatinin kuruluşunda manevi bir çimento olacağı inancındayım. Türk kadınının verilen hukuku kullanmasına gelince; behemehâl erkekten iyi kullanacağına kaniim*”.¹⁴⁹⁰

3- 1935 Milletvekili Genel Seçimlerinde Kadınlar ve Basına Yansıyanlar

1935 Genel Seçimleri kadınların ilk kez oy kullandığı ve aday olabildikleri ilk genel seçimdir. 8 Şubat 1935’te yapılan bu seçimlerde Mustafa Kemal Atatürk’ün desteğiyle TBMM’ye on yedi kadın milletvekili seçildi.¹⁴⁹¹

¹⁴⁸⁸ A. Ağaoğlu, “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*”, s.3.

¹⁴⁸⁹ A. Ağaoğlu, “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*”, s.3.

¹⁴⁹⁰ A. Ağaoğlu, “*Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı*”, s.3.

¹⁴⁹¹ L. Kinross, *Atatürk-Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, s.480.

İki dereceli olarak yapılan 1935 Genel Seçimlerinde büyük şehirlerde katılım oranı %80 idi. Kadınların katılım oranı ise %48 civarındaydı.¹⁴⁹² 1935'te Meclis'e giren ilk kadın milletvekilleri şunlardı: Ankara'dan Hatı (Satı) Çırpan, İstanbul'dan Fakihe Öymen, Erzurum'dan Nakiye Elgün, Antalya'dan Şükrân Örsbaştı, Balıkesir'den Sabiha Gökçül Erbay, Afyonkarahisar'dan Mevrure Gönenç, Edirne'den Fatma Memik, Bursa'dan Ayşe Şekibe İnel, Çankırı'dan Hatice Özgener, Diyarbakır'dan Huriye Öniş Baha, Seyhan'dan Esmâ Naiman, İzmir'den Benal Nevzat İstar Arıman, Malatya'dan Mihri Pektaş, Kayseri'den Ferruh Güpgüp, Konya'dan Bahire Bediz Morova Aydılek, Samsun'dan Meliha Ulaş, Sivas'tan Sabiha Görkey ve Trabzon'dan Seniha Hızal.¹⁴⁹³

9 Şubat 1935 tarihli gazetelerde seçimle ilgili gelişmeler okurla paylaşıldı. “*Milliyet*”te yayımlanan “*İstanbul, Dün Yeni Sayımlarını Seçti*” başlıklı manşet haberde Anadolu'nun her yerinde seçimin tamamlandığı, Meclis'te üç yüz doksan dokuz milletvekilinden on yedisinin kadın¹⁴⁹⁴, on üçünün de bağımsız olduğu ifade ediliyordu.¹⁴⁹⁵ Aynı tarihli “*Cumhuriyet*”te ise okuyucu “*Sayıp Seçimi Dün Bitti*” başlığıyla bilgilendiriliyordu. Haberde seçime hasta insanların bile katılarak oy kullandıkları, seçimlerin Türk kadınları açısından ayrı bir önem taşıdığı; ilk kez ikinci seçmen olarak seçime katılmaları ve milletvekili seçilmeleri Türkiye tarihinde bir ilkti. Yurdun her tarafında CHP adaylarının seçildikleri, seçimlerde bağımsız adayların da olduğu belirtilmekteydi. Taksim meydanında genç kadınlardan oluşan bir grubun buraya gelerek toplandıkları ve Nakiye Elgün'ün¹⁴⁹⁶ burada bir konuşma yaptığı

¹⁴⁹² <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kadin-temsiliyeti-ve-1935-secimleri/> E.T: 22.05.2023.

¹⁴⁹³ Emel Doğramacı, **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993, s.22; Milletvekili seçilen kadınların özgeçmişleri incelendiğinde dokuzunun öğretmen, biri doktor, ikisi tercüman, biri yazar ve ikisinin de çiftçi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bir yabancı dil bilen dört, üç yabancı dil bilen iki, iki yabancı dil bilen iki kişi olmak üzere toplam sekiz kişi dil bilmekteydi. Bu kadın milletvekilleri dönemlerinin aydın kadınlarıdır. Yedisi sonraki dönemlerdeki seçimlerde de Meclis'e girmişlerdir. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kadin-temsiliyeti-ve-1935-secimleri/> E.T: 22.05.2023)

¹⁴⁹⁴ Bir yıl sonra yapılan ara seçimlerde kadın milletvekili sayısı on sekize yükseldi. Bu sayı Meclis'teki tüm milletvekillerinin % 4,5'ini oluşturmaktaydı. Bu oran en yüksek temsil oranı olma özelliğini 2007 seçimlerine kadar sürdürdü. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kadin-temsiliyeti-ve-1935-secimleri/> E.T: 22.05.2023).

¹⁴⁹⁵ **Milliyet**, 9 Şubat 1935.

¹⁴⁹⁶ Nakiye Elgün 1882'de İstanbul'da doğdu. Babası Sivaslı Gedikoğullarından İzzetli Mehmed Ali Efendi, annesi Zeliha Hanım'dır. İlköğrenimini dört yaşında girdiği “*Mekteb-i Maarifet*”te tamamladı. Sonra İstanbul Kız Muallim Mektebi'ne girdi ve 1900'de buradan mezun oldu. 1911'e kadar aynı okulda edebiyat öğretmenliği yaptı. Bununla birlikte; Teali Nisavan Cemiyeti Kâtibi, İstanbul Meclis-i Umumi ve Encümen Üyesi, Türk Ocağı, Halk Evi, Himaie-i Etfal, Türk Hava Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi, Topkapı Fakirlerine Yardım Kurumu Başkanı da oldu. Milli Mücadele Dönemi'nde kimsesiz aileleri koruma amacıyla “*Şehid Ailelerine Yardım Cemiyeti*” adıyla bir cemiyet kurdu. Ayrıca müdürlüğünü yaptığı Feyziye Okulu'nun depolarında, Bartın üzerinden Anadolu'ya sevk edilen savaş malzemelerinin bir kısmını saklayıp Milli Mücadele'ye destek verdi. 1935 Genel Seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili olarak TBMM'ye girdi ve üç dönem boyunca milletvekili oldu. 1946'da siyasi hayattan çekildi. 1954'te

belirtilmekteydi. Konuşmada şu değerlendirmede bulunuyordu: “...kolu gibi kafasının da kuvvetli olduğunu bütün acuna gösteren Türk; erkeği kadar kadınının da değerli olduğunu ispat ediyor. Her Türk’ün nabzında çarpan asil kan, tek bir nabızdaymış gibi vuruyor. 18 milyon birlikte çalışıyor birlikte başarıyor”.¹⁴⁹⁷

“Akşam” gazetesinde de “Fırka Namzedleri Her Tarafı İttifakla Saylav Seçildiler” başlıklı haberde de bağımsız milletvekilleri hakkında bilgi verilmekteydi. Bunlar; Dr. Nikola Taptas (Ankara), Berç Keresteciyan Türker (Afyon), Tayfur Sökmen (Antalya), Mustafa Ensoy (Çankırı), Şefik Türsan (Denizli), İstemat Zihni Özdamar (Eskişehir), Refet Bele (İstanbul), Halil Menteşe (İzmir), Ali Fuat Cebesoy (Konya), Nuri Tamaç (Kastamonu), Hüsnü Kitabcı (Muğla), Dr. Abravaya Marmaralı (Niğde), Mitad Şükrü Bleda (Sivas).¹⁴⁹⁸

Türk kadınının erkeklerle eşit haklara sahip olması için yapılan inkılâplar Cumhuriyet’in ilanından beridir devam etmekteydi. Bunun siyasi alandaki ilk aşaması kadınların belediye seçimlerine katılımı ile gerçekleştirildi. Muhtarlık ve milletvekili seçimlerine katılımları ile de zirveye ulaştı.¹⁴⁹⁹

Kadınların siyasi haklarını elde etmesi gecikmeyle de olsa 1930’larda başarılı bir şekilde tamamlandı. Bunun temel nedeni özellikle 1920’li ve 1930’lu yılların zihniyet farkından ileri gelmekteydi. Yani toplum buna hazır olmamakla birlikte üst bürokrasi de bunu tam anlamıyla istemiyordu. Diğer taraftan basın ve gazeteler de halkın bilgilendirilmesi ve kamuoyu oluşturulması konularında bu amaca hizmet etti.

de İstanbul’da öldü. (Mustafa Özyürek, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Eğitimci: Nakiye Elgün”, **Atatürk Dergisi**, III/2, (Aralık-2014), s.30-31; **TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.257).

¹⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1935.

¹⁴⁹⁸ **Akşam**, 9 Şubat 1935.

¹⁴⁹⁹ Recep Murat Geçikli, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılması Konusunda Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I**, (Editör: Osman Köse), Kültür Yay., Samsun, 2016, s.827-828.

ALTINCI BÖLÜM

EKONOMİK VE SAĞLIK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE TÜRK ULUSAL BASININDAKİ YANSIMALARI

A- EKONOMİK ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE BASINA YANSIMALARI

Birinci Dünya Savaşı ve 1920-1922 yılları arasında gerçekleşen Milli Mücadele sürecinde yaşanan demografik değişiklikler siyasi, kültürel ve ekonomik sonuçları da beraberinde getirdi. Rum ve Ermeni burjuvazi Anadolu'dan ayrılınca ekonomi alanında yaşanacak gelişmeler Müslüman-Türk burjuvazisi tarafından gerçekleştirilecekti.¹⁵⁰⁰

Milli Mücadele sonrasında ekonominin durumu sınırlı idi. Var olan kaynaklar da savaş için kullanılmıştı. Yeni bir devletin ekonomik temeller üzerine kurulabileceğinin farkında olan Mustafa Kemal Paşa, savaştan hemen sonra ekonomik bağımsızlığın kazanılması mücadelesini başlattı. Bu süreçte yeni bir ekonomi ve maliye politikası oluşturuldu. Ekonomik kalkınmada maliyenin rolüne büyük önem verildi.¹⁵⁰¹ Bu amaçla da İzmir'de ekonominin gelecekteki durumunun ne olacağı ile ilgili bir kongre düzenlenecekti. Bu aynı zamanda ekonomik atılımların bir ön hazırlığıydı.¹⁵⁰²

I- Birinci Türkiye İktisat Kongresi Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Basına Yansımaları

Mustafa Kemal Paşa askeri ve siyasi alanda kazanılan başarının ekonomik alanda da devam ettirilmesini istiyordu. Bunu 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada da belirtti. Bu gelişme “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 19 Şubat 1923 tarihli nüshasında “*İzmir'de İktisat Kongresi'ni Açarken*” başlıklı manşet haberiyle paylaşılmaktaydı.¹⁵⁰³ Mustafa Kemal Paşa'nın konu ile ilgili görüşleri gazetede şöyle okuyucuya aktarılmaktaydı: “*Siyasi, askeri*

¹⁵⁰⁰ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Kültür Yay., İstanbul, 2014, s.173-174.

¹⁵⁰¹ *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008, s.iii.

¹⁵⁰² Anıl Çeçen “*Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti*” adlı eserinde Lozan konferansının kesintiye uğraması sonrası Batı basınında Türkiye'nin Sovyetlere dâhil olacağı ve gelecekte ideolojik bir çizgide sosyalist ekonomiyi benimseyeceği yönünde haberlerin yayımlanması üzerine Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'de bir iktisat kongresi düzenleyerek yeni Türk Devleti'nin dış dünyadan kopamayacağını ve Batı ülkeleriyle her zaman ticarete açık bir çağdaş devlet olacağını göstermek istediğini belirtmiştir. Kongre'de Türkiye'nin liberal ekonomiye açık bir siyaset izleneceğinin bütün dünyaya duyurulması üzerine, Batılı devletler ile Türkiye arasındaki olumsuzluklar sonlanmış ve görüşmeler yeniden başlamıştır. (Anıl Çeçen, *Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti*, Astana Yay., Ankara, 2020, s.229).

¹⁵⁰³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Şubat 1923.

*muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç¹⁵⁰⁴ edilemezlerse, husule gelen zaferler payidar olamazlar, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferlerimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semerat-ı nafiayı tespit için iktisadiyatımızın, hâkimiyet-i iktisadiyamızın temin ve tarsîn ve tevsii lazımdır. En kuvvetli silahımız, iktisadiyattaki vüsat, resânet ve muvaffakiyetimiz olacaktır”.*¹⁵⁰⁵

Lozan Konferansı’nın kesintiye uğradığı dönemde İktisat Kongresi’nde alınan kararlar Türkiye’nin ekonomi politikalarını şekillendirecekti. Kongrede toplumun bütün sınıflarının temsil edilmesi amaçlandı.¹⁵⁰⁶ Türkiye İktisat Kongresi için her kazadan bir sanatkâr, bir tüccar, bir işçi, bir şirket mensubu, bir bankacı, üç çiftçi olmak üzere toplamda sekiz kişi seçilerek gönderildi. Kongreye davet edilenlerin tamamının Türk kökenli olduğu bilinmektedir. Bu da milli iktisat programını verilen önemin bir sonucudur. Kongre’de halkın tüm sınıflarını temsil için çiftçiler, işçiler, esnaf, tüccar, sanayici olmak üzere beş gurubun talepleri tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa bu sınıfların önemini kongrenin açış konuşmasında şu cümleleriyle ifade ediyordu: “Arkadaşlar! Sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz ve onlar tarafından müntahab olarak geliyorsunuz. Bu itibar ile memleketimizin halini, ihtiyacını ve milletimizin emellerini ve elemelerini yakından biliyorsunuz. Herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler; doğrudan doğruya halkın lisanından söylenmiş gibi telakki olunur ve bu en büyük isabetlere maliktir. Zira halkın sesi, hakkın sesidir”.¹⁵⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın ifade ettiği bu sınıflardan çiftçilerin önerileri şunlardı: Reji yönetiminin kaldırılması, tütün ekiminin serbest hale getirilmesi, her livada birbirine bağlı köyler için yatılı okulların açılması, köylerdeki ilkokullara öğretmen lojmanlarının yapılması ve bu okulların arazilerinin olduğu yerin bir kısmında sebze yetiştirilmesi ve bir kısmında da fidancılık yapılmasıydı. Ayrıca Aşar vergisinin

¹⁵⁰⁴ Arapça kökenlidir. Çoğulu “tetvîcat” olan bu sözcük “taç giydirme, giydirilme” anlamlarına gelmektedir. (Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2012, s.399; <https://www.osmanice.com/osmanlica-33754-nedir-ne-demek.html/> E.T: 20.01.2023)

¹⁵⁰⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Şubat 1923.

¹⁵⁰⁶ Tevfik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu**, Uygarlık Yay., İstanbul, 1982, s.257.

¹⁵⁰⁷ **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s.26.

¹⁵⁰⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Şubat 1923.

kaldırılması ve köyleri ticaret merkezlerine bağlayacak yollar yapılması da diğer öneriler arasındaydı.¹⁵⁰⁹

Kongreye katılan tüccar grubu ise şu önerilerde bulundu: Banknot çıkarmakla yetkili bir ticaret merkez bankasının kurulması, ulusal yükümlülük gibi tedbirlerden dolayı hükümetin tüccara olan borçlarına ilişkin senetlerin kurulacak bankanın pay senetleri ile değiştirilmesi, Türk limanlarında Türk gemilerinin ticaret yapması, kabotaj hakkının sağlanması, milli sanayinin geliştirilmesi, yerli ürünleri koruyucu bir gümrük politikası oluşturulmasıydı. Diğer taraftan yabancı müdahalesinin bütünüyle ortadan kaldırılması da öneriler arasındaydı. Bununla birlikte şirket kurmanın ve sürdürmenin kolaylaştırılması, ticaret odalarının kurumsallaştırılması ve yaygınlaştırılması, gelir vergisinin yeniden düzenlenmesi, sanayi ve ticari istatistiklerin düzenli bir hale getirilmesi ve demiryolu yapımının hükümet tarafından bir programa bağlanması da talepler arasındaydı.¹⁵¹⁰

Sanayi kesimi temsilcilerinin önerileri ise şunlardı: Teşvik-i Sanayi yasasından yabancı şirketlerin yararlanmasının önlenmesi ve yasanın yeniden ele alınarak daha etkin ayrıcalıkları içeren bir biçimde düzenlenmesi, ulaşımda yerli sanayi ürünleri için ucuz taşıma tarifelerinin kabul edilmesi ve sanayi bankalarının kurulmasıydı.¹⁵¹¹

Kongreye katılan işçi temsilcileri ise şu önerilerde bulundu: “*amele*” olarak nitelenen kadın ve erkek tüm emekçilere “*işçi*” adı verilmesi, sendika hakkının tanınması, grev yasasının yeniden işçilerin yasasının yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere düzenlenmesi, işçilerin çalışma süresinin –tarım dışındakiler hariç- sekiz saat olarak belirlenmesi, asgari ücretin tespiti ve buna uyulmasının zorunlu hale getirilmesi, ücretli hafta ve bayram tatili hakkının kabul edilmesi, 1 Mayıs gününün işçi bayramı olarak kabul edilmesi, iş güvenliği ve sosyal güvenlik konusunda önlemin alınmasıydı.¹⁵¹²

Türkiye İktisat Kongresi’nde yabancı sermaye ile ilgili de bir karar alındı. Buna göre Türkiye’nin yabancı sermayeden tamamen vazgeçemeyeceği ve bunun “*memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini*” de ilke olarak kabul edildi.¹⁵¹³

Kongre çalışmaları kabul edilen genel nitelikli Misak-ı İktisadi metninin yanı sıra, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının kendi görüşlerini iktisadi öneriler

¹⁵⁰⁹ T. Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, s.258.

¹⁵¹⁰ **İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek On Yıl**, (Haz: Oğuz Esen, Ercan Enç), DPT Yay., İzmir,1992, s.1.

¹⁵¹¹ T. Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, s.260.

¹⁵¹² **İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek On Yıl**, s.2.

¹⁵¹³ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yay., İstanbul, 1974, s.99.

biçiminde formüle etmeleri ve her gruba ait önerilerin bütün gruplar tarafından madde madde oylanması biçiminde gerçekleşti.¹⁵¹⁴

Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esad Bey'in "mesleki temsil" ilkesine göre örgütlediği, Kazım Karabekir'in başkanlık yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın da açış konuşmasıyla çalışmaya başlayan Türkiye İktisat Kongresi, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı bir forum oldu. Yapılan çalışmalar sonunda kabul edilen "İktisadi Esaslar" ana çizgileriyle bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Kongrenin genel atmosferinin "milli iktisat" görüşünün ana unsurlarıyla yakın bir benzerlik taşıdığı gözlenmektedir. Genel olarak kalkıncı yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin "milli" unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı söylenebilir.¹⁵¹⁵

Kongreden sonra ülke ekonomisinin geliştirilmesi amaçlandı. Öncelik verilen alanlar ticaret ve sanayi idi. Ayrıca özel teşebbüse de öncelik verildi ve mülkiyet hakkının yasalar ile korunduğu bir ekonomik düzen kökleştirilmeye çalışıldı. Kongreye katılan toplumsal sınıfların önerilerinin birçoğu Atatürk Döneminde bir kısmı da sonraki dönemlerde gerçekleştirilecekti. Bu dönemin en belirgin özelliği milli ekonomi doğrultusunda yapılacak yenilikler ve çıkarılacak kanunlar olacaktı.

II- Milli Ekonomi İlkesi'nin Benimsenmesi Doğrultusunda Yapılan Yenilikler ve Basına Yansımaları

1- Hayvan Islahına Yönelik Yapılan Çalışmalar

XIX. yüzyıldan itibaren salgın hastalıklar, mera, çayır ve yaylakların tarla hâline dönüştürülmesi, savaşlar, erken kesim, vergilerin yüksekliği, İstanbul'un kasaplık hayvan ihtiyacını karşılayan Mısır ve Rumeli bölgelerinin elden çıkması hayvancılıkta gerilemeye neden oldu. Bu durum Millî Mücadele yıllarında da artarak 1923'e kadar devam etti.¹⁵¹⁶ Yaşanan gelişmeler özellikle de küçükbaş hayvan sayısında düşüslere neden oldu. 1922'de 15,15 milyona düşen küçükbaş hayvan sayısı 1923'te 17,21 milyona yükseldi. Diğer taraftan büyükbaş hayvan sayısında da belli bir azalma gözlemlendi. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ekonomi alanında kalkınma

¹⁵¹⁴ İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek On Yıl, s.2.

¹⁵¹⁵ K. Boratav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.45-46.

¹⁵¹⁶ 1914'te 37,2 milyon olan küçükbaş hayvan adedi 1918'de 22,2 milyona düştü. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-hayvancilik-politikasi/> E.T: 25.01.2023)

seferberliği başlatıldı. Bu da savaş sonrası dönemde hayvan ıslahına yönelik bazı kanunların çıkarılmasını zorunlu hale getirdi.¹⁵¹⁷

Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen hayvancılığın korunması ve geliştirilmesine yönelik karar ile birlikte hayvancılık alanında önemli adımlar atıldı. 20 Mart 1923'te çıkarılan ve altı bölüm 26 maddeden oluşan “*İslâh ve Teksir-i Hayavânât Kânunu*” ile bu amaç doğrultusunda yeni bir takım düzenlemeler yapıldı. Kanuna göre; büyük baş hayvanlar için ahır, depo ve at çiftliklerinin kurulması, damızlık hayvanlara yönelik tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi, çeşitli illerde yılda iki kez at yarışlarının düzenlenmesi, belirlenen kurallara uyarak sağlıklı hayvan yetiştiren hayvan sahiplerine para ve madalya verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca hayvan sahiplerinin hayvan çoğaltılması ve ıslahı için kullanacakları para da İktisat Vekâleti Bütçesi'nden karşılanacaktı. Diğer taraftan bu kanunla birlikte artık yurtdışına damızlık hayvan ihraç edilemeyecek ve sadece ülke ihtiyacı karşılanacaktı. Kanuna göre çoğaltılan damızlıkların herhangi bir seferberlik durumunda orduya alınması da yasaklanıyordu.¹⁵¹⁸ 8 Ekim 1923'te çıkarılan ve 6 maddeden oluşan “*İslah ve Teksir-i Hayvanat-ı Ehliye ve Koçu Cemiyetlerine, Koçu Müsabaka ve Sergilerine Dair Kanunu*” ile de doğru yetiştiricilik politikaları için bilimsel uygulamalara yönelmeyi, ülke çapında hayvancılık için elverişli bölgeleri tespit etmeyi, at yarışları düzenleyecek cemiyetleri desteklemeyi önermekteydi. Takip eden iki yıl içinde bu kanun teklifleri yeniden düzenlenerek 1926'da kanunlaştı.¹⁵¹⁹

2- Aşar Vergisinin Kaldırılması (17 Şubat 1925) ve Basına Yansıyanlar

Osmanlı Devleti'nde 1/10 oranında aynî olarak toprak gelirlerinden alınan ve şer'i bir vergi olan Aşar vergisi “*öşür*” olarak da adlandırılmaktaydı. Bu vergi önceleri “*dirlik*” olarak tımarlı sipahilere verilmekteyken, daha sonraları Osmanlı toprak düzeninde yaşanan bazı bozulmalar sonucunda, “*mültezim*” olarak adlandırılan şahıslara “*iltizam*” olarak verilmeye başlandı. Mültezimler bu vergiyi kendi istedikleri şekilde

¹⁵¹⁷ Birinci Dünya Savaşı sonunda toplam hayvan varlığındaki azalma savaş boyunca kaybedilen 2.820.306 büyükbaş hayvan da ilave edildiğinde %58'e ulaştı. (Fatih Balcı, **Türk Kültür Tarihinde Boğa-Öküz**, Hiper Yay., İstanbul, 2019, s.154)

¹⁵¹⁸ Mehmet Temel, “*Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası*”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, (Aralık-2010), s.22; 7 Haziran 1926 tarihli ve 904 nolu yeni “*İslâh-ı Hayavânât Kânun*”nda uygulamada bazı değişiklikler yapıldı. 1927'de kanunun 28.maddesi, 1931'de de 4.maddesi değiştirildi. (BCA, 30.18.01.02.17.5.9, BCA, 30.18.01.01.23.20.2); Buna göre iğdiş, kısarak ve katırlar dışında yabancı ülkelere hayvan ihracatı serbest hale getirilmekteydi. (**Resmî Gazete**, 29 Haziran 1926, S.407, s.1994; **Resmî Gazete**, 17 Mart 1931, S.1750, s.313)

¹⁵¹⁹ Ozan Torun, **Son Ayakta Kim Geldi? Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2021, sny.

toplama tasarrufuna sahipti. Savaş sonrası dönemde Türkiye’de tarım ekonomisinin yanında sanayi ve hizmetler sektörünü kalkındırma çabası içerisine girilmiş; ancak bu çabanın gerçekleştirilebilmesi için büyük miktarda sermayeye ihtiyaç duyulmuştu. Bu dönemde devlet bütçesinin %85’i tarımsal vergilerden oluşmaktaydı. Bunlar içerisinde de Aşar vergisi önemli bir paya sahipti. Çünkü Aşar Cumhuriyet’in ilk yıllarında bütçeye 27.500.000 lira gelir sağlamıştı.¹⁵²⁰ Ancak Türkiye İktisat Kongresi’nde milli sanayiye ve girişimciliği destekleyici bazı olumlu kararlar alındı. Bunun sonucu olarak köylü üzerinde bir yük olduğu gerekçesiyle Aşar vergisi, 17 Şubat 1925’te 552 karar nolu “*Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun*” teklifinin birinci maddesi olan “*Aşar usulü mülğadır. 1341 sene-i maliyesinden itibaren arazi ve mahsulât-ı arziyeden işbu kanuna tevfiakan vergi alınır*” maddesinin kabul edilmesi sonucu yürürlükten kaldırıldı.¹⁵²¹

Aşarın kaldırılmasıyla tarımı vergilendiren yaklaşım sona erdi. Çiftçinin vergi yükü azaltıldı. Devlet aşardan elde edilen gelir kaybını dolaylı vergilerle kapatmaya çalıştı.¹⁵²²

Aşar vergisinin kaldırılması basında olumlu değerlendirmeleri beraberinde getirdi. Gazetelerde daha çok köylünün yüzlerce yıldır bu vergiden kaynaklı yaşadığı sorunlar dile getirilmekteydi. 18 Şubat 1925 tarihli “*İkdam*”da “*Meclis’te Aşar Kanunu Kabul Edildi*” başlıklı haber yazısında kanunun Meclis’te büyük bir çoğunlukla kabul edildiğine vurgu yapılmaktaydı. Eskişehir Milletvekili Emin (Sazak) Bey yasal düzenlemenin “*maksadı temin etmediğini*” ifade ederek aleyhte oy kullanmıştı. Aşar vergisinin kaldırılmasının en önemli nedeni olarak çiftçinin ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemesi ifade edilmekteydi. Özellikle yaşanan savaşlar çiftçinin arazisini bırakıp başka yere gitmesine ve arazinin veriminin düşmesine neden olmuştu.¹⁵²³

6 Temmuz 1925 tarihli “*İkdam*” gazetesinde yayımlanan “*Aşar Hakkında Tahkikatımız*” başlıklı haber yazısında ise mültezimlerin Aşar Vergisi’ni tahsil ederken yaptıkları haksız uygulamalar hakkında bilgi verilmekteydi. Ayrıca basının da bu konuda halkı bilinçlendirmesinin önemli olduğu vurgulanıyordu. Toplumun cahil ve

¹⁵²⁰ Tansel Güla, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Politikası ve Aşarın Ekonomik Etkileri*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Yörük), İstanbul, 1991, s.I-II.

¹⁵²¹ **Resmi Ceride**, 17 Şubat 1925, S.84, s.13

¹⁵²² Orhan Avcı, “*Atatürk’ün Ekonomi Politikası*”: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-ekonomi-politikasi/> E.T: 25.01.2023.

¹⁵²³ **İkdam**, 18 Şubat 1925.

yoksul kalmasının en önemli nedeninin Aşar vergisinin olduğu ifade edilmekteydi. Yüzlerce yıldır köylüyü sömüren mültezimler bunun baş müsebbibiydi. Bu verginin köylü için ne kadar zararlı olduğunu Hükümet'in yanında basın da dile getirmesi önemliydi. Eğer basın köylünün ne derece ve nasıl soyulduğunu ve halkın sefaletindeki sebeplerin ne olduğunu anlamak isterse, Aşar vergisini incelemesi yeterliydi. Diğer taraftan mültezimlerin kendilerine mahsus kullandıkları bazı ölçü birimleri de çiftçinin mahsulden kar elde edememesine neden olmaktaydı. Çiftçi, mültezimin kendi ölçeği ile ölçmesini kabul etmezse, mültezim çiftçiye bazı sorunlar çıkararak işinin görülmesini engelliyordu. Mültezim kendi ölçeği ile ölçtüğünde *“tepeleme ile bir ölçekte bir buçuk okka fazla alacak ve böylece kendisi için on iki ölçekte on sekiz küsur okka”* fazla mahsul elde etmiş olacaktı.¹⁵²⁴

Gazetenin 7 Temmuz tarihli nüshasında da aynı başlık altında verginin toplanma yöntemi ve çiftçinin yaşadığı zorluklar hakkında bilgi verilmekteydi. Aşar vergisinin iltizam edilememesi halinde emanete kaldığı ve o yıl içerisinde vergi toplayanların toplanacak vergi miktarı ile ilgili *“su-i istimallerinin”* olduğu belirtilmekteydi. Aşarın köylüye yük olmasından ve toplanma şekline dolaylı olarak çiftçiler şikâyetçiydi. Ayrıca verginin miktarı ve toplanma yöntemi bölgeye göre değişmekteydi. Bu durumun düzeltilmesi gerektiği şu cümlelerle belirtilmekteydi: *“...ziraatın terakkisi ve o güzelim arazinin muaddil¹⁵²⁵ kalması ve bu suretle çiftçinin menafî-i umumiye-i hayatiyesinin temini zeminin de nazarı dikkate alınarak, ziraat edilsin edilmesin, dönüm başına münasip bir vergi almak, hem hukuk-ı hazinenin, hem de ashab-ı arazinin menfaati icabındandır.*¹⁵²⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı'dan kalan Aşar vergisinin kaldırılması sonucunda iltizam usulünün devlet gelirlerini azaltması, mültezimlerin adaletsiz uygulamalarının halk üzerinde ortaya çıkardığı huzursuzluk gibi olumsuzluklar da ortadan kalkmış oldu. Böylece köylünün gelir seviyesi olumlu yönde etkilendi. Bu da halkın yönetime olan güveninin artmasına neden oldu.

¹⁵²⁴ İkdâm, 6 Temmuz 1925.

¹⁵²⁵ Arapçada doğruluk ve dürüstlük anlamlarında kullanılan *“adl”* kökünden gelen (bir kimsenin doğru ve dürüst olduğunu bildirmek) ta'dil masterından türetilen *“muaddil”* sözcüğü *“denk, denkleştiren”* sözcükleri ile eş değerdir. (Emin Âşıkutlu, *“Muaddil”*, TDVİA, XXX, Ankara, 2020, s. 303; M. Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.310)

¹⁵²⁶ İkdâm, 7 Temmuz 1925.

3- Ticaret ve Sanayi Odalarının Kuruluşu ve Basına Yansıyanlar

Osmanlı Devleti'nde ilk ticaret odası 19 Ocak 1880 tarihli nizamname ile kurulan İstanbul Ticaret Odası ya da “*Dersaadet Ticaret Odası*” idi.¹⁵²⁷ İstanbul Ticaret Odası'nın kuruluş amaçları içerisinde; ülke içinde ticaret ve sanayinin gelişimini ve yayılmasını sağlamak, yeni gelişimci fikirler üretmek ve gümrük tarifelerini belirlemek vardı.¹⁵²⁸

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra ortaya çıkan ekonomik sorunları çözümllemek amacıyla ticaret ve ekonomi alanlarında yeni bir sürece girildi. Özellikle 1923'te düzenlenen Birinci Türkiye İktisat Kongresi sonrasında başlatılan çalışmalar ile kısa sürede kalkınma ve sanayileşme alanlarında ilerlemeler yaşandı. Bu doğrultuda ticarete ve sanayide milli bir anlayışı oluşturmak için harekete geçildi. Bu da ticaret ve sanayi odalarının kuruluşu ile mümkün olacaktı. Bu amaçla yapılacak ilk çalışmalar Osmanlı Devleti'nden kalma liman, demiryolu, maden işletmeleri, su-elektrik vb. altyapı çalışmalarının millileştirilmesi ve modernleştirilmesi ile gerçekleştirilecekti.¹⁵²⁹ Bu doğrultuda Ankara'da bir ticaret ve sanayi odası kurulmasına yönelik ilk adım atıldı. Ankara Ticaret ve Sanayi Odası 1923'te Anafartalar Caddesi üzerinde bulunan eski bir binada faaliyetlerine başladı.¹⁵³⁰ Odanın ilk Başkanı Şakir (Kınacı) Bey idi. Ankara Ticaret ve Sanayi Odası tüccar ve sanatkârlar tarafından kendi aralarında serbest olarak seçilen on iki kişilik bir heyet tarafından yönetilmekteydi.¹⁵³¹

Millileştirme politikası kapsamında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası da bu sürece dâhil edildi. Çünkü odanın yirmi dört üyesinden altısı Müslüman, on sekizi de gayrimüslim idi. Ağustos 1923'te yeni yönetim kurulunu oluşturmak için seçimler düzenlendi. Seçimi Milli Türk Ticaret Birliği adayları kazandı. Böylece tamamen Türklerden oluşan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası faaliyetlerine başladı. İlk oda

¹⁵²⁷ BOA, A.DVN. MKL, K:18.G:20.

¹⁵²⁸ Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu: Dersaadet Ticaret Odası (1882-1923), (Haz: Ufuk Gülsoy, Bayram Nazır), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2009, s.43.

¹⁵²⁹ Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s.213, 243.

¹⁵³⁰ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-ve-sanayi-odaları/E.T: 20.02.2023>; Bazı kaynaklarda Ankara Ticaret Odası'nın 1926'a kadar etkin bir şekilde faaliyet göstermediği ifade edilse de 1923 tarihli arşiv belgelerinde Ankara Ticaret Odası'nın tüccarların elindeki zahireyi nakletmek üzere daha fazla vagon tahsisi için çektikleri telgraflar o günün şartlarında ellerinden geleni yaptıklarının işaretidir. (BOA, DH.İ.UM, K:20.G:7)

¹⁵³¹ Emre Kavak, Ankara'nın İktisadi Tarihine Dair Bir Tetkik: Ankara Ticaret Odası Örneği 1938-1950, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Kala), İstanbul, 2015, s.44-45.

başkanlığına Milli Türk Ticaret Birliği'nin de başkanı olan Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey seçildi.¹⁵³²

19 Şubat 1924 tarihli “*Tanin*” gazetesinde “*Ticaret Odası*” başlıklı haber yazısında; TBMM Birinci Başkan Vekili ve Manisa Milletvekili Mehmet Sabri (Toprak) Bey ve İktisat Komisyonu Başkanı İzmir Milletvekili Celal (Bayar) Bey ile Ticaret Genel Müdürü Yusuf Ziya (Koçzade) Bey'in katılımıyla önceki gün Ticaret Odası azalarının bir toplantı gerçekleştirdiği ifade edilmekteydi. Toplantıda Genel Sekreter Rauf Bey'in Ticaret Odası teşkilatı hakkında Ankara'da gerçekleştirdiği faaliyetlerin sonuçları değerlendirildi. Ayrıca bakanlık tarafından ticaret odaları için hazırlanan kanun tasarı ve Ticaret Odası'nın buna temas eden projesinin madde madde okunarak görüşüldüğü vurgulanmaktaydı. Celal Bey'in İzmir'den gelişi sonrasında bu konu hakkında hazırlanacak bir rapor TBMM İktisat Komisyonu'na gönderileceği verilen bilgiler arasındaydı.¹⁵³³

Millileştirme çalışmaları kapsamında ticaret ve sanayide neler yapılması gerektiği ve sorunların ne olduğuna dair İstanbul Türk Ocağı'nda 21 Mart 1924'te Ticaret Birliği Konferansı düzenlendi. 22 Mart tarihli “*Tanin*”de “*Ticaret Birliği Konferansı*” başlığıyla paylaşılan haberde konferansa yüzden fazla kişinin katıldığından bahsedilmekteydi. Özellikle İstanbul'daki limanlarda yaşanan sorunlara değinilmekteydi. “*Duhuliye rüsumu*” olarak adlandırılan ve büyük şehirlere getirilen eşyalardan alınan vergilerin yeniden düzenlenmesi yönünde raporların sunulduğu belirtilmekteydi. Ayrıca Genel Sekreter Hamdi Bey'in konu ile ilgili görüşlerine yer verilmekteydi. Kendisi Ticaret Mektebi'nden mezun gençlere ihtiyaç olduğunu; ancak Ticaret Mektebi'nin günün koşullarına uygun ticaret alanında atılım yapabilecek gençleri yetiştiren bir programının olmadığı gibi adı geçen okulun böyle bir amacının da olmadığına vurgu yapılıyordu.¹⁵³⁴

Hamdi Bey'den sonra Nazmi Duhani Bey söz alarak kırk yedi maddeden oluşan komisyon raporunun her maddesinin tartışılması gerektiğini ifade etti. Ticaret Odası ile ilgili hükümet nezdinde gerekli olan girişimlerde bulunmak üzere bir heyet oluşturulması hakkında verilen önerge de kabul edildi. İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura, “*İkdam*” gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tevfik Cenani, Hoca İdris, Kazım ve Hamdi beylerden bir komisyon oluşturularak konferansın sonlandırıldığı verilen bilgiler

¹⁵³² Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu: Dersaadet Ticaret Odası (1882-1923), s.83; <https://ataturkansklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-ve-sanayi-odalari/E.T: 20.02.2023>

¹⁵³³ *Tanin*, 19 Şubat 1924.

¹⁵³⁴ *Tanin*, 21 Mart 1924.

arasındaydı. Komisyon raporunda; Türkiye’de ticaret ve sanayi alanını olumsuz etkileyen nedenler üzerinde durulmaktaydı. İç ve dış ticarete Türkiye’nin ulusal politikalar izlemesi yönünde girişimlerin yapılması gerektiği, ticaret odaları arasındaki iletişim sorunlarının sonlandırılarak, her yıl ticaret ile ilgili konferansların düzenlenmesinin gerekliliği belirtilmekteydi. Rapor; yurt dışı ve içinde ticaret odaları muhabirliklerinin kurulması, Türk ticaret ve maliye kurumlarının geliştirilmesi, Türkiye’de ticari, milli ve uluslar arası sergilerin düzenlenmesi, Türkiye’de köylerde üretilen tarım ürünlerinin sayısının artırılması ve köylülerin üretim anlamında bilinçlendirilmesi, kooperatiflerin kurulması, tüccarlara verilen kredilerden fazla faiz alınmaması için hükümetin yabancı şirketler nezdinde girişimde bulunmasının “*elzem*” olduğu ile ilgili konuları içermekteydi. Ayrıca “*Türk sermayesinin para kasası*” adıyla bilinen Osmanlı Bankası’nın Türk piyasa ve borsasını kendi kontrolü altında tuttuğu, bu nedenle de ayrıcalıklarının devamına gerek kalmadığı vurgulanmaktaydı. Bu bankanın “*gayr-i mümtaz*” bir banka haline getirilmesi ile buradaki Türk sermayesinin el değiştirerek yeni kurulacak “*Türk Milli Ticaret*” bankasına bırakılacağı da ifade ediliyordu.¹⁵³⁵

Türk limanlarında tahmil¹⁵³⁶ ve tahliye sırasında yaşanan sorunların çözümü, denizcilik alanında yapılacak ıslahat çalışmaları, Ticaret Mekteb-i Âlisi mezunlarının özellikle iktisat ve ticaret alanındaki mesleklere yerleştirilmesinin sağlanması, önemli merkezlerde “*uygulamalı*” ve “*tali*” ticaret mekteplerinin kurulması, serbest ve uygulamalı ticaret dershanelerinin açılması ve buralarda gece derslerinin de verilmesi raporda yer alıyordu. Ayrıca şahsa ait gümrük antrepolarının¹⁵³⁷ men edilmesi, devlet antrepolarında bekletilen mallardan alınan vergilerin kaldırılması, kömür kaçakçılığının engellenmesi, emlak bankaları ve borsalarının gerekliliğine de değinilmekteydi.¹⁵³⁸

Cumhuriyet Dönemi kurulacak ticaret ve sanayi odalarının en önemli amacı Türkiye’de ticaret ve sanayi faaliyetlerinin Türkler tarafından yapılmasını sağlamaktır. Çünkü Milli Mücadele Dönemi öncesinde ticaret ve sanayi faaliyetleri Osmanlı Devleti

¹⁵³⁵ Tanin, 22 Mart 1924.

¹⁵³⁶ Arapça kökenli bu sözcük limanlarda yük yükleme işlemi olarak kullanılmaktadır. Diğer bir anlamı ise sorumluluk vermedir. (Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.445; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1212)

¹⁵³⁷ Gümrük vergisine ya da yalnız gümrük kontrolüne tabi malların ülkeye giriş, transit ya da aktarma için beklemesine ve bu bekleme anında belli işlemlerin yapılmasına izin verilen yerlerdir. Antrepoya giriş vergi yükümlülüğünü kapsamamaktadır. Ayrıca malların girişteki şekil ve niteliğinin korunması zorunluluğu da söz konusudur. Bu özellikleri nedeniyle antrepo bir gümrük dışı bölge ya da sınırlı bir serbest yer sayılmaktadır. (*Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, s.36)

¹⁵³⁸ Tanin, 22 Mart 1924.

sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim tüccarlar tarafından yönetilmekteydi.¹⁵³⁹ Bu da yeni bir ticaret kanununu gerekli hale getirmekteydi. Ticaret ve sanayinin yabancıların egemenliğinden kurtarılması amacıyla İzmir Milletvekili Mustafa Rahmi (Köken) Bey¹⁵⁴⁰ 15 Nisan 1924'te “*Ticaret Sicilli Kanun Lâyihası Ve Ticaret Encümeni Mazbatası*” adlı kanun tasarısını TBMM'ye sundu. Tasarının Ticaret Odaları Kanunu'na esas olacağını ve acilen görüşülmesi gerektiğini teklif etti.¹⁵⁴¹ Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda 18 Mart 1925'te TBMM'de Dönemin Ticaret Bakanı ve Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey ticaret odalarının ülkenin hiçbir yerinde teşekkül edemediğini belirterek encümeninden gelen “*Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu (1/431)*” tasarısını Meclis'e sundu. Tasarı görüşülerek oy birliğiyle kabul edildi.¹⁵⁴² Böylece 22 Nisan 1925'te “*Ticaret ve Sanayi Odaları Hakkındaki Kanun*” tasarısı kanunlaştı. 12 maddeden oluşan kanun ile odaların kurulması ve işleyişi hakkında belli esaslar belirlendi. Kanunun 1.Maddesi ile odalar tüzel kişilik kazandı. Ayrıca ticaret ve sanayi alanında faaliyet göstermek isteyen kişilerin bu odalara kayıtlı olması zorunluluk haline getirildi. Ticaret sicili de bu kanunla yeniden düzenlendi.¹⁵⁴³

Ticaret ve sanayi odaları ile ilgili kanunun kabul edilmesi sonrasında 1926'dan itibaren İstanbul ve Ankara ticaret ve sanayi odaları daha etkin bir şekilde çalışmaya başladı.¹⁵⁴⁴ Alınan kararlar sonucunda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın iki bin yüz on dokuz olan üye sayısı 1925'te üye zorunluluğunun getirilmesiyle on bin altı yüz seksen sekize yükseldi. Ankara Ticaret ve Sanayi Odası'na da 1926'da üç yüz elli tüccar ve sekiz yüz küçük esnaf ve sanatkârın kaydı yapıldı.¹⁵⁴⁵

Kısa sürede Türkiye'nin birçok yerinde ticaret ve sanayi odalarının sayıları arttı. Bunların karar mekanizmalarını oluşturmak için de İzmir ve Ankara gibi illerde birincisi 1927'de, ikincisi 19 Mayıs 1928'de¹⁵⁴⁶, üçüncüsü de 1931'de genel kongreler düzenlendi. Bu bölgesel kongrelerde odaların bulundukları yerlerin ticari ve sınaî

¹⁵³⁹ M. Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)**, s.179.

¹⁵⁴⁰ 1881 Bergama doğumlu olan Rahmi Köken İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler; Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân III. Dönem İzmir Mebusu, TBMM II., III., IV., V., VI., VII. ve VIII. Dönem İzmir Milletvekilliği, İl Genel Meclisi Bergama Üyesi, Buca Lisesi Öğretmeni, İş Bankası Kurucu Üyesi, Zonguldak Maden Müdürü, İktisat ve Ticaret Encümeni Reisi ve 4. Hükümet Ticaret Vekili. 7 Temmuz 1952'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.154)

¹⁵⁴¹ TBMMZC, II/8-1, s.725.

¹⁵⁴² TBMMZC, II/18, s.113-114.

¹⁵⁴³ Resmi Ceride, 2 Mayıs 1925, S.99, s.167.

¹⁵⁴⁴ E. Kavak, **Ankara Ticaret Odası Örneği 1938-1950**, s.44-45.

¹⁵⁴⁵ 1933'te tüccar sayısı bin altı yüze, küçük esnaf ve sanatkâr ise iki bin beş yüze ulaştı. (Meltem Tekerek, “*Ticaret ve Sanayi Odaları*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-ve-sanayi-odaları/E.T: 21.02.2023>)

¹⁵⁴⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları**, 1, Bilge Yay., İstanbul, 2009, s.58.

yapılarıyla ilgili konular görüşüldü. Üçüncü Umumi Kongre’de hububat, mahsulün temizlenmesi, limanlarda ve Anadolu’nun çeşitli merkezlerinde depolar kurulması, umumi mağazalar, ihracat kredisi gibi gündem maddeleri belirlendi.¹⁵⁴⁷

21 Mayıs-28 Mayıs 1935’te düzenlenen dördüncü kongrede ise amaç ticaret ve sanayiye faydası olacak milli kararlar almak ve talepleri belirlemektir. 23 Mayıs 1935 tarihli “Akşam” gazetesinde yayımlanan “*Ticaret Odalarının Dilekleri*” başlıklı haber yazısında ticaret odalarının dilekleri belirtilmekteydi.¹⁵⁴⁸ Haberde İzmir Ticaret Odası, “*afyonun*” ülke içerisinde kayıtsız olarak satılmasını ve inhisar idaresinin İzmir’den mal almasını; Bolu Odası, afyon ziraatına izin verilmesini; Kütahya Odası, buğday gibi arpanın da bir kanunla korunmasını; Bursa Odası, Orhangazi Ziraat Bankası’nın tekrar açılmasını; Gümüşhane Odası, İş Bankası’nın Bayburt’ta bir şube açmasını; İzmir Odası, Söke ve Ödemiş gibi yerlerde çuval fabrikalarının açılmasını; Erzurum Odası ise Erzurum’da şeker, bez ve yün kumaş fabrikalarının kurulması istemekteydi. Odaların bunun için bir rapor hazırlayıp sunduğu da verilen bilgiler arasındaydı.¹⁵⁴⁹

4- İskân Kanunu ve Basındaki Değerlendirmeler

Cumhuriyet Dönemi’nde izlenen iskân politikasının temel iki amacı vardı: İlki Türk kültürünü kuvvetlendirmek -bu doğrultuda Türk milli kültürüne bağlı muhacir getirerek Türk kültürlü nüfusu artırmak- idi. Diğeri ise siyasi ve ekonomik kaynaklıydı. Ekonomik açıdan temel amaç; Türkiye’de nüfusun dağılışı şeklini değiştirmek için az topraklı ya da toprağı olmayan köylülerin bulunduğu köyleri daha iyi yerlere taşıyarak buralarda tarımın canlanmasını sağlamaktır. Ayrıca bu dönemde “*dağınık*” ve küçük köyleri birleştirerek köylüyü tefecilerin elinden kurtarıp şehir ekonomisini dengelemek ve devlet ile köylü arasındaki ilişkileri düzenlemek de diğeri bir amaçtı.¹⁵⁵⁰

Çiftçiyi topraklandırma amacı taşıyan 31 Mayıs 1926 tarihli ve 885 sayılı İskân Kanunu’nun 3.Maddesi’ne göre “*Dâhili memleketteki seyyar aşiretler ve alelumum göçebeler ve sıhhi sebepler dolayısıyla nakli icap edenler*” ya da orman içerisinde ekonomik açıdan geçim sıkıntısı yaşayan köylerin daha uygun ve elverişli yerlere nakledilmesi ve dağınık köylerin birleştirilmesi konusu ile ilgili işlemlerin yapılması

¹⁵⁴⁷ Meltem Tekerek, “*Ticaret ve Sanayi Odaları*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-ve-sanayi-odaları/E.T: 21.02.2023>

¹⁵⁴⁸ Akşam, 23 Mayıs 1935.

¹⁵⁴⁹ Akşam, 23 Mayıs 1935.

¹⁵⁵⁰ Muhammed Sarı, “*Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar*”, CTAD, 14, (Güz-2011), s.87.

yetkisi İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmekteydi.¹⁵⁵¹ Kanunun 6.maddesine göre de köylere yerleştirilen çiftçilerin, aşiret ve göçebelerin ihtiyaçları da karşılanacaktı. Çiftçilere arazi, ailelere bir adet hane, sanayi ile uğraşanlara da bir adet dükkân ya da arsa verilecekti. Eğer bu kişiler çiftçilik ile uğraşıyorlarsa, bir çift hayvan ve tarım aleti temin edilecek, çerçi¹⁵⁵² ve satıcılara da sermaye tahsis edilecekti.¹⁵⁵³ Dışarıdan gelenler ve içerde iskân edilenlere ise iki yıl askerlik muafiyeti sağlanacak ve muhtaç durumda bulunanların da iskân olana kadar iki aylık geçimleri devlet tarafından karşılanacaktı.¹⁵⁵⁴ Bu kanun ile Türkiye için sosyal ve ekonomik alanlarda gelişim sağlanması amaçlandı. Ayrıca dış kaynaklı tehditlere karşı ülkeyi korumak için de nüfusun artırılması doğal bir çözüm olarak ön görüldü.¹⁵⁵⁵ Kanun 1 Temmuz 1926 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.¹⁵⁵⁶

Bu tarihten sonra da iskân çalışmalarına belli aralıklarla devam edildi. Ancak 14 Haziran 1934'te TBMM'de kabul edilen ve 21 Haziran 1934'te Resmi Gazete'de yayımlanan 2510 sayılı “İskân Kanunu”¹⁵⁵⁷ ile yeni bir süreç başladı. Bu tarihe kadar plânlanmadan yürütülen iskân faaliyetleri, kanunla birlikte gerçek anlamda ekonomik, sosyal ve milli amaçlar taşıyan bilinçli bir politikanın kapsama alanına girdi. Bu nedenle milli bilinç korunarak, nüfusun nicelik ve nitelik bakımından daha iyi bir duruma getirilmesi ve nüfusun homojen bir yapıya kavuşturulması amaçlandı.¹⁵⁵⁸

Bu doğrultuda Türkiye üç iskân bölgesine ayrıldı. “Cumhuriyet” gazetesinin 8 Temmuz 1934 tarihli nüshasında “Yeni İskân Kanunu” başlıklı haberde yeni İskân Kanunu'nun İstanbul Valiliği'ne tebliğ edildiği, bu kanuna göre Türkiye'de nüfusun Türk kültürüne bağlı bir şekilde planlanması gerektiği vurgulanmaktaydı. Kanuna uygun olarak İcra Vekilleri Heyeti tarafından nüfusun belli bölgelerde yeniden düzenlenmesi için Dâhiliye Vekâleti'ne yetki verildiği de ifade edilmekteydi. Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan haritaya göre Türkiye'nin nüfus özelliği bakımından üç bölüme ayrılmıştı: Türk köylü nüfusun yoğunlaştığı bölgeler, Türk köylü nüfusa benzer

¹⁵⁵¹ TBMMZC, II/25, s.649.

¹⁵⁵² Her türlü büyük ve küçük eşya, malzeme vb. satan ve genellikle para ile satmayıp başka mallarla değiştiren “gezgin esnaf” hakkında kullanılan bir tabirdir. Özellikle köy köy dolaşan bu kişiler at arabasına yükledikleri malzemeleri köylülerden on kiloya karşılık gelen “bir got arpa” ya da “bir got buğday” olarak takas etmekteydi. Malzemelerini yere yayararak satanlara da “yaymacı” denilmekteydi. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.352)

¹⁵⁵³ TBMMZC, II/25, s.650.

¹⁵⁵⁴ 7 ve 11. Maddeler. (TBMMZC, II/25, s.651).

¹⁵⁵⁵ Önder Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, (Bahar- 2009), s.474.

¹⁵⁵⁶ Resmi Ceride, 1 Temmuz 1926, S.409, s.1726.

¹⁵⁵⁷ Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, S.2733, s.4003.

¹⁵⁵⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-iskan-kanunlari/> E.T: 21.02.2023

kültürleri taşıyan yerler ve son olarak sağlık, ekonomi, kültür, siyaset, askerlik ve “*inzibati*”¹⁵⁵⁹ nedenlerle boşaltılması istenilen, iskân ve ikamete yasak edilen bölgeler idi. Kanunun diğer maddeleri muhacirlerin ve mültecilerin kabulü, nakilleri, kültür ve idare tedbirleri, iskân, gümrük muafiyeti ve vergi muafiyeti gibi kısımları içermektedir.¹⁵⁶⁰

Böylece Türk ırkının nüfusunun artmasını engelleyen yerlerden alınarak arazi geniş bölgelere iskân edilmesi hem Türk milli bilincini kuvvetlendirecek hem de ekonomik refah seviyesini artıracaktı.¹⁵⁶¹ 15 Haziran’da yayımlanan gazetelerin birçoğunda haber “*İskân Kanunu Dün Kabul Edildi*” başlığıyla verilmekteydi. “*Cumhuriyet*” gazetesinin 15 Haziran 1934 tarihli nüshasında “*İskân Kanunu Dün Kabul Edildi*” başlıklı haber yazısında kanun ile ilgili okuyucular bilgilendirilmekte ve TBMM’de kanun ile ilgili yapılan tartışmalar okuyucuya aktarılmaktaydı. Haberde Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey’in de Meclis’te konu ile ilgili bir değerlendirmesine yer veriliyordu. Kendisi yeni İskân Kanunu ile Türkiye’nin “*tek dille konuşan, düşünen ve hisseden bir ülke*” olacağını ifade ediyordu. Şükrü Bey’e göre kanunun amacı bir bayındırlık hizmetinin ötesinde hem göç ile ilgili hem de konar-göçer aşiretler, topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızları topraklandırma ile de ilgiliydi. Ayrıca nüfusun artışıyla birlikte Türkiye’de boş olan bölgelere yoğunlukta olan nüfusun dağıtılması da diğer bir amaçtı.¹⁵⁶²

Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher (Etili) Bey¹⁵⁶³ de iskân uygulamalarının halka duyurulması için ilan tarzının değiştirilmesine, cami kapısı ve ağaç gövdesine yapııştırılan ilanlarla halkın haberdar olamayacağını ve memurların yeni yöntemler üzerinde çalışmasının gerekli olduğunu vurguluyordu. Haberde küçük kasabalarda gazete olmadığı için cami kapısına, duvara, davul ve tellallar aracılığıyla halkın bilgilendirilmesinin daha doğru olacağını savunan milletvekillerinin de olduğu

¹⁵⁵⁹ Arapça kökenli olan sözcük “*düzenleyici*” ve “*belli bir intizam içinde olma niteliği taşıyan*” anlamlarına gelmektedir. Belirli bir bölgede kanun koyucu anlamıyla da kullanılmaktadır. (Ş. Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s.145)

¹⁵⁶⁰ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1934; 1 numaralı bölgeler: Türk kültürlü nüfusun bir araya getirilmesine yönelik istenilen yerlerdi. 2 numaralı bölgeler: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdi. 3 numaralı bölgeler: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat gibi nedenler ile boşaltılması istenilen iskân ve ikamet yasak olduğu yerlerdi. İhtiyaca göre bu bölgelerde değişiklikler de yapılabilecekti. (TBMMZC, IV/23, s.28)

¹⁵⁶¹ TBMMZC, IV/23, s.3.

¹⁵⁶² **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934.

¹⁵⁶³ 1892’de İstanbul’da doğdu. Hukuk Mektebi mezunudur. Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler; Ankara Sultânisi Fransızca Öğretmenliği, “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi çalışanı, Otobüs Şirketi Müdürlüğü, TBMM III., IV., V. ve VI. Dönem Çanakkale Milletvekilliği, IV., V. ve VI. Dönem Divân-ı Riyâset Kâtipliği, Parlamenterler Birliği Türk Grubu Üyeliği. 1968’de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.195).

belirtilmekteydi. Trabzon Milletvekili Raif (Karadeniz) Bey¹⁵⁶⁴ kanunun 49.maddesi olan “*muhaçir ve mültecilere verilecek toprak ve binaların altı ay önce ilan edilmesi, bu zaman zarfında talibi çıkmayıp daha sonra bu mallar üzerinde hak iddia edenlerin itirazlarının ancak fiyata karşılık gelen bedeli ödeyerek o malın sahibi olabilecekleri*” maddesine karşı çıkmaktaydı. Raif Bey bu maddenin kabulünün doğru olmadığını, bazı bölgelerde muhaçirler aleyhinde istirdat olayları olsa bile bunun için bir ülkenin tasarruf hakkının tehlikeye düşürülmesinin doğru olamayacağını vurguladı. Ayrıca Türkiye’nin dörtte üçünün çiftçilerden meydana geldiğini ve bunların sahip oldukları beş on dönümlük topraklarına çok bağlı olduklarını ifade ediyordu. Görüşünü ifade etmek için söz alan Şükrü (Kaya) Bey cevaben kanunun tasarruf hakkının özellikle de köylülerin hak ve hukuklarını ihlal edecek bir kanun olmadığını, ancak sahipsiz ve işlenmeyen toprakların “*çalışkan ellere*” verilerek ülkenin imarının göz önünde tutulduğunu ve muhaçirlere verilen arazilerin ne şekilde ellerinden alındığını gösteren bazı örnekler getirilerek ilan süresinin uzatılabileceğini vurguladı. Raif Bey ve Burdur Milletvekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey¹⁵⁶⁵ tarafından 49, 50 ve 51. maddelerin kaldırılmasına ve bunun yerine şu maddenin konulmasına yönelik teklifte bulundu: “*18 Teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya’da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden hükümet tarafından iskân edilmiş olanlara tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olunur. Bunların sahipleri zuhur eder ve bu kimselerin başka bir yerde iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhaçir gibi toprak ve yapı verilir*”. Gazete haberinde önceki maddelerin kaldırılarak bu maddenin kabul edildiği de belirtilmekteydi.¹⁵⁶⁶

a) Zeki Mesut Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

22 Haziran tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde İskân Kanunu ile ilgili ayrıntılar “*Mühim Bir Kanun*” başlıklı köşe yazısıyla Zeki Mesut Bey tarafından

¹⁵⁶⁴ 1895’te Trabzon’da doğdu. İstanbul Darülfünun Hukuk Şubesi mezunudur. Yaptığı görevler; Yedek Üsteğmen, Adli Müşavir, serbest avukat, IV., V., VI., VII., VIII. dönemlerde Trabzon Milletvekili. İstiklal Madalyası sahibidir. 1976’da öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.225)

¹⁵⁶⁵ 1884’te Burdur’da doğdu. Hukuk Mektebi mezunudur. Ayrıca Paris Hukuk Fakültesi’nde de eğitim görmüştür. Yaptığı görevler şunlardır: Konya Hukuk Mektebi Müdürlüğü, İstanbul Hukuk Mektebi Amme ve İdare Hukuku Müderrisliği, Ticaret ve Ziraat Vekâleti Müsteşarlığı, İtibarı Millî Bankası İdare Meclisi Üyeliği, Osmanlı Meclis-i Mebûsan III. Dönem Konya, Ticaret ve Ziraat Nazırlıkları, Sivas Temyiz Mahkemesi Üyeliği, Lozan Barış Konferansı Müşavirliği, TBMM II., III., IV. ve V. Dönem Burdur Milletvekilliği, III. Dönem Ticaret ve İktisat, IV. Dönem Maliye ve Bütçe, V. Dönem Bütçe Encümenleri Başkanlıkları ile 6. ve 7. Hükümet’te İktisat Vekilliği. 1938’de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.87)

¹⁵⁶⁶ Cumhuriyet, 15 Haziran 1934.

okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Buna göre TBMM’de kabul edilen İskân Kanunu ile Türk inkılâbının büyük ülkülerinden biri daha gerçekleştirilmişti. Yeni kanun Türkiye’de eski rejim zamanından kalma bazı geleneklerin etkisiyle iyi bir “*intiba*”¹⁵⁶⁷ yaratmamış olan “*iskân*” sözcüğüyle adlandırılmışsa da, “*ruhu ve şümülü*”¹⁵⁶⁸ itibariyle Türkiye’nin öz yapısını oluşturacak bir niteliğe sahipti. Devletleri oluşturan unsurların başında millet gelmekteydi. Bu unsur ne kadar kuvvetli, ne kadar bağdaşık, ne kadar üretken olursa, devlet de o derece kuvvetli ve devamlı olacaktı.¹⁵⁶⁹

İskân kanunu doğrudan doğruya millet unsuru dikkate alınarak ve çağın gerekliliklerine uyularak yeniden geliştirilen kanunlardan biri idi. Bu bakımdan kanun daha derin incelenerek değerlendirilmeli ve uygulanmalıydı. İskân Kanunu Türkiye’nin başlıca dört ana sorununu çözüme kavuşturacaktı: Nüfus, göç, göçebelik ve toprak meseleleri. Milli benlikte ortaya çıkan bu sorunları çözmek büyük bir işti. Türk inkılâbının prensiplerine göre çözümlenmesi gerekiyordu. Zeki Bey bu sorunların çözümü sonrası yaşanacakları şu cümleleriyle anlatıyordu: “*Bunların çözümlenmesi Türk milletinin kullanılamayan enerjilerini kıymetlendirecek ve onun içtimaî ve iktisadî hayatını yükseltecektir. Nüfusun sayısını artırmak nasıl bir iş ise bu sayıdan istifade etmek ve onun üretim gücünü artırmak da o kadar mühim bir iştir*”.¹⁵⁷⁰

Türkiye’de içe ve dışa yapılan göçleri düzenlemek, aşiret ve göçebe hayatını sonlandırmak Türk millî yapısını oluşturan unsurların zarar görmesini engelleyecekti. Bu da inkılâpçı bir hükümetin yapabileceği bir işti. Toprak üzerinde çalışan ve millî bünyenin temelini oluşturan Türk köylüsünün topraklandırılması ise hem sosyal ve hem ekonomik alanda yapılacak önemli bir görevdi. Bunları başaramamak “*Türk’ün esir olması*” anlamına geliyordu. Ayrıca Türk köylüsünü refaha ulaştırmak Türkiye’nin ekonomik alanda yapacağı en önemli amaçlardan biriydi. Bu nedenle sanayi programının en büyük dayanağı Türk köylüsünün üretim gücünden ileri geliyordu. Bu program ekonomik bağımsızlıkla ilgili olduğu için köylünün ve çiftçinin rolü kendiliğinden anlaşılmaktaydı. Ekonomik bağımsızlık siyasî bağımsızlıktan ayırt edilemeyen bir kavramdı. “*Türk köylüsünün efendiliği*” demek bütün Türk milletinin bağımsızlığı ve efendiliği anlamına gelmekteydi. Kanunun iyi bir şekilde tatbiki için de

¹⁵⁶⁷ Arapça kökenli olan bu sözcük “*izlenim*” anlamına gelmektedir. (Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.223).

¹⁵⁶⁸ Arapçadır. “*şamil*” ve “*havi olma, içine alma, kaplama, kapsama*” anlamlarında kullanılmaktadır. “*Şümülü olmak*” deyimini ise içine almak ve kendinde toplamak ifadeleriyle eşdeğerdir. (Ş. Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s.615).

¹⁵⁶⁹ Zeki Mesut, “*Mühim Bir Kanun*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (22 Haziran 1934), s.1.

¹⁵⁷⁰ Zeki Mesut, “*Mühim Bir Kanun*”, s.1.

gerekli önlemlerin alınması da şarttı. Çünkü kanunları “kıymetlendiren” etkenlerin başında onların halk tarafından anlaşılması ve uygulanma yöntemleri gelmekteydi. Bu kanun Türkiye’nin inkılâp kanunlarından biriydi. Bu nedenle inkılâp zihniyetinde olan bir hükümetin bu kanunun uygulanmasında da çok dikkatli olması gerekliydi.¹⁵⁷¹

b) Şeref Nuri (İlkmen) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

1 Ağustos 1935 tarihli “Ulus” gazetesinde Şeref Nuri (İlkmen) Bey¹⁵⁷² tarafından yayımlanan “İşkân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız” başlıklı köşe yazısıyla kanunun Türkiye’ye ve halka sağlayacağı yarar üzerinde durmaktaydı. Buna göre 1934 tarihli İşkân Kanunu daha planlı ve programlı uygulanmaktaydı.¹⁵⁷³ Kanunun Türk milletini ve kültürünü ön planda tutmasıyla milli, ekonomik ve soysal anlamda bir fayda elde edilecekti. Kanun, kültürü daha genel anlamda ele almakta ve nasyonal sosyalistlerin yaptıkları gibi kan bağına dayanmamaktaydı. Şeref Nuri Bey kanun ile birçok ekonomik faydanın da amaçlandığını ifade ediyordu. Özellikle de Türkiye nüfusunun ekonomik dağılımı İşkân Kanunu ile değiştirilecekti: “Ekonomik, siyasal ve askerlik bakımlarından memlekette nüfusun dağılışı şeklini değiştirmek. Bunun için de mesela topraksız veya az topraklı çiftçileri, yaşama şartlarının iyi bulunmadığı köyleri daha iyi yerlere taşındırmak”.¹⁵⁷⁴

İşkân Kanunu’na göre Türk ekonomisinde bir reform yapılmıştı. Şeref Nuri Bey bunu şöyle bir değerlendirme ile açıklamaktaydı: “...Çünkü asırlardan beri kendi çevrelerinde, kendi akideleri ve üretim tarzları içerisinde yaşayan insanlar Türk örneği içerisinde eritilmek isteniyor. Bu ulusal ekonomi için en birinci şarttır. Bundan sonra da boş yerlerden ve nüfusu sık olmayan yerlerden daha çok faydalanmak için buralara yalnız Türk kültürüne bağlı insanlar getirmek ulusal ekonomik üretim için çok faydalı olacaktır. Bugünkü ekonomik bakımdan gelişim imkânlarını taşıyan yerlerde mesela Trakya ve Van vilayeti civarları gibi yerleri doldurmak bizim için bir vazifedir”.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷¹ Zeki Mesut, “Mühim Bir Kanun”, s.1.

¹⁵⁷² 1903’te Sırbistan-Seniçe’de doğdu. Kuleli Askeri Lisesi’ni tamamladıktan sonra 1922’de Yüksek Orman Mektebi’ne girdi ve buradan mezun oldu. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Şeref Nuri Bey, Münih Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde de Doktorasını tamamlamıştır. Yaptığı görevler; Profesör, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ziraat Fakültesi, Ziraat İktisadi ve Politikası Enstitüsü Şef Asistanlığı, İstanbul Üniversitesi Senatosu Üyeliği (1952-1958), Orman Fakültesi Dekanlığı ve belli bir süre de İstanbul’da Orman Fakültesi’nde (1956-1958) çalışmıştır. 1983’te öldü. (<https://orman.iuc.edu.tr/tr/content/emekli-ogretim-uyeleri/turk-ogretim-uyeleri/> E.T: 06.07.2023)

¹⁵⁷³ Şeref Nuri, “İşkân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, **Ulus**, (1 Ağustos 1935), s.2.

¹⁵⁷⁴ Şeref Nuri, “İşkân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, s.2.

¹⁵⁷⁵ Şeref Nuri, “İşkân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, s.2.

Kanunla birlikte Türkiye’de bulunan konar-göçer Çingenelerin¹⁵⁷⁶ ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak üzere kasabalara yerleştirilmesi de sağlanacaktı. Ayrıca aşiretlere hükmi şahsiyet tanınmayacak ve özel imtiyazlar da verilmeyecekti. Gayrimenkuller devlete geçerek bunlar muhacirlere, göçebelere, başka şehirlere nakledilenlere, topraksız ya da az topraklı çiftçilere dağıtılıp tapu kadastroya bağlanacaktı. Bu uygulamaların ekonomik, soysal ve kültürel önemleri vardı: Konargöçer toplulukları, göçebeleri kendilerine uygun bölgelere yerleştirmekle toplumu baskı altına alan bazı kuvvetler de ortadan kaldırılacaktı. O dönemde Türkiye’de bir milyonun üzerinde yarı ya da daimi göçebe vardı. Bu göçebeler sürdürdükleri yaşam şekli bakımından Türk kültüründen çok uzak kalmışlardı. Hâlbuki bugünkü devlet politikasının başlıca amaçlarından biri Türkiye’deki herkesin kültürleşmesini¹⁵⁷⁷ sağlamaktı. Kültürü olmayan insanı “işe yaramayan insan” olarak değerlendiren Şeref Nuri Bey kültürlü insanı da şöyle tanımlamaktaydı: “sosyal birliktelikte faydalı olan ve her hareketini ve her işini ölçebilen ve bu işlerin sonucunu görebilen insandır”.¹⁵⁷⁸

Şeref Nuri Bey önceki dönemlerde olduğu gibi gelişi güzel ve plansız bir yerleştirme yapılmayacağını da vurguluyordu. Yurtdışından Türkiye’ye göçmen olarak gelecek insanlar ile ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri nedenlere bağlı olarak ülke içerisinde bir yerden başka bir yere iskân edilecek olanların o yerin iklim, üretim ve yaşam şartlarına uygun olmalarının kanun gereği dikkate alınacağını belirtmekteydi. İskân edilecek aile tütün tarımı ile uğraşmış ise zeytinliklere ve dutluk bölgelere yerleştirilmeyecekti.¹⁵⁷⁹

¹⁵⁷⁶ Kökenleri Hindistan’a dayanan ve gezici bir topluluk olan Çingeneler tarihsel süreçte özellikle Türkiye, İran, Belûcistan gibi Asya ülkelerinde, Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika’da ve Batı Avrupa’da yaşamaktadır. Çingene sözcüğü ise Brahman kitaplarında paryalara verilen “çandala” sözcüğünden türemiştir. Ayrıca İndus sahillerinde yaşayan “çangar”, “cingır” ve “zingar” adı verilen halklarla bağlantılı olarak bu adla anıldıkları da kabul edilmektedir. Türkiye’de “pırpır”, “Karaoğlan”, Araplar arasında “Gacı”, Macaristan’da “faraonépe” ya da “Firavun kavmi, Firavun oğulları”, Doğu Ermenileri arasında “boşa” ya da “poşa” olarak adlandırılmışlardır. Kendilerine “rom” ve “romany” olarak hitap eden Çingenelerin XIX. yüzyıldan sonra Mısırlı oldukları kabul edilmiş ve “gypsie” olarak adlandırılmışlardır. Ancak günümüzde Hindistan kökenli oldukları kuvvetle muhtemeldir. Osmanlı Devleti’nde diğer topluluklar gibi can, mal, ırz ve namusları güvence altına alınan Çingeneler zanaatkar bir topluluktur. “Gaco” olarak adlandırılan kolları ise toprağı işleyen ve hayvanları evcilleştirerek çobanlık yapan köylülerden oluşmaktadır. Çingeneler toplum tarafından bazı dışlanmalara maruz kalmalarına rağmen günümüze kadar gelmiş bir topluluktur. (Ali Mezarcı, **Çingenelerin Kitabı**, Cinius Yay., İstanbul, 2010, s.11-13; İsmail Altınöz, “Çingeneler”, **TDVİA**, I, Ankara, 2020, s.291-293)

¹⁵⁷⁷ Kültürleşme, birbirinden az çok farklı kültürlerle yetişmiş birey ve toplumsal grupların birbirleriyle kültürel etkileşime girmeleri sonucu her ikisinin de değişmesine ve yeni bir kültür bileşiminin ortaya çıkmasına denir. Kültürleşme okul çağındakilerden çok yetişkinler arasında daha yaygındır. Günümüzde kitle iletişim araçları, turizm, müzik ve sanat festivalleri kültürleşmenin etkinliğini giderek arttırmaktadır. (**Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, s.378)

¹⁵⁷⁸ Şeref Nuri, “İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, s.2.

¹⁵⁷⁹ Şeref Nuri, “İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, s.2.

Şeref Nuri Bey kanunun iskân edilen ailelerin ekonomik ve finansal durumlarını da koruma altına aldığını belirtmekteydi. Bu kapsamdaki bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev ya da ev yapacağı bir yer verilecekti. Sanatkârlara ve tüccarlara ise geçimlerini sağlayacakları dükkân veya mağaza yeri ile sermaye imkânı sağlanacaktı. Çiftçilere de kullanabileceği miktarda toprak, çift hayvanı, alet ve edevat, tohumluk, ahır ve samanlık ya da yeterli büyüklükte mereler¹⁵⁸⁰ verilecekti. Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı “yarım istihkak¹⁵⁸¹ miktarı” toprak da verilecekti.¹⁵⁸²

İskân Kanunu ile köy ekonomisini canlandırmak, üretimi artırmak ve alım gücünü yükseltmek için çiftçilerin toprağa olan ihtiyaçları da karşılanacaktı. Böylece Türkiye’nin tarım alanında ve tarım işletmelerinde görülen icara vermek, kiracılık, yarıcılık ve ortakçılık gibi yöntemleri de kaldırılacaktı. Kanun; yerleştirme ve yurtlaştırma sorunlarını kökten çözerek, nüfusun ülke içindeki dağılımını sağlayıp, göçebeliği kaldırarak milli kültürü oluşturacaktı.¹⁵⁸³

5- Kabotaj Kanunu’nun Kabulü (1 Temmuz 1926) ve Basına Yansıyanlar

Yabancı literatürde “*cabotage, kabotage, coasting trade, die Küstenschiffahrt*” diye ifade edilen ve Fransızca kökenli bir sözcük olan “kabotaj” siyasal ve hukuksal bir terimdir. Dar anlamda denize kıyısı olan bir ülkede denizdeki yük ve insan taşıma hakkının kullanılmasıdır.¹⁵⁸⁴ Geniş anlamda ise bir devletin kıyılarındaki limanlar arasında yapılan deniz taşımacılığı hakkının yalnız kendi bayrağını taşıyan gemilere tanınması hakkıdır. Bu ayrıcalıktan sadece yurttaşların yararlanması milli ekonomiye önemli bir katkı sağlayacağından devletler, yabancı bayraklı gemilere kabotaj yasağı koyma yoluna gitmişlerdir.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸⁰ Anadolu’da köy evlerinin yanında ot, saman ve yaprak gibi şeylerin ve genellikle “*alaf*” olarak adlandırılan hayvan yiyeceklerinin korunmasına yönelik kâgir ve kerpiçten yapılmış binalardır. Bunun yerine samanlık da kullanılır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.481).

¹⁵⁸¹ Hak sahibi olmak, hak elde etmek ve bir sebeple bir şekilde liyakatli bulunmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bir şeyin bir kimseye ait olduğunun ortaya çıkması anlamında da kullanılmaktadır. İstihkak iki bölümden oluşmaktadır: Biri “*istihkak-ı muhtil*”dir. Bunda sahip olunan mülk tamamen iptal edilmektedir. “*istihkak-ı muhtil*” bir şahsın özgürlüğüne kavuşması gibi onun üzerinde başkalarının “*malikiyet*” hakkının hükümsüz ve iptal edilmesidir. Diğeri de “*istihkak-ı nâkil*”dir. Bu da alım ve satım gibi bir mülkün bir şahıstan diğere nakledilmesiyle gerçekleşir. ((M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.98-99)

¹⁵⁸² Şeref Nuri, “*İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız*”, s.2.

¹⁵⁸³ Şeref Nuri, “*İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız*”, s.2.

¹⁵⁸⁴ Özlem Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde Deniz Ticareti (1908-1914)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.44.

¹⁵⁸⁵ Sosyal Bilimler El Sözlüğü, s.313.

17 Şubat-4Mart 1923'te düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, “İktisadi zaferlerle sonuçlandırılmayan askeri zaferlerin kalıcı olmayacağını” vurgulamaktaydı. Kongre’de kabotaj hakkı bağımsızlığının kazanılması kararı, birçok önemli madde ile birlikte kabul edildi.¹⁵⁸⁶ Türkiye’de kabotaj hakkının düzenlenmesi, kapitülasyonların kaldırılması Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleştirildi. Lozan Antlaşması sonrası elde edilen kabotaj hakkı, Türk milletinin olağanüstü çabalarının bir sonucu olmakla birlikte aynı zamanda bir bağımsızlık hareketi olarak yüz elli yıllık bir mücadelenin de sonucu oldu.¹⁵⁸⁷

20 Nisan 1926’da kabul edilen “Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcray-ı San’at ve Ticaret Hakkında Kanun” ile Osmanlı Devleti tarafından yabancı ülke gemilerine tanınan kabotaj imtiyazı kaldırıldı. Böylece Marmara Denizi ve Boğazlar ile göl ve akarsularda, kara sularında ve bunlar içinde kalan liman, körfez ve koy vb. yerlerde, makine, yelken ve kürekle hareket eden araçları bulundurma ve mal ile yolcu taşıma hakkı tamamen Türk vatandaşlarına ve gemilerine verildi. Yabancı gemiler sadece Türk limanları ile yabancı ülkelerin limanları arasında yük ve insan taşıyabilecekti. Bu kanun ile Türk denizciliği gelişim gösterdi.¹⁵⁸⁸

Bu konu basında da yer edindi. “Akşam” gazetesinin 21 Nisan 1926 tarihli nüshasında “Kabotaj Kanunu” başlıklı haberde okuyucu konu ile ilgili bilgilendirilmekte ve Türk limanları ile kara suları arasındaki “nakliyat-ı bahriye” hakkında bilgi verilmekteydi. Kanun, toplamda dört maddeden oluşuyordu. Buna göre; Türkiye’nin kendi kara suları üzerinde yolcu taşıma hakkı dışında “balık, istiridye, midye, sünger, inci, mercan, sedef ve saire saydı, kum ve çakıl” vb. maddelerin çıkarılması, ihracı, taşınması Türk vatandaşlarına aitti. Ayrıca “dalğıcılık, arayıcılık, kılavuzluk, deniz bakkallığı, kaptanlık, çarkçılık, kâtiplik, tayfalık ve amelelik, iskele, rıhtım hamallığı ve bilumum deniz esnaflığı” icrası Türk vatandaşlarınca yapılabilecekti. Gemilerde yabancı tayfalar çalıştırılabilirdi. Buna izin veriliyordu.¹⁵⁸⁹ 29 Nisan 1926

¹⁵⁸⁶ Serdar Yurtsever, “Kabotaj Bayramı”: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kabotaj-bayrami/E.T:21.02.2023>.

¹⁵⁸⁷ İsmail Demir, “Kabotaj Kanunu Üzerine Bazı Düşünceler”, **Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi**, VI, S.1, (Haziran-2020), s.61.

¹⁵⁸⁸ 1 Temmuz 1926’da yürürlüğe giren Deniz Ticaret Kanunu, 13 Mayıs 1929’da 1440 sayılı Kanun ile 865 sayılı Ticaret Kanunu’na eklenmiştir. Toplamda on üç bölümden oluşmaktaydı. (İ. Demir, “Kabotaj Kanunu Üzerine Bazı Düşünceler”, s.63,67); <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-kanunu-ataturk-donemi/E.T:23.02.2023>)

¹⁵⁸⁹ **Akşam**, 21 Nisan 1926.

tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 815 sayılı Kabotaj Kanunu 1 Temmuz 1926 tarihi itibarıyla yürürlüğe girdi.¹⁵⁹⁰

Bu kanun ile Türkiye birçok kazanım elde etti. Türk deniz ticaret filosu gelişim kazandı. Kapitülasyonlarla birlikte Türk limanları arasında her türlü yolcu ve yük taşıma hakkına sahip olan yabancı bayraklı gemilerin bu hakları sona erdi. Kanunun kabul tarihi olan 1 Temmuz, 1935’ten itibaren “*Kabotaj Bayramı*” olarak kutlanmaya başlandı.¹⁵⁹¹ “*Akşam*” gazetesinin 2 Temmuz 1935 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Atatürk’ün de katıldığı deniz yarışları “*Denizciler Bayramı*” başlığı altında okuyucu ile paylaşılmaktaydı.¹⁵⁹² 2007’den itibaren bayramın adı Denizcilik ve Kabotaj Bayramı olarak değiştirildi.¹⁵⁹³

Kabotaj Kanunu, Türk denizcilik faaliyetlerine milli bir kimlik kazandırdı. Kabotaj hakkının Türk denizcilerine geçmesi, Türk deniz ticaret filosunun gelişimini hızlandırdı. Bu da Türk ekonomisine büyük gelir getirmesi bakımından önemli bir adım oldu.

6- Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927) ve Basındaki Değerlendirmeler

1923’te düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi’ne katılan sanayi sınıfı temsilcilerinin önerileri arasında 1913 tarihli aynı adlı “*Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı*” ile ilgili görüşler vardı. Buna göre ülke çıkarı açısından yabancı şirketlerin yararlanmasının önlenmesi ve kanunun bu doğrultuda yeniden düzenlemesi gerekiyordu.¹⁵⁹⁴ 1 Kasım 1926’da TBMM’nin açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa kanunun çıkarılma nedeni ile ilgili şunu ifade etmekteydi: “*Vatanda büyük fabrikalar vücuda getirmek için umumi ve meşkûr gayret görülmektedir. Bu devre-i içtimaiyede yeni Teşvik-i Sanayi Kanunu takdim olunacaktır*”.¹⁵⁹⁵ 27 Şubat 1927’de Başbakanlık tarafından sunulan kanun tasarısı TBMM’de görüşülerek 28 Mayıs 1927’de oy birliği ile kabul edildi.¹⁵⁹⁶ Kanunun temel amacı sanayi kuruluşları içerisinde yer alacak kişilere, kredi imkânı ve vergi kolaylığı sağlamak ve milli sanayiye

¹⁵⁹⁰ Resmi Ceride, 29 Nisan 1926, S.359, s.1311; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ekonomi Öne Çıkan Sektörler, (Edit: K. Yılmaz Genç), Astana Yay., Ankara, 2020, s.116.

¹⁵⁹¹ S. Yurtsever, “*Kabotaj Bayramı*”: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kabotaj-bayrami/E.T:21.02.2023>.

¹⁵⁹² Akşam, 2 Temmuz 1935.

¹⁵⁹³ Harun Ş. Yazıcı, “2020 Paradigma ve Gerçekleri İle 1926 Yılında Uygulamaya Konan Kabotaj Kanunu’nun Değerlendirilmesi”, Deniz Ticareti Dergisi, İstanbul (Temmuz-2020), s.64.

¹⁵⁹⁴ T. Çavdar, Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu, s.260.

¹⁵⁹⁵ TBMMZC, II/27, s.3.

¹⁵⁹⁶ BCA, 30.18.01.01.23.12.10; TBMMZC, II/32, s.614-621.

teşvik edecek unsurların benimsenmesi idi.¹⁵⁹⁷ 1055 sayılı “*Teşvîk-i Sanayi’ Kânûnu*” 15 Haziran’da yürürlüğe girdi.¹⁵⁹⁸

a) İsmail Hüsrev (Tökin) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Kanunun kabulünden önce sanayi konusu ile ilgili basında bazı değerlendirmeler yapıldı. “*Hayat*” gazetesinde İsmail Hüsrev (Tökin) Bey¹⁵⁹⁹ tarafından yazılan “*Sanayi Siyasetimiz*” başlıklı köşe yazısında Türkiye’de sanayi alanında yapılacak girişimlerin Türkiye aleyhine olacağını belirtenlerin olduğunu ve bu kişilerin inkılâp Türkiyesini anlayamadıklarını vurgulamaktaydı. Bu görüşte olanlara göre Türkiye’yi sanayileştirme politikası Türk ekonomisinin zararına olacaktı. Kurulacak yeni ve modern sanayi köylü ve esnafın ekonomisini olumsuz yönde etkileyecekti. Bu nedenle Türkiye’nin iktisat politikası daha çok tarıma yönelik olmalıydı. İsmail Bey bu görüşte olanlara katılmıyor ve onları “*gerici*” olmakla suçluyordu. Çünkü Milli Mücadele’nin bir amacı da ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmektir. İsmail Bey bu amacın ekonomik anlamda gerçekleştirilmesi için Türkiye’de çeşitli sanayi kuruluşlarının kurulması ile mümkün olacağını vurguluyordu. Sanaysiz bir ülke her türlü müdafaa aracından mahrumdu.¹⁶⁰⁰

İsmail Hüsrev Bey’e göre milli bağımsızlık açısından Türkiye’nin tarım-sanayi bir ülke konumundan çıkarak sanayi-tarım bir ülke haline gelmesi zorunluydu. Bunu

¹⁵⁹⁷ M. Gökhan Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, ATAM, Ankara, 2017, s.37.

¹⁵⁹⁸ *Resmi Ceride*, 15 Haziran 1927, S.608, s.2622.

¹⁵⁹⁹ Çerkez kökenli olan İsmail Hüsrev Bey 1902’de İstanbul’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada Avusturya Lisesi’nde tamamladı. Lise öğrenimine devam ederken batı kültürü yanında doğu kültürüne de aşina olmasını isteyen babası Ahmet Hüsrev Bey onu Cihangir’deki Rufai Tekkesi’ne gönderdi. 1922-1925 yılları arasında Moskova’da Doğu Üniversitesi’nde öğrenim gördü ve burada “*okutman*” olarak görev aldı. 1929’da Türkiye’ye dönünce “*Joseph Becker*” adlı bir Alman ihracat firması adına çalıştı. Firma adına mal bağlantıları sağlamak için Anadolu’da üretim alanlarında üreticilerle konuşurken köylülerin sosyo-ekonomik durumları hakkında da bilgiler topladı. Bu da sonraki süreçte yazacağı “*Türkiye Köy İktisadiyatı*” adlı eserin ortaya çıkmasında etkili oldu. 1929-1933’te Ziraat Bankası Kredi servisinde çalıştı. Bu sırada tarım kredi kooperatifleri kanununun hazırlanmasında da görev aldı. Ayrıca 1933-1940’ta Sümer Bank Konjontör ve İştirak şubelerini yönetti. Diğer görevleri şunlardı: 1941-1942’de Ticaret Bakanlığı Dağıtma Ofisi Genel Müdür Yardımcılığı, 1942-1952’de Başbakanlık Denetleme Kurulu Genel Kâtipliği ve İktisat Danışmanlığı, 1950-1953’te Devlet Demiryolları Merkez İşletme Müdürlüğü, 1953-1963’te Yapı ve Kredi Bankası İktisat Danışmanlığı, 1963-1973’te İstanbul Ticaret Odası Genel Kâtipliği. “*Kadro*” dergisinin yayımlanmasında da çalışan İsmail Hüsrev Bey 1940-1942’de “*Sohbet*” ve “*Doğuş*” adlı iki dergi çıkardı. Birçok eseri bulunan İsmail Hüsrev Bey’in çalışmalarından bazıları şunlardır: İktisat Nasıl Okutulmalı? (1931), Türkiye’de Ziraî Kooperatif Hareketleri (1932), İsmet İnönü’nün Şahsiyeti (1946), Cumhuriyet HalkPartisi’nin İktisat Siyaseti (1946). “*Tekin Alp*” takma adıyla tercümeler yapan İsmail Hüsrev Bey sol akımlarla lise döneminde Bulgaristan’a gidişinde tanıştı. Belli bir süre Moskova’da da eğitim alıp Türkiye’ye dönünce Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nda delege olarak görev aldı. Fırka’nın yayın organı olan “*Yeni Hayat*” adlı dergide köşe yazıları yayımladı. Hiç evlenmeyen İsmail Hüsrev Bey 1993’te öldü. (İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yay., Ankara, 1990, s.I-II; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismail-husrev-tokin-1902-1993/> E.T: 20.05.2023)

¹⁶⁰⁰ İsmail Hüsrev, “*Sanayi Siyasetimiz*”, *Hayat*, (14 Nisan 1927), s.19.

kavramayanları “*inkılâpların dost gözüken düşmanları*” olarak değerlendiren İsmail Bey bu kişilerin XIX. yüzyıl Fransız iktisatçılarının “*pazar nazariyelerini*” savunduklarını belirtiyor, bunları “*su katılmamış numune*ye” benzetiyordu.¹⁶⁰¹

b) Diğer Gazetelerdeki Değerlendirmeler

Atatürk Dönemi’nin ilk kapsamlı teşvik kanunu 1927’den 1942’e kadar yürürlükte kalacaktı. Haber “*Akşam*” gazetesinde “*Teşvik-i Sanayi Muafiyetleri Kalkıyor*” başlığı ile okuyucularla paylaşıyordu.¹⁶⁰² Kanun, özel teşebbüsü teşvik etmek için tanınacak ayrıcalıkları da içermekteydi. Bu kanun ile Türkiye’deki birçok sanayi kuruluşu harç ve vergilerden muafiyet, arsa tahsisi ulaşım ücretlerinde indirim, devlet alımlarında öncelik gibi ayrıcalıklardan yararlandı.¹⁶⁰³ “*Teşvîk-i Sanayi’ Kânûnu*” bu alanda yatırım yapacak yerli firmalara yirmi beş yıla kadar ayrıcalık tanımaktaydı. 1927’den 1930’a kadar özel teşebbüsle kurulan şirket ve fabrikaların sayısı öncekilerle birlikte bir sekiz yüz elli yediye ulaştı.¹⁶⁰⁴ Bunlardan bazıları şunlardı: Bünyan Dokuma Fabrikası (1927), Eskişehir Kiremit Fabrikası (1927) Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası (1928), Ankara Çimento Fabrikası (1928), İstanbul Otomobil Montaj Fabrikası (1929), Kayaş Kapsül Fabrikası (1930), Nuri Killigil Tabanca, Havan ve Mühimmat Fabrikası (1930).¹⁶⁰⁵

Yerli firmaların sermayelerinin sınırlı olması nedeniyle beklenen sonuç alınamadı.¹⁶⁰⁶ Bu nedenle devletçilik politikası gereği 1933’te devlet teşviklerinde yeni düzenlemelerin yapılması zorunlu hâle geldi. Bu dönemde devlet büyük sermaye sahipleri ile sanayi üretimine el atmaya başladı ve 1933’ten itibaren kurulacak bankaların ortaklığı ile yeni fabrikalar açıldı.¹⁶⁰⁷ Kurulan bazı fabrikalar şunlardır: Eskişehir Şeker Fabrikası (1933), Turhal Şeker Fabrikası (1934), Isparta Gülyağı

¹⁶⁰¹ İsmail Hüsrev, “*Sanayi Siyasetimiz*”, s.20.

¹⁶⁰² *Akşam*, 12 Ocak 1937.

¹⁶⁰³ U. Çakmak, *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, s.24.

¹⁶⁰⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sanayi-tesvik-kanunu/E.T: 25.02.2023>.

¹⁶⁰⁵ <https://www.stendustri.com.tr/makina/ataturk-un-15-yilda-kurdugu-fabrikalar-h95211.html/E.T: 25.02.2023>.

¹⁶⁰⁶ Uygulanan ekonomik politikalar yeniden gözden geçirildi ve ekonomi alanındaki karar ve uygulamaları hızlandırmak için Âli İktisat Meclisi kuruldu. Haziran 1928’deki ilk toplantısında üç kişilik gruplar oluşturuldu. Bu grupların amacı Türkiye’nin doğu, kuzey ve güney bölgelerini inceleyecekti. Aralık 1929’dan sonra bu çalışmaları İktisat Vekâleti üstlendi. Uygulanacak yöntem şuydu: Türkiye’de yetişen ya da yetiştirilebilecek olan ürünlere karşı gümrükleri kapatmak. Bunu sağlamak için de ihtiyaç duyulan ürünleri ülke içinde üretmek ve ithal ürünlere karşı ülkenin ekonomik dengesini bozmayacak şekilde ihracat yapmak gerekliydi. (M. G. Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, s.40-41)

¹⁶⁰⁷ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sanayi-tesvik-kanunu/E.T: 25.02.2023>.

Fabrikası (1935), Bursa Merinos Fabrikası (1935), Karabük Demir-Çelik Fabrikası (1937), Sivas Çimento Fabrikası (1938).¹⁶⁰⁸

Teşvik-i Sanayi Kanunu gereği sanayide kullanılacak makine ve yedek parça ithali serbestliği ve vergiler için devlet girişimcilere 1942'e kadar muafiyet vermektedir. Bunu da Sanayi ve Maadin Bankası aracılığı ile gerçekleştirecekti. Ancak banka yeterli sermaye bulamadığı için 1932'de çıkarılan kanun gereği aynı yıl Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kuruldu. Böylece Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sanayi sektörüne verilen makine ve teçhizat ithali serbestliği ve bunların vergi ayrıcalıkları kaldırıldı. Makine ve teçhizat ithali görevi Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na verildi. Bu gelişmeler özellikle de özel girişimcileri olumsuz etkiledi.¹⁶⁰⁹

Bu durum gazetelerde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kaldırılacağına yönelik iddiaların ortaya çıkmasına neden oldu. Yunus Nadi Bey 23 Ocak 1933 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde yazdığı “*Sanayi Kredi Bankası ve Ofisi*” başlıklı köşe yazısında sanayicilerin konuyla ilgili sorunlarını hükümete duyurmaktaydı. Teşvik-i Sanayi Kanunu muafiyetlerine karşı yeni kanunları uygulamanın sanayiciye zarar vereceğini ifade etmekte, kanun ile sanayicilerin kazanımlarının sürekli hale getirilmesi ve onlara verilen taahhütlerin bozulmaması gerektiğini vurgulamaktaydı.¹⁶¹⁰

5 Şubat 1933 tarihli “Cumhuriyet”te ise “*Teşvik-i Sanayi Kanunu kaldırılmamalıdır! Makine ve hammadde faaliyetlerinin ilgası sanayi ve ihracatımıza muzırdır*” başlıklı haber yazısı okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Yazıda 1942'e kadar geçerli olan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ilgili yapılan bazı uygulamaların sanayicileri endişelendirdiği ve Âli İktisat Meclisi'nin de bu konu hakkında sanayicilerin lehine destek verdiği belirtilmekteydi.¹⁶¹¹

Gazetelerde yayımlanan yazıların etkisi ve Âli İktisat Meclisi'nin hazırladığı raporun İktisat Vekâleti tarafından kabul edilmesiyle sorun çözümlendi. 2064 ve 2058 sayılı kanunlar 1933'te yürürlükten kaldırıldı. 11 Nisan 1933 tarihli “Cumhuriyet”te yayımlanan “*Sanayi Müesseseleri Vergi Vermeyecekler*” başlıklı haber yazısında İktisat Vekâleti'nin Teşviki Sanayi Kanunu'na ek bir kanun lâyihası hazırladığı ve Sanayi Kredi Bankası ile sanayi kurumlarının vergiye tâbi tutulmaları hakkındaki hükümlerin

¹⁶⁰⁸ <https://www.stendustri.com.tr/makina/ataturk-un-15-yilda-kurdugu-fabrikalar-h95211.html/E.T:25.02.2023>.

¹⁶⁰⁹ Vehbi Emre Yıldırım, “1933 Yılında Âli İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu ve Sümerbank'ın Kurulması”, *Turkish Studies*, IX/7, (Yaz-2014), s.561.

¹⁶¹⁰ Yunus Nadi, “*Sanayi Kredi Bankası ve Ofisi*”, *Cumhuriyet*, (23 Ocak 1933), s.1.

¹⁶¹¹ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1933.

ilga edildiği belirtilmekteydi. Yani bu kurumlar eskiden olduğu gibi vergi vermeyeceklerdi.¹⁶¹²

Bu gelişmeleri ve açılan yeni fabrikaları Ahmet Şükrü (Esmer) Bey “*Milliyet*”te “*Sanayi Misakı*” başlıklı köşe yazısıyla değerlendirmekteydi. Ona göre Türkiye için sanayileşme konusu artık medenileşme meselesine dönüşmüştü. Çünkü yeni medeniyetler sanayi alanında yapılacak inkılâplarla kurulmaktaydı. “*medeni ülke*” demek sanayi ülkesi anlamına geliyordu. Ahmet Şükrü Bey’e göre tarım ülkesi niteliğindeki devletler sanayileşemedikleri için batı ile karşılaştırıldıklarında “*geri kalmış*” bir durumdan öteye geçemiyorlardı. Bu doğu ve batı ayrımını da ortaya çıkarıyordu. Batıdaki üstünlük sanayi alanındaki ilerlemelerin bir sonucuydu. Bu da tarım ülkelerinin sanayi ülkelere devamlı olarak “*haraç*” vermesine neden olmaktaydı.¹⁶¹³

10 Mayıs 1934 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*”de yayımlanan “*Yusuf Kemal Bey dünkü dersinde sanayide devletçiliğimizi izah etti*” başlıklı haber yazısında Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in Ankara İnkılâp Kürsüsü’nde¹⁶¹⁴ sanayi ve devletçilik konusu ile ilgili yaptığı değerlendirme okuyucularla paylaşılıyordu. Kendisi Türkiye’nin Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan sonra sanayi alanında gösterdiği ilerlemelerin sonucunda kanundan yararlanan kurumların sayısında artış olduğunu ifade etmekteydi. Bu gelişme Türk sanayisi açısından önemli bir başarıydı. Ancak bu alanda Türkiye’nin daha çok çalışması gerekiyordu. Yusuf Kemal Bey bunu şu açıklamasıyla vurguluyordu: “*Sanayimizin inkişafı bugün göz önünde tuttuğumuz en mühim işlerden biridir. Bir memleketin asıl istiklâli, iktisadi hâkimiyetle sağlamlaştırılacak siyasî istiklâldir. Kendi ihtiyaçlarımızı memleket içinde temin etmek için mutlaka sanayii ileri götürmek lâzımdır. Fakat bu kolay bir iş değildir. Karşımızda tecrübeli, teknikli, sermayesini amorti etmiş, maliyet fiyatlarını asgarî hadde indirmiş bir âlem vardır. Böyle sanayii*

¹⁶¹² **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1933; 2261 sayılı “28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 numaralı Teşviki Sanayi Kanununa Müzeyyel Kanun” tasarısı 3 Haziran 1933’te TBMM’de kabul edildi. Aynı gün “*Sümerbank Kanunu*” onaylandı. (TBMMZC, IV/16, s.14-18.)

¹⁶¹³ Ahmet Şükrü, “*Sanayi Misakı*”, **Milliyet**, 7 Aralık 1933, s.1.

¹⁶¹⁴ Cumhuriyet onuncu yılını tamamladığında Milli Mücadele’nin nasıl kazanıldığını, akla ve bilime dayanan çağdaş bir devletin nasıl kurulduğunu genç kuşaklara öğretmenin gerekli olduğu anlaşıncı, önce İstanbul Üniversitesi içerisinde bir İnkılâp Tarihi Enstitüsü kuruldu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde de Türk İnkılâp Tarihi Kürsüsü kurularak ilk ders 20 Mart 1934’te dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından verildi. İsmet Bey bu ilk derste Türk inkılâbının ve Milli Mücadele’nin amacını şu cümleleriyle izah ediyordu: “*Milli savaş mutlaka zaferle neticelenir. Düşman ne kadar çok ve kuvvetli olursa, imanımız ve milletin tabi şartları, zaferi bize verecektir. Türk inkılâbını anlamak ve sevmek, Türk inkılâbının muvaffakiyetine hizmet etmek Büyük Reis Mustafa Kemali anlamak, sevmek ve onun ülkülerini tatbik etmeye candan çalışmakla bir ve beraberdir*”. (**Cumhuriyet**, 21 Mart 1934; Hacer Bayter, “*Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Enstitüde Hazırlanan Yüksek Lisans-Doktora Tezleri*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, VII/23, (Mart-1999), s.300)

*kuvvetli bir hariçle rekabet edebilmek için hariçten gelecek mallara büyük vergiler koymak ve bu suretle dâhilde yapılan mamulâtı onlarla fiyatça rekabet edebilir bir hadde getirmek lâzımdır”.*¹⁶¹⁵

Yusuf Kemal Bey bunu gerçekleştirirken bazı sınırları geçmemek gerektiğini de vurguluyordu. Çünkü sınırı aşmak tüketim toplumunun ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Fiyatların yükselmesi hayat pahalılığını ortaya çıkararak üreticiye zarar verebilirdi. Üretici ile üretilenin birbirine yakınlığı tarım ve ticaretin birbiri ile olan ilişkisine benzemekteydi. Birinin gördüğü zarardan diğeri de etkilenmekteydi. Bu nedenle sanayide yapılan bazı düzenlemelerde üreticiyi de düşünmek gerekliydi.¹⁶¹⁶

Yusuf Kemal Bey sanayicilerin çıkarlarını çok fazla düşünmemek gerektiğini, tüketicinin “cebini” düşünmenin daha faydalı olacağını savunuyordu. Ayrıca fiili tekellere meydan verilmemesi gerektiği ve yerli sanayiciyi gereğinden fazla korumanın yanlış olduğunu; çünkü gereğinden fazla korumanın bu konuda olumsuz yönde bir alışkanlığı ortaya çıkaracağını vurgulamaktaydı. Yusuf Kemal Bey’e göre devletin sanayi alanında iki uç noktadan sakınması gerekliydi. Bunlardan biri “*her şeyi serbest bırakacağız*” diğeri ise “*her şeyi kendimiz yapacağız*” görüşü idi.¹⁶¹⁷

Öncelikle sanayi bir program dâhilinde gerçekleştirilmeliydi. Çünkü sanayileşmek yaşamak isteyen bir milletin en temel ihtiyaçlarından biriydi. Osmanlı Devleti bu gerçeği göz önünde bulundurmadığı için başka devletlerin yarı sömürgesi haline gelmişti. Bir millet ihtiyaç duyduğu malzemeleri kendi ülkesinde yapmalıydı. Başlangıçta Türkiye’de ziraatçıya yardım için Ziraat Bankası, emlak sahiplerine kredi açmak için Emlak Bankası kurulmuştu. Ancak büyük bir sanayi bankası yoktu. Bu ihtiyacı karşılamak içinse Sümer Bank kurulmuştu. Milletin bu kurumdan beklediği görev ise sanayicilere kredi açmak ve daha ziyade devlet eliyle sanayii yapmak idi. Yusuf Kemal Bey Türk sanayisini dört kısma ayırıyordu: 1- Türkiye’de yetişen ve tüketilen temel gıda maddelerine yönelik sanayi. 2- Türkiye’den yurtdışına ihraç edilecek hammaddelerin işlenmiş ya da yarı işlenmiş şekilde ihracatını yapacak sanayi. 3- Hammaddesi yurtdışından getirilecek ancak aynı hammaddelerin Türkiye’de üretilmesini sağlayacak sanayi. 4- Hammaddesinin Türkiye’de üretilmesinin mümkün

¹⁶¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1934.

¹⁶¹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1934.

¹⁶¹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1934.

olmadığı ancak Türkiye’de hammaddeyi işleyip mal üretme teknolojisine sahip sanayi.¹⁶¹⁸

Türkiye’de uygulanacak sanayi programında bu sıralamaya uyulacaktı. Bireysel sanayi yerine devletçi sanayi daha faydalıydı. Çünkü bireysel sanayii benimseyen ABD bunun olumsuz sonuçlarını yaşamıştı. Türkiye’de devlet sanayii demek “*milletin yaptığı sanayi*” anlamına gelmekteydi. Devlet, milletin temsilcisiydi.¹⁶¹⁹

7- Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kuruluşu (5 Haziran 1929) ve Basındaki Değerlendirmeler

Latince kökenli “*kooperatif*”, “*işbirliği*” anlamında kullanılan “*cooperatio*” sözcüğünden türemiştir. Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre kooperatif sözcüğü ekonomi alanında “*Ortaklarının gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan birlik*” anlamıyla kullanılmaktadır. Ayrıca üretici sınıfının aracısı yani komisyoncuyla ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda ve daha kârlı pazarlamak için kurdukları ortaklığa da kooperatif adı verilmektedir.¹⁶²⁰ Tarım Kredi Kooperatifleri ise hem tüketicileri hem de üreticileri bir araya getirip her ikisini de büyük sermaye sahiplerinin baskısından kurtarma amacını güden iktisadî kuruluşlardır.¹⁶²¹

Avrupa’da kooperatifçiliğin Osmanlı Devleti’ndeki karşılığı Türk kültürel mirasının devamı olan “*imece*” ve “*ahilik*” idi. Özellikle ahilik teşkilatı amaçları bakımından kooperatifçiliğe benzemektedir.¹⁶²² Türkiye’de kooperatifçilik disiplinli ve mevzuata uygun çerçevede Cumhuriyet Dönemi’nde yapılmaya başlandı. Özellikle Tarım Kredi Kooperatifleri sayesinde daha sistematik hale geldi.¹⁶²³ Kooperatifçiliğin Cumhuriyet Dönemi’ndeki modern gelişme süreci 21 Nisan 1924’te kabul edilen 498

¹⁶¹⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1934.

¹⁶¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1934.

¹⁶²⁰ <https://sozluk.gov.tr/kooperatif/> E.T: 25.02.2023

¹⁶²¹ Kooperatifler kazanç amacıyla kurulmamaktadır. Dayanışma fikri etrafında toplanan tüketim kooperatifleri memur işçi, esnaf gibi sabit ve dar gelirlielerin pahalılık altında kalmasını engelleme amacını gütmektedir. Üretim kooperatifleri ise orta sınıfın önemli bir kısmı olan küçük üreticilerin büyük üreticiler ya da karteller önünde ezilmemesi amacını taşımaktadır. Kooperatifler yönetim bakımından demokratiktir. Kooperatifleri en büyük hissesi olan değil, seçim yolu ile en ilgili ve bilgili olanlar yönetmektedir. (H. Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, s.178)

¹⁶²² Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebetler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamak ahi birliklerinin başta gelen amacı olmuştur. Toplumda muhtelif statülerin ortaya çıkmasını, bazı insanların fakir bazı insanların da zengin olmasını ahilik normal karşılamaktaydı. Ancak ahilik güçlünün zayıfı ezmesine ya da bir kimsenin haksız kazanç sağlamasına karşıydı. (Yusuf Zengin, **Ahilik**, Tâlat Matbaası, İstanbul, 2001, s.64)

¹⁶²³ Ramazan Aydın, Ayşe Atılğan Yaşa, “Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2019, s.357.

karar nolu “*İ’tibârî Zirâ’i Birliği Kânûnu*” ile başlatıldı. 13 Maddeden oluşan kanunun 6. ve 7. maddelerinde; çiftçiye kredi verilmesi, tohum temini ve tarımda kullanılacak aletlerin tedariki sağlanacaktı. Üyeler önce Ziraat Bankası’nın şartlarına uygun şekilde ihtiyaçlarını iletmekte, sonra da talep edilen ihtiyaçlar birliğe üye olan çiftçinin “*itibarı nispetinde*” ya da vereceği “*teminat mektubu*” karşılığında temin edilmekteydi. Birlikler bankaya karşı taahhüt de vermek zorundaydı.¹⁶²⁴ 24 Mayıs 1924’te yürürlüğe giren bu kanun¹⁶²⁵ ile modern kooperatifçiliğinin ön hazırlığı yapılmış oldu.

28 Mayıs 1929’da kabul edilen 1470 sayılı “*Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu*” ile Türkiye’de tarım kredi kooperatiflerinin köy, kasaba ve şehirlerde kurulma koşulları ve çiftçilerin buradaki imkânlardan yararlanmaları belli şartlarla belirlenmekteydi. 24 Maddeden oluşan bu kanunla köylerde tarım kredi kooperatifi kurulabilecek, kooperatife borçlu olan ortaklar mahsullerini kooperatifin izni olmadan satamayacaktı. Ortakların kooperatife olan borçları ürettikleri mahsulden ayrıcalıklı olarak tahsil edilecekti. İzinsiz olarak mahsullerini satanlardan borçluların borçları %10 tazminatla alınacaktı. Kooperatifler Ziraat Bankası denetiminde olacaktı. Borç para verme, ortakların amele ücretleri, tohumluk, gübre, ilaçlama ve gerekli tarım aletlerinin temini ile hayvan tedariki yine bu kooperatifler tarafından sağlanacaktı.¹⁶²⁶ Kanun 5 Haziran’da yürürlüğe girdi.¹⁶²⁷

Bu dönemde kurulan tarımsal kooperatiflerin en yaygını Tarım Kredi Kooperatifleri oldu. 1929’da çıkarılan kanun ile yılsonuna kadar kurulan kooperatif sayısı yüz doksan biri buldu. Ancak 1929’da ortaya çıkan ve dünya piyasalarını da etkileyen ekonomik kriz Türkiye’yi de olumsuz etkiledi. Bu durum 1930’dan itibaren uygulanan yeni politikalar ile düzeltilmeye çalışıldı.¹⁶²⁸

a) Vedat Nedim (Tör) Bey’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Dünya Ekonomik Buhranı (1929) Türk lirasının değer kaybetmesine ve alım gücünü etkileyerek özellikle de köylünün aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu. Bunu engellemenin yolu kırsal kesimde kooperatiflerin kurulması ile mümkün olabilirdi. 2 Ocak 1930 tarihli “*Cumhuriyet*”te Vedat Nedim (Tör) Bey’in “*Niçin ve Nasıl Kooperatif*” başlıklı köşe yazısında bu konu dile getirilmekteydi. Fiyat artışları ve

¹⁶²⁴ TBMMZC, II/8, s.993-994.

¹⁶²⁵ Resmi Ceride, 24 Mayıs 1924, S.71, s.11.

¹⁶²⁶ TBMMZC, III/12, s.113-114; Cumhuriyet, 29 Mayıs 1929; Milliyet, 29 Mayıs 1929.

¹⁶²⁷ Resmi Gazete, 5 Haziran 1929, S.1208, s.7460-7462.

¹⁶²⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tarim-kredi-kooperatifleri/E.T: 25.02.2023>

satışlardan köylünün zarar etmesi, Türk lirasının değer kaybetmesi, sanayi malları fiyatlarının tarım ürünü fiyatlarından daha çok artması, faizlerin artması ve borcunu ödeyebilmek için köylülerin küçükbaş hayvanlarını satmaya başlamaları ve ziynet eşya olarak adlandırılan birikimlerini de elden çıkarmaları gibi olumsuz nedenlerden dolayı köylü tamamen zarar etmekteydi.¹⁶²⁹

Vedat Nedim Bey köylerde sermaye birikimi olmadığı için kısa sürede kooperatiflerin kırsal kesimlerde yaygınlaştırılması ve kurulan kooperatif teşkilatının tarım ve tüketim ürünü fiyatlarını köylünün lehine düzenlemesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Köylünün alım gücünün artırılmasının temel amaç olmasını ise şöyle ifade ediyordu: “Köylü harpten önce muayyen miktar buğdayın kıymetine mukabil alabildiği muayyen bir miktar basmayı harpten sonra aynı miktar buğdayın kıymeti ile alamamaktadır. Bütün rasyonelasyon teşebbüslerinde köylünün alım kuvvetini çoğaltmak gayesi de mühim bir rol oynamaktadır”.¹⁶³⁰

Türk köylüsünün lehine olan Aşar vergisinin kaldırılması sonrası bunun yerine çıkarılan “nakdi vergi”¹⁶³¹ zorunluluğu, köylüyü kıtlık yıllarında para bulma konusunda güç bir duruma sokmaktaydı. Bu vergiyi vermek için çoğu kez ahırındaki davarını satmak, “yastık altı” olarak adlandırılan birikimini, ziynet altınlarını ucuza bozdurup elinden çıkarmak ve tarlasına rehin koydurmak zorunda kalmaktaydı. Bu nedenle köylerde üretim artmıyor, modern yöntemlerle yapılamıyor, tüketim belli bir kesimde kalıyor ve köylerde sosyal hayat gelişmiyordu. Yani köylerde sermaye artmıyordu. Bu olumsuz şartlar da kooperatif teşkilatının kurulmasını zorunlu hale getirmekteydi. Kooperatif teşkilatı köyde hem tarım ürünleri için hem de tüketim malları için fiyat teşekkülünü köylünün lehine sonuçlandırabilirdi. Ayrıca kooperatifçilik köylerde tefeciliği de sonlandıracak ve kredi alma imkânını sağlayacaktı. Yani kooperatifçilik köyde sermaye birikimini ve bunun bütün Türkiye ekonomisi için olumlu sonuçlarını mümkün hale getirecekti.¹⁶³²

¹⁶²⁹ Vedat Nedim, “Niçin ve Nasıl Kooperatif”, **Cumhuriyet**, (2 Ocak 1930), s.1.

¹⁶³⁰ Vedat Nedim, “Niçin ve Nasıl Kooperatif”, s.1.

¹⁶³¹ Aşar mahsulün kendisinden alınmakta nakdi vergi ise para olarak ödenmekteydi. Aşarın yerine çıkarılan arazi vergisinin arttırılmasıyla aşar vergisinin geliri kısmen tahsil edilmeye başlandı. (Kenan Kırkpınar, “Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1/2, (Haziran-1992), s.123-124).

¹⁶³² Vedat Nedim, “Niçin ve Nasıl Kooperatif”, s.1.

b) Yunus Nadi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Yunus Nadi Bey de konu ile ilgili 8 Nisan 1932 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde “Türkiye İktisadiyatında Köylü” başlıklı köşe yazısında şu değerlendirmede bulunmaktaydı: “...Dünya iktisat buhranı memleketimizin içinde bulunduğu bu mesut cereyanı az çok karıştırdı. Fakat bu buhran vesilesi ile memleketin en ziyade ziraata istinat etmekte olduğunu bir daha görmüş bulunduk”. Türkiye’de ortaya çıkan buhran Türk köylüsünün alım gücünün azalmasından dolayıcıydı. Alım gücünü artırmak Türkiye’deki hayat pahalılığını sonlandırmak demekti. Bunu başarmak lazımdı. Neden Türk köylüsü ön planda tutulmalıydı? Sorusuna cevaben Yunus Nadi Bey şu açıklamayı yapıyordu: “Bunun nedeni pek basittir: Gerek doğrudan doğruya gerek bilvasıta vergilerin çoğunu esasen memlekette büyük ekseriyet sahibi olan bu sınıf tediye ettiği gibi iktisadi faaliyetin esasını da bu sınıf halkın alım satımı teşkil eder de onun için”.¹⁶³³

Köylü ürettiği malı değerinden fazlaya sattığı zaman gidip manifaturacıdan istediğini alabilmekte, manifaturacı da köylüye mal satabildiği için dışarıdan aldığı malın borcunu ödeyebilmektedir. Bunun tam tersi manifaturacının iflas etmesine kadar gidebilmektedir. Bu sadece manifaturacıyı etkilemiyor, aynı zamanda onun çalıştırdığı hamalların da işsiz kalmasına ve sonraki süreçte ailelerde başka sorunların ortaya çıkmasına ya da büyük şehirlere göçe neden olmaktaydı. Bu durum Türkiye’ye ürün girişinde devletin aldığı vergileri de olumsuz yönde etkiliyordu. Bunu engellemek için önce köylünün kalkınması gerekiyordu.¹⁶³⁴

Köylü mahsulünü yok pahasına sattığı zaman vergi veremeyecekti. Manifaturacı da satış yapamadığında önce az vergi verecek, iflas ettiği için vergisini ödeyemeyecek ve vergi mükellefiyeti defterinden adı da silinecekti. Türkiye’ye ürün girmediğinde ise gümrük vergisi kendiliğinden azalacaktı. Vergi alınmadığında devlet maaşları ödeyemeyecek, bu da başka yerlerden masrafların azaltılmasına neden olacak ve bütçede yapılan her tasarruf uygulaması Türkiye’deki tüketimi olumsuz şekilde etkileyecekti. Bunun için yapılması gereken “Türk köylüsünün istihallerine mümkün olan azami kıymeti vermek ve onların iştirâ¹⁶³⁵ kuvvetlerini artırmak” idi.¹⁶³⁶

¹⁶³³ Yunus Nadi, “Türkiye İktisadiyatında Köylü”, **Cumhuriyet**, (8 Nisan 1932), s.1.

¹⁶³⁴ Yunus Nadi, “Türkiye İktisadiyatında Köylü”, s.2.

¹⁶³⁵ Arapça bir sözcük olan “iştirâ” satın almak ve alınmak anlamlarına gelmektedir. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem’in başında bulunduğu Osmanlı orduları sefer çıktıkları günden sınıra ulaşınca kadar her bölgede arpa, saman, et, ekmek, yağ ve bal gibi temel gereksinimlerini köylülerden satın alarak temin ederlerdi. Buna “sürsat zahiresi” adı verilmekteydi. Ordu savaş alanına ulaşınca sürsat zahiresi temin edilemeyeceği için ihtiyaç duyulan malzeme halktan satın alınan zahireden karşılanmaktaydı. Buna da “iştirâ zahiresi” adı veriliyordu. (M. Zeki Pekalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, s.104).

Basında yapılan bu olumlu değerlendirmeler sonucunda Türkiye'deki kooperatif sayısında kısa sürede artış gözlemlendi. 1932'de kooperatif sayısı iki yüz kırk dokuz iken, 21 Ekim 1935'te TBMM'de kabul edilen 2836 sayılı “*Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu*” ile daha da artarak yılsonunda altı yüz yetmiş yediye ulaştı. Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile yapılan faaliyetler daha nitelikli hale getirildi. 1937'de kooperatiflere ortak sayısı kırk bini buldu.¹⁶³⁷ 1938'de bu sayı yüz on dört bin üç yüz seksen üçe ulaştı.¹⁶³⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik alandaki en önemli problemlerinden biri tarımsal alandaki yetersizlikti. Bu nedenle bu dönemde çiftçilerin topraklarını işleyebilecek üretim sermayesine sahip olması için kurulacak Tarım Kredi Kooperatiflerinin önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.¹⁶³⁹

1935'e kadar çıkarılan kanunlar yukarıda ifade edilen amaçlar doğrultusunda atılan önemli adımlar idi. 1935'te çıkarılan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile Türk çiftçisinin sermaye birikimine katkıda bulunuldu. Yüksek faizle para veren tefeci vb. kişilerden uzaklaştırarak çiftçiye Ziraat Bankası aracılığıyla düşük faizli kredi verip kalkınması sağlandı. Bunda etkili en önemli unsur da basında konu ile ilgili yayımlanan yazılar ve değerlendirmelerdi. Basın sorunun nerede olduğunu göstererek, hükümetin kısa sürede tarım alanında ortaya çıkabilecek sorunlara karşı zamanında tedbir almasını sağladı.

8- Ölçüler Kanunu'nun Kabulü (26 Mart 1931) ve Basına Yansımaları

Takvim ve saat alanında yapılan inkılâplar Türk ve Batı toplumları arasında kurulacak ilişkiler için önemli bir zemindi. Bu durum kısa süre sonra ölçü alanında da bazı değişiklikleri beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve ağırlık birimleri il ve ilçeye göre farklılık göstermekteydi. Bu da ekonomik ve sosyal alanda birtakım sorunlara neden olmaktaydı. Diğer taraftan uluslar arası ticarete de çeşitli zorluklar yaşanılmaktaydı.¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁶ Yunus Nadi, “*Türkiye İktisadiyatında Köylü*”, s.2.

¹⁶³⁷ TBMMZC, V/5, s.14; *Resmi Gazete*, 2 Kasım 1935, S.3146, s.5756; *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1935; *Ulus*, 22 Ekim 1935; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tarim-kredi-kooperatifleri/E.T: 25.03.2023>

¹⁶³⁸ Hasan Mutlu, “*Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sermaye Birikimine Etkileri (Atatürk Dönemi 1935-1938)*”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, LII, (Özel Sayı), (2017), s.352.

¹⁶³⁹ Yunus Nadi, “*Türkiye İktisadiyatında Köylü*”, s.1.

¹⁶⁴⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.262.

16 Ocak 1926'da konu TBMM gündemine alındı. Aynı günkü oturumda Balıkesir Milletvekili Mehmet Vehbi (Bolak) Bey¹⁶⁴¹ tarafından ölçü birimlerinde birlik sağlanmasıyla ilgili bir soru önergesi sunuldu. Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey¹⁶⁴² verdiği cevapta bu konu ile ilgili bir kanun tasarısı hazırlandığını belirtti. Yapılan çalışmalar 26 Aralık 1928'e kadar devam etti. 26 Aralık'ta “*Ölçüler Hakkında Kanun Layihası*” TBMM'ye sunuldu. 2 Ocak 1929'da da gerekçe sunuldu. Gerekçede biri geleneksel ve milli, diğeri Avrupalı iki ölçünün kullanımı ihracat ve ithalatta tüccar ve halkın zarar görmesine neden olduğu belirtilmekteydi. İktisat Komisyonu kanunun yürürlük zamanı hakkında talep olunan süreyi yeterli görmediği için ertelenmesine ve Ocak 1932'den itibaren yürürlüğe konulmasına karar verdi. Bütçe Komisyonu tasarıyı kabul ederek sonucu 20 Ocak 1931'de Meclis Başkanlığı'na sundu.¹⁶⁴³ Kanun tasarısı 2 Şubat 1931'de Meclis'te görüşülmeye başlandı. 19 Mart'ta kanuna bazı ilaveler eklendi. Kanun toplamda 29 madde olarak belirlendi. Kullanılacak ağırlık ölçüleri; ton, kental, kilogram, hektogram, dekagram, gram, desigram, santigram, miligram; uzunluk ölçüleri: kilometre, hektometre, dekametre, metre, desimetre, santimetre, milimetre, mikron olarak belirlendi.¹⁶⁴⁴

26 Mart 1931'de çıkarılan 1782 sayılı “*Ölçüler Kanunu*” ile eski ölçü ve ağırlık birimleri kaldırıldı. Kanunla birlikte uzunluk, satıh, hacim, litre vb. ölçü birimleri kullanılmaya başlandı. Eskiye dayalı ölçüler ve tartılarla ilgili birimler de kaldırılarak kilo ve metre gibi uzunluk ve ağırlık ölçülerinin kullanımına karar verildi. Kanun 4 Nisan'da Resmi Gazete'de yayımlandı.¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴¹ 1882'de Balıkesir'de doğdu. Abacılar Kethüdası Hacı Mehmed Efendizade Yahya Nefi Efendi'nin oğlu idi. Mülkiye Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Bursa İl Maiyet Memurluğu, İlköğretim Müfettişliği, Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı Redd-i İlhak Cemiyeti Merkez Kurulu Başkanı, Çatalca Mutasarrıflığı, Osmanlı Mebusan Meclisi II. ve III. Dönem Karesi (Balıkesir), Anadolu ve Müdafaa-ı Hukuk Grubu Yönetim Kurulu İdare Memuru. Ayrıca TBMM I. ve II. Dönem Milletvekili, III ve IV. İcra Vekilleri Heyeti'nde de Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. Kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. 1958'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.40).

¹⁶⁴² 1872'de İstanbul'da doğdu. Cenanzadeler ailesine mensuptu. Askeri Rüştîye Mektebi mezunudur. Fransızca, Arapça ve Farsça bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Tarım, çiftçilik, İttihat ve Terakki Fırkası Üyesi, Müdafaa-ı Hukuk Grubu Yönetim Kurulu İkinci Başkan Vekili, Mebusan Meclisi I. ve II. Dönem Halep, III. ve IV. Dönem Antep, TBMM I, II ve III. Dönem Gaziantep Milletvekilliği, Ali Fethi Okyar Hükümeti'nde ve III. İnönü Hükümeti'nde Ticaret Bakanlığı. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Yüce Divan'a sevk edilen ikinci bakandır. 1934'te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.13).

¹⁶⁴³ Hakan Bacanlı, “*Ölçü İnkılâbının Tarihî Süreci, Ölçüler Kanunu'nun Kabulü Ve Uygulanışı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXVIII/105, (Mayıs-2021), s.116-117.

¹⁶⁴⁴ TBMMZC, III/25, s.11-12.

¹⁶⁴⁵ Resmi Gazete, 4 Nisan 1931, S.1765, s.359.

a) Basındaki Değerlendirmeler

Yeni ölçüler ile ilgili basında değerlendirmelere ve haber yazılarına yer verildi. “*Vakit*” gazetesinin 11 Haziran 1932 tarihli nüshasında yayımlanan “*Ölçüler*” başlıklı haber yazısında kanunun Ocak 1933’ten itibaren uygulanmaya başlanacağı, bu tarihten sonra Türkiye sınırları içerisinde belirlenen ölçü aletlerinin satılmasının yasaklandığı, bu aletlerin 1889’da Paris’te toplanan uluslar arası konferansta kabul edilen ve Sevr kasabasında bulunan metre ve kilogram prototiplerinden alınarak Türkiye için uzunluk ve ağırlık ölçüsü olacağı belirtilmekteydi. Ayrıca dönüm, evlek, arşın gibi uzunluk ölçüleri yerine kilometre, hektometre, metre vb. kullanılacağı, kütle ölçüsü olarak ton ve kental’in belirlendiği vurgulanmaktaydı. Kanunun tapu, arazi ve bina vergisi memurları tarafından da takip edilmesi gerektiği çünkü bu konularla ilgili de düzenlemelerin yapılacağı verilen bilgiler arasındaydı.¹⁶⁴⁶

“*Vakit*”in 12 Haziran tarihli nüshasında da “*Yeni Ölçüler İçin Hazırlık*” başlıklı haber yazısı dikkate değerd. Kullanılacak yeni ölçülerin başlangıçta bazı karışıklıklara neden olacağı vurgulanmaktaydı. Ticaret Odası Kanunu’nda tüccarlarla ilgili maddeleri tespit ederek ticaretle uğraşan kişilere de bu ölçüleri öğretmesi istenmekteydi. Bu doğrultuda bazı faaliyetler yapılmaktaydı. Yeni kanuna göre özellikle tüccarlar, ticaretin hangi alanında olursa olsun yeni ölçü birimleri üzerine alış-veriş yapacaktı. Kanuna uymayanlara 10 liradan 100 liraya kadar caza verilecekti. Haberde yeni ölçü birimleri uygulanmaya başladıktan sonra bazı esnafın bu ölçü birimlerinden habersiz halka, yüksek fiyatla malzeme satmasını önlemek için de bazı önlemler alınacağı ve bu nedenle kötü niyetli olan tüccarların bunu yapmaya kalkışmaması için uyarı yapılmaktaydı.¹⁶⁴⁷

“*Akşam*” gazetesinin 25 Aralık 1932 tarihli nüshasında yayımlanan “*Ölçüler Kanunu*” başlıklı haber yazısında ise kanunun halkın ve tüccarların belirli bir süre eğitimden geçtikten sonra 1935’ten itibaren uygulanmasına karar verildiği ifade edilmekteydi. Bu konuda özellikle öğrenciler ile halk eğitilecekti. Maarif Vekâleti mekteplerde öğrenciye ve halk mekteplerinde de halka yeni ölçülerini öğretilmesi için bir genelge yayımladı. Genelgede yeni ölçülerin mümkün olduğu kadar çabuk öğretilmesi ve bu konuya dair öğrencilere de birkaç tatbikat yaptırılması belirtilmekteydi. Ayrıca millet mekteplerindeki öğrencilere metre ve litre ölçü

¹⁶⁴⁶ *Vakit*, 11 Haziran 1932.

¹⁶⁴⁷ *Vakit*, 12 Haziran 1932.

birimlerinin özellikleri ve birbirine çevrilmesi hakkında geniş bilgi verilmesi ve tatbikat yaptırılmasının vurgulandığı ifade edilmektedir.¹⁶⁴⁸

Türk toplumunun ekonomik hayatında ve uluslar arası ticarete karışıklıklara neden olan eski ölçü ve tartı sistemi kullanılan birimlerin kaldırılmasıyla evrenselleştirildi. Yeni birimlere uymayanların cezalandırılacağı; ancak öncesinde esnaf ve halkın mektepler aracılığıyla eğitileceği basın aracılığıyla halka duyuruldu. Gazeteler yeni ölçü ve tartı birimlerinin halka tanıtılmasında önemli araçlar olarak kullanıldı.

III- Kurulan Bankalar ve Basındaki Yansıması

1- Yeni Ziraat Bankası Kanunu (19 Mart 1924) ve Basındaki Değerlendirmeler

Osmanlı Devleti'nde milli bankacılığın ilk örneğini 1863'te kurulan Memleket Sandıkları oluşturmaktadır.¹⁶⁴⁹ İkincisi ise “*menafî sandıkları*” adıyla 1863'te kurulan Ziraat Bankası olmuştur. Diğer de 1886'da kurulan Emniyet Sandığı idi. Bu dönemde Osmanlı Bankası da dâhil olmak üzere kurulan diğer bankalar yabancı sermaye ile oluşturulmuştu.¹⁶⁵⁰ Emniyet Sandığı 1907'de Ziraat Bankası'na bağlandı.¹⁶⁵¹

Birinci Dünya Savaşı sürecinde “*milli iktisat*” görüşü ulusal bankacılık konusunu ön plana çıkardı. Osmanlı Bankası'nın yerini alacak, merkez bankası işlevine sahip bir bankanın kurulması için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hükümet tarafından bir takım girişimlerde bulunuldu. 1917'de “*Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası*” kuruldu.¹⁶⁵²

Milli Mücadele Dönemi sonrasında bankacılık sektörünün yabancı sermayedarlar tarafından yönetildiği bir gerçektir. Merkez Bankası görevini Osmanlı Bankası yürütmekle birlikte tedavüle para da çıkarabiliyordu. Ayrıca devlet istikrazını da elinde bulundurmaktaydı. Bu da Türkiye'nin para sisteminin kontrolünü engellemektedir.¹⁶⁵³ 1923'te yapılan Türk İktisat Kongresi'nde ekonomik kalkınmanın milli bankalarla gerçekleşebileceği görüşü vurgulandı.¹⁶⁵⁴ Bu doğrultuda atılan ilk adım Ziraat Bankası ile ilgili bazı düzenlemelerin yapılmasıydı. Diğer taraftan yeni milli bankalar da kurulacaktı.

¹⁶⁴⁸ **Akşam**, 25 Aralık 1932.

¹⁶⁴⁹ <https://ziraatbank-kktc.com/tr/bankamiz-tarihcesi/E.T: 20.02.2023>

¹⁶⁵⁰ Yalın Alpay, Emre Alkin, **Olaylarla Türkiye Ekonomisi**, Deniz Matbaa, İstanbul, 2020, s.24-25.

¹⁶⁵¹ Tuncay Artun, **İşlevi Gelişimi Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık**, Tekin Yay., İstanbul, 1980, s.33-34.

¹⁶⁵² Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt Yay., Ankara, 1982, s.139-140.

¹⁶⁵³ Derya Bozoklu, “*Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi ve Gelişimine Genel Bir Bakış*”, **ATAM**, XIX/55, (Mart-2003), s.273.

¹⁶⁵⁴ **İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek On Yıl**, s.1.

1 Mart 1923'te TBMM'de yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa Ziraat Bankası konusunda şu görüşleri ifade etti: “...İkrâzatın¹⁶⁵⁵ herhalde istihsalata hasır ve sarfı, banka meclisi idarelerinin ıslahı ve itibar-i şahsi muamelesinin icrası gibi mühim esasat dairesinde olmak üzere ihzar edilmiş olan layiha kesb-i kanuniyet ettiği takdirde bankanın hayat-ı iktisadiyemizdeki mevki ve tesiri yükselecektir. Köylülerimize bir kredi müessesesi göstermek ve bahusus ahvalin istikrarı takdirinde tarlalarına dönecek askerlere mali bir itibar temini eyleyebilmek üzere bir köy bankaları kanunu yapılmış ve Meclis’e takdim kılınmıştır”.¹⁶⁵⁶ Böylece Ziraat Bankası’nın yapısında gerçekleştirilecek önemli değişiklikler hazırlanan kanunun çıkması kolaylaştı.

19 Mart 1924'te Meclis'te kabul edilen 21 maddelik 444 sayılı “Ziraat Bankası 1340 senesi Bütçe Kanunu” ile Ziraat Bankası’nın niteliği değiştirildi.¹⁶⁵⁷ Banka önceden sadece ziraî krediler veren bir işletme özelliği taşıyorken, kanun ile birlikte her türlü bankacılık faaliyetini yürütecek anonim bir şirkete dönüştürüldü.¹⁶⁵⁸ Ayrıca Ziraat Bankası yönetim kurulunun kararıyla, tarım kredisi dışında ticari kredi işlemleri yapılmasına da imkân vermekteydi.¹⁶⁵⁹ Böylece banka sadece tarımsal kredi işlemlerinin yürütüldüğü dar bir çerçeveden çıkarılarak, modern esaslara tabi kılındı. Ayrıca banka Türkiye’nin her bölgesinde yeni şubeler açarak hizmet vermeye başladı. Kanunla banka hem mevduat hesabının açılabilceği bir işletme haline geldi hem de bir köylü bankası özelliği kazandı. Bu da Türkiye’de yeni bir kalkınma hamlesinin başlatıldığı milli ekonomi döneminde halkın refahını hızlandırdı.¹⁶⁶⁰ 1926’da İcra Vekilleri Heyeti tarafından toplamda 111 maddeden oluşan “Türkiye Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamname-i Esasisi” kabul edildi. 11 Ekim 1926’da yürürlüğe girdi.¹⁶⁶¹ Bu nizamname on bir yıl yürürlükte kaldı. Ziraat Bankası’nın sermayesi 1924’te 30.000.000 lira iken 1930’da bu rakam 100.000.000 liraya ulaştı.¹⁶⁶²

¹⁶⁵⁵ Arapça kökenli “İkrâz” sözcüğünün çoğuludur. “Ödünç ya da borç para vermek” anlamına gelmektedir. (M. Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.215).

¹⁶⁵⁶ TBMMZC, I/28, s.8.

¹⁶⁵⁷ Resmi Ceride, 7 Nisan 1924, S.68, s.13.

¹⁶⁵⁸ D. Bozoklu, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi...”, s.283.

¹⁶⁵⁹ 8. Madde: “Banka işbu vezaif-i esasiyesinden maada meclis-i idarenin karariyle menafiine ve maksad-ı teşekkülüne muvafık herhangi bir banka muamelesini de ifa edebilir” (TBMMZC, II/7, s.589)

¹⁶⁶⁰ Çetin Yitmener, *Ziraat Bankası’nın Cumhuriyet Dönemi Tarım Hayatına Etkileri*, İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erol Cihan), İstanbul, 1996, s.70.

¹⁶⁶¹ Resmi Ceride, 11 Ekim 1926, S.494, s.2087.

¹⁶⁶² Ç. Yitmener, *Ziraat Bankası’nın Cumhuriyet Dönemi Tarım Hayatına Etkileri*, s.71.

a) F. Hilmi Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Ziraat Bankası'nın kuruluşundan itibaren geçen sürede bazı olumsuz gelişmeler de yaşanmıştı. Bu durum basına da yansdı. 6 Mart 1931 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde Mülhak Vakıflar Mütevelli Heyeti Üyesi F. Hilmi tarafından yazılan “Ziraat Bankası sırf çiftçiler için çalışacak bir hale getirilmelidir! Ziraat Bankasının tesisi zamanından bu ana kadar geçirdiği safahat” başlıklı eleştirel köşe yazısında bankanın kuruluşundan itibaren geçirdiği üç önemli dönem anlatılmakta ve bu zaman sürecinde çiftçilere ne gibi fayda ve zarar sağlandığı izah edilmekteydi. Buna göre; “kuruluş dönemi” olarak adlandırılan “Birinci Dönem”de banka, sermayesi ile çiftçilere yardım amacını takip etmişti. Yönetim kurullarında yerel ziraat müdürü ya da memurları bulunmakta ve yapılan yardım çiftçinin ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu dönemde banka % 4 faizle kabul ettiği parayı ve mevcut sermayesini, % 6 faizle uzun vade ile çiftçilere vermektedir. Ayrıca yıl içerisinde elde ettiği kârın üçte ikisini yine tarım ve hayvancılığın gelişim ve ıslahına kullanmaktaydı. Amerikan asma çubukları¹⁶⁶³ ile bağları ile borçlanan çiftçinin “tecdit” ile yeniden borçlandırılmasına karşılık Ziraat Bankası % 6 faizle ve daha uzun vade ile kredi imkânı sağlamaktaydı.¹⁶⁶⁴

Bankanın “İkinci Dönemi”nde ise tarımın ıslah ve gelişimine ihtiyaç duyulan üçte ikilik kâr bankaya bırakılmıştı. Banka, bu kârı çiftçiye vermekten ziyade kendi kullanıyor ve çiftçilere kredi imkânı sağlamaktan gitgide uzaklaşıyordu. Özellikle de bağ ve bahçe kurmaya çalışanlara karşı Filoksera Kanunu¹⁶⁶⁵ ile yapmak zorunda olduğu uzun vadeli kredi imkânından vazgeçmeye başlamıştı. Bu dönemde faiz oranı da

¹⁶⁶³ Üzüm bağı yetiştiren bağcılarının mahsullerinin filokseradan zarar görmesini engellemek için ABD'den getirtilen özel üzüm bağı çubuklarıdır. Babıâli Hükümeti tarafından 1911'den itibaren ücretsiz dağıtılmıştır. Başlangıçta sadece filoksera olan yerlere gönderilmiş ve durumu olmayan üzüm yetiştiricilerine verilmiştir. İlk kez Almanya, Fransa, Macaristan ve Avusturya'da uygulanan bu yöntem ile filokseranın tahribatının önüne geçilmeye çalışıldı. Uygulama yöntemi basitti: Filokseranın ortaya çıktığı yer önce yakılmakta, sonra oraya karbon disülfür eklenerek yayılım durdurulmakta, daha sonra da bölgeye Amerikan çubuğu dikilmekteydi. Üç yıldan sonra da imha edilen bölgeye yerli çubuklar ya da fidanlar dikilerek o bölgenin yeniden üretime geçmesi için elverişli ortam hazırlanmaktaydı. (Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, I/45, s.186, 191).

¹⁶⁶⁴ F. Hilmi, “Ziraat Bankası sırf çiftçiler için çalışacak bir hale getirilmelidir!”, Cumhuriyet, (6 Mart 1929), s.3.

¹⁶⁶⁵ Filoksera, bağcılık yapılan yerlerde ortaya çıkan bir bit türüdür. Emdiği asma köklerinin ucuna bir madde salgılayarak kökü çürütmeye başlar. Ancak bir reaksiyon sonucu kök mantar salgılar ve kökün içinin çürümesi engellenir. Genellikle üzüm bağlarında görülmekte ve asma yaprakları ile beslenmektedir. Günümüzde uygulanan ilaçlama uygulamalarına rağmen bir tedavi yöntemi bulunamamıştır. (https://kayseri.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Solmenübelgeleri/Ziraaimücadele/BağZararlıları/filoksera.pdf / E.T: 27.04.2023); Filoksera Kanunu ise Osmanlı Devleti'nde filokseradan zarar görmüş bağların ıslah edilmesi için yeni fidanlık kurulumu amaçlanmış ve “Amerika Asma Çubuklarının” getirtilmesiyle bağcılara kolaylık sağlanmıştır. Adı geçen kanun ilk kez 10 Mart 1911'de Meclis'e tasarı olarak sunulmuştur. (Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, I/45, s.186).

artırılmış ve çiftçiden % 3 oranında komisyon alınmaya başlanmış, bu da çiftçinin aldığı parayı ödeyemeyecek bir duruma gelmesine neden olmuştu.¹⁶⁶⁶

“Üçüncü Dönem” ise bankanın bir Anonim Şirket halinde dönüşmesinden 1931’e kadarki süreci kapsıyordu. Diğer anonim şirketlerde olduğu gibi banka hisse senetleri mevcut olmadığı halde, kanunen teşkilatını düzenleyerek özelleştirilmişti. Bunun sonucu olarak; ziraat müdür ve memurları yönetim kurullarından uzaklaştırılmış, uzun vadeli kredi imkânı bir kat daha sınırlandırılmış ve tohum tedariki gibi ihtiyaca karşı kefil ile borç verme sınırını bir kişi için 30 liraya kadar indirmişti. Banka fazla memur istihdam etmiş, bu da masrafları artırmıştı. Çiftçinin “*tefeciler*” elinden kurtarılmış, ancak bankanın uyguladığı bazı uygulamalardan dolayı çiftçiler “*yeni bir tefeci*” eline düşmüştü. Yazının sonunda bankanın sırf çiftçiler için çalışması gerektiği, tarım kredi kooperatiflerinin de herkesi düşündürecek ve çiftçiye “*korkutacak*” şartlardan kurtarılması gerekmektedir.¹⁶⁶⁷

Ziraat Bankası’nın anonim şirkete dönüştürülmesiyle bankanın sermayesi köylülerden toplanan vergilerden sağlandığı için bankanın sahibi de köylüler oluyordu. Ancak bir süre sonra bankanın bu parayı çiftçilerden ziyade kendisi için kullanması ters bir etkiye neden oldu. Başlangıçta banka, tarımın gelişmesi ve köylülerin tarım kredileriyle desteklenmesi için önemli katkılar sağladı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Yaşanan gelişmeler basına da yansdı.

2- Kurulan Yeni Bankalar ve Basına Yansımaları

a) Türkiye İş Bankası’nın Kuruluşu (26 Ağustos 1924) ve Basındaki Değerlendirmeler

Cumhuriyet Dönemi’nin kurulan ilk milli bankasıdır. Bankanın kurulmasını hızlandıran olay Mustafa Kemal Paşa’nın eşi Latife Hanım’ın babası Muammer Bey ile yaptığı bir görüşme idi.¹⁶⁶⁸ Böylece Temmuz 1924’te bir nizamname hazırlandı. Dönemin Mübadele İmar ve İskân Vekili Celal (Bayar) Bey’in 7 Temmuz 1924’te istifa ettiği ve “*İş Bankası*” adıyla milli bir bankanın kurulacağı 8 Temmuz tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinde “*İş Bankası’nın Tesis*” başlıklı haber yazısıyla okuyucu bilgilendirilmekteydi. Haberde bankanın kuruluşu “*ekonomi adına ciddi bir*

¹⁶⁶⁶ F. Hilmi, “Ziraat Bankası sırf çiftçiler için çalışacak bir hale getirilmelidir!”, s.3.

¹⁶⁶⁷ F. Hilmi, “Ziraat Bankası sırf çiftçiler için çalışacak bir hale getirilmelidir!”, s.3.

¹⁶⁶⁸ D. Bozoklu, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi...”, s.280.

teşebbüs” olarak değerlendiriliyordu.¹⁶⁶⁹ Aynı gazetenin 11 Temmuz tarihli nüshasında “*Türkiye İş Bankası’nın Esasatı*” başlıklı yazıda ise banka hakkında Celal (Bayar) Bey ile yapılan bir mülakata yer verilmekteydi. Kendisi bankanın Türkiye’nin ekonomik açıdan ilerlemesini sağlamak amacıyla kurulacağını belirtmekteydi. Yakın çevresindeki arkadaşlarının da benzer bir talepte bulunmaları üzerine faaliyete geçildiğini ifade etmekteydi. Bankanın merkezi olarak Ankara belirlenmişti.¹⁶⁷⁰

“*Hâkimiyet-i Milliye*”nin 5 Ağustos 1924 tarihli nüshasında ise Celal Bey’in bankanın kurucu müdürü olduğu ve birkaç gün içerisinde Ankara’ya arkadaşları ile geleceği ve burada bir vakıf binasının banka için hazırlandığı vurgulanmaktaydı.¹⁶⁷¹ Aynı gazetenin 13 Ağustos tarihli nüshasında ise Türkiye İş Bankası’nın kuruluş sürecinin devam ettiği, banka binasının iç ve dış malzemelerinin toplandığı ve ihtiyaçlar giderildikten sonra resmi açılışın gerçekleştirileceği belirtilmekteydi. Banka idaresine sermayeye ortak olmak isteyenlerin müracaatlarının da devam ettiği verilen bilgiler arasındaydı.¹⁶⁷²

20 Ağustos 1924’te 820 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararnamesiyle kurulan banka, 26 Ağustos’ta faaliyete geçti. Bankanın faaliyet tarihi özellikle 26 Ağustos tarihine denk getirildi. Bankacılık adına milli sermayenin işletilmesi önemli bir adım idi.¹⁶⁷³ Bankanın ilk Genel Müdürü Celal Bayar idi.¹⁶⁷⁴ 1.000.000 lira sermaye ile kurulan Türkiye İş Bankası’nın ödenmiş sermayesi sadece 250.000 lira idi. Bu para bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiştir.¹⁶⁷⁵ Ayrıca Milli Mücadele için Hindistan’daki Müslümanlar tarafından gönderilen yardımlar, devlet hazinesinden sağlanan katkılar ve CHP tarafından verilen bağışlar da bankanın kurulmasında rol oynadı.¹⁶⁷⁶ Tarım, sanayi, maden ve bayındırlık işlerine katkıda bulunmak ve bankacılık sektöründe yapılacak bütün işlemleri gerçekleştirmek bankanın amaçları arasında yer almaktaydı. Türkiye İş Bankası özel statülü ve resmi görünümlü bir nitelik taşımakla beraber özel girişimi de destekleme amacındaydı.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Temmuz 1924.

¹⁶⁷⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1924.

¹⁶⁷¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ağustos 1924.

¹⁶⁷² *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1924.

¹⁶⁷³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1924; Uygur Kocabaşoğlu, “*Türkiye İş Bankası*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-is-bankasi/> E.T: 25.02.2023

¹⁶⁷⁴ <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/o-gunlerden-bugunlere/E.T: 25.02.2023>

¹⁶⁷⁵ Y. Alpay, E. Alkin, *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*, s.25.

¹⁶⁷⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, s.533.

¹⁶⁷⁷ Y. Alpay, E. Alkin, *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*, s.26.

5 Aralık 1925 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde “*Türk’ün Bankacılıktaki Büyük Kabiliyeti*” başlıklı haberde bankaların başlangıçta toplumun bir kesimi tarafından “*çok kazanmak için açılan gayrimeşru bir müessese*” olarak değerlendirildiği ve “*ecnebi*” tüccarların da Türk milletinin banka sektöründe herhangi bir uzmanlığının bulunmadığını ifade ettikleri yapılan değerlendirmeler arasında yer alıyordu. Son bir yıl içerisinde İş Bankası gibi açılan diğer bankaların da gösterdikleri başarılar bu iddiaların temelsiz olduğunu ispat etmişti. Çünkü Türkler sadece askeri alanda değil, aynı zamanda medeni ve iktisadi alanlarda da yetenekliydi. İş Bankası sadece kurumun yararını değil, aynı zamanda Türkiye’nin ekonomisini düşünmeyi de kendisine görev olarak kabul etmişti. Bankanın başardığı işler arasında hükümete kazancının % 25’ini vermek şartıyla 500.000 lira sermaye ile kurulan ve kısa sürede halkın güvenini kazanan Anadolu Sigorta Şirketi, 1.000.000 lira sermayeli Bulkaz Dağı Madeni Şirketi, Almanya’daki kurumlarla milli bankaların ortaklığından doğan ve yakında Eskişehir’de faaliyete geçecek olan 300.000 lira sermayeli Radyo Elektrik Şirketi gibi kurulan müesseseler Türkiye’nin bankacılık sektöründeki başarılarıydı. İş Bankası, İzmir ve İstanbul limanlarındaki “*tahmil*”¹⁶⁷⁸ ve tahliye işlemleri ile de ilgilenmekteydi. Ankara’nın imar çalışmalarında inşaat şirketlerine sağladığı kredi imkânları da bankanın başarısını gösteren diğer bir örnekti. Bunlar sadece bankanın değil, Türk milletinin de bankacılıktaki yeteneğinin birer örneğiydi.¹⁶⁷⁹

2.000.000 lira sermayeli İtibar-ı Milli Bankası’nın imtiyaz hakları, 21 Haziran 1927’de Türkiye İş Bankası’na devredilerek iki banka birleştirildi.¹⁶⁸⁰ 30 Haziran 1929 tarihli “Cumhuriyet”te Yunus Nadi Bey “*Bir Türk Müessesesi Maliyesi*” başlıklı köşe yazısında; bankanın kısa sürede “*dev adımlarla*” ilerlediğini, sadece kredi sunan bir kurumdan ziyade belediyelere de borç para verdiğini ve 1929’da şube sayısının on yediye ulaştığını ifade etmekteydi.¹⁶⁸¹

16 Şubat 1931 tarihli “Cumhuriyet”te yayımlanan “*İş Bankasına Halkın İtimadı Büyüktür*” başlıklı köşe yazısında Yunus Nadi Bey’e göre bankanın bu kadar kısa sürede şube sayısının artmasındaki neden İş Bankası’nın “*Cumhuriyet rejiminin güzel ve en temiz eserlerinden biri*” olması ve “*yeni doğmuş bir bebek*” gibi halk tarafından

¹⁶⁷⁸ Arapça yükleme anlamına gelen “haml” kökünden türetilmiştir. “Yüklenmek, taşınmak, nakliye edilmek” anlamlarına gelmektedir. “Hammal” sözcüğü bu kökten türetilmiştir. Deniz taşımacılığında genellikle “*sefineye tahmil olunan*” tabiri kullanılmaktadır. (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1211).

¹⁶⁷⁹ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1925.

¹⁶⁸⁰ *Resmi Ceride*, 4 Temmuz 1927, S.624, s.1926.

¹⁶⁸¹ Yunus Nadi, “*Bir Türk Müessesesi Maliyesi*”, *Cumhuriyet*, (30 Haziran 1929), s.1.

sevilmesiydi.¹⁶⁸² Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 17 Mart 1931 tarihli nüshasında ise bankanın şube sayısının kırk ikiye ulaştığı belirtilmekteydi.¹⁶⁸³ 1937’de bankanın şube sayısı kırk sekiz, çalışan sayısı ise sekiz yüz elli dört kişiye ulaştı.¹⁶⁸⁴

Türkiye İş Bankası Türkiye’nin ekonomik kalkınma hamlesinde ve özellikle de sanayileşme alanında önemli katkılar sağladı. Bu doğrultuda çeşitli yatırımlar yaptı. Cumhuriyet Dönemi’nin ilk milli bankası olduğu için de halkın desteklediği bir kurum oldu.

b) Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası’nın Kuruluşu (19 Nisan 1925) ve Basındaki Değerlendirmeler

18 Nisan 1925’te TBMM’de Türk Sanayi ve Maadin Bankası hakkında yapılan görüşmeler sonucunda 17 maddeden oluşan 633 sayılı “*Türkiye Sanâyi’ ve Me’âdin Bankası Kânunu*” kabul edildi ve banka 19 Nisan 1925’te kuruldu.¹⁶⁸⁵ Resmi faaliyetlerine 1 Mayıs’ta başladı. Kuruluş amacı; Türkiye’nin maden ve sanayi alanlarında gelişmesini ve devletin bu çalışmalarda doğrudan doğruya görev almasını sağlamaktı. Ayrıca sanayi alanında girişimde bulunacaklara kredi açmak da diğer bir amacıydı.¹⁶⁸⁶ Bunun dışında teknik, mali ve ekonomik konularda da bilgi vermek bankanın temel göreviydi. Banka önce hisse senedi alıyor, sonra da özel şirketlere ortak olup, bu şirketlerin kredi ihtiyaçlarını karşılıyordu. Böylece özel sanayinin gelişimine de destek olmaktaydı.¹⁶⁸⁷

20 Nisan 1925 tarihli “*Cumhuriyet*”te Yunus Nadi tarafından yazılan “*Yeni Bir Banka*” başlıklı köşe yazısında bankayı “*aziz Cumhuriyet idaremizin parlak eseri*” olarak değerlendirilmekteydi. Bankanın elde edeceği başarılarından herkes memnun kalacak ve Cumhuriyet idaresinin girişimleriyle kurulan bu banka sayesinde Türkiye asrın ilerlemiş bir ülkesi haline gelecekti. Bankanın sermayesi şimdilik 1.000.000 lira idi. Ancak bankanın yapmış olacağı faaliyetler sanayi dünyasında büyük ses getirecekti. Dünyada ticaret ve sanayi işleri ile uğraşan birçok banka vardı. Türkiye’de kurulan bu yeni banka ise çalışmaktan yılmayacak ve dünya bankaları arasındaki yerini alacaktı. Sanayi alanında üstlendiği rol açısından Türkiye’de buna benzer bir banka

¹⁶⁸² Yunus Nadi, “*İş Bankasına Halkın İtimadı Büyüktür*”, *Cumhuriyet*, (16 Şubat 1931), s.1.

¹⁶⁸³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Mart 1931.

¹⁶⁸⁴ Uygur Kocabaşoğlu, “*Türkiye İş Bankası*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-is-bankasi/> E.T: 25.02.2023

¹⁶⁸⁵ *TBMMZC*, II/18, s.139-145; *Resmi Ceride*, 23 Nisan 1925, S.96, s.131-132.

¹⁶⁸⁶ D. Bozoklu, “*Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi...*”, s.284-285.

¹⁶⁸⁷ Y. Alpay, E. Alkin, *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*, s.28.

kurulmamıştı. Bankanın kurulmasında özellikle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ve Başbakan İsmet Paşa'nın çok katkıları olduğunu ifade eden Yunus Nadi Bey, bankanın öneminin nakdi sermayeden ziyade kurumun iş yapabilme kabiliyetinde olması, yani bankanın gerçekleştireceği işlerin nitelik ve niceliği idi.¹⁶⁸⁸

Yabancı sermayenin desteklenmesi sonucunda gelişen sanayii küçük yerli sanayicileri olumsuz etkiledi. Bunun için hükümet bazı tedbirler almaya çalıştı. 23 Mayıs 1926'da yayımlanan “Yeni Ses” gazetesinde yayımlanan “*Milli Küçük Sanayi*” başlıklı haberde hükümetin bütçe görüşmeleri sırasında yerli küçük sanayicileri korumak için “*esaslı tedbirler*” alacağına yönelik çalışmalarının olduğu vurgulanmaktaydı.¹⁶⁸⁹

Sanayi ve Maadin Bankası kısa süre içerisinde ilerleme kaydetti. “*Vakit*” gazetesinin 21 Nisan 1929 tarihli nüshasında “*Sanayi ve Maadin Bankası Neler Yaptı?*” başlıklı haber yazısında Banka Müdürü Mehmet Sadettin (Serim) Bey'in¹⁶⁹⁰ Ankara'ya giderek bankanın genel durumu hakkında bir toplantı düzenlediği ve yapılanları incelediği belirtilmekteydi. Banka yönetim kurulunun önceki yıla ait faaliyet raporunda; fabrikalarda bir takım yenilikler yapıldığı, Fesane Fabrikası'nın anonim şirket haline getirildiği, Beykoz Fabrikası'nın merkezinin yenilendiği ve diğer fabrikalarda da bazı yeniliklerin yapıldığı vurgulanmaktaydı. 1928'de yünlü dokuma için Prof. Mundorf adındaki bir uzman Türkiye'ye getirilmişti. 1929'da da banka işlemleri için bir uzman getirilecekti. Haberde banka kâr ve satış oranları hakkında da bilgi verilmekteydi. 1928 yılının satışları 1927 yılı ile karşılaştırılınca %60 oranında artmıştı. Sadece Uşak Şeker Fabrikası kuraklık nedeniyle şeker pancarı olmadığı için 1289 ton şeker üretebilmişti. Banka 1928'de toplamda 416.101 lira kâr elde etmişti.¹⁶⁹¹

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ortağı olduğu şirketleri Sanayi Ofisi'ne devrederek, sadece sanayi alanında kredi verme amacıyla 7 Temmuz 1932 tarihli ve 2064 sayılı “*Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkilî Hakkında Kanun*” ile kurulan Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredildi.¹⁶⁹²

¹⁶⁸⁸ Yunusu Nadi, “*Yeni Bir Banka*”, **Cumhuriyet**, (20 Nisan 1925), s.1.

¹⁶⁸⁹ **Yeni Ses**, 23 Mayıs 1926.

¹⁶⁹⁰ 1889'da İstanbul'da doğdu. Baba adı Emin Ali, anne adı Hatice Seniye idi. Mülkiye Mektebi mezunudur. Fransızca bilen Mehmet Sadettin Bey'in yaptığı görevler şunlardı: İstanbul Emlak Müdürlüğü Başkatibi, Konya Ticaret Mektebi Müdürü ve Muallimi, Sanayi ve Maadin Bankası Müfettişi ve Muamelat-ı Sanaiye ve Ticaret Müdürü, Ticaret Müdür-i Umumisi, Deniz Yolları İşletme Müdürü, Denizbank Materyal Dairesi Başkanı, TBMM V. Dönem (Ara Seçim), VI. ve VII. Dönem Kayseri Milletvekili. 1943'te öldü. (**TBMM Albümü (1920-2010)**, I, s.270).

¹⁶⁹¹ **Vakit**, 21 Nisan 1929.

¹⁶⁹² **Resmi Gazete**, 14 Temmuz 1932, S.2150, s.1712.

1930’lu yıllardan itibaren Devletçilik politikası her alanda etkisini gösterdi. Bununla ilgili haber ve yazılar basına da yansıdı. “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 10 Mayıs 1934 tarihli nüshasında yayımlanan “*Ankara İnkılâp Kürsüsünde: Yusuf Kemal Bey Dünkü Dersinde Sanayide Devletçiliğimizi İzah Etti*” başlıklı haber yazısında Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in Türkiye’de madencilik konusu ile ilgili bir açıklamasına yer verilmekteydi. Türkiye’de çok fazla maden vardı. İki bin yıl önce Anadolu’da işlenmiş durumda olan madenler bulunmaktaydı. Ancak bu madenlerin sayısı ve işletilebilme imkânı tespit edilmemişti. Ayrıca bazı spekülasyonlar da bu madenlerin işletilmesini engellemişti. Maden işletmek büyük miktarda sermaye ihtiyacını doğuruyordu. Bu sorunu kısmen yabancı sermayesi çözebilirdi. Yusuf Kemal Bey, yabancı şirketlerin Türkiye’de maden işletmeciliği konusunda yatırım yapmaya açık olduğunu ve bunun memnuniyetle kabul edilebileceğini; ancak yine de bu madenleri kendi sermayemizle işletmemizin daha faydalı olacağını şöyle vurguluyordu: “*Ecnebi yatırımcılardan gelecek sermaye sadece meşru kazanç gayelerinden başka siyasî gayelere âlet olmamalıdır. Şüphesiz ki madenlerimizi tamamen kendi sermayemizle işletebilecek bir hale gelmemiz bizim için daha şayan-ı temennidir*”.¹⁶⁹³

Türkiye’nin sanayi ve madencilik alanlarında ilerlemesi amacıyla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kısa sürede özel sanayinin gelişmesini sağladı. Bununla ilgili basında “*övgü dolu*” yazılar yayımlandı. 1930’lardan itibaren uygulanan devletçilik politikası basında da etkisini gösterdi. Türkiye’deki madenciliğin yabancı sermaye ile değil tamamen Türk sermayesi ile yapılması gerektiği savunuldu.

c) Emlak ve Eytam Bankası’nın Kuruluşu (3 Haziran 1926) ve Basındaki Değerlendirmeler

Zaferden sonraki dönemde Türkiye’nin yeniden imarı için ve inşaat sektöründe yaşanan kredi sorunundan dolayı devlet kredi sağlama amacıyla TBMM’de 22 Mayıs 1926’da kabul edilen 844 sayılı “*Emlak ve Eytam Bankası Kanunu*” 3 Haziran’da yürürlüğe girdi.¹⁶⁹⁴ Meclis görüşmeleri sırasında Trabzon Milletvekili Tunalı Hilmi Bey bankanın adının “*Emlak ve Öksüzler Bankası*” olmasını teklif etmesine rağmen kabul edilmedi. Konya Milletvekili Musa Kazım (Onar) Efendi¹⁶⁹⁵ ise bankanın adının sadece

¹⁶⁹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mayıs 1934.

¹⁶⁹⁴ *Resmi Ceride*, 3 Haziran 1926, S.389, s.1490.

¹⁶⁹⁵ 1881’de Konya’da doğdu. Musa Hocaşade Ahmet Efendi’nin oğlu idi. İrfaniye Medresesi ve Konya Hukuk Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Müderris, Dava Vekili, Selanik Hukuk Mektebi Fıkıh Usulü ve Mecelle Öğretmenliği, Osmanlı Meclis-i Mebûsan IV. Dönem ve TBMM I., II. III. ve IV.

Emlak Bankası olmasının doğru olacağını belirtti. Ona göre Emlak Bankası'nın yetimlerle bir ilgisi yoktu. Buna karşılık Adliye Vekili Mahmut Esat Bey ise banka adında bir sakınca olmadığını ifade etti. Bankanın merkezi Ankara olarak belirlendi. Kuruluş sermayesi ise 20.000.000 lira idi.¹⁶⁹⁶

Hükümet ana paranın 10.000.000 lirasını elinde bulunan emlak ve araziye peşin para ile ya da sekiz yıllık taksitlerle satarak temin edilmesine karar verdi. Ancak bu arazilerin hemen satılıp paraya dönüştürülmesi imkânsızdı. Bunun için bir çözüm yolu üretildi. Osmanlı Devleti zamanında yetimlerin paralarını korumak için sandıklar kurulmuştu. Bunlar mahalli idi. Bu idare yöntemi oldukça masraflı olduğu için Hükümet bu sandıklardaki yetim paralarını hem emniyet altına almayı hem de sonraki dönemde kullanılabilecek bir servet haline getirmeye karar verdi. Böylece banka kurulurken sandıkların mevduat olarak bankaya devri kararlaştırıldı.¹⁶⁹⁷

İlk şubesi ise Ankara'da 2 Mayıs 1927'de açıldı.¹⁶⁹⁸ 7 Ağustos 1927'de de Hakkı Tarık (Tarı) Bey bankanın genel müdürü olarak atandı.¹⁶⁹⁹ Sonraki şubeleri sırasıyla; 17 Haziran 1927'de İzmir, 1928'de İstanbul, 1934'te Bursa, 1938'de de Adana, Eskişehir ve İzmit'te açıldı.¹⁷⁰⁰

Banka kısa süre sonra önemli başarılar elde etti. 9 Mart 1930 tarihli “*Milliyet*”te yayımlanan “*Emlak ve Eytam Bankası*” başlıklı haberde Genel Müdür Hakkı Saffet (Tarı) Bey'in¹⁷⁰¹ bir demecine yer verilmekteydi. Kendisi bankanın faaliyette bulunduğu yerlerde emlak ile ilgili kredi sağlandığını, emlak sahiplerinin

Dönem Konya Milletvekili, I. Dönem Büyük Millet Meclisi 1. ve 2. Reis Vekilliği, 4. ve 2. Şube Başkanlığı, 5. İcra Vekilleri Heyeti Şer'iye ve Evkâf Vekilliği. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonraki ikinci barosu olan Konya Barosunu 1912'de kuran Musa Kazım Efendi ölümüne kadar buranın Baro Başkanlığını yürüttü. Musa Kazım Efendi 1930'da tüberkülozdan öldü. Beş çocuk sahibi Musa Kazım Efendi'nin çocuklarından Ahmet Onar Konya Senatörü, Orhan Onar Anayasa Mahkemesi Başkanı ve İhsan Onar Konya İl Başkanı olarak görev almışlardır. Ailenin önde gelen isimleri arasında Mustafa Kemal Paşa'ya “*Atatürk*” soyadının verilmesini sağlayan eski Konya Milletvekili Mehmet Naim Onat da yer almaktadır. Onar ailesi Konya'nın önde gelen ailelerinden yemek eleştirmeni Vedat Milor'un da mensubu olduğu Karahafız ailesi ve Gilisralıoğlu ailesi ile akrabalarındır. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.44; <https://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/musa-kazim-onar-efendi/> E.T: 20.05.2023)

¹⁶⁹⁶ TBMMZC, II/25, s.328-329.

¹⁶⁹⁷ On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.519.

¹⁶⁹⁸ Emlak ve Eytam Bankası'nın 1933'te Bankalar Caddesi'nde yeni yaptırdığı bina Cumhuriyet Merkez Bankası'na 842.000 liraya satıldı. (Milliyet, 10 Mart 1933).

¹⁶⁹⁹ BCA, 30.18.01.02.1.2.11.

¹⁷⁰⁰ On Beşinci Yıl Kitabı, S.519.

¹⁷⁰¹ 1886'da İstanbul'da doğdu. Mutasarrıf Saffet Paşa'nın oğludur. Saint-Joseph Fransız Lisesi mezunudur. 1910'da Fenerbahçe Spor Kulübü'nün 4. başkanı olarak görev yaptı. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle 1929'da kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 11. kurucu üyesidir. 1927'de Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla Emlak ve Eytam Bankası genel müdürlüğüne atandı. 1952'de kalp krizi geçirerek öldü. (<https://fenerbahcetarihi.org/2020/04/hakki-saffet-tari/> E.T: 25.06.2023)

“muhtekirlerin¹⁷⁰² pençesinden” kurtarıldığını ve Samsun’da da bir şubenin açılacağını vurgulamaktaydı.¹⁷⁰³ Aynı tarihli gazetede “Faizcilik” başlıklı haber yazısında en az faizle paran veren iki müesseseden birinin Emniyet Sandığı diğerinin de Emlak ve Eytam Bankası olduğu belirtilmekteydi. Ancak komisyon, sigorta ve alınan yıllık faiz % 15 i bulmaktaydı. Bu kurumlardan kredi alanlar birinci derecede teminat göstermeye zorunlu olduklarından ve gerçek ihtiyaç sahipleri de böyle bir teminatı veremediğinden “tefecî” ya da “mürabahacı” olarak bilinen kişilere gitmekteydi. Faizcilerden borç para alanlar borcunu ödeyememekte ve elinde bulunan malını da onlara kaptırmaktaydı. Yazının sonunda bu toplumsal sorunun bir an önce Hükümet tarafından çözüme kavuşturulması ve faizcilerin tuzağına düşen birçok insanın kurtarılması gerektiği ifade edilmekteydi.¹⁷⁰⁴ Basında çıkan yazılar kısa sürede etkisini gösterdi. Nitekim 7 Nisan 1931 tarihli “Milliyet”te yayımlanan “Emlak Bankası: Halka Yeniden Bazı Sühûletler¹⁷⁰⁵ Gösteriyor” başlıklı haberde bankanın ihtiyaç sahibi olanlara düşük faizli kredi imkânı sağladığı, alınan kredilere taksit ödemelerinde kolaylık sağlanacağı; taksit sayısının beş yıldan on yıla çıkarıldığı vurgulanıyordu. Ayrıca komisyon ile sigorta masrafı düşürülmekte ve alınan yıllık faiz oranı da % 12’e indirilmekteydi.¹⁷⁰⁶

Bankanın kuruluşuyla birlikte kötü yönetilen Yetim Sandıkları tasfiye edildi. Burada bulunan 6.000.000 liralık kaynak da bankaya fon olarak yatırıldı. Bankanın benzerlerinden ayırt edici özelliği gayrimenkullerin ipotek edilmesi koşuluyla borç para verilmesiydi. Emlak ve Eytam Bankası özellikle de savaş sonrası dönemde zarar gören şehirlerin tekrar imar edilmesinde önemli rol oynadı.¹⁷⁰⁷

d) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Kuruluşu (11 Haziran 1930) ve Basındaki Değerlendirmeler

1715 sayılı kanun ile 11 Haziran 1930’da kuruldu.¹⁷⁰⁸ Bankanın kuruluşundan önce banknot ihraç etme imtiyazı yabancı sermayedarların yönetiminde olan Osmanlı

¹⁷⁰² Kriz zamanlarında buğday gibi insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılayan ana maddelerin yüksek bedelle satmak için saklanılmasına “ihtikâr”, bunu yapan kimselere de “muhtekir” adı verilmektedir. İstifçilik ve stokçuluk yapmak tabirleriyle de eş değerdir. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, s.571).

¹⁷⁰³ **Milliyet**, 9 Mart 1930.

¹⁷⁰⁴ **Milliyet**, 9 Mart 1930.

¹⁷⁰⁵ “kolaylık, incelik, yumuşaklık” anlamlarında kullanılmaktadır. “Kolaylaştırma” anlamına gelen “teshil” sözcüğü de “sühûlet” sözcüğünden türetilmiştir. “Vüsat” ve “refah” sözcükleriyle de eş anlamlıdır. (Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s.589)

¹⁷⁰⁶ **Milliyet**, 7 Nisan 1931.

¹⁷⁰⁷ D. Bozoklu, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi...”, s.286.

¹⁷⁰⁸ **Resmi Gazete**, 30 Haziran 1930, S.1533, s.9168.

Bankası'na aitti.¹⁷⁰⁹ Bu da devletin para denetimini yapmasını engellemekteydi. Mustafa Kemal Paşa, para piyasasının Türklerin idaresinde olmasını istemekteydi. Böylece sermaye piyasalarının ulusal ekonomik çıkarlara ters düşen uygulamalarına son verildi.¹⁷¹⁰

“*Milliyet*” gazetesinin 15 Haziran 1930 tarihli nüshasında Siirt Milletvekili Mahmut Nedim (Soydan) Bey tarafından yayımlanan “*Devlet Bankası*” başlıklı köşe yazısında; bu yeni bankanın devletin ve milletin ihtiyaçlarını karşılayacağı ve Türkiye'nin mali ve iktisadi alanlarında yapılan birçok yenilikten biri olduğu ifade edilmektedir.¹⁷¹¹ Mahmut Nedim Bey Merkez Bankası örneğinde olduğu gibi yapılacak birçok “*ıslahatın*” nedenini şu ifadeleriyle vurgulamaktaydı: “...Her şeyden ziyade memleketin ihtiyacı ve içinde bulunduğumuz vaziyetin icabıdır. Harici politikamızda açık bir sulh ve itilaf politikası takip ediyoruz. Bu siyasetin muvaffak olması için memleketin her şubesini ilim, tecrübe, hesap ve muvazene esasları üzerine kurmak mecburiyetindeyiz”.¹⁷¹²

Mahmut Nedim Bey batılı devletlerin de aynı yolu takip ederek ilerleme gösterdiklerini ve çağdaşlaşma yolunda yen Türkiye'nin de bu devletler gibi “*medeni*” ve “*mütekâmil*” bir devlet olacağını vurgulamaktaydı. Bunu isteyen bir devletin önce kendisine ait bankasının olması gerekliydi. Türkiye'nin kendine ait devlet bankasının olmamasını bir “*eksiklik*” olarak değerlendiren Mahmut Nedim Bey, çağın gereklerine uymanın zorunlu olduğunu, devletlerin “*maddi ve manevi itibarlarının*” kaynağının da “*mali ve iktisadi itibarın*” olduğunu belirtmekteydi. Savaş ve barış politikalarının başarılı bir şekilde yürütülmesinde güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmak için Türkiye'de bir merkez bankasının açılması bu doğrultuda atılacak ilk adımdı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada bir para sıkıntısının başladığını vurgulayan Mahmut Nedim Bey ekonomik değerlerin 1929'dan sonra değiştiğini, yaşam koşullarının ve geçim kaynaklarının farklılaştığını, dünyanın bütün devletlerinde değerli kabul edilen “*milli paranın*” artık değersizleştiğini ve sürekli değişkenlik gösterdiğini belirtmekteydi. Bu etkenler toplumun yaşam tarzını ve devlet düzenini olumsuz olarak etkilemekte ve bu da insanların geleceğe olan güvenini ortadan kaldırmaktaydı. İnsanların psikolojilerini de etkileyen bu “*güvensiz havanın*” etkisiz hale getirilmesi ya da “*dağıtılması*” gerekliydi. Bu nedenle her devlet milli parasının

¹⁷⁰⁹ U. Çakmak, *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, s.34.

¹⁷¹⁰ D. Bozoklu, “*Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi...*”, s.292.

¹⁷¹¹ Siirt Mebusu Mahmut, “*Devlet Bankası*”, *Milliyet*, (15 Haziran 1930), s.1.

¹⁷¹² Siirt Mebusu Mahmut, “*Devlet Bankası*”, s.1.

“istikrarını” temin etmeyi kendisi için en önemli bir görev olarak kabul etti. Bunun sonucunda Batılı devletler paranın değerini sabit bir düzeyde tutmada başarılı oldu. Böylece bu devletlerin paraları evrensel anlamda değerlendirildi. Bunun Türk parası için de yapılması gerekiyordu. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti de kendi parasının değerinin korunması konusunda harekete geçmeliydi.¹⁷¹³

Bir devlette paranın değerinin belli bir düzeyde tutulabilmesi ve korunabilmesi için hesap ve dengeye dayalı güçlü bir mali siyasetin takip edilmesi ve o devletin iktisadi ve ticari dengesini olumsuz etkileyecek açığın kapatılması gerekmektedir. Mahmut Nedim Bey Cumhuriyet yönetiminin bunu başarmak için çalıştığını şu cümleleriyle vurguluyordu: “...Kuvvetle umuyoruz ki teşkil-i mevzuu bahsolan Cumhuriyet Merkez Bankası; bu gayenin temini yolunda en mühim, en faydalı bir amil olacaktır”.¹⁷¹⁴

Mahmut Nedim Bey hiçbir kurumunun kendiliğinden “sihirli, tılsımlı” olmadığını, başarıya ulaşabilmesi için o kurumun toplum tarafından desteklenmesi gerektiği gerçeğini de vurgulamaktaydı. Bu açıdan Cumhuriyet yönetiminin “en büyük eseri” olan Merkez Bankası’nın yurt içinde ve yurt dışında devletin itibarını temsil edecek bir kurum olacağı belirtilmekteydi. Bu nedenle bütün vatandaşların bu kurumun başarıya ulaşması için yardım etmeleri gerektiği “vatani bir borç” idi.¹⁷¹⁵

“Milliyet”te yayımlanan “Cumhuriyet Merkez Bankası Faaliyet Geçti” başlıklı haber yazısında bankanın 3 Ekim 1931’de Ankara’da faaliyete başladığı, Bankanın Genel Müdürlüğüne Mehmet Nusret (Metya) Bey’in¹⁷¹⁶ atandığı, İstanbul şubesinin de eski İtibar-i Milli Bankası’nın bulunduğu Kırmacıyan Hanı içerisinde kurulacağı verilen bilgiler arasındaydı.¹⁷¹⁷

¹⁷¹³ Siirt Mebusu Mahmut, “Devlet Bankası”, s.1.

¹⁷¹⁴ Siirt Mebusu Mahmut, “Devlet Bankası”, s.1.

¹⁷¹⁵ Siirt Mebusu Mahmut, “Devlet Bankası”, s.1.

¹⁷¹⁶ 1877’de Yunanistan-Yanya’da doğdu. Çeşitli Vilayet Defterdarlıklarında görev almış Osman Efendi’nin oğludur. Mülkiye Mektebi ve İstanbul Hukuk Mektebi mezunu olan Mehmet Nusret Bey iyi derecede Fransızca ve Rumca bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Özel Kalemi, Babiâli İstişare Odası 1. Sınıf Özel Kalemi, Müşavirlik, İstişare Odası Müdürlüğü, Erkan-ı Harbiye Mektebi Devletler Umumi Hukuku Muallimliği, 1921’de toplanan Londra Konferansı’nda Delege, Ankara Hükümeti Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı, Ankara Hukuk Mektebi Müderrisliği, Danıştay Balkanlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Meclisi Reisliği. 1933’te emekli oldu. İstanbul’da 1946’da öldü. (A. Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)**, III, s.761).

¹⁷¹⁷ **Milliyet**, 4 Ekim 1931.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası¹⁷¹⁸ temelde Türkiye’de para piyasasını ve dolaşımını kontrol altında tutmak, yabancı denetiminden kurtarmak ve Türkiye’nin ekonomik kalkınmasını sağlamak için kurulan önemli bir banka idi. Banka basında Cumhuriyet yönetiminin medeniyet yolundaki “*en büyük eseri*” olarak değerlendirilmekteydi.

e) Türkiye Halk Bankası’nın Kuruluşu (8 Haziran 1933) ve Basına Yansayanlar

Bankanın kuruluş amacı; sosyal denge ve toplumsal barışın korunması, kalıcı bir ekonomik kalkınma için uygun şartlarla esnaf-sanatkâr ve küçük meslek sahiplerine kaynak aktarmak ve sermaye birikimini başlatmak olarak belirlendi.¹⁷¹⁹ Türkiye Halk Bankası TBMM’de 8 Haziran 1933’te 2284 sayılı “*Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu*”nun kabul edilmesi ile devlet tarafından 3.000.000 lira sermaye ile kuruldu. Kanun 18 Haziran’da yürürlüğe girdi.¹⁷²⁰ Bankanın merkezi Ankara’da olacaktı. Maliye Vekâleti de 1.000.000 lira sermaye ile bankaya ortaktı. Kanunun 5.maddesi gereği banka sadece halk sandıklarına kredi verebilecekti. Banka diğer bankalar gibi her türlü işlemi yapacaktı.¹⁷²¹

9 Haziran 1933 tarihli “*Milliyet*”te bankanın kuruluş amacı “*Tefecilere karşı şiddetli tedbirler alındı*” başlıklı haber yazısında vurgulanmaktaydı. İktisat Vekili Celal Bey’in TBMM’de yaptığı bir konuşmaya da yer verilmekteydi. Celal Bey bu kanunun tefecilerle mücadele etmek amacıyla kabul edildiğini ve başlangıçta esnafın küçük kredi ihtiyacını karşılamak olduğunu vurguluyordu: “*Tefeciler sanatlarını şimdiye kadar başıboş ve kayıtsız oldukları için yapıyorlardı. Artık onlarla mücadele edeceğiz. Mücadelemiz belki uzun sürecektir, belki de mücadelenin semerelerini istediğimiz kadar kolay ve çabuk alamayacağız, ancak neticede galip geleceğiz. Çünkü tedbirlerimiz menfi değil, müspettir. Biz bu kanunu memleketteki küçük kredi ihtiyacını tatmin için hazırladık. İtimat ediniz netice iyi olacaktır*”.¹⁷²²

1930’lardan sonra ekonomik kalkınma açısından takip edilen politika değişikliği bankacılık sektörünü de etkiledi. Özellikle 1933-1938 yılları arasında yeni devlet

¹⁷¹⁸ Bankanın bu adla kurulmasının temel nedeni özel hukuk tüzel kişiliğine sahip ve özel sermayenin de katıldığı bir anonim ortaklık olmasından ötürüydü. Adındaki düzenlemeyle devletten ayrı ve bağımsız olduğu hususu ön plana çıkarılmıştır. (Y.N)

¹⁷¹⁹ Umut Çakmak, *Cumhuriyet’ten Günümüze Türkiye’nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, Astana Yay., Ankara, 2022, s.35.

¹⁷²⁰ *Resmî Gazete*, 18 Haziran 1933, S.2430, s.2712.

¹⁷²¹ *TBMMZC*, IV/16, s.104; *Milliyet*, 9 Haziran 1933.

¹⁷²² *Milliyet*, 9 Haziran 1933.

bankaları kuruldu. Bu bankaların kuruluşu ile sanayi planları ve iktisadi devletçilik ilkesinin uygulanması arasında sıkı bir bağ vardı. Kurulan bankaların ortak özelliği ise belirli bir sektör ya da toplumun belli bir kesimini destekleme yönünde faaliyette bulunmalarıydı.¹⁷²³ Bu dönemde kurulan diğer bankalar şunlardır: 11 Haziran 1933'te Belediyeler Bankası, 11 Haziran 1933'te Sümerbank, 14 Haziran 1935'te Eti Bank, 31 Mart 1937'de Türk Ticaret Bankası ve 27 Aralık 1937'de kurulan Deniz Bank.¹⁷²⁴

IV- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) ve Basına Yansımaları

1929'da Ali İktisat Meclisi'ne dokuma, kâğıt ve demir-çelik sektörlerini içeren “*İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*”un hazırlanması ile 1930'lardan itibaren sanayi alanında benimsenen “*Devletçilik*”¹⁷²⁵ politikasına geçildi.¹⁷²⁶ Hazırlanan raporda daha çok pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt ve karton, demir-çelik sektörleri üzerinde durulmaktaydı.¹⁷²⁷ Bu doğrultuda 1930'lardan itibaren maden ve imalat sanayinin geliştirilmesinde devlet öncülük edecekti. Planlama için SSCB'den teknik destek alındı.¹⁷²⁸ SSCB'den ve sonra da ABD'den uzmanlar getirtilerek, Türkiye'de kurulabilecek işletmelere dair raporlar hazırlandı.¹⁷²⁹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ekonomik alanda devletin etkinliği artırıldı. Yani özel sektörün gücünün yetmediği yatırımlar devlet eliyle gerçekleştirilmeye başlandı. Böylece ülke genelinde planlı sanayileşme ve devlet işletmeciliği dönemine geçildi. Bu plan dâhilinde bir de “*toprak reformu*” yapıldı. Devletin elinde bulunan boş

¹⁷²³Cihan Paçacı, “Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü”: <https://www.ekodialog.com/Makaleler/cumhuriyet-doneminde-turk-bankacilik-sektoru.html> /E.T: 01.03.2023

¹⁷²⁴ **Resmi Gazete**, 11 Haziran 1933, S.2435, s.2776; **Resmi Gazete**, 11 Haziran 1933, S.2424, s.2676; **Resmi Gazete**, 22 Haziran 1935, S.3035, s.5380; **Resmi Gazete**, 30 Aralık 1937, S.3796, s.9158.

¹⁷²⁵ Devletçi ekonomi modelinin uygulanma nedenleri arasında; 1923-1929 yılları arasında ekonomide özel teşebbüs girişimlerinde beklenen başarının istenilen boyuta ulaşamaması, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemesi, SSCB'de uygulanan planlı ekonomi modelinin başarılı olduğunun görülmesi, 1929 Buhranı sonrası devletçilik politikasını savunanların sayısının artması vardır. (Savaş Durmuş, M. Kemal Aydemir, “*Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)*”, **KAÜİİBFD**, VII/12, 2016, s.163)

¹⁷²⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-bes-yillik-sanayi-planı/E.T: 05.03.2023>.

¹⁷²⁷ Fikret Yücel, **Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü**, TTGV, Ankara, 2015, s.36.

¹⁷²⁸ Başbakan İsmet (İnönü) Bey'in de aralarında olduğu bir heyetle Nisan-Mayıs 1932'de SSCB'ye bir gezi düzenlendi. SSCB'de uygulanan sanayi planının kısa sürede gerçekleşmiş olması Türk heyetinin dikkatini çekti. Görüşmeler sonunda bir Türk-SSCB Antlaşması imzalandı. Antlaşma gereği Sovyetler Türkiye'ye faizsiz 8.000.000 dolar kredi verecek ve Türk sanayi planı için uzman gönderecekti. (**Cumhuriyet**, 1 Nisan 2020; <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sovyet-rusya-turkiye-ekonomik-isbirligi-1730562>).

¹⁷²⁹ U. Çakmak, **Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri**, s.29.

topraklar toprağı olmayan köylü ve göçmen kesime dağıtıldı. Böylece işlenen toprak alanları %10,2'e yükseldi.¹⁷³⁰

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın dayandığı temel ilkeler arasında; temel hammaddeleri yurt içinde üretilen ya da üretilecek olan sınaî tesislere, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncülük etmek vardı.¹⁷³¹ Bu kapsamda kurulması planlanan sanayii dalı beş temel gruba ayrıldı: Dokuma; pamuk, kendir, yün. Maden işleme; demir, bakır, kükürt. Selüloz; kâğıt, yapay ipek. Seramik; şişe porselen, cam. Kimya; klor, fosfat.¹⁷³²

1- Basında Yapılan Değerlendirmeler

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hakkında basın kuruluşları okurlarını bilgilendirdi. Böylece aynı zamanda girişimcilerin de merakı giderildi. “Milliyet”in 3 Aralık 1933 tarihli nüshasında yayımlanan “*Beş Senelik Sınaî Program Memnuniyetle Karşılandı*” başlıklı haber yazısında Türkiye'deki sanayicilerin sanayi planının içeriğinden memnun kaldıkları ve programın kendileri için bir sigorta olacağına değinilmekteydi. Konu ile ilgili Sanayi Birliği Genel Sekreteri Nazmi Nuri Bey'in bir demecine de yer verilmekteydi. Ona göre beş yıllık bir programa ihtiyaç vardı. Devletin sanayiciler için belirleyeceği beş yıllık faaliyet sınırı, sanayi alanında daha olumlu sonuçları doğuracaktı. Haberde; İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Genel Sekreteri ve İktisat Profesörü Vehbi (Sarıdal) Bey ise şunları belirtmekteydi: “...Devletin ve fertlerin faaliyetleriyle husule gelen ve bir bütünlük teşkil eden ‘millet iktisadi hayatı’ esasen bir sistem hayatıdır. Bu hayatın gelişi güzel ve hedefsiz cereyan etmesi düşünülemez. Millet iktisadiyatında çok mühim bir mevki, olan sanayi faaliyetlerimizi daha canlı ve kuvvetli inkişafırlara mazhar kılabilmek için bu faaliyetleri planlaştırmak ve bunun için umumi fikirler teemmül etmek, devlete ve fertlere ait mesai ve faaliyet sahalarını tespit eylemek ve kısa bir ifade ile sanayi iktisadiyatı sistemimizin esas hatlarını bir programla çizmek ve çizilecek bu program için ilk devre olarak beş senelik bir zaman, beş senelik yakın bir istikbal göstermek bir iktisatçı için pek çok memnuniyetle karşılanacak feyiz vaat

¹⁷³⁰ U. Çakmak, *Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, s.29.

¹⁷³¹ F. Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü*, s.36.

¹⁷³² Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, TTK, Ankara, 1977, s.13.

eden büyük bir teşebbüstür". Hükümet'in beş yıllık sanayi programı ekonomik hamlelerin önemli bir dönüm noktası olacaktı.¹⁷³³

a) Ali Süreyya Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

17 Aralık 1933 tarihli "*Cumhuriyet*" gazetesinde ise Ali Süreyya Bey tarafından yayımlanan "*İktisadi program niçin ve nasıl hazırlandı?*" başlıklı köşe yazısında sanayi programının yapılma nedeni ve amacı açıklanıyordu. Buna göre beş yıllık program ile ekonomik alandaki sorunlar belirlenecek, yetiştirilen ürünlerin sürümü artacak, dış ticarete önemli yeri olan bazı ürünleri yetiştiren üreticiler teşkilatlandırılacak, devletin ve devletle yakın ilişkisi olan milli müesseselerin beş yıl içerisinde kuracakları fabrikalar yönlendirilecek ve milli iktisat faaliyetlerinin planlı bir biçimde yapılması sağlanacaktı. İktisat Vekâleti'nin Türkiye'yi kısa sürede sanayileştirerek yer altı kaynaklarının da işletileceği de belirtilmekteydi. Devlet bunu da Sümerbank aracılığıyla gerçekleştirecekti. Beş yıllık sanayi programı bir "*iş ve tatbikat*" programıydı. Önceden milli iktisat görüşü çerçevesinde özel teşebbüsü destekleyen Cumhuriyet Hükümeti, bu yeni programla milli kalkınma ve yükseliş adına önemli bir dönemde devlet eliyle neler yapılacağını kısa sürede ispat edecekti.¹⁷³⁴

Beş yıllık program ile Türkiye'nin bazı kazanımları da olacaktı. Bunlardan ilki İktisat Vekâleti'nin ülkenin gerçek ihtiyaçlarına göre yeniden teşkilatlandırılmasıydı. Bunu kadrolarını yenileyerek yapabildi. Ayrıca tütün ve üzüm gibi bazı ürünleri yetiştiren üreticilerin de örgütlenmesi gerekiyordu. Üreticiler de ürünlerinin satışı için aralarında satış kooperatifleri kurmalıydı. Kooperatifler hizmet vermeye başladıktan sonra başka bölgelerde de açılacaktı. Ali Süreyya Bey programın sanayi ile ilgili kısmı hakkında da bilgi vererek dokuma fabrikalarının Rusya'dan sipariş edildiğini vurgulayarak yazısını sonlandırmaktaydı.¹⁷³⁵

b) Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Devlet tarafından hazırlanan rapor 17 Nisan 1934'te yürürlüğe girerek "*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" adıyla uygulanmaya başlandı.¹⁷³⁶ 18 Nisan 1934 tarihli "*Milliyet*"te yayımlanan "*Türkiye Sanayii memleketi olmak mecburiyetindedir*" başlıklı haberde, dönemin Adliye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in yaptığı bir

¹⁷³³ *Milliyet*, 3 Aralık 1933.

¹⁷³⁴ Ali Süreyya, "*İktisadi program niçin ve nasıl hazırlandı?*", *Cumhuriyet*, (17 Aralık 1933), s.3.

¹⁷³⁵ Ali Süreyya, "*İktisadi program niçin ve nasıl hazırlandı?*", s.3.

¹⁷³⁶ U. Çakmak, *Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, s.29.

açıklamaya yer verilmekteydi. Buna göre; Türkiye bir sanayi ülkesi olmak zorundaydı. Bu amaç doğrultusunda da Sümerbank sanayi alanında yardım edecekti. Yapılacaklar dört aşamada sınıflandırılmıştı: Birinci aşamada tüketimi çok olan ürünler vardı. Bunlar Türkiye’de yetiştigi için ithal edilmemeliydi. Tüketimi Türkiye’de gerçekleştirilmeliydi. Pamuğun bol olduğu bir ülkede kumaşın ithal edilmesi yanlıştı. İkinci aşama ihracat hammaddelerini kıymetli hale getirip işleyecek sanayinin geliştirilmesi idi. Üçüncü aşamada Türkiye’de çok fazla kullanılan ve işletilen ancak hammaddesi Türkiye’de olmayan ürünlerin sanayisini geliştirmek vardı. Son aşama ise burada yetişmeyen ürünlerin üretimine dayalı sanayinin kurulmasını sağlamak ile ilgiliydi.¹⁷³⁷

c) Samet Ağaoğlu’nun Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Samet Ağaoğlu da 1 Eylül 1934’te yayımlanan “*Sanayileşen Türkiye*” başlıklı köşe yazısında Türkiye’nin sanayileştiğini, “*Sömürge*” siyasetin iflas ettiğini ve fertçilikten cemiyetçiliğe, liberalizmden rasyonalizme doğru bir adım atıldığını şöyle ifade etmekteydi: “...Beş senelik asgarî bir programla işe başlanmıştır. Bu müddet bizim için bir randıman ölçüsü olacak, her gelecek beş sene, geçmiş beşer senelerin tecrübe ve neticeleriyle daha esaslı ve daha sağlam olarak çizilecektir. Sanayileşme programı en geniş manasında çalışma programı diye telâkki edilmelidir. Bu program içerisinde çalışmanın fert için içtimaî bir borç olduğunu unutmamalıdır. Cemiyetin ve ferdin karşılıklı münasebetleri de bu çalışmanın muvazene ve ahengine bağlıdır”. Sanayileşme programı aynı zamanda inkılâbın ana temeli olan demokrasinin de güçlenmesinin bir yolu idi.¹⁷³⁸

d) Abidin Daver’in Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

27 Şubat 1935 tarihli “*Cumhuriyet*”te Abidin Daver¹⁷³⁹ tarafından yazılan “*Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?*” başlıklı köşe yazısında

¹⁷³⁷ *Milliyet*, 18 Nisan 1934.

¹⁷³⁸ Samet Ağaoğlu, “*Sanayileşen Türkiye*”, *Varlık*, (1 Eylül 1934), s.1.

¹⁷³⁹ Zeynelabidin Daver, 1886’da İstanbul’da doğdu. Şehremaneti mümeyyizlerinden Ali Vahi Bey ile Prenses Zeynep Kâmil’in manevi evladı olan Fatma Revan Hanım’ın oğludur. Galatasaray Lisesi mezunu olup, yüksek öğrenimine Sanayi-i Nefise Mektebi’nde devam etmiş; ancak tamamlayamamıştır. Fransızca bilen Zeynelabidin Daver’in yaptığı görevler şunlardır: Gazetecilik (“*Tasvir-i Efkar*”, *Yeni Gün*, *Tercüman-ı Hakikat*, *İkdam*, *Cumhuriyet*”), Öğretmenlik, Matbuatı Dâhiliyye Kalem Memurluğu, Meclis-i Ayan Evrak Muhasebe Memurluğu, Meclis-i Meb’ûsân Zabıt Kâtipliği, Şefi ve Müdürü, İstanbul İstihbarat ve Matbuat Müdürlüğü. Galatasaray’ın 8 numaralı kurucu üyesi olan Zeynelabidin Daver, 1929-1930’da kulübün başkanlığını üstlenmiştir. 1939-1943’te de VI. Dönem İstanbul Milletvekili olarak TBMM’de görev yapmıştır. Yazıları ile Türk denizciliğine yaptığı katkılardan dolayı “sivil amiral” olarak adlandırılan Daver Bey, 1954’te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.330).

Cumhuriyet rejiminin Osmanlı Devleti'nde belli bürokratik bir kesim tarafından savunulan “*devlet fabrikacılık yapamaz*” görüşünün artık terk edildiğini belirtmekteydi. Özellikle Milli Mücadele sonrasında bu görüşte olanların da var olduğunu; ancak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın “*ılımlı*” bir devletçilik politikasını benimsediğini ve devletin “*kollarını sıvayıp*” büyük sermaye ve teknik isteyen işleri kendisinin yapmaya başladığını vurgulamaktaydı. Sümerbank, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kendine verilen fabrika kurma görevini planlanandan önce tamamlayarak başarısını ispat etmişti. Bu da “*devlet fabrikacılık yapamaz*” ve “*devlet fabrika işletemez*” savını çürütmekteydi. Kayseri ve Konya Ereğli'deki pamuklu dokuma, İzmit'teki kâğıt, Nazilli'deki basma, Bursa'daki kamgarn¹⁷⁴⁰, Safranbolu'daki demir, Kütahya'daki porselen, Gemlik'teki suni ipek fabrikaları da bu sene içerisinde açılacağını belirtmekteydi.¹⁷⁴¹

Abidin Daver bu başarıyı devam ettirmek için Avrupa'nın teknik bilgisinden de yararlanmanın zorunlu olduğunu da ifade ediyordu. Çünkü teknik açıdan çalışmayı bilmeyen ve makineleri kullanacak kapasitede olmayan bilgisiz kişilerin olduğu fabrikaların başarı göstermesi mümkün değildi. Bu nedenle bu alanda okumuş, usta olmuş, ne yapacağını bilen kişilerin “*Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayisi başına*” getirilmesi gerekliydi.¹⁷⁴² Aynı tarihli gazetede “*Sümerbank Fabrikaları*” başlıklı haber yazısında önceki yıla göre bankanın açtığı fabrikaların milli sanayi ve ekonomide önemli atılımlar gerçekleştirdiği belirtiliyordu. Sümerbank'ın işlettiği fabrikalar şunlardı: Fesane Yünlü Dokuma Fabrikası, Hereke Yünlü ve İpekli Dokuma Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası, Kayseri-Bünyan Yünlü Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Uşak Şeker Fabrikası. Bunlar içerisinde özellikle de Fesane, Kayseri-Bünyan ve Hereke'deki fabrikalar imalat sayısını önemli ölçüde artırmıştı. Yeni açılacak fabrikaların da son sistem ve en ekonomik makinelerle işletileceği ifade edilmekteydi.¹⁷⁴³

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması tamamıyla Sümerbank eliyle gerçekleştirildi. İş Bankası ve Etibank ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü de bu planda yer alanlar arasındaydı. Fabrika ve tesislerin kurulumunda toplamda 100.000.000 lira harcandı. Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı dâhilinde birçok

¹⁷⁴⁰ Taranmış yün ipliği.

¹⁷⁴¹ Abidin Daver, “*Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?*”, **Cumhuriyet**, (27 Şubat 1935), s.1.

¹⁷⁴² Abidin Daver, “*Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?*”, s.1.

¹⁷⁴³ **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1935.

fabrika açıldı.¹⁷⁴⁴ Bunlar; Bakırköy Bez Fabrikası (1934), Keçiörlü Kükürt Fabrikası (1934), İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası (1934), Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası (1935), Paşabahçe Cam Fabrikası (1935), Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası (1935), Bitlis Sigara Fabrikası (1936), Nazilli Basma Fabrikası (1937), Ereğli Sümerbank Bez Fabrikası (1937), Gemlik Suni İpek Fabrikası (1938), Bursa Merinos Fabrikası (1938), Divriği Demir Madeni İşletmesi (1938), Sivas Çimento Fabrikası (1938) idi.¹⁷⁴⁵

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Türkiye'nin ilk sanayi planı olması adına önemlidir. Çünkü devletçilik politikasının ilk başarılı örneğidir. Plan, ilk büyük sınaî yatırımlarına fiilen rehberlik etti.¹⁷⁴⁶ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ekonomik kalkınmada sanayi uygulamaları öne çıkmıştır. Bu da devlet eliyle ve kurulan bankalar aracılığıyla gerçekleştirildi.

IV- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942) ve Basına Yansımaları

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı devam ederken 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması gündeme geldi. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın Başkanlığı'nda İkinci Sanayi Planının hazırlıklarını yapmak üzere 20-24 Ocak 1936'da Ankara'da bir “*Endüstri Kongresi*” düzenlendi.¹⁷⁴⁷ Katılımcılar arasında; İktisat Vekâleti'ne bağlı araştırma kuruluşları, yatırımcı bakanlıklar, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı temsilcileri vardı.¹⁷⁴⁸ Kongre'de planla ilgili birçok olumsuz eleştiri yapıldı. Buna göre Türkiye sanayileşmek yerine tarımsal faaliyetlerde bulunmalı ve hammadde üretmeliydi. Kongre'de yapılan eleştirilerin yanlış olduğunu ifade eden Celal Bayar yaptığı konuşmada bu eleştirileri yapanların kendi menfaatlerini düşündüklerini vurguladı.¹⁷⁴⁹

İkinci Beş Yıllık Sanayi ile Planı ile Türkiye hammadde ihraç ederek üretilmiş madde ithal eden iptidaî bir ekonomik yapıdan, satışa hazır madde üretilip, mamul madde ihraç eden sanayileşmiş bir ülke olma yolunda ikinci adım atıldı. Basın bu konuda da Hükümete gerekli desteği vererek öncesinde konu ile ilgili yayımlanan haber ve köşe yazıları ile kamuoyu oluşturuldu.

¹⁷⁴⁴ F. Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü*, s.37.

¹⁷⁴⁵ <https://www.stendustri.com.tr/makina/ataturk-un-15-yilda-kurdugu-fabrikalar-h95211.html/E.T:05.03.2023>.

¹⁷⁴⁶ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, s.159.

¹⁷⁴⁷ M. Gökhan Polatoğlu, “*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)*”, *Atatürk Dergisi*, VI/1, (Temmuz-2017), s.59.

¹⁷⁴⁸ F. Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü*, s.41.

¹⁷⁴⁹ M. G. Polatoğlu, “*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)*”, s.59.

1- Basında Yapılan Değerlendirmeler

Planı hazırlamak için uzmanlardan oluşan on dört komisyon kuruldu. Plan hazırlama heyeti son toplantıyı 24 Ocak 1936'da İktisat Vekili Celal Bayar Başkanlığı'nda yaptı. “*Ulus*” gazetesinde “*İkinci Beş Yıllık Plan*” başlığıyla okuyucu bilgilendirilerek Mart ayının ortasına kadar planla ilgili hazırlanan raporların tamamlanacağı ve Haziran 1936'ya kadar da planın ilan edileceği bilgisi paylaşılmaktaydı.¹⁷⁵⁰

Kendi alanlarında uzman kişilerce hazırlanan rapor 1936'da İktisat Vekâleti'ne gönderildi. İkinci Sanayi Planı'nın temel özellikleri şunlardan ibaretti: Ekonomik şartlara ve yapıya uygun, hammaddesinin tamamının Türkiye'de yetiştirildiği, büyük sermaye ve teknik güce ihtiyaç duyan endüstrilerin ele alınması, kömür depolarında üretimin geliştirilmesi, sanayinin motor gücü olan madencilik ile enerji sektörünün geliştirilmesi. Yüksek teknik gerektiren sanayi tesisi kurulmasındaki amaç; maden sanayiye ağırlık verilerek yurtiçinde talebi düşük ama yurtdışında tüketimi yüksek olan madenlerin ham ve yarı malların ihracatını artırmak idi. Ayrıca enerji tesislerini geliştirerek santraller kurmak; yarı mamulleri¹⁷⁵¹ işleyecek fabrikalar kurmak; hayvancılık başta olmak üzere meyveciliği desteklemek; deniz ürünlerinin üretimine geçmek ve bunlardan gelir elde etmek de amaçlar arasındaydı. Ana sanayi kolları “*üç siyah*” olarak adlandırılan petrol, kömür ve demir-çelik üzerine kurulacak maden ve kimya sanayisini kapsamaktaydı.¹⁷⁵²

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, birinciye nazaran daha geniş kapsamlı bir programdı. Buna göre yüz yeni tesis kurulması planlanmıştı. Birinci sanayi planında tekstil ve dokuma sanayii üzerine ağırlık verilirken, ikinci sanayi planında daha çok maden işletmeciliği, ev yakıtı sanayi ve ticareti, gıda maddeleri sanayi, et sanayi, enerji santralleri, mekanik ve toprak sanayi, gemi yapımı ve kimya sanayisine öncelik verilmekteydi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda 45.000.000 liralık yatırımla on beş bin beş yüz kişilik bir istihdam hedeflenirken, ikinci sanayi planında ise 112.000.000 liralık bir yatırım ile otuz beş bin kişilik bir istihdamın oluşturulması planlanmıştı.¹⁷⁵³

¹⁷⁵⁰ *Ulus*, 25 Ocak 1936.

¹⁷⁵¹ Mamul, yapım işlemlerinin tümünün tamamlanmasından sonra tüketiciye teslim edilmek üzere depoya giden satışa hazır ürünlerdir. Yarı mamul ise yapım işlemlerinin henüz tamamlanmadığı ve iş istasyonları arasındaki ara depolarda biriktirilen mallardır. Bunların stoklanmasına da “*yarı mamul stokları*” adı verilir. (Metin Coşkun, “*Alacak ve Stok Yönetimi*”, *Finansal Yönetim*, (Ed: Nurhan Aydın), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2004, s.160).

¹⁷⁵² U. Çakmak, *Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, s.32.

¹⁷⁵³ M. G. Polatoğlu, “*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)*”, s.62-63; F. Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü*, s.41.

Dönemin Başbakanı Celal Bayar 29 Haziran 1938’de TBMM’de yaptığı konuşmasında birinci sanayi planının tamamlandığını ve ikincisine geçileceğini şu cümleleriyle ifade etmekteydi: “*Cumhuriyet Hükümeti... Şimdiden, birinci beş senelik sanayi programını muvaffakiyetle tatbik ettim diyebilir... Elde ettiğimiz tecrübeleri ve mali imkânlarla ikincisine başlamış bulunuyoruz. Şimdiye kadar ilan edilmemiş olmasının tek sebebi işi, mali imkânlarımızla telif etmek içindir*”.¹⁷⁵⁴

1936’da hazırlanmaya başlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Atatürk’ün ölümünden iki ay önce üzerinde bazı değişiklikler yapılarak dört yıl olarak yeniden planlandı.¹⁷⁵⁵ İkinci Sanayi Planı’nın uygulanmasına Eylül 1938’de geçildi. Planda yer alan bazı önemli projeler gerçekleştirilmeye çalışıldıysa da, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle tam olarak uygulanamadı. Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar bunda etkili oldu.¹⁷⁵⁶

a) Yaşar Nabi Nayır’ın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Sanayi planı ile ilgili gelişmeler basında da işlenmeye başlanmıştı. 20 Eylül 1938 tarihli “*Ulus*” gazetesinde Yaşar Nabi Nayır tarafından yayımlanan “*Yeni Hamlemiz*” başlıklı köşe yazısında Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı’nın belirlenen süre içerisinde tamamlandığı ve dört yıl olarak belirlenen İkinci Sanayi Planı ile daha geniş ölçüde yeni bir atılıma girişildiği vurgulanmaktaydı. Ayrıca ikinci sanayi planı ile özellikle sanayii Türkiye’nin yer altı ve yer üstü hazinelerinin değerlendirilmesinde bir yardımcı araç olarak kullanılacağı vurgulanmakta ve programın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte sanayi müesseselerinin bağlı olduğu İktisat Vekâleti’ne ek olarak Ziraat ve Nafia Vekâletlerine de görev verileceği ifade edilmekteydi.¹⁷⁵⁷

Yaşar Nabi Nayır yeni programda “*sevindirici*” olan durumun Türkiye’nin motor sanayini geliştirecek, sentetik benzin üretimini sağlayacak ve kömürün yurtdışına sevkini gerçekleştirecek imkânların Türkiye’de de ortaya çıkacak olmasıydı. Böylece Türkiye gelişmiş ülkelere özgü -büyük elektrik santrallerinin kurulumu gibi- bir ekonomik kültüre sahip olacak ve ihtiyaç duyulan her alanda faaliyet gösterebilecekti. Türkiye dört yıl sonunda 80.000.000 milyon lira değerinde yeni birçok ekonomik

¹⁷⁵⁴ TBMMTD, V/26, 505-508.

¹⁷⁵⁵ F. Yücel, *Cumhuriyet Türkiye’si’nin Sanayileşme Öyküsü*, s.41.

¹⁷⁵⁶ Özlem Özgür, *100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye*, Gerçek Yay., İstanbul, 1976, s.178-179; M. G. Polatoğlu, “*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)*”, s.74; U. Çakmak, *Cumhuriyet’ten Günümüze Türkiye’nin Temel Ekonomik Gelişmeleri*, s.32.

¹⁷⁵⁷ Yaşar Nabi, “*Yeni Hamlemiz*”, *Ulus*, (20 Eylül 1938), s.2.

kuruma sahip olacak, Türk milleti de sonraki on yıl içerisinde kurulan müesseselerin ne kadar verimli çalıştığını görecekti.¹⁷⁵⁸

b) Falih Rıfkı Atay'ın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

Falih Rıfkı Atay'ın “*Ulus*”un 21 Eylül 1938 tarihli nüshasında yayımladığı “*Üçüncü Hamle*” başlıklı köşe yazısında yeni sanayi programı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. İkinci Sanayi Planı'nın dört temel esas üzerine kurulduğunu, bunların; yeni fabrikalar, madenler, nakliyat ve tarım endüstrileri olduğunu ve yeni kurulacak fabrikaların sayısının artırılması gerektiğini vurgulamaktaydı. Hükümetin planlanan yeni sanayi programı hakkında her türlü planlamayı yaptığını, bu konuda “*titiz*” davrandığını ve bunu yaparken de tasarrufa önem verdiğini belirtmekteydi. Yeni Türkiye hem içeride hem de dışarıda sanayi alanında önemli bir ilerleme kaydetmiş, yerli ve yabancı girişimcilerin güvenini kazanmış ve millet de yapılan her faaliyette hükümete destek vermişti.¹⁷⁵⁹

İkinci Sanayi Planı uygulanmaya başlayınca halkın iş ve kazancı da artacak, program tamamlandıktan sonra ise Türkiye'nin ekonomik, endüstriyel, refah ve milli müdafaa gücü de artacaktı. Bu programın başarıyla tamamlanması halinde Mustafa Kemal Atatürk'ün de hedeflediği gibi Türkiye'nin uluslar arası bütün platformlarda itibar ve nüfuzu artacaktı. Falih Rıfkı Atay'a göre yeni sanayi planının tamamlanması ile Türkiye mili kalkınmada büyük bir adım atmış olacaktı.¹⁷⁶⁰

c) Kemal Ünal'ın Basına Yansıyan Değerlendirmeleri

22 Eylül 1938 tarihli “*Ulus*”ta Kemal Ünal tarafından yazılan “*Yeni Ekonomik Plan*” başlıklı köşe yazısında hükümetin savaş öncesi dönemde yeni sanayi planı ile ekonomik bir seferberliğe hazırlanmış olmasının Türkiye açısından bir iftihar kaynağı olduğu vurgulanmaktaydı. Yazıda Atatürk'ün 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açışında yaptığı bir konuşmaya da yer verilmekteydi. Kemal Ünal'e göre Atatürk'ün bu yeni sanayi programıyla istediği şey “*en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine*” ulaşmaktı.¹⁷⁶¹ Atatürk Türkiye'nin ekonomik kalkınmada iki temel unsur üzerine kurulduğunu, bunlardan ilkinin Türkiye'nin coğrafi durumu olduğunu belirtmekteydi. Diğeri de Atatürk'ün ifadesiyle; “*...Türk milletinin, silâh kadar, makine de tutmaya*

¹⁷⁵⁸ Yaşar Nabi, “*Yeni Hamlemiz*”, s.2.

¹⁷⁵⁹ F. Rıfkı Atay, “*Üçüncü Hamle*”, *Ulus*, (21 Eylül 1938), s.1.

¹⁷⁶⁰ F. Rıfkı Atay, “*Üçüncü Hamle*”, s.9.

¹⁷⁶¹ Kemal Ünal, “*Yeni Ekonomik Plan*”, *Ulus*, (22 Eylül 1938), s.1.

*yaraşan kudretli eli ve millî olduğuna inandığı işlerde ve zamanlarda, tarihin akışını değiştirir celadette tecelli eden yüksek sosyal, benlik duygusu”na dayandırmaktaydı.*¹⁷⁶²

Kemal Ünal yeni programla kömür ve maden alanında birçok yeni çalışmanın başlatıldığını okuyucu ile paylaşıyordu. Buna göre; Karadeniz’de gelişmiş bir limanın kurulacağı ve trenlerin nakil gücünün artırılacağı ifade ediliyordu. Kömürden enerji üretileceği ve böylece Karabük’e kadar geliştirilen maden endüstrisi sayesinde Kütahya’dan İstanbul’a kadar uzayan büyük bir bölgenin elektrik ihtiyacı da karşılanacaktı. Ayrıca kömürden üretilcek sentetik benzinin savaşta ve barışta kullanılacağı da bir gerçektir. Tarım alanında da yenilikler yapılacaktı: Tarım ürünlerini işleyecek sanayinin geliştirileceği; bir, süt; üç, şeker ve Iğdır’da bir iplik fabrikasının kurulacağı, sebze-meyve ve süt ürünlerinin tasnif, ambalaj ve muhafazasını yapacak tesislerinin kurulacağı belirtilmekteydi. Ayrıca makine yapmak için motor ve bayındırlık ihtiyacını karşılamak için de yeni çimento fabrikalarının kurulacağı verilen bilgiler arasındaydı. Böylece Ankara’da kurulacak yeni mahalle sorununun da çözüleceği vurgulanıyordu.¹⁷⁶³

Birinci ve İkinci Sanayi Planı kapsamında açılan devlet kurumları şunlardı: 20 Mayıs 1933’te Devlet Havayolları Genel Müdürlüğü, 23 Mayıs 1933’te PTT Genel Müdürlüğü, 14 Haziran 1935’te Maden Tetkik Arama Enstitüsü, 24 Haziran 1935’te Elektrik İşleri Etüd İdaresi, 6 Temmuz 1935’te Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü, 29 Mayıs 1936’da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 10 Şubat 1937’de Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 13 Temmuz 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi.¹⁷⁶⁴

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile hem istihdam hem de mamul madde üretim kapasitesi artırılmaya çalışıldı. Bu doğrultuda birçok fabrika açılarak sanayii alanında büyük bir atılım gerçekleştirildi. Basın bu işin tanıtımını yapmada önemli bir rol üstlendi. Sanayide gerçekleştirilen her başarı okuyucu ile günü gününe paylaşılarak yapılanların “sözde” olmadığı gösterildi.

¹⁷⁶² TBMMZC, V/20, s.6.

¹⁷⁶³ Kemal Ünal, “Yeni Ekonomik Plan”, s.7.

¹⁷⁶⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/E.T: 05.03.2023; https://ataturk.org.au/akm-belleten-cumhuriyet-tarihinde-bugun-24-haziran-elektrik-isleri-etut-idaresi/05.03.2023;https://www.tkgm.gov.tr/kadastro-db/tarihce/> E.T: 05.03.2023; <https://mgm.gov.tr/genel/meteorolojitarihi.aspx/> E.T: 05.03.2023.

B- SAĞLIK ALANINDAKİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜN BASINA YANSIMASI

I- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri daha çok saray ve ordu mensuplarına yönelikti. Bunun dışında hanedan mensuplarınca ve bazı vakıflarca taşrada kurulan hastane ve şifa evleri de halka hizmet etmekteydi. 1850'ye kadar tek resmi sağlık örgütü “*Hekimbaşılık*” idi.¹⁷⁶⁵ 16 Temmuz 1850'de Hekimbaşılık lağvedildi ve “*Mekteb-i Tıbbiye Nezareti*” bu görevi üstlendi.¹⁷⁶⁶

Modern sağlık teşkilatının ilk örneğini 3 Mayıs 1871'de yayımlanan “*İdare-i Umumiye Tıbbiye Nizamnamesi*” gereği il ve ilçelere merkezden atanan ve “*Memleket Tabibi*” olarak adlandırılan doktorlar oluşturmaktaydı. Nizamnameye göre; Bu doktorların maaşları memuriyetlerinin bağlı olduğu bölgedeki belediye tarafından ödenecekti. İstanbul ve diğer illerde belediyeler tarafından halka hizmet vermesi amacıyla Belediye Eczaneleri açılacaktı. Memleket tabipleri haftada iki günde zengin-fakir gözetmeksizin hastaları ücretsiz tedavi edecekti. Doktora gelemeyen hastalara Memleket tabipleri gidip muayene etmek zorundaydı.¹⁷⁶⁷ 1888'den itibaren maaşları doğrudan devlet tarafından ödenmeye başlandı.¹⁷⁶⁸

1906'da “*Meclis-i Maarif-i Sıhhiye*” kuruldu ve 1908'de İtalya sağlık teşkilatı örnek alınarak adı “*Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye*” olarak değiştirildi.¹⁷⁶⁹ Bu meclis Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü ile aynı statüdeydi. 1913'ten itibaren sağlık alanında bazı yenilikler yapıldı: İllerdeki sağlık hizmetlerinden sorumlu Sağlık Müdürlükleri ve ilçelerden sorumlu Sıhhiye Meclisleri kuruldu. Memleket tabiplerinin adı “*Hükümet Tabipliği*” olarak değiştirildi.¹⁷⁷⁰ Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye 1916'te Dâhiliye Nezaretine bağlandı ve adı “*Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti*” olarak değiştirildi.¹⁷⁷¹

¹⁷⁶⁵ İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut, Ömer R. Önder, “*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, (Güz-2011), s.736.

¹⁷⁶⁶ Bu tarihten itibaren Padişah ve saray mensuplarının sağlık hizmeti ve ilaç temininin Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nden yapılacak ve sağlık hizmetleriyle ilgili masraflar Hazine-i Hassadan karşılanacaktı. (BOA, HH.İ, K:217.G:2)

¹⁷⁶⁷ BOA, A.}DVN. MKL, K:10.G:16.

¹⁷⁶⁸ İ. Ağırbaş, Y. Akbulut, Ö. R. Önder, “*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*”, s736-737.

¹⁷⁶⁹ Yaşar Baytal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, ATAM, Ankara, 2012, s.34.

¹⁷⁷⁰ İ. Ağırbaş, Y. Akbulut, Ö. R. Önder, “*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*”, s737.

¹⁷⁷¹ Kenan Olgun, “*Bolvadin Belediye Tabipliğine Yapılan Atamalar ve Karşılaşılan Sorunlar (1899-1910)*”, **Bolvadin Araştırmaları**, (Edit: Mustafa Güler, Cantürk Kayahan), Eğitim Yay., Konya, s.110.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde modern anlamda sağlık hizmetleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında oluşturulduysa da, günümüz sağlık hizmetleri ile ilgili bir yönetimin kurulması TBMM'nin açılışından sonra gerçekleşebilecekti.

II- Sağlık Alanında Yeniden Yapılanma Dönemi (1920-1923)

Mustafa Kemal Paşa'nın savaş dışında ilgilendiği konulardan birisi de ülkenin sağlık ile ilgili sorunlarıydı. 23 Nisan 1920 de Ankara'da TBMM'nin açılışından sonra önemli kararlar alınmaya başlandı. 24 Nisan 1920'de yapılan Meclis görüşmelerinde İcra Vekilleri Heyeti belirlendikten sonra 2 Mayıs 1920'te kabul edilen 3 sayılı “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihaplarına Dair Kanun*” ile sağlık alanında önemli bir adım atıldı. Kanunun 1. Maddesi'nde; “*Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, iktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maadin), maarif, adliye ve mezahip, maliye ve rüsumat ve defter-i hakani, nafia, dâhiliye (Emniyet-i umumiye, posta ve telgraf), Müdafaa-i milliye, Hariciye ve Erkânı Harbiye-i Umumiye*” olmak üzere toplamda on bir bakanlığın kurulduğu belirtilmekteydi.¹⁷⁷² Bunlardan biri de “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti*” idi.

Meclis görüşmeleri sırasında Saruhan Milletvekili Reşit Şevket (İnce) Bey bu Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Meclis'ten ayrı olmadığını ve böyle bir bakanlığın “*Sıhhiye Nezareti*” adıyla daha önce de var olduğunu savundu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'den konu ile ilgili açıklama yapmasını ve diğer milletvekillerini aydınlatmasını istedi. Yusuf Kemal Bey böyle bir bakanlığın daha önce de var olduğunu ifade ederek şu yanıtı verdi: “...Eğer bu nezaretler Devlet işini göreceklerse yani umumi hizmetleri göreceklerse, zannediyorum ki, her Türkün söyleyeceği şey, memleketimizde görülecek ilk iş sıhhiye işidir. Çünkü sıhhat olmazsa, çünkü Türklük bulunmazsa, o Türkler üzerine bina edeceğimiz hiç bir iş kalmaz. Ne dâhilî iş ve ne de harbiye işi kalır. Türkleri muhafaza etmek için evvelâ sıhhati muhafaza etmeli (Alkış)...” Yusuf Kemal Bey bu alanda yapılacak faaliyetlerin bir an önce tamamlanması gerektiğini, bulaşıcı hastalıklar ile Türklüğü bitiren hastalıkların bir an önce sonlandırılmasını ve Türk milletinin sağlık alanında refahının sağlanmasını vurguladı.¹⁷⁷³ Kanunda Sıhhiye Vekâleti'nin diğer bakanlıklardan önce ifade edilmesinin nedeni de buydu.

¹⁷⁷² TBMMZC, I/1, s.158.

¹⁷⁷³ TBMMZC, I/1, s.163-165.

Bu kanunla Ankara Hükümeti tarafından Türkiye'nin ilk Sıhhiye Vekâleti kurulmuş oldu. İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk Sıhhiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey 11 Mayıs 1920'de göreve başladı. Dr. Adnan Bey Ankara Hacı Bayram'da ahşap bir bina olan Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında kâtip olarak görev yapacak bir sıhhiye memuru ile çalışmalara başladı. Önce Türkiye genelinde sağlık alanında doktor sayısı belirlenmeye çalışıldı. Bunun için İstanbul'dan görev alan doktorların adları telgrafla istendi ve sadece yüz seksen doktor olduğu belirlendi. Savaş devam ederken sağlık alanında eldeki imkânlarla yapılacaklar planlandı. Sağlık alanındaki ilk kanuni düzenleme 11 Ekim 1920'de Meclis'te kabul edilen 38 sayılı “*Tababet-i Adliyye Kanunu*” idi. Bu kanunla doktorlar zorunlu hizmete tabiydi. Buna göre her doktor, gittiği yerde hastaları tedavi edecek her türlü tıbbi cihazı yanında bulunduracaktı. Bunun için ilgili masraflar hükümet tarafından karşılanacaktı. Adli raporlar hazırlama görevi doktora ait olacak ve yaralı hastaları tedavi eden doktorlar hastanın tedavi göreceği hastaneyi seçebilecekti.¹⁷⁷⁴

11 Ekim 1921'de Dr. Adnan Bey görevden ayrıldı. Yerine Dr. Refik (Saydam) Bey atandı. Dr. Refik Bey döneminde yapılan çalışmalar; Sıhhiye Vekâleti tarafından hazırlanan ilk bütçe tasarısına göre; Taşrada bulunan eski sağlık müdürlükleri, Hükümet Belediye ve Karantina Tabiplikleri ile Küçük Sıhhiye Memurlukları aynen hizmete devam edecekti. Sağlık alanında teftiş kadrosu sayısı üç müfettişe çıkarıldı. “*Meclis-i Ali-i Sıhhi*”¹⁷⁷⁵ kaldırıldı, kuduz hastalığını tedavi etmek amacıyla bir aşı hanenin ve bir adet de bakteriyolojihane'nin kurulmasına karar verildi.¹⁷⁷⁶

1 Mart 1922'de TBMM'de açış konuşması yapan Mustafa Kemal Paşa sağlık alanına daha çok önem verileceğini ve takip edilecek temel amacın sağlık olacağını şu cümleleriyle belirtmekteydi: “...Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi vefiyatın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazı içtimaiye ve sâriyenin gayri müessir bir hale ifrağı, bu suretle efrad-ı milletin dinç ve sâye kabiliyettar bir halde sahîhülbeden olarak yetiştirilmesi”.¹⁷⁷⁷

¹⁷⁷⁴ TBMMZC, I/4, s.295; *Resmî Gazete*, 14 Mart 1921, S.6, s.3.

¹⁷⁷⁵ Sağlık işleriyle ilgilenen bu encümen başta bir Sıhhiye Müdürü Umumisi, İkinci Müdür, Heyet-i Teftişye Reisi ile mikrobiyolojihane müdürü olmak üzere toplamda on iki kişiden oluşmaktaydı. (*Meclis-i Mebusan Tutanak Dergisi*, I/1, s.291)

¹⁷⁷⁶ Ayten Altıntaş, “*Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi/> E.T: 05.0.2023.

¹⁷⁷⁷ TBMMZC, I/18, s.3.

Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanması sonrası ülke çapında oluşan zararlar giderilmeye çalışıldı. Sağlık alanında da birçok sorunla karşılaşıldı. Bunların çözümü bir takım yeni düzenlemeyi beraberinde getirdi.

1- Cumhuriyet Dönemi Sağlık Alanında Yapılan Yenilikler ve Basına Yansımaları

Hükümet'in kuruluşundan sonra TBMM çatısı altında hem Milli Mücadele yürütüldü hem de sağlık faaliyetlerinin modern yöntemlerle gerçekleştirilmesi amacıyla İcra Vekilleri Heyeti'ne önemli yetkiler verildi.¹⁷⁷⁸ Cumhuriyet'in erken dönemlerinde sağlık alanında öncelikle salgın hastalıklar ile mücadele edilmeye çalışıldı. Çünkü savaşın olumsuz getirileri halkı ekonomik ve sosyal açıdan etkilemişti. Buna rağmen devlet salgın hastalıklar ile mücadele etmek için sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılmasını ve bunun için gerekli yasal ve hukuki alt yapının oluşturulmasını amaçlamaktaydı.¹⁷⁷⁹

TBMM'nin açılmasından sonra sağlık alanında yapılacak faaliyetler önceden “*Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyet-i Umumiyesi*” adıyla görev yapan müdürlükçe yürütülmekteydi.¹⁷⁸⁰ Müdürlük lağvedildikten sonra Ocak 1923'ten itibaren yeni bir sağlık teşkilatı oluşturulmaya başlandı.¹⁷⁸¹ Sağlık alanında oluşturulan yeni teşkilat ile bu müdürlük Birinci İnönü Hükümeti Dönemi'nde “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti*” adını aldı ve bağımsız bir bakanlık haline getirildi. Dönemin ilk Sıhhiye Vekili ise Refik (Saydam) Bey oldu.¹⁷⁸² Bu bakanlık tüm sivil sağlık örgütlenmesinden sorumlu idi. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti*” de yeniden yapılandırıldı. Bakanlık Ankara ve diğer illerdeki sağlık kurumlarına yeni düzenlemeler getirdi. Öncelikli konu bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele idi. Özellikle salgın hastalıklar ile ilgili olarak basında yer alan haberler bu bakanlığın yeniden teşkilatlandırılmasında etkili oldu.¹⁷⁸³

¹⁷⁷⁸ Y. Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, s.34.

¹⁷⁷⁹ Zekeriya Işık, “*Osmanlı'nın Son Zamanları Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti*”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.51, (Nisan-2021), s.60.

¹⁷⁸⁰ *İkdam*, 6 Kasım 1922.

¹⁷⁸¹ *İkdam*, 31 Ocak 1923.

¹⁷⁸² I. İnönü Hükümeti 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 arasında görev aldı. (Ahmet Gürkan, *50. Yıl (1919-1973)*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973, s.55; M. Gökman, *50 Yılım Tutanağı*, s.12; https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html/ E.T: 05.03.2023)

¹⁷⁸³ Y. Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, s.35.

“İkdam” gazetesinin 31 Ocak 1922 tarihli nüshasında yayımlanan “İstanbul’da Çiçek Hastalığı Salgını” başlıklı haber yazısında durumun ciddiyeti okuyucu ile paylaşılmaktaydı.¹⁷⁸⁴ “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti” ya da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde sağlık ve sosyal alanda yaptığı çalışmalar ile inkılâp yolunda önemli faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde etkili oldu.

2- Dr. Refik (Saydam) Bey Dönemi Sağlık Alanındaki Yenilikler

30 Ekim 1923’te de Dr. Refik (Saydam) Bey Cumhuriyet Hükümeti’nin ilk Sağlık Bakanı olarak göreve başladı. Bu dönemde yürütülen sağlık politikaları dört temel ilke üzerinden şekillendirildi. Bunlar;

- 1- Sağlık hizmetlerinin planlaması, programlanması ve tek elden yürütülmesi
- 2- Koruyucu hekimliğin merkezi yönetime, tedavi edici hekimliğin ise yerel yönetimlere bırakılması
- 3- Sağlık insan gücünü karşılamak için tıp eğitimi veren okulların cazibesinin artırılması ve mezunlarına zorunlu hizmet uygulaması
- 4- Bulaşıcı hastalıklarla mücadele programının başlatılması idi.¹⁷⁸⁵ Özellikle de bu ilke ile ilgili hemen çalışmalara başlanmalıydı. Çünkü savaş sonrası Anadolu’nun birçok bölgesinde verem¹⁷⁸⁶, sıtma¹⁷⁸⁷, trahom¹⁷⁸⁸ ve frengi¹⁷⁸⁹ gibi bulaşıcı hastalıklar

¹⁷⁸⁴ İkdam, 31 Ocak 1922.

¹⁷⁸⁵ Erdal Eke, **Sağlıkta Dönüşüm-Dönüşen Devlet Anlayışı Çerçevesinde Sağlık Sektöründe Bir Alan Araştırması**, Hiperyayın, İstanbul, 2019, s.136.

¹⁷⁸⁶ Diğer adı tüberkülozdur. Hastalığın bulaşması için kişinin verem hastasıyla uzun bir süre yaşaması gereklidir. Bu nedenle kısa süreli dış ortamlarda bulunmaya dayalı yayılım göstermemektedir. Genellikle organlarda hasara neden bu hastalık alkol, sigara ve ilaç bağımlılığı gibi vücudun bağışıklığını zayıflatan nedenlerden dolayı gelişim göstermektedir. En belirgin özelliği ateş ve kan tükürmedir. Hastalık ilaç tedavisi sonrasında sonlanmaktadır. (<https://www.verem.org.tr/verem-tuberkuloz> E.T: 05.0.2023)

¹⁷⁸⁷ İnsanlara sivrisineklerden bulaşan ateşli bir hastalık türüdür. Belirgin özelliği solunum problemleri, dalak yırtılması ve kansızlıktır. Tedavi edilmezse kişinin hayatını kaybetmesine neden olur. (<https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/sitma/#nedenleri> E.T: 05.03.2023)

¹⁷⁸⁸ Tıp literatüründe tehlikeli bir göz hastalığı olarak bilinen trahomun diğer adı “göz uyuzu” idi. Tarihsel süreçte Mısır bölgesinde yaygın bir şekilde ortaya çıkan bu hastalık göçlerle birlikte Anadolu’ya gelmiş ve savaş dönemlerinde birçok bölgede ilaç olmamasından dolayı yayılmıştır. Hastalığın en belirgin özelliği gözün içerisinde yara ve kabarcıkların çıkmasıdır. Hastalık el ile mikrobun başkalarına geçmesiyle yayılım göstermektedir. (Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.54, (Bahar-2014), s.122-125)

¹⁷⁸⁹ Ülkeler bu hastalığı adlandırırken başka bir ülkenin adını kullanmaktadır: Almanlar ve İngilizler “Fransız hastalığı”; Fransızlar, “Napoliten hastalık”; Ruslar, “Polonya hastalığı”; Polonyalılar, “Alman hastalığı”; Flemenkler, Hollandalılar, Portekizliler de buna “İspanyol hastalığı” ya da “Kastilya hastalığı”; Japonlar ise “Çin ülseri” adını vermişlerdir. En belirgin özelliği insandan insana cinsel temas ve öpme ile bulaşmasıdır. İlk evrede üreme organlarının dış kısımlarında ve az da olsa parmak, dudak ve ağızda sert bir yara ile başlarken, üçüncü evrede mikrobun organlara yerleşmesi ve onları tahrip etmesi ile gelişir. Tedavi edilmezse beyin hasarı ve kişinin hayatını kaybetmesine neden olur. (Ahmet Özding, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği”, **Abant Tıp Dergisi**, IX/1, (Nisan-2020), s.9-10)

çok fazla yaygınlaşmıştı.¹⁷⁹⁰ Bu nedenle sağlık alanında yapılacak ilk iş toplumun bu hastalıklara karşı korunmasını sağlamak ve gerekli müdahaleleri hastalıklar yayılmadan yapmaktır. Bu doğrultuda çalışacak doktor ve sağlık personeline ihtiyaç duyulmaktaydı. Doktor olmayan bölgelere bir an önce atama yapılmalıydı. Bu sadece sağlık personeli atamakla ilgili değildi. Aynı zamanda onların atandıkları yerlerde uzun süre hizmet vermesinin de sağlanması gerekiyordu. Bu doğrultuda konu ile ilgili Ekim 1923'te bir kanun tasarısı hazırlandı. Tasarı 29 Ekim 1923'te Meclis'te görüşüldü. Kanuna göre doktorların tayin oldukları yerde iki yıl kalması zorunlu idi. Bu konu Meclis'in ana gündemine alındı. Görüşmeler sırasında Çorum Milletvekili Dr. Mustafa (Cantekin) Bey¹⁷⁹¹ hazırlanan kanunun ülke için yararını şu cümleleriyle ifade ediyordu: *"...Biliyoruz ki efendiler memleketin terakki edebilmesi için en mühim mesele nüfus meselesidir..İtikadımca etibbanın memleketin bütün manatıkına taksiminde nüfusun gerek adedince ve gerek inkişafınca büyük bir istifade bahşedilmiş olacaktır"*.¹⁷⁹²

Aydın Milletvekili Mazhar (Germen) Bey¹⁷⁹³ ise bu zorunluluğun doktorlar için adaletsizlik olacağını, çok memur atamak ve çok maaş vermekle devletin geleceğinin *"müspet ve berrak"* gösterilemeyeceğini savunmaktaydı. Mazhar Bey'e cevap veren Ardahan Milletvekili Talat (Sönmez) Bey¹⁷⁹⁴ ise doktora ihtiyaç duyulduğunu, İstanbul, İzmir ve Bursa gibi yerlerde fazlasıyla doktorun bulunduğunu; ancak Ardahan'da hiç doktor olmadığını ve bölge halkının bundan yakındığını belirtti. Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey ise doktorun olmadığı bölgelere doktorların atanacağını ve bu bölgelerde iki

¹⁷⁹⁰ Ayten Altıntaş, *"Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)":* <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi/> E.T: 05.03.2023.

¹⁷⁹¹ Mustafa Elvan Cantekin, 1878'de Çorum'da doğdu. Baba adı Bekir, anne adı Asiye idi. Askeri Tıbbiye mezunu idi. Fransızca bilen Mustafa Cantekin Bey şu görevlerde bulundu: V. Kolordu Gezici Hastanesi ve Afyon Askeri Hastanesi Baştabipliği, I. Dönem Kozan, II, III, IV, V, VI, VII ve VIII. Dönem Çorum Milletvekilliği. Öğrenciyken siyasetle ilgilendiği için Şam'a sürgün edildi. Burada Mustafa Kemal Paşa ile tanıştı. Kısa sürede aralarında başlayan dostluk sonucu Mustafa Cantekin Bey ve Kırşehirli Lütfi Müfit (Özdeş) Efendiyle birlikte gizli *"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"*ni kurdular. Mustafa Cantekin Bey, Milli Mücadele Dönemi'nde de Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldı. 1950'ye kadar Milletvekilliği yapan Mustafa Cantekin Bey 1955'te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.89).

¹⁷⁹² TBMMZC, II/3, s.84.

¹⁷⁹³ 1884'te Aydın'da doğdu. İstanbul Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane mezunudur. Fransızca bilmekteydi. Yaptığı görevler şunlardı: Sağlık Müfettişi, Hekimlik, V. Ordu Menzil Baştabip Muavinin, I.Ordu Menzil Nokta tabiplikleri, Menzil, Nakil ve Mecruhiye Katarları ile efradı Sıhhiye Deposu Baştabipliği, Aydın Kuvâ-yi Milliye teşkilatı kurucusu, TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII ve VIII. Dönem Aydın Milletvekilliği. Üçüncü Hükümet Dönemi Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekilliği de yapan Mazhar Germen Bey Kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. Bir dönem Adnan Menderes'in Özel Kalem Müdürü diplomat Şefik Fenmen'in de kayınpederidir. 1967'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.85).

¹⁷⁹⁴ 1876'da Ankara'da doğdu. Mülkiye Mektebi mezunudur. Yaptığı görevler şunlardı: Kaymakam, mutasarrıf, Dâhiliye Vekâleti Memuri Müdürü, Mülkiye Müfettişi, Osmanlı Meclis-i Mebusan I ve II. Dönem Ankara Mebusu, TBMM II. Dönem Ardahan, III. Dönem Ankara Milletvekili. 1950'de öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.135).

yıl kalmalarının zorunlu olacağını belirtti. Kanun maddeleri oylamaya sundu. 8 Kasım'da da kabul edildi.¹⁷⁹⁵

TBMM'de kabul edilen ve 18 Kasım 1923 tarih ve 43 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 369 sayılı “*İttibânın Hizmet-i Mecbûresi Hakkında Kânun*” ile zorunlu hizmete geçildi. Kanunun 1. Maddesi'nde de belirtildiği üzere tıp fakültesi mezunları iki yıl atandıkları yerde hizmet vermek zorundaydı. Tayin isteyenler için kura çekilecek ve kadro açılacaktı. Ayrıca Sıhhiye Vekâleti atanan doktorların maaşlarına zam da yapacaktı. Kanuna uymayan doktorlar beş yıl görevden men edilecekti.¹⁷⁹⁶ Böylece birçok ilçeye doktor gönderildi. Atanan doktorlar bulaşıcı hastalıklar ve genel sağlık hizmetlerinden sorumlu idi. Doktorlar ecza dolabı da açabilecekti.¹⁷⁹⁷

Aralık 1923'te yapılan incelemelerde Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı toplamda 554 doktor, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru, 136 ebe, 86 adet yataklı tedavi kurumu, 6437 hasta yatağı olduğu tespit edildi.¹⁷⁹⁸ Doktor başına düşen toplam hasta sayısı ise 20.000 idi. Doktor sayısı yetersizdi. Bu nedenle hem doktor hem de diğer sağlık çalışanlarının sayısının artırılması gerekiyordu.¹⁷⁹⁹

III- Sağlık Alanında Dikey Örgütlenme Dönemi (1924-1938)

1924'ten itibaren sağlık hizmetleri, “*geniş bölgede tek amaçlı hizmet/dikey örgütlenme*” modeli ile yürütülmeye başlandı. Ayrıca yasal düzenlemelerle “*koruyucu hekimlik*” kavramı geliştirildi. Yerel yönetimlerin hastane açmaları teşvik edildi ve her ilçede “*hükümet tabipliği*” kuruldu. Nüfusun yoğun olduğu yerlerden başlanarak 1924'te yüz elli ve 1936'da yirmi ilçe merkezinde muayene ve tedavi evleri açıldı. Doktorların serbest çalışmaları da yasaklandı. İllere rehber olmak üzere ideal şehir hastaneleri 1924'te Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas'ta “*Numune Hastanesi*” adıyla açıldı.¹⁸⁰⁰

¹⁷⁹⁵ TBMMZC, II/3, s.84-88.

¹⁷⁹⁶ Resmi Gazete, 18 Kasım 1923, S.43, s.2.

¹⁷⁹⁷ Muhittin Gül, “*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*”, Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi, V/1, (1988) s.251.

¹⁷⁹⁸ T.C. Sağlık Bakanlığı, *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)*, (Edit: Recep Akdağ), 2012, s.45.

¹⁷⁹⁹ A. Altıntaş, “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yaritim-bakanligi/> E.T: 05.0.2023.

¹⁸⁰⁰ 1936'da Haydarpaşa'da, 1946'da Trabzon'da, 1970'te de Adana'da Numune Hastanesi açıldı. (T.C. Sağlık Bakanlığı, *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı...*, s.46).

Devletin sağlık teşkilatını genişletirken doktor sayısını artırmanın gerekliliğine inanan Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam 1924'te İstanbul'da iki yüz kişilik yatılı “*Leyl-i Tıp Talebe Yurdu*” açtı. Buradan yetişen doktorlar bakanlığın gösterdiği bölgelerde “*hükümet tabibi*” olarak zorunlu göreve başladı. Bu kurumun açılma amacı; maddi olanakları yetersiz yoksul çocuklara okuma fırsatı sağlamak, tıp öğrenimini özendirmek, Tıp Fakültesi'nde okuyan öğrencilere ücretsiz kalma imkânı sağlamaktı. Leyl-i Tıp Talebe Yurdu'nun kapasitesi 1929'da üç yüz kişiye ulaştı.¹⁸⁰¹

1923'te 3 adet devlet, 6 belediye, 45 özel idare, 32 özel, yabancı ve azınlık olmak üzere toplamda 86 adet hastane faaliyettedir. Bunlardaki yatak sayısı ise 6437 idi. 1924'te İstanbul'da gündüzlü ve Sivas'ta yatılı olmak üzere iki “*Küçük Sıhhiye Memurları Okulu*” açıldı. Böylece sağlık memuru sayısı artırılmaya çalışıldı. İstanbul'da yüz elli yataklı “*Şişli Çocuk Hastanesi*”, Zonguldak Özel İdaresi'ne ait elli yataklı “*Memleket Hastanesi*” ve vakıflar tarafından yönetilen yirmi yataklı “*İstanbul Vakıf Guraba Hastanesi*” bakanlığa bağlandı. Aynı yıl halkın sağlık hizmetlerinden yararlanması için ilçe merkezlerinde muayene ve tedavi evleri açıldı. Cumhuriyet öncesi dönemde sağlık alanında hizmet veren “*Toptaşı Bimarhanesi*” de bakanlığa bağlandı. Bakırköy'deki Milli Savunma Bakanlığı'na ait “*Reşadiye Kışlaları*” da arazisi ile birlikte Sıhhiye Vekâleti'ne devredildi ve buradaki hastalar Bakırköy'e nakledildi.¹⁸⁰²

4 Mart 1925'te sağlık alanı ile ilgili bir çalışma programı hazırlandı. Dr. Refik (Saydam) Bey'in belirlediği bu programın ana hatları şunlardı: Devletin sağlık teşkilatını ıslah etmek ve genişletmek; bu amaç doğrultusunda yeni kanunlar çıkarmak, doktor sayısını artırmak ve yetiştirmek; yeni okullar açmak, Numune Hastaneleri açmak, ebe ve köy sağlık memuru sayısını artırmak, doğum ve çocuk bakımevleri ile verem sanatoryumları açmak, sıtma, frengi, trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele edecek sağlık teşkilatlarını oluşturmak ve bunları köylere kadar götürmek, sağlık ve sosyal yardımla ilgili kanunlar yapmaktı.¹⁸⁰³

¹⁸⁰¹ 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, (Haz: Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın), (1-6 Eylül 2002), III, TTK, Ankara, 2005, s.1504; <https://nilufergokce.com/makale/dr-refik-saydam-leyli-tip-talebe-yurdu/E.T: 05.03.2023>.

¹⁸⁰² Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Rengin Dramur), İstanbul, 2005, s.4.

¹⁸⁰³ Arslan Terzioğlu, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına Ve Tıp Eğitime Kısa Bir Bakış*”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.2, (Ocak-2013), s.271.

1- Sağlık Alanında Çıkarılan Kanunlar ve Basına Yansıyanlar

Dr. Refik (Saydam) Bey'in bakanlığı döneminde sağlık alanını destekleyici kanunlar çıkarılarak sağlık hizmetleri devlet bünyesine alındı ve böylece sağlık alanında kısa sürede önemli atılımlar gerçekleştirildi. Bu kanunlar ve içerikleri şöyle özetlenebilir;

a) 24 Ocak 1927 tarihli ve 964 sayılı “*Eczâcılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun*” ve Basına Yansıyanlar

Kanunun amacı Türkiye’de açılacak eczanelerin belli şartları taşımasını sağlamak ve kaçak yollarla ülkeye sokulan ilaçların satımını engellemektir. Kanunun 1. Maddesi’nde bu açıkça belirtilmekteydi: “*Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde eczane açabilmek için Tıp fakültesi eczacı mektebinden diplomalı olmak ve Türk bulunmak ve memleket dâhilinde açılmasına müsaade edilmiş olan eczanelerden birinde iki sene müddetle çalışmış olmak lâzımdır*”. Eczacı eğer bakanlığın istediği şartları taşıyorsa, on beş gün içerisinde ruhsatnamesini alabilmekteydi. Bununla birlikte özel şartlar da söz konusu idi: Beş yıldan fazla cezaevinde infazı olan eczacılar ve “*yüz kızartıcı bir cürümden*” dolayı ceza alanlar gerekli şartları yerine getirirlerse eczane açabilmekteydi. Eczacılar işletmelerini kapatacakları zaman bunu bir ay önceden bildirmek zorundaydı. Resmi bir görevi olan ve askerliğini yapmayanlar eczane açamayacaktı. Nöbetçi eczaneler de bakanlığın verecekleri talimatnameye uygun olarak gece çalışmak zorundaydı. Eczane dışında ilaç üretmek yasaktı. Ayrıca eczane açılırken bölgenin nüfus ve coğrafi durumu da dikkate alınmaktaydı.¹⁸⁰⁴

Kanunun uygulanmaya başlanmasıyla birlikte İstanbul ve İzmir’de usulsüz açılan eczaneler kapatıldı: İstanbul’da doksan eczane kapatılarak on sekizinin yeri değiştirildi. Aynı yıl İzmir’de de sekiz eczane kapatıldı. Ülke genelinde 1928’de iki yüz yirmi üç, 1930’da dört, 1931 ve 1932’de iki, 1933’te de bir eczane kanunun getirdiği sınırlama ve Türk ve gayrimüslim işletme sahiplerinin eczacılık diplomaları olmaması nedeniyle kapatıldı.¹⁸⁰⁵ “Cumhuriyet” gazetesinin 19 Ocak 1930 tarihli nüshasında yayımlanan “*Kapanan Eczaneler bir daha açılmaz!*” başlıklı haber yazısında kapatılan eczanelerin açılacağına dair haberlerin yayılması üzerine İstanbul Sağlık Müdürü Ali Rıza Bey’in konu hakkında bir demecine yer verildi. Ali Rıza Bey eczanelerin kanuna

¹⁸⁰⁴ Resmi Ceride, 6 Temmuz 1927, S.558, s.1329.

¹⁸⁰⁵ Mehmet Karayaman, “Türkiye’de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X/1, (Aralık-2008), s.121.

uygun şekilde kapatıldığını, sadece Türkiye’de değil, diğer ülkelerde de eczanelere yönelik böyle sınırlandırmaların olduğunu ve mevcut eczanelerin ihtiyacı karşıladığını vurgulamaktaydı.¹⁸⁰⁶ Aynı gazetenin 25 Şubat 1935 tarihli nüshasında ise “*Sağlık İşleri*” başlıklı haber yazısında İstanbul’da kapatılmış olan eczane sahiplerinin evlerinde laboratuvar kurarak ilaç imal ettikleri ve reçete sattıkları tespit edilmişti. Bunlardan on beş kişinin adliye sevk edildiği verilen bilgiler arasındaydı.¹⁸⁰⁷ Türkiye’de laboratuvar açmak için de bazı yasal düzenlemeler yapıldı. Bunların öncüsü 19 Mart 1927’de çıkarılan 992 sayılı “*Serîrî ve Gıdâî Taharriyyât ve Tahlîlât Yapılan ve Maslı Ta’âmüler Aranılan Umûma Mahsûs Bakteriyoloji ve Kimya Laboratuvarları Kânunu*” idi. Kanunun amacı Türkiye’de alanında uzman doktor, baytar, eczacı ve kimyagerler tarafından Sıhhiye Vekâleti’nin izni ile yeni laboratuvarlar açmaktı.¹⁸⁰⁸

b) 11 Nisan 1928 tarihli ve 1219 sayılı “*Tabâbet ve Şu’abatı San’atlarının Tarz-ı İcrâsına Dâir Kânun*”

Kanunun en önemli özelliği Türkiye’de doktorluk yapabilmek için Tıp Fakültesi mezunu olma şartının getirilmesiydi: “*Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde tababet icra ve her hangi surette olursa olsun hasta tedavi edebilmek için tıp fakültesinden diploma sahibi olmak şarttır*”.¹⁸⁰⁹ Ayrıca doktorluk yapacak olan kişinin 8 Kasım 1923 tarihli ve 369 sayılı kanun gereği zorunlu hizmeti tamamlamış olması ve diplomasını bakanlık tarafından onaylatması da gerekliydi. Bu şartları taşımayanlar sünnet de dâhil olmak üzere hiçbir cerrahi müdahalede bulunamayacaklardı. Ancak bakanlık tarafından açılan okullardan mezun küçük sağlık memurları ve bu okullara denk ders veren eğitim kurumlarından mezun olup mezuniyet belgeleri bakanlıkça tasdik ve tescil edilenler yönetmeliklerde yazılı olanlarla sınırlı kalmak şartıyla küçük tıbbi işlemleri yapabilecekti.¹⁸¹⁰

Belirtilen koşullar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.¹⁸¹¹ Bu kanunla Türkiye’de sahte doktorluğun önüne geçildi ve doktorluk mesleği kanunla denetim altına alındı.

¹⁸⁰⁶ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1930.

¹⁸⁰⁷ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1935.

¹⁸⁰⁸ *Resmî Gazete*, 30 Mart 1927, S.580, s.1.

¹⁸⁰⁹ *TBMMZC*, III/3, s.63.

¹⁸¹⁰ Mahmut Aşırız, *Hekimlik Ve Hukukun Kesişim Noktası: Tıbbi Hukuk*, İstanbul, 2021, s.49.

¹⁸¹¹ Bu kanuna 21 Haziran 2005’te eklenen ek fıkra gereğince; acil tıbbi yardım ve bakım ile sınırlı kalmak ve Sağlık Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikte belirtilmek üzere gerekli eğitimleri başarıyla tamamlayan Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı’nda görevli sağlık astsubayları da hastaya acil durumlarda gerekli müdahaleleri yapabilecekti.

c) 14 Mayıs 1928 tarihli ve 1262 sayılı “İспенçiyârî ve Tıbbî Müstahzarlar Kânunu” ve Basındaki Değerlendirmeler

Bu kanun ile eczacıların satabileceği ürünler açıklanıyordu. Doktor reçetesiyle verilmesi şart olanlar ancak reçete mukabilinde; diğerleri de reçetesiz olarak kanuna uygun bir şekilde satılabilecekti. Böylece ülkeye kontrolsüz giren ilaçlar devlet denetimi altına alınacak ve ithal ilaç getirenlerin malları ülkeye girmeden önce Sıhhiye Vekâleti’nden onay alacaktı. Kanunun belirttiği şartlar dışında farklı yöntem ve formüllerle üretilen ilaçlar için Sağlık Bakanlığı’ndan izin belgesi alınması gerekiyordu. Ayrıca ilaç fabrikaları tarafından hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere yeniden satışa sunulan kimyevi ve tıbbi maddelerin Türkiye’ye ithalinde de Sıhhiye Vekâleti’nden bir adet izin belgesi alınması zorunluydu. Sıhhiye Vekâleti ilaç ile ilgili gerekli numuneleri yapıp onay verdikten sonra ilaç üretimine geçilebilecekti. Bakanlık ilaç satacak kurumların belirlediği fiyatları onaylamazsa fiyat değişikliği yapacaktı.¹⁸¹²

Böylece Türkiye’de ilaç üretimi devlet kontrolü altına alınmaktaydı. Yabancı şirketlerin ve kurumların Türkiye’de izinsiz ilaç üretimi ve satımı yasaklandı. Ancak yurt dışından ilaç ithaline yönelik asılsız haberlerin çıkması üzerine Türkiye Eczacılar Odası Başkanı ve Tokat Milletvekili Hüseyin Hüsnü (Sarı) Bey¹⁸¹³ bir açıklama yapmak zorunda kaldı. Hüseyin Bey’in açıklaması “*Milliyet*” gazetesinin 21 Ocak 1930 tarihli nüshasında “*İlaçlar*” başlığı altında okuyucu ile paylaşıyordu.¹⁸¹⁴ Yazıda Türkiye’ye çok miktarda ithal ilacın girdiğine yönelik asılsız haberlere karşı Hüseyin Hüsnü Bey şu cevabı vermekteydi: “...her sene memlekete 6.000.000 lira kıymetinde ecza ve müstahzarat ithal edildiği hakkındaki iddia tamamıyla yanlıştır. Şunu söyleyebilirim ki bugün Avrupa’nın ilaçları yerine memleketimizde yapılmış olan muadillerini emniyetle ikame edebiliriz. Fakat umumiyetle Avrupa ilaçlarını memleketimize sokmamak doğru olmaz. Esasen buna muhtacız. Hali hazırda bütün dünyada mevcut hükümetlerden bir

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1219&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3/E.T:05.03.2023>)

¹⁸¹² **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930, S.1489, s.8895.

¹⁸¹³ 1888’de İstanbul’da doğdu. Yüksek Eczacılık Okulu mezunu idi. Arapça ve Fransızca bilen Hüseyin Hüsnü Bey şu görevlerde bulundu: Eczacılık, 6. Hilal-ı Ahmer Hastanesi Müdürü ve Başeczacısı, Öğretmen ve Sanayi Okulunda Tabii Bilimler ve Sağlık Bilimleri Öğretmeni, Irak Bölgesi Sağlık Kuruluşları Müfettişi, Sağlık Deposu Müdürü, TBMM’de III. Dönem Tokat Milletvekili. 1963’te öldü. (TBMM Albümü (1920-2010), I, s.171).

¹⁸¹⁴ **Milliyet**, 21 Ocak 1930.

*kaçı dâhilinde kimyevi sanayii ve ecza imalatı inkişaf etmiştir. Bunlar bile bazı maddelerinin hariçten getirirler”.*¹⁸¹⁵

“İспенçiyârî ve Tıbbî Müstahzarlar Kânunu” ile eczacılar izin belgesi almadan ilaç üretemeyecek ve istedikleri fiyattan satamayacaklardı. Bu sadece yerli eczacılar için değil, yabancılar için de geçerliydi. Basın da bu konuda gerekli duyarlılığı gösterdi. İlaç konusuyla ilgili halk arasında yayılan “*dedikodulara*” karşılık basın doğru bilgi verici bir organ olarak okuyuculara gerçek bilgiyi sundu.

d) 27 Mayıs 1928 tarihli ve 1267 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun” ve Basına Yansıyanlar

Kanunla Ankara’da bir Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulması amaçlandı. Kurumun kuruluş amacı kanunda da belirtildiği üzere; halk sağlığını ıslah etmek, iyileştirmek, bu doğrultuda her türlü fennî incelemeleri yapmak, bakanlık tarafından ihtiyaç duyulan aşı ve serumların üretimini sağlamak, yurt dışından gelen ilaçları kontrol etmek ve denetlemektir. Sağlık memurları ile doktorların sağlık alanında bilgilendirilmeleri için bu kurumda çeşitli eğitim faaliyetleri yapılacak ve dersler verilecekti. Kurumda çalışacak yabancı ve alanında uzman bilim adamlarının istihdam edilmesi de bakanlığa aitti.¹⁸¹⁶

1267 sayılı kanunun akabinde aşı evleri kapatılarak yerine daha modern ve yenilikçi nitelikler taşıyan ve adını Dr. Refik Saydam’dan alan “*Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesi*”, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bağlı olarak Ankara’da 1928’de kuruldu.¹⁸¹⁷ Kurumun ilk müdürü Prof. Dr. Mustafa (Aygün) Bey idi. Enstitü; Kimya, Bakteriyoloji, İmmunbiyoloji ve Farmakodinami olmak üzere dört şubeden oluşmaktaydı. Ayrıca enstitüde bunlara ek olarak meteoroloji istasyonu, özel konferans salonu ve bir de kütüphane bulunmaktaydı. Enstitüde 40’ı yabancı, 14’ü

¹⁸¹⁵ **Milliyet**, 21 Ocak 1930.

¹⁸¹⁶ **TBMMZC**, III/4, s.77-78.

¹⁸¹⁷ Binaın inşa edildiği dönemde yeterince kalifiye yerli mimar bulunmadığı için Ankara’daki birçok resmi kuruluş binası gibi, bu yapı da yabancı mimarlara yaptırıldı. İlk yapılan ve Theodor Jost’un tasarımı olan bakteriyoloji-kimyahane -aşı üretim- binası, sonra inşa edilen Robert Oerley’in projelendirdiği Hıfzıssıhha Okulu ve T biçimli Merkez bina (serum müessesesi) büyük bir orta avlunun üç yanına yerleşmişlerdir. Merkez binanın arkasındaki on altı daireli lojman binası ile aşı üretim merkezinin arkasındaki ahırlar da Oerley tarafından tasarlanmıştır. Bina Rockefeller Vakfı’nın yardımıyla kurulmuştur. (goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/ges/hyg/trindex.htm/ E.T: 05.03.2023); Yönetimsel, mali ve teknik sorunlardan dolayı 2 Kasım 2011’de enstitü, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı’na bağlı alt kuruluşlardan birisi haline getirildi. COVID-19 salgını nedeniyle Sağlık Bakanlığı “*Yeni Hıfzıssıhha Projesi*” adı altında 2022’de Ankara Esenboğa Havalimanı yakınlarında 50.000 metrekaarelik bir tesis inşa ederek buranın “*Hıfzıssıhha-Türkiye Aşı ve Biyoteknolojik Ürün Araştırma ve Üretim Merkezi*” olacağını, merkezde aşı ve biyoteknoloji ürünlerinin geliştirilip üretileceğini açıkladı. Burada ilk yerli Türk aşısı “*Türkovac*” üretilti. (<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiyenin-asi-ve-biyoteknoloji-ussu-2022-yili-sonunda-hizmete-alinacak-2462019>; <https://www.healthworldnews.net/bolum-7-refik-saydam-hifzissihha-enstitusu/> E.T: 05.03.2023)

uzman personel olmak üzere toplamda 54 görevli çalışmaktaydı. Enstitü sağlık alanında yaşanacak sorunları çözümlemeye odaklı hizmet verdi. Bu doğrultuda kurumun görev alanı da genişletildi. Kurumun en önemli özelliği bulaşıcı hastalıklara karşı aşı ihtiyacını gidermek ve aşıları geliştirmektir.¹⁸¹⁸

1928’de kurulan Hıfzıssıhha Enstitüsü’nün yaptığı çalışmalar doğrultusunda Hıfzıssıhha İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 1930’da kuduz tedavisine yönelik istatistikî çalışmalar hazırlanarak, kızıl ve trahom gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için bir rapor hazırlandı.¹⁸¹⁹ 1929’da Konya’da yaygınlaşan kızıl hastalığı, enstitünün çalışmaları doğrultusunda tamamen ortadan kaldırıldı. 16 Şubat 1929 tarihli “*Milliyet*” gazetesinde şehirde aşı uygulamalarına devam edildiği ve halkın bu hastalıktan aşı sayesinde kurtulduğu belirtilmekteydi. Haberin devamında tifo, kabakulak, kızamık ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklarda da azalma görüldüğü okuyucu ile paylaşılmaktaydı.¹⁸²⁰ Aynı gazetenin 6 Nisan 1929 tarihli nüshasında “*Vereme Karşı Mücadele Şiddetlenecek*” başlıklı haberde 5 Nisan’da Veremle Mücadele Cemiyeti’nin İstanbul’da bir kongre düzenlediği, kongreye sunulan raporda konu hakkında halkı bilgilendirme amacıyla yirmi bin kitapçığın hazırlandığı, dört bin renkli duvar levhasının basıldığı ve veremle mücadele için bir tanıtım filminin çekildiği belirtilmekteydi.¹⁸²¹

6 Mart 1931 tarihli “*Cumhuriyet*”te ise “*Ankara’da Tifo*” başlığıyla bir haber okuyucu ile paylaşılıyordu. Sıhhiye Vekili Refik (Saydam) Bey’in bu hastalık hakkında önceki gün TBMM’de yaptığı bir açıklamaya yer verilmekteydi. Buna göre; tifo sayısında azalma vardı. Refik Bey, Ocak 1931’de bu sayının Ankara’da doksan yedi iken Şubat ayında yetmiş altıya düştüğünü ve on altı kişinin de öldüğünü belirtmekteydi. Hastalığın yayılımındaki azalma alınan tedbirler ve çeşme sularında uygulanan temizleme ve arıtma yöntemlerinin bir sonucuydu. Tifo gibi bulaşıcı hastalıkların kanalizasyon sularının içme sularına karışması sonucu ortaya çıktığı ve yayıldığı vurgulanıyordu.¹⁸²²

1931’de ağız yoluyla uygulanan verem aşısı üretimine başlandı. 1932’ye kadar serum ihtiyacı dışarıdan karşılanmaktaydı. Bu tarihten sonra serum üretimi ülke

¹⁸¹⁸ Hıfzıssıhha Enstitüsü’nde serum, aşı ve çiçek aşısı daireleri ve bir Hıfzıssıhha Mektebi ile kuduz bölümü ve memurların ikamet edecekleri yerler Viyanalı Redlich ve Berger inşaat şirketlerince inşa edilecekti. (BCA, 30.18.1.2.1.5.5); Zühal Dilek, “*Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü*”; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-saydam-hifzissihha-enstitusu/> E.T: 05.03.2023.

¹⁸¹⁹ BCA, 490.1.0.0.1464.3.2.

¹⁸²⁰ *Milliyet*, 16 Şubat 1929.

¹⁸²¹ *Milliyet*, 6 Nisan 1929.

¹⁸²² *Cumhuriyet*, 6 Mart 1931.

ihtiyacını karşılayacak düzeye gelince yurtdışından serum ithali durduruldu. Bu olumlu gelişme gazetelere de yansıyor. 19 Ocak 1932 tarihli “*Son Posta*” gazetesinde yayımlanan “*Verem*” başlıklı haber yazısında sadece İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti’nin dispanserinde tedavi edilen hasta sayısı bin elli kişiydi.¹⁸²³ Cemiyetin Şubat ayında yapacağı kongrede verem dispanserindeki faaliyetleri ve verem hastalığıyla ilgili diğer konular tespit edilecekti. Ayrıca cemiyet, Erenköy’de de bir Sanatoryum¹⁸²⁴ açmayı kararlaştırmıştı. Aynı tarihli gazetede “*Adana’da Frengiye Karşı Tedbir Alınmalıdır*” başlıklı haber yazısında son iki yıldan beri Adana’da frengili hasta sayısında artış gözlemlendiği, merkezde tedavi edilen hasta sayısının dört yüz civarında olduğu, bazı kişilerin de hastalıklarını gizledikleri ve bu nedenden dolayı hastalığın kısa sürede yayıldığı ifade edilmekteydi. Ayrıca Feke ve Saimbeyli ilçelerinde bin kişiye de frengi teşhisi konduğu verilen bilgiler arasındaydı. Haberde hükümete yapılan bir sesleniş de söz konusuydu. Adana’daki bu artıştan dolayı frengi mücadelesiyle ilgili tedbirlerin artırılması gerektiği ve daha önce kapatılan “*umumi evlerin*” açılarak faaliyete geçirilmesi tavsiye edilmekteydi.¹⁸²⁵

1933’te “*Simple Metodu*” ile kuduz aşısı üretimi çalışmalarına başlandı.¹⁸²⁶ 28 Ekim 1933 tarihli “*Milliyet*” gazetesinde “*Yeni Laboratuvar*” başlıklı haber yazısında İstanbul’da eski Talat Paşa Konağı’nda Belediye tarafından Cumhuriyet Bayramı’nda yeni bir laboratuvar açılışı yapılacağı ve buranın bakteriyolojihane olarak kullanılacağı belirtilmekteydi. Bu kurumun çeşitli şubeleri olacak ve sağlık konusunda bilgi verecek ve yeni usul ve yönetmelikleri öğretecek basın-yayın şubesinin de açılacağı bilgisi veriliyordu.¹⁸²⁷ Aynı gazetenin 18 Aralık 1933 tarihli nüshasında yayımlanan “*Program hazırlanıyor*” başlıklı haber yazısında da Hıfzıssıhha Enstitüsü ile ilgili çalışmaların

¹⁸²³ **Son Posta**, 19 Ocak 1932.

¹⁸²⁴ Sanatoryum, verem hastalarının tedavisi için kullanılan sağlık kuruluşlarıdır. Feshane Nazırı Muhittin Paşa’nın Köşkü ve çevresindeki arazi 1931’de satın alınarak burada verem sanatoryumu kuruldu. 16 Mayıs 1932’de hasta kabul etmeye başlandı ve 1976’e kadar aktif bir şekilde verem hastalarına hizmet verdi. 1976’da Sosyal Sigortalar Kurumu’na devredildi ve SSK Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’ne dönüştürülerek 1977’den itibaren psikiyatri ve nöroloji hastalarına hizmet vermeye başladı. 2005’te hastane SSK’dan Sağlık Bakanlığı’na devredildi. 2006’da eğitim ve araştırma hastanesi olmaya hak kazanarak halen Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi adıyla hizmet vermeye devam etmektedir. (<https://erenkoyruhsinireah.saglik.gov.tr/TR-661933/tarihce.html/> E.T: 05.03.2023)

¹⁸²⁵ **Son Posta**, 19 Ocak 1932.

¹⁸²⁶ <https://www.cankiripostasi.com/19-mayis-1919-pazartesi-sabahi-samsunda-makale,682.html/E.T:05.04.2023>.

¹⁸²⁷ **Milliyet**, 18 Ekim 1933.

genişletileceği ve yeni bir programın hazırlandığı bilgisi okuyucu ile paylaşılmaktaydı.¹⁸²⁸

1934'te İstanbul Çiçek Aşıhanesi Hıfzıssıhha Enstitüsü bünyesine alındı. Böylece çiçek aşısı üretimi ihtiyacı karşılayacak düzeye getirildi. 1935'te Farmakoloji Şubesi kuruldu. Böylece yerli ve yabancı ilaçlar ile diğer hayati maddelerin kontrolü ele alındı. 1936'da "Hıfzıssıhha Mektebi" açıldı. Bir yıl sonra da yerli kuduz serumu üretilmeye başlandı.¹⁸²⁹

e) 6 Mayıs 1930 tarihli ve 1593 sayılı "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ve Basına Yansıyanlar

Sağlık alanındaki imkânları geliştirmek, verem, sıtma, trahom gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve halka tıbbi alandaki tüm eylemleri, ilaç ve etkinlikleri sağlamak gibi çeşitli hizmetleri bu kanun içermektedir. Kanun toplamda 309 maddeden oluşmaktaydı. Amaç; genç neslin sağlıklı olarak yetişmesini ve halkın tıbbi alanda bilgilenmesini sağlamaktır. Ayrıca halkın gerektiğinde ilk yardım yapabilecek seviyeye ulaşması da belirlenen amaçlardandı. Bakanlıkça yapılacak hizmetler ilgili kanunda şöyle sıralanmaktaydı:¹⁸³⁰

Çocuk ve anne sağlığı ile ilgili gereken tedbirleri almak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların yayılmasını engellemek, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek, eczanelerin ve ilaçların denetimini sağlamak, çocuk ve gençlerin sağlıklı yaşamaları için gereken önlemlerin alınması ve denetimini gerçekteştirmek, çalışma alanında sağlık uygulamalarını yapmak, şıfalı su kaynaklarını denetlemek ve korumak, sağlık kurumları ve tahlillere özgü kurumları açmak ve yönetmek, okullarda genel sağlık hizmetlerini sağlamak, sağlık alanında mesleki ders veren kurumları açmak, denetlemek ve izin vermek, ruhsal hastalıkları olan ve fiziksel yeterliliği olmayanlar için yeni rehabilitasyon merkezleri açmak ve bunları denetlemek, mübadele sonrası yurt dışından gelen vatandaşlar için sağlık uygulamalarını başlatmak, ceza infaz kurumlarının genel sağlık sistemlerini denetlemek, sağlık alanında yapılan tıbbi istatistikleri güncellemek, sağlık konusunda halkı bilgilendirmek ve gerekli yayınları yapmak ve sağlık alanında kullanılan taşıma araçlarının bakım ve denetimini yapmak.¹⁸³¹

¹⁸²⁸ Milliyet, 18 Aralık 1933.

¹⁸²⁹ <https://ataturk.org.au/page/5/?author=0/> E.T: 05.03.2023.

¹⁸³⁰ Resmi Gazete, 26 Mayıs 1928, S.898, s.63.

¹⁸³¹ Resmi Gazete, 26 Mayıs 1928, S.898, s.63.

Kanunun 20. Maddesi'nde belirtildiği üzere belediyelerin sağlık ve sosyal alanlarda sorumlu oldukları hizmetler de sıralanmaktaydı. Bunlar; içilebilecek temiz suyun çıkarılması, kanalizasyon yapımı, mezarlıkların şehir ve köylerin dışına kurulması, binaların sağlık durumlarının kontrolü, sıcak-soğuk hamam yapımı, eczane açmak, ilk yardım ve sosyal yardım teşkilatlarının kurulması, ebe istihdamı gibi hizmetlerdi. 309 maddeden oluşan bu kanun ile devlet kurumları genel sağlık sistemine tabi olmakla birlikte sağlık alanında her türlü denetim ve kontrolü de yapmak zorundaydı.¹⁸³²

Kanunun bölümleri incelendiğinde; toplumun sağlık şartlarını düzeltmek, gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamak, bakanlık tarafından belediye ve mahalli idarelere bırakılan sağlık hizmetlerinin denetiminin sağlanmasının amaçlandığı tespit edilmektedir. Ayrıca şehir, kasaba ve köylerdeki sağlık ve sosyal sağlık hizmetleri, belediyeler, özel idareler ve diğer bazı mahalli idareler tarafından yürütülen sağlık işleri konusunda da bakanlığın özellikle bu idarelere rehber olmak üzere bazı bölgelerde örnek kuruluşlar açması kararlaştırıldı.¹⁸³³

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile ilgili basında çıkan haber yazılarına yer verilerek okuyucu bilgilendirilmeye çalışıldı. 9 Ağustos 1930 tarihli “*Milliyet*”te “*Zührevi Mücadele Teşdit Edilecektir*” başlıklı haber yazısında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gereği fuhuş nedeniyle bulaşıcı hale gelen bazı hastalıkların önüne geçilmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınacağı verilen bilgiler arasındaydı. Kanunun Ocak 1931'den itibaren uygulanmaya başlanacağı da belirtilmekteydi.¹⁸³⁴ Aynı gazetenin 9 Aralık 1930 tarihli nüshasında da “*Hıfzıssıhha Kanunu*” başlığıyla yayımlanan haber yazısında çocuk sağlığını koruma amacıyla Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 167. Maddesi'nce 12 yaşından küçük çocukların sinema, dans salonu ve bar gibi yerlere girişlerinin yasaklandığı ifade edilmekte ve 6 yaşından 12 yaşına kadarki süreçte erkek çocuklarının sadece “*terbiyevi*” nitelikte olan filmleri izlemelerine izin verildiği belirtilmekteydi.¹⁸³⁵

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile Türkiye genelinde ilkokullarda aşı uygulamasına geçildi. 26 Şubat 1935 tarihli “*Son Posta*” gazetesinde yayımlanan “*Dişleri Aşısına Başlanıldı*” başlıklı haberde; okullarda dişleri aşısına başlanıldığı, on iki yerde kurulan

¹⁸³² Fethi Gürün, “*Belediyelerde Sağlık Hizmetlerinin Türk Mevzuatındaki Yeri*”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, (Mayıs-2018), s.128-129.

¹⁸³³ H. İbrahim Aksakal, “*Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları*”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XXVII/1, (Ocak-2017), s.223-224.

¹⁸³⁴ *Milliyet*, 9 Ağustos 1930.

¹⁸³⁵ *Milliyet*, 9 Aralık 1930.

aşı istasyonunda on beş doktor ve on beş adet de sağlık memurunun bu hizmete başladığı ve çocuklara belli sürelerle üç kez aşı yapılacağı belirtilmekteydi.¹⁸³⁶

“Cumhuriyet”in 27 Şubat 1935 tarihli nüshasında da benzer bir habere yer veriliyordu. “Aşı Başladı” başlığıyla duyurulan yazıda; okullarda 6-12 yaş aralığındaki çocuklara difteri aşısı yapılmaya başlandığı ve bunun bir süre daha devam edeceği vurgulanıyordu. Sıhhiye Müdürü Ali Rıza (Özenç) Bey’in bu konu ile ilgili bir demecine de yer verilmekteydi: “Okullardaki aşı işleri çok iyi gitmektedir. Her gün binlerce çocuğa aşı yapılmaktadır. Ancak şehrin muhtelif yerlerinde 2 yaşından 6 yaşına kadar çocuklar için açtığımız istasyonlara halktan müracaat edenlerin sayısı pek azdır. Hâlbuki her aile bunu çocukları için bir fırsat ve nimet telakki etmelidir. Her aile reisinin bu işle yakından alakadar olması kendi menfaatinedir”.¹⁸³⁷

Çocuk sağlığını korumak amacıyla gazetelerde bakanlığa uyarı niteliğinde bazı haber yazılarına da yer verilmekteydi. 31 Mayıs 1936 tarihli “Akşam” gazetesinde “Sağlık Müesseseleri” başlıklı haberde; İstanbul’da Milli Eğitim Müdürlüğü’nün Eyüp’te açılan Verem Dispanseri’nin ilkokullara yakın olmasından dolayı başka bir yere nakledilmesini istediği, bu ve buna benzer sağlık kurumlarının ilkokul, fabrika ve sokakları dar mahallelerde bulunmasının sakıncalı olduğu ve bu nedenle de Sağlık Müdürlüğü’nün bütün sağlık kurumlarının konumlarını yeniden gözden geçirmesinin doğru olacağı belirtilmekteydi.¹⁸³⁸

9 Haziran 1936 tarihli ve 3017 sayılı “Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurin Kanunu” ile sağlık alanında yapılacak organizasyon ve faaliyetlerin en iyi hale getirilmesi planlandı. Ayrıca bakanlık merkez ve taşra örgütünün kuruluşu tamamlanarak, yetki ve sorumluluklarına açıklık getirildi.¹⁸³⁹ Ülkenin sağlık şartlarının iyileştirilmesi, milletin sosyal ve kişisel sağlığına zarar veren hastalıklarla mücadele edilmesi ve sağlıklı bir neslin yetişmesinin sağlanması amaçlandı. Kanunun 3. Maddesi’nde belirtildiği üzere bakanlığın merkez teşkilatı on dört bölümden oluşuyordu. Müsteşarlık, Hıfzıssıhha İşleri Dairesi, Sosyal Yardım İşleri Dairesi, Sağlık Propagandası Tıbbî İstatistik Umum Müdürlüğü ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ve Merkez Hıfzıssıhha Mektebi bunların başında geliyordu.¹⁸⁴⁰

¹⁸³⁶ Son Posta, 26 Şubat 1935.

¹⁸³⁷ Cumhuriyet, 27 Şubat 1935.

¹⁸³⁸ Akşam, 31 Mayıs 1936.

¹⁸³⁹ Y. Baytal, Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938), s.40.

¹⁸⁴⁰ Resmi Gazete, 23 Haziran 1936, S.3337, s.6695.

Taşra Teşkilâtı ise dört ana bölümden oluşuyordu. Özellikle belediye ve köylerde sağlık hizmetlerinin denetlenmesi amacıyla oluşturulmuştu.¹⁸⁴¹ Bu kanun ile illerden köylere kadar her yerde Sıhhiye Vekâleti'nin çalışan personeli bulunacaktı. Örneğin köylerdeki sağlık teşkilatını oluşturanlar köy hekimleri, köy ebeleri ve köy sağlık korucularıydı.¹⁸⁴² 4 Mayıs 1938'de 3380 sayılı “*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurin Kanununa Ek Kanun*” ile bakanlığın merkez teşkilâtına bir müsteşar yardımcılığı kadrosu eklenerek 40. ve 41. maddelere bağlı cetvellerde de bazı değişiklikler yapıldı. Buna göre hastane müdürü, doktor, hemşire, eczacı ve diğer memurlar çeşitli sınıflara ayrıldı ve alacakları maaşlar da belirlendi.¹⁸⁴³

1937'e kadar Dr. Refik Saydam döneminde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesinde birçok sağlık kurumu tesis edildi. Verem Mücadele Dispanserleri, Doğum ve Çocuk Bakımevleri, Kuduz Müesseseleri ve Akıl Hastaneleri bunların başında geliyordu. Ayrıca sağlık alanıyla ilgili çıkarılmış elli bir kanun ve on sekiz nizamname de sağlık alanında yapılan hizmetlerin hukuki temelini oluşturdu.¹⁸⁴⁴

Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açış konuşmasında çıkarılan bu kanunlar ve yapılan sağlık hizmetlerinden dolayı şu değerlendirmeyi yaptı: “...Kendine, inkılâbın ve inkılâpçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir. Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletin bu mevzu üzerindeki sistemli çalışmaları, bizleri memnun edecek mahiyette inkişaf etmektedir. Ayni vekâlet, kendine verdiğimiz göçmen işlerini de sosyal ve ekonomi politikamıza uygun olarak başarı ile görmektedir. Vekâletin ‘Sağlam ve gürbüz nesil, Türkiye'nin mayasıdır’ prensibini pekiyi değerlendirerek çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum”.¹⁸⁴⁵

1920-1938 arasında sağlık alanında yapılan inkılâplar; sağlık örgütlenmesi, sağlık alanında çalışacak istihdamın sağlanması, tedavi hizmetlerinin geliştirilmesi, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve mevzuatın genişletilmesi gibi konuları kapsıyordu. Temel amaç toplumun sağlıkla ilgili gereksinimlerini karşılamaktı. Bu doğrultuda çıkarılan kanunlar basın ile okuyuculara duyuruldu ve böylece basının halkı bilgilendirici özelliğinden yararlanıldı.

¹⁸⁴¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi V. Dönem (1935-1939)*, I, s.327.

¹⁸⁴² *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1936, S.3337, s.6699.

¹⁸⁴³ *TBMMZC*, V/25, s.9.

¹⁸⁴⁴ A. Terzioğlu, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına Ve Tıp Eğitime Kısa Bir Bakış*”, s.271-272.

¹⁸⁴⁵ *TBMMZC*, V/20, s.3.

SONUÇ

Basının önemli bir iletişim aracı olması onun toplumun yönlendirilmesinde kullanımına neden oldu. Diğer taraftan basının toplumsal, siyasal, ekonomik vb. yaşanan gelişmelerde kayıtsız kalması da imkânsızdı. Bu da basının tarihsel olayların doğru değerlendirilmesinde kullanımını artırdı. Bir basın organı olan gazeteler de bu görevi sürdürüegelmiştir. Matbaanın ortaya çıkışı toplumların bilinçlenmesinde önemli bir rol oynadı. Matbaa geç de olsa Türkiye’de de kullanılmaya başlandı. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet ve bu dönemlerde basın alanında yaşanan gelişmeler, Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte Türkiye’de modern basın anlayışının ortaya çıkmasında önemli dönüm noktaları oldu. Diğer taraftan bu dönemlerde matbuat alanında yaşanan bazı olumsuz gelişmeler basını da etkiledi.

Basının toplum hayatında etkili bir yeri olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele Dönemi’nde itibaren basına büyük önem verdi. Bu süreçte basından halkın birlik ve beraberlik düşüncesi etrafında birleşmesi için yararlanıldı. Özellikle Cumhuriyet Dönemi’nde basın “*milli bir devlet*” kurulması yönünde etkin bir şekilde kullanıldı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa basının halkı “*eğitici*” özelliğinden de yararlanmak istedi. Özgür basının oluşması da diğer bir amacıydı. Ancak basın başlangıçta eğitici olmaktan ziyade yönlendirici bir nitelik taşıdı. Bu süreçte 23 Nisan 1920’de TBMM açıldı. Meclis’te görev alan milletvekilleri vatanın kurtuluşu konusunda ortak karara sahip olsa da yine aralarında bazı konularda görüş ayrılıkları bulunuyordu. Bu durum 1921’den sonra daha da yoğunlaşmaya başladı. Bu da Meclis’te birbirinden farklı iki grubun ortaya çıkmasına neden oldu.

Birinci Meclis’te herhangi bir siyasi partinin kurulmasına müsaade edilmemişti. Bununla birlikte bazı gruplaşmalar da mevcuttu. Bu gruplar arasındaki iktidara egemen olma mücadelesi Meclis’te yürütmenin işleyemez hale gelmesine neden oluyordu. Böyle bir Meclis, Mustafa Kemal Paşa’nın sonraki süreçte gerçekleştirmeyi planladığı inkılâplar açısından da büyük bir sorundu. İnkılâpları yapabilmek için öncelikle kamuoyunun desteğinin alınması gerekiyordu. Burada basına büyük bir görev düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise basının “*milletin sesi*” olduğunu biliyordu. Bu da Mustafa Kemal Paşa’yı ondan faydalanmaya yönlendirdi.

Cumhuriyet Dönemi’nde Mustafa Kemal Paşa tarafından basın ile ilgili iki yöntem kullanıldı: İnkılâpla ilgili kendi demeçlerini gazetelerde yayımlatmak ve aydınların görüşlerinden istifade etmek idi. Yazar ve aydınların köşe yazıları halk

üzerinde etkiliydi. Mustafa Kemal Paşa da bu iki “*kanal*” aracılığıyla inkılâbın benimsetilmesi konusunda halka ulaşmayı başardı.

Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) sırasında basının gücünden yararlanan Mustafa Kemal Paşa egemenliğin artık millette olduğunu ve yeni bir devletin kurulduğunu her fırsatta vurguladı. Basına verdiği demeçler bunun bir göstergesiydi. Ayrıca bu inkılâbın yapılması yaşanan siyasi gelişmelerin de bir sonucuydu. Meclis’te yaşanan tartışmalara rağmen Saltanat’ın kaldırılması konusunda milletvekillerinin çoğunluğu hemfikirdi. Bir kısmı ise Hilafet taraftarı olduğu için buna muhalifti. Meclis’teki bu tepkilere son vermek için önce Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrıldı. Daha sonra da Saltanat tamamen kaldırıldı. Milletın egemenliğı önünde bir engel olan bu makamın “*ilgası*” basına da yansdı. Özellikle halkın sevinç gösterileri gazetelere yer edildi. Saltanatın kaldırılması sonrası basına Ankara’daki milletvekillerinin olumlu demeçleri yansdı.

Saltanat’ın kaldırılması sonrasında İstanbul’un kaderinin ne olacağı sorunu basının gündemini işgal etti. Bu durum TBMM’de gündeme alındı. Saltanat’ın kaldırılması İstanbul’un başkent olma durumunu da ortadan kaldırıyordu. Ancak Hilafet makamının geleceğı ve yeni Halife’nin kim olacağı sorunu vardı. Bu da kısa süre sonra yapılacak seçimle çözümlenecekti. Böylece milli egemenlik karşısındaki engellerden biri kaldırılmış oldu. Kısa süre sonra Hilafet de milli egemenlik karşısında Saltanat ile aynı sonu paylaştı.

Yeni başkentin neresi olacağı tartışmaları basında dile getirilen diğeri bir konuydu. Yazarların birçoğı yeni başkent konusunda Ankara’yı tercih etmekteydi. Ancak Anadolu’nun imar bakımından yetersiz olduğunu savunanlar da vardı. Tercihini İstanbul’dan yana kullanan yazarlar ise bu şehrin bir ticaret ve kültür başkenti olmasında hem fikirdi. Ayrıca İstanbul’un Anadolu halkına inkılâp boyutunda uzak kalması da Ankara’nın tercih edilmesinde önemli bir nedendi. Bu nedenlerin hepsi basında tartışıldı. Milli Mücadele’nin sembolik kalesi olan Ankara’nın bu süreçte Türk inkılâbının başkenti olması kaçınılmazdı. 13 Ekim 1923’te bu süreç tamamlandı.

Başkent sorununun çözümlenmesi ile birlikte basında rejim tartışmaları ortaya çıktı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, yeni devletin milli egemenliğe dayalı bir temelini olmasını istiyordu. Cumhuriyet yönetimini dile getirmek için belli bir sürecin geçmesi gerekliydi. Özellikle basında bu konuyla ilgili çıkan haberler kamuoyu oluşturmaya yönelikti. Böylece aydın ve siyasilerin görüşlerinin ne olduğu öğrenilmeye çalışıldı. İstanbul’daki muhalif basının Cumhuriyet ile ilgili çıkan haberleri eleştirmesi

normaldi. Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye'de yaşanacak değişim süreci zamana bırakılmamış ve diğer inkılâplarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki süreçte zaferle sonuçlanan Milli Mücadele inkılâplarla devam ettirilen çağdaşlaşma mücadelesine dönüştürüldü. Cumhuriyet'in ilan edilmesi basında genel anlamda olumlu bir tepki ile karşılandı. Basında bir kısım yazarlar bu inkılâbı yeterince değerli bulmamış, bir kısmı ise Cumhuriyet'in ilanının aceleye getirildiğini dile getirmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan bazı siyasi nedenler Hilafet'in kaldırılmasını (3 Mart 1924) da hızlandırdı. Diğer taraftan basında yapılan değerlendirmeler de bunda etkili oldu. Hilafet'in kaldırılması TBMM'de büyük tepkilere neden olmadı. Hatta bu teklifi yapanlar arasında tarikat şeyhleri de bulunuyordu. Sadece bazı gelenekçi milletvekilleri Hilafet'in kaldırılmasına tepki gösterdi. Hilafet'in kaldırılması basında olumlu değerlendirmeleri de beraberinde getirdi. Bu süreçte basından yararlanıldı. Kamuoyunu bu iki inkılâba hazırlamak için basında yayımlanan yazılar, Saltanat ve Hilafet'in aşama aşama kaldırılmasında etkili oldu.

1876'dan itibaren kullanımda olan Kanûn-ı Esâsi ve 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yeni Türkiye'de ikiliğe neden oluyordu. İnkılâpların daha özgür bir ortamda gerçekleştirilmesi anayasal alanda yapılacak yenilikler ile mümkün olabilirdi. Bu doğrultuda hazırlanan yeni anayasa tasarısı 3 Mart 1924'ten itibaren basın kanalı ile kamuoyu ile paylaşıldı. Yeni anayasa ile ilgili kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. Hak ve özgürlükler bakımından birçok eksikliği taşımış olsa da bu ilk Anayasa yönetimde düzen ve disiplini beraberinde getirdi. Bu nedenle 1924 Anayasası inkılâpçı bir karaktere de sahiptir.

Anayasal süreçte yapılan inkılâplar medeni kanun alanında yenilik yapılmasını zorunlu hale getirdi. Bu doğrultuda kurulan birçok komisyon 1926'ya kadar çalışmalarını devam ettirdi. Öncelikle Şer'iyye Mahkemelerinin kaldırılması gerçekleştirildi. Böylece uzun zaman Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve devlet açısından iki başlılığa neden olan hukuk düzeninin önüne geçildi. İlerleyen süreçte laik düzene geçilmesinde de uygun bir ortamın hazırlanması açısından önemli bir adım atıldı. Yapılan inkılâpların temeli olan Türk Medeni Kanunu şer'i hukuk sisteminden laik hukuk sistemine geçişin de bir belgesidir. Kanunun oluşturulmasında İsviçre Medeni Kanunu etkili oldu. Bu sayede Türk milletinin aile hayatında ve hukuki alanlarda diğer milletler gibi medeni olduğu ispatlandı. Medeni kanun ile Türk kadını erkek karşısında eşit haklar elde etti.

Medeni Kanun, Borçlar Kanunu (22 Nisan 1926) ile tamamlandı. Bu iki kanun da laiklik ilkesine uygundu. Türk toplumunun aile yapısı bu kanunlar ile çağdaşlaşma yolunda yeniden yapılandırıldı. 1926'da Kara ve deniz ticaretine yönelik kanun çalışmalarında diğer batılı ülkelerin mevcut ticaret kanunlarından yararlanıldı. Çıkarılan kanunlar birbirlerinin tamamlayıcısı oldu.

1926'da hukuk birliğinin sağlanması amacıyla batıdan birçok kanun resepsiyona tabi tutuldu. Medeni Kanun gibi ceza, usul, icra, iflas ve ticaret kanunlarının metin olarak batılı ülkelerden alınması, hukuk alanında gelenekçi ve şer'i yaklaşımdan daha çok çağdaş bir yaklaşıma evrilmeyi ve bu konudaki kararlılığı ifade etmekteydi. Batıdan hukuk sistemi alınması bir amaç değildi. Bu sadece çağdaş uygarlık yolunda ilerleme amacıyla kullanılan bir araç olacaktı. Bunun gerçekleştirilmesinde de yine basına önemli bir görev düşüyordu.

Modernleşme amacıyla yapılan diğer önemli bir inkılâp da eğitim alanını kapsıyordu. Modern bilim ve tekniğe sahip olmak devletin batı karşısındaki gecikmişliğinin giderilmesinde etkiliydi. Çağdaşlaşmaya dayalı eğitim sisteminin kurulması için öncelikle kamuoyunun buna hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Burada basın yine bu amaç doğrultusunda bir araç olarak kullanıldı. Basının bu işlevi sayesinde eğitim ve öğretim Türkiye'nin en uzak yerlerine götürülebildi. Bu doğrultuda gazetelerde yeni eğitim politikasını destekleyen köşe yazıları yayımlandı. Basın yeni milli eğitim anlayışının kamuoyu tarafından benimsenmesinde de önemli bir rol üstlendi. Çağdaşlaşmanın ilk adımı Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile başlarken, İkinci adımı eğitim öğretim birliği ile devam ettirildi. Özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) basın tarafından olumlu karşılandı. Yazarların makaleleri de konuyla ilgili olarak kamuoyunun bilgilendirilmesinde etkili oldu. Eğitim birliğinin sağlanması medreselerin çıkmaza girmesine neden oldu. Basında medreselerin neden kaldırılması konusu sorgulandı. Bu yapılırken Avrupa'daki eğitim sistemi ile ilgili değerlendirmeler okuyucuya sunuldu. Türkiye'de eğitim alanında yapılan inkılâbın ayrıntıları anlatıldı. Halkın bilinçlenmesini ve Cumhuriyet kadrolarının yetiştirilmesi amacı etrafında basın halkın desteğini alma konusunda bir araç oldu. Eğitim alanında atılan diğer önemli bir adım da Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun'un (22 Mart 1926) çıkarılması idi. Özellikle de Cumhuriyet eğitimine uygun bu kanun ile ilk ve ortaöğretim ücretsiz hale getirildi.

Eğitim alanını kapsayan diğer bir inkılâp da yeni Türk Harflerinin kullanımına yönelik idi (1 Kasım 1928). Bununla ilgili tartışmalar Cumhuriyet öncesi döneme kadar gitmektedir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında sorun gazeteciler tarafından tartışılmaya

başlanmış ve yeni harflere yönelik basında destekleyici ve muhalif yazılar yayımlanmıştır. Konunun 1923'ten itibaren basında tartışılmaya başlanması bile harf inkılâbının “*tepeden inme*” olmadığının bir göstergesidir. Basında yayımlanan birçok yazıda da Latin harflerine geçilmesi yönünde görüşler paylaşılmıştır. Bu nedenle diğerlerine göre harf inkılâbı daha uzun bir süreyi kapsamıştır. Bunun nedeni yine kamuoyu oluşturma ve halkın desteğini sağlama idi. Bunu gerçekleştirme görevi de yine basına düştü. Eğitimin yaygınlaşmasının en önemli etkenlerinden biri olan harf inkılâbı ile okuma-yazma oranı arttı. Bu da Türkiye'nin uygar dünyaya doğru attığı adımların en büyüklerindendir.

Basında tartışılan diğer bir konu da Osmanlı Devleti'nde de uzun zaman gündemde tutulan kılık-kıyafet konusu idi. Kılık-kıyafet özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın konu ile ilgili yaptığı konuşmaların basında yansması sonucu gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan inkılâplar yeni Türkiye Cumhuriyeti için medeniyet yolunda atılan önemli adımlardan biri olmuştur. İlk etapta şapka konusunda halk serbest bırakılarak zorlanmadı. Bu yeni kıyafetin tanıtılması ve benimsetilmesi bir gereklilikti. Bu yönde basında yayımlanan bilgilendirici yazılar olumlu sonuçlar verdi. Ancak bu süreçte bazı olumsuz olaylar da yaşandı. II. Mahmut Dönemi'nde (1808-1839) “*gâvurluk alameti*” olarak görülen fes, Cumhuriyet Dönemi'nde “*tutucu*” bazı kesimlerin dini argümanı haline getirildi. Böylece II. Mahmut Dönemi'nde fesin yaşadığı durumun aynısını şapka da yaşadı. Yaşananlar Türkiye'de bazı uygulamaların kanunlar ile zorunlu hale getirilmesine neden oldu. Gelişmeler basına da yansdı. Önceki inkılâplarda olduğu gibi kılık-kıyafet inkılâbında da basın etkili oldu. Ayrıca inkılâbın başarıya ulaştırılmasında etkili oldu. Bu süreçte şapka ve kılık-kıyafet inkılâbı batıyı taklitten öte, düşünce ve aydınlanma alanında yapılan inkılâbın sembolü haline gelmiştir. Bu inkılâba tepki gösteren tekke ve zaviye gibi bazı eski kurumlar da bu doğrultuda kapatılmış (3 Kasım 1925) ve basında bu kurumların halkın dini duygularını sömüren yerler olduğu vurgulanmıştır.

1925'ten itibaren sosyo-kültürel alanda yapılan inkılâplar ile Türkiye'nin çağdaş bir devlet olduğu ispat edilmeye çalışıldı. Bu doğrultuda Avrupalı saat ve takvim sistemine geçiş (26 Aralık 1925), Türk Tarih (15 Nisan 1931) ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması (12 Temmuz 1932), Soyadı Kanunu'nun kabulü (21 Haziran 1924) ile Türk devlet hayatında çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atıldı. Basının buradaki rolü inkılâpları tanıtmakla sınırlı kalmamış aynı zamanda bilgilendirici köşe yazıları ve yönlendirici haberler ile de milletin kendi öz benliğine dönmesi amaçlanmıştır. Diğer

tarafından kadınlara tanınan haklar konusunda basın, kadınların siyasi alandaki ilk kazanımlarını inkılâbın bir eseri olarak değerlendirmekteydi. Bunda sadece inkılâp yeterli olmamıştır. Aynı zamanda uygun zamanda harekete geçmekte gerekliliktir. Uygun siyasi ortamın ve zihniyetin oluşması ile bu alanda da istenilenler gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili olarak basında “*eski ve yeni*” tartışması yapılmış, kadınların siyasi hakları elde etmesi konusunda bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Ancak Türkiye’de gecikmeyle de olsa kadınlara bazı siyasi hakların tanınması başarı ile sonuçlanmıştır. Gecikmenin temel nedeni özellikle de 1920-1930’lu yıllardaki zihniyet farkı idi. Yani üst bürokrasi buna hazır değildi. Ayrıca toplumun taşıdığı zihniyet de bunu taşıyabilecek olgunluğa erişmemişti. Bu iki durumu tersine çevirmek için basın çok iyi bir şekilde kullanıldı. Hem siyasilerin görüşleri değiştirildi, hem de okuyucular aydınlatıldı. Böylece eskiye dayalı zihinsel karmaşalar ortadan kaldırıldı. Kadın ve erkek egemen bir toplumun ilk adımları bu dönemde basından yararlanılarak atılmaya çalışıldı. Uygun kamuoyu oluşturularak “*zihinsel inkılâp*” süreci başlatıldı.

Cumhuriyet rejiminin kurulmasından itibaren önemle üzerinde durulan diğer bir konu da ekonomi idi. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi’nden sonra ülke ekonomisinde de önemli atılımlar gerçekleştirildi. Amaç inkılâpların gerçekleştirilmesi sürecinde savaş sonrasındaki kötü ekonomiyi iyileştirmekti. Halk istenilen refaha ulaştırılırsa, inkılâplar da başarıyla gerçekleştirilebilirdi. Bu nedenle öncelikle ticaret ve sanayii konusu ele alındı. Özel teşebbüs ve mülkiyet hakkı kanunları ile korunmaya ve ekonomik düzen kökleştirilmeye çalışıldı. Dönemin en belirgin özelliği milli ekonomi doğrultusunda yapılan yenilikler ve çıkarılan kanunlar oldu. Bunların başında Aşar vergisinin kaldırılması (17 Şubat 1925) önemli bir yenilikti. Çünkü Osmanlı’dan kalan Aşar vergisinin kaldırılması sonucunda mültezimlerin adaletsiz uygulamaları ve bunun halk üzerinde ortaya çıkardığı huzursuzluk ile iltizam usulünün devlet gelirlerini azaltması gibi olumsuzluklar da ortadan kalkmış oldu. Köylünün ekonomik durumu düzelmeye başladı ve gelir seviyesi yükseldi. Bu gelişme halkın yönetime olan güveninin artmasına neden oldu. Diğer taraftan basında aşar ile ilgili yapılan değerlendirmeler bu verginin halkın ekonomik durumunu ne kadar olumsuz etkilediğini de gösteriyordu. Ayrıca bunun çiftçiye ne kadar zor durumda bıraktığına yönelik yayımlanan yazılar da kamuoyunun aydınlatılması açısından dikkate değerdi. Türk ekonomisini olumlu yönde etkileyen ve basında yer edinen diğer bir gelişme de Kabotaj Kanunu’nun çıkarılması (1 Temmuz 1926) idi. Bu kanunla Türk denizcilik faaliyetlerine milli bir kimlik kazandırıldı. Aynı

zamanda kabotaj hakkının Türk denizcilerine geçmesi ile Türk deniz ticaret filosunun gelişimi hızlandırıldı. Bu da Türk ekonomisine büyük bir gelir kazandırdı.

1935'e kadar çıkarılan bu kanunlar yeni devletin kuruluş sürecinde atılan önemli adımlar idi. Ekonomik atılımlardan biri de 1935'te çıkarılan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu (5 Haziran 1929) ile Türk çiftçisinin sermaye birikimine katkıda bulunulmasıydı. Kanunun çıkarılma amacı basında sık sık dile getirilmiş özellikle de yüksek faizle halka para veren tefeci sorunu hakkında köşe yazıları da yayımlanmıştı. Kanunla bu kişilerden uzaklaştırılan çiftçi, Ziraat Bankası aracılığıyla düşük faizli kredi alabilecekti. Basın hükümete sorunun nerede olduğunu gösterdi. Böylece hükümetin kısa sürede tarım alanında ortaya çıkabilecek sorunlara karşı zamanında tedbir alması sağlandı.

Ziraat Bankası'nın 19 Mart 1924'te anonim şirkete dönüştürülmesiyle bankanın sermayesi köylülerden toplanan vergilerden sağlandığı için bankanın sahibi de köylüler oluyordu. Ancak bir süre sonra bankanın bu parayı çiftçilerden ziyade kendisi için kullanması eleştirilerin hedefi olmasına neden oldu. Başlangıçta banka, tarımın gelişmesi ve köylülerin tarım kredileriyle desteklenmesi için önemli katkılar sağladı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Yaşanan gelişmeler basına da yansyarak hükümet bu konuda da uyarıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bankacılık sektöründe de önemli adımlar atıldı. Türkiye İş Bankası Türkiye'nin ekonomik kalkınma hamlesinde ve özellikle de sanayileşme alanında önemli katkılar sağladı. Bu doğrultuda çeşitli yatırımlar gerçekleştirdi. Türkiye İş Bankası Cumhuriyet Dönemi'nin ilk milli bankası olması nedeniyle de halkın desteklediği bir kurum haline geldi. Türkiye'nin sanayi ve madencilik alanlarında ilerlemesi amacıyla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası (19 Nisan 1925) ise kısa sürede özel sanayinin gelişmesini sağladı. Bununla ilgili basında yapılanları destekleyici haber ve yazılar yayımlandı. Devletçilik politikası ise basında da yer edindi: Madenciliğin yabancı sermaye ile değil, tamamen Türk sermayesi ile yapılması gerektiğine yönelik değerlendirmeler yapıldı. Başlangıçta Türkiye'de para piyasasını ve dolaşımını kontrol altında tutmak, yabancı kontrolünden kurtarmak ve Türkiye'nin ekonomik refahını sağlamak için kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (11 Haziran 1930) ile ilgili basında Cumhuriyet yönetiminin medeniyet yolundaki "*en büyük eseri*" olarak değerlendirmeler yapıldı.

Türkiye'nin ilk sanayi planı olması adına gerçekleştirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) devletçilik politikasının ilk başarılı örneği idi. Çünkü ilk

büyük sınaî yatırımlara rehberlik etti. Böylece ekonomik kalkınmada sanayi uygulamaları öne çıktı. Bu da başlangıçta devlet eliyle sonra da kurulan bankalar aracılığıyla gerçekleştirildi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla tamamlanması sonrası uygulamaya konulan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942) ile Türkiye'de; hammadde ihracına dayalı ilkel bir ekonomik sistemden, satışa hazır madde üreten ve mamul madde ihraç eden sanayileşmiş bir ülke olma yolunda ikinci büyük adım atıldı. Basın bu konuda Hükümete gerekli desteği vererek öncesinde konu ile ilgili yayımlanan haber ve köşe yazıları ile kamuoyu oluşturuldu. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile hem istihdam hem de mamul madde üretim kapasitesi artırıldı. Bu doğrultuda birçok fabrika açıldı. Sanayii alanında büyük bir atılım gerçekleştirildi. Basın bu işin tanıtımını yapmada önemli bir rol üstlendi. Sanayide gerçekleştirilen her başarı okuyucu ile günü gününe paylaşılarak yapılanların “sözde” olmadığı gösterildi.

Sağlık konusu Cumhuriyet'in ilanından önce de ele alınan bir mesele idi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde modern anlamda sağlık hizmetleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında oluşturulmuştu. Ancak günümüz sağlık hizmetleri ile ilgili bir teşkilatın kurulması Meclis'in açılışından sonra gerçekleştirildi. Bu süreçte Sağlık alanında birçok sorunla karşılaşıldı. Bunların çözümü de yeni kanuni düzenlemeyi beraberinde getirdi. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sağlık ve sosyal alanda yaptığı çalışmalar ile inkılâp yolunda önemli faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde etkili oldu. 1922-1938 arasında sağlık alanında yapılan yenilikler sağlık sektörünün gelişimini hızlandırdı. Özellikle de gerekli istihdamın sağlanması, teşkilatlanma, mevzuatın genişletilmesi ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele gibi konularla ilgili yapılan yenilikler sağlık alanında başarıya ulaşılmasında etkili oldu. Toplumun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi temel amaçtı. Sağlık konusuyla ilgili basında yayımlanan haber ve yazılarda özellikle kanunların okuyucuya tanıtılması ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele için yapılan çalışmalar öncelikteydi. Bu süreçte halk arasında yayılan “*dedikodulara*” karşılık basın gerçek bilgileri okuyucuya sunarak doğru bilgi verici özelliğini de göstermiş oldu.

Atatürk Dönemi'nde yapılan inkılâpların gerçekleştirilme sürecinde basın kullanılırken özellikle basının “*toplumu birleştirici*” özelliğinden de yararlanıldı. Çünkü basının en temel özelliklerinden biri de birlik ve beraberliği sağlamak ve kitleleri bütünleştirmek idi.

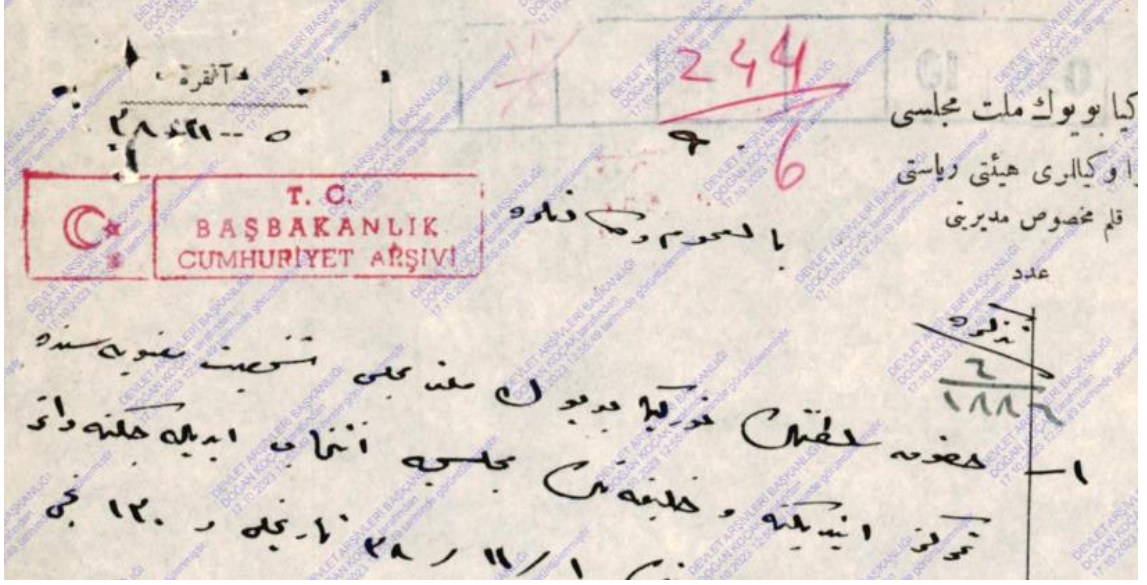

EKLER

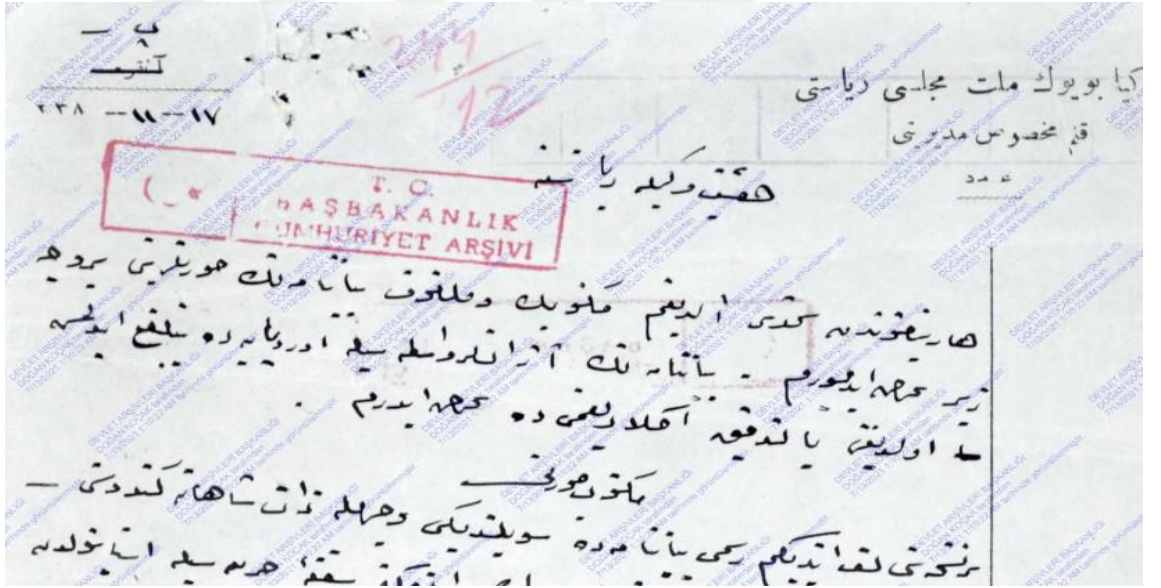
BELGELER

B. No 1:	Saltanat'ın kaldırılmasından sonra Halife'nin TBMM tarafından seçileceğine yönelik 5 Kasım 1922 tarihli karar yazısı. (Cumhuriyet Arşivi (BCA) , 30.10.0.0.202.379.3)
B. No 2:	Saltanat'ın kaldırılması sonrası Padişah Vahdettin'in İngiliz gemisiyle İstanbul'u terk etmesi üzerine yayımlanan 17 Kasım 1922 tarihli beyanname. (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA) , 30.10.0.0.202.379.10)
B. No 3:	Ağa Han ve Hintli Emir Ali'nin mektuplarının İstanbul gazetelerinde yayımlanması sonrası olayın incelenmesi ve İngiliz Sefareti baş tercümanının uzaklaştırılması için gönderilen 6 Aralık 1923 tarihli yazı. (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA) , HR.İM. K:22.G:198)
B. No 4:	Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1. Maddesi gereği 6 Mart 1925'te " <i>Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sayha, Aydınlık, Orak Çekiç</i> " gazeteleri ile " <i>Sebilürreşad</i> " Mecmuası'nın yayınının durdurulmasına dair resmi yazı. (BCA , 30.18.01.01.013.12.12).
B. No 5:	" <i>İkdam</i> " gazetesinde İstanbul'da Çiçek hastalığı salgınının artışına yönelik yayımlanan bir haber. (İkdam , 31 Ocak 1922)
B. No 6:	Cumhuriyet'in ilanı sonrası 31 Ekim 1923 tarihli " <i>Tanin</i> " gazetesinde Hüseyin Cahit Bey tarafından yayımlanan " <i>Yaşasın Cumhuriyet</i> " başlıklı makale. (Hüseyin Cahit, " <i>Yaşasın Cumhuriyet</i> ", Tanin , 31 Ekim 1923, s.1)
B. No 7:	Ruşen Eşref Bey'in 2 Kasım 1923 tarihli " <i>Hâkimiyet-i Milliye</i> "de Saltanat ile Cumhuriyet arasındaki farkı anlatan " <i>Yeni Devir</i> " başlıklı makale. (Ruşen Eşref, " <i>Yeni Devir</i> ", Hâkimiyet-i Milliye , 2 Kasım 1923, s.1)
B. No 8:	4 Mart 1924 tarihli " <i>Vatan</i> " gazetesinde Hilafet'in kaldırıldığına dair haber. (Vatan , 4 Mart 1924)
B. No 9:	6 Mart 1924 tarihli " <i>Vatan</i> " gazetesinde Ahmed Emin (Yalman) Bey tarafından yazılan " <i>Liberal Program İkmal Edilmiştir</i> " başlıklı köşe yazısı. (Vatan , 6 Mart 1924)
B. No 10:	Ahmed Cevdet Bey tarafından medreselerin kapatılması ve yeni eğitim sistemi ile ilgili yazdığı " <i>İki Türölü Maarif İhtiyacı</i> " başlıklı makale. (Ahmed Cevdet, " <i>İki Türölü Maarif İhtiyacı</i> ", İkdam , 15 Mart 1924, s.3)
B. No 11:	" <i>Vakit</i> "te Kâzım Nazmi (Duru) Bey tarafından Latin harfleri konusunda yazdığı makale. (Kazım Nazmi, " <i>Latin harfleri?</i> ", Vakit , 15 Mart 1924, s.3)
B. No 12:	26 Kasım 1925 tarihli " <i>Cumhuriyet</i> " gazetesinde Erzurum'da şapka inkılâbına karşı bazı kişilerin isyan girişiminde bulunduklarına dair haber. (Cumhuriyet , 26 Kasım 1925, s.1)
B. No 13:	Medeni Kanun'un kabulünden bir gün sonra " <i>Halk Gazetesi</i> "nde yayımlanan " <i>Hukukta İnkılâp</i> " başlıklı haber yazısı. (Halk Gazetesi , 18 Şubat 1926)
B. No 14:	24 Ocak 1927 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan " <i>Eczâcılar ve Eczahaneler Hakkında Kânûn</i> ". (https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/558.pdf)
B. No 15:	21 Nisan 1929 tarihli " <i>Vakit</i> "te yeni İcra ve İflas Kanunu hakkındaki haber yazısı. (Vakit , 21 Nisan 1929)

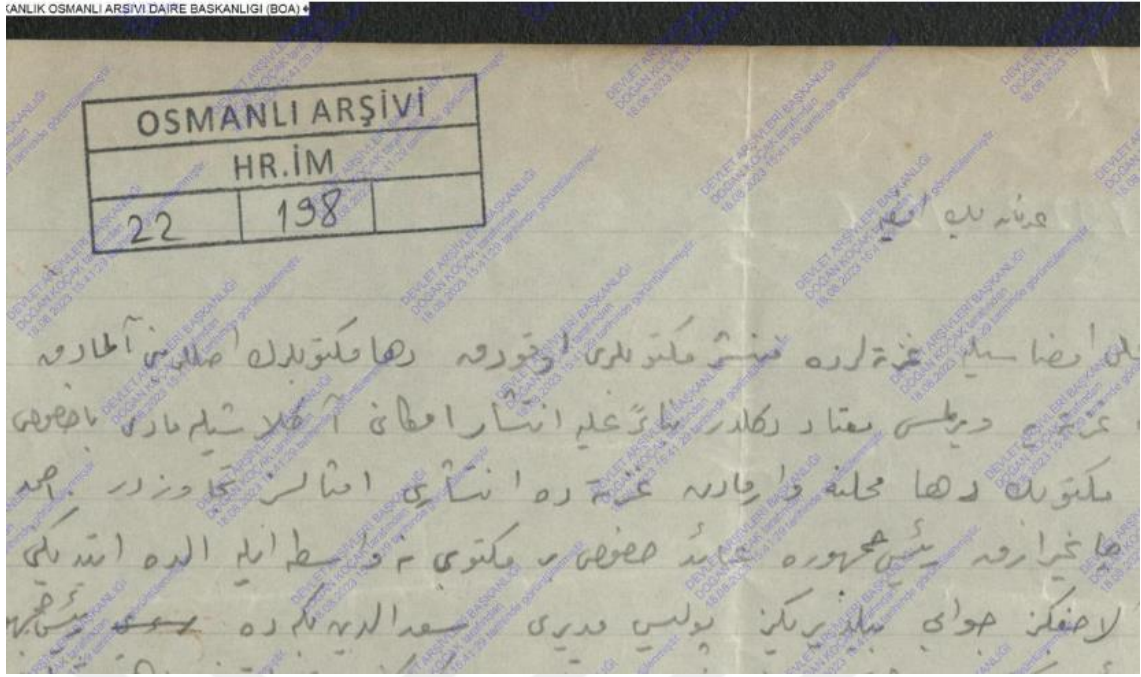
B. No 16:	9 Ağustos 1930 tarihli “ <i>Milliyet</i> ”te “ <i>Zührevi Mücadele Teşdit Edilecektir</i> ” başlıklı haber yazısı. (Milliyet , 9 Ağustos 1930)
B. No 17:	3 Temmuz 1934 tarihli “ <i>Akşam</i> ”da Hikmet Feridun tarafından “ <i>gölünç</i> ” unvan ve lakaplar ile ilgili makale. (Hikmet Feridun, “ <i>Asrî Lakaplar</i> ”, Akşam , (3 Temmuz 1934), s.3)
B. No 18:	“ <i>Cumhuriyet</i> ”in 6 Aralık 1934 tarihli nüshasında Ahmet Ağaoğlu tarafından yayımlanan “ <i>Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı</i> ” başlıklı köşe yazısı. (Ahmet Ağaoğlu, “ <i>Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı</i> ”, Cumhuriyet , (6 Aralık 1934), s.3)
B. No 19:	“ <i>Cumhuriyet</i> ”in 27 Şubat 1935 tarihli nüshasında Abidin Daver tarafından yazılan “ <i>Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?</i> ” başlıklı köşe yazısı. (Abidin Daver, “ <i>Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?</i> ”, Cumhuriyet , 27 Şubat 1935, s.1)
B. No 20:	22 Eylül 1938 tarihli “ <i>Ulus</i> ”ta Kemal Ünal tarafından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili makale. (Kemal Ünal, “ <i>Yeni Ekonomik Plan</i> ”, Ulus , 22 Eylül 1938, s.1)

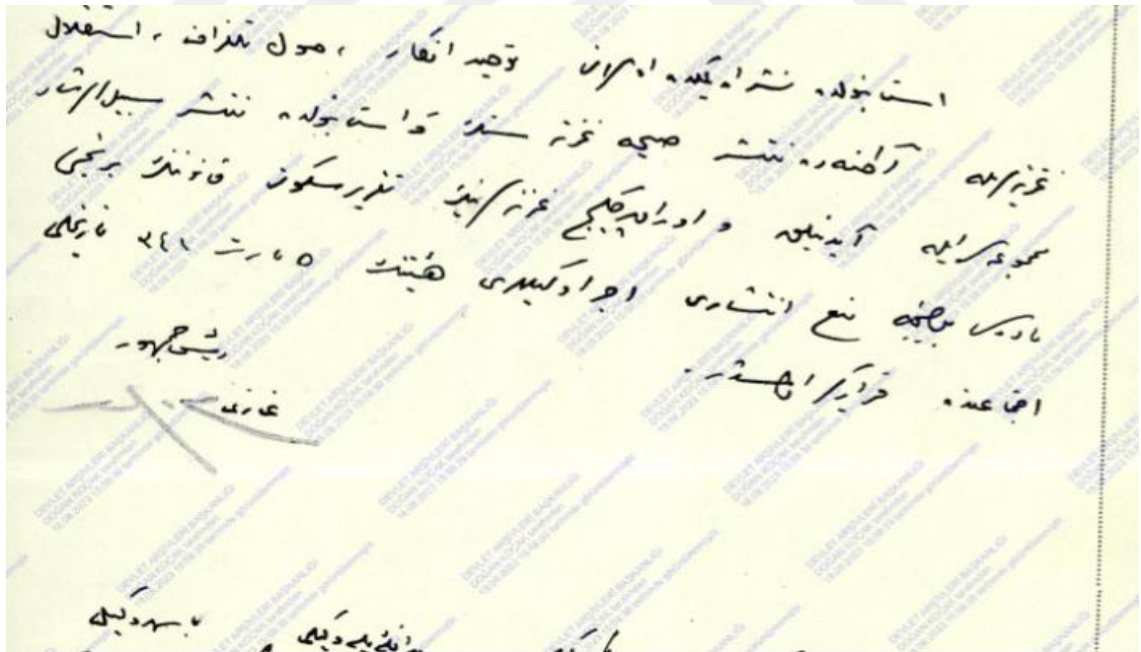
B. No 1: Saltanat'ın kaldırılmasından sonra Halife'nin TBMM tarafından seçileceğine yönelik 5 Kasım 1922 tarihli karar yazısı. (Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0.202.379.3)

B. No 2: Saltanat'ın kaldırılması sonrası Padişah Vahdettin'in İngiliz gemisiyle İstanbul'u terk etmesi üzerine yayımlanan 17 Kasım 1922 tarihli beyanname. (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0.202.379.10)

B. No 3: Ağa Han ve Hintli Emir Ali'nin mektuplarının İstanbul gazetelerinde yayımlanması sonrası olayın incelenmesi ve İngiliz Sefareti baş tercümanının uzaklaştırılması için gönderilen 6 Aralık 1923 tarihli yazı. (Devlet Arşivleri Başkanlığı, **Osmanlı Arşivi (BOA)**, HR.İM. K:22.G:198)

B. No 4: Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1. Maddesi gereği 6 Mart 1925'te "Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sayha, Aydınlık, Orak Çekiç" gazeteleri ile "Sebilürreşad" Mecmuası'nın yayınının durdurulmasına dair resmi yazı. (**BCA**, 30.18.01.01.013.12.12).

B. No 5: “İkdam” gazetesinde İstanbul’da Çiçek hastalığı salgınının artışına yönelik yayımlanan bir haber. (İkdam, 31 Ocak 1922)

B. No 6: Cumhuriyet’in ilanı sonrası 31 Ekim 1923 tarihli “Tanin” gazetesinde Hüseyin Cahit Bey tarafından yayımlanan “Yaşasın Cumhuriyet” başlıklı makale. (Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, Tanin, 31 Ekim 1923, s.1)

اداره مطبعه: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

صاحب انتشاره: محمد مېچ

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

هنگامه

سنگ: ۵۰۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

روزه: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

يکي دور

عزیز: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

فندي بلك افندي مجلس رئيسي

دوره: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

فريد بلك افنديك بياناتي

داخله و كليمه: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

B. No 7: Ruşen Eşref Bey'in 2 Kasım 1923 tarihli “*Hâkimiyet-i Milliye*”de Saltanat ile Cumhuriyet arasındaki farkı anlatan “*Yeni Devir*” başlıklı makale. (Ruşen Eşref, “*Yeni Devir*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Kasım 1923, s.1)

روزه: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

هنگامه

سنگ: ۵۰۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

روزه: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

يکي دور

عزیز: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

فندي بلك افندي مجلس رئيسي

دوره: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

فريد بلك افنديك بياناتي

داخله و كليمه: ۱۵۰۰ اكرت مله مطبعه و اداره مطبعه

تعارف و تدارق: انكره ۵۰۰۰ اكرت مله

آپونه: ۸۰۰ ۵۵۰ ۹۵۰

مطالعه: ۱۵۰۰ ۹۵۰ ۱۵۰۰

B. No 8: 4 Mart 1924 tarihli “*Vatan*” gazetesinde Hilafet'in kaldırıldığına dair haber. (Vatan, 4 Mart 1924)

B. No 9: 6 Mart 1924 tarihli “*Vatan*” gazetesinde Ahmed Emin (Yalman) Bey tarafından yazılan “*Liberal Program İkmali Edilmiştir*” başlıklı köşe yazısı. (*Vatan*, 6 Mart 1924)

B. No 10: Ahmed Cevdet Bey tarafından medreselerin kapatılması ve yeni eğitim sistemi ile ilgili yazdığı “*İki Türü Maarif İhtiyacı*” başlıklı makale. (Ahmed Cevdet, “*İki Türü Maarif İhtiyacı*”, *İkdam*, 15 Mart 1924, s.3)

B. No 15: 21 Nisan 1929 tarihli “*Vakit*”te yeni İcra ve İflas Kanunu hakkındaki haber yazısı. (*Vakit*, 21 Nisan 1929)

B. No 16: 9 Ağustos 1930 tarihli “*Milliyet*”te “*Zührevî Mücadele Teşdit Edilecektir*” başlıklı haber yazısı. (*Milliyet*, 9 Ağustos 1930)

B. No 17: 3 Temmuz 1934 tarihli “Akşam”da Hikmet Feridun tarafından “gülünç” unvan ve lakaplar ile ilgili makale. (Hikmet Feridun, “Asrî Lakaplar”, Akşam, 3 Temmuz 1934, s.3)

B. No 18: “Cumhuriyet”in 6 Aralık 1934 tarihli nüshasında Ahmet Ağaoğlu tarafından yayımlanan “Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı” başlıklı makale. (Ahmet Ağaoğlu, “Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı”, Cumhuriyet, 6 Aralık 1934, s.3)

B. No 19: “Cumhuriyet”in 27 Şubat 1935 tarihli nüshasında Abidin Daver tarafından yazılan “Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?” başlıklı makale. (Abidin Daver, “Devlet, Fabrikacılık Edebilir miymiş Edemez miymiş?”, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1935, s.1)

B. No 20: 22 Eylül 1938 tarihli “Ulus”ta Kemal Ünal tarafından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili makale. (Kemal Ünal, “Yeni Ekonomik Plan”, *Ulus*, 22 Eylül 1938, s.1)

FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER

F.1: Şapka inkılâbı sonrası 1 Eylül 1925 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu dönüşü Ankara. (<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/laik-cumhuriyetin-temelini-olusturan-devrim-yasalari-96-yil-once-kabul-edildi-amac-guclu-cumhuriyet-1724639>)

F.2: Kılık-kıyafet inkılâbı aleyhine çıkan ayaklanmalar ve bunlara müdahale eden Türk ordusunu sembolize eden bir görsel. (*Cumhuriyet*, 26 Kasım 1925).

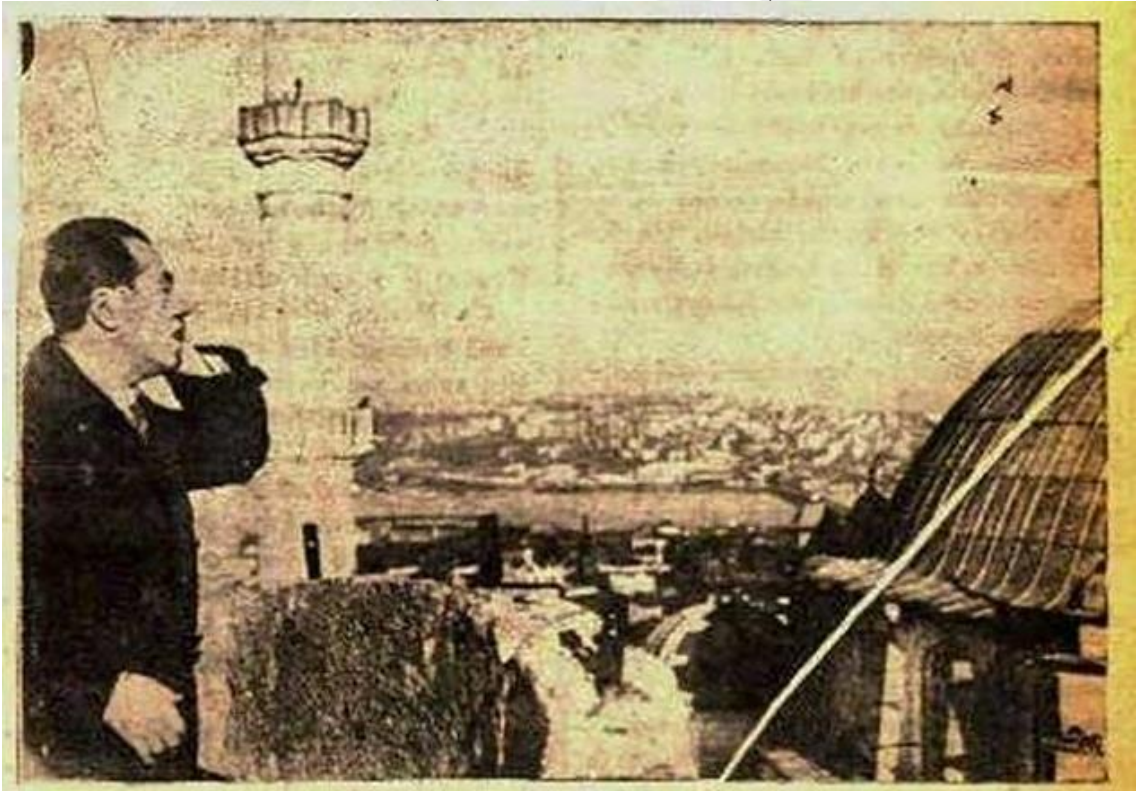
F.3: Nurettin (Sakallı) Paşa'nın kılık-kıyafet kanunu kapsamındaki muhalefeti karşısında basında yayımlanan bir görsel. (*Cumhuriyet*, 2 Aralık 1925)

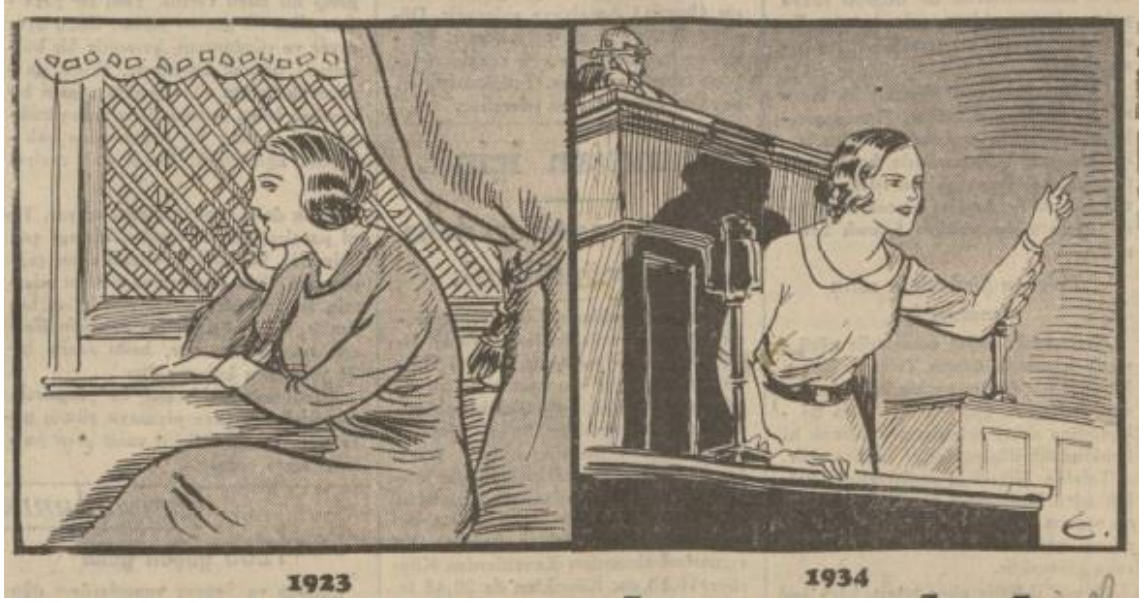
F.4: TBMM'nin Mustafa Kemal Paşa'ya Harf İnkılâbı'nın hatırası olarak takdim ettiği levhanın basında yer alması. (*Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1930)

F.5: Sultan Ahmet Cami’de Türkçe mukabele dinleyen halktan basına yansıyan bir kesit. (**Son Posta**, 30 Ocak 1932)

F.6: Hafız Rıfat Bey Fatih Camii’nde Türkçe ezan okurken. (Sosyal Medya)

F.7: Cumhuriyet Türkiye'si'nde kadının geçirdiği on yıllık süreci temsil eden bir görsel. (Cumhuriyet, 6 Aralık 1934)

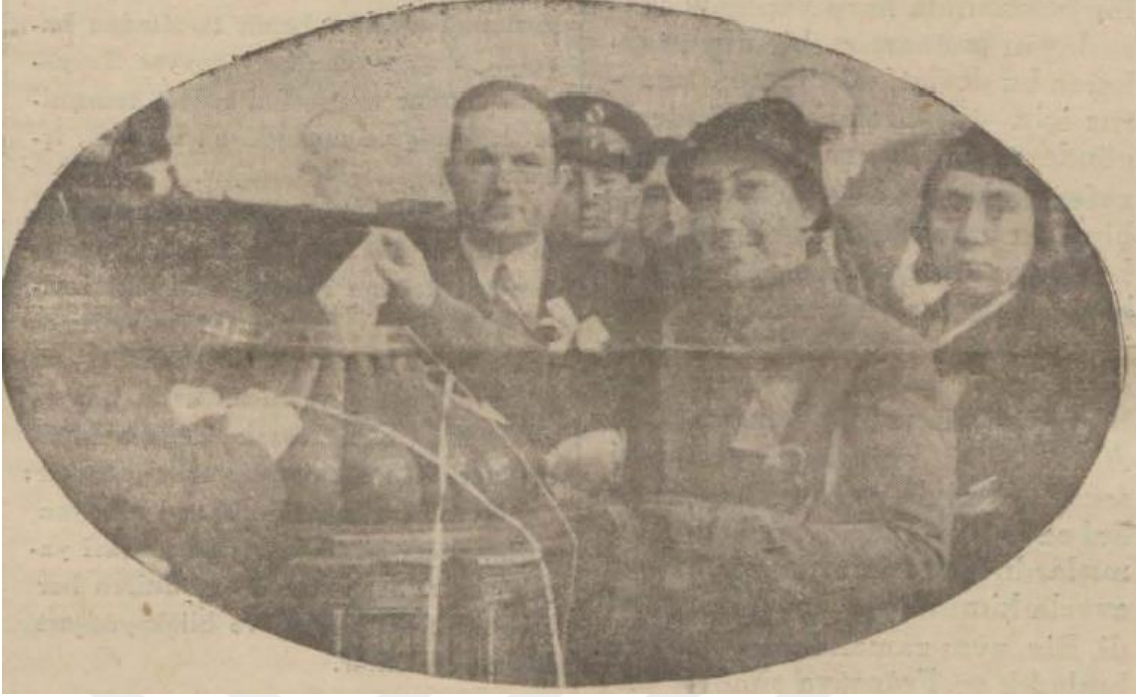
F.8: Kayseri'de pamuklu dokuma fabrikasının yapımına ait basında yayımlanan iki fotoğraf. (Akşam, 6 Aralık 1934)

F.9: Basında alfabe değişikliği ile ilgili kullanılan afişe dair bir görsel. (Sosyal Medya)

F.10: Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanınması sonrası İstanbul Beyazıt Meydanı'nda yaptıkları toplantının basına yansıması (Akşam, 6 Aralık 1934)

F.11: Türk kadınının oy kullanırken çekilmiş bir fotoğrafın basına yansıması. (**Milliyet**, 9 Şubat 1935)

F.12: Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında Türkiye genelinde ilkokullarda başlatılan difteri aşısı hakkında basına yansıyan bir görüntü. (**Son Posta**, 26 Şubat 1935)

F.13: 1928’de faaliyete başlayan Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü (**Gebze**, 22 Mart 2020)